بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ

નુઝ્હતુલ્ ફ઼ારી

શરહે સહીહ બુખારી

[ભાગ : ૪]

અમીરે સુન્ની દા'વતે ઈસ્લામી

હરબે ફ઼ર્માઈશ

હઝરત મૌલાના મુહમ્મદ શાકિર નૂરી રઝવી

અઝ : ફ઼ક્રીહુલ્ હિંદ હઝરત અલ્લામા

મુફ઼્તી મુહમ્મદશરીફ઼ુલ હક્ક઼ અમજદી رحمۃ اللہ علیہ

(પૂર્વ સદર મુફ઼્તી જામિઆ અશ્રફ઼િયા, મુબારકપુર, જિ. આ'ઝમગઢ, યુ.પી.)

અનુવાદક : **પટેલ શબ્બીર અલી રઝવી દયાદરવી**

તંત્રી : બરકાતે ખ્વાજા (માસિક)

પ્રકાશક

અંજુમને રઝાએ મુસ્તફ઼ા-દયાદરા

GRWB/059/
Bharuch/02
C/o. ફ઼યૂઝાને રઝા મંઝિલ,
મુ.પો. દયાદરા, તા. જિ. ભરૂચ
પિન. ૩૯૨૦૨૦, ફોન : (૦૨૬૪૨)
(ઓફિસ) ૨૮૦૦૧૧,(ઘર) ૨૮૦૧૯૨,
૨૮૦૨૯૨ મો. ૯૪૨૭૪ ૬૪૪૧૧
Web. :www. barkatekhwaja.net
Email :anjuman2006@hotmail.com

સુન્ની દા'વતે ઈસ્લામી-દયાદરા શાખા

GRWB/058/
Bharuch/02
C/o. ફ઼યૂઝાને રઝા મંઝિલ,
મુ.પો. દયાદરા, તા. જિ. ભરૂચ
પિન. ૩૯૨૦૨૦, ફોન : (૦૨૬૪૨)
(ઓફિસ) ૨૮૦૦૧૧,(ઘર) ૨૮૦૧૯૨,
૨૮૦૨૯૨ મો. ૯૪૨૭૪ ૬૪૪૧૧
Web. :www. barkatekhwaja.net
Email :anjuman2006@hotmail.com

VISIT…

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ

اَلصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلَیۡكَ یَا رَسُوۡلَ اللّٰہِ ﷺ

وَعَلٰی آلِكَ وَاَصۡحَابِكَ یَا حَبِیۡبَ اللّٰہِ ﷺ

સર્વ હક્ક પ્રકાશકને સ્વાધિન

કિતાબનું નામ : **નુઝ્હતુલ્ ક़ારી શરહે સહીહ બુખારી (ભાગ : ૪)**

અઝ : *ફ़ક़ીહુલ્ હિંદ હઝરત અલ્લામા મુફ્તી*

મુહમ્મદશરીફુલ હક્ક़ અમજદી رحمۃ اللہ علیہ

(પૂર્વ સદર મુફ્તી જામિઆ અશરફિયા, મુબારકપુર, જિ. આ'ઝમગઢ, યુ.પી.)

અનુવાદક : **પટેલ શબ્બીર અલી રઝવી દયાદરવી** *તંત્રી : બરકાતે ખ્વાજા (માસિક)*
મો. ૯૪૨૭૪ ૬૪૪૧૧, **Email : anjuman2006@hotmail.com**

કંપોઝિંગ & ડિઝાઇન : સાદિક़ યાકૂબ પટેલ દયાદરવી (મો. ૯૪૨૭૮ ૧૭૩૯૯)

: હાફિઝ વહીદ ઈકબાલ જમાદાર (૯૭૨૫૫ ૧૯૮૨૨)

પેજીસ : ૪૯૬ ★ **કિંમત** : રૂા. ૧૮૦/– ★ **આવૃત્તિ** : પ્રથમ

પ્રકાશન વર્ષ : ૧૨ રબીઉલ આખર, હિ.સ. ૧૪૩૪
અંગ્રેજી તા. ૨૨–ફેબ્રુઆરી– ૨૦૧૩, જુમ્આ

પ્રાપ્તિસ્થાન : **અંજુમને રઝાએ મુસ્તફા–દયાદરા**
મુ.પો. **દયાદરા**, તાલુકા & જિલ્લા : ભરૂચ પિન.૩૯૨૦૨૦,
ફોન : (૦૨૬૪૨) (ઓફિસ)૨૮૦૦૧૧, ૨૧૦૪૧૧ (ઘર) ૨૮૦૧૯૨
મો. ૯૪૨૭૪૬૪૪૧૧, **Email : anjuman2006@hotmail.com**
www.barkatekhwaja.net

પ્રકાશકો

અંજુમને રઝાએ મુસ્તફા–દયાદરા | **સુન્ની દા'વતે ઈસ્લામી** (દયાદરા શાખા)

★ **નકલ** : ૩૦૦૦ C/o. ફયૂઝાને રઝા મંઝિલ, મુ.પો. **દયાદરા**, ★ **નકલ** : ૧૦૦૦

તાલુકા & જિલ્લા : ભરૂચ પિન.૩૯૨૦૨૦, ફોન : (૦૨૬૪૨) (ઓફિસ)૨૮૦૦૧૧,
(ઘર) ૨૮૦૧૯૨, ૨૮૦૨૯૨, મો. ૯૪૨૭૪૬૪૪૧૧

નોંધ : ડોનરો–મેમ્બરોને દરેક કિતાબની એક કોપી ફ્રીમાં મોકલવામાં આવે છે. (મેમ્બર ફી રૂા. ૩૦૦/–)

અ.....નુ.....ક.....મ.....ણિ.....કા.....

વિષય	પેજ નં
કલેમાતે ખૈર	
(અઝ :મુહમ્મદ શાકિર નૂરી રઝવી–મુંબઈ)	011
અનુવાદકના બે બોલ...	
(અઝ :પટેલ શબ્બીર અલી રઝવી દયાદરવી)	012
કિતાબુલ્ જનાઈઝ	
"જનાઝા વિશે પ્રકરણ"	014
[તઅલીક્ : ૨૨૮]	014
[હદીષ : ૭૨૯ અને ૭૩૦]	015
[હદીષ : ૭૩૧]	018
[હદીષ : ૭૩૨]	021
[હદીષ : ૭૩૩]	022
[હદીષ : ૭૩૪]	025
[હદીષ : ૭૩૫]	031
[હદીષ : ૭૩૬]	032
ગાઈબાના નમાઝે જનાઝા	033
હુઝૂર તથા સહાબાની ગાઈબાના નમાઝે જનાઝા નથી પઢવામાં આવી	033
[હદીષ : ૭૩૭]	036
ગઝવએ મૂતા	037
ઝયદ બિન હારિષા رضی اللہ عنہ	037
[હદીષ : ૭૩૮]	038
[હદીષ : ૭૩૯]	049
[હદીષ : ૭૪૦]	040
[હદીષ : ૭૪૧]	042
[તઅલીક્ : ૨૨૮–૨૨૯–૨૩૦]	044
[તઅલીક્ : ૨૩૧–૨૩૨]	046
[હદીષ : ૭૪૨]	046
[તઅલીક્ : ૨૩૩ અને હદીષ : ૭૪૩]	049
[હદીષ : ૭૪૪]	051

વિષય	પેજ નં
[હદીષ : ૭૪૫]	051
[તઅલીક્ : ૨૩૪]	053
[તઅલીક્ : ૨૩૫–૨૩૬–૨૩૭, હદીષ : ૭૪૬]	054
હઝરત મુસ્અબ બિન ઉમૈર رضی اللہ عنہ	056
[હદીષ : ૭૪૭]	055
[હદીષ : ૭૪૮]	059
[હદીષ : ૭૪૯]	060
[હદીષ : ૭૫૦]	061
[હદીષ : ૭૫૧]	062
[હદીષ : ૭૫૨]	063
ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઉમ્મે હબીબા رضی اللہ عنہا	065
[હદીષ : ૭૫૩]	067
[હદીષ : ૭૫૪]	069
[હદીષ : ૭૫૫]	070
હઝરત સુહૈબ બિન સનાન رضی اللہ عنہ	070
[હદીષ : ૭૫૬]	074
[હદીષ : ૭૫૭]	075
[તઅલીક્ : ૨૩૮]	075
[હદીષ : ૭૫૮]	076
[તઅલીક્ : ૨૩૯]	077
[હદીષ : ૭૫૯–૭૬૦]	077
[હદીષ : ૭૬૧]	078
[તઅલીક્ : ૨૪૧]	080
સઅદ બિન ખૌલા	080
[હદીષ : ૭૬૨]	082
હઝરત જઅફર બિન અબી તાલિબ	083
હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન રવાહા رضی اللہ عنہ	083
[તઅલીક્ : ૨૪૧]	084
[હદીષ : ૭૬૩]	085
[હદીષ : ૭૬૪]	087

વિષય	પેજ નં
[હદીષ : ૭૬૫]	088
[હદીષ : ૭૬૬]	089
[હદીષ : ૭૬૭ અને ૭૬૮]	090
[હદીષ : ૭૬૯]	091
[હદીષ : ૭૭૦ અને ૭૭૧]	092
સહલ બિન હુનૈફ	092
[તઅલીક઼ : ૨૪૨]	093
અબ્દુર્રહમાન ક઼ાસિમ બિન અબી લયલા	093
[હદીષ : ૭૭૨]	094
[તઅલીક઼ : ૨૪૪]	095
[હદીષ : ૭૭૩ અને ૭૭૪]	096
[હદીષ : ૭૭૫]	097
[તઅલીક઼ : ૨૪૫]	097
નમાઝે જનાઝામાં બે વાર સલામ છે	098
[તઅલીક઼ : ૨૪૬]	098
[તઅલીક઼ : ૨૪૭–૨૪૮–૨૪૯]	099
[તઅલીક઼ : ૨૫૦]	100
[હદીષ : ૭૭૬–૭૭૭]	100
[હદીષ : ૭૭૮]	102
[તઅલીક઼ : ૨૫૧]	104
[હદીષ : ૭૭૯]	105
[તઅલીક઼ : ૨૫૨–૨૫૩–૨૫૪]	107
નમાઝે જનાઝામાં સૂરએ ફ઼ાતિહા	108
[હદીષ : ૭૮૦–૭૮૧]	108
નકીરૈનના સવાલો	110
[હદીષ : ૭૮૨]	111
[હદીષ : ૭૮૩]	113
[હદીષ : ૭૮૪]	114
[તઅલીક઼ : ૨૫૫]	115
[હદીષ : ૭૮૫]	116
[હદીષ : ૭૮૬]	117
[હદીષ : ૭૮૭]	118
[તઅલીક઼ : ૨૫૬–૨૫૭]	119

વિષય	પેજ નં
[હદીષ : ૭૮૮]	120
[હદીષ : ૭૮૯]	125
[હદીષ : ૭૯૦]	126
[હદીષ : ૭૯૧]	127
[હદીષ : ૭૯૨]	129
[તઅલીક઼ : ૨૫૮–૨૫૯]	133
[તઅલીક઼ : ૨૬૦]	134
[તઅલીક઼ : ૨૬૧]	134
[તઅલીક઼ : ૨૬૨]	135
[હદીષ : ૭૯૩]	136
[હદીષ : ૭૯૪]	137
[હદીષ : ૭૯૫]	138
[હદીષ : ૭૯૬]	139
[હદીષ : ૭૯૭]	141
[હદીષ : ૭૯૮]	142
[હદીષ : ૭૯૯]	143
ક઼બ્રનો અઝાબ	143
[હદીષ : ૮૦૦]	145
[હદીષ : ૮૦૧]	146
મુડદાનું સાંભળવું	146
[હદીષ : ૮૦૨]	149
[હદીષ : ૮૦૩]	150
[હદીષ : ૮૦૪]	151
[હદીષ : ૮૦૫]	151
[હદીષ : ૮૦૬]	153
[હદીષ : ૮૦૭]	153
[હદીષ : ૮૦૮]	153
[હદીષ : ૮૦૯]	158
[હદીષ : ૮૧૦]	160
[હદીષ : ૮૧૧]	160
[હદીષ : ૮૧૨]	161
[હદીષ : ૮૧૩]	161
[હદીષ : ૮૧૪]	162

વિષય	પેજ નં
[હદીષ : ૮૧૫]	163
યઝીદનું નામકરણ સહીહ ન હતું	164
[હદીષ : ૮૧૬]	167
કિતાબુઝ્ ઝકાત	
(ઝકાત વિશે પ્રકરણ)	169
[હદીષ : ૮૧૭]	170
[હદીષ : ૮૧૮]	171
[હદીષ : ૮૧૯]	172
[હદીષ : ૮૨૦]	173
[હદીષ : ૮૨૧]	175
[હદીષ : ૮૨૨]	177
[હદીષ : ૮૨૩]	177
[હદીષ : ૮૨૪]	178
[હદીષ : ૮૨૫]	179
[હદીષ : ૮૨૬]	181
[હદીષ : ૮૨૭]	183
[હદીષ : ૮૨૮]	183
[હદીષ : ૮૨૯]	184
[હદીષ : ૮૩૦]	184
[હદીષ : ૮૩૧]	185
[હદીષ : ૮૩૨]	186
[હદીષ : ૮૩૩]	186
[હદીષ : ૮૩૪]	187
[હદીષ : ૮૩૫]	188
[હદીષ : ૮૩૬]	189
[હદીષ : ૮૩૭]	191
[હદીષ : ૮૩૮]	193
[હદીષ : ૮૩૯]	194
[હદીષ : ૮૪૦]	195
[હદીષ : ૮૪૧]	195
[હદીષ : ૮૪૨]	196
[હદીષ : ૮૪૩]	196
[હદીષ : ૮૪૪]	197
[હદીષ : ૮૪૫]	198

વિષય	પેજ નં
[હદીષ : ૮૪૬]	199
[હદીષ : ૮૪૭]	199
[હદીષ : ૮૪૮]	200
[હદીષ : ૮૪૯]	201
[હદીષ : ૮૫૦]	202
[તઅલીક઼ : ૨૬૩]	203
[હદીષ : ૮૫૧]	203
[તઅલીક઼ : ૨૬૪]	205
[હદીષ : ૮૫૨]	205
[તઅલીક઼ : ૨૬૫]	206
[તઅલીક઼ : ૨૬૬]	207
[હદીષ : ૮૫૩]	208
[હદીષ : ૮૫૪]	208
[હદીષ : ૮૫૫]	209
[હદીષ : ૮૫૬]	211
[હદીષ : ૮૫૭]	216
[હદીષ : ૮૫૮]	217
[હદીષ : ૮૫૯]	218
[હદીષ : ૮૬૦]	220
[હદીષ : ૮૬૧]	221
[હદીષ : ૮૬૨]	224
[હદીષ : ૮૬૩]	227
[તઅલીક઼ : ૨૬૭]	227
[તઅલીક઼ : ૨૬૮]	228
[તઅલીક઼ : ૨૬૯]	229
[હદીષ : ૮૬૪]	229
[તઅલીક઼ : ૨૭૦]	231
[હદીષ : ૮૬૫]	232
[હદીષ : ૮૬૬]	232
[હદીષ : ૮૬૭]	233
[હદીષ : ૮૬૮]	233
[હદીષ : ૮૬૯]	235
[હદીષ : ૮૭૦]	235
[હદીષ : ૮૭૧]	237

વિષય	પેજ નં
[હદીષ : ૮૭૨]	237
[હદીષ : ૮૭૩]	238
[હદીષ : ૮૭૪]	240
[હદીષ : ૮૭૫]	240
[હદીષ : ૮૭૬]	241
[તઅલીક઼ : ૨૭૧]	245
[હદીષ : ૮૭૭]	246
[હદીષ : ૮૭૮]	246
[હદીષ : ૮૭૯]	247
[હદીષ : ૮૮૦]	248
[હદીષ : ૮૮૧]	248
[હદીષ : ૮૮૨]	249
[હદીષ : ૮૮૩]	249
[હદીષ : ૮૮૪]	250
[હદીષ : ૮૮૫]	252
[હદીષ : ૮૮૬]	253
[હદીષ : ૮૮૭]	254
[તઅલીક઼ : ૨૭૨]	254
હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબી ઔફા رضی اللہ عنہ	254
[તઅલીક઼ : ૨૭૩]	255
[હદીષ : ૮૮૮]	255
[તઅલીક઼ : ૨૭૪]	257
[તઅલીક઼ : ૨૭૫]	257
[તઅલીક઼ : ૨૭૬]	258
[હદીષ : ૮૮૯]	261
[હદીષ : ૮૯૦]	261
[હદીષ : ૮૯૧]	262
સદક઼ાએ ફિત્ર વિશે પ્રકરણ	263
[તઅલીક઼ : ૨૭૭]	264
[હદીષ : ૮૯૨]	264
[હદીષ : ૮૯૩]	265
[હદીષ : ૮૯૪]	266
[તઅલીક઼ : ૨૭૮]	267
[હદીષ : ૮૯૫]	267

વિષય	પેજ નં
[તઅલીક઼ : ૨૭૯]	267
[હદીષ : ૮૯૬]	268
[હદીષ : ૮૯૭–૮૯૮–૮૯૯]	271
[તઅલીક઼ : ૨૮૦]	272
[હદીષ : ૯૦૦]	272
[હદીષ : ૯૦૧]	272
[હદીષ : ૯૦૨]	273
[હદીષ : ૯૦૩]	273
[હદીષ : ૯૦૪]	274
[હદીષ : ૯૦૫]	274
[હદીષ : ૯૦૬]	275
[હદીષ : ૯૦૭]	276
[હદીષ : ૯૦૮]	277
[હદીષ : ૯૦૯]	277
[હદીષ : ૯૧૦]	278
[હદીષ : ૯૧૧]	278
[હદીષ : ૯૧૨]	279
[તઅલીક઼ : ૨૮૧]	281
[તઅલીક઼ : ૨૮૨]	281
[તઅલીક઼ : ૨૮૩]	281
[તઅલીક઼ : ૨૮૪]	282
[હદીષ : ૯૧૩]	282
[હદીષ : ૯૧૪]	283
[હદીષ : ૯૧૫]	283
[હદીષ : ૯૧૬]	284
[હદીષ : ૯૧૭]	285
[હદીષ : ૯૧૮]	287
[તઅલીક઼ : ૨૮૫]	287
[તઅલીક઼ : ૨૮૬]	288
[તઅલીક઼ : ૨૮૭]	288
[તઅલીક઼ : ૨૮૮]	288
[હદીષ : ૯૧૯]	288
[હદીષ : ૯૨૦]	290
[હદીષ : ૯૨૧]	290

વિષય	પેજ નં
[હદીષ : ૯૨૨]	291
[હદીષ : ૯૨૩]	292
[તઅલીક઼ : ૨૮૯]	293
[હદીષ : ૯૨૪]	293
[હદીષ : ૯૨૫]	294
[તઅલીક઼ : ૨૯૦]	296
[હદીષ : ૯૨૬]	296
[તઅલીક઼ : ૨૯૧]	297
[હદીષ : ૯૨૭]	297
[હદીષ : ૯૨૮]	298
એહરામે મોઅલ્લક	299
[તઅલીક઼ : ૨૯૨]	300
[તઅલીક઼ : ૨૯૩]	300
[તઅલીક઼ : ૨૯૪]	301
[હદીષ : ૯૨૯]	301
હજ્જ પહેલાં ઉમરો	302
[હદીષ : ૯૩૦]	305
[હદીષ : ૯૩૧]	307
[હદીષ : ૯૩૨]	308
[હદીષ : ૯૩૩]	310
[હદીષ : ૯૩૪]	311
[હદીષ : ૯૩૫]	312
[હદીષ : ૯૩૬]	313
ક઼ારિન પર બે તવાફ છે	314
[હદીષ : ૯૩૭]	316
[હદીષ : ૯૩૮]	316
[હદીષ : ૯૩૯]	318
[હદીષ : ૯૪૦]	319
[હદીષ : ૯૪૧]	319
[હદીષ : ૯૪૨]	319
[હદીષ : ૯૪૩]	320
[હદીષ : ૯૪૪]	322
બની અબ્દુલ મુત્તલિબ	323
[હદીષ : ૯૪૫]	324

વિષય	પેજ નં
[હદીષ : ૯૪૬]	325
[હદીષ : ૯૪૭]	326
[હદીષ : ૯૪૮]	327
[હદીષ : ૯૪૯]	328
[હદીષ : ૯૫૦]	328
[તઅલીક઼ : ૨૯૫]	332
[હદીષ : ૯૫૧]	332
[હદીષ : ૯૫૨]	333
[હદીષ : ૯૫૩]	334
[હદીષ : ૯૫૪]	335
[હદીષ : ૯૫૫]	336
[હદીષ : ૯૫૬]	336
[હદીષ : ૯૫૭]	337
[તઅલીક઼ : ૨૯૬]	338
[હદીષ : ૯૫૮]	338
[હદીષ : ૯૫૯]	339
[હદીષ : ૯૬૦]	340
[હદીષ : ૯૬૧]	340
[હદીષ : ૯૬૨]	342
[હદીષ : ૯૬૩]	342
[હદીષ : ૯૬૪]	344
[તઅલીક઼ : ૨૯૭]	345
[તઅલીક઼ : ૨૯૮]	345
[તઅલીક઼ : ૨૯૯]	346
[તઅલીક઼ : ૩૦૦]	347
[હદીષ : ૯૬૫]	347
[હદીષ : ૯૬૬]	348
[હદીષ : ૯૬૭]	348
[હદીષ : ૯૬૮]	349
[હદીષ : ૯૬૯]	350
[હદીષ : ૯૭૦]	351
[હદીષ : ૯૭૧]	352
[હદીષ : ૯૭૨]	354
[હદીષ : ૯૭૩]	360

વિષય	પેજ નં
[તઅલીક़ : ૩૦૧]	360
[હદીષ : ૯૭૪]	361
[હદીષ : ૯૭૫]	361
[હદીષ : ૯૭૬]	362
[તઅલીક़ : ૩૦૨]	363
[તઅલીક़ : ૩૦૩]	363
[તઅલીક़ : ૩૦૪]	364
[તઅલીક़ : ૩૦૫]	364
[હદીષ : ૯૭૭]	365
[હદીષ : ૯૭૮]	365
[હદીષ : ૯૭૯]	366
યૌમે અરફાનો રોઝો	366
[હદીષ : ૯૮૦]	367
[તઅલીક़ : ૩૦૬]	368
[હદીષ : ૯૮૧]	369
[હદીષ : ૯૮૨]	370
[હદીષ : ૯૮૩]	371
[હદીષ : ૯૮૪]	373
[હદીષ : ૯૮૫]	375
[હદીષ : ૯૮૬]	375
[હદીષ : ૯૮૭]	376
[હદીષ : ૯૮૮]	377
[હદીષ : ૯૮૯]	378
[હદીષ : ૯૯૦]	379
[હદીષ : ૯૯૧]	380
[હદીષ : ૯૯૨]	380
[હદીષ : ૯૯૩]	381
[હદીષ : ૯૯૪]	381
[હદીષ : ૯૯૫]	382
[હદીષ : ૯૯૬]	383
[હદીષ : ૯૯૭]	383
[હદીષ : ૯૯૮]	384
[હદીષ : ૯૯૯]	385
[હદીષ : ૧૦૦૦]	385
[હદીષ : ૧૦૦૧]	386

વિષય	પેજ નં
[હદીષ : ૧૦૦૨]	387
[તઅલીક़ : ૩૦૭]	390
[હદીષ : ૧૦૦૩]	391
હઝરત મિસ્વર બિન મખ્રમા رضی اللہ عنہ	391
[હદીષ : ૧૦૦૪]	394
[હદીષ : ૧૦૦૫]	395
[હદીષ : ૧૦૦૬]	395
[હદીષ : ૧૦૦૭]	396
[હદીષ : ૧૦૦૮]	396
[હદીષ : ૧૦૦૯]	397
[તઅલીક़ : ૩૦૮]	397
[હદીષ : ૧૦૧૦]	397
[હદીષ : ૧૦૧૧]	399
[હદીષ : ૧૦૧૨]	399
[હદીષ : ૧૦૧૩]	399
[હદીષ : ૧૦૧૪]	400
[તઅલીક़ : ૩૦૯]	400
[તઅલીક़ : ૩૧૦]	400
[હદીષ : ૧૦૧૫]	400
[હદીષ : ૧૦૧૬]	401
[હદીષ : ૧૦૧૭]	402
[હદીષ : ૧૦૧૮]	403
[હદીષ : ૧૦૧૯]	404
[હદીષ : ૧૦૨૦]	404
[હદીષ : ૧૦૨૧]	405
[હદીષ : ૧૦૨૨]	405
[હદીષ : ૧૦૨૩]	406
[તઅલીક़ : ૩૧૧]	406
[તઅલીક़ : ૩૧૨]	406
[તઅલીક़ : ૩૧૩]	407
[હદીષ : ૧૦૨૪]	408
[હદીષ : ૧૦૨૫]	409
[હદીષ : ૧૦૨૬]	410
[હદીષ : ૧૦૨૭]	411
[તઅલીક़ : ૩૧૪]	412

વિષય	પેજ નં
[હદીષ : ૧૦૨૮]	413
[હદીષ : ૧૦૨૯]	413
[હદીષ : ૧૦૩૦]	414
[હદીષ : ૧૦૩૧]	415
[હદીષ : ૧૦૩૨]	416
[હદીષ : ૧૦૩૩]	417
[હદીષ : ૧૦૩૪]	417
[હદીષ : ૧૦૩૫]	418
[હદીષ : ૧૦૩૬]	418
[હદીષ : ૧૦૩૭]	419
[હદીષ : ૧૦૩૮]	420
[હદીષ : ૧૦૩૯]	420
[હદીષ : ૧૦૪૦]	421
ઉમરાનુ વાજિબ હોવું અને તેની ફઝીલત	423
[તઅલીક્ : ૩૧૫]	423
[તઅલીક્ : ૩૧૬]	423
[હદીષ : ૧૦૪૧]	425
હજ્જ પહેલાં ઉમરો કરવા વિશે	425
[હદીષ : ૧૦૪૨]	425
નબી ﷺએ કેટલા ઉમરા કર્યા	425
[હદીષ : ૧૦૪૩]	425
[હદીષ : ૧૦૪૪]	427
[હદીષ : ૧૦૪૫]	427
[હદીષ : ૧૦૪૬]	428
રમઝાનમાં ઉમરા	428
[હદીષ : ૧૦૪૭]	428
[હદીષ : ૧૦૪૮]	429
તકલીફની માત્રા ઉમરાનો અજર છે	430
[હદીષ : ૧૦૪૯]	430
ઉમરો કરનાર ક્યારે એહરામથી બહાર થશે	431
[હદીષ : ૧૦૫૦]	431
[હદીષ : ૧૦૫૧]	432
જ્યારે હજ્જ કે ઉમરા કે ગઝવાથી પરત થાય તો શું પઢે ?	433
[હદીષ : ૧૦૫૨]	433

વિષય	પેજ નં
આપ ﷺને યા મુહમ્મદ કહીને પોકારવું	434
આવનારા હાજીઓનું સ્વાગત કરવું અને ત્રણને જાનવર પર સવાર કરવું	435
[હદીષ : ૧૦૫૩]	435
બપોર પછી ઘરે આવવું	436
[હદીષ : ૧૦૫૪]	436
જ્યારે મદીના પહોંચો રાતે તમારા ઘરવાળામાં ન જાવ	436
[હદીષ : ૧૦૫૫]	436
જે પોતાની સવારી તેજ કરી આપે જ્યારે મદીના પહોંચ	437
[હદીષ : ૧૦૫૬]	437
અલ્લાહ ﷻના એ ઈર્શાદનું બયાન કે તમારાં ઘરોમાં એના દરવાજાઓથી પ્રવેશો	437
[હદીષ : ૧૦૫૭]	437
સફર અઝાબનો ટુકડો છે	438
[હદીષ : ૧૦૫૮]	438
મુહસર તથા શિકારના બદલાનું બયાન	439
[તઅલીક્ : ૩૧૭]	439
જ્યારે ઉમરો કરનારને રોકી દેવામાં આવે	440
[હદીષ : ૧૦૫૯]	440
હજ્જમાં ઈહસારનું બયાન	441
[હદીષ : ૧૦૬૦]	441
ઈહસારમાં માથુ મૂંડાવતા પહેલાં કુર્બાની કરવી	442
[હદીષ : ૧૦૬૧]	442
મુહસર પર બદલ નથી	442
[તઅલીક્ : ૩૧૮]	442
[તઅલીક્ : ૩૧૯]	442
મુહસર કુર્બાનીનું જાનવર ક્યાં ઝબહ કરે ?	443
ફિદિયામાં અડધો સાઅ ખાવા ખવડાવવું છે	443
[હદીષ : ૧૦૬૨]	445
જ્યારે ગૈર મુહરિમ શિકાર કરીને મુહરિમને આપે તો ખાઈ લે	446
[તઅલીક્ : ૩૨૦]	446

વિષય	પેજ નં
[હદીષ : ૧૦૬૩]	447
મુહરિમને જો કોઈ જીવંત ગોરખર હદિયો કરે તો ન સ્વીકારે	451
[હદીષ : ૧૦૬૪]	451
[હદીષ : ૧૦૬૫]	453
[હદીષ : ૧૦૬૬]	453
[હદીષ : ૧૦૬૭]	454
[હદીષ : ૧૦૬૮]	455
હરમનું ઝાડ ન કાપવામાં આવે	457
[હદીષ : ૧૦૬૯]	457
[હદીષ : ૧૦૭૦]	459
[તઅલીક઼ : ૩૨૧]	460
[હદીષ : ૧૦૭૧]	461
[હદીષ : ૧૦૭૨]	461
[હદીષ : ૧૦૭૩]	462
[તઅલીક઼ : ૩૨૨]	463
[તઅલીક઼ : ૩૨૩]	463
[તઅલીક઼ : ૩૨૪]	463
[હદીષ : ૧૦૭૪]	464
મુહરિમનું હથિયાર પહેરવુ	465
[તઅલીક઼ : ૩૨૫]	465
[હદીષ : ૧૦૭૫]	465
હરમ તથા મક્કામાં વિના એહરામે પ્રવેશ	466
[તઅલીક઼ : ૩૨૬]	466
[હદીષ : ૧૦૭૬]	466
[તઅલીક઼ : ૩૨૭]	468
[હદીષ : ૧૦૭૭]	469
[હદીષ : ૧૦૭૮]	469
બાળકોના હજ્જ વિશે	471
[હદીષ : ૧૦૭૯]	471
[હદીષ : ૧૦૮૦]	472
[હદીષ : ૧૦૮૧]	472
સ્ત્રીઓની હજ્જ વિશે	473
[હદીષ : ૧૦૮૨]	473
[હદીષ : ૧૦૮૩]	474

વિષય	પેજ નં
અજવાળે મુતહ્હરાત	474
(નબીની પુનિત પત્નીઓ)નો હજ્જ	474
[હદીષ : ૧૦૮૪]	475
જેણે પગપાળા કા'બા જવાની મન્નત માની	475
[હદીષ : ૧૦૮૫]	475
[હદીષ : ૧૦૮૬]	476
🗁 "ફ઼ઝાઈલે મદીના"	
મદીના શરીફના ફ઼ઝાઈલ	477
મદીનાનું હરમ હોવું	478
[હદીષ : ૧૦૮૭]	480
[હદીષ : ૧૦૮૮]	481
[હદીષ : ૧૦૮૯]	481
મદીનાની ફ઼ઝીલત અને એ કે તે લોકોને કાઢી નાખે છે	484
[હદીષ : ૧૦૯૦]	484
મદીનાની બે પહાડીઓ	485
[હદીષ : ૧૦૯૧]	485
જે શખ્સ મદીનાથી મોઢું ફેરવે	486
[હદીષ : ૧૦૯૨]	486
[હદીષ : ૧૦૯૩]	486
ઈમાન મદીનામાં પનાહ લેશે	488
[હદીષ : ૧૦૯૪]	488
મદીનાવાસીઓ સાથે ધોકો કરનારનો ગુનોહ	488
[હદીષ : ૧૦૯૫]	488
મદીનાની ટેકરીઓનું બયાન	489
[હદીષ : ૧૦૯૬]	489
દજ્જાલ મદીનામાં પ્રવેશશે નહીં	489
[હદીષ : ૧૦૯૭]	489
[હદીષ : ૧૦૯૮]	490
[હદીષ : ૧૦૯૯]	490
[હદીષ : ૧૧૦૦]	491
મદીના મેલ કાટ દૂર કરી આપે છે	492
[હદીષ : ૧૧૦૧]	492
[હદીષ : ૧૧૦૨]	493
[હદીષ : ૧૧૦૩]	494
[હદીષ : ૧૧૦૪]	494
[હદીષ : ૧૧૦૫]	496

કલેમાતે ખૈર

અઝ : અમીરે સુન્ની દા'વતે ઈસ્લામી

હઝરત મૌલાના મુહમ્મદ શાકિર નૂરી રઝવી (મુંબઈ)

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ

نَحۡمَدُہٗ وَ نُصَلِّی عَلٰی رَسُوۡلِہِ الۡکَرِیۡمِ

اَلصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلَیۡکَ یَارَسُوۡلَ اللّٰہِ اَلصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلَیۡکَ یَا نَبِیَّ اللّٰہِ

اَلصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلَیۡکَ یَاحَبِیۡبَ اللّٰہِ اَلصَّلٰوۃُ وَ السَّلَامُ عَلَیۡکَ یَا نُوۡرَ اللّٰہِ

صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیۡکَ وَسَلَّمَ

નુઝહતુલક़ારી શરહે બુખારી એ **બુખારી શરીફની ઉર્દૂ શરહોમાં એક ઉચ્ચ કક્ષાની શરહ** છે. આ શરહ કેવળ આમ લોકો માટે જ નહીં બલ્કે ઉલમાએ કિરામ તથા ખાસ લોકોના માટે પણ અતિશય લાભદાયી છે, જેનાથી આમ તથા ખાસ બંને તબક़ાના લોકો લાભ ઉઠાવે છે. નુઝહતુલ ક़ારી ફ઼ક़ીહે અસ્ર **હઝરત મુફ્તી મુહમ્મદ શરીકુલહક્ક઼ અમજદી** عَلَیۡہِ الرَّحۡمَۃُ وَ الرِّضۡوَانُની માયનાઝ કૃતિ છે. આ શરહ લખીને હઝરત મૌસૂફે ઉલમાએ અહલે સુન્નત તરફથી ફ઼ર્ઝે કિફ઼ાયહ અદા કર્યો છે. આજે વિશ્વ કક્ષાએ આ કિતાબની લોકપ્રિયતા અને પ્રશંસા થતી જોઈ શકાય છે. મુહિબ્બે ગિરામી અઝીઝમ શબ્બીર પટેલ રઝવીએ આથી અગાઉ એની ત્રણ જિલ્દો (ભાગો)નો ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ કર્યો જેનાથી દુનિયાભરમાં ફેલાયેલા લાખો ગુજરાતી ભાઈઓએ લાભ ઉઠાવ્યો. અત્યારે આપના હાથોમાં નુઝહતુલ ક़ારીની ચોથી જિલ્દ (ચોથો ભાગ) છે. ઉમ્મીદ છે કે આ જિલ્દ પણ હાથો હાથ લેવામાં આવશે. મોહતરમ શબ્બીર પટેલ રઝવીએ આથી અગાઉ ઘણી બધી કિતાબો ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ કરી જે ખૂબ જ મક़બૂલ થઈ. અલ્લાહ રબ્બુલ ઈઝ્ઝતની બારગાહમાં દુઆ છે કે મૌસૂફની આ કોશિશોને ક़બૂલ ફર્માવે અને અધિક ખિદમતે દીનની તૌફીક़ અતા ફર્માવે. આમીન બિ જાહિન્નબીકરીમ ﷺ.

ખાકપાએ ઉલમા વ સુલહા

–મુહમ્મદ શાકિર નૂરી રઝવી (મુંબઈ)

(અમીરે સુન્ની દા'વતે ઈસ્લામી)

૨૨–રબીઉલ આખર હિ.સ. ૧૪૩૪, અંગ્રેજી તા. ૫–૩–૨૦૧૩

અનુવાદકના બે બોલ.....

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ نَحۡمَدُہٗ وَ نُصَلِّی عَلٰی رَسُوۡلِہِ الۡکَرِیۡمِ

અલ્લાહ રબ્બુલ ઈઝ્ઝતનો બેહદ શુક્રો એહસાન છે કે તેણે તેના પ્યારા મહબૂબ નબી કરીમ ﷺના સદક़ામાં મુઝ નાચીઝને એના પાત્ર બનાવ્યો કે સહીહ બુખારી શરીફની શરહ "નુઝહતુલ ક़ારી શરહે બુખારી" (ભાગ : ૪, ગુજરાતીમાં) આજે આપ હઝરાતના મુબારક હાથો સુધી પહોંચી ચૂકી છે. ઘણી બેચેનીપૂર્વક આ કિતાબનો ઈન્તેઝાર હતો. ઘણા ભાઈ બહેનો અવાર નવાર ફોનથી, રૂબરૂ અમારો સંપર્ક કરીને આ કિતાબની આતુરતા દર્શાવી હતી પણ.....જેમ કે આ'લા હઝરત رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું છે :

अय "रज़ा" हर काम का एक वक़्त है-दिल को भी आराम हो ही जाएगा !

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ ! આજે હું આ ઘડીએ ધન્યતા અનુભવું છું કે "નુઝહતુલ ક़ારી શરહે સહીહ બુખારી" (ભાગ : ૪)નો ગુજરાતી અનુવાદ આપના હાથોમાં છે. પણ સાથોસાથ એ વાતનો રંજ પણ દિલમાં છે કે આપણી જમાઅતનો એક ખાસ્સો મોટો તબક़્કો (વર્ગ) એવો પણ છે કે જેની પાસે દીની કિતાબો વાંચવાનો સમય નથી ! કિતાબને હાથ લગાડતાં જાણે કરંટ લાગવાનો હોય તેમ તેનાથી દૂર ભાગે છે ! તેમની પાસે નોકરી ધંધા માટે, ટી.વી. પર, મોબાઈલ પર મનોરંજન માટે, અખબારો વાંચવા માટે, મિત્રોમાં બેસી ગપસપ માટે, દુનિયાવી કે સામાજિક કે ખેલકૂદની રમત ગમતની ચર્ચાઓ માટે સમય છે, પણ સમય નથી તો તે દીન વિશે જાણકારી પ્રાપ્ત કરવાનો જે દીન તેમને જન્નતની સૈર કરાવવાની જિમ્મેદારી લે છે. આવો ! ઈલ્મે દીનની ફ઼ઝીલત કુર્આન તથા હદીષથી સમજીએ કે શક્ય છે આપણા દિલમાં એની મહોબ્બત જાગે.

રબ ફર્માવે છે : وَقُلۡ رَّبِّ زِدۡنِیۡ عِلۡمًا ۔ **"અને તમે અર્ઝ કરો કે, હે મારા રબ ! મને "અધિક ઈલ્મ આપ."** *(પારા, ૧૬, રુકૂઅ-૧૪)* હઝરત અલ્લામા ઈબ્ને હજર અસ્કલાની رحمۃ اللہ علیہ લખે છે કે, "આ આયતે કરીમાથી ઈલ્મની ફ઼ઝીલત સ્પષ્ટપણે સાબિત થાય છે **એટલા માટે ખુદા તઆલાએ પોતાના પ્યારા મુસ્તફ઼ા ﷺ ને ઈલ્મ સિવાય કોઈ અન્ય ચીજની અધિકતા પામવા માટેનો હુકમ નથી ફર્માવ્યો."** *(ફ઼ત્હુલ બારી શરહે બુખારી, ભાગ-૧, પેજ-૧૩૦)* હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رَضِیَ اللّٰہُ عَنۡہُمَا થી રિવાયત છે કે : **"ઈલ્મથી ઈસ્લામની જિંદગી છે અને દીનનો સ્તંભ છે."** *(કન્ઝુલ ઉમ્માલ, ભાગ-૧૦, પેજ-૭૬)*

હઝરત ઓબાદા رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે : **"ઈલ્મ ઈબાદતથી બેહતર છે."** *(હવાલો ઉપર મુજબ)* હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رَضِیَ اللّٰہُ عَنۡہُمَا થી રિવાયત છે : **"રાતમાં એક ઘડી ઈલ્મ પઢવો આખી રાત જાગવા કરતાં બેહતર છે."** *(મિશ્કાત શરીફ, પેજ-૩૬)*

હઝરત મુલ્લા અલી ક़ારી رحمۃ اللہ علیہ ફર્માવે છે : "આ હદીષ શરીફનો મતલબ એ છે કે એક કલામ આપસમાં ઈલ્મની તકરાર (ચર્ચા) કરવી, ઉસ્તાદથી પઢવું, શાગિર્દને પઢાવવું, કિતાબ અથવા એનો અભ્યાસ કરવો એ **રાતભરની ઈબાદતથી બેહતર** છે."

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رَضِیَ اللّٰہُ عَنۡہُمَا ની રિવાયત છે કે : "ઈલ્મને અનિવાર્યપણે પકડો ! એટલા માટે કે

ઈલ્મ મો'મિનનો ગાઢ મિત્ર છે.'' *(કન્ઝુલ ઉમ્માલ, ભાગ–૧૦, પેજ–૮૮)*

સારાંશ કે **ઈલ્મ** અતિ મહત્વની ચીજ છે. પણ અફસોસ કે આજે લોકો ઈલ્મથી એટલા દૂર ભાગે છે કે **કેટલાક તો નાની સરખી કિતાબ મફ્ત આપીએ તોય હાથમાં આપીએ ત્યારે જાણે વિછી હાથમાં આવી ગયો હોય એમ ગભરાઈને પાછી આપી દે છે ! કે ટાઈમ જ કોની પાસે છે ! અફસોસ ! મુસલમાન અફસોસ ! તારું અસલ જૌહર ત્યજીને તું દુનિયાના શૈતાની કારખાના પાછળ એવો ડૂબી ગયો કે તને આખેરત માટે જાણવા કે કરવા કશાયની ફુરુસદ જ નથી !** હે ભાઈ ! જો તારું ભલું ચાહતો હોય તો પલ્ટી આવ ! દીન તરફ પલ્ટી આવ ! નહીં તો દુનિયામાં તારી ફજેતી હજી વધારે થશે ! અને આખેરતની પરીક્ષા તો બહું જ કઠિન છે.

ઈલ્મ પ્રાપ્તિની ફઝીલતમાં એ જ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رَضِیَ اللّٰہُ عَنۡہُمَا થી રિવાયત છે કે : **''એક ક્ષણ ઈલ્મ હાંસલ કરવો રાતભરની ઈબાદતથી બેહતર છે અને એક દિવસ ઈલ્મ હાંસલ કરવો ત્રણ મહીનાના રોઝાથી બેહતર છે.''** *(કન્ઝુલ ઉમ્માલ, પેજ–૭૫, ભાગ–૧૦)*

સારાંશ કે ઈલ્મે દીન એ જ શ્રેષ્ઠ મૂડી છે જેના પ્રકાશમાં દિલ ઈમાનની રોશનીથી જગમગતુ રહેશે જે આપણી નજાતનો સબબ બનશે. આ દુનિયા તો ૬૦–૭૦–૮૦ વરસની ગમે તે રીતે ગુજરી જશે પણ ક઼બ્રમાં ક઼યામત સુધી અને ક઼યામતનો એક દિવસ ૫૦ હજાર વરસ જેટલો હશે ત્યાંના અઝાબો તથા ત્યારબાદ જે ફૈસલો થશે તે જન્નત કે જહન્નમમાં અનુક્રમે ઈમાનવાળાએ તથા કાફિર થનારે હમેશાં હમેશાં રહેવાનું છે. તો આ દુનિયાની ક્ષણિક જિંદગીના આરામ તથા જમીનો, મકાનો, મિલ્કતો, સોના ચાંદી, રૂપિયા પામવાની લાલચમાં આવી લાંબી મજલ આખેરતમાં છૂટકારો પામવાનો સમય ન કાઢીએ તો આપણાથી મહાન મૂર્ખ કોણ હશે ? સોચો ! વિચારો ! અને સમય કાઢીને ઈલ્મે દીન હાંસલ કરવા પાછળ લાગી જાવ અને તમારા તથા તમારી ઔલાદના દીન તથા ઈમાનને મજબૂત કરીને રસૂલુલ્લાહ ﷺની શફાઅતના હક્કદાર બનો.

આ પ્રસંગે હું વિશેષતઃ **હઝરત અલ્લામા મૌલાના કલીમુલ્લાહ નિઝામી** مدظلہ العالی નો અતિ આભારી છું કે આગલા ભાગોની જેમ ભાગ–૪માં પણ ઈસ્તેલાહી શબ્દો તથા કઠિન ઈબારતોને સમજવામાં તથા અનુવાદમાં આપે મને ખૂબ જ સહકાર કર્યો તેમજ **હઝરત મૌલાના ઈમરાન રઝા મિસ્બાહી** مدظلہ العالی (મુદર્રિસ : દારુલ ઉલૂમ બરકાતે ખ્વાજા–આમોદ)નો પણ ખૂબ જ આભાર માનુ છું કે જો તેમનો સાથ ન હોત તો ઘણી પ્રુફની તથા સમજફેરની ભૂલો આ કિતાબમાં રહી જાત. આપે આખી કિતાબને વાંચીને જરૂર જણાઈ ત્યાં સુધારો કરી જરૂરી માર્ગદર્શન આપ્યું છે. તેમજ **જનાબ સાદિક યાકૂબ બરજી (દયાદરા)** તથા **જનાબ હાફિઝ વહીદ ઈકબાલ જમાદાર (દયાદરા)**નો પણ ખૂબ આભારી છું કે તેમણે અરબી સેટિંગ કરવામાં ખૂબ મહેનતથી લગનથી કોમ્પ્યુટર પર કામ કર્યું છે. તેમજ આ કિતાબના છાપકામમાં આર્થિક મદદ કરનારાઓનો પણ હું ખૂબ આભારી છું. રબ્બે કરીમ તેના પ્યારા હબીબ ﷺના સદક઼ામાં સૌને બેહતરીન બદલો બંને જહાનમાં આપે અને આ કિતાબ વાંચીને ઈલ્મે દીન શીખવાની સૌને તૌફીક઼ આપે. (આમીન)

:: સુન્નીઓનો નાચીઝ ખાદિમ ::

–પટેલ શબ્બીર અલી રઝવી *(ખલીફા હુઝૂર તાજુશ્શરીઅહ, તંત્રી : બરકાતે ખ્વાજા–માસિક)*

ઈસ્લામી ચાંદ ૨૫ રબીઉલ આખર, હિ.સ. ૧૪૩૪ અંગ્રેજી તા. ૦૮ માર્ચ ૨૦૧૩, જુમ્આ

بسم الله الرحمن الرحيم

બિસ્મિલ્લાહિર્રહ્માનિર્રહીમ

كِتَابُ الْجَنَائِزِ

કિતાબુલ્ જનાઈઝ (જનાઝા વિશે પ્રકરણ)

જનાઈઝ એ જનાઝાનું બહુવચન છે જીમના ઝબરની સાથે, તે મૈયત જે ચારપાઈ પર લાદીને દફનના માટે લઈ જવામાં આવે છે. જીમના કસ્રા (ઝેર)ની સાથે તે ચારપાઈ જેના પર મુડદાને દફનના માટે લઈ જવામાં આવે છે. અને એક ક़ૌલ એ છે કે મામલો એનાથી ઉલ્ટો છે. જો ચારપાઈ પર મુડદુ ન હોય તો અરબીમાં સરીર તથા નઅશ (તખ્ત તથા તાબૂત) કહે છે. જનાઝાનો મૂળ અર્થ છુપાવવું છે, બોલવામાં આવે છે : جنز يجنزا اذ استر

ت ٢٢٨ قِيْلَ لِوَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ اَلَيْسَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مِفْتَاحُ

"વહ્બ બિન મુનબ્બહથી કહેવામાં આવ્યું, **[તઅલીક़ : ૨૨૮]**

الْجَنَّةِ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لَيْسَ مِفْتَاحٌ اِلَّا لَهٗ اَسْنَانٌ فَاِنْ جِئْتَ

શું લાઈલાહ ઈલ્લલ્લાહ જન્નતની કુંજી નથી ? ફર્માવ્યું, છે, પરંતુ કૂંચીના ખાંચા હોય છે, જો ખાંચાવાળી

بِمِفْتَاحٍ لَّهٗ اَسْنَانٌ فُتِحَ لَكَ وَاِلَّا لَمْ يُفْتَحْ لَكَ

કૂંચી લાવીશ તો તારા માટે ખોલવામાં આવશે, નહીં તો નહીં." (બુખારી શરીફ, ૧/૧૬૫, કિતાબુલ્ જનાઈઝ)

તઅલીક़ : ૨૨૮ની સમજૂતી

હઝરત વહ્બ બિન મુનબ્બહની આ હદીષે મક़્તૂઅનું આ લખાણ એક મરફૂઅ હદીષમાં પણ આવ્યું છે. *(ઉમ્દતુલ્ ક़ારી, ૮/૩)* જેને બયહક़ીએ હઝરત મઆઝ બિન જબલ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરેલ છે. હુઝૂરે અક़્દસ ﷺ એ જ્યારે તેમને યમન મોકલ્યા તો ફર્માવ્યું, અહલે કિતાબ તમારી પાસે આવશે અને પૂછશે, જન્નતની કૂંચી શું છે ? તો તેમને બતાવી દેજો : لا اله الا الله લાઈલાહ ઈલ્લલ્લાહની ગવાહી છે. પરંતુ આ કૂંચી ખાંચાઓ વિનાની છે, જો ખાંચાઓવાળી લાવશો તો ખુલશે, નહીં તો નહીં.

ખાંચાઓથી મુરાદ આજ્ઞાનુ પાલન અને ગુનાહોથી બચવું છે, અને મુરાદ દુખૂલે અવ્વલી (પ્રથમ પ્રવેશ) છે એટલે કે જે મો'મિન હશે અને કબીરાઓમાં સપડાશે તે પોતાના ગુનાહોની સજા ભોગવ્યા વિના જન્નતમાં નહીં

حديث ૭૨૯

[હદીષ : ૭૨૯]

عَنْ اَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

''હઝરત અબૂઝર رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, મારા પરવરદિગારની બારગાહથી મારી

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَتَانِيْ اٰتٍ مِّنْ رَّبِّيْ فَاَخْبَرَنِيْ اَوْ قَالَ بَشَّرَنِيْ اَنَّهٗ مَنْ مَّاتَ مِنْ

ખિદમતમાં એક આવનાર આવ્યા અને મને એ ખબર આપી, અથવા આ પ્રમાણે ફર્માવ્યું કે મને બશારત

اُمَّتِيْ لَا يُشْرِكُ بِاللّٰهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ فَقُلْتُ وَاِنْ زَنٰى وَاِنْ سَرَقَ قَالَ وَاِنْ

આપી કે મારી ઉમ્મતમાંથી જે એ હાલમાં મરે કે અલ્લાહની સાથે કોઈને શરીક ન કરે તે જન્નતમાં જશે.

زَنٰى وَاِنْ سَرَقَ ؕ

મેં અર્ઝ કરી, ભલે તે ઝિના કરે, ચોરી કરે ! ફર્માવ્યું, ભલે તે ઝિના કરે, ચોરી કરે.''

(બુખારી, ૧/૧૬૫, કિતાબુલ જનાઈઝ, ૧/૩૨૧, અલ્ ઈસ્તિક્રાઢ, બદ્ઉલખલ્ક, ૨/૯૨૭, અલ ઈસ્તીઝાન, ૨/૯૫૩, અર્રિક્રાક, ૨/૯૫૪, અત્તૌહીદ, ૨/૧૧૧૫, મુસ્લિમ–અલ્ઈમાન, નિસાઈ ફિલ્યૌમે વલ્લૈલતે, તિર્મિઝી)

حديث ૭૩૦

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

''હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, **[હદીષ : ૭૩૦]**

જાય. પરંતુ જે મો'મિન ગુનાહોમાં નહીં સપડાય તે જહન્નમમાં ગયા વિના જન્નતમાં જશે.

હું કહું છું : આ લખનારના દિમાગમાં આવે છે કે સંબોધન એહલે કિતાબને છે. અહલે કિતાબ મુવહ્હિદ હતા, લાઈલાહ ઈલ્લલ્લાહની ગવાહી આપતા હતા પણ છતાં તેઓ ન જન્નતના દુખૂલે અવ્વલીન (પ્રથમ પ્રવેશ)ના પાત્ર છે ન ષાનવી (બીજા પ્રવેશના), એટલા માટે કે ન તો તેઓ હુઝૂરે અક્દસ ﷺ ને રસૂલ માનતા હતા ન ઈસ્લામને હક્ક માનતા હતા, ન કુર્આનને કિતાબુલ્લાહ માનતા હતા. જો કેવળ આટલો જ જવાબ આપીને છોડી દેવામાં આવતુ કે જન્નતની કૂંચી લાઈલાહ ઈલ્લાહની ગવાહી છે તો તેમને ચાર આંખો થઈ જાત કે મુસલમાનોના કથનાનુસાર અમે પણ જન્નતી છીએ. તેમના વસવસાને દૂર કરવાના માટે ફર્માવ્યું કે દરેક કૂંચીના ખાંચાઓ હોય છે, ખાંચાઓ વિનાની કૂંચી બેકાર છે ! હવે એ ખાંચાઓની તફસીરમાં કહી શકાય છે કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺ ની રિસાલતની અને ઈસ્લામની હક્કાનિયતની અને કુર્આને કરીમના કિતાબુલ્લાહ (અલ્લાહની કિતાબ) હોવાનું સમર્થન કરવું છે. વિચારવા પાત્ર છે કે ખાંચાઓ કૂંચીની હક્કીક્તમાં સામેલ છે.

સમજૂતી : ૭૨૯ અને ૭૩૦

آت من ربّی એ જિબ્રઈલે અમીન હતા, જેમ કે અન્ય પ્રકરણોની રિવાયતોમાં સ્પષ્ટતા છે. ખ્વાબમાં હાજર થયા હતા અથવા જાગૃતાવસ્થામાં, કિતાબુલ્ લિબાસ (૨/૮૬૭ બાબુ ષિયાબિલ બયૂઢ)ની રિવાયતમાં સ્પષ્ટતા છે કે ખ્વાબમાં આવ્યા હતા. બીજા પ્રકરણોની રિવાયતોથી જાહેર થાય છે કે જાગૃતાવસ્થામાં જાહેર થયા હતા.

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ مَّاتَ يُشْرِكُ بِاللّٰهِ دَخَلَ النَّارَ وَقُلْتُ اَنَا مَنْ

જે મુશ્રિક થઈને મરશે જહન્નમમાં જશે અને હું કહું છું કે

مَّاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللّٰهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ ؕ

જે એ હાલમાં મરે કે મુશ્રિક ન હોય તે જન્નતમાં જશે." (બુખારી, ૧/૧૬૫, કિતાબુલ જનાઈઝ)

આ રિવાયતમાં **و ان زنیٰ و ان سرق** એકવાર છે બીજી રિવાયતોમાં ત્રણવાર છે. અમુક રિવાયતોમાં એ પણ છે કે **علیٰ رغم انف ابی ذر**

સ્પષ્ટતા : ૧. અલ્લાહ તબારક વ તઆલાની ઝાત કે સિફતો કે ઈબાદત આ ત્રણેવમાં કે બેમાં કોઈને શરીક કરવાને શિર્ક કહે છે. આ કુફ્રનો ખાસ અને અતિબદ્તર પ્રકાર છે, એટલા માટે શિર્ક ન કરવાથી કુફ્રના અન્ય પ્રકારોનો નકાર નથી થતો, અને જહન્નમમાં હમેશાં સુધી રહેવાનો સબબ દરેક કુફ્ર છે, ભલે શિર્ક ન હોય. એનો ખુલાસો એ છે કે આ હદીષમાં શિર્કથી કુફ્ર મુરાદ છે, જેમ કે આયતે કરીમા :–

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُّشْرَكَ بِهٖ وَ يَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَّشَآءُ "અલ્લાહ શિર્કને હરગિઝ નહીં બખ્શે, એના સિવાય જેને ચાહશે બખ્શી આપશે." *(સૂ. નિસાઅ, ૪૮–૧૧૬)* શિર્કથી તા'બીર એટલા માટે છે કે કુર્આન પ્રથમ સંબોધિત અરબના મુશ્રિકોને થયું. તેઓ જ્યારે શિર્ક છોડતા તો મુખ્લિસ મો'મિન થઈ જતા જાણે શિર્કને ત્યજી દેતા તો ઈમાન લાઝિમ થતું, જેથી સામાન્યપણે મજાઝરૂપે ઈમાન મુરાદ છે.

૨. કિતાબુલ્ લિબાસમાં **قال لا الٰہ الا اللہ** **لا یشرک باللہ شیا**ની જગાએ છે, બંનેનો ભાવાર્થ એક જ છે, એકબીજાના પૂરક છે. એનાથી શંકા થાય છે કે કેવળ તૌહીદનો ઈક્રાર (સ્વીકારવું) નજાત માટે પૂરતો છે જ્યારે કે કેવળ તૌહીદનો ઈક્રાર અને તસ્દીક્ ઈમાન માટે પૂરતાં નથી, રિસાલતની તસ્દીક્ અને ઈક્રાર પણ ઈમાનનો ભાગ છે. બલ્કે તમામ જરૂરિયાતનું સમર્થન તથા ઈક્રાર પણ જરૂરી છે. એનો ખુલાસો એ છે કે લાઈલાહ ઈલ્લલ્લાહ પૂરા કલ્મએ તયૈબહનું અલમ (વિશેષ તથા પ્રસિધ્ધ નામ) નામ છે. જેમ કે અલ્હમ્દ એ સૂરએ ફાતિહાનું, કુલ્હુવલ્લાહ એ સૂરએ ઈખ્લાસનું. કલ્માએ તયૈબહનો અલમ કેવળ "લાઈલાહ" નથી હોઈ શકતો, એટલા માટે કે આ નર્યું કુફ્ર છે, એટલા માટે કે એનો અર્થ છે "કોઈ મઅબૂદ નથી." એટલા માટે **لا الٰہ الا اللہ** "લાઈલાહ ઈલ્લલ્લાહ" આખુ નામ થયું. હવે મતલબ એ થયો કે જેણે પૂરો કલ્મએ તયૈબહ પઢયો. અને એને પઢવાને **جمیع ما جاء بہ الرسول**નું સમર્થન કરવું લાઝિમ છે. તો એનો સાર એ નીકળ્યો કે જેણે ઈસ્લામ ધર્મને હક્ક્ માની લીધો અથવા એ કે લાઈલાહ ઈલ્લલ્લાહ આ ખાસ તરકીબ તથા અરબી કલમાઓ (શબ્દો)ની સાથે પઢવા એ ઈસ્લામની નિશાની છે. તૌહીદના અન્ય દાવેદારો ભલે તૌહીદનો ઈક્રાર કરે છે પણ આ ઈક્રારના શબ્દો અન્ય ભાષાના હોય છે અને તરકીબ (જોડણી) જુદી હોય છે જેથી હવે "લાઈલાહ ઈલ્લલ્લાહ" કહેવું એ દલીલ છે ઈસ્લામ કબૂલ કરવાની. જેથી હદીષનો અર્થ એ થયો કે જે મુસલમાન હોવાની હાલતમાં મૃત્યુ પામ્યો તે જન્નતમાં જશે.

૩. વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે જન્નતમાં દાખલ થવાથી મુરાદ એ છે કે તે જન્નતમાં જરૂર દાખલ થશે ભલે પોતાના બુરા અમલોની સજા ભોગવ્યા પછી, અથવા મુરાદ એ છે કે આ કલ્મો પઢવો જન્નતમાં દાખલ થવાનો સબબ છે, જેણે એને પઢયો જન્નતનો હક્કદાર થઈ ગયો, ભલે કાંઈક મોડેથી જાય. અથવા મુરાદ એ છે કે જેણે મૌતના વખતે ઈખ્લાસ સાથે (સાચા દિલથી) એને પઢયો તે જન્નતમાં જશે એટલા માટે કે ઈખ્લાસની

સાથે જ્યારે પઢશે તો બુરા અમલો પર શર્મિંદગી અને તૌબા પણ જરૂર કરશે જેના કારણે તે જન્નતમાં જશે.

قلت હઝરત અબૂઝરવાળી હદીષમાં છે : **قلت وان زنى وان سرق** "મેં કહ્યું, ભલે ઝિના કરે ! ભલે ચોરી કરે ! એમાં બે સંભાવનાઓ છે : એક એ કે હુઝૂરે અકદસ ﷺનો ઈર્શાદ હોય કે હુઝૂર ﷺએ જિબ્રઈલે અમીનથી ઈર્શાદ ફર્માવ્યો હોય. બીજુ એ કે હઝરત અબૂઝરની ગુઝારિશ હોય. એ હદીષના અહીં જે શબ્દો છે તે બે સંભાવના ધરાવે છે. પણ બીજી રિવાયતોમાં સ્પષ્ટતા છે : **قال ابو ذر يا رسول الله وان زنىٰ وان سرق** અને એક રિવાયતમાં છે : **علىٰ رغم انف ابى ذر** એનાથી નિશ્ચિત છે કે આ હઝરત અબૂઝરનું જ કથન છે.

و قلت انا : કિતાબુત્તફસીર (સૂ. બકરહ–૬૪૫)માં હઝરત ઈબ્ને મસ્ઊદથી જ આ પ્રમાણે રિવાયત છે. નબી ﷺએ એક વાત કહી અને મેં બીજી વાત કહી. અને આવું જ કિતાબુલ અયમાન (પેજ–૯૮૮)માં પણ છે. એનો સાર એ નીકળ્યો કે સહીહૈનની રિવાયતો એના પર સહમત છે કે મરફૂઅ વઈદ છે અને મૌકૂફ વાયદો છે. પણ ઈમામ હુમૈદીએ જમઅ બયનસ્સહીહૈન અને મુગલતાઈએ એની શરહમાં અને જે લોકોએ એનાથી લીધુ, એવું કહ્યું છે કે વકીઅ અને ઈબ્ને નુમેરની રિવાયત બિલ અકસ છે એટલે કે મરફૂઅ વાયદો છે અને મૌકૂફ વઈદ છે. હદીષ આ પ્રમાણે છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, જે એ હાલમાં મર્યો કે અલ્લાહ તબારક વ તઆલાની સાથે કોઈને શરીક નથી કરતો તે જન્નતમાં જશે. અને મેં કહ્યું, જે એ હાલમાં મર્યો કે અલ્લાહ તબારક વ તઆલાની સાથે કોઈને શરીક કરે છે તે જહન્નમમાં જશે. ઈમામ નવવીએ (શરહે મુસ્લિમ, ૧/૬૭માં)એ ફર્માવ્યું કે સહીહ મુસ્લિમના અમુક વિશ્વસનીય અસૂલોમાં એવું જોવામાં આવ્યું છે. જમઅલ બયનસ્સહીહૈનના ઉપરાંત અબૂ ઊઅની કિતાબુલ મખ્રજ અલા સહીહ મુસ્લિમમાં પણ એ જ છે. એના બંનેવ હિસ્સા રસૂલુલ્લાહ ﷺના ઈર્શાદ છે. જેમ કે મુસ્લિમ (અલ્ ઈમાન–૬૬)માં જ હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ થી મરવી છે. ઈમામ નવવીએ ફર્માવ્યું કે, એનો ખુલાસો એ છે કે હઝરત ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ એ બંનેવ વાક્યો હુઝૂરથી સાંભળ્યાં હતાં. એક વખતે એક હિસ્સો યાદ આવ્યો તો તેને હુઝૂરની તરફ નિસ્બત કરીને વર્ણન કર્યો અને બીજો પોતાના ઈસ્તંબાત (ચૂંટી કાઢેલ) વડે ઉમેર્યો અને બીજી વખતે બીજો યાદ આવ્યો એને હુઝૂરનો ઈર્શાદ દર્શાવ્યો, અને એકને પોતાનો ઈસ્તંબાત દર્શાવ્યો. અલ્લાહ તબારક વ તઆલા બેહતર જાણનાર છે. *(**હદીષે મરફૂઅ** : જે હદીષની સનદ નબી ﷺએ સુધી પહોંચે એને હદીષે મરફૂઅ કહે છે. **મૌકૂફ** : એ હદીષ જેની સનદ સહાબી સુધી પહોંચે. દા.ત. હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ આ પ્રમાણે ફર્માવ્યું.....)*

પ્રકરણથી સામ્યતા : વહબ બિન મુનબ્બહના અષર અને આ હદીષો પર ઈમામ બુખારીએ પ્રકરણના બે ટાઈટલ રચ્યાં છે : એક એ કે જનાઈઝના બારામાં જે કાંઈ આવ્યું છે. બીજુ એ કે જેના છેલ્લા શબ્દો લાઈલાહ ઈલ્લલ્લાહ હોય. જાહેરી રીતે આ અષર તથા હદીષોને પ્રકરણના કોઈ ભાગ સાથે સંબંધ નથી જણાતો.

હું કહું છું : બંને હદીષોના પ્રકરણના બીજા ભાગ સાથે મળતાપણુ એ છે કે ફર્માવ્યું : **من مات من امتى لا يشرك بالله شيئا** એમાં **لا يشرك** હાલ છે. હાલ અને ઝુલ હાલના આમિલના ઈક્તરાન બિઝ્ઝમાન લાઝિમ છે. કોઈકે કહ્યું, મારી પાસે ઝયદ હસતો હસતો આવ્યો. એનો મતલબ એ થયો કે આવતી વખતે હસી રહ્યો હતો. હવે હદીષનો મતલબ એ થયો કે જે શખ્સ મરતી વખતે શિર્કથી ખરડાયેલો ન હોય, લાઈલાહ ઈલ્લલ્લાહ કહેતો કહેતો મરે તે જન્નતમાં જશે. આખુ લખાણ આ પ્રમાણે થયું કે જેની છેલ્લી વાણી લાઈલાહ ઈલ્લલ્લાહ હશે તે શિર્કથી ખરડાયેલ ન હશે એટલે તે જન્નતમાં જશે.

حديث ٧٣١

[હદીષ : ૭૩૧]

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ اَمَرَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

''હઝરત બરાઅ બિન આઝિમ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે નબી ﷺ એ અમને

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسَبْعٍ وَّنَهَانَا عَنْ سَبْعٍ ـ اَمَرَنَا بِاتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ وَعِيَادَةِ

સાત ચીજોનો હુકમ આપ્યો અને સાત ચીજોથી મના કર્યું. જનાઝાઓ પાછળ ચાલવા તથા બીમારપુર્સી

الْمَرِيْضِ وَاِجَابَةِ الدَّاعِيْ وَنَصْرِ الْمَظْلُوْمِ وَاِبْرَارِ الْقَسَمِ وَرَدِّ السَّلَامِ وَ

તથા દા'વત કબૂલ કરવી તથા મઝલૂમની મદદ કરવી અને કસમ પૂરી કરવી અને સલામ તથા છીંકનો જવાબ

تَشْمِيْتِ الْعَاطِسِ وَنَهَانَا عَنْ آنِيَةِ الْفِضَّةِ وَخَاتَمِ الذَّهَبِ وَالْحَرِيْرِ

આપવાનો હુકમ આપ્યો અને ચાંદીના વાસણો વાપરવાથી, સોનાની વિંટી તથા હરીર તથા દીબાજ,

وَالدِّيْبَاجِ وَالْقَسِّيِّ وَالْاِسْتَبْرَقِ ع

કસિય્યી તથા ઈસ્તબ્રક પહેરવાથી મના ફર્માવ્યું.''

(બુખારી ૧/૧૬૬, અલ્ જનાઈઝ, ૧/૩૩૧ મઝાલિમ, ૨/૭૭૭ અન્નિકાહ, ૨/૮૪૨ અશબા, અત્તિબ્બ, ૨/૮૬૮ અલ્લિબાસ, ૨/૮૭૧, અલ અદબ, ઈસ્તીઝાન ૨/૯૪૧, ૨/૯૮૪ અલ્ઈમાન, મુસ્લિમ–અત્ઈમહ, તિર્મિઝી–અલ્ઈસ્તીઝાન, નિસાઈ–જનાઈઝુલ ઈમાનન્નઝૂર, ઈબ્ને માજહ અલ્કિફરાત)

સમજૂતી : ૭૩૧

ابرار القسم અને એક રિવાયતમાં છે : **ابرار المقسم** એટલે કસમ ખાવાવાળાની વાત પૂરી કરવી. ઈબરાર એ હનષનું વિરોધાર્થી છે એનો અર્થ સાચુ કરવું. મતલબ એ થયો કે જો તમને કોઈ એવું કહે કે ખુદાની કસમ ! તમારે આ કરવું પડશે, અને તે કામ જાઈઝ તથા શક્તિ અનુસાર હોય તો જરૂર કરી દો.

(તશમિત) **تشميت**નો અર્થ દુઆએ ખૈર કરવું છે. અહીં મુરાદ એ છે કે છીંકવાવાળાના જવાબમાં **يرحمك الله** (યરહમુકલ્લાહ) કહે. ''હરીર'' નરમ રેશમના કપડાને કહેવામાં આવે છે ચાહે તે કોઈપણ પ્રકારનુ હોય. ''દીબાજ''નો અર્થ દીબા બારીક રેશમનું ખાસ પ્રકારનું કપડુ. ''કસિય્યી'' સૂતર તથા રેશમનું મિશ્ર એક ખાસ કપડુ જે મિસ્રથી આવતુ હતુ. સમુદ્રના કિનારે તનીસની નજીક એક શહેર કસ હતું ત્યાં તૈયાર થતુ હતું. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું કે બહરે દમયાતના કિનારે કસ, તનીસ અને ફરમા શહેર હતાં જ્યાંથી ઉમદા પ્રકારનાં કપડાં પૂરી દુનિયામાં જતાં હતાં. ''ઈસ્તબરક'' રેશમનું જાડુ કપડું.

ખુલાસો : હદીષમાં વર્ણન થયેલું છે કે સાત ચીજોથી મના ફર્માવ્યું અને અહીં વર્ણન થયેલ છ છે. અલ્લામા ઈબ્ને હજરે ફર્માવ્યું કે આ બુખારીથી સહ્વ થયો અથવા તેમના કોઈ શયખથી થયો. અલ્લામા કિર્માનીએ ફર્માવ્યું કે ઈમામ બુખારીના શયખ અબુલ વલીદથી સહ્વ થયો. એક સંભાવના એ પણ છે કે બુખારીના

નક્લકારોથી છૂટી ગયું હોય. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું, ઈમામ બુખારી અથવા તેમના શયખની તરફ સહ્વની નિસ્બત કરવા કરતાં બેહતર એ છે કે નાસિખીન (ફેરબદલ કરનાર)ની ગલતી માનવામાં આવે, એટલા માટે કે કિતાબુલ્ લિબાસમાં સાતમીનું વર્ણન છે એટલે "મુષીરતુલ્ હમ્રાઅ્" લાલ રંગના ઝીનપોશથી.

મસાઈલ : આ હદીષથી આ પ્રમાણે મસ્અલા માલૂમ પડયા. જનાઝાની સાથે જવું અને નમાઝ તથા દફનમાં શરીક થવું. જનાઝાની સાથે જઈને નમાઝ પઢીને પરત આવવા પર એક ક્રીરાત સવાબ છે, અને દફન સુધી શરીક રહેવામાં બે ક્રીરાત અને તલ્ક્રીન સુધી રહેવા પર એક ક્રીરાત. *(ઉમ્દતુલ ક્રારી, ૮/૭ બહવાલા દાઊદી)*

જે શખ્સ જનાઝાની નમાઝ પઢી લે તેણે મૈયતના વલીઓની ઈજાઝત વિના પરત ન થવું જાઈએ. *(આલમગીરી, ૧/૮૫)*

આપણે ત્યાં જનાઝા પાછળ ચાલવું અફઝલ છે. એ આ જ હદીષથી સાબિત છે, એટલા માટે કે ઈત્તેબાઅનો અર્થ પાછળ ચાલવું છે. ઈમામ શાફઈ તથા ઈમામ અહમદને ત્યાં આગળ ચાલવું અફઝલ છે. બીમારની ખબર અંતર લેવી તથા તબીયત પૂછવી સુન્નત છે. અમુક હઝરાતે ફર્માવ્યું કે વાજિબ છે. વાજિબ હોવાની દલીલ એના બાદવાળી હદીષ છે. **બીમારપુર્સીનો તરીક્રો** એ છે કે પોતાનો હાથ બીમારની પેશાની અથવા હાથ પર રાખે અને પૂછે કે તેને કેમ છે ? *(મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૫/૨૬૦)* તેના માથા પાસે બેસે અને શક્ય હોય તો તંદુરસ્તીની દુઆ કરે, તસલ્લી તથા સાંત્વન આપે. દઅવત ક્બૂલ કરવી સુન્નત છે, ત્યાં સુધી કે ફર્માવ્યું, જેણે દા'વત ક્બૂલ ન કરી એણે અબુલ ક્રાસિમ ﷺની નાફર્માની કરી. આ ત્યારે છે જ્યારે કે ત્યાં કોઈ હરામ કામ ન હોય. જો કોઈ નાજાઈઝ કામ થતુ હોય અને તેને ઈત્મિનાન હોય કે હું જઈશ તો તે બંધ થઈ જશે, અથવા હું મના કરીશ તો તે લોકો આ હરામથી રોકાઈ જશે, તો જરૂર જાય, નહીં તો જવું જાઈઝ નથી. જેનામાં શક્તિ હોય તેના પર મઝલૂમની મદદ કરવી વાજિબ છે. હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, પોતાના ભાઈની મદદ કરો, જાલિમ હોય કે મઝલૂમ. એક સાહબે અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ મઝલૂમની મદદ તો કરીશ, એ જણાવો કે જાલિમની કેવી રીતે મદદ કરું ?! ફર્માવ્યું, તેને જુલ્મથી રોકી દે, એ તેની મદદ છે. *(બુખારી ૧/૩૩૧, મઝાલિમ)*

કોઈની ક્સમ પૂરી કરવી પણ ઉમદા સંસ્કારમાંથી છે જ્યારે કે તે જાઈઝ હોય અને એને પૂરી કરવા માટે શક્તિમાન હોય, તેમજ તેને પૂર્ણ કરવું મસ્લેહતની વિરુદ્ધ ન હોય. જેમ કે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ વર્ણન કર્યું કે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ આ હદીષ બયાન કરતા હતા કે એક સાહબ ખિદમતે અક્દસ ﷺમાં હાજર થયા અને એક ખવાબ બયાન કર્યો. એ સાંભળીને હઝરત અબૂબક્રે અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ આપના પર મારાં માબાપ કુર્બાન ! ઈજાઝત આપો કે હું તેની તાબીર વર્ણવું. ફર્માવ્યું, વર્ણવો ! હઝરત અબૂબક્રે તાબીર વર્ણવી અને પૂછયું, યા રસૂલલ્લાહ ! ફર્માવો, મેં સહીહ તાબીર વર્ણવી કે ગલત ? ફર્માવ્યું, અમુક સહીહ છે, અમુક ગલત. અર્ઝ કરી, આપના પર મારાં માબાપ કુર્બાન ! હું ક્સમ આપુ છું કે બતાવો, મેં શું ગલતી કરી છે ? રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, ક્સમ ન આપો ! *(તિર્મિઝી, ૨/૫૩, અર્રુઅ્યા બાબુ રૂયાઈન્નબી ﷺ)*

رد السلام : સલામનો જવાબ આપવો વાજિબ છે. જો કોઈ જમાઅતને સલામ કરવામાં આવે તો એમાંથી એકનું જવાબ આપવું પૂરતુ છે ભલે તે બાળક હોય જો તે સમજવાળો હોય. સલામ કરવી સુન્નત છે પણ સલામ કરવામાં અધિક સવાબ છે. જો પુરૂષ કોઈ સ્ત્રીને સલામ કરે તો સ્ત્રી પર પણ સલામનો જવાબ આપવો વાજિબ છે પણ તેણી આહિસ્તા જવાબ આપે. અને જો સ્ત્રી પુરૂષને સલામ કરે તો પુરૂષ પણ ધીમેથી જવાબ આપે. એ જ પ્રમાણે છીંકનો પણ જવાબ આપવો વાજિબ છે.

تشميت العاطس : જ્યારે કોઈને છીંક આવે તો તેણે જોઈએ કે **الحمد لله** (અલ્હમ્દુલિલ્લાહ) કહે. બેહતર

એ છે કે **الحمد لله رب العالمين** (અલ્હમ્દુલિલ્લાહિ રબ્બિલ આલમીન) કહે. હવે સાંભળનાર પર જવાબ આપવો વાજિબ છે. એના જવાબમાં સાંભળનાર કહે : **يرحمك الله** (યર્હમુકલ્લાહ) એના પર છીંકનાર કહે : **يغفر الله لنا و لكم** (યગફિરુલ્લાહુ લનાવલકુમ) અથવા એવું કહે **يهديكم الله و يصلح بالكم** (યહદીકુમુલ્લાહુ વયુસ્લિહ બાલકુમ) એક મજલિસમાં જો વારંવાર છીંક આવે તો પ્રથમવાર જવાબ આપવો વાજિબ છે અને બીજીવાર મુસ્તહબ, એના પછી નથી.

જેનાથી મના ફર્માવ્યું : એ સાત ચીજો જેનાથી મના ફર્માવ્યું તે આ પ્રમાણે છે : ચાંદીનું વાસણ પુરૂષ માટે પણ નાજાઈઝ છે અને સ્ત્રી માટે પણ, ત્યાં સુધી કે ચાંદીનો આઈનો સ્ત્રીઓએ પણ વાપરવો જાઈઝ નથી. એ જ પ્રમાણે સોનાનાં વાસણ પણ, સાજ સજાવટ માટે રાખી શકે છે. સોના ચાંદીનાં કેવળ ઘરેણાં સ્ત્રીઓએ ઉપયોગ કરવાં જાઈઝ છે.

સોનાની વિંટી : પુરૂષો માટે હરામ સ્ત્રીઓ માટે જાઈઝ. અમુક લોકોએ સોનાની વિંટી પુરૂષો માટે જાઈઝ કહી છે, તેમની દલીલ હઝરત બરાઅ્ رضی اللہ عنہ ની હદીષ છે. લોકોએ તેમના હાથમાં સોનાની વિંટી જોયી અને પૂછયું તો ફર્માવ્યું કે એક મૌકા પર હુઝૂરે અકદસ ﷺએ માલે ગનીમત વહેંચ્યો અને મને આ વિંટી અર્પણ કરી અને ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, **البس ما كساك الله ورسوله** પહેર ! જેને અલ્લાહ વ રસૂલે તને પહેરાવ્યું ! તમે લોકો કેવી રીતે મને હુકમ આપો છો કે હું તેને ઉતારી દઉં ! જેના બારામાં રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, પહેર ! જેને અલ્લાહ તથા તેના રસૂલે તને પહેરાવ્યું. *(મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૪/૨૯૪, શરહે મઆનિયુલ આષાર, ૨/૩૫૦)*

એનો જવાબ એ છે કે એમના માટે હુઝૂરે જાઈઝ ફર્માવી દીધી હતી. અને એ નિશ્ચિત છે કે હુઝૂર અકદસ ﷺને એ ઈખ્તિયાર છે કે જે ચીજ ચાહે જેને ચાહે જાઈઝ કરી આપે. એની જબરદસ્ત દલીલો આ'લા હઝરત ઈમામ અહમદ રઝા رحمۃ اللہ علیہ ની કિતાબ ''અલ્ અમ્નુ વલ્ ઉલા''માં અને આ ખાદિમના લેખ સંગ્રહ ''મકાલાતે અમજદી''માં જુઓ.

ચાંદીની એક વિંટી તે પણ એક નંગની જે સાડા ચાર માશાથી ઓછી (વજનમાં) હોય તો પુરૂષો માટે જાઈઝ છે. પૂરા સાડા ચાર માશા વજનની અથવા એનાથી વધુ વજનવાળી અથવા બે નંગવાળી અથવા કેટલાય નંગવાળી અથવા કેટલીયે વિંટીઓ પહેરવી પુરૂષો માટે હરામ છે. હઝરત બુરીદા رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ એક શખ્સના હાથમાં પિત્તળની વિંટી જોયી તો ફર્માવ્યું, શું વાત છે કે હું તારાથી મૂર્તિઓની બૂ (ગંધ) પામી રહ્યો છું ?! તેમણે એને ફેંકી દીધી. બીજી વખત આવ્યા તો લોખંડની વિંટી પહેરી હતી, તો ફર્માવ્યું, શું વાત છે કે હું તારી સાથે જહન્નમીઓનું ઘરેણુ જોઈ રહ્યો છું ?! તેમણે એને પણ ફેંકી દીધી અને અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ કઈ ચીજને વિંટી બનાવું ?! તો ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, ચાંદીની ! એક મિષ્કાલ પૂરી ન કર. *(અબૂ દાઊદ, ૨/૨૨૪, નિસાઈ, ૨/૨૮૮)* એક મિષ્કાલ સાડા ચાર માશાનો થાય છે જે વર્તમાન દશાંશ પદ્ધતિ પ્રમાણે ૪.૩૭૫ (લગભગ ૪.૫) ગ્રામ થાય.

હઝરત શયખ અબ્દુલ હક્ક મુહદ્દિષ દહેલ્વી رحمۃ اللہ علیہ એના હેઠળ લખે છે : ''બે અથવા બેથી અધિક વિંટીઓ પહેરવી મકરૂહ છે.''

عن الحرير : રેશમી કપડુ જેના તાણા વાણા બંને રેશમ હોય અથવા વાણા રેશમ અને તાણા સૂતર, ઉન વગેરે હોય તેને પહેરવું પુરૂષો માટે હરામ છે અને સ્ત્રીઓ માટે હલાલ છે અને જેનો વાણો સૂતર વગેરે હોય અને તાણો રેશમ હોય તે પુરૂષો માટે પણ જાઈઝ છે. રેશમથી મુરાદ અહીં તે રેશમ છે જે કીડાથી પેદા થાય છે. આજકાલ સિલ્કનાં જે ઘણી જાતનાં કપડાં નીકળે છે તે આ રેશમથી નથી વણવામાં આવતાં, બલ્કે તે કોઈ ઝાડની છાલ કે ગુંદર વગેરેના દોરાથી બને છે એ પુરૂષ તથા સ્ત્રી બંને માટે જાઈઝ છે. દીબા, ઈસ્તબરક, કસિય્ય આ સૌ રેશમી કપડાંના પ્રકારો છે એ સૌ હરીરમાં સામેલ છે, પણ તેનાં નામો અલગ અલગ હતાં, એટલા માટે પ્રથમ સામાન્ય

حديث ٧٣٢ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيِّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ રઝિયલ્લાહુ અન્હુ એ ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૭૩૨]

قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى

મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ થી સાંભળ્યું : ફર્માવતા હતા, મુસલમાનના મુસલમાન પર પાંચ હક્કો છે :

الْمُسْلِمِ خَمْسٌ رَدُّ السَّلَامِ وَعِيَادَةُ الْمَرِيضِ وَاتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ وَإِجَابَةُ الدَّعْوَةِ

સલામનો જવાબ આપવો, બીમારપુર્સી કરવું, તથા જનાઝાની સાથે જવું તથા દા'વત કબૂલ કરવી

وَتَشْمِيتُ الْعَاطِسِ ٥

અને છીંકનો જવાબ આપવો."

રીતે પછી ખાસના રૂપે અલગ વર્ણવ્યાં.

الميثرة الحمراء : ઝીન પર જે ગદ્દો રાખે છે તેને અલ્મૈષરા કહે છે, એ વિવિધ પ્રકારનાં હોય છે જંગલી પશુઓની ખાલના, રેશમના એ બંનેવ મના છે. એ જ પ્રમાણે સૂતર અથવા ઉનનું હોય પણ લાલ હોય તો તે પણ મના છે.

એક શંકાનો જવાબ : એમાં અમુક વાતો સ્ત્રીઓ માટે અપવાદ છે, દા.ત. જનાઝા સાથે જવું, સોનાની વિંટી, રેશમી લિબાસ પહેરવાની મનાઈથી, અને હુકમ આમ (સર્વ સામાન્ય) છે ખાસ નથી. જવાબ એ છે કે સ્ત્રીઓનું અપવાદ હોવું બીજી હદીષોથી જાણવા મળ્યું. હદીષથી હદીષને ખાસ કરવું સર્વ સંમતિએ દુરુસ્ત છે.

સમજૂતી : ૭૩૨

પહેલામાં સાત છે આમાં પાંચ, પણ ઓછા એ વધારેનો નકાર નથી કરતા, એટલા માટે કાંઈ વાંધો નથી. સીમા (બંધન) ન આ હદીષમાં હેતુ છે ન તેમાં. આ હદીષમાં જાહેર થાય છે કે આ પાંચેવ વાજિબ છે. **حق المسلم علىٰ المسلم**નો આ જ ફાયદો છે. પણ ગુજરી ચૂક્યું કે એવું નથી, એમાંથી અમુક વાજિબ છે અમુક સુન્નત અમુક મુસ્તહબ. અને આ સેગાથી આદેશ અધિક પ્રોત્સાહન માટે છે, એટલા માટે કે અન્ય હદીષોમાં અધિક અન્ય ચીજો પણ આવેલી છે. દા.ત. મુસ્લિમ્ (૨/૫૬૨)ની એક હદીષમાં જે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્થી મરવી છે તેમાં આટલી ચીજો અધિક છે : જ્યારે મુલાકાત કરે તો તેને સલામ કર, અને જ્યારે તારાથી સલાહ માગે તો શુભેચ્છા કર. (સારો મશ્વરો આપ)

حديث ۷۳۳

[હદીષ : ૭૩૩]

اَخْبَرَنِيْ اَبُوْسَلَمَةَ اَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

"અબૂ સલ્માએ ખબર આપી કે તેમને હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا નબી ﷺના

اَخْبَرَتْهُ قَالَتْ اَقْبَلَ اَبُوْبَكْرٍ عَلٰى فَرَسِهٖ مِنْ مَّسْكَنِهٖ بِالسُّنْحِ حَتّٰى نَزَلَ

જીવનસંગિનીએ ખબર આપી. ફર્માવ્યું કે અબૂબક્ર પોતાના ઘોડા પર પોતાના સુનહવાળા

فَدَخَلَ الْمَسْجِدَ فَلَمْ يُكَلِّمِ النَّاسَ حَتّٰى دَخَلَ عَلٰى عَائِشَةَ فَتَيَمَّمَ النَّبِيَّ

ઘરેથી આવ્યા. ઉતરીને મસ્જિદમાં ગયા અને કોઈને ન બોલ્યા. આઈશાની પાસે આવ્યા અને

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُسَجًّى بِبُرْدِ حِبَرَةٍ فَكَشَفَ عَنْ

નબી ﷺનો (મળવાનો) ઈરાદો કર્યો અને હુઝૂર હિબ્રાની ચાદર વડે ઢંકાયેલા હતા. તેમણે હુઝૂર ﷺના

لَا يَجْمَعُ اللّٰهُ عَلَيْكَ مَوْتَتَيْنِ اَمَّا الْمَوْتَةُ الَّتِيْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْكَ فَقَدْ مُتَّهَا

ચહેરાથી ચાદર હટાવી પછી વાંકા વળ્યા અને હુઝૂરને બોસો કર્યો ત્યારબાદ રડયા પછી કહ્યું, હે

قَالَ اَبُوْسَلَمَةَ فَاَخْبَرَنِيْ ابْنُ عَبَّاسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ اَبَا بَكْرٍ

અલ્લાહના નબી ! મારાં (મા) બાપ આપના પર કુર્બાન ! અલ્લાહ ﷻ આપના પર બે મૌત ભેગાં નહીં કરે.

સમજૂતી : ૭૩૩

પરિપૂર્ણતા : કિતાબુલ મનાકિબમાં શરૂમાં આટલુ વધારે છે : નબી ﷺનો વિસાલ થઈ ગયો અને અબૂબક્ર સનહમાં હતા. ઈસ્માઈલીએ કહ્યું, એટલે કે આલિયામાં મદીના તયબહના ઊંચાઈવાળા હિસ્સામાં ઉમર ઉભા થઈ ગયા અને એવું કહેવા લાગ્યા, ખુદાના સોગંદ ! હુઝૂર ﷺનો વિસાલ નથી થયો. ઉમ્મુલ મો'મિનીને ફર્માવ્યું, હઝરત ઉમરે કહ્યું, બખુદા ! મારા દિલમાં એના સિવાય કોઈ વાત આવતી ન હતી અને એ કે અલ્લાહ તબારક વ તઆલા હુઝૂરને ઉઠાડશે. અને હુઝૂર કેટલાક લોકોના હાથ પગ કાપશે, એવામાં અબૂબક્ર આવ્યા છેવટ સુધી. આખરમાં આયતે કરીમા وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ થી પહેલાં اِنَّكَ مَيِّتٌ وَّ اِنَّهُمْ مَيِّتُوْنَ નો વધારો છે. આખરમાં છે કે રડતાં રડતાં લોકોની હિચકી બંધાઈ ગઈ. અલ્મગાઝીમાં આખરમાં છે કે ઈમામ ઝુહરીએ કહ્યું કે મને સઈદ બિન મુસય્યબે ખબર આપી કે ઉમર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, બખુદા ! અબૂબક્રને એની તિલાવત કરતા સાંભળ્યા તો ગભરાઈ ગયો અને મારા પગો મને ઉઠાવી ન શક્યા અને હું જમીન પર ગબડી પડયો, જ્યારે મેં અબૂબક્રને આવું કહેતાં સાંભળ્યા કે નબી ﷺનો વિસાલ થઈ ગયો.

بالسنح (સૂનૃહ) : મદીના તયબહના ઊંચાઈવાળા હિસ્સામાં જેને અવાલી કહે છે ત્યાંની એક જગાનું નામ

خَرَجَ وَعُمَرُ يُكَلِّمُ النَّاسَ فَقَالَ اِجْلِسْ فَاَبٰى فَقَالَ اِجْلِسْ فَاَبٰى فَتَشَهَّدَ

જે વફાત અલ્લાહે આપના માટે લખી હતી તે આપ પામી ચૂક્યાં. અબૂ સલ્માએ કહ્યું, ઈબ્ને અબ્બાસે

اَبُوْبَكْرٍ فَمَالَ اِلَيْهِ النَّاسُ وَتَرَكُوْا عُمَرَ فَقَالَ اَمَّا بَعْدُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ

મને ખબર આપી કે અબૂબક્ર બહાર નીકળ્યા અને ઉમર લોકો સાથે વાત કરી રહ્યા હતા. અબૂબક્રે તેમને

يَعْبُدُ مُحَمَّدًا فَاِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ وَمَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَزَّوَجَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ

ફર્માવ્યું, બેસી જાવ ! પણ તે ન માન્યા. ફરી ફર્માવ્યું, બેસી જાવ ! હજી પણ તે ન માન્યા. તો અબૂબક્રએ

حَيٌّ لَا يَمُوْتُ قَالَ اللّٰهُ عَزَّوَجَلَّ وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ

કલ્મએ શહાદત પઢયો. હવે લોકો તેમના તરફ ધ્યાનિત થઈ ગયા અને ઉમરને છોડી આપ્યા. ત્યારબાદ

الرُّسُلُ اَفَاِنْ مَّاتَ اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰى اَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَّنْقَلِبْ عَلٰى

અબૂબક્રએ શહાદત પછી કહ્યું (કહેવું એ છે) કે જે હઝરત મુહમ્મદ ﷺની પૂજા કરતો હતો તો તે સાંભળી

છે. એ મસ્જિદે નબવીથી એક માઈલના અંતર પર આવેલ છે. અહીં બની હારિષ બિન ખઝરજ રહેતા હતા. એમનામાં હઝરત સિદ્દીક़ે અકબરે શાદી કરી લીધી હતી અને ત્યાં તેમનું એક મકાન હતું.

هُوَ مسجًّى : એનાથી માલૂમ થયું કે મૃત્યુ બાદ મૈયતને ઢાંકી દેવું જોઈએ, ત્યાં સુધી કે ઉલ્માએ ફર્માવ્યું કે ખાસ ગુસ્લ આપનારા અને ખાસ સગાંઓ સિવાય અન્ય કોઈ ન જુએ. **حبره** (હિબ્રા) એક પ્રકારની કિંમતી ચાદર છે. દાઉદીએ કહ્યું કે લીલા રંગનાં કપડાંને કહે છે.

قَبَّلَ (क़બ્બલ) : મૈયત પર ઝુકવુ અને એને બોસો આપવું, હુઝૂરે અક़્દસ ﷺની સુન્નત છે. જ્યારે હઝરત ઉષ્માન બિન મઝઊન رضی اللہ عنہ નો ઈન્તેકાલ થયો તો હુઝૂર તશરીફ લઈ ગયા અને તેમના ઉપર ઝુકયા અને તેમની બંને આંખોની વચ્ચે બોસો આપ્યો. અને એટલુ રડયા કે આંસૂ ગાલો પર વહેતાં હતાં. *(તિર્મિઝી, ૧/૧૧૮, જનાઈઝ)* નિસાઈમાં સ્પષ્ટતા છે કે હઝરત અબૂબક્રએ હુઝૂરની આંખોની વચ્ચે બોસો આપ્યો હતો. *(અવ્વલ, જનાઈઝ–૨૬૦)*

لايجمع الله عليك موتتين : વિસાલ પછી કેટલાક લોકોનો ખયાલ હતો કે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺ ફરી જીવતા થશે અને અમુક લોકોને સજા આપશે. હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ નો ઈર્શાદ વર્ણન થઈ ચૂક્યો એના નિવારણ માટે હઝરત સિદ્દીક़ે અકબરે ઈર્શાદ ફર્માવ્યો કે અલ્લાહ તઆલા હુઝૂર પર બે મૌત ભેગાં નહીં કરે. મગાઝીની રિવાયતમાં છે બે મૌતની મજા નહીં ચખાડે, એટલે કે હવે હુઝૂર દુનિયામાં તશરીફ નહીં લાવે કે બીજીવાર મૌતની મજા ચાખવી પડે. એનાથી જાહેર છે કે મુરાદ એ છે કે આ દુનિયામાં ફરી વાર ન આપ જીવંત થઈને તશરીફ લાવશે ન ફરીવાર આ દુનિયામાં મૌત આવશે. મતલબ એ છે કે આ દુનિયામાં બેવાર આપના પર મૌત નહીં આવે. અહલે સુન્નતની એના પર એકમતિ છે કે અંબિયાએ કિરામ પોતાના મઝારોમાં દુનિયવી શારીરિક હયાતની સાથે જીવંત છે. મુસ્નદે ઈમામ અહમદ (૪/૮), નિસાઈ (૧/૨૦૪ જુમ્આ), ઈબ્ને માજહ *(ઈક़ામતુસ્સલાત, પેજ : ૭૭, જનાઈઝ–૧૧૯)* અને દારમીમાં હઝરત અવસ બિન અવસ رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે

عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَّضُرَّ اللّٰهَ شَيْئًا وَّسَيَجْزِى اللّٰهُ الشّٰكِرِيْنَ ۔ وَاللّٰهِ لَكَاَنَّ النَّاسَ

લે કે તે દુનિયાથી જતા રહ્યા અને જે અલ્લાહ ﷻ ની પૂજા કરતો હતો તે સાંભળી લે, અલ્લાહ તબારક વ

لَمْ يَكُوْنُوْا يَعْلَمُوْنَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ حَتّٰى تَلَاهَا اَبُوْبَكْرٍ فَتَلَقَّاهَا مِنْهُ النَّاسُ

તઆલા જીવંત છે તે કદી મરશે નહીં. અલ્લાહ ﷻ એ ઈર્શાદ ફર્માવ્યો અને મુહમ્મદ રસૂલ જ છે, એમનાથી

فَمَا يُسْمَعُ بَشَرٌ اِلَّا يَتْلُوْهَا ۔ ع

અગાઉ ઘણા બધા રસૂલ ગુજરી ચૂક્યા છે. શું તે વિસાલ ફર્માવી જાય અથવા શહીદ કરી દેવામાં આવે તો તમે લોકો પોતાની એડીઓ પર પલ્ટી જશો, અને જે પણ પોતાની એડી પર પલ્ટાશે તે અલ્લાહ તબારક વ તઆલાનું કાંઈ પણ બગાડશે નહીં, અને શુક્ર કરનારાઓને અલ્લાહ વહેલી તકે ઈનામ આપશે. ખુદાની ક़સમ ! લોકો જાણે જાણતા જ ન હતા કે અલ્લાહે આ આયત નાઝિલ ફર્માવી છે, ત્યાં સુધી કે અબૂબક્રએ તિલાવત કરી તો લોકોએ એમનાથી સાંભળીને એને યાદ કરી લીધી. હવે દરેક શખ્સથી સાંભળવામાં આવતુ કે તે એની તિલાવત કરી રહ્યો છે." *(૧/૧૬૬ બાબુદ્દખૂલ અલલ મૈયત બઅદલ મૌત, અલ્મનાક़िબ બાબ ફદ્દલિ અબી બક્ર, પેજ : ૫૧૭, ૨/૬૪૨ અલ મગ़ાઝી, નિસાઈ–જનાઈઝ, ઈબ્ને માજહ–જનાઈઝ)*

રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું :–

ان الله قد حرم على على الارض ان تاكل اجساد الانبياء وزاد بن ماجه عن ابى السدرداء رضى الله تعالى عنه مبنى الله حى يرزق

"બેશક ! અલ્લાહ ﷻ એ જમીન પર હરામ ફર્માવી દીધું છે કે અંબિયા عليهم السلام ના શરીરોને ખાય. અલ્લાહના નબી ઝિંદા છે એમને રોજી આપવામાં આવે છે."

હઝરત શયખ અબ્દુલ હક્ક़ મુહદ્દિષ દહેલ્વી رحمة الله عليه સુલૂકો અક़રબિસ્સુબુલ ફિત્તવજ્જુહિ ઈલા સૈયદિર્રુસુલ (અખ્બારુલ અખ્યારના હાશિયા, પેજ : ૧૬૧)માં ફર્માવે છે : "આટલા મતભેદો તથા પુષ્કળ મઝહબો જે ઉલમાએ ઉમ્મતના દરમ્યાન છે છતાં **કોઈ એક વ્યક્તિનો આ મસઅલામાં કોઈ મતભેદ નથી કે આં હઝરત ﷺ હક़ીક़ી હયાતની સાથે જીવંત છે જેમાં મજાઝનો સાયો કે તાવીલનો વહેમ નથી. અને ઉમ્મતના હાલાત પર હાઝિરો નાઝિર છે અને તાલિબાને હક़ીક़ત તથા આં હઝરત પ્રતિ ધ્યાનિત થનારને ફયઝ અતા ફર્માવનાર અને તર્બિયત કરનાર છે."**

મસાઈલ : આ હદીષ એની દલીલ છે કે હઝરત સિદ્દીક़ે અકબર رضى الله عنه તમામ સહાબાએ કિરામ કરતાં સંપૂર્ણ જાણકાર હતા, સૌથી વિશેષ બુદ્ધિમાન અને સૌથી વધુ તદબીરવાળા અને સમયના તકાઝા પ્રમાણે અધિક મુનાસિબ કદમ ઉઠાવવામાં સૌથી વધુ માહિર હતા. અને સૌથી વધુ ફસીહ તથા બલીગ, જાદૂમય વાણીવાળા વક્તા હતા. વિચારો ! હુઝૂરે અક़દસ ﷺ નો વિસાલ થઈ ગયો છે એનો સદમો હઝરત સિદ્દીક़ે અકબરને કેટલો રહ્યો હશે. સદમો તે પણ આટલા મહાન સદમા વખતે તો જઝબાતનો તકાઝો એ હતો કે બેસીને રડવામાં આવે. પણ તે સમય એવો હતો કે જો અન્ય હઝરાતની જેમ સિદ્દીક़ે અકબર પણ રોવા ધોવામાં રહેતા તો દીનનો ખુદા હાફિઝ હતો ! મુનાફિક़ો બુરી હરકતો (શરારતો) માટે ટાંપીને બેઠા હતા. ગ્રામ્ય અરબો તરફથી સંતોષ ન હતો. જો લોકોનું સહીહ માર્ગદર્શન ન કરવામાં આવત તો શું થાત એની કલ્પનાથી રૂહ કાંપી ઉઠે છે. તે વખતે રડવા કે

حديث ૭૩૪

حَدَّثَنِي خَارِجَةُ بْنُ زَيْدٍ الْأَنْصَارِيُّ أَنَّ أُمَّ الْعَلَاءِ امْرَأَةٌ مِنْ نِسَائِهِمْ

"ખારિજા બિન ઝયદ અન્સારીએ ખબર આપી કે ઉમ્મુલ ઉલાએ જે એક અન્સારી [હદીષ : ૭૩૪]

قَدْ بَايَعَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ مَظْعُونٍ

સ્ત્રી હતી જેમણે નબી ﷺથી બયઅત કરી હતી. ખબર આપી કે જ્યારે અન્સારે મુહાજિરોના રહેઠાણના

પગ તોડીને બેસવાનો સમય ન હતો. હુઝૂરે અક્દસ ﷺ દુનિયામાં હવે (જાહેરી રીતે) પાછા આવશે નહીં, જરૂરત એ વાતની હતી કે તેમના લાવેલા દીન તથા તેની પ્રગતિ તથા ફેલાવાની કોશિશ કરવામાં આવે. એને હઝરત સિદ્દીકે અકબરે મહેસૂસ કર્યું અને પોતાના સીના પર પથ્થરની શીલા રાખીને બેધડક આગળ વધ્યા. પોતાની જિમ્મેદારીનો એહસાસ કર્યો અને તેને તેના હક્ક પ્રમાણે નિભાવી. મિમ્બરે રસૂલ ખાલી હતું એ ઈન્તેઝાર કરી રહ્યું હતું કે રસૂલના બાદ જેને એના પર ખુત્બો આપવાનો હક્ક છે તે આવે અને રસૂલના નાયબપણાનો હક્ક અદા કરે. અને જે હક્કદાર હોય તે એના પર ઉભો થાય અને અફસોસ પામેલી, ભગ્નહૃદયી, દર્દમાં ડૂબેલી ઉમ્મતને સબ્ર તથા સાંત્વન પણ આપે અને તેમને સહીહ રાહ પર ચલાવે. આ ફર્ઝને સિદ્દીકે અકબરે જે ખૂબી વડે અદા કર્યો એનો દુનિયાને સ્વીકાર છે. સૌથી મહાન લીડર તે છે જે સમય આવે યોગ્ય માગદર્શન કરે.

આ બંનેવ આયતો કયા સહાબાની જાણમાં ન હતી. જે વિષય વસ્તુ તેમણે વર્ણવ્યું એ સર્વ સહાબાનું ઈમાન હતું પણ તે સમય પૂરતા રંજ તથા ગમે પડદો પાડી રાખ્યો હતો. એ હઝરત સિદ્દીકે અકબરનું શાણપણ હતું કે સૌથી અધિક ગમગીન તથા દુઃખી હોવા છતાં પણ એમના પર કોઈ પડદો ન પડયો અને તેમને એ સૌ નજર આવી ગયું જેની એ વખતે જરૂરત હતી. કુર્આન મજીદ હિફ્ઝ (યાદ) રાખવું એક કમાલ છે પણ એનાથી ઈશ્તસ્હાદ તથા ઈસ્તંબાત એ કમાલ છે જ્યાં સુધી સૌની પહોંચ નથી. સિદ્દીકે અકબરનો આ ખુત્બો તે ખુત્બો છે જેના જેવું દૃષ્ટાંત રજૂ કરવાથી દુનિયા લાચાર છે. સંક્ષિપ્તપણે ફસાહત, બલાગત, સલાસત, હિકમત, મવએઝત, ઝોરે બયાન, દલીલ પૂરી પાડવાની શક્તિ, તાષીર, તે કઈ ખૂબી છે જે આ ખુત્બામાં નથી અને તે પણ પોતાના કમાલની ઉચ્ચ કક્ષાએ ! એની અસર એ થઈ કે સહાબાએ કિરામની આંખોથી પર્દા હટી ગયા અને તેમને રાહ મળી ગઈ. આ હદીષ એની પણ દલીલ છે કે સહાબાએ કિરામના દિલમાં હુઝૂરે અક્દસ ﷺ પછી હઝરત સિદ્દીકે અકબરનો પ્રભાવ સૌથી અધિક હતો એ જ કારણે એ જ્યારે મિમ્બર પર ઉભા થયા તો સૌ લોકો એમના પ્રતિ ધ્યાનિત થઈ ગયા એટલે સુધી કે હઝરત ઉમરને છોડી આપ્યા. તેમજ આ હદીષ હઝરત સિદ્દીકા رضی اللہ عنہا ના ફઝ્લો કમાલની દલીલ છે કે આવા સંજોગોમાં પણ તેમણે આટલા મહત્વના બનાવની જુઝઈય્યાત (નાની નાની વાતો) સુદ્ધાં મહેફૂઝ રાખી.

સમજૂતી : ૭૩૪

કિતાબુલ જનાઈઝની સરખામણીમાં કિતાબુશ્શહાદતની રિવાયત અધિક સંપૂર્ણ છે એટલા માટે અમે એને જ લીધી છે. આ મદીના પાકના પ્રારંભિક દૌરની વાત છે. મદીના પાકમાં પુષ્કળ સંખ્યામાં મુનાફિકો હતા જેઓ જાહેરી રીતે મુખ્લિસ મો'મિન બનેલા હતા, જેની ખબર સામાન્ય લોકોને ન હતી, ખાસ કરીને સ્ત્રીઓને. હઝરત ઉમ્મુલ ઉલાએ ઉષ્માન બિન મઝઊનના નેક અમલો જોઈને તેવું કહ્યું હતું, જો એને ન રોકવામાં આવત તો રિવાજ પડવાનો અંદેશો હતો, ચાહે તે હકીકતમાં મુનાફિક જ કેમ ન હોતો. જેનાથી લોકો વાકેફ ન હોતા કેવળ જાહેરી હાલતોના આધારે આવા પ્રકારની ગવાહી આપવા લાગતા. એની રોકથામના માટે હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ એવું

طَارَ لَهُمْ سَهْمُهُ فِي السُّكْنٰى حِيْنَ اَقْرَعَتِ الْاَنْصَارُ سُكْنَى الْمُهَاجِرِيْنَ

માટે ચિઠ્ઠીઓ ફરકાવી (ડ્રો કર્યો) તો ઉષ્માન બિન મઝઊન એમના હિસ્સામાં આવ્યા અને તે અમારા ત્યાં

قَالَتْ اُمُّ الْعَلَاءِ فَسَكَنَ عُثْمَانُ بْنُ مَظْعُوْنٍ فَاشْتَكٰى فَمَرَّضْنَاهُ حَتّٰى

રહેવા લાગ્યા. પછી બીમાર પડી ગયા. અમે તેમની બીમારીમાં ચાકરી કરી. જ્યારે તેમની વફાત થઈ ગઈ અને

اِذَا تُوُفِّيَ وَجَعَلْنَاهُ فِيْ ثِيَابِهٖ دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

અમે તેમને તેમનાં કપડામાં કરી દીધા તો રસૂલુલ્લાહ ﷺ અમારા ત્યાં તશરીફ લાવ્યા. તો મેં કહ્યું, હે અબૂ

وَسَلَّمَ فَقُلْتُ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْكَ اَبَا السَّائِبِ فَشَهَادَتِيْ عَلَيْكَ لَقَدْ

સાઈબ ! તમારા પર અલ્લાહની રહમત થાય, આપના બારામાં મારી ગવાહી એ છે કે જરૂર અલ્લાહે

اَكْرَمَكَ اللّٰهُ فَقَالَ لِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا يُدْرِيْكِ

આપને ઈજ્જત આપી છે, તો રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, તને કેવી રીતે ખબર પડી કે અલ્લાહે એને ઈજ્જત

اَنَّ اللّٰهَ اَكْرَمَهٗ فَقُلْتُ لَا اَدْرِيْ بِاَبِيْ وَاُمِّيْ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ فَقَالَ رَسُوْلُ

આપી છે ? મેં અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! આપના પર મારાં માબાપ કુર્બાન ! હું નથી જાણતી ! તો રસૂલુલ્લાહ

ઈર્શાદ ફર્માવ્યું જેનો સાર એ છે કે અવામને માટે એ યોગ્ય નથી કે દરેક મરનારના બારામાં તેના (નિશ્ચિત) કૃતઈ તૌર પર જન્નતી હોવાની ગવાહી આપે, હા ! એવું કહે કે જે હું કહું છું કે એના માટે ભલાઈની ઉમ્મીદ છે. અને આ વાત કેવળ અવામ (પબ્લિક)ના માટે છે, રહી ગયા હુઝૂરે અકૃદસ ﷺ, તો આપ જેના બારામાં જે ચાહે ઈર્શાદ ફર્માવે, તેમને સૌનો જાહેરી તથા ભીતરી હાલ માલૂમ છે અને તેનો અંજામ પણ. જેમ કે હઝરત હારિષા رضی اللہ عنہ ના બારામાં બુખારી (૧/૩૯૪ જેહાદ, ૨/૫૬૮ મગાઝી)માં છે : એ ગઝવએ બદરમાં શહીદ થયા, તેમનાં વાલિદા હાજર થયાં અને અર્ઝ કરી, જો એ જન્નતમાં હોય તો હું સબ્ર કરીશ, નહીં તો હું શું કરીશ હુઝૂર જોશે. ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, "તારો પુત્ર ફિરદોસે આ'લામાં છે." એના પછી હદીષ આવી રહી છે કે હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ ના વાલિદે માજિદના માટે ફર્માવ્યું જે ગઝવએ ઓહદમાં શહીદ થયા હતા કે, "જ્યાં સુધી તમે એમને ઉઠાવ્યા ન હતા ત્યાં સુધી ફરિશ્તા પોતાની પાંખો વડે સાયો કરતા રહ્યા હતા." બલ્કે સર્વ બદરમાં શરીક થનારાઓ માટે ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, અલ્લાહ جل جلالہ એ એમના પ્રતિ ખાસ તવજ્જોહ ફર્માવીને ઈર્શાદ ફર્માવી આપ્યો છે, તમારો જીવ જેમ ચાહે તેમ કરો ! મેં તમારા માટે જન્નત વાજિબ કરી આપી છે. અથવા એવું ફર્માવ્યું કે મેં તમોને બખ્શી આપ્યા. (બુખારી મગ્ાઝી–૫૬૭) એવું પણ થઈ શકે છે કે હઝરત ઉમ્મુલ ઉલાએ આ હિમ્મત હુઝૂર અકૃદસ ﷺની સમક્ષ કરી હતી એ યોગ્ય ન હતું એટલા માટે ચેતવણી આપી.

ما يفعل به : શહાદાતની રિવાયતમાં **ما يفعل به** છે અર્રુઅ્યાની રિવાયતમાં **ما يفعل بي و لا بكم** અને જનાઈઝની રિવાયતમાં **ما يفعل بي** છે જેનો તર્જુમો એ છે કે, "તેમ છતાં કે હું અલ્લાહનો રસૂલ છું અને નથી જાણતો કે મારી સાથે શું કરવામાં આવશે." આમ શરહ કરનારાઓએ એનો જવાબ એ આપ્યો કે તેના પછી હુઝૂરે અકૃદસ ﷺને પોતાનો પણ અને સહાબાએ કિરામનો પણ અંજામ સૂરએ ફતહમાં બતાવી દેવામાં

اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَمَّا عُثْمَانُ فَقَدْ جَاءَهُ وَاللّٰهِ الْيَقِيْنُ

ﷺએ ફર્માવ્યું, અલ્લાહની કસમ ! ઉષ્માનની મૌત આવી ગઈ અને હું તેના માટે ભલાઈની ઉમ્મીદ કરું છું.

وَاِنِّيْ لَارْجُوْ لَهُ الْخَيْرَ وَاللّٰهِ لَا اَدْرِيْ وَاَنَا رَسُوْلُ اللّٰهِ مَا يُفْعَلُ بِهٖ قَالَتْ

બખુદા હું નથી જાણતો જ્યારે કે હું અલ્લાહનો રસૂલ છું કે એમની સાથે શું કરવામાં આવશે ?! ઉમ્મુલ ઉલાએ

આવ્યો. જેમ કે તિર્મિઝીમાં છે : હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, હુદૈબિયાથી પરત થતી વખતે રસૂલુલ્લાહ ﷺ પર આ આયત નાઝિલ થઈ : لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ તો નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, મારા પર એક એવી આયત નાઝિલ થઈ છે કે પૃથ્વીના પટ પર જે કાંઈ છે તે સૌથી અધિક પ્રિય છે, પછી આ આયતની તિલાવત કરી. એના પર લોકોએ અર્ઝ કર્યું, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ આપને મુબારક થાય ! અલ્લાહ ﷻએ આપને બતાવી આપ્યું કે આપની સાથે શો મામલો કરશે. હવે સવાલ એ છે કે અમારી સાથે શો મામલો કરશે ?! એના પર આ આયતે કરીમા નાઝિલ થઈ : لِيُدْخِلَ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ... فَوْزاً عَظِيْماً સુધી. અલ્લાહ ﷻએ આપને એટલા માટે ફતહે મુબીન (ઉઘાડી જીત) અતા ફર્માવી કે મો'મિન મર્દો તથા ઔરતોને એ જન્નતોમાં દાખલ કરે જેની નીચે નહેરો વહે છે.

આ ખુલાસા પર હઝરત શયખ નૂરુલ હક્ક બિન હઝરત શયખ અબ્દુલ હક્ક મુહદ્દિષ દહેલ્વી رحمۃ اللہ علیہ તયસીરુલ કારી (૧/૪૧૬)માં ફર્માવે છે : ગુપ્ત ન રહ્યું કે આ ખુલાસો મુસલમાનોનું અકીદતમંદ દિલ સ્વીકાર નહીં કરે કે સૂરએ ફતહના નાઝિલ થતા સુધી એ રોજ રોજ વધતાં ઈનામો તથા અતિશય તરક્કીઓ છતાં હુઝૂરે અકદસ ﷺ પોતાની આખેરત ખૈર સાથે થવામાં અસમંજસમાં હતા ! અલ્લાહની તૌફીકથી હું કહું છું : મૌલા ﷻ હઝરત શયખ નૂરુલ હક્ક رحمۃ اللہ علیہ ને તેના હબીબ ﷺની તરફથી જઝાએ ખૈર આપે, આ ખુલાસાના સહીહ ન હોવાની દલીલ એ છે કે મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં ઈસ્લામના પ્રારંભમાં જ સૂરએ વદુહા નાઝિલ થઈ જેમાં સાફ સાફ ઈર્શાદ છે : وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُوْلٰى وَلَسَوْفَ يُعْطِيْكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى "નિઃશંક ! આખેરત આપના માટે દુનિયાથી બેહતર છે અને ખૂબ જ જલ્દી આપને આપનો પરવરદિગાર એટલુ આપશે કે આપ ખુશ થઈ જશો."

મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં જ સૂરએ બની ઈસ્રાઈલ નાઝિલ થઈ જેમાં ફર્માવવામાં આવ્યું : عَسٰى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوْداً "નજીકમાં જ આપનો રબ આપને મકામે મહમૂદ પર બિરાજમાન કરશે." મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં જ સૂરએ કૌષર નાઝિલ થઈ જેમાં ફર્માવ્યું : اِنَّا اَعْطَيْنٰكَ الْكَوْثَرَ "અમે તમને કૌષર અતા કર્યું." હવે એની શું ગુંજાઈશ રહી જાય છે કે એવું કહેવામાં આવે કે હિજરત પછી બે વરસો સુધી હુઝૂરને પોતાનો અંજામ ખયર સાથે થવામાં વસવસો હતો ! સહીહ ખુલાસો આ છે :–

સહીહ ખુલાસો : **ما يفعل بى** ની રિવાયત સહીહ નથી. દાઉદીએ કહ્યું કે આ વહેમ છે. સહીહ **ما يفعل به** છે. ખૂદ ઈમામ બુખારીએ એના પછી બીજી તઅલીક વર્ણન કરી. **و قال نافع بن زيد عن عقيل ما يفعل به** એનાથી એની જ તરફ નિર્દેશ કર્યો છે કે **ليث** થી મહફૂઝ એ જ છે. અને એ જ દુરુસ્ત છે, **ما يفعل بى** દુરુસ્ત નથી. જેમ કે અલ્લામા અયની અલ્લામા ઈબ્ને હજર અસ્કલાની, અલ્લામા અહમદ ખતીબ અહમદ કસ્તલાનીએ સ્પષ્ટતા કરી છે. ઈમામ ફખ્રુદીન રાઝી તફસીરે કબીર (તફસીરે સૂ. અહકાફ, ૨૮/૮)માં લખે છે : **"દરેક નબીને એનું યકીને કામિલ (સંપૂર્ણ યકીન) હોય છે કે તે નબી છે અને નબી હોવાના કારણે ગુનાહોથી**

فَوَاللّٰهِ لَا أُزَكِّي بَعْدَهُ أَبَدًا فَأَحْزَنَنِي ذٰلِكَ قَالَتْ فَنِمْتُ فَأُرِيتُ

કહ્યું, અલ્લાહની કસમ ! હવે હું કોઈની સફાઈ બયાન કરીશ નહીં. એણે મને ગમગીન કરી નાખી. ઉમ્મુલ

لِعُثْمَانَ عَيْنًا تَجْرِي فَجِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

ઉલાએ કહ્યું કે પછી હું સૂતી તો મને ઉષ્માનના માટે એક ઝરણુ દેખાડવામાં આવ્યું જે વહેતુ હતું. હવે

فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ ذٰلِكَ عَمَلُهُ ؏

રસૂલુલ્લાહ ﷺની સેવામાં હાજર થઈ અને ખ્વાબ વર્ણવ્યો તો ફર્માવ્યું, આ તેનો અમલ છે.''

મા'સૂમ છે.'' પછી એની શું ગુંજાઈશ કે તે પોતાની આકૃબત (આખેરતના અંજામ)ના બારામાં વસવસામાં હતા ?! તેમજ અલ્લાહ તબારક વ તઆલા ﷻએ ઉમ્મતના અવલિયાના બારામાં ફર્માવ્યું :–

اِنَّ الَّذِيْنَ قَالُوْا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوْا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ اُولٰئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِيْنَ فِيْهَا

''જે લોકોએ કહ્યું, અલ્લાહ અમારો રબ છે પછી અડગ રહે, ન એમના પર ખૌફ છે ન તેમને ગમ છે, તેઓ જન્નતવાળા છે, હમેશાં એમાં રહેશે.'' *(સૂ. અહકૃાફ, ૧૨–૧૩)*

અંબિયાએ કિરામ ઉમ્મતના અવલિયા કરતાં અનંતગણા અફઝલ છે. પછી હુઝૂરે અકૃદસ ﷺ જે રઈસુલ અત્કિય્યા, કુદ્વતુલ્ અંબિયાવલ્ અવલિયા છે તે પોતાની આખેરતના (અંજામના) બારામાં સંતુષ્ઠ ન હોય એ કોઈ બુદ્ધિશાળીની સમજણમાં આવી શકે છે ?

તેમજ ઈર્શાદ ફર્માવ્યો : وَاللّٰهُ يَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ (انعام ١٢٤) ''અને અલ્લાહ સારી રીતે જાણે છે કે ક્યાં પોતાની રિસાલત રાખે.'' (સૂ. અન્આમ–૧૨૪) એનાથી અલ્લાહની બારગાહમાં અત્યંત કુર્બ (નઝદીકી) તથા ઉચ્ચ કમાલો પર બિરાજમાન હોવું મુરાદ છે. પછી એ કેવી રીતે શક્ય છે કે એક નબી પોતાના બારામાં એ પણ ન જાણે કે તે મગફૂર (બખ્શાયેલ) છે કે અઝાબ પામનાર ?! એટલા માટે એવું કહેવું કે, ''હુઝૂરે અકૃદસ ﷺને પોતાનો અંજામ માલૂમ ન હતો.'' એ સખત દિલેરી તથા બેબાકી છે.

અધિક સ્પષ્ટતા : હવે પ્રશ્ન એ રહી જાય છે કે જ્યારે **ما يفعل بي**ની રિવાયત સહીહ છે તો એટલું તો લાઝિમ થાય છે કે એ વખતે હુઝૂર ﷺ હઝરત ઉષ્માન બિન મઝઊનના અંજામથી વાકેફ ન હતા. અલ્લાહની તૌફીકૃથી હું કહું છું : એને સહીહ માનવાની સ્થિતિમાં કુર્આન મજીદની સ્પષ્ટ નસ્સ (આયત)થી ટકરાવ ખડો થાત તેમજ ખૂદ એ હદીષમાં પણ ટકરાવ ઊભો થાત. હમણા સૂરએ અહકૃાફની આયત વર્ણન થઈ ચૂકી જેમાં ફર્માવ્યું, **''જે લોકોએ એવું કહ્યું, અલ્લાહ અમારો રબ છે અને એના પર અડગ રહ્યા, ન તેમને કોઈ ખૌફ છે ન ગમ. એ લોકો જન્નતવાળા છે એમાં હમેશાં રહેશે.''** અન્ય પણ આ વિશે બયાન સૂરએ હા મીમ સજદાની ત્રીસમી આયતમાં પણ છે. સૂરએ અહકૃાફ અને સૂરએ હા મીમ સજદા બંને સૂરતો મક્કી છે. એનાથી સાબિત કે મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં જ દરેક મો'મિન મુખ્લિસના માટે બતાવવામાં આવી ચૂક્યું હતું કે તે યકૃીનન ! જન્નતી છે. અને હઝરત ઉષ્માન બિન મઝઊન رضی اللہ عنہ નું ઈમાન તથા ઈખ્લાસ દરેક શંકાથી પર છે, તે એ સાબિકૃીને અવ્વલીનમાંથી છે જે તેર વ્યક્તિઓ પછી ઈસ્લામથી પાવન થયા. હબ્શાની પણ હિજરત કરી અને મદીના તયબહની પણ. અને ઈસ્લામ લાવવાના જુર્મમાં સખતથી સખત મુસીબતો વેઠી. એકવાર લબીદ મશહૂર શાયરે હરમમાં આ શેઅર પઢયો હતો : **الا كل شئ ما خلا الله باطل** ''સાંભળો ! અલ્લાહના સિવાય દરેક ચીજ બાતિલ છે. હઝરત ઉષ્માને ખુશ થઈને દાદ આપી, પણ જ્યારે તેણે બીજી પંક્તિ

પઢી **كل نعيم لا محالة زائل** દરેક નેઅમત યકીનન ! નષ્ટ થનારી છે. તો કંટ્રોલ ન રહી શક્યો. ફર્માવ્યું, તમે જૂઠા છો ! જન્નતની નેઅમત કદી નષ્ટ ન થશે. પૂરા મજમામાં ઉગ્રતા વ્યાપી ગઈ. લોકોએ લબીદને એ શેઅરને ફરીથી પઢવાની ફર્માઈશ કરી તો લબીદે ફરી પઢયો. તો ફરી હઝરત ઉષ્માને પ્રથમ પંક્તિનું સમર્થન કર્યું અને બીજાને જૂઠલાવ્યો. હવે વલીદ બિન મુગીરાની ઉશ્કેરણી કરવા પર એક શખ્સે એટલા જોરથી પથ્થર માર્યો કે એક આંખ પીળી પડી ગઈ. કેટલાક લોકોએ એના પર ભલુ બુરું કહ્યું તો ફર્માવ્યું, મારી બીજી આંખ પણ એની તમન્ના કરે છે. (અસદુલ ગાબા, ૨/૬, ૩૮૫) એ સૌના પર વિશેષતા એ કે બદરી સહાબીઓમાંથી છે. અને સ્પષ્ટતા છે કે **અલ્લાહ તબારક વ તઆલાએ બદરના સહાબીઓ વિશે ફર્માવી આપ્યું છે, "તમે જેવું ચાહો કરો ! જન્નત તમારા માટે વાજિબ છે."** પછી એવું કહેવું કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ વખતે હઝરત ઉષ્માનના અંજામથી વાકેફ ન હતા એ કઈ રીતે સહીહ થઈ શકે છે ?! વળી એ જ હદીષમાં છે, ફર્માવ્યું, **وانى لارجوله الخير** "હું વિના શંકાએ યકીની તૌર પર એના માટે ખૈરની ઉમ્મીદ ધરાવુ છું." અને એ નિશ્ચિત છે કે અલ્લાહ અને રસૂલના ઈર્શાદોમાં તરજ્જી (ઉમ્મીદ અને આશા પણ યકીનના અર્થમાં હોય છે.) પણ તેહકીકના માટે હોય છે તો હવે આ તરજ્જી પણ તેહકીક થઈ. તો આ ઈર્શાદનો મતલબ એ થયો કે, **"યકીનન ! વિના શંકાએ જરૂર એમના માટે ભલાઈ છે."** હવે જો કોઈ કહે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ તેમનો અંજામ ન જાણતા હતા તો ખૂદ આ હદીષમાં જ ટકરાવ થયો. હવે આમ દાવત છે, આવે અને આ બંનેના વિરોધાભાસને તે બદ્અકીદા લોકો દૂર કરે ! જેઓ કહે છે કે, "હુઝૂર ﷺ ન પોતાનો અંજામ જાણતા હતા ન કોઈ અન્યનો." **અલ્લાહની તૌફીકથી હું કહું છું :** દિરાયતનો એક અર્થ આ આવે છે, નિશાનીઓ તથા એંધાણો વગેરે જોઈને કોઈ હુકમ લગાડવો. કામૂસમાં છે : **دريته علمته اى بضرب من الحيلة** કોઈ હિલા વડે મેં એને જાણ્યું. અહીં એ જ મુરાદ છે. એના પર નિશાની એ છે કે હઝરત ઉમ્મુલ ઉલાઅ્ رضی اللہ عنہا એ હઝરત ઉષ્માનની જાહેરી સ્થિતિ જોઈને એવું કહ્યું હતું. તો હુઝૂરે અકદસ ﷺએ તેમને એનાથી મના ફર્માવી આપ્યું અને અધિક તાકીદના માટે ફર્માવી આપ્યું કે એમની જાહેરી હાલતોથી અંદાઝો કરીને હું પણ એવું નથી કહી શકતો કે એમનો અંજામ શું થશે, હા ! રસૂલ હોવાની હૈસિયતથી પોતાની ગયબદાં શક્તિ વડે મને ખબર છે કે તેમનો અંજામ શંકા વિના યકીનન ! ભલાઈ સાથે છે. એમાં હિકમત એ હતી કે જે શરૂ સ્પષ્તામાં અમે દર્શાવી ચૂક્યા કે મદીના પાકમાં મુનાફિકો પણ હતા જેઓ કલ્માએ શહાદત પણ પઢતા હતા, નમાઝો પણ પઢતા, રોઝા પણ રાખતા, જેહાદમાં પણ શરીક થતા. જો જાહેરી હાલત જોઈને દરેક યોગ્ય અયોગ્યને એની ઈજાઝત આપી દેવામાં આવતી કે તે એવો ફૈસલો આપી દે કે આ જન્નતી છે અને મર્હૂમ મગફૂર બખ્શાયેલો છે, તો મુનાફિકોના બારામાં પણ લોકો એવું જ કહેવા લાગતા. એના પર બંદિશના માટે એનાથી મના કરી દેવામાં આવ્યું કે અવામને એ જાઈઝ નથી કે કોઈની જાહેરી સ્થિતિના આધારે તેના જન્નતી હોવાનો હુકમ લગાડે. આ વાત એવી છે કે અલ્લાહ ﷻ તથા રસૂલ ﷺના બતાવ્યા વિના નથી જાણી શકાતી. અલ્લાહ બેહતર જાણનાર છે.

એક ગુસ્તાખીનો રદ : *"તકવિયતુલ ઈમાન" (પેજ : ૨૨)માં ઈસ્માઈલ દહેલ્વી મહાશયે આ જ હદીષના હેઠળ લખ્યું, "જે કાંઈ અલ્લાહ પોતાના બંદાઓથી મામલો કરશે ચાહે દુનિયામાં ચાહે કબ્રમાં ચાહે આખેરતમાં, એની હકીકત કોઈને ખબર નથી, ન નબીને ન વલીને, ન પોતાનો ન અન્યોનો."*

મુસલમાન જુલ્મ જુએ ! હુઝૂરે અકદસ ﷺના ફઝ્લો કમાલને ઘટાડવા અને હલકો પાડવાની નિય્યતથી એ હિસ્સાને પણ દલીલ બનાવ્યો જેને ઉલમાએ લખ્યો છે કે એ મેહફૂઝ નથી, દુરુસ્ત નથી, એ વહેમ છે. વળી સર્વ ઉલમા એકમત છે કે આ ઈર્શાદ પ્રારંભનો છે, બાદમાં હુઝૂરે અકદસ ﷺને પોતાના પણ અંજામના ખૈર સાથે થવાનુ તથા સહાબાએ કિરામના બખૈર પર અંજામ થવા વિશે જણાવી દેવામાં આવ્યું. છતાં સૌથી ઉલ્ટુ આ તે જ ગાઈ રહ્યો છે. **જો તકવિયતુલ ઈમાનની એ વાત સાચી માની લેવામાં આવે તો એ તમામ હદીષો**

તથા આયતોનો ઈન્કાર લાઝિમ થશે જેનામાં ફર્માવવામાં આવ્યું કે અલ્લાહે આપને ફતહે મુબીન અતા ફર્માવી, આપના ગુલામોને જન્નતમાં દાખલ ફર્માવશે, તેમને જમીનમાં ખિલાફત અતા ફર્માવશે, જમીનના વારિસ બનાવશે. અને ફર્માવ્યું, મારી ઉમ્મત ઈરાન, શામ (સીરિયા), પેલેસ્ટાઈન ફતહ કરશે, મને જમીનના સર્વ ભાગો પશ્ચિમ તથા પૂર્વ દેખાડવામાં આવ્યા છે, હું સૌથી પ્રથમ જન્નતનો દરવાજા ખટખટાવીશ, સૌ પ્રથમ હું જન્નતમાં જઈશ, અને મારી સાથે સિત્તેર હજાર મારા ઉમ્મતી હશે. ''તક્વિયતુલ ઈમાન''ના લેખકને હદીષોના અંબારમાંથી કેવળ આ જ હદીષ દેખાયી અને આ પુષ્કળ પ્રમાણમાં રહેલી આયતો તથા હદીષો ન દેખાયી ! વાત એ જ છે કે અલ્લાહના મહબૂબ બંદાઓની મહાનતા તથા મર્તબા ઘટાડવાની નિય્યતથી તે લખવામાં આવી છે.

કશ્મીરી મહાશયની પકડ : કશ્મીરી મહાશયની એ હિંમત તો ન થઈ કે પોતાના ઈમામ (દહેલ્વી)ની પૂરી વાત લખી શકે, લાચારવશ એ લખવું પડયું કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺ એ તો જાણતા હતા કે તેમની સાથે શો મામલો કરવામાં આવશે, પણ ટૂંકાણમાં જાણતા હતા, વિગતવાર જાણકારી ન હતી. એટલા માટે હુઝૂરને સુકૂન નસીબ ન થયું, હમેશાં ચિંતિત, બેચૈન, ગમગીન, આખેરતના મામલામાં ચિંતાતુર રંજમય રહેતા હતા. *(ફયઝુલબારી, ૨/૪૪૫)*

انا لله و انا اليه راجعون આ વાત એ શખ્સની છે જેને તેના ચાહકો ૧૪મી સદીનો મહાન મોહદ્દિષ તથા મુફસ્સિર માને છે. એને હદીષની શરહ કર્તાઓના (ખુલાસો કરનારાઓના) આદેશો ન નજર આવે તો ઓછી શિકાયતની વાત છે પણ **તેને સૂરએ કૌષર, સૂરએ વદુહા, સૂરએ ફતહ પણ નજર ન આવી ?!** હદીષોના તે ઈર્શાદો ન દેખાયા કે ફર્માવ્યું :–

انا سيد ولد آدم يوم القيامة و لا فخر و بيدى لواء الحمد و لا فخر وما من نبى يومئذ آدم و من سواه الا تحت لوائى۔ اول شافع و اول مشفع يوم القيامة و لا فخر و انا اول من يحرك حلق الجنة فيفتح الله لى فيدخلنيها و معى فقراء المؤمنين و لا فخر و انا اكرم الاولين علىٰ الله و لا فخر۔۔۔

(મિશ્કાત, બાબ ફઝાઈલે સૈયદુલ મુરસલીન ﷺ, પેજ : ૫૧૩, બહવાલા તિર્મિઝી, દારમી) અને ફર્માવ્યું :

انا اول الناس خروجا اذا بعثوا و انا قائدهم اذا وفدوا و انا خطيبهم اذا انصتوا وانا مستشفعهم اذا حبسوا وانا مبشرهم اذا يئسوا و الكرامة و المفاتيح يومئذ بيدى و انا اكرم ولد آدم علىٰ ربى يطوف على الف خادم كانهم بيض مكنون او لؤ لؤ منثور۔

(મિશ્કાત, બાબ ફઝાઈલે સૈયદુલ મુરસલીન ﷺ, પેજ : ૫૧૩, બહવાલા તિર્મિઝી, દારમી)

''હું ક્યામતના દિવસે આદમની ઔલાદનો સરદાર હોઈશ અને આ ફખ્ર નથી. અને લિવાએ હમ્દ મારા હાથમાં હશે અને આ ફખ્ર નથી. આદમ અને તમામ અંબિયા મારા ઝંડા નીચે હશે અને આ ઘમંડ નથી. હું પ્રથમ શફાઅત કરનાર હોઈશ, પ્રથમ તે શખ્સ હોઈશ જેની શફાઅત ક્બૂલ થશે અને આ ફખ્ર નથી. હું પ્રથમ વ્યક્તિ હોઈશ જે જન્નતની સાંકળ હલાવીશ તો મારા માટે જન્નત ખોલવામાં આવશે તો હું તેમાં દાખલ થઈશ અને મારી સાથે ગરીબ મુસલમાનો હશે, અને આ ફખ્ર નથી. અને હું અલ્લાહની સમક્ષ સૌ અવ્વલીન તથા આખરીનથી અધિક ઈજ્જતવાન છું, અને આ ફખ્ર નથી. લોકોને જ્યારે ક્બ્રોથી ઉઠાડવામાં આવશે તો સૌ પ્રથમ હું ઉઠીશ અને જ્યારે ખુદાની બારગાહમાં હાજર થશે તો હું તેમનો સરદાર હોઈશ. અને જ્યારે સૌ ચૂપ હશે ત્યારે હું તેમનો તર્જુમાન (પ્રવક્તા) થઈશ. અને જ્યારે સૌને રોકવામાં આવશે તો હું તેમનો શફીઅ

حديث ૭૩૫ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا قُتِلَ أَبِي جَعَلْتُ

"હઝરત જાબિર બિન અબ્દુલ્લાહ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, જ્યારે (ગઝવએ ઓહદમાં) **[હદીષ : ૭૩૫]**

أَكْشِفُ الثَّوْبَ عَنْ وَّجْهِهٖ أَبْكِي وَيَنْهَوْنِي وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

મારા વાલિદ શહીદ કરી દેવામાં આવ્યા તો હું એમના ચહેરેથી કપડુ હટાવીને રડતો હતો અને લોકો મને

لَا يَنْهَانِي فَجَعَلَتْ عَمَّتِي فَاطِمَةُ تَبْكِي فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

મના કરતા હતા અને નબી ﷺ મના કરતા ન હતા. પછી મારાં ફોઈ ફાતિમા રડવા લાગ્યાં તો

وَسَلَّمَ تَبْكِيْنَ أَوْ لَا تَبْكِيْنَ فَمَا زَالَتِ الْمَلَائِكَةُ تُظِلُّهٗ بِأَجْنِحَتِهَا حَتّٰى رَفَعْتُمُوْهُ

નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, રડો કે ન રડો ફરિશ્તાઓ તેમના પર પોતાની પાંખો વડે પડછાયો કરેલ રહ્યા

ત્યાં સુધી કે તમે એમને ઉઠાવી લીધા."

(બુખારી, ૧/૧૬૬, ૧/૧૭૨, અલ્જેહાદ, ૧/૩૯૫, ૨/૫૪૮, મગાઝી, મુસ્લિમ–અલ ફઝાઈલ, જનાઈઝ મનાકિબ)

(શફાઅત કરનાર) થઈશ. અને જ્યારે સૌ નિરાશ થશે ત્યારે હું તેઓને ખુશખબરી આપીશ. ઈજ્જત અને ચૂંચીઓ એ દિવસે મારા હાથમાં હશે, અને લિવાએ હમ્દ એ દિવસે મારા હાથમાં હશે અને હું મારા રબની સમક્ષ આદમની સર્વ ઔલાદ કરતાં ઈજ્જતવાન છું. મારી આસપાસ હજાર ખાદિમ હશે જાણે તે છુપાયેલાં ઈંડાં છે અથવા વિખરાયેલાં મોતીઓ." (વિચારો !) જેનામાં જરા પણ બુદ્ધિ હશે, ઈમાન હશે તે કદી એવું કહી શકે છે કે જે મહાન ખૂબીઓવાળી જાતના આ કથનો છે તે પોતાના પરિણામ (અંજામ)ના બારામાં ચિંતિત, રંજમય તથા બેચૈન હોય ?! પણ **વહાબિયતના ઝહેરથી અલ્લાહ બચાવે.**

ઈમાનની વાત તો એ છે જે હઝરત શયખ અબ્દુલ હક્ક મુહદ્દિષ દહેલ્વી رحمۃ اللہ علیہ ફર્માવે છે : **"એ દિવસે જાહેર થઈ જશે કે હુઝૂર ﷺ "માલિકિ યવમુદ્દીન'ના નાયબ છે, દિવસ તેમનો દિવસ છે અને હુકમ તેમનો હુકમ છે, રબ્બુલ આલમીનના હુકમથી."** *(મદારિજુન્નબુવ્વત, મનકુલ અઝ અલ્અમ્નુ વલઉલા, પેજ : ૬૧)*

સમજૂતી : ૭૩૫

હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ ના પિતા ગઝવએ ઓહદમાં શહીદ થયા હતા. મુશ્રિકોએ તેમનુ નાક તથા કાન કાપીને ચહેરો બેડોળ કરી નાખ્યો હતો. આ ગઝવહ હિ.સ. ૩ શવ્વાલમાં થયો હતો. તારીખના બારામાં સખત મતભેદ છે : ૧૧, ૧૭, ૧૮, ૧૯. ઈમામ માલિકે ફર્માવ્યું, અડધો શવ્વાલ લગભગ છે. એમનો જ એક ક઼ૌલ છે કે હિજરતના એકત્રીસ મહિનાના પ્રારંભમાં. તો એનો સારાંશ પણ હિ.સ. ૩ શવ્વાલની લગભગ અડધો છે. અલ્બત્ત એટલુ નિશ્ચિત છે કે બુધના દિવસે કુરૈશે ઓહદના સામે અયનૈનના વિસ્તારમાં પડાવ નાખી દીધો હતો. જુમ્આના દિવસે હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺ ત્યાં પહોંચી ગયા હતા, શનિવારે જંગ થયો હતો.

કિતાબુલ જેહાદની રિવાયતમાં છે કે મારા વાલિદ (પિતા)ને નબી ﷺની ખિદમતમાં લાવવામાં આવ્યા અને હુઝૂર ﷺની સમક્ષ રાખવામાં આવ્યા. તેમનો ચહેરો બગાડી નાખવામાં આવ્યો હતો. હું એમના ચહેરેથી

حديث ٧٣٦ عَنْ اَبِىْ هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ રઝિયલ્લાહુ અન્હુ થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ" [હદીષ : ૭૩૬]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَعٰى النَّجَاشِىَّ فِى الْيَوْمِ الَّذِىْ مَاتَ فِيْهِ وَخَرَجَ اِلَى

નજ્જાશીના મરવાની તે જ દિવસે ખબર આપી જે દિવસે તે મૃત્યુ પામ્યા. અને ઈદગાહ તશરીફ

الْمُصَلّٰى فَصَفَّ بِهِمْ وَكَبَّرَ اَرْبَعًا ـ ٥٥

લઈ ગયા અને સહાબીઓની સફ લગાડી અને ચાર તકબીરો પઢી." (૧/૧૬૭, ૧/૧૭૬, ૧/૧૭૭, ૧/૧૭૮, મનાકિબ–૧/૫૪૮, મુસ્લિમ–જનાઈઝ, અબૂ દાઉદ–જનાઈઝ, તિર્મિઝી, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–જનાઈઝ)

કપડુ હટાવવા લાગ્યો તો મારી ફ઼ૌમે મને મના કર્યું. એવામાં મેં એક ચીસ સાંભળી, તો કહેવામાં આવ્યું કે અમ્રની પુત્રી અથવા અમ્રની બહેન છે. અમ્ર હઝરત જાબિરના દાદાનું નામ હતું. એનાથી શંકા થાય છે કે હઝરત જાબિરનાં ફોઈ હતાં, અથવા તેમના વાલિદનાં. સહીહ એ છે કે હઝરત જાબિરનાં ફોઈ તેમના પિતાનાં સગા બહેન હતાં. "રડો કે ન રડો" એ રાવીનો શક નથી હુઝૂર ﷺનો ઈર્શાદ છે. દર્શાવવા ચાહે છે કે રડવા કે ન રડવાથી કાંઈ ફરક પડતો નથી, તેમને એ સન્માન મળી જ ચૂક્યું છે કે ફરિશ્તા પોતાની પાંખો વડે તેમના પર છાંયડો કરી રહ્યા છે.

સમજૂતી : ૭૩૬

باب الصفوف علىٰ الجنازةમાં છે કે હુઝૂર આગળ વધ્યા અને લોકોએ હુઝૂરની પાછળ સફ લગાડી. અને કિતાબુલ મનાક઼िબમાં છે : હબ્શાનો માલિક નજ્જાશી મૃત્યુ પામ્યો, તમારા ભાઈના માટે ઈસ્તિગફાર (મગફિરતની દુઆ) કરો, એમનુ નામ અસ્મહ઼ા હતું. (બુખારી–જનાઈઝ, ૧/૧૭૬) મુસન્નફે ઈબ્ને અબી શયબામાં એમનું નામ સહમા વર્ણન થયેલું છે. નજ્જાશી નૂનના ઝબર તથા ઝેર બંને સાથે છે. હબ્શાના બાદશાહોનો લક઼બ છે. તબક઼ાત ઈબ્ને સઅદ (ઉમ્દતુલ ક઼ારી, ભાગ : ૮, પેજ : ૧૯૮)માં છે કે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺએ હુદૈબિયાથી પરત થયા બાદ મુહર્રમ હિ.સ. ૬માં હઝરત અમ્ર ઈબ્ને ઉમૈયા ઝમરી રઝિયલ્લાહુ અન્હુના હાથે ઈસ્લામની દા'વતનો પત્ર મોકલ્યો હતો. પત્ર મુબારક જ્યારે પહોંચ્યો તો તેણે તેને લીધો, આંખોથી લગાડયો અને પોતાના તખ્ત (સિંહાસન) પરથી ઉતરીને જમીન પર બેઠો અને જાફર બિન અબૂ તાલિબ રઝિયલ્લાહુ અન્હુના હાથ પર ઈસ્લામથી પાવન થયો. અને ગઝવએ તબૂક઼થી પરત થતાં હિ.સ. ૯ રજબમાં મૃત્યુ પામ્યો. મુસ્લિમ (૨/૯૯)માં હઝરત અનસ રઝિયલ્લાહુ અન્હુથી જે રિવાયત યૂસુફ ઈબ્ને હમ્માદ અલ મુઅન્નીના તરીક઼ાથી છે એમાં એવું છે કે જે નજ્જાશીને ઈસ્લામની દા'વતનો પત્ર મુબારક પહોંચાડયો હતો, આ તે નથી જેના માટે જનાઝાની નમાઝ પઢવામાં આવી હતી. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું કે આ કદાચ અમુક રાવીઓનો વહેમ છે. હું કહું છું : શક્ય છે જેમને દા'વતનામુ પહોંચાડયું હતું તેમનો ઈન્તેકાલ થઈ ગયો હોય અને જે તેમના અનુગામી થયા તેમની જનાઝાની નમાઝ પઢી.

الىٰ المصلى : ઈબ્ને માજહમાં અબ્દુલ આ'લા અન મઅમરના તરીક઼ાથી આ પ્રમાણે છે કે બક઼ીઅમાં નમાઝ પઢી. અલ્લામા ઈબ્ને હજરે એ સ્પષ્ટતા કરી કે ઈબ્ને માજહમાં બક઼ીઅથી બક઼ીએ બત્હાન મુરાદ છે જ્યાં ઈદગાહ હતી, બક઼ીઅમાં કોઈ જગા જનાઝાની નમાઝના માટે નિશ્ચિત હોય તે મુરાદ છે. હવે **مصلىٰ** પોતાના શાબ્દિક અર્થમાં થશે, ઈદગાહના અર્થમાં નહીં.

મસાઈલ : આ હદીષથી સાબિત થયું કે કોઈના મૃત્યુનું એલાન કરવું મુસ્તહસન છે જ્યારે કે હેતુ એ હોય કે લોકો વધુથી વધુ જનાઝા તથા દફનમાં શરીક થાય, મૈયતના માટે દુઆએ ખૈર અને ઈસ્તિગફાર કરે. એનાથી સાબિત થયું કે મસ્જિદમાં જનાઝાની નમાઝ મના છે ચાહે જનાઝો મસ્જિદમાં હોય કે ન હોય. એટલા માટે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ નજ્જાશીના મૃત્યુની ખબર મસ્જિદમાં આપી પણ ત્યાં નમાઝ ન પઢી. તેમજ અબૂ દાઉદ તથા ઈબ્ને માજહએ હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, જેણે મસ્જિદમાં મૈયત પર નમાઝ પઢી તેના માટે કાંઈ નથી.

અબૂ દાઉદ (૨/૯૮ જનાઈઝ)માં **فلا شئ له** છે. ઈબ્ને માજહ (જનાઈઝ, પેજ : ૧૧૦)માં **فليس له شئ** છે. મુસન્નફે ઈબ્ને અબી શયબા (ઉમ્દતુલ કારી, ૮/૨૦)માં છે : **فلا صلٰوة له** આ હદીષ સામે જે જરહો (દલીલો) કરવામાં આવી છે તેના સંશોધનાત્મક જવાબો અલ્લામા અયનીએ આપ્યા છે. જનાઝાની નમાઝ સફ લગાડીને પઢવામાં આવે. તિર્મિઝી (૧/૧૨૨)માં માલિક બિન હુબૈરા رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, જેના પર ત્રણ સફોએ નમાઝ પઢી એના માટે વાજિબ છે, એટલે જન્નત કે મગફેરત. નિસાઈ (૧/૨૮૨)માં અબૂ મલીહે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત મૈમૂના رضی اللہ عنہا થી રિવાયત કરી કે નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, **જેના પર એક ઉમ્મત નમાઝ પઢશે તે મૈયતની શફાઅત કરાવી આપશે.** લોકોએ અબૂ મલીહને પૂછયું, ઉમ્મત કેટલી હોય છે ? તો બતાવ્યું કે **ચાલીસ માણસો.** એમાં જ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સિદ્દીકા رضی اللہ عنہا થી રિવાયત થયેલ છે કે, ઉમ્મતથી મુરાદ **સો માણસો** છે.

ગાઈબાના નમાઝે જનાઝા : ઈમામ શાફઈ તથા ઈમામ અહમદ બિન હંબલે આ પરથી તથા એના બાદ આવનાર હદીષથી દલીલ કરી છે કે ગાઈબાના જનાઝાની નમાઝ સહીહ છે, પણ ઈમામ નવવીએ ફર્માવ્યું કે જો મૈયત એ જ શહેરમાં હોય તો જાઈઝ નથી. ઈમામ શાફઈએ ફર્માવ્યું કે એ જરૂરી છે કે મૈયત તથા નમાઝીઓ વચ્ચે બસોથી ત્રણસો હાથનું અંતર ન હોય.

આપણે ત્યાં (હનફીઓમાં) ગાઈબાના નમાઝે જનાઝા જાઈઝ નથી : જનાઝાની નમાઝ સહીહ થવાની શર્ત એ છે કે મૈયતનું આખુ અથવા મોટા ભાગનુ શરીર માથાની સાથે નમાઝી સામે મૌજૂદ હોય. આપણી દલીલ એ છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ પોતાની કમાલે રહમત (કામિલ રહમત) તથા લાગણી તથા એનાયતના કારણે મુસલમાનોના જનાઝામાં શરીક થવાની ખૂબ જ અધિક પ્રમાણમાં કાળજી લેતા. જો રાતમાં અથવા બપોરના સમયે કોઈ મૃત્યુ પામતું અને એ ખયાલથી કે રાતના અંધકારમાં અને તડકાના કારણે આપ ﷺને તકલીફ થશે, આરામમાં ખલેલ પડશે જેથી સહાબા ખબર ન આપતા અને દફન કરી આપતા, તો ફર્માવતા, એવું ન કરો ! તમારા જનાઝાના માટે બોલાવી લીધા કરો. *(બુખારી, ૧/૧૨૭, ઈબ્ને માજહ–૧૧૧)*

મારી નમાઝ મર્દના માટે રહમત છે. *(ઈબ્ને માજહ, ૧/૧૧૧)*

આ કબ્રો અંધકારથી ભરેલી છે, હું મારી નમાઝ વડે તેમને રોશન કરી આપુ છું. *(ફતાવા રઝવિય્યહ, ૪/૬૯)*

હુઝૂર તથા સહાબાની ગાઈબાના નમાઝે જનાઝા નથી પઢવામાં આવી : તેમ છતાં હુઝૂરે પાક ﷺના મુબારક જમાનામાં સેંકડો સહાબાએ કિરામ رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ અન્ય જગાઓ પર વફાત પામ્યા, શહીદ થયા, પણ કોઈ હદીષમાં આવ્યું નથી કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ તેમની ગાઈબાના જનાઝાની નમાઝ પઢી. શું તેઓ હુઝૂરે અકદસ ﷺની રહમતના મોહતાજ ન હતા ? શું તેમના પર રહમતે આલમ ﷺની પ્રેમભાવના ન હતી ? શું એમની કબ્રો પોતાની નમાઝથી પુરનૂર કરવા ચાહતા ન હતા ? શું મદીના તયબહમાં મૃત્યુ પામતા તેમની જ કબ્રો આ મુબારક રોશનીની મોહતાજ હતી અને એ જ લોકો મહોબ્બતની ભાવનાના પાત્ર હતા ?! અન્ય જગાએ મૃત્યુ પામનાર નહીં ?! જરૂરત હોવા છતાં કોઈ કાર્ય ન કરવું

એ એની દલીલ છે કે એ મશ્રૂઅ (દુરુસ્ત) નથી. એ જ કારણે મદીના તયબાહના સિવાય અન્ય જગ્યાના મુસલમાનોએ ખૂદ હુઝૂરે અકદસ ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢની નમાઝે જનાઝા ન પઢી. વિસાલના સમયે આખુ અરબ મુસલમાન હતું પણ કોઈએ હુઝૂર ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢની ગાઈબાના નમાઝે જનાઝા ન પઢી, એ જ પ્રમાણે ખુલફાએ રાશિદીનની પણ ન પઢી. કોણ ઉમ્મતી હશે કે તે એની તમન્ના ન ધરાવતા હોય કે ખાતિમુલ અંબિયા રહમતે હરદોસરા ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢની નમાઝે જનાઝા પઢીને નેક બખ્તી પ્રાપ્ત કરે. જો નમાઝે જનાઝા ગાઈબાના મશ્રૂઅ (શરીઅતમાં દુરુસ્ત) હોત તો શું સહાબાએ કિરામ તેનાથી દૂર રહેતા ?! ખુલફાએ રાશિદીનના યુગમાં હજારો સહાબા, તાબઈન જેહાદોમાં શહીદ થયા તો શું ક્યાંક રિવાયત વર્ણન થઈ છે કે ખુલફાએ રાશિદીને કદી ગાઈબાના નમાઝે જનાઝા પઢી ?! જો મશ્રૂઅ હોત તો કેમ ન પઢતા ?!

વિરોધીઓની દલીલોનો જવાબ : કેવળ ત્રણ બનાવો એવા છે જેમાં નમાઝે જનાઝા ગાઈબાના મશ્રૂઅ (શરીઅતમાં દુરુસ્ત) હોવા પર દલીલ કરવામાં આવે છે. એક હઝરત અસ્મહા નજ્જાશી હબ્શાના બાદશાહનો, બીજો હઝરત મુઆવિયા બિન મુઆવિયા લૈષીનો, ત્રીજો ગઝવાએ મૌતાના અમીરોનો. આ ત્રણેવ જાહેરમાં ગાઈબાના નમાઝ હતી પણ હકીકતમાં ત્રણેવ બનાવોમાં જનાઝા હુઝૂરના ચહેરા મુબારકની સામે હતા.

હઝરત નજ્જાશીના જનાઝાના બારામાં સહીહ ઈબ્ને હિબ્બાન (ઉમ્દતુલ કારી, ૮/૨૪)માં હઝરત ઈમરાન બિન હસીન رضى الله عنه ની હદીષમાં આ સ્પષ્ટતા છે : **فصلينا خلفه ونحن لانرى الاان الجنازة قد امنا** "અમે હુઝૂરની પાછળ નમાઝ પઢી અને અમે જોતા હતા કે જનાઝો અમારી સામે છે."

વળી એ કે હઝરત નજ્જાશીની નમાઝે જનાઝા પઢવામાં મસ્લેહતો હતી. તે હબ્શામાં મૃત્યુ પામ્યા ત્યાં તેમની જનાઝાની નમાઝ ન થઈ. રહમતે આલમ ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢએ પોતાના દૂર રહેલા ગુલામ પર જનાઝાની નમાઝ પઢી. તેમજ કેટલાક લોકોને તેમના મુસલમાન હોવામાં શંકા હતી, તો આમ એલાનની સાથે ઈદગાહમાં નમાઝે જનાઝા પઢીને એ દર્શાવવાનો હેતુ એ હતો કે તે મુખ્લિસ મો'મિન હતા.

ભોપાલી મહાશયની પકડ : શોહરે રિયાસતે ભોપાલ હિઝ હોલીનેસે "અવનુલ બારી"માં આ હદીષ હેઠળ લખ્યું : "એનાથી સાબિત થયું કે ગાઈબ પર જનાઝાની નમાઝ જાઈઝ છે, ભલે જનાઝો કિબ્લા સિવાયની અન્ય દિશામાં હોય." એના પર આ'લા હઝરત ઈમામ અહમદ રઝા رضى الله عنه એ આ પ્રમાણે પકડ કરી : "આ તે ઈજતેહાદના દાવેદારની આંધળી તકલીદ છે. નજ્જાશીનો જનાઝો હબ્શામાં હતો અને હબ્શા મદીના તયબાહથી દક્ષિણ બાજુએ છે, અને મદીના તયબાહનો કિબ્લો દક્ષિણે જ છે, તો જનાઝો કિબ્લાથી જુદી જગાએ હતો જ ક્યાં ?! આ મુજતહિદ સાહબની જહાલત જોવા જેવી છે જેમને કિબ્લાની દિશા સુદ્ધાંની જાણ નથી. પછી નબી ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢનું તેમના જનાઝા પર નમાઝ અને તેમની દિશા વિરુદ્ધ પઢવાનો દાવો બીજી જેહાલત છે. હદીષમાં સ્પષ્ટતા છે કે હુઝૂર ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢએ હબ્શા તરફ નમાઝ પઢી. રિવાયત કરી તિબ્રાનીએ હુઝૈફા બિન ઉસૈદ رضى الله عنه થી.

બીજો બનાવ : હઝરત મુઆવિયહ બિન મુઆવિયહ મુઝની رضى الله عنه મદીના પાકમાં વિસાલ પામ્યા. તબૂકમાં હુઝૂરે અકદસ ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢએ તેમની જનાઝાની નમાઝ પઢી. આ હદીષ ઝઈફ છે, એના એક રાવી નૂહ બિન અમ્ર સક સકી છે. ઈબ્ને હબ્બાને તેને હદીષનો ચોર બતાવ્યો. એક સખ્ત ઝઈફ શખ્સ એને હઝરત અનસ رضى الله عنه થી રિવાયત કરતો હતો તેણે તેને બકીયા બિન વલીદના માથે બાંધ્યું. આ હદીષ તબકાત ઈબ્ને સઅદમાં હઝરત અનસથી બે અન્ય તરીકાઓથી રિવાયત પામેલ છે. એકમાં મહબૂબ બિન હિલાલી મુઝની અને બીજામાં અલાઅ્ બિન યઝીદ ષકફી છે. આ બંનેવ ઝઈફ છે દલીલ પાત્ર નથી, અલાઅ્ના બારામાં ઈમામ બુખારીએ ફર્માવ્યું કે એ હદીષો ઘડયા કરતો હતો. ઈબ્ને હબ્બાને કહ્યું, આ હદીષ એ જ ઘડેલી છે. એનાથી ચોરીને એક શામીએ બકીયાથી રિવાયત કરી. અલ્લામા અબ્દુલ બરે ફર્માવ્યું, આ હદીષની સર્વ સનદો ઝઈફ છે. અહકામના બારામાં મુદલે હુજ્જત (દલીલ) નથી. સહાબામાં કોઈ સાહબ મુઆવિયા બિન મુઆવિયા નામવાળા જાણમાં

નથી. (અસાબા, ૩/૪૩૭) ઈબ્ને હબ્બાને પણ કહ્યું કે આ નામના સહાબામાં કોઈ સાહબ મને યાદ નથી.

બીજુ ધારો કે આ હદીષ પોતાના અમુક તરીકાઓથી ઝઈફ ન રહે, જેમ કે અલ્લામા ઈબ્ને હજરે ફત્હુલ બારીમાં અપનાવ્યા, અથવા જો સહીહ લિઝાતિહી માની પણ લઈએ છતાં પણ આપણને નુકસાનકર્તા ન વિરોધીને લાભકર્તા. ખૂદ એમાં સ્પષ્ટતા છે કે જનાઝો હુઝૂરે અન્વર ﷺની મુબારક નજરો સામે કરી દેવામાં આવ્યો, તો એ નમાઝ હાજર પર થઈ ન કે ગાયબ પર ?! તિબ્રાનીની હદીષ અબૂ ઉમામા رضی اللہ عنہ માં છે કે જિબ્રઈલે અર્ઝ કરી, શું હુઝૂર એવું પસંદ કરે છે કે હું હુઝૂરના માટે જમીન લપેટી લઉં ? છેવટના શબ્દો આ છે કે ફર્માવ્યું, જરૂર ! તો તેમણે પોતાની પાંખો જમીન પર મારી.

فرفعله سريره فصلى عليه۔ وخلفه صفان من الملائكة كل صف سبعون الفا

"હવે તો મુઆવિયાની ચારપાઈ (ખાટલો) હુઝૂર ﷺની સામે થઈ ગઈ. એ વખતે હુઝૂરે તેમના પર નમાઝ પઢી અને પાછળ ફરિશ્તાઓની બે સફો હતી. દરેક સફમાં સિત્તેર હજાર ફરિશ્તા હતા."

અબૂ અહમદ હાકિમને ત્યાં આ શબ્દો છે : જિબ્રઈલે અમીને પોતાનુ જમણુ બાવડુ પહાડો પર રાખ્યું તે નીચા થઈ ગયા અને ડાબુ બાવડુ જમીન પર રાખ્યું તો તે સરખી થઈ ગઈ, ત્યાં સુધી કે અમને મદીના દેખાવા લાગ્યું. એ વખતે રસૂલુલ્લાહ ﷺ અને જિબ્રઈલ તથા ફરિશ્તાઓએ એમના પર નમાઝ પઢી.

હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ ની હદીષના શબ્દો મહબૂબના તરીકાથી આ પ્રમાણે છે : જિબ્રઈલે અમીને અર્ઝ કરી, શું હુઝૂર એમના પર નમાઝ પઢવા ચાહે છે ? ફર્માવ્યું, હા ! પછી જિબ્રઈલે જમીન પર પોતાની પાંખ મારી તો કોઈ ઝાડ કે કોઈ ટેકરી ન રહી જે નીચી ન થઈ ગઈ હોય, અને એમનો જનાઝો હુઝૂર ﷺની સામે લાવવામાં આવ્યો ત્યાં સુધી કે નઝરે અન્વરની રૂબરૂ થઈ ગયો, એ વખતે હુઝૂર ﷺએ એના પર નમાઝ પઢી.

અલાઅના તરીકાના શબ્દો આ પ્રમાણે છે : જિબ્રઈલે અર્ઝ કરી, હુઝૂર એમના પર નમાઝ પઢવા ચાહે તો હું જમીનને સમેટી દઉં ? ફર્માવ્યું, જરૂર ! જિબ્રઈલે એવું કર્યું ત્યારે હુઝૂરે એમના પર નમાઝ પઢી. *(ફતાવા રઝવિય્યહ, ભાગ : ૪)* બંને હદીષોની રજૂઆત દર્શાવી રહી છે કે જો ગાઈબાના નમાઝે જનાઝા) દુરુસ્ત હોત તો પછી જમીન લપેટીને જનાઝો રૂબરૂ કરવાની જરૂરત જ શું હતી ?!

ત્રીજો બનાવ : ઈમામ વાકેદીએ મગાઝીમાં આસિમ બિન ઉમર તથા અબ્દુલ્લાહ બિન અબી બક્રથી રિવાયત કરી. જ્યારે મૌતા સ્થળે લડાઈ શરૂ થઈ તો રસૂલુલ્લાહ ﷺ મિમ્બર પર બિરાજમાન હતા. અલ્લાહ ﷻએ હુઝૂરના માટે પર્દા હટાવી દીધા કે શામનો પ્રદેશ અને તે જંગ હુઝૂર ﷺ જોઈ રહ્યા હતા. એટલામાં હુઝૂર ﷺએ ફર્માવ્યું, ઝયદ બિન હારષાએ ઝંડો ઉઠાવ્યો. તે લડતા રહ્યા ત્યાં સુધી કે શહીદ થઈ ગયા. હુઝૂરે પોતાની સલાત તથા દુઆથી નવાઝયા, અને સહાબાને ફર્માવ્યું, એમના માટે ઈસ્તિગફાર કરો, તે દોડીને જન્નતમાં દાખલ થયા ! હુઝૂરે ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, પછી જઅફર ઈબ્ને અબી તાલિબે ઝંડો લીધો અને લડતા રહ્યા ત્યાં સુધી કે શહીદ થયા. તેમને પણ સલાત તથા દુઆથી નવાઝયા અને ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, એમના માટે ઈસ્તિગફાર કરો તે દોડતા દોડતા જન્નતમાં પ્રવેશ્યા, અને એમાં પોતાની પાંખો વડે જ્યાં ચાહે છે ઉડતા ફરે છે. એના પર ગુઝારિશ છે. પ્રથમ આ બંનેવ તરીકાઓથી મુરસલ છે. આસિમ બિન ઉમર, કતાદા બિન નુઅમાન رضی اللہ عنہ ના પૌત્ર અવસાત (દરમિયાની) તાબઈનમાંથી છે, અને અબ્દુલ્લાહ બિન અબી બક્ર બિન મુહમ્મદ બિન અમ્ર બિન હઝમ સહાબી رضی اللہ عنہ સગીર (નવ ઉંમર) તાબઈનમાંથી છે. મુરસલ હદીષ શાફઈઓ તથા ગૈર મુકલ્લિદોને ત્યાં દલીલને પાત્ર નથી. બીજુ કે ઈમામ વાકેદીને શાફઈઓ તથા ગૈર મુકલ્લિદો સખ્ત મજરૂહ તથા અવિશ્વસનીય માને છે. તો પછી તેમની રિવાયત તેમના નજીક કાબિલે એહતેજાઝ (દલીલને પાત્ર) કેવી રીતે થઈ ગઈ ? આશ્ચર્ય છે કે અહીં પોતાના ઉસૂલને છોડી મૂક્યો ! ત્રીજુ અબ્દુલ્લાહ બિન અબી બક્રના શાગિર્દ ઈમામ વાકેદીના

حديث ૭૩૭ عَنْ اَنَسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

''હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે નબી ﷺ એ ખબર આપી કે ઝંડો (અલમ) [હદીષ : ૭૩૭]

وَسَلَّمَ اَخَذَ الرَّايَةَ زَيْدٌ فَاُصِيْبَ ثُمَّ اَخَذَهَا جَعْفَرٌ فَاُصِيْبَ ثُمَّ اَخَذَهَا

ઝયદે લીધો અને તેમને શહીદ કરી દેવામાં આવ્યા. પછી જઅફરે લીધો અને તે પણ શહીદ કરી દેવામાં

શયખ અબ્દુલ જબ્બાર બિન અમ્મારા મજહૂલ છે. તો આ ન મુરસલ અને ન મુઅતઝદ થઈ. ચોથુ એ કે હદીષના શબ્દો આ પ્રમાણે છે : **فصلى عليه ودعاله** એની શું દલીલ છે કે અહીં સલાત જનાઝાની નમાઝના અર્થમાં નિશ્ચિત છે ?! એની પણ સંભાવના છે કે સલાત મુત્લક દુઆના અર્થમાં છે. અને આ ''અતફે તફસીરી'' છે, તઅમીમ બાદ તખ્સીસ નથી. બલ્કે હદીષની વર્ણન પદ્ધતિ (સિયાક) એનું જ સમર્થન કરી રહેલ છે, કેમ કે વર્ણન થયું : હુઝૂરે અકદસ ﷺ બંને હઝરાતની શહાદતના સમયે મિમ્બર પર બિરાજમાન હતા, ક્યાંય વર્ણન નથી કે સહાબાએ નમાઝ પઢી. જો એ નમાઝે જનાઝા હતી તો સહાબાએ કેમ ન પઢી ? બલ્કે નમાઝે ગાઈબાના જાઈઝ માનવાવાળાઓના તરીકા પર અહીં સલાત દુઆના અર્થમાં નિશ્ચિત બને છે, કેમ કે તેઓ શહીદો પર નમાઝે ગાઈબાના નથી માનતા ! જેમ કે ઓહદના શહીદો પર આવેલ સલાતને દુઆના અર્થમાં ઈમામ નવવી رحمۃ اللہ علیہ, અલ્લામા કસ્તાલાની رحمۃ اللہ علیہ, અલ્લામા સિયૂતી رحمۃ اللہ علیہ માને છે જ્યારે કે **فصلى على احد صلاته على الميت** વર્ણન થયેલ છે. *(અબૂ દાઉદ, ૨/૧૦૩)*

શૌકાની મહાશયનો રદિયો : વહાબીઓના અમુક બુદ્ધિહિન જેમ કે શૌકાની મહાશય નયલુલ અવતાર અહીં પોતાની ઈજતેહાદી શાન દેખાડવા માટે આ પ્રમાણે લખે છે કે, ''સલાત એ હકીકતમાં શરઈય્યહ નમાઝ છે. અને હકીકતથી દલીલ વિના વિરુદ્ધ જવું જાઈઝ નથી કે સલાત ખાસ અરકાનના અર્થમાં હકીકતે શરઈય્યહ છે ન નમાઝે જનાઝાના અર્થમાં. નમાઝે જનાઝામાં રુકૂઅ, સજદા, કાઈદા ઈજમાઅ સાથે નથી. અને કિરાઅત આપણે ત્યાં નથી. એટલા માટે ઉલમાએ ફર્માવ્યું કે નમાઝે જનાઝા સલાત મુત્લકન નથી. અને તેહકીક એ કે દુઆએ મુત્લક અને સલાતે મુતલક્કાની વચ્ચે બરઝખ છે. એટલા માટે અલ્લામા બદરુદ્દીન મહમૂદ અયનીએ ફર્માવ્યું કે નમાઝે જનાઝા પર સલાતનો ઈત્લાક (બોલાવું) મજાઝન છે.

એની સંપૂર્ણ સંશોધનપૂર્ણ ચર્ચા જોવી હોય તો આ'લા હઝરત ઈમામ અહમદ રઝા رحمۃ اللہ علیہની કિતાબ ''અલ હાદિયુલ હાજિબ અન સલાતિલ જનાઝતિ અલલગાઈબ''નો અભ્યાસ કરો. અમે તેમાંની અમુક લાઈનો લખી આપી છે જે બિહમ્દિહી તબારક વ તઆલા પૂરતી છે.

તકબીરો : આ હદીષથી સાબિત થયું કે નમાઝે જનાઝામાં ચાર તકબીરો છે, છેવટમાં એના પર અમલ યથાવત રહ્યો. નમાઝે જનાઝામાં અન્ય નમાઝોની જેમ આપણે ત્યાં બે સલામ છે પણ જમહૂરને ત્યાં એક છે. આ હદીષમાં સલામનું વર્ણન નથી પણ સઈદ બિન મુસૈય્યિબની હદીષ જે ઈબ્ને હબીબ અન મુત્રફ અન માલિક મરવી છે એમાં છે.

સમજૂતી : ૭૩૭

મનાકિબે મગાઝીની રિવાયતમાં પ્રારંભિક શબ્દો આ પ્રમાણે છે કે **રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ઝયદ, જઅફર, અબ્દુલ્લાહ બિન રવાહાની ખબર આવતાં પહેલાં જ તેમના બારામાં દર્શાવી આપ્યું હતું કે એ લોકો શહીદ કરી દેવામાં આવ્યા.** છેવટમાં છે : કે **પછી ઝંડો અલ્લાહની તલ્વારોમાંથી એક તલ્વારે લીધો, અલ્લાહે તેના હાથે ફતહ અતા ફર્માવી.** અલ્ જિહાદમાં હદીષના દરમિયાનમાં છે, રાવી કહે છે, મને યાદ

عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ رَوَاحَةَ فَأُصِيبَ وَإِنَّ عَيْنَيْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

આવ્યા પછી અબ્દુલ્લાહ બિન રવાહાએ લીધો અને તે પણ શહીદ કરી દેવામાં આવ્યા. અને

وَسَلَّمَ لَتَذْرِفَانِ ثُمَّ أَخَذَهَا خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ مِنْ غَيْرِ إِمْرَةٍ فَفُتِحَ لَهُ ؏

રસૂલલ્લાહ ﷺની બંનેવ આંખોએથી આંસૂં વહેતાં હતાં. (અને ફર્માવ્યું) પછી ઝંડો ખાલિદ બિન વલીદે વિના હુકમે લીધો તેમને ફતહ નસીબ થઈ."

(બુખારી, ૧/૧૬૭, ૧/૪૩૧ જેહાદ, ૧/૫૧૨ મનાકિબ, ૧/૫૩૧ ખાલિદ બિન વલીદ, ૨/૬૧૧ મગાઝી, નિસાઈ–જનાઈઝ)

છે એવું ફર્માવ્યું કે તેઓને અમારી પાસે રહેવામાં ખુશી નથી, એટલે કે **શહાદત પછી તેમને જે ઈજ્જત તથા ઈનામો મળ્યાં છે એના પછી અહીંના કરતાં ત્યાં ખુશ છે.**

ગઝવએ મૂતા : બયતુલ મુકદ્દસથી બે મંઝિલના અંતરે બલ્કા તરફ મૂતા નામનુ એક સ્થળ છે ત્યાં આ જંગ જમાદિયુલ અવ્વલ હિ.સ. ૮માં થઈ હતી. હુઝૂરે અકદસ ﷺએ હઝરત હારિષ બિન ઉમૈર رضی اللہ عنہ ના હાથે બુસ્રાના હાકિમ કે કૈસરની પાસે એક પત્ર મોકલ્યો હતો. તેમને શરજીલ બિન અમ્રએ શહીદ કરી દીધા હતા. એ જો કે અરબી વશંજ હતો પણ કૈસરના હેઠળ તે વિસ્તારનો સત્તાધારી હતો. એ દૌરમાં પણ કાસિદોને કત્લ કરવું ઘણો જ મહાન જુર્મ હતો. હુઝૂરે અકદસ ﷺએ શરજીલ બિન અમ્રને ચેતવવાના માટે હઝરત ઝયદ બિન હારિષા رضی اللہ عنہ ની આગેવાની હેઠળ ત્રણ હજારની ફોજ ગોઠવણી કરીને રવાના કરી. હિદાયત કરી આપી કે જો ઝયદ શહીદ થઈ જાય તો ઝંડો જઅફર બિન અબી તાલિબ લઈ લે અને તે શહીદ થઈ જાય તો અબ્દુલ્લાહ બિન રવાહા લઈ લે. એને **એક યહૂદીએ સાંભળ્યું તો કહ્યું, જો આ નબી છે તો તમો ત્રણેવ આ જંગમાં માર્યા જશો.** હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, અમે જઅફર બિન અબી તાલિબને શહીદોમાં તલાશ કર્યા તો જોયું કે તેમના શરીર પર ભાલા તથા તીરના નેવુ ઝખ્મ હતા. સૌ સામે હતા, પાછળ એક પણ ન હતો. જ્યારે જમણો હાથ કપાયો તો ઝંડો ડાબા હાથમાં લઈ લીધો. એ પણ કપાઈ ગયો તો બંનેવ કપાયેલા હાથો વડે ઝંડો ઉપાડયો. હઝરત ખાલિદ બિન વલીદ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, એ દિવસે મારા હાથમાં નવ તલ્વારો તૂટી. એક યમની તલ્વાર રહી ગઈ.

ઝયદ બિન હારિષા رضی اللہ عنہ **:** આપ હુઝૂર ﷺના આઝાદ કરેલા ગુલામ હતા. હુઝૂરે તેમને પોતાના બેટા બનાવી લીધા હતા.અને તેમને ઝયદ બિન મુહમ્મદ કહેવામાં આવતા હતા. જ્યારે આયતે કરીમા مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَا اَحَدٍ مِنْ رِّجَالِكُمْ وَ لٰكِنْ رَّسُوْلَ اللّٰهِ وَ خَاتَمَ النَّبِيّٖنَ નાઝિલ થઈ તો બંધ થઈ ગયું. તેમના વાલિદ તેમને લેવા આવ્યા પણ હુઝૂરને છોડીને ન ગયા. આપ હુઝૂર ﷺને એટલા પ્યારા હતા કે પોતાની ફોઈની સાહબઝાદી હઝરત ઝયનબ સાથે પ્રથમ તેમના નિકાહ કર્યા હતા. સહાબાએ કિરામમાં આ ફખ્ર કેવળ તેમને જ પ્રાપ્ત થયેલ છે કે કુર્આને કરીમમાં તેમનું નામ વર્ણન થયેલ છે. فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَراً زَوَّجْنٰكَهَا.

જઅફર બિન અબી તાલિબ : આ હઝરત અલી كرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم ના ભાઈ છે. પ્રથમ હબ્શા હિજરત કરી. ત્યાં અમીરુલ મુહાજિરીન રહ્યા. પછી ગઝવએ ખૈબરના પ્રસંગે ખિદમતે અકદસમાં હાજર થયા.

હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન રવાહા : એ કબીલા ખઝરજના અનોખા વ્યક્તિ અને લયલતુલ ઉકબાના આગેવાનોમાં હતા. ખૂબ જ સારા શાયર પણ હતા.

اللھم لولا انت ما اھتدینا۔ ولا تصدقنا ولا صلینا "જો હુઝૂર ન હોત તો આપણે ન હિદાયત પામતા ન સદકા આપતા ન નમાઝ પઢતા." એમનો જ શેઅર છે.

حديث ٧٣٨ عَنْ اِبْنِ عَبَّاسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ مَاتَ اِنْسَانٌ كَانَ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, એક સાહબ મૃત્યુ પામ્યા. [હદીષ : ૭૩૮]

رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعُوْدُهٗ فَمَاتَ بِاللَّيْلِ فَدَ فَنُوْهُ

રસૂલુલ્લાહ ﷺ તેમની અયાદત (ખબર પૂછવા) જયા કરતા હતા. તે રાતમાં મૃત્યુ પામ્યા અને લોકોએ

لَيْلًا فَلَمَّا اَصْبَحَ اَخْبَرُوْهُ فَقَالَ مَا مَنَعَكُمْ اَنْ تُعْلِمُوْنِيْ قَالُوْا

રાતમાં જ દફન કરી આપ્યા. જ્યારે સવાર થઈ તો હુઝૂરને ખબર કરી. ફર્માવ્યું, તમને કઈ ચીજે મને

كَانَ اللَّيْلُ فَكَرِهْنَا وَكَانَتْ ظُلْمَةٌ اَنْ نَشُقَّ عَلَيْكَ فَاَتٰى قَبْرَهٗ فَصَلّٰى عَلَيْهِ ؕ

જણાવવાથી રોક્યા ?! લોકોએ અર્ઝ કરી, રાત હતી અને અંધારું હતું. અમે એ પસંદ ન કર્યું કે

હુઝૂરને તકલીફમાં નાખીએ. તો હુઝૂર તેમની ક઼બ્ર પર આવ્યા અને જનાઝાની નમાઝ પઢી."

(બુખારી ૧/૧૮૭ બાબુલ ઈઝ્ન બિલ્ જનાઝા, ૧/૧૮૪ મુસ્લિમ–જનાઈઝ, અબૂ દાઉદ જનાઈઝ, તિર્મિઝી–જનાઈઝ, નિસાઈ–જનાઈઝ, ઈબ્ને માજહ–જનાઈઝ)

હઝરત ખાલિદ બિન વલીદ رضی اللہ عنہ : દુનિયાના માન્યવર સેનાપતિ જેમણે કોઈ જંગમાં કદી હાર નથી ખાધી. ખૂદ રસૂલે ખુદા ﷺએ "સૈફુલ્લાહ" ફર્માવ્યા. જેમની શમ્શીરે ખારાશિગાફે (મજબૂત) રોમ જેવી મહાન શક્તિના ફુરચા ઉડાવી દીધા.

આ હદીષથી સાબિત થયું કે હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺ ગયબ જાણતા હતા. તેમજ આ હદીષથી સાબિત થયું કે જો કોઈ શખ્સ એવું જુએ કે મુસલમાનોનું સામૂહિક કે વ્યક્તિગત નુકસાન થઈ રહ્યું છે અને એનામાં પાત્રતા છે કે તે એમનું કામ હાથમાં લેશે તો નુકસાન થશે નહીં તો તેણે જાતે પોતે કોઈના નિમંત્રણ વિના તથા કોઈના સોંપ્યા વિના તે કામ કરવું જોઈએ, બલ્કે એ એક હદ સુધી વાજિબ છે. આ હદીષ બુખારીમાં સંક્ષિપ્તમાં છે, સિયરની કિતાબોમાં વિગતવાર છે. **એનાથી શાફઈઓ તેમજ વર્તમાનકાળના ગૈર મુક઼્લ્લિદો ગાઈબાના નામાઝે જનાઝાના જાઈઝ હોવા માટે દલીલ લાવે છે. એનો જવાબ અગાઉ વર્ણન થઈ ચૂક્યો.**

સમજૂતી : ૭૩૮

અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું, કહેવામાં આવ્યું છે કે એ સાહબ તલ્હા બિન બરાઅ્ બિન ઉમૈર બલ્વી અન્સારે કિરામના હલીફ (સાથી) હતા. જેવું કે તિબ્રાનીએ હસીન બિન રજૂહ અન્સારી رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી. તલ્હા બિન બરાઅ બીમાર થયા તો નબી ﷺ તેમની અયાદતના માટે તશરીફ લઈ ગયા અને ફર્માવ્યું, હું જોઈ રહ્યો છું કે તલ્હા મૃત્યુ પામનાર છે, મને ખબર કરજો અને જલ્દી કરજો. હજી હુઝૂર બની સાલિમ બિન ઔફમાં નહીં પહોંચ્યા હશે એવામાં તે વફાત પામી ગયા. અને જ્યારે રાત થઈ ગઈ તો તલ્હાએ પોતાના ઘરવાળાંઓને કહી આપ્યું હતું કે જ્યારે હું મરી જઉં તો દફન કરી આપજો અને રસૂલુલ્લાહ ﷺને ન બોલાવશો એટલા માટે કે મને અંદેશો છે કે હુઝૂરને યહૂદીઓથી કોઈ તકલીફ ન પહોંચી જાય. સવારના સમયે નબી ﷺને બતાવવામાં આવ્યું તો તશરીફ લાવ્યા અને તેમની ક઼બ્ર પર ઊભા રહ્યા અને લોકોએ પણ સફબંધી કરી. પછી હુઝૂરે પોતાના બંનેવ હાથો ઉઠાવ્યા અને ફર્માવ્યું, હે અલ્લાહ ! તલ્હા સાથે એ રીતે મુલાકાત કર કે તે પણ હસતો હોય અને તું પણ, એટલે તું એનાથી ખુશ હોય. અબૂ દાઉદમાં પણ આ હદીષ સંક્ષિપ્તપણે વર્ણન થયેલી છે.

حديث ٧٣٩ عَنْ اَنَسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, **[હદીષ : ૭૩૯]**

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنَ النَّاسِ مِنْ مُّسْلِمٍ يَّتَوَفّٰى لَهٗ ثَلٰثَةٌ لَّمْ يَبْلُغُوا

જે મુસલમાનનાં ત્રણ નાબાલિગ બાળકો મૃત્યુ પામી જાય તો અલ્લાહ તબારક વ તઆલા તેને પોતાની

الْحِنْثَ اِلَّا اَدْخَلَهُ اللّٰهُ الْجَنَّةَ بِفَضْلِ رَحْمَتِهٖ اِيَّاهُمْ ؕ

અપાર રહમત વડે જન્નતમાં દાખલ ફર્માવશે." (બુખારી, ૧/૧૬૭, નિસાઈ–જનાઈઝ, ઈબ્ને માજહ–જનાઈઝ)

શક્ય છે કે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ની આ હદીષમાં ઈન્સાનથી મુરાદ આ જ હઝરત તલ્હા બિન બરાઅ رضی اللہ عنہ હોય.

જ્યારે મુર્દાને નમાઝે જનાઝા પઢીને દફન કરી દેવામાં આવ્યું હોય તો એની કબ્ર પર જનાઝાની નમાઝ જાઈઝ નથી. અને જ્યાં વર્ણન થયેલ છે ત્યાં સલાત એ દુઆના અર્થમાં છે જેમ કે હમણા તિબ્રાનીની હદીષ વર્ણન થઈ. જેમાં સ્પષ્ટતા છે કે સફબંધી પણ થઈ પણ હુઝૂરે નમાઝે જનાઝા નથી પઢી બલ્કે કેવળ દુઆ માંગી. તિબ્રાનીની આ હદીષથી સાબિત થયું કે **કબ્ર પર હાથ ઉઠાવીને દુઆ માગવી સુન્નત છે.**

હઝરત મુલ્લા અલી કારી رحمۃ اللہ علیہ એ મિર્કાતમાં ફર્માવ્યું કે નમાઝે જનાઝા પછી પણ કબ્ર પર નમાઝ પઢવી એ હુઝૂર ﷺ ની વિશિષ્ટતાઓમાંથી છે, બીજા લોકોના માટે જાઈઝ નથી. અને આ ખાસ હોવાની દલીલ એ હદીષ છે કે ફર્માવ્યું, "આ કબ્રો અંધકારથી ભરેલી રહે છે હું મારી નમાઝ વડે એમને રોશન કરી આપુ છું." જેમ કે ઈબ્ને હિબ્બાનની રિવાયત વર્ણન થઈ ચૂકી. જાહેર છે કે જો કબ્ર પર નમાઝ જાઈઝ હોત તો ઉમ્મત ખૂદ હુઝૂરે અકદસ ﷺ ના મઝારે પુર અન્વાર પર તથા સહાબાએ કિરામ અને પૂર્વજ બુઝુર્ગોનાં મઝારો પર જરૂર નમાઝ પઢતી. આ ફઝૂલથી શા માટે મેહરૂમ રહેતી ?! હા ! જો કોઈની જનાઝાની નમાઝ ન થઈ હોય તો જ્યાં સુધી તેને અધિક અંશે ધારણા ન થઈ જાય કે મૈયત ફૂલીને ફાટી ગઈ હશે ત્યાં સુધી પઢી શકે છે. ઈમામ અબૂ યૂસુફે ત્રણ દિવસ સુધી ઈજાઝત આપી છે પણ એ સહીહ નથી, એમાં મૈયત તથા ઋતુ અને જમીનના લેહાઝથી વધઘટ થઈ શકે છે.

સમજૂતી : ૭૩૯

નાના બાળકોની જુદાઈનો દાગ એવો છે જેનાથી કદાચ જ કોઈ બચેલો હોય. આ ઝખ્મ એવો ગંભીર છે કે જીવનભર સુધી રૂઝાતો નથી. એટલા માટે એના સંબંધે ૨૯ સહાબાએ કિરામથી હદીષો રિવાયત થયેલી છે. એ દરેકના વર્ણનોમાં નિકટતા છે. અલ્લામા બદરુદ્દીન મહમૂદ અયની رحمۃ اللہ علیہ એ સર્વ હદીષોને વર્ણન કરેલી છે.

ઈમામ બુખારીએ અહીં હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہما ની તે હદીષ પણ વર્ણન કરી છે જે ભાગ–૧, પેજ : ૩૯૨ પર વર્ણન થઈ ચૂકી છે જેમાં ફર્માવવામાં આવ્યું કે જે સ્ત્રીનાં ત્રણ બાળકો આગળ ચાલ્યાં જાય તો તે તેણીને જન્નતમાં દાખલ કરશે. એક સ્ત્રીએ અર્ઝ કરી, અને બે યા રસૂલલ્લાહ? ! ﷺ તો ફર્માવ્યું, **અને બે પણ !** હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ ની હદીષમાં આટલુ વધારે છે, જે બાલિગ અવસ્થાએ ન પહોંચ્યાં હોય. આ બંનેવ હદીષોમાં થોડોક સરખો ફરક છે. હઝરત અબૂ સઈદની હદીષમાં સંબોધન સ્ત્રીઓને છે જેનાથી શંકા થાય છે કે આ સવાબ તેણીઓના માટે છે, પણ આ ખાસ કરવાને હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ ની હદીષે ખત્મ કરી આપ્યું કે ફર્માવ્યું, **لم يبلغوا الحنث** જે બાલિગ અવસ્થાએ ન પહોંચ્યા હોય. બે પણ ખાસ નથી, તિર્મિઝીમાં હઝરત

حديث ૭૪૦ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, **[હદીષ : ૭૪૦]**

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا يَمُوْتُ لِمُسْلِمٍ ثَلٰثَةٌ مِّنَ الْوَلَدِ فَيَلِجَ النَّارَ اِلَّا

એવું નથી થઈ શકતું કે કોઈ મુસલમાનના ત્રણ બાળકો મૃત્યુ પામે અને તે જહન્નમમાં જાય,

تَحِلَّةَ الْقَسَمِ ؕ

પણ ક઼સમ પૂરી થવા માટે." (બુખારી ૧/૧૬૭, મુસ્લિમ–અદબ, ઈબ્ને માજહ–જનાઈઝ)

અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, જે ત્રણ નાબાલિગ બાળકોને આગળ મોકલી આપે તે એના માટે મજબૂત કિલ્લા થશે. એના પર અબૂ ઝરે અર્ઝ કરી, હું બે મોકલી ચૂક્યો છું ! તો ફર્માવ્યું, અને બે પણ ! હવે ઉબય બિન કઅબ સૈયદુલ કુર્રાએ અર્ઝ કરી, હું એક મોકલી ચૂક્યો છું ! તો ફર્માવ્યું, **એક પણ !** *(૧/૧૨૬ જનાઈઝ, ઈબ્ને માજહ–જનાઈઝ, ૧૧૬)*

એમાં જ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત થયેલ છે કે તેમણે રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને ફર્માવતાં સાંભળ્યા, જેના બે બાળકો આગળ પહોંચી ચૂક્યાં, હશે તેઓ તેને જન્નતમાં દાખલ કરશે. એના પર હઝરત આઈશાએ અર્ઝ કરી, અને તમારી ઉમ્મતમાંથી જેનું એક ગયું હોય તો ? ફર્માવ્યું, હે ભલાઈની તૌફીક઼ પામનારી ! જેનું એક ગયું હોય તે પણ ! પછી અર્ઝ કરી, અને જેનું એક પણ ન હોય તો ? ફર્માવ્યું, **હું મારી ઉમ્મતનો આગળ જનારો છું અને મુહમ્મદ જેવો આગળ જનારો કદી પણ પામશો નહીં.** *(૧/૧૨૬ જનાઈઝ)* બલ્કે ઈબ્ને માજહ (જનાઈઝ–૧૧૬)માં હઝરત મઆઝ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, "જેની કુદરતના તાબા હેઠળ મારી જાન છે ! **અપૂર્ણ પડી ગયેલ (કાચુ) બાળક પોતાની નાડી વડે પોતાની માને ઘસેડીને જન્નતમાં લઈ જશે,** જો તેણીને રોકવામાં આવી તો." તેમજ એનામાં જ હઝરત અલી كرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم થી રિવાયત થયેલ છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, કાચા બાળકોનાં માબાપ જો જહન્નમમાં જશે તો એ પોતાના રબથી ઝઘડો કરશે. તો તેને કહેવામાં આવશે, **હે પોતાના રબથી ઝઘડનાર કાચા બાળક ! તારાં માબાપને જન્નતમાં દાખલ કર ! તો તે પોતાની નાડી વડે તેમને ઘસેડીને જન્નતમાં લઈ જશે.** *(જનાઈઝ : ૧/૧૨૬)*

સમજૂતી : ૭૪૦

હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ ની આ હદીષ તથા હઝરત અબૂ સઈદની હદીષમાં **لم يبلغوا الحنث** ની ક઼ૈદ નથી. એટલા માટે અમુક ઉલમાએ ફર્માવ્યું કે બાલિગ ઔલાદ પણ સામેલ છે, પણ એ સહીહ નથી. એક હદીષ બીજીની તફ઼સીર હોય છે, જ્યારે બીજી હદીષોમાં આ ક઼ૈદ છે તો જરૂર યથાવત રહેશે. એના પહેલાવાળી હદીષના અંતમાં અને કિતાબુલ ઈલ્મમાં ખૂદ હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ નો ઈર્શાદ વર્ણન થયેલ છે : **لم يبلغوا الحنث જે બાળક પાગલપનની હાલતમાં બાલિગ થયો અને એ જ હાલતમાં મૃત્યુ પામ્યો તે પણ આમાં સામેલ છે.** રહી ગયા પૌત્રાઓ પૌત્રીઓ તો એમાં ચર્ચા છે. નિસાઈ (૧/૨૬૪ જનાઈઝ)માં હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ ની જે હદીષ હફ઼્સ બિન અબ્દુલ્લાહના તરીક઼ાથી રિવાયત પામેલ છે એમાં આ પ્રમાણે છે, **من احتسب ثلاثة من صلبه دخل الجنة** જે પોતાની નસલની ત્રણ ઔલાદોને મરવા પર સવાબની ઉમ્મીદ રાખે તે જન્નતમાં દાખલ થશે. એ જ પ્રમાણે ઉષ્માન ઈબ્ને આસ رضی اللہ عنہ (ઉમ્દતુલ ક઼ારી, ૮/૨૮) رضی اللہ عنہ ની પણ

હદીષમાં છે, **من سلف ثلاثة من صلبه فى الاسلام** જે ઈસ્લામમાં ત્રણ પોતાની નસલની ઔલાદને આગળ મોકલી આપે. આ હદીષોના જાહેરથી એ જ માલૂમ પડે છે કે પૌત્ર પૌત્રીઓ એમાં સામેલ નથી. પણ અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું કે જાહેર એ છે કે તે પણ સામેલ છે આ તક़દીર પર "મિન સુલ્બિહી (તેની પીઠથી)"ની ક़ૈદ (શર્ત) છોકરીઓની ઔલાદને બહાર કરવાના માટે થશે. બુખારીની હઝરત અનસવાળી હદીષ તેમજ અન્ય પુષ્કળ હદીષોમાં **من مسلم فى الاسلام** મો'મિન મો'મિના વગેરેની ક़ૈદથી માલૂમ થયું કે આ સવાબ કેવળ એના માટે છે જેનાં ઈસ્લામની હાલતમાં બાળકો મૃત્યુ પામ્યાં હોય, અને જો ઈસ્લામ પહેલાં થયાં હોય તો નહીં. આ હદીષથી સાબિત થયું કે મુસલમાનનાં બાળકો જન્નતમાં જશે, ત્યાં સુધી કે તે કાચાં બાળકો પણ. કાફિરોનાં બાળકોના બારામાં સહીહ મઝહબ તવક્કુફ (મૌન) છે જેની ચર્ચા એના મોક़ા પર આવશે. **تحلة القسم**થી મુરાદ એ છે કે અલ્લાહ ﷻએ ફર્માવ્યું છે :–

وَاِنْ مِّنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ۔ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِيْنَ اتَّقَوْا وَّنَذَرُ الظّٰلِمِيْنَ فِيْهَا جِثِيًّا "તમારા રબ પર (તેની) લાઝિમ કરેલી નિશ્ચિત કરેલી વાત છે. પછી (અમારાથી) ડરનારાઓને અમે નજાત આપીશું અને જાલિમોને એમાં ગુઠણોભેર પડતો છોડી દઈશું." *(સૂ. મરયમ, આ. ૭૧, ૭૨)*

تحلة القسم ક़સમ પૂરી થવાથી મુરાદ આ જ છે. અહીં હક़ીક़ી ક़સમ મુરાદ નથી, પણ જેવી રીતે ક़સમ ખાનારો ક़સમ ખાઈને પોતાના ઉપર તે વાત લાઝિમ કરી લે છે કે જે એના પર લાઝિમ નથી હોતી. એ જ પ્રમાણે અલ્લાહ ﷻએ પોતાના ઉપર લાઝિમ કરી લીધું છે કે દરેક શખ્સને જહન્નમ ઉપરથી પસાર કરશે, જ્યારે કે એના પર કાંઈ લાઝિમ નથી. એટલા માટે એને **تحلة القسم**થી તઅબીર કર્યું. અથવા **تحلة القسم**થી મુરાદ થોડીવાર છે જેટલી વારમાં ક़સમ પૂરી થાય છે, તે કેવળ એક ક્ષણ છે. કોઈએ ક़સમ ખાધી, હું આજે ફલાણાના ઘરે જઈશ. તો જે ક્ષણે ઘરમાં પ્રવેશ્યો ક़સમ પૂરી થઈ ગઈ, ભલે ઘરમાં જતાં તરત જ નીકળી જાય, થોડી સેકંડો પણ ન રોકાય. મુરાદ એ છે કે એક ક્ષણના માટે અહીં જહન્નમ પર આવવાથી શું મુરાદ છે ? એમાં સહીહ તથા અગ્રતા પામેલ ઈમામ હસન બસરી તથા હઝરત ક़તાદાનું કથન છે કે પુલસિરાત પર પસાર થવું મુરાદ છે, જેની પૂરી વિગત પેજ : ૫૧૪ પર વર્ણન થઈ. *(ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૮/૩૪)* એની દલીલ હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન બશીર رضی اللہ عنہ ની હદીષ છે જેને તિબ્રાનીએ કબીરમાં રિવાયત કરી કે, ફર્માવ્યું કે જેનાં ત્રણ નાબાલિગ બાળકો મૃત્યુ પામે તે જહન્નમમાં હરગિઝ ન જશે પણ જાણે વટેમાર્ગુ. મુરાદ એ છે કે કેવળ પસાર થવાનું થશે. કેટલાક બુઝુર્ગોએ ફર્માવ્યું કે એનાથી મુરાદ જહન્નમમાં દાખલ થવું છે. આ હઝરાતની દલીલ એ હદીષ છે જે હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ થી ઈમામ અહમદ (મુસ્નદ, ૩/૩૨૯) ઈમામ હાકિમે રિવાયત કરી છે કે ફર્માવ્યું, **الورود** દાખલ થવું છે. કોઈ પણ એવો નથી ચાહે નેક હોય કે બુરો જે જહન્નમમાં ન પ્રવેશે. તે વખતે જહન્નમ મો'મિનો પર ઠંડી તથા સલામત થઈ જશે. તિર્મિઝી (૨/૧૪૫ તફસીર સૂ. મરયમ)માં ઈમામ સદીથી છે કે મેં હમ્દાનીને આ આયતના બારામાં પૂછયું તો તેમણે આ હદીષ બયાન કરી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, લોકો જહન્નમમાં જશે પછી તેમાંથી પોત પોતાના અમલોના પ્રમાણે નીકળ શે. પ્રથમ જમાઅત વીજળીના ચમકારાની જેમ, પછી હવાની જેમ, પછી ઘોડાની દોડની જેમ, પછી સવારની જેમ દોડતાં, પછી ચાલતા. આ હદીષ હસન છે. શોઅબાએ પણ એને સદીથી રિવાયત કરી પણ તેને મરફૂઅ નથી કર્યા.

حديث ٧٤١ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ الْبُنَانِيُّ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ

"ષાબિત બુનાનીએ કહ્યું, મેં હઝરત અનસ બિન માલિકથી સાંભળ્યું, [હદીષ : ૭૪૧]

تَعَالٰى عَنْهُ يَقُوْلُ لِإِمْرَأَةٍ مِّنْ أَهْلِهٖ تَعْرِفِيْنَ فُلَانَةَ قَالَتْ نَعَمْ قَالَ فَإِنَّ

પોતાની એક પત્નીને ફર્માવતા હતા, તમે ફલાણાને ઓળખો છો ? તેમણે અર્ઝ કરી, હા ! ફર્માવ્યું, નબી ﷺ

النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِهَا وَهِيَ تَبْكِيْ عِنْدَ قَبْرٍ فَقَالَ

એની પાસેથી પસાર થયા અને તે એક કબ્ર પર રડી રહી હતી, તો ફર્માવ્યું, અલ્લાહથી ડર અને સબ્ર કર ! તો

اِتَّقِي اللّٰهَ وَاصْبِرِيْ فَقَالَتْ إِلَيْكَ عَنِّيْ فَإِنَّكَ خِلْوٌ مِّنْ مُّصِيْبَتِيْ قَالَ

તેણીએ કહ્યું, મારી પાસેથી જાવ ! તમારા પર મારા (જેવી) મુસીબત નથી પડી ! હુઝૂરે એને છોડી આપી

فَجَاوَزَهَا وَمَضٰى فَمَرَّ بِهَا رَجُلٌ فَقَالَ مَا قَالَ لَكِ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى

અને તશરીફ લઈ ગયા. ત્યારબાદ તે સ્ત્રી પાસેથી એક જણ પસાર થયો અને પૂછયું, તમને

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ مَا عَرَفْتُهٗ قَالَ إِنَّهٗ لَرَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

રસૂલુલ્લાહ ﷺએ શું ફર્માવ્યું ? તો તે સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો, મેં એમને ન ઓળખ્યા. તે પુરૂષે કહ્યું, એ

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَجَاءَتْ إِلٰى بَابِهٖ فَلَمْ تَجِدْ عَلَيْهِ بَوَّابًا فَقَالَتْ

રસૂલુલ્લાહ હતા ! હવે તે સ્ત્રી હુઝૂર ﷺના દરવાજા પર આવી ત્યાં તેણીએ દરવાન ન જોયો અને અર્ઝ

સમજૂતી : ૭૪૧

عند القبر મુસ્લિમની રિવાયતથી જાહેર થાય છે કે એ કબ્ર એના બાળકની હતી. એમાં છે : **تبكى علىٰ صبى لها** યહ્યા બિન કબીરની મુરસલમાં જેને અબ્દુર્રઝ્ઝાકે રિવાયત કરી એની સ્પષ્ટતા છે. એમાં છે : **قد اصيب بولدها** લગભગ એ સ્ત્રીનું રડવું જોર જોરથી અથવા ચીસાચીસ સાથે હતું. યહ્યા બિન કષીરના મુરસલમાં છે : **تسمع فيها مايكره فوقف عليها** વિના અવાજે રડવાની ઈજાઝત છે અને ખૂદ રસૂલુલ્લાહ ﷺથી રિવાયત થયેલ છે. જો વિના અવાજે રડતી હોત તો મના ન કરતા.

ما تبال بمصيبتى : اليك عنى ઈસ્મે મસ્દર છે. تَنَحّ ના અર્થમાં છે. મુસ્લિમની રિવાયતમાં છે : "તેમને મારી મુસીબતની શું પરવા !" મુસ્નદે અબૂ યઅલામાં હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ ની હદીષમાં **انا الحرى الثكلى ولو كنت مصابا عذرتنى** માં તે સ્ત્રી જેનું બાળક મૃત્યુ પામ્યુ છે. જો તમને મારા જેવી મુસીબત પહોંચી હોત તો મને મઅઝૂર (મજબૂર) રાખતા.

فمر بها رجل : તિબ્રાનીની અવસતમાં અતિય્યાના તરીકાથી હઝરત અનસથી જ છે કે એ સાહબ ફઝ્લ બિન અબ્બાસ હતા. મુસ્નદે અબૂ યઅલામાં છે કે તેમણે તેણીને પૂછયું, શું તું એમને ઓળખે છે ? તો તેણીએ કહ્યું કે નહીં ! મુસ્લિમમાં છે કે જ્યારે તેણીએ એ જાણી લીધું કે એ રસૂલુલ્લાહ ﷺ છે તો શર્મિંદગી તથા ગભરાહટના

يَارَسُوْلَ اللّٰهِ وَاللّٰهِ مَاعَرَفْتُكَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! ખુદાના સોગંદ ! મેં હુઝૂરને ઓળખ્યા નહીં. એના પર

اِنَّ الصَّبْرَ عِنْدَ اَوَّلِ صَدْمَةٍ ؕ

નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, બેશક ! સબ્ર સદમા (આઘાત)ની શરૂઆતના સમયે છે.

(બુખારી, ૨/૧૦૫૯, ૧/૧૬૭ જનાઈઝ, ૧/૧૭૧ ઝિયારતુલ કુબૂર, ૧/૧૭૪ સબ્ર, મુસ્લિમ–જનાઈઝ, અબૂ દાઊદ–જનાઈઝ, તિર્મિઝી–જનાઈઝ, નિસાઈ–જનાઈઝ)

કારણે તેણીના પર મૌત જેવી હાલત છવાઈ ગઈ.

فلم تجد بوابا : સામાન્ય સંજોગોમાં કોઈ દરવાન રહેતો ન હતો, પણ કદી કદી ખાસ સંજોગોમાં રહ્યા કરતો હતો. જેમ કે હદીષે ઈલાઅ્માં વિગતવાર વર્ણન છે.

انما الصبر عند الصدمة الاولىٰ اول صدمة : જનાઈઝની રિવાયતમાં છે : સદ્મામાનો અર્થ કોઈ ચીજથી ટક્કર લાગવું છે. કેમ કે મુસીબતથી પણ દિલને એક આંચકો લાગે છે. એટલા માટે મુસીબતની અસરને સદમાથી તઅબીર કરવામાં આવે છે. અહીં સબ્રથી મુરાદ સબ્રે કામિલ છે જેના પર સવાબ આપવામાં આવે છે, નહીં તો મુસીબત ચાહે ગમે તેટલી મહાન કેમ ન હોય ક્રમે ક્રમે સબ્ર આવી જ જાય છે. કોઈ મુસીબત પર અજર (બદલો) સબ્રે જમીલ અને સારી નિય્યત પર જ છે.

મસાઈલ : આ હદીષથી સાબિત થયું કે સ્ત્રીઓને પણ કબ્રોની ઝિયારતની ઈજાઝત છે કેમ કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ એ સ્ત્રીને એવું નથી ફર્માવ્યું કે તું કબ્ર પર શા માટે આવે છે ? પણ રડવાથી મના કર્યું. જો સ્ત્રીઓને કબ્રોની ઝિયારત મના હોત તો એવું પણ જરૂર ફર્માવતા કે તું અહીં શા માટે આવી ? સહીહ એ જ છે કે પ્રારંભમાં પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓ બંનેને મના કરી આપ્યું હતું. અને **الا فزوروها**થી બંનેને ઈજાઝત મળી ગઈ. અલ્બત્ત વર્તમાનકાળમાં સ્ત્રીઓને ઝિયારતથી તદ્દન રોકી દેવું જરૂરી છે, સગાઓની કબ્રો પર રદારોળ કકલાટ કરશે અને અલ્લાહના મહબૂબ બંદાઓના મઝારો પર ક્યાં તો તા'ઝીમમાં અતિશયોક્તિ કરશે અથવા તો પછી બેઅદબી કરી બેસશે. આ'લા હઝરત رحمۃ اللہ علیہ ફતાવા રઝવિય્યહ્ (૪/૧૬૫)માં ફર્માવે છે :–

"સગાંઓની કબ્રો પર ખાસ કરીને તેમના મૃત્યુ બાદ નજીકના દિવસોમાં નવેસરથી ગમ મનાવવું ઔરતો સાથે ખાસ છે (એટલે કે સ્ત્રીઓ સબ્ર કર્યા વિના રડારોળ કરવા લાગશે) અને અવલિયાએ કિરામના મઝારો પર હાજરીમાં કોઈ એક બુરી વાત કરવાનો અંદેશો છે, ક્યાં તો અદબનો ત્યાગ અથવા અદબમાં અતિશયોક્તિ કે જે સંદતર મના છે. જેથી ગુન્યહ્માં કરાહત પર (મકરૂહ હોવા પર) યકીન ફર્માવ્યું.

હું કહું છું : પણ હવે વાત એનાથી આગળ વધી ગઈ છે. ખાસ કરીને ઉર્સોમાં પુરૂષોની સાથે આમ મજમામાં (ભીડમાં) ધક્કા ખાતી (બધાથી અથડાતી) ફરે છે. બેપર્દા થઈને અત્યંત બેબાકી તથા બેહયાઈની સાથે ઘૂમતી ફરે છે. મોઢા સિવાય પૂરા શરીર પર કવર લપેટેલી હાલતમાં દુકાનો પર ખરીદ વેચાણ કરતી ફરે છે. આવી સ્થિતિમાં કદી પણ તેણીઓને ઉર્સોમાં જવાની ઈજાઝત ન હોવી જોઈએ. પરંતુ આ વિષયમાં સ્ત્રીઓ કરતાં વધુ તેમના પુરૂષોના શોખને દખલ છે જેઓ પશ્ચિમી સંસ્કૃતિથી પ્રભાવિત થઈને પોતાની સ્ત્રીઓના પ્રદર્શનથી ગર્વ અનુભવે છે. એના જ કારણે અકબર ઈલાહાબાદીએ કહ્યું છે :–

ખુદા કે ફઝ્લસે બીવી મિયાં દોનોં મુહઝ્ઝબ હૈં–ઉન્હેં ગુસ્સા નહીં આતા ઈન્હેં પર્દા નહીં આતા

ઉર્સોની જ વાત નથી રહી હવે તો મુસલમાન સ્ત્રીઓમાં એ રિવાજ પડી ગયો છે કે તેણીઓ બુરખાના નામે

ت ૨૨૮ وَحَنَّطَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا ابْنًا لِّسَعِيْدِ بْنِ زَيْدٍ

"અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ હઝરત સઈદ બિન ઝયદના એક પુત્રને **[તઅલીક़ : ૨૨૮]**

وَحَمَلَهٗ وَصَلّٰى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ

ખુશ્બુ લગાડી અને તેને ઉઠાવી લીધો અને તેના પર નમાઝ પઢી અને વુઝૂ નથી કર્યું."

ت ૨૨૯ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ اَلْمُسْلِمُ لَا يَنْجُسُ حَيًّا وَّلَا مَيِّتًا

"અને મુસલમાન નજીસ (નાપાક) નથી હોતો, ન જિંદગીમાં ન મૃત્યુ બાદ." **[તઅલીક़ : ૨૨૯]**

ت ૨૩૦ قَالَ سَعْدٌ لَوْ كَانَ نَجِسًا مَا مَسِسْتُهٗ ؏

"જો નાપાક હોત તો હું તેને ન સ્પર્શ કરત." (બુખારી, ૧/૧૬૭) **[તઅલીક़ : ૨૩૦]**

કાળો ફીટ જબ્બો શરીર પર રાખી ખુલ્લા ચહેરે સામાન્યતઃ ફરતી રહે છે. કદાચ આ કાળા કવરનો મક़સદ કેવળ એ છે કે તેણીઓ એવી જાહેરાત કરી રહી છે કે અમો મુસલમાન સ્ત્રીઓ છીએ જેઓ અલ્લાહ ﷻ અને રસૂલુલ્લાહ ﷺની હુકમની વિરુદ્ધ બેપર્દા રહેવા લાગી છીએ !

સમજૂતી : તઅલીક़ : ૨૨૮–૨૨૯–૨૩૦

પ્રથમ અષરને ઈમામ માલિકે મોઅત્તા (પેજ : ૯)માં મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કરેલ છે. અને બીજી અષરને અતાથી અને ત્રીજાને હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી ઈબ્ને અબી શયબાએ રિવાયત કરી છે.

સમજૂતી : આ તઅલીક़ો પર ઈમામ બુખારીએ આ પ્રકરણ રચ્યું છે : "મુડદાને પાણી તથા બોરડીનાં પાંદડાં વડે ગુસ્લ આપવું અને વુઝૂ કરાવવું" આ પ્રકરણમાં ચાર મસાઈલ વર્ણન થયેલ છે : (૧) મૈયત પાક છે કે નાપાક (૨) મૈયતનું ગુસ્લ વાજિબ છે કે સુન્નત (૩) વુઝૂનો શું હુકમ છે ? (૪) ફક્ત પાણી વડે ગુસ્લ આપવું પૂરતું છે કે બોરડીનું પાણી વાજિબ છે ?

પ્રથમ મસ્અલો બાદવાળી તઅલીક़ોથી સ્પષ્ટપણે સાબિત થઈ રહ્યો છે, અને પ્રથમ તઅલીક़ વડે લાઝમી રીતે તે રીતે કે મુડદુ જો નાપાક હોત તો ગુસ્લથી પણ પાક ન થાત. જેવી રીતે અન્ય જાનદારોને મૃત્યુ બાદ લાખ નવડાવવાથી પાક થશે નહીં. પછી હઝરત ઉમર હનૂત (ખુશ્બુદાર ચીજ) શા માટે ઘસતા, એટલા માટે કે નાપાકને સ્પર્શવું જાઈઝ નથી.

અલ્લાહની તૌફીક़થી હું કહું છું : એના પર ઉમ્મતનો ઈજમાઅ છે જેમ કે ઈમામ નવવીએ સ્પષ્ટતા કરી છે કે મૈયતને ગુસ્લ આપવું, કફન પહેરાવવું, એના પર જનાઝાની નમાઝ પઢવી તેને દફન કરવી ફર્ઝે કિફાયા છે. જો નાપાક નથી તો ગુસ્લની શું જરૂરત ?!

આપણા હનફી ઈમામોએ આ પ્રમાણે ભરપુર એકમતિની પછી એમાં મતભેદ કર્યો કે આ નજાસતે હક़ીક़ી છે કે હુકમી ? જમહૂરનો क़ૌલ છે કે એ હક़ીક़ી છે. બદાએઅ્માં એને એકદમ સ્પષ્ટ કર્યું. કાફીમાં ફર્માવ્યું, એ જ સહીહ છે. ફતહુલ क़દીરમાં ફર્માવ્યું, આ જ क़યાસના અધિક માફક છે. એ હઝરાતની દલીલ છે કે મૌતથી દમે મસ્ફૂહ (ખરાબ લોહી) જે નાપાક છે શરીરમાં રહી ગયેલું છે તેણે મુડદાને નજીસ (નાપાક) કરી આપ્યું. એના

કારણે જો મુસલમાન મુડદુ કૂવામાં પડી જાય તો કૂવો નાપાક છે, બધુ જ પાણી કાઢી નાખવામાં આવે. તેના મોઢેથી વહેલુ પાણી નાપાક છે. એના પર એ આવ્યું કે પછી તો ગુસ્લથી પાક ન થવું જોઈએ જેવી રીતે અન્ય પ્રાણીઓ પાક નથી થતાં. એનો જવાબ એ આપવામાં આવ્યો કે મુસલમાનને કરામતન્ ગુસ્લથી પાક માનવામાં આવ્યો. એના પર એ ગુઝારિશ છે કે, એની શું જરૂરત હતી કે પ્રથમ તેને મુરદારની જેમ નાપાક માન્યું પછી ગુસ્લથી પાક ? મુકતઝાએ કરામત (શરાફતનો તકાઝો તો) એ હતો કે એને મુરદારની જેમ નાપાક ન માનતા, જેમ કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ફર્માવ્યું, **المؤمن لا ينجس** "મો'મિન નાપાક નથી હોતો." *(હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી છ રાવીઓએ રિવાયત કરી છે, ઈમામ અહમદે અને બીજા પાંચ રાવીઓએ ઈમામ તિર્મિઝી સિવાય)*

અને ઈમામ હાકિમે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી આટલો વધારો કર્યો : **لا حيا و لا ميتا** "ન જીવંત નાપાક હોય છે ન મુડદુ." હિલ્યામાં છે કે ઈમામ હાકિમે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, પોતાના મુડદાને નજીસ (નાપાક) ન જાણે, એટલા માટે કે મો'મિન ન જીવતો નાપાક હોય છે ન મુર્દા. અને કહ્યું કે શયખૈનની શર્ત પર સહીહ છે. ઝિયાઉદ્દીને પોતાની કિતાબમાં કહ્યું, આ મારી નજીક સહીહની શર્ત પર છે.

બીજા મશાઈખે ફર્માવ્યું, મુડદાની નાપાકી હુકમી છે, મૌતથી ગફલત તથા સાંધાઓમાં ઢીલાશ પેદા થયું જે હદષ છે, જેમ કે ઊંઘ ભલે બિલ અર્ઝ (ટેમ્પરરી ગફલત તથા સાંધામાં ઢીલાશ આવવું) છે. એટલા માટે ગુસ્લ વાજિબ થયું. જીવંતમાં પણ એ જ કયાસ હતો કે હદષથી ગુસ્લ વાજિબ થતુ, પણ હદષ વારંવાર થાય છે એનાથી ગુસ્લ કરવામાં હરજ (પરેશાની) હતો અને મુર્દામાં હરજ નથી. અલ્લામા ઈબ્ને નુજૈમે બહર (બાબુલ અન્જાસ, પેજ : ૨૪૫)માં વર્ણવ્યું કે આ સહીહ છે. આ'લા હઝરત ઈમામ અહમદ રઝા رحمۃ اللہ علیہ એ એ દલીલ વર્ણવી કે પાણી ન મળવાના સંજોગોમાં મૈયતના માટે તયમ્મુમ પૂરતુ છે, અને તયમ્મુમ કેવળ હુકમી નાપાકીના માટે પાક કરનાર છે ન કે હકીકી નજાસતના માટે. ઈર્શાદ છે :–

اَوۡ جَآءَ اَحَدٌ مِّنۡكُمۡ مِّنَ الۡغَآئِطِ اَوۡ لٰمَسۡتُمُ النِّسَآءَ فَلَمۡ تَجِدُوۡا مَآءً فَتَيَمَّمُوۡا صَعِيۡدًا طَيِّبًا "અથવા તમારામાંથી કોઈ બયતુલ ખલા (જાજરૂ)થી આવ્યો હોય અથવા સ્ત્રીઓને સ્પર્શેલ હોય અને પાણી ન પામો તો માટી લો." *(માઈદહ્–૬)*

આ'લા હઝરત ઈમામ અહમદ રઝા رحمۃ اللہ علیہ એ ફતાવા રઝવિય્યહ્, ભાગ : ૧ (અહસનુત્તઅમ્મુમ–૬૧૧)ના હાશિયામાં ફર્માવ્યું કે હદીષ એનો નકાર કરે છે કે મૌતથી મુડદુ નાપાક થાય છે એટલા માટે બંનેવ મોહક્કિકો અલ્લામા શામી તથા અલ્લામા ઈબ્ને નજીમે જે ફર્માવ્યું એને અગ્રતા આપવી વાજિબ છે કે મૈયતનું ગુસ્લ હદષના કારણે છે. રહી ગયો તે હુકમ કે થોડા પાણીમાં પડવાથી પાણી નાપાક થઈ જાય છે એ એના પર આધારિત છે કે એની નજાસત (નાપાકી) હકીકી છે અને આપણે પણ એના પર સાવધાની પૂરતુ અમલ કરીએ છીએ.

અલ્લાહની તૌફીકથી હું કહું છું : આનાથી બિહમ્દિહી તઆલા **ان المؤمنين لا ينجس** થી દલીલનો જવાબ પણ સ્પષ્ટ થઈ ગયો કે આ હદીષમાં નાપાકીથી મુરાદ હકીકી નાપાકી છે. એના પર કરીના (મુનાસિબત તથા નિશાની) એ છે કે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ વખતે જુનુબી હતા તો આ હદીષમાં હુકમી નાપાકીનો નકાર કોઈ રીતે દુરુસ્ત નથી. બીજુ : એનાથી જાહેર થઈ ગયું કે મૈયતનું ગુસ્લ વાજિબ છે. ત્રીજુ : વુઝૂ મસ્નૂન છે. ચોથુ : બોરડીના પાંદડાં વડે ગુસ્લ આપવું મસ્નૂન છે. ત્રીજો અને ચોથો મસ્અલો આ હદીષથી સાબિત છે જે આ પ્રકરણમાં વર્ણન કરવામાં આવી છે.

ت ૨૩૧ وَقَالَ ابْنُ سِيْرِيْنَ لَا بَأْسَ اَنْ يُّنْقَضَ شَعْرُ الْمَرْاَةِ ع

"અને ઈમામ ઈબ્ને સીરીને ફર્માવ્યું, સ્ત્રીના વાળ ખોલવામાં કોઈ વાંધો નથી." (બુખારી, ૧/૧૬૮) **[તઅલીક़ : ૨૩૧]**

ت ૨૩૨ وَقَالَ الْحَسَنُ الْخِرْقَةُ الْخَامِسَةُ يُشَدُّ بِهَا الْفَخِذَيْنِ وَالْوَرِكَيْنِ تَحْتَ الدِّرْعِ ع

"અને ઈમામ હસન બસરીએ ફર્માવ્યું, કફનનું પાંચમું કપડુ તે છે જેનાથી જાંગ તથા સીટ **[તઅલીક़ : ૨૩૨]**
કુર્તાની નીચે બાંધવામાં આવે." (બુખારી, ૧/૧૬૮)

حديث ૭૪૨ اَنَّ اَيُّوْبَ اَخْبَرَهٗ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ سِيْرِيْنَ يَقُوْلُ جَاءَتْ اُمُّ

"મુહમ્મદ ઈબ્ન સીરીન કહે છે કે ઉમ્મે અતિય્યા رضی اللہ عنہا એક અન્સારી ખાતૂન **[હદીષ : ૭૪૨]**

عَطِيَّةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا اِمْرَاَةٌ مِّنَ الْاَنْصَارِ مِمَّنْ لَّاقَتِ النَّبِيَّ

જેમણે નબી ﷺ થી બયઅત કરી હતી. બુસ્રા પોતાના એક પુત્રને શોધવા આવ્યાં. જે તેમને ન મળ્યો. તેમણે

સમજૂતી : તઅલીક़ ૨૩૧-૨૩૨

પ્રથમ તઅલીક़ને સઈદ બિન મન્સૂરે મુત્તસિલ સનદની સાથે રિવાયત કરી. અલ્લામા ઈબ્ને હજરે બીજી તઅલીક़ના માટે ફર્માવ્યું કે એને ઈબ્ને અબી શયબાએ મૌસૂલ કરી. એના પર અલ્લામા બદરુદ્દીન અયનીએ ફર્માવ્યું કે તેમણે એ નથી દર્શાવ્યું કે કોને તથા ક્યાં એને મૌસૂલ કરી. જાહેર એ છે કે સહીહ નથી. પછી ફર્માવ્યું કે જવઝનીએ ઈબ્રાહીમ બિન હબીબ બિન શહીદ, હિશામ બિન હસ્સાન અન હફ્સા અન ઉમ્મે અતિય્યાના તરીક़ાથી રિવાયત કરી કે એમણે ફર્માવ્યું કે અમે ઝયનબને પાંચ કપડાંમાં કફન આપ્યું. અને તેમને તે ઓઢણી ઓઢાડી જે જિંદગીમાં ઓઢતાં હતાં. રહી ગયું તે પાંચમુ કપડુ જેને ઈમામ હસન બસરીએ ફર્માવ્યું તે અસલમાં સીનાબંદ છે જે મૈયતની બગલથી લઈને કમસે કમ ગુઠણો સુધી હોય છે.

સામ્યતા : અહીં પ્રકરણ છે અશ્આર કેવા છે ? એના હેઠળ જે હદીષ લાવ્યા છે તેના અંતમાં હઝરત ઐયૂબનો ક़ૌલ છે કે અશ્આરનો અર્થ એ છે કે એ તેહબંદને એમના શરીર પર લપેટી દો. ઈમામ હસન બસરીના ક़ૌલનો એ મતલબ છે કે પાંચમુ કપડુ શરીર પર કુર્તાની નીચે લપેટવામાં આવે, કેવળ શરીર પર લપેટવામાં મળતાપણુ છે.

આપણે ત્યાં પણ સ્ત્રીને કફનમાં પાંચ કપડાં આપવાં સુન્નત છે. કુર્તો, ઈજાર, લિફાફા, સીનાબંદ, ખમાર. અલબત્ત આપણે ત્યાં અફઝલ એ છે કે સીનાબંદ લિફાફાની પણ ઉપર હોય. અને એ પણ જાઈઝ છે કે ઈજાર અને લિફાફાની વચ્ચે રહે. એક ક़ૌલ એ પણ છે કે કુર્તાની ઉપર અને ઈજારની નીચે હોય. *(રદ્દુલ મુહ્તાર, ૧/૫૮૦)*

સમજૂતી : ૭૪૨

આ હદીષ ભાગ : ૧ કિતાબુલ અઝાન પેજ : ૫૦૭, ૮૭૯ પર વર્ણન થઈ ચૂકી છે પણ ત્યાં તેનો નાનો સરખો હિસ્સો વર્ણન થયેલો હતો. એટલા માટે અહીં એનો જવાબ જે સૌથી વિશેષ વિગતવાર અસલી લખાણ (મતન) હતું તે વર્ણન કરી આપ્યું.

એ સાહબઝાદી હઝરત સૈયદા ઝયનબ رضی اللہ عنہا હતાં જેમ કે મુસ્લિમ (૧/૩૦૫ જનાઈઝ)માં સ્પષ્ટતા છે.

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِمَتِ الْبَصْرَةَ تُبَادِرُ ابْنًا لَّهَا فَلَمْ تُدْرِكْهُ

આ હદીષ બયાન કરી કે નબી ﷺ અમારી પાસે તશરીફ લાવ્યા અને અમે તેમની એક સાહબઝાદીને

فَحَدَّثَتْنَا قَالَتْ دَخَلَ عَلَيْنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ

ગુસ્લ આપી રહ્યાં હતાં. તો ફર્માવ્યું, એને ત્રણ અથવા પાંચવાર, જો જરૂરત સમજો તો એનાથી પણ વધુ

نَغْسِلُ ابْنَتَهُ فَقَالَ اغْسِلْنَهَا ثَلٰثًا اَوْ خَمْسًا اَوْ اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ اِنْ

વાર પાણી અને બોરડી વડે ગુસ્લ આપો અને અંતમાં કપુર મિલાવી લો અને જ્યારે ફારિગ થઈ જાવ તો મને

رَاَيْتُنَّ ذٰلِكَ بِمَاءٍ وَّسِدْرٍ وَّاجْعَلْنَ فِي الْاٰخِرَةِ كَافُوْرًا فَاِذَا

ખબર આપજો. તેમણે કહ્યું, જ્યારે અમે ગુસ્લ આપી ચૂક્યાં તો હુઝૂરે પોતાનુ તેહબંદ અમારી તરફ ફેંકી

فَرَغْتُنَّ فَاٰذِنَّنِي قَالَتْ فَلَمَّا فَرَغْنَا اٰلَقٰى اِلَيْنَا حِقْوَهُ فَقَالَ اَشْعِرْنَهَا

આપ્યું અને ફર્માવ્યું, એને શરીર પર લપેટી આપજો. તેમણે આથી વિશેષ નથી બયાન કર્યું અને હું નથી

اِيَّاهُ وَلَمْ تَزِدْ عَلٰى ذٰلِكَ وَلَا اَدْرِيْ اَيُّ بَنَاتِهِ وَزَعَمَ اَنَّ الْاِشْعَارَ اَلْفُفْنَهَا

જાણતો કે એ કયાં સાહબઝાદી હતાં. અને ગુમાન કર્યું કે ઈશ્આરનો મતલબ એ છે કે લપેટી દો અને ઈબ્ને

فِيْهِ وَكَذٰلِكَ كَانَ ابْنُ سِيْرِيْنَ يَاْمُرُ بِالْمَرْاَةِ اَنْ تُشْعِرَ وَلَا تُؤْتَزَرَ ٥٥

સીરીન એ જ હુકમ આપતા હતા કે સ્ત્રીને કપડામાં લપેટવામાં આવે, તેહબંદ ન બાંધવામાં આવે."

(બુખારી, ૧/૧૬૮, અલ્વુઝૂ, પેજ : ૨૮, બાબુલ ગુસ્લ–૧૬૭, ૧૬૮)

من اللاتی بایعن : આ બયઅતની તફસીલ મુસ્લિમ (૧/૩૦૪ અલ્ જનાઈઝ)માં આ પ્રમાણે છે કે જ્યારે આ આયતે કરીમા નાઝિલ થઈ : **يُبَايِعْنَكَ اَنْ لَّا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْئًا وَّ لَا يَعْصِيْنَكَ فِيْ مَعْرُوْفٍ** "જ્યારે મો'મિન સ્ત્રીઓ તમારી પાસે આવે અને એ વાત પર બયઅત કરે કે અલ્લાહની સાથે કોઈને શરીક નહીં કરશે અને નેકીમાં તમારી નાફર્માની નહીં કરે." તેણીઓથી જે વાતોમાં બયઅત લીધી હતી એમાં એ હતું કે નોહા (મૌત પર ચીસો પાડી રડવું, છાતી કૂટવી વગેરે) કરશે નહીં. તો મેં અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ ફલાણાંની આલ પર ?! એટલા માટે કે તેમણે જાહિલિયતના જમાનામાં મારી સાથે નોહા કર્યો હતો. તો ફર્માવ્યું, પણ ફલાણાની આલ પર. ઉમ્મે અતિય્યાએ કહ્યું, આ બયઅતને પાંચ સ્ત્રીઓ સિવાય અન્ય કોઈએ પૂરી નથી કરી, એ પાંચમાં ઉમ્મે સુલૈમ પણ હતાં.

تبادر ابنا لها : ઝડપભેર આવ્યાં હતી પોતાના એક પુત્રના માટે જે ઘરેથી ચાલ્યા આવ્યા હતા પણ જ્યારે તે બુસ્રા આવ્યાં તો ન મળ્યા અથવા તે ત્યાં ક્યાંક ચાલ્યા ગયા અથવા તેમનો વિસાલ થઈ ગયો.

او اکثر ذٰلك : હેશામ બિન હસ્સાનની જે રિવાયત હઝરત ઈબ્ને સીરીનની બહેન હફ્સાથી છે એમાં આ પ્રમાણે છે કે, "એને એકી સંખ્યામાં ગુસ્લ આપો, ત્રણ અથવા પાંચવાર." અૈયૂબ અન હફ્સાની રિવાયતમાં આ

પ્રમાણે છે : **ثلاثا او خمسا او سبعا** "ત્રણ અથવા પાંચ અથવા સાતવાર." સાતવારથી વધુ આમ રિવાયતોમાં નથી, અલ્બત્ત અબૂ દાઉદ (૨/૯૩ જનાઈઝ)ની એક રિવાયતમાં આ પ્રમાણે આવ્યું છે કે સાતવાર અથવા એનાથીય વધુ જો તમે એની જરૂરત સમજો.

ان رأيتن ذالك : એટલે જો ત્રણથી વધુ પાંચ અથવા સાત વાર ધોવાની જરૂરત તમે સમજો તો તે સંખ્યા પૂરી કરો. એટલે જો ત્રણથી પૂર્ણપણે ગુસ્લ ન થઈ શકે તો પાંચવાર ધૂઓ, જો એનાથી પણ પૂર્ણપણે ગુસ્લ ન થાય તો સાતવાર અને જો એનાથી પણ સારી રીતે ગુસ્લ ન થઈ શકે તો અધિક સંખ્યા વધારી આપો.

મૈયતને એકવાર ગુસ્લ આપવું ફર્ઝ છે અને ત્રણવાર સુન્નત છે અને જરૂરતના સમયે એનાથી વધુ વાર આપવામાં પણ વાંધો નથી, ત્યાં સુધી કે સાતવારથી પણ વધુમાં વાંધો નથી. વિના જરૂરત ત્રણવારથી વધુ ગુસ્લ આપવું મકરૂહ છે, એમાં પાણીની ફુઝૂલખર્ચી છે. *(રદ્દુલ મુખ્તાર, ૧/૫૭૫)*

اشعرنها : **اشعار**નો અર્થ છે કપડાને શરીરની જોડે અન્ય કોઈ કપડાની આડ વિના લપેટવું. હફ્સાની રિવાયતમાં એટલુ અધિક છે કે અમે કાંસકી વડે તેમના વાળના ત્રણ હિસ્સા કર્યા. બીજી રિવાયતમાં એમનાથી જ આ પ્રમાણે છે કે સ્ત્રીઓએ રસૂલુલ્લાહ ﷺનાં સાહબઝાદીના વાળના ત્રણ હિસ્સા કર્યા, તેના ખોલ્યા પછી ધોયા, પછી ત્રણ હિસ્સા કર્યા. એ એટલા માટે કર્યા કે પાણી વાળનાં મૂળોમાં પહોંચી જાય. **આપણે ત્યાં મૈયતના વાળને કાંસકી કરવી ન જોઈએ કે એ ઝીનત છે, અને મૈયતની ઝીનત (શણગાર)નો શો મતલબ ! અને સ્ત્રીના વાળોના બે હિસ્સા કરીને છાતી પર રાખી દેવામાં આવશે.**

لا ادرى اى بناته : આ હદીષના રાવી ઐયૂબનો ક़ૌલ (કથન) છે. વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે મુસ્લિમમાં છે કે એ હઝરત સૈયદા ઝયનબ رضی اللہ عنہا હતાં. મુસ્લિમની રિવાયત હઝરત હફ્સાથી જ છે પણ તે આસિમ અહવલથી છે. અમુક લોકોએ કહ્યું કે હઝરત સૈયદા ઉમ્મે કુલ્થૂમ رضی اللہ عنہا હતાં, જેમ કે અબૂ દાઉદ (૨/૯૪ જનાઈઝ)માં લયલા બિન્તે કાઈફ ષક़ીફાથી રિવાયત પામેલ છે કે તે સ્ત્રીઓમાંથી હતી જેમણે સૈયદા ઉમ્મે કુલ્થૂમ رضی اللہ عنہا ને ગુસ્લ આપ્યુ હતું. સૌ પ્રથમ હુઝૂરે અક़્દસ ﷺને ઈઝાર આપી પછી કુર્તો પછી લિફાફો પછી તે એક અધિક કપડામાં લપેટવામાં આવ્યાં. રસૂલુલ્લાહ ﷺ દરવાજાની પાસે બેઠા હતા. હુઝૂર ﷺની પાસે તેમનાં કફન હતાં જેને એક પછી એક આપતા રહેતા હતા, પણ એ ખૂદ હદીષની રાવીયા હઝરત હફ્સાએ જ સ્પષ્ટતા કરી આપી કે એ હઝરત સૈયદા ઝયનબ رضی اللہ عنہا હતાં. તો હવે બીજી રિવાયતોના આધારે આ હદીષની મુરાદને નિશ્ચિત કરવું દુરુસ્ત નથી. હઝરત સૈયદા ઉમ્મે કુલ્થૂમ رضی اللہ عنہا નો બનાવ અલગ છે. બંનેવમાં બનાવની વિગત અલગ અલગ વર્ણન થઈ છે. અમુક લોકોએ એવું કહ્યું છે કે આ બનાવ હઝરત સૈયદા ઉમ્મે કુલ્થૂમનો એટલા માટે નથી હોઈ શકતો કે તેમનો વિસાલ ગઝવએ બદરના પ્રસંગે થયો હતો જ્યારે કે હુઝૂર પણ પરત થયા ન હતા. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું અને તદ્દન સહીહ ફર્માવ્યું કે આ પ્રસંગે હઝરત સૈયદા રુકૈયાનો વિસાલ થયો હતો, હઝરત સૈયદા ઉમ્મે કુલ્થૂમનો તો હજી હઝરત ઉષ્માન رضی اللہ عنہ સાથે નિકાહ પણ થયો ન હતો. હઝરત ઉમ્મે કુલ્થૂમ رضی اللہ عنہا નો વિસાલ હિ.સ. ૯માં થયો છે. હઝરત સૈયદા ઝયનબનો હિ.સ. ૮માં અને હઝરત સૈયદા રુકૈયાનો હિ.સ. ૨માં થયો. અમુક હઝરાતે એવું કહ્યું કે ઉમ્મે અતિય્યાએ જ સૈયદા ઉમ્મે કુલ્થૂમને પણ ગુસ્લ આપ્યું હતું એટલા માટે આ સૈયદા ઉમ્મે કુલ્થૂમ رضی اللہ عنہا જ છે, જાણે એમના ખયાલમાં એક સ્ત્રી બે મૈયતોને ગુસ્લ નથી આપી શકતી ! અમુક બુઝુર્ગોએ અબૂ દાઉદવાળી હદીષને ઝઈફ બતાવીને મુસ્લિમની રિવાયતને અગ્રતા આપી છે. એની કોઈ જરૂરત નથી. આ બંનેમાં ટકરાવ છે ન તો અગ્રતા આપવાની જરૂરત છે, અને સામાન્ય બનાવોમાં તે ઝોઅફ (કમજોરી) જે એમણે બતાવ્યું છે તે દલીલરૂપ હોવાથી રિવાયતને નથી રોકતુ નથી કરતુ. ઝોઅફના કારણમાં એ દર્શાવ્યું કે એના એક રાવી નૂહ બિન કલીમ મજહૂલ છે અને એવા રાવી છે જે

ت ٢٣٣ قَالَ وَكِيعٌ عَنْ سُفْيَانَ نَاصِيَتُهَا وَقَرْنَيْهَا ـ عه

''ત્રણ હિસ્સા આ પ્રમાણે હતા, માથાના આગળના વાળ અને માથાના બંને કિનારાના વાળ.'' (બાબુહલયજ અલુ શઅરુલ મઅતિ ખલાષતુ કુરૂનિન) [તઅલીક : ૨૩૩]

حديث ٧٤٣ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

''હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને ત્રણ યમની [હદીષ : ૭૪૩]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُفِّنَ فِيْ ثَلٰثَةِ اَثْوَابٍ يَمَانِيَةٍ بِيْضٍ سَحُوْلِيَّةٍ مِّنْ كُرْسُفٍ

સફેદ કપડામાં કફન આપવામાં આવ્યું જે સુહૂલનાં વણેલા રૂનાં હતાં,

لَيْسَ فِيْهَا قَمِيْصٌ وَّلَا عِمَامَةٌ ـ عه

એમાં ન કુર્તો હતો ન અમામો.'' (બુખારી ૧/૧૬૯, મુસ્લિમ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ)

મશહૂર નથી અને મુહમ્મદ બિન ઈસ્હાક઼ છે, વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે મુહમ્મદ બિન ઈસ્હાક઼ ષિક઼હ છે અને રાવીની જેહાલત અહીં નુકસાનકર્તા નથી.

અમુક રિવાયતોમાં એટલુ અધિક છે કે, અંતમાં કપૂર મિલાવી લો. અને અંતમાં છે કે અમે તેમની ત્રણ ચોટીઓ (ચોટલા) બનાવ્યા અને તેમને પાછળ કરી દીધી. જાહેર છે કે આ ઉમ્મે અતિય્યાનુ પોતાનુ કાર્ય છે, રિવાયતના કોઈ શબ્દથી એ સાબિત નથી થતુ કે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺ એ એનો હુકમ આપ્યો હોય કે એને જોયું હોય.

તઅલીક઼ : ૨૩૩ની સમજૂતી

આ અષરને ઈસ્માઈલીએ મુત્તસિલ સનદ સાથે વર્ણન કરેલ છે.

મસાઈલ : આ હદીષથી સાબિત થયું કે **બુઝુર્ગાને દીનના લિબાસથી તબર્રુક હાંસલ કરવું મુસ્તહસન છે.** મૈયતને એકી સંખ્યામાં ગુસ્લ આપવું અને ઓછામાં ઓછુ ત્રણવાર દુરુસ્ત છે. મૈયતના ગુસ્લમાં વુઝૂ મસ્નૂન છે. અલ્બત્ત એમાં ન તો પ્રથમ કાંડા સુધી હાથ ધોવામાં આવશે અન ન કુલ્લી કરાવવામાં આવશે અને ન નાકમાં પાણી નાખવામાં આવશે, અલ્બત્ત એમાં વાંધો નથી કે કોઈ બારીક કપડુ આંગળીમાં લપેટીને દાંતો તથા નાકમાં ફેરવી દેવામાં આવે. એમાં માથાનો મસહ છે. બોરડી અથવા એના જેવી કોઈપણ ચીજ પાણીમાં ઉકાળીને ગુસ્લ આપવામાં આવે જેમાં મેલ ખૂબ જ સાફ થઈ જાય. જો કાંઈ ન મળે તો સાબુ વડે. અંતમાં કપૂર મિલાવેલુ પાણી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે.

સમજૂતી : ૭૪૩

يمانى : (યમાની) યમનની પ્રતિ સંબંધિત છે. એની અસલ **يمنية** હતી નિસ્બત ياء ને ઉડાડી દઈને અલિફ વધારી આપ્યો. **سحولية سحول (સહૂલિય્યતુ સહૂલ)** : યમનમાં એક જગાનું નામ છે જ્યાં આ કપડાં વણવામાં આવતાં હતાં.

એના અનુસંધાનમાં વિવિધ રિવાયતો આવી છે. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું, આ ક્રમની તમામ રિવાયતોથી સહીહ આ જ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ની રિવાયત છે.

حديث ૭૪૪ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ وَّاقِفٌ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે એક સાહબ અરફામાં વુકૂફની સ્થિતિમાં [હદીષ : ૭૪૪]

بِعَرَفَةَ اِذْ وَقَعَ عَنْ رَّاحِلَتِهٖ فَوَقَصَتْهُ اَوْ قَالَ فَاَوْقَصَتْهُ قَالَ النَّبِيُّ

હતા એવામાં પોતાની સવારીથી પડી ગયા જેણે એની ગરદન તોડી નાખી. તો નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, એને

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اغْسِلُوْهُ بِمَاءٍ وَّسِدْرٍ وَّكَفِّنُوْهُ فِيْ

પાણી તથા બોરડીથી નવડાવી દો અને બે કપડામાં કફન આપો અને તેને ખુશ્બુ ન લગાડો અને ન તેનું

ثَوْبَيْنِ وَلَا تُحَنِّطُوْهُ وَلَا تُخَمِّرُوْا رَاْسَهٗ فَاِنَّهٗ يُبْعَثُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مُلَبِّيًا ؕ

માથુ ઢાંકો, **એ કયામતના દિવસે લબ્બૈક કહેતો કહેતો ઉઠશે."**

(બુખારી ૧/૧૮૯ અલ્કફન ફી ષૌબૈન, ૧/૨૪૯ અલ્ઉમરા, મુસ્લિમ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ)

આ હદીષથી સાબિત થયું કે પુરૂષોને કફનમાં ત્રણ કપડાં આપવાં સુન્નત છે. ઈમામ શાફઈ તથા ઈમામ અહમદ ફર્માવે છે કે આ ત્રણ કપડાં ઈજાર, ચાદર, લિફાફો છે, કુર્તો નથી. આપણે ત્યાં પણ ત્રણ જ કપડાં મસ્નૂન છે પણ એ ત્રણ કપડાં કુર્તો, ઈજાર તથા ચાદર છે. એક ચાદર મૈયતના કદના જેટલી એ ઈજાર છે, બીજી એટલી મોટી કે બંને બાજુ એટલી વધેલી હોય કે તેને બાંધવામાં આવી શકે અને પકડીને ઉઠાવી શકાય એ લિફાફો છે. અને કુર્તો ગળાથી લઈને ગુઠણોની નીચે અને ઘૂંટીઓથી ઉપર સુધી.

હઝરત જાબિર સમુરહ رضی اللہ عنہ ની હદીષમાં છે, જેને ઈબ્ને અદીએ કામિલ (ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૮/૫૦)માં રિવાયત કરી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને ત્રણ કપડામાં કફન આપવામાં આવ્યું, કુર્તો, ઈજાર અને લિફાફો. કફનમાં અમામો નથી. આપણા અમુક મશાઈખે એને મકરૂહ ફર્માવેલ છે કેમ કે કફન ચાર થઈ જશે જે જોડ છે. પણ અમુક મશાઈખે એને ઉલમા તથા મશાઈખના માટે મુસ્તહસન બતાવ્યું, જેમ કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે તેમણે પોતાના સાહબઝાદા વાકિ઼દને પાંચ કપડાંઓમાં કફન આપ્યું. કુર્તો, અમામો અને ત્રણ લિફાફા, અને અમામાને હડપચીની નીચેથી લપેટયો. એને સઈદ બિન મન્સૂરે રિવાયત કરી (ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૮/૫૦) આ હદીષથી સાબિત થયું કે પુરૂષના કફનમાં ત્રણથી અધિક કપડાં આપવાં જોઈએ.

સમજૂતી : ૭૪૪

મૌતથી દરેક ઈબાદત ખત્મ થઈ જાય છે એટલા માટે કે ઈબાદત કુર્બત (અલ્લાહની નઝદીકી)ની નિય્યત સાથે ખાસ કામો વડે અદા કરવાનું નામ છે, અને મૌત પછી ન નિય્યત છે ન કોઈ કામને અદા કરવું. હદીષમાં છે કે ફર્માવ્યું, જ્યારે માણસ મૃત્યુ પામ્યો તો તેનો અમલ ખત્મ થઈ જાય છે એટલા માટે મૌતથી એહરામ ખત્મ થઈ જાય છે. જેથી એહરામની હાલતમાં મરનારના ગુસ્લ તથા કફનમાં એહરામમાં મના ચીજો પાબંદી નથી રહેતી એટલા માટે એ સાહબને બોરડીના પાણી વડે ગુસ્લ આપવાનો હુકમ આપ્યો જ્યારે કે એહરામની હાલતમાં બોરડીના પાણી વડે ગુસ્લ મના છે, એટલા માટે મુહરિમ (એહરામવાળો) મૃત્યુ પામે તો એને ખુશ્બુ પણ લગાડો, અને સામાન્ય મુડદાંઓની જેમ તેનુ માથુ પણ ઢાંકીશું. અને આ સાહબના માટે મનાઈ એમના પર ખાસ પ્રેમને કારણે હતી. બે કપડામાં કફન આપવાનું કારણ લગભગ એ હતું કે તે સમયે એમના શરીર પર

حديث ٧٤٥ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ

''હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત છે કે અબ્દુલ્લાહ બિન ઉબય [હદીષ : ૭૪૫]

اُبَيٍّ لَمَّا تُوُفِّيَ جَاءَ ابْنُهٗ اِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ

(રાસુલ મુનાફિક્ફીન) જ્યારે મરી ગયો તો તેના ફરઝંદ નબી કરીમ ﷺની ખિદમતમાં હાજર થયા અને

اَعْطِنِيْ قَمِيْصَكَ اُكَفِّنْهُ فِيْهِ وَصَلِّ عَلَيْهِ وَاسْتَغْفِرْ لَهٗ فَاَعْطَاهُ

અર્ઝ કરી, મને આપનો કુર્તો અર્પણ કરો જેથી એમાંથી એને કફન આપુ, અને એના પર નમાઝ પઢી દો અને

قَمِيْصَهٗ فَقَالَ آذِنِّيْ اُصَلِّيْ عَلَيْهِ فَاٰذَنَهٗ فَلَمَّا اَرَادَ اَنْ يُّصَلِّيَ عَلَيْهِ جَذَبَهٗ

એના માટે બખ્શિશની દુઆ કરી આપો. હુઝૂરે તેને પોતાનો કુર્તો અર્પણ કર્યો. ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, મને ખબર

عُمَرُ فَقَالَ اَلَيْسَ اللّٰهُ نَهَاكَ اَنْ تُصَلِّيَ عَلَى الْمُنَافِقِيْنَ فَقَالَ اَنَا

આપજો એના પર નમાઝ પઢી દઈશ. તેમણે ખબર આપી. જ્યારે હુઝૂરે તેની નમાઝે જનાઝા પઢવા ચાહી તો

કેવળ બે જ કપડાં હતાં, શક્ય છે એનાથી વધુ કપડાં ન રહ્યાં હોય. કિતાબુલ ઉમરાની રિવાયતમાં છે કે એને તેનાં બંનેવ કપડામાં કફનાવો. આ હદીષથી સાબિત થયું કે મજબૂરીના કારણે ત્રણ કપડાંઓથી ઓછામાં કફન આપવામાં વાંધો નથી, અલ્બત્ત વિના મજબૂરીએ મકરૂહ છે. બે કપડાં કફને કિફાયત છે અને એક કફને ઝરૂરત છે.

સમજૂતી : ૭૪૫

અબ્દુલ્લાહ બિન ઉબય બિન સલૂલ સર્વ મુનાફિક્ફોનો સરદાર હતો. જંગે બુગાષ પછી હુઝૂરે અક્દસ ﷺના મદીના તયબહ આગમન પહેલાં અન્સારે કિરામે નક્કી કર્યું હતું કે તેને મદીના તયબહનો બાદશાહ બનાવીશું. હજી એના પર અમલ થઈ શક્યો ન હતો એવામાં હુઝૂરે અક્દસ ﷺ મદીના તયબહ તશરીફ લઈ આવ્યા અને એ મનસૂબો પાર પડી ન શક્યો. આ નિષ્ફળતા પર તેને જે રંજ હતો તેના કારણે હમેશાં અંદરથી સળગતો હતો જેનું પ્રદર્શન વિવિધ પ્રસંગોએ કર્યું જે ક્રમે ક્રમે તેના પ્રસંગો પર આવશે. સલૂલ એની માનું અને ઉબય તુંકારવાચક શબ્દ વડે તેના બાપનું નામ છે. તેના પુત્રો ખૂબ જ નિખાલસ અને જાંનિષાર સહાબી હતા. એક મોક્ફા પર તલ્વાર લઈને ઉભા થઈ ગયા કે જ્યાં સુધી રસૂલુલ્લાહ ﷺ ઈજાઝત નહીં આપે ત્યાં સુધી એને (બાપને) મદીનામાં દાખલ થવા દઈશ નહીં. એમનું નામ ઈસ્લામ પહેલાં ખબાબ હતું, હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ અબ્દુલ્લાહ રાખ્યું. એ હઝરત સિદ્દીક્ફે અકબર رضی اللہ عنہ ના ખિલાફતકાળમાં જંગે યમામામાં શહીદ થયા. ઈબ્ને ઉબય ઈબ્ને સલૂલ હિ.સ. ૯માં વીસ દિવસ બીમાર રહીને મૃત્યુ પામ્યો. શવ્વાલના અંતમાં બીમાર પડયો અને ઝીક્ફઅદાના શરૂમાં મરી ગયો. બીમારીના દિવસોમાં હુઝૂરે અક્દસ ﷺ અયાદત (ખબર પૂછવા) તશરીફ લઈ ગયા તો તેણે વિનંતિ કરી હતી કે મને કફનના માટે કુર્તો અર્પણ કરશો અને નમાઝ પઢશો. હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ એને સ્વીકારી લીધું. એ વાયદાના કારણે એને કમીસ મુબારક પણ અતા કર્યું અને નમાઝે જનાઝા પણ પઢી. તેમજ જંગે બદરમાં હઝરત અબ્બાસને તેણે પોતાનો કુર્તો આપ્યો તેનો બદલો ચૂકવવાનો પણ હેતુ હતો. આ અર્પણની એ અસર પડી કે બનૂ ખઝરજના હજાર માણસો ઈસ્લામથી પાવન થઈ ગયા. (ઉમ્દતુલ ક્ફારી, ૮/૫૪) તફસીરની

بَيْنَ خِيَرَتَيْنِ قَالَ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْلَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ

હઝરત ઉમરે હુઝૂરનો દામન પકડી લીધો અને અર્ઝ કરી, હુઝૂર ! શું આપને અલ્લાહે મુનાફિક્રો પર નમાઝ

لَهُمْ سَبْعِيْنَ مَرَّةً فَلَنْ يَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ فَصَلّٰى عَلَيْهِ فَنَزَلَتْ - وَلَا

પઢવાથી નથી રોક્યા ? તો ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, મને બે વાતોમાંથી એકનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે.

تُصَلِّ عَلٰى اَحَدٍ مِّنْهُمْ مَاتَ اَبَدًا وَّلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهٖ ع ه

ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, તેમની બખ્શિશ ચાહો કે ન ચાહો જો સિત્તેરવાર ચાહો તો પણ અલ્લાહ તેમને હરગિઝ નહીં બખ્શે. હુઝૂરે એના પર નમાઝ પઢી, ત્યારબાદ આ આયત નાઝિલ થઈ : મુનાફિક્રોમાંથી જો કોઈ મૃત્યુ પામે તો એના પર કદી નમાઝ ન પઢશો અને ન તેની ક઼બ્ર પર ઉભા રહેશો.''

(બુખારી ૧/૧૬૯, ૨/૬૭૩ તફ્સીર, ૨/૬૭૪, ૨/૮૬૨, મુસ્લિમ–અલ્લિબાસ, અત્તૌબા, તિર્મિઝી–તફ્સીર, ઈબ્ને માજહ–અલ્જનાઈઝ)

રિવાયતોમાં છે કે આપ એના પર નમાઝ પઢશે જ્યારે કે એ મુનાફિક઼ છે. આગળ એટલુ અધિક છે કે હું સિત્તેર મર્તબાથી અધિક ઈસ્તિગફાર કરીશ.

શંકા : અલ્લાહ ﷻનો આ ઈર્શાદ (سورۂ توبہ۸۰) اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِيْنَ مَرَّةً فَلَنْ يَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ''જો તમે એઓના માટે સિત્તેરવાર બખ્શિશ ચાહો પણ અલ્લાહ એમને હરગિઝ બખ્શશે નહીં.'' (સૂ. તૌબા–૮૦) એના બારામાં સ્પષ્ટ છે કે **મુનાફિક્રોની મગફેરત થશે નહીં ભલે ગમે તેટલીવાર તેમના માટે ઈસ્તિગફાર કરવામાં આવે,** ભલે હુઝૂર જ કેમ ઈસ્તિગફાર ન કરે. પછી હુઝૂરે અક઼દસ ﷺનું એ ફર્માવવું કે મને બે વાતોમાંથી એકનો ઈખ્તિયાર આપવામાં આવ્યો છે એ કઈ રીતે દુરુસ્ત છે ? જ્યારે કે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺ કુર્આન શરીફના ભાવાર્થોને સૌથી અધિક જાણનાર છે. એનો જવાબ એ છે કે આ તલ્ક઼ીયુલ મુખાતબ અલ મુતકલ્લિમ બિગૈરી મા અરાદહુ લિ મસલિહનીનના ક઼બીલથી છે એટલે ક્યારેક એવું બને છે કે મુતકલ્લિમ (વાત કરનાર)ની મુરાદના ઉપરાંત મુખાતબ (શ્રોતા) કોઈ મસ્લેહતના લીધે એવું જાહેર કરે છે કે વાતનો મતલબ આ છે. એ કારણે કે આ બીજો મતલબ એને પસંદ છે અને એને ઉમ્મીદ છે કે એને મુતકલ્લિમ માની લેશે.

હુઝૂરે અક઼દસ ﷺ સારી રીતે જાણતા હતા કે આ ઈર્શાદનો મતલબ આ છે પણ ખુદાની મખ્લૂક઼ પર હુઝૂર ﷺને પ્રેમભાવ તથા રહમત છે તેના કારણે ચાહતા હતા કે મારું સિત્તેરવારથી વધુ ઈસ્તિગફાર કરવું ક઼બૂલ થઈ જાય, એટલા માટે અહીં ''સબઐન'' શબ્દને જે તહદીદના માટે ન હતો તેને તેહદીદ પર ધારીને ફર્માવ્યું કે હું સિત્તેરવારથી વધુ ઈસ્તિગફાર કરીશ જેમ કે કિતાબુત્તફસીરની રિવાયતોમાં છે. અલ્લાહ ﷻએ આ આયતે કરીમા નાઝિલ ફર્માવીને જાહેર કરી આપ્યું કે **એમની મગફેરત ન થવું ક઼તઈ છે,** એમાં ફેરફાર નથી થવાનો. وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى اَحَدٍ مِّنْهُمْ مَاتَ اَبَدًا وَّلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهٖ (سورۂ توبہ۸۵) **''એમનામાંથી કોઈ મરે તો તેમના જનાઝા પર નમાઝ પઢવી ન તેની ક઼બ્ર પર ઉભા રહેવું.''** *(સૂ. તૌબા–૮૫)* એનું સમર્થન એનાથી પણ થાય છે કે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺએ ફર્માવ્યું, મારો કુર્તો અલ્લાહના અઝાબથી તેને હરગિઝ બચાવશે નહીં, હું ઉમ્મીદ કરું છું કે એના કારણે એના ક઼બીલાવાળા મુસલમાન થઈ જશે. *(ઉમ્દતુલ ક઼ારી, ૮/૫૪)*

પ્રકરણની સ્પષ્ટતા : અહીં ઈમામ બુખારીએ એ પ્રકરણ રચ્યું છે કે, ''સીલાઈવાળાં કપડાંમાં કફન

ت ٢٣٤ بَابُ الْكَفَنِ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ وَبِهِ قَالَ عَطَاءٌ وَالزُّهْرِيُّ وَعَمْرُو بْنُ

"કફન પૂરા માલથી છે, અને આ જ અતા તથા ઝુહરી તથા અમ્ર બિન દીનાર **[તઅલીક : ૨૩૪]**

دِينَارٍ وَّقَتَادَةُ ؕ

અને કતાદાએ કહ્યું." (બુખારી, ૧/૭૦ અલ્કફન)

આપવું અથવા વગર સીવેલામાં." અને يكفى ને બે રીતે યાદ રાખવામાં આવેલ છે. يكفى તથા لايكفى મજહૂલના સેગા સાથે. આ يكفى થી છે જેનો અર્થ કપડાના કિનારાને સીવવું છે. મુરાદ એ છે કે એવો કુર્તો જેના બંને છેડા સીવેલા હોય અથવા ન સીવેલા હોય. એક રિવાયત يَكْفُتُ છે મઅરૂફ સેગા સાથે, كَفْتٌ જેનો અર્થ રોકવું છે. એનાથી છે કફ્ફે ષૌબુન. નમાઝમાં મકરૂહ છે. હવે તર્જુમો આ પ્રમાણે થયો કે કુર્તામાં કફન આપવું રોકો અથવા ન રોકો, એટલે સરકવાથી. સીવેલું હશે તો સરકવાથી રોકશે અને સીવ્યા વિનાનું હશે તો રોકશે નહીં, તો એનો સાર પણ એ જ થયો. હઝરત શયખ નૂરુલ હક્ક બિન હઝરત શયખ અબ્દુલ હક્ક મુહદ્દિષ દહેલ્વી رضی اللہ عنہ એ એની સ્પષ્ટતા કરી. *(તયસીરુલ કારી, ૫/૪૨૨)* અઝાબથી રોકે અથવા ન રોકે. મતલબ એ વર્ણવ્યો કે સાલેહ લોકોના કુર્તાને કફન બનાવવું ચાહે મુર્દાને અઝાબથી રોકે અથવા ન રોકે.

મસાઈલ : આ હદીષથી સાબિત થયું કે કફનમાં કુર્તો આપવો જાઈઝ છે, ચાહે તેના છેડા સીવેલા હોય કે ન સીવેલા હોય, અલ્બત્ત વિના સીવેલો આપવો બેહતર છે. કોઈ પણ કાફિરની નમાઝે જનાઝા પઢવી જાઈઝ નથી, સહીહ એ છે કે (પઢવી) કુફ્ર છે, એટલા માટે કે નમાઝે જનાઝા અસ્લમાં ઈસ્તિગફાર છે અને કાફિરના માટે મગફેરતની દુઆ (ઈસ્તિગફાર)નો મતલબ છે કે આ અલ્લાહના આદેશને જૂઠલાવવું છે કે اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُاَنْ يُّشْرَكَ بِهٖ "અલ્લાહ ﷻ મુશ્રિકને બખ્શશે નહીં." તેમજ જનાઝાની નમાઝ પઢવી એની દલીલ છે કે મૈયતને મુસલમાન જાણ્યું. અને કાફિરને મુસલમાન જાણવું કુફ્ર છે, બલ્કે તેના કાફિર હોવામાં શક પણ કુફ્ર છે. રહી ગયું ગુસ્લ, કફન, દફન તો જો એ કાફિરના સંબંધીઓ છે તો એમને આપી દેવામાં આવે, જો કોઈ ન હોય તો સુન્નતની કાળજી વિના શરીર પર પાણી રેડીને કોઈ કપડામાં લપેટીને એ નિય્યતે કોઈ ખાડામાં દાબી દેવામાં આવે કે તેની બદબૂથી તકલીફ ન ઉભી થાય. આ હદીષથી સાબિત થયું કે **બુઝુર્ગાને દીનના તબર્રુકોથી બરકત હાંસલ કરવી સુન્નત છે. તબર્રુકના માટે સવાલ કરવો જાઈઝ છે** ચાહે માગનાર માલદાર હોય. આમાં ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ ની ત્રણ ફઝીલતો સાબિત થઈ, એક તો કાફિર તથા મુનાફિકો પર સખ્તી, બીજી કુર્આન મજીદના ભાવાર્થોને સહીહ સમજવાની ક્ષમતા, ત્રીજી એમની રાયના પ્રમાણે કુર્આનનું નુઝૂલ થવું.

તઅલીક : ૨૩૪ની સમજૂતી

એટલે કે મૈયતના વારસામાંથી સૌ પ્રથમ કફન આપવામાં આવશે પછી જે બચશે એનાથી દેવું અદા થશે પછી વસીયત પર અમલ થશે, પછી જે બચશે તે વારસદારોમાં વહેંચાશે. અને જો છોડેલ માલ એટલો જ છે કે એનાથી કેવળ કફન જ આપી શકાય તો સર્વ કફનમાં જ ખર્ચી કાઢવામાં આવશે.

ت ٢٣٥ وَقَالَ عَمْرُو بْنُ دِيْنَارٍ اَلْحَنُوْطُ مِنْ جَمِيْعِ الْمَالِ عه

''અને અમ્ર બિન દીનારે ફર્માવ્યું કે મૈયતને ખુશ્બૂ પણ પૂરા માલ [તઅલીક : ૨૩૫]

વડે આપવામાં આવે.'' (બુખારી, ૧/૭૦ અલ્કફન)

ت ٢٣٦ وَقَالَ اِبْرَاهِيْمُ يُبْدَأُ بِالْكَفَنِ ثُمَّ بِالدَّيْنِ ثُمَّ بِالْوَصِيَّةِ سه

''અને ઈબ્રાહીમ નખઈએ ફર્માવ્યું કે સૌ પ્રથમ કફન આપવામાં [તઅલીક : ૨૩૬]

આવે પછી કરજ પછી વસીયત.'' (ઉપર મુજબ)

ت ٢٣٧ وَقَالَ سُفْيَانُ اَجْرُ الْقَبْرِ وَالْغَسْلِ هُوَ مِنَ الْكَفَنِ لعه

''અને સુફ્યાન ષોરીએ ફર્માવ્યું, ક્બ્ર તથા ગુસ્લની મજૂરી કફનથી છે.'' [તઅલીક : ૨૩૭]

حديث ٧٤٦ اَنَّ عَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنِ عَوْفٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اُتِيَ بِطَعَامٍ وَّكَانَ

''હઝરત અબ્દુર્રહમાન ઈબ્ને ઔફ رضی اللہ عنہ ની ખિદમતમાં ખાવા લાવવામાં આવ્યું [હદીષ : ૭૪૬]

صَائِمًا فَقَالَ قُتِلَ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ وَهُوَ خَيْرٌ

અને તે રોઝાની હાલતમાં હતા તો ફર્માવ્યું, મુસ્અબ બિન ઉમૈર رضی اللہ عنہ (ઓહદમાં) શહીદ થયા અને તે

مِّنِّيْ كُفِّنَ فِيْ بُرْدَةٍ اِنْ غُطِّيَ رَاْسُهٗ بَدَتْ رِجْلَاهُ وَاِنْ غُطِّيَ رِجْلَاهُ بَدَا

મારાથી બેહતર હતા, તેમને એક ચાદરમાં કફન આપવામાં આવ્યું. જો તેમનું માથુ ઢાંકવામાં આવતુ તો

رَاْسُهٗ وَاُرَاهُ قَالَ وَقُتِلَ حَمْزَةُ وَهُوَ خَيْرٌ مِّنِّيْ ثُمَّ بُسِطَ لَنَا مِنَ الدُّنْيَا مَا

પગો ખુલી જતા અને જો પગો ઢાંકવામાં આવતા તો માથુ ખુલી જતુ. હું ગમાન કરું છું કે તેમણે એ પણ

સમજૂતી : તઅલીક : ૨૩૫-૨૩૬-૨૩૭

આ સર્વ તઅલીકોનો સાર એ થયો કે મૈયતના વારસા (છોડેલ માલ)થી સૌ પ્રથમ તેના કફન, દફન, ગુસ્લ, ખુશ્બુ વગેરેની સુન્નત તરીકા પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવામાં આવે, એના પછી બચે તો કરજ અદા કરવામાં આવે, તેમાંથી બચે તો વસીયત પૂરી કરવામાં આવે, તેમાંથી બચે તો વારસદારોમાં વહેંચણી કરવામાં આવે. અને જો એટલો માલ હોય કે ગુસ્લ કફન દફનમાં જ સર્વ ખર્ચાઈ જાય તો એમાં જ ખર્ચવામાં આવે. પ્રથમ તઅલીકમાં હઝરત અતાના કૌલને દારમીએ અને ઝુહરી, કતાદા તથા અમ્ર બિન દીનારના કૌલને અબ્દુર્રઝ્ઝાકે મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કર્યો છે. તેમજ બીજી તઅલીકને પણ અબ્દુર્રઝ્ઝાકે અને ત્રીજી તઅલીકને દારમીએ મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કરી છે.

સમજૂતી : ૭૪૬ અને ૭૪૭

اَيْنَعَتْનો માદો ينع છે એ બાબે અફઆલથી છે એનો મસ્દર ايناع છે. ફળનું પાકી જવું. يهد بهاનો મસ્દર

بُسِطَ أَوْ قَالَ أُعْطِينَا مِنَ الدُّنْيَا مَا أُعْطِينَا وَقَدْ خَشِينَا أَنْ تَكُونَ حَسَنَاتُنَا

ફર્માવ્યું, અને હમ્ઝા (ઓહદમાં) શહીદ કરવામાં આવ્યા અને તે મારાથી બેહતર હતા. પછી અમારા

عُجِّلَتْ لَنَا ثُمَّ جَعَلَ يَبْكِي حَتَّى تَرَكَ الطَّعَامَ ـ ع ـ ه

માટે દુનિયા વિશાળ કરી દેવામાં આવી જેટલી વિશાળ કરવામાં આવી. અથવા એવું ફર્માવ્યું, **અમને દુનિયામાંથી આપવામાં આવ્યું જે આપવામાં આવ્યું, મને ડર છે કે અમારી નેકીઓનો બદલો જલ્દી ન આપી દેવામાં આવ્યો હોય !** પછી રડવા લાગ્યા ત્યાં સુધી કે ખાવાનુ ત્યજી દીધું.''

(બુખારી, ૧/૧૭૦, ૨/૫૭૯ મગાઝી)

حديث ૭૪૭ حَدَّثَنَا خَبَّابٌ قَالَ هَاجَرْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

''હઝરત ખબ્બાબ બિન અરષ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, અમે નબી ﷺ ની સાથે **[હદીષ : ૭૪૭]**

نَلْتَمِسُ وَجْهَ اللهِ فَوَقَعَ أَجْرُنَا عَلَى اللهِ فَمِنَّا مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَأْكُلْ مِنْ

અલ્લાહની રઝાજોઈ (રઝામંદી)ના માટે હિજરત કરી તો અમારો અજર (બદલો) અલ્લાહ તબારક વ

أَجْرِهِ شَيْئًا مِنْهُمْ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ وَمِنَّا مَنْ أَيْنَعَتْ لَهُ ثَمَرَتُهُ

તઆલાના કરમના જિમ્મા પર થઈ ગયો. અમારામાંથી ઘણા મૃત્યુ પામ્યા અને પોતાના અજરમાંથી કાંઈ ન

فَهُوَ يَهْدِبُهَا قُتِلَ يَوْمَ أُحُدٍ فَلَمْ نَجِدْ مَا نُكَفِّنُهُ بِهِ إِلَّا بُرْدَةً إِذَا غَطَّيْنَا

ખાધુ. એમનામાં મુસ્અબ બિન ઉમૈર પણ છે અને અમારામાં તેઓ પણ છે જેમનાં ફળો પાકી ચૂક્યાં અને

هدب છે વીણવાના (ચૂંટી કાઢવાના) અર્થમાં. પ્રથમ હદીષને ઈમામ બુખારીએ અહીં બે તરીકાથી તખરીજ કરી છે, પ્રથમ અહમદ બિન મક્કીથી, પછી મુહમ્મદ બિન મકાતિલથી. પહેલી પર પ્રકરણનો વિષય આ છે : ''કફન પૂરા માલમાંથી છે.'' એમાં આટલુ વધારે છે : **فلم يوجد ما يكفن فيه الا بردة فل** એમને કફનાવવા માટે એક નાની ચાદર સિવાય અન્ય કાંઈ ન હતું, એટલે કે એમના છોડેલા માલમાંથી. જેમ કે મગાઝીમાં હઝરત ખબ્બાબની હદીષમાં છે : **فلم يترك الا نمرة** તો તેમણે એક ધારીદાર કંબલ (ચાદર) સિવાય અન્ય કાંઈ છોડયું ન હતું, આ જ તેમનો કુલ સરમાયો હતો જેના વડે કફન આપવામાં આવ્યું. એનાથી પ્રકરણ સાબિત છે.

પછી એ જ હદીષ પર આ પ્રકરણ રચ્યું છે : ''જ્યારે કે કેવળ એક જ કપડુ હોય.'' એના હેઠળ મુહમ્મદ બિન મકાતિલના તરીકાથી તખરીજ કરી. એમાં પ્રકરણને અનુરૂપ આ વાક્ય છે : **كفن في بردة** ''એક નાની સરખી ચાદરમાં કફન આપવામાં આવ્યું.'' જાહેર છે કે જો એનાથી અધિક કપડુ ઉપલબ્ધ (Available) હોત તો જરૂર તેને કફનમાં આપવામાં આવતુ. જેથી સાબિત કે કેવળ એક જ કપડુ હતુ. એનાથી સાબિત થયું કે કફને ઝરૂરત એક કપડુ છે.

હઝરત ખબ્બાબવાળી હદીષ પર આ હેડિંગ છે : ''જ્યારે કેવળ એટલુ કફન પામે જે ક્યાં તો માથાને છુપાવે અથવા પગોને, તો માથુ ઢાંકવામાં આવે.'' એ હદીષમાં સ્પષ્ટપણે વર્ણન થયેલ છે

بِهَا رَأْسُهُ خَرَجَتْ رِجْلَاهُ وَإِذَا غَطَّيْنَا رِجْلَيْهِ خَرَجَ رَأْسُهُ فَأَمَرَنَا

તેઓ વીણી વીણીને ખાઈ રહ્યા છે. એ ઓહદના દિવસે શહીદ થયા તો એમને કફન પહેરાવવા માટે નાની

النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نُغَطِّيَ رَأْسَهُ وَأَنْ نَجْعَلَ

સરખી ચાદર સિવાય કાંઈ ન મળ્યું. જ્યારે અમે એના વડે એમનું માથુ ઢાંકતા તો પગો નીકળી જતા અને

عَلَى رِجْلَيْهِ مِنَ الْإِذْخِرِ ؕ

જ્યારે એમના પગો ઢાંકતા તો તેમનુ માથુ એનાથી બહાર આવી જતુ. તો અમને નબી ﷺ એ હુકમ આપ્યો

કે તેમના માથાને ઢાંકી દો અને એમના પગો પર ઈઝખર નાખી દો.''

(બુખારી ૧/૧૭૦, ૧/૫૫૧, ૧/૫૫૬, ૧/૫૫૭, હિજરતુન્નબી ﷺ, ૨/૫૭૯ મગાઝી ગઝવતુઉહદ, ૨/૫૮૪, ૨/૯૫૫)

હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફ رضی اللہ عنہ ની હદીષના પ્રથમ તરીકામાં શકની સાથે છે : અને હમ્ઝા શહીદ થયા અથવા કોઈ અન્ય સાહબ જેમના માટે પણ એક ચાદર સિવાય અન્ય કાંઈ ન મળ્યું. પણ બીજા તરીકામાં વિના સંકોચે હઝરત હમ્ઝા رضی اللہ عنہ નું નામ છે પણ પાછલુ વાકય નથી. અલબત્ત આ રિવાયતમાં اراہ છે. એટલે ઈબ્રાહીમ એવું કહી રહ્યા છે કે હું ગુમાન કરું છું કે એવું કહ્યું, અને હમ્ઝા શહીદ કરવામાં આવ્યા. આ વસવસો અથવા શંકા એમાં નથી કે હઝરત હમ્ઝા ઓહદમાં શહીદ થઈ ગયા કે નહીં, એ તો કતઈ (નિશ્ચિત) છે. વસવસો અથવા શંકા એમાં છે કે તેમણે હઝરત હમ્ઝાનું નામ લીધું હતું કે અન્ય કોઈનું. અને બીજા તરીકાનો મતલબ એ છે કે ઈબ્રાહીમ રાવીનું એ ગુમાન છે કે હઝરત હમ્ઝાનું જ નામ લીધુ હતું. ગઝવએ ઓહદના મઝલૂમ શહીદોની મુફલિસી તથા તંગદસ્તીની હદ તો એ છે કે સૌને એક એક કપડુ પણ ન મળ્યું અને એક એક કપડામાં બે બે હઝરાત લપેટવામાં આવ્યા. *(બુખારી, ૨/૨૫૪ મગાઝી)*

હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફ رضی اللہ عنہ : પિતાનું નામ ઔફ અને માનું નામ શિફા. એ બંનેવ બની ઝહરાના વ્યક્તિ હતાં. એમનો વંશવેલો નબવી વંશથી કલાબ બિન મુર્રા પર જઈને મળી જાય છે. હુઝૂરે અકદસ ﷺ ના જદ્દે આ'લા (દાદાના દાદા) કુસૈય અને તેમના દાદ ઝહરા કલાબના પુત્ર હતા. ઈસ્લામ પહેલાં એ હઝરત સિદ્દીકે અકબર رضی اللہ عنہ ના દોસ્તોમાંથી હતા. તેમના જ જેવા પાકબાઝ, સારી પ્રકૃતિવાળા બુઝુર્ગ હતા. શરાબપાનથી તૌબા કરી લીધી હતી. અને જ્યારે ઈસ્લામનો સૂરજ ઉગ્યો તો હઝરત સિદ્દીકે અકબર رضی اللہ عنہ ના માર્ગદર્શન પ્રમાણે તે વખતે ઈસ્લામી વર્તુળમાં સામેલ થયા જ્યારે કે હજી હુઝૂરે દારુલ અરકમમાં ઈર્શાદો તબ્લીગની છુપી મજલિસ શરૂ કરી ન હતી અને અને અમુક વ્યક્તિઓ જ ઈસ્લામની આ દૌલતથી માલામાલ થયા હતા. આ તે દસ પસંદીદા સાબેકીન અવ્વલીન બુઝુર્ગોમાંથી છે જેમને નામ સાથે જિંદગીમાં જ જન્નતની ખુશખબરી મળી, જેમને અશરાએ મુબશશરા કહેવામાં આવે છે. પ્રથમ હબ્શાની તરફ હિજરત કરી અને જ્યારે હુઝૂરે અકદસ ﷺ મદીના તયબહ તશરીફ લઈ ગયા તો આપ વિના વિલંબે મદીના હાજર થયા. સર્વ ગઝવાતમાં સાથે રહ્યા. જંગે ઓહદમાં એવા જિગરપૂર્વક લડયા કે વીસથી વધુ ઝખ્મો લાગ્યા અને પગોમાં એવા કારમા ઘા પડયા કે જિંદગીભર યાદગાર રહ્યા. લંગડાઈને ચાલતા હતા. ખૂબ જ સાહિબુર્રાય બુઝુર્ગ હતા. હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ એ પોતાના પછી જે છ બુઝુર્ગોને ખલીફતુલ મુસ્લિમીન ચૂંટવાનો હક્ક આપ્યો હતો એમનામાં એક આ પણ હતા. હકીકત એ છે કે તેમણે આ મહત્વનું કાર્ય ખૂબ જ સારા અંદાઝમાં અંજામ આપ્યુ. હઝરત

ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ એ ખિલાફતના કારોબારને અંજામ આપવા માટે જે મજલિસે શૂરા (સલાહકાર સમિતિ) નિયુક્ત કરી હતી તેના એક મહત્વના સભ્ય આ પણ હતા. જંગે કાદસિયાના પ્રસંગે જ્યારે ઈરાનીઓએ મુસલમાનોને પૃથ્વીના પટ પરથી નેસ્તો નાબૂદ કરવાના માટે પોતાની પૂરી શક્તિ ભેગી કરીને ચઢાઈ કરી હતી તો તેમની જ હક્ક જોનારી નજર હઝરત સઅદ બિન વક્કાસ પર સર સેનાપતિના માટે પડી હતી. હઝરત ઝુન્નૂરૈન ઉષ્માનગની رضی اللہ عنہ એ જનાઝાની નમાઝ પઢાવી અને જન્નતુલ બકીઅમાં દફન કરવામાં આવ્યા.

હઝરત અલી رضی اللہ عنہ એ જનાઝા પર ઉભા થઈને કહ્યું, હે ઈબ્ને ઔફ ! જા ! તેં દુનિયાનુ સાફ પાણી મેળવ્યું અને દહોળુ છોડયું. હઝરત સઅદ બિન વક્કાસ رضی اللہ عنہ જનાઝો ઉઠાવનારાઓમાં સામેલ હતા, એવું કહેતા જતા હતા : وا جبلاہ "હાય ! આ પહાડ પર જતો રહ્યો !"

હઝરત મુસ્અબ બિન ઉમૈર رضی اللہ عنہ : તેમની કુન્નિયત અબૂ મુહમ્મદ અને વાલિદનું નામ ઉમૈર. વાલિદાનુ નામ ખનાસ બિન્તે માલિક છે. આપનો વંશવેલો કુસ્સઈ બિન કલાબ પર જઈને નબવી વંશ સાથે મળી જાય છે. તેમના પરદાદા અબ્દુદ્દાર અને હુઝૂરે અકદસ ﷺના પર દાદા અબ્દે મુનાફ ભાઈ છે. આપ અતિશય હસીનો જમીલ (હેન્ડસમ) બુઝુર્ગ હતા અને જાહેરી દેખાવ હુઝૂરે અકદસ ﷺથી ખૂબ મલતો જુલતો હતો. માબાપના ખૂબ જ ચહીતા તથા પ્યારા હતા. તેમણે ખૂબ જ નાઝો નેઅમત સાથે ઉછાર્યા. એક એકથી ચડિયાતા પોશાક વડે સજતા અને ઉમદાથી ઉમદા ખુશ્બુ વડે ખુશ્બોદાર રહેતા. હુઝૂરે અકદસ ﷺ જ્યારે એમની ચર્ચા કરતા તો ઈર્શાદ ફર્માવતા કે મેં મક્કામાં મૂસ્અબથી વધુ હસીન તથા ઉમદા પોશકવાળો, નેઅમતોમાં ઉછરેલ નથી જોયો. પણ આ લાલન પાલનમાં ઉછરેલ ખૂબસૂરત હસ્તીએ તૌહીદની શરાબ એવી પીધી કે સરશારીનો આલમ સાંભળી ચૂક્યા કે શહાદત પછી શરીર પર એક નાની સરખી કમલી રહી ગઈ હતી.

દો આલમસે કરતી હૈ બેગાના દિલકો–અજબ ચીઝ હૈ લઝ્ઝતે આશનાઈ

જાહેરી હુસ્નો જમાલની સાથોસાથ આંત્રિક હુસ્ન પણ પ્રકૃતિમાં મિશ્ર થયેલ હતું જેના પરિણામે જ્યારે હુઝૂર દારુલ અરકમમાં બિરાજેલ હતા અને આ ઈસ્લામની દૌલતથી માલામાલ થઈ ગયા. પ્રારંભમાં ઈસ્લામને છુપાવ્યો પણ એક દિવસે ઉષ્માન બિન તલ્હાએ નમાઝ પઢતા જોઈ લીધા તો તેમના પિતાને ખબર કરી દીધી, એ જુર્મમાં ઘરની અંદર કેદ કરી દેવામાં આવ્યા. જ્યારે હબ્શાની તરફ હિજરત શરૂ થઈ તો મોકો જોઈને એક દિવસ હબ્શા ચાલ્યા ગયા. અમુક દિવસો બાદ મક્કા પરત થયા તો તે જાહેરી હુસ્નો જમાલ તથા આકર્ષકતા વિદાય થઈ ચૂકી હતી. મા બાપે જોયું તો દયા આવી ગઈ અને ઘરે શરણ આપ્યું.

જ્યારે અન્સારે કિરામે બયઅતે ઉકબા ઉલા કરી અને એક મુબિલ્લગની દરખાસ્ત રજૂ કરી તો પસંદગીની નજર એમના પર ઠરી અને એ મદીના પાક તશરીફ લઈ ગયા અને વરસભરમાં એ ક્રાંતિ સર્જી કે બીજા વરસે હજ્જમાં આવનારાઓમાંથી ૭૨ વ્યક્તિઓ ઈસ્લામી વર્તુળમાં પ્રવેશી ગયા. જંગે બદર તથા જંગે ઓહદમાં લશ્કરે નબવીના અલમબરદાર (ઝંડાધારી) હતા. જંગે બદરમાં જાંનિષારીનો હક્ક અદા કરતાં શહાદતનો જામ પીધો. જંગે ઓહદમાં જ્યારે સહાબાએ કિરામ આમતેમ વેરવિખેર થઈ ચૂક્યા હતા ત્યારે આપ ઘણી જ જવાંમર્દી સાથે ઈસ્લામનો ઝંડો લઈને પોતાની જગાએ અડગ જામી રહ્યા. ઈબ્ને કમિય્યહ્એ આગળ વધીને તલ્વાર વડે જમણો હાથ કાપી નાખ્યો તો ડાબા હાથમાં ઝંડો લઈ લીધો અને આયતે કરીમા وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ ج قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ ની તિલાવત કરી. તેણે તેને પણ કાપી નાખ્યો તો બંને બાવડાં વડે ઝંડો પકડીને છાતીથી દબાવીને ઈસ્લામનો ઝંડો ઊંચો રાખેલ રહ્યા. તે જાલિમે ઉશ્કેરાઈને છાતી પર એવો ભાલો માર્યો કે તેની અણી છાતીમાં જ રહી ગઈ અને આ તૌહીદનો દાઈ (દા'વત આપનાર) મઝકૂર આયતની તિલાવત કરતાં કરતાં અલ્લાહને પ્યારો થઈ ગયો. હવે ઝંડો આગળ વધીને તેમના ભાઈ અબુરૂમ બિન ઉમૈરે ઉઠાવી લીધો જે અંતિમ શ્વાસ સુધી પકડેલ રહ્યા. જંગના ખાત્મા પછી હુઝૂરે અકદસ ﷺએ તેમની મુબારક

લાશની પાસે ઊભા થઈને આ આયતે કરીમા તિલાવત કરી :–

مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ رِجَالٌ صَدَقُوْا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ (سورۂ احزاب) ''મો'મિનોમાં ઘણા બધા એવા છે જેમણે અલ્લાહથી જે વાયદો કર્યો હતો તેને સાચો કરી દેખાડયો.'' *(સૂ. મુહમ્મદ)*

પછી તેમને સંબોધીને ફર્માવ્યું, ''મેં તમને મક્કામાં જોયા હતા. તમારાથી અધિક હેન્ડ્સમ સારા પોશાકવાળો કોઈ યુવાન ન હતો અને આજે જોઈ રહ્યો છું કે તમારા વાળ વિખેરાયલા છે અને શરીર પર કેવળ એક ચાદર છે. અલ્લાહના રસૂલ ગવાહી આપે છે કે તમે લોકો કયામતના દિવસે જરૂર અલ્લાહ ﷻની સમક્ષ હાજર થશો.'' શહાદતના સમયે ઉમર મુબારક ૪૦ વરસથી થોડીક વધારે હતી.

खूशा रस्मे बिना करन्द बखाको खून गल्तीदन
खुदा रहमत कुनद ईं आशिक़ाने पाक तीनतरा

(અર્થ) : ''એ લોકોએ લોહી તથા માટીમાં તડપવાના કેટલા સરસ રિવાજનો પાયો નાખ્યો ! ખુદા આ નેક તબિઅતવાળા આશિક़ો પર રહમત ફર્માવે.''

હઝરત ખબ્બાબ બિન અરત : તેમની કુન્નિયત અબૂ અબ્દુલ્લાહ છે. આપ કુબીલા તમીમના ચશ્મો ચિરાગ હતા. ગુલામ બનાવીને મક્કાના બજારમાં વેચવામાં આવ્યા. તેમનો ઈસ્લામ લાવનારાઓમાં છઠ્ઠો નંબર છે એટલા માટે એ ''સાદિસુલ ઈસ્લામ'' કહેવાય છે. **તેમનો મક્કામાં કોઈ હાદી તથા મદદગાર ન હતો જેથી એમના પર એવા જુલ્મો કરવામાં આવ્યા કે જેને સાંભળીને કલેજુ કાંપી ઉઠે છે. જાલિમો તેમને સળગતા અંગારાઓ પર સૂવડાવીને છાતી પર વજનદાર પથ્થર મૂકીને તેમના પર ચડી જતા અને ત્યાં સુધી ન છોડતા જ્યાં સુધી આગના અંગારા ઝખ્મના પાણીથી ઓલવાઈ ન જતા ! રહમતે આલમ ﷺ તેમને તસલ્લી આપતા. તેમના જાલિમ માલિકને આટલાથી સંતોષ ન થયો તો તેણે લોઢું તપાવીને તેમના માથાને ડામ લીધો. આ મુસીબતો પણ તેમને રજ માત્ર હચમચાવી ન શકી, આપ અડગતાનો પહાડ બનીને સૌ સહન કરતા રહ્યા.** એકવાર ખિદમતે અક़દસ ﷺમાં અર્ઝ કરી, દુઆ ફર્માવો કે અલ્લાહ ﷻ આ અઝાબથી છૂટકારો આપે. હુઝૂરે અક़દસ ﷺએ દુઆ ફર્માવી, હે અલ્લાહ ! ખબ્બાબની મદદ કર ! **એમનું આસ બિન વાઈલના ઉપર કરજ હતું. આપ માગણી કરતા તો તે એવું કહેતા કે, હું ત્યાં સુધી આપીશ નહીં જ્યાં સુધી મુહમ્મદ (ﷺ)નો સાથ નહીં છોડો. તેર વરસો સુધી સતત આ તકલીફો તથા મુસીબતો સહન કરતા રહ્યા.** પછી મદીના તયબહ હિજરત કરી અને સર્વ ગઝવાતમાં શરીક થવાની સઆદત હાંસલ કરી.

હઝરત ફારૂક़ે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ તેમનો એટલો એહતેરામ કરતા કે પોતાની સવારી પર બેસાડતા અને કહેતા કે આ સવારી પર બેસવાને લાયક તમારા સિવાય એક અધિક શખ્સ છે અને તે બિલાલ છે. આપ ફર્માવતા, બિલાલ કેવી રીતે મુસ્તહિક़ (પાત્ર) થશે કેમ કે તેમના તો ઘણા સમર્થક હતા અને મારો તો કોઈ મદદગાર ન હતો ! મારા પર તો આવી આવી ગુજરી છે.

કૂફામાં બીમાર પડયા અને લાંબા સમય સુધી બીમાર રહ્યા. **બીમારીના લંબાવાથી ગભરાઈને ફર્માવ્યા કરતા હતા કે હુઝૂરે અક़દસ ﷺએ મૌતની દુઆ માંગવાથી મના ન ફર્માવ્યું હોત તો હું મૌતની દુઆ માંગતો !** હઝરત અલી كرم الله تعالى وجهه الكريم જંગે સિફ્ફીનથી પરત થયા હતા એવામાં વિસાલની ખબર સાંભળી અને જનાઝાની નમાઝ પઢાવી. વસિયત પ્રમાણે કૂફા બહાર દફન કરવામાં આવ્યા. આ ચર્ચા મુજબ તેમના વિસાલની સન હિ.સ. ૩૭ છે. એક રિવાયતમાં છે કે ફારૂક़ી યુગમાં હિ.સ. ૧૯માં વફાત પામ્યા.

حديث ૭૪૮

عَنْ سَهْلٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ امْرَاَةً جَاءَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત સહલ બિન સઅદ رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે એક ખાતૂન નબી ﷺ ની [હદીષ : ૭૪૮]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِبُرْدَةٍ مَّنْسُوْجَةٍ فِيْهَا حَاشِيَتُهَا تَدْرُوْنَ مَا الْبُرْدَةُ

ખિદમતમાં પોતાની ગુથેલી ઘારીદાર બુર્દા લાવી. તમે લોકો જાણો છો બુર્દા શું ચીજ છે ? લોકોએ કહ્યું,

قَالُوا الشَّمْلَةُ قَالَ نَعَمْ قَالَتْ نَسَجْتُهَا بِيَدِيْ فَجِئْتُ لِاَكْسُوَكَهَا فَاَخَذَهَا

ચાદર ! તેમણે ફર્માવ્યું, હા ! તેણીએ અર્ઝ કરી, એને મેં મારા હાથથી વણી છે અને એટલા માટે લાવી છું કે

النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُحْتَاجًا اِلَيْهَا فَخَرَجَ اِلَيْنَا وَاِنَّهَا اِزَارُهُ

હુઝૂરને પહોચાડું. તેને નબી ﷺ એ લઈ લીધી. હુઝૂર ﷺ ને તે વખતે તેની જરૂરત હતી. કાશાનાએ

فَحَسَّنَهَا فُلَانٌ فَقَالَ اكْسِنِيْهَا مَا اَحْسَنَهَا فَقَالَ الْقَوْمُ مَا اَحْسَنْتَ لَبِسَهَا

અકદસ ﷺ થી (દોલતખાનાથી) અમારી તરફ તશરીફ લાવ્યા અને એ ચાદરનું તેહબંદ પહેરેલ હતા.

النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُحْتَاجًا اِلَيْهَا ثُمَّ سَاَلَتْهُ وَعَلِمْتَ اَنَّهُ لَا يَرُدُّ

ફલાણા સાહબે કહ્યું, ઘણી સારી છે ! અને અર્ઝ કરી, મને અર્પણ કરી આપો ! ઘણી ઉમદા છે ! લોકોએ કહ્યું, તેં

قَالَ اِنِّيْ وَاللّٰهِ مَا سَاَلْتُهُ لِاَلْبَسَهُ وَاِنَّمَا سَاَلْتُهُ لِتَكُوْنَ كَفَنِيْ قَالَ سَهْلٌ فَكَانَتْ

સારું કામ નથી કર્યું અને નબી ﷺ એ એ સંજોગોમાં પહેરી હતી કે એની જરૂરત હતી છતાં તેં માગી લીધી !

كَفَنَهٗ ؏

અને તને ખબર છે કે હઝરત કોઈને મેહરૂમ નથી રાખતા. તેમણે કહ્યું, ખુદાની કસમ ! મેં એટલા માટે ન માગી હતી કે એને પહેરું, મેં એટલા માટે માગી છે કે મારું કફન બને. હઝરત સહલે ફર્માવ્યું, આ મુબારક ચાદર તેમનું કફન બની."

(બુખારી, ૧/૧૭૦, ૨/૮૬૪–૮૬૫, અલ્લિબાસ, ૨/૮૯૨ અલ્અદબ, ૨/૮૯૨ અલ્અદબ, નિસાઈ–ઝીનત, ઈબ્ને માજહ લિબાસ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ–૫/૩૩૩–૩૩૪)

સમજૂતી : ૭૪૮

કિતાબુલ્ લિબાસમાં એટલુ વધારે છે કે એને પહેરીને હુઝૂરે અકદસ ﷺ અમારી પાસે તશરીફ લાવ્યા અને થોડીકવાર બેઠા પછી તેને ઉતારીને ગડી કરીને તેમને આપી દીધી. કિતાબુલ અદબમાં છે કે જ્યારે હુઝૂરે અકદસ ﷺ તશરીફ લઈ ગયા તો લોકોએ તેમને કહ્યું અને જવાબમાં તેમણે કહ્યું કે, "હું બરકતના માટે લઈ રહ્યો છું." કિતાબુલ્ લિબાસમાં છે કે જ્યારે હઝરત સહલે પૂછયું, બુર્દા શું છે ? તો લોકોએ કહ્યું, એ ચાદર જેમાં હાશિયો

حديث ૮૪૯

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ نُهِيْنَا عَنْ

''હઝરત ઉમ્મે અતિય્યહ્ رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, અમને જનાઝાની સાથે જવાથી મના [હદીષ : ૭૪૯]

اِتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ وَلَمْ يُعْزَمْ عَلَيْنَا عِهِ

કરવામાં આવ્યું અને કતઈ તૌર પર (નિશ્ચિતપણે) નથી મના કરવામાં આવ્યું.''

(બુખારી, ૧/૧૭૦ ઈત્તિબાઉન્નિસાઈલ જનાઝહ્, ૧/૪૫, અલ્હૈઝ, ૨/૮૦૪ અત્તલાક)

(ધારી ભરતવાળી) હોય. અને કિતાબુલ્ અદબમાં છે : લોકોએ કહ્યું, શિમ્લા. તો ફર્માવ્યું તે શિમ્લો જેમાં હાશિયો બનેલો હોય.

બુર્દા = ધારીદાર ચાદર, શિમ્લા તે ચાદર જે શરીર પર લપેટવામાં આવે. બુર્દા આમ છે અને શિમ્લા ખાસ, પણ એકને બીજાના માટે બોલવામાં આવે છે. ફલાણા કોણ સાહબ હતા ? મુહિબ્બ તિબ્રીએ કહ્યું કે હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફ હતા. તિબ્રાનીની એક રિવાયતમાં છે કે હઝરત સઅદ બિન વક્કાસ હતા. એની જ એક રિવાયતમાં છે કે એક અઅ્રાબી હતા, પણ તેની સનદમાં ઝમઆ બિન સાલેહ છે જે ઝઈફ છે. આ હદીષથી સાબિત થયું કે **પોતાના જીવનમાં કફન તૈયાર કરાવીને રાખી શકીએ છીએ, એનાથી મૌત યાદ આવ્યા કરશે.**

હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ ફર્માવ્યું : **افضل المومنين ايمانا اكثرهم للموت ذكرا واحسنهم استعدادا ''મો'મિનોમાં ઈમાનના એ'તબારથી અફઝલ તે છે જે મૌતને સૌથી અધિક યાદ કરતો હોય અને એની સૌથી સારી તૈયારી કરતો હોય.''** અને એનું જાઈઝ હોવું સહાબાએ કિરામના મૌનથી સાબિત થાય છે કે કોઈએ એના પર ઈન્કાર નથી કર્યો. અલ્બત્ત કબ્ર ખોદીને રાખવી મના છે કે શું ખબર ક્યાં મૌત આવે. કફન તો જ્યાં જાય ત્યાં પોતાની સાથે લઈ જઈ શકે છે. છતાંય ઘણાય સાલેહીનથી નકૂલ થયેલ છે કે તેમણે પોતાના હાથ વડે પોતાની કબ્રો તૈયાર કરી લીધી હતી. કોઈકે પોતાની જિંદગીમાં કબ્ર ખોદીને બનાવી રાખવાને નાજાઈઝ હોવાની દલીલમાં એવું કહ્યું હતું કે એ સહાબાએ કિરામથી નકૂલ થયેલ નથી. તો અલ્લામા અયનીએ એનો જવાબ એ આપ્યો કે **સહાબાએ કિરામથી કોઈ ચીજનું ન હોવું એ એના નાજાઈઝ હોવાની દલીલ નથી,** એટલા માટે કે જેને મુસલમાન સારું સમજે તે અલ્લાહ નજીક પણ સારું છે. ખાસ કરીને જ્યારે કે એ કાર્યને સુલહાએ અખ્યાર (બુરાઈથી બચનારા નેક લોકો)ની એક જમાઅતે કર્યું હોય. **હું કહું છું અલ્લાહની તૌફીકથી:** એ કૈદ (શર્ત) લગાડવી જરૂરી છે કે એ કાર્યનો કોઈ તાકીદ ન હોય, ત્યારે કાર્ય (અમલ) ન હોવું એ જાઈઝ ન હોવાની દલીલ નથી અને કરનાર (તાકીદ) હોવા છતાં સહાબાએ કિરામનું કોઈ ફેઅલ (કાર્ય) ન કરવું તેના મશ્રૂઅ (શરીઅત મુજબ) ન હોવાની દલીલ છે. જેમ કે આ'લા ઈમામ અહમદ રઝા رحمۃ اللہ علیہ એ ''અલ્ હાદિયુલ હાજત''માં એના પ્રતિ નિર્દેશ કર્યો છે. તેમજ સાબિત થયું કે **સાલેહીનના આષાર (તબુર્રકો)થી બરકત હાંસલ કરવી સહાબીઓની સુન્નત છે.** તેમજ એ સાબિત થયું કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ માગનારા (સાઈલ)ને મેહરૂમ ન રાખતા હતા ભલે પોતે તકલીફ ઉઠાવવી પડે.

સમજૂતી : ૭૪૯ આ એક લાંબી હદીષનો ટુકડો છે જે ભાગ–૨માં પેજ : ઉર્દૂ : ૨૩૪ (ગુજરાતીમાં પેજ નં. ૨૧૨, હદીષ–૨૨૦) પર આવી ગઈ છે, પણ ત્યાં જનાઝાની સાથે સ્ત્રીઓએ જવા વિશેની સ્પષ્ટતા નથી કરવામાં આવી. એટલા માટે એને ફરી લખી છે. હદીષના જાહેરથી એ જ સમજમાં આવે છે કે, આ મનાઈ

حديث ૭૫૦ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيْرِيْنَ قَالَ تُوُفِّيَ ابْنٌ لِأُمِّ عَطِيَّةَ فَلَمَّا كَانَ الْيَوْمُ

"હઝરત મુહમ્મદ બિન સીરીને ફર્માવ્યું કે ઉમ્મે અતિય્યહ્ના એક સાહબઝાદા મૃત્યુ [હદીષ : ૭૫૦]

الثَّالِثُ دَعَتْ بِصُفْرَةٍ فَتَمَسَّحَتْ بِهِ وَقَالَتْ نُهِيْنَا اَنْ نُحِدَّ اَكْثَرَ

પામ્યા. તો જ્યારે ત્રીજો દિવસ થયો તો તેમણે પીળા રંગની ખુશ્બુ મંગાવીને ઘસી અને ફર્માવ્યું કે પતિ

મકરૂહે તન્ઝીહીની હદ સુધી છે. હઝરત ઈમામે આ'ઝમે ફર્માવ્યું, હું એને યોગ્ય નથી સમજતો. એનાથી પણ એ જ સાબિત થાય છે કે ઈમામ બુખારીએ પ્રકરણમાં ન જાઈઝ હોવાની સ્પષ્ટતા કરી છે ન હરામ હોવાની. આ એ કારણે છે કે એના અનુસંધાનમાં વિવિધ હદીષો આવી છે. ઈમામ અબૂબક્ર ઈબ્ને અબી શયબા (ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૮/૬૪) ઈમામ બુખારીના ઉસ્તાદે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી છે કે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ એ એક સ્ત્રીને જોઈ તો એના પર બૂમ પાડી. તો રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, એને જવા દો હે ઉમર ! એટલા માટે કે આંખ રડી રહી છે અને જાન પર મુસીબત આવી પડી છે. જુદાઈનો જમાનો નજીક છે. આ હદીષથી ઈજાઝત નીકળે છે પણ આ હદીષ વિવિધ કારણો એ મજરૂહ છે એટલા માટે કાબિલે અસ્તાદ નથી. એથી ઉલ્ટુ ઈમામ હાકિમે (હવાલો : ઉપર મુજબ) મુસ્તદરકમાં હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન અમ્ર رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની સાથે અમે એક જણાને દફન કર્યો. જ્યારે અમે પાછા ફર્યા તો હુઝૂર પોતાના દરવાજાના લગોલગ પહોંચ્યા તો સામે એક સ્ત્રીને જોઈ. અમારું ગુમાન એ ન હતું કે હુઝૂરે તેમને ઓળખી લીધાં છે. તેમને જોઈને હુઝૂરે ફર્માવ્યું, હે ફાતિમા ! ક્યાંથી આવો છો ?! તેમણે અર્ઝ કરી, મૈયતવાળાઓને ત્યાંથી. મેં એમની મૈયતના માટે રહલતની દુઆ કરી અને તેમને તસલ્લી આપી. ફર્માવ્યું, કદાચ તમે ક़બ્ર સુધી ગયાં હતાં ?! અર્ઝ કરી, મઆઝલ્લાહ ! હું તેમની સાથે ક़બ્ર સુધી જતી ?! જ્યારે કે હું હુઝૂરથી સાંભળી ચૂકી છું કે એના બારામાં હુઝૂર શું કહે છે. ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, જો તમે એમની સાથે ક़બ્ર સુધી જાત તો ત્યાં સુધી જન્નત ન જોવત જ્યાં સુધી તમારા બાપના દાદા ન જોવત. ઈમામ હાકિમે ફર્માવ્યું કે આ હદીષ શયખૈન ઈમામ બુખારી તથા ઈમામ મુસ્લિમની શર્ત પર છે એનાથી મનાઈ સાબિત થાય છે.

ઈમામ માલિકે ફર્માવ્યું કે જનાઝાની સાથે સ્ત્રીઓએ જવું વિના કરાહત જાઈઝ છે અલ્બત્ત યુવાન સ્ત્રીઓ માટે મકરૂહ છે. અબ્દરીએ ઈમામ માલિકથી એ નક़્લ ફર્માવ્યું કે જો મૈયત સ્ત્રીની ઔલાદ અથવા પતિ અથવા એવો સંબંધી છે જેનાથી મુલાક़ાત માટે જિંદગીમાં જતી હતી તો જઈ શકે છે, નહીં તો નહીં. ઈમામ શાફ઼ઈના નજીક મુત્લક़ન (વિના અપવાદે) મકરૂહ છે, અલ્બત્ત હરામ નથી. ઈમામ નવવી શાફ઼ઈએ ફર્માવ્યું કે બિદઅત છે. **આ બધું તે દૌરના માટે હતું અને હવે જ્યારે કે મસ્જિદોમાં જમાઅત માટે જવું મના છે તો જનાઝાની સાથે જવાની કેવી રીતે ઈજાઝત મળશે ?! એટલા માટે ગુન્યહમાં ફર્માવ્યું, એ ન પૂછ કે આ જાઈઝ છે કે નાજાઈઝ ?! એ પૂછ કે એ સ્ત્રી પર કેટલી લઅનત અલ્લાહના તરફથી થાય છે ?! અને કેટલી ફરિશ્તાઓ તરફથી અને કેટલી ક़બ્રવાળા તરફથી ?!**

સમજૂતી : ૭૫૦–૭૫૧–૭૫૨

تُحِدَّ નો મુસ્દર અલ્ અહદાદ છે. એનો મુસ્દર ષલાષી મુજર્રદથી حَدٌّ حِدَادٌ છે નસર–યનસૂરૂ અને ઝરબ–યઝરિબુ બંનેવથી આવે છે, એનો અર્થ કોઈ મરનારા પર ગમગીન થવું અને શણગાર છોડી આપવું છે. صفرة પીળો રંગ, એનો મોટા ભાગે ઉપયોગ પીળા રંગની ખુશ્બુના અર્થમાં થાય છે. કિતાબુત્તલાક़માં بصفرة ને બદલે بطيب છે, અને મુહમ્મદ બિન યૂસુફથી જે રિવાયત છે એમાં આ પ્રમાણે છે :

مِنْ ثَلَاثٍ اِلَّا لِزَوْجٍ ۔

સિવાય કોઈ અન્યનો ત્રણ દિવસથી વધુ સોગ મનાવવાથી મના કરવામાં આવ્યું છે.''

(બુખારી, ૧/૧૭૦, ૨/૮૦૪ અત્તલાક़)

حدیث ۷۵۱ عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ اَبِيْ سَلَمَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَتْ لَمَّا جَاءَ

''ઝયનબ બિન્તે અબી સલ્મા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, જ્યારે શામથી અબૂ સુફ્યાનની **[હદીષ : ૭૫૧]**

نَعْيُ اَبِيْ سُفْيَانَ مِنَ الشَّامِ دَعَتْ اُمُّ حَبِيْبَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا بِصُفْرَةٍ

વફાતની ખબર આવી તો ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઉમ્મે હબીબા رضی اللہ عنہا એ ત્રીજા દિવસે પીળા રંગની

فِي الْيَوْمِ الثَّالِثِ فَمَسَحَتْ عَارِضَيْهَا وَذِرَاعَيْهَا وَقَالَتْ اِنْ كُنْتُ عَنْ هٰذَا

ખુશ્બુ મંગાવી અને તેને પોતાના બંને ગાલો પર તથા બાવડાં પર ઘસી અને ફર્માવ્યું, હું એનાથી અલિપ્ત

لَغَنِيَّةٌ لَوْلَا سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ لَا يَحِلُّ

રહેતી જો મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને એવું ફર્માવતાં ન સાંભળ્યા હોત કે જે સ્ત્રી અલ્લાહ અને પાછલા દિવસ પર

لِامْرَاَةٍ تُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ تُحِدَّ عَلٰى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلٰثٍ اِلَّا عَلٰى

ઈમાન રાખતી હોય તેના માટે જાઈઝ નથી કે પતિના સિવાય કોઈ અન્ય માટે ત્રણ દિવસથી વધુ સોગ

زَوْجٍ فَاِنَّهَا تُحِدُّ عَلَيْهِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَّعَشْرًا ۔

મનાવે. હા ! પતિ માટે ચાર મહિના દસ દિવસ સોગ છે.''

بطيب فيه صفرة خلوق او غيره فدهنت منه جاريته એટલે કે ખુશ્બુ મંગાવી જેમાં સફ્રા ખુલૂક़ અથવા અન્ય કાંઈ હતું. લોંડીને હુકમ આપ્યો, તેણીએ તેમાંથી થોડુક લઈને તેલ મિલાવ્યું પછી ઉમ્મુલ મો'મિનીને તેને લઈને પોતાના ગાલો તથા પહોંચાઓ પર ઘસ્યું. ત્રીજી હદીષમાં ત્યાં એટલુ અધિક છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઝયનબ رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું કે મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને મિમ્બર પર એવું કહેતાં સાંભળ્યા, ખુલૂક़ આ યુગની એક મશહૂર ખુશ્બુ છે જેને ઝાફ્રાન વગેરે મિલાવીને બનાવતા હતા.

نعي ابى سفيان : نعي-نعى મૌતની ખબર. આ અબૂ સુફ્યાન رضی اللہ عنہ હઝરત મુઆવિયહના વાલિદે માજિદ છે, આ હદીષ એના પર નસ (દલીલ) છે કે હઝરત અબૂ સુફ્યાનનો વિસાલ શામમાં થયો હતો. જો કે સર્વ સિયરવાળાઓ એના પર એકમત છે કે તેમનો વિસાલ મદીના તયબહમાં થયો, ત્યાં સુધી કે ખૂદ અલ્લામા બદરુદ્દીન અયનીએ પણ હિરક़લની હદીષ હેઠળ એ જ લખ્યું. એની પયરવી (અનુસરણ) કરતાં ભાગ–૧માં મેં એ જ લખ્યું, પણ અહીં અલ્લામા ઈબ્ને હજરે ફર્માવ્યું કે **بالشام** કહેવામાં નઝર છે. આ વધારો હઝરત સુફ્યાન ઈબ્ને અયનિયાની રિવાયતમાં છે. મારું ગુમાન એ છે કે આ વહેમ છે. આ રિવાયતમાં ''ઈબ્ન'' છૂટી ગયેલ છે, એટલા માટે કે શામમાં યઝીદ ઈબ્ને અબી સુફ્યાનનો વિસાલ થયો હતો. અલ્લામા અયનીએ એનો આદત

حديث ૭૫૨ عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ اَبِيْ سَلَمَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّهَا اَخْبَرَتْهُ

"હઝરત ઝયનબ બિન્તે અબૂ સલ્મા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું કે હું રસૂલુલ્લાહ ﷺની [હદીષ : ૭૫૨]

قَالَتْ دَخَلْتُ عَلٰى اُمِّ حَبِيْبَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ

જીવન સંગિની ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઉમ્મે હબીબા رضی اللہ عنہا ના ત્યાં ગઈ તો તેમણે ફર્માવ્યું, મેં

سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ لَا يَحِلُّ لِامْرَاَةٍ

રસૂલુલ્લાહ ﷺને ફર્માવતાં સાંભળ્યા કે જે સ્ત્રી અલ્લાહ અને કયામતના દિવસ પર ઈમાન ધરાવતી હોય

تُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ تُحِدَّ عَلٰى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ اِلَّا عَلٰى زَوْجٍ

તેના માટે જાઈઝ નથી કે મૈયત પર ત્રણ દિવસથી વધુ સોગ મનાવે. હા ! પતિ માટે ચાર મહિના દસ દિવસ

اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَّعَشْرًا ثُمَّ دَخَلْتُ عَلٰى زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ حِيْنَ تُوُفِّيَ

સોગ મનાવે. ત્યાર બાદ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઝયનબ બિન્તે જહશના ત્યાં ગઈ જ્યારે કે તેમના ભાઈ

اَخُوْهَا فَدَعَتْ بِطِيْبٍ فَمَسَّتْ بِهٖ ثُمَّ قَالَتْ مَا لِيْ بِالطِّيْبِ مِنْ حَاجَةٍ غَيْرَ

મૃત્યુ પામ્યા હતા. તો તેમણે ખુશ્બુ મંગાવી અને તેને ઘસી અને ફર્માવ્યું, મને ખુશ્બુની હાજત નથી સિવાય

اَنِّيْ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَحِلُّ لِامْرَاَةٍ تُؤْمِنُ

એના કે મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺથી સાંભળ્યું, જે સ્ત્રી અલ્લાહ અને કયામત પર ઈમાન ધરાવતી હોય તેને

بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ تُحِدُّ عَلٰى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلٰثٍ اِلَّا عَلٰى زَوْجٍ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ

જાઈઝ નથી કોઈ મૈયત માટે ત્રણ દિવસથી વધુ સોગ મનાવે,

وَّعَشْرًا ۔

અલ્બત્ત પતિ પર ચાર મહિના દસ દિવસ મનાવે."

(બુખારી ૧/૧૭૦, ૨/૮૦૩, મુસ્લિમ–તલાક, અબૂ દાઉદ–તલાક, નિસાઈ–તલાક)

પ્રમાણે ઘણા ભારપૂર્વક રદ કર્યો છે અને ફર્માવ્યું કે સુફયાન ઈબ્ને અયનિયાની શાન એ છે કે ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, જો માલિક અને સુફયાન ન હોત તો હજ્જાઝનો ઈલ્મ ચાલ્યો જાત. એનાથી જાહેર થાય છે કે અલ્લામા અયનીની તેહકીક એ જ છે તેમનો વિસાલ શામમાં થયો. અને ઈબ્ને અબી શયબા દારમી અને મુસ્નદે ઈમામ અહમદની રિવાયતમાં જે આવ્યું છે કે તેમના અથવા કોઈ નિકટના સગા સંબંધીના મૌતની ખબર આવી તો ઉમ્મુલ મો'મિનીને ખુશ્બુ લગાડી. તેની સ્પષ્ટતા ખૂદ અલ્લામા ઈબ્ને હજરે એ ફર્માવી કે, શક્ય છે બંનેના વિસાલની ખબર પર આવું કર્યું હોય.

હું કહું છું અલ્લાહની તૌફીક़થી : પણ ત્રીજી હદીષથી એના પર શંકા થાય છે એટલા માટે કે એમાં ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઉમ્મે હ़બીબા رضی اللہ عنہا ના બનાવ પછી છે : ثم دَخَلتُ علىٰ زينب بنت جحش અને કિતાબુત્ તલાક़માં فدخلت છે. ثم તરાખીના માટે છે અને فا તઅક़ીબના માટે છે. બંનેવની દલીલો ક્રમ પ્રમાણે છે. હવે સાર એ નીકળ્યો કે ઝૈનબ બિન્તે અબૂ સલ્મા કહી રહ્યાં છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન ઉમ્મે હ़બીબા رضی اللہ عنہا ના પછી ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઝયનબના ત્યાં ગયાં. ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઝયનબ رضی اللہ عنہا નો ઈન્તેકાલ હિ.સ. ૨૦ અથવા ૨૧માં થઈ ગયો હતો. જેથી માનવુ પડશે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઉમ્મે હ़બીબા رضی اللہ عنہا નો બનાવ હિ.સ. ૨૦ અથવા ૨૧થી પહેલાંનો છે. અને હઝરત અબૂ સુફ़યાનનો વિસાલ હિ.સ. ૩૪માં થયો છે. અલ્લામા અયનીએ એવો જવાબ આપ્યો કે ثم તથા فا ક્રમના માટે છે, એમાં મતભેદ છે. અને જો ક્રમના માટે પણ છે છતાં અહીં ક્રમ વર્ણન કરવામાં છે ન કે વાસ્તવિક થવામાં. ભલે હદીષનું બેક ગ્રાઉન્ડ તેનાથી ઉલ્ટુ છે પણ ઈમામ બુખારીની શાનની અઝમતના લેહાઝથી એને क़બૂલ જ કરવાનું છે. અલ્લાહ બેહતર જાણનાર છે.

اخوها ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઝયનબ બિન્તે જહશ رضی اللہ عنہا ના ત્રણ ભાઈ હતા. ઓબેદુલ્લાહ : એ હબ્શામાં નસ્રાની થઈને મર્યો. બીજા અબ્દુલ્લાહ, એ ગઝવએ બદરમાં શહીદ થયા, તે વખતે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હબ્શામાં હતાં અને હજી હુઝૂરે અક़્દસ ﷺથી નિકાહ પણ થયો ન હતો. ત્રીજા અબૂ અહમદ અથવા અબ્દુલ્લાહ, એ ઉમ્મુલ મો'મિનીનના પછી પણ જીવંત રહ્યા. ઓબૈદુલ્લાહનો ઈન્તેક़ાલ હિ.સ. ૫માં કે ૬માં થયો. એ વખતે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺ જાહેરી હયાતની સાથે જલ્વાફ़ર્મા હતા પછી ઉમ્મુલ મો'મિનીનનાં આ ઈર્શાદનું કોઈ સ્થાન નથી, અને ખુશ્બુની કોઈ જરૂરત નથી. જ્યારે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺ જલ્વા ફ़ર્મા હતા તો ખુશ્બુની કેમ હાજત નથી ?! અલ્લામા અયનીએ ફ़ર્માવ્યું કે શક્ય છે એ મૃત્યુ પામનાર ઉમ્મુલ મો'મિનીનનો કોઈ મત્રાઈ ભાઈ હોય. અલ્લાહ બેહતર જાણનાર છે.

મસાઈલ : સ્ત્રી પર પોતાના પતિનો સોગ ચાર મહિના દસ દિવસ ફ़ર્ઝ છે, પણ આ સગર્ભા ન હોય તેના માટે છે. **સગર્ભાની ઈદ્દત હમલ બહાર પડતા સુધી છે. જો પતિના મૃત્યુ બાદ તુરત જ બાળક પેદા થઈ ગયું તો ઈદ્દત પૂરી થઈ ગઈ.** ઈર્શાદ છે : وَ اُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَّضَعْنَ حَمْلَهُنَّ (سورۂ طلاق) ''અને ગર્ભવાળીઓની ઈદ્દત હમલનુ બહાર થવું છે.'' *(સૂરએ તલાક़)*

સૂરએ બક़રહમાં ઈર્શાદ છે :–

وَ الَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَ يَذَرُوْنَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَ عَشْرًا (سورۂ بقرہ) ''અને તમારામાં જે લોકો મૃત્યુ પામે અને પત્નીઓ છોડે તો પત્નીઓ ચાર મહિના દસ દિવસ પોતાને રોકી રાખે.''

આ બંનેવ આયતો જુઝઈ તૌર પર ટકરાવવાળી છે. જો કોઈ મૃત્યુ પામ્યો અને તેની પત્ની સગર્ભા હોય તો સૂરએ બક़રહની આયતના પ્રમાણે તેની ઈદ્દત ચાર મહિના દસ દિવસ છે અને સૂરએ તલાક़ના પ્રમાણે ગર્ભપાત (ગર્ભ બહાર પડવું) છે. ગર્ભનું બહાર પડવું થોડા સમયમાં પણ થઈ શકે છે અને ચાર મહિના દસ દિવસથી વધુ પણ થઈ શકે છે. પણ કેમ કે સૂરએ તલાક़ બાદમાં નાઝિલ થઈ છે એટલા માટે એ (સૂ. તલાક़) આ સંજોગોમાં તેની (સૂ. બક़રહની ઉપરોક્ત આયતની) નાસિખ છે. હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ એ ફ़ર્માવ્યું કે હું ક़સમ ખાઈને કહું છું, સૂરએ નિસાઅ્ ક़સ્રા સૂરએ બક़રહ પછી નાઝિલ થઈ છે. એનું સમર્થન આ હદીષથી પણ થાય છે, જેમ કે ઈમામ બુખારી (૨/૮૦૨ તલાક़)એ હઝરત ઝયનબ બિન્તે અબી સલ્મા અને હઝરત મુસવ્વર બિન મુખરમા رضی اللہ عنہا થી રિવાયત કરી કે સબીઆ અસ્લમિયાને તેમના પતિની વફ़ાતની અમુક રાતો પછી બાળ જન્મ થયો. તેણી નબી કરીમ ﷺની બારગાહમાં હાજર થઈ અને નિકાહની ઈજાઝત તલબ કરી તો ઈજાઝત આપી.

પતિ સિવાય અન્ય કોઈ મૈયત પર સોગ વાજિબ નથી. (મૃત્યુ બાદ) ત્રણ દિવસ સુધી સોગ મનાવવાની ઈજાઝત છે. અને એ જ સ્થિતિ તલાક़વાળીની ઈદ્દતની પણ છે. એટલે કે આયતે કરીમા **وَاَ لْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوْءٍ** "અને જે સ્ત્રીઓને તલાક़ આપી દેવામાં આવી છે તે તણીઓ પોતાને ત્રણ હૈઝ સુધી રોકી રાખે."ના સામાન્ય હુકમમાંથી ગૈરમદખૂલા (જેનાથી એકાંતમાં મેળાપ ન થયો હોય તે તેણી) **સગર્ભા** તથા **સગીરા અપવાદ** છે. **ગૈરમદખૂલા પર ઈદ્દત નથી. સગર્ભાની ઈદ્દત ગર્ભનું બહાર થવું છે** અને **સગીરાની ઈદ્દત ત્રણ મહિના** છે.

ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઉમ્મે હ़બીબા رضی اللہ عنہا : તેમનું નામ રમલા છે એ હઝરત અબૂ સુફ્યાનનાં સાહબઝાદી અને હઝરત મુઆવિયાનાં બહેન હતાં. આપ क़दीમુલ ઈસ્લામ ખાતૂન છે. પહેલાં એમના નિકાહ અબ્દુલ્લાહ બિન જહશથી થયા હતા. એ પહેલાં ઈસ્લામ લાવ્યો અને હઝરત ઉમ્મે હ़બીબા رضی اللہ عنہا સાથે હિજરત કરીને હબ્શા ગયો અને ત્યાં જઈને નસ્રાની (ઈસાઈ) થઈ ગયો. હિ.સ. ૫ કે હિ.સ. ૬માં મૃત્યુ પામ્યો. તેના મૃત્યુ બાદ હુઝૂરે અક़્દસ ﷺની ફર્માઈશ પર નજાશી શાહે હબ્શાએ તેમના નિકાહ હુઝૂરે અક़્દસ ﷺની સાથે કરી આપ્યા. ચારસો દીનાર અથવા ચાર હજાર દિરહમ મહેર નિશ્ચિત થઈ જેને નજ્જાશીએ ખૂદ અદા કરી. હુઝૂરે અક़્દસ ﷺએ હઝરત શરજીલ બિન હસના رضی اللہ عنہ ને મોકલીને મદીના તયબહ બોલાવ્યાં. એ સમય સુધી ગૈર મેહરમ સાથે સ્ત્રીએ સફર કરવાની મનાઈ ન હતી. એમનો એ બનાવ ખૂબ જ મશહૂર છે કે જ્યારે હઝરત અબૂ સુફ્યાન ફતહે મક્કાથી પહેલાં સુલહે હુદૈબિયાની તજદીદ (રિન્યૂ) કરવાના માટે મદીના તયબહ આવ્યા અને તેમનાં (ઉમ્મે હબીબાના) ઘરે ગયા અને ચાહ્યું કે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺના બિસ્તર પર બેસી જાઉં તો તેમણે બિસ્તર લપેટી લીધું. હઝરત અબૂ સુફ્યાને પૂછ્યું, બેટી ! શું વાત છે ?! હું બિસ્તરના લાયક નથી કે આ બિસ્તર મારા લાયક નથી ?! એના પર ઉમ્મુલ મો'મિનીને ફર્માવ્યું, **આ રસૂલુલ્લાહ ﷺનું બિસ્તર છે અને તમે મુશ્રિક છો જેથી એના પર કેવી રીતે બેસવા દઉં ?!** હિ.સ. ૪૪માં વિસાલ થયો. જન્નતુલ બક़ીઅમાં અન્ય અઝવાજે મુતહ્હરાતની સાથે આરામ ફર્માવી રહ્યાં છે.

પ્રકરણની સ્પષ્ટતા : ત્યારબાદ ઈમામ બુખારી رحمۃ اللہ علیہ એ આ પ્રકરણ રચ્યું **باب قول النبی ﷺ يعذب الميت الخ** એટલે નબી ﷺના આદેશના બયાનમાં કે "મૈયતને તેના અમુક ઘરવાળાંના રડવાથી અઝાબ આપવામાં આવે છે, જ્યારે કે મૈયત પર ચીસો પાડવી તેની આદત હોય." અલ્લાહ ﷻના આ ઈર્શાદના સબબે કે, "પોતાને તથા પોતાનાં ઘરવાળાંને આગથી બચાવો." અને નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, "તમે સૌ નિગેહબાન છો, અને તમને સૌને એના બારામાં સવાલ કરવામાં આવશે જેમને તમારી નિગેહબાનીમાં આપવામાં આવ્યાં છે." અને જો મૈયત પર ચીસો પાડવી એનો તરીક़ો નથી તો તે એવી રીતે છે જેમ કે હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, "કોઈ બોજ ઉઠાવનારી જાન અન્યનો બોજ ઉઠાવશે નહીં." અને આ એ જ પ્રમાણે છે જેમ કે અલ્લાહ ﷻનો ઈર્શાદ છે : "અને બોજથી લદાયેલ કોઈ જાન બોજ ઉઠાવવામાં સાથ (ટેકો) આપવા માટે કોઈને બોલાવે તો તે એ બોજમાંથી કાંઈ ન ઉઠાવશે." અને એનું બયાન કે ચીસો પાડયા વિના રડવાની ઈજાઝત છે.

અને નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, "જે પણ કોઈને જુલ્મથી क़त્લ કરશે તે પ્રથમ આદમના પુત્ર क़ાબીલ પર તે ખૂનનો હિસ્સો રહેશે, એટલા માટે કે એણે સૌથી પ્રથમ ખૂનની શોધ કરી."

એમાં **ببعض** ઠીક હદીષનો ભાગ છે. એક હદીષ પછી એ હદીષ અહીં વર્ણન થયેલી છે પછી બાદમાં ઈમામ બુખારીએ એ સૂચવ્યું કે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺએ ફર્માવ્યું, **ان الميت يعذب ببكاء اهله عليه۔** "બેશક ! મૈયતને તેના ઘરવાળાંના તેના પર રડવાથી અઝાબ આપવામાં આવે છે." એનાથી મુરાદ એ છે કે મૈયત પર રડવું મરનારાની આદત હોય, એના સમર્થનમાં પ્રથમ સૂરએ તહરીમની આ આયત પેશ કરી : **يَا اَيُّهَا اَلَّذِيْنَ آمَنُوْا قُوْا اَنْفُسَكُمْ وَ اَهْلِيْكُمْ نَارًا وَقُوْدُهَا اَلنَّاسُ وَ اَلْحِجَارَةُ۔** (سورۂ تحریم ۶) "હે ઈમાનવાળાઓ !

પોતે પોતાને તથા પોતાનાં ઘરવાળાંઓને એ આગથી બચાવો જેનું બળતણ માણસ તથા પથ્થર છે.''' *(૬)*

દલીલ કરવાનું કારણ એ છે કે માણસની ફિતરત (પ્રકૃતિ) છે કે પોતાનાં મા બાપને જે કાંઈ કરતાં જુએ છે તે જ કરે છે. જ્યારે મા બાપની આદત નોહા કરવાની (ચીસો પાડી મૈયત પર રડવાની) હશે તો તેની દેખાદેખી તેના ઘરવાળાં પણ નોહા કરશે, જેથી મા બાપ ઘરવાળાંના નોહા કરવાનો સબબ બન્યાં. જો તેમની એવી આદત ન હોત તો તેમના ઘરવાળાં (બીવી બચ્ચાં) નોહા (હાયવોય) ન કરત. જેથી નોહા કરીને તે પણ જહન્નમના પાત્ર થયાં અને એમનાથી શીખીને ઘરવાળાં પણ. નોહા કરનારાંઓએ ન પોતે પોતાને જહન્નમથી બચાવ્યાં ન પોતાનાં ઘરવાળાંઓને બચાવ્યાં. હવે સાબિત થયું કે **જેની આદત નોહા કરવાની હોય તેના પર મૃત્યુ બાદ નોહા કરનારાઓના કારણે અઝાબ થશે.** બીજી દલીલ આ હદીષથી એ છે કે : كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُوْلٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ- ''તમે સૌ નિગેહબાન છો અને તમારા સૌને એના બારામાં સવાલ થશે જેની નિગેહબાની એના જિમ્મે છે.''

આ હદીષનો એક મતલબ એ પણ છે કે જ્યારે કોઈ ગુનાહમાં સપડાયેલ હોય અને તેને જોઈને તેનાં ઘરવાળાં (બીવી બચ્ચાં વગેરે) ગુનોહ કરે તો તેને પૂછતાછ થશે. હવે જો કોઈ નોહા કરવાની ટેવવાળો હોય અને એનાથી શીખીને તેનાં ઘરવાળાં નોહા કરે તો તે જરૂર અઝાબનો મુસ્તહિક્ક છે.

ત્યારબાદ ઈમામ બુખારીએ ફર્માવ્યું, અને જો તેની નોહા કરવાની આદત નથી તો તે એવો છે જેને ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, જેમ કે કુર્આન મજીદમાં છે :–

لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى وَ اِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ اِلٰى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ ''કોઈના પર બીજાનો ગુનોહ લાદવામાં નહીં આવે.'' અને એવું છે જેમ કે ફર્માવ્યું, ''જો બોજ લદાયેલો કોઈ પોતાનો બોજ ઉઠાવવાની મદદ માટે કોઈને બોલાવે તો તે તેના બોજમાંથી કાંઈ ઉઠાવશે નહીં.'' *(સૂ. ફાતિર–૧૮)*

પ્રથમ આયતનો મતલબ એ છે કે અલ્લાહ તબારક વ તઆલા તરફથી એવું થશે નહીં કે કોઈ ગુનાહ પર બીજાને સવાલ થાય. અને બીજી આયતનો મતલબ એ છે કે જો કોઈ ગુનાહનો બોજવાળો કોઈને બોલાવે કે મારો થોડાક ગુનોહ તમારા માથે લઈ લો, તો કોઈ તૈયાર થશે નહીં, ભલે નજીકનો સગો હોય. જેથી મરનારનાં રંજમય ઘરવાળાંનાં નોહા કરવાથી મૈયત પર અઝાબ થવાનો સવાલ જ નથી. પછી ઈમામ બુખારીએ ફર્માવ્યું કે, ''ચીસો બૂમો પાડયા વિના મૈયત પર રડવાની ઈજાઝત છે.'' આ પ્રકરણનો બીજો ભાગ છે. આ વિષયની તિબ્રાની (ઉમ્દતુલ ક્વારી, ૮/૭૧)એ મોઅજમે કબીરમાં અને હાકિમે મુસ્તદરકમાં હઝરત કરઝા બિન કઅબ અને હઝરત અબૂ મસ્ઊદ અન્સારી رضی اللہ عنہما થી હદીષ રિવાયત કરી છે કે, એ બંનેવે ફર્માવ્યું કે મુસીબતના સમયે વિના અવાજે રડવાની એમને ઈજાઝત આપવામાં આવી છે. પણ કેમ કે આ ઈમામ બુખારીની શર્ત પર નથી એટલા માટે એને પોતાની સહીહમાં વર્ણન નથી કરી. અને એને પ્રકરણનો વિષય ઠરાવ્યો.

ત્યારબાદ ઈમામ બુખારીએ આ હદીષ વર્ણવી :–

و قال النبی ﷺ لا تقتل نفس ظلما الا کان علیٰ ابن آدم الاول کفل من دمها وذٰلك لانه اول من سن القتل

''કોઈપણ જુલ્મથી ક્વત્લ કરવામાં આવશે તો આદમના પ્રથમ પુત્ર ક્વાબીલ પર એ ખૂનનો હિસ્સો હશે. એટલા માટે કે એ પ્રથમ વ્યક્તિ છે જેમણે ક્વત્લનો તરીક્વો કાઢયો.''

આ હદીષ ઈમામ બુખારીએ કિતાબુલ અંબિયા, બાબ ખલ્ક્વે આદમ તથા કિતાબુદ્ દિયાત બાબ **من احیاها** અને કિતાબુલ એઅ્તેસામ **ثم من دعا الیٰ ضلالة** માં મૌસૂલન વર્ણન કરી છે. અહીં એના સમર્થનમાં લાવ્યા છે કે મૈયત પર નોહા કરવાથી અઝાબ ત્યારે થશે જ્યારે કે મૈયતની આદત નોહા કરવાની હોય. સામ્યતાનું કારણ એ છે કે જેવી રીતે ગુનાહના મૂજિદ (ઉદ્ભવ કરનાર) પર પાછળવાળાં સૌ અમલ કરનારાઓનો વબાલ છે કેમ કે બાદવાળાઓએ એનાથી શીખ્યું છે, એવી જ રીતે જ્યારે મૈયતથી શીખીને તેના ઘરવાળાં નોહા (હાયપીટ) કરી રહ્યાં છે જેથી મૈયતને અઝાબ થશે.

حديث ૭૫૩ حَدَّثَنِيْ اُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ اَرْسَلَتْ بِنْتُ

"હઝરત ઓસામા બિન ઝયદ رضی اللہ عنہما એ હદીષ બયાન કરી. ફર્માવ્યું, નબી ﷺ નાં [હદીષ : ૭૫૩]

النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِلَيْهِ اَنَّ اِبْنًا لِّيْ قُبِضَ فَاْتِنَا فَاَرْسَلَ

સાહબઝાદીએ હુઝૂર ﷺ ની પાસે ખબર મોકલી કે હુઝૂર મારા ત્યાં તશરીફ લાવે, મારો એક પુત્ર મૃત્યુ નજીક

يُقْرِئُ السَّلَامَ وَيَقُوْلُ اِنَّ لِلّٰهِ مَا اَخَذَ وَلَهٗ مَا اَعْطٰى وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهٗ بِاَجَلٍ

છે. હુઝૂરે તેમની પાસે કહેવડાવ્યું, જાવ ! કહી દો, તેઓ સલામ કરે છે અને ફર્માવે છે, બેશક ! અલ્લાહનું જ છે

مُّسَمًّى فَلْتَصْبِرْ وَلْتَحْتَسِبْ فَاَرْسَلَتْ اِلَيْهِ تُقْسِمُ عَلَيْهِ لَيَاْتِيَنَّهَا فَقَامَ وَمَعَهٗ

જે એણે લીધું અને એનું જ છે જે તેણે આપ્યું અને દરેક ચીજની મુદ્દત તેના ત્યાં નિશ્ચિત છે. તેણીએ જોઈએ કે સબ્ર

سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ وَمُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ وَّاُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ وَّزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَّرِجَالٌ

કરે અને સવાબની ઉમ્મીદ રાખે. પછી તેમનાં સાહબઝાદીએ હુઝૂરની પાસે કહેવડાવ્યું કે તે હુઝૂર ﷺ ને

સમજૂતી : ૭૫૩

બિન્તુન્નબી ﷺ : આ હઝરત સૈયદા ઝયનબ رضی اللہ عنہا હતાં અને એ સાહબઝાદા હતા જેમનું નામ અલી હતું ન કે હઝરત ઓમામા બિન્તે ઝયનબ رضی اللہ عنہا. એટલા માટે કે હઝરત ઓમામા હુઝૂરે અકદસ ﷺ પછી સુધી જીવંત રહ્યા અને હઝરત સૈયદા ફાતિમા ઝહ્રા رضی اللہ عنہا ના વિસાલ પછી હઝરત શેરે ખુદા كرم الله تعالى وجهه الكريم એ એમની સાથે નિકાહ કર્યો. અને ઈતિહાસકારોની એના પર એકમતિ છે કે હઝરત સૈયદા ઝયનબ رضی اللہ عنہا ને કેવળ બે જ બાળકો થયાં, એક હઝરત ઓમામા બીજા હઝરત અલી. અલ્લામા ઈબ્ને હજર અસ્કલાનીએ ફર્માવ્યું કે એ હઝરત અલી એટલા મોટા થતા સુધી જીવ્યા કે બાલિગ થવાની નિકટ પહોંચી ચૂક્યા હતા. તેમને ફતહે મક્કાના મોકા પર હુઝૂરે પોતાની સાથે પોતાની સવારી પર બેસાડયા હતા. આટલા મોટા બાળકને સબી એટલે છોકરો નથી કહેવામાં આવતો. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું, ઈબ્ને સૈયદાએ કહ્યું, પૈદાઈશના સમયથી જ્યાં સુધી મોટો ન થઈ જાય ત્યાં સુધી સબી કહેવામાં આવે છે અને આ જ આપણા ઉર્ફમાં છોકરાનો બાળકનો હાલ છે. એટલા માટે જે રિવાયતોમાં બિન્તનો શબ્દ આવ્યો છે તે કોઈ રાવીનો વહેમ છે. હઝરત અલ્લામા ઈબ્ને હજર માનવું એ છે કે હઝરત ઓમામા હતાં જે હુઝૂરે અકદસ ﷺ ની બરકતથી એ બીમારીથી સાજાં થઈ ગયાં. કેમ કે ઘણી બધી હદીષોમાં તેમના નામની સ્પષ્ટતા પણ આવેલી છે, જેમ કે મુસ્નદે ઈમામ અહમદ બિન હંબલ (પેજ : ૨૦૪)માં આ જ સનદની સાથે અને તિબ્રાની (ફત્હુલ બારી, ૩/૧૨૫)માં હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત થયેલ છે.

قبض : એ એના અર્થમાં છે કે નજીકમાં છે કે તેની રૂહ કબ્ઝ કરી લેવામાં આવે, એટલા માટે કે કિતાબુલ કદરમાં છે : **ان ابنها يجود بنفسه** કે તેમના સાહબઝાદા દમ તોડી રહ્યા છે. કિતાબુત્તૌહીદમાં છે કે એમના સાહબઝાદા દમ તોડી રહ્યા છે. પછી એ જ હદીષનો અંતિમ હિસ્સો એની દલીલ છે કે તે હુઝૂરે અકદસ ﷺ ના તશરીફ લાવતા પહેલાં મૃત્યુ પામ્યાં ન હતાં.

فَرُفِعَ إِلَى رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّبِيُّ وَنَفْسُهُ تَتَقَعْقَعُ

ક़સમ આપે છે કે જરૂર તશરીફ લાવે ! હવે હુઝૂર ઉઠયા અને હુઝૂરની સાથે સઅદ બિન ઓબાદા, મઆઝ

قَالَ حَسِبْتُهُ أَنَّهُ قَالَ كَأَنَّهَا شَنٌّ فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ فَقَالَ سَعْدٌ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ

બિન જબલ અને ઉબય બિન કઅબ અને ઝયદ બિન ષાબિત તથા ઘણા બધા લોકો હતા. જ્યારે હુઝૂર ત્યાં

مَا هٰذَا قَالَ هٰذِهٖ رَحْمَةٌ جَعَلَهَا اللّٰهُ فِيْ قُلُوْبِ عِبَادِهٖ وَإِنَّمَا يَرْحَمُ اللّٰهُ

પહોંચ્યા તો તે બાળક હુઝૂર ﷺની સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યું અને હુઝૂરે તેને ગોદમાં લઈ લીધુ. તે દમ

مِنْ عِبَادِهِ الرُّحَمَاءَ ـه

તોડી રહ્યું હતું જાણે કે તે મશક છે, એની અસરથી રસૂલુલ્લાહ ﷺની આંખોથી આંસૂ વહેવા લાગ્યાં. એના પર સઅદે અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! આ શું છે ? ફર્માવ્યું, આ શફ઼્ક़ત (હેત) છે જેને અલ્લાહે પોતાના બંદાઓના દિલોમાં પેદા ફર્માવ્યું અને અલ્લાહ પોતાના બંદાઓમાંથી રહમ કરનારાઓ પર જ રહમ કરે છે."

(બુખારી, ૧/૧૭૧, ૨/૯૭૬, ૨/૯૮૪, ૨/૧૦૯૭, ૨/૧૧૦૮, મુસ્લિમ–જનાઈઝ, અબૂ દાઊદ–જનાઈઝ, ઈબ્ને માજહ–જનાઈઝ)

فرفع اليه : કિતાબુલ ઈમાનમાં છે : અને એમને પોતાની ગોદમાં બેસાડયા.

و نفسه تتقعقع : એનો મસ્દર **تقعقع** છે. એનો અર્થ બેચેન થવું, બેક઼રાર થવું, હલન ચલન કરવું. સૂકી ચીજની હરકતથી જે અવાજ નીકળે. મુરાદ એ છે કે તેમનો શ્વાસ મંદ પડી ચૂક્યો હતો, તેઓ દમ તોડી રહ્યા હતા.

આ હદીષ સિહાહ સિત્તહ સિવાય અન્ય વિવિધ હદીષની કિતાબોમાં વર્ણન થયેલી છે. ક્યાંક **ابنا** છે, ક્યાંક **بنتا** છે, ક્યાંક **اميه** છે. ખૂદ બુખારી કિતાબુલ મરદામાં **ابنتى** છે. જો કે એક અહીં નુસ્ખો **ابنى فَدْ حَضَرَ** પણ છે, પણ કોઈમાં અંજામ વર્ણન થયેલ નથી. એટલા માટે અલ્લામા ઈબ્ને હજરે એ મુદ્દો પેદા કર્યો કે આ બીમાર હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺની બરકતથી તંદુરસ્ત થઈ ગયો, એટલા માટે તે એને અગ્રતા આપે છે કે એ હઝરત ઉમામા બિન્તે ઝયદ رضی اللہ عنہا હતાં. જ્યારે કે અમુક રિવાયતોમાં સ્પષ્ટપણે એમનું નામ વર્ણન થયેલું છે.

પણ હદીષનો સિયાક (વર્ણન શૈલી) એ દર્શાવી રહેલ છે કે તે બીમાર બાળકો નથી એટલા માટે અલ્લામા અયની એને રાજેહ કહી રહ્યા છે કે તે હઝરત અલી ઈબ્ને અબુલ આસ رضی اللہ عنہما હતા.

كانها شن : **شن** પૂરાની સૂકી મશકને કહે છે. મુરાદ એ છે કે તે સાહબઝાદા તદ્દન સૂકાઈ ગયા હતા જાણે પૂરાણી સૂકી મશક હોય. એટલે કે શરીર સૂકા મશકની જેમ થઈ ગયું હતું. અને શ્વાસ એ પ્રમાણે ચાલી રહ્યો હતો જાણે સૂકા મશકમાં કાંકરી નાખીને હલાવવામાં આવે અને અવાજ ન થાય. જેને આપણી બોલીમાં શ્વાસ ઉખડી ચૂકી (મંદ) છે.

ففاضت عيناه : એટલે કે બાળકનો એ હાલ જોઈને રસૂલુલ્લાહ ﷺને પ્રેમભાવનાની લાગણી પર ક઼ાબૂ ન રહ્યો અને આંખોથી આંસૂ વહેવા લાગ્યાં. એના પર હઝરત સઅદ બિન ઓબાદા رضی اللہ عنہ ને આશ્ચર્ય થયું, એટલા માટે કે તે હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺના સબ્ર તથા સંયમને વારંવાર જોઈ ચૂક્યા હતા. ગઝવાએ ઓહદની તે ક઼યામતખેઝ ઘડીમાં ઝખ્મી થવા છતાં જીભથી ઉફ સુદ્ધાં ન કાઢયું. ગઝવાએ ખંદક઼ની તે સખતીમાં જેને ક઼ુર્આને આ શબ્દોમાં વર્ણન કરેલ છે કે દિલ મોઢા સુધી આવી ગયાં હતાં, ત્યાં પહાડથી પણ વધુ અડગતા હતી. અને આજે બાળકનો

حديث ૭૫૪ عَنْ اَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ شَهِدْنَا بِنْتًا لِّرَسُوْلِ

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺની એક સાહબઝાદીની [હદીષ : ૭૫૪]

اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَرَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

કબ્ર પર અમે હાજર થયા અને રસૂલુલ્લાહ ﷺ તેમની કબ્ર પર બેઠા હતા. મેં જોયું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺની

وَسَلَّمَ جَالِسٌ عَلَى الْقَبْرِ قَالَ فَرَاَيْتُ عَيْنَيْهِ تَدْمَعَانِ قَالَ فَقَالَ هَلْ مِنْكُمْ

બંને આંખો આંસૂં વહાવી રહી છે. ફર્માવ્યું, તમારામાં કોઈ શખ્સ એવો છે જે આજે રાત્રે સ્ત્રીની નજીક નથી

رَجُلٌ لَّمْ يُقَارِفِ اللَّيْلَةَ فَقَالَ اَبُوْ طَلْحَةَ اَنَا فَقَالَ فَانْزِلْ قَالَ فَنَزَلَ فِيْ قَبْرِهَا

ગયો ? તો અબૂ તલ્હાએ અર્ઝ કરી, હું ! તો ફર્માવ્યું, એની કબ્રમાં ઉતરો ! તો તે એમની કબ્રમાં ઉતર્યા."

(બુખારી, ૧/૧૭૧, ૧/૧૭૯, તિર્મિઝી–શમાઈલ)

આ હાલ જોઈને રડી રહ્યા છે ! અથવા આશ્ચર્ય એના પર થયું કે મૈયત પર રડવાનુ મના ફર્માવ્યું છે છતાં આ આંસૂં કેમ કરીને વહી રહ્યાં છે ?! જવાબનો સાર એ છે કે એ પ્રેમભાવનો તકાઝો છે જે ઈખ્તિયારી નથી પણ સ્વભાવિક છે, અને એ મના નથી બલ્કે પસંદીદા છે. એટલા માટે કે અલ્લાહ ﷻ પોતાના તે જ બંદાઓ પર મહેરબાની કરે છે જે ખૂદ અન્ય લોકો પર મહેરબાન હોય છે.

મસાઈલ : આ હદીષથી સાબિત થયું કે બીમારપુર્સી વાજિબ નથી સુન્નત છે, તેમજ મૈયતનું કફન દફન વાજિબે અયન નથી, કિફાયા છે. નાનાં બાળકોની બીમારપુર્સી પણ સુન્નત છે. પોતાના મોટાને કે નાનાને કોઈ સુન્નત મુજબના કામના માટે બલ્કે મુસ્તહબ બલ્કે મુબાહ કામના માટે કસમ અપાવવી જાઈઝ છે, અને એવી કસમને પૂર્ણ કરવી મુસ્તહબ છે. કોઈ બુઝુર્ગ ક્યાંક જાય તો તેમના સાથીઓ તથા શાગિર્દોએ સાથે જવું જોઈએ, જો કાંઈ વાંધો ન હોય તો. નાનાં બાળકોને ખોળામાં લેવાં સુન્નત છે. કોઈ મૈયત પર રડવામાં વાંધો નથી, જ્યારે કે રૂદન કકવાટ, હાયપીટના રૂપે તથા ચીસો પાડીને ન હોય. બલ્કે રડવું મહમૂદ (પસંદીદા) છે.

સમજૂતી : ૭૫૪

આ સૈયદા ઉમ્મે કુલ્થૂમ رضی اللہ عنہا હતાં જેમનો વિસાલ હિ.સ. ૯માં થયો હતો. હઝરત સૈયદા રુકૈયા رضی اللہ عنہا નથી. એટલા માટે કે તેમનો વિસાલ તે વખતે થયો હતો જ્યારે હુઝૂરે અકદસ ﷺ બદરમાં તશરીફ લઈ ગયા હતા અને પરત થતાં પહેલાં જ તે દફન થઈ ચૂક્યાં હતાં.

جالس علىٰ قبره : મુરાદ એ છે કે કબ્રના કિનારે બેઠા હતા. એ મુરાદ નથી કે કબ્રની ઉપર બેઠા હતા, એટલા માટે કે હજી હઝરત સૈયદા ઉમ્મે કુલ્થૂમ દફન પણ થયાં ન હતાં. તેમજ ખૂદ ફર્માવ્યું કે **કોઈ અંગારા પર બેસે અને તે તેનાં કપડાં સળગાવી દે પછી તે ચામડી સુધી પહોંચી જાય તે એના કરતાં બેહતર છે કે કોઈ કબ્ર પર બેસે.** (મુસ્લિમ–૧/૩૧૨, જનાઈઝ)

عينيه تدمعان : એનાથી સાબિત થયું કે રૂદન હાયપીટ સાથે ન હોય, અવાજ વિના હોય તો તે મના નથી પણ પસંદીદા છે. આ હિસ્સાથી પ્રકરણના બંનેવ હિસ્સા સાબિત થઈ ગયા.

હઝરત સૈયદા ફાતિમા ઝહ્રા, હઝરત સૈયદા રુકૈયા رضی اللہ عنہا ની કબ્ર મુબારકના કિનારે રડવા લાગ્યાં તો

حديث ૭૫૫ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ تُوُفِّيَتْ بِنْتٌ لِعُثْمَانَ بِمَكَّةَ

''અબ્દુલ્લાહ બિન ઓબૈદુલ્લાહ બિન અબી મુલૈકાએ કહ્યું, ઉષ્માનની એક [હદીષ : ૭૫૫]

وَجِئْنَا لِنَشْهَدَهَا وَحَضَرَهَا ابْنُ عُمَرَ وَابْنُ عَبَّاسٍ وَّإِنِّي لَجَالِسٌ بَيْنَهُمَا

સાહબઝાદીનો મક્કામાં વિસાલ થયો અને અમે લોકો આવ્યા જેથી એમના જનાઝામાં શરીક થઈએ.

أَوْ قَالَ جَلَسْتُ إِلَى أَحَدِهِمَا ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُ فَجَلَسَ إِلَى جَنْبِي فَقَالَ عَبْدُ اللهِ

અને ત્યાં ઈબ્ને ઉમર તથા ઈબ્ને અબ્બાસ પણ મૌજૂદ હતા. હું બંનેવની વચ્ચે બેઠો હતો અથવા એ કે હું

રસૂલુલ્લાહ ﷺ પોતાના હાથ અથવા કપડા વડે તેમનાં આંસૂં પોછવા લાગ્યા.

لم يقارف : એનો અર્થ **لم يقارب** છે તેનો મફઉલ (કર્મ) મહઝૂફ ''અલ મર્અત'' છે. એ જ જમહૂર (બહુમતિ) શારેહોની સ્પષ્ટતા છે, પણ ખત્તાબીએ ફર્માવ્યું કે **الذنب** છે અને એ જ આ હદીષના એક રાવી ફલૈહનો પણ ક़ૌલ છે. પણ એ શક્ય નથી, એટલા માટે કે આ તક़દીર પર લાઝિમ આવશે કે હઝરત અબૂ તલ્હા સિવાય સર્વ હાજરજનો એ રાત્રે ગુનાહમાં પડયા હતા. જેથી પ્રથમ સ્પષ્ટતા જ રાજેહ (પસંદીદા) થઈ. એનું સમર્થન એક રિવાયતથી પણ થાય છે જેને ઈમામ બુખારીએ તારીખે અવસતમાં અને ઈમામ હાકિમે વર્ણન કરેલ છે કે ફર્માવ્યું, ક़બ્રમાં એવો કોઈ ન ઉતરે જે આજે રાતે પોતાની સ્ત્રી પાસે ગયો હોય. તો હઝરત ઉષ્માન હટી ગયા. આ આદેશનું કારણ એ છે કે એ રાતે હઝરત ઉષ્માન ગની رضی اللہ عنہ એ કોઈ બાંદી સાથે સહવાસ કરી લીધો હતો, આ તેમના પર કટાક્ષ હતો. પરંતુ એમના તરફથી એ મઅઝેરત કરી શકાય છે કે તેમને શું ખબર હતી કે આજે જ હઝરત સૈયદા ઉમ્મે કુલ્થૂમનો વિસાલ થઈ જશે, અને તેમની લાંબી માંદગીના કારણે એ મજબૂર રહ્યા હોય. પત્નીના મૃત્યુ પામવાથી નિકાહ ખત્મ થઈ જાય છે, એટલા માટે હઝરત ઉષ્માન પણ અજનબી થઈ ગયા હતા. હવે તેમની અને હઝરત અબૂ તલ્હાની હૈસિયત સરખી થઈ ગઈ હતી કેમ કે મૈયત કફનમાં લપેટાયેલી હોય છે, એટલા માટે એને ક़બ્રમાં ઉતારવામાં કોઈ વાંધો નથી હોઈ શકતો. એ વખતે હઝરત સૈયદા ઉમ્મે કુલ્થૂમના મેહરમોમાંથી કોઈ મૌજૂદ ન રહ્યું હોય, એવા સંજોગોમાં કોઈપણ વ્યક્તિ સ્ત્રીને ક़બ્રમાં ઉતારી શકે છે, અલ્બત્ત સાલેહ તથા તક़વાવાળાઓને અગ્રતા આપવામાં આવશે. હઝરત અબૂ તલ્હાના સાલેહ તથા મુત્તક़ી હોવામાં કોઈ શંકાને સ્થાન નથી. તે ક़બ્ર ખોદવાના નિષ્ણાત હતા. તેમજ એમને અગ્રતા આપવાનું કારણ એ હોઈ શકે છે કે તે ક़બ્રને સારી રીતે તૈયાર કરી શકતા હતા.

સમજૂતી : ૭૫૫

હઝરત સુહૈબ બિન સનાન رضی اللہ عنہ : એ સાહબઝાદી ઉમ્મે અબાન બિન્તે ઉષ્માન હતાં. જેવું કે મુસ્લિમમાં છે. *(અલ્ જનાઈઝ–૩૦૨)* એમની કુન્નિયત અબૂ યહ્યા છે. એ મૌષીલની નજીક દજલાના કિનારે અથવા દજલા તથા ફુરાતના સંગમ પાસેના એક ગામના વતની હતા. એમના પિતા કસ્રાની તરફથી ઉબુલ્લાના હાકિમ હતા. તેમના બાળપણમાં રોમીઓએ હુમ્લો કર્યો અને માલમત્તાની સાથે તેમને પણ ઉઠાવીને લઈ ગયા. તેમનો ઉછેર રોમીઓમાં થયો. જ્યારે યુવાન થઈ ગયા તો બની કલ્બ રોમીઓથી ખરીદીને મક્કા લાવ્યા અને અબ્દુલ્લાહ બિન જદઆનના હાથે વેચી આપ્યા. એણે એમને આઝાદ કરી આપ્યા. એક રિવાયત એ છે કે એ ખૂદ ભાગીને મક્કા આવ્યા અને અબ્દુલ્લાહના હ़લીફ (સાથી) બની ગયા. **હુઝૂરે અક़દસ ﷺ જ્યારે દારે અરક़મમાં તશરીફ ફર્મા હતા ત્યારે ૩૦મા નંબર પર તે ઈમાનની દૌલતથી માલામાલ થયા. આ**

بْنُ عُمَرَ لِعُمَرَ وَبْنِ عُثْمَانَ اَلَا تَنْهٰى عَنِ الْبُكَاءِ فَاِنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

એકની પાસે બેઠો એવામાં બીજા સાહબ આવ્યા અને મારી બાજુમાં બેસી ગયા. અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમરે અમ્ર

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ اَهْلِهٖ عَلَيْهِ فَقَالَ ابْنُ

બિન ઉષ્માનને ફર્માવ્યું કે તમે સ્ત્રીઓને રડવાથી શા માટે મના નથી કરતા ? એટલા માટે કે

عَبَّاسٍ قَدْ كَانَ عُمَرُ يَقُوْلُ بَعْضَ ذٰلِكَ ثُمَّ حَدَّثَ قَالَ صَدَرْتُ مَعَ

રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું કે મૈયતને તેના ઘરવાળાંઓના એના પર રડવાના લીધે અઝાબ આપવામાં આવે

عُمَرَ مِنْ مَّكَّةَ حَتّٰى اِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ اِذَا هُوَ بِرَكْبٍ تَحْتَ ظِلِّ سَمُرَةٍ فَقَالَ

છે. એના પર ઈબ્ને અબ્બાસે કહ્યું, ઉમર પણ આવું જ કાંઈક કહ્યા કરતા હતા. એના પછી હદીષ વર્ણન કરી કે

اذْهَبْ فَانْظُرْ مَنْ هٰؤُلَاءِ الرَّكْبُ قَالَ فَنَظَرْتُ فَاِذَا صُهَيْبٌ فَاَخْبَرْتُهٗ

હઝરત ઉમરની સાથે હું મક્કાથી પરત થઈ રહ્યો હતો. જ્યારે અમે બયદાઅ્ પહોંચ્યા તો એક કાફલો એક

فَقَالَ ادْعُهُ لِيْ فَرَجَعْتُ اِلٰى صُهَيْبٍ فَقُلْتُ ارْتَحِلْ فَالْحَقْ اَمِيْرَ الْمُؤْمِنِيْنَ

બાવળના ઝાડ નીચે રોકાયેલો હતો. મને ફર્માવ્યું, જાવ ! જુઓ આ કોણ લોકો છે ? મેં નજર કરી તો સુહૈબ

فَلَمَّا اُصِيْبَ عُمَرُ دَخَلَ صُهَيْبٌ يَّبْكِيْ يَقُوْلُ وَا اَخَاهُ وَا صَاحِبَاهُ فَقَالَ

હતા. મેં ઉમરને ખબર કરી તો ફર્માવ્યું, એમને બોલાવો. હું પાછો વળીને સુહૈબની પાસે ગયો અને મેં કહ્યું,

لَهٗ عُمَرُ يَا صُهَيْبُ اَتَبْكِيْ عَلَيَّ وَقَدْ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

અમીરુલ મો'મિનીનને મળો. ત્યારબાદ જ્યારે હઝરત ઉમરને ઝખ્મી કરવામાં આવ્યા તો સુહૈબ તેમની પાસે

وَسَلَّمَ اِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ اَهْلِهٖ عَلَيْهِ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ

આવીને રડવા લાગ્યા. હાય ભાઈ ! હાય દોસ્ત ! એના પર હઝરત ઉમરે તેમને ફર્માવ્યું, હે સુહૈબ ! તમે મારા

સૌથી છેલ્લા મુહાજિર છે. હુઝૂરે અકદસ ﷺ હજી કુબામાં હઝરત કુલ્સૂમ બિન હદમના ઘરે હતા એવામાં એ પણ પહોંચી ગયા. સર્વ લોકો ખજૂરો ખાઈ રહ્યા હતા. આ ભૂખ્યા હતા તો ખજૂરો પર તૂટી પડયા. એમની એક આંખમાં દુ:ખાવો હતો અને આંખની આ બીમારમાં ખજૂર નુકસાનકારક છે. હઝરત સુહૈબ ખુશમિઝાજ હતા. હઝરત ઉમરે છેડયા. અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ ફર્માવો ! સુહૈલની આંખો દુ:ખી રહી છે અને એઓ ખજૂર ખાઈ રહ્યા છે ! હુઝૂરે અકદસ ﷺએ એમને ફર્માવ્યું, સુહૈબ ! આવી હાલતમાં ખજૂરો ખાઈ રહ્યા છો ! અર્ઝ કરી, જે આંખ દુ:ખી રહી છે એ બાજુથી નથી ખાઈ રહ્યો, જે સારી છે એ બાજુથી ખાઈ રહ્યો છું ! હુઝૂર હસી પડયા.

હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ને એમના પર ખૂબ જ વિશ્વાસ હતો એટલા માટે જ વસિયત ફર્માવી હતી કે જ્યાં સુધી

فَلَمَّا مَاتَ عُمَرُ ذَكَرْتُ ذٰلِكَ لِعَائِشَةَ فَقَالَتْ يَرْحَمُ اللّٰهُ عُمَرَ وَاللّٰهِ

પર રડો છો ?! અને રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું છે, મુડદાને પોતાના ઘરવાળાંઓના અમુકના રડવાના લીધે

مَا حَدَّثَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ اللّٰهَ لَيُعَذِّبُ

અઝાબ આપવામાં આવે છે. ઈબ્ને અબ્બાસે કહ્યું, જ્યારે હઝરત ઉમરનો વિસાલ થઈ ગયો તો મેં ઉમ્મુલ

الْمُؤْمِنَ بِبُكَاءِ اَهْلِهٖ عَلَيْهِ وَلٰكِنْ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

મો'મિનીન હઝરત આઈશાને એ વર્ણવ્યું તો તેમણે ફર્માવ્યું, અલ્લાહ ઉમર પર રહમ ફર્માવે, ખુદાની કસમ !

قَالَ اِنَّ اللّٰهَ لَيَزِيْدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ اَهْلِهٖ عَلَيْهِ وَقَالَتْ حَسْبُكُمُ

રસૂલુલ્લાહ ﷺએ એવું નથી ફર્માવ્યું, અલ્લાહ મો'મિન પર તેનાં ઘરવાળાંઓના રડવાને લીધે અઝાબ કરે

الْقُرْاٰنُ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ اُخْرٰى قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عِنْدَ ذٰلِكَ

છે પરંતુ રસૂલુલ્લાહ ﷺએ આ પ્રમાણે ફર્માવ્યું છે, બેશક ! અલ્લાહ કાફિર પર અઝાબ વધારી આપે છે

وَاللّٰهُ هُوَ اَضْحَكَ وَاَبْكٰى قَالَ ابْنُ اَبِيْ مُلَيْكَةَ وَاللّٰهِ مَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ شَيْئًا

તેના ઘરવાળાંના રડવાને લીધે. અને ઉમ્મુલ મો'મિનીને ફર્માવ્યું, તમને કુર્આન પૂરતુ છે. "કોઈનો બોજ બીજા પર નહીં નાખવામાં આવે." એ વખતે ઈબ્ને અબ્બાસે કહ્યું, અને અલ્લાહ જ હસાવે છે અને રડાવે છે. ઈબ્ને અબી મુલૈકાએ કહ્યું, એના પર ઈબ્ને ઉમર કાંઈ ન બોલ્યા."

(બુખારી, ૧/૧૭૨, મુસ્લિમ–જનાઈઝ, નસાઈ–જનાઈઝ)

શૂરા કોઈ ખલીફાની પસંદગી ન કરે ત્યાં સુધી સુહૈબ નમાઝ પઢાવશે અને ખિલાફતનાં કામો અંજામ આપશે. જેથી ત્રણ દિવસો સુધી તે આ મન્સબ (સ્થાન) પર બિરાજમાન રહ્યા. હિ.સ. ૩૮માં જ્યારે ઉમ્ર મુબારક ૭૨ વરસની થઈ તો મદીના પાકમાં વિસાલ ફર્માવ્યો અને ઈસ્લામી જગતના સૌથી મોતબર્રક કબ્રસ્તાન જન્નતુલ બકીઅમાં દફન થયા. હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, સુહૈબ રોમનું પ્રથમ ફળ છે.

હદીષનો ખુલાસો : આ હદીષ સૌથી મુશ્કેલ હદીષોમાં ગણત્રી પામે છે. આ હદીષમાં વિવિધ શંકાઓ છે. પ્રથમ : હઝરત ઈબ્ને ઉમરની રિવાયત છે કે મૈયત પર તેનાં ઘરવાળાંઓના રડવાથી અઝાબ થાય છે. આ હદીષમાં ચાર વાતો (ઉમૂમ) સામાન્ય છે. મૈયત આમ (સામાન્ય) છે એ રીતે કે કાફિર હોય કે મુસલમાન. તેને રડવાની આદત હોય કે ન હોય. તેણે રડવાની વસિયત કરી હોય કે ન કરી હોય. બીજુ : સામાન્યપણુ અઝાબમાં છે, જિસ્માની હોય કે રૂહાની. ત્રીજુ : સામાન્યપણુ રડવામાં છે, આ રડવું ઈખ્તિયારી હોય કે ગૈર ઈખ્તિયારી, અવાજથી હોય કે વિના અવાજે, હાયપીટ વગેરેની સાથે હોય કે એના વિના.

અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી જે હઝરત ઉમરની હદીષ રિવાયત થઈ છે એમાં રૂદનની અમુક રડવાના ખાસ પ્રકાર સાથે વિશિષ્ટ કરવામાં આવેલ છે અને આ ખાસપણુ મુબહમ (અધ્યાહન, છુપુ) છે, એ અમુક રડવું શું છે એ જાહેર નથી. આ શંકાને ઈમામ બુખારીએ બે રીતના હેડિંગથી હલ ફર્માવ્યું છે : એક એ કે

હઝરત ઈબ્ને ઉમરની હદીષનું સામાન્યપણુ (ઉમૂમ) હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસની હદીષથી ખાસ છે એટલે કે એ એને ખાસ કરનાર છે એમાં પણ મુરાદ અમુક જ પ્રકારનું રૂદન છે. પછી એના છુપાપણાને બે રીતે સ્પષ્ટ કર્યું, એક એ કે મૈયત પર અઝાબ એ વખતે થશે જ્યારે મૈયતની પોતે પણ નોહા કરવાની આદત રહી હોય, આ ખાસિયત મૈયતમાં થઈ. પછી એના વાસ્તાથી રડનારાંઓમાં, પછી રડવામાં. બીજુ એ કે એનાથી મુરાદ અવાજની સાથે બેસબ્રી તથા રૂદન કકલાટની સાથે રડવું છે. હવે એ ખાસિયત રડવામાં થઈ. દરેકને ઈમામ બુખારીએ કુર્આન હદીષથી સાબિત કર્યું, જેવું કે વિગતવાર વર્ણન આવી ગયું.

ઈબ્ને ઉમરની હદીષની ત્રીજી ખાસિયત હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનની હદીષથી થઈ કે મૈયતથી મુરાદ કાફિર છે. ચોથી સ્પષ્ટતા એ છે કે મૈયત પર અઝાબ એ વખતે થાય છે જ્યારે તે તેણે નોહા કરવાની વસિયત કરી હોય, પાંચમો ખુલાસો એ છે કે જ્યારે નોહા કરવાને પસંદ કરતો હોય. છઠ્ઠો ખુલાસો એ છે કે અઝાબ એ છે કે તેને કહેવામાં આવશે, શું તું આવો હતો ? શું તું આવો હતો ? આ ખાસિયત અઝાબમાં છે, એટલે કે રૂહાની અઝાબ થશે. જેમ કે એ જ વિષયની હદીષ આગળ આવી રહી છે.

બીજી શંકા : એ છે કે હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીને ફર્માવ્યું, ખુદાની કસમ ! રસૂલુલ્લાહ ﷺએ એવુ નથી ફર્માવ્યું, અલ્લાહ મો'મિન પર તેનાં ઘરવાળાંના રડવાથી અઝાબ ફર્માવે છે. શંકા એ છે કે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ની હદીષમાં મો'મિન નથી, મૈયત છે, અને મૈયત શબ્દ કાફિર માટે પણ બોલવામાં આવે છે પછી આટલી સખ્તીપૂર્વક ઉમ્મુલ મો'મિનીનના ઈન્કારનું કારણ શું ? હલ એ છે કે હઝરત સુહૈબ હઝરત ઉમર પર રડયા હતા જેના પર હઝરત ઉમરે તે હદીષ વર્ણવી. એનાથી ઉમ્મુલ મો'મિનીન એવું સમજ્યાં કે હઝરત ઉમર આ ઈર્શાદને મો'મિનના હક્કમાં સમજ્યા છે, એને ઉમ્મુલ મો'મિનીન ફર્માવી રહ્યાં છે કે તેમનું આ પ્રમાણે સમજવું દુરુસ્ત નથી. આ ઈર્શાદથી મુરાદ કેવળ કાફિર છે, મો'મિન નહીં.

ત્રીજી શંકા : એ છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીને પોતાના મુદ્દા માટે આયતે કરીમા : **لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى** ''કોઈ અન્યના બોજને ઉઠાવશે નહીં''થી દલીલ કરી. તો સવાલ પેદા થાય છે કે એ તો હક્ક છે કે એક મો'મિન પર બીજા મો'મિનના ગુનાહ લાદવામાં નહીં આવે. હવે સવાલ એ છે કે શું એક કાફિર પર બીજા કાફિરના ગુનાહ નાખવામાં આવશે ? જેના લીધે કાફિર પર તેનાં ઘરવાળાંના રડવાથી અઝાબ થશે. જાહેર આયત એ જ દર્શાવી રહી છે કે એમાં મો'મિનનું ખાસપણુ નથી, કાફિરનો પણ એ જ હાલ છે અને એ જ ન્યાયનો તકાદો છે. આ શંકા અલ્લામા કિર્માનીની છે. અલ્લામા અયનીએ એ જવાબ ઈર્શાદ ફર્માવ્યો કે કેમ કે કાફિરોની આદત હતી કે તેઓ નોહા કરવાની વસિયત કરી જતા હતા, જેમ કે જાહિલિયતના લોકોના શેઅરોથી જાહેર છે. તરફા ઈબ્ને અબ્દ કહે છે : **اذا مت فانعنى بما انا اهله۔ و شقىٰ علىٰ الجيب يا ام معبد** ''હું જ્યારે મરી જાઉં તો હે ઉમ્મે મઅબદ ! મારા કમાલો વર્ણવીને રડજો અને ગરેવાન ફાડજો.'' એટલા માટે કાફિર પર અઝાબ થાય છે અને મો'મિન પર નહીં. આ જવાબનો સાર એ થયો કે આયતે કરીમા ઉમ્મુલ મો'મિનીને પોતાના દાવાના પ્રથમ ભાગ પર પેશ કરી કે એકનો ગુનોહ બીજા પર લાદવામાં નથી આવતો અને મો'મિન નોહા કરવાની વસિયત પણ નથી કરતો પછી તેના પર ઘરવાળાંના નોહા કરવાથી શા માટે અઝાબ થાય ? કાફિર પર થશે એટલા માટે કે તે વસિયત કરી જાય છે.

એનો એક જવાબ એ પણ આપી શકાય છે કે આ અઝાબથી મુરાદ એ છે કે એને કહેવામાં આવશે કે શું તું આવો જ હતો ? જેવું કે મુગીરા અને હઝરત ઈબ્ને ઉમરની હદીષ હમણા આવી રહી છે. આ અઝાબ પણ કમ નથી. એનું દષ્ટાંત તે છે જે કુર્આને કરીમમાં અબૂ જહલના બારામાં ફર્માવવામાં આવ્યું કે કયામતના દિવસે જહન્નમમાં એને કહેવામાં આવશે : **ذُقْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيْزُ الْكَرِيْم** ''ચાખ ! તું તો ઘણો ઈજ્જતવાળો ઘણો શરીફ છે !'' અઝાબની અધિક્તાથી મુરાદ નિશ્ચિત અઝાબ પર વધુ અઝાબ, આ કટાક્ષ છે.

او قال : આ શક ઈબ્ને જુરજથી છે. મુસ્લિમમાં છે કે ઈબ્ને અબી મુલેકા કહે છે કે હું ઈબ્ને ઉમરની બાજુમાં

حديث ૭૫૬ عَنْ اَبِي بُرْدَةَ عَنْ اَبِيْهِ قَالَ لَمَّا اُصِيْبَ عُمَرُ جَعَلَ صُهَيْبٌ

''હઝરત અબૂ મૂસા અશઅરી رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, જ્યારે હઝરત ઉમર ઝખ્મી કરવામાં [હદીષ : ૭૫૬]

يَّقُوْلُ وَا اَخَاهُ فَقَالَ عُمَرُ اَمَا عَلِمْتَ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

આવ્યા તો હઝરત સુહેબ કહેવા લાગ્યા, ''હાય ! ભાઈ !'' એના પર હઝરત ઉમરે કહ્યું, શું તમે નથી જાણતા

قَالَ اِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ ع

કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, બેશક ! ઝિંદાના રડવાથી મૈયતને અઝાબ આપવામાં આવે છે.'' (બુખારી, ૧/૧૭૨)

બેઠો હતો. ઉમ્મે અબાન બિન્તે ઉષ્માનના જનાઝાની અમે લોકો રાહ જોઈ રહ્યા હતા અને ત્યાં જ અમ્ર બિન ઉષ્માન પણ હતા. એટલામાં ઈબ્ને અબ્બાસ આવ્યા. એમને એક રહબર લાવ્યો હતો. (તેમની આંખો સફેદ થઈ ગઈ હતી) અને ઈબ્ને ઉમરની જગા બતાવી તો તે આવ્યા અને મારી બાજુમાં બેસી ગયા. હવે હું બંનેની વચ્ચે થઈ ગયો. એવામાં ઘરમાંથી અવાજ આવ્યો તો ઈબ્ને ઉમરે તે ફર્માવ્યું.

بيداء નો અર્થ મેદાન થાય છે. અહીં તે મેદાન મુરાદ છે જે મક્કા મોઅઝ્ઝમા અને મદીના તયબહની દરમ્યાનમાં છે.

فلما اصيب : આ મુલાકાત હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ ની અંતિમ હજ્જમાં થઈ હતી જેમ કે અૈયૂબની રિવાયતમાં છે, જ્યારે અમે મદીના આવી ગયા તો થોડાક અરસા બાદ હઝરત ઉમરને ઝખ્મી કરી દેવામાં આવ્યા.

قال ابن عباس : અલ્લાહ જ તે છે જેણે હસાવ્યા તથા રડાવ્યા એટલે આંસૂ પર ખૂદ રડનારો ઈખ્તિયાર નથી ધરાવતો. પછી મૈયત પર બીજાના રડવાથી શાથી અઝાબ થશે ?

ما قال ابن عمر شيئا : એટલે કે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ની આ હદીષ સાંભળીને ઈબ્ને ઉમર કાંઈ ન બોલ્યા. જાહેરી રીતે એવું જણાય છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમરનું મૌન એટલા માટે હતું કે એમણે એને કબૂલ કરી લીધું. પરંતુ એ પણ સંભાવના છે કે તેમણે બહષ તથા ચર્ચાથી બચવાના માટે મૌન ધારણ કર્યું, ખાસ કરીને એવા સંજોગોમાં જ્યારે કે એક હદીષ મરફૂઅ (એટલે કે એ હદીષ જે રસૂલુલ્લાહ ﷺ થી સાબિત હોય) વર્ણન કરી ચૂક્યા છે. એની પણ સંભાવના છે કે તે પોતાની વર્ણવેલી હદીષની તાવીલ વિચારી રહ્યા હોય અને તુરત તાવીલ દિમાગમાં ન આવી હોય એટલા માટે મૌન રહ્યા.

સમજૂતી : ૭૫૬ બંને હદીષોના એક હિસ્સાનું વર્ણન લગભગ એક જ છે. અહીં આ કે, ''શું તમે નથી જાણતા ?'' વધારાનું છે. અને ત્યાં بكاء મુકૈયદ (શર્તી) છે بعض ની સાથે, અને અહીં મુત્લક છે. ત્યાં اهل છે, અહીં الحي છે. આ હદીષમાં બે સામાન્યપણા (ઉમૂમ) છે : એક بكاء માં અને એક بـ રડનારમાં. પણ પાછલી હદીષની સ્પષ્ટતામાં આવી ગયું કે જે હદીષોમાં ببعض بكاء નથી એમાં મુરાદ એ જ છે અને કેમ કે મૈયત પર અધિકતર બીવી બચ્ચાં જ રડે છે એટલા માટે اهل (ઘરવાળાં) ફર્માવ્યું. નહીં તો ઘરવાળાં ખાસ નથી બલ્કે કોઈ પણ રડે. તેની અસર એ જ થશે જે ઘરવાળાંના રડવાથી છે. એક સંભાવના એ પણ છે કે الحي નો અર્થ કબીલો છે. હવે બંનેનું વર્ણન સમાન થઈ ગયું પણ પહેલું રાજેહ (અધિક પસંદીદા) છે. એક તો મૈયતના વિરૂદ્ધમાં થતુ આ વર્ણન એનો તકાઝો કરે છે, બીજુ કે હઝરત સુહેબ હઝરત ઉમરના કબીલાથી ન હતા.

حديث ٧٥٧ عَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ اَنَّهَا سَمِعَتْ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ

''અમરહ્ બિન્તે અબ્દુર્રહમાને ખબર આપી કે તેમણે હઝરત આઈશા, [હદીષ : ૭૫૭]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ اِنَّمَا مَرَّ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

નબી ﷺનાં અહલિયા (પત્ની)થી સાંભળ્યું કે તેમણે ફર્માવ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺએક યહૂદી સ્ત્રી પાસેથી

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلٰى يَهُوْدِيَّةٍ يُبْكٰى عَلَيْهَا اَهْلُهَا فَقَالَ اِنَّهُمْ لَيَبْكُوْنَ

પસાર થયા જેના પર તેનાં ઘરવાળાં રડી રહ્યાં હતાં. તો ફર્માવ્યું, આ સૌ એના પર રડે છે અને એની કબ્રમાં

عَلَيْهَا وَاِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِيْ قَبْرِهَا ـه

એના પર અઝાબ થાય છે.'' (બુખારી, ૧/૧૭૨)

ت ٢٣٨ وَقَالَ عُمَرُ دَعْهُنَّ يَبْكِيْنَ عَلٰى اَبِيْ سُلَيْمَانَ مَا لَمْ يَكُنْ نَقْعٌ

''અને હઝરત ઉમરે ફર્માવ્યું, એમને છોડી આપો અબૂ સુલૈમાન પર રડે જ્યાં સુધી [તઅલીક : ૨૩૮]

وَلَقْلَقَةٌ وَالنَّقْعُ التُّرَابُ عَلَى الرَّاْسِ وَاللَّقْلَقَةُ الصَّوْتُ ـه

માથા પર ધૂળ ન નાખે અને અવાજ ન કાઢે. અને نقع (નકઅ)નો અર્થ માથા પર ધૂળ નાખવી અને

અર્થ القلقة નો અવાજ છે.'' (બુખારી ૧/૧૭૨)

સમજૂતી : ૭૫૭

આ એક હદીષનો અંતિમ ભાગ છે જેને ઈમામ માલિકે મુઅત્તા (જનાઈઝ–૮૮)માં વર્ણન કરેલ છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ને વર્ણન કરવામાં આવ્યું કે અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર એવું કહે છે કે મૈયતને જીવતાઓના રડવાથી અઝાબ આપવામાં આવશે. તો હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, અબૂ અબ્દુર્રહમાનને અલ્લાહ તબારક વ તઆલા માફ ફર્માવે, તે જૂઠ હરગિઝ નથી બોલ્યા પણ તેઓ ક્યાં તો ભૂલી ગયા અથવા ચૂકી ગયા છે. રસૂલુલ્લાહ ﷺ એક યહૂદી સ્ત્રી પાસેથી પસાર થયા..... છેવટ સુધી. હદીષ **ان الميت ليعذب ببكاء اهله**ની તાવીલ આ પ્રમાણે પણ છે. લખાણની તકદીર (અસલ લખાણ) આ પ્રમાણે થશે : **مطرنا بنوء كذا۔ اى عند نوء كذا** ''બા'' ઝર્ફના માટે (**عند**)ના અર્થમાં છે. જેમ કે : **اى عند بكاء اهله عليه** ફલાણા નક્ષત્રના વખતે વરસાદ થયો.

તઅલીક : ૨૩૮ની સમજૂતી

આ તઅલીકને ઈમામ બયહકીએ મુત્તસિલ સનદ સાથે વર્ણન કરેલ છે. એના શબ્દો આ પ્રમાણે છે : જ્યારે હઝરત ખાલિદ બિન વલીદ رضی اللہ عنہ નો વિસાલ થઈ ગયો તો બની મુગીરાની ઔરતોએ એકત્ર થઈને તેમના પર રડવાનુ શરૂ કરી આપ્યું તો હઝરત ઉમરને કહેવામાં આવ્યું કે કોઈને મોકલીને તેમને મના કરી આપે. તો હઝરત ઉમરે ફર્માવ્યું, તેણીઓ અબૂ સુલૈમાન પર આંસૂ વહાવે છે તો એમના પર કોઈ ગુનોહ નથી જ્યાં સુધી માથા પર

حديث ૭૫૮ عَنِ الْمُغِيرَةِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત મુગીરા رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે મેં નબી ﷺને ફર્માવતાં સાંભળ્યું, મારા પર જૂઠ [હદીષ : ૭૫૮]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ اِنَّ كَذِبًا عَلَيَّ لَيْسَ كَكَذِبٍ عَلٰى اَحَدٍ، مَنْ

બાંધવું કોઈ અન્ય પર જૂઠ બાંધવા જેમ નથી. જે મારા પર જાણી જોઈને જૂઠ બાંધશે તે પોતાનુ ઠેકાણુ

كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّاْ مَقْعَدَهٗ مِنَ النَّارِ وَسَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ

જહન્નમમાં બનાવે. અને મેં નબી ﷺથી સાંભળ્યું, ફર્માવતા હતા, જેના પર નોહા કરવામાં આવશે તેને

ધૂળ ન નાખે અને ચીસો ન પાડે. આ પરથી સાબિત થયું કે અવાજ વિના મૈયત પર રડવું મના નથી, અલબત્ત અવાજ સાથે ચીસો પાડીને રડવુ મના છે. આનાથી પ્રકરણ સાથે મળતાપણુ છે.

પ્રકરણનો ખુલાસો : અહીં પ્રકરણના શબ્દો આ પ્રમાણે છે : **ما يكره من النياحة علىٰ الميت** "અહીં બે સંભાવનાઓ છે. એક એ કે (**ما**) મૌસૂલા છે. હવે મતલબ એ થશે કે, "મૈયત પર જે નોહા કરવું મકરૂહ છે તેનું બયાન." બીજુ એ કે આ (**ما**ء) મસ્દરયહ્ છે, હવે મતલબ એ થશે કે, "મૈયત પર નોહાના મકરૂહ થવાનુ બયાન." બંને તક્દીર (સ્થિતિ) પર **من** બયાનના માટે છે. તબઈઝિયહનું હોવું બંને તક્દીરોમાંથી કોઈના પર દુરુસ્ત નથી, એટલા માટે કે **نياحت**નો અર્થ અવાજથી રડવું (મોટેથી) છે અને એ ક્તઅન્ જાઈઝ નથી. અહીં મકરૂહથી મુરાદ મકરૂહે તહરીમી છે જે નાજાઈઝ છે.

કાશ્મીરી મહાશયની પકડ : કાશ્મીરી મહાશયે ફયઝુલ બારીમાં ફર્માવ્યું, અહીં **من تبعضيه** (મિન તબ્ઈઝિયહ) છે અને અમુક નોહા જાઈઝ છે જેમ કે હઝરત જાબિરના વાલિદ માજિદ પર એમના ફોઈ રડયાં અને હુઝૂરે મના ન ફર્માવ્યું.

હું કહું છું અલ્લાહની તૌફીક્થી : કે કાશ્મીરી મહાશયને આટલી યાદશક્તિ તથા આટલો ઈલ્મ છતાં એ ખબર જ નથી કે તે વખતે નોહા (મૈયતની ખૂબીઓ વર્ણવી જોરથી રડવું) કરવો મના જ ન હતો ! મુસ્નદે ઈમામ અહમદ (૨/૯૨), ઈબ્ને માજહ (અલ જનાઈઝ–૧૧૫)માં છે : ગઝવએ ઓહદથી પરત થયા પછી બનૂ અબ્દિલ અશહલની સ્ત્રીઓ પોતાના શહીદો પર નોહા (હાય વોય) કરવા લાગી તો હુઝૂર ﷺએ ફર્માવ્યું, **اما حمزة فلا بواكي له** "હમ્ઝાના માટે રડનારીઓ નથી." અન્સારે કિરામને ખબર થઈ તો તેમની સ્ત્રીઓ કાશાનાએ અક્દસ (હુઝૂર ﷺના ત્યાં) જમા થઈન નોહા કરવા લાગી. હુઝૂર ﷺ સૂઈ ગયા હતા. ચીસો બૂમોના અવાજ સાંભળીને આંખ ખુલી ગઈ. પૂછયું, આ શું છે ? અર્ઝ કરવામાં આવી, અન્સારની સ્ત્રીઓ હમ્ઝા પર રડી રહી છે. ફર્માવ્યું, તેમને કહી આપો, "જાવ ! અને આજ પછી કોઈપણ મરનાર પર ન રડે." શું મન્સૂખ હદીષ પર અમલ જાઈઝ છે ?!

સમજૂતી : હદીષ–૭૫૮, તઅલીક્–૨૩૯

وقال آدم : થી ઈમામ બુખારી એ દર્શાવવા ચાહે છે કે એ જ સનદ સાથે આદમ બિન અયાસે શુઅબાથી **الميت يعذب ببكاء الحي عليه**ને બદલે **الميت يعذفي قبره بما نيح عليه** રિવાયત કર્યું છે. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું, આ સનદની સાથે **ببكاء الحي** એકલા આદમે રિવાયત કર્યું છે, અન્ય રાવીઓ **بما نيح عليه** રિવાયત કરે છે.

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ مَنْ نِّيْحَ عَلَيْهِ يُعَذَّبُ بِمَا نِيْحَ عَلَيْهِ ؏

નોહાના સબબ અઝાબ આપવામાં આવશે.'' (બુખારી ૧/૧૭૨, મુસ્લિમ–જનાઈઝ, તિર્મિઝી–જનાઈઝ)

ت ૨૩૯ وَقَالَ آدَمُ عَنْ شُعْبَةَ - اَلْمَيِّتُ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ الْحَيِّ عَلَيْهِ ؏

''અને આદમે શુઅબાથી રિવાયત કરતાં કહ્યું, મૈયતને જીવતાઓના તેના પર નોહા **[તઅલીક़ : ૨૩૯]**

કરવાને લીધે અઝાબ આપવામાં આવે છે.'' (બુખારી, ૧/૧૭૨)

حديث عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنْ اَبِيْهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

''હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમરે પોતાના વાલિદ માજિદ હઝરત ઉમરથી અને તેમણે **[હદીષ : ૭૫૯]**

قَالَ اَلْمَيِّتُ يُعَذَّبُ فِيْ قَبْرِهٖ بِمَا نِيْحَ عَلَيْهِ ؏

નબી ﷺથી રિવાયત કરી. ફર્માવતા કે મૈયતને તેની ક़બ્રમાં તેના પર નોહા કરવાના

કારણે અઝાબ આપવામાં આવે છે.''

(બુખારી ૧/૧૭૨, મુસ્લિમ–જનાઈઝ, નિસાઈ–જનાઈઝ, ઈબ્ને માજહ–જનાઈઝ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ)

حديث ૭૬૦ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

''હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, **[હદીષ : ૭૬૦]**

بما نيح عليه : એમાં **باء** સબીબયહ્ છે અને **ما** મસ્દરયહ છે. અર્થ એ થયો : એના પર નોહા કરવાના કારણે. હવે આદમ બિન અયાસની રિવાયત અને આ બંનેવ સમાનઅર્થી થશે. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું કે એ પણ થઈ શકે છે કે **بما نيح** હાલ હોય, અને **ما** મૌસૂલા. ઈબારતની તક़દીર આ પ્રમાણે થશે : **يعذب متلبسا بالذى نيح عليه** એટલે જે શબ્દો વડે નોહા કરવામાં આવશે એનાથી અઝાબ આપવામાં આવશે. એ રીતે કે એને કહેવામાં આવશે, શું તું આવો હતો ?! શું તું આવો હતો ?! જેમ કે ઈબ્ને માજહમાં હઝરત અબૂ મૂસા અશઅરી رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે મૈયતને સખ્તીની સાથે ઝંઝોળવામાં આવશે અને કહેવામાં આવશે કે તું આવો છે ? તું આવો છે ?!

મસાઈલ : આ સર્વ હદીષોનો સાર એ નીકળ્યો કે મૈયતની કાયમી જુદાઈની અસરથી જો બેઈખ્તિયાર આંસૂ નીકળી પડે અથવા બેક़રારીની હાલતમાં કાંઈક અવાજ નીકળી જાય તો કાંઈ વાંધો નથી બલ્કે મહમૂદ (પસંદીદા) છે. પરંતુ ઈરાદાપૂર્વક બૂમો પાડી પાડીને રડવું, માથુ પીટવું, મોઢા પર થપ્પડો મારવી, છાતી કૂટવી, ગરિવાન ફાડવું, માથા પર માટી નાખવી હરામ તથા મના છે. આ જ નોહા તથા બયન છે. જો મૈયતની ખૂદ નોહા કરવાની આદત હોય અથવા તે વસિયત કરી ગયો હોય તો નોહા કરવાના કારણે તેના પર અઝાબ થશે.

સમજૂતી : ૭૬૦

ليس منا એનાથી મુરાદ એ છે કે અમારા તરીક़ા પર ચાલનારાઓમાંથી નથી. એટલા માટે કે એહલે સુન્નતનો એના પર ઈજમાઅ છે કે ગુનાહથી માણસ કાફિર નથી થતો. આ આદેશ એ કાર્યોની ખરાબી તથા બુરાઈને

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَطَمَ الْخُدُودَ وَشَقَّ الْجُيُوبَ وَدَعَا بِدَعْوَى

જે ગાલો પર થપ્પડ મારે અને ગરેવાનને ફાડે અને જાહિલિયત (ઈસ્લામ પહેલાંના) જમાનાની જેમ બૂમો

الْجَاهِلِيَّةِ ه

પાડે તે અમારામાંથી નથી."

(બુખારી ૧/૧૭૨, ૧/૧૭૩ મનાક़िબે कुરૈશ ૧/૪૪૯, મુસ્લિમ–ઈમાન, તિર્મિઝી, ઈબ્ને માજહ, નિસાઈ–અલ્ જનાઈઝ)

حديث ٧٦١ عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ كَانَ رَسُولُ

"આમિર બિન સઅદ બિન વક્ક़ાસે પોતાના વાલિદ માજિદ હઝરત સઅદ બિન [હદીષ : ૭૬૧]

اللهِ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعُودُنِي عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ مِنْ وَجَعٍ

વક્ક़ાસ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ હજ્જતુલ વિદાઅના વરસે મારી બીમારપુર્સીના માટે

نِ اشْتَدَّ بِي فَقُلْتُ إِنِّي قَدْ بَلَغَ بِي مِنَ الْوَجَعِ وَأَنَا ذُو مَالٍ وَلَا يَرِثُنِي إِلَّا

આવ્યા. મારી એ બીમારીમાં જે સખત થઈ ગઈ હતી. મેં અર્ઝ કરી, બીમારીએ મને આ હદ સુધી પહોંચાડી

ابْنَةٌ لِي أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثَيْ مَالِي قَالَ لَا قُلْتُ فَالشَّطْرُ فَقَالَ لَا

આપ્યો છે અને હું માલદાર છું અને મારી વારસદાર કેવળ એક પુત્રી છે. શું હું મારા માલનો ૨/૩ ભાગ

દર્શાવવા માટે તાકીદે ફર્માવ્યો.

دعوىٰ الجاهلية : જાહિલિયતથી મુરાદ ઝમાનાએ ફિતરત છે, એટલે કે તે જમાનો જેમાં કોઈ રસૂલ તશરીફ ન લાવ્યા હોય. આ હઝરત ઈસા عليه السلام અને આપણા હુઝૂરે અક़્દસ ﷺના આગમનના દરમ્યાનનો સમય છે જે લગભગ ૫૦૦ વરસનો છે. **دعوىٰ الجاهلية**થી મુરાદ આમ છે, દરેક તે પુકાર તથા કથન જે ઈસ્લામની વિરુદ્ધ એ યુગમાં રિવાજ પામેલ હોય તે સૌ **دعوىٰ الجاهلية** છે. જેમ કે થોડી થોડી વાતમાં પોતાના કબીલાને પોકારવો અને મરનારાના એવા ગુણો વર્ણન કરીને બૂમો પાડવી જે એનામાં ન હોય. જેમ કે **وا جبلاه،وا عضداه،وا اسداه** વગેરે.

સમજૂતી : ૭૬૧

આ હદીષનો આ ભાગ : **انك لن تنفق ـالىٰ فى فى امرأتك** પ્રથમ ભાગ કિતાબુલ ઈમાનમાં, પેજ–૩૪૪ પર વર્ણન થઈ ચૂક્યો છે.

الثلث كثير : એનાથી સાબિત થયું કે ત્રીજા ભાગ (૧/૩)થી અધિક માલની વસિયત માન્ય નથી. જો કોઈ ૧/૩ માલથી અધિકની વસિયત કરી જાય તો પણ કેવળ ત્રીજો ભાગ જ તે પામશે જેના માટે વસિયત કરવામાં આવી છે. હા ! જો વારસદાર આક़िલ બાલિગ હોય અને સૌ રાજી હોય તો લાગુ થશે, અને સૌ નાબાલિગ હોય અથવા સૌ મજનૂન (પાગલ) હોય અથવા અમુક નાબાલિગ અને અમુક મજનૂન તો લાગુ થશે નહીં, ભલે સૌ

ثُمَّ قَالَ الثُّلُثُ وَالثُّلُثُ كَبِيْرٌ اَوْ كَثِيْرٌ اِنَّكَ اَنْ تَذَرَ وَرَثَتَكَ

સદકો કરી દઉં ? ફર્માવ્યું, નહીં ! તો મેં અર્ઝ કરી, અડધો ?! તો ફર્માવ્યું, નહીં ! પછી હુઝૂરે જાતે જ ફર્માવ્યું,

اَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِّنْ اَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَّتَكَفَّفُوْنَ النَّاسَ وَاِنَّكَ لَنْ

૧/૩ (ત્રીજો ભાગ) અને ૧/૩ મોટો છે, અથવા એવું ફર્માવ્યું, ઘણો છે. **તમે તમારા વારસોને માલદાર**

تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِيْ بِهَا وَجْهَ اللّٰهِ اِلَّا اُجِرْتَ بِهَا حَتّٰى مَا تَجْعَلُ فِيْ فِيْ

છોડો એ બેહતર છે એનાથી કે તેમને તંગદસ્ત છોડો કે તેઓ લોકોની સામે હાથ ફેલાવતા

اِمْرَاَتِكَ قُلْتُ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اُخَلَّفُ بَعْدَ اَصْحَابِيْ قَالَ اِنَّكَ لَنْ تُخَلَّفَ

રહે. અને તું જે પણ અલ્લાહની રઝાને માટે ખર્ચ કરીશ તેના પર સવાબ પામીશ, ત્યાં સુધી

فَتَعْمَلَ عَمَلًا صَالِحًا اِلَّا ازْدَدْتَ بِهٖ دَرَجَةً وَّرِفْعَةً ثُمَّ لَعَلَّكَ اَنْ تُخَلَّفَ

કે જે લુકમો તારી પત્નીના મોઢામાં રાખીશ એના પર પણ સવાબ મળશે. મેં અર્ઝ કરી, યા

حَتّٰى يَنْتَفِعَ بِكَ اَقْوَامٌ وَّيُضَرَّ بِكَ آخَرُوْنَ اَللّٰهُمَّ اَمْضِ لِاَصْحَابِيْ

રસૂલલ્લાહ ! ﷺ હું મારા સાથીઓના ચાલ્યા ગયા બાદ મક્કામાં પાછળ રહી જઈશ ? ફર્માવ્યું, તમે કદી

هِجْرَتَهُمْ وَلَا تَرُدَّهُمْ عَلٰى اَعْقَابِهِمْ وَلٰكِنِ الْبَائِسُ سَعْدُ بْنُ خَوْلَةَ

પણ પાછળ નહીં રહો. એના બાદ તમે જે પણ નેક અમલ કરશો એના ઝરીયા તમે તમારા દરજા અને

يَرْثِيْ لَهٗ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنْ مَّاتَ بِمَكَّةَ ؕ

મર્તબાને બુલંદ કરશો. ત્યારબાદ તમે જીવતા રહેશો ત્યાં સુધી કે તમારાથી કેટલીક કૌમોને લાભ પહોંચશે અને બીજાઓને નુકસાન. હે અલ્લાહ ! મારા સહાબાની હિજરત પૂરી ફર્માવજે અને તેમને એડીઓભેર ન પલટાવતો. પરંતુ રહમને પાત્ર સઅદ બિન ખૌલા એમના માટે રસૂલુલ્લાહ ﷺ દુઃખ પ્રદર્શિત કરી રહ્યા હતા કે તે મક્કામાં મૃત્યુ પામ્યા."

(બુખારી ૧/૧૭૩, ૧/૩૮૩, ૧/૩૮૪, ૧/૫૬૦, ૨/૬૩૨, ૬૩૩ અલમગ્ઝી, ૨/૮૦૬, ૨/૮૪૫, ૮૪૬ અદ્અવાત, ૨/૯૪૩, ૨/૯૯૭, ૧/૧૩, મુસ્લિમ અલ્વસાયા, અબૂ દાઊદ–અલ્વસાયા, તિર્મિઝી–અલ્વસાયા, ઈબ્ને માજહ–અલ્વસાયા, મોઅત્તા, દારમી–અલ્વસાયા, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ)

રાજી હોય. જો અમુક બાલિગ છે અને અમુક નાબાલિગ, અથવા અમુક પાગલ અને અમુક આકિલ છે અથવા સૌ આકિલ બાલિગ પણ અમુક રાજી છે અને અમુક રાજી નથી તો જેટલા આકિલ બાલિગ રાજી હોય તેમના હિસ્સામાં લાગુ થશે અને જે લોકો રાજી નથી અથવા નાબાલિગ કે પાગલ છે તેમના હિસ્સામાં લાગુ ન થશે.

انك ان تذر : સામાન્યતઃ લોકો એવું જ સમજે છે કે વારસો માટે માલ છોડવામાં સવાબ નથી અથવા

બાળ બચ્ચાંનાં પાલન પોષણમાં સવાબ નથી, આ હદીષ તેમનું રદ કરે છે. એમાં સ્પષ્ટપણે ઈર્શાદ છે કે **પાછળ વાળાઓ માટે માલ છોડવામાં આવે એમાં અધિક સવાબ છે એના કરતાં કે સર્વ માલ મસ્જિદ વગેરેમાં આપી દેવામાં આવે, અને વારસોને ભીખ માગતા છોડવામાં આવે. એ જ પ્રમાણે, બીવી બચ્ચાંના ભરણપોષણમાં ખર્ચ કરવો પણ સવાબનો સબબ છે.**

اخلف بعد اصحابی : આ સવાલનો મક્સદ એ હતો કે શું આ બીમારીમાં મારું મૌત મુક્દ્દર છે ? શું હું અહીં દફન થઈશ ? આ સવાલ એટલા માટે કર્યો હતો કે એ ચીજ એમને પસંદ ન હતી કે હિજરત બાદ મક્કામાં જ દફન થાઉં. જેમ કે, બીજી રિવાયતોમાં છે, મને એ અંદેશો થયો કે ક્યાંક એ જ ભૂમિમાં ન મરું જ્યાંથી હિજરત કરી ચૂક્યો છું. હુઝૂર દાનાએ ગોયૂબ ﷺએ ફર્માવ્યું, "એવું થશે નહીં ! તમે આ બીમારીથી સાજા થશો અને એના પછી જીવંત રહેશો અને નેક અમલો કરશો જેનાથી તમારો દરજો ઔર બુલંદ થશે. તમારા થકી એક ક્રૌમને ફાયદો પહોંચશે અને એકને નુકસાન પહોંચશે. કિતાબુલ મઝ્મામાં તેમની બીજી સાહબઝાદી જેમનુ નામ પણ આઈશા જ છે તેમનાથી મરવી છે કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ પોતાનો દસ્તે મુબારક પેશાની પર રાખ્યો પછી હઝરત સઅદના ચેહરા તથા પેટ પર ઘસ્યો અને આ પ્રમાણે દુઆ ફર્માવી : હે અલ્લાહ ! સઅદને શિફા અતા ફર્માવ અને તેમની હિજરતને પૂરી ફર્માવ. હઝરત સઅદ ફર્માવે છે કે દસ્તે મુબારકની ઠંડક હું હમેશાં મેહસૂસ કરું છું ત્યાં સુધી કે અત્યારે પણ !

હુઝૂરે અક્દસ ﷺની આ દુઆ ક્બૂલ થઈ અને **ગયબની ખબર સાચી પડી.** આ બનાવ પછી હઝરત સઅદ ૪૫ કે ૪૭ વરસો સુધી જીવતા રહ્યા. આ બનાવ હિ.સ. ૧૦નો છે અને તેમનો વિસાલ હિ.સ. ૫૫ કે ૫૭માં થયો. અલ્લાહ ﷻએ એમના જ હાથે ઈરાન ફતહ કરાવ્યું જેનાથી ઈરાનીઓને નુકસાન પહોંચ્યું અને મુસલમાનોને મહાન લાભ પહોંચ્યો. તેમજ એ જ્યારે ઈરાકના વાલી હતા તો **કેટલાક બદ્નસીબ મુર્તદ થઈ ગયા એમને પકડીને તેમની સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા. તેમણે તેમને તૌબાનો હુકમ આપ્યો તો અમુકે તૌબા કરી તેમણે બંને જહાનની ભલાઈ મેળવી અને અમુક અડી રહ્યા જેમને ક્ત્લ કરાવી દેવામાં આવ્યા.** આ પણ એક ક્રૌમને નફો પહોંચાડવું અને એક ક્રૌમને નુકસાન પહોંચાડવું છે.

સઅદ બિન ખૌલા : એ પોતાના મૂળના એ'તેબારે અજમી હતા અને યમનના રહેવાસી હતા. બની આમિર બિન લુવય હલ્ફી (સાથી) હતા એટલા માટે અમુક લોકોએ તેમને બની આમિરના વ્યક્તિ કહી આપ્યા છે. આપ સાબિક્રીને અવ્વલીન (શરૂમાં ઈમાન લાવનારાઓ)માંથી છે. પ્રથમ હબ્શા હિજરત કરી પછી મદીના તયબાહ. બદર ઓહદ, ખંદક, સુલહે હુદૈબિયાના જંગોમાં શરીક રહ્યા. હજ્જતુલ વિદાઅના પ્રસંગે મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં વફાત પામ્યા. અલ્લાહની રઝાના માટે જે પ્યારા વતનનો ત્યાગ કર્યો હતો ત્યાં દફન થવું મુહાજિરો તથા ખૂદ હુઝૂરે અક્દસ ﷺને પસંદ ન હતું. એટલા માટે ફર્માવ્યું, "પરંતુ રહમને પાત્ર સઅદ બિન ખૌલા છે."

يرثی له رثيته : જ્યારે "સિલા" વગર હોય તો એનો અર્થ છે મૃત્યુ પછી કોઈની પ્રશંસા વર્ણન કરવી. અને જ્યારે લામના "સિલા"ની સાથે બોલવામાં આવે **رثيت له** તો એનો અર્થ : મરનાર પર ગમગીન થયો. અહીં એ જ અર્થ મુરાદ છે, હઝરત સઅદ બિન ખૌલા رضی اللہ عنہ ના મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં મૃત્યુ પામવા પર ગમ પ્રદર્શિત કરી રહ્યા છે. આ મના મર્ષિયામાં દાખલ નથી, મના તે મર્ષિયા છે જે ગમને તાજો કરવા માટે હોય. જેમ કે હદીષ *(મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૪/૩૫૬, ૩૮૩, ઈબ્ને માજહ–જનાઈઝ, પેજ–૧૧૫)*માં ફર્માવ્યું છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ મરાષીથી મના ફર્માવ્યું છે. આ હદીષને ઈમામ હાકિમે સહીહ કહી. **يرثی له**થી છેવટ સુધી હુઝૂરે અક્દસ ﷺનો ઈર્શાદ નથી, એ હઝરત સઅદ رضی اللہ عنہ નો ક્રૌલ છે. હજ્જતુલ વદાઅના મૌક્રા પર હઝરત સઅદ رضی اللہ عنہ ના કેવળ એક સાહબઝાદી હઝરત આઈશા હતાં, આપ સહાબિયા છે. એના પછી અન્ય ઔલાદ થઈ જેમાં આમિર તથા અમ્ર શકી પણ છે જે કર્બલામાં યઝીદી ફૌજનો સેનાપતિ હતો. હઝરત સઅદના ૧૭ પુત્રો તથા ૧૭

ت ٢٤٠ حَدَّثَنِي أَبُو بُرْدَةَ بْنُ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ وَجِعَ

''અબૂ બુરદા બિન અબૂ મૂસા અશઅરી رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે હઝરત અબૂ મૂસા સખત [તઅલીક : ૨૪૦]

أَبُو مُوسَى وَجَعًا فَغُشِيَ عَلَيْهِ وَرَأْسُهُ فِي حِجْرِ امْرَأَةٍ مِنْ أَهْلِهِ فَلَمْ

બીમાર પડયા ત્યાં સુધી કે એમના પર બેહોશી છવાઈ ગઈ અને એમનુ માથુ એમનાં એક પત્નીના ખોળામાં

يَسْتَطِعْ أَنْ يَرُدَّ عَلَيْهَا شَيْئًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ أَنَا بَرِيءٌ مِمَّنْ بَرِئَ مِنْهُ

હતું. એમનામાં એટલી શક્તિ ન હતી કે કાંઈ કહી શકે. જ્યારે રાહત થઈ તો ફર્માવ્યું, **હું બેઝાર છું તેનાથી**

رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ تَعَالَى

જેનાથી રસૂલુલ્લાહ ﷺ બેઝાર છે. રસૂલુલ્લાહ ﷺ મુસીબત પર ચીસો પાડનારી માથુ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَرِيءٌ مِنَ الصَّالِقَةِ وَالْحَالِقَةِ وَالشَّاقَّةِ عه

મુંડાવનારી તથા કપડાં ફાડનારીથી બેઝાર છે.'' (બુખારી ૧/૧૭૩)

પુત્રીઓ થઈ જેમાં બેનાં નામ આઈશા છે, એક સહાબિયા છે જેમનું નામ આ હદીષમાં વર્ણન થયેલ છે, બીજાં તાબઈયા છે જેમનાથી ઈમામ માલિક રિવાયત કરે છે, અને જેમનાથી કિતાબે વસાયામાં વર્ણન કરેલ હદીષનો અમુક હિસ્સો રિવાયત થયેલ છે.

તઅલીક : ૨૪૦ની સમજૂતી

ઈમામ બુખારીએ આ હદીષની સનદને આ પ્રમાણે વર્ણવી છે : قال الحكم '' આ હકમ બિન મૂસા અબૂ સાલેહ કન્તરી છે. તેમનો વિસાલ હિ.સ. ૨૩૨માં થયો છે. ઈમામ બુખારીએ જો કે એમનો જમાનો પામ્યો પણ તેમનાથી હદીષ નથી સાંભળી એટલા માટે قال الحكم કહ્યું حدثنى الحكم નથી કહ્યું, એટલા માટે કે જે લોકોએ ઈમામ બુખારીના શયખોને જમા કર્યા છે. એમણે હકમનો ઉલ્લેખ નથી કર્યો, આ અલ્લામા ઈબ્ને હજરની રાય છે. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું કે ઈમામ બુખારીએ એ હકમથી હદીષ સાંભળી છે એની દલીલ અબુલ વક્તની રિવાયત છે જેમાં حدثنى الحكم છે. તેમજ દારકુત્નીએ હકમ તથા કાસિમ બિન મુખયમિરાને એ લોકોમાં ઉલ્લેખ્યા છે જેમની હદીષ ઈમામ બુખારીએ લીધી છે. ઈબ્ને તિને કહ્યું કે એને મુસ્નદના તરીકાથી એટલા માટે નથી વર્ણન કરી કે તે કાસિમ બિન મુખયમિરાની હદીષની તખરીજ નથી કરતા. અને અમુક લોકો (અલ્લામા ઈબ્ને હજર)એ કહ્યું કે એ જ હાલ હકમનો પણ છે.

આ હદીષથી સાબિત થયું કે કોઈ મુસીબત પર ચીસો પાડવી બૂમો પાડવી (ચીસાચીસ કરવી), માથુ મૂંડાવવું, કપડાં ફાડવાં હરામ છે. એના જ હુકમમાં મોઢું ચૂથવું, વાળ વિખેરવા, છાતી કૂટવી વગેરે છે.

حديث ٧٦٢ أَخْبَرَتْنِي عَمْرَةُ قَالَتْ سَمِعْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا

"ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, જ્યારે ઝૈદ બિન હારિષા [હદીષ : ૭૬૨]

حَاءَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَتْلُ ابْنِ حَارِثَةَ وَجَعْفَرٍ

અને જઅફર અને ઈબ્ને રવાહાના શહીદ થવાની ખબર નબી ﷺની પાસે આવી તો એ પ્રમાણે બેઠા કે

وَابْنِ رَوَاحَةَ جَلَسَ يُعْرَفُ فِيهِ الْحُزْنُ وَأَنَا أَنْظُرُ مِنْ صَائِرِ الْبَابِ

હુઝૂરનો આંત્રિક ગમ જાહેર થઈ રહ્યો હતો અને હું દરવાજાના કાણામાંથી જોઈ રહી હતી. એટલામાં એક

شَقِّ الْبَابِ فَأَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ إِنَّ نِسَاءَ جَعْفَرٍ وَذَكَرَ بُكَاءَهُنَّ فَأَمَرَهُ

શખ્સ આવ્યો અને અર્ઝ કરી કે જઅફરની ઔરતો રડી રહી છે. તો તેને હુઝૂરે હુકમ આપ્યો કે તેણીઓને રોકી

أَنْ يَنْهَاهُنَّ فَذَهَبَ ثُمَّ أَتَاهُ الثَّانِيَةَ لَمْ يُطِعْنَهُ فَقَالَ انْهَهُنَّ فَأَتَاهُ

દે. તે ગયો અને ફરી બીજીવાર આવ્યો (અને કહ્યું), તેમણે વાત ન માની ! તો ફર્માવ્યું, તેમને મના કરી આપ!

الثَّالِثَةَ قَالَ وَاللهِ غَلَبْنَنَا يَا رَسُولَ اللهِ فَزَعَمْتُ أَنَّهُ قَالَ فَاحْثُ فِي أَفْوَاهِهِنَّ

ફરી તે ત્રીજી વાર હાજર થયો અને કહ્યું, ખુદાની ક़સમ ! તેણીઓ મારા પર ગાલિબ આવી ગઈ, યા

સમજૂતી : ૭૬૨

એ હઝરાતની શહાદત ગઝવએ મૌતામાં થઈ હતી જે હિ.સ. ૮ના જુમાદલ ઉલામાં થયો હતો. હઝરત ઝયદ બિન હારિષા બિન શરાહીલ બિન કઅબ બિન અબ્દુલઉઝ્ઝા બિન ઈમરઉલ ક़ૈસ કલ્બી કુઝાઈ رضی اللہ عنہ બનૂ ક़ઝાઅહના ફરઝંદ હતા. એ યમનનો એક ક़બીલો છે. એ હજી ઘણી નાની વયના હતા એવામાં એમનાં વાલિદા સોઅદા બિન્તે ષઅલ્બા પોતાના પિયર બની મઅનમાં ગયાં જે બની તયની શાખ હતી. સંજોવસાત બનૂ ક़ૈસે એના પર હુમ્લો કર્યો અને લૂટમારમાં હઝરત ઝયદને પણ ઉઠાવી લાવ્યા અને હબાશાના બજારમાં હકીમ બિન હિઝામના હાથે ચારસો દિરહમમાં વેચી દીધા. તેમણે પોતાનાં ફોઈ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ખદીજતુલ કુબરા رضی اللہ عنہا ની ખિદમતમાં પેશ કર્યા. ઉમ્મુલ મો'મિનીને હુઝૂર ﷺને ભેટ ધર્યા. હુઝૂરે અકરમ ﷺએ તેમને પોતાના ફરઝંદ બનાવી લીધા હતા. એના કારણે અરબના દસ્તૂરના પ્રમાણે ઝયદ બિન મુહમ્મદ (ﷺ) કહેવામાં આવતા હતા. જ્યારે આયતે કરીમા اُدْعُوْهُمْ لِاٰبَآئِهِمْ "તેમને તેમના બાપના નામ સાથે પુકારો" નાઝિલ થઈ તો મૌલા રસૂલુલ્લાહ ﷺના લક़બથી યાદ કરવામાં આવ્યા. એકવાર એમના વાલિદ તલાશ કરતા મક્કા મોઅઝ્ઝમા પહોંચ્યા અને તેમને પામી લીધા. ખિદમતે અક़્દસમાં હાજર થયા અને પોતાના પુત્રને પાછો માગ્યો. હુઝૂરે ફર્માવ્યું, એમને પૂછી લો, જો એઓ જવા ચાહે તો લઈ જાવ. હઝરત ઝયદે પિતા સાથે જવાનો ઈન્કાર કરી આપ્યો અને હુઝૂરની ગુલામી ક़બૂલ રાખી.

હુઝૂરે એમના નિકાહ હઝરત ઉમ્મે અયમનથી કરી આપ્યા હતા. જેમનાથી હઝરત ઓસામા હિબ્બે રસૂલુલ્લાહ ﷺ પેદા થયા. તેમની ત્રણ ઔલાદો થઈ : ઓસામા, ઝયદ બિન ઝયદ, રુક़ૈયા. આ બંનેવ નાની વયમાં મૃત્યુ

الـتُّرَابَ فَقُلْتُ اَرْغَمَ اللّٰهُ اَنْفَكَ لَمْ تَفْعَلْ مَا اَمَرَكَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى

રસૂલલ્લાહ ! ઉમ્મુલ મો'મિનીનનું ગુમાન છે કે ફર્માવ્યું, તેણીઓના મોઢામાં ધૂળ નાખી દો ! તો મેં એ

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ تَتْرُكْ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْعَنَاءِ

શખ્સને કહ્યું, અલ્લાહ તારું નાક ધૂળમાં મિલાવે ! રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ જે હુકમ આપ્યો તે ન કર્યું અને

રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને દુ:ખ પહોંચાડવાથી પણ દૂર ન રહ્યો."

(બુખારી ૧/૧૭૩, ૧/૧૭૪, ૨/૮૧૧ મગાઝી, મુસ્લિમ–જનાઈઝ, અબૂ દાઉદ–જનાઈઝ, નિસાઈ–જનાઈઝ)

પામ્યાં, કેવળ હઝરત ઓસામા જીવતા રહ્યા.

હઝરત જઅફર બિન અબી તાલિબ : આપ હઝરત શેરે ખુદા كرم الله تعالى وجهه الكريم થી દસ વરસ મોટા હતા. આપ પણ સાબેકીને અવ્વલીન (શરૂમાં ઈમાન લાવનારાઓ)માંથી છે. પ્રથમ હબ્શા હિજરત કરી પછી ગઝવાએ ખયબરના પ્રસંગે મદીના તયબાહ આવી ગયા. ગઝવએ મૌતામાં એવી બહાદુરીથી લડયા કે બંને હાથો કપાઈ ગયા પણ અલમ (ઝંડો) પડવા ન દીધો. અલ્લાહ جل جلاله એ એમને કપાયેલા હાથોના બદલામાં બે હાથો અતા કરી દીધા જેના વડે તે ફરિશ્તાઓની સાથે ઉડ્ડયન કરે છે. એટલા માટે એમને "ઝુલ જનાહૈન" અને "જઅફરે તૈયાર" કહેવામાં આવે છે. એ બહાદુરી સાથે લડતા હતા કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضي الله عنهما એ ફર્માવ્યું કે લડાઈ ખત્મ થયા પછી જોવામાં આવ્યું તો નેવુથી અધિક ઝખ્મો લાગ્યા હતા. સૌ સામે વાગ્યા હતા પીઠ પાછળ એક પણ ન હતો. (બુખારી, ૨/૮૧૧ મગાઝી) હઝરત હુસૈન رضي الله عنه ના બોત્તેર ઝખ્મો વર્ણન કરનારા વાઈઝોથી દરખાસ્ત છે કે તેઓ ઈસ્લામ પર આ ફિદા થનારાના નેવુથી અધિક ઝખ્મોને પણ કદી કદી વર્ણન કર્યા કરે.

એમની પત્નીઓમાં કેવળ હઝરત અસ્મા બિન્તે ઉમૈસનો હાલ જાણમાં છે. તેમનાથી ત્રણ પુત્રો પેદા થયા : અબ્દુલ્લાહ, મુહમ્મદ, ઔફ. એમાંથી વંશ કેવળ હઝરત અબ્દુલ્લાહથી ચાલ્યો.

હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન રવાહા رضي الله عنه : આપ બની ખઝરજના પ્રતિષ્ઠિત શખ્સો તથા અન્સારે કિરામના સાબેકીને અવ્વલીનમાંથી છે. લયલતુલ અકબહના નોકબામાં આ પણ છે. બદર અને એના બાદ તમામ ગઝવાતમાં શરીક રહ્યા, ત્યાં સુધી કે ગઝવાએ મૌતામાં શહીદ થયા. એમનાથી હઝરત અનસ બિન માલિક, હઝરત ઓસામા, હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસે રિવાયત કરી છે. જ્યારે ક્યાંક ઈસ્લામનું લશ્કર જતુ તો એ સૌ પ્રથમ જતા અને સૌથી છેલ્લે પાછા ફરતા. જ્યારે આ આયતે કરીમા નાઝિલ થઈ : **وَ الشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوٗنَ** "શાયરોનું અનુસરણ ગુમરાહ લોકો જ કરે છે." તો એ ખૂબ રંજ પામ્યા અને કહ્યું કે હું એમનામાંથી જ છું ! તો આ આયત નાઝિલ થઈ : **اِلَّا الَّذِيْنَ آمَنُوْا وَ عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ** "પણ તેઓ જે ઈમાન લાવ્યા અને સારા અમલો કર્યા." અરબના પ્રખ્યાત શાયરોમાં હતા. ઈમાનથી મુશર્રફ થયા બાદ કેવળ નઅતમાં મશગૂલ રહ્યા. **اللهم لولا انت ما اهتدينا ـ ولا تصدقنا و لا صلينا** તેમના પ્રશંસાના કસીદાનો પ્રથમ શેઅર છે.

ان نساء جعفر : એ વખતે હઝરત જઅફરના નિકાહમાં કેવળ હઝરત અસ્મા બિન્તે ઉમૈસ رضي الله عنها હતાં. અહીં મુરાદ એ છે કે હઝરત અસ્મા તથા અન્ય સગી ઔરતો રડતી હતી. એની પણ સંભાવના છે કે એ રડવું અવાજ સાથે હોય જે મના છે તથા હરામ છે. એટલા માટે હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ મના કરવાનો હુકમ આપ્યો. એ સ્ત્રીઓએ રડવાનુ બંધ ન કર્યું કેમ કે મુસીબત સખત હતી એટલા માટે સબ્ર ન કરી શકી. અને એની પણ સંભાવના છે કે તેણીઓ અવાજથી રડી રહી ન હતી પણ એનો અંદેશો હતો કે ક્યાંક અવાજથી ન રડવા માંડે એટલા માટે મના ફર્માવ્યું. આ મનાઈ મકરૂહે તન્ઝીહી હતી. એટલા માટે જ, હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ કોઈ

''અને મુહમ્મદ બિન કઅબ ક़ોરઝીએ ફર્માવ્યું, નાપસંદીદા વાત કહેવી અને [તઅલીક़ : ૨૪૧]

બદ્દુગુમાની કરવી એ બેસબ્રી છે.

અન્યને ન મોકલ્યો.

لم تفعل : ''લમ'' ફેઅલે મુઝારેઅને માઝી મનફીના અર્થમાં કરી આપે છે. હવે તેનો તર્જુમો આ પ્રમાણે થયો : રસૂલુલ્લાહ ﷺએ જે હુકમ આપ્યો હતો તે તેં ન કર્યું. હુઝૂરે અક़દસ ﷺએ પ્રથમ એ હુકમ આપ્યો હતો કે તેમને રોવાથી મના કરી આપો. તે એમણે કર્યું. અને મોમાં ધૂળ નાખી દો ! આ બીજો હુકમ હજુ આપ્યો જ હતો એવામાં ઉમ્મુલ મો'મિનીન رضی اللہ عنہاએ ફર્માવ્યું, તેં ન કર્યું. હજી બીજા હુકમ પર અમલ કરવાનો મોકો જ ક્યાં મળ્યો હતો ? કે આવુ ફર્માવવું દુરુસ્ત થાત ! એનો જવાબ એ છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીને અંદાજથી જાણી લીધુ હતું કે તે એવું કરશે નહીં અને એના પર એમને યક़ીન હતું. એટલા માટે એને ભૂતકાળવાચક સંબોધનથી તાબીર કર્યું. પણ કિતાબુલ જનાઈઝની બીજી રિવાયત અને મગાઝીની રિવાયતમાં છે : **وما انت بفاعل** ''તમે એવું નહીં કરો.'' આ રિવાયત પર કોઈ શંકા નથી. અને **لم تفعل**ની રિવાયત કોઈ રાવીનો તસર્રુફ છે. એ પણ કહી શકાય છે કે લમ તફઅલથી મુરાદ એ છે કે તું એમને ચુપ ન કરાવી શક્યો તો મના કરવું એ ન કરવા સમાન છે. એટલા માટે ફર્માવ્યું, ''તેં ન કર્યું.''

فاحث : ''તો એમના મોઢામાં ધૂળ ભરી દો !'' અમુક શરહ કરનારાઓએ એને હક़ીક़ી અર્થ પર આધારિત કર્યું (ધાર્યું) છે કે ખરેખર એ જ મતલબ હતો કે મોઢામાં ધૂળ ભરી દો જેથી રડી ન શકે. પણ એ મુનાસિબ નથી. કેમ કે મુસીબતના માર્યાની ગમખ્વારી લાઝિમ છે કે તેને અધિક તકલીફ પહોંચાડવું ?! એટલા માટે જાહેર એ જ છે કે એ કેવળ ધમકાવવા પૂરતુ છે.

મસાઈલ : આ હદીષથી જાણવા મળ્યું કે **મુસીબતના સમયે એવી રીતે બેસવું કે ગમ જાહેર થાય, એ સુન્નત છે. સુન્નત તરીક़ો મધ્યમ માર્ગ અપનાવવું છે. મુસીબત છતાં હસવું, ખુશ મિઝાજ રહેવું એ સંગદિલી તથા ક્રૂરતા છે. અને ચીસો પાડવી, ચિલ્લાવું, બેસબ્રી દેખાડવી અસંયમીપણુ છે અને બંનેના મધ્યમાં રહેવું, ચહેરાથી ગમ જાહેર થાય, આંસૂ વહી રહ્યાં હોય મધ્યમમાર્ગીપણુ છે.** આ પરથી એ પણ જાણવા મળ્યું કે સ્ત્રીઓને માટે એ જાઈઝ છે કે પર્દામાં રહીને અજનબી પુરૂષોને જરૂરત મુજબ જુએ. અને જો તેઓ કોઈ વાંધાજનક કામ કરી રહ્યા હોય અને કોઈ મના ન કરે તો પર્દામાં રહીને મના કરી શકે છે. કોઈ ખબરના સમર્થન માટે ક़સમ ખાવી જાઈઝ છે.

તઅલીક़ : ૨૪૧ની સમજૂતી

قول سئ નાપસંદ વાત : એ વાત જેનાથી રંજમાં વધારો થાય અને **ظن سوء** બદ્દુગુમાની એ છે કે એનાથી નિરાશ થઈ જાય કે એનો બદલ નથી મળી શકતો અથવા મુસીબત પર જે સવાબનો વાયદો છે, તેને મુશ્કેલ (દૂર) જાણે. *(બુખારી, ૧/૧૭૩)*

حديث ٧٦٣ أَخْبَرَنَا إِسْحٰقُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ ابْنِ أَبِي طَلْحَةَ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ

''ઈસ્હાક બિન અબ્દુલ્લાહ બિન અબી તલ્હાએ ખબર આપી કે તેમણે [હદીષ : ૭૬૩]

رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ يَقُوْلُ اشْتَكٰى ابْنٌ لِأَبِي طَلْحَةَ قَالَ فَمَاتَ وَأَبُوْ طَلْحَةَ

હઝરત અનસ رضي الله عنه ને એવું કહેતાં સાંભળ્યા કે અબૂ તલ્હાના એક સાહબઝાદા બીમાર થયા અને મૃત્યુ

خَارِجٌ فَلَمَّا رَأَتِ امْرَأَتُهُ أَنَّهُ قَدْ مَاتَ هَيَّأَتْ شَيْئًا وَنَحَّتْهُ فِيْ جَانِبِ الْبَيْتِ

પામ્યા અને અબૂ તલ્હા બહાર હતા. જ્યારે તેમનાં પત્નીએ જોયું કે બાળક મૃત્યુ પામ્યો છે તો થોડુક ખાણુ

فَلَمَّا جَاءَ أَبُوْ طَلْحَةَ قَالَ كَيْفَ الْغُلَامُ قَالَتْ قَدْ هَدَأَ نَفْسُهُ وَأَرْجُوْ

તૈયાર કર્યું અને બાળકને ઘરની એક બાજુએ અલગ કરી આપ્યું. જ્યારે અબૂ તલ્હા આવ્યા તો પૂછયું, બાળક

أَنْ يَكُوْنَ قَدِ اسْتَرَاحَ وَظَنَّ أَبُوْ طَلْحَةَ أَنَّهَا صَادِقَةٌ قَالَ فَبَاتَ

કેવું છે ? તેણીએ કહ્યું કે સુકૂનની સાથે છે અને મને ઉમ્મીદ છે કે તે આરામ પામી ગયો. અને અબૂ તલ્હા એવું

فَلَمَّا أَصْبَحَ اغْتَسَلَ فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ أَعْلَمَتْهُ أَنَّهُ قَدْ مَاتَ فَصَلّٰى

સમજ્યા કે તેણી સાચુ કહી રહી છે. અને તે સૂઈ ગયા. જ્યારે સવાર થઈ તો ગુસ્લ કર્યું. જ્યારે બહાર જવાનો

مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ أَخْبَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

ઈરાદો કર્યો તો તેમનાં પત્નીએ તેમને જણાવ્યું કે તે મૃત્યુ પામ્યુ છે. હવે અબૂ તલ્હાએ નબી ﷺ ની સાથે

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَا كَانَ مِنْهُمَا فَقَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

નમાઝ પઢી, પછી નબી ﷺ ને જણાવ્યું જે એમનાં પત્ની તરફથી બન્યું. તો રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું,

સમજૂતી : ૭૬૩

ابن لابی طلحة એ સાહબઝાદા અબૂ ઉમૈર હતા. જ્યારે નબી કરીમ ﷺ એમના ઘરે તશરીફ લઈ જતા તો એમને ફર્માવતા, હે અબૂ ઉમૈર ! નુગૈરનું શું થયું ?! એ વખતે તે દૂધ પીતા બાળક હતા. એક નાની ચકલી એમનાથી ખૂબ જ આકર્ષિત હતી, એમની સાથે રમતી હતી. ''નુગૈર'' : ચકલી જેવું નાનું પક્ષી જેની ચાંચ લાલ રંગની હોય છે. *(મિશ્કાત/૪૧૬, હાશિયો–૮)*

هيأت شيئا : એનો એક અર્થ એ છે કે એ દિવસે હઝરત અબૂ તલ્હાને રોઝો હતો. જેથી એમના માટે ખાણુ પકાવ્યું. અને એક મતલબ એ પણ થઈ શકે છે કે બાળકને નવડાવ્યું, કફન પહેરાવ્યું, ખુશ્બુ લગાડી, જેવું કે અમ્મારા બિન ઝાઝાન અન ષાબિતની રિવાયતમાં છે. એટલે કે અમ્મારાબિન ઝાઝાને જે ષાબિતથી રિવાયત કરી, એમાં છે.

وَسَلَّمَ لَعَلَّ اللّٰهَ اَنْ يُّبَارِكَ لَهُمَا فِيْ لَيْلَتِهِمَا قَالَ سُفْيٰنُ فَقَالَ

અલ્લાહ ﷻ તમને બંનેને આ રાતમાં બરકત આપશે. સુફ્યાને કહ્યું, અન્સારના એક સાહબે મને બતાવ્યું કે

رَجُلٌ مِّنَ الْاَنْصَارِ فَرَاَيْتُ تِسْعَةَ اَوْلَادٍ كُلُّهُمْ قَدْ قَرَاُ الْقُرْاٰنَ ؏

તેમના નવ પુત્રો જોયા, સૌ કુર્આન પઢેલા હતા.''

(બુખારી, ૧/૧૭૩, ૧૭૪, ૨/૮૨૨, અલ્ અકીકા, ૨/૯૧૭, અલ્ અદબ, મુસ્લિમ–અલ અદબ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ–૩)

قد هدأ نفسه : هدأ નો અર્થ **سكن** છે. મતલબ એ છે કે બીમારીથી શ્વાસમાં જે અજંપો હતો તે જતો રહ્યો. ઉમ્મે સુલૈમની મુરાદ એ હતી કે મૌતથી શ્વાસ ખત્મ થઈ ગયો. પણ અબૂ તલ્હા એવું સમજ્યા કે બીમારી દૂર થઈ ગઈ અને બાળક સૂઈ ગયો. આ ''તૌરિયા'' છે કે એવી વાત કહેવામાં આવે જેના બે અર્થો હોય. એ જરૂરતના સમયે જાઈઝ છે.

فبات : એનો અર્થ એ છે કે અબૂ તલ્હાએ ઉમ્મે સુલૈમની સાથે હમબિસ્તરી પણ કરી જેના પ્રતિ **اغتسل**થી નિર્દેશ થયો છે. કિતાબુલ અકીકામાં છે : ઉમ્મે સુલૈમે એમની સામે ખાણુ મૂક્યું અને એમની સાથે હમબિસ્તરી કરી. અન્ય રિવાયતોમાં છે : પછી બેહતરીન શણગાર સજયો, એવો કે એનાથી પહેલાં ન કરતાં હતાં, પછી ખુશ્બૂ ઘસી પછી અબૂ તલ્હાની સામે આવ્યાં અને તેમણે હમબિસ્તરી કરી.

لعل الله : અલ્લામા અયનીએ લખ્યું છે :–

لعل للترجى الا اذا وردت عن الله وَ رسوله واوليائه فان معناه التحقيق ''તરજ્જીના માટે છે, પણ જ્યારે અલ્લાહ અને તેના રસૂલ અથવા તેના અવલિયા ફર્માવે તો તેહકીકના માટે છે.'' (તરજ્જી : કોઈ કામની આશા વ્યક્ત કરવી જેનું થવું અચોક્કસ હોય. તેહકીક : કોઈ કામનું ચોક્કસ તથા નિશ્ચિત રીતે થવું.)

જેમ કે આ ઈર્શાદ શબ્દસ : પૂર્ણ થયો. કિતાબુલ અકીકાની એક રિવાયતમાં છે કે, પછી ઉમ્મે સુલૈમને એક બાળકનો જન્મ થયો જેનું નામ અબ્દુલ્લાહ રાખવામાં આવ્યું. હઝરત અબૂ તલ્હાએ તેમને કહ્યું, બાળકને હિફાઝતથી રાખ એને નબી કરીમ ﷺની ખિદમતમાં પેશ કરવાનું છે. પછી હઝરત અનસના થકી એ બાળકને ખિદમતે અકદસ ﷺમાં મોકલ્યો. હુઝૂરે પૂછયું, તારી સાથે કાંઈ છે ? તેમણે અર્ઝ કરી, થોડીક ખજૂરો છે. હુઝૂરે તે ખજૂરોને લઈને ખૂબ સારી રીતે ચાવી અને પછી બાળકના તાળવામાં ચોંટાડી આપી અને એમનું નામ અબ્દુલ્લાહ રાખ્યું.

قال رجل من الانصار : બયહકીની ''દલાઈલુન્નબુવ્વત'' વગેરેમાં છે કે એ સાહબ અબાયહ બિન રિફાઆ હતા. એ નવ ઔલાદ હઝરત અબ્દુલ્લાહની નસલની હતી. સૌ ડાયરેક્ટ એમની ઔલાદ ન હતી.

આ હદીષથી સાબિત થયું કે અઝીમત એ જ છે કે મુસીબત પર ગમનો ઈઝહાર ન કરવામાં આવે અને રઝા બકઝાએ ઈલાહી રહેવામાં આવે. રઝા બિલ કઝાનો (અલ્લાહના ફૈસલા પર રાજી રહેવું) દરજ્જો સબ્રથી ઊંચો છે એ જ અઝીમત અને ગમને પ્રદર્શિત કરવું એ રુખસદ છે. એક તો એ છે કે માણસ પ્રાકૃતિક રીતે (ફિતરતન્) એટલો કઠણ હૃદયી છે કે એના પર કોઈ અસર નથી થતી. એ બુરુ છે, અને પસંદીદા એ છે કે અલ્લાહ ﷻની સાથે બંદાનો સંબંધ એટલો મજબૂત હોય કે એ ખયાલની સાથે કે દરેક મુસીબત તેની અતા છે એમ સમજીને માણસ સંતોષી રહે. જેમ કે હઝરત નિઝામુલ હક્ક વદ્દીન મહબૂબે ઈલાહીએ ફર્માવ્યું :–

چُوں دَدِّ بلاءِ تُو بر جانم بادا

(અર્થ) : ''જ્યારે તકલીફ તારા તરફથી છે તો મારી જાન તૈયાર છે !''

حديث ٧٦٤ عَنْ اَنَسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ دَخَلْنَا مَعَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, અમે લોકો રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની [હદીષ : ૭૬૪]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلٰى اَبِىْ سَيْفٍ الْقَيْنِ وَكَانَ ظِئْرًا لِاِبْرَاهِيْمَ فَاَخَذَ

સાથે અબૂ યૂસુફ લોહારના ઘરે ગયા. હઝરત ઈબ્રાહીમ તેમના જ ઘરે પરવરિશ પામી રહ્યા હતા.

رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِبْرَاهِيْمَ فَقَبَّلَهٗ وَشَمَّهٗ ثُمَّ

રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ હઝરત ઈબ્રાહીમને લીધા, તેમનો બોસો આપ્યો અને સૂંઘ્યા. ત્યારબાદ અમે લોકો પાછા

دَخَلْنَا عَلَيْهِ بَعْدَ ذٰلِكَ وَاِبْرَاهِيْمُ يَجُوْدُ بِنَفْسِهٖ فَجَعَلَتْ عَيْنَا رَسُوْلِ اللّٰهِ

ફરી ગયા. તો ઈબ્રાહીમ અંતિમ શ્વાસ લઈ રહ્યા હતા. એના પર રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની આંખોથી આંસૂં વહેવા

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَذْرِفَانِ فَقَالَ لَهٗ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ عَوْفٍ

લાગ્યાં. હઝરત અબ્દુર્રહ્માન બિન ઔફે અર્ઝ કરી, આપ યા રસૂલલ્લાહ ?! હે ઈબ્ને ઔફ આ શફકત

وَاَنْتَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ فَقَالَ يَا ابْنَ عَوْفٍ اِنَّهَا رَحْمَةٌ ثُمَّ اَتْبَعَهَا بِاُخْرٰى

(લાગણી) છે. પછી ત્યારબાદ બીજીવાર આંસૂં નીકળ્યાં તો હુઝૂરે ફર્માવ્યું, બેશક ! આંખ રડે છે, દિલ

فَقَالَ اِنَّ الْعَيْنَ تَدْمَعُ وَالْقَلْبَ يَحْزَنُ وَلَا نَقُوْلُ اِلَّا مَا يَرْضٰى رَبُّنَا

ગમગીન છે પણ જીભ પર એ જ છે જેને આપણો પરવરદિગાર પસંદ ફર્માવે છે અને અમે

وَاِنَّا بِفِرَاقِكَ يَا اِبْرَاهِيْمُ لَمَحْزُوْنُوْنَ

હે ઈબ્રાહીમ ! તારી જુદાઈથી ગમગીન છીએ." (બુખારી ૧/૭૪)

સમજૂતી : ૭૬૪

હઝરત ઈબ્રાહીમ ક્યારે પેદા થયા, ક્યારે વિસાલ ફર્માવ્યો, એના પર વિગતવાર ચર્ચા કિતાબુલ કસૂફમાં થઈ ચૂકી છે. હઝરત ઈબ્રાહીમ رضی اللہ عنہ હઝરત મારિયા ક્વિબ્તિયાના પેટથી પેદા થયા હતા. જેમને શાહ નજ્જાશીએ નઝર કર્યાં હતાં. એ જ્યારે પેદા થયા તો અન્સારે કિરામની સ્ત્રીઓ એની ખ્વાહિશમંદ થઈ કે દૂધ પીવડાવવાની ખિદમત એમને સોંપવામાં આવે. પણ ડ્રો કરતાં હઝરત ઉમ્મે બુરદા બિન્તે મુન્ઝર رضی اللہ عنہا નું નામ નીકળ્યું. એમના જ પતિ અબૂ સૈફ લુહાર હતા. એમનું નામ અવસન બિન બરાઅ્ હતું આ બંનેવ બનૂ નજ્જારના વ્યક્તિ હતા જે હુઝૂર ﷺ ના જદ્દે કરીમ (દાદા) હઝરત અબ્દુલ મુત્તલિબનું મોસાળ હતું. હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ ફર્માવ્યું, જો ઈબ્રાહીમ જીવંત રહેતા તો ક્વિબ્તીઓથી જિઝયો માફ ફર્માવી આપત. (ઉમ્દતુલ ક્વારી, ૭/૧૦૩)

એના બારામાં વિવિધ રિવાયતો આવી છે કે હઝરત ઈબ્રાહીમ رضی اللہ عنہ ની નમાઝે જનાઝા પઢવામાં આવી કે

حديث ૭૬૫ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ اشْتَكٰى سَعْدُ

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, સઅદ બિન ઓબાદા પોતાની [હદીષ : ૭૬૫]

بْنُ عُبَادَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ شَكْوٰى لَهُ فَاَتَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

એક બીમારીમાં સપડાયા, તો એમની પાસે નબી ﷺ તશરીફ લાવ્યા અને હુઝૂરની સાથે અબ્દુર્રહમાન

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعُوْدُهُ مَعَ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ عَوْفٍ وَّسَعْدِ بْنِ وَقَّاصٍ

બિન ઔફ તથા સઅદ બિન વક્કાસ અને અબ્દુલ્લાહ બિન મસ્ઊદ رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ હતા. જ્યારે

وَعَبْدِ اللّٰهِ بْنِ مَسْعُوْدٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمْ فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ فَوَجَدَهُ

એમની પાસે પહોંચ્યા તો તેમને પોતાના લોકોના ટોળામાં પામ્યા પૂછયું, ફ઼ઝા કરી ગયા ? તો લોકોએ અર્ઝ

فِيْ غَاشِيَةِ اَهْلِهٖ فَقَالَ قَدْ قَضٰى فَقَالُوْا لَا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ فَبَكَى النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

કરી, નહીં ! યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ એના પર નબી ﷺ રડી પડયા. જ્યારે લોકોએ નબી ﷺ ના રડવાને

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا رَاَى الْقَوْمُ بُكَاءَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

જોયું તો સૌ રડવા લાગ્યા. એની પર ઈર્શાદ ફર્માવ્યું, શું તમે લોકો નથી સાંભળતા આંખનાં આંસૂ, દિલના

નહીં ? સહીહ એ જ છે કે પઢવામાં આવી. ઈમામ અતાએ ઈબ્ને અજલાનના વાસ્તાથી હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી કે તેમણે ફર્માવ્યું કે નબી કરીમ ﷺ એ તેમના પર ચાર તકબીરો પઢી. એનું સમર્થન એનાથી પણ થયું છે કે **દફન પછી હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ ફર્માવ્યું, કોઈ એક મશક લાવે. એક અન્સારીએ હુકમનુ પાલન કર્યું. તેમને જ ફર્માવ્યું, ઈબ્રાહીમની ક઼બ્ર પર છાંટી દો.** જ્યારે દફનમાં હુઝૂર શરીક હતા તો પછી આ કેવી રીતે સમજમાં આવી શકે છે કે જનાઝાની નમાઝ ન પઢી હશે, જ્યારે કે જનાઝાની નમાઝ એના અગાઉ મશ્રૂઅ (શરીઅતના આદેશ હેઠળ) થઈ ચૂકી હતી. જન્નતુલ બક઼ીઅમાં સૌ પ્રથમ હઝરત ઉષ્માન બિન મઝઊન દફન થયા, એમના પછી હઝરત ઈબ્રાહીમ رضی اللہ عنہ દફન થયા. હઝરત ઉષ્માન બિન મઝઊનના દફન વખતે જ હુઝૂરે ફર્માવ્યું, એક પથ્થર લાવો કે નિશાનના માટે ચોંકી દઉં. મારા ઘરવાળાંઓમાંથી જે મૃત્યુ પામશે તેમને એમના નજીક દફન કરીશ.

આ હદીષથી સાબિત થયું કે કોઈ મુસીબત પર આંસૂ વહાવવાં અને એવા શબ્દો કહેવા જેનાથી અંદરનો ગમ જાહેર થાય અને તે અયોગ્ય ન હોય તો સુન્નત છે. ઔલાદને ખોળામાં લેવી, તેમને ચૂમવું, સૂંઘવું સુન્નત છે. અને એ જ હુકમમાં મહોબ્બત પ્રદર્શિત કરવાના અન્ય તરીક઼ા પણ છે.

સમજૂતી : ૭૬૫

આ હદીષ એની દલીલ છે કે **ان الميت يعذب ببكاء اهله عليه** માં રડવાથી ચિલ્લાઈને મોટા અવાજે રડવું મુરાદ છે જે મના છે અને કેવળ આંસૂ વહેવડાવવાં અથવા સારી વાતો બોલવી સુન્નત છે.

يعذب بهذا : મતલબ એ છે કે જો કોઈ ચીસો પાડશે અથવા જાહિલિયતના જમાનાની જેમ નોહા (રૂદન

بِكُوْ فَقَالَ اَلَا تَسْمَعُوْنَ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُعَذِّبُ بِدَمْعِ الْعَيْنِ وَلَا بِحُزْنِ الْقَلْبِ

ગમ પર અલ્લાહ હરગિઝ અઝાબ નથી ફર્માવતો. હા ! આના પર અઝાબ ફર્માવે છે, અને જીભની તરફ

وَلٰكِنْ يُّعَذِّبُ بِهٰذَا وَاَشَارَ اِلٰى لِسَانِهٖ اَوْ يَرْحَمُ وَاِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ

ઈશારો કર્યો, અથવા રહમ ફર્માવે છે. અને બેશક ! મૈયતના ઘરવાળાંના રડવાથી એના પર

اَهْلِهٖ عَلَيْهِ وَكَانَ عُمَرُ يَضْرِبُ فِيْهِ بِالْعَصَا وَيَرْمِيْ بِالْحِجَارَةِ وَيَحْثِيْ

અઝાબ થાય છે. અને હઝરત ઉમર એના બારામાં ડંડા વડે મારતા,

بِالتُّرَابِ ؕ

પથ્થર ફેંકતા અને માટી નાખતા." (બુખારી ૧/૧૭૪, મુસ્લિમ–જનાઈઝ)

حديث ૭૬૬ عَنْ اُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ اَخَذَ عَلَيْنَا النَّبِيُّ

"હઝરતે ઉમ્મે અતિય્યા رضی اللہ عنہا એ કહ્યું, અમે સ્ત્રીઓ સાથે નબી ﷺ એ બયઅત [હદીષ : ૭૬૬]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ الْبَيْعَةِ اَنْ لَّا نَنُوْحَ فَمَا وَفَّتْ مِنَّا

વખતે એ અહદ (વાયદો) લીધો હતો કે અમે નોહા (હાયપીટ, છાતી કૂટવું) નહીં કરીએ. પાંચ સ્ત્રીઓ

اِمْرَاَةٌ غَيْرُ خَمْسِ نِسْوَةٍ اُمُّ سُلَيْمٍ وَاُمُّ الْعَلَاءِ وَابْنَةُ اَبِيْ سَبْرَةَ اِمْرَاَةُ

સિવાય અમારામાંથી કોઈએ એને પૂરો નથી કર્યો. ઉમ્મે સુલૈમ તથા ઉમ્મે અલાઅ્ તથા અબૂ સબરહની

مُعَاذٍ وَّامْرَاَتَانِ اَوِ ابْنَةُ اَبِيْ سَبْرَةَ وَامْرَاَةُ مُعَاذٍ وَامْرَاَةٌ اُخْرٰى ؕ

સાહબઝાદી મઆઝનાં પત્ની તથા બે સ્ત્રીઓ અથવા એવું કહ્યું, અબૂ સબરહ્ની સાહબઝાદી તથા મઆઝનાં પત્ની તથા એક સ્ત્રીએ." (બુખારી ૧/૧૭૫, મુસ્લિમ–જનાઈઝ, નિસાઈ–જનાઈઝ)

હાયપીટ) કરશે તો અઝાબનો મુસ્તહિક્ છે અને જો સારી વાત કહેશે, સબ્ર તથા શુક્રના બોલ બોલશે તો એના પર રહમ થશે. અથવા મુરાદ એ છે કે ચીસો પાડવા ચિલ્લાવા પર પણ અલ્લાહને ઈખ્તિયાર છે, ચાહે અઝાબ આપે ચાહે રહમ ફર્માવે.

સમજૂતી : ૭૬૬

ઉમ્મે સુલૈમ બિન્તે મલ્હાન, હઝરત અનસનાં વાલિદા, હઝરત અબૂ તલ્હા અન્સારીનાં પત્ની છે, અને ઉમ્મે અલાઅ બિન્તે હારિષ બિન ખારેજા અન્સારિયા, હઝરત ઝયદ બિન ષાબિતનાં પત્ની.

او ابنة ابي سبرة : આ શક કોઈ રાવીથી થયો છે. બંનેમાં ફરક એ છે કે (او)થી પહેલાં જે કાંઈ છે એનો મતલબ એ છે કે તે પાંચ સ્ત્રીઓ આ પ્રમાણે છે : ઉમ્મે સુલૈમ, ઉમ્મુલ અલાઅ્, ઈબ્નતુ અબૂ સબરહની સાહબઝાદી, હઝરત મઆઝનાં પત્ની અને બે અન્ય બીજી સ્ત્રીઓ. એનો મતલબ એ થયો કે એ પાંચમાંથી

حديث ૭૬૭ عَنْ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ

''હઝરત આમિર બિન રબઆ رضی اللہ عنہ એ નબી ﷺથી રિવાયત કરી કે ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૭૬૭]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا رَأَى أَحَدُكُمْ جَنَازَةً فَإِنْ لَّمْ يَكُنْ مَّاشِيًا

જ્યારે તમારામાંથી કોઈ જનાઝો જુએ, જો તે તેની સાથે જવા ન ચાહતો હોય તો ઊભો થઈ જાય, ત્યાં સુધી કે

مَعَهَا فَلْيَقُمْ حَتّٰى يُخَلِّفَهَا أَوْ تُخَلِّفَهُ أَوْ تُوضَعَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُخَلِّفَهُ ۔

એ જનાઝાને પાછળ છોડી દે અથવા જનાઝો એને પાછળ છોડી દે અથવા પાછળ છોડવાથી પહેલાં જમીન પર રાખી દેવામાં આવે.'' (બુખારી ૧/૧૭૫, મુસ્લિમ–જનાઈઝ, નિસાઈ–જનાઈઝ)

حديث ૭૬૮ عَنْ أَبِي سَعِيدِ نِ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ

''હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ નબી ﷺથી રિવાયત કરે છે કે ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૭૬૮]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا رَأَيْتُمُ الْجَنَازَةَ فَقُومُوا فَمَنْ تَبِعَهَا فَلَا

જ્યારે તમે જનાઝો જુઓ તો ઉભા થઈ જાવ અને જે જનાઝાની સાથે જાય તો જ્યાં સુધી જમીન પર ન

ત્રણનાં નામ હઝરત ઉમ્મે અતિય્યાએ લીધાં અને બેનાં નહીં. અને ઈબ્નતુ અબૂ સબરહની સાહબઝાદી હઝરત મઆઝનાં પત્ની છે. અને (او) પછીના લખાણનો મતલબ એ થયો કે એ પાંચમાંથી ચારનું વર્ણન કર્યું : ઉમ્મે સુલૈમ, ઉમ્મે અલાઅ, અબૂ સબરહની સાહબઝાદી અને હઝરત મઆઝનાં અહલિયા. કેવળ એકનું નામ ન લીધું. તેમજ એ પણ કે અન્બહ અબી સબરહ અલગ છે અને હઝરત મઆઝનાં પત્ની કોઈ અન્ય ખાતૂન છે.

સમજૂતી : ૭૬૭ હઝરત આમિર બિન રબીઆ رضی اللہ عنہ આ તે ઈસ્લામના પૂર્વજ બુઝુર્ગોમાંથી છે જેમણે એ વખતે ઈમાનની દૌલત હાંસલ કરી જ્યારે હુઝૂરે અકદસ ﷺ દારે અરકમમાં રહેતા હતા. આપ હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ના કબીલાના હલીફ હતા. તેમના વાલિદ ખત્તાબે તેમને ફરઝંદ બનાવી લીધા એટલા માટે એ આમિર બિન ખત્તાબ બિન રબિઆના નામથી ઓળખવા લાગ્યા. જ્યારે આ આયતે કરીમા اُدْعُوهُمْ لِاٰبَائِهِمْ ''તેમને તેમના બાપની તરફ નિસ્બત કરીને પુકારો'' નાઝિલ થઈ તો આમિર બિન રબિઆના નામથી પોકારવામાં આવતા. એમણે બે વાર હબ્શા તરફ હિજરત કરી. પછી મદીના તયબહ આવી ગયા. એમનાં પત્ની **લયલા બિન્તે અબી હશ્માને એ ગર્વ હાંસલ છે કે મદીના પાક હિજરત કરનાર પ્રથમ ખાતૂન છે.** સર્વ ગઝવાતમાં હુઝૂર ﷺની સાથે રહ્યા. હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ એમની સાથે પુષ્કળ મહોબ્બત કરતા હતા. શામના સફરમાં સાથે રાખ્યા, હજ્જના સફરમાં સાથે રાખતા. હઝરત ઉષ્માન ગની رضی اللہ عنہ ની વિરુદ્ધ જ્યારે હંગામો પેદા થયો તો ગોશાનશીન થઈ ગયા અને ગોશાનશીનીની હાલતમાં જ હઝરત ઉષ્માનની શહાદતના અમુક દિવસો બાદ અલ્લાહને પ્યારા થઈ ગયા.

સમજૂતી : ૭૬૮ આ હદીષથી સાબિત થાય છે કે જનાઝાને જોઈને બેસી રહેવું મના છે. અમુક હઝરાતે ફર્માવ્યું કે ઉભા થઈ જવું વાજિબ છે પણ એ સહીહ નથી. એટલા માટે કે મુસ્લિમ (૧/૩૧૦ જનાઈઝ)માં અબૂ દાઊદ (ભાગ : ૨, જનાઈઝ)માં હઝરત અલી رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ જનાઝાના માટે ઉભા

يَقْعُدَ حَتّٰى تُوْضَعَ ؏

રાખી દેવામાં આવે ત્યાં સુધી ન બેસે." (બુખારી, ૧/૧૭૫)

حديث ૭૬૯ عَنْ سَعِيْدِنِ الْمَقْبُرِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنْ اَبِيْهِ قَالَ

"સઈદ મુક્બરી પોતાના પિતા કિસાનથી રિવાયત કરે છે કે તેમણે કહ્યું, અમે [હદીષ : ૭૬૯]

كُنَّا فِيْ جَنَازَةٍ فَاَخَذَ اَبُوْهُرَيْرَةَ بِيَدِ مَرْوَانَ فَجَلَسَ قَبْلَ اَنْ

એક જનાઝામાં હતા તો અબૂ હુરૈરહ્એ મરવાનનો હાથ પકડયો અને બંનેવ બેસી ગયા અને હજી જનાઝો

تُوْضَعَ فَجَاءَ اَبُوْسَعِيْدٍ قَالَ فَاَخَذَ بِيَدِ مَرْوَانَ فَقَالَ قُمْ فَوَاللّٰهِ

જમીન પર રાખવામાં આવ્યો ન હતો. એટલામાં હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ આવી ગયા અને

لَقَدْ عَلِمَ هٰذَا اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَانَا عَنْ

મરવાનનો હાથ પકડયો અને ફર્માવ્યું, ઉભો થા ! ખુદાની કસમ ! એમને માલૂમ છે કે નબી ﷺ એ એનાથી

ذٰلِكَ فَقَالَ اَبُوْهُرَيْرَةَ صَدَقَ ؏

મના કર્યું. તો હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, એમણે સાચુ કહ્યું." (બુખારી ૧/૧૭૫)

થતા હતા, ત્યાર બાદ પછી બેસેલા રહેતા. (એટલા માટે કે જનાઝો જોઈને ઉભા ન થતા) ઈબ્ને હબ્બાનની સહીહમાં છે કે હઝરત અલીએ ફર્માવ્યું, અમને જનાઝાના માટે ઉભા થવાનો હુકમ આપતા હતા. ત્યાર બાદ પછી બેસેલા રહેતા અને બેસવાનો હુકમ આપ્યો. હાઝમીએ કહ્યું કે મારી પાસેથી જનાઝો ગુઝર્યો તો હું ઉભો થઈ ગયો. તો હઝરત અલીએ ફર્માવ્યું, તમને આ ફત્વો કોણે આપ્યો ? મેં અર્ઝ કરી, અબૂ મૂસા અશઅરીએ. તો હઝરત અલી كرم الله تعالى وجهه الكريم એ ફર્માવ્યું, **કેવળ એકવાર હુઝૂર જનાઝાના માટે ઉભા થયા હતા. જ્યારે મન્સૂખ થઈ ગયું તો મના ફર્માવી આપ્યું.** (ઉમ્દતુલ ક્વારી, ૮/૧૦૭) અહનાફ, તથા શવાફેઅ તથા હનાબિલા (હનફી, શાફઈ, હંબલી)નો મઝહબ એ જ કે, "જનાઝાના માટે ઉભા થવું જરૂરી નથી."

સમજૂતી : ૭૬૯

હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ ની હદીષથી બે વાતો જાણવા મળી. એક એ કે જનાઝાને જુઓ તો ઉભા થઈ જાવ, એના બારામાં વર્ણન થઈ ચૂક્યું છે કે હુકમ મન્સૂખ છે. બીજી એ કે જે લોકો જનાઝાની સાથે જાય તે લોકો એ સમય સુધી ન બેસે જ્યાં સુધી જનાઝો જમીન પર રાખી દેવામાં આવે. અને સઈદ મુક્બરીવાળી હદીષથી કેવળ બીજી વાત સાબિત થાય છે અને આ હુકમ બાકી છે. **حتىٰ توضع** માં બે સંભાવનાઓ છે : જમીન પર રાખવામાં આવે કે ક્બ્રમાં, સહીહ એ જ છે કે એનાથી મુરાદ જમીન પર રાખવું છે. ઈમામ અબૂ દાઉદ (૨/૯૬ જનાઈઝ)એ હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરીની હદીષ રિવાયત કર્યા બાદ ફર્માવ્યું, આ હદીષને સહલ બિન બયઝાએ પોતાના પિતાના થકી હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી. **حتىٰ توضع بالارض** અને અબૂ મુઆવિયાએ સહલથી જ એને રિવાયત કરી. **حتىٰ توضع فى اللحد** અને સુફ્યાન ષૌરી અબૂ મુઆવિયાથી

حديث ૭૭૦ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ مَرَّ بِنَا جَنَازَةٌ

"હઝરત જાબિર બિન અબ્દુલ્લાહ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, અમારા નજીકથી એક [હદીષ : ૭૭૦]

فَقَامَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقُمْنَا فَقُلْنَا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ

જનાઝો પસાર થયો. નબી ﷺ તેના માટે ઉભા થઈ ગયા અને અમે પણ ઉભા થઈ ગયા. અને અમે અર્ઝ

إِنَّهَا جَنَازَةُ يَهُوْدِيٍّ قَالَ فَإِذَا رَأَيْتُمُ الْجَنَازَةَ فَقُوْمُوْا ٥

કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ આ યહૂદીનો જનાઝો છે. તો ફર્માવ્યું, જ્યારે જનાઝો જુઓ તો ઉભા થઈ જાવ."

(બુખારી ૧/૧૭૫, મુસ્લિમ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ–જનાઈઝ સૌમાં)

حديث ૭૭૧ سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ أَبِيْ لَيْلٰى قَالَ كَانَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ

"અબ્દુર્રહમાન બિન અબી લયલાએ કહ્યું કે સહલ બિન હુનૈફ તથા કૈસ બિન સઅદ رضی اللہ عنہ [હદીષ : ૭૭૧]

وَقَيْسُ بْنُ سَعْدٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمْ قَاعِدَيْنِ بِالْقَادِسِيَّةِ فَمَرُّوْا

કાદસિયામાં બેઠા હતા. એવામાં કેટલાક લોકો એક જનાઝો લઈને પસાર થયા તો બંનેવ ઉભા થઈ ગયા.

عَلَيْهِمَا بِجَنَازَةٍ فَقَامَا فَقِيْلَ لَهُمَا إِنَّهَا مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ أَيْ مِنْ أَهْلِ

એમને કહેવામાં આવ્યું કે આ અહીંનો ખૈડૂત એટલે ઝિમ્મી છે. તો એ બંને હઝરાતે ફર્માવ્યું કે નબી ﷺ ની

અહફઝ (અધિક યાદશક્તિવાળા) છે. મતલબ એ થયો કે સુફ્યાનની જ રિવાયતને અગ્રતા છે.

હું કહું છું : હઝરત સુફ્યાન ષૌરી અબૂ મુઆવિયહ્થી અફકૃહ (ફિકૃહમાં અધિક જાણનાર) છે. એટલા માટે પણ અગ્રતા પામશે. હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ નું બેસવું એની દલીલ છે કે આ "નહી" (રોકવું) તન્ઝીહિયાના માટે હતી, (બેસવુ મકરૂહે તન્ઝીહી છે તે જાહેર કરવા માટે) ખાસ કરીને એવી સ્થિતિમાં કે એમને એ હદીષ માલૂમ હતી.

સમજૂતી : હદીષ : ૭૭૦–૭૭૧, તઅલીક્ : ૨૪૨

આ તઅલીકૃને ઈમામ સઈદ બિન મન્સૂરે સુફ્યાન બિન ઉયયનાથી મૌસૂલ સનદ સાથે વર્ણન કરી.

સહલ બિન હુનૈફ : અવસી અન્સારી સહાબી છે તેમના થકી ૪૦ હદીષો રિવાયત થયેલી છે કૈસ બિન સઅદ બિન ઓબાદા મશહૂર અન્સારી સહાબી હઝરત સઅદ બિન ઔબાદાના ખલફુર્રશીદ, સહાબી ઈબ્ને સહાબી, જવ્વાદ (અતિ સખી) ઈબ્ને જવ્વાદ, કરીમ ઈબ્ને કરીમ બુઝુર્ગ છે. અગ્રગણ્ય સહાબા તથા અરબના શાણા પુરૂષોમાંથી છે અને દુનિયાના મશહૂર બહાદુરો તથા કદાવરોમાંથી છે. એકવાર એક સ્ત્રીએ આવીને અર્ઝ કરી કે મારા ઘરના ઉંદરો લાઠીના સહારે ચાલે છે. ફર્માવ્યું, હું એવું કરી આપીશ કે સિંહની જેમ કૂદશે. પછી તેના ઘરને ભરી દીધું. (હયાતુલ હયવાન) ઘણા જ હસીનો જમીલ (હેન્ડ્સમ) હતા પણ તેમની દાઢીમાં એક વાળ પણ ન હતો. અન્સાર કહેતા કે જો દાઢી ક્યાંક મળતી તો અમે અમારા માલ વડે એમના માટે મારી ખરીદી લેતા. હિ.સ. ૬૦માં વિસાલ થયો.

الذِّمَّةِ فَقَالَا إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّتْ بِهِ جَنَازَةٌ

પાસેથી એક જનાઝો પસાર થયો તો ઉભા થઈ ગયા. અર્ઝ કરવામાં આવી, આ યહૂદીનો જનાઝો છે.

فَقَامَ فَقِيلَ لَهُ إِنَّهَا جَنَازَةُ يَهُودِيٍّ فَقَالَ أَلَيْسَتْ نَفْسًا

તો ફર્માવ્યું, શું એ જાન નથી ?" (બુખારી ૧/૧૭૫, મુસ્લિમ, નિસાઈ–જનાઈઝ)

ت ٢٤٢ وَقَالَ زَكَرِيَّا عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ أَبِي لَيْلَى قَالَ كَانَ أَبُو مَسْعُودٍ وَ

"અને ઝકરિયાએ શઅબીથી, તે ઈબ્ને અબી લયલાથી રિવાયત કરે છે કે તેમણે કહ્યું, **[તઅલીક : ૨૪૨]**

قَيْسٌ يَقُومَانِ لِلْجَنَازَةِ

હઝરત અબૂ મસ્ઊદ અને કૈસ જનાઝાના માટે ઉભા થતા હતા." (બુખારી ૧/૧૭૫)

અબ્દુર્રહમાન ફાસિમ બિન અબી લયલા : અબૂ લયલાનું નામ યસાર હતું. યસાર બિન અબી લયલા. હઝરત ફારૂકે આ'ઝમના યુગમાં પેદા થયા. હિ.સ. ૧૮માં, અને હિ.સ. ૮૩માં વિસાલ થયો. તેમના સાહબઝાદા મુહમ્મદ બિન અબ્દર્રુહમાન હતા, એમને પણ ઈબ્ને અબી લયલા કહેવામાં આવે છે. આ હઝરત ઈમામે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ ના સમકાલિન અને કૂફાના ફાઝી હતા. જલીલુલ કદર ફાઝી, તાબઈ, મુહદ્દિષ, ફકીહ સાહિબે મઝહબ હતા. મુહદ્દિષો જ્યારે ઈબ્ને અબી લયલા કહે છે તો તેમના બાપ અબ્દુર્રહમાન મુરાદ હોય છે. અને જ્યારે ફકીહો ઈબ્ને અબી લયલા બોલે છે તો મુહમ્મદ બિન અબ્દુર્રહમાન બિન અબી લયલા ફાઝીએ કૂફા મુરાદ હોય છે.

રોકાણનું રહસ્ય : આ હદીષમાં છે કે ફર્માવ્યું, "શું તે જાન નથી ?" અને હઝરત જાબિર (નિસાઈ ૧/૨૭૨ જનાઈઝ)ની જ એક હદીષમાં છે : "મૌત ગભરાહટની ચીજ છે." આ બંનેનો સાર એક જ છે કે એમાં પણ જાન હતી જેના પર મૌત આવ્યું. આ ખયાલ ગભરાવનારો છે. જનાઝો જોઈને મૌત યાદ આવી ગયું. બીજી હદીષોમાં છે કે જનાઝાની સાથે જે ફરિશ્તા છે એમના માટે ઉભા થાવ, એટલે **દરેક મૈયતની સાથે ફરિશ્તા હોય છે, મો'મિનની સાથે રહમતના અને કાફિરની સાથે અઝાબના.** અમુક હદીષોમાં છે કે જે રૂહ કબ્ઝ કરે છે એમના માટે ઉભા થાવ. (ઉમ્દતુલ કારી, ૮/૧૦૮) નિસાઈ (૧/૨૭૨ જનાઈઝ)માં સૈયદના ઈમામ હસન મુજતબા رضی اللہ عنہ થી રિવાયત થયેલ છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એટલા માટે ઉભા થયા કે એવું નાપસંદ ફર્માવ્યું કે સરે અકદસ ﷺ થી યહૂદીનો જનાઝો ઊંચો રહે. તહાવી (શરહે મઆનિયુલ આષાર, ૧/૨૩૫ જનાઈઝ)માં એમનાથી તથા ઈબ્ને અબ્બાસથી રિવાયત છે કે ઉભા થવાનો સબબ એ બયાન કર્યો કે, એની બદબૂએ મને ઈજા પહોંચાડી.

اهل الارض : એની તફસીર ઝિમ્મી લોકોથી કરી. એનું કારણ એ છે કે સહાબાએ કિરામે જમીનો ફતહ કરીને કામ ચલાઉ ધોરણે ત્યાંના સ્થાનિક રહેવાસીઓને ટેક્ષ પર આપી દીધી હતી, જાતે ખેતિ કરતા ન હતા. એટલા માટે ત્યાં એ સમયના ખેડૂત કાફિર જ હતા.

حديث ૭૭૨ عَنْ سَعِيْدِ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ اَبِيْهِ اَنَّهٗ سَمِعَ اَبَا سَعِيْدِ الْخُدْرِيَّ

''સઈદ મુકબરીએ પોતાના વાલિદ (કૈસાન)થી રિવાયત કરી કે તેમણે હઝરત અબૂ [હદીષ : ૭૭૨]

رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اِذَا

સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ થી સાંભળ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું કે જ્યારે મૈયત ખાટલા પર રાખી

وُضِعَتِ الْجَنَازَةُ وَاحْتَمَلَهَا الرِّجَالُ عَلٰى اَعْنَاقِهِمْ فَاِنْ كَانَتْ صَالِحَةً

દેવામાં આવે છે અને લોકો એને પોતાની ગરદનો પર ઉઠાવી લે છે તો જો તે નેક હોય છે

قَالَتْ قَدِّمُوْنِيْ وَاِنْ كَانَتْ غَيْرَ صَالِحَةٍ قَالَتْ يَا وَيْلَهَا اَيْنَ تَذْهَبُوْنَ

તો કહે છે, મને આગળ લઈ ચાલો. જો નેક નથી હોતી તો કહે છે, હાય ! એને ક્યાં લઈ

بِهَا يَسْمَعُ صَوْتَهَا كُلُّ شَيْءٍ اِلَّا الْاِنْسَانَ وَلَوْ سَمِعَهُ لَصَعِقَ ؕ

જાવ છો ?! એના અવાજને ઈન્સાન સિવાય દરેક ચીજ સાંભળે છે અને જો માણસ સાંભળી

લે તો બેહોશ થઈ જાય.'' (બુખારી ૧/૧૭૫, ૧/૧૭૬, નિસાઈ–જનાઈઝ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૪૧, ૫૮)

સમજૂતી : ૭૭૨

الجنازة વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે જનાઝો મૈયત તથા ચારપાઈ (ખાટલો) બંને માટે વપરાય છે. અહીં મૈયતના અર્થમાં છે. મતલબ એ છે કે જ્યારે મૈયત ચારપાઈ પર રાખી દેવામાં આવે છે, જેમ કે અબૂ ઝિઅ્બ (નિસાઈ, ૧/૨૭૦ જનાઈઝ)ની રિવાયત છે જે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્થી રિવાયત પામેલ છે. **ولو سمعه**ની ઝમીરે મફઉલનો મરજઅ ગૈર સાલેહ મૈયતનો ક઼ૌલ છે, જેના માટે **قالت** દલીલ પૂરી પાડે છે. **علىٰ اعناقهم**થી મુરાદ ખભાઓ છે, ગરદન પર જનાઝો ઉઠાવવાનો સવાલ જ નથી. મુરાદ એ છે કે તે એટલા ભયાનક અંદાઝથી ચીસો પાડે છે કે ઈન્સાન એને સહન નથી કરી શકતો, સાંભળી લે તો બેહોશ થઈ જાય. એનાથી સાબિત થયું કે મૃત્યુ પછી પણ દરેક મૈયતમાં ચાહે તે મો'મિન હોય કે કાફિર હયાત હોય છે જેનાથી તે સમજ ધરાવે છે, ત્યાં સુધી કે બોલે તથા ચીસો પાડે છે, આવનારા ખતરાઓનો એહસાસ ધરાવે છે.

પ્રકરણથી સામ્યતા : અહીં પ્રકરણ આ છે : ''જનાઝાને પુરૂષો ઉઠાવે ન ઔરતો.'' હદીષમાં આ મુજબ છે : **واحتملها الرجال** આ ભલે ઈખ્બાર (ખબર) છે પણ શારેઅ عليہ السلامનું કથન છે અને શારેઅ (હુઝૂર) عليہ السلامનું કથન જ્યાં સુધી શક્ય હોય તશ્રીઅ પર આધાર કરવો જરૂરી છે. હવે એનાથી સાબિત થઈ ગયું કે જાઈઝ એ જ છે કે પુરૂષ જનાઝો ઉઠાવે, સ્ત્રીઓ માટે જનાઝો ઉઠાવવો મશ્રૂઅ (જાઈઝ) નથી.

વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે સ્ત્રીઓએ જનાઝાની સાથે જવું જ મના છે પછી જનાઝો ઉઠાવવાનો સવાલ જ નથી. એના અનુસંધાનમાં એનાથી અધિક સ્પષ્ટ રિવાયત થયેલી છે પણ તે ઈમામ બુખારીની શર્ત પર નથી. એટલા માટે એને વર્ણન નથી કરી. અબૂ યઅલા (ફત્હુલ બારી, ૩/૧૪૬)એ હઝરત અનસ رضی اللہ عنہથી રિવાયત કરી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ એક જનાઝામાં સ્ત્રીઓને જોયી તો ફર્માવ્યું, આ (તેણીઓ) જનાઝાને ઉઠાવશે ?! લોકોએ અર્ઝ કરી, નહીં ! પછી ફર્માવ્યું, શું તેણીઓ દફન કરશે ? અર્ઝ કરવામાં આવી, નહીં ! તો ફર્માવ્યું, પાછી ફરી

ت ٢٤٤ وَقَالَ أَنَسٌ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ أَنْتُمْ مُشَيِّعُوْنَ فَامْشُوْا بَيْنَ

''અને હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, તમે મૈયતને રુખસદ કરનારા છો તો તેના [તઅલીક : ૨૪૪]

يَدَيْهَا وَخَلْفَهَا وَعَنْ يَمِيْنِهَا وَشِمَالِهَا وَقَالَ غَيْرُهُ قَرِيْبًا ـ ع ـ

આગળ પાછળ, જમણે ડાબે ચાલો. અને એક અન્ય સાહબે કહ્યું, જનાઝાની નજીક ચાલો.'' (બુખારી, ૧/૧૭૫)

જાય ? مَازُوْرَاتٍ غَيْرَ مَاجُوْرَات ગુનાહો ભેગા કરીને ન કે સવાબ હાંસલ કરતી.

કાશ્મીરી મહાશયની પકડ : કાશ્મીરી મહાશયે લખ્યું છે કે મૈયત قدمونی ગુસ્લના સમયે કહે છે સુબ્હાનલ્લાહ ! હદીષમાં સાફ સ્પષ્ટતા છે કે و احتملها الرجال علىٰ اعناقهم فان كانت ''અને પુરૂષ પોતાની ગરદનો પર ઉઠાવી લે છે, તો જો મૈયત નેક છે.....'' છેવટ સુધી فاء (ફાઅ્) તઅકીબના માટે છે જેનાથી સ્પષ્ટ દલીલ પુરવાર થાય છે કે ઉઠાવ્યા પછી કહે છે. શું ઉઠાવવાની હાલતમાં ગુસ્લ આપવામાં આવે છે ?! કદાચ એ મહાશયને નિસાઈ (૧/૨૭૦ જનાઈઝ)ની આ હદીષથી ધોકો થયો જે ઈબ્ને અબી ઝઅબે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી, જેમાં આ પ્રમાણે છે : فاذاوضع الرجل الصالح علىٰ سريره قال قدمونی પણ એ ખયાલ ન આવ્યો કે જો આ હદીષને તેના જાહેરી અર્થ પર ધારીશું તો હઝરત અબૂ સઈદ رضی اللہ عنہ ની આ હદીષ સાથે ટકરાવ લાઝિમ થશે જે દૂર થઈ શક્શે નહીં અને જ્યારે હઝરત અબૂ સઈદ رضی اللہ عنہ ની હદીષને તેના જાહેર પર રાખીશું તો હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ની હદીષમાં આસાનીથી તાવીલ (અર્થઘટન) થઈ શક્શે જેનાથી ટકરાવ દૂર થઈ જશે. તેમજ દરેક શખ્સ વિચારે કે قدمونی કહેવું ગુસ્લના વખતે અધિક યોગ્ય છે કે પછી ખભાઓ પર ઉઠાવતી વેળા ?!

તઅલીક : ૨૪૪ની સમજૂતી

આ અષરને ઈમામ ઈબ્ને અબી શયબા અને ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાક્ મૌસૂલન રિવાયત કરી છે. અહીં પ્રકરણ એ છે કે જનાઝાને ઝડપી લઈ જવો. જાહેર છે કે આ અષરને પ્રકરણ સાથે કોઈ નિસ્બત નથી. ઈબ્ને મુનીરે આ રીતે મળતાપણુ પેદા કર્યું કે સાથેવાળાઓ માટે કોઈ દિશા એટલા માટે નિશ્ચિત ન કરી કે જનાઝો ઝડપભેર લઈ જવામાં આવે. જો સાથેવાળાઓ માટે જગા નિશ્ચિત કરી દેવામાં આવે તો તેનો લેહાઝ કરવો જરૂરી થશે અને તેઓ મજબૂત પણ છે કમજોર પણ છે, ઝડપથી ચાલનારા પણ છે અને સુસ્ત પણ છે, સાથીઓને આઝાદ છોડી દેવામાં આવ્યા જેથી જનાઝાને ઝડપથી લઈ જવામાં કોઈ મુશ્કેલી ન પડે. પરંતુ જો સાથીઓના માટે પાછળની જગા નિશ્ચિત કરી દેવામાં આવે તો જનાઝાને લઈ જવામાં કોઈ આડ ન રહે, એટલા માટે પ્રકરણથી મળ તાપણાની આ ચર્ચા સંપૂર્ણ નથી. વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે જનાઝાની પાછળ ચાલવું અફઝલ છે. બીજા સાહબનું કથન તો ઝડપી લઈ જવાની વિરુદ્ધ છે. જ્યારે સાથીઓ પર પાબંદી છે કે જનાઝાની નજીક રહે તો કમજોર તથા સુસ્ત ચાલવાળા નજીક કેમ કરીને રહી શક્શે. એટલા માટે અધિક મુનાસિબ એ જ છે કે એવું કહેવામાં આવે કે આ તઅલીક્ એટલા માટે લાવ્યા છે કે આગળ આ પ્રકરણમાં આવનારી હદીષમાં તેજ ચાલવાથી મુરાદ મધ્યમ ચાલે ચાલવું છે જેથી કમજોર તથા ધીમી ચાલવાળા સૌ સાથે રહી શકે.

حديث ૭૭૩ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ નબી ﷺથી રિવાયત કરે છે કે ફર્માવ્યું, જનાઝાને [હદીષ : ૭૭૩]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اَسْرِعُوْا بِالْجَنَازَةِ فَاِنْ تَكُ صَالِحَةً فَخَيْرٌ تُقَدِّمُوْنَهَا وَاِنْ

ઝડપથી લઈ ચાલો, જો તે નેક છે તો ખૈર છે જેને આગળ કરી રહ્યા છો અને જો એનાથી ઉલ્ટુ છે તો બુરાઈને

تَكُ سِوٰى ذٰلِكَ فَشَرٌّ تَضَعُوْنَهُ عَنْ رِّقَابِكُمْ - عه

પોતાની ગરદનોથી ઉતારશો." (બુખારી, ૧/૧૭૬ અબૂ દાઉદ, તિર્મિઝી, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–જનાઈઝ)

حديث ૭૭૪ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ

"હઝરત જાબિર બિન અબ્દુલ્લાહ رضی اللہ عنہما એ રિવાયત કરી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ [હદીષ : ૭૭૪]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلّٰى عَلَى النَّجَاشِيِّ فَكُنْتُ فِي الصَّفِّ الثَّانِيْ اَوِ الثَّالِثِ

નજાશી પર જનાઝાની નમાઝ પઢી. હું બીજી કે ત્રીજી સફમાં હતો." (બુખારી, ૧/૧૭૬, હિજરતે હબ્શા–૫૪૭)

સમજૂતી : ૭૭૩

اسرعوا بالجنازة : જનાઝો ઝડપથી લઈ ચાલવાથી મુરાદ છે મધ્યમ ચાલે. જેમ કે હઝરત અબૂબક્ર رضی اللہ عنہ ની હદીષ (નિસાઈ, ૧/૨૭૧, જનાઈઝ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ ખામિસ–૩૬૭૮)માં છે કે તેમણે ફર્માવ્યું, મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺને જોયા કે અમે જનાઝામાં એ ગતિથી ચાલતા જે રમલની નજીક હોતી. એનાથી સ્પષ્ટ એ હદીષ છે જેને ઈમામ અબૂ બકર બિન અબી શયબાએ (ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૮/૧૧૩) પોતાના મુસન્નફમાં હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ થી રિવાયત કરી છે કે એમના વાલિદ માજિદે એ વસિયત કરી હતી કે જ્યારે તમે મને ચારપાઈ પર ઉઠાવો તો બંને ચાલોની દરમ્યાન ચાલજો અને જનાઝાની પાછળ રહેજો એટલા માટે કે તેનો આગલો હિસ્સો ફરિશ્તાઓના માટે છે અને પાછલો માણસો માટે. તેમજ અબૂ દાઉદ (૨/૯૭ જનાઈઝ)માં હઝરત ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત થયેલ છે કે અમે નબી ﷺથી જનાઝાની સાથે ચાલવાના બારામાં પૂછયું તો ફર્માવ્યું, દોડવાથી ઓછું. અને એનાથી એ પણ મુરાદ થઈ શકે છે કે કફન દફનમાં જલ્દી કરો. જેમ કે અબૂ દાઉદ (૨/૯૪ જનાઈઝ)માં હઝરત હસીન બિન વહૂહથી રિવાયત થયેલ છે કે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺએ ફર્માવ્યું, જલ્દી કરશો કેમ કે એ યોગ્ય નથી કે મુસલમાનની લાશ તેમના ઘરવાળાંઓ સામે રોકેલી મૂકી રાખવામાં આવે. તેમજ તિબ્રાની (ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૮/૧૧૩)માં હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત થયેલ છે કે ફર્માવ્યું, જ્યારે તમારામાંથી કોઈ મરી જાય તો તેને રોકો નહીં, જલ્દી કરો. આ તક़્દીર પર **تضعونه عن رقابكم** નો અર્થ મજાઝી થશે, એટલે કે જે જિમ્મેદારી હતી તેને પૂર્ણ કરી લેશો.

સમજૂતી : ૭૭૪ અને ૭૭૫

આ હદીષમાં એ સ્પષ્ટતા છે કે જે દિવસે નજાશીનો વિસાલ થયો હતો એ જ દિવસે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺએ એની વફાતની ખબર આપી. એનાથી સાબિત થયું કે હુઝૂરે અક़્દસ ગયબ જાણતા હતા.

પ્રકરણની સ્પષ્ટતા : અહીં એક પ્રકરણનું હેડિંગ છે : **سُنَّةُ الصلوٰةِ عَلَى الجَنَازَةِ** જનાઝા પર નમાઝનો

حديث ૭૭૫ أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ

"મને અતાએ ખબર આપી કે તેમણે હઝરત જાબિર બિન અબ્દુલ્લાહ رضی اللہ عنہما ને એ [હદીષ : ૭૭૫]

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ تُوُفِّيَ الْيَوْمَ رَجُلٌ صَالِحٌ مِنَ الْحَبَشِ فَهَلُمُّوا فَصَلُّوا

કહેતાં સાંભળ્યા કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, આજે હબ્શાનો એક નેક શખ્સ મૃત્યુ પામ્યો છે, આવો ! એના પર

عَلَيْهِ قَالَ فَصَفَفْنَا فَصَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ صُفُوفٌ

નમાઝ પઢીએ. તો અમે સફ લગાડી અને નબી ﷺ એ નમાઝ પઢાવી અને અમે લોકો કેટલીયે

وَقَالَ أَبُو الزُّبَيْرِ عَنْ جَابِرٍ كُنْتُ فِي الصَّفِّ الثَّانِي ـ عـه

સફોમાં હતા અને હું બીજી સફમાં હતો." (બુખારી, ૧/૧૭૬, હિજરતે હબ્શા–૫૪૭)

ت ૨૪૫ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ لَا يُصَلِّي إِلَّا طَاهِرًا وَلَا يُصَلِّي عِنْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ

"અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર તહારત (પાકી) વિના પઢતા ન હતા અને તુલૂઅ આફતાબ [તઅલીક : ૨૪૫]

وَلَا عِنْدَ غُرُوبِهَا وَيَرْفَعُ يَدَيْهِ ـ عـه

(સૂર્યોદય) અને ગુરૂબ આફતાબ (સૂર્યાસ્ત) વખતે પણ પઢતા ન હતા અને હાથોને ઉઠાવતા હતા."

(બુખારી , ૧/૧૭૬)

તરીકો એટલે જાઈઝ તરીકો. મતલબ એ છે કે નબી ﷺ એ જનાઝામાં શું શરતો તથા અરકાન નિશ્ચિત કર્યા છે ? એની શરતોમાં તહારત (પાકી), સતરે ઔરત, ઈસ્તિકબાલે કિબ્લા, નિય્યત, મૈયતના પૂરા કે મોટા ભાગના શરીરનું સામે હોવું, તેનું પાક હોવું. અરકાનમાં તકબીરો છે, એમાં કલામ (વાતચીત) જાઈઝ નથી. ઈમામ બુખારીએ પ્રથમ ત્રણ હદીષના ભાગો નકલ કર્યા જેમાં એની તાબીર (صلّی) છે. અથવા (صلوا) છે. પછી ફર્માવ્યું કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ એને નમાઝ કહી, જ્યારે કે એમાં રૂકૂઅ, સજદા નથી છતાં પણ એ નમાઝ એટલા માટે છે કે એમાં નમાઝના અહકામ તથા અરકાન છે. એમાં વાતચીત જાઈઝ નથી, એમાં તકબીર છે, તસ્લીમ છે.

તઅલીક : ૨૪૫ની સમજૂતી

આ તઅલીક એની સાબિતીમાં લાવ્યા કે નમાઝે જનાઝા, નમાઝ છે. એટલા માટે કે જેવી રીતે અન્ય નમાઝો તહારત વિના સહીહ નથી અને સૂર્યના ઉદમ તથા અસ્ત વખતે જાઈઝ નથી એ જ પ્રમાણે આ પણ છે. જેવી રીતે અન્ય નમાઝોમાં રફએ યદૈન (હાથો ઉઠાવવું) છે એ જ પ્રમાણે આમાં પણ છે. આ તઅલીકના ત્રણ ભાગો છે. પ્રથમ ભાગને ઈમામ માલિકે મોઅત્તામાં વર્ણન કર્યો અને, બીજા ભાગને ઈમામ અબૂ બકર ઈબ્ને અબી શયબાએ પોતાના મુસન્નફમાં, અને ત્રીજા ભાગને ઈમામ બુખારીએ જુઝએ રફએ યદૈનમાં મુત્તસિલ સનદ સાથે વર્ણન કરેલ છે.

હનફીઓને ત્યાં કેવળ તકબીરે તહરીમા વખતે રફએ યદૈન છે, બાકીની તકબીરોમાં નથી. ઈમામ શાફઈ

ت ٢٤٦ وَقَالَ الْحَسَنُ اَدْرَكْتُ النَّاسَ وَاَحَقُّهُمْ عَلٰى جَنَائِزِهِمْ مَنْ رَضُوْهُ

''અને ઈમામ હસન બસરીએ ફર્માવ્યું, મેં લોકોને એ તરીકા પર પામ્યા કે નમાઝે [તઅલીક : ૨૪૬]

لِفَرَائِضِهِمْ. وَاِذَا اَحْدَثَ يَوْمَ الْعِيْدِ اَوْ عِنْدَ الْجَنَازَةِ يَطْلُبُ الْمَاءَ وَلَا

જનાઝા પઢાવવાનો સૌથી અધિક મુસ્તહિક તે શખ્સ છે જેને લોકોએ ફર્ઝોની ઈમામતના માટે પસંદ કર્યો

يَتَيَمَّمُ وَاِذَا انْتَهٰى اِلَى الْجَنَازَةِ وَهُمْ يُصَلُّوْنَ يَدْخُلُ مَعَهُمْ بِتَكْبِيْرَةٍ ؕ

હોય. અને નમાઝે ઈદ અને નમાઝે જનાઝામાં વુઝૂ તૂટી જાય તો પાણી શોધે અને તયમ્મુમ ન કરે અને જ્યારે જનાઝા સુધી એ વખતે પહોંચે કે લોકો નમાઝ પઢી રહ્યા હોય તો તકબીર કહીને સામેલ થઈ જાય.''

(બુખારી ૧/૧૭૬)

رحمۃ اللہ علیہ ને ત્યાં દરેક તકબીરમાં રફએ યદૈન છે. આપણી દલીલ એ હદીષ છે જેને ઈમામ તિર્મિઝી (૧/૧૨૭ જનાઈઝામાં હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી. રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ જનાઝા પર તકબીર પઢી અને પ્રથમ તકબીરમાં હાથ ઉઠાવ્યા. પછી જમણાને ડાબા પર મૂક્યો. દારકુત્નીમાં આટલુ અધિક છે : ثُمَّ لَا يَعُوْدُ ''પછી ફરીવાર હાથ નથી ઉઠાવ્યો.'' દારકુત્ની હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસથી પણ એના જેમ રિવાયત થયેલ છે. મબસૂતમાં છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર અને હઝરત અલી رِضْوَانُ اللهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ એ ફર્માવ્યું, તકબીરે તહરીમા સિવાય બીજે ક્યાંય હાથ ન ઉઠાવવામાં આવે. ઈબ્ને હઝમએ હઝરત ઈબ્ને મસઊદ અને હઝરત ઈબ્ને ઉમરથી પણ એ જ નકૂલ કર્યું. અને એ પણ કહ્યું કે તકબીરે તહરીમાના સિવાય અન્ય કોઈ તકબીરમાં હાથ ઉઠાવવાના બારામાં કોઈ નસ (દલીલ) આવેલી નથી, અને ન ઈજમાઅ છે. ઈબ્ને મુન્ઝરે પ્રથમ તકબીર વખતે હાથ ઉઠાવવા પર ઈજમાઅ નકૂલ કર્યો છે.

નમાઝે જનાઝામાં બે વાર સલામ છે : બયહકી અને હાકિમે હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન અબી અવફા رضی اللہ عنہ ના બારામાં રિવાયત કરી કે નમાઝે જનાઝામાં જમણે ડાબે સલામ ફેરવી અને ફારિગ થયા તો ફર્માવ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને આવુ કરતાં જ જોયા છે હું એના પર વધારો કરીશ નહીં. મઅરુફામાં હઝરત ઈબ્ને મસઊદ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે તેમણે ફર્માવ્યું, ત્રણ વાતો એ છે જેને રસૂલુલ્લાહ ﷺ કરતા હતા, લોકોએ છોડી આપી છે. એમાંથી એક નમાઝે જનાઝામાં અન્ય નમાઝો જેમ બે સલામ છે.

તઅલીક : ૨૪૬ની સમજૂતી

હઝરત હસન બસરીએ ચાર મસાઈલ વર્ણન કર્યા : (૧) જનાઝાની ઈમામતનો હક્ક તેને છે જે ફર્ઝોનો ઈમામ હોય, અને એ જ એ સમયના સહાબા તથા તાબઈનનો અમલ હતો. કેમ કે નમાઝની ઈમામતનો હક્ક સૌથી પ્રથમ ઈસ્લામી સુલ્તાન અથવા તેના નાયબનો છે. એટલા માટે નમાઝે જનાઝાનો પણ સૌથી અધિક હક્કદાર વાલી જ છે. આ જ હનફીઓનો મઝહબ છે. એના પર સ્પષ્ટ નસ (દલીલ) હઝરત ઈમામ હુસૈન رضی اللہ عنہ નો તે ઈર્શાદ છે જે તેમણે સઈદ બિન આસ ઉમવી મદીનાના હાકિમને ફર્માવ્યું જ્યારે તે ઈમામ હસને મુજતબા رضی اللہ عنہ ની જનાઝાની નમાઝ પઢાવવા માટે આગળ વધ્યો. ''આગળ વધો ! જો આ જ તરીકો ન હોત તો તને આગળ વધવા ન દેત. ''(ઉમ્દતુલ કારી, ૮/૧૨૪) આ ઈર્શાદ સહાબાએ કિરામ તથા તાબઈને એઝામની મૌજૂદગીમાં થયો અને કોઈએ ઈન્કાર ન કર્યો.

બીજો, ત્રીજો મસ્અલો એ છે કે ઈદૈનની નમાઝો તથા નમાઝે જનાઝામાં જો હદષ થઈ જાય (વુઝૂ તૂટે) તો

ت ٢٤٧ قَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ يُكَبِّرُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالسَّفَرِ وَالْحَضَرِ أَرْبَعًا ـه

"અને ઈમામ સઈદ બિન મુસય્યબે ફર્માવ્યું, રાત હોય કે દિવસમાં, સફર હોય કે **[તઅલીક़ : ૨૪૭]**

મુક़ામ પર, ચાર તકબીરો કહે." (બુખારી ૧/૧૭૬)

ت ٢٤٨ وَقَالَ أَنَسٌ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ التَّكْبِيرَةُ الْوَاحِدَةُ اسْتِفْتَاحُ الصَّلٰوةِ ـه

"અને હઝરત અનસે ફર્માવ્યું, એક તકબીર નમાઝ શરૂ કરવાની છે." (ઉપર મુજબ) **[તઅલીક़ : ૨૪૮]**

ت ٢٤٩ وَقَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ إِذَا صَلَّيْتَ فَقَدْ قَضَيْتَ الَّذِي عَلَيْكَ

"અને હઝરત ઝયદ બિન ષાબિત رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, જ્યારે તેં નમાઝે જનાઝા પઢી **[તઅલીક़ : ૨૪૯]**

લીધી તો મૈયતનો જે હક્ક़ તમારા પર હતો તે અદા કરી ચૂક્યા." (ઉપર મુજબ)

બાકીની નમાઝ તયમ્મુમ કરીને ન પઢે બલ્કે પાણી શોધીને વુઝૂ કરે પછી પઢે. આપણે ત્યાં એવું છે કે જો એને અંદેશો થાય કે જો વુઝૂ કરીશ તો ઈમામ ફારિગ થઈ જશે તો તયમ્મુમ કરીને નમાઝ પઢે, ભલે જ્યારે આવ્યો ત્યારે વુઝૂ ન હતું અથવા નમાઝ દરમ્યાન વુઝૂ તૂટયું હોય. (બહારે શરીઅત, ૨/૬૩) એટલા માટે કે નમાઝે ઈદૈન અને નમાઝે જનાઝાની क़ઝા નથી, ન બદલ છે. હઝરત ઈમામ હસન બસરીનો આ ઈર્શાદ એના પર આધારિત છે કે એને અધિક્તર ગુમાન હોય કે ઈમામના ફારિગ થતાં પહેલાં નમાઝમાં સામેલ થઈ જશે. એટલા માટે કે સઈદ બિન મન્સૂરે તેમનો જ આ क़ૌલ વર્ણન કર્યો છે કે આ સ્થિતિમાં જો નમાઝે જનાઝા છૂટી જવાનો ભય હોય તો તયમ્મુમ કરે. *(ઉમ્દતુલ क़ારી, ૮/૧૨૪)*

ચોથો મસ્અલો એ છે કે જે શખ્સ એ વખતે પહોંચ્યો કે જનાઝાની નમાઝ થઈ રહી હતી તો એ મોડુ કર્યા વિના તકબીર કહીને સામેલ થઈ જાય, એની રાહ ન જુએ કે જ્યારે ઈમામ તકબીર કહે તો સામેલ થાઉં. આપણે ત્યાં તફસીલ છે, જો એવા સમયે આવ્યો કે ઈમામ તકબીરે તહરીમા કહી ચૂક્યો હતો હજી બીજી તકબીર કહી ન હતી, તો તકબીર કહીને તરત જ સામેલ થઈ જાય, બીજી તકબીરની રાહ ન જુએ. અને જો બીજી કે ત્રીજી તકબીરના પછી આવ્યો તો તરત સામેલ ન થાય, રાહ જુએ. જ્યારે ઈમામ તકબીર કહે તો એ વખતે સામેલ થાય. ઈમામ હસન બસરીના છેવટવાળા બંને ઈર્શાદને ઈમામ ઈબ્ને અબી શયબાએ વર્ણન કર્યા.

સમજૂતી : તઅલીક़ ૨૪૭-૨૪૮

આ બંનેવ અષરનો સાર એક જ છે કે નમાઝે જનાઝામાં કુલ ચાર તકબીરો છે એમાંથી એક એટલે પ્રથમ તકબીરે તહરીમા છે.

તઅલીક़ : ૨૪૯ની સમજૂતી

અહીં પ્રકરણ છે : "જનાઝાની સાથે ચાલવાની ફઝીલતનું બયાન" મળતાપણુ એ છે કે કોઈનો હક્ક़ અદા કરવો સવાબનું કામ છે. નમાઝે જનાઝા પઢવા માટે જનાઝાની સાથે જવું જરૂરી છે.

હું કહું છું : લગભગ ઈમામ બુખારી એ ફાયદો આપવા ચાહે છે કે જેણે નમાઝે જનાઝામાં શિર્કત કરી લીધી તે હુકમની રીતે જનાઝાની સાથે ગયો.

ت ٢٥٠ وَقَالَ حُمَيْدُ بْنُ هِلَالٍ مَا عَلِمْنَا عَلَى الْجَنَازَةِ إِذْنًا وَلَكِنْ مَنْ صَلَّى

"અને હુમૈદ બિન હિલાલે કહ્યું, જનાઝા પર અમે ઈજાઝત નથી જાણતા. હા ! જે [તઅલીક : ૨૫૦]

ثُمَّ رَجَعَ فَلَهُ قِيرَاطٌ ـ ـه

નમાઝ પઢીને પરત થયો તેના માટે એક ક઼ીરાત છે." (બુખારી ૧/૧૭૬)

حديث ٧٧٦ سَمِعْتُ نَافِعًا يَقُولُ حُدِّثَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُمَا أَنَّ أَبَا

"નાફે઼અ કહે છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી આ હદીષ વર્ણવામાં આવી કે હઝરત [હદીષ : ૭૭૬]

هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ يَقُولُ مَنْ تَبِعَ جَنَازَةً فَلَهُ قِيرَاطٌ فَقَالَ أَكْثَرُ

અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ કહે છે કે જનાઝાની પાછળ ગયો એના માટે એક ક઼ીરાત છે. તો એમણે કહ્યું, અબૂ

તઅલીક઼ : ૨૫૦ની સમજૂતી હુમૈદ બિન હિલાલ તાબઈ છે તેમના ઈર્શાદનો પાયો એના પર છે કે નમાઝે જનાઝા મૈયતનો હક્ક઼ છે જે સવાબ પ્રાપ્તિના માટે પઢવામાં આવે છે. મૈયતના વાલીઓનો હક્ક઼ નથી કે પરત થવું તેમની ઈજાઝત પર મૌકૂફ઼ હોય. નમાઝ પઢીને જેનો જીવ ચાહે ચાલ્યો જાય, કોઈ વાંધો નથી. હઝરત ઝયદ બિન ષાબિત, હઝરત જાબિર બિન અબ્દુલ્લાહ رِضْوَانُ اللهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِيْنَ સહાબાએ કિરામમાંથી, અને ઉરવા બિન ઝુબેર, ક઼ાસિમ બિન મુહમ્મદ, ઈમામ હસન બસરી, ક઼તાદા, અબૂ ક઼લાબાનો આ જ અમલ હતો કે નમાઝે જનાઝા પઢયા બાદ પરત થઈ જતા તો ઈજાઝત ન લેતા હતા. એનાથી ઉલ્ટુ હઝરત ઉમર, હઝરત ઈબ્ને મસ્ઊદ, હઝરત ઈબ્ને ઉમર, હઝરત મિસ્વર બિન મખ્રમા رِضْوَانُ اللهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِيْنَ અને ઈમામ નખઈ ઈજાઝત લીધા વિના પરત ન થતા. ઈમામ માલિકે ફર્માવ્યું કે ઈજાઝત લીધા વિના પરત થવું પસંદીદા વાત નથી, પણ એ કે દફનમાં વાર હોય. આપણો મઝહબ પણ એ જ છે કે ઈજાઝત વિના પરત ન થાય, એટલા માટે કે જે રીતે નમાઝે જનાઝા મૈયતનો હક્ક઼ છે એ જ રીતે દફન પણ હક્ક઼ છે અને એ એનાથી મહત્વનું અને એના કરતાં કાંઈક મહેનતવાળુ છે. જો સૌ છોડીને ચાલ્યા જાય તો દફન કોણ કરશે ? એના અનુસંધાનમાં હદીષો પણ આવેલી છે, જો કે સર્વ ઝઈફ઼ છે પણ મુસ્તહબ (હોવા)ની સાબિતી માટે પૂરતી છે. ઈમામ બઝ્ઝારે હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ થી મરફુઅન્ રિવાયત કર્યું કે હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺએ ફર્માવ્યું, બે અમીર છે જ્યારે કે અમીર નથી, તે સ્ત્રી જે ક઼ૌમની સાથે હજ્જ કરે અને તેને હયઝ આવી જાય અને તે પુરૂષ જે જનાઝાની સાથે જાય અને નમાઝ પઢે તો એને એ હક્ક઼ નથી કે જનાઝાવાળાઓની ઈજાઝત હાંસલ કર્યા વિના પાછો ફરે. ઈમામ અહમદે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી કે હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺએ ફર્માવ્યું, જે જનાઝાની સાથે ગયો અને એને ખભેથી ઉતાર્યો અને એના પર માટી નાખી દીધી અને બેઠો, ત્યાં સુધી કે તેને ઈજાઝત આપવામાં આવી, તો બે ક઼ીરાન લઈને પરત થયો. ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાક઼ે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ નો આ ઈર્શાદ રિવાયત કર્યો, બે અમીર છે અને અમીર નથી, તે શખ્સ જે જનાઝાની સાથે રહ્યો અને એના પર નમાઝ પઢે તો તેને મૈયતના વલીની ઈજાઝત વિના પાછા ન ફરવું જોઈએ. *(ઉમ્દતુલ ક઼ારી, ૮/૧૨૬)*

સમજૂતી : ૭૭૬ અને ૭૭૭ તિર્મિઝીમાં આ હદીષ અબૂ સલ્માના તરીક઼ાથી આ પ્રમાણે છે કે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, જે શખ્સ જનાઝા પર કેવળ નમાઝ પઢે એના માટે

اَبُوْهُرَيْرَةَ عَلَيْنَا فَصَدَّقَتْ يَعْنِيْ عَائِشَةُ اَبَا هُرَيْرَةَ وَقَالَتْ سَمِعَتْ رَسُوْلَ اللّٰهِ

હુરૈરહ્ પુષ્કળ પ્રમાણમાં હદીષ બયાન કરવાના આદી છે. એની ખબર જ્યારે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ لَقَدْ فَرَّطْنَا فِيْ قَرَارِيْطَ كَثِيْرَةٍ ؕ

આઈશાને થઈ તો તેમણે અબૂ હુરૈરહ્નું સમર્થન કર્યું અને કહ્યું, મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺને એવું ફર્માવતાં

સાંભળ્યા છે. તો ઈબ્ને ઉમરે કહ્યું, અમે ઘણા બધા ક़ીરાત વેડફી નાખ્યા !''

(બુખારી ૧/૧૭૭, મુસ્લિમ, અબૂ દાઊદ, તિર્મિઝી, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–જનાઈઝ સૌમાં)

حديث ٧٧٧ اَنَّ اَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

''હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, જે જનાઝા પર **[હદીષ : ૭૭૭]**

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ شَهِدَ الْجَنَازَةَ حَتّٰى يُصَلّٰى عَلَيْهَا فَلَهٗ قِيْرَاطٌ وَمَنْ شَهِدَ

હાજર થયો ત્યાં સુધી કે એના પર નમાઝ પઢી તો એના માટે એક ક़ીરાત છે. અને જે દફનના સમય સુધી રહ્યો

حَتّٰى يُدْفَنَ كَانَ لَهٗ قِيْرَاطَانِ قِيْلَ مَا الْقِيْرَاطَانِ قَالَ مِثْلُ الْجَبَلَيْنِ الْعَظِيْمَيْنِ

એના માટે બે ક़ીરાત છે. અર્ઝ કરવામાં આવી, ક़ીરાત શું છે ? તો ફર્માવ્યું, બે મહાન પહાડો સમાન. (ઉપર મુજબ)

એક ક़ીરાત છે અને જે જનાઝાની સાથે રહે ત્યાં સુધી કે દફન કરી દેવામાં આવે એના માટે બે ક़ીરાત છે. એમાંથી એક, અથવા આવુ ફર્માવ્યું, એ બંનેમાંથી નાનો ઓહદ પહાડના બરાબર છે. રાવીએ કહ્યું, મેં ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ને એને વર્ણન કર્યું તો તેમણે હઝરત આઈશાની પાસે માણસ મોકલ્યો કે એમને પૂછે. તો ઉમ્મુલ મો'મિનીને ફર્માવ્યું કે, અબૂ હુરૈરહ્એ સાચુ કહ્યું. એના પર હઝરત ઈબ્ને ઉમરે કહ્યું, અમે ઘણા બધા ક़ીરાત વેડફી નાખ્યા !

ક़ીરાત : અસલમાં ''ક़िર્રાત'' હતું એટલા માટે કે એનું બહુવચન ''ક़રારીત'' આવે છે. એક વચનમાં ''રા''ને ક़યાસ વિરુદ્ધ ''યા''થી બદલી નાખ્યું. જેમ કે દીનારમાં નૂનને ''યા''થી બદલ્યું કેમ કે ''દીનાર'' અસલમાં ''દિન્નાર'' હતું એટલા માટે એનું બહુવચન ''દનાનીર'' થાય છે.

ક़ીરાતનો એ અર્થ છે : આમલીનુ બીજ, દાંગ (છ રતી)નુ અડધુ, દિરહમના છઠ્ઠા હિસ્સા બરાબર એક સિક્કો હતો. દીનારનો વીસમો ભાગ. એક દીનાર સાડા ચાર માશાનો થાય છે. કોઈ ચીજના ચોવીસ હિસ્સામાંથી એક હિસ્સો, કોઈ ચીજનો ટુકડો, ભાગ, હિસ્સો. અહીં હદીષમાં હિસ્સો જ મુરાદ છે ઓહદની જેમ અથવા ''મિષ્લુલ જબલૈન અઝીમૈન'' સરખામણી માટે છે. મુરાદ એ છે કે ઘણો જ અધિક સવાબ છે એ પણ થઈ શકે છે કે હક़ીક़ી અર્થ મુરાદ હોય.

اكثر ابوا هريره એટલે કે ઘણો જ અધિક સવાબ વર્ણવી આપ્યો અથવા એ કે પુષ્કળ પ્રમાણમાં રિવાયત કરી જે બુદ્ધિને ચક્તિ કરી દે તેમ છે. ક્યાંક તેમને વહેમ તો નથી થયો ! કેમ કે બુખારીની આ રિવાયતના પ્રમાણે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ એવું ન કહ્યું હતું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું છે, એટલા માટે હઝરત ઈબ્ને ઉમરે એવું કહ્યું. હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ જ્યારે સાંભળ્યું તો ફર્માવ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺની બારગાહમાં હાજરીથી મને મેદાનમાં ઝાડ રોપવા તથા બજારમાં ખરીદ વેચાણ રોકતુ ન હતું. રસૂલુલ્લાહ ﷺથી મારી

حديث ૭૭૮ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ الْيَهُوْدَ جَاءُوْا اِلَى

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત છે કે નબી ﷺની ખિદમતમાં [હદીષ : ૭૭૮]

النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَجُلٍ مِّنْهُمْ وَامْرَاَةٍ زَنَيَا فَقَالَ لَهُمْ

યહૂદી એક પુરૂષ તથા એક સ્ત્રીને લાવ્યા જેમણે ઝિના કર્યો હતો. એમનાથી હુઝૂર ﷺએ ફર્માવ્યું,

كَيْفَ تَفْعَلُوْنَ بِمَنْ زَنٰى مِنْكُمْ قَالُوْا نُحَمِّمُهُمَا وَنَضْرِبُهُمَا فَقَالَ لَا تَجِدُوْنَ

તમારામાં જે ઝિના કરે છે તેની સાથે શું કરો છો ? યહૂદીઓએ કહ્યું, અમે એનું મોઢું કાળુ કરીએ છીએ અને

فِي التَّوْرَاةِ الرَّجْمَ فَقَالُوْا لَا نَجِدُ فِيْهَا شَيْئًا فَقَالَ لَهُمْ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ سَلَامٍ

મારીએ છીએ. તો ફર્માવ્યું, તૌરાતમાં તમે "રજમ" નથી જોતા. તેમણે કહ્યું, અમે તેમાં કાંઈ નથી પામતા. તો

كَذَبْتُمْ فَاْتُوْا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوْهَا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِيْنَ فَوَضَعَ مِدْرَاسُهَا

તેમને હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને સલામે કહ્યું, તમે જૂઠ બોલ્યા ! તૌરાત લાવો અને તેને પઢો જો તમે લોકો

الَّذِيْ يُدَرِّسُهَا مِنْهُمْ كَفَّهُ عَلٰى اٰيَةِ الرَّجْمِ فَطَفِقَ يَقْرَاُ مَا دُوْنَ يَدِهٖ

સાચા હોઉ. (તૌરાત લાવવામાં આવી) તો તૌરાતના મુઅલ્લિમે પોતાની હથેળી "રજમ"વાળી આયત પર

وَمَا وَرَاءَهَا وَلَا يَقْرَاُ اٰيَةَ الرَّجْمِ فَنَزَعَ يَدَهٗ عَنْ اٰيَةِ الرَّجْمِ فَقَالَ مَا

રાખી દીધી અને એની નજીક અને એના સિવાય અન્ય જગાએથી પઢવા લાગ્યો તો તેમણે એનો હાથ

તલબ કેવળ એક લુકમાની હતી જે ખવડાવી દેતા અને ઈર્શાદની હતી જે શીખવાડી આપતા. તો હઝરત ઈબ્ને ઉમરે ફર્માવ્યું, અબૂ હુરૈરહ્ અમારા કરતાં વધુ ખિદમતે અકદસમાં હાજર રહેતા અને અમારા કરતાં વધુ હદીષના જાણકાર હતા. *(ઉમ્દતુલ કારી, ૮/૧૨૮)*

فرطت ضيعت اَمْرِ من الله : આ ઈમામ બુખારીનો કૌલ છે. આ હદીષમાં પણ **فرطت** આવ્યું છે અને કુર્આને કરીમમાં પણ એક જગાએ ફર્માવ્યું : يَا حَسْرَتٰى عَلٰى مَا فَرَّطْتُ فِيْ جَنْبِ اللّٰهِ (سورۂ زمر ۵۶) (ઝુમર–૫૬) હાય ! અફસોસ ! જે ખતા (કોતાહી) મેં અલ્લાહના હક્કમાં કરી." ઈમામ બુખારીએ આદત મુજબ એની તફસીર ફર્માવી આપી કે فَرَّطْتُ ضَيَّعْتُ ના અર્થમાં છે, એટલે કે, "મેં વેડફી કાઢયું."

સમજૂતી : ૭૭૮ આ હદીષ કિતાબુલ જનાઈઝમાં ટૂંકાણમાં હતી એટલા માટે અમે કિતાબુત્તફસીરની રિવાયત અહીં વર્ણવી છે. અહીં પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે : ઈદગાહ અને મસ્જિદમાં નમાઝે જનાઝા. આદત પ્રમાણે ઈમામ બુખારીએ અહીં પોતાનો કોઈ મૌકૂફ (મંતવ્ય) નથી જાહેર કર્યો. આ પ્રકરણમાં બે હદીષો લાવ્યા છે, એક હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ ની જેમાં એ છે કે નબી ﷺએ ઈદગાહમાં સફ લગાડી અને નજાશી પર નમાઝે જનાઝા પઢી, અને એક આ વર્ણન કરેલી હદીષ, પણ બંનેમાંથી ક્યાંય પણ મસ્જિદમાં નમાઝે જનાઝા પઢવાનો ઉલ્લેખ નથી. પહેલીમાં ઈદગાહમાં નમાઝ પઢવાનું વર્ણન છે અને બીજીમાં એ પણ નથી,

هٰذِهٖ فَلَمَّا رَأَوْا ذٰلِكَ قَالُوْا هِيَ اٰيَةُ الرَّجْمِ فَأَمَرَ بِهِمَا فَرُجِمَا قَرِيْبًا

'રજમ''વાળી આયત પરથી હટાવ્યો અને કહ્યું, આ શું છે ? જ્યારે યહૂદીઓએ એને જોયી તો કહ્યું, આ

مِنْ حَيْثُ مَوْضِعُ الْجَنَائِزِ عِنْدَ الْمَسْجِدِ فَرَأَيْتُ صَاحِبَهَا يَحْنِيْ عَلَيْهَا

''રજમ''વાળી આયત છે. હવે એ બંનેવના બારામાં હુકમ આપ્યો અને તેમને મસ્જિદની પાસે જનાઝાની

وَيَقِيْهَا الْحِجَارَةَ ؕ

જગાની નજીક સંગસાર કરવામાં આવ્યાં. મેં એ સ્ત્રીના યારને જોયો કે એના પર ઝુકી પડતો

અને તેણીને પથ્થરથી બચાવતો.''

(બુખારી ૨/૬૫૪, ૧/૧૭૭, અલ્જનાઈઝ, ૧/૫૧૩, ૨/૧૦૯૦, અલ એઅ્તિસામ, ૨/૧૧૨૫, અત્તૌહીદ, મુસ્લિમ, અબૂ દાઊદ, દારમી, મોઅત્તા–સૌમાં હુદૂદ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૫)

કેવળ એ છે કે મસ્જિદની પાસે જનાઝાની જગા. એટલા માટે એવું કહેવું પડશે કે આ હદીષને પ્રકરણ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. આપણે ત્યાં મસ્જિદમાં નમાઝે જનાઝા પઢવી મના છે, ચાહે જનાઝો મસ્જિદમાં હોય, ચાહે ન હોય. આપણી દલીલ અબૂ દાઊદ (૨/૯૮) તથા ઈબ્ને માજહ (જનાઈઝ–૧૧૦)ની એ હદીષ છે જે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત થયેલી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું :–

من صلىٰ علىٰ جنازة فى المسجد فلا شئ له و فى ابن ماجه فليس له شئ ''જેણે મસ્જિદમાં જનાઝા પર નમાઝ પઢી એના માટે કાંઈ નથી.'' એટલે કે એના માટે કોઈ સવાબ નથી. અલ્લામા નવવીએ ફર્માવ્યું, અબૂ દાઊદના સહીહ નુસ્ખામાં **فلا شئ عليه** છે. પણ અલ્લામા ઝયૂલઈએ ફર્માવ્યું કે સહીહ નુસ્ખો **فلا شئ له** છે. એનું સમર્થન ઈબ્ને માજહની રિવાયતથી થાય છે જેમાં **فليس له شى** છે. એમાં કિતાબત (લખવા)ની ગલતીની સંભાવના નથી. તેમજ ઈબ્ને અબી શયબામાં **فلاصلوٰة له** છે. આ હદીષના એક રાવી સાલેહ મોલત્તવામા પર એ જરહ (પકડ) કરવામાં આવી છે કે અંતિમ વયમાં યાદશક્તિ કમજોર થઈ જવાના કારણે એમનાથી ભેળસેળ થઈ જતી હતી. પરંતુ આ હદીષને સાલેહથી ઈબ્ને અબી ઝયબે રિવાયત કરી છે, અને તેમણે આ ભેળસેળ થઈ જવાની બીમારી લાગુ થવાથી પહેલાં સાંભળી છે. તફસીલ અલ્જૌહરુન્નક્રી, ભાગ : ૧, પેજ : ૨૭૮માં છે. એટલા માટે આ હદીષ કમસે કમ હસન જરૂર છે. ઈમામ મુહમ્મદે મુઅત્તામાં એ દલીલ રજૂ કરી કે નબી ﷺના જમાનામાં નમાઝે જનાઝા પઢવાની જગા મસ્જિદની બાજુમાં હતી. જો મસ્જિદમાં નમાઝે જનાઝા પઢવામાં કાંઈ વાંધો ન હતો તો મસ્જિદની બહાર નમાઝે જનાઝા માટે જગા બનાવવાની શું જરૂરત હતી ? તેમજ નજાશીની નમાઝે જનાઝા ઈદગાહ જઈને પઢી, જ્યારે કે એમનો જનાઝો મદીના તયબહમાં ન હતો. નબી ﷺએ એક બે વાર મસ્જિદમાં નમાઝે જનાઝા પઢી છે એનું કોઈ ખાસ કારણ રહ્યું હશે. શક્ય છે હુઝૂર એ'તેકાફમાં રહ્યા હોય, તબીયત બરાબર ન રહી હોય વગેરે વગેરે.

આ બનાવ શરૂ શરૂનો છે જ્યારે હુઝૂરે અક્દસ ﷺ મદીના તયબહમાં તશરીફ લઈ ગયા હતા, ત્યારબાદ સૂરએ નૂર નાઝિલ થઈ જેમાં ઝાની તથા ઝાનિયાની સજા સો કોરડા નાઝિલ થઈ, ચાહે તે પરિણત હોય કે અપરિણત. પછી આયતે રજમથી પરણિતના હક્કમાં કોરડાની સજા મન્સૂખ થઈ ગઈ અને રજમ નિશ્ચિત થઈ. પરણિત હોવાના માટે આ શર્તો છે : આઝાદ, આક્રિલ, બાલિગા હોવું અને સહીહ નિકાહ સાથે કોઈ સ્ત્રી સાથે સંભોગ થવું, ભલે એક જ વાર હોય.

ت ٢٥١ وَلَمَّا مَاتَ الْحَسَنُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ ضَرَبَتِ امْرَأَتُهُ الْقُبَّةَ عَلَى الْقَبْرِ سَنَةً

"અને જ્યારે હઝરત હસન બિન હસન હઝરત અલીના પૌત્ર رِضْوَانُ اللهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ નો [તઅલીક : ૨૫૧]

ثُمَّ رَفَعَتْ فَسَمِعُوْا صَائِحًا يَقُوْلُ أَلَا هَلْ وَجَدُوْا مَا فَقَدُوْا فَأَجَابَهُ

વિસાલ થઈ ગયો તો તેમનાં પત્નીએ તેમની કબ્ર પર કુબ્બો તાણ્યો જે એક વરસ સુધી રહ્યો પછી ઉઠાવી

آخَرُ بَلْ يَئِسُوْا فَانْقَلَبُوْا

લીધો. તો લોકોએ સાંભળ્યું કોઈ મોટા અવાજે કહે છે, જે ચીજ એમણે ખોયી હતી તેને મેળવી. તો બીજાએ જવાબ આપ્યો, નહીં ! બલ્કે નિરાશ થયા અને પાછા ફર્યા." (બુખારી, ૧/૧૭૭)

તઅલીક : ૨૫૧ની સમજૂતી

ઈમામ હસન મુષન્ના رضی اللہ عنہ એ ઈમામ હસન મુજતબા رضی اللہ عنہ ના સાહબઝાદા છે. કર્બલામાં પોતાના કાકાની સાથે હતા. સ્ત્રીઓ, બાળકોની સાથે ગિરફતાર થયા. અહલે બયતના ઈમામોમાંથી ખાસ વ્યક્તિ છે. હજ્જાજના જુલ્મોથી તંગ આવીને અબ્દુલમલિક બિન મરવાનની પાસે તશરીફ લઈ ગયા. તેણે આપની ખૂબ જ તા'ઝીમ તથા ઈજ્જત કરી અને હજ્જાજના જુલ્મથી બચાવ્યા. એકવાર એક રાફઝીએ તેમને કહ્યું, શું રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ આ નથી ફર્માવ્યું : مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ ફર્માવ્યું, જરૂર ફર્માવ્યું છે, જો એનાથી ખિલાફત મુરાદ હોત તો હુઝૂર ﷺ લોકોને ખુત્બો આપતા અને ફર્માવતા, હે લોકો ! મારા પછી આ તમારાં કામોનો વલી અને એ જ તમારા પર કાયમ થશે, એની વાત સાંભળો અને એનું આજ્ઞાપાલન કરો. **ખુદાની કસમ ! જો અલ્લાહ અને તેના રસૂલે અલીને ખિલાફત માટે પસંદ કર્યા હતા અને અલીએ છોડી આપી તો એ પહેલા તે છે જેમણે અલ્લાહ તથા તેના રસૂલના હુકમને છોડયો !"** તેમનાં વાલિદાનું નામ ખૌલા બિન્તે મન્ઝૂર ફઝારી છે. હિ.સ. ૯૯માં વિસાલ ફર્માવ્યો. એમનાં પત્ની ફાતિમા رضی اللہ عنہا હઝરત ઈમામે હુસૈન શહીદે કર્બલાના સાહબઝાદી છે, એ પણ કર્બલામાં મૌજૂદ હતાં. ઈમામ હસન મુષન્નાના વિસાલ પછી તેમના નિકાહ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન અમ્ર બિન ઉષ્માન બિન અફ્ફાનથી થયા. જેમનાથી મુહમ્મદ દીબાજ પેદા થયા. આપ ફાતિમા સુગરાથી મશહૂર છે. સહીહ એ છે કે એમની મુલાકાત એમનાં દાદી હઝરત સૈયદા ફાતિમા ઝહ્રા رضی اللہ عنہا સાથે નથી થઈ.

કુબ્બા : ગોળ તંબુને કહે છે. અહીં ખાસ વાત એ છે કે હિ.સ. ૯૯માં આ બન્યું. આ જમાનો સહાબાએ કિરામનો છેવટનો હતો અને તાબઈનનો મધ્યમ સમય હતો. વરસ સુધી ઈમામ હસન મુષન્નાના મઝાર પર કુબ્બો રહ્યો પણ કોઈએ મના ન કર્યું, અને ન કોઈ એવી રિવાયત મળે છે કે કોઈ સહાબી કે તાબઈએ એના પર વાંધો ઉઠાવ્યો હોય. એનાથી જાહેર થયું કે **સહીહ હેતુસર મઝારો પર કુબ્બા (ગુંબદ) બનાવવો જાઈઝ છે.** એ જ રીતે અહલે સુન્નત વ જમાઅતનો મઝહબ છે અને એના પર જ સર્વ અહલે સુન્નતનો અમલ છે. لَا يُرْفَعُ عَلَيْهِ بِنَاءٌ થી એની હુર્મત (હરામ હોવા) માટે દલીલ કરવી સહીહ નથી. એટલા માટે કે એનાથી મુરાદ કબ્ર પર એવી ઈમારત બનાવવું છે જેમ કે યહૂદીઓ તથા નસારાઓ સ્તંભ જેવી સમાધિ બનાવે છે. એના પર કરીના (કયાસ) એ છે કે (علیٰ) (અલા)નો હકીકી અર્થ ઈસ્તિઅલા (ઉચ્ચતા ચાહવું) છે, અને ઉચ્ચતા એ વખતે થશે જ્યારે મૈયતના મઝારની જગા ઉપર ઈમારત બનાવે, અને જો આસપાસ બનાવશે તો ઉચ્ચતા દર્શાવવું ન થશે. તદ્ઉપરાંત ઘણા હુકમો જમાનાના બદલાવાથી બદલાઈ જાય છે. જેમ કે ઈર્શાદ છે :

حديث ૭૭૯ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

''ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ નબી ﷺ થી રિવાયત કરી કે પોતાની [હદીષ : ૭૭૯]

وَ ابْنُوا الْمَسَاجِدَ وَ اتَّخِذُوْهَا جُمًّا ''મસ્જિદોને મુંડી બનાવો.'' એટલે કે એના પર મીનારા ન બનાવો. પણ તાબઈનના યુગથી જ એનાથી વિરુદ્ધ મસ્જિદોને મીનારા બનવા લાગ્યા હતા. કારણ એ જ બન્યું કે સહાબાના યુગ સુધી દીનની નિશાનીઓની અઝમત દીનની નિશાનીઓ હોવાના કારણે દિલોમાં ભરપૂર હતી તેમજ સામાન્ય મકાનો પણ ખૂબ જ મામૂલી અને સાદાં રહેતાં હતાં. જ્યારે ફતહો થઈ અને દૌલતની અધિક્તા થઈ અને આલીશાન મકાનો બનવા માંડયાં. જેથી હવે જો મસ્જિદ એ જ પ્રમાણે મુંડી અને મામૂલી પ્રકારની રહેતી તો આમ લોકોની નિગાહોમાં એની પ્રતિષ્ઠા (પ્રભાવ) ન રહેતી, ગૈરો હસતા કે મુસલમાનોની ઈબાદતગાહો આવી મામૂલી !! જેથી મસ્જિદોની ઈમારતો આલીશાનથી આલીશાન બનવા માંડી, મીનારા તથા ગુંબદ બનવા લાગ્યા. એનાથી હેતુ દીનની નિશાનીઓની દિલોમાં અઝમત બેસાડવું છે. એ જ પ્રમાણે ભૂતકાળમાં દરેક મુસલમાન મુસલમાનની કબ્રની અદબ કરતો હતો અને ઉલમા, સાલેહો (નેક લોકો), મશાઈખની તેમની શાનના પ્રમાણે અઝમત દિલોમાં હતી. પણ હવે જ્યારે કે બાતિની દૃષ્ટિની ઉણપ છે અને જાહેરી શાનો શૌકત જ અઝમતની નિશાની બની ચૂકી છે જેથી ઉલમાએ કિરામે ઉલમા તથા મશાઈખના મઝારો પર ગુંબદ બનાવવાની ઈજાઝત આપી દીધી છે, બલ્કે એને મુસ્તહસન દર્શાવ્યું છે. અલ્લામા ફતનીએ ''મજમએ બિહારુલ અન્વાર''માં અને મુલ્લા અલી કારીએ ફર્માવ્યું, ત્યાં સુધી કે મોલ્વી એઝાઝ અલી મુફતી દારુલ ઉલૂમ દેવબંદે પણ શરહે નકાયા મુલ્લા અલીના હાશિયા (પેજ : ૧૩૯)માં પણ થોડાક ફેરફાર સાથે લખ્યું :–

قد اباح السلف البناء علىٰ قبر المشائخ والعلماء المشهورين لِيَزُوْرُهُم الناسُ ولِيَسْتَرِيْحُوْنَ بِالجلوسِ فيه

''મશાઈખ તથા મશહૂર ઉલમાના મઝારો પર ઈમારતો બનાવવાને ઉલમાએ સલફે (પૂર્વજ ઉલમાએ) જાઈઝ બતાવ્યું છે જેથી લોકો તેમની ઝિયારત કરે અને એમાં બેસવા પર આરામ પામે.''

તેમજ એમાં ઘણા ફાયદાઓ છે. મુલાકાતીઓ ઈત્મિનાનથી તથા દિલ લગાડીને તિલાવત તથા ઝિકો અઝકાર કરશે જેનાથી બંનેવને ફાયદા થશે. વરસાદ, તડકો, ઠંડીથી સુરક્ષિત રહેશે. ગુંબદથી લોકો ઓળખી જશે કે આ કોઈ અલ્લાહના મહબૂબ બંદાનો મઝાર છે, જેથી હાજર થશે અને ફયઝ હાંસલ કરશે. એ જ કારણે તમામ પાછલાઓએ એના જાઈઝ હોવાનો ખુલાસો કરેલ છે. ત્યાં સુધી કે અલ્લામા અલાઉદ્દીન હસ્કફીએ દુર્રે મુખ્તાર (૧/૬૦૧)માં ફર્માવ્યું, ولا يرفع عليه بناء وقيل لا باس به وهو المختار ''કબ્ર પર ઈમારત ન બનાવે. એક કૌલ એ છે કે એમાં કોઈ વાંધો નથી અને એ જ મુખ્તાર (પસંદીદા) છે.''

અને અલ્લામા મુહમ્મદ અમીન બિન આબિદીન શામીએ રદ્દુલ મુહતાર (૧૩૭)માં ફર્માવ્યું, ''وفى الاحكام عن جامع الفتاوٰى وقيل لا يكره اذا كان الميت من المشائخ والعلماء والسادات અહકામમાં જામેએ ફતાવાથી છે કે એક કૌલ એ છે કે કબ્ર પર ઈમારત બનાવવી મકરૂહ નથી જ્યારે કે મૈયત મશાઈખ તથા ઉલમા અને સાદાતની હોય.''

તહતાવી અલલ મરાકી (પેજ : ૪૭૦)માં દુર્રે મુખ્તારનો કૌલ નકલ કરીને યથાવત રાખ્યો. એ દલીલ છે કે એમનો પણ મુખ્તાર (પસંદીદા મઝહબ) એ જ છે.

સમજૂતી : ૭૭૯

યહૂદી તથા નસારા અંબિયાએ કિરામના મઝારાતને જ મસ્જિદ (સજદો કરવાની જગા) બનાવતા અને તેના પર સજદા કરતા, એટલા માટે એમના પર લઅનત ફર્માવી. પરંતુ અંબિયાએ કિરામ કે અવલિયાએ કિરામના

وَسَلَّمَ قَالَ فِي مَرَضِهِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ لَعَنَ اللّٰهُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰى اتَّخَذُوا

એ બીમારીમાં જેમાં વિસાલ ફર્માવ્યો ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, અલ્લાહ યહૂદીઓ તથા નસારા પર લઅનત ફર્માવે,

قُبُورَ أَنْبِيَاءِهِمْ مَسَاجِدَ قَالَتْ وَلَوْلَا ذٰلِكَ لَأُبْرِزَ قَبْرُهُ غَيْرَ أَنِّي أَخْشٰى

એમણે પોતાના અંબિયાની કબ્રોને મસ્જિદો બનાવી લીધી. ઉમ્મુલ મો'મિનીને ફર્માવ્યું, જો આ વાત ન હોત

أَنْ يُتَّخَذَ مَسْجِدًا

તો હુઝૂરનો મઝાર જાહેર કરી આપતી પણ મને અંદેશો છે કે મસ્જિદ ન બનાવી લેવામાં આવે."

(બુખારી ૧/૧૭૭, ૧/૧૮૬, ૨/૬૩૯ મગ્ઝી, મુસ્લિમ–મસાજિદ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૭/૮)

મઝારોની નજીક મસ્જિદ બનાવવી ઈજમાઅથી જાઈઝ છે. અલ્લામા તયબીએ ફર્માવ્યું, "પરંતુ જો કોઈ કોઈક સાલેહ (અલ્લાહના નેક બંદા)ની કબ્રની નજીકમાં મસ્જિદ બનાવે એ રીતે કે કબ્ર મસ્જિદથી ખારિજ હોય અને હેતુ તેમના કુર્બ (નિકટતા)થી બરકત હાંસલ કરવાનો હોય, અને કબ્ર તરફ મોઢું ન હોય તો કોઈ વાંધો નથી, બલ્કે એમાં ફાયદાની ઉમ્મીદ છે. કાશ્મીરી મહાશયે ફયઝુલબારીમાં તેને નકલ કરીને યથાવત રાખી. એ દલીલ છે કે તે એનાથી સહમત છે.

لابرز قبره : હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીન رضی اللہ عنہاએ મઝારે અકદસ અને પોતાની કયામગાહના દરમ્યાન દીવાલ બનાવી લીધી હતી એના વિશે ફર્માવી રહ્યાં છે. વલીદ બિન અબ્દુલ મલિકના યુગમાં જ્યારે હઝરત ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝ رحمۃ اللہ علیہએ મસ્જિદે નબવીનું નવેસરથી બાંધકામ કર્યું તો હુજરા મુબારકની આસપાસ પાંચ ખૂણાની દીવાલ બનાવીને હુજરા મુબારકને મેહફૂઝ કરી આપ્યો. ઉત્તરી દીવાલને ત્રિકોણ કરી આપી ⬠ આ રીતે જેથી એનો વહેમ પણ ન થઈ શકે કે ઉત્તરી દીવાલ તરફ મોં કરીને નમાઝ પઢવામાં આવી રહી છે.

કાદયાની દજ્જાલની રદ : કાદયાની દજ્જાલે આ હદીષથી દલીલ કરી છે કે હઝરત ઈસા علیہ السلامનો વિસાલ થઈ ચૂક્યો છે તેઓને જીવતા આસ્માન પર નથી ઉઠાવવામાં આવ્યા, બલ્કે તેણે એવી તુક્કાબાજી કરી છે કે કાશ્મીરમાં એમનું મઝાર છે. કાશ્મીર શ્રીનરમાં એક મઝાર નૂર આસિફના નામથી મશહૂર છે. એ દજ્જાલ કહે છે કે આ શબ્દ મસીહનો મુહર્રફ (ઉલ્ટો) છે અને એ હકીકતમાં હઝરત ઈસા علیہ السلامની કબ્ર છે. એ હઝરત ઈસા علیہ السلامની કબ્ર એ પ્રમાણે નથી કે જો એમની કબ્ર હોત તો બયતુલ મુકદ્દસની તરફ હોત, ન કે કા'બાની તરફ. તેમજ આ હદીષમાં ખુલાસો છે કે નસારા (ઈસાઈઓ)એ પોતાના અંબિયાની કબ્રોને મસ્જિદ બનાવી લીધી, જ્યારે કે આ કબ્ર પર કોઈ મસ્જિદ નથી ન એના પર કોઈ સજદો કરે છે, આ દજ્જાલ એ પ્રમાણે બેહકાવે છે કે નસારાના નબી કેવળ હઝરત ઈસા علیہ السلام છે, જો તેમનો વિસાલ નથી થયો તો તેમની કબ્રને નસારાએ મસ્જિદ કેવી રીતે બનાવી લીધી ?! એ મરદૂદે એ ન જોયું કે હદીષમાં **قبور انبياء هم** બહુવચન વાચક શબ્દો સાથે છે એનાથી કેવળ હઝરત ઈસા علیہ السلام કઈ રીતે મુરાદ થશે ? વાત એમ છે કે જેવી રીતે આપણે એના માટે બંધાયેલા છીએ કે હુઝૂરે અકદસ علیہ السلامની સાથોસાથ તમામ પાછલા અંબિયા પર ઈમાન લાવીએ, એ જ પ્રમાણે નસારા પણ એના બંધાયેલા હતા કે હઝરત ઈસા علیہ السلامની સાથોસાથ તમામ અંબિયાએ કિરામ પર ઈમાન લાવે. આ એ'તબારથી હઝરત ઈસા علیہ السلامના સિવાય બીજા અંબિયાએ કિરામને એમના નબી કહેવામાં આવ્યા, નહીં તો (**انبياء هم**) ફર્માવવું દુરુસ્ત ન થાત.

ت ૨૫૨ وَقَالَ حُمَيْدٌ صَلّٰى بِنَا اَنَسٌ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ فَكَبَّرَ ثَلٰثًا ثُمَّ

''અને હુમૈદે કહ્યું, હઝરત અનસ બિન માલિક رضی اللہ عنہ એ અમને જનાઝાની નમાઝ [તઅલીક઼ : ૨૫૨]

سَلَّمَ فَقِيْلَ لَهٗ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ ثُمَّ كَبَّرَ الرَّابِعَةَ ثُمَّ سَلَّمَ ـه

પઢાવી અને ત્રણ તકબીરો પર સલામ ફેરવી દીધી. તેમને કહેવામાં આવ્યું તો ફરી ક़िબ્લા તરફ

મોઢું કર્યું અને ચોથી તકબીર કહી પછી સલામ ફેરવી.'' (બુખારી, ૧/૧૭૭)

ت ૨૫૩ عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

''હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે નબી صلی اللہ علیہ وسلم એ અસ્હમહ નજાશીની [તઅલીક઼ : ૨૫૩]

صَلّٰى عَلٰى اَصْحَمَةَ النَّجَاشِيِّ فَكَبَّرَ اَرْبَعًا وَقَالَ يَزِيْدُ بْنُ هٰرُوْنَ وَعَبْدُ الصَّمَدِ

જનાઝાની નમાઝ પઢી તો ચાર તકબીરો કહી. યઝીદ બિન હારૂન અને અબ્દુસ્સમદે

عَنْ سَلِيْمٍ اَصْحَمَةَ ـه

સલીમથી રિવાયત કરતાં કહ્યું, અસ્હમહ. (બુખારી ૧/૧૭૮)

ت ૨૫૪ وَقَالَ الْحَسَنُ يَقْرَأُ عَلَى الطِّفْلِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَيَقُوْلُ اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ

''અને ઈમામ હસન બસરીએ ફર્માવ્યું, બાળકની જનાઝાની નમાઝમાં સૂરએ ફાતિહા [તઅલીક઼ : ૨૫૪]

لَنَا فَرَطًا وَّسَلَفًا وَّاَجْرًا ـه

પઢે અને આ દુઆ પઢે : اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا فَرَطًا وَّ سَلَفًا وَّ اجْراً (બુખારી, ૧/૧૭૮)

તઅલીક઼ : ૨૫૨ની સમજૂતી આ તઅલીક઼ને ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાક़ે મઅમર અન क़તાદાના તરીક़ાથી વર્ણન કરી આ હુમૈદ હુમૈદત્તવીલથી મશ્હૂર છે. તાબઈ હદીષના રાવીઓમાંથી છે. એ જ આપણો મઝ્હબ પણ છે કે જનાઝામાં ચાર તકબીરો છે. અમુક રિવાયતોમાં જે આવ્યું છે કે હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે જનાઝામાં ત્રણ જ તકબીરો છે. અથવા એમણે જનાઝાની નમાઝ પઢાવી અને એમાં ત્રણ જ તકબીરો કહી. એનાથી મુરાદ તકબીરે તહરીમા સિવાય અન્ય તકબીરો છે જેમ કે વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે ફર્માવ્યું, ચોથી તકબીર, તકબીરે ઈફ્તેતાહ છે.

તઅલીક઼ : ૨૫૩ની સમજૂતી હઝરત નજાશીના નામની વિવિધ રિવાયતો આવેલી છે. મુસન્નફે ઈબ્ને અબી શયબામાં યઝીદથી જ મરવી છે, સહમહ હમ્ઝાના હઝફની સાથે ઈસ્માઈલે બયાન કર્યું કે અબ્દુસ્સમદની રિવાયતમાં અસ્ખમહ ખા (خاء) મોઅજ્જમાની સાથે છે. એટલા માટે ઈમામ બુખારીએ મુહમ્મદ બિન સનાનની રિવાયત પછી યઝીદ બિન હારૂન અને અબ્દુસ્સમદની રિવાયત પણ વર્ણન કરી કે આ સહીહ છે, એમનું નામ અસ્હમહ્ હતું. એનો અર્થ અરબીમાં عَطِيَّه (અતિય્યહ્) છે.

તઅલીક઼ : ૨૫૪ની સમજૂતી આ તઅલીક઼ને ઈમામ અબૂ નસ્ર અબ્દુલ વહ્હાબ બિન ખફ્ફાફે

حديث ૭૮૦ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَوْفٍ قَالَ صَلَّيْتُ خَلْفَ ابْنِ عَبَّاسٍ

"તલ્હા બિન અબ્દુલ્લાહ બિન ઔફે કહ્યું, મેં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ની પાછળ [હદીષ : ૭૮૦]

فَجَهَرَ بِقِرَاءَةِ فَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَقَالَ لِيَعْلَمُوا أَنَّهَا سُنَّةٌ - ع ـه

જનાઝાની નમાઝ પઢી તો તેમણે સૂરએ ફાતિહા પઢી અને ફર્માવ્યું, (મેં એટલા માટે પઢી) કે તમે જાણી લો કે આ સુન્નત છે." (બુખારી ૧/૧૭૮, અબૂ દાઊદ, તિર્મિઝી, નિસાઈ–જનાઈઝ)

حديث ૭૮૧ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે નબી صلی اللہ علیہ وسلم એ ફર્માવ્યું, બંદાને જ્યારે [હદીષ : ૭૮૧]

قَالَ: اَلْعَبْدُ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ وَتُوَلِّيَ وَذَهَبَ أَصْحَابُهُ حَتّٰى إِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ

તેની કબ્રમાં રાખી દેવામાં આવે છે અને તેના માણસો મોઢું ફેરવીને જવા લાગે છે. હજી એટલા નજીક હોય છે

કિતાબુલ જનાઈઝમાં મુત્તસિલ સનદ સાથે વર્ણન કરેલ છે. فرط (ફરત) અને કહે છે જે કાફલાથી આગળ વધીને મંઝિલ પર જરૂરી સામાન પૂરો પાડે. سلف (સલફ) તેને કહે છે જે પ્રથમ ઘરે પહોંચીને સામાન પૂરો પાડે.

નમાઝે જનાઝામાં સૂરએ ફાતિહા : નમાઝે જનાઝામાં સૂરએ ફાતિહાના બારામાં સહાબાએ કિરામનો અમલ વિવિધ છે. હઝરત ઉમર, હઝરત અલી, હઝરત ઈબ્ને ઉમર, હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِيْنَ એનાથી ઈન્કાર કરતા હતા. મોઅત્તા ઈમામ માલિક (૯૭)માં છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما નમાઝે જનાઝામાં સૂરએ ફાતિહા પઢતા ન હતા. એ જ આપણો મઝહબ છે કે નમાઝે જનાઝામાં કુર્આન મજીદની ક્રિઅત વાજિબ નથી. જો દુઆની નિય્યતે પઢી લે તો વાંધો નથી. જે સહાબાએ કિરામથી સૂરએ ફાતિહા પઢવાનુ મરવી છે, તેનો સાર એ જ છે કે તેઓ દુઆ તથા ષનાની નિય્યતથી પઢતા હતા.

નમાઝે જનાઝાની દુઆઓ : નમાઝે જનાઝા માટે કોઈ દુઆ નિશ્ચિત નથી. હદીષોમાં પુષ્કળ દુઆઓ આવેલી છે જે ચાહો પઢો એ સૌને આ'લા હઝરત رحمۃ اللہ علیہ એ **المنة الممتازه**માં એકત્ર કરી છે. જે ફતાવા રઝવિય્યહ્, ભાગ : ૪, માં છપાઈ ચૂકી છે. એ સર્વ દુઆઓને હઝરત સદરુશશરીઅહ્ رحمۃ اللہ علیہ એ બહારે શરીઅત, ભાગ : ૪માં વર્ણવી આપી છે.

સમજૂતી : ૭૮૧

હયાત મોતી : આ હદીષ એની દલીલ છે કે મુર્દાને ચાહે તે મો'મિન હોય અથવા કાફિર મૃત્યુબાદ પણ જિંદગી મળે છે જે હયાતે બરઝખી છે. એ દુનિયવી હયાતથી કવી (મજબૂત) હોય છે. જેના કારણે તે કબ્રની બહારની પણ વાતો જુએ છે અને અવાજો સાંભળે છે સમજે છે, આરામ તથા તકલીફ મેહસૂસ કરે છે, દુનિયાની વાતો યાદ રાખે છે, જવાબ આપવાની શક્તિ ધરાવે છે. ફરક એ છે કે મો'મિને સાલેહ (નેક ઈમાનવાળો) આઝાદ હોય છે અને ફાસિક તથા કાફિર કૈદવાળો. એની સંપૂર્ણ તફસીલ આ'લા હઝરત ઈમામ અહમદ રઝા رحمۃ اللہ علیہ ના રિસાલા મુબારક "હયાતુલ અમ્વાત"માં જુઓ. મૈયતના સાંભળવા બાબતે આપણો મૌકફ એટલો મજબૂત છે કે વિરોધીઓના ઈમામે વક્ત કાશ્મીરી મહાશયે પણ કહેવું પડયું :–

نِعَالِهِمْ أَتَاهُ مَلَكَانِ فَأَقْعَدَاهُ فَيَقُولَانِ لَهُ مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هٰذَا الرَّجُلِ

કે તે તેમના જોડાઓનો અવાજ (પગરવ) સાંભળતો રહે છે એટલામાં તેની પાસે બે ફરિશ્તા આવે છે અને તેને

مُحَمَّدٍ فَيَقُولُ أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُ اللّٰهِ وَرَسُولُهُ فَيُقَالُ انْظُرْ إِلٰى مَقْعَدِكَ

બેસાડે છે. અને એ બંનેવ તેને પૂછે છે, તું આ મર્દ મુહમ્મદના બારામાં શું કહેતો હતો ? તે કહેશે, હું ગવાહી

مِنَ النَّارِ أَبْدَلَكَ اللّٰهُ بِهِ مَقْعَدًا مِنَ الْجَنَّةِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

આપુ છું કે એ અલ્લાહના બંદા અને તેના રસૂલ છે. એના પર એને કહેવામાં આવશે, જહન્નમમાં તારા

وَسَلَّمَ فَيَرَاهُمَا جَمِيعًا وَأَمَّا الْكَافِرُ أَوِ الْمُنَافِقُ فَيَقُولُ لَا أَدْرِي كُنْتُ أَقُولُ

ઠેકાણાને જો ! અલ્લાહે એના બદલામાં જન્નતમાં તારું ઠેકાણુ બનાવી આપ્યું. નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, તે બંનેને

مَا يَقُولُ النَّاسُ فَيُقَالُ لَا دَرَيْتَ وَلَا تَلَيْتَ ثُمَّ يُضْرَبُ بِمِطْرَقَةٍ مِنْ حَدِيدٍ

જોશે. પરંતુ કાફિર અથવા મુનાફિક, તો તે એવું કહેશે, હું નથી જાણતો ! જેવું લોકો કહેતા હતા હું પણ તે જ

ضَرْبَةً بَيْنَ أُذُنَيْهِ فَيَصِيحُ صَيْحَةً يَسْمَعُهَا مَنْ يَلِيهِ إِلَّا الثَّقَلَيْنِ ع

કહેતો હતો. તો એને કહેવામાં આવશે, તેં ન પોતાની બુદ્ધિથી જાણ્યું ન બતાવવાથી માન્યું. ત્યારબાદ

લોખંડના હથોડા વડે તેના બંને કાનો વચ્ચે મારવામાં આવશે જેનાથી તે ચીસો પાડશે એટલા જોરથી કે

ઈન્સાન તથા જિન સિવાય આસપાસની સર્વ ચીજો સાંભળશે."

(બુખારી ૧/૧૭૮, મુસ્લિમ–સિફતુન્નાર, અબૂ દાઊદ–અસ્સુન્નનહ્, નિસાઈ–જનાઈઝ)

والاحاديث فى سمع الاموات قد بلغت مبلغ التواتر وفى حديث صححه ابو عمروان احدا اذ اسلم على الميت فانه يرد عليه ويعرفه انكان يعرفه فى الدنيا (بالمعنٰى) واخرجه ابن كثيرا اليضا وترد دفيه فالا نكارفى غير محله سيما اذ الم ينقل من ائمتنَا رحمهم الله تعالٰى فلا بد بالتزام السماع فى الجملة

"મુડદાંઓના સાંભળવાના બારામાં હદીષો તવાતુરની હદ સુધી પહોંચેલી છે. એક હદીષમાં છે જેને અબૂ અમ્ર એ સહીહ કહી કે જ્યારે મૈયત પર કોઈ સલામ કરે છે તો તે સલામનો જવાબ આપે છે. જો તેને દુનિયામાં ઓળખતો હતો તો ઓળખી લે છે. ઈબ્ને કષીરે પણ એની તખરીજ કરી (એને કાઢી) અને અંદેશો જાહેર કર્યો. મુદડાના સાંભળવાથી ઈન્કારને સ્થાન નથી ખાસ કરીને જ્યારે કે આપણા ઈમામોથી ઈન્કાર નકૂલ થયેલ નથી તો સારાંશ કે સાંભળવાનું લાઝિમ હોવું જરૂરી છે." *(ફયઝુલ બારી, ૨/૪૬૭)*

આ તો સામાન્ય મુડદાંઓના બારામાં છે. પોતાના તબકૂાના મુર્દાઓના બારામાં તો એટલુ બધુ છે કે જે "તકૂવિયતુલ ઈમાન"ની રૂએ શિર્ક છે ! "અરવાહે ષલાષા" (દેવબંદની કિતાબ)માં છે : "એક કશ્ફવાળા ભાઈ હઝરત હાફિઝ (ઝામિન) સાહબ رحمۃ اللہ علیہ ના મઝાર પર ફાતેહા પઢવા માટે ગયા. ફાતેહા પછી કહેવા લાગ્યા કે ભાઈ ! આ કોણ બુઝુર્ગ છે ? ઘણા દિલ્લગીબાઝ છે, જ્યારે હું ફાતેહા પઢવા લાગ્યો તો મને કહેવા લાગ્યા કે

જાવ! ફાતેહા કોઈ મુડદા પર પઢો ! અહીં જીવતા પર ફાતેહા પઢવા આવ્યા છો ?! આ શું વાત છે ? ત્યારે લોકોએ બતાવ્યું કે આ શહીદ છે." *(અરવાહે ષલાષા, પેજ : ૨, ૩, ૪)*

એમાં જ દેવબંદના એક મુદર્રિસ મોલ્વી યાકૂબના બારામાં તેમના પુત્રની ઝબાની આ કહાની લખેલી છે : "એકવાર નાનોતામાં ઝાડા તાવની બીમારી ખૂબ વધી ગઈ. તો જે શખ્સ મૌલાના (યાકૂબ)ની ક़બ્રથી માટી લઈ જઈને બાંધી લેતો એને આરામ થઈ જતો. તો એટલા અધિક પ્રમાણમાં માટી લઈ ગયા કે જેવો ક़બ્ર પર માટી નંખાવું કે તરત ખતમ ! કેટલીયેવાર માટી નાખી ચૂક્યો. પરેશાન થઈને એકવાર મેં મૌલાનાની ક़બ્ર પર જઈને કહ્યું કે આપની તો કરામત થઈ અને અમારા માટે મુસીબત થઈ ગઈ ! યાદ રાખો કે હવે કોઈ સારું થયું તો અમે માટી નાખીશુ નહીં ! એવા જ પડી રહેજો ! લોકો જોડા પહેરીને તમારી ઉપર એવા જ ચાલશે. બસ, તે દિવસ પછી કોઈને આરામ ન થયો. જેવી રીતે ખ્યાતિ થઈ હતી કે સારું થઈ જાય છે એવી જ રીતે ખ્યાતિ થઈ ગઈ કે હવે આરામ નથી થતો. પછી લોકોએ માટીને લઈ જવાનું બંધ કરી આપ્યું. *(અરવાહે ષલાષા, પેજ : ૩૨૨)*

فَاعْتَبِرُوْا يَااُولِى الْاَبْصَارِ

નકીરૈનના સવાલો : જાહેર હદીષ પરથી એ જ જણાય છે કે મુન્કર નકીર બંનેવ સવાલ કરશે જેથી મુડદા પર ધાક જામે. અને સવાલ જવાબ અરબીમાં જ થશે જેવું કે મિર્ક़ાતમાં હઝરત મુલ્લા અલી ક़ારીએ ફર્માવ્યું, ક़બ્રમાં જઈને અરબી થઈ જશે ભલે અજમી રહ્યા હોઉ. પણ આ'લા હઝરત ઈમામ અહમદ રઝા رحمۃ اللہ علیہ એ હઝરત સૈયદી અબ્દુલઅઝીઝ દબ્બાગ رحمۃ اللہ علیہ થી નક़્લ ફર્માવ્યું કે સૂર્યાની ભાષામાં થશે. હવે એ કહેવું જરૂરી થશે કે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺ ના મુખાતબ (સામેવાળા) સૂર્યાની જાણતા ન હતા એટલા માટે એમને અરબી ભાષામાં ફર્માવ્યું.

لَا دَرَيْتَ وَ لَا تَلَيْتَ : એટલે કે તને અલ્લાહ ﷻ એ અક્ક़્લ આપી હતી એનાથી કામ લઈને તેં ન જાણ્યું કે તારો રબ કોણ છે ? અને આ કોણ છે ? જ્યારે કે અલ્લાહ ﷻ ની રબૂબિયત અને તેમની રિસાલતની હક્ક़ાનિયતની દલીલો આફતાબથી વધુ રોશન છે. બુદ્ધિ વડે ન જાણ્યું તો ઈસ્લામના મુબલ્લિગો ઉલમા તથા મશાઈખથી સાંભળીને તેમની પયરવી કરવી જોઈતી હતી ! તે પણ તેં ન કર્યું. અથવા એ કે તેં કુર્આન મજીદની તિલાવત (વાંચન) ન કરી જેનાથી તારી સમક્ષ હક્ક़ જાહેર થઈ જાત.

تَلَيْتَ ના બારામાં ખિતાબીએ ફર્માવ્યું કે એ સહીહ નથી, اِيْتَلَيْتَ છે. બાબે ઈફ્તેઆલથી એનો માદો اَلْوٌ છે. તાક़ાતના અર્થમાં છે એટલે એની તને શક્તિ ન થઈ. પણ અલ્લામા અયની વગેરે આમ મુહદ્દિષો ફર્માવે છે કે મુહદ્દિષોના માથે ગલત રિવાયત શા માટે સંબંધિત કરવામાં આવે ? આ અસલમાં تَلَوْتَ હતું. دَرَيْتَ ની સામ્યતાના માટે "વાવ"ને "યા"થી બદલી નાખ્યો. એનું દૃષ્ટાંત عشايا۔غدايا۔مازورات۔ماجورات છે. હદીષમાં છે : ارجعن مازورات غير ماجورات۔.

الا الثقلين : ષક़લૈનથી મુરાદ જિન તથા ઈન્સાન છે, એટલે કે માણસ તથા જિન સિવાય નજીકની સર્વ ચીજો તેની ચીસો પોકારોને સાંભળશે. દા.ત. ફરિશ્તા, પ્રાણીઓ, એ અલ્લાહનો ફઝ્લ છે કે માણસ તથા જિન એને નથી સાંભળતા, નહીં તો જિંદગી તબાહ થઈ જાત અને પછી ઈમાન, ઈમાન બિલ ગયબ ન રહેત.

حديث ૭૮૨ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ اُرْسِلَ مَلَكُ الْمَوْتِ اِلٰى

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ રઝિયલ્લાહુ અન્હુ એ ફર્માવ્યું કે હઝરત મૂસા અલૈહિસ્સલામની ખિદમતમાં [હદીષ : ૭૮૨]

مُوْسٰى فَلَمَّا جَآءَهٗ صَكَّهٗ فَفَقَأَ عَيْنَهٗ فَرَجَعَ اِلٰى رَبِّهٖ فَقَالَ اَرْسَلْتَنِيْ اِلٰى عَبْدٍ

મલકુલ મૌત મોકલવામાં આવ્યા તો હઝરત મૂસાએ તેમને એવો તમાચો માર્યો કે એમની

لَّا يُرِيْدُ الْمَوْتَ فَرَدَّ اللّٰهُ عَلَيْهِ عَيْنَهٗ وَقَالَ اِرْجِعْ فَقُلْ لَّهٗ يَضَعُ يَدَهٗ عَلٰى

આંખ ફૂટી ગઈ. તે પોતાના રબની બારગાહમાં પરત આવ્યા અને અર્ઝ કરી કે તેં એવા

مَتْنِ ثَوْرٍ فَلَهٗ بِكُلِّ مَا غَطَّتْ بِهٖ يَدُهٗ بِكُلِّ شَعْرَةٍ سَنَةٌ قَالَ اَيْ رَبِّ ثُمَّ

બંદાની પાસે મોકલ્યો હતો જે મૌત નથી ચાહતો. હવે અલ્લાહે તેમની આંખ ફરી ઠીક કરી આપી

સમજૂતી : ૭૮૨

શંકા : જાહેર છે કે હઝરત મલકુલ મૌત અલ્લાહ જલ્લ જલાલહુ ના હુકમથી હઝરત મૂસા અલૈહિસ્સલામની ખિદમતમાં રૂહ ખેંચવા માટે આવ્યા હતા. તો પછી હઝરત મૂસા અલૈહિસ્સલામ માટે એ કઈ રીતે જાઈઝ હતુ કે તેમને મારતા અને રૂહ કબ્ઝ કરવા ન દેતા ?! પછી અલ્લાહ ઝ્ઝ્જ્એ હઝરત મૂસા અલૈહિસ્સલામથી કોઈ પૂછતાછ ન કરી. એટલા માટે કેટલાક બદ્મઝહબ અને જહમિય્યહ આ હદીષની સેહત (સહીહ હોવા)થી ઈન્કાર કરે છે.

જવાબ : એ છે કે **અંબિયાએ કિરામ હઝરાતની પવિત્ર રૂહો તેમની ઈજાઝત વિના મલકુલ મૌત કબ્ઝ નથી કરતા. અહીં મલકુલ મૌત માણસના સ્વરૂપમાં આવ્યા અને ઈજાઝત લીધા વિના રૂહ કબ્ઝ કરવા ચાહ્યું. તેમજ અંબિયાએ કિરામ અલૈહિમુસ્સલામને ઈખ્તિયાર આપવામાં આવે છે, તેઓ ચાહે તો દુનિયામાં રહે ચાહે તો રફીકે આ'લામાં રહે.** હજી હઝરત મૂસા અલૈહિસ્સલામને એના બારામાં સવાલ જ થયો ન હતો. એટલા માટે એમને જલાલ આવી ગયો. એમનો જલાલ તો મશહૂર જ છે. જ્યારે ગુસ્સો છવાતો તો કુલાહે મુબારકા (ટોપી) ભડકા મારતી થઈ જતી. માથા મુબારકથી ગજભર ઉપર શોલા નીકળવા લાગતા, શબે મેઅરાજ રબ તબારક વ તઆલાથી તેજ તેજ વાતો કરતા, જ્યારે હુઝૂર સલ્લલ્લાહુ અલૈહિ વસલ્લમએ સાંભળ્યું તો હઝરત જિબ્રઈલે અમીનથી ફર્માવ્યું, આ પ્રમાણે પોતાના રબથી કલામ ફર્માવે છે ?! તો જિબ્રઈલે અમીને અર્ઝ કરી, તેમનો રબ તેમના મિઝાજની ગરમીની (તીવ્રતાને) જાણે છે. તૌરાત લઈને જ્યારે તૂરથી બની ઈસ્રાઈલમાં પરત આવ્યા અને બની ઈસ્રાઈલને ગાય પૂજતા જોયા તો એવો જલાલ આવ્યો કે તૌરાતની તખ્તીઓ છોડી આપી અને હઝરત હારૂનના સરે અકદસના વાળ પકડીને ખેંચવા લાગ્યા અને જ્યારે માફી માટે સિત્તેર વ્યક્તિઓને લઈને બારગાહમાં હાજર થયા અને ધરતીકંપમાં સપડાયા તો અર્ઝ કરી : اَ تُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَآءُ مِنَّا اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَتُكَ (સૂરહ અઅરાફ-૧૫૫) "શું અમારામાંના અમુક બેવકૂફોએ જે કર્યું છે એના પર અમને હલાક કરીશ ! આ તારી જ આજમાઈશ છે ?!

પછી એની શી શિકાયત કે નબુવ્વતના આદાબની વિરુદ્ધ વર્તન પર મલકુલ મૌતની સાથે એ પ્રમાણે કર્યું. અને હકીકત તો એ છે કે મહબૂબાને બારગાહની સાથે એનો મામલો શો છે એને આપણે શું જાણીએ ? ખાસ વાત એ છે કે જો હઝરત મૂસા અલૈહિસ્સલામનો મૃત્યુનો સમય આવી ચૂક્યો હતો તો આટલી મોહલત કેવી રીતે મળી ? અને ખૂદ અલ્લાહ ઝ્ઝ્જ્ અંબિયાએ કિરામ અલૈહિમુસ્સલામ હઝરાતના વિસાલના બારામાં જે સુન્નતે ઈલાહિયા હતી એના

مَاذَا قَالَ ثُمَّ الْمَوْتُ قَالَ فَالْآنَ فَسْئَلَ اللّٰهَ تَعَالٰى اَنْ يُّدْنِيَهُ مِنَ الْاَرْضِ

અને ફર્માવ્યું જાવ અને તેમને અર્ઝ કરો કે **પોતાનો હાથ બળદની પીઠ પર રાખો. તેમના હાથની**

الْمُقَدَّسَةِ رَمْيَةَ بِحَجَرٍ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَوْ كُنْتُ

નીચે જેટલા વાળો આવશે દરેક વાળના બદલામાં એક વરસ જિંદગી મળશે. હઝરત મૂસાએ

ثَمَّ لَاَرَيْتُكُمْ قَبْرَهٗ اِلٰى جَانِبِ الطَّرِيْقِ عِنْدَ الْكَثِيْبِ الْاَحْمَرِ ۝

અર્ઝ કરી, હે પરવરદિગાર ! પછી એના પછી શું થશે ? ફર્માવ્યું, મૌત ! તો અર્ઝ કરી, એવું છે તો હમણા ! *અને અલ્લાહ તઆલાથી સવાલ કર્યો કે એક પથ્થર ફેંકવા બરાબર અર્દે મુકદ્દસથી એમને નજીક કરી આપે. રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, જો હું ત્યાં હોત તો તેમનો મઝાર રસ્તાના કિનારે લાલ રેતીના ટેકરાની પાસે તમને દેખાડત.''*

(બુખારી ૧/૧૭૮, ૧/૪૮૪, અલ્ અંબિયા, મુસ્લિમ–અલ્ અંબિયા, નિસાઈ–અલજનાઈઝ)

વિના મલકુલ મૌતને શા માટે મોકલતો ? આ રહસ્યોને તે જ સમજી શકે છે જેને મહબૂબ તથા મોહિબ્બના નાઝો નિયાઝની ચાસણી મળી હોય.

رميةً بحجر : એમાં બે સંભાવનાઓ છે : એક એ કે જ્યાં હઝરત મૂસા عليه السلام હતા ત્યાંથી પથ્થર ફેંકવાના અંતર જેટલે અર્ઝે મુકદ્દસથી નજીક કરી આપે. બીજુ એ કે મને ત્યાં પહોંચાડી આપે જ્યાંથી અર્દે મુકદ્દસ એટલા અંતરે હોય. અહીં એ પ્રશ્ન છે કે અર્દે મુકદ્દસમાં જવાનો સવાલ કેમ ન કર્યો ? ઉલમાએ ફર્માવ્યું કે તો એમની કબ્ર માલૂમ થઈ જાત અને યહૂદી એની પૂજા કરવા લાગતા. મારું કહેવું એ છે કે એ વખતે ત્યાં જબ્બારીનનો કબજો હતો, જો ત્યાં કોઈ દફન કરત તો એનો અંદેશો હતો કે બેહુર્મતી કરતા.

વિસાલ અને મઝાર મુબારક : હઝરત મૂસા عليه السلام નો વિસાલ એ જમાનામાં થયો છે જ્યારે બની ઈસ્રાઈલ મેદાને તીહમાં ફસાયેલા હતા. વિસાલ મુબારકની સ્થિતિના બારામાં બે રિવાયતો છે : (૧) આપ જઈ રહ્યા હતા. જોયું કે કેટલાક ફરિશ્તા એક બેહતરીન કબ્ર ખોદી રહ્યા છે. પૂછયું કે કોના માટે ખોદી રહ્યા છો ? ફરિશ્તાઓએ અર્ઝ કરી, શું આપ એમાં દફન થવાનું પસંદ કરો છો ?! ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, હા ! ફરિશ્તાઓએ કહ્યું, તો એમાં સૂઈ જાવ અને તમારા રબની તરફ ધ્યાન કરો. હઝરત મૂસા عليه السلام સૂઈ ગયા અને હલકો શ્વાસ લીધો અને રૂહ પરવાઝ કરી ગઈ. (૨) બીજી રિવાયત એ છે કે હઝરત મલકુલ મૌત જન્નતથી એક સફરજન લાવ્યા એને સૂંઘ્યું અને રૂહ આ'લા ઈલ્લીયીનમાં ચાલી ગઈ.

અલ્લામા મહમૂદ બદરુદ્દીન અયનીએ મઝાર મુબારકના બારામાં સાત કથનો નકૂલ કર્યા છે : (૧) તીહમાં, અને હઝરત હારૂન عليه السلام નો પણ મઝાર ત્યાં જ છે. આ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضي الله عنهما નું કથન છે. (૨) બયતુલ મુકદ્દસમાં બાબે લુદ પર. ઈબ્ને જરીર તબ્રીએ કહ્યું, આ જ સહીહ છે. (૩) હાફિઝ અબુલ કાસિમે તારીખે દમિશ્કમાં લખ્યું છે કે રિવાયત કરવામાં આવી છે કે તેમનો મઝારે પાક દમિશ્કમાં મસ્જિદે કદમની નજીક આલિયા ઉંવેલા બે મહેલોના દરમ્યાન છે. એ પણ કહેવામાં આવે છે કે ખ્વાબમાં એ જોવામાં પણ આવેલુ છે. પણ તેમનો પોતાનો ફૈસલો છે કે તીહમાં છે. (૪) બસરા તથા બલકાની વચ્ચે મઆબના મેદાનમાં છે. (૫) દમિશ્કમાં છે. હાફિઝ અબુલ કાસિમે એને કઅબ અહબારથી નકૂલ કર્યું. (૬) ઈમામ ઈબ્ને હબ્બાને પોતાની

حديث ૭૮૩ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى

"હઝરત જાબિર બિન અબ્દુલ્લાહ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺ ઓહદના શહીદોમાંથી [હદીષ : ૭૮૩]

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْمَعُ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ مِنْ قَتْلٰى أُحُدٍ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ

બે બે હઝરાતને એક કપડામાં એકત્ર કરતા. પછી ઈશારત ફર્માવતા, એમનામાં કુર્આન કોને વધારે યાદ છે.

ثُمَّ يَقُوْلُ أَيُّهُمْ أَكْثَرُ أَخْذًا بِالْقُرْآنِ فَإِذَا أُشِيرَ لَهُ إِلٰى أَحَدِهِمَا قَدَّمَهُ فِي اللَّحْدِ

જ્યારે કોઈની તરફ ઈશારો કરવામાં આવતો તો તેને કબ્રમાં પ્રથમ રાખતા. **હું કયામતના દિવસે એમનો** સહીહમાં વર્ણન કર્યું કે તેમનો મઝારે પાક મદીના તય્યબહ તથા બયતુલ મુકદ્દસ વચ્ચે મદ્યનમાં છે. (૭) ઉરયેહામાં એક કબ્ર છે જે લાલ ટેકરા તથા રસ્તાની નજીક છે, એના બારામાં મશહૂર છે કે આ હઝરત મૂસાનું મઝારે પાક છે. અહીં દુઆ કબૂલ થાય છે. રાજેહ (પસંદીદા) એ છે કે હઝરત મૂસા عليه السلام નો મઝારે પાક તીહમાં છે. એ જ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ, વહબ બિન મુનબ્બહ તથા આમ ઉલમાનું કથન છે.

સહીહ એ છે કે આ હદીષમાં અર્ઝે મુકદ્દસથી મુરાદ બયતુલ મુકદ્દસ છે જેવું કે આ'લા હઝરત ઈમામ અહમદ રઝા رحمۃ اللہ علیہ એ બુખારીના હાશિયામાં ફર્માવ્યું, કયાસ પણ એને જ ચાહે છે એટલા માટે કે બયતુલ મુકદ્દસથી જબ્બારીનને કાઢવા માટે મિસ્રથી ચાલ્યા હતા પણ ઈસ્રાઈલે બુઝદિલી કરી જેના પરિણામે તીહમાં ફસાઈ ગયા અને હઝરત મૂસા عليه السلام નો વિસાલ થઈ ગયો. તો એ વાત સ્પષ્ટ છે કે દિલમાં બયતુલ મુકદ્દસની તડપ રહી હશે તો અંતિમ સમયે એ જ તમન્ના કરી કે નિકટતા (કુર્બત) નસીબ થાય.

આ હદીષથી સાબિત થયું કે **મુતબર્રક સ્થળોએ દફન થવું બેહતર છે, ચાહે તે અંબિયાએ કિરામના મઝાર હોય કે અવલિયાએ એઝામ કે મશાઈખે એઝામના, અથવા કોઈ અન્ય દીની કારણે બરકતવંત હોય, જેથી ત્યાં જે રહમત વરસે છે એનાથી એને પણ હિસ્સો મળે.** સહીહ એ છે કે દફન પછી મૈયતને કબ્રથી કાઢીને બીજી જગાએ તબદીલ કરવું મના છે. આ હદીષથી સાબિત થયું કે **હઝરાતે અંબિયાએ કિરામની શારીરિક શક્તિ પણ રુસુલે મલાઈકા (ફરિશ્તાઓમાં રસૂલો)ની મલકૂતી શક્તિથી વધીને છે. જેનાથી સાબિત થઈ ગયું કે અલ્લાહની બારગાહના મહબૂબ બંદાઓને માનવ શક્તિ બહારની શક્તિ હાંસલ છે.**

દજ્જાલ કાદયાનીની રદ : આ દજ્જાલ ઈસા عليه السلام ની હયાત પર એવો વાંધો ઉઠાવે છે કે આટલી લાંબી ઉમર માણસને મળવી અશક્ય છે. વિચાર કરો ! જો હઝરત મૂસા عليه السلام દુનિયામાં વધુ રહેવાનું સ્વીકારી લેત તો એમની ઉમર મુબારક કેટલી હોત ? હઝરત મૂસા عليه السلام નું કદ મુબારક ૪૦ હાથ હતું તો હાથ મુબારક એના હિસાબે કેટલો વિશાળ હશે ? જ્યારે તે બળદની પીઠ પર હાથ મુબારક રાખત તો કેટલા વાળ એની નીચે આવત. કમસે કમ એ જ માની લો કે એમનો હાથ મુબારક સામાન્ય માણસો જેટલો હતો તો પણ કોઈ બળદની પીઠ પર હાથ રાખીને ગણો કે કેટલા વાળ આવે છે. મશહૂર છે કે એક સામાન્ય કક્ષાના માણસના માથામાં એક લાખ ચોવીસ હજાર વાળ હોય છે. બળદના વાળ માણસના વાળ કરતાં બારીક હોય છે. ખૂદ હઝરત નૂહ عليه السلام ની ઉમર મુબારક ૧૫૦ વરસથી વધુ હતી.

સમજૂતી : ૭૮૩ આ ગઝવામાં ૭૦ શહીદો હતા અને બાકીના મુજાહિદો ક્યાં તો ઝખ્મી હતા અથવા થાકીને ચૂર થઈ ચૂક્યા હતા, અથવા ગમ તથા દુઃખથી નિઢાલ થઈ ચૂક્યા હતા. એટલા માટે અન્સારે કિરામ

وَقَالَ أَنَا شَهِيدٌ عَلَى هٰؤُلَاءِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَأَمَرَ بِدَفْنِهِمْ فِي دِمَائِهِمْ

ગવાહ છું. અને તેમને લોહી સહિત દફન કરવાનો હુકમ આપ્યો, ન તેમને ગુસ્લ આપવામાં આવ્યું

وَلَمْ يُغَسَّلُوا وَلَمْ يُصَلِّ عَلَيْهِمْ ـه

અને ન એમના પર જનાઝાની નમાઝ પઢવામાં આવી."

(બુખારી ૧/૧૭૯, ૨/૫૮૪, મગ્ઝી, અબૂ દાઊદ, તિર્મિઝી, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–અલ જનાઈઝ)

حديث ૭૮૪

عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

"હઝરત ઉકબા બિન આમીર رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે નબી ﷺ એક દિવસ તશરીફ [હદીષ : ૭૮૪]

خَرَجَ يَوْمًا فَصَلّٰى عَلٰى أَهْلِ أُحُدٍ صَلَاتَهُ عَلَى الْمَيِّتِ ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى الْمِنْبَرِ

લઈ ગયા અને ઓહદવાળાઓ પર નમાઝે જનાઝાની જેમ નમાઝ પઢી પછી મિમ્બરની તરફ પાછા આવ્યા

فَقَالَ إِنِّي فَرَطٌ لَكُمْ وَأَنَا شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ وَإِنِّي وَاللّٰهِ لَأَنْظُرُ إِلَى حَوْضِي الْآنَ وَ

અને ફર્માવ્યું, હું તમારો મીરે સામાન (બાદશાહ) છું અને હું તમારો ગવાહ છું અને હું ખુદાના સોગંદ !

إِنِّي أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِ الْأَرْضِ أَوْ مَفَاتِيحَ الْأَرْضِ وَإِنِّي وَاللّٰهِ مَا

મારા હોઝને અત્યારે જોઈ રહ્યો છું અને મને જમીનના સર્વ ખજાનાઓની સર્વ કુંજીઓ અથવા

أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي وَلٰكِنْ أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنَافَسُوا فِيهَا ـه

જમીનની સર્વ કુંજીઓ આપવામાં આવી છે. અને ખુદાના સોગંદ ! મને એ અંદેશો નથી કે તમે લોકો મારા બાદ શિર્ક કરશો પણ મને એ અંદેશો છે કે એ ખજાનાઓને બીજાઓ કરતાં હાંસલ કરવાની કોશિશ કરશો."

(બુખારી ૧/૧૭૯, અલામતુન્નબુવ્વત, ૧/૫૦૮, ૨/૫૮૫ મગ્ઝી, ૨/૯૭૫, કિતાબુલ હૌઝ, મુસ્લિમ–ફઝાઈલુન્નબી ﷺ, અબૂ દાઊદ–જનાઈઝ, નિસાઈ–જનાઈઝ)

ખિદમતમાં હાજર થયા અને અર્ઝ કરી, અમને ઝખ્મ તથા તકલીફ પહોંચી છે. ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, કબ્ર ખોદો અને પહોળી બનાવો, બે અથવા ત્રણ એક કબ્રમાં રાખો. એના પર અમલ થયો. **જરૂરતના પ્રસંગે આજે પણ એ જાઈઝ છે. અલ્બત્ત બે મૈયતોની વચ્ચે થોડીક માટી રાખી દેવી જોઈએ. એ જ પ્રમાણે જ્યારે કફનના માટે કપડાં ન હોય તો કેટલાક મુડદાંને એક જ કફનમાં લપેટીને દફન કરી શકાય છે.**

સમજૂતી : ૭૮૪

અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું, **આ હદીષ અમારી દલીલ છે કે શહીદોની પણ જનાઝાની નમાઝો છે. આપણે ત્યાં (હનફીઓમાં) જ્યાં સુધી એ ગુમાન અધિકતર ન થઈ જાય કે મૈયત ફાટી ગઈ હશે ત્યાં સુધી નમાઝે જનાઝા પઢી શકાય છે અને ઓહદના શહીદોના શરીરો જેમનાં તેમ યથાવત હતાં**

ت ٢٥٥ قَالَ جَابِرٌ فَكُفِّنَ أَبِيْ وَعَمِّيْ فِيْ نَمِرَةٍ وَّاحِدَةٍ ؏ـه

"હઝરત જાબિરે કહ્યું, મારા પિતા તથા કાકા એક કંબલમાં કફનાવવામાં આવ્યા." **[તઅલીક઼ : ૨૫૫]**

(બુખારી, ૧૭૯)

એટલા માટે એટલી લાંબી મુદ્દત પછી પણ નમાઝ પઢવી દુરુસ્ત હતી. એ નમાઝ વિસાલથી થોડાક દિવસો અગાઉ પઢી હતી, સાત વરસ પાંચ મહિના પછી. હું કહું છું : પણ આ હદીષથી દલીલ પુરવાર કરવું એ વખતે સહીહ થશે જ્યારે કે એ સ્વીકારી લેવામાં આવે કે ઓહદના શહીદો પર દફન વખતે નમાઝે જનાઝા પઢવામાં આવી ન હતી. એટલા માટે કે નમાઝે જનાઝાની તકરાર (વારંવાર પઢવું) આપણે ત્યાં જાઈઝ નથી. એના નિવારણ માટે કહેવું પડશે કે આ હુઝૂરે અક઼દસ ﷺનો ઓહદના શહીદો પર ખાસ કરમ હતો. પછી એનાથી દલીલ કરવું દુરુસ્ત થશે નહીં. સહીહ દલીલ કરવું એ જ છે જે ઈમામ તહાવી તથા ખૂદ અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું છે કે અન્ય વિવિધ હદીષોથી સાબિત છે કે **હુઝૂરે અક઼દસ ﷺએ ઓહદના શહીદોની નમાઝે જનાઝા પઢી હતી.** જેમ કે ખૂદ અલ્લામા અયનીએ એના અનુસંધાનમાં ત્રણ હદીષો વર્ણવી છે. એક હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસની, બીજી હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબેરની, ત્રીજી અબૂ માલિક ગિફારી رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِيْنَ ની. ઈબ્ને માજહ, તહાવી, બઝ્ઝાર, મુસ્તદરક લિલ હાકિમ, મોઅજમે તિબ્રાની, બયહક઼ીમાં. ઈબ્ને હિશામે પોતાની સીરતમાં. દારકુત્નીએ અબૂ દાઉદે મરાસીલમાં એની તખરીજ કરી છે કે **સાત સાત કે દસ દસ શહીદો લાવવામાં આવતા અને હુઝૂર એમના પર નમાઝ પઢતા.** અને હઝરત હમ્ઝા શરૂથી છેવટ સુધી એ જ પ્રમાણે રાખેલા રહ્યા. એટલે કે અન્ય સહાબીઓ પર એકવાર નમાઝ પઢી અને હઝરત હમ્ઝા પર સાતવાર કે દસવાર પઢી. કારણ કે અસલ એ જ છે કે દરેક મુસલમાનની નમાઝે જનાઝા ફર્ઝે કિફાયહ છે, જ્યાં સુધી કોઈ દલીલથી કોઈ પ્રકાર (જાતિ)ના માટે સુકૂત (ફર્ઝ હટવાનો) હુકમ ન હોય. અસલના એ'તબારથી બાકી રહેશે. અને શહીદોથી નમાઝે જનાઝા સાક઼િત થવાની કોઈ દલીલ નથી એટલા માટે એ બાકી રહેશે. તદ્ઉપરાંત ખૂદ હઝરત જાબિરથી પણ એક રિવાયત આવી છે કે શોહદાએ ઓહદની નમાઝે જનાઝા હુઝૂરે પઢી, જેમ કે અકલીલમાં ઈબ્ને અક઼ીલથી રિવાયત છે. *(ઉમ્દતુલ ક઼ારી, ૮/૧૫૫)* બુખારીની હઝરત જાબિરવાળી હદીષમાં છે કે એમની જનાઝાની નમાઝ નથી પઢી. એ સંભાવના છે કે એમના ઈલ્મમાં એ વાત ન આવી હોય જ્યારે તે પોતાના વાલિદને મદીના લઈ જવા માટે સરો સામાન કરવા માટે શહેરમાં ચાલ્યા ગયા હોય અને એ દરમ્યાનમાં નમાઝ પઢી હોય, અને એ વાત એમના ઈલ્મમાં ન આવી શકી.

શિબ્લી મહાશયની પકડ : શિબ્લી મહાશયે સીરતુન્નબી, ભાગ : ૧માં લખ્યું છે : "એ શહીદો પર નમાઝે જનાઝા એ વખતે નથી પઢવામાં આવી." (૧/૩૮૫) પછી બીજા ભાગમાં છે : ગઝવએ ઓહદના બયાનમાં વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે, "ઓહદના શહીદોની જનાઝાની નમાઝ નથી પઢવામાં આવી." (૨/૧૭૧) એના પર ખૂદ એમના શાગિર્દ સુલેમાન નદવીએ ભાગ–૧ના હાશિયામાં ચેતવણી કરી આપી છે એટલે અમારે અહીં કાંઈ લખવાની જરૂરત નથી.

તઅલીક઼ : ૨૫૫ની સમજૂતી હઝરત જાબિરના પિતા હઝરત અબ્દુલ્લાહની સાથે હઝરત અમ્ર બિન જમૂહ બિન ઝયદ બિન હરામ رضی اللہ عنہ દફન થયેલા હતા. એ હઝરત જાબિરના કાકા ઝયદના સાહબઝાદા હતા, કાકા ન હતા. એમને એમની તા'ઝીમ તથા માન ખાતર કાકા કહી આપ્યા. જેમ કે અરબવાસીઓની આદત હતી કે તેઓ માન ખાતર દરેક પોતાનાથી મોટાને કાકા કહી આપતા હતા. ઈમામ વાક઼ેદી અને તેમના શાગિર્દ ઈબ્ને સઅદે ફર્માવ્યું કે એ બંનેવ બે કપડામાં કફનાવવામાં આવ્યા હતા. હવે વર્ગીકરણ એ છે કે એ કમ્બલને ફાડીને બંનેને કફન આપવામાં આવ્યું.

حديث ૭૮૫ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, અલ્લાહે [હદીષ : ૭૮૫]

وَسَلَّمَ قَالَ حَرَّمَ اللهُ مَكَّةَ فَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِيْ وَلَا تَحِلُّ لِأَحَدٍ بَعْدِيْ أُحِلَّتْ

મક્કાને હરામ બનાવ્યું. મારા પહેલાં કોઈના માટે હલાલ ન થયું. અને મારા પછી કોઈના માટે હલાલ થશે

لِيْ سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ لَا يُخْتَلٰى خَلَاهَا وَلَا يُعْضَدُ شَجَرُهَا وَلَا يُنَفَّرُ صَيْدُهَا وَلَا

નહીં. મારા માટે થોડીવારના માટે હલાલ કરવામાં આવ્યું. એની ઘાસ ન સાફ કરવામાં આવે, તેનું ઝાડ ન

تُلْتَقَطُ لُقَطَتُهَا إِلَّا لِمُعَرِّفٍ فَقَالَ الْعَبَّاسُ إِلَّا الْإِذْخِرَ لِصَاغَتِنَا وَقُبُوْرِنَا فَقَالَ

કાપવામાં આવે, તેનો શિકાર ન ભડકાવવામાં આવે, તેમાં પડેલી ચીજ ન ઉઠાવવામાં આવે પણ જાહેરાત

إِلَّا الْإِذْخِرَ وَقَالَ أَبُوْ هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِقُبُوْرِنَا

કરનાર. એના પર અબ્બાસે કહ્યું, સિવાય ઈઝખિરના, એ અમારા સોનીઓ અને અમારી કબ્રોના માટે છે. તો

وَبُيُوْتِنَا وَقَالَ مُجَاهِدٌ عَنْ طَاوُسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ لِقَيْنِهِمْ وَبُيُوْتِهِمْ ع

ફર્માવ્યું, સિવાય ઈઝખિરના. હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે હઝરત અબ્બાસે કહ્યું હતું કે તે અમારી કબ્રો અને અમારાં ઘરોના માટે છે. અને મુજાહિદે તાઊસથી રિવાયત કરતાં ઈબ્ને અબ્બાસથી રિવાયત કરી કે હઝરત અબ્બાસે કહ્યું હતું કે તે અમારા લોહાર અને અમારા ઘરોના માટે છે."

(બુખારી ૧/૧૮૦, અલ્ હજ્જ ૧/૨૧૬, અલ્જેહાદ ૧/૪૫૨, ૧/૨૮૦, અલ્ બુયૂઅ, ૧/૩૨૮ અલ લુકતહ્, અલ મગ્ઝી, અલ્ફત્હ બાબ ૬૧૭, મુસ્લિમ–અલ હજ્જ, અબૂ દાઊદ–મનાસિક, નિસાઈ–મનાસિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૧/૨૫૩)

સમજૂતી : ૭૮૫

આ ખુત્બો ફતહે મક્કાના પ્રસંગે આપ્યો. મગ્ઝીની રિવાયતમાં એની સ્પષ્ટતા છે. ત્યાં એ પણ છે કે અલ્લાહ ﷻ એ જે દિવસે આસ્માન તથા જમીન પેદા કર્યું એ દિવસે મક્કાને હરમ બનાવ્યું.

اِلَّا لِمُعَرِّفٍ : એટલે કે હરમમાં કોઈ પડેલી ચીજ મળે તો એને તે જ ઉઠાવે જે એની જાહેરાત કરે જેથી જેની હોય તે લઈ જાય. બીજી રિવાયતોમાં لمنشد છે. انشاد નો અર્થ અવાજ મોટો કરવો છે. એનો અર્થ પણ એ જ છે. **ક્યાંક કોઈ પડેલી ચીજ મળે તો તેને તે જ ઉઠાવે જે એની સાલભર સુધી જાહેરાત કરે. વરસ પૂરું થતાં પણ પતો ન લાગે તો સદકો કરી આપે.** આ હુકમ દરેક જગા માટેનો છે. હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ મક્કાના માટે ખાસ એટલા માટે આવું ફર્માવ્યું કે ત્યાં એની શક્યતા ખૂબ જ અધિક છે કે પડેલી ચીજો રહી જાય. લગભગ એ વખતે આ આદત રહી હશે કે લોકો એને ઉઠાવીને રાખી લેતા હોય. એટલા માટે એને પણ ખાસ કરીને વર્ણન કર્યું.

حديث ٧٨٦ قَالَ عَمْرٌو سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ أَتَى

''અમ્ર બિન દીનારે કહ્યું, મેં હઝરત જાબિર બિન અબ્દુલ્લાહ رضی اللہ عنہما થી સાંભળ્યું કે [હદીષ : ૭૮૬]

رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أُبَيٍّ بَعْدَ مَا أُدْخِلَ حُفْرَتَهُ

તેમણે ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉબયની પાસે તશરીફ લાવ્યા. જ્યારે તે પોતાના

فَأَمَرَ بِهِ فَأُخْرِجَ فَوَضَعَهُ عَلٰى رُكْبَتَيْهِ وَنَفَثَ فِيْهِ مِنْ رِيْقِهِ وَأَلْبَسَهُ قَمِيْصَهُ

ખાડામાં નાખવામાં આવી ચૂક્યો હતો તો હુકમ આપ્યો, તેને કાઢવામાં આવ્યો. તેને પોતાના ગુથણો પર

فَاللّٰهُ أَعْلَمُ وَكَانَ كَسَا عَبَّاسًا قَمِيْصًا. وَقَالَ سُفْيَانُ وَقَالَ أَبُوْ هَارُوْنَ وَكَانَ

રાખ્યો અને એના પર પોતાનુ લુઆબે દહન (થૂક મુબારક) નાખ્યું, અને એને પોતાનો કુર્તો પહેરાવ્યો.

عَلٰى رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَمِيْصَانِ فَقَالَ لَهُ ابْنُ عَبْدِ اللّٰهِ

અલ્લાહ સારી રીતે જાણે છે અને એણે હઝરત અબ્બાસને કુર્તો પહેરાવ્યો હતો અને રસૂલુલ્લાહ ﷺએ બે

يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ أَلْبِسْ أَبِيْ قَمِيْصَكَ الَّذِيْ يَلِيْ جِلْدَكَ قَالَ سُفْيَانُ فَيَرَوْنَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى

કુર્તા પહેરેલા હતા. અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉબયના ફરઝંદે હુઝૂરથી અર્ઝ કરી કે મારા બાપને એ કુર્તો પહેરાવ્યો

لصاغتنا : (صائغ)-(صاغة)નું બહુવચન છે. **سنار** અમુક રિવાયતોમાં (**لقيننا**) છે. એટલે અમારા લોહારના માટે. અમુક રિવાયતોમાં (**لسقف بيوتنا**) છે એટલે અમારા ઘરોની છતના માટે છે. હઝરત અબ્બાસનો હેતુ એ હતો કે ઈઝખિર અમારી ભટ્ઠીઓ, અમારાં મકાનોની છતો અને કબ્રોમાં કામ આવે છે. જો એને કાપવું મના રહેશે તો મક્કાવાસીઓને ખૂબ જ મુશ્કેલી પડશે, એટલા માટે એને અપવાદ કરી આપો. આ હદીષ એની દલીલ છે કે **હુઝૂરે અકદસ ﷺને એ અધિકાર છે કે જે ચીજને ચાહે હલાલ કરી આપે, જે ચીજને ચાહે હરામ કરી આપે, અને જે હુકમમાં ચાહે ફેરફાર કરી આપે.** વિગતવાર જાણકારી માટે મુનબ્બિહ લબીબનો અભ્યાસ કરશો. આ હદીષ આપણી દલીલ છે કે **મક્કા મોઅઝ્ઝમા જંગના થકી ફતહ થયું.** હરમમાં જે ઝાડ તથા ઘાસ આપોઆપ ઉગતાં હોય એને કાપવું તથા ઉખાડવું જાઈઝ નથી. આપણે ત્યાં (હરમમાં) જાનવરોને ચરાવવું પણ જાઈઝ નથી. કાપવા ઉખેડવા તથા ચરાવવા પર તેની કિંમત વાજિબ છે. અને જે ઝાડો લગાડવામાં આવે અને જે લીલોતરીઓ રોપવામાં આવે તે અપવાદ છે.

قال ابو هريره : આ હદીષમાં કેવળ **لصاغتنا و قبورنا** હતું, પરિપૂર્ણતા માટે ઈમામ બુખારીએ હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ તથા હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ની હદીષ મુજાહિદના તરીકાથી અન તાઉસને તઅલીકન વર્ણન કરી. પહેલામાં **لبيوتنا** વધારે છે અને બીજીમાં **لصاغتنا**ની જગાએ **لقينهم** છે.

સમજૂતી : ૭૮૬

આ હદીષની વિગતવાર ચર્ચા હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما ની હદીષના હેઠળ થઈ ચૂકી છે.

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْبَسَ عَبْدَ اللّٰهِ قَمِيْصَهٗ مُكَافَاةً لِمَا صَنَعَ. عـه

જે હુઝૂરના શરીરથી લાગેલો છે. સુફ્યાને કહ્યું, લોકોનું ગુમાન એ છે કે નબી ﷺએ અબ્દુલ્લાહને પોતાનો

કુર્તો એના બદલામાં પહેરાવ્યો હતો જે એણે હઝરત અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ની સાથે કર્યું હતું."

(બુખારી ૧/૧૮૦, ૧/૧૬૯, ૧/૪૨૨, અલ્ જિહાદ, ૨/૮૬૨, લિબાસ, મુસ્લિમ–તૌબા, નિસાઈ–જનાઈઝ)

حديث ૭૮૭ عَنْ جَابِرٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ لَمَّا حَضَرَ اُحُدٌ دَعَانِيْ اَبِيْ مِنَ

"હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, જ્યારે ઓહદનો દિવસ આવ્યો તો મને મારા [હદીષ : ૭૮૭]

اللَّيْلِ فَقَالَ مَا اُرَانِيْ اِلَّا مَقْتُوْلًا فِيْ اَوَّلِ مَنْ يُّقْتَلُ مِنْ اَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى

પિતાએ રાતમાં બોલાવ્યો અને ફર્માવ્યું, મારું અધિકતર ગુમાન છે કે હું સહાબાએ કિરામમાં સૌથી પ્રથમ

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاِنِّيْ لَا اَتْرُكُ بَعْدِيْ اَعَزَّ عَلَيَّ مِنْكَ غَيْرَ نَفْسِ رَسُوْلِ

કત્લ કરવામાં આવીશ અને હું રસૂલુલ્લાહ ﷺના સિવાય તમારાથી અધિક પ્યારો કોઈને નથી છોડી રહ્યો.

اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاِنَّ عَلَيَّ دَيْنًا فَاقْضِ وَاسْتَوْصِ بِاَخَوَاتِكَ

અને મારા પર કરજ છે એને અદા કરી આપજે અને તારી બહેનોની સાથે સારો વર્તાવ કરજે. સવાર થઈ તો

خَيْرًا فَاَصْبَحْنَا فَكَانَ اَوَّلَ قَتِيْلٍ وَّدَفَنْتُ مَعَهٗ آخَرَ فِيْ قَبْرِهٖ ثُمَّ لَمْ تَطِبْ نَفْسِيْ

સૌ પ્રથમ એ જ શહીદ થયા અને મેં તેમની સાથે એક અન્ય સાહબને દફન કરી આપ્યા હતા પછી મને

اَنْ اَتْرُكَهٗ مَعَ آخَرَ فَاسْتَخْرَجْتُهٗ بَعْدَ سِتَّةِ اَشْهُرٍ فَاِذَا هُوَ كَيَوْمِ وَضَعْتُهٗ هُنَيَّةً غَيْرَ اُذُنِهٖ ع

માન્ય ન થયું કે તેમની સાથે બીજાને રહેવા દઉં. તો મેં છ મહિના બાદ કાઢયા તો તે એવા જ હતા

જેવા કે મેં દફન કર્યા હતા સિવાય કાનના." (બુખારી ૧/૧૮૦, અબૂ દાઊદ : થોડાક ફેર સાથે.)

સમજૂતી : ૭૮૭

એની સાથે વાળી રિવાયતમાં છે : મેં મારા પિતાને અલગ કબ્રમાં કરી આપ્યા. હઝરત જાબિરના પિતાને એ ગુમાન એ બિના પર હતું કે તેમણે ખ્વાબમાં મુબશ્શિર બિન અબ્દુલ્લાહ મુન્ઝરને જોયા. એ બદરમાં શહીદ થયા હતા કે તે કહી રહ્યા છે : તમે આ જ દિવસોમાં અમારી પાસે આવનારા છો. તેમણે રસૂલુલ્લાહ ﷺને ખ્વાબ વર્ણવ્યો તો ફર્માવ્યું, આ શહાદત છે. વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે એ બીજી વ્યક્તિ હઝરત અમ્ર બિન જમૂહ બિન ઝયદ બિન હરામ હઝરત જાબિરના કાકાના પુત્ર હતા. એ હઝરત જાબિરના પિતા હઝરત અબ્દુલ્લાહના દોસ્ત પણ હતા અને એમના બનેવી પણ હતા. એ બંનેવને એક કબ્રમાં દફન કરવાનો હુકમ ખૂદ હુઝૂરે અકદસ ﷺએ આપ્યો હતો. છ મહિના પછી શહીદોના શરીરોનું જેમ હતાં તેમ યથાવત રહેવું ઈસ્લામની હક્કાનિયતની કતઈ દલીલ છે.

ت ٢٥٦ وَقَالَ الْحَسَنُ وَشُرَيْحٌ وَإِبْرَاهِيمُ وَقَتَادَةُ إِذَا أَسْلَمَ أَحَدُ أَبَوَيْهِ فَأَلْحَقَ بِالْمُسْلِمِ

"અને હસન બસરી તથા શરીહ અને ઈબ્રાહીમ નખઈ અને કતાદાએ કહ્યું, **[તઅલીક : ૨૫૬]**

મા બાપમાંથી એક મુસલમાન થઈ જાય તો નાબાલિગ બાળક મુસલમાનની સાથે છે." (બુખારી, ૧/૧૮૦)

ت ٢٥٧ وَقَالَ الْإِسْلَامُ يَعْلُو وَلَا يُعْلَى ـ ع ـ

"ઈસ્લામ આપોઆપ બુલંદ થાય છે એને બુલંદ નથી કરવામાં આવતો." **[તઅલીક : ૨૫૭]**

(બુખારી, ૧/૧૮૦)

મદીના તય્યબહનો તમામ ઈતિહાસ વફાઉલ વફા, જઝબુલ કુલૂબ વગેરે તેમજ હદીષ તથા સિયરની કિતાબોમાં વર્ણન થયેલ છે કે **જ્યારે હઝરત મુઆવિયહ્એ મદીનાપાકમાં પાણી લાવવા માટે નહેર કાઢી અને એના માટે ખોદકામ થયું તો હઝરત જાબિરના પિતાની કબ્ર ખુલી ગઈ તો એ વખતે પણ તરોતાઝા હતા. હાથના એક ઝખ્મ પર હાથ રાખેલ સ્થિતિમાં હતા. જ્યારે ઝખ્મથી હાથ હટાવવામાં આવ્યો તો લોહી વહેવા લાગ્યું ! ફરી જ્યારે હાથ ઝખ્મ પર રાખી દેવામાં આવ્યો તો લોહી નીકળવું બંધ થઈ ગયું. એમના કફન અને પગો પર જે ઘાસ નાખવામાં આવી હતી તે યથાવત હતી. ખોદતી વખતે પાવડો હઝરત હમ્ઝાના પગો પર વાગ્યો તો એનાથી લોહી વહી નીકળ્યું. એ જ પ્રમાણે અન્ય સહાબા પણ તરોતાઝા હતા, આ ૪૦ વરસ પછીનો બનાવ છે. ફરી છ વરસ પછી પુરથી કબ્રો ખુલી તો પણ શહીદો તરોતાઝા હતા.**

તઅલીક : ૨૫૬ની સમજૂતી

ઈમામ હસન બસરી અને કાઝી શુરૈહના અષરને બયહકીએ અને હઝરત ઈબ્રાહીમ નખઈ તથા હઝરત કતાદાના અષરને ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાકે પોતાના મુસન્નફમાં મૌસૂલન રિવાયત કરેલ છે. અહીં પ્રકરણનાં બે ભાગો છે : "નાબાલિગ બાળક મુસલમાન થઈ જાય અને મૃત્યુ પામે તો શું એના જનાઝાની નમાઝ પઢવામાં આવે ?" બીજો ભાગ એ છે કે, "અને શું નાબાલિગ બાળક સમક્ષ ઈસ્લામ રજૂ કરવામાં આવશે ?" કાફિરનું બાળક જો સમજદાર છે અને તે ઈસ્લામ સ્વીકારે તો તેનો ઈસ્લામ વિશ્વાસપાત્ર છે. એવી સ્થિતિમાં જો મૃત્યુ પામે તો તેના જનાઝાની નમાઝ પઢવામાં આવશે. એ જ પ્રમાણે માબાપમાંથી કોઈ મુસલમાન થઈ ગયું હોય તો એ બાળકની પણ જનાઝાની નમાઝ છે, ભલે તે નાસમજ છે. હવે આ તઅલીકનું પ્રકરણના પ્રથમ ભાગ સાથે મળતાપણુ થઈ ગયું. અને બીજા ભાગ સાથે એ રીતે મળતાપણુ છે કે જ્યારે માબાપમાંથી કોઈ એક મુસલમાન હોવાથી બાળક મુસલમાન છે તો એના પર ઈસ્લામ પેશ કરવાની જરૂરત નથી.

તઅલીક : ૨૫૭ની સમજૂતી

આ હુઝૂરે અકદસ ﷺનો ઈર્શાદ છે જેને દારકુત્નીએ હઝરત આઈઝ બિન અમ્ર મુઝની رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી છે. એક રિવાયત (ફત્હુલબારી, ૩/૧૭૫)માં છે કે જ્યારે હઝરત આઈઝ બિન અમ્ર અને હઝરત અબૂ સુફ્યાન رضی اللہ عنہما ઈસ્લામ કબૂલ કરવા માટે હાજર થયા તો સહાબાએ ખુશ થઈને કહ્યું, આ આઈઝ બિન અમ્ર તથા અબૂ સુફ્યાન ?! તો રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, **આ આઈઝ બિન અમ્ર તથા અબૂ સુફ્યાન છે, ઈસ્લામ એમના કરતાં પણ અધિક ઈજ્જતદાર છે, ઈસ્લામ બુલંદ હોય છે, બુલંદ નથી કરવામાં આવતો.** અલ્લામા ઈબ્ને હજર (ઉપર મુજબ)એ ફર્માવ્યું કે વાવે આતિફાથી જાહેર છે કે આ હઝરત ઈબ્ને

حديث ૭૮૮ أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللهِ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُمَا أَخْبَرَهُ

"હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ખબર આપી કે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ નબી ﷺની [હદીષ : ૭૮૮]

أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ انْطَلَقَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَهْطٍ

સાથે એક જમાઅતની સાથે ઈબ્ને સૈયાદની તરફ ચાલ્યા ત્યાં સુધી કે બની મુગાલાની ટેકરીઓ પાસે ઈબ્ને

قِبَلَ ابْنِ صَيَّادٍ حَتَّى وَجَدَهُ يَلْعَبُ مَعَ الصِّبْيَانِ عِنْدَ أُطُمِ بَنِي مُغَالَةَ وَقَدْ

સૈયાદને બાળકો સાથે રમતો જોયો અને ઈબ્ને સૈયાદ બાલિગ થવાની નજીક હતા. તેને ખબર ન થઈ ત્યાં

قَارَبَ ابْنُ صَيَّادٍ الْحُلُمَ فَلَمْ يَشْعُرْ حَتَّى ضَرَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

સુધી કે નબી ﷺએ તેના પર હાથ રાખ્યો. પછી ઈબ્ને સૈયાદથી ફર્માવ્યું, શું તું એ ગવાહી આપે છે કે હું

અબ્બાસનો કૌલ છે. ઈબ્ને હઝમના મુહલ્લામાં છે કે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસે ફર્માવ્યું **યહૂદી અથવા નસ્રાની સ્ત્રી મુસલમાન થાય તો તેમના પતિઓ અને તેણીઓ વચ્ચે જુદાઈ કરી દેવામાં આવશે એટલા માટે કે ઈસ્લામ બુલંદ રહે છે, એના પર કોઈ ચીજ બુલંદ નથી હોતી.** આ તઅલીકને પ્રકરણથી કેવળ એટલી સામ્યતા છે કે નાબાલિગ બાળક માબાપમાંથી કોઈ એકના મુસલમાન થવાથી મુસલમાન થઈ ગયું, એમાં એના ઈરાદા તથા અધિકારને કોઈ દખલ નથી, એ ઈસ્લામના જાતે પોતે બુલંદ હોવાથી દલીલ છે કે એના પર ખૂદબખૂદ ઈરાદા વિના છવાઈ ગયો."

સમજૂતી : ૭૮૮

ઈબ્ને સૈયાદ : યહૂદીઓમાં અથવા યહૂદીઓના હલીફ (સાથી) બની નજ્જારમાં સૈયાદ નામના એક શખ્સને ત્યાં બાળ જન્મ થયો જેનું નામ સાફી અથવા અબ્દુલ્લાહ હતું. એમાં કેટલીક વિચિત્ર પ્રકારની વાતો હતી. દા.ત. તે પેદા થયો તો એ પ્રમાણે રડયો કે જાણે એક મહિનાનો બાળક રડે છે. ભવિષ્યની વાતો બતાવતો જેમાંથી અમુક કદી કદી સાચી ઠરતી. મુસ્નદે ઈમામ અહમદમાં હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે એક યહૂદી સ્ત્રીને એક બાળક પેદા થયું જેની એક આંખ ગાયબ હતી અને બીજી ઉભરાયેલી. રસૂલુલ્લાહ ﷺને અંદેશો થયો કે ક્યાંક આ જ દજ્જાલ ન હોય. મુસ્નદે અહમદમાં હઝરત અબૂ બકરહની હદીષમાં છે : **દજ્જાલનાં માબાપને ત્રીસ વરસ સુધી ઔલાદ થશે નહીં. પછી એક કાણો પુત્ર થશે,** ખૂબ જ પ્રમાણમાં નુકસાનકર્તા અને ખૂબ જ થોડો લાભકર્તા હશે. તેની આંખો સૂઈ જશે અને દિલ જાગતુ રહેશે. અને દજ્જાલનાં માબાપનો દેખાવ આ પ્રમાણે વર્ણવ્યો : એનો બાપ લાંબો જાડો હશે, એનું નાક ચાંચ જેવું હશે અને એની મા જાડી હશે, તેની છાતીઓ લાંબી હશે. યહૂદીઓમાં આ પ્રકારના એક બાળજન્મના બારામાં અમે સાંભળ્યું તો હું અને ઝુબેર ઈબ્ને અવામ ગયા અને જોયું તો એનાં મા બાપ એવાં જ હતાં. તેમજ એમાં તથા બઝ્ઝારમાં હઝરત અબૂઝર رضی اللہ عنہ ની હદીષમાં છે કે મને નબી ﷺએ તેની માની પાસે મોકલ્યો અને હુકમ આપ્યો કે તેણીને પૂછો કે એ કેટલા દિવસ પેટમાં રહ્યો ? તો તેની માએ બતાવ્યું કે બાર મહિના. અને જ્યારે પેદા થયો તો અમે તેની નજીકથી પસાર થયા તો તડકામાં ચાદરમાં લપેટાયેલો પડયો હતો. તેણે પૂછયું, તમે લોકો કયા ચક્કરમાં છો ? અમે કહ્યું, તેં સાંભળી લીધું ? આંખ સૂએ છે અને દિલ જાગે છે.

દજ્જાલની અમુક નિશાનીઓ ઈબ્ને સૈયાદમાં હતી એટલા માટે એની પૂછતાછના માટે હુઝૂરે અકદસ ﷺ

بِيَدِهٖ ثُمَّ قَالَ لِابْنِ صَيَّادٍ اَتَشْهَدُ اَنِّيْ رَسُوْلُ اللّٰهِ فَنَظَرَ اِلَيْهِ ابْنُ صَيَّادٍ

અલ્લાહ તઆલાનો રસૂલ છું ? તો એણે હુઝૂર ﷺની તરફ જોયું અને કહ્યું, હું ગવાહી આપુ છું કે આપ

فَقَالَ اَشْهَدُ اَنَّكَ رَسُوْلُ الْاُمِّيِّيْنَ فَقَالَ ابْنُ صَيَّادٍ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

ઉમ્મીઓના રસૂલ છો. પછી ઈબ્ને સૈયાદે કહ્યું, શું તમો ગવાહી આપો છો કે હું અલ્લાહનો રસૂલ છું ? તો

وَسَلَّمَ اَتَشْهَدُ اَنِّيْ رَسُوْلُ اللّٰهِ فَرَفَضَهٗ وَقَالَ اٰمَنْتُ بِاللّٰهِ وَبِرُسُلِهٖ فَقَالَ لَهٗ

હુઝૂરે એને છોડી આપ્યો અને ફર્માવ્યું, હું અલ્લાહ અને તેના તમામ રસૂલો પર ઈમાન લાવ્યો. પછી તેને

مَاذَا تَرٰى قَالَ ابْنُ صَيَّادٍ يَاْتِيْنِيْ صَادِقٌ وَّكَاذِبٌ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

ફર્માવ્યું, તું શું જુએ છે ? ઈબ્ને સૈયાદે કહ્યું, મારી પાસે સાચો પણ આવે છે અને જૂઠો પણ. તો નબી ﷺ એ

એની પાસે તશરીફ લઈ ગયા. સહાબાએ કિરામમાં ઘણા હઝરાતને યકીન હતું કે આ જ દજ્જાલ છે જે છેવટમાં જાહેર થશે. અબૂ દાઊદ (૨/૨૩૯)માં છે કે આ બનાવ હુર્રાના બનાવમાં ગાયબ થઈ ગયો. એમાં જ છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર, હઝરત જાબિર ત્યાં સુધી કે હઝરત ઉમર رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ ને યકીન હતું કે આ જ દજ્જાલ છે.

મુસ્લિમ (૨/૩૯૮)માં હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે મેં તથા અમ્માર તથા ઈબ્ને સૈયાદ હજ્જના ઈરાદાથી મક્કા જવા નીકળ્યા. એક જગા પર લોકો છૂટા પડી ગયા હું તથા ઈબ્ને સૈયાદ એકલા રહી ગયા. એના બારામાં જે કાંઈ કહેવામાં આવતુ હતું એના કારણે મને સખત ભય જણાયો. એણે પોતાનો સામાન લાવીને મારી પાસે રાખવા ચાહ્યું તો મેં કહ્યું, ગરમી બહુ છે એને ઝાડના છાંયડામાં રાખ. તેણે એવું જ કર્યું. અમારી સમક્ષ બકરીઓનું એક ટોળુ આવ્યું. તે ગયો અને દૂધ લાવ્યો. મને કહ્યું, લો પી લો. મેં કહ્યું, ગરમી સખત છે અને દૂધ ગરમ છે. હકીકતમાં હું તેના હાથથી પીવા ચાહતો ન હતો. હવે તેણે કહ્યું, હે અબૂ સઈદ ! મારા બારામાં જે કહેવામાં આવે છે એના કારણે હું ચાહું છું કે કોઈ ઝાડ પર રસ્સી લટકાવી ગળુ ઘોંટી લઉં. હે અન્સારના ગિરોહ ! લોકો સમક્ષ રસૂલુલ્લાહ ﷺની હદીષ છુપી હોય તો હોય પણ તમારા સમક્ષ છુપી નથી. શું રસૂલુલ્લાહ ﷺએ એવું નથી કહ્યું કે તે (મસીહ દજ્જાલ) કાફિર છે, અને હું મુસલમાન છું. શું એવું નથી ફર્માવ્યું કે તે વાંઝિયો છે, અને મેં મદીનામાં મારી ઔલાદ છોડી છે. શું એવું નથી ફર્માવ્યું કે તે મદીના તથા મક્કામાં દાખલ નહીં થાય, અને હું મદીનાથી આવી રહ્યો છું અને મક્કા જઈ રહ્યો છું. હઝરત અબૂ સઈદ કહે છે કે હું તેની માફી માગવાનો જ હતો કે તેણે કહ્યું, હું તેને (દજ્જાલને) ઓળખુ છું અને એ પણ જાણું છું કે એનુ જન્મ સ્થળ ક્યાં છે, અને એ પણ જાણુ છું કે તે અત્યારે ક્યાં છે. એનાથી આગલી રિવાયતમાં છે કે હું તેનાં માબાપને ઓળખુ છું. તેને કહેવામાં આવ્યું, શું તને એવું પસંદ છે કે તું તે શખ્સ હોય ?! તો તેણે કહ્યું, જો એ વાત મારા પર પેશ કરવામાં આવે તો નાપસંદ ન કરું. એના પર હઝરત અબૂ સઈદે કહ્યું, તારા માટે સઘળા દિવસ બર્બાદી થાય.

સૈફે કિતાબુલ ફુતૂહમાં લખ્યું છે કે જ્યારે નોઅમાને સૂસને ઘેરો ઘાલ્યો અને એને ફતહ કરવું મુશ્કેલ થઈ ગયું તો સવસના પાદરીઓએ કહ્યું, હે અરબવાસીઓ ! અમારા આગલા ઉલમાએ કહ્યું છે કે એને કેવળ દજ્જાલ ફતહ કરશે. જો તમારામાં દજ્જાલ છે તો તમે લોકો ફતહ કરવા પામશો, નહીં તો નહીં. ઈબ્ને સૈયાદ એ લશ્કરમાં હતો, તે દરવાજા પર ગુસ્સે થઈને આવ્યો અને પોતાના પગો વડે ઠોકર મારીને કહ્યું, ખોલ ! તો જંજીરો તૂટી ગઈ અને

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُلِّطَ عَلَيْكَ الْاَمْرُ ثُمَّ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

ફર્માવ્યું, તારા પર મામલો ભેળસેળવાળો છે. ત્યારબાદ નબી ﷺએ તેને ફર્માવ્યું, મેં તારા માટે એક વાત

اِنِّيْ قَدْ خَبَّأْتُ لَكَ خَبِيْئًا فَقَالَ ابْنُ صَيَّادٍ هُوَ الدُّخُّ فَقَالَ اخْسَأْ فَلَنْ تَعْدُوَ

દિલમાં રાખી છે. (તે શું છે ?) તો ઈબ્ને સૈયાદે કહ્યું, તે ધુમાડો છે. એના પર ફર્માવ્યું, દૂર થા તું તારી

قَدْرَكَ فَقَالَ عُمَرُ دَعْنِيْ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اَضْرِبْ عُنُقَهٗ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

વિસાતથી કદી આગળ નહીં વધી શકે. હઝરત ઉમરે અર્ઝ કરી, ઈજાઝત આપો હું તેની ગરદન ઉડાડી દઉં !

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنْ يَّكُنْ هُوَ فَلَنْ تُسَلَّطَ عَلَيْهِ وَاِنْ لَّمْ يَكُنْ هُوَ فَلَا خَيْرَ

તો નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, જો એ તે જ છે તો તમે એના પર કાબૂ નહીં પામો, અને જો તે નથી તો એના

لَكَ فِيْ قَتْلِهٖ وَقَالَ سَالِمٌ سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ يَقُوْلُ ثُمَّ انْطَلَقَ بَعْدَ ذٰلِكَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

કત્લમાં કોઈ ખાસ ફાયદો નથી. અને સાલિમે કહ્યું, મેં હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہ થી સાંભળ્યું. ફર્માવતા હતા,

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ اِلَى النَّخْلِ الَّتِيْ فِيْهَا ابْنُ صَيَّادٍ وَهُوَ يَخْتِلُ اَنْ

ત્યાર બાદ રસૂલુલ્લાહ ﷺ અને ઉબય ઈબ્ને કઅબ ખજૂરોની તરફ ચાલ્યા જેમાં ઈબ્ને સૈયાદ રહેતો હતો.

તાળાં તૂટી ગયાં અને દરવાજા ખુલી ગયો અને મુસલમાન અંદર પ્રવેશી ગયા.

બાદના ઉલમામાં પણ આ મતભેદ રહ્યો. ઈબ્ને તીને કહ્યું, સહીહ એ જ છે કે આ દજ્જાલ નથી. અલ્લામા કુર્તબી ઈબ્ને તીનથી સહમત નથી. ઈબ્ને જરીર વગેરેએ એને સહાબામાં ગણ્યો છે. અમ્મારા હઝરત ઈમામ માલિકના શયખ એના જ ફરઝંદ હતા.

ઈબ્ને સૈયાદ : એના બારામાં ત્રણ રિવાયતો છે : સૈયાદ, સાઈદ, સાઈદ, અલઉમ્મીય્યીન એ ઉમ્મીનું બહુવચન છે. એમાં ત્રણ સંભાવનાઓ છે. એ ઉમ્મતુલ અરબથી છે અથવા ઉમ્મુલ કુરાથી છે જે મક્કા મોઅઝ્ઝમાનું નામ છે. અથવા ઉમ્મથી છે એટલે કે લખવા પઢવાના એતબારથી એ જ હાલત પર છે જેવો માએ પેદા કર્યો હતો. ઉમ્મી એ જમાનામાં અરબવાસીઓને કહેવામાં આવતા હતા.

ماذا ترىٰ : એટલે ખ્વાબમાં શું જુએ છે. જે જુએ છે તે સાચુ હોય છે કે ખોટુ. અથવા મુત્લક્ન જોવું મુરાદ છે એટલે કે ગુપ્ત વાતો. એનો જવાબ એણે એ આપ્યો કે સાચી પણ હોય છે અને જૂઠી પણ. આવનારો સાચો હોય છે જે સાચી ખબર આપે છે અને જૂઠો પણ આવે છે જેની વાતો જૂઠી હોય છે.

خلط عليك الامر : એટલે કે તારો શૈતાન તારી પાસે આવીને જૂઠ મિલાવી તને બતાવે છે અને તારાથી જૂઠ તથા સત્યમાં ફરક નથી થઈ શક્તો.

قد خبئت لك خبيئا : હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ આયતે કરીમા يَوْمَ تَاْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُّبِيْنٍ દિલમાં રાખી હતી એણે બતાવ્યું "દુ:ખ્ખ" એનાથી સહાબાએ કિરામ પર જાહેર થઈ ગયું કે આ કઝ્ઝાબ છે. એનાથી જાણવા મળ્યું કે નબુવ્વતના દાવેદારને જાહેર કરવા માટ તેની પાસેથી મો'જિઝો તલબ કરી શકાય છે.

يَسْمَعَ مِنِ ابْنِ صَيَّادٍ شَيْئًا قَبْلَ أَنْ يَرَاهُ ابْنُ صَيَّادٍ فَرَآهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

હુઝૂર એવું ચાહતા હતા કે કોઈ હીલા થકી ઈબ્ને સૈયાદની કોઈ વાત સાંભળે, એ પહેલાં કે હુઝૂરને જુએ.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُضْطَجِعٌ فِي قَطِيفَةٍ لَهُ فِيهَا رَمْزَةٌ أَوْ زَمْرَةٌ فَرَأَتْ أُمُّ ابْنِ

નબી ﷺએ તેને જોયો કે તે પોતાની ચાદરમાં લપેટાયેલો છે, એમાં ગણગણાટ છે. ઈબ્ને સૈયાદની માએ

صَيَّادٍ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَتَّقِي بِجُذُوعِ النَّخْلِ فَقَالَتْ

નબી ﷺને જોઈ લીધા કે ખજૂરનાં ઝાડોમાં છુપાયેલા આવી રહ્યા છે, તો તેણીએ ઈબ્ને સૈયાદને કહ્યું, હે

اخسأ فلن تعدو قدرك : એટલે કે તું નબી નથી, તું કેવળ જ્યોતિષ છે એનાથી વિશેષ તારી હૈસિયત નથી, પણ અહીં સવાલ એ છે કે તે આ આયતે કરીમામાંથી એક જ શબ્દ કેવી રીતે જાણી ગયો ? અલ્લામા અયનીએ એવો જવાબ આપ્યો છે કે શક્ય છે હુઝૂરે અકૃદસ ﷺએ પહેલાં સહાબાએ કિરામને બતાવી આપ્યું હોય, તેને તેના શૈતાને કાંઈક સાંભળી લીધુ હોય. અને હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ના એ કૌલથી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ દિલમાં આ આયત રાખેલી હતી, એ જ જાહેર છે. એટલા માટે કે પહેલેથી બતાવી દેવાથી સહાબાએ કિરામને સંપૂર્ણ સંતોષ થઈ ગયો અથવા એ કે દરરોજના કાર્યોને માટે અલ્લાહ ﷻ ફરિશતાઓને હુકમ આપે છે પછી ફરિશતા તેને એકબીજાને કહે છે. શૈતાનો એમાંથી છુપાઈને કાંઈક સાંભળી લે છે. એ જ પ્રમાણે તેના શયતાને કેવળ "દુખ્ખાન" સાંભળ્યું હોય અને તે બતાવી આપ્યું હોય.

હું કહું છું : હઝરત શયખે અકબર મુહયુદ્દીન ઈબ્ને અરબી رحمۃ اللہ علیہ એ લખ્યું છે કે અમુક લોકોમાં પ્રાકૃતિક રીતે એની શક્તિ હોય છે કે તેઓ થોડી ઘણી ગુપ્ત વાતો જાણી લે છે. શક્ય છે કે ઈબ્ને સૈયાદમાં પણ એ શક્તિ રહી હોય એના કારણે એણે એટલુ જાણી લીધુ.

وقال سالم : આ અગાઉ ગુજરી ગયેલ હદીષનો ભાગ છે. મતલબ એ છે કે આ બનાવ પછી ફરી કદી હુઝૂરે અકૃદસ ﷺ ઉબય બિન કઅબ رضی اللہ عنہ ની સાથે ગયા. તો આ બનાવ ઉપસ્થિત થયો. એ ખબર મળી હશે કે ઈબ્ને સૈયાદ સૂતો સૂતો કાંઈક બબડે છે. હુઝૂરે અકૃદસ ﷺએ ચાહ્યું કે એને સાંભળું શું બકે છે. અને સહાબાએ કિરામને જણાવી દઉં જેનાથી એમને હક્કુલ યકીન હાંસલ થઈ જાય કે એ કાહિન (જ્યોતિષ) જ છે. પણ તેની માની દખલગીરીના કારણે તેને સાંભળી ન શક્યા અને જે હેતુ હતો તે પૂરો ન થયો.

قال شعيب : فيها رمزة માં ચાર રિવાયતો છે : **رمزة، زمزمة، زمرة، رمرمة** એ સૌનો અર્થ લગભગ સરખો છે, મોઢેથી એવો અવાજ કાઢવો જે સાંભળનારની સમજમાં ન આવે, બબડવું, ગણગણવું.

ક્વાદયાનીની રદ : ક્વાદયાની દજ્જાલે આ હદીષના આ ભાગથી કે "જો એ એ જ છે તો તમે એના પર પકડ નહીં પામો."થી દલીલ બનાવી કે હુઝૂરે અકૃદસ ﷺને દજ્જાલની હકીકૃત માલૂમ ન હતી. એ મરદૂદે (લઈન–લઅનતીએ) **ان يكن** માં **اِنْ** ને શકના માટે સમજી લીધુ છે. આ દજ્જાલને એ ખબર નથી કે આ બરાબર એ જ પ્રમાણે છે જેમ કે કુર્આન મજીદમાં ફર્માવ્યું : **قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدِيْنَ** "ફર્માવો ! જો રહમાનને કોઈ પુત્ર છે તો હું સૌ પ્રથમ તેની પૂજા કરવાવાળો છું." હિંમત હોય તો કહીને જુએ કે અહીં પણ **اِنْ** શકના માટે છે ! એ જાહિલને શું ખબર કદીક સમય તથા સંજોગનો તકાઝો હોય છે કે એક યકીની તથા કૃતઈ (નિશ્ચિત) વાતને શર્ત તથા બદલાની સાથે વર્ણવવી જરૂરી હોય છે. અને આ અંદાઝ અધિક અસરકારક હોય છે, અને શંકા તથા સંકોચને તદ્દન દૂર કરી આપે છે. દા.ત. નસારા (ઈસાઈ)નો અકીદો હતો કે હઝરત ઈસા

لِابْنِ صَيَّادٍ يَا صَافِ وَهُوَ اسْمُ ابْنِ صَيَّادٍ هٰذَا مُحَمَّدٌ فَثَارَ ابْنُ صَيَّادٍ

સાફ ! (આ ઈબ્ને સૈયાદનું નામ છે,) આ મુહમ્મદ ! તો ઈબ્ને સૈયાદ કૂદી પડયો. એના પર નબી ﷺએ

فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ تَرَكَتْهُ بَيَّنَ وَقَالَ شُعَيْبٌ زَمْزَمَةً

ફર્માવ્યું, જો એને છોડી આપતી તો ખુલી (સ્પષ્ટ થઈ) જાત. અને શોએબે કહ્યું, ઝમઝમહ્ અને ઈસ્હાક કલ્બી

فَرَفَضَهُ وَقَالَ إِسْحٰقُ الْكَلْبِيُّ وَعُقَيْلٌ زَمْرَمَةٌ وَقَالَ مَعْمَرٌ رَمْزَةٌ ـه

તથા ઓકૈલે કહ્યું રમરમહ્, અને મુઅમ્મરે કહ્યું, રમઝહ્.''

(બુખારી ૧/૧૮૦, ૧/૩૫૯ અશ્શહાદત, ૧/૪૨૫ અલ્ જિહાદ, ૧/૪૨૯, ૩૦, અલ્ જિહાદ, ૨/૯૧૨, અલ્ અદબ, ૨/૯૭૯, અલ્ ફ઼ત્ન, મુસ્લિમ, અબૂ દાઉદ–મલાહિમ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૧૪૮)

عليه السلام ખુદાના પુત્ર છે, એના રદિયા માટે એક તરીકો એ છે કે ફર્માવવામાં આવ્યું, મસીહ અલ્લાહના પુત્ર નથી. પણ વર્ણવેલ આયતમાં રદ જેટલી અસરકારક તથા મજબૂત છે એ જાહેર છે. એ જ પ્રમાણે અહીં છે કે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ એને ફ઼ત્લ કરી દેવા ચાહતા હતા એનાથી રોકવાના માટે એટલો ઈર્શાદ પૂરતો હતો કે ફ઼ત્લ ન કરો. પણ હદીષના વર્ણવેલ વાક્યમાં મનાઈ જે મજબૂતીની છે એ સર્વ પર જાહેર છે. હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ નિશ્ચિતપણે એ જાણતા હતા કે દજ્જાલ નથી, એની દલીલ કિતાબુલ જિહાદ (૪૩૦)ની આ હદીષ છે જે આ જ હદીષના હેઠળ છે. હઝરત ઈબ્ને ઉમરે ફર્માવ્યું, ત્યારબાદ રસૂલુલ્લાહ ﷺ ઉભા થયા અને અલ્લાહની હમ્દો ષના કરી એવી જેના તે લાયક છે. ત્યારબાદ દજ્જાલનું વર્ણન કર્યું અને ફર્માવ્યું કે હું તમને લોકોને એનાથી ડરાવું છું અને દરેક નબીએ પોતાની ક઼ૌમને એનાથી ડરાવી. નૂહે પણ પોતાની ક઼ૌમને એનાથી ડરાવી. પરંતુ હું એક એવી વાત બતાવું છું કે કોઈ નબીએ પોતાની ક઼ૌમને નથી બતાવી. તમે લોકો જાણે છો કે તે કાણો છે અને અલ્લાહ એનાથી પાક છે.

અલ્લાહની તૌફીક઼થી હું કહું છું : અમુક રહસ્યો એવાં હોય છે કે તેને કોઈના પર જાહેર કરવાની અલ્લાહ તરફથી ઈજાઝત નથી હોતી, ભલે અંબિયાએ કિરામ તેને જાણતા હોય છે. જેમ કે ક઼યામત રચવાનો ઈલ્મ. અગાઉ સ્પષ્ટતા વર્ણન થઈ ચૂકી છે કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺને એનો ઈલ્મ હતો પણ એના છુપાવવા બંધાયેલા હતા. એ જ પ્રમાણે ઈબ્ને સૈયાદના બારામાં કોઈ સ્પષ્ટ ફૈસલો ન દર્શાવ્યો, એનાથી એ જરૂરી નથી થતુ કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺ એની હક઼ીક઼તથી વાકેફ ન હતા. શક્ય છે કે એ પણ તે જ ખાસ રહસ્યોમાંથી હોય જેને જાહેર કરવાની ઈજાઝત ન હોય.

શંકા તથા જવાબ : ઈબ્ને સૈયાદે નબુવ્વતનો દાવો કર્યો જેના સબબે તે વાજિબુલ ક઼ત્લ હતો. પછી હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ હઝરત ફારૂક઼ે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ ને એને ક઼ત્લ કરવાથી શા માટે રોકી દીધા ? એના ઉલમાએ વિવિધ જવાબો આપ્યા છે. એક એ કે તે યહૂદી હતો અને આ બનાવ મદીના પાક તશરીફ઼ લાવવાના તદ્દન નજીકનો છે. એ વખતે યહૂદીઓ સાથે ક઼રાર થયેલો હતો જેથી એને ક઼ત્લ કરવું એ ક઼રારની વિરુદ્ધ વર્તન હતું. બીજો જવાબ એ આપ્યો છે કે તે નાબાલિગ હતો એટલા માટે છોડી આપ્યો.

અલ્લાહની તૌફીક઼થી હું કહું છું : કામો બે પ્રકારનાં છે : તશરીઈ (શરીઅત મુજબનાં) તથા તકવીની (કોઈ ચીજને કહે કે થઈ જા તો થઈ જાય) ઉમ્મત શરીઅતના મુજબ અમલ કરવા બંધાયેલી છે, ભલે એવી ખબર હોય કે કામયાબી થશે નહીં. પણ અંબિયાએ કિરામને એ હક્ક઼ છે કે શરીઅતની વિરુદ્ધ તકવીનીના પ્રમાણે

حديث ૭૮૯

عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ كَانَ غُلَامٌ يَهُوْدِيٌّ يَخْدُمُ

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, એક યહૂદી બાળક નબી ﷺની ખિદમત કરતો [હદીષ : ૭૮૯]

النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَرِضَ فَاَتَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

હતો. તે બીમાર થઈ ગયો તો તેની અયાદત (ખબર અંતર પૂછવા) નબી ﷺ તેની પાસે તશરીફ લઈ ગયા.

وَسَلَّمَ يَعُوْدُهٗ فَقَعَدَ عِنْدَ رَاْسِهٖ فَقَالَ لَهٗ اَسْلِمْ فَنَظَرَ اِلٰى اَبِيْهِ وَهُوَ

અને તેના સિરહાને બેઠા અને તેને કહ્યું, મુસલમાન થઈ જા ! તો તેણે પોતાના બાપની તરફ જોયું અને તે પણ

عِنْدَهٗ فَقَالَ اَطِعْ اَبَا الْقَاسِمِ فَاَسْلَمَ فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

એની પાસે હતો. તેના બાપે કહ્યું, અબુલ કાસિમની વાત માની લે ! એના પર તે મુસલમાન થઈ ગયો. હવે

وَهُوَ يَقُوْلُ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ اَنْقَذَهٗ مِنَ النَّارِ

નબી ﷺ ત્યાંથી એવું કહેતા બહાર નીકળ્યા, એ અલ્લાહનો શુક્ર જેણે એને જહન્નમથી નજાત આપી."

(બુખારી ૧/૧૮૦, ૨/૮૪૪, ૪૫, અલ મઝાલિમ બાબ અયાદતુલ મુશ્રિક, અબૂ દાઊદ–જનાઈઝ, નિસાઈ–સિયર)

અમલ કરે અને અમલ કરવાનો હુકમ આપે. જેમ કે ઝુલ્ખુવૈસરા તમીમીએ શાને અક્દસમાં ગુસ્તાખી કરી અને એવું કહી દીધું : اِعْدِلْ يَا مُحَمَّدُ "હે મુહમ્મદ ! ઈન્સાફ કરો !" અને ગુસ્તાખે રસૂલની સજા શરીઅતમાં ક્તલ છે. એના મુજબ હઝરત ઉમર અથવા હઝરત ખાલિદે એને ક્તલ કરવાની ઈજાઝત ચાહી તો ફર્માવ્યું, "રહેવા દો ! એની નસલથી એવા લોકો નીકળશે જેમની નમાઝોની આગળ તમે તમારી નમાઝોને, તેમના રોઝાઓ સામે તમારા રોઝાને તુચ્છ જાણશો. કુર્આન પઢશે પણ તેમના ગળાથી આગળ નહીં વધે, દીનથી એવા નીકળી જશે જેવું તીર નિશાનથી." શરીઅતના હુકમની માગણી તો એ જ હતી કે ઝુલ્ખુવૈસરાને ક્તલ કરી દેવામાં આવે, પણ અલ્લાહ તરફથી એ મુક્દર હતું કે એ જીવતો રહે અને તેની નસલથી એ ગુમરાહો પૈદા થાય. હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ તકવીનના પ્રમાણે અમલનો હુકમ આપ્યો. એ જ પ્રમાણે ઈબ્ને સૈયાદ વાજિબુલ ક્તલ હતો પણ અલ્લાહના તરફથી એ મુક્દર હતું કે એ જીવંત રહે. આ તકવીનીના પ્રમાણે હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ હઝરત ફારૂકે આ'ઝમને ક્તલ કરવાથી રોક્યા.

સામ્યતા : પ્રકરણથી મળતાપણુ હુઝૂરે અક્દસ ﷺના આ ઈર્શાદથી છે કે ફર્માવ્યું, શું તું ગવાહી આપે છે કે હું અલ્લાહનો રસૂલ છું ?!

સમજૂતી : ૭૮૯

એ બાળકનું નામ અબ્દુલ કુદ્દૂસ હતું. આ હદીષથી બે વાતો સાબિત થઈ કે સમજદાર બાળકનો ઈસ્લામ મોઅતબર (વિશ્વસનીય, સ્વીકાર્ય) છે. બીજુ એ કે કાફિરોમાં બાળકો પોતાનાં માબાપની સાથે જહન્નમમાં રહેશે, પણ નિશ્ચિત (ક્તઈ) નથી. સંપૂર્ણ ચર્ચા આગળ જતાં આવશે.

حديث ૭૯૦ قَالَ عُبَيْدُ اللّٰهِ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا يَقُوْلُ

"ઉબેદુલ્લાહે કહ્યું, મેં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ને એ ફર્માવતાં સાંભળ્યા, [હદીષ : ૭૯૦]

كُنْتُ أَنَا وَأُمِّيْ مِنَ الْمُسْتَضْعَفِيْنَ أَنَا مِنَ الْوِلْدَانِ وَأُمِّيْ مِنَ النِّسَاءِ ـه

હું અને મારાં મા મુસ્તઝઅફીનમાંથી હતાં, હું બાળકોમાં અને મારાં મા સ્ત્રીઓમાં."

(બુખારી, ૧/૧૮૧, ૨/૬૬૦, તફસીરે સૂરએ નિસાઅ)

સમજૂતી : ૭૯૦

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما નાં વાલિદા માજિદા (માતા)નું નામ લુબાબા બિન્તે હારિષા હતું અને કુન્નિયત ઉમ્મુલ ફઝ્લ. એ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત મૈમૂના رضی اللہ عنہا નાં બહેન હતાં. આપ કદીમુલ ઈસ્લામ ખાતૂન છે. ઈબ્ને સઅદે કહ્યું છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ખદીજતુલ કુબ્રા رضی اللہ عنہا ના પછી સ્ત્રીઓમાં એમનો નંબર છે. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ હિજરતથી ત્રણ વરસ પહેલાં એ સમયે પેદા થયા હતા જ્યારે કે મક્કાના કાફિરોએ હુઝૂરે અક્દસ ﷺની સાથે સર્વ બની હાશિમને શોઅબે અબૂ તાલિબમાં ઘેરી રાખ્યા હતા. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસે તૌહીદની ગોદમાં હોશ સંભાળ્યો. શરૂ હોશમાં જ મુસલમાન રહ્યા. હિ.સ. ૮માં હઝરત અબ્બાસ رضی اللہ عنہ મક્કાથી હિજરત કરીને બીવી બચ્ચાં સાથે મદીના આવી ગયા. સહીહ એ છે કે હઝરત અબ્બાસ ગઝવએ બદરના પછી જ ઈસ્લામ સ્વીકારી ચૂક્યા હતા. મુસ્નદે ઈમામ અહમદ (૧/૩૫૩)માં છે કે જ્યારે બદરમાં હઝરત અબ્બાસ ગિરફતાર થયા અને હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ એમની પાસે ફિદિયો માંગ્યો તો તેમણે અર્ઝ કરી કે હું પહેલેથી મુસલમાન છું, આ લોકો જબરદસ્તી મને લાવ્યા છે. ફર્માવ્યું, તમે જે કહો છો એ સાચુ છે તો અલ્લાહ તમને બદલો આપશે, જાહેરી હાલ એ છે કે આપ અમારી સાથે લડવા આવ્યા હતા જેથી ફિદિયો આપો. તો અર્ઝ કરી, મારી પાસે માલ નથી. ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, આપનો તે માલ ક્યાં છે જે મક્કાથી નીકળતી વખતે ઉમ્મુલ ફઝ્લની પાસે મૂકીને આવ્યા હતા ? હઝરત અબ્બાસે કહ્યું, ક્સમ છે તે જાતની જેણે આપને હક્કની સાથે મોકલ્યા છે ! મારા તથા ઉમ્મુલ ફઝ્લના સિવાય કોઈને એની ખબર નથી ? અને હું જાણું છું કે આપ જરૂર અલ્લાહના રસૂલ છો. કેટલીયેવાર હિજરતની ઈજાઝત ચાહી પણ મસ્લેહતના કારણે ઈજાઝત ન મળી. એમણે પોતાના ઈસ્લામનું એલાન ફતહે મક્કાથી પહેલાં કર્યું હતું. હિજરત કરીને મદીના આવી રહ્યા હતા કે રસ્તામાં હુઝૂરે અક્દસ ﷺને મળ્યા. હુઝૂરે તેમને પણ સાથે લઈ લીધા અને કહ્યું, આપ અંતિમ મુહાજિર છો.

مستضعفين : થી મુરાદ મુસલમાન છે જે મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં મજબૂરીના કારણે રહી ગયા હતા, હિજરત કરી શક્યા ન હતા. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما નો મતલબ એ છે કે હું એ વખતે બાલિગ થયો ન હતો અને કેવળ માતા મુસલમાન હતાં, પણ હું મુસલમાન ગણાતો હતો. એનાથી સાબિત થયું કે નાબાલિગ બાળક (ખયરૂલ્ અબવૈનિ દીન)ના તાબે છે, જો તેનાં માબાપમાં કોઈ મુસલમાન હોય તો મુસલમાન માનવામાં આવશે. આ રીતે આ પ્રકરણના બીજા ભાગ સાથે સામ્યતા થઈ ગઈ. અને એનો એ પણ મતલબ થઈ શકે છે કે હું નાબાલિગ હતો અને સમજવાળો, એ વખતે મારો ઈસ્લામ મોઅતબર હતો. તો એને પ્રકરણના પ્રથમ ભાગ સાથે પણ સામ્યતા થઈ ગઈ.

حديث ٧٩١ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ يُصَلَّى عَلَى كُلِّ مَوْلُوْدٍ مُتَوَفًّى وَإِنْ كَانَ مِنْ

''હઝરત ઈબ્ને શિહાબ ઝુહરીએ ફર્માવ્યું, દરેક મૃત્યુ પામેલ બાળક પર નમાઝ પઢવામાં [હદીષ : ૭૯૧]

أَجْلِ أَنَّهُ وُلِدَ عَلَى فِطْرَةِ الْإِسْلَامِ يَدَّعِي أَبَوَاهُ الْإِسْلَامَ أَوْ أَبُوهُ

આવશે ભલે તે ઝાનિયાનું હોય. એટલા માટે કે તે ઈસ્લામની ફિતરત પર પેદા થયું છે. એના મા બાપ

خَاصَّةً وَإِنْ كَانَ أُمُّهُ عَلَى غَيْرِ الْإِسْلَامِ إِذَا اسْتَهَلَّ صَارِخًا صُلِّيَ عَلَيْهِ

ઈસ્લામનો દાવો કરતાં હોય. અથવા કેવળ એનો બાપ કરતો હોય ભલે તેની મા ઈસ્લામ સિવાય કોઈ અન્ય

وَلَا يُصَلَّى عَلَى مَنْ لَا يَسْتَهِلُّ مِنْ أَجْلِ أَنَّهُ سِقْطٌ فَإِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ

મઝહબ પર હોય. જ્યારે પેદાઈશના સમયે અવાજની સાથે રડે તો એના પર નમાઝ પઢવામાં આવશે અને

رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ كَانَ يُحَدِّثُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا

જો ન રડે તો એના પર નમાઝ નહીં પઢવામાં આવે, કારણ કે કાચો બાળક છે. એટલા માટે કે હઝરત અબૂ

مِنْ مَوْلُوْدٍ إِلَّا يُوْلَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ

હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ આ હદીષ બયાન કરતા હતા કે નબી ﷺએ ફર્માવ્યું કે દરેક બાળક ફિતરત (પ્રકૃતિ) પર

સમજૂતી : ૭૯૧

એમાં બે વાતો વર્ણન થયેલી છે, એક હઝરત ઈબ્ને શિહાબ ઝુહરીનો ઈર્શાદ, એ ઈર્શાદમાં બે ફત્વા છે : પ્રથમ, નાબાલિગ બાળકનાં માબાપ બંનેવ અથવા કેવળ બાપ મુસલમાન હોય તે બાળક મુસલમાન છે. કાફિર ત્યારે માનવામાં આવશે જ્યારે કે મા બાપ બંનેવ કાફિર હોય. આપણે ત્યાં એમાં અધિક ખુલાસો છે, જો બાપ અહલે કિતાબ હોય અને મા મુશ્રિકા અથવા એથી ઉલ્ટુ હોય તો બાળક અહલે કિતાબ ગણાશે. એટલે કે બાળક ''ખયરુલ અબ્વૈનિ દીન''ના તાબે થશે. માબાપમાં જેનો દીન બેહતર હશે તે દીનનો બાળક માનવામાં આવશે. બીજુ, નવુ જન્મ પામેલ મુસલમાનનું બાળક ભલે પેદા થયા પછી અવાજથી રડે તો એના જનાઝાની નમાઝ પઢવામાં આવશે, નહીં તો નહીં. આ જ અમારો પણ મઝહબ છે કે શરીરના અધિક ભાગના બહાર આવ્યા પછી બાળક જીવતુ હતું તો એના જનાઝાની નમાઝ છે, નહીં તો નહીં. અવાજથી રડવું જીવનની નિશાની છે અને મોટાભાગે એવું જ થાય છે. એટલા માટે એને વર્ણન કર્યું. જિંદગીની ખાસ નિશાની નબ્ઝની તથા દિલની હરકત છે. ક્યારેક એવું પણ બને છે કે નબ્ઝ મેહસૂસ નથી થતી પણ દિલ હલનચલન કરે છે થાઈસ્કોપ વડે આસાનીપૂર્વક સાંભળી શકાય છે. જો પેદાઈશ પછી કોઈ બાળક જો ચીસ ન પાડે, પણ તેની નસ ચાલી રહી છે અથવા દિલ હરકત કરી રહ્યું છે તો તે જીવંત છે, એને સુન્નત તરીકા પ્રમાણે ગુસલ આપવામાં આવશે, સુન્નત તરીકા પ્રમાણે કફન પહેરાવવામાં આવશે અને જનાઝાની નમાઝ પઢવામાં આવશે. આમ લોકો આનાથી ખૂબ જ ગાફેલ છે. એના પ્રતિ સંપૂર્ણ ધ્યાન આપવું જરૂરી છે. **બાળક ચાહે જીવતુ પેદા થાય કે મુર્દા તેમનું નામ રાખવામાં આવે.**

يُمَجِّسَانِهِ كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بَهِيمَةً جَمْعَاءَ هَلْ تُحِسُّونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ

પેદા થાય છે, પછી તેનાં મા બાપ તેને યહૂદી બનાવી આપે છે અથવા નસ્રાની બનાવી આપે છે અથવા

ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ فِطْرَةَ اللهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا الآية ٣٠

મજૂસી (અગ્નિપૂજક) બનાવી આપે છે. જેમ કે ચોપગુ સહીહ સલામત બાળક જણે છે, શું તમે એમનામાં કોઈ કાન કપાયેલું જુઓ છો ? પછી અબૂ હુરૈરહ્ આ આયત તિલાવત ફર્માવે છે :

અલ્લાહનો નાખેલો પાયો જેના પર લોકોને પેદા કર્યા.''

–સૂરએ રૂમ–૩૦ (બુખારી, ૧/૧૮૧, ૨/૭૦૪ તફસીરે સૂરએ રૂમ, ૨/૯૭૬, અલફ઼દર, મુસ્લિમ–ક઼દર, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૨૧૫, ૨૭૫)

لِغَيَّةٍ : હઝરત ઈબ્ને શિહાબ ઝુહરીના ઈર્શાદમાં **لِغَيَّةٍ** આવ્યું છે. **غَيَّةٌ-غَوَايَةٌ**થી છે જેનો અર્થ ગુમરાહી છે. જેનો મતલબ એ થયો કે ગુમરાહ સ્ત્રીનો બાળક એટલે કાફિરાનો. પણ ઉર્ફમાં ઝાનિયા માટે પણ એ બોલાય છે. વલદુઝ્ઝિનાને વલદુલ્ગ્ય્ય, અને ષાબિતુન્નસબને વલદુરૂશદહ્ કહે છે. હવે એનો એક મતલબ એ પણ થઈ શકે છે કે ઝાનિયાનો પુત્ર. શારેહીને બંનેવ સંભાવનાઓ લીધી છે પણ વલદુઝ્ ઝિનાનો કોઈ બાપ નથી હોતો એટલા માટે આ સંભાવના પર એ શંકા છે કે પછી આગળ એવું કહેવું દુરુસ્ત થશે નહીં કે જો તેનાં માબાપ અથવા કેવળ બાપ મુસલમાન હોય. એટલા માટે અહીં પ્રથમ સંભાવના નિશ્ચિત છે કે એ કાફિર સ્ત્રી (કાફિરા)ના અર્થમાં હોય. પણ એના પર એ શંકા છે કે એ કહેવું સહીહ ન થશે કે માબાપ બંનેવ મુસલમાન હોય. સનદુલ હુફ્ફાઝ અલ્લામા ઈબ્ને હજર અસ્કલાનીએ ફર્માવ્યું, ઈમામ ઝુહ્રી અને ઈમામ માલિકનો એ જ મઝહબ છે કે વલદુઝ્ઝિના ઈસ્લામના મામાલામાં એનો તાબેઅ છે કે જેણે એની મા સાથે ઝિના કર્યો છે. હવે નિશ્ચિત થઈ ગયું કે (غية) ઝાનિયાના અર્થમાં છે આગળનું લખાણ (લીટી) એના માટે નસ (દલીલ) છે કે કાફિરા મુરાદ લેવું સહીહ નથી. એટલા માટે મેં તર્જુમો કેવળ ઝાનિયા કર્યો છે.

બીજી વાત એ છે કે ઈમામ ઝુહરીએ પોતાના ફત્વાની સાબિતીમાં હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ ની હદીષ **كُلُّ مُوْلُوْدٍ يُوْلَدُ عَلَىٰ الْفِطْرَةِ** વર્ણન કરી છે એનાથી જાહેર થઈ ગયું કે એમની નજીક હદીષમાં ફિતરતથી મુરાદ ઈસ્લામ ધર્મ છે.

હદીષે મુન્કતઅ હુજ્જત (દલીલ) છે : ઈમામ ઝુહરીની હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી મુલાકાત નથી. તેમનો જન્મ લગભગ હિ.સ. પરમાં થયો અને હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ નો હિ.સ. ૫૯માં વિસાલ થયો. એટલા માટે આ હદીષ મુન્ક઼તઅ છે પણ ઈમામ ઝુહરીએ એનાથી દલીલ કરી. જાણવા મળ્યું કે **ષિક઼હની રિવાયત કરેલ મુન્ક઼તઅ હદીષ હુજ્જત (દલીલ) છે.**

على الفطرة : **فطرة**નો અર્થ ખિલ્ક઼ત છે. આ વઝન બયાને નૌઅ (હાલતના બયાન)ના માટે છે જેમ કે **جلست جلسة القارى** એનાથી મુરાદ ખાસ પ્રકારની ખલ્ક઼ત છે. આ શું છે ? એના બારામાં અલ્લામા અયનીએ સાત કથનો નક઼્લ કર્યાં છે. સૌ પ્રથમ એ ક઼ૌલ (કથન)ને વર્ણવ્યો કે આ હદીષમાં ફિતરતથી મુરાદ ''સારી સીધી સાદી તબિઅત'' અધિક જાહેર છે જે રુકાવટો દૂર થતાં આપોઆપ ઈસ્લામ ક઼બૂલ કરી લે. લગભગ જે ઉલમા ફર્માવે છે કે આ હદીષમાં ફિતરતથી મુરાદ ઈસ્લામ છે એમની મુરાદ પણ આ જ છે, નહીં તો જાહેર છે કે ઈસ્લામ તથા ઈમાન સંપૂર્ણ સમજદારી ચાહે છે અને નવા જન્મેલ બાળકમાં સમજ ક્યાં ? તેમજ લાઝિમ કે

''સઈદ બિન મુસૈયિબે પોતાના વાલિદાથી રિવાયત કરતાં ખબર આપી કે જ્યારે [હદીષ : ૭૯૨]

કમસે કમ જે બાળકો સમજદારીની વય સુધી ન પહોંચ્યા હોય તે કૃતઈ તૌર પર (નિશ્ચિતપણે) મુસલમાન હોય અને તેમની નમાઝે જનાઝા લાઝિમ થાય, ભલે તેમનાં માબાપ બંનેવ કાફિર હોય, વળી તેમનુ જન્નતી હોવુ પણ યકીની હોય. એમાં સંકોચને (તવક્કુફને)કોઈ સ્થાન ન હોય.

كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيْمَةُ : મજહૂલના સેગા સાથે. મતલબ એ છે કે જેવી રીતે ચોપગાનું બાળક સહી સલામત પેદા થાય છે, જો તેનાં અંગો પર કોઈ આફત ન આવે તો એ સંપૂર્ણ કામ કરશે. પણ આફત આવ્યા બાદ બેકાર અથવા એબદાર થઈ જાય છે. એ જ પ્રમાણે માણસના બાળકો પર દિમાગી આફત ન આવે તો તેની ફિતરત સહીહ કામ કરશે અને તે મુસલમાન થશે, પણ તેનાં માબાપ પોતાની મહોબ્બત, હેત તથા એહસાન વડે અસર નાખીને યહૂદી, નસરાની, મજૂસી બનાવી આપે છે.

يقول ابو هريرة : આ હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ નો વધારો છે. આ હદીષના વિષય પર કુર્આન મજીદ થકી ગવાહી ફર્માવી રહ્યા છે. આ આયતમાં ફિતરતથી દીને ઈસ્લામ મુરાદ હોવું નિશ્ચિત છે. એટલા માટે કે પૂરી આયત આ પ્રમાણે છે :–

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّيْنِ حَنِيْفًا فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِى فَطَرَ النَّاسُ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيْلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ذٰلِكَ الدِّيْنُ الْقَيِّمُ۔

''તું પોતે પોતાને દીનના માટે એક ધ્યાન થઈને મજબૂત રાખ જે અલ્લાહની રાખેલી બિના (પાયો) છે, જેના પર લોકોને પેદા કર્યા. અલ્લાહના સર્જનને બદલતો નહીં, એ જ સીધાપણુ છે. *(સૂ. રૂમ, આ. ૩૦)*

પ્રથમ ફર્માવ્યું : **فاقم وجهك للدين حنيفا** અને એને જ ફિતરત ફર્માવ્યું. બાદમાં ઈર્શાદ થયો : **ذٰلك الدين القيم** એમાં ખલ્કુલ્લાહ (અલ્લાહની મખ્લૂક)ની તરફ નિર્દેશ છે અને એનાથી મુરાદ ફિતરત છે. જેથી નિશ્ચિત થયું કે ફિતરતથી મુરાદ ઈસ્લામ છે. જ્યારે આ આયતમાં ફિતરતથી મુરાદ દીને ઈસ્લામ છે અને અહીં એ પણ ઈર્શાદ છે કે અલ્લાહે લોકોને એના પર પેદા કર્યા છે. તો એનાથી લાઝિમ થયું કે હદીષમાં પણ **علىٰ الفطرة**થી દીને ઈસ્લામ જ મુરાદ હોય. આ જ હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ ની ગવાહીનો પાયો છે. અલ્મલફૂઝ (૧/૧૨)માં છે : જે રુકૂઅ તથા સજદાઓમાં તઅદીલ (અટકી અટકીને) ન કરે તેની નમાઝો કબૂલ થશે નહીં. હદીષ (બુખારી ૧/૧૦૯, નિસાઈ ૧/૧૯૩, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૫/૩૮૪)માં છે : **لو مت علىٰ ذٰلك لمت علىٰ غير الفطرة۔ اى علىٰ غير دين محمد صلىٰ الله تعالىٰ عليه و سلم** આ હઝરત હુઝૈફા رضی اللہ عنہ નો ઈર્શાદ છે. **اللتى فطر الله محمد صلىٰ الله تعالىٰ عليه و سلم غير الفطرة** પછી છે. એટલે જો તું એના પર મર્યો તો એ ફિતરતના ગૈર પર મરીશ જેના પર અલ્લાહ તઆલાએ મુહમ્મદ ﷺ ને પેદા કર્યા. એનાથી સાબિત થયું કે હઝરત હુઝૈફા رضی اللہ عنہ ની મુરાદ ફિતરતથી દીને ઈસ્લામ છે. એટલા માટે આ'લા હઝરત ઈમામ અહમદ رحمۃ اللہ علیہ એ એની તફસીર કરી : **اى غير دين محمد صلىٰ الله تعالىٰ عليه و سلم.**

શરહે ફિકૃહે અકબર (૫૬, ૫૭)માં ફર્માવ્યું કે ફિતરતથી મુરાદ તે મીષાક (વાયદો) છે જે આલમે અરવાહમાં સર્વ મખ્લૂકોથી રબ હોવાના ઈકરાર સાથે લેવામાં આવ્યો હતો. સૌને એના પર પેદા કરવામાં આવે છે. બાદમાં જે કાફિર થાય છે તે બદલી નાખે છે અને જે મો'મિન રહી જાય છે તે એના પર સાબિત રહે છે.

સમજૂતી : ૭૯૨

બાબે કિસ્સા અબી તાલિબમાં એટલુ અધિક છે : અને આયતે કરીમા **اِنَّكَ لَا تَهْدِىْ مَنْ اَحْبَبْتَ** પણ એ જ

اَلْوَفَاةُ جَاءَهُ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَجَدَ عِنْدَهُ اَبَا

અબૂ તાલિબની વફાતનો સમય આવી પહોંચ્યો તો રસૂલુલ્લાહ ﷺ એની પાસે તશરીફ લાવ્યા તો ત્યાં અબૂ

جَهْلِ بْنِ هِشَامٍ وَّعَبْدَ اللّٰهِ بْنَ اَبِيْ اُمَيَّةَ بْنِ الْمُغِيْرَةِ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ

જહલ બિન હિશામ અને અબ્દુલ્લાહ બિન અબૂ ઉમૈયા બિન મુગીરાને હાજર જોયા. રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِاَبِيْ طَالِبٍ اَيْ عَمِّ قُلْ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ كَلِمَةً اَشْهَدُ لَكَ

અબૂ તાલિબને કહ્યું, હે ચાચા ! લાઈલાહ ઈલ્લલ્લાહ કહી લો ! હું અલ્લાહની હુઝૂર તમારી ગવાહી આપીશ.

بِهَا عِنْدَ اللّٰهِ فَقَالَ اَبُوْجَهْلٍ وَّعَبْدُ اللّٰهِ بْنُ اَبِيْ اُمَيَّةَ يَا اَبَا طَالِبٍ اَتَرْغَبُ عَنْ

એના પર અબૂ જહલ અને અબ્દુલ્લાહ બિન અબૂ ઉમૈયાએ કહ્યું, હે અબૂ તાલિબ ! તમે અબ્દુલ મુત્તલિબની

مِّلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَلَمْ يَزَلْ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ يَعْرِضُهَا عَلَيْهِ وَ

મિલ્લતથી ફરશો ? રસૂલુલ્લાહ ﷺ એના પર કલ્માએ તૌહીદ સતત પેશ કરતા રહ્યા અને તે બંનેવ એ જ

يَعُوْدَانِ بِتِلْكَ الْمَقَالَةِ حَتّٰى قَالَ اَبُوْطَالِبٍ اٰخِرَ مَا كَلَّمَهُمْ بِهٖ هُوَ عَلٰى مِلَّةِ

દોહરાવતા રહ્યા, ત્યાં સુધી કે અબૂ તાલિબે જે અંતિમ વાત કહી તે આ હતી કે તે અબ્દુલ મુત્તલિબની મિલ્લત

મોકા નાઝિલ થઈ. આ હદીષ મરાસીલે સહાબામાંથી છે એટલા માટે કે હઝરત મુસૈયિબ બિન હુઝ્ન رضی اللہ عنہما આ બનાવના સમયે મૌજૂદ ન હતા, અને એમનું નામ ન લીધું જેમનાથી આ બનાવ સાંભળ્યો હતો. પણ એ પણ એ નિશ્ચિત છે કે તેમણે ક્યાં તો ખૂદ રસૂલુલ્લાહ ﷺથી સાંભળ્યું હશે અથવા કોઈ સહાબીથી. શક્ય છે અબ્દુલ્લાહ બિન અબૂ ઉમૈયાથી જ સાંભળ્યું હોય. એટલા માટે કે એ બાદમાં ઈસ્લામથી પાવન થઈ ગયા હતા. અને સહાબીઓ કોઈ અપવાદ વિના ષિક્હ છે એટલા માટે મરાસીલે સહાબા ઈજમાઅ સાથે મક્બૂલ છે.

પ્રકરણથી સામ્યતા : અહીં પ્રકરણ એ છે કે, "જ્યારે મુશ્રિકે મૃત્યુ વખતે લાઈલાહ ઈલ્લલ્લાહ કહ્યું." એનો જવાબ ઈમામ બુખારીએ નથી આપ્યો, કેમ કે એમાં તફસીલ પણ છે અને મતભેદ પણ. આપણે ત્યાં રાજેહ એ છે કે ગરગરાના પહેલાં પહેલાં ઈમાન વિશ્વસનીય છે, ભલે બીમારને મૌતનું પૂરેપૂરું યક્ીન હોય. (દુર્રે મુખ્તાર, ૫૭૧) અને એ ખૂદ આ હદીષ દર્શાવે છે કે અબૂ તાલિબનો હાલ એ જ હતો કે તે એમનો અંતિમ સમય હતો. એમને પણ અને બીજાઓને પણ મૌતનું યક્ીન હતું, પણ નબી કરીમ ﷺએ અબૂ તાલિબ પર ઈસ્લામ પેશ કર્યો, જો ક્બૂલ કરી લેત તો જરૂર મુસલમાન બલ્કે સહાબી થઈ જાત.

અબૂ તાલિબ : હુઝૂરે અક્દસ ﷺના વાલિદે માજિદના સગા ભાઈ એક જ માના પેટથી હતા. એ જ કારણે હઝરત અબ્દુલ મુત્તલિબે વફાતના સમયે હુઝૂરે અક્દસ ﷺને એમને સુપ્રત કર્યા. તેમણે હુઝૂરે અક્દસ ﷺની પરવરિશ તથા સહાયતામાં મૃત્યુના છેલ્લા શ્વાસ સુધી કોઈ કમી ન કરી. એટલા માટે એમના મૃત્યુથી હુઝૂરે અક્દસ ﷺને સખત સદમો થયો. સંજોગોવસાત એ જ વર્ષે ત્રણ દિવસ આગળ પાછળ હઝરત ખદીજતુલ કુબ્રા ઉમ્મુલ મો'મિનીન رضی اللہ عنہا નો પણ વિસાલ થયો હતો, એટલા માટે આ ગમમાં ઉમેરો થઈ ગયો. એ

عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَأَبَىٰ أَنْ يَقُولَ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

પર છે, અને લાઈલાહ ઈલ્લાહ કહેવાથી ઈન્કાર કરી આપ્યો. તો હુઝૂર ﷺએ ફર્માવ્યું, ખુદાની ક़સમ ! હું

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَا وَاللّٰهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أُنْهَ عَنْهُ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ الْآيَةَ

જરૂર તમારા માટે ઈસ્તિગફાર કરતો રહીશ જ્યાં સુધી રોકવામાં ન આવું. તો આ આયતે કરીમા નાઝિલ થઈ: નબી તથા મુસલમાનોને યોગ્ય નથી કે મુશ્રિકોના માટે બખ્શિશ તલબ કરે ભલે તેઓ તેના સગા સંબંધી જ કેમ ન હોય જ્યારે કે એમના પર જાહેર થઈ ચૂક્યુ કે તેઓ જહન્નમી છે.

—તૌબા, ૧૧૩ (બુખારી ૧/૧૮૧, ૧/૫૪૮, બન્યાનુલ કાબા કિસ્સા અબૂ તાલિબ, ૨/૬૭૫ તફ્સીરે સૂરએ બરાઅત, મુસ્લિમ—ઈમાન, નિસાઈ—જનાઈઝ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૫/૪૨૮)

વરસનું નામ આમ્મુલ હુઝન ખૂદ હુઝૂરે અક़્દસ ﷺએ રાખ્યું. આ બંનેનો ઈન્તેકાલ હિ.સ. ૧૦માં થયો છે. હઝરત ખદીજતુલ કુબ્રા رضی اللہ عنہا નો વિસાલ રમઝાનમાં થયો છે. *(તબકાતે ઈબ્ને સઅદ)*

ا ترغب عن ملة عبد المطب : જે ઉલમા એવું કહે છે કે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺના બાપદાદાઓ અને માઓમાં અમુક મુશ્રિક પણ હતા એમના કહેવાના મુજબ તો કોઈ વાંધો જ નથી. પરંતુ જે ઉલમા એવું ફર્માવે છે કે હઝરત આદમ علیہ السلام તથા હવ્વા رضی اللہ عنہا થી લઈને હઝરત અબ્દુલ્લાહ અને હઝરત સૈયદા આમિના رضی اللہ عنہا સુધી તમામ બાપદાદાઓ તથા માઓ કમસે કમ નાજી મુવહ્હિદ હતાં, એમાં કોઈ મુશ્રિક ન હતુ. અને એ જ સહીહ છે. જેવું કે આ ખાદિમે અશ્રફુસ્સિયર, ભાગ : ૧માં એને સાબિત કરેલ છે અને આ'લા હઝરત ઈમામ અહમદ રઝા رحمۃ اللہ علیہ એ આ વિષય પર એક ખાસ કિતાબ લખી છે જેનું નામ "શુમૂલુલ ઈસ્લામ લિ આબઈર્સૂલિલ્ કિરામ" છે. તેમજ ખાતિમુલ હુફ્ફાઝ અલ્લામા જલાલુદ્દીન સિયૂતીએ સાત કિતાબો લખી છે. શમૂલિલ ઈસ્લામમાં એ ઉલમાનાં નામો ગણાવ્યાં છે જેમનો એ મઝહબ છે. આ તક़્દીર પર હઝરત અબ્દુલ મુત્તલિબ મુવહ્હિદ તથા નાજી છે, એમની મિલ્લત પર હોવાનો મતલબ એ છે કે અબૂ તાલિબ મુવહ્હિદ હતા અને મુવહ્હિદ જ દુનિયાથી ગયા પછી એમની નજાતમાં શંકાને શું સ્થાન ?

અલ્લાહની તૌફીક़થી હું કહું છું : હઝરત અબ્દુલ મુત્તલિબ ફતરતના જમાનામાં હતા. એટલે કે એ જમાનામાં જ્યારે કોઈ નબી તથા રસૂલ ન હતા તે યુગમાં નજાતના માટે તૌહીદ તથા શિર્કથી બચવુ પૂરતુ હતું. પરંતુ જ્યારે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺની રિસાલત તથા કુર્આન જેટલુ નાઝિલ થઈ ચૂક્યું હતું એ સૌ પર ઈમાન લાવવું જરૂરી છે. અબૂ તાલિબે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺની રિસાલત પર ઈમાન લાવવાથી ઈન્કાર કર્યો એટલા માટે એ નાજી નથી. વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે લાઈલાહ ઈલ્લલ્લાહ પૂરા કલ્મા તયબહનો ઈલ્મ છે અને એના માટે ઈસ્લામ સ્વીકાર લાઝિમ છે. એટલે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺના આ ઈર્શાદ કે લાઈલાહ ઈલ્લલ્લાહ કહી લો, નો મતલબ પૂરા કલ્મા તયબાહ કહેવાનો છે અને ઈસ્લામને સ્વીકારવું છે.

فانزل الله تعالیٰ : ઈમામ વાહેદીએ કહ્યું કે અબૂ ઈસ્હાક़ ઝજાઝે કહ્યું કે મુફસ્સિરોનો એના પર ઈજમાએ છે કે આ આયત અબૂ તાલિબના બારામાં નાઝિલ થઈ. (ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૮/૧૮૧) આ આયત સૂરએ તૌબાની છે અને સૂરએ તૌબા ફતહે મક્કા પછી નાઝિલ થઈ. હવે એ માનવું પડશે કે આ આયત મક્કી છે. જો કે આ ઈજમાઅનો દાવો સહીહ નથી, એટલા માટે કે આ આયતે કરીમાના શાને નુઝૂલમાં અન્ય પણ રિવાયતો છે. અનાયાસે એ કહેવું પડશે કે આ આયત બીજીવાર નાઝિલ થઈ.

શંકા અને જવાબ : આ આયતમાં છે કે નબી તથા મો'મિનોની શાનને પાત્ર નથી કે મુશ્રિકોના માટે

બખ્શિશ તલબ કરે. અને હમણા વર્ણન થઈ ગયું કે સહીહ મઝહબના આધારે અબૂ તાલિબ મુશ્રિક ન હતા પણ કાફિર જરૂર હતા. જવાબ જાહેર છે કે આ આયતમાં મુશ્રિકથી મુરાદ કાફિર છે, એટલા માટે કે જેવી રીતે મુશ્રિકના માટે મગફિરતની દુઆ મના છે એ જ પ્રમાણે કાફિરના માટે પણ છે અને કુર્આનના ઉર્ફમાં મુશ્રિક કાફિરના અર્થમાં ઉઘાડુ જાહેર છે.

અબૂ તાલિબનો હુકમ : અહલે સુન્નતની એના પર એકમતિ છે કે અબૂ તાલિબને ઈમાન નસીબ ન થયું. અને એ જ સહીહ હદીષોથી સાબિત છે. અલ્બત્ત ઈબ્ને ઈસ્હાકે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરી છે કે મરતી વખતે અબૂ તાલિબના હોઠ હાલી રહ્યા હતા. હઝરત અબ્બાસે જેઓ એ વખતે ઈમાનથી પાવન થયા ન હતા તેમણે કાન લગાડીને સાંભળ્યું તો હુઝૂરે અકૃદસ ﷺને કહ્યું, હે બિરાદરઝાદ ! જે કલ્મો પઢવાના માટે તમે એમને કહ્યું હતું તે પઢી રહ્યા છે. *(સીરતે ઈબ્ને હિશામ, ૨/૨૭)*

એના વિરુદ્ધ ખૂદ હઝરત અબ્બાસની જ રિવાયત એ જ બુખારીના પ્રકરણમાં કિસ્સએ અબૂ તાલિબમાં છે કે હઝરત અબ્બાસે પૂછયું કે યા રસૂલલ્લાહ ! અબૂ તાલિબને તમે શો ફાયદો પહોંચાડયો કે તે તમારી હિફાઝત કરતા હતા, આપના દુશ્મનથી અદાવત રાખતા હતા. ફર્માવ્યું, તે કેવળ ઘૂંટી સુધી દોઝખમાં છે જેનાથી એનું દિમાગ ઉકળે છે. જો હું ન હોત તો જહન્નમના સૌથી નીચલા તબકૃામાં હોત. તેમજ હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ થી પણ એવું જ રિવાયત થયેલ છે. એનાથી જાણવા મળ્યું કે ખૂદ હઝરત અબ્બાસને અબૂ તાલિબના મો'મિન થવાની ખબર ન હતી. નહીં તો તે આવો સવાલ શા માટે કરતા ? એટલા માટે કે ઈબ્ને ઈસ્હાકૃની આ રિવાયત સ્વીકાર પાત્ર નથી, બલ્કે અલ્લામા ઈબ્ને હજરે ફર્માવ્યું કે એ સહીહ નથી, ઝઈફ છે. અને સહીહના આધારે તેમણે હુઝૂરે અકૃદસ ﷺથી ઈન્કાર કર્યો પછી એ વખતે કલ્મો પઢયો જ્યારે કે બોલવાની શક્તિ ખત્મ થઈ ચૂકી હતી, તો શક્ય છે કે એ જીવવાની આશા ખત્મ થવા (યાસ)ની હાલત રહી હોય અને એ વખતનું ઈમાન મોઅતબર નથી. જેમ કે કુર્આન મજીદમાં છે : فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ اِيْمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَاْسَنَا ـ (غافر ૮૫) "જ્યારે અમારો અઝાબ જોઈ ચૂક્યા તો તેમના ઈમાને તેમને કોઈ લાભ ન પહોંચાડયો." *(ગાફિર–૮૩)*

અને ફર્માવ્યું :–

"એ وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِيْنَ يَعْمَلُوْنَ السَّيِّئَاتِ حَتّٰى اِذَا حضَرَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ اِنِّى تُبْتُ الْآنَ ـ (النساء ١٨) લોકોની તૌબા કૃબૂલ નથી જેઓ (જીવનભર) બુરાઈઓ કરતા રહે છે ત્યાં સુધી કે જ્યારે તેમની મૌત આવી પહોંચી તો કહ્યું, હવે હું તૌબા કરું છું." *(નિસાઅ–૧૮)*

આ આયતમાં બુરાઈઓ, કુફ્ર તથા ગુનાહો બંનેમાં આમ છે જેમ કે તફસીરે રાઝી, કુર્તબી, બયઝાવી, કશ્શાફમાં સ્પષ્ટતા છે. (રદ્દુલ મુહતાર, ૧/૫૭૧) દુર્રે મુખ્તારમાં છે : **المختار قبول توبة الياس لا ايمانه** મુખ્તાર (પસંદીદા) એ છે કે જિંદગીથી નિરાશ પામેલાની તૌબા સ્વીકાર્ય છે, ઈમાન સ્વીકાર્ય નથી. એના હેઠળ શામીમાં છે : **اما ايمان الياس فلا يقبل اتفاقا** "એના પર એકમતિ છે કે જિંદગીથી નિરાશ પાગલોનું ઈમાન સ્વીકાર્ય નથી."

એનું સમર્થન એનાથી પણ થાય છે કે જ્યારે અબૂ તાલિબ મરી ગયા તો હઝરત અલી ખિદમતે અકૃદસમાં હાજર થયા અને અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! આપના વૃદ્ધ ગુમરાહ કાકા મરી ગયા. ફર્માવ્યું, જાવ ! એને છુપાવી દો. હઝરત અલી કહે છે કે મેં અર્ઝ કરી, તે મુશિરક મર્યા છે. ફર્માવ્યું, જાવ ! છુપાવી દો ! અને હું જ્યારે એમને દફન કરીને પાછો આવ્યો તો ફર્માવ્યું, નહાઈ લો. *(અબૂ દાઉદ, ૨/૧૦૨ જનાઈઝ, નિસાઈ ૧/૨૮૩, જનાઈઝ)*

શિબ્લી મહાશયની પકડ : આ વિષયે મહાશય શિબ્લી લખે છે : પરંતુ મુહદ્દિષાના હૈસિયતથી બુખારીની આ રિવાયત જરાય દલીલને પાત્ર નથી કેમ કે છેવટ રાવી મુસૈયિબ છે જે ફતહે મક્કામાં ઈસ્લામ લાવ્યા અને અબૂ તાલિબના વખતે હાજર ન હતા. એના આધારે અલ્લામા અયનીએ આ હદીષની શરહમાં લખ્યું

ت ٢٥٨ وَاَوْصٰى بُرَيْدَةُ الْاَسْلَمِيُّ اَنْ يُّجْعَلَ فِيْ قَبْرِهٖ جَرِيْدَتَانِ ـعـ

''અને હઝરત બુરીદહ્ બિન હુસૈબ رضی اللہ عنہ એ વસિયત કરી કે તેમની કબ્રમાં [તઅલીક : ૨૫૮]

ખજૂરની બે શાખો રાખવામાં આવે.'' (બુખારી, ૧/૧૮૧)

ت ٢٥٩ وَرَاٰى ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا فُسْطَاطًا عَلٰى قَبْرِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ

''અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہ એ અબ્દુર્રહમાન બિન અબૂબક્ર رضی اللہ عنہ ની કબ્ર પર [તઅલીક : ૨૫૯]

قَالَ انْزِعْهُ يَا غُلَامُ فَاِنَّمَا يُظِلُّهٗ عَمَلُهٗ ـعـ

તંબૂ જોયો તો ફર્માવ્યું, હે છોકરા ! એના પર એના અમલે છાંયડો કર્યો છે.'' (બુખારી, ૧/૧૮૧)

છે કે રિવાયત મુરસલ છે. ઈબ્ને ઈસ્હાક઼ના રિવાયતના ક્રમમાં અબ્બાસ બિન અબ્દુલ્લાહ બિન મઅબદ અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ છે આ બંનેવ ષિક઼્હ છે, પરંતુ વચ્ચેનો રાવી અહીં પણ રહી ગયો છે એના આધાર પર બંને રિવાયતોના અસ્નાદના દરજામાં જરાય ફરક નથી. *(સીરતુન્નબી, ૧/૨૪૮)*

અલ્લાહની તૌફીક઼થી હું કહું છું : અલ્લામાને ખબર હોવી જોઈએ કે તમામ મુહદ્દિષોનો એના પર ઈત્તેફાક (એકમતિ) છે કે સહાબાએ કિરામની મુરસલ હદીષ હુજ્જત છે અને આપના કથનાનુસાર આપના ઈબ્ને ઈસ્હાક઼ની રિવાયતમાં જો કોઈ છૂટયો છે તો અબ્બાસ ઈબ્ને અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મઅબદ અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસના દરમ્યાન છૂટેલ છે. અને અબ્બાસ ઈબ્ને અબ્દુલ્લાહ તાબઈ છે. અને તાબઈથી જે રિવાયત મુન્ક઼તઅ હોય એના બારામાં મુહદ્દિષોનો મતભેદ છે. જમહૂર મુહદ્દિષો એને હુજ્જત (દલીલપાત્ર) નથી માનતા. વળી સઈદ બિન મુસૈયિબવાળી ખરાબી આમાં પણ છે કે રાવી હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ છે જે અબ્દુલ મુત્તલિબની વફાતના સમયે મૌજૂદ ન હતા. તો તમારા જ કથનાનુસાર આપની એક ખરાબીમાં બંનેવ શરીક છે. અને ઈબ્ને ઈસ્હાક઼ની રિવાયતમાં અધિક ઈન્ક઼ેતાઅ (કટ થયેલ હોવું) છે, પછી જરાય તફાવત કેમ નથી ?

જો કે આપને ધોકો થયો, ઈબ્ને ઈસ્હાક઼ની રિવાયતમાં ઈન્ક઼િતાઅ નથી વચ્ચેનો રાવી મજહૂલ છે તેનું નામ વર્ણન થયેલ નથી. કેવળ એટલુ છે કે તેમણે અમુક પોતાના ખાનદાનવાળાઓથી રિવાયત કરી. રાવીની જેહાલત પણ ટીકાને પાત્ર છે, તો પણ એક ખામી અધિક રહી. તદ્ ઉપરાંત આપે ખૂદ પ્રસ્તાવનામાં ઈબ્ને ઈસ્હાક઼ના બારામાં લખ્યું, ''તેમના ષિક઼્હ તથા ગૈરષિક઼્હ હોવાની નિસ્બતે મુહદ્દિષોમાં મતભેદ છે. ઈમામ માલિક એમના સખત વિરોધી છે.'' (સીરતુન્નબી, ૧/૨૩) અને ઈમામ બુખારીનું ઉચ્ચકક્ષાના ષિક઼્હ હોવું એકમતિ સાથે છે પછી બંનેની રિવાયતમાં જરાય ફરક કેમ નથી ?!

તઅલીક઼ : ૨૫૮ની સમજૂતી

આ તઅલીક઼ને ઈબ્ને સઅદે સનદે મુત્તસિલની સાથે વર્ણન કરેલ છે. મોટા ભાગની રિવાયત **فی قبرہ** છે પણ મુસલમાનની રિવાયત **علیٰ قبرہ** છે. એના પર સંપૂર્ણ ચર્ચા ભાગ–૨, પેજ–૧૦૪થી ૧૦૮માં થઈ ચૂકી છે.

તઅલીક઼ : ૨૫૯ની સમજૂતી

આ અષરને ઈબ્ને સઅદે મૌસૂલન વર્ણન કરેલી છે. આ સાહબઝાદા ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ના ગુલામ હતા. ઈબ્ને સઅદમાં જ છે કે જ્યારે ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ તંબૂ ઉખાડવા કહ્યું તો એ ગુલામે અર્ઝ કરી, મારી માલિકણ મારશે. એમાં જ અવનના તરીક઼ાથી છે : લોકો ગૂ તૂવામાં જ્યારે હઝરત અબ્દુર્રહમાનના

ت ٢٦٠ وَقَالَ خَارِجَةُ بْنُ زَيْدٍ رَأَيْتُنِي وَنَحْنُ شُبَّانٌ فِي زَمَنِ عُثْمَانَ وَ

''અને ખારિજા બિન ઝયદે કહ્યું, મેં મને પોતાને જોયો અને અમે હઝરત ઉષ્માનના [તઅલીક : ૨૬૦]

شَدَّنَا وَثَبَتَ الَّذِي يَثِبُ قَبْرَ عُثْمَانَ بْنَ مَظْعُونٍ حَتَّى يُجَاوِزَهُ ـه

જમાનામાં યુવાન હતા. અમારામાં સૌથી લાંબી છલાંગ લગાડનાર તે હતો જે ઉષ્માન

બિન મઝઊનની કબ્રને ફલાંગી જતો.'' (બુખારી, ૧/૧૮૨)

ت ٢٦١ وَقَالَ عُثْمَانُ بْنُ حَكِيمٍ أَخَذَ بِيَدِي خَارِجَةُ فَأَجْلَسَنِي عَلَى قَبْرٍ وَّ

''અને ઉષ્માન બિન હકીમે કહ્યું, ખારિજાએ મારો હાથ પકડીને એક કબ્ર પર બેસાડયો [તઅલીક : ૨૬૧]

أَخْبَرَنِي عَمِّي يَزِيدُ بْنُ ثَابِتٍ قَالَ إِنَّمَا كُرِهَ ذٰلِكَ لِمَنْ أَحْدَثَ عَلَيْهِ ـه

અને પોતાના કાકા યઝીદ બિન ષાબિતથી રિવાયત કરતાં બતાવ્યું કે તેમણે કહ્યું છે, કબ્ર પર

એણે બચવું મકરૂહ છે જે એના પર ઝાડા પેશાબ કરે.'' (બુખારી, ૧/૧૮૨)

દફનથી ફારિગ થઈ ગયા તો હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીન તશરીફ લાવ્યાં અને તેમની કબ્ર પર તંબૂ તણાવ્યો અને એક શખ્સને ત્યાં નિયુક્ત કર્યા અને ચાલ્યાં ગયાં. એનો સાફ મતલબ એ છે કે તે એને જાઈઝ જાણતાં હતાં. શક્ય છે હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીને એ તંબુ એટલા માટે ખેંચાવ્યો હોય કે એમાં લોકો આરામની સાથે તેમના માટે ઈસ્તિગફારની દુઆ કરે. આ નિય્યતથી કબ્રો પર તંબુ અન ઈમારતો બનાવવી વિના શંકાએ જાઈઝ છે, જેમ કે વર્ણન થઈ ચૂક્યું. હઝરત ઈબ્ને ઉમર એનાથી માહિતગાર ન રહ્યા હોય એટલા માટે ઉખેડવાનો હુકમ આપ્યો. અલ્લામા અયનીએ અમુક શારેહીનથી નકૂલ કર્યું કે કબ્ર પર તંબૂ કોઈ યોગ્ય હેતુસર હોય, દા.ત. તડકાથી બચવાના માટે તો જાઈઝ છે અને મૈયત પર સાયો કરવાની નિય્યતથી હોય તો મના છે.

તઅલીક : ૨૬૦ની સમજૂતી

આ તઅલીકને ઈમામ બુખારીએ તારીખે સગીરમાં મૌસૂલન વર્ણન કરી છે. ખારિજા બિન ઝયદ અન્સારી, ષિકાત તાબઈ અને ફુકહાએ સબઆમાંથી છે.

તઅલીક : ૨૬૧ની સમજૂતી

એને મુસદદે મુસ્નદે કબીરમાં મૌસૂલ કરી. એમાં એ તફસીલ છે કે ઉષ્માન બિન હકીમે હઝરત ખારિજાથી આ હદીષ બયાન કરી કે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું છે, મને અંગારા પર બેસવું તે મારા ગોશ્તના સિવાયને સળગાવીને મારા સુધી પહોંચી જાય એ અધિક પસંદ છે એના કરતાં કે હું કબ્ર પર બેસું. તો ખારિજાએ એમનો હાથ પકડયો અને કબ્ર પર બેસાડયા.

ت ٢٦٢ وَقَالَ نَافِعٌ كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا يَجْلِسُ عَلَى الْقَبْرِ ٤

"અને નાફેઅએ કહ્યું કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ક઼બ્ર પર બેસતા હતા." **[તઅલીક઼ : ૨૬૨]**

(બુખારી, ૧/૧૮૨)

તઅલીક઼ : ૨૬૨ની સમજૂતી

આ અષરને ઈમામ તહાવીએ મુત્તસિલ સનદ સાથે વર્ણન કરેલ છે.

પ્રકરણની સ્પષ્ટતા : આ તઅલીક઼ો પર આ પ્રકરણ છે : "ક઼બ્ર પર ખજૂરની ડાળી રાખવી જાઈઝ છે કે નહીં ?" એના હેઠળ પાંચ અષરો અને હદીષ–૧૫૯ લાવ્યા છે જે બીજા ભાગમાં વર્ણન થઈ ચૂકી છે. જેમાં એ વર્ણન છે કે હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺ બે એવી ક઼બ્રોથી પસાર થયા જેમના પર અઝાબ થઈ રહ્યો હતો તો ખજૂરની ડાળી મંગાવીને બંનેવ પર રાખી અને ફર્માવ્યું, જ્યાં સુધી આ સૂકાશે નહીં તેમના અઝાબમાં ઘટાડો થશે. હઝરત બુરીદાની વસિયત અને હદીષથી સાબિત થઈ ગયું કે ક઼બ્ર પર ખજૂરની ડાળી રાખવી જાઈઝ છે બલ્કે મુસ્તહસન છે. પણ હવે સવાલ એ પેદા થાય છે કે પછી બાકીના આષારનો પ્રકરણ સાથે શો સંબંધ ?!

ઈમામ બુખારીનો હેતુ આ પ્રકરણથી કેવળ ખજૂરની ડાળીના રાખવાના જાઈઝ હોવા (જવાઝ) સુધી સીમિત નથી, બલ્કે એ છે કે ક઼બ્ર પર માટીના સિવાય અન્ય કોઈ વજની ચીજ રાખવી જાઈઝ છે કે નથી ? ખજૂરની ડાળી રાખવાથી અને હઝરત ખારિજા તથા હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ના અમલથી સાબિત થઈ ગયું કે જાઈઝ છે, એ જ પ્રમાણે એને ફલાંગવી પણ જાઈઝ છે, અલ્બત્ત ક઼બ્ર પર ઝાડુ પેશાબ કરવુ મના છે, અને તંબૂ તાણવો પણ મના છે જ્યારે કે એનાથી કોઈ યોગ્ય હેતુ સંબંધિત ન હોય. એને બીજા શબ્દોમાં આ રીતે રજૂ કરો કે પ્રકરણનો હેતુ એ છે કે ક઼બ્ર પર શું જાઈઝ છે શું નાજાઈઝ.

ક઼બ્ર પર બેસવું નાજાઈઝ છે : રહી ગયું એ કે ક઼બ્ર પર બેસવું જાઈઝ છે કે નહીં ? તો અહનાફ઼ (હનફીઓ)નો મુખ્તાર (પસંદીદા) મઝહબ એ છે કે નાજાઈઝ છે. મુસ્લિમ શરીફ઼ (૧/૩૧૨)માં અબૂ દાઉદ શરીફ઼ (૨/૧૦૪)માં હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, **કોઈ અંગારા પર બેસે અને તે એનાં કપડાંને સળગાવીને ચામડી સુધી પહોંચી જાય એ એનાથી બેહતર છે કે કોઈ ક઼બ્ર પર બેસે.** તેમજ મુસ્લિમ (૧/૩૧૨), અબૂ દાઉદ (૨/૧૦૪) અને ઈમામ તિર્મિઝી (૧/૧૨૫), ઈમામ તહાવી (શરહે મઆનિયુલ આષાર, ૧/૨૪૮)એ હઝરત અબૂ મરષદ ગનવી رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી કે મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺને એ ફર્માવતાં સાંભળ્યા, "ક઼બ્રની તરફ઼ નમાઝ ન પઢો અને ન એના પર બેસો." ઈમામ અહમદ (ઉમ્દતુલ ક઼ારી, ૮/૧૫૪) અને ઈમામ તહાવી (૧/૨૪૮)એ હઝરત અમ્ર બિન હઝમ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ મને ક઼બ્ર પર બેઠેલો જોયો તો ફર્માવ્યું, "ક઼બ્રથી ઉતર ! ન તું ક઼બ્રવાળાને ઈજા આપે અને ન તે તને ઈજા આપે." ફ઼ત્હુલ ક઼દીર (૨/૧૦૨)માં છે કે, "ક઼બ્ર પર બેસવું અને એને (પગોથી) કચડવી મકરૂહ છે." રદ્દુલ મુહ્તાર (૧/૬૦૬)માં છે કે ખઝાનતુલ ફતાવામાં છે કે હઝરત ઈમામ અબૂ હનીફાથી મરવી છે કે ક઼બ્રને કચડવામાં ન આવે પણ જરૂરત પ્રમાણે, અને દૂરથી ઝિયારત કરવામાં આવે, ન ક઼બ્ર પર બેસવામાં આવે. જો એવું કર્યું તો મકરૂહ છે." અને હિલ્યાથી નક઼્લ ફર્માવ્યું કે નવાદિરે તોહફ઼ાએ બદાએઅ્, મુહીત વગેરેમાં છે કે ઈમામ અબૂ હનીફાએ ક઼બ્રને કચડવાથી, એના પર બેસવાથી, એના પર સૂવાથી અને જાજરૂ કરવાથી મના ફર્માવ્યું છે. દુર્રે મુખ્તારમાં છે કે, **"ક઼બ્રસ્તાનના નવા રસ્તા પર ચાલવું મકરૂહ છે. ત્યાં સુધી કે જો આપણા સગાની ક઼બ્ર સુધી ક઼બ્રને કચડયા વિના ન જઈ શકે તો ન જાય."**

કશ્મીરી મહાશયની પકડ : ફ઼યઝુલબારીમાં છે કે ક઼બ્ર પર બેસવું મકરૂહે તહરીમી છે, ઈબ્ને હુમામ

حديث ૭૯૩ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ كُنَّا فِيْ جَنَازَةٍ فِيْ بَقِيْعِ الْغَرْقَدِ

"હઝરત અલી رضی اللہ تعالیٰ عنہ એ ફર્માવ્યું, બક્રીઅ ગરક્દમાં અમે એક જનાઝામાં હતા કે [હદીષ : ૭૯૩]

فَأَتَانَا النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَعَدَ وَقَعَدْنَا حَوْلَهُ وَمَعَهُ مِخْصَرَةٌ

નબી ﷺ અમારી પાસે તશરીફ લાવ્યા અને બેઠા અને અમે હુઝૂરની આસપાસ બેઠા અને હુઝૂરની સાથે

فَنَكَسَ فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِمِخْصَرَتِهِ ثُمَّ قَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ مَا مِنْ نَفْسٍ

એક લાકડી હતી. હુઝૂરે પોતાનું સરમુબારક ઝુકાવી લીધું અને પોતાની લાકડી વડે જમીન ખોતરવા લાગ્યા.

مَنْفُوْسَةٍ إِلَّا كُتِبَ مَكَانُهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ وَإِلَّا قَدْ كُتِبَتْ شَقِيَّةً أَوْ سَعِيْدَةً

પછી ફર્માવ્યું, તમારામાંથી દરેક વ્યક્તિ, અથવા ફર્માવ્યું દરેક મખ્લૂક્ની જગા જન્નત અને દોઝખમાં

فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ عَلٰى كِتَابِنَا وَنَدَعُ الْعَمَلَ فَمَنْ كَانَ

લખવામાં આવી ચૂકી છે, અને એ પણ કે તે બદ્બખ્ત છે અથવા નેકબખ્ત. એના પર એક જણે અર્ઝ કરી, યા

مِنَّا مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَسَيَصِيْرُ إِلٰى عَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنَّا

રસૂલલ્લાહ ! ﷺ પછી કેમ ન આપણા લખેલા પર ભરોસો કરી લઈએ અને અમલ છોડી દઈએ ?! જે

مِنْ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ فَسَيَصِيْرُ إِلٰى عَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ قَالَ أَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ

સઆદતમંદ (ખુશનસીબ) હશે તે નેક બખ્તો જેવો અમલ કરવા લાગશે અને જે બદ્બખ્ત હશે તે બદબખ્તો

فَيُيَسَّرُوْنَ لِعَمَلِ السَّعَادَةِ وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَيُيَسَّرُوْنَ لِعَمَلِ الشَّقَاوَةِ ثُمَّ

જેવો અમલ કરશે ! ફર્માવ્યું કે નેકબખ્તોને નેકબખ્તોના અમલ કરવાની તૌફીક આપવામાં આવે છે,

رحمۃ اللہ علیہ ની નજીક જેમ કે ફતહમાં છે.

હું કહું છું : હાફિઝ નબાશદવાળી વાત અહીં પણ છે. એનો સાફ સાફ મતલબ એ છે કે ફત્હુલ ક્દીરમાં મકરૂહે તહરીમી હોવાની સ્પષ્ટતા છે, જ્યારે કે એવું નથી ! ફત્હુલ ક્દીરમાં કેવળ મકરૂહ લખ્યું છે, તહરીમી કે તન્ઝીહીની સ્પષ્ટતા નથી. પછી એવું કહેવું કઈ રીતે દુરુસ્ત થશે કે ઈમામ ઈબ્ને હુમામની નજીક મકરૂહે તહરીમી છે. એ જુદી વાત છે કે ઈન્દલ ઈત્લાક્ કરાહતથી તેહરીમ મુરાદ થાય છે અને ઈમામ ઈબ્ને હુમામે મુત્લક્ન (બેક્ૈદ) મકરૂહ ફર્માવ્યું છે, તો એનાથી તેહરીમી કરાહત સમજાય છે, પરંતુ ક્યારેક એવું પણ થાય છે કે મુત્લક કરાહતથી તન્ઝીહી પણ મુરાદ હોય છે.

સમજૂતી : ૭૯૩

આ હદીષ એની દલીલ છે કે તક્દીરનો મસ્અલો હક્ક્ છે. બંદા દુનિયામાં આવ્યા પછી જે એતેક્ાદ (અક્ીદો) રાખવાના હતા, તેને અલ્લાહ તઆલા પોતાના ક્દીમ અજલી (હમેશાના) ઈલ્મથી જાણતો હતો એના પ્રમાણે

فَسَنُيَسِّرُهٗ لِلْيُسْرٰى ۔ الاٰیۃ ۔

બદબખ્તોને બદબખ્તોના અમલ મયસ્સર થશે. પછી હુઝૂરે આ આયતે કરીમા તિલાવત કરી : પરંતુ તે જેણે અલ્લાહની રાહમાં આપ્યું અને પરેહઝગારી અપનાવી અને સૌથી સારી વાતનું સમર્થન કર્યું તો અમે તેને આસાની પૂરી પાડીશું, અને તે જેણે કંજૂસાઈ કરી અને બેપરવા બનેલો રહ્યો અને સૌથી સારી વાતને જૂઠલાવી અમે તેને ખૂબ જ જલ્દી મુશ્કેલી પૂરી પાડીશું."

(બુખારી ૧/૧૮૨, ૨/૯૧૮ તફસીરે સૂરતુલ્લૈલ, ૨/૯૭૭ અલ્ કદ્ર, મુસ્લિમ–કદ્ર, અબૂ દાઊદ–અસ્સુન્નહ, તિર્મિઝી–કદ્ર, નિસાઈ–તફસીર, ઈબ્ને માજહ–અસ્સુન્નહ)

حدیث ۷۹۴ عَنْ اَبِیْ قِلَابَۃَ اَنَّ ثَابِتَ بْنَ الضَّحَّاكِ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ وَ

"અબૂ કિલાબાથી રિવાયત છે કે હઝરત ષાબિત બિન ઝહાક رضی اللہ عنہ જે અસ્હાબે [હદીષ : ૭૯૪]

كَانَ مِنْ اَصْحَابِ الشَّجَرَةِ حَدَّثَهٗ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَسَلَّمَ قَالَ

શજરામાંથી હતા એમનાથી હદીષ બયાન કરી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, **જે ઈસ્લામના સિવાય કોઈ**

مَنْ حَلَفَ عَلٰی مِلَّةٍ غَیْرِ الْاِسْلَامِ فَهُوَ كَمَا قَالَ وَلَیْسَ عَلٰی ابْنِ اٰدَمَ نَذْرٌ فِیْمَا

દીન પર હોવાની જૂઠી કસમ ખાય તે એવો જ છે જેવું કહ્યું, અને માણસ જેનો માલિક નથી એમાં

لَا یَمْلِكُ وَمَنْ قَتَلَ نَفْسَهٗ بِشَیْءٍ فِی الدُّنْیَا عُذِّبَ بِهٖ یَوْمَ الْقِیٰمَةِ وَمَنْ لَعَنَ

મન્નત નથી. અને જે ચીજ વડે પોતાને કત્લ કરશે તેના વડે કયામતના દિવસે અઝાબ આપવામાં આવશે.

લખી આપ્યું. એની સંપૂર્ણ વિગત "હદીષે જિબ્રઈલ" ભાગ : ૧માં વર્ણન થઈ ચૂકી છે, વાંચકો એને જોઈ લે. આ હદીષથી સાબિત થયું કે કબ્રની પાસે વઅઝ તથા નસીહત કરવી, દીની વાતો મુસ્તહસન છે, અને અધિક મુનાસિબ એ છે કે મૌત તથા કબ્ર, હિસાબ, કિતાબ, કયામત, આખેરતની બાબતોની વાતો કરવામાં આવે.

لِلْیُسْرٰی : આ આયતમાં "યુસ્રા"થી જન્નત અને "ઉસ્રા"થી દોઝખ મુરાદ છે જેવું કે જલાલૈનમાં છે. મતલબ એ છે કે અમે મો'મિન મુત્તકીને એવા અમલોની તૌફીક આપીશું જે જન્નત પ્રાપ્તિના ઝરીયા છે, અને કાફિર, બખીલ, બદ્કારને એવા બદ્ અમલોની જે જહન્નમમાં લઈ જનાર છે.

સમજૂતી : ૭૯૪

પહેલી હદીષ કિતાબુલ્ અદબની રિવાયત અધિક વિગતવાર તથા સમુદ્ધ હતી. એટલા માટે અમે એને અહીં લીધી. અહીં كاذبا متعمدا અધિક છે. من حلف علیٰ ملة غیر الاسلام નો મતલબ એ છે કે તે એ પ્રમાણે કસમ ખાય કે જો હું જૂઠો છું તો યહૂદી થાઉં કે નસ્રાની થાઉં કે હિંદુ થાઉં. આ હદીષના જાહેરથી એ જ ભાવાર્થ થાય છે કે જો તે ખરેખર જૂઠો છે તો યહૂદી કે નસ્રાની થઈ જશે, અને એ જ ઘણા ઉલમાનો મઝહબ છે.

સહીહ એ છે કે એમાં વિગતે ચર્ચા છે. જો હાલિબ એટલે કસમ ખાનારાનો અકીદો હોય કે જો તે જૂઠો છે અથવા ભવિષ્યમાં આ કસમ પછી કસમ તોડશે તો કાફિર થઈ જશે. તો જૂઠી કસમ ખાવા પર અથવા ભવિષ્યમાં

مُؤْمِنًا فَهُوَ كَقَتْلِهٖ وَمَنْ قَذَفَ مُؤْمِنًا بِكُفْرٍ فَهُوَ كَقَتْلِهٖ ؏

*અને **મો'મિન પર લઅનત કરવી તેના ક़ત્લના સમાન છે** અને **કોઈ મુસલમાનને***

કાફિર કહેવો તેને મારી નાખવાના જેમ છે."

(બુખારી, ૨/૮૯૩, અદબ, ૨/૯૦૧, ૨/૯૮૪, અલ્ ઈમાન, ૧/૧૮૨ જનાઈઝ, મુસ્લિમ–ઈમાન, તિર્મિઝી–નુઝૂર, નિસાઈ–ઈમાન, ઈબ્ને માજહ–કફ્ફારાત, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૪/૩૩)

حدیث ۷۹۵ عَنْ اَبِیْ هُرَیْرَةَ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, જે પોતાનું ગળુ ઘોંટીને **[હદીષ : ૭૯૫]**

عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَلَّذِیْ یَخْنُقُ نَفْسَهٗ یَخْنُقُهَا فِی النَّارِ وَالَّذِیْ یَطْعَنُهَا یَطْعَنُهَا

(ફાંસી ખાઈને) મરશે તે જહન્નમમાં પણ પોતાનુ ગળુ ઘોંટતો રહેશે. અને જે પોતાને નેજો (ભાલો)

فِی النَّارِ ؏

ભોંકીને મરશે તે જહન્નમમાં પણ પોતે પોતાને નેજો ભોંકતો રહેશે." (બુખારી, ૧/૧૮૨, ૨/૮૬૦ અત્તિબ્બ)

ક़સમ તોડવા પર તે કાફિર થઈ જશે અને જો એની માન્યતા (અક़ીદો) એવી છે કે કાફિર ન થશે તો નહીં થાય. *(દુર્રે મુખ્તાર, ભાગ : ૩ તથા રદ્દુલ મુહ્તાર, પેજ : ૫૫)*

ليس علىٰ ابن آدم : એનો મતલબ એ છે કે **કોઈ એવી મન્નત માને કે જો મારો પુત્ર પરદેશથી આવી જાય તો ઝયદનુ ઘર મસ્જિદ માટે વક़્ફ છે.** એ **મન્નત નિરર્થક છે.** એટલે **એવી ચીજની મન્નત માની જે બીજાની માલિકીમાં હોય તો નિરર્થક છે. પરંતુ જો એવી મન્નત માની કે જો મારું ફલાણુ કામ થઈ જાય તો હજાર રૂપિયા ખૈરાત કરીશ. તો એ મન્નત સહીહ છે,** ભલે તે વખતે એની માલિકીમાં હજાર રૂપિયા ન હોય. એટલા માટે કે એની શક્યતા છે કે તે ભવિષ્યમાં હજાર રૂપિયાનો માલિક થઈ જાય.

من لعن مومنا : "લઅનત"નો અર્થ **અલ્લાહની રહમતથી હમેશાં હમેશાંની માટે મેહરૂમ** થવાનો છે. મો'મિન કેટલો પણ ગુનેહગાર હોય તે કદી ન કદી નજાત મેળવીને જન્નતમાં જશે. એટલા માટે કોઈ મો'મિન પર લઅનત કરવાનો મતલબ એ છે કે એ કહેવામાં આવી રહ્યું છે કે તે અલ્લાહની રહમતથી હમેશાં હમેશાં માટે મેહરૂમ છે, એ જાણે કે તેને ક़ત્લ કરવું છે. જેવી રીતે ક़ત્લ થનાર હમેશાં હમેશાંના માટે દુનિયવી જિંદગીથી મેહરૂમ થઈ જાય છે.

ومن قذف مومنا : કોઈની પર ઝિનાનો આક્ષેપ મૂકવો તેની ઈજ્જત તથા આબરૂને બર્બાદ કરવું છે. અને જેની ઈજ્જત આબરૂ બર્બાદ થઈ જાય તે જાહેરી રીતે જીવતો તો રહે છે પણ મુર્દાની જેમ, તેની કોઈ પ્રતિષ્ઠા નથી હોતી. એટલા માટે **કોઈના પર ઝિના જેવી બેહયાઈનો આક્ષેપ એ એના ક़ત્લના સમાન છે.**

સમજૂતી : ૭૯૫ કિતાબુત્તિબમાં આ હદીષ ઝકવાનના તરીક़ાથી અધિક વિગતવાર આ પ્રમાણે છે : જે પોતે પોતાને પહાડ પરથી ફેંકીને મારી નાખે તો તે જહન્નમની આગમાં પોતાને ફેંકતો રહેશે હમેશાં હમેશ, જે ઝહેર ચાટીને પોતાને ક़ત્લ કરશે તો જહન્નમની આગમાં તેના હાથમાં તે ઝહેર રહેશે જેને હમેશાં હમેશ ચાટતો રહેશે. અને જે શખ્સ પોતે પોતાને લોખંડ વડે મારી નાખશે તો એ લોખંડ તેના હાથમાં રહેશે જહન્નમની

حديث ૭૯૬ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا عَنْ عُمَرَ ابْنِ الْخَطَّابِ

''હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ, હઝરત ઉમર બિન ખત્તાબ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِيْنَ થી [હદીષ : ૭૯૬]

رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لَمَّا مَاتَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أُبَيِّ بْنِ سَلُوْلٍ دُعِيَ لَهُ

રિવાયત કરે છે કે તેમણે ફર્માવ્યું, જ્યારે અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉબય બિન સલૂલ મર્યો તો રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને

رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيُصَلِّيَ عَلَيْهِ فَلَمَّا قَامَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

બોલાવવામાં આવ્યા કે એના જનાઝાની નમાઝ પઢે. પછી જ્યારે રસૂલુલ્લાહ ﷺ ઊભા થયા તો હું

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَثَبْتُ إِلَيْهِ فَقُلْتُ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ أَتُصَلِّيْ عَلَى ابْنِ أُبَيٍّ وَّ

હુઝૂરની તરફ ઝડપથી વધ્યો અને અર્ઝ કરી યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ તમો ઈબ્ને ઉબયની જનાઝાની નમાઝ

قَدْ قَالَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا كَذَا وَكَذَا أُعَدِّدُ عَلَيْهِ قَوْلَهُ فَتَبَسَّمَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى

પઢશો ! જ્યારે કે તેણે ફલાણા ફલાણા દિવસે આવુ આવુ કહ્યું છે ! અને હું તેનાં કથનોને ગણાવવા લાગ્યો. તો

આગમાં હમેશાં હમેશ તેને પોતાના પેટમાં ભોંકતો રહેશે.

એનો સાર એ જ નીકળ્યો કે આત્મહત્યા કરનાર જે રીતે પોતે પોતાને મારી નાખશે એ જ પ્રમાણે જહન્નમમાં તે ખૂદ પોતે પોતાને સજા આપતો રહેશે. ખૂદકશી (આત્મહત્યા) હરામ અને સખત હરામ છે, ત્યાં સુધી કે આ હદીષમાં ફર્માવવામાં આવ્યું કે તે હમેશાં હમેશના માટે જહન્નમમાં રહેશે. જો કે તેહક़ીક़ના આધારે આ લાંબાકાળ ને દર્શાવવા માટે કહેવામાં આવ્યું છે. **માણસ કોઈક કારણે ગભરાઈને આત્મહત્યા કરી લે છે પણ જ્યારે મૌતના પંજામાં જકડાઈ જાય છે તો હજાર જાનથી આરઝૂ કરે છે કે કોઈ રીતે બચી જાય તો ફરી આવો ક़દમ નહીં ઉઠાવે. આ દુનિયાનો સખત અઝાબ છે અને આખેરતનો અઝાબ એનાથી પણ સખત છે.**

સામ્યતા : આ હદીષો પર પ્રકરણ આ છે : ''જીવ હત્યા કરનારના બારામાં જે આવ્યું છે.'' જીવ હત્યામાં એ પણ સામેલ છે જે પોતે પોતાને ખૂદ ક़ત્લ કરે અથવા કોઈ અન્યને ક़ત્લ કરે. હદીષમાં કેવળ પ્રથમ પ્રકારનું વર્ણન છે. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું કે બધી રીતે પૂર્ણપણે સામ્યતા જરૂરી નથી એક ભાગથી મળતાપણુ છે એ જ પૂરતુ છે. અલ્લામા ઈબ્ને હજરે ફર્માવ્યું : હદીષમાં પોતે પોતાને ક़ત્લ કરનાર વિશેનો હુકમ સ્પષ્ટપણે વર્ણન થયેલો છે એના પરથી બીજાને ક़ત્લ કરવાવાળાનો હુકમ પણ માલૂમ થઈ ગયો. એટલા માટે કે ખૂદકશીથી વધીને બીજાને ક़ત્લ કરવું છે, તેનો આ હુકમ એનાથી અધિક કક્ષાએ હશે.

હું કહું છું : પણ અહીં એક સવાલ એ રહી જાય છે કે કિતાબુલ જનાઈઝમાં એના વર્ણનની શું જરૂર ? અહીં તો એ વર્ણન હોવું જોઈએ કે એને ગુસ્લ તથા કફન સુન્નત તરીક़ાથી આપવામાં આવશે, નમાઝે જનાઝા પઢ વામાં આવશે કે નહીં ? આ હદીષથી એ બાબતોનો દૂરથી પણ કોઈ રીતે સંબંધ નથી.

સમજૂતી : ૭૯૬ આ હદીષ હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ની રિવાયતથી વર્ણન થઈ ચૂકી છે. અને એના પર વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચા થઈ ચૂકી છે, અહીં અમુક વાક़્યોની સ્પષ્ટતા જરૂરી છે.

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ اَخِّرْ عَنِّيْ يَا عُمَرُ فَلَمَّا اَكْثَرْتُ عَلَيْهِ قَالَ اِنِّيْ خُيِّرْتُ

રસૂલુલ્લાહ ﷺ મુસ્કુરાયા અને ફર્માવ્યું, હે ઉમર ! રહેવા દો ! જ્યારે મેં વારંવાર અર્ઝ કરી તો ફર્માવ્યું, મને

فَاخْتَرْتُ لَوْ اَعْلَمُ اَنِّيْ اِنْ زِدْتُ عَلَى السَّبْعِيْنَ يُغْفَرُ لَهٗ لَزِدْتُ عَلَيْهَا قَالَ

ઈખ્તિયાર આપવામાં આાવ્યો, તો મેં એક સ્થિતિ અપનાવી લીધી. જો હું જાણત કે જો સિત્તેરવારથી વધુ

فَصَلّٰى عَلَيْهِ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ انْصَرَفَ فَلَمْ يَمْكُثْ اِلَّا يَسِيْرًا

ઈસ્તિગફાર કરીશ તો તેને બખ્શી દેવામાં આવશે તો હું વધારે કરત. હવે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ એની નમાઝે

حَتّٰى نَزَلَتِ الْاٰيَتَانِ مِنْ بَرَاءَةٌ وَلَا تُصَلِّ عَلٰى اَحَدٍ مِّنْهُمْ مَّاتَ اَبَدًا اِلٰى قَوْلِهٖ

જનાઝા પઢી પછી પરત થયા. થોડીવાર પછી સૂરએ બરાઅતની બે આયતો નાઝિલ થઈ : એમનામાંથી કોઈ

وَهُمْ فَاسِقُوْنَ وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهٖ اِنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَمَاتُوْا وَهُمْ

મરી જાય તો આપ તેમની જનાઝાની નમાઝ કદી ન પઢો. અલ્લાહ ﷻ ના ઈર્શાદ هم فاسقون સુધી. અને ન

فَاسِقُوْنَ، قَالَ فَعَجِبْتُ بَعْدُ مِنْ جُرْاَتِيْ عَلٰى رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

તેની કબ્ર પર ઉભા રહો. તેમણે અલ્લાહ તથા તેના રસૂલની સાથે કુફ્ર કર્યું અને નાફર્માન હોવાની હાલતમાં જ

وَسَلَّمَ لِاَنْ مَّنَّذٍ وَّاللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ اَعْلَمُ ؕ

મર્યા. હઝરત ઉમરે કહ્યું, ત્યારબાદ તે દિવસે રસૂલુલ્લાહ ﷺની સમક્ષ હિંમત કરવા પર મને આશ્ચર્ય થયું અને અલ્લાહ તથા તેના રસૂલ સારી રીતે જાણે છે.''

(બુખારી ૧/૧૮૨, ૨/૬૭૪, તફ્સીરે સૂરએ બરાઅત, તિર્મિઝી–તફ્સીર, નિસાઈ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૧/૧૯)

اِنِّيْ خُيِّرْتُ (મને ઈખ્તિયાર આપવામાં આવ્યો) : મતલબ એ છે કે મુનાફિકોના બારામાં ફર્માવવામાં આવ્યું :–

اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْلَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِيْنَ مَرَّةً فَلَنْ يَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاللّٰهِ وَ رَسُوْلِهٖ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِيْنَ۔

''એમના માટે બખ્શિશ ચાહો કે ન ચાહો, જો તમે સિત્તેરવાર પણ તેમની બખ્શિશ ચાહશો તો અલ્લાહ ﷻ હરગિઝ બખ્શશે નહીં. અને એ કારણે કે તેમણે અલ્લાહ અને તેના રસૂલ સાથે કુફ્ર કર્યું અને અલ્લાહ નાફર્માનોને હિદાયત નથી આપતો.'' *(૮૦)*

જો કે આ આયતનો ફાયદો મનાઈ છે, પણ કેમ કે સ્પષ્ટ મનાઈનો નિર્દેશ નથી જેથી તેનો ફાયદો ઉઠાવતાં હુઝૂરે અકદસ ﷺએ પોતાની શાને રહમતુલ્ લિલ્ આલમીનીના તફાઝા હેઠળ ઈન્સાનો પ્રતિ જે કમાલની રહમત તથા પ્રેમાળ ભાવ હતો તેના સબબે જનાઝાની નમાઝ પઢી. એનાથી એને તો કોઈ ફાયદો ન થયો પણ

حديث ૭૯૭ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ يَقُوْلُ مَرُّوْا بِجَنَازَةٍ

"હઝરત અનસ બિન માલિક رضی اللہ عنہ ફર્માવતા હતા કે લોકો એક જનાઝાને લઈને [હદીષ : ૭૯૭]

فَاَثْنَوْا عَلَيْهَا خَيْرًا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَبَتْ ثُمَّ

પસાર થઈ રહ્યા હતા તો લોકોએ તેની અચ્છાઈ બયાન કરી તો નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, વાજિબ થઈ ગઈ.

مَرُّوْا بِاُخْرٰى فَاَثْنَوْا عَلَيْهَا شَرًّا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

પછી બીજો જનાઝો લઈને પસાર થયા તો લોકોએ તેની બુરાઈ બયાન કરી, તો નબી ﷺએ ફર્માવ્યું,

આ કરીમી શાનના પરિણામે તેની ફૌમના હજાર માણસો ઈસ્લામથી પાવન થયા.

حَتّٰى نَزَلَتِ الْآيَتَانِ : આ બે આયતોથી એક તો એ જ મુરાદ છે જે મતન (મૂળ લખાણ)માં મૌજૂદ છે, એટલે **لَا تُصَلِّ عَلٰى اَحَدٍ مِّنْهُمْ** બીજી કઈ આયત છે એ માલૂમ ન થઈ શક્યું. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું, એનાથી મુરાદ એનાથી પહેલીવાળી આયતે કરીમા **اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ** છે.

હું કહું છું : પણ હદીષથી જાહેર છે કે એ પહેલાં જ નાઝિલ થઈ ચૂકી હતી, એનાથી તો હુઝૂરે આ દલીલ કરી હતી કે મને ઈખ્તિયાર આપવામાં આવ્યો છે. ખૂદ અલ્લામા અયનીએ પણ **اِنِّي خُيِّرْتُ** હેઠળ આ આયત વર્ણવી છે. પછી એવું કહેવું કેવી રીતે દુરુસ્ત છે ? કે બીજી આયત આ છે ! હવે ક્યાં તો બે આયતો (આયતાન)થી આ આયતના બંને વિષયોને મુરાદ લેવામાં આવે, એક નમાઝે જનાઝા ન પઢવું, બીજુ કબ્ર પર ઉભા ન થવું. અથવા એવું કહેવામાં આવે કે, જેવું કે અલ્લામા જલાલુદ્દીન સિયૂતીએ ફર્માવ્યું કે પ્રથમ આયતની આખરનો હિસ્સો એટલે **ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاللّٰهِ وَ رَسُوْلِهٖ** છેવટ આયત સુધી, પહેલાં નાઝિલ થયો ન હતો, બાદમાં નાઝિલ થયો અને **الْآيَتَانِ** (આયતાન)થી આ અને **وَلَا تُصَلِّ عَلٰى اَحَدٍ** મુરાદ છે. અલ્લાહ બેહતર જાણનાર છે.

فَعَجِبْتُ : આ ખુશીનું પ્રદર્શન છે એટલા માટે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺની સમક્ષ હિંમત જાહેરી રીતે સારી વાત નથી પણ અલ્લાહ ﷻએ મારું સમર્થન કરી આપ્યું. તિર્મિઝીમાં એટલુ અધિક છે કે, **"પછી એના બાદ રસૂલુલ્લાહ ﷺએ કોઈ મુનાફિક્ની ન નમાઝે જનાઝા પઢાવી અને ન કોઈ મુનાફિક્ની કબ્ર પર ઉભા રહ્યા."**

કાફિરની નમાઝે જનાઝા : આ હદીષથી સાબિત થયું કે **કાફિરની નમાઝે જનાઝા પઢવી, એના માટે મગફિરતની દુઆ કરવી જાઈઝ નથી, બલ્કે મુખ્તાર મઝહબના આધારે કુફ્ર છે.** રદ્દુલ મુહ્તારમાં છે : **و قد علمت ان الصحيح خلافه فالدعاء به كفر لعدم جوازه عقلا و لا شرعا و لتكذيبه النصوص القطعية** *(ભાગ : ૧, પેજ : ૩૫૧)*

સમજૂતી : ૭૯૭ અને ૭૯૮

તિર્મિઝીની રિવાયતમાં ટૂંકાણ છે. પ્રારંભમાં ચારને બદલે ત્રણ છે. બુખારી કિતાબુશશહાદાતમાં શરૂમાં એ છે કે હું મદીનામાં આવ્યો અને ત્યાં બીમારી ફેલાયેલી હતી. ત્યાંના રહેવાસી ખૂબ જ ઝડપભેર મરી રહ્યા હતા. **فاثنى على صاحبها خيرا ـ شراً** મોટા ભાગે ઉસૂલમાં **خيرا ـ شراً** નસબની સાથે છે, ક્વાયદાનુસાર એ દુરુસ્ત નથી. એટલા માટે કે એ **اُثْنِيَ**નો મફઊલે માલમ યુસમ્મ ફાઈલુ હૂ છે. (એ કર્મ જેનો કર્તા વર્ણવવામાં ન આવ્યો હોય) શરહ કરનારાઓને એની સ્પષ્ટતામાં ખૂબ જ મહેનત કરવી પડી. ઈબ્ને બતાલે કહ્યું કે જાર મજરૂરને મફઊલે

وَجَبَتْ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ مَا وَجَبَتْ قَالَ هٰذَا أَثْنَيْتُمْ عَلَيْهِ خَيْرًا

વાજિબ થઈ ગઈ. એના પર ઉમર બિન ખત્તાબે ફર્માવ્યું, શું વાજિબ થઈ ગઈ ?! ફર્માવ્યું, એકની અચ્છાઈ

فَوَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ وَهٰذَا أَثْنَيْتُمْ عَلَيْهِ شَرًّا فَوَجَبَتْ لَهُ النَّارُ أَنْتُمْ شُهَدَاءُ اللّٰهِ فِي الْأَرْضِ

બયાન કરી તો તેના માટે જન્નત વાજિબ થઈ ગઈ અને એકની તમે બુરાઈ બયાન કરી તો તેના માટે દોઝખ વાજિબ થઈ ગઈ. તમે લોકો જમીનમાં અલ્લાહના ગવાહ છો."

(બુખારી ૧/૧૮૩, ૧/૩૬૦, અશ્શહાદાત, તિર્મિઝી–જનાઈઝ, નિસાઈ–જનાઈઝ)

حديث ૭૯૮ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ قَالَ قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ وَقَدْ وَقَعَ بِهَا مَرَضٌ فَجَلَسْتُ

"અબુલ અસ્વદે કહ્યું, હું મદીના આવ્યો અને ત્યાં બીમારી ફેલાયેલી હતી. [હદીષ : ૭૯૮]

إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَمُرَّتْ بِهِمْ جَنَازَةٌ فَأُثْنِيَ عَلَى صَاحِبِهَا خَيْرًا فَقَالَ

હઝરત ઉમર બિન ખત્તાબની પાસે બેઠેલો હતો એવામાં એક જનાઝો લઈને લોકો પસાર થયા તો એની

عُمَرُ وَجَبَتْ ثُمَّ مُرَّ بِأُخْرَى فَأُثْنِيَ عَلَى صَاحِبِهَا خَيْرًا فَقَالَ وَجَبَتْ ثُمَّ مُرَّ

પ્રશંસા કરવામાં આવી. તો હઝરત ઉમરે ફર્માવ્યું, વાજિબ થઈ ગઈ. તો બીજો પસાર થયો, લોકોએ એની

بِالثَّالِثَةِ فَأُثْنِيَ عَلَى صَاحِبِهَا شَرًّا فَقَالَ وَجَبَتْ فَقَالَ أَبُو الْأَسْوَدِ فَقُلْتُ وَ

પ્રશંસા કરી તો ફર્માવ્યું, વાજિબ થઈ ગઈ. પછી ત્રીજો પસાર થયો તો એની બુરાઈ કરી તો ફર્માવ્યું, વાજિબ

مَا وَجَبَتْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ قُلْتُ كَمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

થઈ ગઈ. મેં પૂછયું, કઈ ચીજ વાજિબ થઈ ગઈ હે અમીરુલ મો'મિનીન ! ફર્માવ્યું, મેં તે જ કહ્યું છે જે નબી

أَيُّمَا مُسْلِمٍ شَهِدَ لَهُ أَرْبَعَةٌ بِخَيْرٍ أَدْخَلَهُ اللّٰهُ الْجَنَّةَ فَقُلْنَا وَثَلَاثَةٌ قَالَ وَثَلَاثَةٌ

ﷺએ ફર્માવ્યું. **જે મુસ્લિમની ભલાઈની ચાર માણસો ગવાહી આપે તેને અલ્લાહ જન્નતમાં**

فَقُلْنَا وَاثْنَانِ قَالَ وَاثْنَانِ ثُمَّ لَمْ نَسْأَلْهُ عَنِ الْوَاحِدِ.

દાખલ કરશે. તો અમે અર્ઝ કરી, અને ત્રણ ? તો ફર્માવ્યું, તો ત્રણ. પછી અમે અર્ઝ કરી, અને બે ? તો ફર્માવ્યું, અને બે. એના પછી અમે એકના બારામાં નથી પૂછયું."

અવ્વલનો અને ખયરનૂને મફઉલે ષાનીનો ક़ાઈમ મુક़ામ કરી આપવામાં આવેલ છે. ઈમામ નવવીએ કહ્યું કે આ મન્સૂબ બનઝએ ખાફિઝ છે. અસ્લ આ હતું : **خيرا**

اَدْخَلَهُ اللّٰهُ الْجَنَّةَ : અલ્લાહ ﷻનો આ ઉમ્મત પર એ ખાસ કરમ છે કે પોતાના બંદાઓના મોઢેથી નીકળેલી

حديث ૭૯૯ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ

''હઝરત બરાઅ બિન આઝિબ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત છે કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૭૯૯]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا أُقْعِدَ الْمُؤْمِنُ فِي قَبْرِهِ أُتِيَ ثُمَّ شَهِدَ أَنْ لَّا

જ્યારે મો'મિનને પોતાની કબ્રમાં બેસાડવામાં આવે છે તો એની પાસે ફરિશ્તા મોકલવામાં આવે છે. ત્યારબાદ તે

إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ فَذٰلِكَ قَوْلُهُ يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا

ગવાહી આપે છે કે અલ્લાહના સિવાય કોઈ મઅબૂદ નથી અને મુહમ્મદ અલ્લાહના રસૂલ છે. એ જ અલ્લાહ

بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَزَادَ شُعْبَةُ نَزَلَتْ فِي عَذَابِ الْقَبْرِ ـ ١٤

جل جلالہ નો કૌલ છે કે અલ્લાહ ઈમાનવાળાઓને અડગ કથન પર અડગ રાખે છે દુનિયાના જીવનમાં પણ અને આખેરતમાં પણ. શોઅબાએ આટલુ અધિક કર્યું : આ આયત અઝાબે કબ્રના બારામાં નાઝિલ થઈ.''

(બુખારી ૧/૧૮૩, ૨/૬૮૨ તફસીરે સૂરએ ઈબ્રાહીમ, મુસ્લિમ–સિફતુન્નાર, અબૂ દાઊદ ષાની–સુન્નહ, તિર્મિઝી ષાની–તફસીર, નિસાઈ અવ્વલ જનાઈઝ, ઈબ્ને માજહ–ઝુહ્દ)

વાતને કબૂલ ફર્માવી લે છે. ત્યાં સુધી કે એક હદીષમાં છે જેને ઈમામ અબૂ યઅલા મૂસ્લીએ રિવાયત કરી છે કે, ''જો મુસલમાન કોઈ મરનારના બારામાં એવી પ્રશંસા કરે જે એમાં ન હોય તો પણ મગફેરત ફર્માવી આપે છે.'' એના શબ્દો આ પ્રમાણે છે : ક્યારેક બંદાને પબ્લિક તરફથી પ્રશંસા, પર્દાપોશી અને મહોબ્બત મળે છે તો મુહાફિઝ ફરિશ્તા એવું કહે છે કે હે રબ ! તું પણ જાણે છે અને અમે પણ એનાથી ઉલ્ટુ જાણીએ છીએ જેવુ લોકો કહે છે ! તો ફર્માવશે, તમે ગવાહ થઈ જાવ કે આ જે નથી જાણતા એ મેં બખ્શી આપ્યું અને એમની સાક્ષી કબૂલ કરી લીધી.'' *(ઉમ્દતુલ કારી, ૮/૧૯૭)*

સમજૂતી : ૭૯૯

કબ્રનો અઝાબ : અઝાબે કબ્ર હક્ક છે એના પર એહલે સુન્નતનો ઈજમાઅ છે, અલ્બત્ત રાફઝીઓ તથા મોઅતઝલીઓ એના મુન્કિર છે. કેટલાક લોકો એવું કહે છે કે અઝાબે કબ્ર ખબરે આહાદથી તો સાબિત છે પણ કુર્આન મજીદથી સાબિત નથી. એટલે ઈમામ બુખારીએ પ્રથમ કુર્આન મજીદની ત્રણ એવી આયતો વર્ણન કરી જેનાથી અઝાબે કબ્ર સાબિત છે. પછી હદીષો લાવ્યા. પ્રથમ આયત સૂરએ અન્આમની છે. ઈર્શાદ છે :

وَلَوْ تَرٰى إِذِ الظّٰلِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ

''અને કાશ ! તમે જાલિમોને એ વખતે જુઓ જ્યારે તેઓ મૌતની સખ્તીમાં હોય અને ફરિશ્તા એમની તરફ હાથોને લંબાવેલા હોય (અને કહેતા હોય) કાઢો તમારી જાનોને ! આજે તમને બેઈજ્જતીનો અઝાબ આપવામાં આવશે.'' (૯૨)

દલીલ : આયતના આ હિસ્સાથી છે : اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُوْن ''આજે તમને લોકોને ઝિલ્લતનો અઝાબ આપવામાં આવશે.'' આજથી માલૂમ પડ્યું કે મૌતના પછીથી જ અઝાબ શરૂ થઈ જાય છે. અને અઝાબે કબ્રથી મુરાદ એ જ છે કે મૌતના પછી અને કયામતથી પહેલાં આલમે બરઝખમાં અઝાબ થાય છે. એટલા માટે જે લોકો દફન ન થાય, સળગાવી દેવામાં આવે, જંગલી જાનવરો ખાઈ જાય એમના પર પણ અઝાબ થાય છે ભલે આપણે

મેહસૂસ ન કરીએ.

બીજી આયત સૂરએ તૌબાની આ છે : سُنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّوْنَ اِلىٰ عَذَابٍ عَظِيْمٍ (سورۂ توبہ ۱۰۱) ''ઘણા જ જલ્દી અમે તેમને બે વાર અઝાબ આપીશું ત્યારબાદ તેઓને મોટા અઝાબની તરફ ફેરવવામાં આવશે.'' *(૧૦૧)*

એ નિશ્ચિત છે અઝાબે અઝીમથી મુરાદ જહન્નમ છે. એનાથી પહેલાં બે વાર અઝાબથી મુરાદ એકવાર દુનિયામાં ઝલીલ અને બેઈજ્જત કરવું છે અને બીજીવારનો અઝાબ કબ્રનો છે.

તિબ્રાની અને ઈબ્ને અબી હાતિમે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરી છે કે **રસૂલુલ્લાહ ﷺએ જુમ્આના દિવસે ખુત્બો આપ્યો અને ફર્માવ્યું, હે ફલાણા ! નીકળી જા ! તું મુનાફિક્ છે ! હે ફલાણા ! નીકળી જા ! તું મુનાફિક્ છે ! આ પ્રમાણે સર્વ મુનાફિક્ોને મસ્જિદથી કાઢી મૂક્યા અને તેમને બેઈજ્જત કર્યા.** આ બાજુથી મુનાફિક્ મસ્જિદેથી નીકળી રહ્યા હતા અને પેલી બાજુથી હઝરત ઉમર આવી રહ્યા હતા, તેમને જોયા તો સમજ્યા કે નમાઝ થઈ ચૂકી છે, એઓ નમાઝથી ફારિગ થઈને નીકળી રહ્યા છે. નમાઝ કઝા થવાના એહસાસ પર શરમ આવી અને છુપાઈ ગયા. અને મુનાફિક્ોએ હઝરત ઉમરને જોયા તો શરમના માર્યા છુપાય ગયા. પછી હઝરત ઉમર મસ્જિદમાં આવ્યા તો જોયું કે હજી નમાઝ નથી થઈ. એક સાહબે હઝરત ઉમરને કહ્યું, તમને બશારત થાય ! અલ્લાહે મુનાફિક્ોને બેઈજ્જત કરી આપ્યા. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસે ફર્માવ્યું, કે **મસ્જિદથી બેઈજ્જત કરીને કાઢવા પ્રથમ અઝાબ હતો, અને બીજો અઝાબે કબ્ર છે.** એ જ હઝરત ઈમામ સુફ્યાન ષૌરી અને હઝરત ઈમામ સદ્દીએ પણ ફર્માવ્યું છે.

ત્રીજી આયત સૂરએ મુઅ્મિનની છે. ઈર્શાદ છે :–

وَ حَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُوْٓءُ الْعَذَابِ النَّارُ يُعْرَضُوْنَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَّ عَشِيًّا وَّ يَوْمَ تَقُوْمُ السَّاعَةُ اَدْخِلُوْا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ

''અને ફિરઔનના તાબેદારોને બુરા અઝાબ આગે ઘેરી લીધા જેનાથી સવાર સાંજ સળગાવવામાં આવે છે અને કયામત થશે (તો) હુકમ થશે કે ફિરઔનના તાબેદારોને સખ્તતરીન અઝાબમાં ધકેલી આપે.'' *(સૂરએ મો'મિન, ૪૫, ૪૬)*

આ આયતમાં સ્પષ્ટપણે અઝાબે કબ્રનું બયાન છે, એ રીતે કે અશદ્દુલ અઝાબથી જહન્નમનો અઝાબ મુરાદ છે જે કયામતના દિવસે થશે, એના પહેલાં જે અઝાબ છે તે કબ્રનો અઝાબ છે. અમે يُعْرَضُوْنَ عَلَيْهَا નો તર્જુમો આ પ્રમાણે કર્યો, જેનાથી સળગાવવામાં આવે છે. એટલા માટે કે અલ્લામા બદરુદ્દીન અયનીએ ફર્માવ્યું : و عرضهم عليها احراقهم بها يقال عرض الاسارى علىٰ السيف اذا قتلتهم به عرض الاسارى علىٰ السيف يُثَبِّتُ اللّٰهُ ''આગ પર પેશ કરવાનો મતલબ આગ વડે સળગાવવું છે. કહેવામાં આવે છે કે عرض الاسارى علىٰ السيف જ્યારે તું એમને તલ્વારથી કત્લ કરી આપે.'' આ આયતે કરીમામાં કૌલે ષાબિતથી મુરાદ શહાદતૈનનું સમર્થન અને એનો ઈકરાર છે કે અલ્લાહ جل جلالہ દુનિયામાં પણ મો'મિનોને એના પર કાયમ રાખે છે અને આખેરત એટલે કબ્રમાં પણ. આ આયતમાં ઓખરતથી કબ્ર મુરાદ છે, એટલા માટે કે આખેરતની મંઝિલોમાંથી કબ્ર પહેલી મંઝિલ છે એના પર એ કરીનો છે કે કાફિરનું કુફ્ર પર અડગ રહેવું કબ્ર સુધી જ મર્યાદિત છે, કયામતના દિવસે તો સૌ તૌહીદ તથા રિસાલતની હક્કાનિયતને સ્વીકારી લેશે.

وَ يُضِلُّ اللّٰهُ الظّٰلِمِيْنَ نَزَلَتْ فِىْ عَذَابِ الْقَبْرِ- આ આયતનો અઝાબે કબ્ર સાથે સંબંધ એ છે કે અંતમાં છે : ''અને જાલિમોને અલ્લાહ ગુમરાહ કરી આપે છે જેના કારણે તેઓ નેકીરૈનના સવાલોના જવાબો આપી શક્શે નહીં અને અઝાબે કબ્રમાં સપડાઈ જશે.'' એટલે કે આ આયતમાં અઝાબે કબ્રનો સબબ વર્ણન થયો છે સબબથી મુસબ્બબનો સંબંધ સૌની જાણમાં છે.

حديث ૮૦૦ حَدَّثَنِي نَافِعٌ اَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَخْبَرَهٗ قَالَ

"નાફેએ હદીષ વર્ણન કરી કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ તેમને ખબર આપી કે નબી ﷺ [હદીષ : ૮૦૦]

اِطَّلَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلٰى اَهْلِ الْقَلِيْبِ فَقَالَ وَجَدْتُّمْ

ક્વલીબવાળાઓ પર ઝાંક્યા અને ફર્માવ્યું, તમારાથી તમારા પરવરદિગારે જે વાયદો કર્યો હતો શું તમે તેને

مَا وَعَدَكُمْ رَبُّكُمْ حَقًّا فَقِيْلَ لَهٗ تَدْعُوْا اَمْوَاتًا قَالَ مَا اَنْتُمْ بِاَسْمَعَ مِنْهُمْ

સાચો પામ્યો ? તો હુઝૂરને અર્ઝ કરવામાં આવી, હુઝૂર ! મુડદાંઓને બોલાવો છો ?! ફર્માવ્યું,

وَلٰكِنْ لَّا يُجِيْبُوْنَ ٥

તમે એમનાથી અધિક સાંભળનારા નથી, પણ તેઓ જવાબ નથી આપતા."

(બુખારી ૧/૧૮૩ માજાઅ ફી અઝાબિલ ક્વબ્રે, ૨/૫૮૭, મગ્ઝી, મુસ્લિમ, નિસાઈ–જનાઈઝ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૧૩૧)

સમજૂતી : ૮૦૦ અને ૮૦૧

ઈમામ બુખારીએ આ બંનેવ હદીષોના મતનોને કિતાબુલ મગ્ઝીમાં એક જ સનદ સાથે એકઠા એક મતનમાં ભેગા કરી આપ્યા છે.

قليب થાળા વિનાનો કૂવો, પૂરાણો કૂવો. મગ્ઝીમાં હઝરત અબૂ તલ્હાની હદીષમાં આ મુજબ છે : **فى طى من اطواء البدر خبيث مخبث** "બદરના કૂવાઓમાંથી એક ગંદા અંધાર્યા કૂવામાં." **طى** એ કૂવાને કહે છે જેનો કઠેરો બંધ હોય. વર્ગીકરણ એ છે કે એ પહેલાં કઠેરાવાળો હતો પછી તૂટી ગયો હતો. ૭૦ ક્વત્લ થયેલાઓમાંથી ૨૪ને જે કુરૈશના રઈસો હતા તેમને એક આ કૂવામાં ફેંકાવ્યા હતા અને બાકીનાઓને બીજી જગ્યાઓએ ફેંકાવ્યા. ઈમામ વાક્વેદીએ ફર્માવ્યું, આ ક્વલીબ જેણે ખોદાવ્યો હતો એનું નામ "નાર" હતું. *(ઝુર્કાની અલલ મવાહિબ, ૧/૪૩૧)*

હુઝૂર અક્વદસ ﷺ એ કૂવાના થાળા પર ઉભા થયા અને એમનામાંથી ઉત્બા બિન રબીઆ, શયબા બિન રબીઆ, ઉમૈયા બિન ખલફ અને અબૂ જહલનું નામ લઈને પોકાર્યું અને ફર્માવ્યું. *(મુસ્લિમ ૨/૪૮૩, અલ્ જન્નહ, નિસાઈ–અવ્વલ જનાઈઝ, પેજ : ૨૯૩)* ઉમૈયા બિન ખલફ જો કે ક્વલીબ (કૂવા)માં ન હતો પણ તેને પણ અવાજ આપ્યો, શક્ય છે કે નજીકમાં જ દબાવવામાં આવ્યો હોય.

فقيل له : આ અર્ઝ કરવાવાળા હઝરત ફારૂક્વે આ'ઝમ હતા જેવું કે બુખારીમાં જ મગ્ઝીની આ હદીષમાં છે જે હઝરત તલ્હાથી, અને મુસ્લિમ તથા નિસાઈની આ હદીષમાં જે ખૂદ હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ થી મરવી છે.

મહાન ફાયદો : મુસ્નદે ઈમામ અહમદ (૩/૨૮૭)ની એક રિવાયતમાં છે કે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ એ અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ હુઝૂર એમને ત્રણ દિવસ પછી પુકારે છે, શું તેઓ સાંભળે છે ? જ્યારે અલ્લાહ جل جلالہ ફર્માવે છે, તમારા સંભળાવવાથી મુડદાં નથી સાંભળતાં ! તો હુઝૂરે અક્વદસ ﷺ એ ફર્માવ્યું, એની ક્વસમ જેના ક્વબ્જામાં મારી જાન છે, તમે એમનાથી વધુ નથી સાંભળતા. અલ્લામા ઝુર્કાનીએ આ રિવાયત મુસ્લિમ (૧/૪૩૩)ની બતાવી છે.

حديث ૮૦૧ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ اَبِيْهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ

''ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી રિવાયત છે કે તેમણે ફર્માવ્યું [હદીષ : ૮૦૧]

اِنَّمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّهُمْ لَيَعْلَمُوْنَ الْاٰنَ اَنَّ

કે નબી ﷺએ આ પ્રમાણે ફર્માવ્યું છે, લોકો એ વખતે એવું જરૂર જાણી લેશે કે જે હું કહેતો હતો તે હક્ક છે.

مَا كُنْتُ اَقُوْلُ لَهُمْ حَقٌّ وَقَدْ قَالَ اللّٰهُ اِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى ع ه

અને અલ્લાહ عزوجل એ ફર્માવ્યું, તમે મુડદાંઓને સંભળાવી નથી શકતા.'' (બુખારી ૧/૧૮૩, ૨/૫૮૭ મગ્ઝી)

આયતે કરીમા اِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى થી મુડદાના સાંભળવાના ઈન્કારની દલીલ લાવનારાઓના શોરને આ હદીષ મૂળમાંથી કાપી નાખે છે. વિચારો ! હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ એ જાહેરી શબ્દો પર નજર કરીને એને હુઝૂરે અકદસ ﷺ સમક્ષ તિલાવત કરી તેમ છતાં હુઝૂરે અકદસ ﷺએ કસમ ખાઈને ફર્માવ્યું કે તમે એના કરતાં વધુ નથી સાંભળતા. આ એના પર નસ (દલીલ) છે કે આ આયતમાં મુડદાના સાંભળવાથી કોઈ સંબંધ નથી જેમ કે વિગતવાર ચર્ચા આવી રહી છે કે મુડદાંથી મુરાદ કાફિરો છે અથવા લા તસ્મઅથી મુરાદ સાંભળવાની ખલ્ક (શ્રવણ શક્તિનું સર્જન) છે.

ટકરાવ તથા વર્ગીકરણ : હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہ તથા ઉમ્મુલ મો'મિનીનની હદીષોમાં જાહેરી રીતે જોતાં ટકરાવ છે. આ બનાવના સમયે એ બંનેવમાં કોઈ હાજર ન હતું એટલા માટે અલ્લામા સુહૈલીનું એવું કહેવું કે હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીન ઘટના સ્થળે હાજર ન હતા એટલા માટે હઝરત ઈબ્ને ઉમરની રિવાયતને પ્રાથમિકતા છે જેઓ બનાવના સમયે હાજર હતા એ સહીહ નથી કારણ કે હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીને કોઈ સહાબીથી જ સાંભળ્યું હશે. સહાબીની હદીષે મુરસલ સર્વ સહમતિએ સ્વીકાર્ય છે. શક્ય છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ બંને વાક્યો કહ્યાં હોય, જેણે હઝરત ઈબ્ને ઉમરને બતાવ્યું તેણે છેવટનું છોડી આપ્યું હોય, જેણે ઉમ્મુલ મો'મિનીનને સંભળાવ્યું તેણે આગલુ છોડી આપ્યું. અને બારીક દષ્ટિથી જોતાં એ બે રિવાયતોમાં ટકરાવ નથી અને ઈલ્મ સાંભળવાના વિરૂદ્ધ નથી, બલ્કે ઈલ્મની સાબિતી માટે હયાતની સાબિતી જરૂરી છે અને હયાતના માટે સાંભળવું લાઝિમ છે. આ વાસ્તાથી ઈલ્મને સાંભળવું અને સાંભળવાને ઈલ્મ લાઝિમ છે જેવું કે હમણા આવી રહ્યું છે.

હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ની રિવાયત બીજા અન્ય સહાબીઓથી પણ મરવી છે, દા.ત. હઝરત ઉમર, હઝરત અબૂ તલ્હા, હઝરત અનસ, હઝરત ઈબ્ને મસ્ઊદ, હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન સીલાન رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ.

મુડદાનું સાંભળવું : આ હદીષથી મુડદાના સાંભળવા વિશેની સાબિતી સ્પષ્ટપણે થઈ રહી છે અને આ જ અહલે સુન્નતનો મઝહબ છે, અલ્બત્ત મોઅતઝલા તથા વર્તમાનકાળમાં મોઅતઝલાના મુકલ્લિદો (પોતાને ગૈર મુકલ્લિદ કહેનારા) એનો ઈન્કાર કરે છે. એમની દલીલ હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનનો વર્ણન થયેલ ઈર્શાદ છે. પરંતુ ઉમ્મુલ મો'મિનીને હુઝૂરે અકદસ ﷺનો જે ઈર્શાદ નકલ કર્યો છે તે ખૂદ મુર્દાઓ માટે બરઝખી હયાતની નસ (દલીલ) છે. એટલા માટે કે, તેઓ ફર્માવે છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ આ ઈર્શાદ ફર્માવ્યો છે : اِنَّهُمْ لَيَعْلَمُوْنَ الْاٰنَ اَنَّ مَا كُنْتُ اَقُوْلُ لَهُمْ حَقٌّ ''એમાં કોઈ શંકાકુશંકા નથી કે તેઓ અત્યારે જાણે છે કે હું જે કહેતો હતો તે જરૂર હક્ક છે. અને ઈલ્મ, હયાતની જ શાખા છે. એટલા માટે જો એ માની

લેવામાં આવે કે તેઓ કોઈ પ્રકારની હયાત નથી ધરાવતાં તો જાણતાં કેવી રીતે ?! અને હયાત પર જ સાંભળવું આધારિત છે, જ્યારે હયાત છે તો સાંભળવું લાઝિમ થયું. તદ્ઉપરાંત હદીષ વર્ણન થઈ ચૂકી કે મુડદાં દફનથી ફારિગ થઈને પરત થનારાઓનાં પગરખાંનો અવાજ સાંભળે છે. નકીરૈન આવીને જે સવાલો કરે છે તેને સાંભળ છે. ત્યારબાદ જે કંઈ કહે છે તેને સાંભળે છે. જો સાંભળવાની શક્તિનો ઈન્કાર કરવામાં આવે તો લાઝિમ થશે કે નકીરૈનના સવાલો નિરર્થક છે.

આયતે કરીમાનો જવાબ : આયતે મુબારકા اِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى નો જવાબ તમામ હદીષના શારેહોએ આ આપ્યો છે કે મુડદાંથી મુરાદ કાફિરો છે એના પર આ આયતની આગળ પાછળનું વર્ણન કૃતઈ દલીલ છે. આ આયત કુર્આન મજીદમાં બે જગાએ છે. સૂરએ નમ્લ તથા સૂરએ રૂમમાં.

બીજી જગાએ શરૂમાં فا (ફાઅ) છે. ઈર્શાદ છે :–

اِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَ لَا تُسْمِعِ الصُّمَّ الدُّعَآءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِيْنَ ۔ وَمَا اَنْتَ بِهٰدِى الْعُمِىِ عَنْ ضَلٰلَتِهِمْ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُّؤْمِنُ بِاٰيٰتِنَا فَهُمْ مُّسْلِمُوْنَ

''બેશક ! તમારો પયગામ તમારાં સંભળાવવાથી ન મુડદાં સાંભળે છે અને ન બહેરાં જ્યારે તે મોઢું ફેરવીને ભાગવા માંડે. અને ન આંધળાઓને મંઝિલ સુધી પહોંચાડી શકો છો. તમારા સંભળાવ્યે તેઓ જ સાંભળે છે જેઓ અમારી આયતો પર ઈમાન લાવે છે અને વાત માને છે.'' *(સૂ. નમ્લ, આ : ૮૦–૮૧)*

અહીં **من يومن بايٰتنا** થી સરખામણી નિશ્ચિત કરી રહેલ છે કે એના અગાઉ વર્ણન કરેલ **موتىٰ** મુર્દા, **صم** બહેરા, **عمى** આંધળાથી મુરાદ કાફિરો છે. એ જ પ્રમાણે બીજી આયતમાં **ان تسمع** થી મુરાદ કૃબૂલ કરવા માટે સાંભળવું છે એટલે કે કોઈ વાતને સાંભળીને માની લેવું. મતલબ એ થયો કે તમારો પયગામ સાંભળીને કૃબૂલ કેવળ એ જ લોકો કરે છે જેમના માટે ઈમાન મુકૃદ્દર છે અને જેમનામાં હક્ક વાત માનવાનો જઝબો છે તો એના સામે **لا تسمع** થી મુરાદ કૃબૂલ ન કરવું જ નિશ્ચિત છે ન કે કાનથી રસમ મુજબનું સાંભળવું. એનાથી સાબિત થઈ ગયું કે આ આયતનો મુડદાને સાંભળવા સાથે કોઈ સંબંધ જ નથી.

રૂહુલ બયાનમાં છે :–

هٰذه الآية واردة فى حق الكفارو قطع الطمع للنبى ﷺ فى هدايتهم فان كونهم كالموتىٰ موجب لقطع الطمع و انما شبههم بالموتىٰ لعدم انتفاعهم بما يتلىٰ عليهم من الآيات و المراد المطبوعون علىٰ قلوبهم فلا يخرج ما فيها من الكفر و لا يدخل ما لم يكن فيها من الايمان

''આ આયત કાફિરોના બારામાં છે અને નબી ﷺની એ ખ્વાહિશને દૂર કરવાના માટે કે તેઓ ઈમાન તથા હિદાયત કૃબૂલ કરી લે. એટલા માટે કે કાફિરોનું મુર્દાઓની જેમ હોવું એ ખ્વાહિશના ખત્મ થવાનો સબબ છે. **એમને મુર્દાઓ સાથે એટલા માટે સરખાવવામાં આવ્યા કે તેઓ એ આયતોથી જે એમના પર તિલાવત કરવામાં આવી રહી છે તેનાથી ફાયદો નથી હાંસલ કરતા.** મુરાદ એ છે કે એમનાં દિલો પર મોહર કરી દેવામાં આવી છે જેથી અંદરનું કુફ્ર ન બહાર નીકળી શકે છે ન ઈમાન અંદર જઈ શકે છે.'' આ વિષયની સૂ. ફાતિરમાં પણ એક આયત છે.

ફર્માવ્યું : اِنَّ اللّٰهَ يُسْمِعُ مَنْ يَّشَآءُ وَمَا اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَّنْ فِى الْقُبُوْرِ (سورہ فاطر۲۲) 'બેશક ! અલ્લાહ જેને ચાહે સંભળાવે, અને તમારા સંભળાવ્યે તે નથી સાંભળતા જેઓ કૃબ્રોમાં છે.'' *(૨૨)*

આ આયતમાં પણ **من فى القبور** થી મુરાદ કાફિરો છે અને ''ન સંભળાવાથી'' મુરાદ મનાવી લેવું છે. અહીં પણ તેનાથી ઉપરની આયતો કરીનો છે. ઈર્શાદ :–

اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذِيْنَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَمَنْ تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِه وَ اِلَى اللّٰهِ الْمَصِيْرُ وَمَا يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَ الْبَصِيْرُ وَ لَا الظُّلُمَاتُ وَ لَا النُّوْرُ وَلَا الظِّلُّ وَ لَا الْحَرُوْرُ وَ مَا يَسْتَوِى الْاَحْيَآءُ وَلَا الْاَمْوَاتُ اِنَّ اللّٰهَ يُسْمِعُ مَنْ يَّشَآءُ وَ مَآ اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَّنْ فِى الْقُبُوْرِ اِنْ اَنْتَ اِلَّا نَذِيْرٌ (سورہ فاطر آیت ۱۸تا۲۳)

"હે મહબૂબ ! તમારું ડરાવવું એમને જ ફાયદો આપે છે જેઓ જોયા વિના પોતાના રબથી ડરે છે. અને જે પાક તથા સાફ થયો તે પોતાના જ ભલા માટે થયો. અને સૌએ અલ્લાહની જ તરફ પરત થવાનું છે. આંધળો અને દેખતો, અંધકાર તથા પ્રકાશ, સાયો અને તેજ તડકો સરખાં નથી, મુડદાં અને જીવતા સરખાં નથી. અલ્લાહ જેને ચાહે સંભળાવે અને તમે તેમને નથી સંભળાવી શકતા જેઓ કબ્રોમાં છે અને તમે અલ્લાહના અઝાબથી ડરાવનાર છો." *(આયત ૧૮ થી ૨૩)*

દરેક સમજદાર પોતે જ ફૈસલો કરી લે કે શું પ્રારંભિક આયત અને અંતિમ આયતના હોવા છતાં કોઈ ગુંજાઈશ છે કે **من فى القبور**થી કબ્રમાં દફન થયેલ મુડદાં મુરાદ હોય ? અને એ કે જો **من فى القبور**થી મુડદાં મુરાદ હોય તો આ વાત (કલામ) કેટલી કઢંગી થઈ જશે ! પ્રથમમાં ઈમાનથી પાવન થનારા ખુશનસીબો અને એનાથી વંચિત રહેનારા બદનસીબોનું વર્ણન છે અને આખરમાં **ان انت الا نذير** ફર્માવીને હુઝૂરે અકદસ ﷺને તસલ્લી આપવામાં આવી કે, "તેઓ ઈમાન કબૂલ નથી કરતા તો તમે રંજમય શા માટે થાવ છો ?! તમે તો તમારું કામ કરી આપ્યું, તમારો પ્રચાર તથા તબ્લીગનો હોદ્દો તો તમે નિભાવ્યો, દિલમાં ઈમાન પેદા કરવું એ મારું કામ છે, તમે દિલમાં રંજ ન લાવો." આ વચ્ચે મુડદાના સાંભળવા તથા મુડદાના ન સાંભળવા વિશે શો બકવાસ છે ?! હવે એવું કહેવું કે **من فى القبور**થી મુડદાં મુરાદ છે એ હકીકતમાં કુર્આનમાં ઘબ્બો લગાડવું છ. એટલા માટે જલાલૈન (પારા : ૨૨, ૩૬૬)માં ફર્માવ્યું :–

و ما يستوى الاحياء و لا الاموات المؤمنون والكفار و ما انت بمسمع من فى القبور اى الكفار شبههم بالموتىٰ فلا يجيبون

"મુડદાં અને જીવતાં સરખાં નથી, એટલે કે મો'મિનો તથા કાફિરો. અને તમારા સંભળાવ્યે એ નહીં સાંભળે જેઓ કબ્રોમાં છે એટલે કાફિરો. તેમને મુડદાં સમાન બતાવ્યા એટલા માટે તેઓ કબૂલ નહીં કરે."

અને જો ધારો કે કોઈ ભાઈને જીદ હોય કે આ આયતોમાં **موتى** અને **من فى القبور** એના હકીકી અર્થમાં જ છે અને મુરાદ કબ્રમાં પડેલાં મુડદાં છે, તો આયતે કરીમા : **فَلَمْ تَقْتُلُوْهُمْ وَ لٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ** "હે મુસલમાનો ! તમે એમને કત્લ નથી કર્યા બલ્કે અલ્લાહે કત્લ કર્યા." અને આયતે કરીમા **وَ مَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَ لٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى** "અને જ્યારે તમે (માટી) ફેંકી હતી, તો તમે ફેંકી ન હતી, હા ! અલ્લાહે ફેંકી હતી."ના પ્રકારથી છે. મતલબ એ થયો કે આ જે મુડદાં શરીર તમારી વાત સાંભળી રહ્યાં છે એ તમે તેમને નથી સંભળાવી બલ્કે અલ્લાહે સંભળાવી. **اِنَّ اللّٰهَ يُسْمِعُ مَنْ يَّشَآءُ وَ مَا اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِى الْقُبُوْرِ** આ એની જ કુદરતથી થયું છે કે એ ખાલી શરીરોમાં રૂહ ફરી પ્રવેશી જેના આવતાં જ જતા રહેલા હોશ તથા હવાસ ઠીક થઈ ગયા અને તેઓ સાંભળવા લાગ્યા.

હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનો મઝહબ : મૃત્યુ બાદ મૈયતને ઈદરાક (સમજ) હોય છે કે નહીં, એના અનુસંધાનમાં હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનનો મઝહબ આ જ હદીષથી સાબિત છે કે તે ઈદરાક તથા ઈલ્મને સ્વીકારનારાં છે. સાફ સાફ છે કે ફર્માવ્યું, હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ઈર્શાદ ફર્માવ્યો છે : "બેશક ! તે આ વખતે જરૂર જાણે છે કે જે હું કહેતો હતો હક્ક છે, તે પણ એવો અઝીમુશ્શાન ઈદરાક કે એ કાફિરોએ દુનિયામાં જે કાંઈ સાંભળ્યું હતું તે હજી પણ એમને યાદ છે." તદ્ઉપરાંત મિશ્કાતમાં ઈમામ અહમદ તથા હાકિમના હવાલાથી મરવી છે, આપ (ઉમ્મુલ મો'મિનીન) ફર્માવે છે : "એ મકાન અર્શ આસ્તામાં જ્યાં હુઝૂરે અકદસ ﷺ દફન છે હું સતર તથા હિજાબના ખાસ લિહાઝ વિના ચાલી જતી અને જીવમાં કહેતી, અહીં કોણ છે ? મારા પતિ અથવા

حديث ૮૦૨ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ عَنْ اَبِىْ اَيُّوْبَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمْ

"હઝરત અબૂ અૈયૂબ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે નબી ﷺ મદીનાથી બહાર તશરીફ [હદીષ : ૮૦૨]

قَالَ خَرَجَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ وَجَبَتِ الشَّمْسُ

લઈ ગયા અને સૂર્ય ડૂબી ચૂક્યો હતો તો એક અવાજ સાંભળ્યો એના પર ફર્માવ્યું, યહૂદીઓને તેમની ક઼બ્રોમાં

فَسَمِعَ صَوْتًا فَقَالَ يَهُوْدُ تُعَذَّبُ فِىْ قُبُوْرِهَا ـ

અઝાબ આપવામાં આવી રહ્યો છે." (બુખારી ૧/૧૮૪, મુસ્લિમ–જનાઈઝ)

પિતા ! જ્યારથી ઉમર દફન થયા, ખુદાની ક઼સમ ! હું પૂરું શરીર છુપાવ્યા વિના નથી ગઈ, ઉમરથી હયાના કારણે."

હવે જો એવું માની લેવામાં આવે કે મૈયતને કાંઈ નજર નથી આવતું તો આ હયાનો શો અર્થ ?! અને જ્યારે નજર આવવું સાબિત તો સાંભળવું એથી અધિક કક્ષાએ સાબિત ! એટલા માટે કે જ્યારે હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીન દફન બાદ (મૈયતમાં જોવાની શક્તિને) જોવાને માને છે જેથી લાઝિમ થયું કે ઈદરાક માને છે અને તે એવો ઈદરાક કે જે ક઼બ્રની બહારની દુનિયવી બાબતોનો છે, તો સાંભળવાથી ઈન્કારની કોઈ ગુંજાઈશ ન રહી. એટલા માટે કે જો દરમ્યાનમાં કોઈ જાડી ચીજ આડી હોય તો જોવું અશક્ય, પણ સાંભળવું સાબિત છે. ઈમામ મુહમ્મદે કિતાબુલ આષારમાં આ હદીષ રિવાયત કરી કે હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીને જોયું કે નવડાવતી વખતે એક સ્ત્રીના માથામાં સ્ત્રીએ જોરથી કાંસકી કરી રહી છે. તો ફર્માવ્યું, શા માટે તમારી મૈયતના પેશાનીના વાળ ખેંચો છો ?! આ ફર્માવવું એ કારણે હતું કે એનાથી મૈયતને તકલીફ થાય છે, અને તકલીફનો એહસાસ પણ ઈદરાક તથા ઈલ્મ છે. એ વાત કોની બુદ્ધિમાં સમાશે કે ખૂદ ઉમ્મુલ મો'મિનીન જોવાનું માને, સ્પર્શ માને અને સાભંળવા વિશેનો ઈન્કાર કરે ?! એટલા માટે મુજદ્દિદે આ'ઝમ આ'લા હઝરત ઈમામ અહમદ રઝા رضی اللہ عنہ એ હયાતુલ મવાતમાં ફર્માવ્યું કે ઉમ્મુલ મો'મિનીનની મુરાદ એ છે કે આ શરીરો નથી સાંભળતાં એટલા માટે કે હક઼ીક઼તમાં તેઓ મુર્દા શરીરો જ છે, ક઼બ્રોમાં શરીરો જ છે. રહી ગઈ રૂહ તો તે ઝિંદા છે અને તે ક઼બ્રમાં દફન નથી, તે સાંભળે છે જુએ છે, રાહત તથા તકલીફ મેહસૂસ કરે છે, ઈલ્મ તથા ઈદરાક ધરાવે છે. જે આ વિષયે સંપૂર્ણપણે માહિતી ચાહતો હોય તે આ મુબારક રિસાલો જરૂર પઢે જે અલગથી પણ છપાયો છે અને ફતાવા રઝવિય્યહ, ભાગ : ૪માં પણ છપાયેલો છે.

સમજૂતી : ૮૦૨

يهود અસલમાં યહૂદિય્યી હતું યા (**يا**)ને તખફીફ માટે હઝફ કરી દીધો, જેમ કે **زنجيين** તથા **زنج** તથા **افرنج**, એ જ લેહાઝથી એના પર અલિફ લામનું લાવવું અને **ى** દુરુસ્ત છે. નહીં તો અસલમાં એ મઅરફ઼ મુઅન્નષ છે, **علم للقبيلة** જેવું કે જાહેરીએ કહ્યું. તિબ્રાનીમાં આ હદીષ આ પ્રમાણે છે : હઝરત અબૂ અૈયૂબ رضی اللہ عنہ કહે છે કે સૂર્ય ડૂબ્યા પછી હું નબી કરીમ ﷺની સાથે નીકળ્યો અને મારી સાથે પાણીનો કૂજો હતો. હુઝૂરે ક઼ઝાએ હાજત ફર્માવી અને વુઝૂ બનાવ્યું પછી ફર્માવ્યું, **જે હું સાંભળું છું તે તમે સાંભળી રહ્યા છો?** મેં અર્ઝ કરી કે **અલ્લાહ વ રસૂલ સારી પેઠે જાણે છે. ફર્માવ્યું, હું તે યહૂદીઓના અવાજો સાંભળી રહ્યો છું જેમને તેમની ક઼બ્રોમાં અઝાબ આપવામાં આવી રહ્યો છે.**

حدیث ૮૦૩ حَدَّثَتْنِي بِنْتُ خَالِدِ بْنِ سَعِيْدِ بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى

''હઝરત ખાલિદ બિન સઈદ બિન આસનાં સાહબઝાદીએ હદીષ બયાન કરી કે [હદીષ : ૮૦૩]

عَنْهُمَا أَنَّهَا سَمِعَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَتَعَوَّذُ

તેમણે નબી કરીમ ﷺ ને

مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ ؕ

અઝાબે ક઼બ્રથી પનાહ માગતા સાંભળ્યા.''

(બુખારી ૧/૧૫૪, બાબુત્તઅવ્વુઝ મિન અઝાબિલ ક઼બરિ, ૨/૫૪૨ બાબુત્તઅવ્વુઝ મિન અઝાબિલ ક઼બરિ, નિસાઈ–જનાઈઝ, ૩/૨૮૭, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ)

સમજૂતી : ૮૦૩

કિતાબુદ્દા'વાતમાં એટલુ અધિક છે : રાવીએ હદીષ મૂસા ઈબ્ને ઉક઼બાએ કહ્યું કે મેં ઉમ્મે ખાલિદથી સાંભળ્યું, તેમના સિવાય અન્ય કોઈથી નથી સાંભળ્યું કે એણે (આવુ) નબી ﷺથી સાંભળ્યુ હોય. ઉમ્મે ખાલિદે કહ્યું, મેં નબી ﷺને ક઼બ્રના અઝાબથી પનાહ માગતાં સાંભળ્યા છે.

આ પરથી જાણવા મળ્યું કે આ હદીષના રાવી બિન્તે ખાલિદની કુન્નિયત ઉમ્મે ખાલિદ છે આપ સહાબિયહ્ છે. આપ હબ્શામાં પેદા થયાં. તેમની સાથે હઝરત ઝુબૈર رضی اللہ عنہ એ નિકાહ કરી લીધો હતો જેથી ખાલિદ તથા ઉમર પેદા થયા. તેમના વાલિદ હઝરત ખાલિદ બિન સઈદ બિન આસ બિન ઉમૈયા رضی اللہ عنہ સાબિક઼ીને અવ્વલીન (શરૂમાં મુસલમાન થનારા)માંથી છે. અમુક રિવાયતોના પ્રમાણે તેમનો નંબર પાંચમો છે. એમના ઈસ્લામ લાવવાનો સબબ એક ખ્વાબ બન્યો. તેમણે જોયું કે તે એક પહાડની ટોચ પર છે જેની નીચે આગ છે. તેમના બાપ સઈદ બિન આસે ચાહ્યું કે તેમને એમાં ફેંકી દે એવામાં રસૂલુલ્લાહ ﷺએ તેમની કમર પકડી લીધી. સવારમાં હઝરત અબૂબક્ર رضی اللہ عنہ ની પાસે આવ્યા અને કહ્યું, હું (મુહમ્મદ ﷺ)ની પયરવી કરીશ, એ વિના શંકાએ અલ્લાહના રસૂલ છે. તેમના બાપને જ્યારે આ ખબર મળી તો તેણે એમને ખાવા આપવાનું બંધ કરી આપ્યું અને ભાઈઓને હુકમ આપી દીધો કે એમની સાથે વાત ન કરે. એ પોતાની પત્ની બિન્તે ખાલિદ બિન અસ્અદ ખઝાઈયહની સાથે હિજરત કરીને હબ્શા ચાલ્યા ગયા. પછી ગઝવએ ખયબરના મૌક઼ા પર હઝરત જઅફર બિન અબી તાલિબ વગેરેની સાથે મદીના તયબહ પાછા આવ્યા. એમના અનુભવ માં પ્રથમ ઉમરતુલ ક઼ઝા છે. હઝરત સિદ્દીક઼ે અકબર رضی اللہ عنہ ના ખિલાફતકાળમાં અજનાદૈન અથવા મરજુસ્સફ઼રમાં શહીદ થયા. તેમનાં સાહબઝાદી ઉમ્મે ખાલિદ رضی اللہ عنہا એ કહ્યું, સૌ પ્રથમ તસ્મિયહ્ (બિસ્મિલ્લાહ શરીફ઼) મારા વાલિદે લખી. આ સર્વ વિગત ઈસાબા, ભાગ : ૧થી લેવામાં આવી છે. એ બની ઉમૈયામાં સૌ પ્રથમ ઈસ્લામથી પાવન થયા. તેમના બે ભાઈ અબાન, અમ્ર رضی اللہ عنہما પણ ઈસ્લામની દૌલતથી માલામાલ થયા.

ક઼બ્રના અઝાબથી પનાહ : હુઝૂર ﷺ ઉમ્મતના ઈજમાઅથી ''મઅસૂમ'' છે. દુનિયા તથા આખેરતના દરેક અઝાબથી સુરક્ષિત છે, બલ્કે અન્યોને બચાવનારા છે. હુઝૂર ﷺનું ક઼બ્રના અઝાબથી પનાહ માગવું ઉમ્મતની તા'લીમના માટે હતું.

حديث ૮૦૪ عَنْ اَبِىْ هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ [હદીષ : ૮૦૪]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُوْ اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَعُوْذُبِكَ مِنْ

ફર્માવ્યું, તમારામાંથી જ્યારે કોઈ મૃત્યુ પામે તો એના સમક્ષ એનું ઠેકાણુ સવાર સાંજ પેશ કરવામાં આવે છે,

عَذَابِ الْقَبْرِ وَمِنْ عَذَابِ النَّارِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَمِنْ

જો જન્નતી છે તો જન્નતીઓમાંથી અને જો જહન્નમી છે તો જહન્નમીઓમાંથી, અને તેને કહેવામાં આવે છે,

فِتْنَةِ الْمَسِيْحِ الدَّجَّالِ ؕ

આ તારું ઠેકાણુ છે. એવું ત્યાં સુધી થતુ રહેશે કે અલ્લાહ ક્યામતના દિવસે તેને ક઼બ્રથી ઉઠાડે."

(બુખારી ૧/૧૮૪, મુસ્લિમ–સિફ઼તુ અહલુન્નાર, નિસાઈ–જનાઈઝ)

حديث ૮૦૫ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૮૦૫]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اِنَّ اَحَدَكُمْ اِذَا مَاتَ عُرِضَ

તમારામાંથી જ્યારે કોઈ મૃત્યુ પામે તો એના સમક્ષ એનું ઠેકાણુ સવાર સાંજ પેશ કરવામાં આવે છે,

عَلَيْهِ مَقْعَدُهٗ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ اِنْ كَانَ مِنْ اَهْلِ الْجَنَّةِ فَمِنْ اَهْلِ

જો જન્નતી છે તો જન્નતીઓમાંથી અને જો જહન્નમી છે તો જહન્નમીઓમાંથી, અને તેને કહેવામાં

الْجَنَّةِ وَاِنْ كَانَ مِنْ اَهْلِ النَّارِ فَمِنْ اَهْلِ النَّارِ فَيُقَالُ هٰذَا مَقْعَدُكَ

આવે છે, આ તારું ઠેકાણુ છે. એવું ત્યાં સુધી થતુ રહેશે કે અલ્લાહ

સમજૂતી : ૮૦૪

આ જ હદીષ થોડાક ફેરફાર સાથે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સિદ્દીક઼ા رضی اللہ عنہا થી પણ મરવી છે જે વર્ણન થઈ ચૂકી, ત્યાં વિગતે ચર્ચા થઈ ચૂકી છે.

સમજૂતી : ૮૦૫

ક઼બ્રમાં દિવસ, રાત, સવાર, સાંજ નથી. મુરાદ એ છે કે દુનિયાના સવાર સાંજના સમયે દરરોજ બે વાર દેખાડવામાં આવશે. આ પણ અઝાબની અતિશય ગંભીર સ્થિતિ છે જે ક઼બ્રમાં થશે.

حَتّٰى يَبْعَثَكَ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ـه

ક્યામતના દિવસે તેને ક્બ્રથી ઉઠાડે." (બુખારી ૧/૧૮૪, મુસ્લિમ–સિફતુ અહલુન્નાર, નિસાઈ–જનાઈઝ)

حديث ૮૦૬ عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ اَنَّهٗ سَمِعَ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ رَضِىَ اللّٰهُ

"હઝરત બરાઅ્ બિન આઝિબ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે જ્યારે હઝરત ઈબ્રાહીમનો [હદીષ : ૮૦૬]

تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا تُوُفِّىَ اِبْرَاهِيْمُ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

વિસાલ થઈ ગયો તો રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું,

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ لَهٗ مُرْضِعًا فِى الْجَنَّةِ ـه

તેમના માટે જન્નતમાં એક દૂધ પીવડાવનારી છે."

(બુખારી ૧/૧૮૪, ૧/૪૬૧, બદ્ઉલ ખલ્ક, ૨/૯૧૪ અલ અદબ, ઈબ્ને માજહ–અલ જનાઈઝ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૪/૨૮૪)

حديث ૮૦૭ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَّضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ سُئِلَ رَسُوْلُ اللّٰهِ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺ થી મુશ્રિકોની [હદીષ : ૮૦૭]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ اَوْلَادِ الْمُشْرِكِيْنَ فَقَالَ ، اَللّٰهُ

ઔલાદના બારામાં પૂછવામાં આવ્યું તો ફર્માવ્યું, અલ્લાહે જ્યારે એમને પેદા કર્યા હતાં

સમજૂતી : ૮૦૬ વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે લગભગ અઢાર મહિનાના હતા એવામાં હઝરત ઈબ્રાહીમ رضی اللہ عنہ વિસાલ કરી ગયા. કેમ કે રઝાઅતના (દૂધ પીવાના) દિવસો પૂરા થયા ન હતા. અલ્લાહ عزوجل એ તેમને એ મર્તબો અતા ફર્માવ્યો કે જન્નતમાં એમને દૂધ પીવડાવનારી દાયણ અતા કરી. આ હદીષથી સાબિત થયું કે મુસલમાનોની નાબાલિગ ઔલાદ જે મૃત્યુ પામે તે જન્નતમાં છે. એના પહેલાં હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ ની તે હદીષ લાવ્યા છે કે જેનાં ત્રણ નાબાલિગ બાળકો મૃત્યુ પામે તેને અલ્લાહ જન્નતમાં દાખલ કરશે. અને હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ ની હદીષ લાવ્યા જેમાં છે, આ બાળકો તેના માટે જહન્નમથી આડ બની જશે. આ બંનેવ હદીષોથી પણ સાબિત કે મુસલમાનોના નાબાલિગ બાળકો જન્નતમાં રહેશે.

સમજૂતી : ૮૦૭ જે નાબાલિગ બાળકો મૃત્યુ પામે છે તેઓ ક્યાં રહેશે ? આ ખૂબ જ વિવાદાસ્પદ મસ્અલો છે જેમાં હમેશાંથી વિવાદ ચાલતો આવે છે. એના બારામાં નવ કથનો છે. પ્રથમ : એ અલ્લાહ عزوجل ની મરજી પર છે તે જેવો ચાહે એમની સાથે મામલો કરે. આ હમ્માદ બિન સલમા, હમ્માદ બિન ઝયદ, અબ્દુલ્લાહ બિન મુબારક તથા ઈસ્હાક્નો મઝહબ છે. બયહક્ીએ ખાસ કાફિરોનાં બાળકોના બારામાં ઈમામ શાફઈનો પણ આ જ મઝહબ નક્લ કર્યો છે. ઈમામ માલિકથી એના બારામાં કોઈ સ્પષ્ટ ક્રૌલ નક્લ થયેલ નથી, પણ તેમના સાથીઓએ એ સ્પષ્ટતા કરી છે કે મુસલમાનોનાં બાળકો જન્નતમાં રહેશે અને કાફિરોનાં બાળકો અલ્લાહની મશિય્યત (મરજી) પર છે. એમની દલીલ આ જ હદીષ છે કે ફર્માવ્યું, **الله اعلم بما كانوا عاملين** " અલ્લાહ સારી રીતે જાણે છે કે તેઓ શું કરવાના હતાં." બીજું : તેઓ પોતાનાં માબાપને તાબે છે, મુસલમાનોનાં બાળકો

إِذْ خَلَقَهُمْ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ ﴿

તો તે સારી રીતે જાણતો હતો કે આ શું કરશે.''

(બુખારી ૧/૧૮૫, ૨/૯૭૮, અલ્ કદ્ર, મુસ્લિમ–અલ્ કદ્ર, અબૂ દાઊદ–સુન્નત, નિસાઈ–જનાઈઝ)

حديث ૮૦૮ عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ كَانَ

''હઝરત સમુરહ બિન જુન્દુબ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺ જ્યારે નમાઝ **[હદીષ : ૮૦૮]**

النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا صَلَّى صَلٰوةً أَقْبَلَ عَلَيْنَا

પઢીને ફારિગ થતા તો પોતાનો ચહેરો મુબારક અમારા તરફ કરીને ધ્યાનિત થતા અને ફર્માવતા, આજે રાતે

તેમની સાથે જન્નતમાં અને કાફિરોનાં બાળકો જહન્નમમાં. એનું સમર્થન અમુક ઝઈફ હદીષોથી પણ થાય છે. આ ખારજીઓના ફિર્કા અઝારકાનો મઝહબ છે. ત્રીજુ : તેઓ જન્નત તથા દોઝખની વચ્ચે રહેશે, કેમ કે તેમણે કોઈ એવો અકીદો નથી રાખ્યો અને ન કોઈ એવો અમલ કર્યો જેના બદલામાં જન્નત કે દોઝખમાં જાય. ચોથુ : તેઓ જન્નતીઓના સેવક બનશે. એના બારામાં હઝરત અનસ તથા હઝરત સમુરહ બિનજુન્દુબ رضی اللہ عنہما થી ઝઈફ હદીષ પણ રિવાયત થઈ છે. પાંચમુ : તેઓ માટી બની જશે. આ ષમામા બિન અન્તરસથી નકૂલ થયેલ છે. છઠ્ઠુ : જહન્નમમાં રહેશે. સાતમુ : કયામતના દિવસે એમની પરીક્ષા લેવામાં આવશે, તેમના માટે આગ બુલંદ કરવામાં આવશે અને એમાં જવાનો હુકમ થશે. જેઓ આજ્ઞાપાલન કરશે અને એમાં દાખલ થશે તેમના પર એ આગ ઠંડી તથા સલામતીવાળી થઈ જશે અને જેઓ નાફર્માની કરશે તેમને અઝાબ આપવામાં આવશે. આઠમુ : તવક્કુફ એટલે મૌન. નવમુ : ઈમ્સાક (ચૂપ રહેવુ) આ બંનેવ મઝહબ નજીક નજીક છે.

આ મઝહબોનું બયાન હતું, પણ અલ્લામા નવવીએ (શરહે મુસ્લિમ, ૨/૩૩૭)માં ફર્માવ્યું, ઉમ્મતના વિશ્વસનીય ઉલમાનો એના પર ઈજમાઅ છે કે મુસલમાનોનાં બાળકો જન્નતમાં રહેશે. અને કાફિરોનાં બાળકોના બારામાં ત્રણ મઝહબ છે : મોટાભાગનાનો મઝહબ એ છે કે તેઓ જહન્નમમાં જશે અને એક ગિરોહે મૌન દર્શાવ્યું. અને સહીહ મઝહબ એ છે કે એઓ પણ જન્નતમાં જશે. આ જ મોહક્કિકોનો મઝહબ છે. એની દલીલ હમણા આવનારી હદીષ છે.

ઈમામ બુખારીએ અહીં પ્રકરણનું ટાઈટલ આ રાખ્યું છે : ''મુશ્રિકોની ઔલાદના બારામાં શું કહેવામાં આવ્યું ?'' એનાથી પરથી જાહેર થાય છે કે એમનો મઝહબ પણ તવકૂકુફ છે પરંતુ આ પ્રકરણમાં જે હદીષો લાવ્યા છે એમનામાંથી બે હદીષો દ્વારા તવકૂકુફ સાબિત થાય છે અને બેથી એ કે તેઓ જન્નતમાં જશે. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ની ચર્ચા હેઠળની હદીષ અને પ્રથમ હદીષથી તવકૂકુફ સાબિત થાય છે. અને હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ની બીજી હદીષ **كل مولود يولد علىٰ الفطرة** અને હઝરત સમુરહની હદીષથી સાબિત થાય છે કે તેઓ જન્નતમાં રહેશે, એ એના પ્રતિ નિર્દેશ છે કે એમનો મઝહબ પણ તવકૂકૂફ છે.

સમજૂતી : ૮૦૮

પરિપૂર્ણતા : આ હદીષ અહીંયા કરતાં અન્ય પ્રકરણોમાં ટૂંકાણમાં છે. અલ્બત્ત કિતાબુત્તા'બીરમાં આનાથી પણ વધુ તફસીલ અધિક વધારા સાથે છે અલ્બત્ત થોડુક આગળ પાછળ છે. ત્યાં આલિમે બેઅમલનો કિસ્સો

بِوَجْهِهٖ فَقَالَ مَنْ رَاٰى مِنْكُمُ اللَّيْلَةَ رُؤْيَا قَالَ فَاِنْ رَاٰى اَحَدٌ

તમારામાંથી કોઈએ કોઈ ખ્વાબ જોયો છે ? હવે જો કોઈએ કોઈ ખ્વાબ જોયો હોય તો બયાન કરતું. એના પર

قَصَّهَا فَيَقُوْلُ مَا شَاءَ اللّٰهُ فَسَاَلَنَا يَوْمًا فَقَالَ هَلْ رَاٰى مِنْكُمْ رُؤْيَا

જે અલ્લાહ ચાહતો ફર્માવતા. હુઝૂરે એક દિવસે અમને પૂછયું કે તમારામાંથી કોઈએ કોઈ ખ્વાબ જોયા છે ?

قُلْنَا لَا قَالَ لٰكِنِّيْ رَاَيْتُ اللَّيْلَةَ رَجُلَيْنِ اَتَيَانِيْ فَاَخَذَا بِيَدَيَّ فَاَخْرَجَانِيْ

અમે અર્ઝ કરી, નહીં ! તો ફર્માવ્યું, પરંતુ મેં આજે રાત્રે બે શખ્સોને જોયો કે મારી પાસે આવ્યા અને મારા

اِلٰى اَرْضٍ مُقَدَّسَةٍ فَاِذَا رَجُلٌ جَالِسٌ وَرَجُلٌ قَائِمٌ بِيَدِهٖ

બંનેવ હાથોને પકડયા અને અર્ઝે મુકદ્દસ સુધી લઈ ગયા. ત્યાં એક શખ્સ બેઠો હતો અને એક શખ્સ ઉભો

قَالَ بَعْضُ اَصْحَابِنَا عَنْ مُوْسٰى كَلُّوْبٌ مِّنْ حَدِيْدٍ يُدْخِلُهٗ فِيْ شِدْقِهٖ

હતો. તેના હાથમાં લોખંડનો એક આંકડો (હૂક) હતો જેને તેના જડબામાં દાખલ કરીને બોચી સુધી લઈ જતો.

حَتّٰى يَبْلُغَ قَفَاهُ ثُمَّ يَفْعَلُ بِشِدْقِهِ الْاٰخَرِ مِثْلَ ذٰلِكَ وَيَلْتَئِمُ

પછી તેના બીજા જડબાની સાથે એવું જ કરતો અને તેનું પહેલાવાળુ જડબુ ભરાઈ જતુ ફરી પાછો વળતો અને

شِدْقُهٗ هٰذَا فَيَعُوْدُ فَيَصْنَعُ مِثْلَهٗ فَقُلْتُ مَا هٰذَا قَالَا انْطَلِقْ فَا

એ જ પ્રમાણે કરતો. મેં પૂછયું, આ શું છે ? તો એ બંનેવે કહ્યું, ચાલો ! અમે ચાલ્યા ત્યાં સુધી કે ચઢા સૂતેલા

نْطَلَقْنَا حَتّٰى اَتَيْنَا عَلٰى رَجُلٍ مُضْطَجِعٍ عَلٰى قَفَاهُ وَرَجُلٌ قَائِمٌ

એક શખ્સની પાસે પહોંચ્યા. એક શખ્સ એની પાસે લોખંડનો પાયો અથવા પથ્થર લઈને ઉભો છે અને એના

પહેલો છે અને જૂઠાનો બાદમાં છે અને એ વધારે છે કે તેના ગળા તથા આંખને પણ જડબાની જેમ ચીરે છે. અને ઝાનીઓ (વ્યભિચારીઓ)ના બારામાં એ છે કે ભટ્ઠાની જેવી એક ઈમારતની પાસે આવ્યા એમાં શોરબકોર હતો. એમાં ઝાંકીને જોયું તો નગ્ન પુરૂષો સ્ત્રીઓ હતાં. જ્યારે તેમને આગની લપેટ (ઝાળ) પહોંચતી તો ચીસો પાડતા. અને વ્યાજખોરના બારામાં છે કે, અમે એક નદીની પાસે આવ્યા જે લોહીની જેમ લાલ હતી. એમાં એક શખ્સ તરી રહ્યો હતો એ તરતો તરતો નહેરના કિનારાવાળા પાસે આવે છે જેણે ઘણા બધા પથ્થરો એકત્ર કરી રાખ્યા છે તો તે એનું મોઢું ખોલીને તેમાં પથ્થર નાખી દે છે.

જહન્નમના માલિકના બારામાં છે કે અમે એવા ભયાનક ચહેરાવાળા પુરૂષની પાસે આવ્યા કે તમે વધુમાં વધુ ભયાનક સૂરતવાળો જોયો હશે એનાથી પણ વધુ ભયાનક હતો. પછી અમે એક ગાઢ બાગમાં ગયા જેની વચ્ચે એક એટલા ઊંચા કદવાળા શખ્સ છે કે તેમનુ માથુ વાતાવરણમાં એટલુ ઊંચુ છે કે હું તેને જોઈ ન શક્યો. એના પછી છે, અમે એવા મોટા બાગમાં પહોંચ્યા કે એનાથી મોટો તથા સારો બાગ મેં નથી જોયો. અને ચઢયા

عَلٰى رَأْسِهٖ بِفِهْرٍ اَوْ صَخْرَةٍ فَيَشْدَخُ بِهَا رَأْسَهٗ فَاِذَا ضَرَبَهٗ

વડે એના માથાને મારે છે. જ્યારે મારતો તો પથ્થર સરકી જતો. એ શખ્સ જઈને તે પથ્થરને લઈ આવતો. તે

تَدَهْدَهَ الْحَجَرُ فَانْطَلَقَ اِلَيْهِ لِيَاْخُذَهٗ فَلَا يَرْجِعُ اِلٰى هٰذَا حَتّٰى

જ્યાં સુધીમાં પાછો ફરતો તેનું માથુ ઠીક થઈ જતુ અને એનુ માથુ એવું જ થઈ જતું જેવું પહેલાં હતું. તે શખ્સ

يَلْتَئِمَ رَأْسُهٗ وَعَادَ رَأْسُهٗ كَمَا هُوَ فَعَادَ اِلَيْهِ فَضَرَبَهٗ قُلْتُ مَنْ هٰذَا

પાછો વળીને ફરી તેને મારતો. મેં પૂછયું, આ કોણ છે ? તે બંનેવે કહ્યું, તશરીફ લઈ ચાલો ! હવે અમે ભટ્ઠાની

قَالَا انْطَلِقْ فَانْطَلَقْنَا اِلٰى ثَقْبٍ مِثْلِ التَّنُّوْرِ اَعْلَاهُ ضَيِّقٌ وَاَسْفَلُهٗ

જેવા એક કાણા પર પહોંચ્યા. તેની ઉપરનો હિસ્સો સાંકડો હતો અને નીચેનો પહોળો. એની નીચે આગ

وَاسِعٌ تَتَوَقَّدُ تَحْتَهٗ نَارٌ فَاِذَا اقْتَرَبَ اِرْتَفَعُوْا حَتّٰى كَادُوْا اَنْ يَخْرُجُوْنَ

ભડકી રહી છે. પછી જ્યારે તેઓ ઉપર નજીક થતા એટલા કે જણાતુ કે નીકળી પડશે ત્યારે આગ ઠંડી થઈ

فَاِذَا خَمَدَتْ رَجَعُوْا فِيْهَا وَفِيْهَا رِجَالٌ وَّنِسَاءٌ عُرَاةٌ فَقُلْتُ مَا هٰذَا

જતી. જ્યારે આગ ધીમી પડી જતી તો ફરી તેમાં પાછા જતા રહેતા. એમાં નગ્ન પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓ હતાં. મેં

قَالَا انْطَلِقْ فَانْطَلَقْنَا حَتّٰى اَتَيْنَا عَلٰى نَهَرٍ مِّنْ دَمٍ فِيْهِ رَجُلٌ قَائِمٌ

પૂછયું, આ શું છે ? તો એ બંને સાહબોએ કહ્યું, આગળ ચાલો ! અમે ચાલ્યા ત્યાં સુધી કે એક લોહીની નદી

وَعَلٰى وَسْطِ النَّهْرِ قَالَ يَزِيْدُ بْنُ هَارُوْنَ وَوَهْبُ بْنُ جَرِيْرٍ عَنْ

પર આવ્યા એમાં એક શખ્સ ઉભો છે અને નદીની વચ્ચે અથવા નદીના કિનારે પણ એક શખ્સ ઉભો છે જેની

તો એક એવા શહેરમાં પહોંચ્યા જે સોના તથા ચાંદીની ઈંટો વડે બનાવવામાં આવ્યું હતું. દરવાજો ખોલાવીને અંદર ગયા તો અમને એવા લોકો મળ્યા કે તેમનું અડધુ ધડ ખૂબસૂરતથી અધિક ખૂબસૂરત અને અડધુ બદ્સૂરતથી બદ્સૂરત હતું. મારા બંનેવ સાથીઓએ એ લોકોને કહ્યું, અમારી સાથે આવો ! અને આ નહેરમાં જાવ. એક પહોળી નહેર વહી રહી હતી તેનું પાણી સફેદ ચમકદાર હતું. તે નહેરમાં એ લોકો ગયા અને નીકળ્યા તો તેમની બદ્સૂરતી જતી રહી અને અતિસુંદર થઈ ગયા. મને તે બંનેવે બતાવ્યું કે આ જન્નતે અદન છે અને આપની જગા આ છે. મેં ઉપર નજર ઉઠાવી જોયું કે એક પર એક જામેલાં વાદળોની જેમ એક મહેલ છે, તે બંનેવે કહ્યું, આ આપની જગા છે. અંતમાં એટલુ અધિક છે કે હઝરત ઈબ્રાહીમ عليه السلام ની આસપાસ તે બાળકો છે જેઓ ફિતરત પર મૃત્યુ પામ્યાં છે. કેટલાક મુસલમાનોએ અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! અને મુશ્રિકોનાં બાળકો પણ ?! તો ફર્માવ્યું, અને મુશ્રિકોનાં બાળકો પણ.

અર્ઝે મુક્દ્દસ : એનાથી બયતુલ મુક્દ્દસ મુરાદ છે. મુસ્નદે ઈમામ અહમદની રિવાયતમાં છે, એક ઉઘાડી

جَرِيْرُ بْنُ حَازِمٍ وَعَلٰى شَطِّ النَّهْرِ رَجُلٌ بَيْنَ يَدَيْهِ حِجَارَةٌ

આગળ પથ્થરો છે. જે શખ્સ નદીમાં છે તે આગળ આવે છે, જ્યારે ચાહતો કે નીકળી જાય, તે શખ્સ પથ્થર

فَاَقْبَلَ الرَّجُلُ الَّذِيْ فِي النَّهْرِ فَاِذَا اَرَادَ اَنْ يَّخْرُجَ رَمَاهُ الرَّجُلُ

વડે તેના મોઢા પર મારે છે તો એને ત્યાં જ પાછો મોકલી દે છે જ્યાં હતો. જ્યારે ફરી તે આવે છે કે નીકળી

بِحَجَرٍ فِيْ فِيْهِ فَرَدَّهُ حَيْثُ كَانَ فَجَعَلَ كُلَّمَا جَاءَ لِيَخْرُجَ رَمٰى فِيْ

જાય તો તેના મોઢા પર તે શખ્સ બીજો પથ્થર મારે છે, તો જ્યાં હતો ત્યાં પાછો વળી જાય છે. મેં પૂછયું, આ

فِيْهِ بِحَجَرٍ فَيَرْجِعُ كَمَا كَانَ فَقُلْتُ مَا هٰذَا قَالَا انْطَلِقْ فَانْطَلَقْنَا

શું છે ? તો એ બંનેવે કહ્યું, ચાલો ! પછી અમે ચાલ્યા ત્યાં સુધી કે એક હર્યાભર્યા બાગ સુધી પહોંચ્યા જેમાં

حَتّٰى اَتَيْنَا اِلٰى رَوْضَةٍ خَضْرَاءَ فِيْهَا شَجَرَةٌ عَظِيْمَةٌ وَّفِيْ اَصْلِهَا

એક મોટા ઝાડના મૂળમાં એક બુઝુર્ગ છે અને કેટલાંક બાળકો છે, અને એ ઝાડની નજીક એક શખ્સ છે જેની

شَيْخٌ وَّصِبْيَانٌ وَّاِذَا رَجُلٌ قَرِيْبٌ مِّنَ الشَّجَرَةِ بَيْنَ يَدَيْهِ نَارٌ

આગળ આગ છે જેને ભડકાવી રહ્યો છે. તે બંનેવ મને લઈને એ ઝાડ પર ચઢયા અને મને એવા ઘરમાં લઈ

يُّوْقِدُهَا فَصَعِدَا بِيْ فِي الشَّجَرَةِ فَاَدْخَلَانِيْ دَارًا لَمْ اَرَ قَطُّ اَحْسَنَ

ગયા કે એનાથી સારું ઉમદા કોઈ ઘર મેં જોયું ન હતું. એમાં અમુક વૃદ્ધ અમુક યુવાન પુરૂષો છે અને અમુક

وَاَفْضَلَ مِنْهَا فِيْهَا رِجَالٌ شُيُوْخٌ وَّشَبَابٌ وَّنِسَاءٌ وَّصِبْيَانٌ ثُمَّ

સ્ત્રીઓ અને અમુક બાળકો છે. પછી મને એ ઘરથી બહાર લાવ્યા અને એ ઝાડ પર લઈને ચઢયા અને મને

ભૂમિ પર લઈ ગયા. જાહેર છે કે બંનેમાં વિરોધાભાસ નથી.

પ્રકરણની સાબિતી : હદીષનો એ હિસ્સો કે હઝરત ઈબ્રાહીમ عليه السلام ની પાસે લોકોનાં બાળકો હતાં. એની દલીલ છે કે નાબાલિગ બાળકો જન્નતમાં જશે. એના સામાન્યપણા (ઉમૂમ)માં કાફિરોનાં બાળકો પણ સામેલ છે બલ્કે તઅબીરુર્રુયાની રિવાયત એના પર દલીલ છે કે કાફિરોનાં બાળકો પણ જન્નતમાં જ રહેશે.

અલ્લાહની તૌફીક़થી હું કહું છું : એનાથી ઉલ્ટી બીજી હદીષો છે, દા.ત. આ જ પ્રકરણની પ્રથમ હદીષ કે ફર્માવ્યું, અલ્લાહ સારી રીતે જાણે છે કે તેઓ શું કરવાનાં હતાં. તેમજ મિશ્કાતની આ હદીષ કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ખદીજતુલ કુબ્રા رضی اللہ عنہا એ પોતાના તે બે બાળકોના બારામાં પૂછયું જે પ્રથમ પતિથી હતાં. તો ફર્માવ્યું, જહન્નમમાં છે ! પૂછયું કે હુઝૂરથી જે હતાં તે ? તો ફર્માવ્યું, જન્નતમાં ! પછી ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, મો'મિનો તથા તેમની ઔલાદ જન્નતમાં છે અને મુશ્રિકો તથા તેમની ઔલાદ જહન્નમમાં પછી હુઝૂરે આ આયત તિલાવત કરી : وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ (سورہ طور۲۱) "ઈમાનવાળાઓની અવલાદ તેમના તાબે

أَخْرَجَانِيْ مِنْهَا فَصَعِدَا إِلَى الشَّجَرَةِ فَأَدْخَلَانِيْ دَارًا هِيَ أَحْسَنُ وَ

એક ઘરમાં લઈ ગયા જે પહેલાં કરતાં પણ સારુ અને ઉમદા હતું, એમાં કેટલાક વૃદ્ધ કેટલાક યુવાન હતા. મેં

أَفْضَلُ فِيْهَا شُيُوْخٌ وَشَبَابٌ قُلْتُ طَوَّفْتُمَانِيْ اللَّيْلَةَ فَأَخْبِرَانِيْ عَمَّا

કહ્યું, તમે બંનેવે મને રાતભર ઘુમાવ્યો હવે જે કાંઈ મેં જોયું છે એને દર્શાવો. બંનેવે કહ્યું, જરૂર ! તે જેનું જડબુ

رَأَيْتُ قَالَا نَعَمْ أَمَّا الَّذِيْ رَأَيْتَهُ يُشَقُّ شِدْقُهُ فَكَذَّابٌ يُحَدِّثُ

ચીરવામાં આવતુ હતુ જૂઠો છે, જે જૂઠુ બોલે છે અને એનાથી નક્લ કરીને દૂર દૂર પહોંચી જાય છે એની સાથે

بِالْكِذْبَةِ فَتُحْمَلُ عَنْهُ حَتَّى تَبْلُغَ الْآفَاقَ فَيُصْنَعُ بِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

ક્યામત સુધી આ જ કરવામાં આવશે. અને જેના માથાને કચુંડવામાં આવતુ હતું તે છે જેને અલ્લાહ

وَالَّذِيْ يُشْدَخُ رَأْسُهُ فَرَجُلٌ عَلَّمَهُ اللهُ الْقُرْآنَ فَنَامَ عَنْهُ

તઆલાએ કુર્આનનો ઈલ્મ અતા ફર્માવ્યો તેનાથી ગાફેલ થઈને રાત્રે સૂતો અને દિવસમાં એના પર અમલ ન

بِاللَّيْلِ وَلَمْ يَعْمَلْ فِيْهِ بِالنَّهَارِ يُفْعَلُ بِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَالَّذِيْ رَأَيْتَهُ

કર્યો એની સાથે ક્યામત સુધી આ જ કરવામાં આવશે. અને જેમને ગુફામાં જોયાં એ લોકો ઝાની છે, અને

فِي النَّقْبِ فَهُمُ الزُّنَاةُ وَالَّذِيْ رَأَيْتَهُ فِي النَّهَرِ آكِلُو الرِّبَاءِ وَالشَّيْخُ

જેમને નદીમાં જોયા વ્યાજખોર છે. અને એ ઝાડના મૂળમાં જે બુઝુર્ગ હતા તે ઈબ્રાહીમ છે અને એમની

الَّذِيْ فِيْ أَصْلِ الشَّجَرَةِ إِبْرَاهِيْمُ وَالصِّبْيَانُ حَوْلَهُ فَأَوْلَادُ النَّاسِ

આસપાસ લોકોનાં બાળકો છે. અને જે આગ ભડકાવી રહ્યા છે તે માલિક જહન્નમના ખાઝિન છે. અને તે

છે." તેમજ મિશ્કાત (૧/૩૨), અબૂ દાઉદ (૨/૨૯૨)માં ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી રિવાયત છે કે, મેં અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! મો'મિનોની અવલાદ ક્યાં હશે ? તો ફર્માવ્યું, પોતાના બાપદાદા સાથે. મેં અર્ઝ કરી, અમલ વિના ? તો ફર્માવ્યું કે અલ્લાહ સારી રીતે જાણે છે કે તે શું કરવાનાં હતાં. અને મુશ્રિકોની ઔલાદ ? તો ફર્માવ્યું, પોતાના બાપદાદા સાથે. મેં અર્ઝ કરી, અમલ વિના ?! તો ફર્માવ્યું કે અલ્લાહ સારી રીતે જાણે છે કે તેઓ શું કરવાનાં હતાં.

તેમજ હમણા હદીષ વર્ણન થઈ ચૂકી કે યહૂદી બાળક જ્યારે મુસલમાન થઈ ગયો તો ફર્માવ્યું, એ અલ્લાહનો શુક્ર છે જેણે એને જહન્નમથી બચાવ્યો. એનાથી સાબિત થયું કે જો મુસલમાન ન થાત તો જહન્નમમાં જાત.

મઝહબે અહનાફ (હનફીઓનો મઝહબ) : જ્યારે દલીલો ટકરાવવાળી છે અને કોઈને અગ્રતા આપવાની કોઈ સ્થિતિ નથી તો હક્ક એ જ છે જે હનફીઓ કહે છે કે તવક્કુફ કરવો જોઈએ. ઈમામ અબુલ

وَالَّذِيْ يُوْقِدُ النَّارَ مَالِكٌ خَازِنُ النَّارِ وَالدَّارُ الْاُوْلٰى الَّتِيْ دَخَلْتَ

પહેલું ઘર જેમાં તશરીફ લઈ ગયા હતા આમ મુસલમાનોનું ઘર છે અને આ શહીદોનું.

دَارُ عَامَّةِ الْمُؤْمِنِيْنَ وَاَمَّا هٰذِهِ الدَّارُ فَدَارُ الشُّهَدَاءِ وَاَنَا جِبْرَئِيْلُ وَهٰذَا

અને હું જિબ્રઈલ છું અને આ મીકાઈલ છે. તમારા માથાને ઉઠાવો, મેં મારા માથાને ઉઠાવ્યું તો મારા ઉપર

مِيْكَائِيْلُ فَارْفَعْ رَاْسَكَ فَرَفَعْتُ رَاْسِيْ فَاِذَا فَوْقِيْ مِثْلُ السَّحَابِ

વાદળ જેમ છે. તેમણે બતાવ્યું, આ આપની જગા છે. હવે મેં કહ્યું, મને છોડી દો હું મારા ઘરમાં જાઉં.

قَالَا ذٰلِكَ مَنْزِلُكَ فَقُلْتُ دَعَانِيْ اَدْخُلْ مَنْزِلِيْ قَالَا اِنَّهٗ بَقِيَ

તો કહ્યું, આપની ઉમર હજી બાકી છે જેને પૂર્ણ નથી કરી,

لَكَ عُمُرٌ لَمْ تَسْتَكْمِلْهُ فَلَوِ اسْتَكْمَلْتَ اَتَيْتَ مَنْزِلَكَ ۝

જ્યારે એને પૂરી કરશો ત્યારે તમારા ઘરે તશરીફ લઈ જશો."

(બુખારી ૧/૧૮૫, ૧/૨૭૯ અલ બુયૂઅ, ૧/૩૯૧ અલ જિહાદ, ૧/૪૫૭ બદઉલ ખલ્ક, ૧/૪૭૩, ઝિકુલ અંબિયા, ૧/૧૫૩ સલાતુલ્લૈલ, ૧/૯૦૦ અલ્ અદબ, ૧/૧૦૪૩ તઅબીરુર્રુયા, ઈબ્ને માજહ–તિજારત, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૫/૧૪)

حدیث ૮૦૯

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ دَخَلْتُ عَلٰى اَبِيْ بَكْرٍ

"ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, હું અબૂબકની પાસે ગઈ [હદીષ : ૮૦૯]

فَقَالَ فِيْ كَمْ كَفَنْتُمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ فِيْ ثَلٰثَةِ

તો તેમણે પૂછયું, નબી ﷺને કેટલાં કપડાંમાં કફન પહેરાવવામાં આવ્યું હતું ? મેં બતાવ્યું કે ત્રણ સફેદ

બરકાત નસફીએ કાફીમાં ફર્માવ્યું કે તવક્કુફનો મતલબ એ છે કે મુશ્રિકોનાં તમામ બાળકોના બારામાં એક હુકમ નથી લગાડી શકતા, એમાં અમુક નજાત પામશે અને અમુક અઝાબ. આ જ ઈમામ માલિકનો મઝહબ છે. જેવું કે અલ્લામા અબ્દુલબરે તમ્હીદમાં વર્ણન કર્યું છે. અને ઈમામ શાફઈનો પણ. અને ઈમામ અહમદથી બે કથનો રિવાયત થયાં છે. અલ્બત્ત ઈબ્ને કૈયિમે શિફાઉલ અલીલમાં ઈખ્તિયાર કર્યું કે નજાત પામશે. આજકાલના નજદીઓએ પણ એની જ તક્લીદ કરી છે. મશ્હૂર એ કરવામાં આવે છે કે ઈબ્ને તયમિયાનો પણ આ જ મઝહબ છે પણ એના ફત્વામાં તવક્કુફ છે.

સમજૂતી : ૮૦૯

હઝરત સિદ્દીકે અકબર رضی اللہ عنہ જુમ્આની રાતે ઈશા તથા મગરિબની વચ્ચે હિ.સ. ૧૩માં ૬૩ વર્ષના થઈને અલ્લાહની રહમતમાં પહોંચી ગયા. રાતમાં જ સુબ્હ સાદિકથી પહેલાં પહેલાં હુઝૂરે અકદસ ﷺની બાજુમાં સહીહ કૌલના પ્રમાણે એ રીતે દફન છે કે તેમનો ચહેરો મુબારક હુઝૂરે અકદસ ﷺના સીના મુબારકની સામે છે અને હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ નો એમના સીનાના સામે છે. એના કારણે જ હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ

اَثْوَابٍ بِيْضٍ سَحُوْلِيَّةٍ لَيْسَ فِيْهَا قَمِيْصٌ وَلَا عِمَامَةٌ وَقَالَ لَهَا فِيْ

સહૂલી કપડામાં જેમાં (સીવડાવેલો) કુર્તો અને અમામો ન હતાં. અને તેમણે ઉમ્મુલ મો'મિનીનને પૂછયું,

اَيِّ يَوْمٍ تُوُفِّيَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ

ક્યા દિવસે રસૂલુલ્લાહ ﷺની વફાત થઈ હતી ? ઉમ્મુલ મો'મિનીને બતાવ્યું. પીરના રોજ. તેમણે પૂછયું,

قَالَ فَاَيُّ يَوْمٍ هٰذَا قَالَتْ يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ قَالَ اَرْجُوْ فِيْمَا بَيْنِيْ وَبَيْنَ اللَّيْلِ

આજે કયો દિવસ છે ? તેમણે અર્ઝ કરી, પીર ! તો ફર્માવ્યું, હું ઉમ્મીદ કરું છું કે મારી વફાત આ સમય અને

فَنَظَرَ اِلٰى ثَوْبٍ عَلَيْهِ كَانَ يُمَرَّضُ فِيْهِ بِهٖ رَدْعٌ مِّنْ زَعْفَرَانٍ فَقَالَ

રાતના દરમ્યાન છે. પછી પોતાના તે કપડાંને જોયાં જે એમના શરીર પર હતાં જેમાં બીમારીના દિવસો

اُغْسِلُوْا ثَوْبِيْ هٰذَا وَزِيْدُوْا عَلَيْهِ ثَوْبَيْنِ فَكَفِّنُوْنِيْ فِيْهِمَا قُلْتُ اِنَّ

પસાર કરી રહ્યા હતા, જેના પર જઅફરાનનો ઘબ્બો હતો. તો ફર્માવ્યું કે મારાં આ કપડાંને ધોઈ લેજો અને બે

هٰذَا خَلَقٌ قَالَ اِنَّ الْحَيَّ اَحَقُّ بِالْجَدِيْدِ مِنَ الْمَيِّتِ اِنَّمَا هُوَ لِلْمُهْلَةِ

અધિક કપડાં વધારીને એમાં કફનાવજો. મેં કહ્યું, આ પૂરાણું છે ! તો ફર્માવ્યું, જીવતો મુડદા કરતાં નવાનો

فَلَمْ يَتُوَفَّ حَتّٰى اَمْسٰى مِنْ لَّيْلَةِ الثُّلَثَاءِ وَدُفِنَ قَبْلَ اَنْ يُّصْبِحَ ؕ

અધિક હક્કદાર છે. આ નવુ કપડુ મોહલતવાળાના માટે છે. પણ તે દિવસે વફાત ન થઈ ત્યાં સુધી કે જુમ્આની રાત આવી ગઈ તો વફાત થઈ અને સવારથી પહેલાં પહેલાં દફન કરી દેવામાં આવ્યા.''

رضی اللہ عنہ નો પગ હુજરા મુબારકની પૂર્વી દીવાલથી જોડાયેલો છે, ત્યાં સુધી કે જ્યારે વલીદ બિન અબ્દુલમલિકના શાસનકાળમાં હઝરત ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝે હુજરા મુબારકની દીવાલ પાડીને પાયો ખોદાવ્યો તો એમનો પગ ખુલી ગયો હતો. જેવું કે બુખારીમાં હમણા આવી રહ્યું છે.

મૃત્યુવેળાની બીમારી : હઝરત સિદ્દીકે અકબર رضی اللہ عنہ નો વિસાલ કઈ બીમારીમાં થયો એના બારામાં વિવિધ રિવાયતો છે : ૧. હુઝૂરે અકદસ ﷺની જુદાઈના સદમાથી ઘૂટાતાં ઘૂટાતાં શક્તિએ જવાબ આપી દીધો. આ હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما નો કૌલ છે. જેવું કે સૈફ ઈબ્ને ઉમરે કહ્યું છે. ઈબ્ને સઅદે ઈમામ ઝુહરીથી નકલ કર્યું કે ખાવામાં એક વરસની માત્રાનુ ઝહેર ભેળવીને કોઈએ મોકલ્યું હતું તેને હઝરત સિદ્દીકે અકબર અને હારિષ બિન કલદાએ ખાધુ. ત્યારબાદ બંનેવ બીમાર રહ્યા, અને એક વરસ થતાં એક જ દિવસે બંનેવે ઈન્તેકાલ કર્યો. એક કૌલ એ છે કે એક દિવસે ઠંડક હતી. ગુસ્લ કર્યું જેની અસરથી તાવ આવ્યો. ૧૫ દિવસ બીમાર રહીને વિસાલ ફર્માવ્યો. આ કથનોમાં ટકરાવ નથી, શક્ય છે કે ત્રણેવ સબબો એકઠા થઈ ગયા હોય.

ان الحی احق بالجدید : એ સિદ્દીકે અકબરની તવાઝોઅ (નમ્રતા) હતી, નહીં તો વિવિધ હદીષોમાં આવેલું છે કે મુડદાંને સારુ કફન આપો. અને એક રિવાયત (ઉમ્દતુલ કારી, ૮/૨૩૦ બહવાલા ઈબ્ને સઅદ)માં છે કે

حديث ૮૧૦ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا - اَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى

''ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી રિવાયત છે કે એક સાહબે [હદીષ : ૮૧૦]

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ اُمِّيْ اُفْتُلِتَتْ نَفْسُهَا وَاَظُنُّهَا لَوْ تَكَلَّمَتْ

નબી ﷺને અર્ઝ કરી, મારી મા અચાનક ઈન્તેકાલ કરી ગયાં, હું ગુમાન કરું છું કે જો અત્યારે બોલી શકત

تَصَدَّقَتْ فَهَلْ لَهَا اَجْرٌ اِنْ تَصَدَّقْتُ عَنْهَا قَالَ نَعَمْ ٥

તો સદકો કરત. જો હું તેમના તરફથી સદકો કરું તો તેમને સવાબ મળશે ?! ફર્માવ્યું, જરૂર મળશે.''

(બુખારી ૧/૧૮૬, ૧/૩૮૬ અલ્ વસાયા, મુસ્લિમ–ઝકાત–વસિયત, ઈબ્ને માજહ–વસાયા, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૬/૫૧)

حديث ૮૧૧ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ اِنْ كَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى

''ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ પોતાની [હદીષ : ૮૧૧]

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَتَعَذَّرُ فِيْ مَرَضِهٖ اَيْنَ اَنَا اَلْيَوْمَ اَيْنَ اَنَا غَدًا

વિસાલ વેળાની બીમારીમાં આઈશાની વારીમાં મોડાનો એહસાસ કરીને એ રીતે દુઃખ વ્યક્ત કરતા હતા,

ફર્માવ્યું, મને આ જ કપડામાં કફન આપજો, હું આમાં નમાઝ પઢતો હતો. એનાથી જાણવા મળ્યું કે જે લિબાસમાં ઈબાદત કરવામાં આવે તે પણ મુતબર્રક થઈ જાય છે અને એને કફન બનાવવું સહાબાની સુન્નત છે. અલ્લામા અયનીએ એક સંભાવના એ કાઢી કે શક્ય છે કે એ કપડુ હુઝૂરે અકદસ ﷺએ અતા કર્યું હોય.

للمهلة : مهلة-(انما هو للمهلة)ના કેટલાય અર્થો આવે છે. પરુ તથા પાણી જે શરીરેથી નીકળે, પીગાળવેલુ સીસુ, તેલની કાળી તલછટ, ડામરનો એક પ્રકાર મશહૂર અર્થ. અહીં બે સંભાવનાઓ છે : એક એ કે ઝમીરનો મરજઅ જદીદ હોય. હવે અર્થ આ પ્રમાણે થશે કે, નવુ કપડુ એના માટે છે જેને મોહલત છે એટલે કે જીવતા રહેવાનું છે. બીજુ એ કે એનો મરજઅ કફન હોય. જેના માટે **كفنوني** દલીલ પૂરી પાડે છે. અને **مهلة**નો અર્થ પરુનો હોય. હવે અર્થ આ પ્રમાણે થશે કે,કફન એ પાણી તથા પીપમાં ખરડાવા માટે છે જે મૈયતના શરીરેથી નીકળશે.

આ હદીષથી સાબિત થયું કે પીરના દિવસે મૃત્યુ સારું છે. એટલા માટે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺનો વિસાલ એ જ દિવસે થયો છે. એનાથી એ પણ સાબિત થાય છે કે જે દિવસે અને જે સમયે અલ્લાહ ﷻના મહબૂબ બંદાએ વિસાલ કર્યો હોય તે દિવસ તથા તે સમય મૌતના માટે સારો છે. એ જ પ્રમાણે જે દિવસ તથા જે સમય તથા જે ચીજને સાલેહ લોકોથી નિસ્બત હોય તે મુતબર્રક છે.

સમજૂતી : ૮૧૦ આ સાહબ હઝરત સઅદ બિન ઓબાદા رضی اللہ عنہ હતા, જેવું કે બીજી હદીષોમાં વર્ણન થયેલું છે. આ હદીષ ઈસાલે સવાબની અસ્લ છે જેના પર વિગતવાર ચર્ચા ઈષ્બાતે ઈસાલે ષવાબમાં થઈ ચૂકી છે અને આગળ જતાં એના પર ચર્ચા થશે.

સમજૂતી : ૮૧૧ આ હદીષ સંક્ષિપ્તપણે તથા વિસ્તારપૂર્વક બુખારી શરીફમાં જેહાદ, ફઝાઈલે સહાબા, મગ઼ાઝી, નિકાહમાં પણ છે. હુઝૂરે અકદસ ﷺની મરજી માલૂમ થયા બાદ પાક બીવીઓએ એની ઈજાઝત

اِسْتِطَاءً لِيَوْمِ عَائِشَةَ فَلَمَّا كَانَ يَوْمِي قَبَضَهُ اللّٰهُ بَيْنَ سَحْرِي وَ

આજે હું ક્યાં છું, કાલે હું ક્યાં રહીશ ! જ્યારે મારી વારીનો દિવસ થયો તો અલ્લાહે એમને એ હાલમાં ઉઠાવ્યા

نَحْرِي وَدُفِنَ فِي بَيْتِي ع ه

કે મારા સીના તથા ગળાની વચ્ચે હતા અને મારા ઘરમાં દફન થયા." (બુખારી, ૧/૧૮૬, મુસ્લિમ–ફઝાઈલે સહાબા)

حديث ૮૧૨ عَنْ سُفْيٰنَ التَّمَّارِ اَنَّهٗ حَدَّثَهٗ اَنَّهٗ رَاٰى قَبْرَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"સુફ્યાન તમ્માર થી મરવી છે કે તેમણે બયાન કર્યું કે નબી ﷺની [હદીષ : ૮૧૨]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُسَنَّمًا ع ه

કબ્રે અન્વરને જોયી છે કે તે ખાંધ જેવી છે."

حديث ૮૧૩ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ اَبِيْهِ لَمَّا سَقَطَ عَلَيْهِمُ الْحَائِطُ

"હઝરત ઉરવાથી રિવાયત છે કે વલીદ બિન અબ્દુલ મલિકના જમાનામાં જ્યારે [હદીષ : ૮૧૩]

આપી અને હુઝૂરે અકદસ ﷺ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ના ઘરે તશરીફ લઈ ગયા જેની થોડી ઘણી વિગત વર્ણન થઈ ચૂકી છે, બાકીની આગળ જતાં આવશે. એનાથી જાણવા મળ્યું કે હુઝૂરે અકદસ ﷺને હઝરત આઈશાની સાથે કેટલી મહોબ્બત હતી. આનાથી હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ની ઉચ્ચતાનું અનુમાન કરો કે તેણી મહેબૂબે ખુદા ﷺના મહેબૂબ (પ્રિય) છે. એટલા માટે જે બદ્નસીબ હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી અદાવત રાખે તે હકીકતમાં મહબૂબે ખુદાનો દુશ્મન છે. હઝરત શેરે ખુદાએ ફર્માવ્યું, તારા દુશ્મનો ત્રણ છે : ડાયરેક્ટ તારો દુશ્મન, તારા દોસ્તનો દુશ્મન અને તારા દુશ્મનનો દોસ્ત.

સમજૂતી : ૮૧૨ સુફ્યાન તમ્માર અગ્રગણ્ય તાબઈનમાંથી છે. સહાબાએ કિરામનો જમાનો મેળવ્યો પણ કોઈ સહાબીથી રિવાયત નથી કરી. આ સુફ્યાન બિન દીનાર અસ્ફરી કૂફાના રહેવાસી હતા. ઈમામ બુખારીએ એમનો કેવળ આ જ એક કૌલ વર્ણન કર્યો છે. ઈબ્ને મુઈન વગેરેએ એને સમર્થન કર્યું છે.

પરિપૂર્ણતા : ઈમામ ઈબ્ને અબી શયબાએ આટલુ અધિક કર્યું છે, અબૂબકર તથા ઉમરની કબ્રો પણ મુસન્નમ એટલે ખાંધ જેવી છે. હઝરત ઈમામ ઈબ્રાહીમ નખઈએ ફર્માવ્યું, જે શખ્સે નબી ﷺ અને સાહિબૈન (અબૂબકર, ઉમર)ની કબ્રો જોયી છે એણે મને ખબર આપી છે કે તે સૌ મુસન્નમ, જમીનથી ઉભરાયેલી (ઉઠેલી) છે, તેના પર સફેદ આરસપહાણ છે. ઈમામ શઅબીએ ફર્માવ્યું, મેં ખૂદ ઓહદના શહીદોની કબ્રો મુસન્નમ (ઉઠેલી) જોયી છે. અને હઝરત ઉમર તથા હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ની કબ્રો પણ એવી જ એટલે ખાંધ જેવી બનાવવામાં આવી હતી. આ સૌ પરથી સાબિત થયું કે કબ્રને ખાંધ જેવી ઉપસેલી બનાવવી જોઈએ, ન કે સપાટ ચબૂતરાની જેમ.

સમજૂતી : ૮૧૩ વલીદ મશહૂર ઉમવી જાલિમ અબ્દુલમલિકનો સૌથી જયેષ્ઠ પુત્ર હતો. અબ્દુલમલિકની વસિયત પ્રમાણે તેના મૃત્યુ બાદ હિ.સ. ૮૬માં તખ્તનશીન થયો અને હિ.સ. ૯૬ જમાદિઉલ આખરના મધ્યમાં મૃત્યુ પામ્યો. એના જ યુગમાં સ્પેન, તુર્કસ્તાનનો મોટાભાગનો હિસ્સો અને સિંધ ફતહ થયાં હતાં. એના યાદગાર કારનામાઓમાં દમિશ્કની જામેઅ ઉમવી છે અને મસ્જિદે નબવીનું વિસ્તરણ. જ્યારે મુસલમાનોની

فِيْ زَمَانِ الْوَلِيْدِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ اَخَذُوْا فِيْ بِنَائِهٖ فَبَدَتْ لَهُمْ قَدَمٌ

આઈશાના હુજરા (ઓરડા)ની દીવાલ (પૂર્વી) પડી ગઈ, લોકોએ એનું બાંધકામ શરૂ કરી આપ્યું તો

فَفَزِعُوْا وَظَنُّوْا اَنَّهَا قَدَمُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا

એક પગ જાહેર થયો. એના પર લોકો ગભરાઈ ગયા અને લોકોએ ગુમાન કર્યું કે આ નબી ﷺ નો કદમ છે.

وَجَدُوْا اَحَدًا يَعْلَمُ ذٰلِكَ حَتّٰى قَالَ لَهُمْ عُرْوَةُ لَا وَاللّٰهِ مَا هِيَ

કોઈ એવો શખ્સ ન મળ્યો જે એને જાણતો હોય, ત્યાં સુધી કે ઉરવાએ કહ્યું, ખુદાની કસમ !

قَدَمُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا هِيَ اِلَّا قَدَمُ عُمَرَ ؕ

આ નબી ﷺ નો કદમ નથી, આ ઉમરનો કદમ છે."

حديث ٨١٤ عَنْ هِشَامٍ عَنْ اَبِيْهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا اَنَّهَا

"ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબેર رضی اللہ عنہ ને [હદીષ : ૮૧૪]

اَوْصَتْ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ الزُّبَيْرِ لَا تَدْفِنِّيْ مَعَهُمْ وَادْفِنِّيْ مَعَ صَوَاحِبِيْ

એ વસિયત કરી કે મને એ લોકોની સાથે દફન ન કરશો, અન્ય અઝવાજની સાથે બકીઅમાં દફન કરજો. હું

بِالْبَقِيْعِ لَا اُزَكّٰى بِهٖ اَبَدًا ؕ

અહીં દફન થઈને હરગિઝ મારો તકદુસ (પવિત્રતા) જાહેર કરવા નથી ચાહતી."

(બુખારી ૧/૧૮૬, ૨/૧૦૮૯ અલ્ એઅ્તિસામ)

ખૂબ અધિક્તા થઈ અને મસ્જિદે અકદસ સાંકડી પડી તો તેણે અઝવાજે મુતહ્હરાતથી હુજરાઓ ખરીદયા અને મદીનાના વાલી હઝરત ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝને હુકમ આપ્યો કે હુજરા મુબારકને તોડી પાડીને તેને મસ્જિદે નબવીમાં સામેલ કરી લેવામાં આવે. એ મોકા પર જ્યારે હુજરાએ આઈશાની પૂર્વી દીવાલ પાડી નાખીને પાયો ખોદાવા માંડયો તો હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ નો કદમ પાક જાહેર થઈ ગયો. જગાની તંગીના કારણે તેમની કબ્ર મુબારકનો અમુક હિસ્સો પૂર્વી દીવાલની અંદર આવી ગયો હતો. હુજરા મુબારકના બાંધકામ બાદ હુજરા મુબારકની ચારેવ બાજુ એક પંચકોણી ઘેરાવ બનાવી દેવામાં આવ્યો જેનો ઉત્તરી હિસ્સો ત્રિકોણ જેવો છે.

પછી મુતવક્કિલ અબ્બાસી શહનશાહે એના પર સંગેમરમર (આરસપહાણ) ચઢાવ્યું. ત્યારબાદ હિ.સ. ૫૪૮માં અબ્બાસી શહનશાહ મુકતદાએ એનું નવેસરથી કામ કર્યું અને તેની આસપાસ સંદલ તથા આબનૂસ (લાકડાનો પ્રકાર જેની છત પહેલેથી હતી)ની છત સુધી ઊંચી જાળીઓ લગાડી દીધી.

સમજૂતી : ૮૧૪ એના બાદ હદીષ આવી રહી છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન رضی اللہ عنہا નો પ્રથમ એ જ ઈરાદો હતો કે આ જ હુજરામાં દફન થાઉં. પણ હઝરત ઉમર ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ જ્યારે ત્યાં દફન થઈ ગયા તો ઈરાદો બદલી નાખ્યો. એની પણ સંભાવના છે કે હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનની ગૈરતે એને પસંદ ન કર્યું

حديث ૮૧૫ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُوْنِ الْأَوْدِيِّ قَالَ رَأَيْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ

'અમ્ર ઈબ્ને મયમૂને કહ્યું, મેં હઝરત ઉમર બિન ખત્તાબ رضی اللہ عنہ ને જોયા. [હદીષ : ૮૧૫]

قَالَ يَا عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عُمَرَ اذْهَبْ إِلَى أُمِّ الْمُؤْمِنِيْنَ عَائِشَةَ فَقُلْ يَقْرَءُ

તેમણે પોતાના પુત્રને ફર્માવ્યું, હે અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર ! ઉમ્મુલ મોમિનીન હઝરત આઈશાની

عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَلَيْكِ السَّلَامَ ثُمَّ سَلْهَا أَنْ أُدْفَنَ مَعَ صَاحِبَيَّ

ખિદમતમાં જાવ અને તેમને અર્ઝ કરો, ઉમર બિન ખત્તાબ આપને સલામ કહે છે. ત્યારબાદ તેમને

قَالَتْ كُنْتُ أُرِيْدُهُ لِنَفْسِي فَلَأُوْثِرَنَّهُ الْيَوْمَ عَلَى نَفْسِي فَلَمَّا أَقْبَلَ

સવાલ કરો (કે હું ઈચ્છુ છું) કે મારા બંને સાથીઓની સાથે દફન થાઉં. (હઝરત ઈબ્ને ઉમરે એવું જ કર્યું

قَالَ لَهُ مَا لَدَيْكَ قَالَ أَذِنَتْ لَكَ يَا أَمِيْرَ الْمُؤْمِنِيْنَ قَالَ مَا كَانَ شَيْءٌ

તો ઉમ્મુલ મોમિનીને ફર્માવ્યું) એ જગાએ પોતાના માટે ઈચ્છા ધરાવતી હતી, આજે એમને મારા ઉપર

أَهَمَّ إِلَيَّ مِنْ ذَالِكَ الْمَضْجَعِ فَإِذَا قُبِضْتُ فَاحْمِلُوْنِيْ ثُمَّ سَلِّمُوْا ثُمَّ

અગ્રતા આપુ છું. જ્યારે તે પરત આવ્યા તો હઝરત ઉમરે પૂછ્યું, તારી પાસે શું ખબર છે ? અર્ઝ કરી,

قُلْ يَسْتَأْذِنُكَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَإِنْ أَذِنَتْ لِيْ فَادْفِنُوْنِيْ وَإِلَّا

ઉમ્મુલ મોમિનીને આપને ઈજાઝત આપી દીધી. તો ફર્માવ્યું, **આ આરામગાહથી અધિક મારી નજીક**

હોય. હુજરા મુબારકમાં હજી પણ એક કબ્રની જગા છે. હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન સલામ رضی اللہ عنہ અને સઈદ બિન મુસય્યબે ફર્માવ્યું છે કે અહીં હઝરત ઈસા عليه السلام દફન થશે. *(ઉમ્દતુલ કારી, ૮/૨૨૫)*

સમજૂતી : ૮૧૫

આ એક લાંબી હદીષનો ભાગ છે જે મનાકિબે ઉષ્માનમાં વિગતવાર આવશે. માલૂમ નહીં, ત્યાં સુધી શરહ લખવાની તૌફીક થાય કે ન થાય એટલા માટે જે હિસ્સો અહીં વર્ણન થયેલ છે એને લખી આપ્યો. કિતાબુલ એઅતેસામમાં હઝરત ઉરવાની હદીષમાં છે કે ઘણા સહાબાએ હુજરા મુબારકમાં દફન થવાની ઈજાઝત ચાહી પણ કોઈને ઈજાઝત નથી મળી. જ્યારે હઝરત ફારૂકે આ'ઝમનો પયગામ પહોંચ્યો તો વિના સંકોચ ઈજાઝત અર્પણ કરી અને તે ઈર્શાદ ફર્માવ્યો જે હદીષમાં વર્ણન થયેલ છે કે એમને મારા ઉપર અગ્રતા આપુ છું. આ પરથી જાહેર થઈ ગયું કે ઉમ્મુલ મો'મિનીનના દિલમાં હઝરત ઉમરની કેટલી અઝમત હતી. સાથોસાથ એ પણ જાહેર થઈ ગયું કે હઝરત ઉમર ઉમ્મુલ મો'મિનીનની કેટલી અદબ સાચવતા હતા. તેમના નાઝુક દિલ પર જરા સરખાં પણ દબાવ નાખવાનું પસંદ કરતા ન હતા. એટલા માટે એ પણ વસિયત કરી આપી કે ગુસ્લ તથા કફન બાદ દરે અકદસ પર હાજર થઈને ફરીવાર ઈજાઝતની દરખાસ્ત પેશ કરજો, ક્યાંક એવું ન થાય કે જાહેરી હયાતમાં રૂઆબ તથા દબાવ અનુભવીને ઈજાઝત આપી દીધી હોય. આ પોતાના હુજરામાં દફનની ઈજાઝત

فَرُدُّونِي إِلَى مَقَابِرِ الْمُسْلِمِينَ إِنِّي لَا أَعْلَمُ أَحَدًا أَحَقَّ بِهٰذَا الْأَمْرِ مِنْ هٰؤُلَاءِ

કોઈ ચીજ નથી ! જ્યારે મારી રૂહ ખેંચી લેવામાં આવે તો મને ઉઠાવીને (હઝરત આઈશાના

النَّفَرِ الَّذِينَ تُوُفِّيَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ عَنْهُمْ

દરવાજે) લઈ જજો પછી સર્વ લોકો સલામ અર્ઝ કરજો. ત્યારબાદ હે અબ્દુલ્લાહ ! તમે અર્ઝ કરજો,

رَاضٍ فَمَنِ اسْتَخْلَفُوا بَعْدِي فَهُوَ الْخَلِيفَةُ فَاسْمَعُوا لَهُ وَأَطِيعُوا فَسَمَّى

ઉમર બિન ખત્તાબ આપથી ઈજાઝત તલબ કરે છે ! જો ફરી ઈજાઝત આપે તો મને ત્યાં દફન કરજો,

عُثْمَانَ وَعَلِيًّا وَطَلْحَةَ وَالزُّبَيْرَ وَعَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ عَوْفٍ وَسَعْدَ

નહીં તો મુસલમાનોના કબ્રસ્તાનમાં પહોંચાડી દેજો. હું ખિલાફતનો હક્કદાર એ ગિરોહથી અધિક કોઈને

بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ وَوَلَجَ عَلَيْهِ شَابٌّ مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ أَبْشِرْ يَا

નથી જાણતો જેમનાથી રસૂલુલ્લાહ ﷺ રાજી હોવાની હાલતમાં દુનિયાથી વિદાય થયા. મારા પછી એ

أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بِبُشْرَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ كَانَ لَكَ مِنَ الْقِدَمِ

લોકો જેમને ખલીફા બનાવે તે ખલીફા છે, તેની વાત સાંભળવી તથા આજ્ઞાપાલન કરવું. અને ઉષ્માન

હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનની એટલી મોટી ત્યાગભાવના (ઈષાર) છે જેનું દૃષ્ટાંત રજૂ કરવાથી દુનિયા લાચાર છે.

فمن استخلفوا فهو الخليفة : એનાથી જાહેર થઈ ગયું કે સમયના ખલીફા પોતાના પછી ખલીફાની નિયુક્તિના માટે અમુક વ્યક્તિઓની કમિટી બનાવી આપે અને તેઓ કોઈને ખલીફા નિશ્ચિત કરી આપે તો એની ખિલાફત બરહક્ક છે અને જો કોઈનું નામ દર્શાવી આપે તો તે પણ બરહક્ક ખલીફા છે. જેમ કે હઝરત સિદ્દીકે અકબર رضی اللہ عنہ એ ફારૂકે આ'ઝમનું નામ સૂચવી આપ્યું. અને જો આ બંનેવ સ્થિતિઓ ન હોય તો ચૂંટવાનો હક્ક કેવળ બુદ્ધિશાળી, દીન તથા દિયાનતવાળા, બુદ્ધિ તથા દિર્ઘદૃષ્ટિવાળા હઝરાતને છે જેવું કે સિદ્દીકે અકબરનું થયું હતું.

યઝીદનું નામકરણ સહીહ ન હતું : આજકાલ વહાબીઓના વિવિધ ગૃપોના લોકો એનો ખૂબ જોરશોરથી પ્રોપેગન્ડો (દુષ્પ્રચાર) કરે છે કે યઝીદ ખલીફાએ બરહક્ક હતો. એટલા માટે સૈયદના ઈમામ હુસૈનનો વિરોધ યકીનન ! બગાવત હતો. એટલા માટે કે જ્યારે સૈયદના ઈમામ હસન મુજતબા رضی اللہ عنہ એ મુઆવિયહ رضی اللہ عنہ ને ખિલાફત સોંપી આપી તો તે ખલીફાએ બરહક્ક થઈ ગયા. પછી જ્યારે એમણે યઝીદને પોતાનો વલીદઅહદ (અનુગામી) બનાવી આપ્યો તો તે વિના શંકાએ ખલીફાએ બરહક્ક થઈ ગયો.

એનો પર ઉલમાએ ઘણુ બધું લખ્યું છે. આ ખાદિમે પણ એના પર "મકાલાતે અમજદી"માં સંતોષકારક ચર્ચા કરી છે જેને વિગતવાર જોવું હોય તે એનો અભ્યાસ કરે. અહીં એક મહત્વના મુદ્દા પ્રતિ વાંચકોનું ધ્યાન દોરવા ચાહું છું. સૈયદના ઈમામ હસન મુજતાબા رضی اللہ عنہ એ હઝરત મુઆવિયહને ગૈર મશરૂત (નાજાઈઝ) તૌર

فِي الْإِسْلَامِ مَا قَدْ عَلِمْتَ ثُمَّ اسْتُخْلِفْتَ فَعَدَلْتَ ثُمَّ الشَّهَادَةُ

તથા અલી તથા તલ્હા તથા ઝુબૈર તથા અબ્દુર્રહમાન ઈબ્ને ઔફ તથા સઅદ ઈબ્ને અબી વક્કાસનું

بَعْدَ هٰذَا كُلِّهِ فَقَالَ يَا بُنَيَّ يَا ابْنَ أَخِي وَذٰلِكَ كَفَافٌ لَا عَلَيَّ وَلَا

નામ લીધું. અને અમીરુલ મોમિનીનની ખિદમતમાં અન્સારનો એક યુવાન હાજર થયો અને અર્ઝ કરી, હે

إِلَيَّ أَوْصِ الْخَلِيفَةَ مِنْ بَعْدِي بِالْمُهَاجِرِينَ الْأَوَّلِينَ خَيْرًا

અમીરુલ મોમિનીન ! આપને અલ્લાહ ﷻની તરફથી બશારત થાય, આપ કદીમુલ ઈસ્લામ (શરૂમાં

أَنْ يُعْرَفَ لَهُمْ حَقَّهُمْ وَأَنْ يُحْفَظَ لَهُمْ حُرْمَتَهُمْ وَأَوْصِهِ

ઈમાન લાવનાર) છે અથવા ઈસ્લામમાં આપનો જે મર્તબો છે તેને જાણે છે પછી ખલીફા બનાવવામાં

بِالْأَنْصَارِ خَيْرًا الَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ أَنْ يُقْبَلَ مِنْ مُحْسِنِهِمْ

આવ્યા તો આપે ન્યાય કર્યો. પછી તે સૌના પછી શહાદત નસીબ થઈ. એના પર ફર્માવ્યું, કાશ ! કે હે

પર (બિન શર્તી) ખિલાફત અતા કરી ન હતી, જેથી એમનો એ હક્ક રહેતો કે પોતાના પછી કોઈને ખલીફા નામાંકિત કરે એ સુલહનામાની સૌથી અગત્યની અને પાયાની શર્ત એ હતી કે તમારા બાદ ખિલાફતનો હક્ક મારો હશે, અને હું ખલીફા બનીશ. આ શર્તની રૂએ મુઆવિયહ્ رضی اللہ عنہ ને પોતાની જિંદગીભર ખિલાફતનો હક્ક હતો, પોતાના બાદ કોઈને ખલીફા પસંદ કરવાનો હક્ક હાંસલ ન હતો, એટલા માટે કે એ મુત્લક (બિનશર્તી) ખલીફા ન હતા, તેમની ખિલાફત શર્તી તથા સીમિત હતી એટલા માટે એમનુ યઝીદને વલી અહદ (અનુગામી) બનાવવું સહીહ ન હતું. અને એનાથી એ કોઈ રીતે ખલીફા ન થયો. એટલા માટે સૈયદના ઈમામ હુસૈન رضی اللہ عنہ ની યઝીદની વિરુદ્ધ જદ્દોજેહદ બગાવત ન હતી બલ્કે નુબુવ્વતના તરીકા (કાયદા કાનૂન) મુજબની ખિલાફતને જીવંત રાખવાની (સ્થાપવાની) સારી કોશિશ હતી.

ثم الشهادة : હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ એ દુઆ માગ્યા કરતા હતા, હે અલ્લાહ ! મને તારા માર્ગમાં શહાદત અને તારા રસૂલના શહેરમાં વફાત અતા ફર્માવ. એ વખતે ઈસ્લામની શાનો શૌકત સૂરૈયાની ઊંચાઈએ પહોંચેલી હતી. ઈસ્લામના ગાઝીઓ હિંદ તથા ચીન, આફ્રિકાની સરહદો પાર કરી ચૂક્યા હતા. મદીના તય્યબહમાં કોઈ જેહાદની કલ્પના પણ કરી શકાતી ન હતી. જાહેરી રીતે આ દુઆનું કબૂલ થવું મુશ્કેલ હતું, પણ દુનિયાએ જોયું કે એક અલ્લાહના મહબૂબ બંદાની દુઆ કેવી રીતે કબૂલ થઈ.

શહાદતનો બનાવ : હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ એને નાપસંદ કરતા હતા કે મદીના તય્યબહમાં અજમી ગુલામો રહે, પણ હઝરત અબ્બાસનો આગ્રહ હતો કે કાંઈ વાંધો નથી. લગભગ આ એ આધારે હતું કે અરબવાસીઓ કલા કારીગરીથી અજાણ હતા અને અજમી એના નિષ્ણાત હતા. હઝરત અબ્બાસનો હેતુ એ રહ્યો હશે કે એનાથી અરબવાસીઓ શીખી લે અને રહણીકરણીમાં પ્રગતિ થાય. હઝરત મુગીરા બિન શઅબાનો એક ગુલામ હતો. અબૂ લૂ લૂ ફીરોઝ એનું નામ હતું. એક દિવસે તે રસ્તામાં હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ ને મળ્યો અને દરખાસ્ત કરી કે મારી ઉપર મારા માલિકે એક દીનાર દરરોજ નિશ્ચિત કર્યો છે. હઝરત ઉમરે કહ્યું, એ કાંઈ વધારે નથી, તું સુથાર પણ છે, લુહાર પણ છે, નક્શીકામ કરનાર પણ છે. પછી તેને ફર્માવ્યું કે મેં સાંભળ્યું છે કે

وَيُعْفِيْ عَنْ مُّسِيْئِهِمْ وَاُوْصِيْهِ بِذِمَّةِ اللّٰهِ وَذِمَّةِ رَسُوْلِهٖ اَنْ يُّوْفٰى

ભત્રીજા ! એ સૌ બરાબર બરાબર હોત ! ન મારા પર અઝાબ થાય અને ન સવાબ મળે ! મારા

لَهُمْ بِعَهْدِهِمْ وَاَنْ يُّقَاتَلَ مِنْ وَّرَائِهِمْ وَاَنْ لَّا يُكَلَّفُوْا

બાદવાળા ખલીફાને મુહાજિરીને અવ્વલીનના બારામાં ભલાઈની વસિયત કરું છું કે તેમનો હક્ક ઓળખે

فَوْقَ طَاقَتِهِمْ ۔

અને તેમની ઈજ્જતની હિફાઝત કરે અને અન્સારના માટે અચ્છાઈની વસિયત કરું છું જેમણે દારુલ હિજરતને રહેઠાણ બનાવ્યું અને સાચા દિલથી ઈમાન સ્વીકાર્યું કે એમના એહસાન કરવાવાળાના એહસાનને કબૂલ કરે અને લગઝિશ કરવાવાળાની લગઝિશથી દરગુઝર કરે. અને અલ્લાહ તથા રસૂલના જિમ્માની વસિયત કરું છું કે તેમની સાથે કરવામાં આવેલા વાયદાને પૂરો કરે, અને તેમની હિફાઝતમાં લડે અને તેમને તેમની શક્તિથી વધુ તકલીફ ન આપે."

(બુખારી ૨/૧૮૬ બાબુ કબ્રિન્નબી ﷺ, મનાકિબે ઉષ્માન, પેજ: ૨/૫૨૪)

તું એવી ચક્કી બનાવવાનું જાણે છે જે હવાથી ચાલે. તેણે કહ્યું, હું તમારા માટે એવી ચક્કી બનાવીશ જેની ખ્યાતિ પૂરી દુનિયામાં થશે. હઝરત ફારૂકે આ'ઝમે ફર્માવ્યું કે આ મને ધમકી આપી રહ્યો છે ! આ મંગળવારનો બનાવ છે. બીજા દિવસે બુધવારે અબૂ લૂલૂ બે ધારવાળો ઝહેર મિશ્રિત ખંજર લઈને મસ્જિદમાં છુપાઈ રહ્યો. જ્યારે ફજરની નમાઝની જમાઅતનો સમય થયો તો ફારૂકે આ'ઝમ નમાઝ માટે મસ્જિદમાં આવ્યા અને અસ્સલાત અસ્સલાત કહેતા કહેતા મુસલ્લા પર ઉભા થયા એવામાં પાછળથી અબૂ લૂ લૂએ ખંજરની હુમ્લો કરી આપ્યો. ત્રણ કે છ ઘા કર્યા. એક એટલો કારમો હતો કે ડૂંટી પાર કરી ગયો હતો. હઝરત ઉમર એવું ફર્માવતા કે, મને કૂતરાએ મારી નાખ્યો ! મને કૂતરાએ મારી નાખ્યો ! ગબડી પડયા. અબૂ લૂ લૂ બે ધારી ખંજર ચલાવતો ભાગ્યો. તેર માણસોને ઝખ્મી કર્યા જેમાંથી છ અલ્લાહને પ્યારા થઈ ગયા. હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફ رضی اللہ عنہما એ તેના પર ચાદર ફેંકીને તેને બોચીમાંથી પકડી લીધો. જ્યારે તેણે જોયું કે હવે ફસાઈ ગયો છું તો એ જ ખંજર વડે આત્મહત્યા કરી લીધી. હઝરત ઉમરે અબ્દુર્રહમાન ઈબ્ને ઔફને નમાઝ પઢાવવાનો હુકમ આપ્યો અને લોકો હઝરત ઉમરને ઉઠાવીને ઘરે લાવ્યા. ઘરે આવીને પૂછયું કે મને કોણે કત્લ કર્યો ? જ્યારે બતાવવામાં આવ્યું કે અબૂ લૂ લૂએ. તો અલ્લાહ ﷻ નો શુક્ર અદા કર્યો કે કોઈ મુસલમાનનો હાથ તેમના લોહીથી રંગીન નથી થયો. પછી તબીબને બોલાવ્યો. તબીબે નબીઝ પીવડાવી જે એવી ને એવી ઝખ્મમાં થઈને બહાર નીકળી ગઈ. કેમ કે નબીઝનો રંગ પણ લાલ હતો એટલે સહીહ ખાત્રી ન થઈ શકી કે નબીઝ જ નીકળી, તો તબીબે અર્ઝ કરી આપ્યું હવે બચવાની આશા નથી, જે કાંઈ કરવું હોય કરી લો. ત્યારબાદ ખલીફા ચૂંટવા માટે સલાહકાર સમિતિ નિશ્ચિત કરી અને ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી હુજરા મુબારકમાં દફન થવાની ઈજાઝત તલબ કરી. ત્રણ દિવસ પછી વિસાલ ફર્માવ્યો અને રવિવારે દફન થયા. વિસાલની તારીખના બારામાં મતભેદ છે. એક કથન એ છે કે ૨૬ ઝીલ હજ્જના રોજ ઝખ્મી થયા અને ૧ મુહર્રમના દફન થયા. એક કૌલ એ પણ છે કે ૨૮ ઝીલ હજ્જ સોમવારે અલ્લાહની રહમતમાં પહોંચી ગયા. આ બનાવ ૨૩ હિજરીનો છે. ઉમર મુબારક ૬૩ વરસની થઈ. ખિલાફતની મુદ્દત દસ સાલ છ મહિના અમુક દિવસો છે. જો ૨૮ ઝીલ હજ્જના વિસાલ થયો તો છ દિવસ અને પ્રથમ મુહર્રમે થયો તો ૧૦ કે ૧૧ દિવસ થશે.

حديث ٨١٦ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

''ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ કહ્યું કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, **[હદીષ : ૮૧૬]**

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَسُبُّوا الْأَمْوَاتَ فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلٰى مَا قَدَّمُوا

મુડદાંઓને બુરાં ન કહો કેમ કે તેમણે જે કાંઈ આગળ મોકલ્યુ હતું તેનો બદલો પામી ચૂક્યા.''

(બુખારી ૧/૧૮૭, અલ્ જનાઈઝ, નિસાઈ–જનાઈઝ)

લિતનબ્બહ : આ ઈર્શાદ ક્યાં તો નમ્રતા, આજીજીના રૂપે હતો અથવા એ બિના પર હતો કે ઈમાન ખૌફ તથા ઉમ્મીદના વચ્ચે છે, નહીં તો હુઝૂરે અકદસ ﷺની બશારત પછી શંકાકુશંકાનો કોઈ અવકાશ જ નથી.

بالمهاجرين الاولين : મુહાજિરીન અવ્વલીનના બારામાં ત્રણ કથનો છે : એક એ કે તે હઝરાત છે જેઓ ગઝવએ બદરમાં શરીક થયા. ચાહે હકીકતની રૂએ ચાહે હુકમની રૂએ. આ તફસીલ અમે એટલા માટે કરી કે બદરમાં શરીક થનારાઓની સંખ્યા કુલ ૩૧૩ છે પણ જંગના મેદાનમાં ૩૦૫ હઝરાત જ હતા. ૮૦ મુહાજિરો તથા બાકીના અન્સારે કિરામ, આઠ હઝરાત જંગમાં શરીક ન થયા પણ તેમને બદરના માલે ગનીમતથી હિસ્સો મળ્યો. અને સહમતિ સાથે તે બદરવાળાઓમાંથી છે. એક હઝરત ઝુન્નૂરૈન ઉષ્માન رضی اللہ عنہ જેમને હુઝૂરે અકદસ ﷺએ હઝરત સૈયદા રુકૈયા رضی اللہ عنہا ની બીમારીમાં સેવા ચાકરી માટે મદીના પાક રોકી દીધા હતા. બીજા અને ત્રીજા હઝરત તલ્હા તથા હઝરત સઈદ બિન ઝયદ رضی اللہ عنہما જેઓ કુરૈશના વેપારી કાફલાની શોધખોળમાં મોકલવામાં આવ્યા હતા અને પાંચ અન્સારે કિરામ છે તેમનાં મુબારક નામો માલૂમ ન થઈ શક્યાં. બીજુ એ કે **મુહાજિરીન અવ્વલીન તે હઝરાત છે જેમણે બંને કિબ્લાઓની તરફ નમાઝ પઢી હોય.** એનો સાર એ નીકળ્યો કે જે હઝરાતે કિબ્લાની બદલીના પહેલાં હિજરત કરી. ત્રીજા તે હઝરાત જેઓ બયઅતે રિદ્વાનમાં શરીક થયા હોય જેમની સંખ્યા ૧૪૦૦ છે.

الذين تبؤا الدار والايمان : **الدار**થી મુરાદ મદીના તય્યબહ છે. ઈમામ હસન બસરીએ ફર્માવ્યું, મદીના તયબહનાં નામોમાંથી એક **الايمان** અલ્ઈમાન પણ છે. અને જો અહીં ઈમાનનો શરઈ અર્થ મુરાદ લેવામાં આવે તો એનો આમિલ મહઝૂફ છે એટલે **اجابوا الىٰ الايمان** ''જેમણે સાચા દિલથી ઈમાન સ્વીકાર્યું.'' અન્સારે કિરામ અસલમાં યમનના રહેવાસી હતા, તેમના આગલા વંશજ અમ્ર બિન આમિરે સદ્દે બારિબની તબાહીના આષાર જોયા તો ત્યાંથી સ્થળાંતર કરીને ગયબી ઈશારાથી મદીના તય્યબહ આવીને વસી ગયા. એમની જ નસલમાં હારિષા અથવા ષઅલ્બતુલ અન્કા છે. અવસ, ખઝરજ એમના ફરઝંદ છે. જેમનાથી અન્સારે કિરામ છે.

આ હદીષથી સાબિત થયું કે **અલ્લાહના મહબૂબોની બારગાહ નજીક દફન થવાની તમન્ના એ સહાબાએ કિરામની સુન્નત છે જેથી એમના પર નાઝિલ થનારી રહમતો અને મુલાકાતીઓની દુઆએ ખૈરથી તેમને પણ લાભ થાય.**

સમજૂતી : ૮૧૬ અલ્ અમ્વાત પર અલિફ લામ અહદનો છે એનાથી મુરાદ મુસલમાન મુડદાં છે જેઓ ફાસિકે મોઅલિન ન હોય. એની દલીલ અબૂ દાઉદ (૨/૩૧૫ અલ અદબ) તથા તિર્મિઝી (૧/૧૨૧ જનાઈઝ)ની તે હદીષ જે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું :– **اذكروا محاسن موتاكم وكفوا عن مساويهم** ''તમારાં મુડદાંઓની ખૂબીઓ બયાન કરો અને તેમની બુરાઈઓથી મોં બંધ રાખો.'' ફાસિકે મોઅલિનના બારામાં ઉમ્દતુલ કારી (૮/૨૩૦)માં મુહદ્દિષ ઈબ્ને બત્તાલનું

આ કથન વર્ણન થયેલું છે : **و ان كان فاسقا معلنا فلا غيبة له فكذلك الميت** "ફાસિક઼ે મોઅલિનના ફિસ્ક઼ને વર્ણન કરવું ગીબત નથી, એ જ પ્રમાણે ફાસિક઼ે મોઅલિન મૈયતનું પણ." જેમ કે હદીષમાં ફર્માવ્યું : **اذكروا الفاسق بما فيه متىٰ يحذره الناس** "ફાસિક઼ના ફિસ્ક઼ને વર્ણન કરો, નહીં તો લોકો એનાથી કેવી રીતે બચશે." તેમજ આ હદીષમાં **الاموات**થી કેવળ મુસલમાન મુરાદ હોવું. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ની આ હદીષથી પણ જાહેર છે જેને ઈમામ બુખારીએ આ પ્રકરણ પછી **باب ذكر شرار الموتىٰ** ના હેઠળ વર્ણન કરેલ છે, જેમાં છે :–

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસે ફર્માવ્યું, અબૂ લહબે રસૂલુલ્લાહ ﷺને કહ્યું, તારા માટે દિવસભર બર્બાદી થાય ! તો સૂરએ તબ્બતયદા નાઝિલ થઈ જેની પ્રથમ આયત આ પ્રમાણે છે : "અબૂ લહબના બંનેવ હાથ તૂટી જાય અને તે હલાક થઈ ગયો." અહીં બીજા નુસ્ખામાં **عليه لعنة الله** છે. એને અલ્લામા અયનીએ લીધેલ છે. અને એક નુસ્ખામાં **لعنه الله** છે એને સનદુલ હુફ્ફાઝ અલ્લામા ઈબ્ને હજરે લીધુ છે. એની સાથે પ્રકરણને મળતાપણુ છે કે અબૂ લહબના મૃત્યુ બાદ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ એના પર લઅનત મોકલી રહ્યા છે. તેમજ એ બતાવવાનું છે કે અબૂ લહબના જ બારામાં સૂરએ તબ્બતયદા નાઝિલ થઈ એમાં પણ તેની ટીકા તથા બુરાઈ છે. એનાથી સાબિત થઈ ગયું કે કાફિરોની બીવી બચ્ચાં મુસલમાન હોય અને તેમનાં કાફિર મા બાપ દાદાની બુરાઈ કરવાથી એમને તકલીફ પહોંચે તો એનાથી બચવું જરૂરી છે કે હવે એ મુસ્લિમને તકલીફ આપવું છે અને મુસ્લિમને તકલીફ આપવું જાઈઝ નથી. જેવું કે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસથી જ ઈમામ અહમદ તથા નિસાઈએ રિવાયત કરી છે કે કોઈ અન્સારીએ હઝરત અબ્બાસના કોઈ એવા સગાને કે જે જાહિલિયતના યુગમાં મરી ચૂક્યા હતા બુરા કહ્યા તો ઉશ્કેરાઈને હઝરત અબ્બાસે તે અન્સારીને પથ્થર મારી દીધો. એના પર અન્સાર ભડકી ગયા, કહેવા લાગ્યા કે અમે બદલો લઈશું ! ત્યાં સુધી કે શસ્ત્ર સજજ થઈને આવી ગયા. એની ખબર જ્યારે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺને થઈ તો મિમ્બર પર તશરીફ લઈ ગયા અને અન્સારને ફર્માવ્યું, અબ્બાસ મારાથી છે અને હું એમનાથી છું. અમારાં મુડદાંઓને બુરા ન કહો કે અમારા જીવતાઓને તકલીફ પહોંચાડો. અન્સારે કહ્યું, અમે હુઝૂરના ગઝબથી અલ્લાહની પનાહ ચાહીએ છીએ ! (ઉમ્દતુલ ક઼ારી, ૮/૨૩૦) એકવાર અબૂ લહબની સાહબઝાદી હઝરત સુબેઅહ رضی اللہ عنہا ને કોઈએ બિન્તે હતબુન્નાર કહી દીધાં. તેમણે હુઝૂરની ખિદમતમાં શિકાયત કરી તો જલાલ આવી ગયો ! ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, **ما بال اقوام يوذوننى فى قرابتى من اذانى فقد اذىٰ الله** "એ લોકોનો શો હાલ છે જેઓ મારા સગાઓને કારણે મને ઈજા આપે છે. જેણે મને ઈજા આપી તેણે અલ્લાહને ઈજા આપી."

આ સર્વ છતાં શરઈ જરૂરતના સમયે મુસલમાનોના અયબોને જરૂરત મુજબ બયાન કરવા ક્યારેક જાઈઝ, ક્યારેક વાજિબ, ક્યારેક ફર્ઝ છે, ભલે તે મૃત્યુ પામી ચૂક્યો હોય. દા.ત. હદીષોના રાવીઓ પર જરહ (પકડ), ગવાહો પર જરહ વગેરે વગેરે.

بسم الله الرحمن الرحيم

બિસ્મિલ્લાહિર્રહ્માનિર્રહીમ

كتاب الزكوة

કિતાબુઝ્ ઝકાત (ઝકાત વિશે પ્રકરણ)

ઝકાતનો શાબ્દિક અર્થ આ પ્રમાણે છે : પાક કરવું, દુરુસ્ત કરવું, વધવું, પ્રશંસા. શરીઅતમાં ઝકાતનો અર્થ આ છે : માલના એક હિસ્સાનો જે શરીઅતે નિશ્ચિત કર્યો છે અલ્લાહના માટે કોઈ મુસલમાન ફ઼કીર વગેરેને માલિક કરી આપવો એ શર્તે કે તે ફ઼કીર હાશમી ન હોય. ઝકાત ફર્ઝ છે અને તેની ફર્ઝિયત ક઼તઈ ઈજમાઈ છે. જે એનો મુન્કિર હોય તે કાફિર છે અને જે ન આપે તે ક઼ત્લના પાત્ર છે અને મોડુ કરનાર ફાસિક઼, મરદૂદુશ્શહાદહ્ (જેની ગવાહી અમાન્ય હોય) છે. જો કોઈ વસ્તીવાળા અથવા કોઈ જમાઅત ઝકાત ન આપે તો સુલ્તાને ઈસ્લામને (ઈસ્લામી બાદશાહને) તેઓ સાથે જંગ કરવાનો હુકમ છે. આ ઈસ્લામનો ત્રીજો રુકન છે. મોટા ભાગનાનો ક઼ૌલ એ છે કે ઝકાત હિજરતના બીજા વર્ષે ફર્ઝ થઈ. (ઉમ્દતુલ ક઼ારી, ૮/૨૫૫)

ઝકાત દરેક મુસલમાન પુરૂષ, સ્ત્રી, આક઼िલ, બાલિગ પર ફર્ઝ છે જે એવા માલે નામીનો માલિક હોય જે નિસાબ જેટલો હોય અને એના પર પૂરુ વરસ ગુજરી ચૂક્યું હોય, અને અસલી જરૂરતોથી ફાજલ હોય, માલે નામી ત્રણ ચીજો છે : સોનુ, ચાંદી ચાહે તેની લગડી હોય અથવા ઘરેણા, વાસણ કે સિક્કા, ભલે મૂકી રાખ્યાં હોય, વેપારનો માલ, કાંઈ પણ હોય. ચરાઈનાં જાનવર.

ફર્ઝિયતની દલીલો : એનું ફર્ઝ હોવું કુર્આન મજીદની પુષ્કળ આયતોથી સાબિત છે. અહીં ઈમામ બુખારીએ કેવળ એક આયત وَ اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَ آتُوا الزَّكٰوةَ "અને નમાઝ ક઼ાયમ કરો અને ઝકાત આપો." વર્ણન કરી છે. આ આયત છ સૂરતોમાં વર્ણન થયેલી છે. સૂરએ બક઼રહમાં ત્રણ જગાએ આયત : ૪૩, ૮૨, ૧૧૦, સૂરએ નિસાઅ્, આયત : ૭૭, સૂરએ નૂર, આયત : ૫૬, સૂરએ મુઝમ્મિલ, આયત : ૨૦, સૂરએ હજ્જ, આયત : ૭૭ અને સૂરએ મુજાદિલા, આયત : ૧૨માં. અહીં પ્રારંભમાં વાવને બદલે فا (ફાઅ્) છે : فاقيموا الصلوٰة હવે આ હક઼ીક઼તમાં આઠ આયતો થઈ ગઈ એ સૌમાં آتوا الزكوٰة માં અમ્ર છે જે વજૂબ (વાજિબ હોવા)ના માટે છે, જેનાથી ફર્ઝિયત નિશ્ચિત રૂપે પર સાબિત છે. તદ્ઉપરાંત એની ફર્ઝિયતની દલીલમાં છ હદીષો વર્ણન કરી છે. પ્રથમ હદીષે હિરક્લ, જે વિગતવાર પહેલા ભાગમાં વર્ણન થઈ ચૂકી છે. એમાં છે : يامرنا بالصلوٰة و الزكوٰة و الصلة و العفاف હઝરત અબૂ સુફ્યાને હિરકલને બતાવ્યું કે, આ (નબી) અમને નમાઝ, ઝકાત, સિલએ રહમી (સગાથી સદ્વર્તાવ) તથા પાકદામનીનો હુકમ આપે છે." એ પણ ફર્ઝિયત પર દલીલ (ક઼તઈ) છે. બીજી હદીષે મઆઝ જેમાં નસ્સે સરીહ (ઉઘાડી દલીલ) છે : افترض عليهم صدقةفى اموالهم "અલ્લાહ ﷻ એ એમના માલમાં સદક઼ો ફર્ઝ કર્યો જે એમના માલદારો પાસેથી લેવામાં આવે અને તેમના

حديث ૮૧૭ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે નબી ﷺએ મઆઝને યમન [હદીષ : ૮૧૭]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ مُعَاذًا اِلَى الْيَمَنِ فَقَالَ اُدْعُهُمْ اِلٰى شَهَادَةِ اَنْ لَّآ

મોકલતી વખતે તેમને ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, (પ્રથમ) તેઓને એની દા'વત આપો કે તેઓ ગવાહી આપે કે

اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَنِّيْ رَسُوْلُ اللّٰهِ فَاِنْ هُمْ اَطَاعُوْا لِذٰلِكَ فَاَعْلِمْهُمْ

અલ્લાહના સિવાય કોઈ મઅબૂદ (ઈબાદતને પાત્ર, પૂજ્ય, પૂજનીય, પૂજા લાયક) નથી અને હું અલ્લાહનો

اَنَّ اللّٰهَ اِفْتَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِيْ كُلِّ يَوْمٍ وَّلَيْلَةٍ فَاِنْ

રસૂલ છું. પછી જો તેઓ એને કબૂલ કરી લે તો એમને બતાવો કે અલ્લાહે એમના પર દરરોજ પાંચ વખતની

هُمْ اَطَاعُوْا لِذٰلِكَ فَاَعْلِمْهُمْ اَنَّ اللّٰهَ اِفْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً

નમાઝો ફર્ઝ કરી છે. જો એ પણ માની લે તો એમને બતાવો કે અલ્લાહે એમના માલોમાં સદકો ફર્ઝ કર્યો છે

فِيْ اَمْوَالِهِمْ تُؤْخَذُ مِنْ اَغْنِيَائِهِمْ وَتُرَدُّ فِيْ فُقَرَائِهِمْ ؕ

જે એમના માલદારોથી લેવામાં આવે અને તેમના મોહતાજો પર પરત કરી દેવામાં આવે."

(બુખારી ૧/૧૮૭, ઝકાત, ૧/૧૯૬, ૧/૨૦૨, ૧/૩૩૧, ૨/૬૨૩, મગ્ઝી, ૨/૧૦૯૬ અત્તૌહીદ, મુસ્લિમ–ઈમાન, અબૂ દાઉદ–ઝકાત, તિર્મિઝી–ઝકાત, નિસાઈ–ઝકાત, દારમી–ઝકાત, ઈબ્ને માજહ–ઝકાત)

ફકીરો પર વહેંચી દેવામાં આવે." ત્રીજી, આ હદીષ કે એક સાહબે નબી ﷺની ખિદમતમાં અર્ઝ કરી, મને એવો અમલ બતાવો જે મને જન્નતમાં દાખલ કરી આપે. તો ફર્માવ્યું, અલ્લાહની ઈબાદત કર, તેની સાથે કોઈને શરીક ન કર, અને નમાઝ કાયમ કર અને ઝકાત આપ અને સિલએ રહમી કર. ચોથી હદીષે અઅરાબી જે આ જ વિષયની છે. પાંચમી હદીષે અબ્દુલ કૈસ. છઠ્ઠી ઝકાતના મુન્કિરોની હદીષ. આ છ હદીષો પર બસ નથી, એની ફર્ઝિયતની પુષ્કળ હદીષો છે, જેમાં કેટલીક બહારે શરીઅત, ભાગ : પના શરૂમાં વર્ણવેલી છે.

સમજૂતી : ૮૧૭

ઝકાતમાં જ પૈજ : ૨૦૩ પર અને મગ્ઝીમાં આટલુ અધિક છે : **فاياك وكرائم الاموال واتق دعوة المظلوم فانه ليس بينه و بين الله الحجاب** "ઝકાતમાં ઉમદા માલ લેવાથી બચો અને મઝલૂમની દુઆથી ડરો ! એટલા માટે કે તેના તથા અલ્લાહની વચ્ચે કોઈ હિજાબ (આડ) નથી."

ગઝવએ તબૂકથી પરત થયા બાદ રબીઉલ આખર ૯ હિજરીમાં હુઝૂરે અકદસ ﷺએ હઝરત મઆઝ અને હઝરત અબૂ મૂસા અશ્અરી رضی اللہ عنہ ને યમન મોકલ્યા હતા. યમન પર પાંચ હઝરાત નિયુક્ત થયા હતા. જુન્દલ પર હઝરત મઆઝની, ઝુબૈદ અદન સાહિલ પર હઝરત અબૂ મૂસાની, ખાલિદ બિન સઈદની સિગા પર, મુહાજિર ઈબ્ને ઉમૈયાની કંદા પર અને ઝિયાદ બિન લબીદની હઝરમૂત પર. હઝરત મઆઝની વાલી તથા કાઝીના હોદા પર નિયુક્તિ થઈ હતી અને તેમની જિમ્મેદારીમાં એ પણ હતું કે આમિલોથી ઝકાત વસૂલ કરે.

حديث ૮૧૮ عَنْ اَبِىْ اَيُّوْبَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ رَجُلاً قَالَ لِلنَّبِىِّ

"હઝરત સૈયદના અબૂ ઐયૂબ અન્સારી رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે એક શખ્સે નબી ﷺ ને [હદીષ : ૮૧૮]

યમનમાં નસ્રાની પણ હતા, એના પ્રતિ બીજી રિવાયતોમાં નિર્દેશ પણ છે કે ફર્માવ્યું, "તમે નજીકમાં જ એવા લોકો પાસે જશો જે અહલે કિતાબ છે."

મસાઈલ : (૧) આ હદીષથી સાબિત થયું કે કાફિરોને જંગ કરતા પહેલાં ઈસ્લામની દા'વત આપવી જોઈએ. (૨) મુસલમાન થવા માટે જીભથી ઈક્રાર કરવો જરૂરી છે. (૩) અમુક હઝરાતે હદીષના આ ભાગથી કે ઝકાત એમના માલદારોથી લેવામાં આવે અને એમના ગરીબો (મોહતાજો) પર વહેંચી દેવામાં આવે, એ દલીલ રજૂ કરી છે કે એક જગાની ઝકાત બીજી જગાએ તબદીલ કરવી જાઈઝ નથી. સૈયદના ઉમર બિન અબ્દુલઅઝીઝ رحمۃ اللہ علیہ નો પણ આ જ મઝહબ હતો. ખુરાસાનથી ઝકાત આવી તો તેને તેમણે ખુરાસાન પરત કરી આપી. પણ એના પર ઉમ્મતનો ઈજમાઅ છે કે અન્ય જગાના ફક્રીરો (ગરીબો)ને જો ઝકાત આપવામાં આવે તો અદા થઈ જશે. આ હદીષમાં **فقراءهم** માં ઝમીરનો મરજઅ મુસ્લિમીન છે. અથવા એ કે આ ઈર્શાદ મુસ્તહબના રૂપે ખાસ એ લોકો માટે એ કારણે હતો કે ત્યાંના ફક્રીરો (ગરીબો) વધુ જરૂરતમંદ રહ્યા હશે. (૪) અલ્લામા તયબી વગેરેએ **توخذ من اغنيائهم** થી દલીલ રજૂ કરી કે નાબાલિગ પણ જો માલિકે નિસાબ છે તો તેના પર ઝકાત વાજિબ છે. આપણે ત્યાં વાજિબ નથી કેમ કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા સિદ્દીક્રા رضی اللہ عنہا થી મરવી છે કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું :–

"ત્રણ **رفع القلم عن ثلاثة عن النائم حتىٰ يستيقظ و عن الصبى حتىٰ يحتلم و عن المجنون حتىٰ يفيق** શખ્સો મરફુઉલ ક્રલમ (શરીઅતનો હુકમ લાગુ ન થાય તે) છે, સૂતેલો જ્યાં સુધી જાગી ન જાય, બાળક જ્યાં સુધી બાલિગ ન થઈ જાય અને પાગલ જ્યાં સુધી તંદુરસ્ત (સાજો) ન થઈ જાય.

તિર્મિઝી વગેરેમાં જે આ હદીષ છે કે ફર્માવ્યું, "જે કોઈ યતીમ વલી (વાલી) હોય તેણે જોઈએ કે વેપાર કરે કે એનો માલ સદક્રો કે ઝકાત ન ખાય જાય." ઝઈફ છે. (૫) આ હદીષ એના પર દલીલ (નસ) છે કે ઝકાતની અદાયગી સહીહ થવા માટે એ જરૂરી નથી કે કુર્આને કરીમમાં વર્ણવેલ આઠેવ (પ્રકારના) વ્યક્તિ (હક્રદારો)ને આપવામાં આવે, કોઈ એક હક્રદારને આપવું પૂરતુ છે, કારણ કે આ હદીષમાં કેવળ ફક્રીરોમાં વહેંચવાનું ફર્માવ્યું. (૬) કોઈના ઉપર જુલ્મ કરવો એ હરામ તથા ગુનોહ હોવાના સાથોસાથ જાલિમની તબાહીનો પણ સબબ છે. એટલા માટે કે **મઝલૂમની આહ બેકાર નથી જતી, ભલે મઝલૂમ ફાસિક તથા ફાજિર, ત્યાં સુધી કાફિર હોય.** હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી મરવી છે : "મઝલૂમની દુઆ મક્રબૂલ છે, જો તે ફાજિર છે તો **دعوة المظلوم مستجابة و ان كان فاجرا ففجوره علىٰ نفسه** તેનો ફુજૂર તેની જાત પર છે." (ઉમ્દતુલ ક્રારી, ૬/૨૩૮) વર્ણવેલ હદીષ અમુક તરીક્રાઓથી મુસ્નદે ઈમામ અહમદમાં હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ થી પણ મરવી છે એમાં **و ان كان كافرا** (ઉપર મુજબ) વધારે છે. યાદ રાખશો કે ચોરી, ડાકૂગીરી મુર્તદ થવાની સજા આપવી જુલ્મ નથી. શરીઅતના હુકમ પ્રમાણે સુવ્યવસ્થા સાચવવાની કાર્યવાહી છે. વિના જુર્મે નાહક્ક સતાવવું અથવા **શરીઅતની નિશ્ચિત કરેલ સજાથી વધુ સજા આપવી જુલ્મ છે.**

સમજૂતી : ૮૧૮

ઈબ્ને કુતેબાએ કહ્યું કે આ અર્ઝ કરનારા ખૂદ હઝરત અબૂ ઐયૂબ અન્સારી જ હતા. કિતાબુલ અદબની રિવાયતમાં છે કે છેવટમાં હુઝૂરે અક્રદસ ﷺ એ ફર્માવ્યું, એને છોડી આપ ! રાવી કહે છે જાણે હુઝૂર સવારી પર હતા. એટલે સાઈલે આ સવાલ એવા સમયે કર્યો હતો કે હુઝૂરે અક્રદસ ﷺ સવારી પર હતા. ક્યાંક જવાનો

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَخْبِرْنِيْ عَنْ عَمَلٍ يُّدْخِلُنِي الْجَنَّةَ

અર્ઝ કરી કે મને એવો અમલ બતાવો જે મને જન્નતમાં દાખલ કરી આપે. તો લોકોએ કહ્યું, આને શું થઈ

قَالَ مَالَهٗ مَالَهٗ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَرَبٌ مَالَهٗ

ગયું ! આને શું થઈ ગયું ! અને નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, એને એ સવાલની જરૂરત છે. અલ્લાહની ઈબાદત કર,

تَعْبُدُ اللّٰهَ لَا تُشْرِكُ بِهٖ شَيْئًا وَّتُقِيْمُ الصَّلٰوةَ وَتُؤْتِي الزَّكٰوةَ

એ હાલમાં કે એનો કોઈને ભાગીદાર ન કરતો, અને નમાઝ કાયમ રાખજે, ઝકાત આપતો રહેજે અને

સિલએ રહમી (સગાથી સારો વહેવાર) કરતો રહેજે."

(બુખારી ૧/૧૮૭, ઝકાત, ૨/૮૮૫, અલ અદબ, મુસ્લિમ–ઈમાન, નિસાઈ–સલાત વ ઈલ્મ)

حديث ૮૧૯ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ اَعْرَابِيًّا اَتَى النَّبِيَّ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે એક ગામડિયા નબી ﷺની ખિદમતમાં હાજર [હદીષ : ૮૧૯]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ دُلَّنِيْ عَلٰى عَمَلٍ اِذَا عَمِلْتُهٗ دَخَلْتُ

થયા અને અરજ કરી, મને કોઈ એવો અમલ બતાવો કે જેને કરું તો જન્નતમાં દાખલ થઈ જાઉં. ફર્માવ્યું,

الْجَنَّةَ قَالَ تَعْبُدُ اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُ بِهٖ شَيْئًا وَّتُقِيْمُ الصَّلٰوةَ الْمَكْتُوْبَةَ

અલ્લાહની ઈબાદત કર અને કોઈને એનો શરીક ન ઠરાવ અને ફર્ઝ નમાઝ કાયમ કર અને ફર્ઝ ઝકાત અદા

وَتُؤَدِّي الزَّكٰوةَ الْمَفْرُوْضَةَ وَتَصُوْمُ رَمَضَانَ قَالَ وَالَّذِيْ نَفْسِيْ بِيَدِهٖ

કર અને રમઝાનના રોઝા રાખ. એ અઅરાબીએ અર્ઝ કરી, કસમ છે એ જાતની જેના કબ્જામાં મારી જાન છે

ઈરાદો હતો અથવા ક્યાંક જઈ રહ્યા હતા. માર્ગ દરમ્યાન સાઈલે સવારીની લગામ પકડીને રોકી અને તે સવાલ કર્યો. એના કારણે લોકોને આશ્ચર્ય થયું અને બોલી ઉઠયા કે આને શું થઈ ગયું છે ! આને શું થઈ ગયું છે ! અને હુઝૂરે ફર્માવ્યું, જરૂતમંદ છે, પૂછવા દો. હઝરત સૈયદના અબૂ ઐયૂબ જેવા સરાપા અદબ તથા ઈખ્લાસવાળાથી આ હરકત અનઅપેક્ષિત છે, આ શાન કોઈ અઅરાબી (ગામડાવાસી)ની હોઈ શકે છે. એટલા માટે હઝરત અલ્લામા ઈબ્ને હજરની આ રાય અધિક યોગ્ય છે કે આ તથા એના બાદવાળી હદીષ એક જ છે. હવે પ્રકરણની સાબિતી પણ સ્પષ્ટ થઈ જશે એટલા માટે એમાં **تؤدی الزکوٰۃ المفروضۃ** છે. એનું સમર્થન મુસ્લિમની રિવાયતથી થાય છે કેમ કે એમાં ખુલાસો છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ સફરમાં હતા એવામાં એક અઅરાબીએ માર્ગ રોક્યો, ઊંટણીની નકેલ (લગામ) પકડી લીધી અને તે સવાલ કર્યો.

સમજૂતી : ૮૧૯ ભાગ : ૧, પેજ : ૩૦૩, પર આ જ વિષયની હઝરત તલ્હા બિન અબ્દુલ્લાહ رضی اللہ عنہ ની હદીષ વર્ણન થઈ ચૂકી. જેથી ખુલાસાવાર વર્ણન ત્યાં જોઈ લેશો. કેવળ બે વાતો રજૂ કરું છું : બુદ્ધિની

لَا أَزِيدُ عَلَى هٰذَا فَلَمَّا وَلَّى قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ

એના પર કાંઈ વધારો ન કરીશ. જ્યારે કે તે ચાલ્યા ગયા તો નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, જે કોઈ જન્નતીને જોવા

سَرَّهُ أَنْ يَّنْظُرَ إِلٰى رَجُلٍ مِّنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَلْيَنْظُرْ إِلٰى هٰذَا ـ

ચાહતુ હોય તે આ ગામડિયાને જોઈ લે." (ઉપર મુજબ, મુસ્લિમ–ઈમાન, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૩૪૨)

حديث ૮૨૦ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ لَمَّا تُوُفِّيَ رَسُولُ اللّٰهِ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, જ્યારે રસૂલુલ્લાહ ﷺનો વિસાલ થઈ ગયો **[હદીષ : ૮૨૦]**

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ أَبُوْ بَكْرٍ وَّكَفَرَ مَنْ كَفَرَ

અને અબૂબક્ર ખલીફા બન્યા અને અરબવાસીઓમાંથી અમુકે કુફ્ર કર્યું તો ઉમરે ફર્માવ્યું, આપ એ લોકો સાથે

مِنَ الْعَرَبِ فَقَالَ عُمَرُ كَيْفَ تُقَاتِلُ النَّاسَ وَقَدْ قَالَ

કેવી રીતે લડશો, જ્યારે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું છે, મને લોકો સાથે લડવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો

رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ

છે ત્યાં સુધી કે તેઓ કલ્મએ તૈયેબહ પઢી લે. જેણે કલ્મએ તયબહ પઢી લીધો તેણે પોતાનો માલ પોતાની

النَّاسَ حَتّٰى يَقُوْلُوْا لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ فَمَنْ قَالَهَا فَقَدْ عَصَمَ

જાન મેહફૂઝ કરી લીધી પણ ઈસ્લામના હક્કના કારણે, અને એનો હિસાબ અલ્લાહ પર છે. અબૂબક્રએ કહ્યું,

مِنِّيْ مَالَهُ وَنَفْسَهُ إِلَّا بِحَقِّهِ وَحِسَابُهُ عَلَى اللّٰهِ فَقَالَ وَاللّٰهِ

જે નમાઝ અને ઝકાતમાં ફરક કરશે તેની સાથે જરૂર જરૂર લડીશ. ઝકાત માલનો હક્ક છે. હુઝૂરે

રૂએ આદતની રૂએ (સ્વભાવિકપણે) એ શક્ય હતું કે આ શખ્સ એના વિરુદ્ધ વર્તન કરતો અને મઆઝલ્લાહ ! મુર્તદ પણ થઈ શકતો હતો, તેમ છતાં તેને જન્નતી કહેવો એ હુઝૂરે અક્દસ ﷺના ગયબદાં હોવાની દલીલ છે. તેમજ એ પણ સાબિત થઈ ગયું કે **હુઝૂરે અક્દસ ﷺને એ કુદરત હતી કે એ માલૂમ કરી લે કે કોનો ખાત્મો ઈમાન પર થશે અને કોનો નહીં.**

સમજૂતી : ૮૨૦

كفر من كفر من العرب મુર્તદોના બે પ્રકારો હતા, એક તે જેઓ મુસૈલમા કઝ્ઝાબ અને અસ્વદ ઉન્સીના તાબે થઈ ગયા હતા. બીજા તે જેઓ કોઈ દીનના પાબંદ ન હતા, નાસ્તિક અધર્મી થઈ ગયા.

હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ ના આ ઈર્શાદથી એ જ બંનેવ મુરાદ છે, રહી ગયા ઝકાતના મુન્કિરો, તેમના પર તે દૌરમાં કુફ્નો હુકમ દુરુસ્ત ન હતો એટલા માટે કે તેઓ સામાન્ય ગામડિયા નવા નવા મુસલમાન થયા હતા, તેમને ઝકાતની ફર્ઝિયતનો ઈલ્મ ન હતો. વળી કેટલાક એવા પણ હતા જેમને તેમને રઈસોએ બેહકાવીને ઝકાત

لَأُقَاتِلَنَّ مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ الصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ فَإِنَّ الزَّكٰوةَ

અકદસ ﷺ ને બકરીનુ નાનુ બચ્ચુ પણ ઝકાતમાં આપતા હતા જો તેને પણ

حَقُّ الْمَالِ - وَاللّٰهِ لَوْ مَنَعُونِي عَنَاقًا كَانُوا يُؤَدُّونَهَا إِلٰى رَسُولِ

આપવાનો ઈન્કાર કરશે તો તેમની સાથે એના માટે જરૂર લડીશ. હવે હઝરત ઉમરે કહ્યું,

اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَقَاتَلْتُهُمْ عَلٰى مَنْعِهَا قَالَ

ખુદાના કસમ ! અલ્લાહે અબૂબકના સીનાને

عُمَرُ فَوَاللّٰهِ مَا هُوَ إِلَّا أَنْ قَدْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَ أَبِي بَكْرٍ فَعَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَقُّ

જંગના માટે ખોલી આપ્યો હતો. હવે મેં જાણ્યું કે એ જ હક્ક છે.''

(બુખારી ૧/૧૮૮–ઝકાત, ૨/૧૦૨૩, ૨/૧૦૮૧, અલ એઅ્તિસામ, મુસ્લિમ–ઈમાન, અબૂ દાઊદ–ઝકાત, તિર્મિઝી–ઈમાન, નિસાઈ–ઈમાન, અલ્મુહારિબા–જેહાદ)

વસૂલ કરીને પોતે જ વહેંચી લીધી હતી, એઓ ઈસ્લામના ખલીફાને ઝકાત આપવાનો ઈન્કાર કરતા હતા. એમને બાગી કહેવું અધિક યોગ્ય છે એટલા માટે એમની સાથે જંગ કરવાના બારામાં શરૂમાં મતભેદ થયો. આજે જ્યારે કે ઝકાતનું ફર્ઝ હોવું દરેક આમ તથા ખાસને ખબર છે જેથી જો કોઈ ઝકાતના ફર્ઝ હોવાનો ઈન્કાર કરશે તો જરૂર કાફિર થઈ જશે.

એની ખબર જ્યારે મદીના પહોંચી તો વિના સંકોચે હઝરત અબૂબક્રએ એ સૌની સાથે લડવાનો ફૈંસલો કરી લીધો. હવે અહીં બે પ્રશ્નો ઉભા થઈ ગયા. પ્રથમ એ કે જંગના માટે સંજોગો ન હતા. મદીના તૈયબહ તથા આસપાસમાં મુનાફિક્રો ઘમંડપૂર્વક પડયા હતા. થોડી સરખી ગફલત તથા કમજોરી પર તેમની સાથે આંત્રિક અથડામણનો મજબૂત અંદેશો હતો. બીજુ એ કે વિસાલ પહેલાં ખૂદ હુઝૂરે અકદસ ﷺએ શામની તરફ હઝરત ઓસામા બિન ઝયદ رضی اللہ عنہما ની સરદારી હેઠળ એક લશ્કર રવાના કર્યું હતું જેણે જરફ પર પડાવ નાખ્યો હતો. હુઝૂર ﷺની તબીયતની નાદુરુસ્તી અને પછી વિસાલની ખબર સાંભળીને રોકાઈ ગયું હતું. હઝરત સિદ્દીક્રે અકબરને સમજાવ્યા છતાં તે લશ્કરને રોક્યું નહીં, બલ્કે રોકવાનો આગ્રહ કરતાં ફર્માવ્યું, જે લશ્કરને રસૂલુલ્લાહ ﷺએ રવાના કર્યું છે અને જે ઝંડાને રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ખોલ્યો છે, અબૂ કહાફાના પુત્રમાં એ મિજાલ નથી કે તેને રોકે અને તે ઝંડાને બાંધે, ચાહે ગમે તે થઈ જાય !

આવા સંજોગોમાં જ્યારે કે આંત્રિક ફિત્નાખોરોથી અંદેશો છે અને ખાસ ખાસ માણસો એક ચળવળ પર જઈ ચૂક્યા છે. એ મુર્તદો સાથે જંગ કામયાબ થશે કે નહીં, એ ખૂબ જ પાયાનો સવાલ હતો. પણ બીજી બાજુ એનાથી પણ મહત્વનો સવાલ એ હતો કે સુસ્તી વર્તવામાં આવત અને એમને એમના હાલ પર છોડી દેવામાં આવતા તો શું થાત ? જ્યારે તેઓ સંગઠિત થઈ જાત શક્તિ મેળવી લેત અને પછી એમને જોઈને અન્ય મુઝબઝબો (ઢુલમુલીયા) એવું કરી દેત તો એનાથી જે પરિણામ નીકળત તે ઈસ્લામની બર્બાદી તથા તબાહી હોત. એટલા માટે જાનશીને રસૂલે ઈસ્લામની સલામતી તથા રક્ષાના માટે જેહાદનું એલાન કરી આપ્યું.

فقال عمر : હઝરત ફારૂક્રે આ'ઝમને ખચકાટ કેવળ ઝકાતના મુન્કિરોથી જેહાદ કરવામાં હતો. ચર્ચા વિચારણા પછી ફારૂક્રે આ'ઝમે પણ સ્વીકાર કરવો પડયો કે હક્ક એ જ છે જે સિદ્દીક્રે અકબર કહે છે. આ પ્રમાણે સહાબાની

حديث ٨٢١ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ هُرْمُزَ الْأَعْرَجَ حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ

''અબ્દુર્રહમાન બિન હુરમુઝ અઅરજે હદીષ વર્ણન કરી કે તેમણે હઝરત અબૂ [હદીષ : ૮૨૧]

أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ يَقُوْلُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

હુરૈરહ્ رضي الله عنه ને એવું ફર્માવતાં સાંભળ્યા કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, જ્યારે ઊંટમાંથી તેનો હક્ક ન આપવામાં

وَسَلَّمَ تَأْتِي الْإِبِلُ عَلٰى صَاحِبِهَا عَلٰى خَيْرِ مَا كَانَتْ إِذَا هُوَ لَمْ يُعْطِ

આવે તો ક્યામતના દિવસે જેવો હતો એનાથી બેહતર થઈને પોતાના માલિકની પાસે આવશે અને તેને પોતાના

فِيهَا حَقَّهَا تَطَأُهُ بِأَخْفَافِهَا وَتَأْتِي الْغَنَمُ عَلٰى صَاحِبِهَا عَلٰى

પગો વડે કચડશે, અને જ્યારે બકરીમાં તેનો હક્ક ન આપવામાં આવે તો તે ક્યામતના દિવસે જેવી હતી એનાથી

خَيْرِ مَا كَانَتْ إِذَا لَمْ يُعْطِ فِيهَا حَقَّهَا تَطَأُهُ بِأَظْلَافِهَا وَتَنْطَحُهُ بِقُرُوْنِهَا

બેહતર થઈને પોતાના માલિકની પાસે આવશે અને તેને પોતાના પગો વડે કચડશે અને પોતાની સીંગો વડે

قَالَ وَمِنْ حَقِّهَا أَنْ تُحْلَبَ عَلَى الْمَاءِ قَالَ وَلَا يَأْتِي أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

મારશે. ફર્માવ્યું, એનો હક્ક એ છે કે તેને પાણી પર દોહવામાં આવે. ફર્માવ્યું, તમારામાં કોઈ ક્યામતના દિવસે

સહમતિએ આ ત્રણેવ પ્રકારના લોકો સાથે જેહાદ શરૂ થયો. અલ્લાહ ﷻ એ પોતાના દીનની મદદ ફર્માવી અને સર્વ મુર્તદોનો ખાત્મો થઈ ગયો. મુસૈલમા કઝ્ઝાબ અને અસ્વદ ઉન્સી માર્યા ગયા અને ઝકાતના મુન્કિરો સીધા માર્ગે આવી ગયા અને આખુ અરબસ્તાન ખાલિસ ઈસ્લામથી માલામાલ થઈ ગયું. એનાથી જ પ્રભાવિત થઈને હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન મસ્ઊદ رضي الله عنه એ ફર્માવ્યું હતું : **لقد قام ابو بكر يوم الردة مقام نبى من الانبياء** ''યવમે રિદ્દત (ઝકાત આપવાથી કેટલાક લોકોએ ઈન્કાર કરેલો તે દિવસ) અબૂબક્રએ એક નબીની જાનશીનીનો હક્ક અદા કરી આપ્યો. સહીહ રાય, સમય પર જરૂરી પગલાં અને આ'લા કામયાબીનું આનાથી બેહતર દૃષ્ટાંત દુનિયાનો ઈતિહાસ રજૂ કરવાથી લાચાર છે. એ સમયના સંજોગોને જોતાં માણસ પોતાની તદબીર પર ભરોસો કરીને આવાં મહત્વનાં પગલાં ભરવાની હિંમત કરી શકતો ન હતો જ્યાં સુધી કે અલ્લાહ તરફથી તે મદદ ન પામે. ઝકાતની ફર્ઝિયત હઝરત સિદ્દીક અકબર رضي الله عنه ના આ ઈર્શાદથી સાબિત છે કે જે નમાઝ તથા ઝકાત વચ્ચે ફરક કરશે એની સાથે લડીશ.

عناق : બકરીના વરસથી ઓછી વયના બચ્ચાને કહે છે. અને અમુક રિવાયતોમાં **لو منعونى عناقا عقالا** છે, એટલે જાનવર બાંધવાની રસ્સી, આ બર સબીલે મુબાલેગા (અતિશયોક્તિના રૂપે) છે, મતલબ એ છે કે કોઈ હલકી ચીજ પણ ઝકાતમાં આપતા હતા અને હવે નહીં આપે તો તેમની સાથે જેહાદ કરીશ.

સમજૂતી : ૮૨૧

મુસ્લિમ શરીફમાં આ હદીષ પૂરી વિગત સાથે આ પ્રમાણે વર્ણન થઈ છે કે ફર્માવ્યું, સોના તથા ચાંદીના માલિક જેઓ એનો હક્ક અદા નહીં કરે, ક્યામતના દિવસે તેના વડે સોના તથા ચાંદીની ચાદર બનાવવામાં

بِشَاةٍ يَحْمِلُهَا عَلٰى رَقَبَتِهٖ لَهَا يُعَارٌ فَيَقُوْلُ يَا مُحَمَّدُ فَأَقُوْلُ لَا أَمْلِكُ

પોતાની ગરદન પર બકરી લાદીને ન આવે જે બોલી રહી હોય અને કહે યા મુહમ્મદ! (ફરિયાદ છે) અને હું કહું

لَكَ شَيْئًا قَدْ بَلَّغْتُ وَلَا يَأْتِي بِبَعِيْرٍ يَحْمِلُهُ عَلٰى رَقَبَتِهٖ لَهُ رُغَاءٌ فَيَقُوْلُ

હું તારા માટે કાંઈ નથી કરી શકતો, મેં પહોંચાડી આપ્યું હતું. અને કોઈ પોતાની ગરદન પર ઊંટ લાદીને

يَا مُحَمَّدُ فَأَقُوْلُ لَا أَمْلِكُ لَكَ شَيْئًا قَدْ بَلَّغْتُ ع ه

ન આવે જે બોલી રહ્યું હોય અને કહે હે મુહમ્મદ! (ફરિયાદ છે) અને હું કહું, હું તારા માટે કાંઈ નથી કરી શકતો, મેં પહોંચાડી આપ્યું હતું." (૧/૧૮૮ અઝ્ ઝકાત, મુસ્લિમ–ઝકાત, અબૂ દાઊદ, નિસાઈ–ઝકાત)

આવશે અને તેને જહન્નમની આગથી તપાવીને તેની પેશાની તથા પાસાં તથા પીઠને ડામ દેવામાં આવશે. એ ચાદર જ્યારે ઠંડી પડી જશે તો ફરી તપાવવામાં આવશે અને ફરી ડામ દેવામાં આવશે. આ પ્રમાણે તે દિવસમાં જે પચાસ હજાર વરસનો હશે દિવસભર આવું જ કરવામાં આવશે, ત્યાં સુધી કે બંદાઓનો ફૈંસલો થશે. હવે એ શખ્સ પોતાનો રસ્તો જોશે, ક્યાં તો જન્નતનો કે દોઝખનો. લોકોએ અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! અને ઊંટ ?! તો ફર્માવ્યું, જે ઊંટનો માલિક ઊંટનો હક્ક અદા ન કરે, અને ઊંટનો હક્ક એ પણ છે કે જે દિવસે પાણી પર ઉતરે તે દિવસે દોહવામાં આવે તો એ ઊંટ ઘણુ જ તંદુરસ્ત થઈને આવશે અને તેના માલિકને સપાટ મેદાનમાં સૂવાડવામાં આવશે, તે ઊંટ એને કચુંડશે અને મોઢા વડે કરડશે. જ્યારે પાછલુ ટોળુ પસાર થઈ જશે તો પછી આગલુ આવશે, અને એ દિવસે જે પચાસ હજાર વરસનો હશે દિવસભર એવું જ થતું રહેશે, ત્યાં સુધી કે અલ્લાહ ﷻ બંદાઓનો ફૈંસલો ફર્માવી આપશે. હવે તે પોતાનો માર્ગ જોશે, ચાહે જન્નતનો ચાહે જહન્નમનો. અને ગાય બકરીના બારામાં પણ ફર્માવ્યું, જો તેમનો હક્ક અદા ન કર્યો તો તેમના માલિકને સપાટ મેદાનમાં સૂવાડવામાં આવશે અને તે સૌ ગાયો તથા બકરીઓ આવશે, ન એમાં કોઈ વળેલી સીંગવાળી હશે ન સીંગ વગરની ન તૂટેલા સીંગવાળી. તે સૌ સીંગો વડે પોતાના માલિકને મારશે અને ખરીઓ વડે કચડશે. જ્યારે એક ટોળુ પસાર થઈ જશે તો બીજુ આવશે. એ દિવસે જે પચાસ હજાર વરસનો હશે, દિવસભર આવું જ થતુ રહેશે ત્યાં સુધી કે અલ્લાહ ﷻ બંદાઓ વચ્ચે ફૈંસલો કરી નાખશે. હવે એ પોતાનો માર્ગ જોશે, જન્નતનો કે જહન્નમનો.

ان تحلب علىٰ الماء : અરબની આદત હતી કે જ્યારે કોઈ ચોપગા પાણી પીવા માટે તળાવ, ઝરણા કે કૂવા પર જતાં તો તેને દોહતા. એ મોકા પર મોહતાજ, તંગદસ્ત એકત્ર થઈ જતાં કે એમને પણ થોડુક દૂધ મળી જાય. અને કેટલાંક એવા પણ હતાં જેઓ જાનવર ત્યાં ન દોહતા જેથી કોઈને કાંઈ દૂધ આપવુ ન પડે, એના માટે આવુ ફર્માવ્યું, આ ઈર્શાદ ઉચ્ચ અખ્લાકમાંથી છે.

لا املك لك شيئا : આ ઈર્શાદ ક્યાં તો એ આધાર પર છે કે એ લોકોના બારામાં શફાઅતથી રોકી દેવામાં આવ્યા છે. અથવા એ કે ઈર્શાદ ધમકીના રૂપમાં છે, એ કહેવાનો હેતુ છે કે એવા લોકોની હું પણ કાંઈ મદદ કરીશ નહીં, જ્યારે કે સર્વ કાંઈ મેં બતાવી દીધું હતું.

حديث ૮૨૨ عَنْ اَبِیْ هُرَیْرَةَ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ રઝિ.એ કહ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, જેને અલ્લાહે માલ [હદીષ : ૮૨૨]

اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اٰتَاهُ اللّٰهُ مَالًا فَلَمْ یُؤَدِّ زَكٰوتَهٗ مُثِّلَ لَهٗ

આપ્યો પછી તેણે તેની ઝકાત ન આપી તો એનો એ માલ કયામતના દિવસે બોડો સાપ બનાવી દેવામાં

مَالُهٗ یَوْمَ الْقِیٰمَةِ شُجَاعًا اَقْرَعَ لَهٗ زَبِیْبَتَانِ یُطَوَّقُهٗ یَوْمَ الْقِیٰمَةِ ثُمَّ

આવશે જેના માથા પર બે ડાઘ હશે. આ સાપ કયામતના દિવસે તેના ગળામાં લપેટાઈ જશે પછી તેનાં

یَاْخُذُ بِلِهْزِمَتَیْهِ یَعْنِیْ بِشِدْقَیْهِ ثُمَّ یَقُوْلُ اَنَا مَالُكَ اَنَا

બંનેવ જડબાંને ઝંઝોળશે અને કહેશે, હું તારો માલ છું ! હું તારો ખજાનો છું ! ત્યારબાદ હુઝૂરે આ આયત

كَنْزُكَ ثُمَّ تَلَا وَلَا یَحْسَبَنَّ الَّذِیْنَ یَبْخَلُوْنَ الْاٰیَةَ بِمَا اٰتٰهُمُ

તિલાવત ફર્માવી. અલ્લાહ عزوجل એ ફર્માવ્યું, જેઓ આ માલમાં કંજૂસાઈ કરે છે જે અલ્લાહે એમને પોતાના

اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ هُوَ خَیْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَیُطَوَّقُوْنَ

ફઝ્લથી અતા ફર્માવ્યો છે, તેઓ તેને હરગિઝ પોતાના માટે સારો ખયાલ ન કરે બલ્કે એ એમના માટે બુરો

مَا بَخِلُوْا بِهٖ یَوْمَ الْقِیٰمَةِ ؕ

છે. જે માલમાં કંજૂસી કરવામાં આવે તે કયામતમાં તેમના ગળાનો તોક (હાર) બનાવી દેવામાં આવશે."

حديث ૮૨૩ عَنْ خَالِدِ بْنِ اَسْلَمَ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ

"ખાલિદ બિન અસ્લમે કહ્યું, અમે હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર રઝિ.ની સાથે [હદીષ : ૮૨૩]

સમજૂતી : ૮૨૨ اقرع નો અર્થ બોડો સાપ છે. દરેક સાપ બોડો હોય છે, કોઈ સાપના માથા પર વાળ નથી હોતા. અહીં મુરાદ એ છે કે અધિક મુદ્દત સુધી ઝહેર જમા રહેવાથી તેના માથેથી ચામડીનુ એક અડધુ પડ ખરી જાય છે. زبیبتان-زبیب નો અર્થ અસલમાં ફીણ છે. અહીં મુરાદ કાળો ડાઘ છે જેને ચિત્તી કહે છે. આ ડાઘો ક્યાં તો બંનેવ આંખોની ઉપર હોય છે અથવા માથા પર અથવા મોઢાના બંનેવ કિનારાઓ પર અથવા ગળા નીચે થોડોક ગોશ્ત લટકે છે તે મુરાદ છે. જાહેર પહેલા બે અર્થો છે. ચપટીદાર સાપ સૌથી અધિક ઝેરીલો હોય છે. **العیاذ باللہ تعالی**

સમજૂતી : ૮૨૩ સૂરએ તૌબા (આયત : ૩૪)માં ફર્માવવામાં આવ્યું :–

وَ الَّذِیْنَ یَكْنِزُوْنَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّةَ وَ لَا یُنْفِقُوْنَهَا فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِیْمٍ۔ (سورہ توبہ ۳۴)

"અને જે લોકો સોનુ અને ચાંદી જમા રાખે છે અને તેને અલ્લાહના માર્ગમાં ખર્ચ નથી કરતા તેઓને દર્દનાક અઝાબની ખબર આપી દો."

رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا فَقَالَ اَعْرَابِيٌّ اَخْبِرْنِيْ عَنْ قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى

નીકળ્યા તો એક ગામડિયાએ કહ્યું, મને અલ્લાહના આ ઈર્શાદનો મતલબ બતાવો, જે લોકો સોના અને ચાંદીને

وَالَّذِيْنَ يَكْنِزُوْنَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ قَالَ ابْنُ عُمَرَ مَنْ

જમા રાખે છે. તો હઝરત ઈબ્ને ઉમરે ફર્માવ્યું, જેણે એને જમા કર્યું અને એની ઝકાત ન આપી તેના માટે તબાહી

كَنَزَهَا فَلَمْ يُؤَدِّ زَكٰوتَهَا فَوَيْلٌ لَّهٗ اِنَّمَا كَانَ هٰذَا قَبْلَ اَنْ

છે. આ ઝકાતનો હુકમ નાઝિલ થતા પહેલાં હતું. જ્યારે ઝકાત નાઝિલ થઈ ગઈ તો અલ્લાહે તેને

تُنْزَلَ الزَّكٰوةُ فَلَمَّا اُنْزِلَتْ جَعَلَهَا اللّٰهُ طُهْرًا لِلْاَمْوَالِ ؕ

માલોને પાક કરનાર બનાવી દીધી." (બુખારી ૧/૧૮૮ અઝ્ ઝકાત, ૨/૨૭૨, તફસીરે સૂ. તૌબા, નિસાઈ–ઝકાત)

حديث ૮૨૪ اَنَّهٗ سَمِعَ اَبَا سَعِيْدٍ يَّقُوْلُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

"યહયા ઈબ્ને અમ્મારાએ કહ્યું કે હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ ને એવું ફર્મ[હદીષ : ૮૨૪]

لَيْسَ فِيْمَا دُوْنَ خَمْسِ اَوَاقٍ صَدَقَةٌ وَّلَا فِيْمَا دُوْنَ خَمْسِ ذَوْدٍ

સાંભળ્યા કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, પાંચ ઔકિયાથી કમમાં સદકો નથી

صَدَقَةٌ وَّلَيْسَ فِيْمَا دُوْنَ خَمْسَةِ اَوْسُقٍ صَدَقَةٌ ؕ

અને ન પાંચ ઊંટથી કમમાં અને ન પાંચ વસકથી કમમાં."

(બુખારી ૧/૧૯૪ અઝ્ ઝકાત, ૧/૧૯૬, ૧/૨૦૧, મુસ્લિમ, અબૂ દાઉદ, તિર્મિઝી, ઈબ્ને માજહ–ઝકાત)

આ આયતનો સ્પષ્ટ મતલબ એ છે કે સોનું ચાંદી જમા કરવામાં ન આવે, જે આવે તેને અલ્લાહના માર્ગમાં ખર્ચ કરી દેવામાં આવે. એટલા માટે તે અઅ્રાબીએ હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી એનો મતલબ પૂછયો. તેમણે ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, ઝકાતનો હુકમ લાગુ થતાં પહેલાં આ હુકમ હતો પણ ઝકાતના હુકમ બાદ ઝકાતની માત્રા જેટલો માલ આપી દીધા પછી જે બચે તેને જમા કરવું મના નથી અને હજી પણ ઝકાત ન આપવાની સ્થિતિમાં એ જ ચેતવણી છે.

સમજૂતી : ૮૨૪

પેજ–૧૯૬ પર થોડી સરખી વિગત છે કે, પાંચ વસકથી ઓછા ખજૂરમાં અને પાંચ ઔકિયાથી ઓછી ચાંદીમાં, અને પાંચ ઊંટોથી કમમાં સદકો નથી. અવાક એ ઔકિયાનું બહુવચન છે. ઔકિયા ૪૦ દિરહમનો થાય છે, આ રીતે ચાંદીની નિસાબ ૨૦૦ દિરહમ થઈ. અને એક દિરહમ ત્રણ માશા ૧$\frac{૧}{૧૧}$ રતીનો. આ રીતે ચાંદીની નિસાબ સાડા બાવન તોલા થઈ. અંગ્રેજોના યુગમાં જે ચાંદીનો રૂપિયો ચાલતો હતો તે સવા અગ્યાર માશાનો હતો એ રૂપિયાથી નિસાબ ૫૬ રૂપિયા ભર થઈ. સોનાની નિસાબ ૨૦ મિષ્કાલ છે. એના પર ઈજમાઅ છે. એક મિષ્કાલ સાડા ચાર માશાનો, આ રીતે સોનાની નિસાબ ૭.૫ તોલા થઈ. વર્તમાન ચાલતા દશાંશ

حديث ૮૨૫ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ قَالَ مَرَرْتُ بِالرَّبَذَةِ فَإِذَا أَنَا بِأَبِي ذَرٍّ

"ઝયદ બિન વહબે કહ્યું, હું રબ્ઝાથી પસાર થયો તો મારી મુલાકાત અબૂઝર સાથે થઈ. [હદીષ : ૮૨૫]

قُلْتُ لَهُ مَا أَنْزَلَكَ مَنْزِلَكَ هٰذَا قَالَ كُنْتُ بِالشَّامِ فَاخْتَلَفْتُ أَنَا وَ

મેં એમને કહ્યું, કઈ ચીજે આપને આ જગાએ પહોંચાડયા ? તો તેમણે ફર્માવ્યું, હું શામમાં હતો. મારામાં તથા

مُعَاوِيَةَ فِي الَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي

મુઆવિયહમાં આ આયતના બારામાં મતભેદ થયો, જે લોકો સોનુ તથા ચાંદી જમા કરે છે અને એને

પદ્ધતિનાં વજનથી ચાંદીની નિસાબ ૬૪૨ ગ્રામ ૯૬ મિ.ગ્રામ (૬૪૨.૯૬ ગ્રામ) છે અને સોનાની ૯૧.૭૨૮ ગ્રામ છે. ઊંટની નિસાબ પાંચ ઊંટ છે. આ મુત્તફક અલૈહ છે. અનાજની નિસાબ પાંચ વસક઼ છે. મશહૂર એ છે કે એક ઊંટના વજનને વસક઼ કહે છે. પણ મુખ્તાર (અગ્રતા પામેલ) આ છે કે ૬૦ સાઅનો એક વસક઼ છે. આ રીતે અનાજની નિસાબ ૩૦૦ સાઅ થઈ, એનાથી ઓછી પેદાવારમાં ઉશ્ર નથી. એ જ ઈમામ શાફઈ, ઈમામ અબૂ યૂસુફ, ઈમામ મુહમ્મદનો મઝહબ છે. પણ ઈમામે આ'ઝમનો મઝહબ એ છે કે જમીનની પેદાવારની કોઈ નિસાબ નથી, થોડી પેદાવાર હોય કે વધુ, સૌમાં ઉશ્ર વાજિબ છે. એમની દલીલ ખૂદ ઈમામ બુખારી رحمۃ اللہ علیہ ની રિવાયત કરેલ પેજ–૨૦૧વાળી હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ની હદીષ છે કે ફર્માવ્યું, "જેને વરસાદ અથવા ઝરણા સીંચે કે વગર સીંચે પેદાવાર થઈ જાય એમાં ઉશ્ર છે અને જે છાંટીને (ખેંચીને)ને સીંચવામાં આવે એમાં અડધુ ઉશ્ર છે." **فيما سقت السماء و العيون او كان عثريا العشر و ما سقى بانضح نصف العشر**

આ હદીષનો શબ્દ ما આમ છે, થોડા કે અધિક સૌના પર લાગુ થાય છે અને ઈબાદતોમાં એહતેયાત (સાવધાની) પર અમલ વાજિબ છે. એટલા માટે જમીનની પેદાવાર (ઉપજ) થોડી હોય કે વધારે સૌમાં ઉશ્ર વાજિબ છે. વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચા ઉશ્રના બયાનમાં આ હદીષના હેઠળ આવી રહી છે.

પ્રકરણથી સામ્યતા : અહીં પ્રકરણ આ છે : જે માલની ઝકાત આપી દેવામાં આવે તે કન્ઝ (સંગ્રહ, ખજાનો) નથી એટલે તે કન્ઝ નથી જેના પર વઈદ (ધમકી) આવી છે. જ્યારે એ નસ આવી ગઈ કે પાંચ ઔક઼િયાથી ઓછી ચાંદી અને પાંચ ઊંટથી ઓછામાં ઝકાત નથી, તો સાબિત થયું કે એનાથી ઓછુ જમા કરવું અથવા ઝકાત આપ્યા પછી એ માપ જેટલુ પણ જમા કરવું વિના કરાહતે જાઈઝ છે. જેવી રીતે ઝકાત અદા કર્યા પછી પાંચ ઔક઼િયા ચાંદી બલ્કે ૪૮ દિરહમ વધારે રાખવું દુરુસ્ત છે. એ જ પ્રમાણે ઝકાત આપ્યા બાદ પાંચ બલ્કે નવ ઊંટ સુધી રાખવું દુરુસ્ત છે. જેથી જો આ માત્રાથી વધારે પણ હોય અને ઝકાત અદા કરી દેવામાં આવે તો એને જમા કરવું વિના કરાહતે દુરુસ્ત થશે અને આ તે કન્ઝ ન થશે જે મના છે.

સમજૂતી : ૮૨૫ પ્રથમ ભાગમાં વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે રબ્ઝા મદીનાથી ત્રણ મંઝિલના અંતરે એક ગામ છે. હઝરત ઉમર ફારૂક઼ رضی اللہ عنہ એ તેને ઝકાતના ઊંટોને ચરવાની જગા બનાવી દીધી હતી. મુસ્નદે અબૂ યઅલામાં આ જ ઝયદ બિન વહબથી મરવી છે કે ખૂદ હઝરત અબૂઝરે ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, હે અબૂ ઝર ! જ્યારે મદીનાની આબાદી કોહે સલઅ સુધી પહોંચી જાય તો તમે શામ ચાલ્યા જજો. આ હિદાયત પ્રમાણે જ્યારે મદીનાની આબાદી કોહે સલઅ સુધી પહોંચી ગઈ તો એઓ શામ દમિશ્ક ચાલ્યા ગયા. ત્યાં એ વખતે મુઆવિયહ رضی اللہ عنہ વાલી (ગર્વનર) હતા. હઝરત અબૂઝરનો મઝહબ એ હતો કે જેટલી આવક હોય જરૂરત

سَبِيْلِ اللّٰهِ قَالَ مُعَاوِيَةُ نَزَلَتْ فِيْ اَهْلِ الْكِتَابِ فَقُلْتُ نَزَلَتْ فِيْنَا

અલ્લાહની રાહમાં ખર્ચ નથી કરતા તેમને દર્દનાક અઝાબની બશારત આપો. મુઆવિયહ્એ કહ્યું, આ અહલે

وَفِيْهِمْ فَكَانَ بَيْنِيْ وَبَيْنَهٗ فِيْ ذٰلِكَ فَكَتَبَ اِلٰى عُثْمَانَ يَشْكُوْنِيْ فَكَتَبَ

કિતાબના બારામાં નાઝિલ થઈ છે. મેં કહ્યું, આપણા તથા એમના બંનેના બારામાં નાઝિલ થઈ છે. અને એના

اِلَيَّ عُثْمَانُ اَنْ اَقْدِمِ الْمَدِيْنَةَ فَقَدِمْتُهَا فَكَثُرَ عَلَيَّ النَّاسُ حَتّٰى كَاَنَّهُمْ

અનુસંધાનમાં મારા તથા એમની વચ્ચે કાંઈક તકરાર થઈ ગઈ. તેમણે હઝરત ઉષ્માનની પાસે મારી શિકાયત

لَمْ يَرَوْنِيْ قَبْلَ ذٰلِكَ فَذَكَرْتُ ذٰلِكَ لِعُثْمَانَ فَقَالَ لِيْ اِنْ شِئْتَ

લખી, એના પર હઝરત ઉષ્માને લખ્યું કે તમે મદીના આવી જાવ. હું મદીના આવી ગયો. લોકો મોટી

تَنَحَّيْتَ فَكُنْتَ قَرِيْبًا فَذٰلِكَ الَّذِيْ اَنْزَلَنِيْ هٰذَا الْمَنْزِلَ وَلَوْ اَمَّرُوْا

સંખ્યામાં મારી પાસે એકત્ર થઈ ગયા જાણે આથી પહેલાં એમણે મને જોયો જ ન હતો. મેં હઝરત ઉષ્માનથી

عَلَيَّ حَبَشِيًّا لَسَمِعْتُ وَاَطَعْتُ - ع ٥

એનો ઉલ્લેખ કર્યો તો ફર્માવ્યું, જો તમે ચાહો તો આસપાસમાં ક્યાંક ગોશાનશીન થઈ જાવ. એના લીધે હું

અહીં છું અને જો લોકો હબ્શીને અમીર બનાવી આપે તો તેનો પણ હુકમ સાંભળીશ અને માનીશ."

(બુખારી ૧/૧૮૯ અઝ્ ઝકાત, ૨/૬૭૨ તફ્સીર, નિસાઈ–તફ્સીર)

કરતાં જે વધે તે સૌનો સદકો કરવો ફર્ઝ છે. હાજતથી વધુ જમા કરવું હરામ છે. ખૂબ જોશીલા તથા બહાદુર માણસ હતા. પોતાના આ મસ્લકની એલાનિયા તબ્લીગ કરતા હતા જેનાથી ત્યાં એક હંગામો મચેલો હતો. કેમ કે સાબિકીને અવ્વલીનમાંથી અને ખૂબ જ મોઅઝ્ઝઝ્ સહાબી હતા એટલા માટે પબ્લિક એમના પ્રતિ અધિક આકર્ષાતી હતી. છેવટે હઝરત મુઆવિયહ સાથે જોરદાર ચર્ચા થઈ. હઝરત અબૂઝરે દર્શાવેલ આયતે કરીમા તિલાવત કરી. એમનો ઈજતેહાદ એ હતો કે આ આયતમાં وَ لَا يُنْفِقُوْنَهَا થી મુરાદ જરૂરત કરતાં જે અધિક હોય સૌ પૂરેપૂરું ખર્ચ કરવાનું છે, કેવળ ઝકાત જેટલુ ખર્ચ કરવું મુરાદ નથી. અને મુઆવિયહનો ખયાલ હતો કે એ યહૂદ તથા નસારા, યહૂદીઓના ધર્મગુરૂ તથા પાદરીઓના માટે નાઝિલ થઈ છે. એટલા માટે કે આયતનો આરંભિક હિસ્સો આ છે :

اِنَّ كَثِيْرًا مِّنَ الْاَحْبَارِ وَ الرُّهْبَانِ لَيَاْكُلُوْنَ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَ يَصُدُّوْنَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَ الَّذِيْنَ يَكْنِزُوْنَ

"ઘણા બધા યહૂદી ધર્મગુરૂ તથા ઈસાઈ પાદરી લોકોનો માલ બાતિલ તરીકાથી ખાય છે અને લોકોને અલ્લાહના માર્ગથી રોકે છે અને જે લોકો સોનુ તથા ચાંદી ભેગુ કરી કરીને રાખે છે."

જ્યારે કે બંનેવ હઝરાતથી ખતા થઈ ન આ આયતે કરીમા અહલે કિતાબ સાથે ખાસ છે અને ન ينفقونها થી કુલ માલ મુરાદ છે. બલ્કે આ આયતે કરીમા આમ છે અને ينفقونها થી ઝકાત અદા કરવી મુરાદ છે, સઘળો માલ ખર્ચી કાઢવું નહીં. એના પર ઈજમાઅ છે અને આ આયતો તથા હદીષોથી પણ સાબિત છે. ઈર્શાદ છે :

حديث ٨٢٦ اَنَّ الْاَحْنَفَ بْنَ قَيْسٍ حَدَّثَهُمْ قَالَ جَلَسْتُ اِلٰى مَلَاٍ مِّنْ

'અહનફ બિન કૈસે કહ્યું, હું કુરૈશની એક જમાઅત પાસે બેઠો હતો કે એવામાં એક સાહબ [હદીષ : ૮૨૬]

قُرَيْشٍ فَجَاءَ رَجُلٌ خَشِنُ الشَّعْرِ وَالثِّيَابِ وَالْهَيْئَةِ حَتّٰى قَامَ

આવ્યા જેમના વાળ વિખેરાયેલા, કપડાં લધર વધર હયઅત અને તેમની સમક્ષ ઊભા થયા અને સલામ કરી

عَلَيْهِمْ فَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ بَشِّرِ الْكَانِزِيْنَ بِرَضْفٍ يُّحْمٰى عَلَيْهِ فِيْ

પછી ફર્માવ્યું, ભેગો કરી કરીને માલ એકત્ર કરનારાઓને ખુશખબરી થાય કે એક પથ્થર જહન્નમની આગ

نَارِ جَهَنَّمَ ثُمَّ يُوْضَعُ عَلٰى حَلَمَةِ ثَدْيِ اَحَدِهِمْ حَتّٰى يَخْرُجَ مِنْ

પર તપાવવામાં આવશે પછી તેની છાતીની ડીંટી પર રાખવામાં આવશે જે પાર કરીને ખભાની પાતળી

نَغْضِ كَتِفِهٖ وَيُوْضَعُ عَلٰى نَغْضِ كَتِفِهٖ حَتّٰى يَخْرُجَ مِنْ حَلَمَةِ ثَدْيِهٖ

હાડકીથી બહાર થઈ જશે. અને તેના ખભાની પાતળી હાડકી પર રાખવામાં આવશે જેને છેડીને તેની

يَتَزَلْزَلُ ثُمَّ وَلّٰى فَجَلَسَ اِلٰى سَارِيَةٍ وَتَبِعْتُهٗ وَجَلَسْتُ اِلَيْهِ وَاَنَا

છાતીની ડીંટીથી પાર થઈ જશે. તે પથ્થર હલતો રહેશે. પછી તે પરત થઈ ગયા અને એક થાંભલાની પાસે

وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُوْمًا مَّحْسُوْرًا "અને હાથ એકદમ ન ફેલાવી દે પછી રંજ કરતો અફસોસ કરતો બેસી રહે."

فكثر علىٰ الناس : હઝરત અબૂઝર મશહૂર સહાબી હતા અને એમનો મઝહબ પૂરી ઉમ્મતથી અલગ હતો એટલા માટે લોકો ટોળે ટોળાં આવતાં, તેમને જાત જાતના સવાલો કરતા જેનાથી ગભરાઈને હઝરત ઉષ્માનની ખિદમતમાં શિકાયત કરી. હઝરત ઉષ્માને બે વાતો રજૂ કરી, આપ ચાહો તો મારા ઘરે રહો, ઊંટણીઓ દરવાજા પર હાજર કરવામાં આવશે. એટલે કે ન ક્યાંય જાવ ન કોઈને મલો જુલો, ચાહો તો મદીનાની નજીક ક્યાંક વસવાટ અપનાવી લો. હઝરત અબૂઝરે બીજી સ્થિતિ અપનાવી લીધી. અને રબ્ઝા જઈને સ્થાયી થઈ ગયા. એ આક્ષેપ છે કે હઝરત ઉષ્માને તેમને તડીપાર કરીને રબ્ઝા મોકલ્યા હતા. એ બની શકે છે કે જ્યારે એમના ઘરે રહેવાનું પસંદ ન કર્યું તો રબ્ઝા રહેવાની રાય આપી હોય જેને હઝરત અબૂઝરે કબૂલ ફર્માવી લીધી

સમજૂતી : ૮૨૬ હુઝૂર ﷺનો આ ઈર્શાદ પોતાની અરફઅ તથા આ'લા (અતિ ઉચ્ચ) શાનના પ્રમાણે હતો. જે અલ્લાહ ﷻ પર તવક્કુલ, દુનિયાથી નિઃઆકર્ષણ, ખુદાની મખ્લૂક પર રહમત અને સખાવતનો શ્રોત હતો, આ હુકમ તશરીઈ (શરીઅત હેઠળ) ન હતો કે જેના વિરુદ્ધ અમલ પર પકડ થાય. હઝરત અબૂઝર رضی اللہ عنہ એ એને પોતાના શોખના પ્રમાણે હુકમે તશરીઈ સમજ્યો અને જે લોકો એના પર અમલ ન કરતા તેમનાથી નારાજ રહેતા હતા. ત્રણ દીનાર બચાવવાની હિકમત અલ્લામા કુર્તબીએ એ બતાવી કે એક પોતાનાં ઘરવાળાં માટે, એક ગુલામ આઝાદ કરવા માટે, અને એક કરજના માટે. એ એમનો ઝોક (શોખ, ઉમંગ) છે. શક્ય છે આ ઈર્શાદના સમયે જેમનું ભરણપોષણ હુઝૂર પર વાજિબ હતું તે ત્રણ દીનાર રોજના રહ્યા હોય અથવા કોઈનું કાંઈક કરજ રહ્યું હોય, નહીં તો હદીષ વર્ણન થઈ ચૂકી કે એ પણ પસંદ ન કર્યું કે સોનાનો એક ટુકડો ઘરમાં

لَا أَدْرِي مَنْ هُوَ فَقُلْتُ لَهُ لَا أَرَى الْقَوْمَ إِلَّا قَدْ كَرِهُوا الَّذِي

બેસી ગયા. હું તેમની પાછળ થઈ ગયો અને તેમની પાસે બેઠો, અને હું ન જાણતો હતો કે તે કોણ બુઝુર્ગ છે ?

قُلْتَ قَالَ إِنَّهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا قَالَ لِي خَلِيلِي قَالَ قُلْتُ وَمَنْ خَلِيلُكَ

મેં તેમને કહ્યું, મારો અંદાઝો છે કે લોકોએ તમારી વાતને નાપસંદ કરી. તો ફર્માવ્યું, આ લોકો નથી સમજતા

تَعْنِي قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَتُبْصِرُ أُحُدًا

મને મારા ખલીલે (દોસ્તે) કહ્યું. મેં કહ્યું, ખલીલ (દોસ્ત)થી આપની મુરાદ શું છે ? તો બતાવ્યું કે

قَالَ فَنَظَرْتُ إِلَى الشَّمْسِ مَا بَقِيَ مِنَ النَّهَارِ وَأَنَا أَرَى أَنَّ رَسُولَ اللهِ

રસૂલુલ્લાહ ﷺ. હે અબૂઝર ! ઓહદ જુએ છે ? એ સાંભળીને મેં સૂરજ જોયો કે કેટલો દિવસ રહી ગયો છે.

صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُرْسِلُنِي فِي حَاجَةٍ لَهُ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ مَا

હું એવું સમજી રહ્યો હતો કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ પોતાના કોઈ કામના માટે મને મોકલશે. મેં અર્ઝ કરી, હા !

أُحِبُّ أَنَّ لِي مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا أُنْفِقُهُ كُلَّهُ إِلَّا ثَلَاثَةَ دَنَانِيرَ وَإِنَّ هَؤُلَاءِ

જોઉં છું. ફર્માવ્યું, મને એ પસંદ નથી કે મારી પાસે ઓહદના બરાબર સોનુ હોય, પણ એ કે પૂરેપૂરું વહેંચી

لَا يَعْقِلُونَ إِنَّمَا يَجْمَعُونَ الدُّنْيَا وَلَا وَاللهِ لَا أَسْأَلُهُمْ دُنْيَا وَلَا أَسْتَفْتِيهِمْ

દઉં સિવાય ત્રણ દીનારના. અને આ લોકો સમજતા નથી, દુનિયા જમા કરે છે, ખુદાના કસમ ! એમની પાસે

عَنْ دِينٍ حَتَّى أَلْقَى اللهَ ﷻ

દુનિયાનો કોઈ સવાલ કરીશ નહીં અને ન દીનના બારામાં કાંઈ પૂછીશ, ત્યાં સુધી કે અલ્લાહથી મળુ.''

(બુખારી ૧/૧૮૯ ઝકાત, મુસ્લિમ–ઝકાત)

રાતભર રહે.

પ્રકરણથી સામ્યતા : હઝરત અબૂઝરવાળી બંને હદીષો જાહેરી રીતે પ્રકરણથી ઉલ્ટી છે પણ બારીક દૃષ્ટિથી જોતાં એ મળતાપણુ છે કે હઝરત ઈમામ બુખારી એ વાતની જરૂરતની તરફ નિર્દેશ કરી રહ્યા છે કે વર્ણવેલ આયતને સામે રાખીને હઝરત અબૂઝરની તરફ અન્ય કોઈપણ એના જાહેરથી એ તારણ કાઢી શકે છે કે હાજતથી વધુ માલ જમા કરવો જાઈઝ નથી, જેથી જરૂરત પડી કે વર્ણવેલ આયતની સહીહ તફસીર પેશ કરી દેવામાં આવે કે એમાં ينفقونها થી મુરાદ ઝકાત છે. તેમજ ઈશારા ઈશારામાં ખૂદ આ હદીષોથી પણ એ ખાસપણુ સમજમાં આવે છે કે હઝરત અબૂઝરની રાયને સહાબાએ કિરામમાંથી કોઈએ પણ, ત્યાં સુધી કે હઝરત ઉષ્માન ગનીએ પણ સ્વીકારી નથી. એનાથી જાહેર થઈ ગયું કે એ સૌ હઝરાતનો મઝહબ એ જ છે કે આયતમાં ينفقونها થી મુરાદ ઝકાત છે.

حدیث ૮૨૭ عَنْ اَبِیْ هُرَیْرَةَ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, જે શખ્સ પાક [હદીષ : ૮૨૭]

تَعَالٰی عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَنْ تَصَدَّقَ بِعَدْلِ تَمْرَةٍ مِّنْ كَسْبٍ طَیِّبٍ وَلَا

કમાઈથી ખજૂરના બરાબર સદકો કરે તો અલ્લાહ તેને પોતાના જમણા હાથમાં લે છે. અને અલ્લાહ કેવળ

یَقْبَلُ اللّٰهُ اِلَّا الطَّیِّبَ فَاِنَّ اللّٰهَ یَتَقَبَّلُهَا بِیَمِیْنِهٖ ثُمَّ یُرَبِّیْهَا لِصَا

પાક જ કબૂલ ફર્માવે છે, પછી તેને વધારે છે જેવી રીતે તમે લોકો તમારા વાછરડાને ઉછેરો છો કે તે પહાડ

حِبِهٖ كَمَا یُرَبِّیْ اَحَدُكُمْ فَلُوَّهٗ حَتّٰی تَكُوْنَ مِثْلَ الْجَبَلِ ؕ

બરાબર થઈ જાય છે." (બુખારી ૧/૧૮૯, ઝકાત, મુસ્લિમ–ઝકાત)

حدیث ૮૨૮ سَمِعْتُ حَارِثَةَ بْنَ وَهْبٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی

"હઝરત હારિષા બિન વહબ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, મેં નબી ﷺ થી સાંભળ્યું કે ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૮૨૮]

عَلَیْهِ وَسَلَّمَ قَالَ یَقُوْلُ تَصَدَّقُوْا فَاِنَّهٗ یَاْتِیْ عَلَیْكُمْ زَمَانٌ یَمْشِیْ

લોકો ! સદકો કરો ! એટલા માટે કે તમારા પર એક એવો જમાનો આવશે કે માણસ સદકો લઈને ફરશે પણ

الرَّجُلُ بِصَدَقَتِهٖ فَلَا یَجِدُ مَنْ یَّقْبَلُهَا یَقُوْلُ الرَّجُلُ لَوْ جِئْتَ

એવાને નહીં પામે જે એને લે. તે કહેશે, જો કાલે લાવ્યા હોત તો લઈ લેત, આજે મારે એની કોઈ જરૂરત

بِهَا بِالْاَمْسِ لَقَبِلْتُهَا فَاَمَّا الْیَوْمَ فَلَا حَاجَةَ لِیْ فِیْهَا ؕ

નથી." (બુખારી ૧/૧૯૦ ઝકાત, ૧/૧૯૧ બાબુસ્સદકાત, ૨/૧૦૫૪)

સમજૂતી : ૮૨૭ عدل "અયન"ના ઝેરની સાથે, કોઈ ચીજનું બીજી ચીજ સાથે કિંમતમાં સરખુ હોવું. અને અયનના ફતહા (ઝબર)ની સાથે, પોતાની સમજાતિની સાથે બરાબર હોવું. فَلُوّ ઘોડાનું બચ્ચુ જ્યારે દૂધ પીવાનુ છોડી આપે. એનું બહુવચન افلاء છે જેવી રીતે કે અદ્હૂનું અઅ્દાઅ્. بیمینه : અલ્લાહ ﷻ અંગો તથા ઉપાંગો, શરીર તથા શરીરના ભાગોથી પાક છે. અહીં દૃષ્ટાંત રૂપે સારી રીતે સ્વીકાર કરવા માટે આવી તાબીર છે તમે તથા અમે સૌ પસંદીદા ચીજ જમણા હાથમાં લઈએ છીએ. મુરાદ એ છે કે એને હુસ્ને કુબૂલ અતા ફર્માવે છે.

સમજૂતી : ૮૨૮ હારિષા બિન વહબ رضی اللہ عنہ, હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ નાં એક પત્ની ઉમ્મે કુલ્થૂમ બિન્તે જરૂલ ખઝાઈયા હતી જેમના પેટથી ઉબૈદુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર છે. હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ મુસલમાન થઈ ગયા પણ એ કુફ્ર પર અડેલી રહી એટલા માટે બંનેમાં જુદાઈ થઈ ગઈ. પછી તેના નિકાહ વહબથી થયા અને હારિષા પેદા થયા. આ હદીષમાં એ ગયબની ખબર છે કે એક સમય તે આવશે કે માલની એટલી ભરમાર થશે કે કોઈ ઝકાત લેવા તૈયાર નહીં થાય.

حديث ૮૨૯ عَنْ اَبِىْ هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

''હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, કયામત કાયમ થશે [હદીષ : ૮૨૯]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَقُوْمُ السَّاعَةُ حَتّٰى يَكْثُرَ فِيْكُمُ الْمَالُ فَيَفِيْضَ حَتّٰى

નહીં ત્યાં સુધી કે માલમાં અધિકતા થઈ જશે અને તે વહેવા લાગશે ત્યાં સુધી કે

يَهُمَّ رَبُّ الْمَالِ مَنْ يَّقْبَلُ صَدَقَتَهٗ وَحَتّٰى يَعْرِضَهٗ فَيَقُوْلَ الَّذِىْ

માલવાળાને એ ફિકર રહેશે કે તેનો સદકો કોણ સ્વીકારશે ? ત્યાં સુધી કે

يَعْرِضُهٗ عَلَيْهِ لَا اَرَبَ لِىْ ؕ

તે કોઈને આપવા ચાહશે તો તે એવું કહેશે કે મારે જરૂરત નથી.''

(બુખારી ૧/૧૯૦ ઝકાત, ૨/૧૦૫૪ ફિતન, મુસ્લિમ–ઝકાત, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૨૧૨)

حديث ૮૩૦ سَمِعْتُ عَدِىَّ بْنَ حَاتِمٍ رَّضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ يَقُوْلُ كُنْتُ

''હઝરત અદી બિન હાતિમ رضی اللہ عنہ ફર્માવે છે કે હું નબી ﷺ ની ખિદમતમાં હાજર [હદીષ : ૮૩૦]

عِنْدَ النَّبِىِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَآءَهٗ رَجُلَانِ اَحَدُهُمَا يَشْكُوْ

હતો એવામાં બે શખ્સ આવ્યા. એમાંથી એકે તંગદસ્તીની શિકાયત કરી અને બીજાએ ડાકૂગીરીની. તો

الْعَيْلَةَ وَالْاٰخَرُ يَشْكُوْ قَطْعَ السَّبِيْلِ فَقَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, ડાકૂગીરી ?! થોડા જ દિવસો પછી એ સમય આવશે કે કાફલો રક્ષક વિના મક્કા

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَمَّا قَطْعُ السَّبِيْلِ فَاِنَّهٗ لَا يَاْتِىْ عَلَيْكَ اِلَّا قَلِيْلٌ حَتّٰى تَخْرُجَ

જશે, અને તંગદસ્તી ! તો કયામત કાયમ થશે નહીં (જ્યાં સુધી એટલી દોલતની ભરમાર ન થઈ જાય) કે

الْعِيْرُ اِلٰى مَكَّةَ بِغَيْرِ خَفِيْرٍ اَمَّا الْعَيْلَةُ فَاِنَّ السَّاعَةَ لَا تَقُوْمُ حَتّٰى يَطُوْفَ

તમો સદકો લઈને ઘુમશો અને કોઈ લેનાર પામશો નહીં. ત્યારબાદ તમે અલ્લાહના હુઝૂર ઉભા થશો એ રીતે

સમજૂતી : ૮૨૯ આ હદીષ એની દલીલ છે કે એવું કયામતની નજીકમાં થશે. સહાબામાં જે બનાવો ઝકાત કબૂલ ન કરવાના થયા છે તે માલની ભરમારને કારણે નથી થયા બલ્કે સહાબાની ખુદ્દારી, ઝુહ્દ તથા કનાઅત (દુનિયાથી દૂરી તથા જે મળે તેમાં સંતોષ)ના કારણે બન્યા.

સમજૂતી : ૮૩૦ આ હદીષ ''અલમનાકિબ અલામાતિન્નબુવ્વહ''માં થોડાક ફેરફાર સાથે વર્ણન થયેલી છે. ગયબની પ્રથમ ખબર શબ્દે શબ્દ પૂરી થઈ. સહાબાના યુગમાં જ રસ્તા એકદમ સલામત થઈ ગયા,

اَحَدُكُمْ بِصَدَقَتِهٖ فَلَا يَجِدُ مَنْ يَّقْبَلُهَا مِنْهُ ثُمَّ لَيَقِفَنَّ اَحَدُكُمْ بَيْنَ

કે દરમ્યાનમાં કોઈ આડ કે તર્જુમાન ન હશે જે તર્જુમાની કરે. અલ્લાહ ﷻ બંદાને ફર્માવશે કે

يَدَيِ اللّٰهِ لَيْسَ بَيْنَهٗ وَبَيْنَهٗ حِجَابٌ وَلَا تَرْجُمَانٌ يُّتَرْجِمُ لَهٗ ثُمَّ

શું મેં તને માલ ન આપ્યો હતો ? બંદો અર્ઝ કરશે, જરૂર આપ્યો હતો ! પછી ફર્માવશે,

لَيَقُوْلَنَّ لَهٗ اَلَمْ اُوْتِكَ مَالًا فَيَقُوْلُنَّ بَلٰى ثُمَّ لَيَقُوْلَنَّ اَلَمْ اُرْسِلْ اِلَيْكَ

શું તારી પાસે રસૂલ ન મોકલ્યો હતો ? બંદો અર્ઝ કરશે, જરૂર મોકલ્યા હતા ! હવે જમણી બાજુ જોશે તો

رَسُوْلًا فَيَقُوْلُنَّ بَلٰى فَيَنْظُرُ عَنْ يَّمِيْنِهٖ فَلَا يَرٰى اِلَّا النَّارَ ثُمَّ يَنْظُرُ

આગ જ આગ જોવા મળશે, પછી ડાબી બાજુ નજર ફેરવશે તો કેવળ આગ જ આગ જોવા મળશે.

عَنْ شِمَالِهٖ فَلَا يَرٰى اِلَّا النَّارَ فَلْيَتَّقِيَنَّ اَحَدُكُمُ النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ

તમે આગથી બચો ! ભલે ખજૂરનો એક ટુકડો આપીને,

تَمْرَةٍ فَاِنْ لَّمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ ؕ

અને જો એ પણ ન મળે તો સારી વાત કહીને." (બુખારી ૧/૧૯૦ ઝકાત, ૨/૫૬૮, અર્રિકાક)

حدیث ۸۳۱ عَنْ اَبِيْ مُوْسٰى رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

[હદીષ : ૮૩૧] "હઝરત અબૂ મૂસા رضی اللہ عنہ નબી ﷺ થી

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَيَاْتِيَنَّ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَّطُوْفُ الرَّجُلُ فِيْهِ

રિવાયત કરે છે કે ફર્માવ્યું, એક જમાનો એવો આવશે કે ઈન્સાન

بِالصَّدَقَةِ مِنَ الذَّهَبِ ثُمَّ لَا يَجِدُ اَحَدًا يَّاْخُذُهَا مِنْهُ وَيُرٰى

સોનાનો સદકો લઈને ઘુમતો ફરશે અને કોઈને પામશે નહીં જે એને લે. અને એક પુરૂષના હાથ નીચે તથા

અને આજે જેનો જીવ ચાહે ખૂદ અનુભવ કરી લે. બીજી ખબર પણ ઈન્શાઅલ્લાહુ તઆલા શબ્દે શબ્દ પૂરી થશે.

સમજૂતી : ૮૩૧

من الذهب : સોનુ ખાસ નથી, ઝકાતની કોઈપણ ચીજ કોઈ કબૂલ કરશે નહીં. સોનુ સૌથી ઉમદા માલ છે જ્યારે એને સ્વીકારનારો નહીં મળે તો એનાથી ઉતરતી કક્ષાના માલોને લેનાર તો એથી અધિક કક્ષાએ નહીં મળે.

اربعون امرأة : કિતાબુલ ઈલ્મમાં હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ ની હદીષમાં આ પ્રમાણે છે, પચાસ સ્ત્રીઓનો નિગરાં એક પુરૂષ હશે.અકલ્લ, અકષરને રદિયો આપનાર નથી, એટલે આ પણ થશે તે પણ થશે.

الرَّجُلُ الْوَاحِدُ يَتْبَعُهُ أَرْبَعُونَ امْرَأَةً يَلُذْنَ بِهِ مِنْ قِلَّةِ الرِّجَالِ

પનાહમાં ૪૦ સ્ત્રીઓ રહેશે, પુરૂષોની કમી

وَكَثْرَةِ النِّسَاءِ ـه

અને સ્ત્રીઓની અધિક્તાના કારણે." (બુખારી ૧/૧૯૦ ઝકાત, મુસ્લિમ, નિસાઈ–ઝકાત)

حديث ૮૩૨ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ آيَةُ الصَّدَقَةِ

"હઝરત અબૂ મસઊદ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, જ્યારે સદકૃાની આયત ઉતરી તો [હદીષ : ૮૩૨]

كُنَّا نُحَامِلُ فَجَاءَ رَجُلٌ فَتَصَدَّقَ بِشَيْءٍ كَثِيرٍ فَقَالُوا مُرَائِي وَجَاءَ

અમે વજન ઊંચકતા હતા. એક સાહબ આવ્યા અને ખૂબ જ વધારે સદકૃો કર્યો તો મુનાફિકૃોએ કહ્યું, આ

رَجُلٌ فَتَصَدَّقَ بِصَاعٍ فَقَالُوا إِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنْ صَاعِ هٰذَا

રિયાકાર છે. અને એક સાહબ આવ્યા અને એક સાઅ સદકૃો કર્યો તો મુનાફિકૃોએ કહ્યું, બેશક ! અલ્લાહ એના

فَنَزَلَتْ وَالَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي

સાઅથી ગની છે, તો આ આયત નાઝિલ થઈ, "અને જે લોકો સદકૃાના બારામાં દિલ ખોલીને ખૈરાત કરનાર

الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ ـه

અને મજૂરી કરીને પૂરી મજૂરી ખૈરાત કરનારા પર ટોણા મારે છે, અને એમની મજાક ઉડાવે છે, અલ્લાહ

એમને સજા આપશે, તેમના માટે દર્દનાક અઝાબ છે."–તૌબા : ૭૯

(બુખારી ૧/૧૯૦ ઝકાત, ૨/૬૭૩ તફસીરે સૂરએ બરાઅત, મુસ્લિમ તથા નિસાઈ–ઝકાત, ઈબ્ને માજહ–ઝુહદ)

સમજૂતી : ૮૩૨ અને ૮૩૩

તફસીરમાં છે કે અકૃીલ આવ્યા, અડધો સાઅ લાવ્યા. અને એક અન્ય સાહબ એનાથી વધારે લાવ્યા તો મુનાફિકૃોએ એ પ્રમાણે કહ્યું.

آية الصدقة : એનાથી મુરાદ આયતે કરીમા :–

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَ تُزَكِّيهِمْ بِهَا وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ (سورہ توبہ۱۰۳) "એમના માલોથી સદકૃો લઈને તેમને પાક તથા સાફ કરો અને એમના માટે દુઆએ ખૈર કરો." (સૂ. તૌબા, આયત : ૧૦૩)

فتصدق بشئ كثير : એ હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફ رضی اللہ عنہ હતા કે ચાર હજાર કે આઠ હજાર પેશ કર્યા. વાહિદીની અસ્બાબે નુઝૂલમાં છે કે નબી ﷺ એ સદકૃાનું પ્રોત્સાહન આપ્યું તો હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફ رضی اللہ عنہ ચાર હજાર રોકડા કુલ સરમાયાનું અડધુ લાવ્યા. અને હઝરત આસિમ બિન અદી બિન અજલાન رضی اللہ عنہ સો વસક઼ ખજૂર લાવ્યા તો મુનાફિકૃોએ ટીકા કરી, એના પર આ આયત નાઝિલ થઈ. ઈબ્ને જરીરે ખૂદ હઝરત

حديث ૮૩૩ عَنْ اَبِىْ مَسْعُوْدِ الْاَنْصَارِيِّ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ كَانَ

"હઝરત અબૂ મસ્ઊદ અન્સારી رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺ એ જ્યારે અમને [હદીષ : ૮૩૩]

رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا اَمَرَنَا بِالصَّدَقَةِ اِنْطَلَقَ

સદકા઼નો હુકમ આપ્યો તો અમે બજાર જતા માલ ઊંચકતા એક મુદ મળતો તેને ખૈરાત કરતા, અને આજે

اَحَدُنَا اِلَى السُّوْقِ فَيُحَامِلُ فَيُصِيْبُ الْمُدَّ وَاِنَّ لِبَعْضِهِمُ الْيَوْمَ لَمِائَةَ اَلْفٍ

કેટલાક લોકોની પાસે એક લાખ છે." (બુખારી ૧/૧૯૦, ૨/૮૭૩ તફસીરે સૂરએ બરાઅત)

حديث ૮૩૪ عَنْ عَائِشَةَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ دَخَلَتْ اِمْرَاَةٌ مَّعَهَا

"ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ફર્માવે છે કે એક સ્ત્રી સવાલ કરવાના [હદીષ : ૮૩૪]

અબૂ અક઼ીલથી રિવાયત કરી છે. તે ફર્માવે છે :–

بت آجر الجريد علىٰ ظهرى علىٰ صاعين من تمر فانقلبت باحدهما الىٰ اهلى يبلغون به و جئت بالآخر اتقرب الىٰ رسول الله ﷺ و اتيت رسول الله فاخبرته قال انثره علىٰ الصدقة قال فسخر القوم و قال لقد كان الله غنيا عن صدقة هذا المسكين فانزل الله تعالىٰ الذين يلمزون المطوعين الآية۔

"ખજૂરની ડાળીઓનો ભારો પોતાની પીઠ પર બે સાઅ ખજૂરના બદલામાં મેં ઊંચક્યો હતો. એક સાઅ ઘરવાળાઓને આપી દીધો કે તેઓ એના વડે પોતાની હાજત પૂરી કરી લે અને બીજો સાઅ રસૂલુલ્લાહ ﷺની ખિદમતમાં હાજર લાવ્યો કે એના ઝરીયા રસૂલુલ્લાહ ﷺની નઝદીકી હાંસલ કરું. હુઝૂરે ફર્માવ્યું, આ સદક઼ા પર નાખી દે. એના પર એક ક઼ૌમે મઝાક ઉડાડી, બેશક ! અલ્લાહ આ મિસ્કીનના સદક઼ાથી ગની છે. તો અલ્લાહે આ આયત નાઝિલ ફર્માવી : "જે લોકો દિલ ખોલીને સદક઼ો કરનારાઓ....." છેવટ સુધી.

અહીં વિચારવા પાત્ર વાત હઝરત અબૂ અક઼ીલ رضی اللہ عنہ નો આ ક઼ૌલ છે :–

انقرب الىٰ رسول الله ﷺ۔۔فقالوا۔۔و ان لبعضهم لمأة الف કે હું રસૂલુલ્લાહ ﷺની નિકટતા હાંસલ કરું. વહાબી, સહાબીએ રસૂલના આ ઈર્શાદને જુએ જેઓ કહે છે કે કોઈ મહબૂબે બારગાહની નિકટતા પામવા કોઈ નેક અમલ કરવો શિર્ક છે. મુસલમાનને મુશ્રિક બનાવવાના શોખમાં એમને કાંઈ દેખાતુ નથી. અલ્લાહ ﷻની જાત અથવા સિફતો અથવા ઈબાદતો અથવા એ સૌમાં અથવા એમાંથી અમુકમાં કોઈને શરીક કરવું શિર્ક છે, કોઈ નબી અથવા વલીની નિકટતા પ્રાપ્ત કરવા માટે કાંઈક કરવું. ન તેની સિફતમાં ન તેની ઈબાદતમાં કાંઈ છે. પછી આ કેવી રીતે શિર્ક છે ?!

فقالوا : આ ટીકા કરનાર મોઅતબ બિન કુશૈર અને અબ્દુર્રહમાન બિન બંતિલ મુનાફિક઼ હતા.

وان لبعضهم لمائة الف : બંને જગાએ હઝરત અબૂ મસ્ઊદ અન્સારી જ મુરાદ છે જેમ કે તફસીરમાં **كانه يعرض نفسه۔** છે. એવું દર્શાવવા ચાહે છે કે એક સમય તે હતો કે મજૂરી કરતો હતો અને આજે પુષ્કળ વિજયોને કારણે એક લાખનો માલિક છું.

સમજૂતી : ૮૩૪

આ હદીષથી બે ફાયદા હાંસલ થયા, એક એ કે જરૂરતમંદ સાઈલને શક્ય ત્યાં સુધી પરત ન કરવો જોઈએ,

اِبْنَتَانِ لَهَا تَسْأَلُ فَلَمْ تَجِدْ عِنْدِيْ شَيْئًا غَيْرَ تَمْرَةٍ فَأَعْطَيْتُهَا اِيَّاهَا

માટે આવી. તેની સાથે બે બાળકીઓ હતી. તેણીએ મારી પાસે એક ખજૂર સિવાય કાંઈ ન પામ્યું. તે ખજૂર મેં

فَقَسَمَتْهَا بَيْنَ ابْنَتَيْهَا وَلَمْ تَأْكُلْ مِنْهَا ثُمَّ قَامَتْ فَخَرَجَتْ وَدَخَلَ

તેને આપી દીધુ. તેણીએ તેને તે બાળકીઓમાં વહેંચી આપ્યું. અને એમાંથી એણે કાંઈ ન ખાધુ પછી ઉઠી અને

النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْنَا فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

ચાલી ગઈ, અને નબી ﷺ તશરીફ લાવ્યા. મેં હુઝૂરને આ બનાવ બતાવ્યો તો ફર્માવ્યું, જે આ બાળકીઓ

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنِ ابْتُلِيَ مِنْ هٰذِهِ الْبَنَاتِ بِشَيْءٍ كُنَّ لَهُ سِتْرًا مِّنَ النَّارِ

વડે અજમાવવામાં આવે તો બાળકીઓ એના માટે જહન્નમથી આડ બનશે."

(બુખારી, ૧/૧૯૦, ઝકાત, ૨/૮૮૭, અલ્ અદબ, મુસ્લિમ–અદબ, તિર્મિઝી–અલબિર્)

حديث ૮૩૫ حَدَّثَنَا أَبُوْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ اِلَى النَّبِيِّ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે એક સાહબ નબી ﷺ ની **[હદીષ : ૮૩૫]**

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اَيُّ الصَّدَقَةِ اَعْظَمُ اَجْرًا

ખિદમતમાં હાજર થયા અને પૂછયું, કયો સદકો સવાબમાં સૌથી વિશેષ છે ? ફર્માવ્યું, તે સદકો જે તું

قَالَ اَنْ تَصَدَّقَ وَاَنْتَ صَحِيْحٌ شَحِيْحٌ تَخْشَى الْفَقْرَ وَتَأْمُلُ الْغِنٰى وَلَا

તંદુરસ્તી તથા માલની લાલચ, મોહતાજીના અંદેશા તથા માલદારીની આરઝૂની હાલતમાં કરે. અને એટલો ન

تُمْهِلُ حَتّٰى اِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُوْمَ قُلْتَ لِفُلَانٍ كَذَا وَلِفُلَانٍ كَذَا وَقَدْ

રોકો કે જ્યારે જાન ગળા સુધી આવી જાય તો તુ કહે કે આટલુ ફલાણાનું અને આટલુ ફલાણાનું, જ્યારે કે

كَانَ لِفُلَانٍ ؕ

તે ફલાણા (વારસ)નું થઈ ગયું !" (બુખારી ૧/૧૯૧, ઝકાત, ૧/૩૮૩ વસાયા, મુસ્લિમ–ઝકાત, નિસાઈ–ઝકાત)

જે શક્તિ હોય મદદ કરવી જોઈએ, ભલે તે માત્રામાં ખૂબ જ ઓછુ હોય. બીજુ એ કે બાળકોનો ઉછેર કરવો, તેમને રાજી રાખવાં, ખાસ કરીને બાળકીઓને એ બેહતરીન નેકી છે.

સમજૂતી : ૮૩૫ જ્યારે તંદુરસ્તી હોય છે અને એ ઉમ્મીદ હોય છે કે હજી જીવતો રહીશ, ત્યારે માલને જમા રાખવાની લાલચ હોય છે કે માલૂમ નહીં આગળ જતાં શું સ્થિતિ થાય, એવા સમયે સદકો કરવો નફ્સ પર ભારે ગુજરે છે. એટલા માટે એ સમયે સદકો કરવો મૌતના સમયે સદકો કરવા કરતાં અધિક અફઝલ છે. હઝરત અબૂ દરદા رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, મૃત્યુ વખતે જે ગુલામ આઝાદ કરે

حديث عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا اَنَّ بَعْضَ اَزْوَاجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ

''ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી રિવાયત છે કે નબી ﷺની [હદીષ : ૮૩૬]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْنَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَيُّنَا اَسْرَعُ

અમુક પાક બીવીઓ (અજવાઝે મુતહ્હરાત)એ નબી ﷺને પૂછયું, અમારામાંથી જલ્દી તમને કોણ

بِكِ لُحُوْقًا قَالَ اَطْوَلُكُنَّ يَدًا ۔ فَاَخَذُوْا قَصَبَةً يَّذْرَعُوْنَهَا فَكَانَتْ

મળશે ? ફર્માવ્યું, જેનો હાથ સૌથી વધુ લાંબો છે. તેઓ લાકડી લઈને હાથ માપવા લાગ્યાં,

سَوْدَةُ اَطْوَلَهُنَّ يَدًا فَعَلِمْنَا بَعْدُ اَنَّمَا كَانَتْ طُوْلَ يَدِهَا الصَّدَقَةُ

તો સૌદાનો હાથ સૌથી લાંબો નીકળ્યો. પછી અમે બાદમાં જાણ્યું કે તેમના હાથને સદકૃાએ

وَكَانَتْ اَسْرَعَنَا لُحُوْقًا بِهٖ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَتْ تُحِبُّ

લાંબો કરી આપ્યો હતો અને એ સૌથી પ્રથમ નબી ﷺને મળ્યાં.

الصَّدَقَةَ ۝

અને તે સદકૃો પસંદ કરતાં હતાં.'' (બુખારી ૧/૧૯૧, ઝકાત, ૨/૨૯૧, નિસાઈ–ઝકાત)

તે એવો છે જેવો કે જ્યારે પેટ ભરાઈ જાય તો હદિયો કરે. શહનશાહ હિશામ બિન અબ્દુલ મલિકની પત્ની રુકૈયાએ મરતી વખતે પોતાના સર્વ ગુલામો આઝાદ કરી આપ્યા. આ ખબર જ્યારે મૈમૂના બિન મહરાન رضی اللہ عنہا ને પહોંચી તો ફર્માવ્યું, આ લોકો માલોમાં બે વાર અલ્લાહની નાફર્માની કરે છે, પ્રથમ કંજૂસી કરે છે પછી જ્યારે બીજાનો થઈ જાય છે તો ફુઝૂલખર્ચી કરે છે.

وقد كان لفلان : એમાં ફલાણાથી મુરાદ વારસદાર છે. આ હદીષથી સાબિત થયું કે મૃત્યુવેળાની બીમારી (મૃત્યુશૈયા)માં મૂરિષના માલમાં વારસદારનો હક્ક સાબિત થઈ જાય છે. એના કારણે **૧/૩થી વધુ વસિયત લાગુ થતી નથી.** અને વારસદારના માટે વસિયત બાતિલ છે પણ એ કે વારસદાર એને લાગુ પાડી દે.

સમજૂતી : ૮૩૬

بعض ازواج النبی : ઈબ્ને હબ્બાનની રિવાયતમાં છે કે નબી ﷺની પાક બીવીઓ ભેગી થઈ અને એમનામાં કોઈ રહી ગયાં ન હતાં. **ايتنا** સિબ્વયએ કહ્યું કે **اى** તાનીષમાં કુલ્લુની જેમ છે, એટલે મુઅન્નષ માટે **تاء**ની સાથે ઉપયોગ કરવો ફસીહ નથી. પણ એ સિબ્વયની અંગત રાય છે. બંને રીતે ફસીહ છે. નિસાઈની રિવાયતમાં **ايتنا** જ છે. વધુ એ થઈ શકે છે કે **تاء** વિના વધુ ફસીહ હોય.

આ પ્રશ્ન કરનારાં ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا હતાં. જેમ કે સહીહ ઈબ્ને હબ્બાનમાં યહયા બિન હમ્માદના તરીકૃાથી આ જ સનદની સાથે છે, **فقلت**.

اطولكن يدا : યદ (હાથ)ની મુનાસેબતથી **طولاكن** હોવુ જોઈતુ હતું, પણ ઈઝાફતના સમયે અફઅલુત્તફઝીલમાં મુતાબિકૃત જરૂરી નથી.

يذرعونها : આ અમુક રિવાયત કર્તાનો તસર્રુફ છે. **يذرعنها** જમા મુઅન્નષનો સેગો હોવો જોઈતો હતો.

शंका : હદીષના જાહેરી વર્ણનથી એવું જણાય રહ્યું છે કે **كانت** માં **وكانت اسرعنا لحوقا** ની ઝમીરે મુસ્તતરનો મરજઅ હઝરત સૌદા હોય. એટલા માટે કે અન્ય કોઈ પત્નીનું વર્ણન નથી. જેથી હદીષનો ફાયદો એ થયો કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સૌદા પાક બીવીઓમાં સૌથી પ્રથમ અલ્લાહને પ્યારાં થઈ ગયાં, જ્યારે કે અહલે સિયરનો ઈજમાઅ છે કે પાક બીવીઓમાં સૌ પ્રથમ હઝરત ઝયનબ બિન્તે જહશ رضی اللہ عنہا નો વિસાલ થયો, અને સદકામાં એ જ વિશિષ્ટ પણ હતાં. એના કારણે એમને ઉમ્મુલ મસાકીન પણ કહેવામાં આવે છે. એમનો વિસાલ હિ.સ. ૨૦ ફારૂકે આ'ઝમના ખિલાફતના આખર ભાગમાં થયો. અને ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સૌદાનો વિસાલ હઝરત મુઆવિયહના સમયમાં શવ્વાલ હિ.સ. ૫૪માં થયો. ખૂદ ઈમામ બુખારીએ તારીખે સગીરમાં હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન અબઝા رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી. તે ફર્માવે છે કે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ની સાથે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઝયનબ બિન્તે જહશના જનાઝાની નમાઝ પઢી. નબી પાકની બીવીઓમાં સૌ પ્રથમ હુઝૂરને એ જ મળ્યાં. મુસ્લિમ (૨/૨૯૧ ફઝાઈલે સહાબા)માં આઈશા બિન્તે તલ્હાથી ખૂદ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સિદ્દીકા આ ઈર્શાદ ફર્માવે છે : ઝયનબ અમારા સૌમાં લાંબા હાથવાળાં હતાં. તે કામ કરતાં હતાં અને સદકો કરતાં હતાં. ઈમામ હાકિમે મુસ્તદરકમાં ઉમરના તરીકાથી ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સિદ્દીકાથી રિવાયત કર્યું, તે ફર્માવતાં હતાં કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ ના વિસાલ પછી અમે જ્યારે ભેગી થતી તો દીવાલ પર હાથ રાખીને માપતી, ત્યાં સુધી કે ઝયનબ બિન્તે જહશનો ઈન્તેકાલ થયો તો અમે જાણ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ લાંબા હાથ હોવાથી સદકો કરવું મુરાદ લીધુ છે, અને આવુ જ યૂનુસ બિન બુકૈરે ઝિયાદતુલ મ્ગાઝીમાં અને બયહકીએ દલાઈલુન્નબુવ્વતમાં પણ રિવાયત કર્યું છે. એના જ કારણે અલ્લામા ઈબ્ને જવઝીએ ઈમામ બુખારી પર ટીકા કરી છે અને શુર્રાહ કરનારાઓ ઉપર પણ. ત્યાં સુધી કે અલ્લામા ખિતાબી એ આ હદીષ હેઠળ આ પ્રમાણે લખ્યું છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સૌદાનો સૌ પ્રથમ વિસાલ નબુવ્વતની નિશાનીઓમાંથી છે, તો એમને પણ ન છોડયાં.

जवाब : પ્રથમ : એ કતઈ નથી કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઝયનબ બિન્તે જહશ, ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સૌદાથી પહેલાં નબી ﷺ થી મળ્યાં. ઘણા બધા મુહદ્દિષોએ સ્પષ્ટતા કરી છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સૌદાનો વિસાલ તેમનાથી પહેલાં હઝરત ફારૂકે આ'ઝમની ખિલાફતના છેવટના સમયમાં થયો છે. ઈમામ બુખારીએ તારીખે સગીરમાં, ઈમામ બયહકીએ દલાઈલમાં, ઈમામ અહમદએ પોતાની મુસ્નદ (૬/૧૨૧)માં, ઈમામ ઈબ્ને સઅદે અફફાનથી આ જ રિવાયત કરી, બલ્કે નિસાઈ (૧/૩૫૨ ઝકાત)એ ખૂદ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સિદ્દીકાથી જે રિવાયત કરી છે એમાં સ્પષ્ટતા છે :–

فكانت سودة اسرعهن لحوقا فكانت اطولهن يدا فكان ذالك من كثرة الصدقة "સૌદા સૌથી પહેલાં હુઝૂરથી મળ્યાં અને તે સૌથી લાંબા હાથવાળાં હતાં અને એ સદકાની અધિક્તાના કારણે હતું." અલ્લામા ઝહબીએ તારીખે કબીરમાં એના પર યકીન કર્યું. ઈબ્ને સૈયદુન્નાસે ફર્માવ્યું, આ જ મશહૂર છે.

શક્ય છે ઈમામ બુખારીનો મુખ્તાર આ જ હોય, જેથી ટીકા કોઈ રીતે યોગ્ય નથી. અસ્હાબે સિયરના ઈજમાઅ એવો કતઈ નથી કે એનાથી ઈન્કારનો અવકાશ ન હોય.

બીજુ : હઝરત ઈમામ બુખારી કદી કદી પોતાની રિવાયતોમાં એવા પેચીદા રહસ્યો રાખે છે જેના તરફ આસાનીથી દિમાગ પહોંચી નથી શક્તું. ઈબ્ને રશીદે અહીં એક ઘણી જ મહત્વની વાત કરી છે. ઉમ્મુલ મો'મિનીને પ્રથમ ફર્માવ્યું કે હાથ માપવા લાગ્યાં, તો ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સૌદાનો હાથ સૌથી લાંબો હતો. પછી ફર્માવે છે કે **فعلمنا بعد انما كانت طول يدها الصدقة** પછી બાદમાં અમે જાણ્યું કે નબી ﷺ થી સૌ પ્રથમ મળનારીના હાથની લંબાઈથી મુરાદ સદકો છે. એટલે પહેલાં અમે લાંબા હાથનો હકીકી અર્થ

حديث ૮૩૭ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

''હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૮૩૭]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَالَ رَجُلٌ لَاَتَصَدَّقَنَّ بِصَدَقَةٍ فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهٖ

એક શખ્સે કહ્યું, હું સદકો કરીશ. તે પોતાનો સદકો લઈને નીકળ્યો. અને તેને એક ચોરના હાથમાં આપી

فَوَضَعَهَا فِيْ يَدِ سَارِقٍ فَاَصْبَحُوْا يَتَحَدَّثُوْنَ تُصُدِّقَ عَلٰى سَارِقٍ فَقَالَ اَللّٰهُمَّ

દીધો. સવારે લોકોમાં ચર્ચા થઈ (રાત્રે) ચોરને સદકો આપી દેવામાં આવ્યો. એ શખ્સે કહ્યું, હે અલ્લાહ !

સમજ્યો, જ્યારે એ ખુશનસીબ ખાતૂનનો વિસાલ થયો તો અમે જાણ્યું કે લાંબા હાથથી મુરાદ મજાઝી અર્થ સદકો છે. જેથી જાહેર થઈ ગયું કે એ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સૌદા નથી. નહીં તો હકીકી અર્થથી વિમુખતાનું કોઈ કારણ ન હતું. ખરેખર તેમનો હાથ સૌથી લાંબો હતો. એ કોઈ અન્ય છે જેનો હાથ ખરેખર લાંબો ન હતો પણ તે સદકામાં સર્વ અઝવાજે મુતહ્હરાત કરતાં વિશિષ્ટ છે, તે કોણ છે ? જાણકાર સાંભળનારો જાણે છે કે તે ઉમ્મુલ મસાકીન હઝરત ઝયનબ હતાં જે સદકામાં પણ પ્રખ્યાત હતાં અને સૌ પ્રથમ વિસાલ કરીને નબી ﷺ ને મળ્યાં. અને કદી કદી જ્યારે સિયાકથી મરજઅનું નિશ્ચિત હોવું માલૂમ હોય અથવા મશ્હૂર હોય તો મરજઅના વર્ણન વિના ઝમીર લાવવામાં આવે છે. જેમ કે આયતે કરીમા **حتىٰ توارت بالحجاب** માં છે. હવે **انما كانت طول يدها الصدقة** માં ''યદેહા''ની ઝમીર અને બાદમાં બે જગાએ વર્ણન થયેલ ''કાનત''ની ઝમીરોનો મરજઅ મઅહૂદ ફિઝ્ઝહન (દિમાગમાં મૌજૂદ) હઝરત ઝયનબ છે. અલ્લામા ઈબ્ને હજરે આ ખુલાસાને પસંદ ફર્માવ્યો. અલ્લામા અયનીએ રદ ફર્માવ્યું. આ ખાદિમ એ તરફ છે કે આ સ્પષ્ટતા સ્વીકારવા પાત્ર છે.

નિસાઈની રિવાયત પર ખાતિમુલ હુફ્ફાઝ અલ્લામા જલાલુદ્દીન સિયૂતી رحمۃ اللہ علیہ એ ઝહરુર્રબામાં ચર્ચા કરી અને છેવટમાં આ સ્પષ્ટતા કરી, રિવાયતમાં આગળ પાછળ તથા હઝફ (કટ થવું) થઈ ગયું. અસ્લ લખાણ આ હતું : **فاخذن يذرعنها فكانت سودة اطولهن يدا و كانت اسرعهن لحوقا زينب و كانت ذٰلك من كثرة** ''અજવાઝે મુતહ્હરાત હાથ માપવા લાગ્યાં અને સૌદા એમનામાં લાંબા હાથવાળા હતાં. અને સૌ પ્રથમ હુઝૂરને જઈને મળનારાં ઝયનબ છે. અને એ સદકાની અતિ અધિક્તાના કારણે હતું.''

આ હદીષ એની દલીલ છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ ને માલૂમ હતું કે કોણ ક્યારે મૃત્યુ પામશે. તેમજ એ કે પવિત્ર બીવીઓનો અકીદો હતો કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ ગયબ જાણે છે અને એ પણ જાણે છે કે કોણ ક્યારે મરશે. પાક બીવીઓના અકીદા પ્રમાણે આપણે અહલે સુન્નતનો પણ એ જ અકીદો છે.

સમજૂતી : ૮૩૭

قال الرجل એમનું નામ ન જાણી શકાયું. મુસ્નદે ઈમામ અહમદમાં ઈબ્ને લહીઆના તરીકાથી છે કે તે બની ઈસ્રાઈલમાંથી હતા.

تصدق علىٰ سارق : આ ત્રણેવ જગા આશ્ચર્ય તથા ઈન્કારના માટે છે. લોકોને એ પસંદ ન આવ્યું કે ચોર કે ઝાનિયા કે માલદારને સદકો આપવામાં આવે. એના પર લોકોએ કાનાફૂસી કરી.

اللهم لك الحمد : આ શુકને પ્રદર્શિત કરવા માટે પણ હોઈ શકે છે કે ચોર વગેરેને જ આપ્યું, એનાથી

لَكَ الْحَمْدُ لَأَتَصَدَّقَنَّ بِصَدَقَةٍ فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهِ فَوَضَعَهَا فِي يَدِ زَانِيَةٍ

તારા માટે હમ્દ છે, હું સદકો કરીશ. પછી તે પોતાનો સદકો લઈને નીકળ્યો અને એક ઝાનિયા

فَأَصْبَحُوا يَتَحَدَّثُونَ تُصُدِّقَ اللَّيْلَةَ عَلَى زَانِيَةٍ فَقَالَ اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ

(વ્યભિચારણી)ને આપી દીધો. સવારે લોકોએ ચર્ચા કરી કે, આજે રાત્રે એક ઝાનિયાને સદકો આપી દેવામાં

عَلَى زَانِيَةٍ لَأَتَصَدَّقَنَّ بِصَدَقَةٍ فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهِ فَوَضَعَهَا فِي يَدِ غَنِيٍّ

આવ્યો. તેણે કહ્યું, હે અલ્લાહ ! ઝાનિયાને સદકો આપવા પર તારા માટે હમ્દ છે, હું સદકો કરીશ. પછી તે

فَأَصْبَحُوا يَتَحَدَّثُونَ تُصُدِّقَ عَلَى غَنِيٍّ فَقَالَ اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ عَلَى سَارِقٍ

પોતાનો સદકો લઈને નીકળ્યો અને એક માલદારને આપી દીધો. સવારે ચર્ચા થઈ, માલદારને સદકો આપી

وَعَلَى زَانِيَةٍ وَعَلَى غَنِيٍّ فَأُتِيَ فَقِيلَ أَمَّا صَدَقَتُكَ عَلَى سَارِقٍ فَلَعَلَّهُ أَنْ

દીધો. તેણે કહ્યું, હે અલ્લાહ ! તારા માટે હમ્દ છે ચોર તથા ઝાનિયા તથા માલદારને સદકો આપવા પર. તો

يَسْتَعِفَّ عَنْ سَرِقَتِهِ وَأَمَّا الزَّانِيَةُ فَلَعَلَّهَا أَنْ تَسْتَعِفَّ عَنْ زِنَاهَا

એની પાસે એક આવનારો આવ્યો અને તેણે કહ્યું, ચોરને સદકો આપવાનો ફાયદો એ થશે કે તે ચોરી ત્યજી

وَأَمَّا الْغَنِيُّ فَلَعَلَّهُ يَعْتَبِرُ فَيُنْفِقُ مِمَّا أَعْطَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ

દેશે, અને ઝાનિયાને સદકો આપવાથી એ ફાયદો છે કે તે ઝિનાથી ભાવિમાં બચશે, અને માલદારને આપવાથી એ ફાયદો છે કે તે બોધગ્રહણ કરશે, અલ્લાહ ﷻ ના આપેલામાં ખર્ચ કરશે.''

(બુખારી ૧/૧૯૧, ઝકાત, મુસ્લિમ, નિસાઈ–ઝકાત)

બદતરને તો ન આપ્યું ! આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરવા માટે પણ હોઈ શકે છે કે હું તો સદકો મુસ્તહિકને આપવા ચાહતો હતો, રાતના અંધકારમાં શું થઈ ગયું. જેમ કે આવા પ્રકારના પ્રસંગો પર સુબ્હાનલ્લાહ ! પણ કહે છે.

فَأُتِيَ فَقِيلَ : એને એના પર દુઃખ હતું કે તેનો સદકો ગૈર મુસ્તહિકને મળ્યો, તો ખ્વાબમાં તેને તસલ્લી આપવામાં આવી અને સારી નિય્યતના કારણે કબૂલ થવાની બશારત તથા તેનો ફાયદો દેખાડી દેવામાં આવ્યો. જેમ કે મુસ્તખરજ અબીનઈમ અને તિબ્રાનીની મુસ્નદુશ્શામિલીનમાં છે : આ બંનેવ તેમજ મુસ્લિમમાં છે કે, તારો સદકો કબૂલ કરી લેવામાં આવ્યો, અને એનો ફાયદો આ છે.

આ હદીષથી સાબિત થયું કે સારી નિય્યત પર કબૂલ થવાની આશા છે. એટલા માટે કે આ શખ્સ એવું જ ચાહતો હતો કે કોઈ મુસ્તહિકને સદકો આપે પણ અજાણતામાં ગૈરમુસ્તહિક (અપાત્ર)ને આપી બેઠો છતાં પણ કબૂલ થયો. ઈખ્લાસ અને સારી નિયત પર કબૂલિયતનો આધાર છે. સાબિત થયું કે **ગૈર મુસ્તહિકને ઝકાત આપી દીધી, એવું જાણીને કે એ મુસ્તહિક છે તો ઝકાત અદા થઈ ગઈ.** માલૂમ પડયા બાદ ફરી આપવી વાજિબ નથી. જેવો કે હઝરત ઈમામે આ'ઝમ અબૂ હનીફા رضی اللہ عنہ નો મઝહબ છે, અલબત્ત મુસ્તહબ છે કે દોહરાવે.

حديث ૮૩૮ اَنَّ مَعْنَ بْنَ يَزِيْدَ حَدَّثَهٗ قَالَ بَايَعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત મઅન બિન યઝીદ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું, મેં તથા મારા પિતા તથા મારા દાદાએ [હદીષ : ૮૩૮]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَا وَاَبِيْ وَجَدِّيْ وَخَطَبَ عَلَيَّ فَاَنْكَحَنِيْ وَخَاصَمْتُ

રસૂલુલ્લાહ ﷺ થી બયઅત કરી અને હુઝૂરે મારી મંગની કરી અને નિકાહ કરી આપ્યા અને હુઝૂર ﷺ ની

اِلَيْهِ وَكَانَ اَبِيْ يَزِيْدُ اَخْرَجَ دَنَانِيْرَ يَتَصَدَّقُ بِهَا فَوَضَعَهَا عِنْدَ رَجُلٍ

બારગાહમાં મેં મારા પિતાની વિરુદ્ધ શિકાયત કરી, મારા વાલિદ યઝીદે અમુક દીનાર સદકાના માટે કાઢયા

فِي الْمَسْجِدِ فَجِئْتُ فَاَخَذْتُهَا فَاَتَيْتُهٗ بِهَا فَقَالَ وَاللّٰهِ مَا اِيَّاكَ اَرَدْتُ

હતા અને એક માણસ પાસે મસ્જિદમાં રાખી દીધા હતા. હું આવ્યો અને તે દીનારોને લઈ આવ્યો અને

فَخَاصَمْتُهٗ اِلٰى رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَكَ مَا نَوَيْتَ

લઈને પિતાની પાસે આવ્યો, તો તેમણે કહ્યું, ખુદાની કસમ ! હું તને આપવા ચાહતો ન હતો. તો એમની

يَا يَزِيْدُ وَلَكَ مَا اَخَذْتَ يَا مَعْنُ ؕ

વિરુદ્ધ રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની ખિદમતમાં શિકાયત કરી તો હુઝૂરે ફર્માવ્યું, હે યઝીદ ! તને તારી નિય્યતનો

બદલો છે અને મઅન જે તેં લઈ લીધું તે તારું છે." (બુખારી ૧/૧૯૧, અઝ ઝકાત)

સમજૂતી : ૮૩૮

મઅન બિન યઝીદ બિન અખ્નસ બિન હબીબ સલ્લમી رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ પુત્ર, પિતા તથા દાદા ત્રણેવ સહાબી છે. એક કથન એ છે કે ત્રણેવ બુઝુર્ગ જંગે બદ્રમાં શરીક થયા. હઝરત મઅન ફતહે દમિશ્કમાં પણ શરીક હતા. હઝરત મુઆવિયાના સમર્થકોમાંથી હતા. સર્વ લડાઈઓમાં તેમની સાથે રહ્યા. ઝહહાક ખારજીની સાથે મરજ રાહતમાં જે લોહીયાળ જંગ હિ.સ. ૫૪માં થયો હતો એમાં શહીદ થયા.

وخطب علی : خطب તથા **انكح** ની ઝમીરોનો મરજઅ રસૂલુલ્લાહ ﷺ છે એટલા માટે કે કરીબતરીન મઝકૂરને મરજઅ બનાવવો રાજેહ છે. તેમજ હઝરત મઅન રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની સાથે પોતાના ગાઢ સંબંધો વર્ણવી રહ્યા છે. દર્શાવવા એ ચાહે છે કે મારા હુઝૂર ﷺ ની સાથે આવા સંબંધો હતા, મેં તથા મારા બાપદાદાએ હુઝૂરની બયઅત કરી. હુઝૂરે મારી મંગની પણ કરી અને નિકાહ પણ કર્યા. હું હુઝૂરની ખિદમતમાં મામલો પણ લઈ ગયો.

મસાઈલ : જમહૂર ઉલમાની એના પર એકમતિ છે કે વાજિબ સદકો દા.ત. ઝકાત, સદકાએ ફિત્ર પુત્રને આપવાથી અદા થશે નહીં. અને આ હદીષમાં નફ્લ સદકો છે. હઝરત ઈમામ શાફઈ رحمۃ اللہ علیہ ફર્માવે છે કે જો પુત્ર કરજદાર કે ગાઝી હોય તો તેણે બાપની ઝકાત વગેરે લેવું જાઈઝ છે અને આ હદીષનો ભાવાર્થ એ જ છે. રહી ગયા ઈમામ બુખારી رحمۃ اللہ علیہ તો એમનો મઝહબ સ્પષ્ટ નથી. એમણે આ હદીષ પર પ્રકરણ આ રચ્યું છે : "પોતાના પુત્રને ઝકાત આપે અને એવું ન જાણે કે એ એનો પુત્ર છે." શું હુકમ છે એ સ્પષ્ટ નથી કર્યું.

حديث ૮૩૯ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ કહ્યું કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, જ્યારે [હદીષ : ૮૩૯]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا اَنْفَقَتِ الْمَرْاَةُ مِنْ طَعَامِ بَيْتِهَا غَيْرَ مُفْسِدَةٍ كَانَ لَهَا

સ્ત્રી પોતાના ઘરના ખાવામાંથી કોઈને આપી દે એ શર્તે કે નુકસાનની નિય્યત ન હોય તો તેને આપવાનો

اَجْرُهَا بِمَا اَنْفَقَتْ وَلِزَوْجِهَا اَجْرُهٗ بِمَا كَسَبَ وَلِلْخَازِنِ مِثْلُ ذٰلِكَ

સવાબ મળશે અને તેના પતિને કમાવાનો અને ખાઝિનને પણ તેના બરાબર મળશે, અને

لَا يَنْقُصُ بَعْضُهُمْ اَجْرَ بَعْضٍ شَيْئًا ؕ

અમુકનો સવાબ અમુકના સવાબમાં કોઈ કમી નહીં કરે."

(બુખારી ૧/૧૯૨, ઝકાત, ૧/૧૯૩, ૧/૨૭૭ અલ્ બુયૂઅ, મુસ્લિમ–ઝકાત, અબૂ દાઉદ–ઝકાત, નિસાઈ–ઉશ્રતુન્નિસાઅ, તિર્મિઝી–ઝકાત, ઈબ્ને માજહ–તિજારત)

સમર્થનમાં આ હદીષ લાવવાથી એ જ સમજાય છે કે એમની નજીક એ દુરુસ્ત છે જો તેમની સદકૃાથી મુરાદ આમ છે ચાહે વાજિબ હોય કે નફ્લ, તો એમાં કલામ છે જ્યારે કે બાદમાં માલૂમ થઈ જાય કે એ પુત્ર છે, કે આ સ્થિતિમાં ઝકાત અદા થશે નહીં. અને જો જીવનભર એ માલૂમ જ ન થઈ શક્યું કે પુત્રને ઝકાત આપી છે તો પછી એ કહેવું જ સહીહ નથી કે પુત્રને ઝકાત આપી. અને જો નફ્લ સદકૃો મુરાદ છે તો સહીહ છે. અને જો ઈમામ બુખારીનો મસ્લક ઈમામ શાફઈના પ્રમાણે હતો તો غارما او غازيا નો વધારો લાઝિમ હતો. આ હદીષથી સાબિત થયું કે બાપ કે બાપનો વકીલ પુત્રને સદકૃો અતિયો આપે તો બાપ તેને પાછો નથી લઈ શકતો. એનાથી સાબિત થયું કે મુત્લક્ પોતાના ઈત્લાક્ પર લાગુ થશે. હઝરત યઝીદે પોતાના વકીલને મુત્લક્ (અબાધિત) અધિકાર આપી દીધો હતો કે જેને ચાહે એ સદકૃો આપે. એ ઈત્લાક્માં પુત્ર પણ સામેલ હતો, તો જ્યારે તેમણે પુત્રને આપી દીધું તો અદા થઈ ગયો, હઝરત યઝીદને પરત લેવાનો હક્ક્ ન રહ્યો.

સમજૂતી : ૮૩૯

આ હદીષનો ભાવાર્થ એ છે કે લગભગ તમામ શહેરોમાં એ દસ્તૂર છે કે સ્ત્રીઓ સવાલ કરનારાઓ તથા હાજતમંદોને રાંધેલા ખાણામાંથી થોડુ ઘણુ આપે છે અને પતિ ઘરના માલિક એને બુરું નથી જાણતા. આ આદત પ્રમાણેની ઈજાઝત છે. હવે હદીષનો મતલબ એ થયો કે પતિની ઈજાઝતથી સ્ત્રી કાંઈક સદકૃો આપે તો એ જાઈઝ છે, તેને પણ સવાબ મળશે અને તેના પતિને પણ મળશે. રહી ગયું પતિની રજા વિના, તો એ જાઈઝ નથી. ઈજાઝત આમ છે ચાહે સ્પષ્ટ હોય કે મશ્હૂર અમલથી માલૂમ હોય. એમાં ખાવાનું જ ખાસ નથી કપડાં, રોકડા સૌને માટે આમ છે.

સામ્યતા : અહીં પ્રકરણ આ છે : જેણે ખાદિમને સદકૃાનો હુકમ આપ્યો, પોતાના હાથથી ન આપ્યો. સામ્યતા وللخازن مثل ذٰلك થી છે, એટલા માટે કે ખાદિમનો અર્થ છે જે બીજાનું કામ કરે, ચાહે તે તેની માલિકીમાં હોય કે મજૂર હોય, અથવા નિઃસ્વાર્થપણે કામ કરતો હોય. માલની રક્ષા પણ એક કામ છે એ લેહાઝથી ખાદિમ એમાં પણ સામેલ છે.

حديث ૮૪૦ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَاهُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ રઝિયલ્લાહુ અન્હુ એ નબી ﷺ થી રિવાયત કરી કે ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૮૪૦]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى وَابْدَأْ

બેહતરીન સદકો તે છે જેના પછી મોહતાજી પેદા ન થઈ જાય. અને સૌ પ્રથમ પોતાનાં

بِمَنْ تَعُوْلُ عه

બીવી બચ્ચાંઓ પર ખર્ચ કરો." (બુખારી ૧/૧૯૨, અઝ્ ઝકાત)

حديث ૮૪૧ عَنِ الْحَكِيْمِ بْنِ حِزَامٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ

"હઝરત હકીમ બિન હિઝામ રઝિયલ્લાહુ અન્હુ નબી ﷺ થી રિવાયત કરે છે [હદીષ : ૮૪૧]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اَلْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِّنَ الْيَدِ السُّفْلٰى وَابْدَأْ

કે ફર્માવ્યું, **ઉપરવાળો હાથ નીચેવાળા હાથથી બેહતર છે અને પહેલાં પોતાના ઘરવાળાં તથા**

بِمَنْ تَعُوْلُ وَخَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى وَمَنْ يَّسْتَعْفِفْ

બીવી બચ્ચાં પર ખર્ચ કરો. બેહતરીન સદકો તે છે જેના બાદ મોહતાજી ન હોય. જે સદકો લેવાથી

يُعِفَّهُ اللهُ وَمَنْ يَّسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللهُ عه

બચશે, અલ્લાહ તેને બચાવી લેશે, અને જે ગની રહેવા ચાહે એને ગની કરી આપશે." (બુખારી ૧/૧૯૨)

ફાયદો : આ પ્રકરણનો ફાયદો એ છે કે ઈબ્ને અબી શયબાએ અબ્બાસ બિન મદયનીથી રિવાયત કરી છે, તે કહે છે : **બે કામ એવાં હતાં કે હુઝૂર અકદસ ﷺ તેને જાતે અંજામ આપતા, કોઈ સાહબથી ન લેતા. મિસ્કીનને પોતાના હાથે આપતા અને તહારતનું પાણી જાતે રાખતા.** ઈબ્ને જવઝીની તરગીબમાં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ રઝિયલ્લાહુ અન્હુમા થી રિવાયત છે, તે કહે છે કે **હુઝૂરે અકદસ ﷺ તહારતના માટે પાણી તથા સદકો આપવાનું કોઈ અન્યને સોંપતા ન હતા.** એનાથી શંકા થાય છે કે કદાચ કોઈ અન્યના હાથે સદકો અપાવવું મના છે. આ પ્રકરણ રચીને ઈમામ બુખારી રહમતુલ્લાહિ અલયહિએ એ ફાયદો કર્યો કે **એમાં પણ કોઈ વાંધો નથી કે પોતાના ખાદિમ અથવા કોઈ અન્યના હાથે સદકો અપાવવામાં આવે. એમાં એક ફાયદો એ પણ છે કે એ બીજાને પણ સવાબ મળશે. જો કે પોતાના હાથ વડે એટલા માટે બેહતર છે કે એમાં મિસ્કીનની અધિક દિલદારી છે.**

સમજૂતી : ૮૪૦ અને ૮૪૧

عن ظهر غنى- એટલે તે સદકો સૌથી બેહતર છે કે ઈન્સાન એનો મોહતાજ ન થાય. મોહતાજ થવાની કેટલીયે સ્થિતિઓ છે. તે કરજદાર છે તો એના પર વાજિબ છે કે પ્રથમ કરજ અદા કરે. ખૂદ પોતાની જાતના માટે એને હાજત છે અથવા પોતાનાં બીવી બચ્ચાંઓ માટે હાજત છે. એ સદકો પસંદ નથી કે તેના માથે કરજ રહે

حديث ٨٤٢ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى

હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર ﷺથી રિવાયત છે કે નબી ﷺએ મિમ્બર [હદીષ : ૮૪૨]

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ هُوَ عَلَى الْمِنْبَرِ وَذَكَرَ الصَّدَقَةَ وَالتَّعَفُّفَ

પર બિરાજમાન થતાં ફર્માવ્યું અને સદકો, સવાલથી બચવા તથા ભીખ માગવાનો ઉલ્લેખ કર્યો. ફર્માવ્યું,

وَالْمَسْأَلَةَ اَلْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِّنَ الْيَدِ السُّفْلٰى فَالْيَدُ الْعُلْيَا هِيَ الْمُنْفِقَةُ

ઉપરવાળો હાથ નીચેવાળા હાથ કરતાં બેહતર છે. ઉપરવાળો હાથ ખર્ચ કરનારો છે અને

وَالسُّفْلٰى هِيَ السَّائِلَةُ ع ه

નીચેવાળો ભીખ માગનારો." (૧/૧૯૨ અઝ્ ઝકાત, મુસ્લિમ–ઝકાત, અબૂ દાઊદ–ઝકાત, નિસાઈ–ઝકાત)

حديث ٨٤٣ حَدَّثَنَا اَبُوْ بُرْدَةَ بْنُ اَبِيْ مُوْسٰى عَنْ اَبِيْهِ قَالَ كَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત અબૂ મૂસા અશ્અરી رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે નબી ﷺની ખિદમતમાં જ્યારે [હદીષ : ૮૪૩]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا جَاءَهُ السَّائِلُ اَوْ طُلِبَتْ اِلَيْهِ حَاجَةٌ قَالَ اشْفَعُوْا

કોઈ સાઈલ આવતો અથવા હુઝૂરની ખિદમતમાં કોઈ હાજત પેશ કરવામાં આવતી તો ફર્માવતા,

અથવા ભરણપોષણની હાજત રહે અને સદકો કરીને કરજદાર રહી જાય, ખૂદ ભૂખ્યો રહે અથવા ખૂદ તેનાં ઘરવાળાં બીવી બચ્ચાં ભૂખ્યા રહે. એટલા માટે કે આ સ્થિતિમાં સદકો નફ્લ થશે અને **કરજની અદાયગી અથવા પોતાનો કે પોતાનાં બીવી બચ્ચાનું ભરણપોષણ વાજિબ છે અને વાજિબની અદાયગી અગ્રસ્થાને છે.** એને જ હઝરત હકીમ બિન હિઝામની હદીષમાં સ્પષ્ટ કર્યું કે તમારી આવક સૌ પ્રથમ તમારાં બીવી બચ્ચાં ઘરવાળાંઓ પર ખર્ચ કરો. એ બુદ્ધિની વાત નથી કે ખૂદ તે તથા ઘરવાળાં ભૂખે મરે અને બીજાઓને ખવડાવવામાં આવે. હા ! જો કોઈનો મામલો અલ્લાહ ﷻની સાથે એટલો મજબૂત હોય કે પોતાની તથા અહલો અયાલની (બીવી બચ્ચાંની) હાજત છતાં અલ્લાહ ﷻની સાથે સંબંધ એવો જ રહે તો તેને ઈજાઝત છે. જેમ કે હઝરત સિદ્દીકે અકબર رضی اللہ عنہ એ પોતાનો સઘળો માલ સદકો કરી આપ્યો હતો. જેમ કે ઘણા બધા સહાબાએ કિરામ ખૂદ ભૂખ્યા રહીને અન્યોને ખવડાવતા હતા. પણ જે કમજોર દિલનો હોય કે ભૂખથી હાય પીટ કરવા માંડે, જેવું કે આમ લોકો હોય છે તો એ પસંદીદા નથી.

اليد العليا : **يد اعليا**થી આપવાળો હાથ મુરાદ છે અને **سفلى**થી લેવાવાળો. જેવું કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ની હદીષમાં સ્પષ્ટતા છે. અહીં અધિક કથનો પણ છે. **عليا** જે સદકો લેવાથી બચે. **عليا** અલ્લાહ ﷻનો યદે કુદરત છે. **وسطى** દેવાવાળાનો. سُفلیٰ લેવાવાળાનો. سُفلیٰથી મુરાદ સદકો ન આપનાર. એક કૌલ એ પણ છે કે અહીં "યદ" નેઅમતના અર્થમાં છે. મતલબ એ છે કે અધિક આપવું ઓછુ આપવા કરતાં બેહતર છે.

સમજૂતી : ૮૪૩ આ હદીષથી સાબિત થયું કે **સારા કામની સિફારિશ પર અજર છે. મુસલમાનો માટે લાઝિમ છે કે સિફારિશ થકી પોતાના ભાઈઓની મદદ કરે.**

تُؤْجَرُوا وَيَقْضِي اللّٰهُ عَلٰى لِسَانِ نَبِيِّهٖ مَا شَاءَ ۔

સિફારિશ કરો બદલો પામશો અને અલ્લાહ પોતાના નબીની ઝબાન પર જે ચાહે છે હુકમ આપે છે."

(બુખારી ૧/૧૯૨, અઝ્ ઝકાત, ૨/૮૯૧, અલ્ અદબ, ૨/૧૧૧૩ અત્તૌહીદ, મુસ્લિમ–અદબ, અબૂ દાઉદ–અદબ, તિર્મિઝી–ઈલ્મ, નિસાઈ–ઝકાત)

حديث ૮૪૪

عَنْ اَسْمَاءَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ قَالَ لِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત અસ્મા رضی اللہ عنہا એ કહ્યું કે મને નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, **રાહે ખુદામાં ખર્ચ** **[હદીષ : ૮૪૪]**

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تُوْكِيْ فَيُوْكٰى عَلَيْكِ ۔

કરવાથી ન અટક, નહીં તો રોજી રોકી દેવામાં આવશે. *ઉષ્માન બિન અબી શયબાએ*

وَحَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ اَبِيْ شَيْبَةَ عَنْ عَبْدَةَ قَالَ لَا تُحْصِيْ فَيُحْصِيَ اللّٰهُ عَلَيْكِ ۔

અબ્દહ્થી જ આ શબ્દોમાં રિવાયત કરી, ***ગણ ના ! નહીં તો અલ્લાહ પણ ગણીને આપશે."***

(બુખારી ૧/૧૯૨, અઝ્ ઝકાત, ૧/૩૫૩, અલ્હિબા, બે તરીકાથી, મુસ્લિમ, નિસાઈ : ઝકાત, ઉશ્રતુન્નિસાઅ્)

સમજૂતી : ૮૪૪

કિતાબુલ હિબામાં થોડી વિગત સાથે તથા શબ્દોના ફેરફાર સાથે આ પ્રમાણે છે : હઝરત અસ્માએ કહ્યું, મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺથી અર્ઝ કરી, મારી પાસે એના સિવાય કોઈ માલ નથી જે ઝુબૈરે આપ્યો છે, શું મને સદકો કરવાની ઈજાઝત છે ? ફર્માવ્યું, સદકો કર ! બાંધીને ન રાખ ! નહીં તો તારા માટે બાંધી દેવામાં આવશે. ઉબેદુલ્લાહ ઈબ્ને સઈદની રિવાયતમાં છે, ખર્ચ કર, ગણીને ન રાખ, નહીં તો અલ્લાહ ગણીને આપશે. અને બાંધીને ન રાખ, નહીં તો અલ્લાહ તારા ઉપર બંદિશ કરી આપશે. ત્રણ વાક્યો આવેલાં છે : **لا توكى فيوكى عليك۔ لا تحصى فيحصى الله عليك۔ لا توعى فيوعى الله عليك** સૌનો ભાવાર્થ એક જ છે. મતલબ એ થયો કે રાહે ખુદામાં ખર્ચ કરવાથી હાથ ન રોક, અલ્લાહ તારા ઉપર રિઝક્ ખુલ્લુ રાખશે. એટલે **સદકો કરવાથી માલ વધે છે, એમાં બરકત થાય છે અને કંજૂસી કરવાથી બરકત ઉઠી જાય છે.** **وكاء**નો માદ્દો **توكى** છે. તે દોરો જેના વડે મશકનું મુખ બાંધે છે. શાબ્દિક તર્જુમો આ પ્રમાણે થયો : વાસણનું મુખ બાંધીને ન રાખ. **وعاء**નો માદ્દો **توعى** છે. જેનો અર્થ વાસણ (પાત્ર) છે. તર્જુમો એ થયો કે વાસણમાં મેહફૂઝ ન રાખ કે એમાંથી કાંઈ ન કાઢે. **احصاء**નો અર્થ છે કોઈ ચીજની માત્રા જાણવી, ગણીને અથવા તોલીને અથવા વજન કરીને. મતલબ એ થયો કે, સદકો આપ અને ગણ નહીં ! કે કેટલું આપ્યું, કેટલુ રહી ગયું. એનાથી બરકત જતી રહે છે. **فيوكى، فيحصى، فيوعى**ની ઈસ્નાદ અલ્લાહ ﷻની તરફ મળતાપણા રૂપે છે. એ જ જગાએ એના બાદવાળી રિવાયતમાં આ પ્રમાણે છે : **ارضخى ما استطعت۔** તમારાથી જેટલુ થઈ શકે આપો.

حديث ૮૪૫

عَنْ حَكِيمِ ابْنِ حِزَامٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُوْلَ

''હઝરત હકીમ બિન હિઝામ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે મેં અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ [હદીષ : ૮૪૫]

اللّٰهِ اَرَاَيْتَ اَشْيَاءَ كُنْتُ اَتَحَنَّثُ بِهَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ مِنْ صَدَقَةٍ اَوْ عَتَاقَةٍ

અમુક કામ હું જાહિલિયતમાં ઈબાદતની નિય્યતથી કરતો તો. દા.ત. સદકો, ગુલામ આઝાદ કરવો, સિલએ

اَوْ صِلَةِ رَحِمٍ فَهَلْ فِيْهَا مِنْ اَجْرٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

રહમી (સગાંથી સદ્વર્તાવ), શું એમાં મારા માટે સવાબ છે ? તો નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, **પહેલાં કરેલી**

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَسْلَمْتَ عَلٰى مَا سَلَفَ مِنْ خَيْرٍ ـ ٥٥

નેકીઓના સબબે તમને ઈસ્લામ નસીબ થયો.''

(બુખારી ૧/૧૯૩, ૧/૧૯૫, અલ્બુયૂઅ, ૧/૩૪૪, અલ્અતક, ૨/૮૮૬, અલ્અદબ, મુસ્લિમ–ઈમાન, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૩/૪૦૨)

સમજૂતી : ૮૪૫

હઝરત હકીમ બિન હિઝામ رضی اللہ عنہ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ખદીજતુલ કુબ્રા رضی اللہ عنہا ના કાકાના સાહબઝાદા હતા. આમે ફીલ (હાથીવાળા વરસ)થી ૧૩ વરસ પહેલાં પેદા થયાં. ફતહે મક્કાના પ્રસંગે મુસલમાન થયા. જંગે બદરમાં મુશ્રિકોની સાથે હતા. ૧૨૦ વરસની ઉંમર થઈ. હિ.સ. ૫૪માં મદીના તય્યબહમાં અલ્લાહના પ્યારા થયા. ખૂબ ખૈરાત કરનાર તથા સખી માણસ હતા. જાહિલિયતના જમાનામાં સો ગુલામ આઝાદ કર્યા અને સો ઊંટનું વજન સદકો કર્યું. મુસલમાન થયા બાદ હજ્જ કરી તો સો ઊંટો સાથે હતાં. અરફામાં વકૂફના સમયે ૧૦૦ ગુલામ હતા જેમનાં ગળાંઓ પર ચાંદીની તખ્તીઓ પર લખ્યું હતું. આ અલ્લાહના માટે આઝાદ કરેલ લોકો છે અને એક હજાર બકરીઓની હજ્જના મોકા પર કુર્બાની કરી. પોતાનું મકાન એકવાર હઝરત મુઆવિયહના હાથે સાઈઠ હજારમાં વેચ્યું અને પૂરે પૂરી રકમ સદકો કરી નાખી.

اتحنث : પ્રથમ ભાગમાં હદીષે હિરાના હેઠળ એની તેહકીક વર્ણન થઈ ચૂકી છે. કિતાબુલ બુયૂઅ તથા કિતાબુલ અદબની અમુક રિવાયતોમાં **تحنث تاء**ની સાથે છે પણ એ કોઈ રાવીનો તસામોહ (ચૂક) છે, સહીહ **تحنث تاء**ની સાથે છે, એનો માદ્દો **حنث** છે બાબે તફઅુલમાં તઅબ્બુદના અર્થમાં આવે છે.

اسلمت ما سلف من خير : ઉલમાની એના પર એકમતિ છે કે **કાફિર જો કુફ્ર પર મરે તો તેના નેક અમલોનો તેને કોઈ સવાબ મળશે નહીં.** ઈર્શાદ છે : عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ تَصْلٰى نَاراً حَامِيَةً ـ (سورہ غاشیہ ٣ـ٤) (ગાશિયહ, આયત : ૩, ૪) પરંતુ જે ઈસ્લામથી મુશર્રફ થયો અને ઈસ્લામ પર મર્યો તેને કુફ્રના જમાનાની નેકીઓનો સવાબ મળશે કે નહીં ? એમાં મતભેદ છે. ઈબ્ને બત્તાલ અને બીજા મુહક્કિકીન એ કહે છે કે તે નેક અમલોના ષવાબ મળશે. તેમની દલીલ હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ ની આ હદીષ છે કે ફર્માવ્યું કે, ''કાફિર જ્યારે મુસલમાન થઈ જાય છે અને તેનો ઈસ્લામ સાચો હોય છે તો અલ્લાહ તેની દરેક નેકીને લખે છે જે પહેલાં થઈ ચૂકી અને દરેક ગુનાહને મિટાવી દે છે. અને મુસલમાન થયા પછી દરેક નેકી દસ ગણીથી લઈને સાતસો સુધી લખે છે, અને એક ગુનાહને એક જ લખે છે અને ચાહે તો માફ કરી આપે છે.'' આ હદીષને દારકુત્નીએ ગરીબ હદીષે માલિકમાં નવ તરીકાથી રિવાયત કરી છે. તેમજ આ હદીષનું પ્રકરણ પણ પોતાના જાહેરી અર્થના

حديث ૮૪૬ عَنْ اَبِيْ مُوْسٰى رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત અબૂ મૂસા رضی اللہ عنہ એ નબી ﷺ થી રિવાયત કરી કે ફર્માવ્યું, તે મુસલમાન [હદીષ : ૮૪૬]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْخَازِنُ الْمُسْلِمُ الْاَمِيْنُ الَّذِيْ يُنْفِذُ وَرُبَّمَا

અમાનતદાર ખાઝિન જેને કોઈને કાંઈ આપવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો, પૂરેપૂરું ખુશદિલી સાથે

قَالَ يُعْطِيْ مَا اُمِرَ بِهٖ كَامِلًا مُّوَفَّرًا طَيِّبًا بِهٖ نَفْسُهٗ فَيَدْفَعُهٗ اِلٰى

તેને આપે છે જેને આપવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો છે,

الَّذِيْ اُمِرَ لَهٗ بِهٖ اَحَدُ الْمُتَصَدِّقِيْنَ ؕ

સદકો કરનારાઓમાંથી એક છે."

(બુખારી, ૧/૧૯૩ ઝકાત, ૩૦૧–અલ્ઈજારાત, ૩૧૧–અલ્વકાલતુ, મુસ્લિમ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ–ઝકાત)

حديث ૮૪૭ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૮૪૭]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا مِنْ يَّوْمٍ يُّصْبِحُ الْعِبَادُ فِيْهِ اِلَّا مَلَكَانِ يَنْزِلَانِ

દરરોજ સવારે બે ફરિશ્તા ઉતરે છે એમાંથી એક કહે છે, હે અલ્લાહ ! ખર્ચ કરનારાને એનો બદલો આપ !

હિસાબે એનું સમર્થક છે, પણ ઈમામ ક़ાઝી અયાઝ વગેરે અન્ય મુહક્કિક़ ઈમામો ફર્માવે છે કે કુફ્રના સમયના નેક અમલોનો તેને અજ્ર મળશે નહીં. અને ઉસૂલના મુતાબિક़ આ જ છે. એટલા માટે કે નેકીને નેકી કરવા માટે આજ્ઞાપાલનની નિય્યત જરૂરી છે, અને કાફિર નિય્યતનો અહલ (પાત્ર) નથી, એવું થઈ શકે છે કે અમુક વિશિષ્ટતાઓને કારણે કોઈ ખાસ કાફિરને અજ્ર મળે, જેમ કે અબૂ તાલિબ તથા અબૂ લહબના અઝાબમાં કમી થઈ. શક્ય છે હઝરત હકીમ બિન હિઝામ رضی اللہ عنہ ની પણ આ પ્રકરણમાં એ વિશિષ્ટતા હોય કે તેઓ કુફ્રના જમાનાના નેક કાર્યો પર અજ્ર પામે. કુફ્રના જમાનામાં તેમણે હુઝૂરે અક़દસ ﷺ ની ખૂબ જ ખિદમત કરી છે. શોઅબે અબી તાલિબમાં ઘેરાવના દિવસોમાં અનાજ મોકલ્યું હતું. એકવાર ઘણો જ ઉમદા હુલ્લો (પોશાક) ખરીદીને મદીના લાવ્યા અને નઝર કર્યો. હુઝૂરે અક़દસ ﷺ એ ફર્માવ્યું, "હું કાફિરનો હદિયો નથી સ્વીકારતો, કિંમત લઈને આપો તો લઈશ. મજબૂરન્ કિંમત લીધી." શક્ય છે કે તેમને પણ જાહિલિયતના યુગનાં નેક કાર્યો પર કાંઈ અજર (બદલો) મળે. ઈમામ ક़ાઝી અયાઝે આ હદીષનો ખુલાસો એ કર્યો છે કે, એ જ નેક કાર્યોની બરકતથી અલ્લાહે તને ઈમાનની દૌલત નસીબ ફર્માવી.

સમજૂતી : ૮૪૬ અને ૮૪૭ રાહે ખુદામાં ખર્ચ કરનારાના માટે બદલાથી મુરાદ દુનિયામાં પણ બદલો મળવો મુરાદ છે અને આખેરતમાં પણ. એ જ પ્રમાણે કંજૂસના માલની બર્બાદીથી દુનિયામાં બર્બાદી પણ મુરાદ હોઈ શકે છે અને આખેરતમાં પણ. ખર્ચ કરવું આમ છે, ફર્ઝો તથા વાજિબો, મુસ્તહબો સૌમાં ખર્ચ કરવું મુરાદ છે. અલ્બત્ત ક़ાયદાઓ પ્રમાણે બખીલ (કંજૂસ)થી અહીં મુરાદ ફર્ઝો તથા વાજિબોમાં ખર્ચ ન કરવાવાળો છે. પણ એ કે તે પ્રાકૃતિક રીતે બખીલ કંજૂસ હોય કે જેવો કરવો જોઈએ તેવો આલ ઔલાદ અને

فَيَقُوْلُ اَحَدُهُمَا اَللّٰهُمَّ اَعْطِ مُنْفِقًا خَلَفًا وَّيَقُوْلُ الْاٰخَرُ اَللّٰهُمَّ

અને બીજો કહે છે, હે અલ્લાહ ! કંજૂસના માલને

اَعْطِ مُمْسِكًا تَلَفًا ؏

બર્બાદ કરી આપ." (બુખારી, ૧/૧૯૩, અઝ્ ઝકાત, મુસ્લિમ–ઝકાત, નિસાઈ–૩૪૨તુન્નિસાઅ્, અલમલાઈકા)

حديث ٨٤٨ عَنْ اَبِىْ هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, બખીલ અને ખૈરાત [હદીષ : ૮૪૮]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَثَلُ الْبَخِيْلِ وَالْمُتَصَدِّقِ كَمَثَلِ رَجُلَيْنِ عَلَيْهِمَا

કરવાવાળાનું દૃષ્ટાંત એ બે માનવોનું છે જેમણે લોખંડના જબ્બા પહેરેલા છે છાતીઓથી હાંસડી સુધી. ખર્ચ

جُبَّتَانِ مِنْ حَدِيْدٍ مِّنْ ثُدِيِّهِمَا اِلٰى تَرَاقِيْهِمَا فَاَمَّا الْمُنْفِقُ فَلَا

કરનારો જ્યારે ખર્ચ કરે છે તો તે કુર્તો તેના આખા શરીર પર વધી જાય છે, ત્યાં સુધી કે તેની આંગળીઓને

يُنْفِقُ اِلَّا سَبَغَتْ اَوْ وَفَرَتْ عَلٰى جِلْدِهٖ حَتّٰى تُخْفِىَ بَنَانَهٗ وَتَعْفُوَ

છુપાવી લે છે અને કદમના નિશાન મિટાવવા લાગે છે. અને બખીલ જ્યારે કોઈ ખર્ચ કરવા

اَثَرَهٗ وَاَمَّا الْبَخِيْلُ فَلَا يُرِيْدُ اَنْ يُّنْفِقَ شَيْئًا اِلَّا لَزِقَتْ كُلُّ حَلْقَةٍ

ચાહે છે તો દરેક કડી તેની જગાએ ચિપકી જાય છે, તે ફેલાવવા ચાહે છે

مَّكَانَهَا فَهُوَ يُوَسِّعُهَا فَلَا تَتَّسِعُ ؏

પણ ફેલાઈ નથી શકતી." (બુખારી ૧/૧૯૪ ઝકાત, ૧/૪૦૯ જેહાદ, મુસ્લિમ–ઝકાત, નિસાઈ–ઝકાત)

પોતાની જાત અને જરૂરતના મોકા પર સગાંઓ પર ખર્ચ ન કરતો હોય. દા.ત. તેના સગાં, પડોશી ભૂખ્યા રહે છે છતાં એ ખબર નથી લેતો.

સમજૂતી : ૮૪૮

ثُدِيِّهِمَا ـ ثَدْىٌ નું બહુવચન છે. એ અસલમાં ثُدْوٌ હતું સૈયદના કાઈદાથી વાવને "યા"થી બદલીને ઈદગામ કરી આપેલ છે. અને "યા"ની મુનાસિબતના માટે "દાલ"ના ઝમ્મા (પેશ)ને કસરા (ઝેર)થી બદલી નાખેલ છે. تَرَاقِى ـ تَرْقُوَةٌ નું બહુવચન છે, છાતી ઉપરની વાંકી હાડકીને કહે છે જેને હાંસડી કહે છે. હન્ઝલાએ ઈમામ તાઉસથી જે રિવાયત કરી છે એમાં الجنتان ـ الجبتان ને બદલે الجنتان છે. جنة નો તન્ઝિયા. બખ્તરના અર્થમાં. અમુક શુર્રાહે (શરહ કરનારાઓએ) આ રિવાયતની તસ્હીહ કરી છે કેમ કે આગળ من حديد તથા كل حلقة આવી રહ્યું છે. કડી બખ્તરમાં હોય છે, કુર્તામાં નહીં. પણ આ ખાદિમની રાય એ છે કે الجبتان વાળી રિવાયત પણ સહીહ છે. બખ્તરની તાબીર એ જ થશે કે એ કુર્તો જેમાં કડીઓ હોય. અલ્લાહ બેહતર જાણનાર છે.

حديث ٨٣٩ حَدَّثَنَا سَعِيْدُ بْنُ اَبِيْ بُرْدَةَ عَنْ اَبِيْهِ عَنْ جَدِّهٖ عَنِ النَّبِيِّ

"હઝરત અબૂ મૂસા અશઅરી رضی اللہ عنہ નબી ﷺ થી રિવાયત કરે છે કે ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૮૪૯]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ عَلٰى كُلِّ مُسْلِمٍ صَدَقَةٌ فَقَالُوْا يَا نَبِيَّ

દરેક મુસલમાન પર સદકો છે. લોકોએ અર્ઝ કરી, હે અલ્લાહના નબી ! જે કાંઈ ન પામે તે શું કરે ? ફર્માવ્યું,

اللّٰهِ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَقَالَ يَعْمَلُ بِيَدِهٖ فَيَنْفَعُ نَفْسَهٗ وَيَتَصَدَّقُ قَالُوْا

પોતાના હાથ વડે કામ કરે, પોતાને લાભ પહોંચાડે અને સદકો કરે. જે એની પણ શક્તિ ન ધરાવે ? તો

فَاِنْ لَّمْ يَجِدْ قَالَ يُعِيْنُ ذَا الْحَاجَةِ الْمَلْهُوْفَ قَالُوْا فَاِنْ لَّمْ يَجِدْ قَالَ

ફર્માવ્યું, મોહતાજ મઝલૂમની મદદ કરે. લોકોએ અર્ઝ કરી, એ પણ મયસ્સર ન હોય તો ? ફર્માવ્યું, સારું

فَلْيَعْمَلْ بِالْمَعْرُوْفِ وَلْيُمْسِكْ عَنِ الشَّرِّ فَاِنَّهَا لَهٗ صَدَقَةٌ ؕ

કામ કરે અને બુરાઈથી બચે એ જ એના માટે સદકો છે." (બુખારી ૧/૧૯૪ ઝકાત, મુસ્લિમ–ઝકાત, નિસાઈ–ઝકાત)

આ હદીષનો મતલબ એ છે કે ફૈયાઝ અને સખીનો હાથ વિશાળ હોય છે, તેને કોઈ ચીજ રોકી નથી શકતી, અને બખીલ કંજૂસનો હાથ એવો હોય છે જાણે કોઈ ચીજમાં જકડાયેલો હોય.

સમજૂતી : ૮૪૯

અહીં علیٰ આમ છે, વાજિબ તથા મુસ્તહબ બંનેના રૂપમાં સામેલ છે. સદકાથી મુરાદ મુત્લક્ન (કોઈપણ) સવાબનું કામ છે. જેવી રીતે સદકાથી બીજાને ફાયદો પહોંચાડવાનું હોય છે એવી જ રીતે મઝલૂમ (જુલ્મ પામેલ) તથા મજબૂરની મદદથી તેને ફાયદો પહોંચે છે. બીજી સ્થિતિમાં બુરાઈથી બચશે તો કોઈને નુકસાન નહીં પહોંચે. આ પણ એક પ્રકારનો ફાયદો પહોંચાડવું છે.

મસાઈલ : આ હદીષથી સાબિત થયું કે **અલ્લાહની મખ્લૂક પર પ્રેમભાવ (શફકત) એ ઈન્સાનનો કમાલ છે, એ શફકત માલ આપીને હોય અથવા કોઈ અન્ય રીતે લાભ પહોંચાડીને, ચાહે દીની લાભ પહોંચાડીને ચાહે દુનિયવી.** ફર્ઝોનો સવાબ નવાફિલ (નફલો)થી વધુ છે, જેમ કે હદીષે કુદ્ષીમાં છે જે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી મરવી છે. (બુખારી ૨/૯૬૩ તવાઝુઅ) કે અલ્લાહ عزوجل ઈર્શાદ ફર્માવે છે : **ما تقرب الی عبدی بشئ احب الی مما افترضت علیه۔** "બંદો જે જે ચીજો વડે મારો તકર્રુબ (નઝદીકી) ચાહે છે એમાં સૌથી વધુ મને પસંદ ફર્ઝો છે." ઈમામુલ હરમૈને અમુક ઉલમાથી નક્લ કર્યું કે ફર્ઝોનો સવાબ નફ્લો કરતાં ૭૦ દરજા વધુ છે. ફર્ઝોને છોડવા પર ગુનોહ છે અને નફલો છોડવા પર ગુનોહ નથી. જે સદકો આપવા શક્તિમાન હોય તેણે સદકો કરવો અફઝલ છે. પોતાની કમાઈ ખર્ચવાની પહેલી જગા પોતાની જાત છે.

حديث ૮૫૦ عَنْ اُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا اَنَّهَا قَالَتْ بُعِثَ اِلٰى

"હઝરત ઉમ્મે અતિય્યહ رضی اللہ عنہا થી રિવાયત છે કે તેમણે ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૮૫૦]

نَسِيْبَةَ الْاَنْصَارِيَّةِ بِشَاةٍ فَاَرْسَلْتُ اِلٰى عَائِشَةَ مِنْهَا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى

નસીબા અન્સારિયાની પાસે એક બકરી મોકલવામાં આવી હતી. તેમણે તેમાંથી થોડુક આઈશાની પાસે

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَكُمْ شَيْءٌ فَقَالَتْ لَا اِلَّا مَا اَرْسَلْتُ بِهٖ

મોકલ્યું. નબી ﷺએ પૂછ્યું, તમારી પાસે કાંઈ છે ? તો ફર્માવ્યું, નહીં ! સિવાય એના જે નસીબાએ એ

نَسِيْبَةُ مِنْ ذٰلِكَ الشَّاةِ فَقَالَ هَاتِ فَقَدْ بَلَغَتْ مَحِلَّهَا - ع ٥

બકરીમાંથી મોકલ્યું. તો ફર્માવ્યું, લાવો ! તે પોતાના સ્થાને પહોંચી ચૂકી."

(બુખારી ૧/૧૯૪ ઝકાત, ૧/૨૦૨ સદકા, ૧/૩૫૧ અલ્ હિબા, મુસ્લિમ–ઝકાત)

સમજૂતી : ૮૫૦

આ બકરી સદકો એટલે ઝકાતની હતી જે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ હઝરત ઉમ્મે અતિય્યહ رضی اللہ عنہا ને આપી હતી. જેવું કે કિતાબુલ હિબામાં ખુલાસો છે. ઉમ્મે અતિય્યહનું જ નામ નસીબા છે. **ઉમ્મે અતિય્યહએ એ બકરીને લઈ લીધી જેથી ઝકાત અદા થઈ ગઈ અને તેણી એની માલિક થઈ ગયાં. તેમણે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ને આપી એ હદિયો થયો. એટલા માટે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ તેને ખાધુ.** فقد بلغت محلها નો મતલબ એ જ છે કે **મુસ્તહિકે (ઝકાતના હકદારે) લઈ લીધી તો ઝકાત અદા થઈ ગઈ. હવે તે માલિક છે જેને ચાહે આપે તે બીજાના માટે હદિયો, તોહફો ગણાશે.** જેવું કે હઝરત બરીરાવાળી હદીષમાં વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે ફર્માવ્યું, هو عليها صدقة وهولنا هدية **"એ બરીરાના માટે સદકો છે, અને બરીરાએ આપણને આપ્યું તો એ તેના તરફથી હદિયો છે."**

શરઈ હીલો : હીલએ શરઈની આ હદીષ અસ્લ (દલીલ) છે. શરઈ જરૂરતના સમયે આ પ્રકારનો હીલો કરવાની ઈજાઝત છે. અહીં હુઝૂરે અકદસ ﷺ ભૂખ્યા હતા એટલા માટે ઉમ્મતની તા'લીમ તથા આસાનીના માટે એના પર અમલ કર્યો. શરઈ જરૂરત વિના ઝકાત તથા ફિત્રાની રકમ હકદારો સિવાય અન્ય વ્યક્તિઓમાં ખર્ચ કરવી અત્યંત બુરુ છે, ખાસ કરીને ગૈર દીની કામોમાં, ખાસ કરીને પોતાના જ ઉપર કે માલદારો પર ખર્ચ થાય. **દીનની સલામતી, દીની મદ્રસાઓથી છે અને દીની મદ્રસાઓનું અસ્તિત્વ ઝકાત તથા ફિત્રાઓ પર છે. મારા પ્રારંભિક તા'લીમના દિવસોમાં દીની મદ્રસાઓની હાલત ખૂબ જ ખરાબ હતી. આ'લાથી આ'લા મુદર્રિસનો પગર રૂા. ૨૦–૨૫ હતો પણ મદ્રસાઓ એ પણ આપી શકતા ન હતા! વરસ બે વરસના પગારો ચઢી જતા હતા. દીની મદ્રસાઓને ચલાવવું લોખંડના ચણા ચાવવા સમાન હતું. તો ઉલમાએ મજબૂર થઈને હીલએ શરઈ કરીને ઝકાત તથા ફિત્રાની રકમ મદ્રસાઓમાં ખર્ચ કરવાની ઈજાઝત આપી. અને આજે એના સબબે સૌથી આસાન કામ મદ્રસો સ્થાપવાનું તથા ચલાવવાનું થઈ ગયું છે.**

પરંતુ **કેટલાક દિવસોથી પબ્લિકમાં એ ખયાલ ચાલ્યો છે કે દુનિયવી સ્કૂલો, સોસાયટીઓ**

ت ٢٦٣ وَقَالَ طَاوُسٌ قَالَ مُعَاذٌ لِأَهْلِ الْيَمَنِ ائْتُونِي بِعَرَضٍ ثِيَابٍ

"અને તાઉસે કહ્યું કે હઝરત મઆઝ رضی اللہ عنہ એ યમનવાળાઓને ફર્માવ્યું, મને [તઅલીક : ૨૬૩]

خَمِيصٍ أَوْ لَبِيسٍ فِي الصَّدَقَةِ مَكَانَ الشَّعِيرِ وَالذُّرَةِ أَهْوَنُ عَلَيْكُمْ

ઝકાતમાં જવ તથા બાજરાના બદલામાં ચાદર અને પહેરેલાં કપડાં આપો. આ તમારા

وَخَيْرٌ لِأَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ ع

માટે આસાન છે. અને મદીનામાં સહાબાના માટે બેહતર છે." (બુખારી ૧૯૪–ઝકાત)

حديث ٨٥١ أَنَّ أَنَسًا حَدَّثَهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ كَتَبَ لَهُ الَّتِي أَمَرَ اللهُ رَسُولَهُ

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ હદીષ બયાન ફર્માવી કે હઝરત અબૂબક્ર رضی اللہ عنہ એ એમના [હદીષ : ૮૫૧]

وَمَنْ بَلَغَتْ صَدَقَتُهُ بِنْتَ مَخَاضٍ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُ وَعِنْدَهُ بِنْتُ

માટે તે લખ્યું જેનો અલ્લાહે પોતાના રસૂલને હુકમ આપ્યો હતો (કે) અને જેની ઝકાત બિન્તે મખાઝ સુધી

ચલાવવા માટે ઝકાત તથા ફિત્રાની રકમ વસૂલ કરવા લાગ્યા છે. એની ઈજાઝત કોઈ રીતે શરીઅત નથી આપી શકતી. એ શરઈ જરૂરત નથી. બલ્કે દુનિયવી સ્કૂલોમાં તો ઝકાત ખૂદ ઝકાત આપનારાઓનાં બાળકો પર ખર્ચ થાય છે ! આ કોઈ પસંદીદા વાત નથી, બલ્કે ઘણા ખુદાથી ન ડરનારા ઝકાતની રકમ હીલો કરીને પોતે જ રાખી લે છે ! શું ઝકાત આટલા માટે જ શરીઅતમાં આવી હતી ? શું ઝકાતનો હેતુ આ જ છે ? શું આ ઝકાતની અદાયગીથી ભાગવું નથી ? શું આ અસ્હાબે સબ્ત (યહૂદીઓના શનિવારવાળા અમલ)ના અમલ જેવું નથી ? તેમણે આવું જ તો કર્યું હતું !

તઅલીક : ૨૬૩ની સમજૂતી

આ તઅલીકને ઈમામ અબી શયબાએ પોતાની મુસન્નફમાં મુત્તસિલ સનદની સાથે થોડા ફેરફારની સાથે વર્ણન કરેલ છે. **عرض** રોકડ, જમીન, જાનવરો સિવાય અન્ય સામાન જેમ કે કપડાં, વાસણો વગેરે. **خميص** આ અસલમાં **خميس** સીનની સાથે (ખમીસ) છે. પાંચ હાથની ચાદર થાન. મુસન્નફે ઈબ્ને અબી શયબામાં સીન જ છે. આ એક પ્રકારનું ખાસ કપડુ છે જેને ખમીસ નામના કોઈ બાદશાહે કાઢયું હતું. **لبس** પહેરેલુ કપડુ. મતલબ એ છે કે અનાજની ઝકાત એટલે કે ઉશ્રમાં અનાજના બદલે એટલી કિંમતનું કપડુ આપો. એ તમારા માટે આસાન છે કે તમારા ત્યાં બને છે અને મદીના તય્યબહમાં સહાબાએ કિરામના માટે અધિક બેહતર છે કે ત્યાં કપડાની કમી હતી. આ તઅલીક હનફીઓની દલીલ છે કે ઝકાત તથા ઉશ્રમાં કિંમત લેવી જાઈઝ છે અને એ જ ઈમામ બુખારીનો પણ મઝહબ છે. આ તઅલીક જો કે મુરસલ છે પણ મુરસલ આપણે ત્યાં અને જમહૂરને ત્યાં હુજ્જત (દલીલને પાત્ર) છે. અને અહીંથી જ જાહેર થઈ ગયું કે ઈમામ બુખારીનો પણ એ જ મઝહબ છે. એનાથી સાબિત થયું કે જો અન્ય જગાના મુસલમાન અધિક જરૂરતમંદ હોય તો એક જગાની ઝકાત બીજી જગાએ તબદીલ કરી શકાય છે.

સમજૂતી : ૮૫૧

બિન્તે મખાઝ–ઊંટણીની માદા બચ્ચી જે પૂરા એક વરસની થઈ ગઈ હોય અને બીજુ શરૂ થઈ ચૂક્યું હોય. મખાઝનો અર્થ પ્રસૂતિ પીડા છે. જ્યારે ઊંટણીનું બચ્ચુ વરસભરનુ થઈ જાય છે તો તે

لَبُوْنٍ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ وَيُعْطِيهِ الْمُصَدِّقُ عِشْرِينَ دِرْهَمًا أَوْ

પહોંચે અને એની પાસે ન હોય અને બિન્તે લબૂન હોય તો તેની પાસેથી સ્વીકારવામાં આવે અને ઝકાતનો

شَاتَيْنِ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ عِنْدَهُ بِنْتُ مَخَاضٍ عَلَى وَجْهِهَا وَعِنْدَهُ

ઉઘરાવનાર તેને ૨૦ દિરહમ અથવા બે બકરીઓ આપે અને જો તેની પાસે બિન્તે મખાઝ નથી જેવું કે વાજિબ

ابْنُ لَبُوْنٍ فَإِنَّهُ يُقْبَلُ مِنْهُ وَلَيْسَ مَعَهُ شَيْءٌ عَنْهُ

છે અને તેની પાસે ઈબ્ને લબૂન છે તો એ જ લઈ લેવામાં આવે, અને એની સાથે કાંઈ નહીં.''

(બુખારી ૧/૧૯૪, ૧/૧૯૫ ઝકાત, ૧/૧૯૬, ૧/૩૩૮, અશ્શિરકત, ૧/૪૩૮, અલ્ જિહાદ, ૨/૮૭૩ અલ્લિબાસ, ૨/૧૦૬૯, અલ્હીલ, અબૂ દાઊદ, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ : ઝકાત)

ઊંટણી સગર્ભા થવા પાત્ર થઈ જાય છે એટલે હવે ગર્ભાવસ્થાનું દર્દ સહેવા પાત્ર થઈ ગઈ. એટલા માટે એની બચ્ચીને બિન્તે મખાઝ કહે છે. નર બચ્ચુ હોય તો ઈબ્ને મખાઝ. બિન્તે લબૂન–ઊંટણીની તે બચ્ચી જે પૂરા બે વરસની થઈ ગઈ હોય અને ત્રીજા વરસમાં કદમ રાખ્યો હોય. ઊંટણી સામાન્યતઃ વરસભર સગર્ભા રહીને બચ્ચુ જણે છે. જ્યારે એક બચ્ચુ બે વરસનુ થઈ ગયું તો તેની માં દૂધવાળી થઈ ગઈ. લબૂનનો અર્થ દૂધવાળી. હિક્કા–પૂરા ત્રણ વરસની બચ્ચી જે ચોથામાં પ્રવેશ પામે. કેમ કે એ ઉંમરમાં નર માદાના મિલનના લાયક થઈ જાય છે તેમજ બોજ ઉઠાવવાને લાયક, એટલા માટે એને હિક્કા કહે છે. તેનો માદો હક્ક છે. જઝઅહ–તે બચ્ચી જે પૂરા ચાર વરસની થઈ ગઈ હોય અને પાંચમું શરૂ થઈ ચૂક્યુ હોય. અને પૂરા પાંચ વરસનું થઈ જાય છે તો તેને ષની કહે છે, એટલા માટે કે તેના તે દાંત જે રુબાઈ (ઉપર નીચેના સામેવાળા બે બે દાંત) કહેવાય છે તે ખરી જાય છે. અને જ્યારે પૂરા છ વરસનું થઈ જાય છે તો નરને રૂબાઈ અને માદાને રૂબાઈયા કહે છે અને જ્યારે પૂરા સાત વરસનું થઈ જાય છે તો તેને સ અને સુદુસ કહે છે એટલા માટે કે હવે રૂબાઈની સાથેના દાંત ખીર જાય છે. અને જ્યારે પૂરા આઠ સાલનુ થઈ જાય છે અને તેના અણીયારા દાંત નીકળી આવે છે તો એને બાઝલ કહે છે, એટલે કે જેના અણીયારા દાંત નીકળી આવ્યા. અને જ્યારે તે પૂરા નવ વરસનું થઈ જાય છે તો તેને મુખલફ કહે છે. ત્યારબાદ કોઈ ખાસ નામ નથી. આ એક લાંબી હદીષનો ટુકડો છે જેને ઈમામ બુખારીએ ટુકડા ટુકડા કરીને પોતાની આ કિતાબમાં દસ જગાએ વર્ણન કરેલ છે જે હાશિયામાં વર્ણવ્યું છે. ઝકાતના વિશે જે હુકમો છે એને અહીં વિવિધ પ્રકરણોમાં વર્ણન કરી આપેલ છે. અલ્બત્ત એનો પ્રારંભિક હિસ્સો જેને ઝકાતથી સંબંધ નથી બલ્કે જેનાથી એ મુબારક પત્રનું મહત્વ જાહેર થાય છે તે કિતાબુલ્ જેહાદ તથા કિતાબુલ્ લિબાસમાં વર્ણન થયેલ છે. પ્રારંભિક ભાગ આ પ્રમાણે છે : જ્યારે હઝરત અબૂબક્ર رضی اللہ عنہ ખલીફા બનાવવામાં આવ્યા તો તેમણે તેમને એટલે હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ ને બહરૈન મોકલ્યા અને તેમને એક વાલાનામા (પત્ર) લખીને આપ્યો, જેના પર નબી ﷺની મોહર વડે મોહર કરી, અને એ મુબારક મોહરનો નક્શ ત્રણ લીટીવાળો હતો : એક લીટી મુહમ્મદ, એક લીટી રસૂલ અને એક લીટી અલ્લાહ. આ પ્રમાણે ક્રમમાં : محمد رسول الله ﷺ

મસાઈલ : આ હદીષથી સાબિત થયું કે ઝકાતમાં જે જાનવર વાજિબ છે તે ન હોય તો તેનાથી મોટુ લે અને બંનેની કિંમતમાં જે તફાવત હોય તે પરત કરે. અથવા એનાથી નાનુ લે અને જે કમી હોય તેની કિંમત લે. આ હદીષમાં બિન્તે મખાઝની જગાએ બિન્તે લબૂન લેવા પર ૨૦ દિરહમ અથવા બે બકરીઓ પરત કરવાનુ લખ્યું છે. આ તફ્દીર નક્કી કરવું શરઈ નથી બલ્કે એ પવિત્ર યુગમાં બિન્તે મખાઝ અને બિન્તે લબૂનની કિંમતમાં જે તફાવત હતો એના લેહાઝથી એ માત્રા લખી. આ હદીષથી સાબિત થયું કે ઝકાતમાં વાજિબ ચીજની કિંમતનું

ت ٢٦٤ لَا يُجْمَعُ بَيْنَ مُتَفَرِّقٍ وَّلَا يُفَرَّقُ بَيْنَ مُجْتَمِعٍ وَيُذْكَرُ عَنْ

"વિવિધની વચ્ચે ન જમા કરવામાં આવે અને ન ભેગાની વચ્ચે અલગ અલગ કરવામાં [તઅલીક : ૨૬૪]

سَالِمٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ع٥

આવે. સાલિમ અને ઈબ્ને ઉમર અનિન્નબી ﷺ થી રિવાયત કરવામાં આવી." (બુખારી, ૧/૧૯૫ ઝકાત)

حديث ٨٥٢ حَدَّثَنِيْ ثُمَامَةُ اَنَّ اَنَسًا حَدَّثَهٗ اَنَّ اَبَا بَكْرٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ હદીષ બયાન કરી કે હઝરત અબૂબક્ર رضی اللہ عنہ એ, [હદીષ : ૮૫૨]

كَتَبَ لَهُ الَّتِيْ فَرَضَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا

નબી ﷺ એ ઝકાતની માત્રા જે લખી હતી એને એમના માટે લખી (એમાં એ પણ હતું) ઝકાતના ડરથી

يُجْمَعُ بَيْنَ مُتَفَرِّقٍ وَّلَا يُفَرَّقُ بَيْنَ مُجْتَمِعٍ خَشْيَةَ الصَّدَقَةِ ع٥

ન વિવિધને એકત્ર કરવામાં આવે ન ભેગાને અલગ અલગ કરવામાં આવે." (બુખારી, ૨/૧૯૫)

લેવુ દુરુસ્ત છે. એટલા માટે કે ખુલાસો છે કે જ્યારે બિન્તે મખાઝ વાજિબ છે અને તે મૌજૂદ ન હોય તો ઈબ્ને લબૂન લઈ લે અને કાંઈ ન પરત કરે. આ એના કારણે છે કે એ યુગમાં એક બિન્તે મખાઝ અને એક બિન્તે લબૂનની કિંમતો સરખી હતી. એનાથી સાબિત થયું કે હદીષોને લખવુ જાઈઝ છે. સાબિત થયું કે કોઈ શયખ હદીષ લખીને કોઈને આપી દે અને પઢીને ન સંભળાવે અને લેનારો શયખને પઢીને ન સંભળાવે તો પણ એની રિવાયત દુરુસ્ત છે.

તઅલીક : ૨૬૪ની સમજૂતી

આ તઅલીકને ઈમામ અહમદ (મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૧/૧૫) ઈમામ તિર્મિઝી (ઝકાત–૭૯), ઈમામ અબૂ દાઊદ (૧/૨૨૦ ઝકાત), ઈમામ ઈબ્ને માજહ (ઝકાત–૧૨૧) તથા ઈમામ હાકિમે મૌસૂલન રિવાયત કરી છે. તેનો પ્રારંભિક હિસ્સો આ પ્રમાણે છે. નબી ﷺ એ સદકાના હિસાબની વિગત લખી હતી પણ એના પર અમલનો મોકો ન મળ્યો એવામાં વિસાલ થઈ ગયો. એને પોતાની તલ્વારની સાથે રાખી દીધો હતો. એના પર અબૂબક્રએ અમલ કર્યો, પછી ઉમરે જિંદગીભર અમલ કર્યો. એમાં આ પ્રમાણે હતું, દરેક પાંચ ઊંટમાં એક બકરી. દરમ્યાનની વિગત હજી આવી રહી છે. છેવટમાં આ હિસ્સો હતો. એના એક રાવી સુફયાન બિન હુસૈન છે જે ઝુહરીથી રિવાયત કરે છે. તેમની ઝુહરીની રિવાયત ઝઈફ છે એટલા માટે ઈમામ બુખારીએ એને સેગએ મજહૂલથી લખેલ છે જે સયગએ તમરીઝ છે. ઉમ્દતુલ કારીમાં છે કે તિર્મિઝીએ કિતાબુલ ઈલલમાં વર્ણન કર્યું છે કે મુહમ્મદ એટલે ઈમામ બુખારીથી આ હદીષના બારામાં પૂછયું તો ફર્માવ્યું, મને ઉમ્મીદ છે કે એ મેહફૂઝ હશે. અને સુફયાન બિન હુસૈન સદૂક એટલે ઘણા જ સાચા છે. જો આ હદીષ ઝઈફ પણ હોય તો કાંઈ વાંધો નથી. અહીં હદીષે અનસના માટે શાહિદના રૂપે એને વર્ણન કરી છે.

لا يجمع بين متفرق- : એના ખુલાસામાં ઉલમાએ કિરામનાં વિવિધ કથનો છે. ઈમામ માલિકે ફર્માવ્યું, એની સ્થિતિ એ છે કે ત્રણ શખ્સોની ચાલીસ ચાલીસ બકરીઓ છે એમાં ત્રણ બકરીઓ વાજિબ છે. એ જાઈઝ નથી કે એ સૌને કોઈ એવું કહે કે સૌ મારી છે એ સ્થિતિમાં કેવળ એક બકરી વાજિબ થશે. અથવા બે ભાગીદાર

છે જેમની બસો બકરીઓ છે, ભેગા પર ત્રણ બકરીઓ વાજિબ છે, અને અલગ અલગ કરી લે તો દરેક પર એક એક બકરી, એટલે સમૂહ પર બે બકરીઓ. ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, આ માલિક તથા આમિલ બંનેથી સંબોધન છે. માલિકને એ જાઈઝ નથી કે વિવિધ માલને એકઠો અથવા એકઠા માલને એ રીતે અલગ અલગ કરે કે ઝકાતની માત્રા ઘટી જાય. અને વસૂલ કરનારને એ જાઈઝ નથી કે એવું એટલા માટે કરે કે ઝકાતની માત્રા વધી જાય. હઝરત ઈમામે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે એની સ્થિતિ એ છે કે બે માણસો વચ્ચે ૪૦ બકરીઓ ભેગી છે. આ સ્થિતિમાં કોઈના ઉપર ઝકાત નથી. હવે આમિલને જાઈઝ નથી કે બંનેને મિલાવીને એક બકરી વસૂલ કરે. એ જ પ્રમાણે કોઈ એકની એકસો એકવીસ બકરીઓ છે એમાં કેવળ બે બકરીઓ છે, પણ એ એમને અલગ અલગ કરી દેવામાં આવે તો ત્રણ બકરીઓ વાજિબ થશે, એ જાઈઝ નથી.

ઈમામ અબૂ યૂસુફે એની એ સ્થિતિ બતાવી કે કોઈ શખ્સની ૮૦ બકરીઓ છે જેમાં એક બકરી વાજિબ છે અને આમિલને એવું બતાવે કે અમે ત્રણ અથવા અધિક ભાઈઓમાં ભેગી છે, હવે કાંઈ વાજિબ ન થશે. અથવા ભાઈઓની વચ્ચે ચાલીસ બકરીઓ ભેગી છે અને આમિલ કહે કે, નહીં! આ સૌ એક શખ્સની છે અને જબરદસ્તી એક બકરી લઈ લે.

સારાંશ એ કે આ એક ક़ાયદો વર્ણન કર્યો છે એની ઘણી બધી સ્થિતિઓ હોઈ શકે છે. ખશિયતુસ્સદક़ાથી જાહેર થઈ રહ્યું છે કે આ સંબોધન માલિકથી છે કે ઝકાતથી બચવાના માટે એવું ન કરે. ઝકાતથી બચવાના માટે જમા કરવાનું દૃષ્ટાંત એ છે કે બે ભાઈઓની ૪૦–૪૦ બકરીઓ છે, હવે બે બકરીઓ વાજિબ છે તેને ભેગી કરી આપે તો કેવળ એક બકરી વાજિબ થશે. અને અલગ કરવાનું દૃષ્ટાંત એ છે કે કોઈ શખ્સની ૪૦ બકરીઓ છે એમાં એક બકરી વાજિબ છે, તે આમિલને એવું બતાવે કે એમાં ૨૦ મારી અને ૨૦ મારી પત્નીની છે તો હવે કાંઈ વાજિબ ન થશે. અને એક સ્થિતિ એના કરતાં પર સ્પષ્ટ એ છે કે દા.ત. વિવિધ જાનવરો છે પણ તેમાં કોઈ નિસાબ સુધી નથી પહોંચ્યો, પણ એક જાનવરને બીજા સાથે મિલાવી દે તો પૂરો થઈ જાય છે. દા.ત. કોઈની પાસે ચાર ઊંટ અને આઠ બકરીઓ છે એમાંથી કોઈનો નિસાબ પૂરો નથી પણ બંનેવને ભેગાં કરી આપે તો ઊંટનો નિસાબ પૂરો થઈ જાય છે એટલા માટે કે ઊંટના નિસાબમાં ખુમ્સ (પાંચમા હિસ્સા)ની કમી છે અને બકરીઓનો પાચમો નિસાબ આઠ છે, પણ એવું કરવાની ઈજાઝત નથી. *(બહારે શરીઅત, પંજુમ બહવાલા દુર્રે મુખ્તાર....વગેરે, પેજ : ૩૦, ૩૧)*

સમજૂતી : તઅલીક़ ૨૬૫–૨૬૬

પ્રથમ તઅલીક़ને ઈમામ ઈબ્ને અબી શયબાએ પોતાના મુસન્નફમાં મૌસૂલન્ વર્ણન કરેલ છે, અને બીજી તઅલીક़ને ઈમામ અબ્દુર્રઝઝાક़ે. خليط નો માદ્દો خلط છે. એનો અર્થ ભાગીદાર છે આપણે ત્યાં એનાથી મુરાદ મિલ્કતમાં ભાગીદાર છે, ચાહે તે ભાગીદારી વારસાના કારણે હોય અથવા તોહફાના કારણે અથવા ખરીદવાના કારણે અથવા મહેનતની કમાઈ વગેરેના કારણે હોય. અથવા શિર્કતે અક़્દ હોય કે ઈનાન હોય

ت ٢٦٦ وَقَالَ سُفْيَانُ لَا تَجِبُ حَتّٰى يُتِمَّ لِهٰذَا أَرْبَعُونَ شَاةً وَلِهٰذَا

''અને સુફ્યાન ષૌરીએ કહ્યું, એમના પર ઝકાત તે સમય સુધી વાજિબ ન થશે **[તઅલીક્ : ૨૬૬]**

أَرْبَعُونَ شَاةً عـه

જ્યાં સુધી આના માટે પણ અને એના માટે પણ ચાલીસ ચાલીસ બકરીઓ ન થઈ જાય.'' (ઉપર મુજબ)

અથવા મુફાવેઝા હોય. મબસૂતમાં છે. ભેગા માલમાં ઝકાત એ સમયે છે જ્યારે કે કોઈ ભાગીદાર અથવા બંનેનો જેટલો હિસ્સો હોય તે નિસાબના જેટલો હોય. દા.ત. ૮૦ બકરીઓ બંને વચ્ચે સરખી સરખી છે તો બંને પર એક એક બકરી ઝકાત વાજિબ છે. અને જો એવું છે કે એક હિસ્સો ૨/૩ હોય અને એકનો હિસ્સો ૧/૩ છે તો જેનો ૨/૩ છે તેના પર એક બકરી વાજિબ છે અને બીજા પર કાંઈ નહીં.

ઈમામ નવવીએ ફર્માવ્યું કે અહીં આ ભાગીદારી માલિકી સાથે ખાસ નથી બલ્કે આમ છે. ચાહે મિલ્કતમાં ભાગીદારી હોય આમ હોવાના હિસાબે અથવા અઅયાન (અસલ ચીજ)માં હોય અથવા અવસાફ (સિફતો)માં હોય, અથવા શિર્કતે જવાર હોય એટલે તે સૌ એક જગ્યાએ હોય. તેની નવી શર્તો છે : (૧) આ ભાગીદારી એ લોકો દરમ્યાન હોય જમના પર ઝકાત વાજીબ હોય. (૨) ભાગીદારી પછી માલ નિસાબની માત્રા જેટલો હોય. (૩) ભાગીદારી પછી એના પર વરસ પૂર્ણ થઈ ચૂક્યું હોય. (૪, ૫, ૬) આ જાનવરો આરામની જગા, ચરવાની જગા, પાણી પીવાની જગામાં એકબીજાથી વિખૂટાં ન હોય. (૭, ૮, ૯) તે સૌનો ચારનારો અને નર તથા દૂધ દોહવાનાં વાસણ ભેગાં હોય. અન્ય ઉલમાનાં પણ આ પ્રકારના થોડાક ફેરફાર તથા વધઘટ સાથે કથનો છે તેમની દલીલ પ્રકરણની હદીષ છે એ આધારે કે ખલીતનો શબ્દ ઉપરોક્ત અર્થ પર સાદિક્ છે. આ કથનના આધારે જો અમુક માણસોનાં જાનવર ઉપરોક્ત શરતોની સાથે એકત્ર રહેતાં હોય તો સમૂહ પર ઝકાત છે અને ઝકાતની જે પણ માત્રા છે તે સૌ ભાગીદારોમાં ભેગી થશે. દાત. ચાલીસ બકરીઓ બે અથવા ત્રણ માણસોની એકત્ર ઉપરોક્ત શરતોની સાથે રહેતી હોય ભલે દરેકની બકરીઓ નિશ્ચિત હોય તો પણ એક બકરી ઝકાતમાં આપવી વાજિબ છે. અને આ સૌ ભાગીદારોમાં હિસ્સા પ્રમાણે (તેમના હક્ક્ પ્રમાણે) વહેંચાશે. આપણે ત્યાં કોઈના પર ઝકાત વાજિબ નથી. આપણુ એ કહેવું છે કે خليط નો આ અર્થ લઈને ઝકાત વાજિબ કરવી અન્ય સહીહ હદીષોની વિરુદ્ધ છે. હદીષ વર્ણન થઈ ચૂકી કે પાંચ ઊંટથી ઓછામાં ઝકાત નથી. આ કથનથી પાંચ ઊંટથી ઓછામાં ઝકાત વાજિબ થવાનુ લાઝિમ આવે છે. દા.ત. એક શખ્સનાં ત્રણ અને બીજાનાં બે ઊંટ ઉપરોક્ત શરતોની સાથે એકઠાં રહેતાં હોય તો એ કથન પર ઝકાત વાજિબ છે. આ ત્રણ તથા બે પર ઝકાત વાજિબ કરવું થયું, જે વર્ણવેલ હદીષની વિરુદ્ધ છે.

હદીષોમાં ટકરાવ દૂર કરવા માટે خليط થી મિલ્કતમાં ભાગીદાર મુરાદ લેવું અનિવાર્ય થયું. ઈમામ તાઉસ, ઈમામ અતા તથા ઈમામ સુફ્યાનનો ક્વૌલ આપણા મઝહબ પ્રમાણે છે.

بالسوية : આ હુકમ એ શરતની સાથે ખાસ છે જ્યારે ભાગીદારી સરખે સરખી હોય.

حديث ૮૫૩ حَدَّثَنِيْ ثُمَامَةُ اَنَّ اَنَسًا حَدَّثَهٗ اَنَّ اَبَا بَكْرٍ كَتَبَ لَهُ الَّتِيْ

''હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ હદીષ વર્ણન કરી કે હઝરત અબૂબક્ર رضی اللہ عنہ એ તેમના [હદીષ : ૮૫૩]

فَرَضَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا كَانَ مِنْ خَلِيْطَيْنِ

માટે તે લખ્યું જે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ઝકાતની માત્રા નિશ્ચિત કરી હતી. (એમાં આ પણ હતું) અને

فَاِنَّهُمَا يَتَرَاجَعَانِ بَيْنَهُمَا بِالسَّوِيَّةِ ؕ

જે ઝકાત બે ભાગીદારો પર વાજિબ હોય તે બંનેવ સરખે સરખી વહેંચી લે.'' (બુખારી ૧/૧૯૫ અઝ્ ઝકાત)

حديث ૮૫૪ عَنْ اَبِيْ سَعِيْدِ نِ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ اَعْرَابِيًّا

''હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે એક ગામડિયાએ રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને [હદીષ : ૮૫૪]

سَاَلَ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْهِجْرَةِ فَقَالَ

હિજરતના બારામાં પૂછયું તો ફર્માવ્યું, તારા માટે ખરાબી થાય, બેશક ! હિજરતનો મામલો સખ્ત છે, શું તારી

وَيْحَكَ اِنَّ شَاْنَهَا شَدِيْدٌ فَهَلْ لَّكَ مِنْ اِبِلٍ تُؤَدِّيْ صَدَقَتَهَا قَالَ

પાસે ઊંટ છે જેની ઝકાત તું આપે છે ? તેણે અર્ઝ કરી, હા ! ફર્માવ્યું, દરિયાઓના પાર રહીને અમલ કર,

نَعَمْ قَالَ فَاعْمَلْ مِنْ وَّرَاءِ الْبِحَارِ فَاِنَّ اللّٰهَ لَنْ يَّتْرَكَكَ مِنْ عَمَلِكَ شَيْئًا ؕ

અલ્લાહ તારા અમલથી કાંઈ વેડફશે નહીં.''

(બુખારી ૧/૧૯૫, અઝ્ ઝકાત, ૧/૩૫૮ અલ્હિબા, ૧/૫૫૮ હિજરતુન્નબી ﷺ, ૨/૯૧૧ અલ્અદબ, મુસ્લિમ–અલ્ અમારત, અબૂ દાઊદ–અલ્ જિહાદ, નિસાઈ–બયઅહ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૩/૬૪)

સમજૂતી : ૮૫૪

سال عن الهجرة એનાથી એમનો હેતુ એ હતો કે તે હિજરત કરીને મદીના તય્યબહ આવવા ચાહતા હતા. **ويحك** આ શબ્દ અસલમાં ધમકાવવાના માટે છે. એનો તર્જુમો ''ખરાબી થાય તારા માટે !'' પણ કદી કદી પ્રેમભાવ માટે પણ બોલવામાં આવે છે. જેમ કે હદીષમાં **ويح لعمار تقتلك الفئة الباغية**માં છે. અહીં પણ પ્રેમભાવના માટે જ છે.

ان شانها شديد : જાહેર છે આ ક़िસ્સો ફતહે મક્કાથી પહેલાંનો છે, નહીં તો ફર્માવી આપત કે હવે હિજરત નથી. તેમજ ફતહે મક્કા પહેલાં પણ હિજરત કેવળ મક્કા મોઅઝ્ઝમાથી કરવી ફર્ઝ હતી, અન્ય શહેરથી ફર્ઝ ન હતી. તેમને હિજરતથી એટલા માટે મના ફર્માવ્યું કે તેમના બારામાં નૂરે નબુવ્વતથી માલૂમ કરી લીધું હતું કે તે એને સહન કરી શકશે નહીં. જેમ કે એક અઅૂરાબીનો ક़िસ્સો મશહૂર છે કે હિજરત પર બયઅત કરીને મદીના આવ્યા અને જ્યારે એમને તાવ આવી ગયો તો બયઅત તોડી નાખી.

من وراء البحار : એ અરબના જ રહેવાસી હતા, એટલા માટે કે અઅૂરાબી અરબસ્તાનના ગામડિયાને કહે

حديث ૮૫૫ حَدَّثَنِيْ ثُمَامَةُ اَنَّ اَنَسًا رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ حَدَّثَهٗ اَنَّ اَبَا بَكْرٍ

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ હદીષ બયાન કરી કે હઝરત અબૂબક્ર رضی اللہ عنہ એ તેમના માટે [હદીષ : ૮૫૫]

رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ كَتَبَ لَهٗ فَرِيْضَةَ الصَّدَقَةِ الَّتِيْ اَمَرَ اللّٰهُ رَسُوْلَهٗ

ઝકાતની તે માત્રા લખી જેનો અલ્લાહે પોતાના રસૂલ صلی اللہ علیہ وسلم ને હુકમ આપ્યો હતો. જેની ઝકાત જઝઆ સુધી

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ بَلَغَتْ عِنْدَهٗ مِنَ الْاِبِلِ صَدَقَةُ

પહોંચે અને તેની પાસે જઝઆ ન હોય હિક્કા હોય તો તેનાથી હિક્કા સ્વીકારી લેવામાં આવશે અને તેની

الْجَذَعَةِ وَلَيْسَتْ عِنْدَهٗ جَذَعَةٌ وَعِنْدَهٗ حِقَّةٌ فَاِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ

સાથે મયસ્સર થાય તો બે બકરીઓ, નહીં તો વીસ દિરહમ પણ લેવામાં આવે. અને જેની

الْحِقَّةُ وَيَجْعَلُ مَعَهَا شَاتَيْنِ اِنِ اسْتَيْسَرَتَا لَهٗ اَوْ عِشْرِيْنَ دِرْهَمًا وَمَنْ

ઝકાત હિક્કા સુધી પહોંચે અને તેની પાસે હિક્કા ન હોય અને તેની પાસે જઝઆ હોય

بَلَغَتْ عِنْدَهٗ صَدَقَةُ الْحِقَّةِ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُ الْحِقَّةُ وَعِنْدَهُ الْجَذَعَةُ

તો તેની પાસેથી જઝઆ લઈ લેવામાં આવે. અને ઉઘરાવનારો માલિકને વીસ દિરહમ અથવા

فَاِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ الْجَذَعَةُ وَيُعْطِيْهِ الْمُصَدِّقُ عِشْرِيْنَ دِرْهَمًا اَوْ

બે બકરીઓ આપે અને જેની ઝકાત હિક્કા સુધી પહોંચે અને તેની પાસે કેવળ બિન્તે લબૂન

છે, સમુદ્ર પારના વતની હતા પછી આ ઈર્શાદ કેવી રીતે દુરુસ્ત થયો ? અમુક શારેહીને એ ખુલાસો આપ્યો છે કે ''બિહાર'' અને ''બહર'' કદી કદી શહેરના અર્થમાં પણ આવે છે. જેમ કે આયતે કરીમા ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ۔ (سورہ روم۴۱) (સૂ. રૂમ, આયત : ૪૧)માં એક કૌલ એ છે કે ''બર''થી ગામડુ અને ''બહર''થી શહેર મુરાદ છે, ખૂદ હદીષમાં મદીના પર ''બહીરા''નો ઈત્લાક આવે છે. હઝરત સઅદ બિન ઓબાદા رضی اللہ عنہ એ અર્ઝ કરી : لقد اصلح اهل هذا البحيرة ان يتوجوه ''આ શહેરવાળાઓએ નક્કી કર્યું હતું કે તેના માથા પર તાજ બાંધશે.'' પણ જાહેરી રીતે એ છે કે ઈર્શાદ અતિશયોક્તિ રૂપે અનુમાન તરીકે છે એટલે મદીનાથી કેટલે પણ દૂર રહીને અમલ કરશો ભલે સમંદર પારથી છતાં સવાબ પૂરેપૂરો મળશે.

કિતાબુલ હિબામાં અને બાબે હિજરતુન્નબી صلی اللہ علیہ وسلم માં આટલુ વધારે છે : ''એમાંથી કાંઈક અન્ય લોકોને પણ આપે છે ? તો તેમણે કહ્યું, હા ! ફર્માવ્યું, ઘાટ પર જવાના દિવસે તેને દોહે છે ? તેણે અર્ઝ કરી, હા !

સમજૂતી : ૮૫૫ સ્થિતિ પરથી જાહેર છે કે એના બાદ હદીષ ૮૫૧ એટલે ومن بلغت صدقة بنت مخاض છે. એનો મઅતૂફ અલૈહ من بلغت عنده صدقة الجزعة الخ છે. આ હદીષનો સાર એ જ છે જે હદીષ ૮૫૧માં અમે લખી ચૂક્યા છીએ કે જે જાનવર વાજિબ છે તે ન હોય તો તેનાથી નાનુ કે મોટુ લઈ લે, બંનેની કિંમતમાં જે તફાવત હોય તે ઉઘરાવનાર આપી દે અથવા માલિકથી લઈ લે.

شَاتَيْنِ وَمَنْ بَلَغَتْ عِنْدَهُ صَدَقَةُ الْحِقَّةِ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُ إِلَّا

હોય તો તેને કબૂલ કરી લે, એટલે માલિક બે બકરીઓ અથવા વીસ

بِنْتُ لَبُونٍ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ بِنْتُ لَبُونٍ وَيُعْطِي شَاتَيْنِ أَوْ عِشْرِينَ

દિરહમ આપે. અને જેની ઝકાત બિન્તે લબૂન સુધી પહોંચે અને તેની પાસે હિક્કા હોય

دِرْهَمًا وَمَنْ بَلَغَتْ صَدَقَتُهُ بِنْتَ لَبُونٍ وَعِنْدَهُ حِقَّةٌ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ

તો એ જ કબૂલ કરવામાં આવે. અને ઉઘરાવનારો માલિકને વીસ દિરહમ અથવા બે બકરીઓ આપે.

مِنْهُ الْحِقَّةُ وَيُعْطِيهِ الْمُصَدِّقُ عِشْرِينَ دِرْهَمًا أَوْ شَاتَيْنِ - وَمَنْ

અને જેની ઝકાત બિન્તે લબૂન સુધી પહોંચે અને એની પાસે ન હોય અને તેની

بَلَغَتْ صَدَقَتُهُ بِنْتَ لَبُونٍ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُ وَعِنْدَهُ بِنْتُ مَخَاضٍ

પાસે બિન્તે મખાઝ હોય તો એ જ લઈ લેવામાં આવે અને માલિક

فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ بِنْتُ مَخَاضٍ وَيُعْطِي مَعَهَا عِشْرِينَ دِرْهَمًا أَوْ شَاتَيْنِ

વીસ દિરહમ અથવા બે બકરીઓ આપે." (બુખારી ૧/૧૯૫ અઝ્ ઝકાત)

પ્રકરણથી સામ્યતા : આ હદીષ પર પ્રકરણનું હેડિંગ એ છે કે, "જેનો સદકો બિન્તે મખાઝ સુધી પહોંચે અને તે એની પાસે ન હોય (તો તે શું કરે)." પણ આ પ્રકરણમાં જેટલી હદીષો વર્ણન થઈ છે તેમાં આ જુઝઈય્યહ (દલીલ) વર્ણન થયેલી નથી. એના લીધે ઈબ્ને બત્તાલે ઈમામ બુખારી પર ગફલતનો આક્ષેપ લગાડયો, પણ એ અસ્થાને છે. ઈમામ બુખારીની આ આદત સામાન્ય આદત છે કે પ્રકરણના હેઠળ કોઈ લાંબી હદીષનો એક ભાગ વર્ણવી આપે છે જે પ્રકરણથી કાંઈપણ સંબંધ નથી ધરાવતો, પણ આ હદીષના બીજા ભાગો પ્રકરણના પ્રમાણે હોય છે. અહીં પણ એ જ કિસ્સો છે. આ જ હદીષનો ભાગ હદીષ–૮૫૧ છે જેમાં આ જુઝઈય્યો સ્પષ્ટપણે વર્ણન થયેલ છે. આમ તો અલ્લામા ઈબ્ને હજર વગેરેએ આટલા હિસ્સાથી પણ સામ્યતા સાબિત કરી આપી છે જે દુરુસ્ત પણ છે કે આ હદીષની વર્ણન કરેલ તફસીલથી એ જાણવા મળ્યું કે જે જાનવર વાજિબ હોય તે માલિકની પાસે ન હોય તો એનાથી એક વર્ષ મોટુ લઈ લે અને બે બકરીઓ અથવા વીસ દિરહમ પરત કરી આપે. અથવા એક વરસ નાનુ લઈ લે અને માલિકથી બે બકરીઓ અથવા વીસ દિરહમ લઈ લે. એનાથી એ કાયદો (કુલ્લિયા) માલૂમ થયો કે જે વાજિબ છે તે ન હોય તો તેનાથી એક વરસ મોટુ લઈને બે બકરીઓ અથવા વીસ દિરહમ પરત કરી આપે અથવા તેનાથી એક વર્ષ નાનુ લઈ લે અને સાથોસાથ બે બકરીઓ અથવા વીસ દિરહમ પણ લઈ લે. એના પ્રમાણે પ્રકરણનો હુકમ માલૂમ થઈ ગયો કે જ્યારે બિન્તે મખાઝ વાજિબ છે અને એ નથી તો બિન્તે લબૂન લઈ લે અને બે બકરીઓ અથવા વીસ દિરહમ પરત કરી આપે. આ કુલ્લિયા (કાયદા)થી એ સ્થિતિઓનો હુકમ પણ માલૂમ થઈ ગયો જે આ હદીષમાં વર્ણન નથી થઈ પરંતું વાકેઅ થઈ શકે છે દા.ત. આજ સ્થિતિમાં જ્યારે કે બિન્તે મખાઝ વાજિબ છે અને તે મૌજૂદ નથી અને બિન્તે લબૂન પણ નથી બલ્કે હિક્કા

حديث ٨٥٦ حَدَّثَنِيْ ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ اَنَسٍ اَنَّ اَنَسًا رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ

[હદીષ : ૮૫૬] હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ હદીષ વર્ણવી કે હઝરત અબૂબક્ર رضی اللہ عنہ એ''

حَدَّثَهُ اَنَّ اَبَا بَكْرٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ كَتَبَ لَهٗ هٰذَا الْكِتَابَ

તેમને જ્યારે બહરૈન મોકલ્યા હતા તો આ પ્રમાણે લખીને આપ્યું હતું. આ ઝકાતની તે માત્રા છે

لَمَّا وَجَّهَهٗ اِلَى الْبَحْرَيْنِ

જે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ મુસલમાનો પર નિશ્ચિત કરી અને જેનો અલ્લાહે પોતાના રસૂલને હુકમ આપ્યો છે.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ هٰذِهٖ فَرِيْضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِيْ فَرَضَ

જે મુસલમાનથી એના પ્રમાણે માંગવામાં આવે તે આપે અને જેનાથી એનાથી વધારે માંગવામાં આવે તે ન

رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُسْلِمِيْنَ وَالَّتِيْ اَمَرَ اللّٰهُ

આપે. ચોવીસ અને એનાથી ઓછા ઊંટમાં દરેક પાંચ ઊંટ પર એક બકરી છે. પછી જ્યારે પચીસથી લઈને

છે તો શું કરે ? આ ફ़ાયદાથી માલૂમ થઈ ગયું કે એક સાલના સનના તફાવત પર વીસ દિરહમ અથવા બે બકરીઓ પરત કરવાની છે, તો જ્યારે બે વરસનો તફાવત છે તો ચાલીસ દિરહમ અથવા ચાર બકરીઓ પરત કરે. એ જ પ્રમાણે એનાથી વિપરીત સ્થિતિમાં એટલુ વધારે લે. અને ફાયદો એ કારણે હાંસલ થયો કે તે હદીષ ન વર્ણવી જેમાં આ હુકમ સ્પષ્ટપણે વર્ણન થયેલ છે. એ હદીષ વર્ણવી આપતા તો ન કોઈને અધિક ચિંતનની હાજત હતી ન કોઈ વિચારણા કરતો અને ન આ ફ़ાઈદાએ કુલ્લિયા માલૂમ પડતો.

હું કહું છું અલ્લાહની તૌફીક़થી : આ હદીષ વર્ણન કરી આપત તો પણ જેને નુસૂસ (દલીલો)માં વિચારણા કરવાની આદત છે તેઓ વિચારણા કરીને આ ફ़ાયદો ઈસ્તિખરાજ કરી લેત (કાઢી લેત). પણ હદીષ વર્ણન ન કરવાથી એ શંકા પેદા થઈ શકે છે કે કદાચ એના સિવાય અન્ય કોઈ સ્થિતિ નથી. પરંતુ હદીષ વર્ણવી દેવાથી એ ફાયદો થાત કે બીજો હલ પણ માલૂમ થઈ જાત કે તે વાજિબ ચીજની કિંમત લઈ લે. એટલા માટે કે હદીષમાં એ પણ છે કે જો આ સ્થિતિમાં ઈબ્ને લબૂન હોય અને લઈ લે તો ન કાંઈ આપવાનુ છે ન કાંઈ લેવાનું છે. એનાથી જાણવા મળ્યું કે આ પણ હલની સ્થિતિ છે કે કિંમત લઈ લે, ચાહે એ જ કિંમતનું જાનવર અથવા રોકડામાં. એટલા માટે પ્રકરણથી સામ્યતાની એ જ સ્થિતિ બેહતર છે જે અલ્લામા અયનીએ વર્ણન કરી જે અમો પ્રથમ લખી ચૂક્યા.

સમજૂતી : ૮૫૬

આ હદીષ ઝકાતના પ્રકરણમાં અસ્લે અઝીમ (મહાન દલીલ) છે. એના પર એની સર્વ વિગતો આધારિત છે. આ હદીષથી અમુક પાયાની વાતો જાણવા મળી. પ્રથમ દરેક પ્રકારના ઝકાતના માલોનો એક નિસાબ છે કે એનાથી ઓછા પર ઝકાત વાજિબ નથી. જ્યારે નિસાબ જેટલો માલ હોય તો ઝકાત વાજિબ છે. ઊંટની નિસાબ પાંચ અને બકરીની ચાલીસ અને ચાંદીનો નિસાબ બસો દિરહમ છે. એનાથી વધુ હોવાના સંજોગોમાં બે નિસાબો વચ્ચે હોય તો માફ છે. ઊંટની ઝકાતમાં જ્યાં ઊંટનું બચ્ચુ વાજિબ છે એનાથી મુરાદ માદા છે, જો નર આપશે તો

بِهٖ رَسُوْلَهٗ فَمَنْ سُئِلَهَا مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ عَلٰى وَجْهِهَا فَلْيُعْطِهَا وَمَنْ

પાંત્રીસ સુધી થઈ જાય તો એમાં એક બિન્તે મખાઝ માદા છે.

سُئِلَ فَوْقَهَا فَلَا يُعْطِ - فِيْ اَرْبَعٍ وَّعِشْرِيْنَ مِنَ الْاِبِلِ فَمَا دُوْنَهَا

પછી જ્યારે છત્રીસથી લઈને પીસ્તાળીસ સુધી પહોંચી જાય

مِنَ الْغَنَمِ مِنْ كُلِّ خَمْسٍ شَاةٌ فَاِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا وَّعِشْرِيْنَ اِلٰى خَمْسٍ

તો એમાં એક બિન્તે લબૂન માદા છે. પછી જ્યારે છેંતાલીસથી લઈને સાઈઠ સુધી પહોંચી જાય

وَّثَلَاثِيْنَ فَفِيْهَا بِنْتُ مَخَاضٍ اُنْثٰى فَاِذَا بَلَغَتْ سِتَّةً وَّثَلٰثِيْنَ اِلٰى

તો એમાં એક હિક્કા છે જે નર સંભોગના લાયક હોય. પછી જ્યારે એકસઠથી લઈને

خَمْسٍ وَّاَرْبَعِيْنَ فَفِيْهَا بِنْتُ لَبُوْنٍ اُنْثٰى - فَاِذَا بَلَغَتْ سِتًّا وَّاَرْبَعِيْنَ

પંચોતેર સુધી પહોંચી જાય તો એમાં એક જઝઆ છે. પછી જ્યારે છોત્તેરથી લઈને નેવુ સુધી પહોંચી જાય તો

કિંમતમાં જે તફાવત હશે તે પણ આપે, અને જ્યાં બકરી વાજિબ છે ત્યાં ઈખ્તિયાર છે ચાહે નર આપે ચાહે માદા, અને આ જ હુકમ ઘેટાંઓનો છે. બકરીમાં ઘેટાં દુમ્બા પણ સામેલ છે.

لما وجهه الىٰ البحرين : હઝરત સિદ્દીકે અકબર رضی اللہ عنہ એ ખિલાફતના સ્થાને બિરાજ્યા બાદ હઝરત અનસને ઝકાત વસૂલ કરવાના માટે બહરૈન મોકલ્યા હતા. હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ ને આના બારામાં મશ્વરો કર્યો તો તેમણે સમર્થન કર્યું અને કહ્યું, તે હોશિયાર છે અને લખવાનુ જાણે છે.

બહરૈન બસરાની નજીક એક નાનો દેશ છે જેનુ કેપિટલ હજર હતું. આ હિંદી મહાસાગર અને ફારસના અખાટ વચ્ચે છે એટલા માટે એને બહરૈન કહે છે.

بسم الله : માવરદીએ કહ્યું કે જાહેર એ છે કે આ પણ પત્રનો હિસ્સો છે. આ હદીષના પાલનમાં કે ફર્માવ્યું, જે મહત્વનું કામ બિસ્મિલ્લાહથી ન શરૂ કરવામાં આવે તે અપૂર્ણ છે. આ પત્રના પ્રારંભમાં હમ્દ ન હોવી એની દલીલ છે કે શરૂઆત હમ્દથી કરવી વાજિબ નથી અને હદીષ મુસ્તહબ હોવા પર મહમૂલ છે.

فريضة الصدقة : સદકો, ઝકાતના અર્થમાં છે. અહનાફ (હનફીઓ) પર અલ્લામા ઈબ્ને હજરે એ નિરર્થક ઈલ્ઝામ લગાડયો છે કે તેઓ સદકાનો ઈત્લાક ઝકાત પર દુરુસ્ત નથી માનતા. હનફીઓ એનાથી મુત્લક્ન ઈન્કાર નથી કરતા કે સદકો, ઝકાતના અર્થમાં પણ આવે છે, અહનાફ એવું કહે છે કે દરેક જગાએ સદકો ઝકાતના અર્થમાં નથી બલ્કે સદકો આમ છે ફર્ઝ, વાજિબ, નફલને માટે, જ્યાં નિશાની જેને ચાહે તે મુરાદ થશે.

فرض : **فرض**નો અર્થ કોઈ સખત ચીજને કાપી કાપીને ટુકડા કરવા. પછી તેનો ઉપયોગ તકદીર એટલે માત્રા નિશ્ચિત કરવાના અર્થમાં થવા લાગ્યો છે. પછી ઈલ્ઝામમાં વપરાવા લાગ્યો, એટલે કે કોઈ ચીજનું કોઈના પર લાઝિમ કરવું.

મુફ્રદાતે ઈમામ રાગિબમાં છે : કુર્આન મજીદમાં જ્યાં **فرض على فلان** આવ્યું છે તેનો અર્થ વાજિબ તથા લાઝિમ કરવું છે. અને જ્યાં **فرض له** આવ્યું છે તો એ અર્થમાં છે કે એના પર હરામ નથી મુબાહ છે.

إِلٰى سِتِّيْنَ فَفِيْهَا حِقَّةٌ طَرُوْقَةُ الْجَمَلِ ۔ فَإِذَا بَلَغَتْ وَاحِدَةً وَّ

એમાં બે બિન્તે લબૂન છે. પછી જ્યારે એકાણુથી લઈને એકસો વીસ સુધી પહોંચી જાય

سِتِّيْنَ إِلٰى خَمْسٍ وَّسَبْعِيْنَ فَفِيْهَا جَذَعَةٌ فَإِذَا بَلَغَتْ يَعْنِيْ سِتًّا وَّ

તો એમાં સંભોગના લાયક બે માદા હિક્કા છે. અને જ્યારે એકસો વીસથી વધુ થઈ જાય

سَبْعِيْنَ إِلٰى تِسْعِيْنَ فَفِيْهَا بِنْتَا لَبُوْنٍ ۔ فَإِذَا بَلَغَتْ إِحْدٰى وَتِسْعِيْنَ

તો દરેક ચાલીસમાં એક બિન્તે લબૂન તથા દરેક પચાસમાં એક હિક્કા.

إِلٰى عِشْرِيْنَ وَمِائَةٍ فَفِيْهَا حِقَّتَانِ طَرُوْقَتَا الْجَمَلِ ۔ فَإِذَا زَادَتْ عَلٰى

અને જેની પાસે કેવળ ચાર ઊંટ હોય તો એમાં ઝકાત વાજિબ નથી,

عِشْرِيْنَ وَمِائَةٍ فَفِيْ كُلِّ أَرْبَعِيْنَ بِنْتُ لَبُوْنٍ وَّفِيْ كُلِّ خَمْسِيْنَ حِقَّةٌ وَّمَنْ

પણ એ કે માલિક ચાહે તો આપી દે. જ્યારે પાંચ ઊંટ થઈ જાય તો એક બકરી છે.

فرض عليك القرآنનો અર્થ છે કે કુર્આન પર અમલ કરવો વાજિબ છે.

અહીં **فرض اوجب** એટલે "વાજિબ ફર્માવ્યું"ના પણ અર્થમાં હોઈ શકે છે એટલા માટે કે હુઝૂરે અકૃદસ ﷺ શારેઅ છે અને **قدر**ના અર્થમાં પણ, એટલે માત્રા નિશ્ચિત કરી. અને **بين و فصل**નો પણ અર્થ છે, એટલે "વર્ણન કર્યું, તફસીલ વર્ણવી."

في اربع وعشرين فمادونها من الغنم : આ મુબ્તદાએ મહઝૂ ફુલ વાજિબની ખબર છે. અલ્વા જિબમાં જે અલિફ લામ અલ્લઝીના અર્થમાં છે, મિનગ્નમ એનું બયાન છે, એટલે ચોવીસ અને એનાથી કમ ઊંટમાં બકરી વાજિબ છે. મોટાભાગાના નુસ્ખાઓમાં મિન આવ્યું છે પણ ઈબ્નસ્સકનના નુસ્ખામાં મિન નથી. અને આ અધિક સ્પષ્ટ છે. **من كل خمس شاة** આ એ સંક્ષિપ્તની તફસીલ છે. ઈમામ ઈબ્ને હુમામે ફર્માવ્યું કે ઊંટની ઝકાત સૌ પ્રથમ વર્ણન કરી એટલા માટે કે એ અરબસ્તાનનો સૌથી મહત્વનો તથા કિંમતી માલ હતો.

في سائمتها : એ દલીલ છે કે ઝકાત કેવળ ચરાઈના જાનવરો પર છે એટલે કે તે જેઓ વરસનો મોટા ભાગનો હિસ્સો ચરાઈ પર પસાર કરતાં હોય. જે જાનવરોને છ મહિના ચારો આપતા હોય અને છ મહિના ચરાઈ પર રાખતા હોય તે સાઈમા નથી. એ પણ કૈદ (શર્ત) જરૂરી છે કે તે જાનવરોથી વંશ કે દૂધ હાંસલ કરવાનો હેતુ હોય અથવા તાજુ કરવાનો. એ જાનવરોથી અન્ય કોઈ હેતુ ન હોય. દા.ત. સવારી કરવું, બોજ લાદવું, હળ વગેરેમાં જોતરવું. અને જો જાનવરોથી કામ લેવાનો હેતુ હોય તો એના પર ઝકાત નથી ભલે વરસભર ચરાઈ પર રહેતાં હોય. અબૂ દાઊદ (૧/૨૨૧ ઝકાત)માં હઝરત અલી كرم الله تعالى وجهه الكريم ની હદીષમાં છે : **وليس على العوامل شئى** "કામ કરવાવાળી ગાયો પર કાંઈ નથી." એ જ પ્રમાણે જો હેતુ વેપારનો હોય તો એમના પર સાઈમાની ઝકાત નથી, અલ્બત્ત વેપારના માલની ઝકાત છે. એટલે કે બજાર ભાવથી એમની જે કિંમત થાય તેનો ચાલીસમો હિસ્સો. અહીં હદીષમાં આ કૈદ (શર્ત) કેવળ બકરી સાથે વર્ણન થયેલી છે પણ હકીકતમાં ઊંટ ગાયમાં પણ આ શર્ત બાકી છે. અબૂ દાઊદ (ઉપર મુજબ)માં બહઝ બિન હકીમ અન અબિહિ અન જદ્દિહિની હદીષમાં છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, **في كل سائمة ابل من الاربعين بنت لبون** "દરેક ચરવાવાળા ચાલીસ ઊંટો પર એક બિન્તે લબૂન છે."

لَمْ يَكُنْ مَعَهُ اِلَّا اَرْبَعٌ مِّنَ الْاِبِلِ فَلَيْسَ فِيْهَا صَدَقَةٌ اِلَّا اَنْ يَّشَاءَ

અને ચરનારી બકરી જો ચાલીસ હોય તો એમાં એકસો વીસ સુધી

رَبُّهَا فَاِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا مِّنَ الْاِبِلِ فَفِيْهَا شَاةٌ - وَفِيْ صَدَقَةِ الْغَنَمِ

એક બકરી છે. અને જ્યારે એકસો વીસથી વધુ હોય તો બસો સુધી

فِيْ سَائِمَتِهَا اِذَا كَانَتْ اَرْبَعِيْنَ اِلٰى عِشْرِيْنَ وَمِائَةٍ شَاةٌ - فَاِذَا زَادَتْ

બે બકરીઓ પછી જ્યારે બસોથી વધીને ત્રણસો થઈ જાય તો

عَلٰى عِشْرِيْنَ وَمِائَةٍ اِلٰى مِائَتَيْنِ شَاتَانِ - فَاِذَا زَادَتْ عَلٰى مِائَتَيْنِ

ત્રણ બકરીઓ પછી જ્યારે ત્રણસોથી વધી જાય તો દરેક સોમાં એક બકરી.

اِلٰى ثَلٰثِ مِائَةٍ فَفِيْهَا ثَلٰثُ شِيَاهٍ - فَاِذَا زَادَتْ عَلٰى ثَلٰثِ مِائَةٍ فَفِيْ كُلِّ

અને જ્યારે ચરવાવાળી બકરી ચાલીસથી એક પણ ઓછી હોય તો એમનામાં કાંઈ નથી, પણ એ કે માલિક

يعنى ستا و سبعين : અલ્લામા કિર્માનીએ ફર્માવ્યું, કદાચ **ستا و سبعين** લખાણ (પત્ર) ન હતું અથવા કોઈ રાવીએ છોડી આપ્યું હતું એના આધારે કે એ જાહેર હતું પછી કોઈ રાવીએ ખુલાસા માટે એનું વર્ણન કરી આપ્યું.

فاذا زادت على مائة و عشرين : ઊંટની ઝકાત પર એકસો વીસ સુધી પર એકમતિ છે. રસૂલુલ્લાહ ﷺથી ઝકાતના જેટલા મક્તૂબ (લખાણો) મરવી છે સૌ આટલે સુધી એકમત છે, ત્યારબાદ ઈખ્તિલાફ છે. ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, ત્યાર બાદ દરેક ચાલીસ પર એક બિન્તે લબૂન અને દરેક પચાસ પર એક હિક્કા છે. ત્યારબાદ દરેક ચાલીસ અને દરેક પચાસ પર હિસાબ લાગુ થશે. એટલે કે જો ચાલીસ ઊંટ અધિક થશે તો અધિક એક બિન્તે લબૂન, અને જો પચાસ અધિક થશે તો અધિક એક વધુ હિક્કા થશે. ઈમામ શાફઈની દલીલ આ જ હદીષ છે કે ફર્માવ્યું, **فاذا ازادت على عشرين و مائة ففى كل اربعين بنت لبون و فى خمسين حقة** જ્યારે એકસો વીસથી અધિક હોય તો દરેક ચાલીસમાં એક બિન્તે લબૂન અને દરેક પચાસ પર એક હિક્કા છે. પણ આપણો મઝહબ એ છે કે એકસો વીસ પછી દરેક પાંચ ઊંટ પર અધિક એક બકરી, એવું એકસો પીસ્તાળીસ સુધી, એટલે કે બે હિક્કાની સાથે. દા.ત. એકસો પચીસ હોય તો બે હિક્કા અને એક બકરી. એકસો ત્રીસ હોય તો બે હિક્કા અને બે બકરી, એ જ ક્રમમાં આગળ જશે. પછી એકસો પચાસમાં ત્રણ હિક્કા. હવે જો એનાથી વધુ હોય તો જેવો હિસાબ ચાલ્યો હતો તેવું કરે. એટલે કે હવે દરેક પાંચ પર એક બકરી ચોવીસ સુધી. પછી પચીસમાં બિન્તે મખાઝ. છત્રીસમાં બિન્તે લબૂન પીસ્તાળીસ સુધીમાં. અને છેંતાલીસથી સાઈઠ સુધીમાં એક હિક્કા છેવટે સુધી ત્યાં સુધી કે એકસો પચાસમાં ત્રણ હિક્કા અને એક બિન્તે લબૂન. પછી એકસો છન્નુથી બસો સુધીમાં ચાર હિક્કા અથવા પાંચ બિન્તે લબૂન. બસો પછી એ જ તરીકાથી હિસાબ થશે જે એકસો પચાસ પછી ચાલુ થયો છે.

આપણી દલીલ તે હદીષ (ઉમ્દતુલ કારી, ૯/૨૦) છે જેને ઈમામ અબૂ દાઉદે મરાસીલમાં અને ઈમામ ઈસ્હાક બિન રાહવિયહએ પોતાની મુસ્નદમાં અને ઈમામ તહાવીએ મુશ્કિલુલ આષારમાં હમ્માદ બિન સલ્માથી રિવાયત કરી. તેમણે કહ્યું, મૈં કૈસ બિન સઅદને કહ્યું, તે મુહમ્મદ બિન હિઝમનો સહીફો (પત્ર) લાવે. મને એક સહીફો આપ્યો અને બતાવ્યું કે આ અબૂબક્ર બિન મુહમ્મદ બિન અમ્ર બિન હિઝમથી નકૂલ થયેલ છે. આ તે

مِائَةٍ شَاةٌ۔ فَإِذَا كَانَتْ سَائِمَةُ الرَّجُلِ نَاقِصَةً مِنْ أَرْبَعِينَ

ખુશીપૂર્વક કાંઈ આપી દે. અને ચાંદીમાં રૂબએ ઉશ્ર

شَاةً وَّاحِدَةً فَلَيْسَ فِيهَا صَدَقَةٌ إِلَّا أَنْ يَّشَاءَ رَبُّهَا۔ وَفِي الرِّقَةِ رُبُعُ

એટલે ચાલીસમો હિસ્સો છે. અને જો ચાંદી એકસો નેવુ દિરહમ હોય

الْعُشْرِ فَإِنْ لَّمْ تَكُنْ إِلَّا تِسْعِينَ وَمِائَةً فَلَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ إِلَّا أَنْ يَّشَاءَ رَبُّهَا۔

તો એમાં કાંઈ નથી, પણ એ કે માલિક ખુશીથી કાંઈ આપી દે." (બુખારી ૧/૧૯૫, અઝ્ ઝકાત)

સહીફો છે જે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ તેમના દાદાના માટે લખ્યો હતો. તેને વાંચ્યો તો તેમાં ઊંટોની ઝકાતની માત્રા લખી હતી. તેમણે શરૂથી પઢયો ત્યાં સુધી કે ઊંટ એકસો વીસ સુધી પહોંચી જાય, અને જ્યારે એનાથી વધુ થાય તો પ્રારંભિક માત્રાની તરફ પલટે, એટલે એકસો પચીસથી કમમાં દરેક પાંચ ઊંટમાં એક બકરી.

આપણો મઝહબ આ હદીષથી વિરુદ્ધ નથી. આ હદીષમાં એકસો વીસ અને એકસો સાઈઠના વચ્ચેની માત્રાનો હુકમ વર્ણન થયેલો નથી. અને ઈબ્ને હિઝ્મવાળી હદીષમાં વર્ણન થયેલ છે, તો આ એક ઝિયાદતી (વધારો) છે જે ષિક્હનો છે એટલા માટે સ્વીકારપાત્ર છે. આપણો અમલ બંનેવ હદીષ પર છે. અને હઝરત ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ એ અમ્ર બિન હિઝ્મવાળી હદીષ પર અમલ તર્ક કર્યો. રહી ગઈ તે પકડો જે અમ્ર બિન હિઝમની આ હદીષ પર કરવામાં આવી છે એ સૌના જવાબો અલ્લામા અયનીએ આપ્યા છે, જેને શોખ હોય અભ્યાસ કરે.

લતીફો : ઈમામ બયહકી અને અલ્લામા ઈબ્ને જવઝીએ અમ્ર બિન હઝ્મની હદીષ પર એ જરહ કરી કે એ મુન્કતઅ છે અને ચર્ચા હેઠળની હદીષની સનદ આ પ્રમાણે છે :–

حدثنی محمد بن عبد الله بن المثنی الانصاری قال حدثنی ابی قال حدثنی ثمامة بن عبد الله بن انس رضی الله تعالی عنه

"એના પર ઈમામ દારકુત્નીએ તતબ્બુઅ અલસ્સહીહૈનમાં લખ્યું છે : ષમામા બિન અબ્દુલ્લાહે હઝરત અનસથી આ હદીષ નથી સાંભળી, અને ન અબ્દુલ્લાહ બિન મુષન્નાએ ષમામાથી સાંભળી છે. મુકદ્દસીની એતરાફમાં છે કે ઈમામ ઈબ્ને મુઈનને પૂછવામાં આવ્યું, સદકાઓના બારામાં ષમામા બિન અબ્દુલ્લાહ બિન અનસની હદીષ કેવી છે ? તો ફર્માવ્યું, સહીહ નથી અન્ય કાંઈ નહીં. અને બયહકીની એક રિવાયત અબ્દુલ્લાહ બિન મુષન્ના છે સાહીએ કહ્યું કે આ ઝઈફ અને મુન્કિરુલ હદીષ છે. ઈમામ અબૂ દાઉદે ફર્માવ્યું, હું એની હદીષની રિવાયત નથી કરતો. ઈબ્ને જવઝીએ એની ઝોઅફામાં ગણના કરી. *(ઉમ્દતુલ કારી, ૯/૨૧)*

فیه ما فیه۔ فاعتبروا یا اولی الابصار

وفی ارقة અસલમાં **ورق** હતું, وَعْدٌ۔عِدَةٌ ના કાયદાથી "વાવ" હઝફ કરીને છેવટમાં **ها** વધારી દીધો. એનો અર્થ **الفضة المضروبة** છે, એટલે ચાંદીનો સિક્કો.

الاتسعین و مائة : વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે ચાંદીનો નિસાબ પાંચ ઔકિયા એટલે બસો દિરહમ છે. જો એનાથી કમ હોય તો ઝકાત વાજિબ નથી. આ એનું જ વર્ણન છે અને એકસો નેવું એ દૃષ્ટાંતરૂપે છે કેમ કે સોનું (૧૦૦નું) વર્ગીકરણ ૧૦–૧૦માં કરવામાં આવે છે. સોની નીચે નેવુ જ છે એટલે એનું વર્ણન કર્યું.

حديث حَدَّثَنِيْ ثُمَامَةُ اَنَّ اَنَسًا حَدَّثَهُ اَنَّ اَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى

''હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ હદીષ બયાન કરી કે હઝરત અબૂબક્ર رضی اللہ عنہ એ [હદીષ : ૮૫૭]

عَنْهُ كَتَبَ لَهُ الَّتِيْ اَمَرَ اللّٰهُ رَسُوْلَهُ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا

આ ફર્માનમાં લખ્યું, જેનો અલ્લાહે પોતાના રસૂલ صلی اللہ علیہ وسلم ને હુકમ આપ્યો હતો કે ઝકાતમાં વૃદ્ધ અને અયબી

يُخْرَجُ فِي الصَّدَقَةِ هَرِمَةٌ وَّلَا ذَاتُ عَوَارٍ وَّلَا تَيْسٌ اِلَّا مَا شَاءَ الْمُصَدِّقُ

અને બોક (ગામાત બકરો) ન કાઢવામાં આવે પણ એ કે ઉઘરાવનાર ચાહે.'' (બુખારી, ૧/૧૯૬)

સમજૂતી : ૮૫૭

ક્રમ મિશ્કાતમાં આ પ્રમાણે છે : હદીષ–૮૫૫ هذه فريضة الصدقة થી લઈને او شاتين થી ومن بلغت صدقته بنت لبون وليست عنده સુધી શરૂનો ભાગ છે. ત્યારબાદ હદીષ–૮૫૧ وليس معه شئى થી ومن بلغت صدقة بنت مخاض وليست عنده સુધી છે. પછી તેના બાદ હદીષ–૮૫૫નો બાકીનો હિસ્સો الا ان يشاء ربها થી وفى صدقة الغنم سائمتها સુધી છે. પછી આ હદીષ–૮૫૭ ولا يخرج ما شاء المصدق સુધી છે. પછી હદીષ–૮૫૨ ولا يجمع بين متفرق છે, પછી હદીષ–૮૫૩ وما كان من خليطين છે. ત્યારબાદ હદીષ–૮૫૫નો બાકીનો હિસ્સો وفى ارقة છેવટ સુધી છે.

આ હદીષનો સાર એ છે કે ઝકાતમાં અયબી તથા બેકાર વૃદ્ધ અને તે નર જેનાથી સંભોગ કરાવવામાં આવતો હોય, નહીં લેવામાં આવે. هرمة એ વૃદ્ધ જાનવર જેનાં દાંત પડી ગયા હોય, જે ઉમરની આખરી મંઝિલમાં હોય. ذات عوار عيبى અયબ એટલે કે એમાં એવી અયબ જેના કારણે સોદામાં પરત કરવાનો અધિકાર હોય. અથવા એવો કે જેના કારણે કુર્બાની સહીહ ન થાય. عوار અયનના કસરા (ઝેર)ની સાથે, કાણાપણું. ذات عوار કાણુ تيس બકરો. જેનાથી સંભોગનું કામ લેવામાં આવતું હોય. مصدق દાલના ફતહા (ઝબર)ની સાથે ઈસ્મે મફઉલ–જેનાથી સદકો લેવામાં આવે. દાલના કસરા (ઝેર)ની સાથે ઈસ્મે ફાઈલ, એટલે ઝકાત વસૂલ કરનાર.

જે રીતે ઝકાતમાં ઉમદા જાનવર લેવું મના છે એ જ પ્રમાણે અયબદાર લેવું પણ મના છે, બલ્કે અયબ વિનાનું મધ્યમ કક્ષાનું લેવામાં આવશે.

અલ્લામા તયબીએ ફર્માવ્યું કે الا ما شاء المصدق માં અપવાદ મુન્કતઅ છે. હવે મતલબ એ થયો કે ઘણુ વૃદ્ધ, અયબદાર અને બોક (સંભોગ કરાવવા રાખેલ) ન આપે, તે જ આપે જે ઝકાત વસૂલ કરનાર ચાહે. અને જાહેર છે કે હદીષના હુકમાનુસાર તે મધ્યમ કક્ષાનુ અયબ વિનાનુ જાનવર માગશે. એક ખુલાસો એ પણ છે કે દા.ત. કુલ જાનવરો અયબદાર છે તો અયબદાર લેશે. હવે મતલબ એ થયો કે અયબદાર ન આપે પણ જ્યારે સદકો વસૂલ કરનાર ચાહે. અને તે ક્યારે ચાહશે ? જ્યારે સર્વ જાનવરો અયબદાર હશે. એની પણ સંભાવના છે કે આ અપવાદ કેવળ ત્રીસથી હોય. મતલબ એ થયો કે બોક (સંભોગ માટેનો બકરો) ફકીરો તથા મિસ્કીનોના કામનો નથી, એ બદબૂદાર હોય છે, ખાઈ નથી શકાતુ. ફકીરો એને લઈને શું કરશે ! પણ ક્યારેક એની જરૂરત હોય છે, દા.ત. સદકાના પ્રાણીઓને સંભોગ કરાવવાનો છે તો જો સદકો આપનાર કોઈ મસ્લેહત તથા ફાયદો એને લેવામાં જાણે તો લઈ શકે છે.

حديث ૮૫૮ عَنْ اَبِىْ ذَرٍّ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ اِنْتَهَيْتُ اِلَيْهِ يَعْنِى النَّبِىَّ

"હઝરત અબૂઝર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, હું નબી ﷺની ખિદમતમાં હાજર થયો [હદીષ : ૮૫૮]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَالَّذِىْ نَفْسِىْ بِيَدِهٖ اَوْ وَالَّذِىْ لَا اِلٰهَ

તો ફર્માવ્યું, ક઼સમ છે તે જાતની જેના ક઼બજામાં મારી જાન છે, અથવા ક઼સમ છે તે જાતની જેના સિવાય અન્ય

غَيْرُهٗ اَوْ كَمَا حَلَفَ مَا مِنْ رَجُلٍ تَكُوْنُ لَهٗ اِبِلٌ اَوْ بَقَرٌ اَوْ غَنَمٌ لَّا يُؤَدِّىْ حَقَّهَا اِلَّا

કોઈ મઅબૂદ નથી, અથવા જે રીતે પણ ક઼સમ ખાધી હોય, જે કોઈની પાસે ઊંટ અથવા ગાય અથવા બકરી

اُتِىَ بِهَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْظَمَ مَا تَكُوْنُ وَاَسْمَنَهٗ تَطَؤُهٗ بِاَخْفَافِهَا وَتَنْطَحُهٗ

હોય અને તેનો હક્ક઼ ન અદા કરતો હોય તો ક઼યામતના દિવસે તે જાનવર અધિક વધુ તગડુ લાવવામાં આવશે

بِقُرُوْنِهَا كُلَّمَا جَازَتْ عَلَيْهِ اُخْرٰىهَا رُدَّتْ عَلَيْهِ اُوْلَاهَا حَتّٰى يُقْضٰى بَيْنَ النَّاسِ

અને તે પોતાના માલિકને પોતાની ખરીઓ વડે કચડશે અને પોતાની શીંગો વડે મારશે, જ્યારે પાછલી ટોળી આગળ વધી જશે તો પહેલીવાળી આવશે (સતત એવું થતુ રહેશે) ત્યાં સુધી કે બંદાઓ વચ્ચે ફૈસલો થઈ જાય." (બુખારી, ૧/૧૯૬, અઝ઼ ઝકાત, મુસ્લિમ, તિર્મિઝી, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–ઝકાત સૌમાં)

સમજૂતી : ૮૫૮

انتهيت એના કહેનારા અબૂઝર છે. મતલબ એ છે કે હઝરત અબૂઝર કહી રહ્યા છે કે હું નબી ﷺની ખિદમતમાં હાજર થયો.

او كما حلف એટલે એ તો નક્કી છે કે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺએ ક઼સમ ખાધી પણ શબ્દો કયા હતા એ રાવી યાદ ન રાખી શક્યા.

لا يئودى حقها હક્ક઼થી મુરાદ ઝકાત છે જેવું કે મુસ્લિમ તથા તિર્મિઝીની રિવાયતમાં **حقها**ની જગાએ **زكوتها**ની સ્પષ્ટતા છે.

આ હદીષ એની દલીલ છે કે ગાયમાં પણ ઝકાત છે, અલ્બત્ત એની વિગત બુખારીમાં વર્ણન કરેલ નથી. ક્યાં તો એ કારણે કે ઈમામ બુખારીને એવી કોઈ હદીષ ન મળી, અથવા એ કારણે કે એ એમના નજીક સહીહ ન હતી. ઝકાત કેવળ ત્રણ પ્રકારનાં જાનવરો પર વાજિબ છે : ઊંટ, ગાય તથા બકરી. ગાયમાં ભેંસ પણ સામેલ છે. બંનેની જાતિ છે, જેવું કે અલ્લામા દમીરીએ હયાતુલ હયવાનાતમાં સ્પષ્ટતા કરી છે. બકરી, ઘેટુ, દુંબો, ઝકાતમાં એક જ હુકમમાં છે.

حديث ૮૫૯ عَنْ اِسْحٰقَ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ اَبِىْ طَلْحَةَ اَنَّهٗ سَمِعَ اَنَسَ بْنَ

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ ફર્માવે છે કે હઝરત અબૂ તલ્હા મદીનામાં તમામ [હદીષ : ૮૫૯]

مَالِكٍ رَّضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ يَقُوْلُ كَانَ اَبُوْ طَلْحَةَ اَكْثَرَ الْاَنْصَارِ

અન્સારથી વધુ માલદર હતા. તેમની પાસે સૌથી વધુ ખજૂરોના બાગો હતા અને તમામ માલોમાં તેમને સૌથી

بِالْمَدِيْنَةِ مَالًا مِّنْ نَّخْلٍ وَّكَانَ اَحَبَّ اَمْوَالِهٖ اِلَيْهِ بَيْرَحَاءَ وَكَانَتْ

વધુ મહબૂબ "બિરહાઅ્" હતો અને એ મસ્જિદની સામે હતો અને રસૂલુલ્લાહ ﷺ એમાં જતા હતા અને

مُسْتَقْبِلَةَ الْمَسْجِدِ وَكَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

એમાં ઘણુ જ ઉમદા પાણી હતું એને પીતા હતા. હઝરત અનસે ફર્માવ્યું, જ્યારે આ આયત નાઝિલ થઈ,

يَدْخُلُهَا وَيَشْرَبُ مِنْ مَّاءٍ فِيْهَا طَيِّبٍ ۔ قَالَ اَنَسٌ فَلَمَّا اُنْزِلَتْ

"તમે લોકો કદી પણ નેકી નહીં હાંસલ કરી શકો જ્યાં સુધી પોતાની પસંદીદા ચીજોમાંથી ખર્ચ ન કરો."

هٰذِهِ الْاٰيَةُ لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوْا مِمَّا تُحِبُّوْنَ ۔ قَامَ اَبُوْ طَلْحَةَ

તો અબૂ તલ્હા ઉઠયા અને રસૂલુલ્લાહ ﷺની ખિદમતમાં હાજર થયા અને અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ !

اِلٰى رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اِنَّ

ﷺ બેશક ! અલ્લાહ તબારક વ તઆલા ફર્માવે છે, તમે લોકો કદી પણ નેકી નહીં હાંસલ કરી શકો જ્યાં

સમજૂતી : ૮૫૯

بيرحاء માં વિવિધ લુગતો (શાબ્દિક અર્થો) રિવાયત થયેલા છે. બાજીએ કહ્યું સૌથી ફસીહ બાઅ્ને (با) ઝબર, યા (يا)ને જઝમ, રા (راء)ને ઝબર મદ વિના છે. એના સનઆનીએ પણ યકીન કર્યું અને કહ્યું કે فيعل ના વજન પર براح થી બનેલ છે. એ ખજૂરોનો એક અઝીમુશ્શાન બાગ હતો જેમાં એક કૂવો પણ હતો. બાગ તો જમાનાની તકલીફોથી ખતમ થઈ ગયો, અલ્બત્ત એ મુબારક કૂવો અત્યારે પણ બાકી છે. બાબે મજીદીની સામે ઉત્તર બાજુ થોડા અંતરે છે. હઝરત અનસના આ ઈર્શાદ مستقبلة المسجد થી મુરાદ એ જ છે કે મસ્જિદની સામે થોડા અંતરે છે. કેટલાક લોકોનો ખયાલ એ છે કે આ શબ્દ بيرحاء છે ઈઝાફી તરકીબની સાથે. એટલે કે એ એક કૂવો છે જેનું નામ હાઅ (حاء) હતું. અહીં બુખારીના એક નુસ્ખામાં પણ એ જ છે. શક્ય છે કે એ બાગમાં જે કૂવો હતો તેનું નામ "હાઅ" રહ્યું હોય, અને એના નામ પર પૂરા બાગનું નામ રાખી દેવામાં આવ્યું હોય. નહીં તો એ હકીકતમાં એક બાગ હતો. જેવું કે ખૂદ બુખારીમાં જ કિતાબુલ અશ્રબાની એક રિવાયતમાં ખૂદ હઝરત અનસનો કૌલ વર્ણન થયેલ છે : وكانت حديقة તે એક બાગ હતો. ખૂદ આ રિવાયતનો આ શબ્દ من ماء فيها طيب "હુઝૂર તેના ઉમદા પાણીને પીતા હતા જે એમાં હતું" એના પ્રતિ નિર્દેશ કરે છે. હઝરત અબૂ તલ્હાએ એ બાગ પોતાના બની અમ્મ (કાકાના પુત્ર) હઝરત હસ્સાન બિન ષાબિત અને હઝરત ઉબય બિન કઅબ رضی اللہ عنہما ને

اللّٰهَ تَبَارَكَ وَتَعَالٰى يَقُوْلُ لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوْا مِمَّا تُحِبُّوْنَ

સુધી પોતાની પસંદીદા ચીજોમાંથી કાંઈ ખર્ચ ન કરો. અને મારા માલોમાં મને સૌથી પસંદીદા "બિરહાઅ"

وَاِنَّ اَحَبَّ اَمْوَالِيْ اِلَيَّ بَيْرُحٰى وَاِنَّهَا صَدَقَةٌ لِلّٰهِ اَرْجُوْ بِرَّهَا وَذُخْرَهَا

છે અને તે અલ્લાહના માટે સદકો છે. હું ઉમ્મીદ કરું છું કે મને એનો સવાબ મળશે અને અલ્લાહની હુઝૂરમાં

عِنْدَ اللّٰهِ فَضَعْهَا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ حَيْثُ اَرَاكَ اللّٰهُ قَالَ فَقَالَ رَسُوْلُ

ઝખીરો થશે. યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ જ્યાં અલ્લાહ આપના જીવમાં નાખે ત્યાં એને ખર્ચ કરો. તો રસૂલુલ્લાહ

اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَخٍ ذٰلِكَ مَالٌ رَابِحٌ ذٰلِكَ مَالٌ رَابِحٌ وَقَدْ سَمِعْتُ مَا

ﷺ એ ફર્માવ્યું, શાબાશ ! આ ફાયદો આપનારો માલ છે ! આ ફાયદો આપનારો માલ છે ! અને તમે જે

قُلْتَ وَاِنِّيْ اَرٰى اَنْ تَجْعَلَهَا فِي الْاَقْرَبِيْنَ فَقَالَ اَبُوْ طَلْحَةَ اَفْعَلُ

કાંઈ કહ્યું તે મેં સાંભળી લીધું અને હું એ યોગ્ય જાણું છું કે તેને પોતાના નિકટના સંબંધીઓને આપી દો. અબૂ

يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ فَقَسَمَهَا اَبُوْ طَلْحَةَ فِيْ اَقَارِبِهٖ وَبَنِيْ عَمِّهٖ وَقَالَ يَحْيٰى

તલ્હાએ અર્ઝ કરી, એવું જ કરું છું. હવે અબૂ તલ્હાએ તેને સૌથી નિકટના સગાઓ તથા પિત્રાઈ ભાઈઓમાં

بْنُ يَحْيٰى وَاِسْمٰعِيْلُ عَنْ مَالِكٍ رَايِحٌ بِالْيَاءِ ؕ

વહેંચી કાઢયો. યહ્યા બિન યહ્યા અને ઈસ્માઈલે ઈમામ માલિકથી જ "રાબિહ"ને બદલે "રાયિહ" રિવાયત કર્યું છે.

આપ્યો હતો. (બુખારી ૧/૩૮૫ વસાયા) હઝરત હસ્સાન તથા હઝરત અબૂ તલહાનો વંશવેલો ત્રીજી પેઢી હરામ બિન અમ્ર પર મળી જાય છે. અને હઝરત ઉબય બિન કઅબનો છઠ્ઠી પેઢી અમ્ર બિન માલિક બિન નજાર પર મળતો હતો. હઝરત અબૂ તલ્હાનુ નસબનામુ (વંશવેલો) આ પ્રમાણે છે : તેમનું નામ ઝયદ હતું. ઝયદ બિન સહલ બિન અલ અસ્વદ બિન હરામ બિન અમ્ર બિન ઝયદ બિન મનાત બિન અદી બિન અમ્ર બિન માલિક બિન નજાર. અને હઝરત હસ્સાનનો આ પ્રમાણે છે : હસ્સાન બિન ષાબિત અલ્મુન્ઝર બિન હરામ બિન અમ્ર. અને હઝરત ઉબયનો આ પ્રમાણે છે : ઉબય બિન કઅબ બિન કૈસ બિન ઓબૈદ બિન ઝયદ બિન મુઆવિયા બિન અમ્ર બિન માલિક બિન નજાર.

મસાઈલ : આ આયતે કરીમા નફલ સદકાઓના બારામાં છે એ જ તેહકીક છે. આમ તો એક કૌલ એ છે કે પ્રારંભમાં આ જ હુકમ હતો તે ઝકાતથી મન્સૂખ થઈ ગયો. પણ એ ત્યારે સહીહ થશે કે એ સ્વીકારી લેવામાં આવે કે ઝકાત મદીનામાં ફર્ઝ થઈ, એટલા માટે કે સૂરએ આલે ઈમરાન મદની છે.

પ્રકરણથી સામ્યતા : અહીં પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે : સગાઓ પર ઝકાત એટલે કે સગાંઓને ઝકાત આપવી જાઈઝ છે કે નથી ? જાહેરી રીતે હઝરત ઈમામ બુખારીનો હેતુ એ જણાય છે કે જાઈઝ છે. અને એજ સહીહ છે. અમુક થોડાક સગાંઓને છોડીને સામ્યતાની તકરીર (ચર્ચા) જે ઝયન બિન મુનીરે કરી છે તે આ

حديث ૮૬૦ عَنْ اَبِىْ هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ રઝિયલ્લાહુ અન્હુએ ફર્માવ્યું કે મુસલમાન પર તેના ઘોડા તથા ગુલામમાં [હદીષ : ૮૬૦]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِ فِىْ فَرَسِهٖ وَغُلَامِهٖ صَدَقَةٌ عه

ઝકાત નથી." (બુખારી ૧/૧૯૭ ઝકાત, મુસ્લિમ, અબૂ દાઉદ, તિર્મિઝી, ઈબ્ને માજહ, સૌમાં ઝકાત)

પ્રમાણે છે કે, આ હદીષથી માલૂમ પડયું, નફલ સદકો સગાંને આપવાથી ડબલ સવાબ છે, તો વાજિબ સદકામાં પણ એ જ હશે. અને હદીષમાં વાજિબ સદકાનું વર્ણન ન હોવું નુકસાનકર્તા નથી, એટલા માટે કે હેતુ બંનેમાં સવાબ છે. જ્યારે નફલ સદકો સગાંને આપવાથી સવાબમાં કમી નથી આવતી તો વાજિબ સદકામાં કમી આવવાનુ કોઈ કારણ નથી. જ્યારે કે તેઓ (સગાં) વાજિબ સદકાનાં (ઝકાતનાં) હક્કદારો હોય. આ હદીષથી સાબિત થયું કે મુત્લક વકફ સહીહ છે ભલે તેની સબીલ બયાન ન કરે, બાદમાં નિશ્ચિત કરે. આ પરથી એ પણ જાણવા મળ્યું કે સદકો ચાહે નફલ હોય ચાહે વાજિબ, જો પોતાના સગાં જરૂરતમંદ હોય તો તેમને આપવું અફઝલ છે.

وقال يحى بن يحى : યહ્યા બિન યહ્યા નિશાપૂરી અને ઈસ્માઈલ બિન ઉવૈસે હઝરત માલિકથી જ **مال رابح**ના બદલે **مال رايح** યા (ياء)ની સાથે રિવાયત કરેલ છે. યહ્યા બિન યહ્યા નિશાપૂરીની રિવાયત કિતાબુલ વકાલતમાં અને ઈસ્માઈલ બિન અબી ઉવૈસની રિવાયત તફસીરમાં છે. અબ્દુલ્લાહ બિન મુસ્લિમા કજનીની રિવાયત કિતાબુલ અશ્રબામાં શકની સાથે છે : **رابح** અને **رايح** રાબિહની રિવાયત સ્પષ્ટ છે ત્યાં સુધી કે ઈસ્માઈલીએ એ દાવો કર્યો કે રાયિહ યાએ તહતાનિયહની સાથે ગલત છે, તેમ છતાં શારેહીને એની સ્પષ્ટતા કરી છે.

ઈબ્ને બત્તાલે કહ્યું, એ અર્થ છે કે એનું અંતર નજીક છે અને બેહતરીન માલોમાંથી છે. અને એક કથન એ છે કે એનો સવાબ સવાર સાંજ મળશે.

સમજૂતી : ૮૬૦

ઘોડાઓ જો સવારી અથવા બોજ લાદવા માટે છે તો એમાં ઈજમાઅ સાથે ઝકાત નથી અને જો વેપારના માટે હોય તો એમાં ઝકાત છે. એ જ પ્રમાણે ગુલામ પણ જો વેપારના માટે હોય તો એમાં ઝકાત છે. ઘોડાઓ જો ચરાઈ પર હોય પેદાઈશ વગેરેના માટે, તો જમહૂર ઈમામોની નજીક ઝકાત નથી, ત્યાં સુધી કે ઈમામ અબૂ યૂસુફ અને ઈમામ મુહમ્મદ પણ એવું જ ફર્માવે છે. અને એના પર જ આપણે ત્યાં ફત્વો અપાય છે. એ હઝરાતની દલીલ ચર્ચા હેઠળની હદીષ છે. જેવું કે ફાઝીખાન (૧/૧૭૪ ઝકાત)માં છે : સૈયદોના ઈમામે આ'ઝમ રઝિયલ્લાહુ અન્હુ ફર્માવે છે કે એમાં ઝકાત છે. એમની દલીલ તે હદીષ છે જેને ઈમામ બુખારી (૨/૭૪૧ તફસીરે સૂરએ ઝિલઝાલ), ઈમામ મુસ્લિમ (૧/૩૧૯ ઝકાત), તહાવી (શરહે મઆનિયુલ આષાર–ઝકાત, ૨૬૦) અને બઝ્ઝારે એ જ હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ રઝિયલ્લાહુ અન્હુથી રિવાયત કરી :–

الخيل لرجلٍ اجرولرجل ستروعلى رجل وزر يتس حق الله فى رقا بها وظهورها فهى لذ لك ستر

"ઘોડો કોઈના માટે અજર (બદલો) છે કોઈના માટે પડદો છે અને કોઈના પર વબાલ છે. અને જેણે ઘોડાને માલદારી અને પાકદામનીના માટે બાંધ્યો પછી તેની જાત અને પીઠમાં અલ્લાહનો જે હક્ક છે તે ન ભૂલ્યો તેના માટે પર્દો છે."

આ હદીષથી જાણવા મળ્યું કે ઘોડામાં પણ અલ્લાહનો હક્ક છે અને તે કેવળ ઝકાત જ છે. એટલા માટે જ એ હક્કના અદા કરવા પર "સતર" (પર્દા)નો ઉલ્લેખ કર્યો, એટલે તે જહન્નમથી આડ થશે. એટલા માટે કે

حديث ٨٦١ حَدَّثَنَا عَطَاءُ بْنُ يَسَارٍ اَنَّهُ سَمِعَ اَبَا سَعِيْدِ نِ الْخُدْرِيَّ رَضِيَ اللّٰهُ

"હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ આ હદીષ વર્ણન કરે છે કે નબી صلی اللہ علیہ وسلم [હદીષ : ૮૬૧]

تَعَالٰى عَنْهُ يُحَدِّثُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَلَسَ ذَاتَ

એક દિવસ મિમ્બર પર રોનક અફરોઝ થયા અને અમે હુઝૂરની આસપાસ બેઠા તો ફર્માવ્યું, મારા બાદ

يَوْمٍ عَلَى الْمِنْبَرِ وَجَلَسْنَا حَوْلَهُ فَقَالَ اِنَّا مِمَّا اَخَافُ عَلَيْكُمْ مِنْ

તમારા લોકો પર એનો અંદેશો છે કે તમારા પર દુનિયાની તરો તાઝગી અને ઝીનત ખોલી દેવામાં આવશે.

بَعْدِيْ مَا يُفْتَحُ عَلَيْكُمْ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا وَزِيْنَتِهَا فَقَالَ رَجُلٌ يَّا

એના પર એક શખ્સે કહ્યું, યા રસૂલલ્લાહ ! શું ભલાઈ, બુરાઈ લાવશે ! આ સાંભળીને હુઝૂર ખામોશ રહ્યા.

શારેઅની વાતથી એ જ પ્રદર્શિત થાય છે. તેમજ "સતર"નો એ અર્થ કે એનાથી પછી નેઅમત પ્રદર્શિત થાય તે જો હક્ક અદા ન કરે તો પણ હાંસલ છે. તદ્ઉપરાંત ઈમામ તહાવી (શરહે મઆનિયુલ આષાર, ૧/૨૬૦ ઝકાત), ઈમામ દારકુત્ની (ઉમ્દતુલ ક્વારી,૯/૩૭) ઈસ્માઈલ બિન ઈસ્હાક ક્વાઝી અને અબૂ અમ્રએ તમ્હીદમાં હઝરત સાઈબ બિન યઝીદ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી. તે કહે છે કે મેં મારા પિતાને જોયા કે તે ઘોડાઓની કિંમત લગાડતા અને તેની ઝકાત હઝરત ઉમર બિન ખત્તાબને આપતા. તેમજ અબૂબક્ર બિન શયબા (ઉમ્દતુલ ક્વારી, ૯/૩૭)એ સાઈબ બિન અખત નમરાથી રિવાયત કરી કે તે ઘોડાના સદક્વાઓ હઝરત ઉમર બિન ખત્તાબની પાસે લાવતા હતા. એને લહી બિન મુખલ્લદે પોતાની મુસ્નદમાં પણ વર્ણવ્યું. અલ્લામા અબૂ અમ્રએ ફર્માવ્યું, એ હદીષ કે હઝરત ઉમર ઘોડાઓની ઝકાત લેતા હતા એ સહીહ છે. તેમજ તેમણે જ રિવાયત કર્યું કે હઝરત ઉમરે મઅલા બિન મુર્રાથી ફર્માવ્યું, દરેક ચાલીસમાં એક એક બકરી લે અને ઘોડામાં કાંઈ લે, દરેક ઘોડામાં એક દીનાર લે.

ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાક્વે (ફત્હુલ ક્વદીર, ૨/૧૩૮) ઈબ્ને જરીહના તરીક્વાથી ઈબ્ને શહાબ ઝુહરીથી રિવાયત કરી કે હઝરત ઉષ્માન ઘોડાની ઝકાત લેતા હતા.

ચર્ચા હેઠળની હદીષમાં મુરાદ તે ઘોડો છે જે જેહાદ, સવારી અથવા બોજ ઉઠાવવા માટે હોય, એમાં એકમતિએ ઝકાત નથી કારણ કે તે હાજતની ચીજોમાંથી છે.

અને તિર્મિઝીમાં જે આવ્યું છે કે ફર્માવ્યું, "મેં ઘોડાઓ તથા ગુલામની ઝકાત માફ કરી આપી, ચાંદીની ઝકાત લાવો." એનાથી પણ જેહાદ તથા સવારીનો ઘોડો મુરાદ છે.

સમજૂતી : ૮૬૧

કિતાબુર્રિક્વાક્વમાં પ્રારંભિક હિસ્સો આ છે : સૌથી વધુ તમારા ઉપર જે ચીજનો મને અંદેશો છે તે એ છે કે અલ્લાહ તમારા માટે જમીનની બરકતો કાઢશે. અર્ઝ કરવામાં આવી, જમીનની બરકતો શું છે ? ફર્માવ્યું, દુનિયાની તરોતાઝગી. કિતાબુલ જેહાદમાં આટલુ વધુ છે : જ્યારે એ સાહબે સવાલ કર્યો, શું ભલાઈ બુરાઈ લાવશે ? તો અમે કહ્યું કે હુઝૂરની તરફ વહી કરવામાં આવી રહી છે, અને લોકો ચુપ થઈ ગયા જાણે કે એમનાં

رَسُوْلَ اللّٰهِ اَوْيَاْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ فَسَكَتَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

એને કહેવામાં આવ્યું, તારો શો હાલ છે ?! તું નબી ﷺ સાથે વાત કરે છે ! અને તે તારાથી વાત નથી કરતા.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقِيْلَ لَهٗ مَا شَاْنُكَ تُكَلِّمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

હવે અમને દેખાડવામાં આવ્યું કે હુઝૂર પર વહી ઉતરી રહી છે. હુઝૂરે પરસેવો લૂછ્યો

وَسَلَّمَ وَلَا يُكَلِّمُكَ فَرُئِيْنَا اَنَّهٗ يُنْزَلُ عَلَيْهِ قَالَ فَمَسَحَ عَنْهُ الرُّ

અને ફર્માવ્યું, પ્રશ્ન કરનાર ક્યાં છે ? અને જાણે હુઝૂરે તેની પ્રશંસા કરી, હવે ફર્માવ્યું,

حَضَاءَ وَقَالَ اَيْنَ السَّائِلُ وَكَاَنَّهٗ حَمِدَهٗ فَقَالَ اِنَّهٗ لَا يَاْتِي الْخَيْرُ

ભલાઈ બુરાઈ નથી લાવતી. જુઓ વસંત જે ઘાસ ઉગાડે છે તે મારી નાખે છે અથવા બીમાર

اَكَلَتْ حَتّٰى اِذَا امْتَدَّتْ خَاصِرَتَاهَا اِسْتَقْبَلَتْ عَيْنَ الشَّمْسِ

પાડી દે છે તે જાનવર સિવાય જે લીલોતરી ખાય, અને જ્યારે તેની કૂખો ભરાઈ જાય તો સૂરજની તરફ મોં

فَثَلَطَتْ وَبَالَتْ وَرَتَعَتْ وَاِنَّ هٰذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ فَنِعْمَ

કરી લે, લીડ કરે અને પેશાબ કરે અને ચરે. બેશક ! આ માલ હરીયાળો તથા મીઠો છે. સારો

صَاحِبُ الْمُسْلِمِ مَا اَعْطٰى مِنْهُ الْمِسْكِيْنَ وَالْيَتِيْمَ وَابْنَ السَّبِيْلِ

મુસલમાન તે છે જે એમાંથી મિસ્કીન તથા યતીમ અને મુસાફિરને આપે. અથવા જેવું

اَوْكَمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاِنَّهٗ مَنْ يَّاْخُذْهُ

નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, અને જે માલ નાહક્ક લે છે તે એવો છે કે ખાય છે પણ તેનું

માથાંઓ પર ચકલીઓ બેઠી છે. ફરાઝે કહ્યું કે ઈમામ બુખારીએ આ હદીષમાં આદત પ્રમાણે ટૂંકાણ તથા હઝફથી કામ લીધુ છે. ان ينزل عليه પછી الوحى મહઝૂફ છે. એ જ પ્રમાણે ان مما ينبت البيع يقتل او يلم માં يقتل થી પહેલાં ما અને يقتل પછી حبطا મહઝૂફ છે. એટલા માટે કે يقتل મફઉલ બિહિ છે અને ફેઅલે મઝારેઅ મફઉલ બિહિ નથી હોઈ શકતો. અનાયાસે ما મેહઝૂફ માનવું પડશે એ જ પ્રમાણે ઘાસ ખૂદ ક़ાતિલ નથી, પણ વધુ માત્રામાં ચરી લેવું કે અપચો થઈ જાય એ ક़ાતિલ છે. حبطا નો અર્થ પેટ ફૂલવું છે. આ એક પ્રકારની બીમારી છે જે પાલતુ પશુઓને થઈ જાય છે.

આ હદીષમાં હુઝૂરે અક્દસ ﷺ એ દર્સ આપ્યો છે કે માલ જાતે પોતે ભલી તથા સારી ચીજ છે એ શરતે કે હલાલ ઝરીયાથી હાંસલ કરવામાં આવે, અને એમાં જે અલ્લાહના હક્ક़ો તથા બંદાના હક્ક़ો છે તેને અદા કરવામાં આવે. અને જો માલ એવા ઝરીયાથી હાંસલ કરવામાં આવે જે હરામ હોય અથવા એના સંબંધે વાજિબ હક્ક़ો ન અદા કરવામાં આવે, તો બાહ્ય ખરાબીના કારણે બુરાઈ છે.

بِغَيْرِ حَقِّهٖ كَالَّذِيْ يَاْكُلُ وَلَا يَشْبَعُ وَيَكُوْنُ شَهِيْدًا عَلَيْهِ يَوْمَ

પેટ નથી ભરાતુ અને માલ તેની વિરુદ્ધ

الْقِيٰمَةِ ؕ

ક़યામતના દિવસે ગવાહી આપશે."

(બુખારી ૧/૧૯૭, અઝ્ ઝકાત, ૧/૧૨૫ કિતાબુલ જુમ્આ, ૧/૩૯૮ જેહાદ, ૨/૯૫૧ અર્રિક़ાક़, મુસ્લિમ–ઝુહદ, નિસાઈ–ઝકાત, ઈબ્ને માજહ–ફિતન, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૩/૭)

જેમ કે ઘાસ દરેક પ્રકારની ઊગે છે કેટલીક ચારાના માટે કેટલીક અન્ય કામોના માટે અને કેટલીક ઘાસ જાનવરો માટે નુકસાનકર્તા છે. અલ્લાહ ﷻએ ચોપગાંઓને એ તમીઝ અતા ફર્માવી છે કે તેઓ સૂંઘીને માલૂમ કરી લે છે કે કઈ ચારાના કામની છે અને કઈ નહીં. અને કેટલી હજમ થશે. જે જાનવર આ ખુદાદાદ ફરકની શક્તિથી કામ લઈને ચરે છે તે તંદુરુસ્ત તાજુ રહે છે અને જે અંધાધુંધ દરેક લીલોતરી પર મોંઢુ મારે છે તો ક્યાં તો તે હજમની માત્રાથી વધુ ચરી લે છે, ક્યાં તો તે મરી જાય છે કે બીમાર પડી જાય છે.

એ જ પ્રમાણે **અલ્લાહ ﷻએ માલ પેદા કર્યો અને માનવ જીવનનો પાયો એના પર રાખ્યો. પોતાના ફઝ્લો કરમથી માનવીને બુદ્ધિ આપી, તમીઝ આપી, પછી રસૂલ મોકલીને હરામ તથા હલાલ બતાવી આપ્યું અને માલના વિશે સર્વ હક્કો વર્ણન કરી આપ્યા. જે શખ્સ ખુદાદાદ કમાવાની શક્તિથી કામ લઈને હલાલ તરીક़ાથી માલ હાંસલ કરે છે પછી તેના હક્કો અદા કરે છે તે દારૈન (બંને હાજનમાં) કામયાબ છે. અને જે ન હલાલની પરવા કરે ન હરામની, અને એના સંબંધોના હક્કો પણ અદા ન કરે તે બંને જગાએ નુકસાનમાં છે.**

و يكون عليهم شهيدا : જે નાહક્ક માલ હાંસલ કરે છે એ માલ ક़યામતના દિવસે એના વિરુદ્ધ ગવાહી આપશે અથવા તો એને બોલવાની શક્તિ મળશે અને તે વાત કરશે, નહીં તો એટલુ તો જાહેર જ છે કે કિરામન કાતિબીને જે લખ્યું છે તે રજૂ થશે, એમાં સર્વ કાંઈ લખેલું છે.

ફાયદો : અલ્લામા કિર્માનીએ ફર્માવ્યું કે આ હદીષથી જાહેર થાય છે કે માલદારી ફક़ીરીથી અફઝલ છે. લગભગ એમની દલીલ હદીષના આ ભાગથી છે : **ان هذا المال خضرة حلوة فنعم صاحب المسلم** બેશક ! એ માલ હરીયાળો અને મીઠો છે. માલદાર મુસલમાન સારો છે. પણ અલ્લામા મુહલબ ફર્માવે છે કે આ હદીષથી એ જાહેર થાય છે કે ફક़ીરી માલદારીથી અફઝલ છે. એમની દલીલ લગભગ હદીષના પ્રારંભિક ઈર્શાદથી છે કે ફર્માવ્યું : **مما اخاف عليكم من بعدى ما يفتح الله عليكم من زهرة الدنيا و زينتها** મારા પછી હું તમારા લોકો માટે જે ચીજથી અંદેશો મેહસૂસ કરું છું તે દુનિયાની તરોતાઝગી અને ઝીનત છે જે તમારા માટે વિસ્તારી દેવામાં આવશે. હુઝૂરે અક़દસ ﷺનો અંદેશો કોઈ અફઝલ ચીજથી નથી હોઈ શકતો. અલ્લાહ બેહતર જાણનાર છે.

حديث ٨٦٢ عَنْ زَيْنَبَ امْرَأَةِ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَتْ كُنْتُ فِي الْمَسْجِدِ فَرَأَيْتُ

''હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદનાં પત્ની હઝરત ઝયનબ رضی اللہ عنہا એ કહ્યું, [હદીષ : ૮૬૨]

النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ تَصَدَّقْنَ وَلَوْ مِنْ حُلِيِّكُنَّ

હું મસ્જિદમાં હતી એવામાં નબી ﷺ ને મેં જોયા અને હુઝૂરે ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, હે ઔરતો ! સદકો કરો ! ભલે

وَكَانَتْ زَيْنَبُ تُنْفِقُ عَلٰى عَبْدِ اللّٰهِ وَأَيْتَامٍ فِي حَجْرِهَا فَقَالَتْ

તમારાં ઘરેણાઓ વડે. અને ઝયનબ પોતાના (પતિ) અબ્દુલ્લાહ અને અમુક યતીમો પર ખર્ચ કરતાં હતાં જે

لِعَبْدِ اللّٰهِ سَلْ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيَجْزِي عَنِّي

એમની પરવરિશમાં હતા. હવે ઝયનબે અબ્દુલ્લાહને કહ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺ થી પૂછો, શું સદકા કરતાં એ

أَنْ أُنْفِقَ عَلَيْكَ وَعَلٰى أَيْتَامٍ فِي حَجْرِي مِنَ الصَّدَقَةِ فَقَالَ سَلِي

પૂરતુ છે કે તમારા પર અને તે યતીમો પર જે મારી પરવરિશમાં છે ખર્ચ કરું છું ? તો તેમણે કહ્યું, તમે જ

أَنْتِ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَانْطَلَقْتُ إِلٰى رَسُوْلِ

રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને પૂછો ! હવે હું રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની તરફ ચાલી તો દરવાજા પર એક અન્સારી બીવીને

اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَجَدْتُ امْرَأَةً مِّنَ الْأَنْصَارِ

જોઈ તે પણ આવુ જ પૂછવા ચાહતી હતી. એટલામાં બિલાલ અમારી નજીકથી પસાર થયા તો અમે તેમને

સમજૂતી : ૮૬૨

અહીં આ હદીષ અમ્મ બિન હારિષ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત જુવૈરિહ رضی اللہ عنہا ના ભાઈ ખૂદ હઝરત ઝયનબ رضی اللہ عنہا થી રિવાયત કરી રહ્યા છે, અને લગભગ આ જ લખાણ એક પેજ પહેલાં હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ થી બાબુઝ્ઝકાત અલલ અકારિબમાં એક હદીષમાં વર્ણન થયેલ છે. ત્યાં આ પ્રમાણે છે કે, રસૂલુલ્લાહ ﷺ ઈદુલ ફિત્ર કે ઈદુદ્દુહાની નમાઝથી ફારિગ થયા તો લોકોને વઅઝ કરી, ઔરતો પાસેથી પસાર થયા તો ફર્માવ્યું, **હે ઔરતો ! સદકો કરો ! મેં જહન્નમમાં તમને સૌથી વધુ જોઈ છે.** હદીષ નં. ૨૧૬ની જેમ **احدى كن** સુધી. (આ હદીષ નુઝહતુલ કારી, ભાગ–૨, પેજ–૨૨૨ (ગુજરાતી પેજ નં. ૨૦૩) પર વર્ણન થયેલી છે.) તેના પછી છે :–

પછી હુઝૂર પરત થયા. જ્યારે પોતાના દૌલતખાના પર તશરીફ લાવ્યા તો ઈબ્ને મસ્ઊદનાં પત્ની ઝયનબ હાજર થયાં અને ઈજાઝત માગવા લાગ્યાં. અર્ઝ કરવામાં આવી, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ આ ઝયનબ છે. તો ફર્માવ્યું, ઝયનબોમાંથી કઈ (ઝયનબ ?) અર્ઝ કરવામાં આવી, ઈબ્ને મસ્ઊદનાં પત્ની. ફર્માવ્યું, હા ! તેને ઈજાઝત છે. તો તેને ઈજાઝત આપવામાં આવી તો તેણે અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! હુઝૂરે સદકાનો હુકમ આપ્યો છે અને મારી પાસે ઘરેણાં છે, મેં સદકો કરવાનો ઈરાદો કર્યો તો ઈબ્ને મસ્ઊદે ગુમાન કર્યું કે તે તથા

عَلَى الْبَابِ حَاجَتَهَا مِثْلَ حَاجَتِيْ فَمَرَّ عَلَيْنَا بِلَالٌ فَقُلْنَا سَلِ النَّبِيَّ

કહ્યું કે નબી ﷺથી પૂછો, શું એટલુ પૂરતુ છે કે પતિ તથા પોતાની પરવરિશમાં રહેનારા યતીમો પર સદકો

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَيَجْزِيْ عَنِّيْ اَنْ اَتَصَدَّقَ عَلٰى زَوْجِيْ وَ

કરું છું ? અને અમે એ પણ કહ્યું કે અમારા વિશે બતાવશો નહીં. તે અંદર ગયા અને હુઝૂરથી પૂછયું.

اَيْتَامٍ لِّيْ فِيْ حَجْرِيْ وَقُلْنَا لَا تُخْبِرْ بِنَا فَدَخَلَ فَسَاَلَهٗ فَقَالَ مَنْ هُمَا

હુઝૂરે પૂછયું, તે બંનેવ કોણ છે ? તેમણે બતાવ્યું, ઝયનબ ! ફર્માવ્યું, કોણ ઝયનબ ?! બિલાલે બતાવ્યું કે

قَالَ زَيْنَبُ فَقَالَ اَيُّ الزَّيَانِبِ قَالَ امْرَاَةُ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ نَعَمْ لَهَا

અબ્દુલ્લાહનાં પત્ની. તો ફર્માવ્યું, તેના માટે બમણો સવાબ છે,

اَجْرَانِ اَجْرُ الْقَرَابَةِ وَاَجْرُ الصَّدَقَةِ ؕ

સિલએ રહમી (સગા સાથે સદ્વર્તાવ) અને સદકાનો."

(બુખારી ૧/૧૯૮ અઝ્ ઝકાત, મુસ્લિમ, તિર્મિઝી, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ સૌમાં ઝકાત)

તેનો બાળક સૌથી વધુ હક્કદાર છે. એના પર રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, ઈબ્ને મસ્ઊદે સાચુ કહ્યું ! તારો પતિ તથા તારા પુત્ર એના સૌથી વિશેષ હક્કદાર (મુસ્તહિક્) છે. જાહેરી રીતે એવું લાગે છે કે આ બંનેવ બે બનાવો છે અને એ જ સનદુલ હુફ્ફાઝ અલ્લામા ઈબ્ને હજરનું મંતવ્ય છે પણ એના પર એ શંકા છે કે જ્યારે એકવાર પૂછી લીધું હતું તો બીજીવાર પૂછવાની જરૂરત શું હતી ? અસલમાં રિવાયત બિલ્માઅના અને રિવાયતોમાં ટૂંકાણ કરવાના કારણે બંને બે બનાવો જણાઈ રહ્યા છે. પરંતુ એની પણ શક્યતા છે કે બંનેવ બે બનાવો હોય પહેલાં કેવળ પતિ તથા પોતાનાં બાળકો પર ખર્ચ કરતાં હતાં તો તેના વિશે પૂછયું, પછી જ્યારે અમુક યતીમોનો ઉછેર કરવા લાગ્યાં તો શંકા થઈ કે કદાચ એ પૂરતુ ન હોય જેથી પૂછયું.

زينب امراة عبد الله : તેમનું નામ રાઈતા હતું. જેમ કે ઈમામ તહાવી, કલાબાઝી અને ઈબ્ને તાહિર વગેરેએ વર્ણન કર્યું છે. તલ્વીહમાં છે કે એનાથી એને અગ્રતા હાંસલ છે કે ઈમામ ક઼ાઝી યૂસુફથી કિતાબુઝ્ઝકાતમાં ખૂદ એમના ભાઈ અબ્દુલ્લાહ બિન અબ્દુલ્લાહ ષક઼ફીથી અને મુસ્નદે ઈમામ અહમદમાં ઉબૈદુલ્લાહ બિન ઉબૈદુલ્લાહની ઉયયના રિવાયતમાં એની સ્પષ્ટતા છે. એ કારીગર હતાં ચીજો બનાવીને વેચતાં અને ઘરખર્ચ ચલાવતાં હતાં.

બીજાં પત્ની હઝરત અબૂ મસ્ઊદ ઉક઼બા બિન અમ્ર અન્સારીનાં પત્ની હતાં. તેમનું નામ પણ ઝયનબ જ હતું. જેવું કે નિસાઈ (૧/૨૮૧ ઝકાત) તથા મુસ્નદે અબૂ દાઊદ તયાલ્સીમાં છે. ઉમ્દતુલ ક઼ારીમાં મુસ્નદે તયાલ્સીના હવાલાથી છે કે એ યતીમ તેમના ભત્રીજા તથા ભાણ્યા હતા. નિસાઈમાં અલ્ક઼માની રિવાયતમાં છે કે એ બંનેવ સ્ત્રીઓમાંથી બંનેવની પાસે ફાઝિલ માલ હતો અને તેની પરવરિશમાં તેના યતીમ ભત્રીજા હતા. અને બીજાની પાસે પણ ફાઝિલ માલ હતો અને પતિ ખફીફુલયદ એટલે તંગદસ્ત હતા. પણ નિસાઈનો નુસ્ખો મુજતબાઈ દિલ્હીનો છપાયેલો મારી પાસે મૌજૂદ છે તેમાં કેવળ હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદનાં પત્નીના બારામાં આ પ્રમાણે છે : અને અબ્દુલ્લાહ ખફીફ઼ ઝાતુલ યદ હતા. તો તેણીએ તેમને કહ્યું કે એની ગુંજાઈશ છે કે

હું મારો સદક़ો તારા પર અને આપણા યતીમ ભત્રીજાઓ પર ખર્ચ કરું. શક્ય છે અલ્લામા અયનીની પાસે જે નુસ્ખો હોય એમાં એ જ લખાણ હોય.

تصدقن ولو من حليكن : સહીહ તથા રાજેહ એ જ છે કે એ નફલી સદક़ો હતો. એના પર નિશાની હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ ની હદીષના આ શબ્દો છે કે ફર્માવ્યું, **زوجك و ولدك احق من تصدقت به عليهم** "તારો પતિ અને તારો બાળક સૌથી વધુ પાત્રતાવાળા (મુસ્તહિક़) છે." એટલા માટે કે એના પર ઈજમાઅ છે કે બાળકને ઝકાત આપવી દુરુસ્ત નથી. જો કે આ દલીલ કરવામાં કાંઈક કલામ (વાંધો) છે, એટલા માટે કે પુત્રનું ભરણપોષણ મા પર વાજિબ નથી પણ જ્યારે કે બાપ કમાવા શક્તિમાન ન હોય. અને હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ કમાવા માટે શક્તિમાન હતા. આ નફલી સદક़ો હતો. એના પર મજબૂત દલીલ શરહે મઆનિયુલ આષાર (૧/૨૫૯ ઝકાત)ની રિવાયત છે. તે કહે છે : **والله لقد شغلتنى انت و ولدك عن الصدقة فما استطيع ان اتصدق معكم بشيء** "ખુદાની કસમ ! તમે તથા તમારા બાળકે મને સદક़ાથી રોકી રાખેલ છે. તમારા લોકોની મૌજૂદગીમાં હું સદક़ાની શક્તિ નથી ધરાવતી." છેવટમાં છે કે ખિદમતે અક़્દસમાં અર્ઝ કરી :–

انى امراة ذات صنع ابيع منها و ليس لولدى ولا لزوجى شيء فشغلونى فلا التصدق "હું હુનરમંદ સ્ત્રી છું, કાંઈક બનાવીને વેચુ છું. અને મારા બાળક અને મારા પતિ પાસે કાંઈ નથી. એ લોકોએ સદક़ાથી મને રોકી રાખેલ છે. જ્યારે એમની પાસે કાંઈ બચતુ જ ન હતું તો એના પર વરસ ક્યાંથી પસાર થતું અને ઝકાત કેવી રીતે વાજિબ થતી. રહી ગઈ તે હદીષ જેમાં ઝેવરનું વર્ણન છે : પ્રથમ એ મુત્તફિક़અલૈહ નથી કે ઘરેણામાં ઝકાત છે. અમુક ઉલમા ફર્માવે છે કે ઘરેણામાં ઝકાત નથી. અને જેઓ વાજિબ માને છે તેઓ પણ કેવળ ચાલીસમો હિસ્સો માને છે, કુલ ઘરેણાં ઝકાતમાં નથી આપવામાં આવતાં, અને આ તો કુલ સદક़ો કરવા ગયાં હતાં. જેમ કે શરહે મઆનિયુલ આષાર (૧/૨૫૯ ઝકાત)માં હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદનાં પત્ની ઘરે આવ્યાં અને પોતાનાં ઘરેણાં લીધાં. હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદે પૂછયું, ક્યાં લઈ જઈ રહી છો ? તો તેમણે બતાવ્યું કે એના થકી અલ્લાહ અને તેના રસૂલની નઝદીકી હાંસલ કરીશ એ ઉમ્મીદ પર કે મને અલ્લાહ જહન્નમીઓમાંથી ન કરે. તો હઝરત ઈબ્ને મસ્ઊદે કહ્યું, તારા માટે ખરાબી થાય ! એને લાવ અને મારા પર અને મારાં બાળકો પર સદક़ો કરી આપ ! બાકીનું લખાણ એ જ છે જે આ હદીષમાં છે.

અને જ્યારે એ સદક़ો નફલી હતો તો એનાથી એ દલીલ કરવું ઉઠી ગયું કે પત્ની પોતાના પતિને ઝકાત આપી શકે છે અથવા કમસે કમ એની સંભાવના જરૂર છે કે એ સદક़ો નફલી હોય. અને જ્યારે સંભાવના નીકળી આવે તો દલીલ કરવું સંપૂર્ણ ન થયું.

لا تخبر بنا : સવાલ એ છે કે જ્યારે એ પત્નીઓએ મના કરી આપ્યું હતું કે અમારું નામ ન બતાવશો, તો હઝરત બિલાલે શા માટે બતાવી દીધું ? કારણ એ છે કે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺ એ પૂછયું તો હઝરત બિલાલ પર વાજિબ ગઈ ગયું કે બતાવી આપે. આ એનુ વાજિબપણુ એમના મના કરવા કરતાં અધિક મોઅક્કદ તાકીદવાળુ(મજબૂત) છે. અને જ્યારે એક સમયે બે ફર્ઝ લાગુ થાય તો જે મહત્વનો હોય તેને અદા કરવું અગ્રસ્થાને છે.

امراة عبد الله : સવાલ કરનારી બે જણીઓ હતી, કેવળ એકનું હઝરત બિલાલે નિશ્ચિત કર્યું. એનો સબબ એ છે કે શક્ય છે કે એ એમનાથી ઉમરમાં ફઝલમાં વધારે હોય, અથવા એ કે હઝરત બિલાલને એમણે જ કહ્યું હોય. આ હદીષ પરથી સાબિત થઈ ગયું કે સગાઓ પર નિકટતાના ક્રમમાં અધિક નિકટતાવાળાં પર સદક़ો કરવો બમણા સવાબનો સબબ છે સદક़ાનો પણ અને સિલએ રહમી (સગાથી સદ્વર્તાવ)નો પણ.

حديث ٨٦٣ عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ أُمِّ سَلَمَةَ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى

''ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઉમ્મે સલ્મા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, મેં અર્ઝ કરી, [હદીષ : ૮૬૩]

عَنْهَا قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اَلِيَ اَجْرٌ اَنْ اُنْفِقَ عَلٰى بَنِيْ اَبِيْ سَلَمَةَ

યા રસૂલલ્લાહ ! શું મારા માટે કાંઈ સવાબ છે કે હું અબૂ સલ્માનાં બાળકો પર ખર્ચ કરું છું તે મારાં ﷺ

اِنَّمَا هُمْ بَنِيَّ فَقَالَ اَنْفِقِيْ عَلَيْهِمْ فَلَكِ اَجْرُ مَا اَنْفَقْتِ عَلَيْهِمْ

જ બાળકો છે. ફર્માવ્યું, એના પર ખર્ચ કર, એના પર જે પણ ખર્ચ કરશો તેનો સવાબ તમને મળશે.''

(બુખારી ૧/૧૯૮ ઝકાત, ૨/૧૦૯ અન્નફકાત)

ت ٢٦٧ وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا يُعْتِقُ مِنْ زَكٰوةِ

''હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما નો આ કૌલ વર્ણન કરવામાં આવે છે કે પોતાના [તઅલીક : ૨૬૭]

مَالِهٖ وَيُعْطِيْ فِي الْحَجِّ

માલની ઝકાત વડે ગુલામ આઝાદ કરે અને હજ્જમાં આપે.'' (બુખારી ૧/૧૯૮)

સમજૂતી : ૮૬૩

انما هم بنی : ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઉમ્મે સલ્મા رضی اللہ عنہا ની પાસે આગલા પતિ હઝરત અબૂ સલ્મા رضی اللہ عنہا થી ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઉમ્મે સલ્માના પેટથી બે સાહબઝાદાઓ અને બે સાહબઝાદીઓ હતી. ઉમર, મુહમ્મદ, ઝયનબ, દુર્રા. એમના જ બારામાં ઉમ્મે સલ્મા رضی اللہ عنہا એ સવાલ કર્યો હતો.

તઅલીક : ૨૬૭ની સમજૂતી

આ અષરને ઈમામ અબૂબક્ર બિન શયબાએ ઈમામ મુજાહિદથી રિવાયત કરી છે. ઝકાતના હક્કદારો વિશેની આયતે કરીમામાં આ પણ છે : **وَ فِي الرِّقَابِ وَالغَارِمِيْنَ وَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيْلِ**۔ ''અને ગરદન છોડાવવા અને જેના પર તાવાન હોય અને અલ્લાહના રસ્તામાં અને મુસાફિરના માટે છે.''

وفی الرقاب۔ : રિકાબ રકબતુનનુ બહુવચન છે જેનો શાબ્દિક અર્થ ગરદન થાય છે. અને અરબસ્તાનમાં એનો અર્થ ગુલામ છે એનાથી મુરાદ મકાતિબ છે એટલે તે ગુલામ જેના માલિકે માલની એક માત્રા નિશ્ચિત કરીને કહી આપ્યુ હોય કે આટલો માલ અદા કરી આપ તો તું આઝાદ છે અને ગુલામે એને કબૂલ પણ કરી લીધેલ હોય. ઈમામ ઈબ્ને જરીર તબરી (ફત્હુલ કદીર, ૨/૨૦૪)એ પોતાની તફસીરમાં હઝરત ઈમામ હસન બસરી અને ઈમામ ઈબ્ને શહાબ ઝુહરી અને અબ્દુર્રહમાન બિન ઝયદ બિન અસ્લમથી રિવાયત કરી કે આ આયતમાં રિકાબથી મુરાદ મકાતિબ છે, રહી ગયાં તે લોંડી અને ગુલામ જેઓ મકાતિબ નથી તેમને ઝકાતના પૈસા વડે ખરીદીને આઝાદ કરવાં અથવા ગુલામને આપવી કે માલિકને આ રૂપિયા આપીને આઝાદી હાંસલ કરી લે, જાઈઝ નથી. આ રીતે ઝકાત અદા થશે નહીં. પ્રથમ સ્થિતિમાં જ્યારે તેણે ખરીદયો છે તો ખરીદારી બાદ તેનો માલિક થશે અને તેની કિંમત ઝકાતથી અદા કરી હોય, તો એવું થઈ ગયું કે ઝકાતના પૈસાથી પોતાના માટે કોઈ સામાન ખરીદયો, અને જાહેર છે કે એ ઝકાત ઝકાતના મુસ્તહિકને આપવું ન થયું બલ્કે પોતાની જાતના માટે

ت ٢٦٨ وَقَالَ الْحَسَنُ إِنِ اشْتَرَى أَبَاهُ مِنَ الزَّكٰوةِ جَازَ وَيُعْطِي فِي الْحَجِّ

''અને ઈમામ હસન બસરીએ ફર્માવ્યું, જો પોતાના બાપને ઝકાતના માલથી ખરીદે તો [તઅલીક : ૨૬૮]

هِدِيْنَ وَالَّذِيْ لَمْ يَحُجَّ ثُمَّ تَلَا إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِيْنِ

જાઈઝ છે, અને મુજાહિદોને આપે અને તેને જેણે હજ્જ નથી કરી. પછી તેમણે આ આયત તિલાવત કરી,

وَالْعَامِلِيْنَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوْبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِيْنَ وَفِيْ سَبِيْلِ

''સદકાઓ કેવળ ફકીરો તથા મિસ્કીનો માટે છે અને તેમના માટે જેઓ ઝકાત વસૂલ કરવાના માટે નિયુક્ત છે

اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيْلِ فَرِيْضَةً مِّنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ فِيْ أَيِّهَا أُعْطِيَتْ

અને જેને ખુશ કરવાનો હેતુ હોય અને ગરદન છોડવવા (ગુલામ આઝાદ કરાવવા)માં અને તાવાનવાળાના માટે

أَجْزَتْ عَنْهُ

છે. અને અલ્લાહની રાહમાં અને મુસાફિરના માટે છે. એ અલ્લાહ તરફથી નિશ્ચિત કરેલ છે અને અલ્લાહ ઈલ્મ તથા હિકમતવાળો છે એમાંથી કોઈ એકને આપી દેવામાં આવે તે પૂરતુ છે.''

ખર્ચ કરવું થયું. બીજી સ્થિતિમાં તેણે ઝકાત ગુલામને આપી તો ગુલામના કબજો કરતાં જ તેના માલિકની મિલ્કત થઈ ગઈ, એટલા માટે કે ગુલામ કોઈ ચીજનો માલિક થવાની ક્ષમતા જ નથી ધરાવતો. તેની સર્વ આવક તેના માલિકની મિલ્કત છે. જેથી લાઝિમ થયું કે ઝકાત ગની (માલદાર)ને આપી અને એ જાઈઝ નથી. અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસનો જે ફત્વો ઈમામ બુખારીએ નક્લ કર્યો તે ઝઈફ છે. *(ઉમ્દતુલ ક્વારી, ૯/૪૫)*

فِي الحج : એનાથી મુરાદ એ છે કોઈ હજ્જના માટે જવા ચાહે છે પણ તેની પાસે રાહ ખર્ચ નથી અથવા કાંઈક કમી છે તો એને પણ ઝકાત આપી શકે છે. એ પણ ફીસબીલિલ્લાહમાં સામેલ છે.

તઅલીક : ૨૬૮ની સમજૂતી

આ તઅલીકના કેવળ પ્રથમ ભાગને ઈમામ અબૂબક્ર બિન શયબાએ પોતાના મુસન્નફમાં વર્ણન કરેલ છે, તેમના શબ્દો આ છે. હસન બસરીથી સવાલ થયો કે કોઈએ પોતાના બાપને ઝકાતના માલથી ખરીદયો અને તેને આઝાદ કરી આપ્યો તો ફર્માવ્યું કે તેણે બેહતરીન રિકાબ ખરીદયો. પણ હનફીઓનો મઝહબ છે કે ઝકાત અદા ન થશે. દલીલ વર્ણન થઈ ચૂકી. આપણા ઉપર તાબઈનો ક્વૌલ હુજ્જત નથી. ઈમામે આ'ઝમે ફર્માવ્યું, ينزعوننا و ننازعهم- ''તે અમારાથી મતભેદ કરે છે અને અમે તેમનાથી. કારણ એ છે કે હઝરત ઈમામ પણ તાબઈ છે. ત્યાં સુધી કે બાપ જો મકાતિબ હોય તો પણ ઝકાત આપવી દુરુસ્ત નથી. બાપ ગુલામ છે અને પુત્ર શક્તિવાળો છે તો તેણે પોતે જ બાપને આઝાદ કરાવવા જોઈએ.

આ આઠ ઝકાતના હક્કદારોમાંથી મોઅલ્લફતુલ કુલૂબ (દિલ ખુશ કરવા આપવામાં આવનાર) ઈજમાઅ સાથે સાક્વિત છે કે હવે એમને આપવાની હાજત ન રહી. અલ્લાહ ﷻ એ ઈસ્લામને શૌકત તથા કુવ્વત અતા કરી આપી.

ت ٢٦٩ وَيُذْكَرُ عَنْ اَبِي لَاسٍ حَمَلَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلٰى

"અને હઝરત અબૂ લાસ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરતાં વર્ણન કરવામાં આવે છે કે" [તઅલીક : ૨૬૯]

اِبِلِ الصَّدَقَةِ - ع

તેમણે કહ્યું, નબી ﷺ એ અમને સવારીના માટે ઝકાતનાં ઊંટ આપ્યાં." (બુખારી ૧/૧૯૮)

حديث ٨٦٣ عَنْ اَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ اَمَرَ رَسُوْلُ اللّٰهِ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ સદકાનો હુકમ આપ્યો તો [હદીષ : ૮૬૪]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِصَدَقَةٍ فَقِيْلَ مَنَعَ ابْنُ جَمِيْلٍ وَّخَالِدُ

અર્ઝ કરવામાં આવી કે ઈબ્ને જમીલ અને ખાલિદ બિન વલીદ અને અબ્બાસ બિન અબ્દુલ મુત્તલિબે

بْنُ وَلِيْدٍ وَّعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

આપવાથી ઈન્કાર કરી આપ્યો છે. એના પર નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું કે ઈબ્ને જમીલને એ જ બુરું લાગ્યું ને કે તે

તઅલીક : ૨૬૯ની સમજૂતી

આ તઅલીકને તિબ્રાની, ઈમામ અહમદ અને ખુઝૈમા અને હાકિમ વગેરેએ રિવાયત કરી છે. અબૂ લાસ رضی اللہ عنہ ખુઝાઈ અથવા હારિષી સહાબી છે. તેમનાથી કેવળ બે હદીષો મરવી છે. તેમના નામમાં મતભેદ છે. કોઈએ ઝિયાદ બતાવ્યું કોઈએ અબ્દુલ્લાહ બિન ઉત્મા, કોઈએ મુહમ્મદ બિન અસ્વદ. હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ એ ઊંટ એમને હજ્જ કરવાના માટે અતા કર્યા હતાં. *(ઉમ્દતુલ કારી, ૯/૪૬)*

સમજૂતી : ૮૬૪

امر رسول الله : મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, મુસ્લિમ અને અબૂ દાઉદમાં છે : રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ને સદકો વસૂલ કરવાના માટે મોકલ્યા. નિસાઈમાં છે કે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ એ કહ્યું, પણ મેહફૂઝ એ છે કે આ મુસ્નદે અબૂ હુરૈરહ્ છે, રિવાયતોમાં હઝરત ઉમર નથી.

بصدقة : જમહૂર મુહદ્દિષોએ ફર્માવ્યું કે એ વાજિબ સદકો હતો. મતલબ એ થયો કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ ઝકાત વસૂલ કરવાના માટે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ને મોકલ્યા હતા એટલા માટે એ ત્રણેવના ન આપવાની શિકાયત અર્ઝ કરી. ઈબ્ને જમીલ પર ગઝબ ફર્માવ્યો. (ગુસ્સો દર્શાવ્યો.) અને હઝરત ખાલિદ અને હઝરત અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ની તરફથી માફી વર્ણવી. પણ અમુક ઉલમાએ કહ્યું, આ નફલ સદકો હતો, જેમ કે ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાકની રિવાયતમાં છે : **ان النبی صلی الله علیه وسلم ندب الناس الی الصدقة** નબી ﷺ એ લોકોને સદકો કરવા માટે પ્રોત્સાહિત કર્યા હતા. ઈબ્ને કસારે કહ્યું, આ જ અધિક મુનાસિબ છે એટલા માટે કે સહાબાએ કિરામથી અસંભવ છે કે ઝકાત આપવાથી ઈન્કાર કરે.

હું કહું છું અલ્લાહની તૌફીકથી : ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાકની રિવાયત પણ નફલ સદકા પર નસ (દલીલ) નથી. એમાં પણ એ સંભાવના છે કે ઝકાત આપવા પ્રોત્સાહિત કર્યા હોય. આ સિવાય બુખારી શરીફની આ રિવાયતના પ્રમાણે આ પ્રમાણે સ્પષ્ટતા છે : **امر رسول الله** રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ સદકાનો હુકમ આપ્યો.

وَسَلَّمَ مَا يَنْقِمُ ابْنُ جَمِيلٍ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ فَقِيرًا فَأَغْنَاهُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ

મોહતાજ હતો તો અલ્લાહ તથા તેના રસૂલે તેને માલદાર કરી આપ્યો. અને ખાલિદ પર તમે લોકો

وَأَمَّا خَالِدٌ فَإِنَّكُمْ تَظْلِمُونَ خَالِدًا قَدْ احْتَبَسَ أَدْرَاعَهُ وَأَعْتُدَهُ

જુલ્મ કરો છો. તેણે પોતાનાં બખ્તરો અને હથિયાર વગેરે અલ્લાહના માર્ગમાં રોકી રાખેલ છે

فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَأَمَّا الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَعَمُّ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى

અને અબ્બાસ બિન અબ્દુલ મુત્તલિબ, તો એ રસૂલુલ્લાહ ﷺના કાકા છે એ

اللّٰهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هِيَ عَلَيْهِ صَدَقَةٌ وَمِثْلُهَا مَعَهَا ۝

એમના પર સદકો છે અને એની સાથે એના જેટલું અધિક પણ."

(બુખારી ૧/૧૯૮ અઝ્ ઝકાત, મુસ્લિમ, અબૂ દાઊદ, નિસાઈ : ઝકાત, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૩૨૨)

હુઝૂરે અકદસ ﷺનો હુકમ આપ્યા બાદ એ સદકો પણ વાજિબ થઈ ગયો. તેમજ મુસ્નદે ઈમામ અહમદ તથા મુસ્લિમની રિવાયતથી કે એમાં આ પ્રમાણે છે : **بعث عمر رضى الله عنه على الصدقة** "સદકો વસૂલ કરવા માટે હઝરત ઉમરને મોકલ્યા." વાજિબ સદકો જ સમજાય છે.

فقيل منع ابن جميل : આ અર્ઝ કરનારા હઝરત ઉમર ફારૂક જ હતા. ઈબ્ને જમીલ ઘણો જ મુફલિસ હતો. હુઝૂરે અકદસ ﷺએ તેના માટે રોજીમાં વધારાની દુઆ કરી અને બરકતથી તેના માલોમાં દિન પ્રતિ દિન બરકત થતી ગઈ. જ્યાં સુધી તેના મદીના તય્યબહવાળા ઘરના વરંડામાં જાનવરો આવી જતાં ત્યાં સુધી મદીના તય્યબહ રહ્યો અને જમાઅત તથા જુમ્આમાં હાજર થતો રહ્યો. જ્યારે તેના વરંડામાં ગુંજાઈશ ન રહી તો ગામડે રહેવા લાગ્યો. જમાઅતમાં હાજરી છોડી આપી. પ્રારંભમાં જુમ્આમાં હાજર થતો રહ્યો, પછી જુમ્આની પણ હાજરી છોડી આપી અને ઝકાત ઉઘરાવનારને જવાબ આપ્યો કે આ જિઝિયો છે, હું આપીશ નહીં ! પણ હુઝૂરે અકદસ ﷺએ કોઈ રોકટોક ન કરી અને એ જ ખુલફાએ રાશિદીનનો પણ અમલ રહ્યો.

اما خالد : اعتده એ **عتد**નું બહુવચન છે. પોતાની જરૂરિયાતને માટે માણસ જે સામાન જમા રાખે જેમ કે જાનવર, હથિયાર વગેરે. અને એક કૌલ એ છે કે એનો અર્થ ઘોડો થાય છે. આ ઈર્શાદનો મતલબ એ થયો કે ખાલિદના બખ્તરો, ઘોડો, ઊંટ, હથિયાર જેહાદના માટે છે. જે હવાઈજે અસલિયા (જરૂરતના સામાન)માંથી છે એટલા માટે એમના પર ઝકાત ફર્ઝ નથી જે એ માલ પર ફર્ઝ છે જે મૂળ જરૂરતોથી ફાજલ હોય.

اما عباس : અહીં બે શંકાઓ છે : બની હાશિમે ઝકાત લેવી જાઈઝ નથી. તેમજ પોતાની ઝકાત ખૂદ પોતે લેવાથી અદા ન થશે. મુહદ્દિષોએ **فهي عليه صدقة و مثلها معها**ની વિવિધ તાવીલો કરી છે. આ ખાદિમની નજીક સહીહ તાવીલ આ પ્રમાણે છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺને એ ઈખ્તિયાર છે કે જેને ચાહે જે હુકમથી અલગ કરી આપે અને જે ચાહે ફેરફાર કરી આપે. હુઝૂરે અકદસ ﷺએ એ જ અધિકારના હેઠળ હઝરત અબ્બાસ رضی اللہ عنہ ને સદકાથી અલગ કરી આપ્યા, એટલુ જ નહીં, બલ્કે તેમને અતા કરી આપ્યું બલ્કે એના બરાબર અધિક પણ.

એનું દૃષ્ટાંત તે બનાવ છે કે એક સાહબ પર રોઝાનો કફ્ફારો વાજિબ થઈ ગયો. ખિદમતે અકદસમાં હાજર થયા અને મજબૂરી દર્શાવી કે હું ન ગુલામ આઝાદ કરી શકું છું, સતત સાઈઠ રોઝા પણ નથી રાખી શકતો અને ન સાઈઠ ફકીરોને ખાવા ખવડાવી શકુ છું. એ દરમ્યાન એક ઝંબીલ આવી તે એમને અર્પણ કરી દીધી અને હુકમ

ت ٢٧٠ قَالَ ابْنُ إِسْحٰقَ عَنْ اَبِي الزِّنَادِ هِيَ عَلَيْهِ وَمِثْلُهَا مَعَهَا ؏

"અને ઈમામે મગ્ઝી મુહમ્મદ બિન ઈસ્હાક઼ે અબુઝ્ ઝનાદથી રિવાયત કરતાં કહ્યું, **[તઅલીક઼ : ૨૭૦]**

આ તેમના પર છે અને એની સાથે એના બરાબર પણ." (બુખારી ૧/૧૯૮ અઝ્ ઝકાત)

આપ્યો, એને સદક઼ો કરી આપો. તો તેમણે અર્ઝ કરી, શું મારાથી અધિક મોહતાજ પર ?! ફર્માવ્યું, હા ! અર્ઝ કરી, મદીનામાં બંનેવ રણોની વચ્ચે કોઈ ઘર મારા ઘરવાળાઓથી અધિક મોહતાજ નથી ! આ સાંભળીને રસૂલુલ્લાહ ﷺ ખૂબ હસ્યા અને ફર્માવ્યું, તારા બીવી બચ્ચાંને ખવડાવી દે. *(બુખારી ૧/૨૯૫ અસ્સોમ)*

મસાઈલ : આ હદીષથી સાબિત થયું કે જીવન જરૂરી ચીજો પર ઝકાત નથી. એ પણ સાબિત થયું કે મુજાહિદના માટે જેહાદના શસ્ત્રો, સવારી વગેરે હાજતની ચીજોમાંથી છે. હદીષના આ હિસ્સાથી કે ફર્માવ્યું : **فاغناه الله و رسوله** "ઈબ્ને જમીલને અલ્લાહ વ રસૂલે ગની કરી આપ્યો." સાબિત થયું કે **અલ્લાહ ﷻ ની અતા તથા દૈનથી હુઝૂરે અક઼દસ ﷺ પણ જેને ચાહે ગની (માલદાર) કરી આપે. فصدقته عليه** થી સાબિત થયું કે **હુઝૂરે અક઼દસ ﷺ જેને ચાહે જે ફર્ઝથી ચાહે મુક્ત કરી આપે.**

સમજૂતી : ૨૭૦

અહીં રિવાયતો વિવિધ છે એક શોએબ તથા અબ્દુર્રહમાન બિન અબૂ ઝનાદના તરીક઼ાથી. એના શબ્દો તે જ છે જે વર્ણન થયા. એટલે **فهي عليه صدقة ومثلها معها** બીજી ઈમામુલ મગ્ઝી મુહમ્મદ બિન ઈસ્હાક઼ની, તે આ પ્રમાણે છે : **فهي عليه ومثلها معها** "એ તો એમના પર વાજિબ છે અને એની સાથે એના જેટલુ." એના અર્થમાં ઈબ્ને જુરૈજના તરીક઼ાથી પણ મરવી છે. અને એક રિવાયતમાં આ પ્રમાણે છે : **فهي على ومثلها معها** " અબ્બાસ પર જે સદક઼ો વાજિબ છે તે મારા માથે છે અને એની સાથે એના જેટલો પણ."

પ્રથમ રિવાયત એટલે **فهي عليه صدقة**નો જાહેર મતલબ એ જ છે જે અમે બયાન કર્યો. શારેહીન (શરહ કર્તાઓ)એ બીજી તાવીલ એ કરી છે કે જે સદક઼ો એમના પર વાજિબ છે તે તો એમના માથે છે જ એની સાથે એના જેટલો અધિક પણ છે. એટલે કે તે આ સદક઼ો તો આપશે જ પણ એના બરાબર અધિક પણ આપશે, એટલા માટે કે તે બખીલ, કંજૂસ નથી.

બીજી રિવાયત એટલે **عليه هي**માં પણ બંને સંભાવનાઓ લાગુ થઈ શકે છે. ત્રીજી રિવાયત એટલે **فهي على** એનો મતલબ એ છે કે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺએ પ્રેમભાવથી પોતાના કાકાના માથે જે ઝકાત વાજિબ હતી તેને પોતાના જિમ્મે લઈ લીધી, તે પણ તેમની સુસ્તીના બદલામાં બમણી.

ઈમામ મુહમ્મદ બિન ઈસ્હાક઼ : ઈમામ બુખારીએ ઈમામે મગાઝી મુહમ્મદ બિન ઈસ્હાક઼નો ક઼ૌલ તહક઼ીક઼ના સેગા (સૂચક) "ક઼ાલ"ની સાથે વર્ણવીને તેને પોતાની આ સહીહમાં લીધો. એ એની દલીલ છે કે તે ષિક઼હ છે એનાથી દેવબંદીઓ અને તે લોકોએ પોતાની સુધારણા કરી લેવી જોઈએ જેઓ મુજદ્દિદે આ'ઝમ આ'લા હઝરત ઈમામ અહમદ રઝા رضی اللہ عنہ ની અદાવતમાં તેમને ઝઈફ કહે છે. ભાગ–૩ બાબુલ અઝાનમાં આ ચર્ચા વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન થઈ ચૂકી છે.

حديث ૮૬૫ عَنْ اَبِىْ سَعِيْدِ نِ الْخُدْرِيِّ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ اُنَاسًا

"હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે અન્સારના અમુક લોકોએ [હદીષ : ૮૬૫]

مِّنَ الْاَنْصَارِ سَاَلُوْا رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاَ

રસૂલુલ્લાહ ﷺ થી સવાલ કર્યો તો તેમને અર્પણ કર્યું. ફરી સવાલ કર્યો તો ફરી આપ્યું, ત્યાં સુધી કે હુઝૂર

عْطَاهُمْ ثُمَّ سَاَلُوْهُ فَاَعْطَاهُمْ حَتّٰى نَفِدَ مَا عِنْدَهٗ فَقَالَ مَا يَكُوْنُ

પાસે જે કાંઈ હતું સૌ ખત્મ થઈ ગયું. તો ફર્માવ્યું, મારી પાસે કાંઈ પણ માલ હશે તો તમારાથી બચાવીને

عِنْدِىْ مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ اَدَّخِرَهٗ عَنْكُمْ وَمَنْ يَّسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللّٰهُ وَمَنْ

રાખીશ નહીં. અને જે માગવાથી બચશે તેને અલ્લાહ બચાવશે. અને જે બેપરવા રહેશે તેને અલ્લાહ ગની

يَّسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللّٰهُ وَمَنْ يَّتَصَبَّرْ يُصَبِّرْهُ اللّٰهُ وَمَا اُعْطِىَ اَحَدٌ

કરી આપશે, અને જે સબ્ર અપનાવશે અલ્લાહ તેને સબ્ર આપશે અને કોઈને કોઈ બખ્શિશ સબ્રથી બેહતર

عَطَآءً خَيْرًا وَّاَوْسَعَ مِنَ الصَّبْرِ - ع ه

અને અધિક વિશાળ નથી મળી."

(બુખારી ૧/૧૯૮ અઝ્ ઝકાત, ૨/૯૫૮ અર્રિકા़ક़, મુસ્લિમ, અબૂ દાઊદ, નિસાઈ–ઝકાત અર્રિકા़ક़)

حديث ૮૬૬ عَنْ اَبِىْ هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૮૬૬]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَالَّذِىْ نَفْسِىْ بِيَدِهٖ لَاَنْ يَّاْخُذَ اَحَدُكُمْ

ક़સમ છે તે જાતની જેના ક़બજામાં મારી જાન છે કે તમારું તમારી રસ્સી લઈને તમારી પીઠ પર લાકડીઓ

حَبْلَهٗ فَيَحْتَطِبَ عَلٰى ظَهْرِهٖ خَيْرٌ لَّهٗ مِنْ اَنْ يَّاْتِىَ رَجُلًا فَيَسْاَلُهٗ

લાદીને લાવવું એનાથી બેહતર છે કે કોઈની પાસે જાય અને તેનાથી સવાલ કરે,

સમજૂતી : ૮૬૫

કિતાબુર્રિકા़ક़માં થોડાક સરખા ફેરફાર સાથે આ પ્રમાણે છે : એમાંથી જે કોઈએ હુઝૂરે અક़દસ ﷺ થી કાંઈ માગ્યું તો તેને અતા ફર્માવ્યું. અહીંની રિવાયતનો પણ એ જ અર્થ છે, અલબત્ત એટલુ અધિક છે કે એ અન્સારે કિરામે એકવાર સવાલ કર્યો અને તેમને આપ્યું પછી બીજીવાર સવાલ કર્યો તો પણ અતા ફર્માવ્યું. છેવટના શબ્દો આ પ્રમાણે છે : સબ્રથી બેહતર અને અધિક વિશાળ બેહતરી કદી કોઈને નથી આપવામાં આવી.

أَعْطَاهُ أَوْ مَنَعَهُ ؕ

તે આપે અથવા ના પાડે." (બુખારી ૧/૧૯૯ અઝ્ ઝકાત, ૧/૨૭૮ અલ્બુયૂઅ, ૧/૩૧૯ અલ્ મસાક઼ાત, નિસાઈ–ઝકાત)

حديث ૮૬૭ عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ

હઝરત ઝુબૈર બિન અવામ رضی اللہ عنہ એ નબી ﷺ થી રિવાયત કરી કે ફર્માવ્યું કે તમે [હદીષ : ૮૬૭]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَأَنْ يَّأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ فَيَأْتِيَ

તમારી રસ્સી લો અને પોતાની પીઠ પર લાકડીનો ભારો લાદીને લાવો અને

بِحُزْمَةِ حَطَبٍ عَلٰى ظَهْرِهِ فَيَبِيْعَهَا فَيَكُفَّ اللّٰهُ بِهَا وَجْهَهُ خَيْرٌ لَّهُ

એને વેચો જેના લીધે અલ્લાહ એની આબરૂ બચાવી લે બેહતર છે એનાથી કે લોકોથી માગે,

مِنْ أَنْ يَّسْأَلَ النَّاسَ أَعْطَوْهُ أَوْ مَنَعُوْهُ ؕ

તેને આપે કે ન આપે." (બુખારી ૧/૧૯૯ અઝ્ ઝકાત, ૧/૨૭૮ અલ બુયૂઅ, ૧/૩૧૯ અલ્મસાક઼ાત)

حديث ૮૬૮ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ وَسَعِيْدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّ حَكِيْمَ بْنَ

"હઝરત ઉરવા અને હઝરત સઈદ બિન મુસય્યબથી રિવાયત છે કે હઝરત [હદીષ : ૮૬૮]

حِزَامٍ قَالَ سَأَلْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَعْطَانِيْ

હકીમ બિન હિઝામ رضی اللہ عنہ એ બતાવ્યું કે મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ થી માગ્યું તો મને અતા કર્યું, ફરી માગ્યું તો

ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِيْ ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِيْ ثُمَّ قَالَ يَا حَكِيْمُ إِنَّ هٰذَا

ફરી આપ્યું. ત્યારબાદ ફરી માગ્યુ તો આપ્યુ, એના પછી ફર્માવ્યું, હે હકીમ ! બેશક ! આ માલ હર્યોભર્યો

સમજૂતી : ૮૬૭

ખુદ્દારી, સ્વમાન એ ઈન્સાનનો ઘણો જ મહાન કમાલ છે. આ બંનેવ હદીષોમાં તેની ઉચ્ચ કક્ષાએ તા'લીમ આપવામાં આવી છે. જંગલથી લાકડીઓ કાપીને વીણી લાવવી, પીઠ અથવા માથા પર લાદીને વેચવી જાહેરી રીતે ઝિલ્લતનું કામ છે પણ સવાલ કરવો એ એનાથી વધુ બેઈજ્જતીનું કામ છે. પ્રથમ સ્થિતિમાં કોઈ એ ટીકા નથી કરી શકતુ કે તમે ભીખ માંગનાર હતા કે મેં અથવા મારા બાપે તમને આ આપ્યું આ આપ્યું.

સમજૂતી : ૮૬૮ أرزأ નો અર્થ હાંસલ કરવું. કેમ કરવું છે ارزاء નો અર્થ છે : હું કોઈનો માલ લઈને તેના માલને ઓછો કરીશ નહીં, એટલે સ્વીકારીશ નહીં.

આ હદીષથી જાણવા મળ્યું કે સુલ્તાનને સવાલ કરવો શરમની વાત નથી, સાઈલ જ્યારે માંગવામાં અતિશ્યોક્તિ કરે તો તેને મના કરી દેવું જોઈએ. કોઈએ જરૂરતના સમયે સવાલ કર્યો તો તેની જરૂરત પૂરી કર્યા

الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ فَمَنْ اَخَذَهُ بِسَخَاوَةِ نَفْسٍ بُوْرِكَ لَهُ فِيْهِ وَمَنْ

અને મીઠો છે જે એને સબ્ર સાથે લે તો મુબારક છે અને જે લાલચની સાથે લે તેને મુબારક નથી, આ તે

اَخَذَهُ بِاِشْرَافِ نَفْسٍ لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيْهِ وَكَانَ كَالَّذِيْ يَاْكُلُ وَلَا

શખ્સની જેમ છે જે ખાય છે અને ધરાતો નથી. ઉપરનો હાથ નીચેવાળા કરતાં બેહતર છે. હકીમે કહ્યું, મેં અર્ઝ

يَشْبَعُ الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِّنَ الْيَدِ السُّفْلٰى قَالَ حَكِيْمٌ فَقُلْتُ يَا رَسُوْلَ

કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! ક઼સમ છે એ જાતની જેણે હુઝૂરને હક્ક઼ની સાથે મોકલ્યા છે, જ્યાં સુધી જીવતો રહીશ

اللّٰهِ وَالَّذِيْ بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَا اَرْزَاُ اَحَدًا بَعْدَكَ شَيْئًا حَتّٰى اُفَارِقَ

કોઈનું આપેલુ સ્વીકારીશ નહીં. અબૂબક્ર, હકીમને આપવા માટે બોલાવતા તે

الدُّنْيَا فَكَانَ اَبُوْ بَكْرٍ يَّدْعُوْ حَكِيْمًا اِلَى الْعَطَاءِ فَيَاْبٰى اَنْ يَّقْبَلَهُ مِنْهُ

એને સ્વીકારવાથી ઈન્કાર કરી આપતા. પછી ઉમરે બોલાવ્યા કે એમને કાંઈ આપીએ તો

ثُمَّ اِنَّ عُمَرَ دَعَاهُ لِيُعْطِيَهُ فَاَبٰى اَنْ يَّقْبَلَ مِنْهُ شَيْئًا فَقَالَ عُمَرُ

ઈન્કાર કરી આપ્યો. એના પર ઉમરે કહ્યું, હે મુસલમાનોની જમાઅત ! હું હકીમ પર

اِنِّيْ اُشْهِدُكُمْ يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِيْنَ عَلٰى حَكِيْمٍ اَنِّيْ اَعْرِضُ عَلَيْهِ

તમને લોકોને ગવાહ બનાવું છું કે માલે ગનીમતમાંથી તેમનો જે હક્ક઼ છે હું તેમના સમક્ષ

حَقَّهُ مِنْ هٰذَا الْفَيْءِ فَيَاْبٰى اَنْ يَّاْخُذَهُ فَلَمْ يَرْزَاْ حَكِيْمٌ اَحَدًا

રજૂ કરું છું તે લેવાથી ઈન્કાર કરે છે. રસૂલુલ્લાહ ﷺ પછી

مِّنَ النَّاسِ بَعْدَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتّٰى تُوُفِّيَ

હકીમે કોઈનું આપેલુ ન લીધું ત્યાં સુધી કે તે વફાત પામ્યા.''

(બુખારી ૧/૧૯૯ ઝકાત, ૧/૩૮૪ વસાયા, ૧/૪૪૪ જેહાદ, ૨/૯૫૩ અર્રિક઼ાક,
મુસ્લિમ–ઝકાત, તિર્મિઝી–ઝુહ્દ, નિસાઈ–ઝકાત–રિક઼ાક઼)

બાદ તેને નસીહત ન કરે, નહીં તો એ નસીહતને એવી ધારશે કે આ આપવા નથી માંગતો. હુઝૂરે અક઼દસ ﷺએ એની ઈજાઝત આપી હતી કે **લાલચ વિના જે માલ મળે તેને લઈ લેવામાં આવે.** પણ હઝરત હકીમ બિન હિઝામ رضی اللہ عنہ એ હઝરત સિદ્દીક઼ે અકબર તથા ફારૂક઼ે આ'ઝમ رضی اللہ عنہما નું આપવુ ન સ્વીકાર્યું. એ એમની ઉચ્ચ કક્ષાની કમાલના દરજાની બેનિયાઝી હતી. એની બરકત એ થઈ કે એમનો જ્યારે વિસાલ થયો તો સૌથી વિશેષ માલદાર હતા.

حديث ٨٦٩ اَنَّ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہ એ કહ્યું, મેં હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ થી સાંભળ્યું તે [હદીષ : ૮૬૯]

عُمَرَ يَقُوْلُ كَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْطِيْنِي الْعَطَاءَ

ફર્માવતા હતા કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ મને કાંઈ આપતા તો હું અર્ઝ કરતો, એને અતા કરો જે મારાથી પણ વધુ

فَأَقُوْلُ اَعْطِهٖ مَنْ هُوَ اَفْقَرُ اِلَيْهِ مِنِّيْ فَقَالَ خُذْهُ اِذَا جَاءَكَ مِنْ هٰذَا

જરૂરતમંદ છે. તો ફર્માવ્યું, લઈ લો ! આ માલમાંથી કાંઈક તમારી પાસે એ રીતે આવે કે તમે કાંઈ લાલચ ન

الْمَالِ شَيْءٌ وَاَنْتَ غَيْرُ مُشْرِفٍ وَّلَا سَائِلٍ فَخُذْهُ وَمَا لَا فَلَا تُتْبِعْهُ نَفْسَكَ

રાખો અને ન માંગો તો લઈ લો. અને જે આ રીતે ન આવે તો તેની પાછળ ન પડો."

(બુખારી ૧/૧૯૯ ઝકાત, ૨/૧૦૬૧ અલ્અહકામ, મુસ્લિમ–નિસાઈ–ઝકાત)

حديث ٨٧٠ سَمِعْتُ حَمْزَةَ بْنَ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ

"હમ્ઝા બિન અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમરે કહ્યું, મેં હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہ થી [હદીષ : ૮૭૦]

اللّٰهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

સાંભળ્યું કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, માણસ લોકોથી ભીખ માગતો રહેશે ત્યાં સુધી કે કયામતના દિવસે આવશે

સમજૂતી : ૮૬૯

કિતાબુલ અહકામમાં એક લાંબી હદીષના હેઠળ આ પ્રમાણે છે : રસૂલુલ્લાહ ﷺ મને કાંઈક આપ્યા કરતા હતા તો હું અર્ઝ કરતો હતો કે જે એનો મારાથી વધુ હાજતમંદ હોય તેને અર્પણ કરો. ત્યાં સુધી કે એકવાર મને થોડોક માલ અતા કર્યો. બાદમાં મેં તે જ અર્ઝ કર્યું તો ફર્માવ્યું, લઈ લો ! તમારી પાસે રાખો અને સદકો કરો. જ્યારે આ માલ તારી પાસે આવે.....છેવટ સુધી.

મશાઈખે એઝામનો ઈર્શાદ છે : **તમઅ (લાલચ) ન કર, મના ન કર, જમા ન કર.** આ હદીષથી માલૂમ થયું કે વિના લાલચ તથા વિના સવાલે કોઈ કાંઈ આપે તો એ ઝુહદની વિરુદ્ધ નથી. મશાઈખે એઝામનો બંનેવ તરીકાઓ પર અમલ રહ્યો. અમુકે હઝરત હકીમ બિન હિઝામ رضی اللہ عنہ ના તરીકાને અપનાવ્યો અને અમુકે આ હદીષ પર અમલ કર્યો. અમુકે બંનેવ તરીકાઓ પર. એ રીતે કે સુલ્તાનો, હાકિમોની ભેટ રદ કરી આપી અને મુખ્લિસો ફકીરોની કબૂલ કરી. મેં સૈયદી સનદી હુઝૂર મુફતીએ આ'ઝમે હિંદ હઝરત મુસ્તફારઝાખાં رحمۃ اللہ علیہ ને જોયા કે કદી કદી રઈસોની નઝરો (નઝરાણાં) આગ્રહ છતાં રદ કરી દેતા અને ફકીરોની થોડીક નઝર, ત્યાં સુધી કે ચાર આના સુદ્ધાં કબૂલ કરી લેતા. *(બુખારી, ૧/૧૯૯–ઝકાત, મુસ્લિમ, નિસાઈ–ઝકાત)*

સમજૂતી : ૮૭૦ **مزعة لحم** : એનો અર્થ ટુકડો છે. કહેવામાં આવે છે કે **مزعت اللحم قطعته قطعه قطعة** મેં ગોશ્તને બોટી બોટી કરી આપ્યો. મતલબ એ છે કે **કયામતના દિવસે તેના ચહેરા પર તદ્દન ગોશ્ત હશે નહીં, કેવળ હાડકુ હશે. સૂરજની નજીક હોવાના કારણે તેને સખત**

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا يَزَالُ الرَّجُلُ يُسَالُ النَّاسَ حَتّٰى يَاتِيَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

અને તેના ચહેરા પર ગોશતનો કોઈ ટુકડો ન રહેશે. અને કહ્યું,

وَلَيْسَ فِيْ وَجْهِهٖ مُزْعَةُ لَحْمٍ وَقَالَ اِنَّ الشَّمْسَ تَدْنُوْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

ક़યામતના દિવસે સૂરજ નજીક હશે ત્યાં સુધી કે પરસેવો અડધા કાન સુધી પહોંચી જશે.

حَتّٰى يَبْلُغَ الْعَرَقُ نِصْفَ الْاُذُنِ فَبَيْنَمَا هُمْ كَذٰلِكَ اسْتَغَاثُوْا

લોકો એ જ હાલતમાં હશે અને હઝરત આદમ પછી હઝરત મૂસા પછી

بِاٰدَمَ ثُمَّ بِمُوْسٰى ثُمَّ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

હઝરત મુહમ્મદ ﷺથી મદદ ચાહશે. તો હુઝૂર શફાઅત ફર્માવશે કે

وَزَادَ عَبْدُ اللّٰهِ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ اَبِيْ جَعْفَرٍ

મખ્લૂક़નો ફૈસલો કરવામાં આવે. ત્યાં સુધી કે જન્નતના દરવાજાની ઝંજીર પકડી લેશે.

فَيَشْفَعُ لِيُقْضٰى بَيْنَ الْخَلْقِ فَيَمْشِيْ حَتّٰى يَاْخُذَ بِحَلْقَةِ الْبَابِ فَيَوْمَئِذٍ

તે દિવસે અલ્લાહ તેમને મક़ામે મહમૂદ પર બિરાજમાન કરશે કે

يَّبْعَثُهُ اللّٰهُ تَعَالٰى مَقَامًا مَّحْمُوْدًا يَّحْمَدُهٗ اَهْلُ الْجَمْعِ كُلُّهُمْ ع

એ મજમાના સર્વ લોકો તેમની પ્રશંસા કરશે."

તકલીફ થશે. અને **આ વિના જરૂરતે સવાલ કરવાની સજા** છે.

حتى يبلغ العرق الخ : મુસ્લિમ (૨/૩૮૪)માં એની વિગત આ પ્રમાણે છે : સૂરજ નજીક કરવામાં આવશે ત્યાં સુધી કે એક મીલના અંતરે હશે. આ હદીષના રાવી સુલૈમ બિન આમિર તાબઈ કહે છે કે હું નથી જાણતો કે આ મીલથી માઈલનું અંતર મુરાદ છે કે સુરમાની સળી. પોતાના અમલોના પ્રમાણે લોકો પરસેવામાં હશે. પરસેવો કોઈની ઘૂંટીઓ સુધી હશે, કોઈના ઘૂંટણો સુધી, કોઈની કમર સુધી, કોઈની છાતી સુધી, કોઈના ગળા સુધી, અને કાફિરના તો મોઢા સુધી ચઢીને લગામની જેમ થઈ જશે જેમાં તે ડબૂકિયાં ખાતો રહેશે.

استغاثوا بآدم : અહીં ટૂંકાણમાં છે. કિતાબુર્રિક़ાક़ (૨/૯૭૧)માં એ તફસીલ છે કે હઝરત આદમ પછી હઝરત નૂહ પછી હઝરત ઈબ્રાહીમ પછી હઝરત મૂસા પછી હઝરત ઈસા عليهم السلام ની પાસે આવશે પછી તેમના માર્ગદર્શન પર શફીએ આ'ઝમ ﷺની ખિદમતમાં હાજર થશે, વગેરે વગેરે.

وزاد عبدالله એની પણ સંભાવના છે કે આ હિસ્સો તઅલીક़ હોય કેમ કે ઈમામ બુખારીએ કેવળ *"ઝાદ અબ્દુલ્લાહ"* કહ્યું છે, *"ઝાદની"* નથી કહ્યું. આ અબ્દુલ્લાહ બિન સાલેહ ઈમામ લૈષ બિન સઅદના કાતિબ છે. ઈમામ અબ્દુલ્લાહ હાકિમે કહ્યું કે ઈમામ બુખારીએ અબ્દુલ્લાહ બિન સાલેહ કાતિબ લૈષની કોઈ હદીષે સહીહ તામ મુસ્તક़િલ પોતાની સહીહમાં નથી લખી. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું એવું નથી તેમની તામ મુસ્તક़િલ

حديث ٨٧١ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ

''હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ નબી ﷺથી રિવાયત કરે છે કે ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૮૭૧]

تَعَالَىٰ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالَىٰ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَيْسَ الْمِسْكِينُ

મિસ્કીન તે નથી જેને લુકમા બે લુકમા દર બદર ફેરવે. હા !

الَّذِي تَرُدُّهُ الْأُكْلَةُ وَالْأُكْلَتَانِ وَلٰكِنَّ الْمِسْكِينَ الَّذِي لَيْسَ لَهُ غِنًى وَّ

મિસ્કીન તે છે જેને હાજત હોય અને શરમ કરે અને લોકોને વળગીને માગે નહીં.''

يَسْتَحِي أَوْلَا يَسْأَلُ النَّاسَ إِلْحَافًا ه

(બુખારી ૧/૧૯૯ ઝકાત, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ, ઝકાત, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૪૫૭)

حديث ٨٧٢ حَدَّثَنِي كَاتِبُ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ كَتَبَ مُعَاوِيَةُ إِلَى الْمُغِيرَةِ بْنِ

'હઝરત મુગીરા બિન શઅબા رضی اللہ عنہ ના કાતિબે કહ્યું કે મુઆવિયાએ મુગીરા બિન [હદીષ : ૮૭૨]

હદીષ લીધી છે પણ તદલીસના કારણે નિસ્બત છોડીને કેવળ અબ્દુલ્લાહ કહીને લીધી છે. એમના બારામાં કલામ છે. ઈબ્ને અદીએ કહ્યું કે એ સકીમુલ હદીષ છે.

فيشفع ليقضى : કયામતનો દિવસ પચાસ હજાર વરસનો હશે. કયામતનો એક દિવસ દુનિયાના પચાસ હજાર વરસોના બરાબર હશે. અડધા દિવસ સુધી લોકો હેરાન પરેશાન રહેશે. પછી આપસમાં મશ્વરાથી લોકો હઝરત આદમ عليه السلام ની પાસે જશે. અને છેવટે હુઝૂરે અકદસ ﷺની ખિદમતે અકદસમાં હાજર થશે અને હુઝૂર બારગાહે અકદસ (ખુદાની બારગાહ)માં અર્ઝ વિનવણી કરીને હિસાબ શરૂ કરાવશે. આ *શફાઅતે ઉઝમા* છે જે સર્વ મેહશરવાળાઓ માટે હશે ત્યાં સુધી કે કાફિર માટે પણ, જેનાથી પ્રભાવિત થઈ સર્વ મહેશરવાળાઓ આપની પ્રશંસા તથા વખાણ કરશે. આ જ મકામે મહમૂદ છે.

પ્રકરણથી સામ્યતા : અહીં પ્રકરણનો વિષય છે. જે લોકોથી માલ અધિક હાંસલ કરવા સવાલ કરે. જાહેર છે કે જરૂરતના સમયે સવાલ કરવો જાઈઝ અને મુબાહ છે, એના પર સજાનો કોઈ સવાલ જ નથી. જેથી માનવુ પડશે કે ચેતવણી તે લોકો માટે છે જેઓ વિના જરૂરતે સવાલ કરે છે. એટલે કે તેમની પાસે જરૂરત પૂરતો માલ છે છતાં પણ માગે છે. તો આ માગવુ માલને વધારવા માટે છે.

સમજૂતી : ૮૭૧ **ليس المسكين** : એનાથી મુરાદ ધંધાદારી ભીખારીઓ છે. મતલબ એ છે કે હકીકી મિસ્કીન ભીખ માંગનારો ભીખારી નથી, એટલા માટે કે તે માગી માગીને માલ ભેગો કરે છે. હકીકી મિસ્કીન તે છે જેની પાસે કાંઈ પણ નથી છતાં પણ કોઈની પાસે સવાલ નથી કરતો અથવા જરૂરત પૂરતો સવાલ કરે પણ છે તો એ ભીખારીઓ જેમ જીદ તથા આગ્રહની સાથે નહીં કે જ્યાં સુધી કાંઈ ન મળે પીછો ન છોડે.

સમજૂતી : ૮૭૨ **قيل وقال** : જાહેરી રીતે આ બંનેવ કર્મ ભૂતકાળ (માજી) છે. પ્રથમ : મજહૂલ, બીજુ : મઅરૂફ. મસ્દર પણ હોઈ શકે છે. કહેવામાં આવે છે : **قال قولا و قيلا و قالا** અને ઈસ્મ પણ હોઈ શકે છે. ઈબ્નુસ્સકીતે એને અગ્રતા આપી. એનાથી મુરાદ ''લા યઅની'' એટલે ફાયદા વિનાની વાતો કરવી અથવા જે

شُعْبَةَ اَنِ اكْتُبْ اِلَيَّ بِشَيْءٍ سَمِعْتَهٗ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

શઅબાને લખ્યું કે નબી ﷺથી જે સાંભળ્યું છે કાંઈક મારી પાસેથી લખો તો તેમણે લખ્યું, મેં નબી ﷺને

فَكَتَبَ اِلَيْهِ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ

સાંભળ્યા કે ફર્માવતા હતા, અલ્લાહ ﷻને ત્રણ વાતો નાપસંદ છે. ફીલો ફાલ (નિરર્થક વાતો)

اِنَّ اللّٰهَ كَرِهَ لَكُمْ ثَلَاثًا قِيْلَ وَقَالَ وَاِضَاعَةَ الْمَالِ وَكَثْرَةَ السُّوَالِ ؕ

તથા માલને વેડફવું અને પુષ્કળ પ્રમાણમાં સવાલ કરવા." (બુખારી ૧/ ૧૯૯ ઝકાત)

حديث ٨٧٣ عَنْ اَبِيْهِ عَنْ صَالِحٍ عَنْ اِسْمَاعِيْلَ بْنِ مُحَمَّدٍ اَنَّهٗ قَالَ سَمِعْتُ

"યાકૂબ બિન ઈબ્રાહીમ પોતાના પિતા ઈબ્રાહીમથી તે સાલેહથી તે ઈસ્માઈલ **[હદીષ : ૮૭૩]**

اَبِيْ يُحَدِّثُ هٰذَا فَقَالَ فِيْ حَدِيْثِهٖ فَضَرَبَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

બિન મુહમ્મદ બિન સઅદથી રિવાયત કરે છે કે તેમણે (ઈસ્માઈલ બિન મુહમ્મદે) કહ્યું, મેં મારા બાપ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهٖ فَجَمَعَ بَيْنَ عُنُقِيْ وَكَتِفِيْ ثُمَّ قَالَ اَقْبِلْ

(મુહમ્મદ)થી સાંભળ્યું, તે હદીષ બયાન કરતા હતા. પોતાની એ હદીષમાં આ પ્રમાણે કહ્યું કે રસૂલુલ્લાહ

વાતોનું સહીહ હોવું યકીની ન હોય એને ફેલાવવી, મુરાદ છે.

واضاعة المال : માલને વેડફવાની અગણિત સ્થિતિઓ છે. તેની રક્ષા ન કરવી, માલ વધારવાની કોશિશ ન કરવી, જે હાજર છે તેને બેઠા બેઠા ખાવુ, ફુજૂલખર્ચી કરવી, ગુનાહોમાં ખર્ચ કરવો, હૈસિયતથી વધુ બખ્શિશો રજૂ કરવી, ફાયદાકારક ચીજોને ફેંકી દેવી, વગેરે વગેરે.

وكثرة السوال- : આ આમ છે દરેક પ્રકારના સવાલને માટે. માલનો સવાલ કરવો હોય કે ઈલ્મી. ઈલ્મી સવાલની બે સ્થિતિઓ છે. પ્રથમ તે વાતો જેના પર એતેકાદ રાખવો (માનવી) અથવા અમલ કરવો ફર્ઝ કે વાજિબ કે સુન્નત કે મુસ્તહબ છે અથવા મના છે. તેના બારામાં સવાલ પણ ફર્ઝ કે વાજિબ કે સુન્નત અથવા મુસ્તહબ થશે. બીજી તે વાતો જેને જાણવાના માટે આપણે બંધાયેલ નથી, જેમ કે હઝરત આદમે જન્નતમાં સૌ પ્રથમ શું ખાધુ હતુ, દુનિયામાં આવીને સૌ પ્રથમ શું ખાધુ, હઝરત હવ્વાથી મુલાકાત થઈ તો સૌ પ્રથમ શું વાત થઈ, હઝરત ઈસ્માઈલના ફિદિયાના ગોશ્તનુ શું થયું, ઝુલ્કરનૈન નબી હતા કે નહીં.....વગેરે વગેરે, એ મના છે અને એ જ પુષ્કળ સવાલોમાં સામેલ છે.

એ જ પ્રમાણે માણસની અંગત અને કારોબારની વિગતના ગૈરજરૂરી સવાલો પણ એ જ પ્રકારમાંથી છે. યાદ રાખશો કે કદી કદી સવાલ વાજિબ હોય છે. દા.ત. ખાવા માટે કાંઈ નથી અને જાન જવાનો અંદેશો છે તો જાન બચાવવાના માટે સવાલ વાજિબ છે, કેમ કે જાન બચાવવી ફર્ઝ છે.

સમજૂતી : ૮૭૩ આ ભાગ : ૧, પેજ : ૨૮૨ પર વર્ણન થયેલી હદીષ : ૨૬નો મધ્યમ ભાગ છે, જેનો વિષય એ છે કે હઝરત સઅદ બિન વક્કાસ رضی اللہ عنہ કહે છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ એક ગિરોહને આપ્યું અને એક

اَىْ سَعْدُ اِنِّىْ لَاُعْطِى الرَّجُلَ عه

ﷺએ પોતાના દસ્તે મુબારકથી મારી ગરદન તથા ખભાની વચ્ચે હાથ માર્યો અને ફર્માવ્યું,

હે સઅદ ! ધ્યાન આપ ! હું એક શખ્સને આપુ છું." (બુખારી ૧/૨૦૦ ઝકાત)

એવા શખ્સને કાંઈ ન આપ્યું જે મારી દૃષ્ટિએ સૌથી સારો હતો. મેં ત્રણવાર ખિદમતમાં અર્ઝ કરી તો ફર્માવ્યું, એકને આપુ છું જ્યારે બીજો મને અધિક પ્યારો હોય છે, એ અંદેશાના કારણે કે ક્યાંક અલ્લાહ તેને મોઢાભેર જહન્નમાં ન નાખી દે. એટલે કે કેટલાક લોકો એવા હોય છે કે હજી ઈમાન એમના દિલોમાં જામતુ નથી તો તેમના દિલને ખુશ કરવા માટે આપુ છું જેથી તેઓ સાચા મો'મિન થઈ જાય. અને જેમને નથી આપતો તે ઈમાનમાં મજબૂત હોય છે. તેને કાંઈ આપવામાં આવે કે ન આપવામાં આવે તો પણ તે અડગ રહેશે.

શંકા તથા જવાબ : મુહમ્મદ બિન સઅદ رضی اللہ عنہ રસૂલુલ્લાહ ﷺથી રિવાયત કરી રહ્યા છે. જ્યારે કે મુહમ્મદ બિન સઅદે રસૂલુલ્લાહ ﷺને જોયા નથી. એના લીધે આ રિવાયત મુરસલ થઈ. અલ્લામા અયનીએ એ જવાબ આપ્યો કે આ રિવાયતમાં "હાઝા"નો ઈશારો એના પહેલાં વર્ણન થયેલ હદીષે સઅદની તરફ છે જેમાં સ્પષ્ટતા છે કે હઝરત સઅદ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ એક ગિરોહને આપ્યું. હવે એ મુરસલ ન રહી મુત્તસિલ થઈ ગઈ.

قال ابو عبدالله فكبكبوا قلبوا ـ مكبا اكب الرجل اذا كان فعله غير واقع على احدٍ فاذا رقع الفعل قلت كبه الله لوجهه وكببتُهُ انا

અબૂ અબ્દુલ્લાહે કહ્યું, **فكبكبوا**નો અર્થ **قلبوا** થાય છે. **مكبا (اكب)**થી છે. **اكب الرجل**એ વખતે કહેવામાં આવે છે જ્યારે એનો ફેઅલ કોઈના પર વાકેઅ ન થાય, જ્યારે વાકેઅ થાય તો તમે આવુ કહેશો. *(બુખારી ૧/૨૦૦ ઝકાત)*

સમજૂતી : હદીષમાં આવ્યું હતું : **ان يكبه الله فى النار على وجهه** "કે ક્યાંક અલ્લાહ તેને મોઢાંભેર જહન્નમમાં ન નાખી દે." આદત પ્રમાણે ઈમામ બુખારી رحمۃ اللہ علیہ એ એના મુનાસિબ કુર્આનમાં આવેલ બે શબ્દોની તફસીર કરી છે, એક **كبكبوا** છે. સૂરએ શુઅરા, આયત–૯૪માં ફર્માવ્યું, **فَكُبْكِبُوْا فِيها هُمْ وَالْغَاوُنَ** "તો જહન્નમમાં તે તથા તમામ ગુમરાહ ઊંધા મોઢે નાખી દેવામાં આવશે." બીજો **مكبًا** છે. સૂરએ મુલ્ક આયત ૨૦માં ફર્માવ્યું, **افمن يمشى مكبا على وجهه اهدىٰ امن يمشى سويا على صراط مستقيم** "શું જે ઊંધો મોઢાભેર ચાલે અધિક રાહ પર છે કે જે સીધો સીધા માર્ગે ચાલે." **كَبَّ** તે અમુક કામોમાં (અફઆલ)થી છે જે મુજર્રદમાં મુતઅદ્દી છે અને બાબે ઈફઆલમાં લાઝિમ. **كبكبوا** મુજર્રદ છે. એનો અર્થ છે, મોઢાભેર જહન્નમમાં નાખવામાં આવ્યા. **مكبا** બાબે ઈફઆલનુ ઈસ્મે ફાઈલ છે. એનો અર્થ છે : ઊંધા થઈને.

ઈમામ બુખારીએ જ્યારે "એનો ફેઅલ કોઈના ઉપર વાકેઅ ન થાય"થી લાઝિમની તાબીર કરી છે અને "જ્યારે કોઈના પર વાકેઅ થાય"થી મુતઅદ્દીની.

كَبَّ اَكَبَّના જેવા અમુક આ અફઆલ પણ છે :–

حَجَمَ ـ اَحْجَمَ ـ نَسَلَ ـ اَنْسَلَّ ـ مَرَىٰ ـ اَمْرَىٰ ـ نَزَفَ ـ اَنْزَفَ ـ نَشَقَ ـ اَنْشَقَ ـ قَشَعَ ـ اَقْشَعَ ـــ "અબૂ અબ્દુલ્લાહ ઈમામ **قَالَ اَبُوْ عَبْدِاللّٰهِ صَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ هُوَ اَكْبَرُ مِنَ الزُّهْرِى وَهُوَ قد اَدْرَكَ اِبْنَ عُمَرَ** બુખારીએ કહ્યું, સાલેહ બિન કૈસાન, ઝુહરી કરતાં ઉમરમાં મોટા છે તેમણે ઈબ્ને ઉમરને પામ્યા એટલે હદીષ સાંભળી."

સમજૂતી : ઈમામ બુખારી એવું બતાવવા ચાહે છે કે સાલેહ બિન કૈસાન ઈમામ ઝુહરીથી ઉમરમાં મોટા છે. સાલેહ બિન કૈસાને હઝરત ઈબ્ને ઉમરથી હદીષ સાંભળી છે. ઈમામ ઝુહરીથી ઉલ્ટુ કે એમના બારામાં

حديث ૮૭૪ عَنْ اَبِىْ هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૮૭૪]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَيْسَ الْمِسْكِيْنُ الَّذِىْ يَطُوْفُ عَلَى النَّاسِ

તે મિસ્કીન નથી જે લોકો પર ઘુમતો રહે છે. લુકમા બે લુકમા, એક બે ખજૂરો તેને દરવાજે દરવાજે ફેરવે છે.

تَرُدُّهُ اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ وَالتَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَلٰكِنَّ الْمِسْكِيْنَ

હા ! મિસ્કીન તે છે જે પોતાની જરૂરત પૂરી નથી કરી શકતો અને તેને જાણવામાં પણ નથી આવતુ કે તેને

الَّذِىْ لَا يَجِدُ غِنًى يُّغْنِيْهِ وَلَا يُفْطَنُ بِهٖ فَيُتَصَدَّقُ عَلَيْهِ وَلَا

કાંઈ આપવામાં આવે અને લોકોથી માગતો પણ નથી."

يَقُوْمُ فَيَسْاَلُ النَّاسَ ؏

(બુખારી, ૧/૨૦૦, ૨/૮૫૧ તફસીરે સૂરએ બકરહ, અબૂ દાઊદ, નિસાઈ, દારમી–સૌમાં ઝકાત, મોઅત્તા ઈમામ

માલિક–સિફતુન્નબી ﷺ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૨૮૧)

حديث ૮૭૫ عَنْ اَبِىْ هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِىِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ નબી ﷺ થી [હદીષ : ૮૭૫]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَاَنْ يَّاْخُذَ اَحَدُكُمْ حَبْلَهٗ ثُمَّ يَغْدُوْ وَاَحْسِبُهٗ قَالَ

રિવાયત કરે છે કે ફર્માવ્યું, કોઈ સવારે રસ્સી લઈને પહાડ પર જાય

اِلَى الْجَبَلِ فَيَحْتَطِبَ فَيَبِيْعَ وَفَيَاْكُلَ وَيَتَصَدَّقَ خَيْرٌ لَّهٗ مِنْ اَنْ

અને લાકડાં જમા કરે પછી તેને વેચે અને ખાય. સદકો કરે, એ

يَّسْاَلَ النَّاسَ ؏

એના માટે બેહતર છે કે લોકોથી માગે." (બુખારી ૧/૨૦૦ ઝકાત, ૧/૨૭૮, ૧/૩૧૯, નિસાઈ–ઝકાત)

જમહૂરનું કથન એ છે કે તેમણે હઝરત ઈબ્ને ઉમરથી હદીષ નથી સાંભળી. ઈમામ અહમદ, ઈમામ ઈબ્ને મદયની, ઈમામ ઈબ્ને મુઈનનો પણ આ જ કૌલ છે. ઈમામ ઝુહરીથી બે હદીષો ડાયરેક્ટ હઝરત ઈબ્ને ઉમરથી રિવાયત થયેલી છે, પણ અન્યોની રિવાયતમાં દરમ્યાનમાં સાલિમ છે. ઈમામ ઝુહરીની પેદાઈશ હિ.સ. ૫૦ અથવા એના પછીની છે. અને સન એકસો ત્રીસ અથવા ચોવીસમાં તેમનો વિસાલ થયો છે. અને સાલેહ બિન કૈસાનનો વિસાલ સન એકસો ચાલીસ અથવા એથી કાંઈક પહેલાં થયો છે. અને હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما નો વિસાલ હિ.સ. ૭૩માં થયો છે.

حديث ٨٧٦ عَنْ اَبِىْ حُمَيْدِنِ السَّاعِدِىِّ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ غَزَوْنَا

''હઝરત અબૂ હુમૈદ સાઅદી رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, અમે નબી ﷺ સાથે ગઝવએ તબૂકના [હદીષ : ૮૭૬]

مَعَ النَّبِىِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَزْوَةَ تَبُوْكَ فَلَمَّا جَاءَ

માટે નીકળ્યા જ્યારે હુઝૂર વાદીયુલ કુરા પહોંચ્યા તો એક સ્ત્રી મળી જે પોતાના બાગમાં હતી.

وَادِى الْقُرٰى اِذَا امْرَاَةٌ فِىْ حَدِيْقَةٍ لَّهَا فَقَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ

નબી ﷺ એ પોતાના સહાબીઓને ફર્માવ્યું, એની ખજૂરોનો અંદાઝો લગાડો.

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِاَصْحَابِهٖ اُخْرُصُوْا وَخَرَصَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى

અને રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ દસ વસક઼નો અંદાઝો લગાડયો અને તે સ્ત્રીને કહ્યું,

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَشَرَةَ اَوْسُقٍ فَقَالَ لَهَا اَحْصِىْ مَا يَخْرُجُ

એનાથી જે નીકળે એનો હિસાબ રાખજે. અમે જ્યારે તબૂક઼ પહોંચ્યા તો ફર્માવ્યું, સાંભળો !

مِنْهَا فَلَمَّا اَتَيْنَا تَبُوْكَ قَالَ اَمَا اِنَّهَا سَتَهُبُّ اللَّيْلَةَ رِيْحٌ شَدِيْدَةٌ

આજે રાતમાં સખત આંધી આવશે, કોઈ ઉભો ન થાય અને જેની પાસે ઊંટ હોય

સમજૂતી : ૮૭૬

આ હદીષનો આ ભાગ طابة થી فلما اشرف على المدينة فقال هذه طابة થી લઈને છેવટ સુધીને મગ઼ાઝીમાં અને સુધી ફઝાઈલે મદીનામાં અને فى كل دور الانصار خير થી خير دور الانصار સુધી મુનાક઼िબમાં વર્ણન કર્યું છે.

તબૂક : મદીના તયબહથી ઉત્તર બાજુએ ચૌદ મંઝિલ પર એક જગાનું નામ છે. ત્યાંથી દમિશ્ક અગ્યાર મંઝિલના અંતરે છે. એ ગૈર મુન્સરિફ઼ છે. ઈબ્ને ક઼તીબાનું ગુમાન છે કે એ تفعُّل ના વજન પર બૂક઼થી ફેઅલે મુઝારેઅ છે. એનો અર્થ છે જમીનની તીરાડમાં તીર વગેરે નાખીને પાણી કાઢવું છે. અહીં જ્યારે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺ પહોંચ્યા તો જોયું કે લોકો એક તીરાડમાંથી પ્યાલા વડે પાણી કાઢી રહ્યા છે. તો ફર્માવ્યું, આવું જ કરતા રહેશો ! એ કારણે એનું નામ ગઝવએ તબૂક઼ પડયું. એ રજબ હિ.સ. ૯માં થયો હતો. વીસ દિવસ ત્યાં રોકાણ રહ્યું. રમઝાન અથવા શવ્વાલના અંતમાં ત્યાંથી પરત થયા. વાદીયુલ કુરા, હિજાઝના પૂરાણા શહેરોમાંથી છે.

اخرصوا : خرص અંદાઝાથી કોઈ ચીજની માત્રા બતાવવી. સુલ્તાનો તથા બાદશાહોની આદત હતી કે જ્યારે ખજૂર, દ્રાક્ષ વગેરેનાં ફળો જાહેર થઈ જતાં તો કોઈ નિષ્ણાતને મોકલતા જે એવો અંદાઝો લગાડતા કે તૈયાર થતાં આ ફળો કેટલાં થશે. પછી ફળો ઉતર્યા પછી એના જ પ્રમાણે એનાથી ઉશ્ર વસૂલ કરતા. એમાં એ ફાયદો હતો કે ''ખર્સ'' પછી માલિકે એમાં ફળ ખાવુ વેચવુ જાઈઝ થઈ જતુ અને બયતુલ માલનું નુકસાન પણ ન થતુ. ''ખર્સ''ના પ્રમાણે અમલ લાઝિમ છે કે નહીં અને ''ખર્સ'' જાઈઝ છે કે નહીં, એના બારામાં ઈમામોમાં કેટલાયે મતભેદો છે. આપણે ત્યાં એ મન્સૂખ છે. જેવું કે ઈમામ તહ઼ાવીએ ફર્માવ્યું, આપણી દલીલ હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ ની આ હદીષ છે કે ફર્માવ્યું :–

وَلَا يَقُوْمَ مِنْ اَحَدٌ وَّمَنْ كَانَ مَعَهٗ بَعِيْرٌ فَلْيَعْقِلْهُ فَعَقَلْنَاهَا وَهَبَّتْ

તેની એકાલ (ઊંટના પગમાં બાધવાની રસ્સી) બાંધી દે. અમે બાંધી દીધી

رِيْحٌ شَدِيْدَةٌ فَقَامَ رَجُلٌ فَاَلْقَتْهُ بِجَبَلَيْ طَيِّئٍ ـ وَاَهْدٰى مَلِكٌ

અને સખત આંધી આવી અને એક શખ્સ ઉભો થઈ ગયો તો તેને તયટના પહાડોમાં ફેંકી દીધો.

اَيْلَةَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَغْلَةً بَيْضَاءَ وَكَسَاهُ بُرْدًا

અને અયલાના બાદશાહે નબી ﷺની ખિદમતમાં સફેદ ખચ્ચર નઝર કર્યું અને હુઝૂરે તેને ચાદર

وَكَتَبَ لَهٗ بِبَحْرِهِمْ ـ فَلَمَّا اَتٰى وَادِى الْقُرٰى قَالَ لِلْمَرْاَةِ كَمْ جَاءَتْ

અતા ફર્માવી અને તેમના માટે તેમનો સમંદર લખી આપ્યો. પછી જ્યારે વાદીયુલ કુરા પાછા

حَدِيْقَتُكِ قَالَتْ عَشَرَةَ اَوْسُقٍ خَرْصَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

તશરીફ લાવ્યા તો તે સ્ત્રીને પૂછયું, તારા બાગમાં કેટલી ખજૂરો આવી ? તો તેણીએ બતાવ્યું કે દસ વસક,

نهى النبى صلى الله عليه وسلم عن الخرص وقال ارائتم ان هلك الثم ايحب ان ياكل مال اخيه بالباطل۔

"નબી ﷺએ ખર્સથી મના કર્યું અને ફર્માવ્યું, બતાવો ! જો ફળો બર્બાદ થઈ જાય, શું તમે પસંદ કરો છો કે પોતાના ભાઈનો માલ બાતિલ તરીકાથી ખાવ ?! *(શરહે મઆનિયલ આષાર, ૧/૨૬૭, ઝકાત)* મનાઈનો ઉઘાડો ફાયદો એ છે કે પહેલાં ઈજાઝત હતી પછી મનાઈ થઈ ગઈ. આ નસ્ખની (હુકમના ઉઠી જવાની) દલીલ છે, અને નસ્ખ પર અમલ નાજાઈઝ છે. એટલા માટે અલ્લામા અયનીએ એને મકરૂહ બતાવ્યું. અને એ જ ઈમામ તહાવીએ પણ ફર્માવ્યું. *(શરહે મઆનિયુલ આષાર, ૧/૨૬૬, ઝકાત)*

મસ્અલાનું વિવેચન : એ છ કે જે લોકો ખર્સના માનવાવાળા છે તેઓ એવું કહે છે કે હુકૂમતે નિશ્ચિત કરેલ ખારિસે જે માત્રા બતાવી આપી એના પ્રમાણે ઉશ્ર વસૂલ કરવું લાઝિમ છે, અને આપણે ત્યાં આવું કરવું મના છે. એની સમર્થક અન્ય પણ હદીષો છે. સહલ બિન અબી હષમા رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, જ્યારે તમે અનુમાન લગાડી લો એના પ્રમાણે લો અને ૧/૩ છોડી આપો. અને જો ૧/૩ ન છોડી શકો તો ૧/૪ છોડી આપો. (ઉપર મુજબ, પેજ : ૨૬૭) જો અનુમાન મુજબ લેવું વાજિબ હોત તો ત્રીજો, ચોથો ભાગ છોડવાનો શો મતલબ ? અને હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન રવાહા رضی اللہ عنہ ને ખયબર અનુમાન લગાડવા માટે એટલા માટે મોકલતા હતા કે યહૂદી અપ્રમાણિક કૌમ છે એટલા માટે ખાસ તેઓના માટે સાવધાનીના રૂપે મોકલતા હતા. અને બુખારીની ચર્ચા હેઠળની હદીષથી એ સાબિત નથી થતુ કે આ અમલ કાયમી તથા વાજિબરૂપે હતો. એની સંભાવના છે કે એ ટેમ્પરરી રહ્યો હોય વળી અહીંયા ખૂદ હુઝૂર ﷺએ અનુમાન કર્યુ હતું જેમાં ભૂલ થવાની શક્યતા જ નથી જેવું કે બન્યું, અન્યોના અનુમાનોમાં એ વાત ક્યાંથી ?! આ હુકમ ઈજમાઈ સ્વીકૃત વાતોથી વિરુદ્ધ છે. ઉશ્ર એમાં વાજિબ છે જે પેદાવર (ઉપજ) થાય. ઉપજથી મુરાદ એવી ઉપજ જે ફાયદો ઉઠાવવા પાત્ર હોય. ફળોના જાહેર થયા બાદ અનુભવ સાક્ષી છે કે કેટલાંય ફળો નાશ પામે છે (વેડફાય જાય છે), વળી ઋતુના

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنِّيْ مُتَعَجِّلٌ

રસૂલુલ્લાહ ﷺના અંદાઝા પ્રમાણે. હવે નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, હું મદીના જલ્દી પહોંચવા માગુ છું,

اِلَى الْمَدِيْنَةِ فَمَنْ اَرَادَ مِنْكُمْ اَنْ يَّتَعَجَّلَ مَعِيْ فَلْيَتَعَجَّلْ فَلَمَّا

તમારામાંથી જે મારી સાથે જલ્દી મદીના પહોંચવા ચાહે તો ઝડપી ચાલે.

(قَالَ ابْنُ بَكَّارٍ كَلِمَةً مَّعْنَاهُ) اَشْرَفَ عَلَى الْمَدِيْنَةِ قَالَ هٰذِهٖ طَابَةُ

જ્યારે મદીના દેખાવા માંડયું તો ફર્માવ્યું, આ તાબા છે. અને જ્યારે ઓહદને જોયો તો ફર્માવ્યું,

فَلَمَّا رَاٰى اُحُدًا قَالَ هٰذَا جَبَلٌ يُّحِبُّنَا وَنُحِبُّهٗ اَلَا اُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ

આ પહાડ મારાથી મહોબ્બત કરે છે અને હું એનાથી મહોબ્બત કરું છું. શું હું તમને

دُوْرِ الْاَنْصَارِ قَالُوْا بَلٰى قَالَ دُوْرُ بَنِي النَّجَّارِ ثُمَّ دُوْرُ بَنِي عَبْدِ

અન્સારના સૌથી શ્રેષ્ઠ ઘરને ન બતાવી દઉં ? લોકોએ અર્ઝ કરી, જરૂર બતાવો. તો ફર્માવ્યું,

الْاَشْهَلِ ثُمَّ دُوْرُ بَنِي سَاعِدَةَ اَوْ دُوْرُ بَنِي الْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ

બની નજ્જારનાં ઘર છે, પછી બની અબ્દુલ અશ્હલનાં, પછી બની સાએદાનાં અથવા બની હારિષ બિન

બદલવાથી એની માત્રામાં ઘણો ફરક આવી જાય છે. અનુમાન કર્યું કે દસ મણ ખજૂરો ઉતરશે પરંતુ ઋતુ નાસાજગાર (ખરાબ) થઈ ગઈ તો ઓછી આવી શકે છે અને સાજગાર થઈ ગઈ તો વધુ પણ પ્રથમ સ્થિતિમાં અનુમાન પ્રમાણે લેવામાં હક્કથી વધુ લેવાનું થયું જે નાજાઈઝ છે. અને બીજી સ્થિતિમાં હક્કથી ઓછુ લેવાનુ થયું તો એ પણ હુકૂકુલ્લાહમાં ખયાનત છે.

એમાં કોઈ વાંધો નથી કે આ અનુમાનના લીધે કે ખેડૂત ચોરી ન કરી લે, તેના પર ધાક રાખવા માટે અનુમાન લગાડી લેવામાં આવે તો કોઈ વાંધો પણ નથી. અહનાફ (હનફીઓ) મકરૂહ તેને કહે છે કે અનુમાનના પ્રમાણે જ વસૂલ કરવામાં આવે.

سَتَهُبُّ : આ હુઝૂરે અકદસ ﷺની ગયબદાનીની દલીલ છે. આ તથા એના જેવી વિવિધ હદીષો દલીલ છે. કેમ કે સૂરએ લુકમાનની આખરી આયતે કરીમા **وعنده علم الساعة**માં ઈલ્મથી ઈલ્મે ઝાતી, કદીમ, વાજિબ તથા ગૈર મુત્નાહી બિલ્ફેઅલ મુરાદ છે.

فليعقله : મગ્ઝીએ ઈમામ ઈબ્ને ઈસ્હાકમાં છે કે એ પણ ફર્માવ્યું, કોઈ બહાર નીકળે તો કોઈને સાથે જરૂર લઈ લે. બની સાએદાના બે જણા બહાર નીકળ્યા. એક જણ જાજરૂ કરવા નીકળ્યા તો ત્યાં ગળુ રૂંધાય ગયું. બીજા સાથીનું ઊંટ ભડકી ગયું. એની પાછળ નીકળ્યા તો આંધીએ ઉડાડીને "અજા" અને "સલ્મા બની તય"ની બંને પહાડીઓની વચ્ચે નાખી દીધા. જેમનુ ગળુ ઘોંટાઈ ગયું હતું એમને હુઝૂરની ખિદમતમાં લોકો લાવ્યા તેમને શિફા હાંસલ થઈ ગઈ, અને બીજા સાહબ જ્યારે હુઝૂર તબૂકથી મદીના પરત થયા તો મદીના તય્યબહ પાછા આવ્યા.

وَفِيْ كُلِّ دُوْرِ الْاَنْصَارِ يَعْنِيْ خَيْرًا - قَالَ اَبُوْ عَبْدِ اللّٰهِ كُلَّ بُسْتَانٍ

ખઝરજનાં ઘર. અને અન્સારના દરેક ઘરમાં ખૈર છે. અબૂ અબ્દુલ્લાહ ઈમામ બુખારીએ કહ્યું,

عَلَيْهِ حَائِطٌ فَهُوَ حَدِيْقَةٌ وَمَا لَمْ يَكُنْ عَلَيْهِ حَائِطٌ لَا يُقَالُ حَدِيْقَةٌ -

જે બાગની આસપાસ દીવાલ હોય તો હદીક઼ા છે, અને દીવાલ ન હોય તો તેને હદીક઼ા કહેવાશે નહીં.

وَقَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ حَدَّثَنِيْ عَمْرٌو ثُمَّ دَارُ بَنِي الْحَارِثِ بْنِ

અને સુલૈમાન બિન બિલાલે કહ્યું, મને અમ્ર એ હદીષ બયાન કરી કે ફ઼ર્માવ્યું, પછી બની હારિષ બિન

الْخَزْرَجِ ثُمَّ بَنِيْ سَاعِدَةَ - وَقَالَ سُلَيْمَانُ عَنْ سَعْدِ بْنِ سَعِيْدٍ

ખઝરજનાં ઘર, પછી બની સાએદાના. અને સુલૈમાન બિન બિલાલે કહ્યું, સઅદ બિન સઈદ, ઉમ્મારા બિન

عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَزِيَّةَ عَنْ عَبَّاسٍ عَنْ اَبِيْهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ

ગઝિય્યાથી તે અબ્બાસ બિન અબૂ હુમૈદ સાઅદીથી તે પોતાના બાપથી તે નબી ﷺ થી રિવાયત કરે છે કે

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اُحُدٌ جَبَلٌ يُّحِبُّنَا وَنُحِبُّهٗ ع

ફ઼ર્માવ્યું, ઓહદ એવો પહાડ છે જે મારાથી મહોબ્બત કરે છે અને હું તેનાથી મહોબ્બત કરું છું.''

(બુખારી ૧/૨૦૦ ઝકાત, ૧/૨૫૨ ફ઼ઝાઈલે મદીના, ૧/૫૩૫ અલ મનાક઼िબ, ૨/૬૩૫ મગ઼ાઝી, મુસ્લિમ ફ઼ઝાઈલ, અબૂ દાઊદ–અમારત, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૫/૪૨૪)

ملك ايله : અયલા મક્કા મોઅઝ્ઝમા અને મિસ્રની વચ્ચે અડધા અંતરે આવેલુ એક શહેર છે જે સમુદ્રના કિનારે છે. કુર્આને કરીમમાં જે વર્ણન થયેલ છે : **وَاسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِيْ كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ** એનાથી આ જ અયલા મુરાદ છે. એ વખતે એનો બાદશાહ યુહન્ના હતો તેણે ખિદમતે અક઼્દસ ﷺમાં સફેદ ખચ્ચર પેશ કર્યું જેનુ નામ દુલદુલ હતું. અને હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺએ એને ચાદર અતા કરી અને તેનો દેશ તેના માટે યથાવત રાખ્યો. કેમ કે એનો દેશ સમુદ્રના કિનારે હતો એટલા માટે **ببحرهم**થી તાબીર કરી.

هذا جبل يحبنا : એ પોતાના મૂળ અર્થમાં છે. દરેક મખ્લૂક઼માં એક ગણી હયાત છે અને સમજ પણ છે અને એના થકી તે હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺ તથા અલ્લાહ ﷻને જાણે તથા માને છે. અને કુર્આન મજીદની નસ (આયત)થી સાબિત છે. ઈર્શાદ છે : **اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَّحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا** - ''અમે આસ્માનો અને જમીન અને પહાડો પર અમાનત પેશ કરી તો તે સૌએ તેને ઉઠાવવાથી ઈન્કાર કરી આપ્યો અને ડરી ગયા.'' *(અહઝાબ, આયત : ૭૨)*

જો પહાડોમાં હયાત તથા સમજ તથા જ્ઞાન ન હોત તો પછી અમાનતને ઉઠાવવાથી ઈન્કાર કરવાનો તથા ડરવાનો શો સબબ હતો ? તેમને શું ખબર પડતી કે આ અમાનત શું ચીજ છે ?

મશ્હૂર હદીષ છે કે **હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺ અને હઝરત સિદ્દીક઼े અકબર, ફ઼ારૂક઼े આ'ઝમ, ઉષ્માને ગની ઓહદ પર ચઢયા. તે હલવા લાગ્યો. ફ઼ર્માવ્યું, સ્થિર થઈ જા ! તારા પર એક નબી, એક**

ت ٢٧١ وَلَمْ يَرَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ فِي الْعَسَلِ شَيْئًا

"અને ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝ મધમાં કાંઈ વાજિબ જાણતા ન હતા." **[તઅલીક : ૨૭૧]**

સિદ્દીક અને બે શહીદો છે. આ પણ એની દલીલ છે કે ઓહદમાં હયાત છે, સમજ તથા જ્ઞાન છે અને મહોબ્બતનો જઝબો પણ છે. (તેમજ હુઝૂર ﷺના ઈલ્મે ગયબની પણ સાબિતી છે.)

એટલા માટે એમાં કોઈ ખરાબી નથી કે અહીં હક્ીક્ી અર્થ મુરાદ હોય, એટલે કે ઓહદ પહાડ ખરેખર અમારાથી મહોબ્બત કરે છે અને અમે તેનાથી મહોબ્બત કરીએ છીએ. હુઝૂરે અક્દસ ﷺ અને સહાબાથી ઓહદે મહોબ્બત કરવાનુ કારણ જાહેર છે પણ હુઝૂરે અક્દસ ﷺ ઓહદથી શા માટે મહોબ્બત કરતા હતા એ ગુપ્ત રહસ્ય છે. જાહેરી રીતે જોતાં એટલા માટે પણ હોય શકે છે કે યવમે ઓહદે એના પર ચઢીને દુશ્મનને બેક્ાબૂ કર્યો હતો અને એના દામનમાં તે વફાદારોનાં મઝારો છે જેમણે પોતે પોતાને ઈસ્લામ પર કુર્બાન કરી આપ્યા પણ મહબૂબે ખુદા પર આંચ ન આવવા દીધી.

આ હદીષ જે વહીબના તરીક્ાથી રિવાયત થયેલી છે એમાં એ શંકા છે કે "અબ્દુલ અશહલ" પછી "દૂરુ બની સાએદા" કહ્યું હતું કે બની હારિષ બિન અલ્ખઝરજ. પણ જે સુલૈમાન ઈબ્ને બિલાલના તરીક્ાથી છે એમાં વિના શંકાએ પ્રથમ "દૂરુ બની હારિષ બિન ખઝરજ" છે. અને છેવટમાં "દૂરુ બની સાએદા" છે અને એ જ કિતાબુલ મનાક્બિની રિવાયતમાં પણ છે. ત્યાં આટલુ વધારે છે : અબૂ હુમૈદ સાઅદી رضی اللہ عنہ એ કહ્યું, ત્યારબાદ અમે હઝરત સઅદ બિન ઓબાદાથી મળ્યા તો તેમને અબૂ ઉસૈદે કહ્યું કે અલ્લાહના નબીએ અન્સારનાં ઘરોને એકને બીજા કરતાં બેહતર બતાવ્યું અને આપણને છેલ્લે કરી આપ્યા. એ સાંભળીને સઅદે રસૂલુલ્લાહ ﷺથી મુલાક્ાત કરી અને અર્ઝ કરી, અન્સારના ઘરોને એકબીજાથી બેહતર બતાવવામાં આવ્યાં અને અમને છેલ્લે કરી દેવામાં આવ્યા ? તો ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, શું તમારા માટે એ પૂરતુ નથી કે તમે બેહતરીન ઘરોમાંથી હોઉ ?!

તઅલીક : ૨૭૧ની સમજૂતી

અહીં પ્રકરણ એ છે કે ઉશ્ર એ ચીજોમાં છે જે વરસાદ તથા ઝરણા (વહેતા પાણી)થી સીંચવામાં આવે અને મધ કોઈ પણ પાણી વડે સીંચવામાં નથી આવતુ. પ્રકરણથી સામ્યતા એ છે કે પ્રકરણથી સમજમાં આવ્યું કે જે ચીજો આ બે પાણીઓ વડે સીંચવામાં ન આવે તેના પર ઉશ્ર નથી, મધ પણ એમાં સામેલ છે. કેમ કે મધમાં ઉશ્ર વાજિબ હોવુ ન હોવુ એમાં વિવિધ કથનો છે. અને લગભગ ઈમામ બુખારીનો મસ્લક છે કે એમાં ઉશ્ર નથી એટલા માટે એને વર્ણવ્યું. બાકી ચીજોમાં ઉશ્ર ન હોવુ મુત્તફક અલૈહ છે. એટલા માટે એનામાં વાંધો ન કર્યો. સૈયદોના ઈમામે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ ની નજીક મધમાં ઉશ્ર છે ચાહે થોડુ હોય ચાહે વધારે. ઉશ્રી જમીનમાં પેદા થયું અથવા ખિરાજી અથવા એવી જમીનમાં જે ન ઉશ્રી હોય ન ખિરાજી. આપણા સમર્થનમાં પુષ્કળ હદીષો છે જે ઉમ્દતુલ ક્ારી તથા ફત્હુલ ક્દીર વગેરેમાં વર્ણન થયેલ છે.

સબક : ખૂદ ઈમામ બુખારી અને તેમના મુક્લ્લિદો, વર્તમાનકાળના ગૈર મુક્લ્લિદો, હનફીઓને ટોણો મારે છે કે એ લોકોએ હદીષ છોડીને અક્વાલે રિજાલને મઝહબ બનાવેલ છે, તો ન્યાયપ્રિય લોકો ધ્યાન આપે કે ઘણા બધા મસાઈલની જેમ અહીં પણ સહીહ હદીષની વિરુદ્ધ એક તાબઈના ક્ૌલને ઈમામ બુખારીએ મઝહબ બનાવેલ છે.

حديث ૮૭૭ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ عَنْ اَبِيْهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالٰى

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما નબી ﷺથી રિવાયત કરે છે કે ફર્માવ્યું, જેને [હદીષ : ૮૭૭]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِيْمَا سَقَتِ السَّمَاءُ وَالْعُيُوْنُ اَوْ كَانَ عَثَرِيًّا الْعُشْرُ

વરસાદ તથા ઝરણા સીંચે અથવા તે પાણીવાળી હોય તો તેમાં ઉશ્ર છે અને જે પાણી છાંટીને સીંચવામાં આવે

وَمَا سُقِيَ بِالنَّضْحِ نِصْفُ الْعُشْرِ ؕ

તેમાં અડધુ ઉશ્ર છે. વીસમો ભાગ." (બુખારી ૧/૨૦૧, ઝકાત બાબુલ ઉશ્ર, અબૂ દાઊદ, તિર્મિઝી, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–ઝકાત)

حديث ૮૭૮ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું, ખજૂર ઉતરવાના સમયે રસૂલુલ્લાહ ﷺની [હદીષ : ૮૭૮]

اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُؤْتٰى بِالتَّمْرِ عِنْدَ صِرَامِ النَّخْلِ فَيَجِيْئُ هٰذَا

ખિદમતમાં ખજૂરો લાવવામાં આવતી. આ પોતાની ખજૂરો લાવતુ, આ પોતાની, ત્યાં સુધી કે બારગાહે અક્દસમાં

સમજૂતી : ૮૭૭ આ હદીષ એની દલીલ છે કે જમીનની પેદાશ થોડી હોય કે વધુ તેમાં ઉશ્ર છે. ઉશ્ર વાજિબ થવા માટે નિસાબ શર્ત નથી એટલા માટે કે એમાં શબ્દ ما આમ છે કે જે થોડા તથા ઘણા સૌમાં સામેલ છે.

ઈમામ બુખારીની આલોચના : આપણી આ દલીલ પર ઈમામ બુખારીએ એ ટીકા કરી છે કે જો કે આ હદીષ આમ છે પણ હઝરત અબૂ સઈદ رضی اللہ عنہ ની તે હદીષ કે નબી ﷺએ ફર્માવ્યું કે પાંચ વસક્થી ઓછામાં સદક્ો નથી, એને ખાસ કરનાર છે. એટલા માટે કે આ ષિક્હનો ઉમેરો છે અને ષિક્હનો વધારો સ્વીકાર્ય છે.

જવાબ : અલ્લામા બદરુદ્દીન મહમૂદ અયનીએ આ જવાબ આપ્યો કે આમથી કોઈ ખાસને ખાસ કરવું ત્યારે થાય છે જ્યારે કે એ માલૂમ હોય કે ખાસ બાદમાં ઈર્શાદ ફર્માવવામાં આવ્યું છે, નહીં તો નહીં. દા.ત. ઝયદે પોતાના ગુલામને કહ્યું, ફલાણાને જેટલુ ઈચ્છો આપી દો. પછી હુકમ આપ્યો કે દસ રૂપિયા આપજો. તો હવે ગુલામે દસથી વધુ આપવું જાઈઝ નથી. અને જો પહેલાં કહ્યું હતું કે દસ આપી દો. પછી કહ્યું કે જે જીવમાં આવે આપી દો. તો હવે એનાથી વધુ આપવુ જાઈઝ છે. અને જો એ ખબર ન હોય કે પ્રથમ કયુ વાક્ય કહ્યું હતું અને બાદમાં કયુ, તો અટકવુ (તવક્કુફ) લાઝિમ છે અને ઝયદથી ફરીવાર પૂછવુ લાઝિમ છે. શરીઅતની બાબતો (શરાએઅ)માં શારેઅ (હુઝૂર)થી પૂછવું હવે શક્ય નથી, એટલા માટે બીજી દલીલની તરફ વળવુ (રુજૂઅ) લાઝિમ છે અને બીજી દલીલ પ્રથમની સમર્થક છે, એટલા માટે અમે પ્રથમને અપનાવી, ઈબાદતના પ્રકરણમાં આ જ મુનાસિબ છે કે એમાં સાવધાની છે. એના પર વિસ્તારપૂર્વકની ચર્ચા વર્ણન થઈ ચૂકી છે.

સમજૂતી : ૮૭૮ આ હદીષનો અંતિમ ભાગ આ જ કિતાબુઝ્ ઝકાત પ્રકરણ باب ما يذكر في الصدقة للنبي ﷺ અને કિતાબુલ જિહાદમાં પણ છે. અહીં સ્પષ્ટ નથી, એ વર્ણન નથી કે એ બંનેવ સાહબોમાંથી કોણે ખજૂર મોંમાં નાખી હતી પણ એ બંને જગાઓએ સ્પષ્ટતા છે કે એ સિબ્તુલ અકબર સૈયદોના ઈમામ હસન મુજતબા رضی اللہ عنہ હતા. એ બંને જગાઓમાં આટલુ અધિક છે : كِخْ كِخْ એમાં છ શાબ્દિક સ્થિતિઓ (લુગાત) છે. કાફને ઝબર તથા ઝેર ખાએ સાકિન અને મકસૂર વિના તન્વીન અને તન્વીન

بِتَمْرِهٖ وَهٰذَا مِنْ تَمْرِهٖ حَتّٰى يَصِيْرَ عِنْدَهٗ كَوْمًا مِّنْ تَمْرٍ فَجَعَلَ الْحَسَنُ

ખજૂરોનો ઢગલો થઈ જતો. (એકવાર) હસન તથા હુસૈન એ ખજૂરોથી રમવા

وَالْحُسَيْنُ يَلْعَبَانِ بِذٰلِكَ التَّمْرِ فَاَخَذَ اَحَدُهُمَا تَمْرَةً فَجَعَلَهٗ فِيْ فِيْهِ

લાગ્યા. તેમનામાંથી એક સાહબે એક ખજૂર લીધી અને પોતાના મોંમાં રાખી લીધી. એને

فَنَظَرَ اِلَيْهِ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاَخْرَجَهَا مِنْ

રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ જોઈ લીધું તો એ ખજૂરને તેમના મોઢેથી કાઢી,

فِيْهِ فَقَالَ اَمَا عَلِمْتَ اَنَّ اٰلَ مُحَمَّدٍ لَا يَاْكُلُوْنَ الصَّدَقَةَ ؕ

અને ફર્માવ્યું, શું તમે નથી જાણતા કે આલે મુહમ્મદ સદકો નથી ખાતા."

(બુખારી ૧/૨૦૧, ઝકાત, ૧/૨૦૨, ૧/૪૩૨, જેહાદ, મુસ્લિમ–જેહાદ, નિસાઈ–સિયર)

حديث ૮૭૯ سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا يَقُوْلُ نَهَى النَّبِيُّ

"હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ફર્માવે છે કે નબી ﷺ એ ત્યાં સુધી ખજૂરને વેચવાથી મના [હદીષ : ૮૭૯]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ التَّمْرِ حَتّٰى يَبْدُوَ صَلَاحُهَا

ફર્માવ્યું, જ્યાં સુધી તેનું ફળ લાયક હોવું ન જાહેર થઈ જાય. અને જ્યારે ફળ લાયક હોવાના બારામાં

وَكَانَ اِذَا سُئِلَ عَنْ صَلَاحِهَا قَالَ حَتّٰى تَذْهَبَ عَاهَتُهٗ ؕ

પૂછવામાં આવતુ તો ફર્માવતા કે તેના તબાહ થવાનો અંદેશો ન રહે." (બુખારી ૧/૧૯૭, ઝકાત)

સાથે. આ તે શબ્દ છે જે બાળકને અયોગ્ય વાતથી રોકવા માટે બોલવામાં આવે છે. જેમ કે ઉર્દૂમાં કોઈ ગંદી ચીજ ખાવા પર "થૂ થૂ" કહે છે. અથવા આમ ગલત હરકતો પર "હાં ! હાં !" કહે છે. અમુક રિવાયતો (શરહે મઆનિયુલ આષર, ૧/૧૨૧ ઝકાત, ૧/૨૫૨ બાબુસ્સદકા)માં છે, "એમના મોઢામાં આંગળી નાખીને એ ખજૂર કાઢીને ફેંકી દીધી." આ હદીષ એની દલીલ છે કે ઝકાત તથા એના જેવા સર્વ વાજિબ સદકાઓ, જેમ કે સદકાએ ફિત્ર, કફ્ફારાઓ, મન્નતો, આલે રસૂલે લેવી જાઈઝ નથી. તેમજ એ પણ જાણવા મળ્યું કે, બેહતર એ જ છે કે ઝકાત સુલ્તાન અથવા એના નાયબને ત્યાં લાવીને જમા કરી દેવામાં આવે અને તે મુસ્તહિકો પર વહેંચે. તેમજ એ પણ જાણવા મળ્યું કે ફળોની ઝકાત એ વખતે લેવામાં આવે જ્યારે ફળો ઝાડેથી ઉતરી જાય. એ પણ સાબિત થયું કે બાળકો જો કે પાબંદ નથી પણ તેમને પણ મના ચીજોમાં પડવાથી રોકવામાં આવે અને એ પણ જણાવી દેવામાં આવે કે આ ચીજ શા માટે મના છે.

સમજૂતી : ૮૭૯ صلاحها : صلاحનો અર્થ લાયક થવું, દુરુસ્ત થવું, ખરાબીનું અદશ્ય થવું. અહીં અંતિમ અર્થ મુરાદ છે. જેમ કે ખૂદ હઝરત ઈબ્ને ઉમરની હદીષના અંતમાં એની તફસીર છે કે એના તબાહ તથા બર્બાદ થવાનો અંદેશો ન રહે. અરબમાં સામાન્યતઃ બે જ ફળો જોવા મળતાં હતાં, ખજૂર તથા દ્રાક્ષ. એ બંનેમાં

حديث ૮૮૦ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ نَهَى النَّبِيُّ

"હઝરત જાબિર બિન અબ્દુલ્લાહ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે નબી ﷺ એ એ સમય સુધી [હદીષ : ૮૮૦]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ الثِّمَارِ حَتّٰى يَبْدُوَ صَلَاحُهَا

ફળોને વેચવાની મનાઈ કરી જ્યાં સુધી તેની ફળ આપવાની પાત્રતા જાહેર ન થઈ જાય."

حديث ૮૮૧ عَنْ اَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ

"હઝરત અનસ બિન માલિક رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે નબી ﷺ એ જ્યાં સુધી રંગીન [હદીષ : ૮૮૧]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهٰى عَنْ بَيْعِ الثِّمَارِ حَتّٰى تُزْهِيَ قَالَ حَتّٰى تَحْمَارَّ

ન થઈ જાય ફળોને વેચવાથી મના ફર્માવ્યું એટલે કે જ્યાં સુધી લાલ ન થઈ જાય."

એ વાત ત્યારે પેદા થાય છે જ્યારે કે તેઓ લાલ થઈ જાય. એટલા માટે હઝરત અનસની હદીષમાં **حتى تزهي تحمارّ** ના બદલે **حتى يبدو صلاحها** છે. અન્ય ફળોમાં લાલ કે રંગીન થવું તેની હદ નથી. અમુક ફળો પાક્યા પછી પણ લીલાં જ રહે છે. **يبدو صلاحها** થી મુરાદ એ છે કે ખાવા પાત્ર થઈ જાય.

પ્રકરણની સ્પષ્ટતા : અહીં પ્રકરણનું હેડીંગ છે : જેણે પોતાનાં ફળો અથવા ખજૂરોનાં ઝાડ અથવા ખેતીને એ વખતે વેચી જ્યારે કે એમાં ઉશ્ર કે સદકો વાજિબ થઈ ચૂક્યો હતો. અને ઝકાત કોઈ અન્ય ચીજ વડે અદા કરી. અથવા પોતાનાં ફળોને એવા સમયે વેચ્યાં કે હજી એમાં સદકો વાજિબ થયો ન હતો. આ કૌલમાં નખ્લથી મુરાદ ખજૂરનાં તે ઝાડો છે જેના પર ખજૂરો હોય. એ જ પ્રમાણે જમીનથી મુરાદ તે જમીન છે જેમાં ખેતી હોય. એટલા માટે કે કેવળ જમીન પર તથા ઝાડ પર ઈજમાઅ સાથે ઝકાત વાજિબ નથી.

આ પ્રકરણમાં કેવળ સવાલ છે અને જવાબ મહઝૂફ છે જે **جاز** છે એટલે આ જાઈઝ છે. એના પર નિશાની ઈમામ બુખારીની દલીલ છે. આ ઈમામ શાફઈ رحمۃ اللہ علیہ પર વાંધો છે. એમનો મઝહબ એ છે કે ફળોના ફાયદા પાત્ર થયા બાદ ઝકાત અદા કર્યા વિના ફળોનું વેચાણ જાઈઝ નથી.

ઈમામ બુખારીની દલીલ : ઈમામ બુખારીની દલીલ એ છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ ફળોને વેચવાની મનાઈની હદ ફાયદાપાત્ર (ખાવા લાયક) થવા સુધીની ઠરાવી છે, તો એનાથી જાહેર છે કે ફાયદાપાત્ર થયા બાદ વેચવું મુત્લક્ન જાઈઝ છે, ચાહે તેની ઝકાત આપવામાં આવી હોય કે ન આપવામાં આવી હોય, એમાં ઝકાત વાજિબ હોય ચાહે ન વાજિબ હોય. ઈમામ બુખારીનો હેતુ એ છે કે ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ એ હુઝૂરે અકદસ ﷺ ની એબાહત (મુબાહ કરવા)ની વિરુદ્ધ હુકમ આપ્યો.

હઝરત ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ એવું ફર્માવે છે કે જ્યારે ફળમાં ઝકાત વાજિબ થઈ ગઈ તો સઘળી પેદાશ વેચનારની માલિકીમાં ન રહી, એમાં મિસ્કીનોનો હક્ક સાબિત થઈ ગયો. તો વેચવાનો મતલબ એ થયો કે વેચનારે એ ચીજને પણ વેચી જે એની માલિકીની નથી.

આપણો મઝહબ : હનફીઓનો મઝહબ એ છે કે વેચાણ સહીહ છે અને વેચનારને અધિકાર છે કે ચાહે વેચાણ લાગુ કરે ચાહે રદ કરે. ઉશ્ર કુલ ઉપજમાંથી લેવામાં આવશે એ અલગ વાત છે કે ઝકાત વસૂલ કરનાર એના બદલામાં એની કિંમતમાં બીજી ચીજ લઈ લે. આ રીતે ઈમામ બુખારીનો મઝહબ આપણા મઝહબ સમાન છે.

حديث ૮૮૨ اَنَّ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا كَانَ يُحَدِّثُ

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما બયાન કરતા હતા કે ઉમર બિન ખત્તાબે [હદીષ : ૮૮૨]

اَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ تَصَدَّقَ بِفَرَسٍ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ فَوَجَدَهٗ يُبَاعُ

એક ઘોડાને અલ્લાહના માર્ગમાં સદકો કરી આપ્યો પછી તેને તે હાલમાં પામ્યો કે વેચવામાં આવે તો તેમણે

فَاَرَادَ اَنْ يَّشْتَرِيَهٗ ثُمَّ اَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَاْمَرَهٗ

ખરીદવાનો ઈરાદો કરી લીધો, પછી નબી ﷺની ખિદમતમાં હાજર થયા અને પૂછયું તો ફર્માવ્યું, તારા

فَقَالَ لَا تَعُدْ فِيْ صَدَقَتِكَ فَبِذٰلِكَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ لَا يَتْرُكُ اَنْ

સદકાને પાછો ન વાળ. એના કારણે હઝરત ઈબ્ને ઉમર સદકો કરેલી ચીજ ખરીદતા તો તેને ફરી બીજીવાર

يَّبْتَاعَ شَيْئًا تَصَدَّقَ بِهٖ اِلَّا جَعَلَهٗ صَدَقَةً ۔ ع ۔

સદકો કરી આપતા." (બુખારી ૧/૨૦૧, ઝકાત, ૧/૪૧૭–૪૨૧, અલ્ જિહાદ, નિસાઈ–ઝકાત)

حديث ૮૮૩ عَنْ زَيْدِ بْنِ اَسْلَمَ عَنْ اَبِيْهِ قَالَ سَمِعْتُ عُمَرَ يَقُوْلُ حَمَلْتُ

"અસ્લમે કહ્યું, હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ થી સાંભળ્યું કે ફર્માવતા હતા, મેં ફીસબી લિલ્લાહ [હદીષ : ૮૮૩]

عَلٰى فَرَسٍ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ فَاَضَاعَهُ الَّذِيْ كَانَ عِنْدَهٗ فَاَرَدْتُّ اَنْ

એક શખ્સને સવારીના માટે ઘોડો આપ્યો. તેણે તેને બર્બાદ કરી નાખ્યો. તો મેં ચાહ્યું કે

اَشْتَرِيَهٗ وَظَنَنْتُ اَنَّهٗ يَبِيْعُهٗ بِرُخْصٍ فَسَاَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

તેને ખરીદી લઉં. અને મારુ ગુમાન હતું કે તે સસ્તામાં વેચી દેશે. મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺને સવાલ કર્યો તો

સમજૂતી : ૮૮૩

કિતાબુલ હિબામાં આ પ્રમાણે છે : فان العائد فی صدقته کالکلب یعود فی قیئه "સદકો પાછો લેનારાં કૂતરાના જેવો છે જે ઉલ્ટી કરીને પછી ખાય છે." અને કિતાબુલ જેહાદમાં સદકાના બદલ હિબા (ભેટ) છે.

ફીસબીલિલ્લાહ فی سبیل اللہ : મુરાદ એ છે કે કોઈને આપ્યુ કે તે એના પર કોઈ નેક કામ માટે સફર કરે. દા.ત. હજજ કરે અથવા જેહાદ કરે.

فاضاعه : એનાથી મુરાદ એ છે કે એને પેટ ભરીને ચારો નથી આપ્યો અને તેની ખિદમત ન કરી. જેના કારણે તે કમજોર થઈ ગયો. સવારીના લાયક ન રહ્યો.

فوجده یباع : એનો તર્જુમો આમ અનુવાદકોએ આ પ્રમાણે કર્યો છે : "તો જોયો કે તેને વેચવામાં આવી રહ્યો છે." પણ આ તર્જુમો હઝરત અસ્લમવાળી હદીષથી વિરુદ્ધ છે એટલા માટે મેં આવો તર્જુમો કર્યો, "એને એ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَا تَشْتَرِهِ وَلَا تَعُدْ فِي صَدَقَتِكَ وَإِنْ أَعْطَاكَهُ

ફર્માવ્યું, એને ન ખરીદ અને તારો સદકો પાછો ન વાળ, ભલે તે તને એક દિરહમમાં આપે.

بِدِرْهَمٍ فَإِنَّ الْعَائِدَ فِي صَدَقَتِهِ كَالْعَائِدِ فِي قَيْئِهِ ع ه

કેમ કે સદકો પાછો વાળનારો એવો છે જેવો કે ઉલ્ટી પાછી કરનારો."

(બુખારી ૧/૨૦૧, અઝ્ ઝકાત, ૧/૩૫૭–૩૫૯, અલ્હિબા, ૧/૪૧૭, ૪૨૧ અલ્જિહાદ, મુસ્લિમ–ફરાઈઝ, નિસાઈ, ઝકાત, ઈબ્ને માજહ–અહકામ)

حديث ૮૮૪

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُمَا قَالَ وَجَدَ النَّبِيُّ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺએ [હદીષ : ૮૮૪]

صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَاةً مَيْتَةً أُعْطِيَتْهَا مَوْلَاةٌ لِمَيْمُونَةَ

એક મુર્દા બકરી જોયી જે સદકાથી ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત મૈમૂનાની બાંદીને આપવામાં

હાલમાં પામ્યો કે વેચવામાં આવે." એટલે જેને આપ્યો હતો પેટ ભરીને ચારો પણ આપી શકતો ન હતો એટલા માટે તે એને વેચવા માગતો હતો.

لا تعُدْ فی صدقتك : સદકાને પાછો લેવું તો એ છે કે ઠીક એ જ ચીજ કશાય બદલા વિના પાછી લેવામાં આવે. અને અહીં હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ કિંમત આપીને પાછો લેવા ચાહતા હતા, એ હકીકતમાં પાછો લેવું ન થયું. પણ જેવું કે હઝરત અસ્લમવાળી હદીષમાં સ્પષ્ટતા છે કે ખૂદ હઝરત ઉમરનો અંદાઝો હતો કે તે ખૂબ જ ઓછી કિંમતે વેચી નાખશે, તો આ પરત લેવાના હુકમમાં થઈ ગયું, એટલા માટે મના કર્યું. અને આ મનાઈ કરાહતની હદ સુધી છે, કેમ કે એ જાહેર છે કે સદકો કરવાવાળાને ઓછી કિંમત પર આપશે તો હકીકતમાં અમુક સદકાનું પાછુ લેવુ (વાળવુ) થયું. સદકા પર જ્યારે ફકીર કબજો કરી લે તો સદકો આપનારને પરત લેવાનો હક્ક નથી રહેતો. પણ હિબા (ભેટ)માં જ્યારે પરત કરવાની રુકાવટો ન જોવા મળે તો પરત લઈ શકે છે, ભલે મકરૂહ છે પરત કરવામાં આવતી રુકાવટો છ ચીજો છે : ઝિયાદતે મુત્તસિલા જેમ કે જમીન હિબા કરી હતી. એમાં મકાન બનાવી લીધું, ઝાડ વાવી નાખ્યુ, બખ્શિશ કરનાર તથા બખ્શિશ લેનાર બંનેનું અથવા કોઈ એકનું મૃત્યુ, હિબાનો બદલો લઈ ચૂક્યો હોય. બખ્શિશ કરેલ ચીજ બખ્શિશ લેનારની માલિકીમાંથી નીકળી ગઈ હોય, હિબા વખત લેણદેણ કરનારાઓમાં પત્ની તરીકેનો રિશ્તો કાયમ હતો, ભલે બાદમાં ખત્મ થઈ ગયો હોય, લેણદેણ કરનારાઓમાં વંશિક સગાઈ હોય એટલે કે એકબીજાના ઝુરહમ મહરમ (જેમનાથી હમેશાં નિકાહ હરામ હોય તે) હોય.

સમજૂતી : ૮૮૪ **પ્રકરણની સ્પષ્ટતા** : અહીં પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે : નબી ﷺનાં પત્નીઓના આઝાદ કરેલા ગુલામને સદકો આપવો. આદત પ્રમાણે ઈમામ બુખારીએ હુકમ નથી વર્ણવ્યો પણ એના હેઠળ જે હદીષો લાવ્યા છે એનાથી એ જ જાહેર થાય છે કે જાઈઝ છે. એટલા માટે કે પ્રથમ હદીષમાં છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત મૈમૂના رضی اللہ عنہا ની આઝાદ કરેલ બાંદીને સદકાની બકરી, અને બીજી હદીષમાં છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ની બાંદી હઝરત બરીરાને સદકાનો ગોશ્ત આપવામાં આવ્યો અને હુઝૂરે અકદસ ﷺએ એના પર ઈન્કાર ન કર્યો. આ દલીલ જવાઝ (જાઈઝ હોવાની)ની છે.

مِنَ الصَّدَقَةِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلَّا انْتَفَعْتُمْ

આવી હતી. તો ફર્માવ્યું, એના ચામડાથી કેમ ફાયદો ન ઉઠાવ્યો ?

بِجِلْدِهَا قَالُوْا اِنَّهَا مَيْتَةٌ قَالَ اِنَّمَا حُرِّمَ اَكْلُهَا ه

લોકોએ અર્ઝ કરી, એ મુરદાર છે. ફર્માવ્યું, તેને ફક્ત ખાવુ હરામ છે.''

(બુખારી ૧/૨૦૨, અઝ્ ઝકાત, ૧/૨૯૬, અલ્બુયૂઅ, ૨/૮૩૦, અલ્ઝબાએહ,
મુસ્લિમ–તહારત, અબૂ દાઉદ–અલ્લિબાસ, નિસાઈ–ઝબાએહ)

પણ આ બંનેવ હદીષોમાં એની પણ સંભાવના છે કે એ સદકો નફલી સદકો રહ્યો હોય. بناءً عليه એના કારણે એના બારામાં ઉલમાનો ઈખ્તેલાફ છે કે અઝવાજે મુતહ્હરાત અને તેમના ગુલામ (મવાલી)ને ઝકાત આપવી જાઈઝ છે કે નહીં ? ઈબ્ને કુદામાએ વર્ણવ્યું છે કે ખિલાલે ઈબ્ને અબી મુલૈકાના તરીકાથી ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા સિદ્દીકા رضی اللہ عنہا થી રિવાયત કરી કે તેમણે ફર્માવ્યું, انا آل محمد لاتحل لنا الصدقة ''અમે આલે મુહમ્મદ છીએ અમને સદકો હલાલ નથી.''

ઈબ્ને અબી શયબાએ તેમના જ તરીકાથી રિવાયત કરી કે ખાલિદ બિન સઈદ બિન આસે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ની ખિદમતમાં સદકામાંથી કાંઈ મોકલ્યું તો ફર્માવ્યું, ''અમે આલે મુહમ્મદ છીએ અમારા માટે સદકો હલાલ નથી.'' (ઉમ્દતુલ કારી, ૧/૮૭) અને એના પર એકમતિ છે કે જેણે સદકો લેવો જાઈઝ નથી તેના મવાલી (ગુલામ)ના માટે પણ જાઈઝ નથી. અહલે સુન્નતના ઉસૂલની મુતાબિક પણ આ જ છે. એટલા માટે કે અઝ્વાજે મુતહ્હરાત (પાક બીવીઓ) અહલે બયત અને આલે નબી વિના શંકાએ છે. અને સ્પષ્ટ નસ (દલીલ) છે કે ઈર્શાદ ફર્માવ્યો : انا لا تحل لنا الصدقة وان موالى القوم منهم ''અમારા માટે સદકો હલાલ નથી અને દરેક કૌમના મવાલી (ગુલામ) તેમનામાંથી જ છે.'' હવે જરૂરી બન્યું કે આ બંને હદીષોમાં સદકાને નફલ સદકો સમજવામાં આવે.

انتفعتم بجلدها : ''એના ચામડાથી લાભ કેમ ન ઉઠાવ્યો.'' એમાં (ચામડુ) પકવતા પહેલાંની કૈદ નથી એટલા માટે એના સામાન્યપણા (ઉમૂમ)થી અને આ હદીષના અંતિમ વાક્ય انما حرم اكلها થી દલીલ લાવતાં કેટલાક લોકોએ ફર્માવ્યું કે મુરદારની ખાલથી તેને પકવ્યા પહેલાં પણ ફાયદો ઉઠાવવો જાઈઝ છે. જેમ કે ઈમામ ઈબ્ને શિહાબ, ઈમામ લયષ બિન સઅદનો મશહૂર કૌલ આ જ છે, પણ આપણો તથા જમહૂરનો મઝહબ એ છે કે પકવ્યા વિના કશાય પ્રકારનો ફાયદો જાઈઝ નથી, ત્યાં સુધી કે વેચવું પણ જાઈઝ નથી. એ જ ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ નો મઝહબ છે. આપણી દલીલ આ હદીષ (નિસાઈ, ૨/૯૦, અલ્ફરઅ, અબૂ દાઉદ, ૨/૨૧૩ લિબાસ) છે કે નબી ﷺ એ કુરૈશના કેટલાક લોકોને જોયા કે એક બકરી ઘસેડીને લઈ જઈ રહ્યા છે. તો ફર્માવ્યું, જો તેનુ ચામડુ લઈ લેત તો સારું થાત. લોકોએ અર્ઝ કરી, આ મુર્દા છે. ફર્માવ્યું, એને પાણી તથા સલમનાં પાંદડાં પાક કરી આપશે. એ જમાનાનો દસ્તૂર હતો કે સલમનાં પાંદડાં પાણીમાં નાખીને કાચુ ચામડુ પકવતા હતા. આ હદીષથી જાણવા મળ્યું કે પકવ્યા પહેલાં નાપાક છે. અને નાપાકથી ફાયદો ઉઠાવવો એકમતિએ હરામ, અને પકવ્યા પછી પાક અને તેનાથી ફાયદો ઉઠાવવો જાઈઝ છે. અને આ જ ખુલાસો એ હદીષોનો પણ છે જેમાં મુરદારનું ચામડુ અથવા બેઠકનું હાડકુ અથવા કોઈ ચીજથી લાભ ઉઠાવવાનુ મના કર્યું છે.

ઈમામ મુસ્લિમે (૧/૧૫૯ હૈઝ, અબૂ દાઉદ, ૨/૨૧૩ લિબાસ) હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કર્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું : اذا دبغ الاهاب فقد طهر ''જ્યારે કાચા ચામડાને પકવી લેવામાં આવે તો તે પાક થઈ ગયું. અને એક મરફૂઅ હદીષ (ઉમ્દતુલ કારી, ૯/૮૮)માં છે :–

حديث ૮૮૫ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ وَأُتِيَ النَّبِيُّ صَلَّى

"ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા સિદ્દીકા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું કે નબી ﷺની [હદીષ : ૮૮૫]

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِلَحْمٍ فَقُلْتُ هٰذَا مَا تُصُدِّقَ بِهٖ عَلٰى

ખિદમતમાં ગોશ્ત પેશ કરવામાં આવ્યો તો મેં અર્ઝ કરી, આ બરીરા પર સદકો કરવામાં આવેલી છે.

بَرِيْرَةَ فَقَالَ هُوَ لَهَا صَدَقَةٌ وَلَنَا هَدِيَّةٌ ۝٤

તો ફર્માવ્યું, એના માટે સદકો છે અને અમારા માટે હદિયો."

(બુખારી ૧/૨૦૨, ઝકાત, ૧/૪૫૦ હિબા, ૧/૭૯૫–૭૯૬, અત્તલાક, ૧/૮૧૬, અત્ઈમ્મહ, નિસાઈ–ઝકાત, ફરાઈઝ)

استمتعوا بجلود الميتة اذا دبغت ترابا كان او رمادا او ملحا او ما كان بعد ان يزيد صلاحه۔

"મુરદારના ચામડાથી ફાયદો હાંસલ કરો જ્યારે તેને પકવી લેવામાં આવે, માટીથી હોય કે રાખ વડે અથવા નમકથી કે કોઈપણ ચીજ વડે હોય જે એની અધિક સુધારણા કરે."

આ સર્વ હદીષો એની દલીલ છે કે પકવ્યા પહેલાં મુરદારનુ ચામડુ નાપાક છે, એનાથી લાભ લેવો જાઈઝ નથી. અને પકવ્યા પછી તે જાઈઝ છે એનાથી લાભ લેવો જાઈઝ છે. આખરની હદીષથી માલૂમ થયું કે દબાગતને માટે પકવવુ લાઝિમ નથી, કોઈ રીતે તેની અંદરનો ચીકાશ દૂર કરી દેવામાં આવે તો દબાગત થઈ ગઈ. દા.ત. તડકામાં સૂકવી નાખ્યું.

આ હદીષોથી તે હઝરાતનો ફૌલ પણ બાતિલ થઈ ગયો જેઓ દબાગત પછી પણ મુરદારના ચામડાથી લાભ ઉઠાવવાને નાજાઈઝ કહે છે.

આપણે માણસ તથા સાપ તથા સુવ્વરના સિવાય દરેક જાનવરનુ ચામડુ દબાગતથી પાક થઈ જાય છે. માણસનુ ચામડુ એ કારણે કે માણસ મુકર્રમ તથા મોહતરમ (માનપાત્ર) છે જો દબાગતથી તેના ચામડાને લાભ ઉઠાવવા પાત્રનો ફત્વો આપી દેવામાં આવે તો માણસની ઈજ્જત ખતરામાં પડી જશે. સાપનુ ચામડુ એટલે સખત હોય છે કે તે દબાગત સ્વીકારતુ જ નથી અને સુવ્વર નજિસુલ અયન (મુદ્દલે નાપાક) છે જેથી એનુ ચામડુ પાક થવાનો પ્રશ્ન જ નથી.

સમજૂતી : ૮૮૫

આ એક હદીષનો ટુકડો છે તેનો પ્રારંભિક હિસ્સો ભાગ–૨, પેજ–૪૪૪ પર વર્ણન થઈ ચૂક્યો છે. કિતાબુત્તલાકમાં સંક્ષિપ્તમાં આ હદીષ આ પ્રમાણે છે : ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા ફર્માવે છે કે બરીરાની જાતથી ત્રણ સુન્નતો જાણવા મળી. પ્રથમ એ કે તેણીને આઝાદ કરવામાં આવ્યાં તો તેમને તેમના પતિના બારામાં અધિકાર આપવામાં આવ્યો, અને રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, "વિલા" એના માટે છે જેણે આઝાદ કરી. અને રસૂલુલ્લાહ ﷺ અંદર તશરીફ લાવ્યા. અને હાંડલી ગોશ્તથી ઉકળી રહી હતી. તો હુઝૂર ﷺની ખિદમતમાં રોટી તથા ઘરના શાકોમાંથી કોઈ શાક પેશ કરવામાં આવ્યું તો ફર્માવ્યું, શું મેં હાંડલી નથી જોઈ જેમાં ગોશ્ત છે ? લોકોએ અર્ઝ કરી, જરૂર ! પરંતુ આ ગોશ્ત સદકાનો છે જે બરીરાને આપવામાં આવ્યો છે, અને હુઝૂર સદકો નથી ખાતા. તો ફર્માવ્યું, એના માટે સદકો છે અને અમારા માટે હદિયો છે.

حديث ૮૮૬ عَنْ اَنَسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે નબી ﷺ ની ખિદમતમાં સદકૃાનો ગોશ્ત પેશ [હદીષ : ૮૮૬]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اُوْتِيَ بِلَحْمٍ تُصُدِّقَ بِهٖ عَلٰى بَرِيْرَةَ فَقَالَ هُوَ عَلَيْهَا

કરવામાં આવ્યો જે બરીરા પર સદકૃો કરવામાં આવ્યો હતો તો ફર્માવ્યું, તે બરીરા પર સદકૃો છે. અને

صَدَقَةٌ وَّهُوَ لَنَا هَدِيَّةٌ ۔

અમારા માટે હદિયો છે." (બુખારી ૧/૨૦૨, ઝકાત, ૧/૩૫૦ હિબા, મુસ્લિમ, અબૂ દાઉદ, ઝકાત–નિસાઈ–અલ્ ઉમરહ)

સમજૂતી : ૮૮૬

શરઈ હીલા વિશે : હીલાએ શરઈની આ જ અસ્લ (દલીલ) છે. જરૂરતના પ્રસંગે ઝકાત, ફિત્રા તથા અન્ય વાજિબ સદકૃાઓ કોઈ મુસ્તહિકૃને આપીને માલિક બનાવી દેવામાં આવે અને તે એના પર કબ્જો પણ કરી લે. પછી તે કોઈ દીની કામના માટે અથવા કોઈ પણ નેક કાર્ય માટે આપી દે. આજે દીનની સલામતી દીની મદ્રસાઓના કારણે છે અને દીની મદ્રસાઓની સલામતી ઝકાત તથા ફિત્રાની રકમોથી છે. મુસલમાન એવો સુસ્ત થઈ ગયો છે કે દીની મદ્રસાઓ માટે ભાગ્યે જ તોહફો આપે છે. એટલા માટે ઉલમાએ હીલા પછી ઝકાત તથા ફિત્રાની રકમો મદ્રસાઓમાં ખર્ચ કરવાની ઈજાઝત આપી દીધી. જો આ ન થાય તો દીની મદ્રસા બંધ થઈ જાય. હવે કેટલાક ઉલમાના દુશ્મન, દીનથી આઝાદ દિમાગવાળા લોકોએ ઝકાત તથા ફિત્રાની રકમોને હિંદી, અંગ્રેજી, ગણિત, ભૂગોળ, ગણિત્ર શાસ્ત્ર, દુનિયવી શિક્ષણ આપનારી સ્કૂલોમાં બલ્કે હોસ્પિટલોમાં ખર્ચ કરવાનુ શરૂ કરી આપ્યું છે, એની કોઈ રીતે ઈજાઝત નથી હોઈ શકતી. પ્રથમ તો એ કે હીલાએ શરઈની ઈજાઝત હાજતના સમયે છે અને સ્કૂલો, હોસ્પિટલોમાં ખર્ચ કરવામાં કોઈ (શરઈ) હાજત નથી. ગવર્નમેન્ટની સ્કૂલો પુષ્કળ પ્રમાણમાં સ્થપાયેલી છે અને જરૂરતના સમયે સ્થાપી શકાય છે. હોસ્પિટલો પણ ઘણી છે, ડોકટરોની કમી નથી. જો ખરેખર કોઈ બીમાર ઝકાતનો હક્કદાર છે તો તેને કેશ આપી શકાય છે. બીજુ કે ઝકાત તથા ફિત્રા હકૃદારોને આપવું નેક કાર્યો છે અને દીની મદ્રસા પણ નેક કામો છે, દુનિયાવી મદ્રસાઓથી ઉલ્ટુ કે તે તદ્દન દુનિયવી છે. દીની મદ્રસાઓમાં વાપરવું એ ઝકાત તથા ફિત્રાના હકૃદારથી અધિક નિકટ છે, દુનિયવી સ્કૂલોથી ઉલ્ટુ કે એમાં અને ઝકાતના હકૃદારોમાં કોઈ સંબંધ નથી.

જાહેર એ જ છે કે હઝરત બરીરા رضی اللہ عنہا ને જે સદકૃાનો ગોશ્ત આપવામાં આવ્યો હતો તે નફ્લ સદકૃો હતો. હુઝૂરે અકૃદસ ﷺ નફ્લ સદકૃો પણ ખાતા ન હતા. હઝરત સલ્માન ફારસી رضی اللہ عنہ ઈસ્લામ પહેલાં સદકૃો લઈને આવ્યા તો પરત કરી આપ્યો. જાહેર છે કે એમના પર ઝકાત ફર્ઝ ન હતી તો એ સદકૃો નફ્લી જ હતો.

સદકૃો તથા હદિયો : જે ચીજ કોઈ મોહતાજને કેવળ સવાબની નિય્યતથી આપવામાં આવે તો સદકૃો છે અને જે ચીજ કોઈને સંબંધ તથા દોસ્તીના કારણે આપવામાં આવે તે હદિયો છે. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું, ફકીર (ગરીબ મિસ્કીન)ને જે કાંઈ આપવામાં આવે તે સદકૃો છે, ભલે હદિયો કહીને આપવામાં આવે. અને માલદારને જે કાંઈ આપવામાં આવે હદિયો છે ભલે સદકૃો કહીને આપવામાં આવે.

حديث ૮૮૭ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ اَبِىْ اَوْفٰى رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ كَانَ

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબી ઔફા رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺ ની [હદીષ : ૮૮૭]

النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا اَتَاهُ قَوْمٌ بِصَدَقَتِهِمْ قَالَ

ખિદમતમાં જ્યારે કોઈ ક઼ૌમ પોતાનો સદક઼ો લઈને આવતી તો ફર્માવતા, હે અલ્લાહ ! આલે ફલાં પર રહમત

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى اٰلِ فُلَانٍ فَاَتَاهُ اَبِىْ بِصَدَقَتِهٖ فَقَالَ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى اٰلِ اَبِىْ اَوْفٰى

નાઝિલ ફર્માવ ! મારા વાલિદ પોતાનો સદક઼ો લઈને આવ્યા તો ફર્માવ્યું, હે અલ્લાહ ! આલે અબી ઔફા પર

રહમત નાઝિલ ફર્માવ." (બુખારી ૧/૨૦૩ ઝકાત, ૨/૫૯૯, મગ઼ાઝી, ૨/૯૩૭ અદઅવાત, મુસ્લિમ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–ઝકાત)

ت ૨૭૨ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَّضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا لَيْسَ الْعَنْبَرُ بِرِكَازٍ هُوَ شَىْءٌ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, અંબર છુપો ખજાનો નથી, [તઅલીક઼ : ૨૭૨]

دَسَرَهُ الْبَحْرُ ۔

એ એક ચીજ છે જેને સમુદ્રએ ફેંકી." (બુખારી ૧/૨૦૩ અઝ઼ ઝકાત)

સમજૂતી : ૮૮૭ الصلوة ـ صل નો અમ્ર છે. ખિતાબીએ કહ્યું કે સલાતનો શાબ્દિક અર્થ દુઆ છે અને એ જ અહીં નિશ્ચિત છે સલાત શબ્દ જ ખાસ નથી કોઈપણ દુઆ કરી શકાય છે. દા.ત. જઝાકલ્લાહ, આજરકલ્લાહ, અલ્લાહુમ્મગફિરલહૂ, વગેરે વગેરે. જેમ કે હદીષમાં છે કે એક સાહબે ઘણી જ ઉમદા ઊંટડી ઝકાતમાં આપી તો આ દુઆ આપી : હે અલ્લાહ ! આમાં બરકત આપ, અને એનાં ઊંટોમાં પણ. અને આ દુઆ મુસ્તહબ છે વાજિબ નથી એટલા માટે ખુલફાએ રાશિદીને ઝકાત ઉઘરાવનારાઓને દુઆ કરવાનો હુકમ નથી આપ્યો. જો વાજિબ હોત તો જરૂર હિદાયત ફર્માવતા, બલ્કે ખૂદ હુઝૂરે પણ તલ્કીન નથી કરી. એના કારણે આયતે કરીમા وَصَلِّ عَلَيْهِمْ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ "અને તેમના માટે દુઆ કરો, બેશક ! તમારી દુઆ એમના માટે ઈત્મિનાન બખ્શ છે " માં صَلِّ અમ્રે વજૂબ (વાજિબ થવા) માટે નથી, મુસ્તહબ થવા માટે છે.

હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબી ઔફા رضی اللہ عنہ : મદની સલ્લમી સહાબી છે. બયઅતે રિદ્વાનમાં શરીક રહ્યા. કૂફાના રહેવાસી સહાબીઓમાં સૌથી છેલ્લે વફાત પામ્યા હિ.સ. ૮૭માં અલ્લાહની રહમતમાં પહોંચ્યા. વિસાલના સમયે ૭૦ વરસની ઉમર મુબારક હતી. આપ તે સહાબાએ કિરામમાંથી છે જેમની ઝિયારત (મુલાકાત)થી સૈયદોના ઈમામે આ'ઝમ અબૂ હનીફા رضی اللہ عنہ મુશર્રફ થયા. પિતા પુત્ર બંને સહાબી છે.

સમજૂતી : તઅલીક઼ ૨૭૨–૨૭૩

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ના અષરને બયહક઼ીએ અને ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાક઼ે મુસન્નફમાં મૌસૂલન વર્ણન કરેલ છે. અને ઈમામ હસન બસરી رضی اللہ عنہ ના અષરને ઈમામ અબૂ બક્ર બિન અબી શયબાએ પોતાની મુસન્નફમાં વર્ણન કરેછ છે. સમુદ્રથી જે કાંઈ નીકળે છે, જેમ કે મોતી, મોંગા અંબર એમાં ઝકાત નથી. એ જ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ, હઝરત ઉમર બિન અબ્દુલઅઝીઝ, ઈમામ અતા, ઈમામે આ'ઝમ, ઈમામ માલિક, ઈમામ શાફઈ

ت ૨૭૩ وَقَالَ الْحَسَنُ فِي الْعَنْبَرِ وَاللُّؤْلُؤِ الْخُمُسُ ؕ

"અને ઈમામ હસન બસરીએ ફર્માવ્યું, અંબર તથા મોતીમાં ખુમ્સ (પાંચ) છે." [તઅલીક : ૨૭૩]

(બુખારી ૧/૨૦૩ અઝ્ ઝકાત)

حديث ૮૮૮ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ નબી ﷺથી રિવાયત કરે છે કે ફર્માવ્યું કે [હદીષ : ૮૮૮]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّ رَجُلًا مِّنْ بَنِيْ اِسْرَائِيْلَ سَاَلَ بَعْضَ بَنِيْ اِسْرَائِيْلَ

બની ઈસ્રાઈલના એક શખ્સે બીજાથી હજાર દીનાર કરજ માંગ્યું તો તેને આપી દીધું. તે સમુદ્રમાં સફરના

اَنْ يُّسْلِفَهٗ اَلْفَ دِيْنَارٍ فَدَفَعَهَا اِلَيْهِ فَخَرَجَ فِي الْبَحْرِ فَلَمْ يَجِدْ مَرْكَبًا

ઈરાદાથી નીકળ્યો પણ તેણે કોઈ સવારી ન પામી તો એક લાકડી લીધી અને એમાં કાણુ પાડયું. તેમાં હજાર

فَاَخَذَ خَشَبَةً فَنَقَرَهَا فَاَدْخَلَ فِيْهَا اَلْفَ دِيْنَارٍ فَرَمٰى بِهَا فِي الْبَحْرِ

દીનાર રાખી દીધા અને એ લાકડીને સમુદ્રમાં ફેંકી દીધી. સંજોગોવસાત

فَخَرَجَ الرَّجُلُ الَّذِيْ كَانَ اَسْلَفَهٗ فَاِذَا بِالْخَشَبَةِ فَاَخَذَهَا لِاَهْلِهٖ

જે શખ્સે કરજ આપ્યું હતું તે નીકળ્યો અને લાકડી જોઈ તો પોતાના ઘરવાળાનાં

حَطَبًا فَذَكَرَ الْحَدِيْثَ فَلَمَّا نَشَرَهَا وَجَدَ الْمَالَ ؕ

બળતણ માટે લઈ લીધી. જ્યારે એને ચીરી તો માલ મળ્યો."

(બુખારી ૧/૨૦૩, અઝ્ ઝકાત, ૧/૨૭૭, અલ બુયૂઅ, ૧/૩૦૬ અલ કિફાલત, ૧/૩૨૪ અલ્ ઈસ્તિક્રાઝ, ૧/૩૨૮ અલ્લક્તહ, ૧/૩૮૧ અશ્શુરૂત, ૨/૯૨૬ અલ ઈસ્તીઝાન, નિસાઈ–અલ્લ ક્તહ)

વગેરેનો મઝહબ છે. અને હઝરત ઈમામ અહમદ બિન હંબલ رضی اللہ عنہ થી એક રિવાયત આ જ છે. ઈમામ બુખારીનો પણ આ જ મઝહબ છે જેમ કે એના બાદવાળા ઈર્શાદથી જાહેર છે અને એ જ ઈમામ અબૂ યૂસુફનો પણ મઝહબ છે.

સમજૂતી : ૮૮૮

પરિપૂર્ણતા : કિતાબુલ કિફાલહમાં આ હદીષ વિગતવાર આ પ્રમાણે છે : રસૂલુલ્લાહ ﷺએ બની ઈસ્રાઈલના એક શખ્સનો ઉલ્લેખ કર્યો. તેણે બની ઈસ્રાઈલના કોઈ શખ્સ પાસેથી હજાર દીનાર કરજ માગ્યું. તેણે કહ્યું, ગવાહોને લાવ જેમને ગવાહ બનાવી આપુ. તેણે કહ્યું, અલ્લાહ ગવાહ પૂરતો છે. પછી તેણે કહ્યું, કોઈ કફીલ (જામિન) લાવ. તો તેણે કહ્યું, અલ્લાહ પૂરતો કફીલ છે. તો તેણે કહ્યું, તેં સાચુ કહ્યું, અને તેને નિશ્ચિત સમય મર્યાદા માટે આપી દીધા. તે કરજ લઈને સમંદરમાં ચાલ્યો ગયો અને પોતાની જરૂરત પૂરી કરી. ત્યારબાદ સવારી (નાવડી) તલાશ કરી જેના પર સવાર થઈને જાય અને નિશ્ચિત સમય પર અદા કરે તો તેને કોઈ સવારી

ન મળી. તો એક લાકડી લીધી તેમાં કાણુ પાડયું અને એ કાણામાં હજાર દીનાર અને એક પત્ર કરજ આપનારાના નામે રાખી દીધો. અને કાણાનું દ્વાર સારી રીતે બંધ કરીને તે લાકડી સમુદ્રની પાસે લાવ્યો અને કહ્યું, હે અલ્લાહ ! તું જાણે છે મેં ફલાણા પાસેથી હજાર દીનાર કરજ માગ્યું તો તેણે મારાથી જામિન માગ્યા તો મેં કહ્યું, અલ્લાહ પૂરતો જામિન છે. તે એના પર રાજી થઈ ગયો. પછી તેણે મારાથી ગવાહ માગ્યા તો મેં કહ્યું, અલ્લાહ પૂરતો ગવાહ છે. તે એના પર રાજી થઈ ગયો. (અને મને કરજ આપી દીધું) મેં કોશિશ કરી કે સવારી મળી જાય જેના દ્વારા હું એનો હક્ક એને પહોંચાડી આપુ, પણ ન મળી, અને હું એને તને સુપ્રત કરું છું. ત્યારબાદ તેને સમુદ્રમાં ફેંકી દીધી. તે સમુદ્રમાં ચાલી ગઈ ત્યાર બાદ એ શખ્સ પાછો વળી ગયો. અને એ જ કોશિશમાં રહ્યો. સવારી તલાશ કરતો રહ્યો કે પોતાના વતન પરત થાય. હવે કરજ આપનાર નીકળ્યો એ જોવા માટે કે કદાચ કોઈ સવારી એનો માલ લઈને આવી હોય. સંજોગોવસાત તેણે એ લાકડી જોઈ જેમાં તે માલ હતો. તેણે તેને લઈ લીધી કે તેના ઘરવાળાં માટે બળતણ થઈ જાય. તેને ચીરી તો તેમાં તે માલ અને પત્ર મળ્યો. ફરી કરજદાર આવ્યો અને હજાર દીનાર લાવ્યો અને કહ્યું, હું સતત કોશિશ કરતો રહ્યો કે સવારી મળી જાય તો તારો માલ તારા સુધી પહોંચાડી આપુ, પણ કોઈ સવારી ન મળી, જે લાવ્યો છું એને સ્વીકારી લે. કરજ આપનારે કહ્યું, શું તેં મારી પાસે કાંઈ મોકલ્યું હતું ? કરજદારે કહ્યું, શું મેં તને નથી જણાવ્યું કે તારી પાસે આવતા પહેલાં મને કોઈ સવારી ન મળી ! કરજ આપનારે કહ્યું, બેશક ! અલ્લાહે મારા સુધી પહોંચાડી આપ્યું જે તે લાકડીમાં મોકલ્યું હતું. તો એ શખ્સ હજાર દીનાર સાથે ખુશી ખુશી પરત થયો.

પ્રકરણથી સામ્યતા : અહીં પ્રકરણ એ છે કે સમુદ્રથી જે ચીજ કાઢવામાં આવે એટલે એમાં ખુમ્સ (પાંચમો ભાગ) છે કે નહીં ? ઈમામ બુખારી رضی اللہ عنہ નો મઝહબ એ છે કે એમાં ખુમ્સ નથી. અને એ આ હદીષથી સાબિત થાય છે કે સમુદ્રથી કાઢેલી ચીજોમાં ખુમ્સ નથી. લાકડી જો કે સમુદ્રમાં પેદા નથી થઈ પણ કિનારાનાં આપોઆપ ઉગતાં ઝાડ ક્યારેક પડીને સમુદ્રમાં આવી જાય છે જે કોઈની માલિકીમાં નથી હોતાં. તે સમુદ્ર વચ્ચે પેદા થનારી ચીજોના હુકમમાં સામેલ છે. જે હુકમ એ ચીજોનો છે તે જ એ ઝાડોનો પણ છે.

હુસ્ને નિયત (સારી નિય્યત), વાયદાની વફાદારી, અલ્લાહ પર તવક્કુલના સારાં ફળો દુનિયામાં પણ મળ છે એનું આ હદીષ ઉત્તમ દૃષ્ટાંત છે. **અલ્લાહ عزوجل તેના પર ભરોસો કરનારાઓના જાન માલને બર્બાદ નથી કરતો.**

بالف دينار : કિતાબુલ કિફાલહની હદીષના છેવટમાં **انصرف بالف دينار راشدا** "હજાર દીનાર સાથે ખુશી ખુશી પરત થયો." **الالف دينار**ની તરફ મુઝાફ છે અને મુઝાફ પર અલિફ લામને લાવવું દુરુસ્ત નથી, પણ કૂફીઓની નજીક.

મસાઈલ : આ હદીષ એની દલીલ છે કે સમુદ્રમાં પેદા થનારી ચીજો જેને મળે તે તેની છે અને એમાં ખુમ્સ નથી. કેમ કે એ સાહબ લાકડી બળતણ બનાવવા માટે લાવ્યા હતા અને એનો ખુમ્સ અદા નથી કર્યો. અને હુઝૂરે અકદસ ﷺએ એના પર કોઈ ચેતવણી વર્ણવી નથી. રહી ગઈ એ શંકા કે આ લાકડી કરજદારે બહારથી લઈને સમુદ્રમાં ફેંકી હતી, તો એ તો ચીર્યા પછી પત્ર જોયા પછી જાણમાં આવ્યું. જે વખતે લાવ્યા હતા એ વખતે તો એવું જ સમજીને લાવ્યા હતા કે આ લાકડી સમુદ્રની આસપાસ અથવા સમુદ્ર વચ્ચેના કોઈ ટાપુથી સમુદ્રમાં આવી ગઈ છે. એટલા માટે અમારી દલીલ સંપૂર્ણ છે. રહી ગઈ તે ચીજો જે સમુદ્રની ઉપજ નથી પણ સમુદ્રમાંથી મળે, જેમ કે સોના ચાંદીના સિક્કા કપડાં વગેરે તેમાં પણ ખુમ્સ નથી. અને જ્યારે માલિક માલૂમ ન હોય તો મેળવનારાની માલિકી છે.

ت ٢٧٤ وَقَالَ مَالِكٌ وَابْنُ إِدْرِيسَ الرِّكَازُ دَفْنُ الْجَاهِلِيَّةِ فِي قَلِيلِهِ

"અને માલિક અને ઈબ્ને ઈદરીસે કહ્યું, રિકાઝ જાહિલિયતનો ખજાનો છે **[તઅલીક़ : ૨૭૪]**

وَكَثِيرِهِ الْخُمُسُ وَلَيْسَ الْمَعْدِنُ بِرِكَازٍ ؕ

તેના થોડા અને વધારેમાં ખુમ્સ (પાંચમો ભાગ) છે (મઅદન) ખાણ નથી." (બુખારી ૧/૨૦૩ અર્રિકાઝ)

ت ٢٧٥ وَأَخَذَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ مِنَ الْمَعَادِنِ مِنْ كُلِّ مِائَتَيْنِ خَمْسَةً ؕ

"અને હઝરત ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝે મઅદન (ખાણમાંથી નીકળતી ચીજ)માં **[તઅલીક़ : ૨૭૫]**

દરેક બસોથી પાંચ લીધા." (ઉપર મુજબ)

તઅલીક़ : ૨૭૪ની સમજૂતી

આ તઅલીક़ને મૌસૂલન ઈમામ અબૂ ઉબૈદે કિતાબુલ અમ્વાલમાં વર્ણવી છે. ઈબ્ને ઈદરીસથી કોણ સાહબ મુરાદ છે, એમાં બે કથનો છે : એક એ કે હઝરત ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ મુરાદ છે અને એક क़ૌલ એ છે કે આ અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઈદરીસ ઔદી છે. ઈમામ ફરબરીના રાવીઓમાં એક બુઝુર્ગ અબૂ ઝયદ મરૂઝી છે. તેમણે એના પર યક़ીન કર્યું કે આ હઝરત ઈમામ શાફઈ છે. ઈમામ બયહક़ી અને જમહૂર ઈમામોએ એમને સમર્થન કર્યું. એનું સમર્થન એનાથી પણ થાય છે કે ઈમામ શાફઈનો ઉપર વર્ણવેલ ઈર્શાદ મળે છે. જેમ કે ઈમામ બયહક़ીએ કિતાબુલ મઅરિફ઼હમાં નક़્લ કર્યું છે, ઔદીનો નથી મળતો. હઝરત ઈમામ શાફઈનો પૂરાણો क़ૌલ એ જ છે જેને ઈબ્ને મુન્ઝરે નક़્લ કર્યો અને અપનાવ્યો પણ છે. પણ क़ૌલે જદીદ (નવો) એ છે કે જ્યાં સુધી નિસાબની માત્રા સુધી ન હોય એમાં કાંઈ વાજિબ નથી. આ તઅલીક़માં क़ુલીલ (થોડા)થી મુરાદ એ છે કે નિસાબની માત્રાથી ઓછુ હોય અને કષીર (વધારે)થી મુરાદ એ છે કે નિસાબની માત્રા પ્રમાણે હોય અથવા વધુ. મઅદન, રિકાઝ નથી નો મતલબ કેવળ એ છે કે ખાણમાં ખુમ્સ (પાંચમો ભાગ) વાજિબ નથી, બલ્કે ચાલીસમો હિસ્સો વાજિબ છે. શરીઅતના ઉસૂલમાંથી છે કે જેમાં મહેનત ઓછી છે તેમાં વાજિબની માત્રા વધુ છે અને મહેનત જો વધુ છે તો વાજિબ ઓછુ છે. મઅદન અને રિકાઝ બે અલગ અલગ ચીજો છે એના પર આ હઝરાત આ પ્રકરણમાં વર્ણવેલ હદીષથી દલીલ લાવ્યા છે કે ઈર્શાદ થયો, મઅદનમાં હલાક થઈ જવાનો તાવાન નથી અને રિકાઝમાં ખુમ્સ છે. આ દલીલ પર વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચા આગળ આવી રહી છે.

તઅલીક़ : ૨૭૫ની સમજૂતી

આ અષરને ઈમામ અબૂ ઉબૈદે કિતાબુલ અમ્વાલમાં મુત્તસિલ સનદ સાથે વર્ણન કરી છે. ઈમામ બયહક़ીએ બતરીક़े સઈદ બિન અબી અરૂબહ क़તાદાથી રિવાયત કરી કે ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝે મઅદન (ખાણ)ને રિક़ાઝના સ્થાને ઠરાવ્યું કે એમાંથી પણ ખુમ્સ લેવામાં આવે. પછી બાદમાં બીજુ લખાણ મોકલ્યું કે એમાં ઝકાત છે. તેમજ કહ્યું કે અબ્દુલ્લાહ બિન અબૂબક્રથી રિવાયત છે કે ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝે ખાણમાં દરેક બસો દિરહમમાંથી પાંચ દિરહમ લીધા. અબૂ ઝિનાદથી પણ મરવી છે કે ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝ ખાણોમાં ચાલીસમો ભાગ લેતા હતા.

ت ٢٧٦ وَقَالَ الْحَسَنُ مَا كَانَ مِنْ رِكَازٍ فِي أَرْضِ الْحَرْبِ فَفِيهِ

"અને ઈમામ હસન બસરીએ ફર્માવ્યું, દારુલ હર્બમાં જે ખજાનો મળે એમાં પાંચમો [તઅલીક : ૨૭૬]

الْخُمُسُ وَمَا كَانَ مِنْ أَرْضِ السِّلْمِ فَفِيهِ الزَّكَاةُ وَإِنْ وُجِدَتْ

ભાગ (ખુમ્સ) છે અને જો દારુલ સુલહમાં મળે તો એમાં ઝકાત છે. અને દુશ્મનની ભૂમીમાં લુકતા

لُقْطَةٌ فِي أَرْضِ الْعَدُوِّ فَعَرِّفْهَا فَإِنْ كَانَتْ مِنَ الْعَدُوِّ فَفِيهَا الْخُمُسُ ع

પામે તો એનું એલાન કરે, પછી જો દુશ્મનનું હોય તો એમાં પાંચમો ભાગ છે." (ઉપર મુજબ)

بعض الناس | وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ الْمَعْدِنُ رِكَازٌ مِثْلُ دَفْنِ الْجَاهِلِيَّةِ لِأَنَّهُ

"અને કેટલાક લોકોએ કહ્યું, મઅદન (ખાણ) રિકાઝ છે જાહિલિયતના ખજાનાની જેમ, કેમ કે જ્યારે

يُقَالُ أَرْكَزَ الْمَعْدِنُ إِذَا أَخْرَجَ مِنْهُ شَيْءٌ قِيلَ لَهُ فَقَدْ يُقَالُ لِمَنْ

મઅદનમાંથી (ખાણમાંથી) કાંઈક કાઢવામાં આવે છે તો કહેવામાં આવે છે, "અર્કઝુલ મઅદન".

وُهِبَ لَهُ الشَّيْءُ وَرُبَّ رِبْحًا كَثِيرًا أَوْ كَثُرَ تَمْرُهُ أَرْكَزَتْ ـ ثُمَّ

એને કહેવામાં આવ્યું, જ્યારે કોઈને કાંઈ હિબા (ભેટ) કરવામાં આવે અને તેને ખૂબ ફાયદો થાય

نَاقَضَهُ قَالَ لَا بَأْسَ أَنْ يَكْتُمَهُ وَلَا يُؤَدِّيَ الْخُمُسَ ع

અને એનુ ફળ ઘણુ જ હોય. તો એને પણ કહેવામાં આવે છે, અર્કઝત. પછી એના વિરુદ્ધ કહ્યું કે એમાં કાંઈ વાંધો નથી કે એને છુપાવે અને પાંચમો ભાગ (ખુમ્સ) અદા ન કરે." (ઉપર મુજબ)

તઅલીક : ૨૭૬ની સમજૂતી

આ તઅલીકને ઈમામ અબૂબક્ર બિન અબી શયબાએ મુત્તસિલ સનદ સાથે બયાન કરી. તેમના શબ્દો આ પ્રમાણે છે : જ્યારે દુશ્મનની જમીનમાં ખજાનો મળે તો એમાં ખુમ્સ (પાંચમો ભાગ) છે અને જો અરબમાં મળે તો એમાં ઝકાત છે. ખજાનાના બારામાં આ ફરક હસન બસરી સિવાય અન્ય કોઈથી નકલ થયેલ નથી અને લુકતાના બારામાં જે કાંઈ ફર્માવ્યું તે એ સ્થિતિમાં છે જ્યારે કે એની સંભાવના હોય કે એ મુસલમાનની પણ ચીજ હોય શકે છે. દા.ત. લશ્કર દારુલ હર્બમાં છે, અથવા કોઈ કાફલો અમાન લઈને દારુલ હર્બમાં ગયો છે. અને જો એની સંભાવના ન હોય તો જાહેરાતની જરૂરત નથી.

સમજૂતી

ઈમામ બુખારીની "બઅદુન્નાસ"થી શું મુરાદ હતી તેને એઓ જ જાણે. અલ્લામા ઈબ્ને તયન વગેરેનું ગુમાન એ છે કે એનાથી ઈમામુલ અઈમ્મા, સિરાજુલ ઉમ્મહ, સૈયદોના ઈમામે આ'ઝમ અબૂ હનીફા رضی اللہ عنہ અથવા અમુક હનફી ઉલમા મુરાદ છે. અહીં જે મસ્અલા પર વાંધો દર્શાવ્યો છે તે કેવળ ઈમામે આ'ઝમનો જ

મઝહબ નથી, ઈમામ સુફ્યાન ષૌરી તથા ઈમામ અવઝાઈનો પણ એ જ મઝહબ છે. પણ ઈમામ બુખારીએ પોતાની તારીખમાં જે કઢંગા અંદાઝમાં હઝરત ઈમામે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ નો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનાથી અલ્લામા મૌસૂફના ક્યાસનું સમર્થન થાય છે પણ "તતબ્બુઅ" (તેહક્રીક્ર)થી જાણવા મળ્યું કે દરેક જગાએ એવું નથી, ક્યાંક એનાથી ઈસા બિન અબાન મુરાદ છે, ક્યાંક ઈમામ શાફઈ છે. અને ન દરેકમાં એમનો હેતુ વાંધાનો જ છે, ક્યાંક ક્યાંક એ ખૂદ ઉલઝન અનુભવે છે ! અને ક્યાંક એ જ એમનો પણ મુખ્તાર (પસંદીદા) છે.

સ્પષ્ટતા : ઈમામ બુખારીનો મઝહબ એ છે કે "મઅદન" સોના ચાંદી વગેરેની ખાણને કહે છે અને "રિકાઝ" કાફિરોના ખજાનાને. તેમની દલીલ તે હદીષ છે જે હમણા વર્ણન થશે કે ફર્માવ્યું, **المعدن جبارو فی الرکاز الخمس کان** ખાણમાં હલાક (મૃત્યુ) થવાનો તાવાન (બદલો) નથી અને રિકાઝમાં પાંચમો ભાગ (ખુમ્સ) છે. આ હદીષમાં રિકાઝ મઅદન પર મઅતૂફ છે અને અતફ તગાયુર ચાહે છે. જેથી જાણવા મળ્યું કે "મઅદન" ઓર છે અને "રિકાઝ" અલગ ચીજ છે. અલ્લામા મહમૂદ બદરુદ્દીન અયની رضی اللہ عنہ એ આ દલીલનો એ જવાબ આપ્યો કે પૂરી હદીષ આ પ્રમાણે છે : **العجماء جبار و البیرجبار و المعدن جبار فی الرکاز الخمس** "ચોપગુ કોઈને મારી નાખે તો તાવાન નથી, કૂવામાં પડીને કોઈ મૃત્યુ પામે તો તાવાન નથી, ખાણમાં કોઈ મરી જાય તો તાવાન નથી. અને રિકાઝમાં પાંચમો ભાગ છે. હુઝૂરે અક્દસ ﷺ એ **و المعدن جبار** સુધી એક અલગ હુકમ ફર્માવ્યો અને **و فی الرکاز الخمس** માં બીજો હુકમ ફર્માવ્યો. અહકામનો ફેરફાર અતફની સેહત માટે પૂરતો છે. હવે જો એવું ફર્માવતા, **فیه الخمس** તો ઈલ્તિબાસ (શંકા)ની સંભાવના હતી કે કદાચ ઝમીર બીરની તરફ પલ્ટી રહી છે. આ શંકા (વહેમ)ને દૂર કરવા માટે **وفی الرکاز الخمس** ફર્માવ્યું. **હું કહું છું** : જો અલ્લામા અયનીની આ સ્પષ્ટતા ન માનવામાં આવે તો હદીષોમાં ટકરાવ ઉભો થશે, જેવું કે હમણા આવી રહ્યું છે.

અને આપણા ત્યાં "રિકાઝ" તથા "મઅદન" ખાણ તથા ખજાના બંને માટે આમ છે. મઅદન કેવળ ખાણને કહે છે અને કન્ઝ (ખજાનો) કેવળ દફીના (દાટેલા)ને, રિકાઝ બંનેને. આપણી દલીલ તે હદીષ છે જેને ઈમામ મુહમ્મદ મુહર્રિરે મઝહબે હનફિયાએ પોતાની મોઅત્તા (ઝકાત બાબુર્રિકાઝ–૧૭૮)માં વર્ણન કરી છે કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, રિકાઝમાં ખુમ્સ છે. અર્ઝ કરવામાં આવી, રિકાઝ શું છે ? તો ફર્માવ્યું, "તે માલ જેને જમીનમાં અલ્લાહ તઆલાએ એ દિવસે પેદા કર્યો જે દિવસે જમીન તથા આસ્માનને પેદા કર્યાં. એ ખાણોમાં ખમ્સ છે." આ હદીષને ઈમામ બયહક્રીએ કિતાબુલ મઅરિફતમાં ઈમામ અબૂ યૂસુફના તરીક્રાથી થોડા ટૂંકાણમાં સૈયદોના અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી છે. તેમજ ઈમામ બયહક્રીએ એમાં હબ્બાન ઈબ્ને અલીના તરીક્રાથી સૈયદોના અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, રિકાઝમાં ખુમ્સ છે. અર્ઝ કરવામાં આવી, "રિકાઝ" શું ચીજ છે ? તો ફર્માવ્યું, "તે સોનુ જેને અલ્લાહે જમીનમાં પેદા કર્યું." એનાથી પણ સ્પષ્ટ તે હદીષ છે જેને ઈમામ બયહક્રીએ કિતાબુલ ઈલલમાં અબૂ સાલેહના તરીક્રાથી એ જ હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, "રિકાઝ તે છે જે જમીનમાં પેદા થયું." ઈમામ હુમૈદ બિન ઝંજવિયહ નિસાઈએ કિતાબુલ અમ્વાલમાં સૈયદોના અલીએ મુર્તઝા كرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم થી રિવાયત કરી કે તેમણે મઅદનને (ખાણને) રિકાઝ ઠરાવ્યું અને એમાં ખુમ્સ વાજિબ કર્યું. ઈમામ બયહક્રીએ જ મકહૂલથી રિવાયત કરી કે સૈયદના ફારૂક્રે આ'ઝમ كرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم એ મઅદનને રિકાઝના સ્થાને ઠરાવ્યું કે એમાં ખુમ્સ (પાંચમો ભાગ) છે.

પ્રથમ વાંધો : અહનાફ (હનફીઓ)ની આ દલીલોથી નજર ફેરવીને હઝરત ઈમામ બુખારીએ આ

મસ્અલા પર વાંધો કરવાના માટે પોતાના જીવથી હનફીઓ તરફ એક દલીલ સંબંધિત કરી અને તેની આલોચના કરી નાખી. તે ફર્માવે છે કે બઅ્દુન્નાસે કહ્યું, મઅદન, રિકાઝ છે જાહિલિયતના દફીના (ખજાના)ની જેમ. એટલા માટે કે કહેવામાં આવે છે : **اركز المعدن** "જ્યારે એનાથી કાંઈ નીકળે." આ સ્વરચિત દલીલની ઈમામ બુખારી આ પ્રમાણે રદ કરે છે કે જ્યારે કોઈને કાંઈ ભેટ આપવામાં (હિબા કરવામાં) આવે અથવા કોઈને ખૂબ લાભ થાય અથવા કોઈના બાગમાં ફળો ખૂબ આવે, તો તેને કહેવામાં આવે છે : **اركزت** જેથી લાઝિમ થયું કે એ ચીજોને પણ રિકાઝ કહેવામાં આવે. અને હિબામાં તથા લાભમાં તથા ફળમાં પણ ખુમ્સ હોય. જ્યારે કે હિબા અને નફામાં ન ખુમ્સ છે ન ઝકાત જ્યારે કે તે નિસાબથી કમ હોય, અથવા ત્યાં સુધી કે એના પર વરસ પૂરું ન થાય અને ફળમાં ઉશ્ર છે.

અલ્લામા બદરુદ્દીન મહમૂદ અયની رضی اللہ عنہ એ એના પર ભરપૂર પકડ કરી છે અને કાંઈક જલાલ પણ આવી ગયો છે જેના માટે એ મઅઝૂર પણ છે. ફર્માવે છે : મઅદનને રિકાઝ કહેનારાઓમાંથી કોઈએ પણ આ (ઉપરોક્ત) દલીલ નથી આપી. અને અરબવાસીઓમાંથી કોઈનું એ કહેણ નથી, અલ્બત્ત જ્યારે કોઈ ખાણમાં સોનુ મળે તો જરૂર અરબવાસીઓ બોલે છે, **اركز الرجل** "એ શખ્સે સોનુ મેળવ્યું." **اركزت المعدن** નથી બોલતા. કે લાઝિમ આવે કે હિબા તથા નફો (લાભ) પામનારા અને જેના બાગમાં ફળો વધુ આવે તેને પણ **اركزت** કહેવામાં આવે. એટલા માટે કે રિકાઝનો અર્થ સોનાના ટુકડા છે. બાબે ઈફઆલમાં જઈને સયરુરતનો ફાયદો થયો. એટલે કે સાહિબે માખઝ હોવું. જેમ કે કહે છે **اغدّالبعير** એટલે કે ઊંટને ગ્દાની બીમારી થઈ, ઊંટ ગદ્દાવાળુ થયું. જ્યારે રિકાઝનો અર્થ સોનાના ટુકડા છે. તો જેને સોનુ મળે તેને **اركز الرجل** કહેવું દુરુસ્ત છે, પણ હિબા પામનારને, વધુ નફો પામનારને, જેના બાગમાં ફળો ખૂબ વધારે થયાં હોય તેને **اركز الرجل** નથી કહી શકતા. કેમ કે રિકાઝનો અર્થ હિબા, નફો–લાભ કે ફળ નથી ! ઈમામ બુખારીથી અહીં લગઝિશ એટલા માટે થઈ કે તેમણે "અર્કઝ"ના અર્થ પર વિચારણા ન કરી.

બીજો વાંધો : બીજો વાંધો એ ઉઠાવ્યો કે, ત્યારબાદ તે બઅદુન્નાસે (અમુક લોકોએ) એના વિરુદ્ધ ક़ૌલ કર્યો અને કહ્યું, એમાં કોઈ વાંધો નથી કે એને એટલે દફીના (ખજાના)ને છુપાવી લે અને ખમ્સ ન આપે. એટલે આ બઅદુન્નાસે (અમુક લોકોએ) પહેલાં એવું કહ્યું કે મઅદનમાં ખુમ્સ છે અને મઅદન રિકાઝ છે. પછી કહ્યું કે એને એ જાઈઝ છે કે રિકાઝને ચાહે મઅદન હોય કે દફીના (ખજાનો) ઝકાતના ઉઘરાવનારથી છુપાવી લે અને સૌ પોતાની પાસે રાખી લે.

અલ્લામા અયની ફર્માવે કે આ પણ હઝરત ઈમામે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ ના ક़ૌલને સંપૂર્ણપણે ન સમજવાના કારણે ઈમામ બુખારીએ ફર્માવ્યું. ઈમામ તહાવીએ હઝરત ઈમામે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ નો આ ક़ૌલ નક़્લ ફર્માવ્યો છે કે આ જાઈઝ છે કે ખાણ અને ખજાનાનો ખુમ્સ જાતે તેના મુસ્તહિક़્કોને અદા કરી આપે. અથવા જો તે ખૂદ મોહતાજ હોય તો પોતાના ખર્ચમાં લાવે એના બદલામાં જે બયતુલ માલમાં એનો હક્ક़ છે. એની વિગત એ છે કે ઉઘરાવનાર ખુમ્સ લઈ જઈને બયતુલ માલમાં જમા કરશે અને બયતુલ માલ પર કબજો હાકિમોનો છે. હઝરત ઈમામે આ'ઝમના યુગમાં ઉમવી તથા અબ્બાસી હાકિમો બયતુલ માલને પોતાની અંગત મિલ્કત સમજતા હતા. મુસ્તહિક़્કોને બદલે પોતાના ખુશામદી શાયરો, દરબારીઓને આપતા હતા. એવા સંજોગોમાં જેણે ખજાનો પામ્યો તે જાતે પોતે મુસ્તહિક़્કોમાં વહેંચી નાખે અથવા ખૂદ જરૂરતમંદ છે તો રાખી લે, કોઈ વાંધો નથી. બલ્કે આવું કરવું અધિક યોગ્ય ગણાશે. ખુમ્સ હાકિમોની અંગત મિલ્કત નથી બલ્કે તેમની પાસે અમાનત છે, તેના હક્ક़દાર ફક़ીરો તથા મિસ્કીનો છે. જ્યારે એ ખબર છે કે હક્ક़ હક્ક़દારોને નહીં મળે તો હક્ક़દાર સુધી પહોંચાડવું યોગ્ય પગલુ છે.

حديث ૮૮૯ عَنْ اَبِىْ هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, જાનવરથી [હદીષ : ૮૮૯]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْعَجْمَاءُ جُبَارٌ وَالْبِئْرُ جُبَارٌ وَالْمَعْدِنُ جُبَارٌ

ઘાયલનો તાવાન નથી, કૂવામાં પડી જનારનો તાવાન નથી, ખાણમાં ઘાયલ તથા મૃત્યુ

وَفِى الرِّكَازِ الْخُمُسُ ع ه

પામનારાનો તાવાન નથી. અને રિકાઝમાં ખુમ્સ છે."

(બુખારી ૧/૨૦૩, ૧/૩૧૩, અલ્મસાકાત, ૧/૧૦૨૧ અદ્દિયાત, મુસ્લિમ–હુદૂદ, અબૂ દાઉદ–દિયાત, તિર્મિઝી–ઝકાત, અહકામ, ઈબ્ને માજહ–દિયાત, દારમી, ઝકાત, મોઅત્તા, ઈમામ માલિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૨૨૮)

حديث ૮૯૦ عَنْ اَبِىْ حُمَيْدِ نِ السَّاعِدِىِّ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ اسْتَعْمَلَ

"હઝરત અબૂ હુમૈદ સાઅદી رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ બની અસદના [હદીષ : ૮૯૦]

رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا مِّنَ الْاَسْدِ عَلٰى صَدَقَاتِ

એક શખ્સને સુલૈમના સદકાઓ વસૂલ કરવાના માટે આમિલ બનાવ્યો જેને ઈબ્ને લત્બૈયા કહેવામાં આવતો

بَنِىْ سُلَيْمٍ يُدْعٰى ابْنَ اللُّتْبِيَّةِ فَلَمَّا جَاءَ حَاسَبَهٗ ع ه

હતો જ્યારે તે પાછો આવ્યો તો તેની પાસેથી હિસાબ લીધો." (બુખારી ૧/૨૦૩, ઝકાત, ૨/૧૦૩૩, અલ્ હિયલ)

સમજૂતી : ૮૮૯ عجماء નો અર્થ ચોપગાં છે. મતલબ એ છે ચોપગુ કોઈને ઘાયલ કરી દે અથવા મારી નાખે તો એ ચોપગાના માલિકથી ન કિસાસ લેવામાં આવશે ન દિયત. એમાં તફસીલ છે જે ફિકહની કિતાબોમાં વિગતવાર વર્ણન થયેલી છે. એ જ પ્રમાણે કૂવામાં અથવા ખાણમાં કોઈ ગબડી પડીને મરી જાય અથવા કૂવો કે ખાણના ખોદકામમાં કોઈ દબાઈને મરી જાય તો પણ કૂવા તથા ખાણના માલિક પર કિસાસ કે દિયત વગેરે કાંઈ નથી.

وفى ركاز الخمس : મુસલમાન તથા ઝિમ્મીને પોતાના મકાન અથવા દુકાનમાં ખાણ મળી તો એ તેની મિલ્કત છે અને એમાં ન ખુમ્સ (પાંચમો ભાગ) છે ન ઝકાત. અને જો પડતર જમીન ગૈર માલિકીની જમીન અથવા જંગલ કે પહાડમાં મળી તો તેમાં ખુમ્સ છે. એના માટે કોઈ નિસાબ નથી, થોડુ હોય કે વધારે, ગમે તે સંજોગોમાં ખમ્સ વાજિબ છે. ખુમ્સ કેવળ સોના, ચાંદી, તાંબા, પિત્તળ, સીસા વગેરે ધાતુઓમાં છે. જવેરાત દા.ત. લઅલ અથવા યાકૂત, ફીરોઝા, અકીક તથા મોતી, ચૂનો, સુરમો, ફટકડી વહેનારી ચીજોમાં નથી.

જે ખજાનામાં ઈસ્લામી નિશાનીઓ જોવા મળે તે લુકતાના હુકમમાં છે અને જેમાં કાફિરોની નિશાનીઓ હોય, દા.ત. એમાં મૂર્તિ વગેરેના ફોટા હોય તો એમાંથી ખુમ્સ લેવામાં આવશે, ચાહે પોતાની જમીનમાં મળે કે બીજાની અથવા માલિકી વિનાની જમીનમાં મળે.

સમજૂતી : ૮૯૦ આ એક લાંબી હદીષનો પ્રારંભિક હિસ્સો છે જેનો કેટલોક ભાગ કિતાબુલ જુમ્આમાં વર્ણન થઈ ચૂક્યો અને પૂરી હદીષ કિતાબુલ હિબામાં આવશે.

حديث ૮૯૧ حَدَّثَنِيْ اَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ غَدَوْتُ اِلٰى

"હઝરત અનસ બિન માલિક رضی اللہ عنہ એ આ હદીષ બયાન કરી. હું સવારના સમયે [હદીષ : ૮૯૧]

رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَبْدِ اللّٰهِ بْنِ اَبِيْ طَلْحَةَ لِيُحَنِّكَهٗ

અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબૂ તલ્હાને લઈને રસૂલુલ્લાહ ﷺની ખિદમતમાં હાજર થયો તો મેં હુઝૂર ﷺને એ

فَوَافَيْتُهٗ فِيْ يَدِهِ الْمِيْسَمُ يَسِمُ اِبِلَ الصَّدَقَةِ ؕ

હાલમાં જોયા કે હાથ મુબારકમાં મિસમ (ડામ આપવાની ચીજ) હતું જેના વડે સદકાના ઊંટોને ડામ આપી રહ્યા હતા." (બુખારી ૧/૨૦૪, ઝકાત, મુસ્લિમ–લિબાસ)

સમજૂતી : ૮૯૧

નિશાનીના માટે અરબવાસીઓ ઊંટો પર ડામ આપતા હતા અથવા કાનનો થોડોક ભાગ કાપી નાખતા હતા અથવા ફાડી દેતા હતા. કેમ કે કાનને કાપવો તથા ફાડવો મુષ્લહ કરવું છે એટલા માટે ઈસ્લામે એનાથી રોકી દીધા. જરૂરતના માટે ડામ આપવાની ઈજાઝત આપી જેમ કે આ હદીષ વર્ણન થયેલી છે.

બિસ્મિલ્લાહિર્રહ્માનિર્રહીમ

باب فرض صدقة الفطر

સદક़ાએ ફિત્ર વિશે પ્રકરણ

સદક़એ ફિત્ર વાજિબ છે. હદીષમાં એના માટે فرض નો શબ્દ આવ્યો છે, પણ ખબરે વાહિદથી ફર્ઝિયત સાબિત નથી થતી. તેમજ ફર્ઝનો ફિક़હી અર્થ એ બાદની ઈસ્તેલાહ છે તેનો લુગવી (શાબ્દિક) અર્થ નિશ્ચિત કરવું છે. હદીષમાં એ જ મુરાદ છે.

સદક़એ ફિત્ર રોઝાના સંપૂર્ણ થવાના શુક્રાનાના રૂપે છે અને રોઝાઓમાં બશરિયતના તક़ાઝા હેઠળ જે ઉણપ રહી ગઈ હોય તેનો કફ્ફારો છે. સદક़એ ફિત્ર દરેક એવા આઝાદ મુસલમાન પર વાજિબ છે જે માલિકે નિસાબ હોય અને એ નિસાબ કરજ તથા હવાઈજે અસલિયા (જીવન જરૂરી ચીજો)થી ફારિગ હોય એના માટે માલે નામી તથા નિસાબ પર વરસ પૂર્ણ થવું (હૌલાને હૌલ) શર્ત નથી. એના વાજિબ થવાનો સબબ યૌમે ફિત્રની સુબ્હ સાદિક़ છે, એટલા માટે જે શખ્સ સુબ્હ સાદિક़ થતા પહેલાં મરી ગયો અથવા ગની હતો અને ફક़ીર થઈ ગયો તો એના પર વાજિબ નથી. અથવા સુબ્હ સાદિક़ તુલૂઅ થયા બાદ કાફિર મુસલમાન થઈ ગયો અથવા બાળક પેદા થયું અથવા ફક़ીર ગની થઈ ગયો તો એના પર વાજિબ નથી. અને જો કોઈ સુબ્હ સાદિક़ થયા બાદ મૃત્યુ પામ્યો અથવા સુબ્હ સાદિક़ પહેલાં બાળ જન્મ થયો અથવા કાફિર મુસલમાન થયો અથવા ફક़ીર ગની થઈ ગયો તો વાજિબ છે.

જેના પર સદક़એ ફિત્ર વાજિબ છે તેના પર પોતાના તરફથી આપવુ વાજિબ છે અને પોતાની તે નાબાલિગ તથા મજનૂન ઔલાદના તરફથી પણ જે ખૂદ માલિકે નિસાબ ન હોય. અને જો નાબાલિગ તથા મજનૂન (પાગલ) માલિકે નિસાબ છે તો તેમનો વાલી તેમના માલમાંથી અદા કરશે. બેહતર એ છે કે ઈદના દિવસે સુબ્હ સાદિક़ તુલૂઅ થયા પછી અને ઈદગાહ જવાથી પહેલાં સદક़એ ફિત્ર અદા કરી આપે, અને એના પહેલાં તથા બાદમાં પણ અદા કરી શકે છે. તેના હક્કદારો પણ તે જ છે જે ઝકાતના છે, તેની અદાયગીના માટે પણ તમ્લીકે ફક़ીર (ફક़ીરને માલિક બનાવવો) શર્ત છે. જે માલિકે નિસાબ ન હોય તેના પર સદક़એ ફિત્ર વાજિબ નથી, પણ જો અદા કરી આપે તો સવાબનો મુસ્તહિક़ છે. ઈમામ અહમદે પોતાની મુસ્નદ (૨/૨૩૦)માં અને ઈમામ બુખારીએ પોતાની સહીહ (૧/૩૮૪ વસાયા) માં હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી. હુઝૂર ﷺએ ફર્માવ્યું, لا صدقة الاعن ظهر غنىً واليد العليا خير من يد السفلىٰ وابدا بمن تعولُ "માલદારીના વિના સદક़ો નથી પ્રથમ એના પર ખર્ચ કર જે તારી પરવરિશમાં છે."

ગિ્ના (ગની હોવાનુ) તથા માલદારીનું માપદંડ શરીઅતે નિસાબને રાખ્યું છે. તદ્ઉપરાંત જે માલિકે નિસાબ ન હોય તેના પર સદક़એ ફિત્ર વાજિબ કરવામાં મુશ્કેલી પણ છે.

وَرَاٰى ابو العَالِيَةِ وَعَطَاءٌ وَّابْنُ سِيْرِينَ صَدَقَةَ الفِطْرِ فَرِيضَةً ت ٢٧٧ [તઅલીક : ૨૭૭]

"અબુલ આલિયા, અતાઅ તથા ઈબ્ને સીરીનની રાય એ છે કે સદકએ ફિત્ર ફર્ઝ છે." (બુખારી ૧/૨૦૪)

حديث ٨٩٢ عَنِ ابنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ فَرَضَ رَسُوْلُ اللّٰهِ

'હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ [હદીષ : ૮૯૨]

صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَكٰوةَ الفِطْرِ صَاعًا مِّنْ تَمْرٍ اَوْ صَاعًا مِّنْ شَعِيْرٍ عَلَى الْعَبْدِ

સદકએ ફિત્ર એક સાઅ ખજૂર અથવા એક સાઅ જવ નિશ્ચિત કર્યો. ગુલામ તથા આઝાદ

وَالْحُرِّ وَالذَّكَرِ وَالْاُنْثٰى وَالصَّغِيْرِ وَالْكَبِيْرِ مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ وَاَمَرَ بِهَا

અને પુરૂષ તથા સ્ત્રી અને નાના તથા મોટા મુસલમાન પર. અને એ હુકમ આપ્યો કે

اَنْ تُؤَدّٰى قَبْلَ خُرُوْجِ النَّاسِ اِلَى الصَّلٰوةِ ؕ

લોકોના નમાઝના માટે જવાથી પહેલાં અદા કરી દેવામાં આવે."

તઅલીક : ૨૭૭ની સમજૂતી

અબુલ આલિયા અને ઈબ્ને સીરીનના અષરને ઈમામ અબૂબક્ર બિન શયબાએ મૌસૂલન વર્ણન કર્યું છે અને ઈમામ અતાના અષરને ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાકે. એ હઝરાતની જો ફર્ઝથી મુરાદ ફિકહી ફર્ઝ છે તો એ સહીહ નથી. ફર્ઝિયતની સાબિતીના માટે કતઈ દલીલ જરૂરી છે અને સદકએ ફિત્રની સાબિતી ખબરે આહાદથી છે. એની સાબિતીના માટે કોઈ કતઈ દલીલ સાબિતી નથી. તેમજ એ ત્રણેવ હઝરાત તાબઈનમાંથી છે, તેમના યુગમાં હુકમોની ફર્ઝ, વાજિબ વગેરેની તરફ ન વહેંચણી થઈ હતી અને ન તેમના ઈસ્તેલાહી અર્થો મુકર્રર થયા હતા એટલા માટે એ નિશ્ચિત છે કે એમની મુરાદ **فريضة**થી લુગવી (શાબ્દિક) અર્થ છે, એટલે કે શરીઅત તરફથી નિશ્ચિત કરેલ વઝીફો.

સમજૂતી : ૮૯૨

باب صدقة الفطر من التمر : ના હેઠળ જે રિવાયત છે એના છેવટમાં છે : અબ્દુલ્લાહે (ઈબ્ને ઉમરે) ફર્માવ્યું, ત્યાર બાદ લોકોએ તેના બરાબર બે મુદ ઘઉં કરી આપ્યા.

على العبد : એનાથી મુરાદ એ છે કે ગુલામ અને બાંદીના તરફથી તેમનો માલિક અદા કરે, કેમ કે ગુલામ તથા બાંદી જો કાંઈ કમાય તો પણ તે આકાની મિલ્કત થઈ જાય છે, તેમની મિલ્કત નથી રહેતી, પછી તે ક્યાંથી અદા કરશે. **મુદબ્બર** તથા **ઉમ્મેવલદ**નો સદકએ ફિત્ર પણ તેમના માલિક પર વાજિબ છે. અલબત્ત આપણા ત્યાં **મુકાતબ**ની તરફથી વાજિબ નથી. એ જ પ્રમાણે વેપાર માટેના ગુલામ અને બાંદીની તરફથી પણ નથી.

على الصغير : જો નાબાલિગ ખૂદ માલિકે નિસાબ છે તો એનો વલી (વાલી) એના માલ વડે અદા કરે. એ જ પ્રમાણે પાગલની તરફથી પણ. અને જો માલિકે નિસાબ નથી તો એમનો સદકએ ફિત્ર તેમના પિતાના માથે છે.

ان تردّى : આ અફઝલિયતનું બયાન છે, નહીં તો જલ્દી કરવું કે મોડું કરવું જાઈઝ છે. જેવું કે હમણા આવી રહ્યું છે. એમાં ફાયદો એ છે કે તે ફકીરો જેમની પાસે કાંઈ નથી તેઓ આજે ભૂખ્યાં ન રહે.

حديث ૮૯૩ عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ تَعَالَىٰ عَنْهُ قَالَ كُنَّا نُعْطِيهَا فِي

"હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺ ના જમાનામાં અમે એક [હદીષ : ૮૯૩]

زَمَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَاعًا مِنْ طَعَامٍ أَوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ

સાઅ તઆમ અથવા એક સાઅ ખજૂર અથવા એક સાઅ જવ અથવા એક સાઅ મુનક્કા સદકએ ફિત્ર આપતા

صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ زَبِيبٍ فَلَمَّا جَاءَ مُعَاوِيَةُ وَجَاءَتِ

હતા. જ્યારે મુઆવિયાનો જમાનો આવ્યો અને ઘઉં આવ્યા તો તેમણે કહ્યું મારો ખયાલ છે કે આ (ઘઉં) એક મુદ

السَّمْرَاءُ قَالَ أُرَىٰ مُدًّا مِنْ هٰذَا يَعْدِلُ مُدَّيْنِ.

બે મુદના બરાબર છે." (બુખારી ૧/૨૦૪, ઝકાત, મુસ્લિમ, અબૂ દાઊદ, તિર્મિઝી, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–ઝકાત)

સમજૂતી : ૮૯૩

હઝરત ઈમામ શાફઈ رحمۃ اللہ علیہ એ ફર્માવ્યું કે આ હદીષમાં તઆમથી મુરાદ ઘઉં છે. એટલા માટે કે ઉર્ફમાં તઆમ ઘઉંને જ કહે છે. હઝરત ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ ના યુગમાં એ જ ઉર્ફ હતો. પણ હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ રિસાલતના યુગની વાત કરે છે, એ જમાનાનો ઉર્ફ એ હતો કે તઆમ જવ તથા ખજૂરને કહેતા હતા. મુસ્નદે ઈમામ અહમદ (૬/૪૦૦) અને મુસ્લિમ (૨/૨૬ બાબુર્રિબા)માં હઝરત મઅમર ઈબ્ને અબ્દુલ્લાહ رضی اللہ عنہ નો ઈર્શાદ મૌજૂદ છે. ફર્માવે છે : **طعامنا يومئذ الشعير** "રિસાલતકાળમાં અમારો તઆમ જવ હતો."

તિર્મિઝી (૨/૧૨૮ તફસીર સૂરએ નિસાઅ)માં હઝરત કતાદા બિન નોઅમાન رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે તેમણે ફર્માવ્યું, **طعامهم بالمدينة التمر والشعير** "નબવી યુગમાં મદીનાવાસીઓનો તઆમ (ખોરાક) ખજૂર તથા જવ હતો."

તદ્ઉપરાંત ખૂદ એ જ બુખારીમાં એ જ પ્રકરણમાં છે કે ખૂદ હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, **وكان طعامنا الشعير و الزبيب والاقط والتمر** "અને અમારા તઆમ (ખોરાક) જવ, મુનક્કા, પનીર અને ખજૂર હતાં."

આ રિવાયતે સ્પષ્ટ કરી આપ્યું કે હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ ની મુરાદ તઆમથી ઘઉં નથી બલ્કે તઆમ તે ખોરાક છે જે મદીના પાકમાં તે વખતે રિવાજ પામેલ હતો, ઘઉં તે યુગમાં આ મુબારક શહેરમાં ખૂબ જ દુર્લભ હતા.

તેમજ સહીહ ઈબ્ને ખુઝૈમા (ફતાવા ૨ઝવિય્યહ્, ૧/૧૪૪, ૧૪૫)માં હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી મરવી છે :–

لم يكن الصدقة على عهد رسول الله تعالىٰ عليه وسلم الا التمر والزبيب والشعير ولم يكن الحنطه

"રસૂલુલ્લાહ ﷺ ના યુગમાં સદકએ ફિત્ર કેવળ ખજૂર, મુનક્કા તથા જવ હતા, ઘઉં ન હતા."

પછી જો આ હદીષમાં ઘઉં મુરાદ લઈશું તો બે સખત વાંધા જેનો જવાબ ન બને તે ખડા થશે. એક એ કે આ હદીષના અંતિમ હિસ્સાથી ટકરાવ લાઝિમ આવશે કે તેમણે ફર્માવ્યું, જ્યારે મુઆવિયહ્નો દૌર આવ્યો અને ઘઉં આવ્યા તો તેમણે એવું કહ્યું કે મારો ખયાલ છે કે આ એક મુદ તેમના બે મુદના બરાબર છે. બીજુ એ કે લાઝિમ થશે કે ઘઉંથી સદકએ ફિત્રની જે માત્રા નબવી યુગમાં રિવાજ પામેલ હતી હઝરત અમીર મઆવિયહ્એ તેને

حديث ٨٩٤ فَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا يُعْطِي التَّمْرَ فَأَعْوَزَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ

"હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ખજૂર આપતા હતા. એક વરસ મદીનાવાસીઓ ખજૂરથી [હદીષ : ૮૯૪]

مِنَ التَّمْرِ فَأَعْطَى شَعِيرًا وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يُعْطِي عَنِ الصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ حَتَّى أَنْ كَانَ لَيُعْطِي

વંચિત થઈ ગયા તો તેમણે જવ આપ્યા, અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર દરેક નાના તથા મોટાની તરફથી આપતા

عَنْ بَنِيَّ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يُعْطِيهَا الَّذِينَ يَقْبَلُونَهَا وَكَانُوا يُعْطُونَ قَبْلَ الْفِطْرِ بِيَوْمٍ أَوْ

હતા ત્યાં સુધી કે મારાં બાળકો તરફથી પણ આપતા હતા. અને તેમને જ આપતા હતા જેઓ એને સ્વીકારતા.

يَوْمَيْنِ ـ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللهِ بَنِيَّ يَعْنِي بَنِي نَافِعٍ قَالَ كَانُوا يُعْطُونَ لِيُجْمَعَ لِلْفُقَرَاءِ

અને ઈદના એક બે દિવસ અગાઉ આપી દેતા હતા. (૯/૧૧૩) અને અબૂ અબ્દુલ્લાહ ઈમામ બુખારીએ

ફર્માવ્યું છે "બનિય્ય"થી મુરાદ નાફેઅનાં બાળકો છે. ઈદથી એક બે દિવસ પહેલાં આપવાનો

મતલબ એ છે કે એકઠા કરી લેતા, એ નહીં કે ફકીરોને આપતા." (બુખારી ૧/૨૦૫)

ઘટાડીને અડધી કરી આપી. અને સિતમ એ કે તમામ સહાબાએ કિરામ એના પર ખામોશ રહ્યા બલ્કે એને અપનાવ્યું. એટલા માટે માનવું પડશે કે હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ ની મુરાદ આ હદીષમાં તઆમથી ઘઉં નથી બલ્કે અન્ય કોઈ ચીજ છે જે તે સમયે મદીનાવાસીઓની ખોરાક હતી.

આપણે ત્યાં ઘઉંથી સદકૂએ ફિત્રની માત્રા અડધો સાઅ છે એટલા માટે કે એના પર સહાબાએ કિરામનો ઈજમાઅ છે જેમ કે મુસ્લિમ(૧/૩૧૮)માં ખૂદ હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ નો ઈર્શાદ એ જ હદીષમાં આ છે : فاخذ الناس بذالك ـ "સર્વ લોકોએ એને અપનાવ્યું."

રહી ગયો સઈદ ખુદરી તથા હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما નો એનાથી મતભેદ, તો એક બે સાહબનો મતભેદ ઈજમાઅમાં આડરૂપ નથી. ઉમ્દતુલ કારી (૯/૧૧૩)માં છે કે ચારેવ ખલીફા હઝરાતનો પણ આ જ મઝહબ છે કે ઘઉં અડધો સાઅ છે. તેમના ઉપરાંત મહાન સહાબીઓ દા.ત. હઝરત ઈબ્ને મસ્ઊદ, હઝરત જાબિર, હઝરત અબૂ હુરૈરહ્, હઝરત ઈબ્ને ઝુબૈર, હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین થી પણ એ જ સાબિત છે.

સમજૂતી : ૮૯૪

બાપ પર પોતાની બાલિગ ઔલાદની તરફથી સદકો આપવો વાજિબ નથી અને ન પૌત્રા તથા પૌત્રીઓની તરફથી વાજિબ છે પરંતુ જો કોઈ આપી દે તો અદા થઈ થશે. હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ના આ અમલથી સાબિત થઈ ગયું કે સદકૂએ ફિત્ર ઈદ પહેલાં અદા કરવો દુરૂસ્ત છે. અને એના પર કયાસ કરીને એ પણ દુરૂસ્ત છે કે બાદમાં અદા કરવામાં આવે. અને ઈમામ બુખારીની તાવીલ આ પ્રમાણે સહીહ નથી કે સ્પષ્ટ શબ્દ يعطون છે. اعطاء નો અર્થ છે, કોઈ અન્યને આપવા જમા કરવું, આપવું નહીં.

ت ૨૭૮ وَقَال الزهرى فى المملوكين للتجارة يزكى

''અને ઈમામ ઝુહરીએ વેપારના ગુલામોના બારામાં ફર્માવ્યું, વેપારની પણ [તઅલીક : ૨૭૮]

فى التجارة وَيزكى فى الفطر

ઝકાત આપે અને સદકએ ફિત્ર પણ.'' (બુખારી ૧/૨૦૫, ઝકાત)

حديث ૮૯૫ قَالَ اَبُوْ عَمْرٍو وَّرَأٰى عُمَرُ وَعَلِيٌّ وَّابْنُ عُمَرَ وَجَابِرٌ وَّعَايِشَةُ وَطَاؤُسٌ

''અબૂ અમ્રએ કહ્યું કે હઝરત ઉમર, હઝરત અલી, હઝરત ઈબ્ને ઉમર, હઝરત જાબિર, હઝરત [હદીષ : ૮૯૫]

وَّابْنُ سِيْرِيْنَ اَنْ يُّزَكِّىَ مَالَ الْيَتِيْمِ

આઈશા તથા તાઊસ તથા અતા અને ઈબ્ને સીરીન યતીમના માલમાં ઝકાત વાજિબ જાણતા હતા.'' (ઉપર મુજબ)

ت ૨૭૯ وَقَالَ الزُّهْرِىُّ يُزَكِّىَ مَالَ الْمَجْنُوْنِ [તઅલીક : ૨૭૯]

''અને ઈમામ ઝુહરીએ ફર્માવ્યું, પાગલના માલની ઝકાત આપી દેવામાં આવે.'' (ઉપર મુજબ)

તઅલીક : ૨૭૮ની સમજૂતી

આ અષરનો મતલબ એ છે કે વેપારના ગુલામ તથા લોંડી પર બે સદકા છે, એક ઝકાત બીજો સદકએ ફિત્ર. હનફીઓને ત્યાં કેવળ ઝકાત છે સદકએ ફિત્ર વાજિબ નથી. એટલા માટે કે સદકએ ફિત્ર માલિકે નિસાબ પર એ લોકોના તરફથી વાજિબ થાય છે જે એના અયાલમાં હોય, અને જાહેર છે કે વેપારના ગુલામ અને કનીઝ એના અયાલ નથી.

સમજૂતી : તઅલીક-૨૭૮, હદીષ-૮૯૫

યતીમ તથા પાગલ જો માલિકે નિસાબ હોય તો એમના વલી પર વાજિબ છે કે તેમના માલ વડે તેમના તરફથી સદકએ ફિત્ર અદા કરે. યતીમ જો માલિકે નિસાબ નથી તો તેના વલી પર તેના તરફથી સદકએ ફિત્ર આપવો વાજિબ નથી. પાગલ જો માલિકે નિસાબ નથી તો તેના બાપ પર તેના તરફથી પણ સદકએ ફિત્ર આપવો વાજિબ છે. يزكى થી મુરાદ અહીં સદકએ ફિત્ર છે : ઝકાત મુરાદ નથી. કેમ કે ઝકાત ફર્ઝ થવા માટે બાલિગ, આકિલ હોવું શર્ત છે જેમ કે તમામ ફર્ઝો તથા વાજિબોના માટે છે. સદકએ ફિત્રના માટે કેમ કે હદીષોમાં સ્પષ્ટતા છે કે આ નાના તથા મોટા સૌના પર છે એટલા માટે એના માટે આકિલ, બાલિગ હોવાની શર્ત નથી.

بسم الله الرحمن الرحيم

બિસ્મિલ્લાહિર્રહ્માનિર્રહીમ

كتابُ المناسك

કિતાબુલ મનાસિક (હજ્જ વિશે પ્રકરણ)

حديث [હદીષ : ૮૯૬]

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ كَانَ الْفَضْلُ

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસ رضي الله عنهما એ ફર્માવ્યું કે ફઝ્લ રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની સાથે સવાર હતા,

رَدِيْفَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَتِ امْرَأَةٌ مِّنْ خَثْعَمَ فَجَعَلَ

એવામાં કબીલા ખષઅમની એક સ્ત્રી આવી. ફઝ્લ તેને જોવા લાગ્યા, અને તે ફઝ્લને જોવા લાગી. અને

الْفَضْلُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا وَتَنْظُرُ إِلَيْهِ وَجَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْرِفُ وَجْهَ

નબી ﷺ ફઝ્લના ચહેરાને બીજી બાજુ ફેરવી દેતા હતા. તેણીએ અર્ઝ કરી, અલ્લાહનો તેના બંદાઓ પર

الْفَضْلِ إِلَى الشِّقِّ الْآخَرِ فَقَالَتْ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ إِنَّ فَرِيْضَةَ اللّٰهِ عَلٰى عِبَادِهِ فِي الْحَجِّ أَدْرَكَتْ

હજ્જનો ફરીઝો એવા સમયમાં આવ્યો કે મારા પિતા ઘણા વૃદ્ધ છે, સવારી પર બેસી નથી શક્તા, શું હું

أَبِيْ شَيْخًا كَبِيْرًا لَّا يَثْبُتُ عَلَى الرَّاحِلَةِ أَفَأَحُجُّ عَنْهُ قَالَ نَعَمْ وَذٰلِكَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ

તેમના તરફથી હજ્જ કરી લઉં ? ફર્માવ્યું, કરી શકો છો, અને આ હજ્જતુલ વિદાઅમાં થયું હતું."

(બુખારી ૧/૨૦૫ મનાસિક, ૨/૬૩૧, મગ્ઝી, ૨/૯૨૦, અલ ઈસ્તીઝાન,
મુસ્લિમ, અબૂ દાઊદ, તિર્મિઝી, નિસાઈ, ફિલ હજ્જ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક)

સમજૂતી : ૮૯૬

કિતાબુલ મનાસિક ઉસૈલીની રિવાયત છે. બીજી રિવાયતોમાં કિતાબુલ હજ્જ છે. એને જ અલ્લામા અયનીએ લીધુ છે. મનાસિક એ મન્સિકનું બહુવચન છે. એ મસ્દરે મીમી પણ છે અને ઝરફે મકાનો ઝમાન પણ મુતઅબ્બદના અર્થમાં. એનાથી મુરાદ હજ્જમાં અદા કરવામાં આવતાં સર્વ કામો છે મન્સિક મઝબહ્ના અર્થમાં પણ આવે છે એનાથી નસીકહ ઝબીહાના અર્થમાં છે. તેમજ નુસુકનો વાસ્તવિક અર્થ તાઅત તથા ઈબાદત અને એ કામનો છે

જે અલ્લાહ ﷻની નિકટતા માટે કરવામાં આવે. તેમજ દરેક તે કામ જેને કરવાનો શરીઅતે હુકમ આપ્યો હોય. તેની સરખામણીમાં વરઅ છે. જેનો અર્થ છે દરેક તે ચીજથી બચવું જેને શરીઅતે મના કરી હોય. નાસિક આબિદના અર્થમાં પણ આવે છે તેમજ નસીકહનો અર્થ પીગળાવીને (ઓગાળીને) સાફ કરેલી ચાંદી છે. હજ્જનો શાબ્દિક અર્થ નિશ્ચય, ઈરાદો કરવો છે, અને શરઈ અર્થ એ છે કે બયતુલ્લાહ શરીફની તા'ઝીમના માટે ખાસ કાર્યો સાથે તેની તા'ઝીમનો ઈરાદો કરવો. તેનો સબબ કા'બા શરીફ છે અને સમય નવ ઝીલ હજ્જથી લઈને બાર ઝીલ હજ્જ શરીફ સુધી છે. તેનો ઉચ્ચાર હજ્જ ''હા''ના ઝબર અને હિજ્જ ''હા''ના ઝેર સાથે બંને રીતે છે. ઉર્ફે આમ ઝબરની સાથે છે. સહીહ ક़ૌલના આધારે હજ્જ નવ હિજરીમાં ફર્ઝ થઈ. આમ તો ક़ૌલ એ છે કે હિજરત પહેલાં જ ફર્ઝ થઈ ચૂકી હતી, હિ.સ. ૫, ૬, ૭, ૮, ૧૦. ઈમામ કુર્તબીએ પ્રથમ ક़ૌલને સહીહ કહ્યો છે.

યોગ્ય તો એ હતું કે હજ્જથી પહેલાં રોઝાનું વર્ણન કરી આપતા, જેમ કે હદીષ **بنی الاسلام خمس** માં છે પણ લગભગ ઈમામ બુખારીએ એ લહાઝ કરીને કે હજ્જ જો શારીરિક ઈબાદત પણ છે પણ ઝકાતની સાથે માલી ઈબાદત હોવા તથા નફ્સ પર ભારે હોવામાં શરીક છે એટલા માટે હજ્જને રોઝાથી અલગ કરી. રોઝા નફ્સ પર ભારે છે પણ એટલા નહીં જેટલી ઝકાત તથા હજ્જ છે.

પરિપૂર્ણતા : ''યવમે નહર'' એટલે દસમી ઝીલ હજ્જે હજ્જતુલ વિદાઅના પ્રસંગે મુઝદલ્ફાથી પરત થવામાં હુઝૂરે અક़્દસ ﷺએ ફઝ્લ બિન અબ્બાસને પોતાની પાછળ સવારી પર બેસાડી લીધા. રસ્તામાં એક જગાએ રોકાઈ ગયા જેથી કોઈને કાંઈ પૂછવુ હોય તો પૂછી લે. ફઝ્લ ખૂબ સૂરત હતા. એટલામાં કબીલા ખષ્અમની એક સ્ત્રી પૂછવા માટે હાજર થયાં તે પણ ખૂબસૂરત હતાં. ફઝ્લ તેમને જોવા લાગ્યા. અને તે ફઝ્લને જોવા લાગ્યાં. તેમનો હુસ્ન તેમને ગમી ગયો. હુઝૂરે અક़્દસ ﷺએ ચહેરો મુબારક ફેરવીને જોયું, કે ફઝ્લ એ ખાતૂનને જોઈ રહ્યા છે તો હુઝૂરે પોતાનો હાથ મુબારક પાછળ વધારીને ફઝ્લને હડપચી પકડીને તેમનો ચહેરો મુબારક ફેરવી દીધો કે એને જુએ નહીં. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ તે વખતે મૌજૂદ ન હતા. તેમને તો રાતમાં જ હુઝૂરે મિના મોકલી આપ્યા હતા. હઝરત ફઝ્લ બિન અબ્બાસથી સાંભળીને તે આ હદીષ વર્ણન કરી રહ્યા છે એટલા માટે આ હદીષ હઝરત ફઝ્લની થઈ.

પ્રકરણથી સામ્યતા : આ હદીષ પર પ્રકરણનું હેડિંગ છે : ''હજ્જનું વાજિબ હોવું અને તેની ફઝીલત'' આ હદીષમાં હજ્જની કોઈ ફઝીલત વર્ણન થઈ નથી અલ્બત્ત હજ્જનું વાજિબ હોવું સાબિત છે. અને દરેક વાજિબ પર સવાબનો વાયદો છે. જેથી હેઠળમાં ફઝીલત પણ સાબિત થઈ ગઈ. પ્રથમ ભાગથી સ્પષ્ટપણે બીજા ભાગથી હેઠળમાં રહી સામ્યતા થઈ.

મસાઈલ : આ હદીષથી નીચે મુજબના મસાઈલ સાબિત થયા : હજ્જમાં સ્ત્રી પોતાનું મોં ખોલેલું રાખશે. સ્ત્રીના ચહેરાને ઈરાદાપૂર્વક જોવો મના છે. જે આઝાદ મુસલમાન સફર ખર્ચ પર શક્તિમાન છે પણ બીમારીના કારણે અથવા કમજોરીના લીધે સફર કરવા સમર્થ નથી, દા.ત. લકવાવાળો, અપંગ, નાબીના, એટલો વૃદ્ધ કે સવારી પર બેસી નથી શકતો એના પર હજ્જ ફર્ઝ છે, જાતે નથી જઈ શકતો તો તેને માટે ફર્ઝ છે કે પોતાના તરફથી હજ્જ કરવા માટે કોઈને મોકલે અને મરતી વખતે એની વસિયત કરી જાય. આ સાહિબૈનનો મઝહબ છે એને પણ ઘણા ઈમામોએ અપનાવ્યો. દા.ત. ઈમામ ઈસ્બી જાબી, ઈમામ ઈબ્ને હુમામ વગેરે. ઈમામ ક़ાઝીખાને એને સહીહ કહ્યું. *(રદ્દુલ મુહ્તાર, ૨/૧૪૩)*

જો કે મુફ્તાબિહ ઈમામનો ક़ૌલ છે કે એટલી તંદુરસ્તી તથા શક્તિ કે સફર કરી શકે એ વાજિબ હોવાની

(વુજૂબની) શર્તોમાંથી છે. અને એવા બીમાર તથા કમજોર પર હજ્જ ફર્ઝ નથી જે સફર ન કરી શકે. અને આયતે કરીમા مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيْلًا થી એ જ જાહેર છે. અને આ હદીષમાં તે સ્ત્રીને તેના વૃદ્ધ પિતા તરફથી હજ્જની ઈજાઝત વાજિબના રૂપે નથી પણ તતવ્વુઅ (નફલ)ના રૂપે છે.

આ હદીષથી સાબિત થયું કે જો કોઈ મઅઝૂર (લાચાર) હોય તો બીજો તેના તરફથી હજ્જ કરી શકે છે, એ જ આપણો તથા ઈમામ શાફઈનો મઝહબ છે. હઝરત ઈમામ માલિક તથા ઈમામ લયષ વગેરેએ ફર્માવ્યું કે, સહીહ નથી. ઈમામ માલિકનો મશહૂર મઝહબ આ જ છે. બીજો ક़ૌલ એમનો એ છે કે પુત્ર પિતા તરફથી કરી શકે છે, બીજાને જાઈઝ નથી. ત્રીજો એ કે જો મૃત્યુ પામ્યો અને વસિયત કરીને ગયો તો સહીહ છે. આપણે ત્યાં મુત્લક़ન (બેક़ૈદ) જાઈઝ છે, જીવતો હોય કે મરી ગયો હોય, વસિયત કરી ગયો હોય કે ન કરી ગયો હોય, ત્યાં સુધી કે તંદુરસ્ત હતો અને હજ્જ નથી કરી શક્યો અને વસિયત વિના મરી ગયો તો પણ દુરુસ્ત છે. આ હદીષથી સાબિત થયું કે **"હજ્જે બદલ"માં એ જરૂરી નથી કે જે હજ્જે બદલ કરી રહ્યો હોય તે પહેલાં હજ્જ કરી ચૂક્યો હોય,** કેમ કે હુઝૂર ﷺએ એ ખષ્અમિય્યહ ખાતૂનને એવું નથી પૂછ્યું કે તારો હજ્જ કરી ચૂકી છે કે નહીં. જો હજ્જે બદલ કરનારા માટે એ જરૂરી હોત કે તે હજ્જ કરી ચૂક્યો હોય તો હુઝૂરે અક़્દસ ﷺ પ્રથમ તેમને પૂછતા પછી ઈજાઝત આપતા કે ન આપતા.

હું કહું છું : એમાં કલામ (ચર્ચા બાકી) છે, કેમ કે આ બનાવ મુઝદલ્ફાથી મિના આવતા દરમ્યાન રસ્તામાં ઉપસ્થિતિ થયો હતો. એ દલીલ છે કે એ ખાતૂન તે વખતે હજ્જ કરવા હાજર થયાં હતાં. શક્ય છે કે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺએ એના કારણે પૂછ્યુ ન હોય. આ તો આ હદીષથી દલીલ કરવા પર ચર્ચા હતી, **હુકમ એ જ છે કે હજ્જે બદલ કરવાવાળા માટે એ જરૂરી નથી કે પોતે હજ્જ કરી ચૂક્યો હોય.** એની દલીલ તે હદીષ છે જે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે નબી ﷺને પૂછવામાં આવ્યું કે જેણે ખૂદ પોતાનો હજ્જ ન કર્યો હોય શું તે બીજાની તરફથી હજ્જ કરી શકે છે ? તો ફર્માવ્યું, અલ્લાહનું ક़ર્ઝ અધિક લાયક છે કે તેને અદા કરવામાં આવે. *(ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૯/૧૨૭)*

અલ્બત્ત જેના પર હજ્જ ફર્ઝ થઈ ચૂકી હોય અને હજી સુધી ન કરી હોય તેને હજ્જે બદલ માટે મોકલવો મકરૂહ છે. આમિરના માટે મકરૂહે તન્ઝીહી અને મામૂરના માટે મકરૂહે તહરીમી. (રદ્દુલ મુહતાર–૨૪૧) અને હદીષ **لا ضرورة فی الاسلام** નો એક મતલબ આ પણ છે. ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ ફર્માવે છે કે જેણે ખૂદ પોતાનો હજ્જ ન કર્યો હોય તેણે હજ્જે બદલ કરવો દુરસ્ત નથી, ચાહે તેના પર હજ્જ ફર્ઝ હોય કે ન હોય કેમ કે જ્યારે એ હરમની હદોમાં દાખલ થશે તો મક્કીના હુકમમાં થઈ જશે, જો તેનામાં એટલી શક્તિ છે કે અરફાત જઈ શકે છે તો એના પર ખૂદ પોતાના તરફથી હજ્જ ફર્ઝ થશે. એનો જવાબ એ છે કે એને જે શક્તિ હાંસલ થઈ એ બીજાના માલના કારણે મળી એટલા માટે એના પર લાઝિમ છે કે એના તરફથી જ હજ્જ કરે. હજ્જ તાત્કાલિક વાજિબ છે અને મોડુ કરવું ગુનોહ છે. એ જ સહીહ છે. ત્યાં સુધી કે શક્તિ છતાં કેટલાયે વર્ષો મોડુ કરશે તે ફાસિક़ મરદૂદુશશહાદત થઈ જશે. *(દુર્રે મુખ્તાર–૧૪૦)*

ફઝ્લ બિન અબ્બાસ رضی اللہ عنہما : આપ હુઝૂરના કાકા હઝરત અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ના સૌથી મોટા સાહબઝાદા હતા. એ હઝરત અબ્દુલ્લાહના સગા ભાઈ હતા. તેમનાં વાલિદા ઉમ્મે ફઝ્લ લુબાલતુલ કુબ્રા رضی اللہ عنہا છે. આપ જંગે યરમૂકમાં શહીદ થયા અથવા અમવાસના પ્લેગમાં હિ.સ. ૮માં વિસાલ પામ્યા.

حديث ૮૯૭ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ رَأَيْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને ઝુલ હલીફામાં પોતાની [હદીષ : ૮૯૭]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُرَكِّبُ رَاحِلَتَهُ بِذِي الْحُلَيْفَةِ ثُمَّ يُهِلُّ حِيْنَ تَسْتَوِي بِهِ قَائِمَةً

સવારી પર સવાર થતાં જોયા. જ્યારે ઊંટણી હુઝૂરને લઈને સીધી ઊભી થઈ ગઈ તો તલબિયા પઢી."

(બુખારી ૧/૨૦૫, મનાસિક)

حديث ૮૯૮ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ الْاَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ أَنَّ اِهْلَالَ رَسُوْلِ

"હઝરત જાબિર બિન અબ્દુલ્લાહ અન્સારી رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ [હદીષ : ૮૯૮]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ حِيْنَ اسْتَوَتْ بِهِ رَاحِلَتُهُ

ઝુલ હલીફાથી તલબિયા કહેતા, જ્યારે સવારી હુઝૂરને લઈને સીધી ઊભી થઈ જતી." (બુખારી ૧/૨૦૫, મનાસિક)

حديث ૮૯૯ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ

"હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી મરવી છે કે નબી ﷺ એ તેમની સાથે તેમના ભાઈ [હદીષ : ૮૯૯]

مَعَهَا اَخَاهَا عَبْدَ الرَّحْمٰنِ فَاَعْمَرَهَا مِنَ التَّنْعِيْمِ وَحَمَلَهَا عَلٰى قَتَبٍ

અબ્દુર્રહમાનને મોકલ્યા તો તેમણે ઉમ્મુલ મો'મિનીનને તન્ઈમથી ઉમરો કરાવ્યો અને તેમને એક

નાના કાઠલા પર સવાર કરાવ્યાં." (બુખારી ૧/૨૦૫, હજ્જ)

સમજૂતી : ૮૯૭ અને ૮૯૮ આ બંનેવ હદીષોથી એ સાબિત થાય છે કે "મુહરિમ" (એહરામધારી) જો સવારીથી સફર કરી રહ્યો છે તો જ્યારે સવારી સીધી ઊભી થઈ જાય તો તલબિયા શરૂ કરે. એ જ ઈમામ માલિક તથા મોટા ભાગના ફકીહોનો મઝહબ છે. અને જો પગપાળા છે તો જ્યારે ચાલવાનુ શરૂ કરે તો તલબિયા કહે. ઈમામ શાફઈ ફર્માવે છે કે જ્યારે સવારી ચાલવાનુ શરૂ કરે ત્યારે તલબિયા કહે. એ જ પ્રમાણે પગપાળા ચાલનાર પણ જ્યારે ચાલવાનુ શરૂ કરે. પણ આપણે ત્યાં એ છે કે એહરામની નમાઝથી ફારિગ થતાં જ તલબિયા કહે. સંપૂર્ણ ચર્ચા આગળ આવી રહી છે.

સમજૂતી : ૮૯૯

ઈમામ અમ્ર બિન દીનાર અને અમુક અન્ય હઝરાતે ફર્માવ્યું કે મક્કાવાસીઓ અને જે લોકો મક્કામાં હોય ભલે ટેમ્પરરી રૂપે તેમના ઉમરાની મીકાત તન્ઈમ જ છે, ક્યાંક બીજેથી એહરામ બાંધશે તો ઉમરો સહીહ નહીં થાય. પણ જમહૂર ફકીહો ત્યાં સુધી કે ચારેવ મુજતહિદ ઈમામોનો મઝહબ એ છે કે જે લોકો મક્કામાં હોય તેમની મીકાત "હિલ" છે તેઓ હરમથી બહાર ક્યાંયથી પણ એહરામ બાંધી શકે છે ચાહે તન્ઈમ હોય ચાહે (જીઈર્રાના) "જઅરાના" અથવા અન્ય કોઈ જગા, ખાસ તન્ઈમ જ નિશ્ચિત નથી. હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનને હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ ખાસ તન્ઈમથી જ ઉમરા કરવાનો હુકમ આપ્યો ન હતો. કેમ કે આ જ સૌથી નિકટની જગા હતી એટલા માટે આસાની ખાતર ત્યાંથી ઉમરો કરી લીધો. આ હદીષથી સાબિત થયું કે સવારી પર હજ્જ કરવી જાઈઝ છે બલ્કે ઘણા ઉલમાએ ફર્માવ્યું કે એ જ અફઝલ છે.

ت ٢٨٠ وَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ شُدُّوا الرِّحَالَ فِي الْحَجِّ فَإِنَّهُ أَحَدُ الْجِهَادَيْنِ

"અને હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, હજ્જમાં કાઠલો કસો એટલા માટે કે [તઅલીક : ૨૮૦]

તે બે જેહાદોમાંથી એક છે." (ઉપર મુજબ)

حديث ٩٠٠ عَنْ ثُمَامَةَ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ أَنَسٍ قَالَ حَجَّ أَنَسٌ عَلٰى رَحْلٍ وَّلَمْ يَكُنْ شَحِيحًا

"ષુમામા બિન અબ્દુલ્લાહ બિન અનસે કહ્યું કે હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ કાઠલા પર [હદીષ : ૯૦૦]

وَّحَدَّثَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَجَّ عَلٰى رَحْلٍ وَّكَانَتْ زَامِلَتَهُ

હજ્જ કરી અને એ કંજૂસ ન હતા, અને હદીષ વર્ણન કરી કે નબી ﷺ એ કાઠલા પર હજ્જ

કર્યો અને એમાં જ સામાન તથા સફરની સામગ્રી (ઝાદેરાહ) પણ હતી." (બુખારી ૧/૨૦૫, મનાસિક)

حديث ٩٠١ عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِيْنَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ نَرٰى

"ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ અમે [હદીષ : ૯૦૧]

الْجِهَادَ أَفْضَلَ الْعَمَلِ أَفَلَا نُجَاهِدُ قَالَ لٰكِنَّ أَفْضَلَ الْجِهَادِ حَجٌّ مَّبْرُوْرٌ

જેહાદને શ્રેષ્ઠ અમલ જાણીએ છીએ, શું અમે જેહાદ ન કરીએ ? ફર્માવ્યું, તમારા માટે શ્રેષ્ઠ જેહાદ મબરૂર હજ્જ છે."

(બુખારી ૧/૨૦૮, બાબો ફઝલિલ્ હજ્જિલ્ મબરૂર, ૧/૩૯૦, જેહાદ, મુસ્લિમ–અમારત, નિસાઈ–હજ્જ, જેહાદ)

તઅલીક : ૨૮૦ની સમજૂતી "આ તઅલીકને ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાક તથા ઈમામ સઈદ બિન મન્સૂરે મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કરે છે."

સમજૂતી : ૯૦૦ رحل (કાઠલો) એ ઊંટના માટે એ જ પ્રમાણે છે જેમ ઘોડા માટે ઝીન. زاملة તે ઊંટ જેના પર સામાન લાદવામાં આવે. દર્શાવવા એ માગે છે કે હજ્જ વાજિબ થવા માટે આલીશાન આરામદાયક સવારી શર્ત નથી, બલ્કે મામૂલી સવારી પૂરતી છે. તેમજ હજ્જ ઈબાદત છે તેની અદાયગીમાં શાનો શૌકતનું તથા પ્રતિષ્ઠા તથા શોભાનું પ્રદર્શન ન હોવું જોઈએ. ઊંટની સવારીમાં આરામદાયક શાનદાર બેઠક હોય છે જેને ન તો હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ ઉપયોગમાં લીધું ન આમ સહાબાએ, હદીષના વર્ણનથી એ દર્શાવવા ચાહે છે કે હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ બેઠક પર સફર કરી શકતા હતા પણ તેમણે મામૂલી કાઠલા પર સફર કરી. આ હુઝૂર ﷺ ની જેમ કરવા માટે કર્યું, કંજૂસાઈને કારણે નહીં.

સમજૂતી : ૯૦૧ સંબોધન હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનથી છે. એનાથી શંકા થાય છે કે અજવાઝે મુતહ્હરાત સાથે ખાસ છે, પણ એવું નથી. એ સર્વ સ્ત્રીઓ માટે છે. અફઝલુલ જેહાદથી જાહેર છે કે ઔરતોને પણ જેહાદની ઈજાઝત છે. એનું સમર્થન એના વડે થાય છે કે ખૂદ આ જ ઉમ્મુલ મો'મિનીન ગઝવએ ઓહદમાં શરીક થયાં હતાં. હઝરત ઉમ્મે અતિય્યહ્ સતત શરીક થતાં હતાં. મતલબ એ જ છે કે તમારા માટે જેહાદથી બેહતર એ જ છે કે હજ્જ કરો. એ મતલબ નથી કે સ્ત્રીઓએ જેહાદ કરવો જાઈઝ નથી. એવું કઈ રીતે કહી શકાય છે જ્યારે કે આમ ભીડભાડના (ઘમસાણની લડાઈના) વખતે સ્ત્રીઓ પર પણ ફર્ઝ છે કે તેણીઓ ઘોડાઓથી નીકળીને દુશ્મનનો સામનો કરે.

حديث ૯૦૨ سَمِعْتُ اَبَا حَازِمٍ قَالَ سَمِعْتُ اَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું, મેં નબી ﷺ થી સાંભળ્યું કે ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૯૦૨]

سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ مَنْ حَجَّ لِلّٰهِ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ

જેણે અલ્લાહના માટે હજ્જ કરી અને ફહશ (બિભત્સતા) તથા ગુનાહ ન કર્યા, તે એવી રીતે પરત થશે જાણે

كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ اُمُّهٗ

આજે જ તેની માએ તેને જન્મ આપ્યો છે."

(બુખારી ૧/૨૦૬ મનાસિક, ૧/૨૪૫, અબવાબુલ ઉમરા, મુસ્લિમ, તિર્મિઝી–હજ્જ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક, દારમી–મનાસિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૨૪૫)

حديث ૯૦૩ حَدَّثَنِيْ زَيْدُ بْنُ جُبَيْرٍ اَنَّهٗ اَتٰى عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عُمَرَ فِيْ مَنْزِلِهٖ وَلَهٗ

"ઝયદ બિન જુબેર, હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما ની ખિદમતમાં તેમની [હદીષ : ૯૦૩]

فُسْطَاطٌ وَّسُرَادِقٌ فَسَئَلْتُهٗ مِنْ اَيْنَ يَجُوْزُ اَنْ اَعْتَمِرَ قَالَ فَرَضَهَا رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

કયામગાહ પર હાજર થયા. તેમના માટે તંબૂ લગાડાયો હતો અને કપડાના પર્દા તાણ્યા હતા. તે કહે છે કે મેં

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِاَهْلِ نَجْدٍ قَرْنًا وَّلِاَهْلِ الْمَدِيْنَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ وَلِاَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ

તેમને પૂછ્યું, હું ક્યાંથી ઉમરાનો એહરામ બાંધું ? તો તેમણે ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ એહરામના માટે

નજ્દવાળાઓના માટે કરૂન અને મદીનાવાળાઓ માટે ઝુલહલયફા અને શામવાળાઓ માટે જુહફા નિશ્ચિત

કરેલ છે." (બુખારી, ૧/૨૦૬ મનાસિક)

સમજૂતી : ૯૦૨

رَفَثَ ـ نَصَرَ يَنْصُرُ અને ضَرَبَ يَضْرِبُ બંનેવથી આવે છે પહેલો અફસહ છે જિમાઅ (સંભોગ) તથા છેડછાડમાં સપડાવું. فِسق و فُسُوق અલ્લાહ عزوجل તથા રસૂલ ﷺ ની નાફર્માની કરવી, દરેક ગુનાહ. હજ્જે મબરૂરની નિશાની એ છે કે હજ્જ દરમ્યાન હાજી કોઈની સાથે લડાઈ ઝઘડો ન કરે અને ન કોઈને ગાળ આપે અને ન કોઈ ગુનાહમાં પડે અને ન પોતાની પત્નીથી સેક્સની વાત કરે.

સમજૂતી : ૯૦૩

આ હદીષથી સાબિત થયું કે આફાકી (બહાર દેશથી આવનારા) માટે એ જાઈઝ નથી કે મીકાતથી એહરામ બાંધ્યા વિના આગળ વધે. જો મીકાતથી એહરામ ન બાંધ્યો અને આગળ વધી ગયો તો તેના પર વાજિબ છે કે ફરી મીકાત પર પાછો આવે અને ત્યાંથી એહરામ બાંધે અને તલબિયા કરે, નહીં તો તેના પર દમ વાજિબ થશે.

حديث ૯૦૪ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ كَانَ اَهْلُ الْيَمَنِ يَحُجُّوْنَ وَلَا

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે યમનવાળાઓ હજ્જ કરતા અને [હદીષ : ૯૦૪]

يَتَزَوَّدُوْنَ وَيَقُوْلُوْنَ نَحْنُ الْمُتَوَكِّلُوْنَ فَاِذَا قَدِمُوْا مَكَّةَ سَاَلُوا النَّاسَ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّ

સફરની સામગ્રી સાથે ન રાખતા અને કહેતા કે અમે મુતવક્કિલ લોકો છીએ. અને જ્યારે મક્કા આવતા તો

وَجَلَّ وَتَزَوَّدُوْا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى.

લોકોથી માગતા ફરતા. એના પર અલ્લાહ عزوجل એ આયત નાઝિલ ફર્માવી, "અને તોશો (ભાથુ) સાથે રાખો અને સારો તોશો પરહેઝગારી છે." (ઉપર મુજબ, અબૂ દાઊદ–હજ્જ, નિસાઈ–સિયર)

حديث ૯૦૫ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ اِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે નબી صلی اللہ علیہ وسلم એ મદીનાવાળાઓના [હદીષ : ૯૦૫]

وَسَلَّمَ وَقَّتَ لِاَهْلِ الْمَدِيْنَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ وَلِاَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ وَلِاَهْلِ نَجْدٍ قَرْنَ الْمَنَازِلِ

માટે ઝુલહુલયફા તથા શામવાળાઓ માટે જુહફા તથા નજ્દવાળાઓ માટે કર્નલ મનાઝિલ તથા યમનવાળાઓ

وَلِاَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ هُنَّ لَهُنَّ وَلِمَنْ اَتٰى عَلَيْهِنَّ مِنْ غَيْرِهِنَّ مِمَّنْ اَرَادَ الْحَجَّ

માટે યલમલમ મીકાત નિશ્ચિત કરી છે. આ મીકાત એ લોકો માટે પણ છે અને અન્ય લોકો જેઓ ત્યાંથી

સમજૂતી : ૯૦૪ આ હદીષથી માલૂમ થયું કે તવક્કુલ એ નથી કે માણસ હાથ પગ તોડીને બેસી રહે અને શક્તિ તથા સબબો ઉપલબ્ધ હોવા છતાં કાંઈ ન કરે અને જરૂરત પડતાં લોકોથી સવાલ કરે. બલ્કે એ તકવાથી પણ વિમુખ છે. તવક્કુલ એ છે કે પોતાની શક્તિ અનુસાર સબબો વડે કામ લે પણ પોતાની કોશિશ અને સબબો પર ભરોસો ન કરે, ભરોસો કેવળ અલ્લાહ عزوجل પર કરે.

એટલે કે પ્રથમવાળી રિવાયત **ورقاء عن عمرو بن دينار عن عكرمه** છે, તેમણે તેને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما નો કૌલ બતાવ્યો છે. પણ આ જ હદીષને સુફયાન બિન ઉયયનાએ તે જ અમ્ર બિન દીનારથી રિવાયત કરી છે અને તેને ઈકરમાનો કૌલ કહ્યો છે. ઈમામ સઈદ બિન મન્સૂર અને તબરી અને ઈબ્ને અબી હાતિમે પણ ઈબ્ને ઉયયનાથી એ જ પ્રમાણે રિવાયત કરી છે. પણ નિસાઈમાં એ જ ઈબ્ને ઉયયનાથી ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما નો કૌલ મરવી છે. ઈબ્ને અબી હાતિમે કહ્યું કે સહીહ એ છે કે એ ઈકરમાનો જ કૌલ છે.

સમજૂતી : ૯૦૫–૯૦૬–૯૦૭

આ ત્રણેવ હદીષોથી નીચે પ્રમાણે ફાયદા હાંસલ થયા. મક્કા મોઅઝ્ઝમા હાજરીના માટે આવનારાઓ માટે દરેક બાજુ ચોતરફથી મીકાત છે. મદીનાવાળાઓ માટે ઝુલ હુલયફા છે. એ મદીના તય્યબહથી છ માઈલના અંતરે મક્કા મોઅઝ્ઝમાના રસ્તા પર દક્ષિણ બાજુ છે એને અબ્યારે અલી પણ કહે છે. અહીં બે મસ્જિદો છે જ્યાં હુઝૂરે અકદસ صلی اللہ علیہ وسلم એ નમાઝ પઢી છે. એક મોટી જ્યાં હજ્જતુલ વિદાઅના વખતે પઢી હતી જ્યાંથી આજે પણ હાજીઓ હજ્જ તથા ઉમરાનો એહરામ બાંધે છે. બીજી નાની મુઅર્રસમાં જ્યાં પરત થતી વેળા હુઝૂરે

وَالْعُمْرَةَ وَمَنْ كَانَ دُوْنَ ذٰلِكَ فَمِنْ حَيْثُ أَنْشَأَ حَتّٰى أَهْلُ مَكَّةَ مِنْ مَكَّةَ ۔

પસાર થાય તેમના માટે પણ, જે પણ હજ્જ તથા ઉમરાનો ઈરાદો કરે. અને જે એમનાથી મક્કાની તરફ નજીક હોય તો જ્યાંથી ચાલે ત્યાંથી એહરામ બાંધે, ત્યાં સુધી કે મક્કાવાળા મક્કાથી. આ હદીષને સુફ્યાન ઈબ્ને ઉયયનાએ અમ્ર બિન દીનાર અન અકરમા મુરસલન્ રિવાયત કરી."

(બુખારી ૧/૨૦૬, ૨૦૭, મનાસિક, મુસ્લિમ, નિસાઈ, હજ્જ)

حديث ૯૦૬ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ عَنْ أَبِيْهِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

"સાલિમે પોતાના પિતા હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરી. **[હદીષ : ૯૦૬]**

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ مَهَلُ أَهْلِ الْمَدِيْنَةِ ذُوالْحُلَيْفَةِ وَمَهَلُ أَهْلِ الشَّامِ مُفِيْعَةُ

તેમણે ફર્માવ્યું, મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺથી સાંભળ્યું, ફર્માવતા હતા, મદીનાવાળાઓની એહરામ બાંધવાની જગા

وَهِيَ الْجُحْفَةُ وَأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنٌ قَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا وَبَلَغَنِيْ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

ઝુલ હુલયફા છે, અને શામવાળાઓની મહ્યઅહ એટલે જુહફા અને નજ્દવાળાઓની કરન. ઈબ્ને ઉમરે કહ્યું,

وَسَلَّمَ قَالَ وَلَمْ أَسْمَعْهُ وَمَهَلُ أَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمُ ۔

લોકોએ ગુમાન કર્યું કે નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, અને મેં નથી સાંભળ્યું કે યમનવાળાઓની યલમલમ છે."

(બુખારી ૧/૨૦૭ મનાસિક, ૧/૨૫ અલ્ઈલ્મુ બાબુઝ્ ઝિકિલ્ ઈલ્મ, ૨/૧૦૯૧ અલ્એઅ્તિસામ)

અકદસ ﷺએ નમાઝ પઢી હતી. અને રોકાણ કર્યું હતું.

શામવાળાઓની મીકાત જુહફા છે જેનું નામ મહયઅહ પણ છે અને એ જ મિસ્રીઓ તથા પશ્ચિમના દેશોમાંથી આવનારાઓની મીકાત છે. યમનવાળાઓની મીકાત યલમલમ છે એ એક પહાડ છે જે મક્કા મોઅઝ્ઝમાથી ત્રણ માઈલ દક્ષિણ દિશામાં છે. નજ્દવાળાઓ માટે કર્નુલ મનાઝિલ છે. એ તાઈફ તથા અરફાતની વચ્ચે છે. અને ઈરાકવાસીઓ માટે ઝાતુલઈર્ક છે, એ એક નાનો પહાડ છે જે મક્કાથી બે દિવસ અને કાંઈક અંતર પર છે.

બીજા શહેરવાળા જે મીકાત પાસેથી પસાર થાય એ જ એમની મીકાત છે. અને જો કોઈનો રસ્તો બે મીકાતોની વચ્ચે હોય તો નજીકવાળા મીકાતની સમાંતરે (મુહાઝાત) એની મીકાત છે. જેમ કે હિંદુસ્તાની હાજી જિદ્દા થઈને મક્કા મુઅઝ્ઝમા જાય છે જે જુહફા તથા યલમલમની વચ્ચે છે. યલમલમ જિદ્દાથી નજીક છે અને જુહફા દૂર છે જેથી હિંદુસ્તાનીઓના માટે મીકાત યલમલમની સમાંતરે છે. મુહાજાતનો મતલબ એ નથી કે જ્યારે વહાણ સમુદ્રમાં યલમલમની સીધમાં પહોંચી જાય તો મીકાત આવી ગઈ, કેમ કે મક્કા મોઅઝ્ઝમા યલમલમથી ઉત્તર બાજુ છે અને સમુદ્ર દક્ષિણ બાજુ છે. બલ્કે મુરાદ એ છે કે જ્યારે વહાણ જિદ્દા જતાં મક્કા મુઅઝ્ઝમાની દિશામાં યલમલમની સમાંતરે પહોંચી જાય તો એ મીકાત છે. દા.ત. અલ્લામા બદરુદ્દીન મહમૂદ અયનીએ લખ્યું છે કે યલમલમ મક્કાથી ત્રીસ માઈલના અંતરે છે જે લગભગ ૫૦ કિ.મિ. છે તો જ્યારે વહાણ એ જગાએ પહોંચી જાય જ્યાંથી મક્કા મુઅઝ્ઝમાનું અંતર ૫૦ કિ.મિ. રહી જાય તો એ હિંદવાળાઓની મીકાત છે. અને જે લોકો મીકાત અને હરમની વચ્ચે રહે છે તેમની મીકાત હિલની કોઈપણ જગા છે, તેમના પર વાજિબ છે કે હરમમાં

حديث ૧૦૭ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا فُتِحَ هٰذَانِ الْمِصْرَانِ

''હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, જ્યારે એ બંનેવ શહેર [હદીષ : ૯૦૭]

اَتَوْا عُمَرَ فَقَالُوْا يَا اَمِيْرَ الْمُؤْمِنِيْنَ اِنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدَّ لِاَهْلِ

ફતહ થઈ ગયાં તો ત્યાંના રહેવાસીઓ ઉમરની પાસે આવ્યા, અને અર્ઝ કરી, હે અમીરુલ મો'મિનીન !

نَجْدٍ قَرْنًا وَهُوَ جَوْرٌ عَنْ طَرِيْقِنَا وَاِنَّا اِنْ اَرَدْنَا قَرْنَ شَقَّ عَلَيْنَا قَالَ فَانْظُرُوْا

રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ નજ્દવાળાઓ માટે કરન મીકાત નિશ્ચિત કરી અને તે અમારા રસ્તેથી હટેલુ છે. જો અમે

حَذْوَهَا مِنْ طَرِيْقِكُمْ فَحَدَّ لَهُمْ ذَاتَ عِرْقٍ

કરન જઈએ તો અમારા માટે અઘરુ છે. ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, તમારા રસ્તામાં જે જગા એના બરાબર હોય

બતાવો. જેથી હઝરત ઉમરે તેમના માટે ઝાતે ઈર્કને નિશ્ચિત કર્યું.'' (બુખારી ૧/૨૦૭ મનાસિક)

પ્રવેશતાં પહેલાં એહરામ બાંધી લે. અને **જે લોકો હરમની હદમાં છે તેમની મીકાત હજ્જના માટે હરમ છે,** અને **ઉમરાના માટે હિલની કોઈપણ જગા છે** અને **અફઝલ જગા તન્ઈમ** છે. હદીષમાં તો એવું છે કે **حتى اهل مكة من مكة** ''ત્યાં સુધી કે મક્કાવાળા મક્કાથી એહરામ બાંધે.'' એનાથી જાહેરી રીતે એવું જણાય છે કે ઉમ્રાના માટે પણ એહરામ મક્કાવાળા મક્કાથી જ બાંધે, પણ એ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા સિદ્દીકાવાળી رضی اللہ عنہا હદીષથી સાબિત છે કે મક્કાવાળા મક્કાને બદલે તન્ઈમથી ઉમરાનો એહરામ બાંધે અથવા કોઈ અન્ય જગાએથી જે હરમની હદોથી બહાર હોય. એના પર એકમતિ છે કે મીકાતથી પહેલાં એહરામ બાંધી લેવો સહીહ છે અને આપણે ત્યાં એ જ અફઝલ પણ છે. અને એ જ ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ નો મઝહબ છે. કેમ કે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ, ઈબ્ને મસ્ઊદ, ઈબ્ને ઉમર رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ થી એ મરવી છે. ઈમામ માલિક, ઈમામ અહમદ વગેરે મીકાતથી એહરામ અફઝલ કહે છે કેમ કે હઝરત ઉમર તથા હઝરત ઉષ્માન رضی اللہ عنہما એ લોકોને એનાથી મના કર્યું કે ઘરેથી એહરામ બાંધીને આવે. આપણે ત્યાં આ મનાઈ એના પર આધારિત છે કે એહરામની શરતોની પાબંદી થોડી મુશ્કેલ છે. સફરમાં તે પણ આ જમાનામાં નિભાવવી ઘણી મુશ્કેલ છે.

ઈરાકવાળાઓના માટે ઝાતેઈર્ક ખૂદ હુઝૂર ﷺ એ મીકાત નિશ્ચિત કરી છે. અલ્લામા અયની (ઉમ્દતુલકારી ૯/૧૪૨)એ વિવિધ હદીષોથી એને સાબિત કર્યું છે અને અહીં જે વર્ણન થઈ છે એનો મહમલ એ છે કે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ને એ હદીષ પહોંચી ન હતી એટલા માટે ઈજતેહાદ કર્યો અને તેમનો એ ઈજતેહાદ હુઝૂર ﷺ ના ઈર્શાદ પ્રમાણે થયો. હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ નો આ પ્રથમ કમાલ નથી બીજા ભાગમાં કુર્આન મજીદની સાથે ૨૦ તેમનાં મળતાપણાને વર્ણન કરવામાં આવેલાં છે.

શંકા તથા જવાબ : અહીં **مصران** થી મુરાદ કૂફા તથા બસરા છે. કૂફા તથા બસરા હુઝૂર ﷺ ના મુબારક યુગમાં મૌજૂદ ન હતાં. કૂફા હિ.સ. ૧૭માં હઝરત ઉમર ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ ના હુકમથી ફાતેહે ઈરાન હઝરત સઅદ બિન વક્કાસ رضی اللہ عنہ એ વસાવ્યું હતું. અને બસરા હિ.સ. ૧૪માં હઝરત ઉત્બા બિન ગઝવાન رضی اللہ عنہ એ વસાવ્યું. પછી એવું કહેવું કઈ રીતે દુરુસ્ત છે કે જ્યારે એ બંનેવ શહેર ફતહ થયાં !

એનો જવાબ અલ્લામા અયનીએ એ આપ્યો કે એ શહેરોના ફતહ થવાથી મુરાદ એ જમીનોનું ફતહ થવું છે

حديث ૯૦૮ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

''હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ [હદીષ : ૯૦૮]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَاخَ بِالْبَطْحَاءِ بِذِى الْحُلَيْفَةِ فَصَلّٰى بِهَا وَكَانَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ

ઝુલ હુલયફાના રણોમાં ઊંટણી બેસાડી અને ત્યાં નમાઝ પઢી અને હઝરત અબ્દુલ્લાહ

يَفْعَلُ ذٰلِكَ ،ع۔

ઈબ્ને ઉમર પણ એવું જ કરે છે.'' (બુખારી ૧/૨૦૭ મનાસિક, મુસ્લિમ, અબૂ દાઊદ, નિસાઈ–હજ્જ)

حديث ૯૦૯ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

''હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ (મદીનાથી) [હદીષ : ૯૦૯]

જેના પર એ આબાદ છે. અને હુઝૂર ﷺને ખબર હતી કે આ સૌ ઈલાકા મારી ઉમ્મત ફતહ કરશે. જેમ કે ઈર્શાદ છે : زويت لى الارض فرأيت مشارقها و مغاربها سيبلغ ملك امتي ما زويت لى ''જમીન મારા માટે સમેટી દેવામાં આવી તો મેં એના સર્વ પૂર્વ તથા સર્વ પશ્ચિમને જોયાં અને ઘણા જ જલ્દીમાં મારી ઉમ્મતની માલિકી ત્યાં સુધી પહોંચશે જેટલી મારા માટે સમેટવામાં આવી છે. *(મુસ્લિમ શરીફ, ૨/૩૯૦, ફિતન, અબૂ દાઊદ–૨૨૮, તિર્મિઝી ૨/૪૦, ઈબ્ને માજહ–૨૯૨, સૌમાં ફિતન, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૪/૧૨૩, ૫/૨૭૮, ૨૮૪)*

જેમ કે એ સમય સુધી શામ પણ ફતહ થયું ન હતું, પણ તેની પણ મીકાત નિશ્ચિત કરી આપી.

هنّ لهن : અલ્લામા કુર્તબીએ ફર્માવ્યું, **هنّ** ''જમા મુઅન્નષ ગાઈબની ઝમીર છે જે ઝવિલ ઉકૂલના માટે આવે છે. પણ ક્યારેક ગૈર ઝવિલ ઉકૂલમાં પણ વપરાય છે. અને એ દસ અને એનાથી ઓછાના માટે વપરાય છે. દસથી વધારેના માટે ''હા'' (**ها**) આવે છે જેમ કે ઈર્શાદ છે :

اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُوْرِ عند اللهِ اثنا عشرَ شَهراً منها اَرْبَعَةٌ حُرُم،فَلَا تَظْلِمُوْا فِيْهِنَّ اَنفُسَكُمْ ''બેશક ! મહિનાઓની ગણત્રી અલ્લાહની નજીક બાર છે, એમાંથી ચાર હરામ છે, એમાં (લડીને) પોતાની જાનો પર જુલ્મ ન કરો.''

منها ની **ها**નો મરજઅ અશ્શુહૂર છે જે બાર છે અને **فيهن**નો મરજઅ **اربعة** છે જે દસથી કમ છે. એ પણ ગૈર ઝવિલ ઉકૂલ છે. એના પ્રમાણે **هن** તથા **لهن**નો મરજઅ પ્રથમ વર્ણન થયેલ શહેરો ઝુલ હુલયફા, જુહફા વગેરે છે. જો કે ગૈર ઝવિલ ઉકૂલ છે. **لهن**થી મુરાદ એ વસ્તીઓના રહેવાસીઓ છે. એના પ્રમાણેની એક રિવાયત **لهم** પણ છે.

સમજૂતી : ૯૦૮ મદીના તય્યબહથી પરત થતાં અહીં રાત્રે કયામ ફર્માવ્યો એને મુઅર્રસ કહે છે. અહીં પણ મસ્જિદ બનેલી છે. અને આ નફલ નમાઝ હતી.

સમજૂતી : ૯૦૯ આ હદીષનો મતલબ એ છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ જ્યારે મદીના તયબહથી મક્કા મોઅઝ્ઝમા જતા તો ઝુલ હુલયફામાં જ્યાં ઝાડ છે ત્યાં કયામ (રોકાણ) કરતા અને નમાઝ પઢતા પછી આગળ વધતા અને પરત થતા તો એનાથી નીચે નાળાના પેટમાં ઉતરતા અને ત્યાં રાત ગુજારતા અને સવારે મદીના તયબહ પરત થતા. બંને જગાએ મસ્જિદો બનેલી છે. પહેલી જગાએથી આજે પણ સામાન્યતઃ હાજીઓ એહરામ બાંધે છે. બીજી જગાને મુઅર્રસ કહે છે એ તઅરીસનું ઈસ્મે ઝરફ છે. તઅરીસનો અર્થ રાતના પાછલા હિસ્સામાં ઉતરવું પડાવ કરવો. અને આ એ જગાનું નામ છે.

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَخْرُجُ مِنْ طَرِيْقِ الشَّجَرَةِ وَيَدْخُلُ مِنْ طَرِيْقِ الْمُعَرَّسِ وَ

શજરાના રસ્તેથી બહાર તશરીફ લઈ જતા અને મુઅર્રસના રસ્તેથી મદીના આવતા. અને રસૂલુલ્લાહ ﷺ

اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ اِذَا خَرَجَ اِلٰى مَكَّةَ يُصَلِّيْ فِيْ مَسْجِدِ

જ્યારે મક્કા જતા તો મસ્જિદે શજરામાં નમાઝ પઢતા હતા અને જ્યારે પાછા ફરતા તો ઝુલ હુલયફામાં

الشَّجَرَةِ وَاِذَا رَجَعَ صَلّٰى بِذِيْ الْحُلَيْفَةِ بِبَطْنِ الْوَادِيْ وَبَاتَ حَتّٰى يُصْبِحَ ع ـه

નાળાની વચ્ચે નમાઝ પઢતા હતા, ત્યાં રાતભર રહેતા ત્યાં સુધી કે સવાર કરતા.''

حدیث ۹۱۰ حَدَّثَنِيْ عِكْرِمَةُ اَنَّهٗ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اِنَّهٗ

''ઈકરમાએ આ હદીષ બયાન કરી કે તેમણે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી સાંભળ્યું **[હદીષ : ૯૧૦]**

سَمِعَ عُمَرَ يَقُوْلُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِوَادِي الْعَقِيْقِ يَقُوْلُ اَتَانِيْ

તેમણે કહ્યું કે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ થી સાંભળ્યું તે ફર્માવતા હતા કે મેં નબી ﷺ ને વાદીયે અકીક઼માં એવું

اللَّيْلَةَ اٰتٍ مِّنْ رَّبِّيْ فَقَالَ صَلِّ فِيْ هٰذَا الْوَادِي الْمُبَارَكِ وَقُلْ عُمْرَةٌ فِيْ حَجَّةٍ ع ـه

ફર્માવતાં સાંભળ્યા, આજે રાત્રે મારા પરવરદિગારના તરફથી એક આવનાર મારી પાસે આવ્યો અને કહ્યું,

આ વાદીમાં નમાઝ પઢો અને કહો ઉમરો હજ્જમાં છે.''

(બુખારી ૧/૨૦૭, મનાસિક, ૧/૩૧૪ અલ્ મુઝારઅહ્, ૨/૧૦૯૧ અલ્ એઅ્તિસામ, અબૂ દાઊદ–હજ્જ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક)

حدیث ۹۱۱ حَدَّثَنَا سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ عَنْ اَبِيْهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

''હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ નબી ﷺ થી રિવાયત કરી કે હુઝૂર જ્યારે **[હદીષ : ૯૧૧]**

સમજૂતી : ૯૧૦ આ આવનારા જિબ્રઈલે અમીન હતા, જેમ કે બયહક़ીની રિવાયતમાં છે. નમાઝથી મુરાદ એહરામની નમાઝ છે. عمرة فی حجّة નો મતલબ એ છે કે ઉમરો હજ્જની સાથે છે **فی** મઅના અર્થમાં છે. એ દલીલ છે કે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺ એ ''ક़िરાન'' કર્યો હતો. વાદીએ અક઼ીક઼ એ મેદાનનું નામ છે જેમાં ઝુલ હુલયફા પણ છે. એટલા માટે કે એના પર એકમતિ છે કે હજ્જતુલ વિદાઅના મોક઼ા પર હુઝૂરે અક઼દસ ﷺ એ ઝુલ હલયફામાં રાત પસાર કરી હતી. અને અહીંથી એહરામ બાંધ્યો હતો. તો જો વાદીયે અક઼ીક઼ ઝુલ હુલયફાના સિવાય અન્ય કોઈ મેદાન હોય તો ટકરાવ ઉભો થાય છે. વાત એ છે કે ''અક઼ીક઼''એ મોટા મેદાનને કહે છે જે પૂરના પાણીથી આપોઆપ બની જાય. ઝુલ હુલય જ્યાં છે તે એ યુગમાં એ પ્રકારનું મેદાન હતું જેને મદીનાવાળાઓ વાદીયે અક઼ીક઼ કહેતા હતા.

સમજૂતી : ૯૧૧ ارىٰ એટલે ખ્વાબમાં દેખાડવામાં આવ્યું. بينهم و بين الطريق અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું કે بينهم ની ઝમીરનો મરજઅ معرسين છે. એટલે ક़્યામ (રોકાણ)ના માટે ઉતરનાર. મતલબ એ છે કે

وَسَلَّمَ اَنَّهٗ اُرِیَ وَهُوَ فِیْ مُعَرَّسٍ بِذِی الْحُلَیْفَةِ بِبَطْنِ الْوَادِیْ قِیْلَ لَهٗ اِنَّكَ بِبَطْحَاءَ

ઝુલ હુલયફાની નજીક બતનેવાદીમાં મુઅર્રસમાં હતા તો દેખાડવામાં આવ્યું, કહેવામાં આવ્યું કે આપ

مُبَارَكَةٍ قَدْ اَنَاخَ بِنَا سَالِمٌ یَتَوَخَّی الْمَنَاخَ الَّذِیْ كَانَ عَبْدُ اللّٰهِ یُنِیْخُ یَتَحَرَّی مُعَرَّسَ

બરકતવાળા રણમાં છો. અમારી સાથે સાલિમે તલાશ કરીને તે જગાએ ઊંટ બેસાડયું જ્યાં એમના વાલિદ

رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ اَسْفَلُ مِنَ الْمَسْجِدِ الَّذِیْ بِبَطْنِ

અબ્દુલ્લાહ રસૂલુલ્લાહ ﷺના પડાવને શોધીને ઊંટ બેસાડતા હતા. અને એ જગા વાદીમાં જે મસ્જિદ છે

الْوَادِیْ بَیْنَهُمْ وَبَیْنَ الطَّرِیْقِ وَسُطٌ مِنْ ذٰلِكَ ؕ ۸۰

એનાથી નીચે છે, ઉતરનારાઓ અને રસ્તાના દરમ્યાન વચ્ચો વચ્ચ."

(બુખારી ૧/૨૦૮, મનાસિક, ૧/૩૧૪ મુઝારઅહ, ૨/૧૦૯૧, અલ્ એઅ્તિસામ, મુસ્લિમ, નિસાઈ–હજ્જ)

حدیث ۹۱۲

اَنَّ صَفْوَانَ بْنَ یَعْلٰی اَخْبَرَهٗ اَنَّ یَعْلٰی قَالَ لِعُمَرَ اَرِنِی النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰهُ

"સફવાન બિન યઅલાએ ખબર આપી કે યઅલાએ હઝરત ઉમરને કહ્યું, જ્યારે નબી ﷺ [હદીષ : ૯૧૨]

تَعَالٰی عَلَیْهِ وَسَلَّمَ حِیْنَ یُوْحٰی اِلَیْهِ قَالَ فَبَیْنَمَا النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَسَلَّمَ بِالْجِعِرَّانَةِ

પર વહી આવે તો મને દેખાડશો. તેમણે કહ્યું કે નબી ﷺ જિઅરાનામાં હાજર હતા અને હુઝૂરની સાથે

وَمَعَهٗ نَفَرٌ مِنْ اَصْحَابِهٖ جَاءَهٗ رَجُلٌ فَقَالَ یَا رَسُوْلَ اللّٰهِ كَیْفَ تَرٰی فِیْ رَجُلٍ اَحْرَمَ

સહાબા હતા. એવામાં એક શખ્સ આવ્યો અને અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ એના બારામાં શું મંતવ્ય છે

જ્યાં સામાન્યતઃ લોકો હવે રોકાણ કરે છે તે જગા અને રસ્તાની વચમાં તે જગા છે જ્યાં સાલિમ અને તેમના પિતા ક़યામ (રોકાણ) કરતા હતા. એમના બયાનના પ્રમાણે આ તે જ જગા છે જ્યાં હુઝૂરે અક़્દસ ﷺએ મદીના પરત થતાં રાત પસાર કરી હતી. કેમ કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ને એનો શોખ હતો કે ખાસ તે જ જગાએ જ્યાં હુઝૂરે અક़્દસ ﷺએ ક़યામ કર્યો છે તેને મેહફૂઝ રાખે એટલા માટે તેમણે એના પર ખાસ ધ્યાન આપ્યું અને યાદ રાખ્યું. કેવળ એ જ જગાએ નહીં પૂરા સફરમાં એવી સર્વ ખાસ જગાઓને તેમણે ખાસ ધ્યાન આપીને યાદ રાખી અને જીવનભર તે જગાઓને તલાશ કરીને ત્યાં રોકણ કરતા રહ્યા. જેમ ભાગ–૨માં પેજ ૪૫૯થી ૪૬૦ પર વિગતવાર વર્ણન થઈ ચૂક્યું છે.

સમજૂતી : ૯૧૨

جِعِرّانه (જિઈરાના) : એ તાઈફ અને મક્કા મોઅઝ્ઝમાની વચ્ચે મક્કાની નજીક એક સ્થળ છે જ્યાં હિ.સ. ૮માં ગઝવએ હુનૈનના ગનીમતના માલોની વહેંચણી થઈ હતી. અને અહીંથી ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો હતો. આ "હિલ"માં છે. અહીંથી ૩૦૦ અંબિયાએ કિરામે ઉમરો કર્યો છે. બિહમ્દિહી તબારક વ તઆલા મુસલમાનોમાં એ રિવાજ છે કે આ મુતબર્રક સ્થળેથી પણ ઉમરા કરે છે અને એને **મોટો ઉમરો** કહે છે.

وَمَعَهُ نَفَرٌ مِّنْ اَصْحَابِهٖ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ كَيْفَ تَرٰى فِيْ رَجُلٍ اَحْرَمَ

જેણે ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો હોય અને તે ખૂશ્બુમાં લથપથ હોય. એ સવાલ પર નબી ﷺ થોડીવાર

بِعُمْرَةٍ وَّهُوَ مُتَضَمِّخٌ بِطِيْبٍ فَسَكَتَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَاعَةً فَجَاءَهُ الْوَحْيُ

ખામોશ રહ્યા, એટલામાં હુઝૂર પર વહી આવવા લાગી. હઝરત ઉમરે યઅલાને ઈશારો કર્યો તો યઅલા આવ્યા

فَاَشَارَ عُمَرُ اِلٰى يَعْلٰى فَجَاءَ يَعْلٰى وَعَلٰى رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَوْبٌ قَدْ اُظِلَّ

અને રસૂલુલ્લાહ ﷺ પર કપડુ તાણેલુ હતું જેનાથી સાયો કરવામાં આવ્યો હતો. યઅલાએ પોતાનુ માથુ

بِهٖ فَاَدْخَلَ رَاْسَهُ فَاِذَا رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُحْمَرُّ الْوَجْهِ وَهُوَ يَغِطُّ

કપડાની અંદર કર્યું તો જોયું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺનો ચહેરો મુબારક લાલ થઈ ગયો છે અને ખર્રાટા જેવો અવાજ

ثُمَّ سُرِّيَ عَنْهُ فَقَالَ اَيْنَ الَّذِيْ سَاَلَ عَنِ الْعُمْرَةِ فَاُتِيَ بِرَجُلٍ فَقَالَ اغْسِلِ

નીકળી રહ્યો છે. થોડીવાર પછી એ કેફિયત દૂર થઈ તો ફર્માવ્યું, જેણે ઉમરાના બારામાં સવાલ કર્યો હતો, ક્યાં

الطِّيْبَ الَّذِيْ بِكَ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ وَّانْزِعْ عَنْكَ الْجُبَّةَ وَاصْنَعْ فِيْ عُمْرَتِكَ كَمَا تَصْنَعُ

છે ? હવે તે શખ્સને લાવવામાં આવ્યો, તો ફર્માવ્યું, તારા શરીર અથવા કપડાં પર ખૂશ્બુ છે તેને ત્રણવાર ધોઈ

فِيْ حَجِّكَ فَقُلْتُ لِعَطَاءٍ اَرَادَ الْاِنْقَاءَ حِيْنَ اَمَرَهُ اَنْ يَّغْسِلَ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ فَقَالَ نَعَمْ اهـ

નાખ અને જબ્બો ઉતારી નાખ, અને ઉમરામાં તે કર જે હજ્જમાં કરે છે. (ઈબ્ને જરીહે) અતાથી પૂછયું કે ત્રણવાર ધોવાથી ખૂબ સારી રીતે સાફ કરવું જ મુરાદ છે ને ? ફર્માવ્યું, હા !''

(બુખારી ૧/૨૦૮, ૧/૨૪૧ અબ્વાબુલ ઉમરા, ૨/૭૪૫ ફઝાઈલુલ્ કુર્આન, મુસ્લિમ, અબૂ દાઉદ, તિર્મિઝી, નિસાઈ–હજ્જ)

واصنع فی عمرتك : એનો જાહેરી મતલબ એ છે કે હજ્જમાં જે રીતે તવાફ અને તવાફ બાદ નમાઝ અને સઈ છે, અને જે દુઆઓ એ મોકા પર પઢવામાં આવે છે એ જ પ્રમાણે ઉમરામાં પણ છે. પણ આમાં કોઈ નવો વધારો નથી એ તો આખુ અરબ જાણતુ હતું. આ પ્રસંગને અનુરૂપ મતલબ એ છે કે જેવી રીતે હજ્જના એહરામમાં ખૂશ્બુ લગાડવી અને સીવડાવેલું કપડુ પહેરવું મના છે, જેવું કે ઈસ્લામ પહેલાં આખુ અરબ કરતુ હતું, એ જ પ્રમાણે ઉમરાના એહરામમાં પણ આ ચીજો મના છે. કેમ કે અરબવાસીઓ જાહિલિયતના જમાનામાં ઉમરામાં ખૂશ્બુ લગાડવા અને સીવડાવેલાં કપડાં પહેરવાને મના જાણતા ન હતા. એના પર દલીલ મુસ્લિમ (૧/૩૭૩ હજ્જ)ની તે રિવાયત છે જે સૂફયાન અન અમ્ર બિન દીનારના તરીકાથી મરવી છે. જેમાં એ છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ તે શખ્સને પૂછયું, હજ્જમાં શું કરતા હતા ? તો તેણે અર્ઝ કરી, તે કપડાંઓને ઉતારી નાખતો હતો અને ખૂશ્બુ ધોઈ નાખતો હતો. તો નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, જે હજ્જમાં કરતા હતા ઉમરામાં પણ કરો.

ت ٢٨١ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا يَشُمُّ الْمُحْرِمُ الرَّيْحَانَ وَ

''અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, મુહરિમ ખૂશ્બુદાર ફૂલ સૂંઘી શકે છે [તઅલીક્ : ૨૮૧]

يَنْظُرُ فِي الْمِرْآةِ وَيَتَدَاوٰى بِمَا يَأْكُلُ الزَّيْتَ وَالسَّمْنَ عه

અને આઈનો જોઈ શકે છે અને જે તેલ દા.ત. ઝયતૂનનું તેલ અને ઘી ખાય છે તેનાથી ઈલાજ કરી શકે છે.''

(બુખારી ૧/૨૦૮ મનાસિક)

ت ٢٨٢ وَقَالَ عَطَاءٌ يَتَخَتَّمُ وَيَلْبَسُ الْهِمْيَانَ عه

''અને ઈમામ અતાએ ફર્માવ્યું, મુહરિમ અંગૂઠી પહેરે અને હમીયાન [તઅલીક્ : ૨૮૨]

(રૂપિયા રાખવાની થેલી) બાંધે.'' (બુખારી ૧/૨૦૮ મનાસિક)

ت ٢٨٣ وَطَافَ ابْنُ عُمَرَ وَهُوَ مُحْرِمٌ وَقَدْ حَزَمَ عَلٰى بَطْنِهٖ بِثَوْبٍ عه

''અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ એહરામની હાલતમાં પોતાના પેટ પર કપડુ [તઅલીક્ : ૨૮૩]

બાંધીને તવાફ કર્યો.'' (બુખારી ૧/૨૦૮ મનાસિક)

તઅલીક્ : ૨૮૧ની સમજૂતી મુહરિમ ખૂશ્બુદાર ફૂલ સૂંઘી શકે છે. એટલા હિસ્સાને ઈમામ બયહક્કી તથા ઈમામ દારકુત્નીએ મૌસૂલન્ રિવાયત કરી છે. આ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما નો પોતાનો ફત્વો છે એનાથી ઉલ્ટુ હઝરત ઈબ્ને ઉમર, હઝરત જાબિર رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین નો ફત્વો એ છે કે મના છે. એ જ હનફીઓનો મઝહબ છે કે મકરૂહ છે. મુહરિમ આઈનો જોઈ શકે છે એને ઈમામ નવવી رضی اللہ عنہ એ પોતાની જામેઅમાં મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કર્યું. અને ઈલાજવાળા હિસ્સાને ઈમામ ઈબ્ને અબી શયબાએ રિવાયત કર્યો.

જે રોગન કે તેલમાં ખૂશ્બુ ન હોય તેને એહરામની હાલતમાં દવા રૂપે વાપરી શકાય છે, આંત્રિક રૂપે પણ અને બાહ્ય રૂપે પણ.

તઅલીક્ : ૨૮૨ની સમજૂતી આ તઅલીક્ના પ્રથમ ભાગને ઈમામ અબૂબક્ર ઈબ્ને અબી શયબાએ મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કર્યો છે અને બીજા ભાગને ઈમામ દારકુત્નીએ. એના પર એકમતિ છે કે એહરામની હાલતમાં વિંટી (અંગૂઠી) પહેરવી અને પૈસાની થેલી કમર પર બાંધવી જાઈઝ છે.

તઅલીક્ : ૨૮૩ની સમજૂતી આ તઅલીક્ને હઝરત ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ એ મૌસૂલન રિવાયત કરી. નાફેઅથી એક રિવાયત આ પ્રમાણે છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમરે કપડુ બાંધ્યુ ન હતું બલ્કે તેને તેહબંદની નીચે ખોસી આપ્યું હતું. ઈમામ અબૂબક્ર ઈબ્ને અબી શયબાએ અતા અને તાઉસથી રિવાયત કરી છે કે તેમણે હઝરત ઈબ્ને ઉમરને જોયા કે પોતાની કમર અમામાથી બાંધેલ છે. એમાં જ છે કે ઈબ્ને ઉલૈયાએ મુસ્લિમ બિન જુન્દુબથી રિવાયત કરી છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે એહરામની હાલતમાં પોતાના ઉપર કપડુ ન બાંધ. અને હાકિમે હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી, હુઝૂરે અક્દસ صلی اللہ علیہ وسلم તથા સહાબાએ પગપાળા હજ્જ કરી અને હુઝૂરે ઈર્શાદ ફર્માવ્યો કે પોતાની કમરો પર તેહબંદ બાંધી લો અને એ રીતે ચાલો કે દોડવાથી ઓછુ હોય. આ સૌ રિવાયતોની રોશનીમાં અહકામ (હુકમો)એ સ્પષ્ટ થયા. એમાં કાંઈ વાંધો નથી કે ચાદરના કિનારા

ت ٢٨٤ وَلَمْ تَرَ عَائِشَةُ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا بِالتُّبَّانِ بَأْسًا قَالَ اَبُوْ عَبْدِ اللّٰهِ تُعْنٰى

"અને ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا જાંગીયુ પહેરવામાં કાંઈ વાંધો [તઅલીક : ૨૮૪]

لِلَّذِيْنَ يَرْحَلُوْنَ هَوْدَجَهَا، عـه

જાણતા ન હતાં. અબૂ અબ્દુલ્લાહ (ઈમામ બુખારી)એ કહ્યું, એટલે તે લોકો માટે જેઓ તેમની

બેઠકને કસતા હતા." (બુખારી ૧/૨૦૮ મનાસિક)

حديث ٩١٣ عَنْ سَعِيْدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا

"સઈદ બિન જુબૈર (શહીદ)એ ફર્માવ્યું, હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ઝયતૂનનું તેલ [હદીષ : ૯૧૩]

يَدَّهِنُ بِالزَّيْتِ فَذَكَرْتُهُ لِاِبْرَاهِيْمَ فَقَالَ مَا تَصْنَعُ بِقَوْلِهٖ حَدَّثَنِي الْاَسْوَدُ

લગાડતા હતા. મેં ઈબ્રાહીમ નઈખથી એનો ઉલ્લેખ કર્યો તો ફર્માવ્યું, એમની વાતને શું કરીશ ! મને અસ્વદે

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ كَاَنِّيْ اَنْظُرُ اِلٰى وَبِيْصِ الطِّيْبِ فِيْ مَفَارِقِ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

ઉમ્મુલ મો'મિનન હઝરત આઈશાથી આ હદીષ બયાન કરી છે, તે ફર્માવે છે, હું મુશ્કની ચમક ૨

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُحْرِمٌ، عـه

સૂલુલ્લાહ ﷺની માંગમાં જોઈ રહી છું જ્યારે કે હુઝૂર એહરામની હાલતમાં હતા."

(બુખારી, ૧/૨૦૮, મનાસિક, ૧/૪૧ અલ્ગુસ્લ, મુસ્લિમ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ–હજ્જ)

તેહબંદમાં ખોસી લેવામાં આવે, પણ ચાદરના છેડાઓને ગાંઠ મારવી અથવા તેહબંદમાં જ ગાંઠ આપવી મના છે. એમાં જાહેરી રીતે વાંધો નથી કે કમર પર કોઈ કપડુ બાંધી લેવામાં આવે, અલ્બત્ત તેહબંદને કમરબંદ કે રસ્સી વડે કસવું મકરૂહ છે.

તઅલીક : ૨૮૪ની સમજૂતી

આ અષરને ઈમામ સઈદ બિન મન્સૂરે ક़ાસિમ બિન મુહમ્મદથી મૌસૂલન રિવાયત કરી છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીને હજ્જ કરી અને એમની સાથે અમુક ખાદિમ હતા જે એમની બેઠકને ઊંટની પર બાંધતા, ખોલતાં અને ઉતારતાં, એમાં કદી કદી તેમના શરીરનો તે હિસ્સો ખુલી જતો જેને જોવું નાપસંદીદા છે, તો તેમને હુકમ આપ્યો કે જાંગીયુ પહેર્યા કરો. આ ઉમ્મુલ મો'મિનીનનો ઈજતેહાદ હતો, નહીં તો એહરામની હાલતમાં સીવેલાં કપડાં પહેરવાં મુત્લક़ન મના છે એમાં જાંગીયું પણ દાખલ છે, આ જ મોટાભાગનાનો મઝહબ છે.

સમજૂતી : ૯૧૩ આ હદીષ ભાગ–૨ ગુસ્લના પ્રકરણમાં વર્ણન થઈ ચૂકી છે. આ હદીષ ઉમ્મુલ મો'મિનીનથી વિવિધ તરીક़ાઓથી રિવાયત પામેલી છે. ઈમામ અબૂ જઅફર તહાવીએ આઠ તરીક़ાઓથી તેની તખરીજ કરી છે. હઝરત ઈબ્ને ઉમરે એવું ફર્માવ્યું હતું કે મને પસંદ નથી કે એહરામની હાલતમાં મારા શરીર તથા કપડાથી ખૂશ્બુ ઉઠી રહી હોય. એના પર હઝરત ઈબ્રાહીમ નખઈએ તે ફર્માવ્યું.

ما تصنع : એમાં બે સંભાવનાઓ છે : એક એ કે ઝમીરે મજરૂર મુત્તસિલનો મરજઅ હઝરત ઈબ્ને ઉમર હોય. હવે મતલબ એ થયો કે ઈબ્ને ઉમરની વાતને લઈને શું કરશો જ્યારે કે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺનું કાર્ય આ છે !

حديث ૯૧૪

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ كُنْتُ أُطَيِّبُ

"નબી ﷺ નાં રફીક़એ હયાત ઉમ્મુલ મો'મિનન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફ઼રમાવ્યું, [હદીષ : ૯૧૪]

رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِإِحْرَامِهِ حِيْنَ يُحْرِمُ وَلِحِلِّهِ قَبْلَ أَنْ يَطُوْفَ

રસૂલુલ્લાહ ﷺ જ્યારે એહરામ બાંધતા તો હુઝૂરને ખૂશ્બુ લગાડતી અને તવાફથી પહેલાં

بِالْبَيْتِ ، ع

એહરામ ખોલતી વખતે ખૂશ્બુ લગાડતી." (બુખારી ૧/૨૦૮ મનાસિક)

حديث ૯૧૫

عَنْ سَالِمٍ عَنْ أَبِيْهِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

"સાલિમ પોતાના વાલિદ અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરે છે કે મેં [હદીષ : ૯૧૫]

وَسَلَّمَ يُهِلُّ مُلَبِّدًا ، ع

રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને લબ્બૈક કહેતાં એ હાલતમાં સાંભળ્યા કે હુઝૂરના વાળ કોઈ ચીજના મિશ્રણથી જમાવેલા હતા."

(બુખારી ૧/૨૦૮ મનાસિક, ૨/૮૭૬ લિબાસ, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૧૨૧)

બીજી સંભાવના એ છે કે **بقول**ની ઝમીરે મજરૂરનો મરજઅ હુઝૂરે અક़દસ ﷺ હોય જે મઅહૂદ ફિઝ્ઝહન છે. હવે મતલબ એ થયો કે ઈબ્ને ઉમરની વાત તમે બતાવી પણ હુઝૂરે અક़દસ ﷺના અમલને શું કરશો કે એહરામની હાલતમાં મુશ્ક़ ચમકી રહ્યું હતું. હુઝૂર ﷺનો અમલ અનુસરણને પાત્ર છે, ન કે એના વિરુદ્ધ ઈબ્ને ઉમરનો ક़ૌલ. રહી ગઈ એ શંકા કે હદીષમાં હુઝૂરે અક़દસ ﷺનો કોઈ ઈર્શાદ વર્ણન થયેલ નથી, કેવળ અમલ વર્ણન થયેલ છે. એનો જવાબ એ છે કે તક़રીર ક़ૌલના (આપનુ મૌન રહેવું કહેવાના) સ્થાને જ છે. બીજો જવાબ એ છે કે અહીં ક़ૌલ એ જ પ્રમાણે છે જેમ ઉર્દૂમાં વાત છે. એનો ઈત્લાક़ પુષ્કળ અમલ પર પણ થાય છે કે જેમ કે કોઈના રહેવા, સહેવા, ખાવા પીવાના તથા ઠાઠ માઠનો ઉલ્લેખ થયો તો કહેવામાં આવે છે, એની શું વાત છે !

મસાઈલ : આ હદીષથી ઈમામે આ'ઝમ તથા ઈમામ શાફઈ વગેરેએ દલીલ કરી કે એહરામના સમયે ખૂશ્બુ શરીર તથા કપડામાં લગાડવી મસ્નૂન છે. એહરામના અગાઉવાળી ખૂશ્બુ જો બાકી રહે અને તેની લહેરો ઉઠી રહી હોય તો કોઈ વાંધો નથી, અલ્બત્ત એવી ખૂશ્બુ ન હોય કે તેનો રંગ કપડા પર જાહેર થાય.

સમજૂતી : ૯૧૪ આપણો મઝહબ એ છે કે દસમી ઝીલ હજ્જે જમરાઓની રમી અને કુર્બાની કરીને વાળ ઉતરાવ્યા પછી સંભોગ સિવાય એહરામની સર્વ મના બાબતો જાઈઝ થઈ જાય છે. એની દલીલ આ હદીષ છે કે હુઝૂરે અક़દસ ﷺએ તવાફે ઝિયારતથી પહેલાં એહરામ ખોલી નાખ્યો.

كنت اطيّب : અલ્લામા ઈબ્ને હાજિબે ફ઼રમાવ્યું, **كان** "તકરાર (સતત થવું) ચાહે છે અને અહીંયા હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીને કેવળ એકવાર હજ્જતુલ વિદાઅમાં હુઝૂરે અક़દસ ﷺને ખૂશ્બુ લગાડી હતી. એનો જવાબ એ છે કે **كان** જો કે અસલ સ્વરૂપના લેહાઝથી તકરાર ચાહે છે પણ જ્યારે કે કોઈ કરીનો અદમે તકરાર પર થઈ જાય જેમ કે અમુક મુહક્કિ़ક़ોએ સ્પષ્ટતા કરી છે. (ઉમ્દતુલક़ારી, ૯/૧૫૭)

સમજૂતી : ૯૧૫ **اهلال**નો માદ્દો **هلل**છે ચિલ્લાવાના અર્થમાં છે. **اهلال**નો શાબ્દિક અર્થ અવાજ મોટો

حديث ૯૧૬

سَمِعْتُ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى

"સાલિમ ઈબ્ને અબ્દુલ્લાહ કહે છે કે મેં ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી સાંભળ્યું, તે ફર્માવતા [હદીષ : ૯૧૬]

عَنْهُمَا يَقُوْلُ مَا اَهَلَّ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِلَّا مِنْ عِنْدِ الْمَسْجِدِ

હતા કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ મસ્જિદ એટલે ઝુલ હુલયફાની

يَعْنِي مَسْجِدَ ذِي الْحُلَيْفَةِ ـ

જ મસ્જિદથી એહરામ બાંધ્યા હતા."

(બુખારી /૨૦૮ મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઊદ–મનાસિક, તિર્મિઝી–હજ્જ, નિસાઈ)

કરવો છે. અહીં એનો અર્થ બુલંદ અવાજથી તલબિયા કહેવાનો છે. તલબિદના મસ્દરે મુજર્રદથી لُبُوْدٌ આવે છે. ચીપકવાના અર્થમાં છે. તલબીદનો અર્થ કોઈ ચિપકી જનાર ચીજ વડે ચિપકાવવું. અહીં મુરાદ એ છે કે વાળોમાં કોઈ ચિપકદાર ચીજ નાખીને જમાવી દેવી જેથી વેરવિખેર ન થાય. ઈમામ શાફઈ તથા તેમના અસ્હાબે ફર્માવ્યું કે એહરામના વખતે તલબીદ મુસ્તહબ છે. ઈબ્ને બત્તાલે કહ્યું કે જમહૂર ઉલમાએ ફર્માવ્યું કે જો કોઈ તલબીદ કરે તો એના પર વાજિબ છે કે એહરામ ખોલતી વખતે માથાને મૂંડે. હુઝૂરે અકદસ ﷺએ એ જ કર્યું હતું. અને હઝરત ઉમર તથા ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ જ હુકમ આપતા હતા. આપણે ત્યાં તલબીદ મના છે. એટલા માટે કે ઈમામ તિર્મિઝી (૨/૧૨૪, તફસીરે સૂરએ આલિ ઈમરાન) અને ઈમામ ઈબ્ને માજહએ (મનાસિક–૨૧૪) હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરી કે એક સાહબે પૂછયું, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ હાજી કોણ છે ? તો ફર્માવ્યું, اَلشَّعِثُ الطَّفِلُ ـ જેના વાળ વેરવિખેર હોય અને શરીર ખૂશ્બુ વિનાનું. તલબીદ પછી વાળ જામેલા રહેવાના કારણે વેરવિખેર થશે નહીં ! અલ્બત્ત સ્ત્રીઓને તલબીદની ઈજાઝત છે જેવી રીતે કે માથુ ઢાંકવાની ઈજાઝત છે.

સમજૂતી : ૯૧૬

ઈમામ મુસ્લિમ (૧/૩૯૪ હજ્જ), ઈમામ અબૂ દાઊદ (મનાસિક–૨૬૨) ઈમામ ઈબ્ને માજહ (હજ્જતુન્નબી ﷺ, ૨૨૭) એ જાબિર رضی اللہ عنہ થી એક લાંબી હદીષમાં એ બયાન કર્યું છે કે જ્યારે નબી ﷺએ હજ્જનો ઈરાદો ફર્માવ્યો તો આમ એલાન ફર્માવ્યું જેના પર લોકો ભેગા થઈ ગયા. જ્યારે બયદાઅ્ પર આવ્યા તો એહરામ બાંધ્યો. તેમજ અબૂ દાઊદ (૧/૨૪૭ મનાસિક) તથા નિસાઈ (૨/૧૭ મનાસિક)માં હઝરત અનસની જે હદીષ હઝરત હસન બસરીના તરીકાથી છે એમાં પણ એ છે કે જ્યારે બયદાઅ્ પહાડ પર આવ્યા તો લબ્બૈક પોકાર્યું. તદ્ ઉપરાંત અન્ય હદીષોમાં પણ છે. એના નિવારણના માટે હઝરત ઈબ્ને ઉમરે ફર્માવ્યું કે બયદાઅ્ પર એહરામ બાંધવાનો જે લોકો દાવો કરે છે તેઓ રસૂલુલ્લાહ ﷺ પર જૂઠ બાંધે છે, હુઝૂરે ઝુલ હુલયફામાં જ એહરામ બાંધ્યો હતો જ્યારે સવારી સીધી ઉભી થઈ ગઈ તે વખતે.

એહરામનો સમય : હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ક્યાંથી એહરામ બાંધ્યો હતો, એના બારામાં ત્રણ કથનો છે : પ્રથમ એહરામની નમાઝથી ફારિગ થતાં જ તરત જ વિના વિલંબે તે જ જગાએ જ્યાં નમાઝ પઢી હતી. બીજું : ત્યાંથી ઉઠીને જ્યારે સવાર થયા અને જ્યારે સવારી હુઝૂરને લઈને સીધી ઉભી થઈ ગઈ તે વખતે. ત્રીજુ : આગળ વધીને જ્યારે બયદાઅ્ પર પહોંચ્યા એ વખતે. આ ત્રણેવ કથનોમાં ખૂદ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ વર્ગીકરણ કર્યું છે. અબૂ દાઊદ (૧/૨૪૬ મનાસિક) અને શરહે મઆનિયુલ આષાર (મનાસિક–૩૦૬)માં છે

حديث ૧૧૭

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ رَجُلاً قَالَ يَا رَسُوْلَ

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે એક સાહબે અર્ઝ કરી, [હદીષ : ૯૧૭]

اللّٰهِ مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ مِنَ الثِّيَابِ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَلْبَسُ الْقَمِيْصَ

યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ મુહરિમ કયુ કયુ કપડુ પહેરે ? રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, કુર્તો, પાયજામો, અમામો,

وَلَا الْعَمَائِمَ وَلَا السَّرَاوِيْلَاتِ وَلَا الْبَرَانِسَ وَلَا الْخِفَافَ اِلَّا اَحَدٌ لَّا يَجِدُ نَعْلَيْنِ

ટોપીઓ, મોજાં ન પહેરે. હા ! જો કોઈની પાસે ચપ્પલ નથી તો મોજા પહેરી લે અને તેની ઘૂંટીની નીચેથી કાપી

: હઝરત સઈદ બિન જુબૈર શહીદે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ને પૂછયું કે હુઝૂરે અકદસ ﷺના એહરામના બારામાં સહાબીઓની વચ્ચે જે મતભેદ છે એના પર મને આશ્ચર્ય થાય છે. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, હું સૌથી વિશેષ એને જાણું છું. રસૂલુલ્લાહ ﷺએ કેવળ એક હજ્જ કર્યો છે. રસૂલુલ્લાહ ﷺ હજ્જના ઈરાદાથી નીકળ્યા, જ્યારે મસ્જિદે ઝુલ હુલયમાં એહરામની બે રકાતો પઢી ચૂક્યા તો એ જ મલિસમાં હજ્જ પોતાના ઉપર વાજિબ કરી લીધી એટલે કે હજ્જની નિય્યત કરી લીધી અને એ બે રકાતોથી ફારિગ થતાં જ બુલંદ અવાજે તલબિયા કહી. એને ઘણા લોકોએ સાંભળી અને યાદ રાખી. ત્યારબાદ સવાર થયા જ્યારે મુબારક ઊંટણી હુઝૂરને લઈને ઉભી થઈ ગઈ તો તલબિયા કહી એને અમુક લોકોએ જાણી. કારણ એ છે કે લોકો ખિદમતે અકદસમાં વારા ફરતી હાજર થતા હતા. અમુક લોકોએ તલબિયા તે વખતે સાંભળી જ્યારે સવારી ઉભી થઈ ચૂકી હતી. તો એ લોકોએ કહ્યું કે જ્યારે સવારી સીધી ઉભી થઈ ગઈ તે વખતે હુઝૂરે એહરામ બાંધ્યો. પછી રસૂલુલ્લાહ ﷺ આગળ વધ્યા જ્યારે બયદાઅ્ની ઊંચાઈ પર ચઢયા તો ફરી તલબિયા કહી, એ વખતે કેટલાક લોકો આવીને મળ્યા તો તેમણે કહ્યું કે બયદાઅ્ પર એહરામ બાંધ્યો. અને ખુદાની કસમ ! હુઝૂરે પોતાની નમાઝની જગાએ જ એહરામ બાંધી લીધો હતો. પછી જ્યારે સવારી ઉભી થઈ ગઈ તો તલબિયા પઢી અને જ્યારે બયદાઅ્ પર ચઢયા ત્યારે પણ તલબિયા કહી.

એનો સાર એ નીકળ્યો કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ઝુલ હુલયફામાં જ જ્યાં એહરામની બે રકાતો પઢી હતી ત્યાં એહરામ બાંધીને તલબિયા પઢી હતી પણ ત્યાં પૂરો મજમો મૌજૂદ ન હતો અમુક વ્યક્તિઓ હતી જેમણે સાંભળ્યું. પછી સવારીના ઉભા થયા પછી પણ તલબિયા કહી એને એ લોકોએ સાંભળી જેઓ બાદમાં હાજર થયા અને એવુ સમજ્યા કે હવે એહરામ બાંધ્યો હતો, પણ ત્યારે પણ સર્વ લોકો હાજર ન હતા. મજમો એટલો વધારે હતો કે હઝરત જાબિર કહે છે કે મેં બયદાઅ્ પર ચઢયા બાદ જોયું તો હુઝૂરના આગળ પાછળ જમણે ડાબે નજર પહોંચે ત્યાં સુધી માણસો જ માણસો હતા. જ્યારે હુઝૂરે બયદાઅ્ પર ચઢયા બાદ તલબિયા કહી તો હવે તે લોકોએ સાંભળી જેઓ પહેલાં મૌજૂદ ન હતા, એ વખતે નજીક હતા તો તેમણે એ બયાન કર્યું કે બયદાઅ્ પર એહરામ બાંધ્યો. એના જ પ્રમાણે ચારેવ ઈમામોની એના પર અકમતિ છે કે એહરામ બે રકાત પઢયા પછી તરત જ બાંધવામાં આવે. અલ્બત્ત ઈમામ અવઝાઈ, અતાઅ્, કતાદાનો કૌલ એ છે કે બયદાઅ્ પર ચઢયા બાદ મુસ્તહબ છે. બયદાઅ ઝુલ હુલયફાની નજીક એક પહાડ છે એ પણ ઝુલ હુલયફાનો એક ભાગ છે.

સમજૂતી : ૯૧૭ لا يلبس : સવાલ એ હતો કે મુહરિમ શું પહેરે ? અને હુઝૂરે અકદસ ﷺએ એ ઈર્શાદ ફર્માવ્યો કે એ ચીજો ન પહેરે. આ જવાબમાં ટૂંકાણ પણ છે અને સાંભળનારને સમજવા માટે આસાન પણ, એટલા માટે એને ઈર્શાદ ફર્માવ્યું.

فَلْيَلْبَسِ الْخُفَّيْنِ وَلْيَقْطَعْهُمَا أَسْفَلَ مِنَ الْكَعْبَيْنِ وَلَا تَلْبَسُوا مِنَ الثِّيَابِ شَيْئًا مَسَّهُ

નાખે. અને એવાં કપડાં પણ ન પહેરો જેને જઅફરાન અથવા વર્સ સ્પર્શ્યાં હોય. અબૂ અબ્દુલ્લાહ (ઈમામ

زَعْفَرَانٌ أَوْ وَرْسٌ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يَغْسِلُ الْمُحْرِمُ رَأْسَهُ وَلَا يَتَرَجَّلُ وَيَحُكُّ جَسَدَهُ

બુખારી)એ ફર્માવ્યું, મુહરિમ પોતાનુ માથુ ધોઈ શકે છે અને કાંસકી નથી કરી શકતો અને ન પોતાનુ

وَيَلْقِي الْقَمْلَ مِنْ رَأْسِهِ وَجَسَدِهِ فِي الْأَرْضِ

શરીર ખંજવાળી શકે છે. અને જૂવો પોતાના માથા તથા શરીરથી જમીન પર ફેંકી શકે છે."

(બુખારી ૧/૨૦૯, મનાસિક, ૧/૨૫ અલ્ઈલ્મ, ૧/૫૩ અસ્સલાત, ૧/૨૪૮, અલ્ઉમરહ્, ૨/૮૬૨, ૬૮૩, ૮૬૩, ૮૬૪, ૮૬૯, ૮૭૦, લિબાસ, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઊદ–મનાસિક, તિર્મિઝી–હજ્જ, નિસાઈ–મનાસિક, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક, દારમી–મનાસિક, મોઅત્તા–હજ્જ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૩)

القميص- : એનાથી મુરાદ દરેક સીવેલુ કપડુ છે, ચાહે કુર્તો હોય ચાહે જબ્બો હોય કે અન્ય કાંઈ. આ અર્થના લેહાઝથી પાયજામો એમાં સામેલ છે. પણ કુર્તાથી હેતુ શરીરના ઉપરના હિસ્સાને છુપાવવાનો હોય છે. એટલા માટે એનો વહેમ થઈ શકતો હતો કે પાયજામો એનાથી અપવાદ હોય, એટલા માટે તેને અલગ બયાન કર્યો. અમામો તથા ટોપીઓની મનાઈનો હેતુ એ છે કે માથુ ખુલ્લુ રહે, એટલા માટે માથા પર રૂમાલ કે ચાદર નાખવી પણ મના છે. નઅલ (પગરખાં) ચપ્પલની જેમ હોતું જેમાં નીચે તળીયુ હોતુ અને ઉપર ફક્ત દોરી હોતી જેના લીધે પગનો ઉપરવાળો ભાગ ખુલ્લો રહેતો. મોજાઓની મનાઈથી હેતુ એ જ છે કે પગોનો ઉપરનો ભાગ ખુલ્લો રહે, એટલા માટે મજબૂરીના કારણે મોજાઓની રજા આપી તો એવી શર્ત કરી આપી કે "કઅબ"ની નીચે કાપી નાખે. કઅબ પગોની ઘૂંટીને પણ કહે છે, અને પગની મધ્યના તે જોડને પણ કહે છે જ્યાં ચપ્પલની પટ્ટી (દોરી) હોય છે, અહીં એ જ બીજો અર્થ મુરાદ છે કેમ કે અહીં સાવધાની એમાં જ છે. અને વુઝૂમાં ઘૂંટીઓ મુરાદ છે કેમ કે ત્યાં સાવધાનીનો તકાઝો એ જ છે. મુરાદ એ છે કે મોજાઓને કદમના વચ્ચેથી લઈને એડીઓની દીવાલો સહિત કાપીને પહેરે. એને અસ્ફલ એ એ'તબારથી ફર્માવ્યું કે મોજાઓનો આગલો હિસ્સો તે છે જે આંગળીઓ પર રહે છે તો તે જ આ'લા થયો અને તેના સામેનો અસ્ફલ થયો.

ورس- : તલની જેવી એક ઘાસ છે જેનાથી કપડાં રંગતા હતા. એ યમનથી આવતી હતી. જાફરાનની જેમ વર્સમાં પણ ખૂશ્બુ હોય છે એટલા માટે વર્સ કે ઝાફરાનથી રંગેલુ કપડુ પહેરવું એહરામની હાલતમાં મના છે. હા ! જો ધોઈ નાખવામાં આવ્યું કે ખૂશ્બુ અદશ્ય થઈ ગઈ હોય તો સ્ત્રીઓ એહરામની હાલતમાં પણ પહેરી શકે છે. જેમ કે શરહે મઆનિયુલ આષારમાં (૧/૩૧૩ અલ્હજ્જ) અમુક તરીકાથી ખૂદ ઈબ્ને ઉમરની જ હદીષમાં આવ્યું છે, **إلّا ان يكون غسيلًا** "પણ એ કે ધોયેલુ હોય."

રહી ગયા મર્દ તો તેમણે ઝાફરાની રંગનું કાપડ પહેરવું મુત્લક્ન મના છે, ભલે એહરામની હાલતમાં ન હોય, એટલા માટે એહરામની હાલતમાં પણ મના થશે. ઝાફરાન તથા વર્સની જેમ કોઈ ખૂશ્બુદાર રંગ વડે રંગેલું કપડુ પહેરવું એહરામમાં મના છે જેમ કે માલાગિરી રંગ.

પરિપૂર્ણતા : અબ્વાબુલ ઉમરામાં આટલુ અધિક છે : **ولا تنقب المرأة المُحرِمةُ وَلا تلبس القفازين-** "અને એહરામવાળી સ્ત્રી ન મોઢાં પર નકાબ નાખે અને ન હાથમોજા પહેરે."

સ્ત્રીને ખાસ એટલા માટે ફર્માવ્યું કે ચહેરા પર નકાબ (પર્દી) સ્ત્રીઓ નાખતી હતી અને હાથ મોજા પહેરતી

حديث ٩١٨ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ اُسَامَةَ كَانَ رِدْفَ النَّبِيِّ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત છે કે ઓસામા નબી ﷺ ની [હદીષ : ૯૧૮]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَرَفَةَ اِلَى الْمُزْدَلِفَةِ ثُمَّ اَرْدَفَ الْفَضْلَ مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ

સાથે અરફાથી મુઝદલ્ફા સુધી સવાર રહ્યા. ત્યારબાદ મુઝદલ્ફાથી મિના સ

اِلٰى مِنًى قَالَ فَكِلَاهُمَا قَالَ لَمْ يَزَلِ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُلَبِّي حَتّٰى رَمَى جَمْرَةَ

ુધી ફઝ્લ રહ્યા. એ બંનેવે બતાવ્યું, નબી ﷺ સતત તલબિયા પઢતા રહ્યા ત્યાં સુધી કે

الْعَقَبَةِ ۔

જમરાએ અકબા પર કાંકરી મારી." (બુખારી ૧/૨૦૯ મનાસિક)

ت ٢٨٥ وَلَبِسَتْ عَائِشَةُ الثِّيَابَ الْمُعَصْفَرَةَ وَهِيَ مُحْرِمَةٌ وَقَالَتْ وَلَا تَلَثَّمُ وَ

"ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ એહરામની હાલતમાં કુસુમથી [તઅલીક : ૨૮૫]

وَلَا تَبَرْقَعُ وَلَا تَلْبَسُ ثَوْبًا بِوَرْسٍ وَلَا زَعْفَرَانٍ ۔

રંગેલુ કપડુ પહેર્યું અને ફર્માવ્યું, સ્ત્રી એહરામની હાલતમાં મોં કપડા વડે ન છુપાવે અને

ન બુરખો ઓઢે, ન વર્સ તથા ઝાફરાનથી રંગેલુ કપડુ પહેરે." (બુખારી ૧/૨૦૯ મનાસિક)

હતી, નહીં તો પુરૂષોને પણ આ બંનેવ ચીજો મના છે.

હઝરત ઈમામ બુખારીએ જે ફર્માવ્યું કે મુહરિમ માથુ ધોઈ શકે છે, અલબત્ત કાંસકી નથી કરી શકતો, એ બરાબર છે. પણ શરીર ખંજવાળી શકે છે, પણ એ રીતે કે વાળ તૂટવાનો અંદેશો ન રહે. જાહેર છે કે શરીરના મોટા ભાગના હિસ્સા પર વાળ નથી ત્યાં ખંજવાળવામાં કાંઈ ખતરો નથી અને જ્યાં જ્યાં વાળ છે ત્યાં સાવધાનીપૂર્વક ખંજવાળે. એ જ પ્રમાણે જૂવોને શરીરથી અલગ કરીને જમીન પર ફેંકવું મના છે, એના પર સદકો વાજિબ છે અલબત્ત ફેંકવામાં ગુનો નથી.

સમજૂતી : ૯૧૮ એના પર આપણી અને ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ ની એકમતિ છે, હાજી એહરામ બાંધ્યા પછી તલ્બિયા કહેતો રહે, જમરાએ અકબા પર પ્રથમ કાંકરી મારતાની સાથે જ બંધ કરી દે. પણ ઈમામ અહમદ ફર્માવે છે કે જ્યાં સુધી સર્વ કાંકરીઓ ન મારી લે ન બંધ કરે. આ હદીષના શબ્દ બંનેની સંભાવના ધરાવે છે. આપણી દલીલ તે હદીષ છે જેને ઈમામ બયહકીએ (ઉમ્દતુલ કારી, ૯/૨૬૫) હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરી. તે કહે છે, "હું નબી ﷺ ને ધ્યાનપૂર્વક જોતો રહ્યો, હુઝૂર સતત તલબિયા કહેતા રહ્યા ત્યાં સુધી કે જમરતુલ અકબા પર પ્રથમ કાંકરી મારી.

સમજૂતી :તઅલીક : ૨૮૫-૨૮૬-૨૮૭ પ્રથમ તઅલીકને ઈમામ સઈદ બિન મન્સૂરે મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કરી છે. બયહકીમાં એ છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا કુસુમ વડે હલકુ ગુલાબી રંગેલુ કપડુ પહેરતાં હતાં. બીજી તઅલીકને ઈમામ શાફઈ અને ઈમામ મુસદ્દદે મૌસૂલન વર્ણવી છે.

ت ٢٨٦ وَقَالَ جَابِرٌ فَلَا أَرَى الْمُعَصْفَرَ طِيبًا ـه

"અને હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, હું કુસુમથી રંગેલા કપડાને ખૂશ્બુદાર નથી [તઅલીક : ૨૮૬]

જાણતો." (બુખારી ૧/૨૦૯ મનાસિક)

ت ٢٨٧ وَلَمْ تَرَ عَائِشَةُ بَأْسًا بِالْحُلِيِّ وَالثَّوْبِ الْأَسْوَدِ وَالْمُوَرَّدِ وَالْخُفِّ

"અને ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એહરામની હાલતમાં સ્ત્રી માટે [તઅલીક : ૨૮૭]

لِلْمَرْأَةِ ـه

ઘરેણા તથા કાળુ અને ગુલાબી કપડુ તથા મોજા પહેરવામાં વાંધો જાણતાં ન હતાં." (બુખારી ૧/૨૦૯ મનાસિક)

ت ٢٨٨ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ لَا بَأْسَ أَنْ يُبَدِّلَ ثِيَابَهُ ـه

"અને ઈમામ ઈબ્રાહીમ નખઈએ ફર્માવ્યું, એમાં કોઈ વાંધો નથી કે મુહરિમ પોતાનાં [તઅલીક : ૨૮૮]

કપડાં બદલે." (બુખારી ૧/૨૦૯ મનાસિક)

حديث ٩١٩ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُمَا قَالَ انْطَلَقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ કહ્યું, નબી ﷺ વાળોમાં કાંસકી કરવા અને તેલ [હદીષ : ૯૧૯]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْمَدِينَةِ بَعْدَ مَا تَرَجَّلَ وَادَّهَنَ وَلَبِسَ إِزَارَهُ وَرِدَاءَهُ هُوَ وَ

લગાડયા બાદ મદીનાથી ચાલ્યા, અને પોતાનું તેહબંદ પહેર્યું અને ચાદર ઓઢી. હુઝૂરે પણ અને હુઝૂરના

أَصْحَابُهُ فَلَمْ يَنْهَ عَنْ شَيْءٍ مِنَ الْأَرْدِيَةِ وَالْأُزُرِ أَنْ تُلْبَسَ إِلَّا الْمُزَعْفَرَةَ الَّتِي

સહાબાએ પણ, સિવાય એ ઝાફરાની રંગની ચાદરના જેનાથી શરીર રંગીન થાય, કોઈ ચાદર તથા તેહબંદથી

تَتَلَثَّمُ : બાબે તફઅ્અુલથી છે. તેનો માદ્દો لِثَام છે, કેવળ મોઢાને કપડા વડે છુપાવવાને કહે છે એ રીત કે આંખો અને પેશાની ખુલ્લી રહે. અસલમાં تَتَلَثَّمُ હતું, એક "તાઅ્" (تاء)ને ઘટાડા માટે ઉડાડી (હઝફ કરી) દીધો. એહરામની હાલતમાં સ્ત્રીઓએ મોં છુપાવવું હરામ છે, જેમ કે હદીષ વર્ણન થઈ ચૂકી છે. હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનનું કુસુમ વડે રંગેલુ કપડુ પહેરવું એ આધારે હતું કે તે કુસુમને ખૂશ્બુમાં ગણતાં ન હતાં જેવો હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ નો ખયાલ હતો. અથવા એ સબબે હતું કે હલકો રંગ હોવાને કારણે કપડામાં ખૂશ્બુ રહેતી ન હતી. કુસુમમાં ખૂશ્બુ છે એટલા માટે કુસુમ વડે રંગેલુ કપડુ એહરામાં પહેરવું મના છે.

તઅલીક : ૨૮૮ની સમજૂતી એને ઈમામ અબૂબક્રએ મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કરી. તેમજ એ પણ કે ઈકરમાએ કહ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ તન્ઈમમાં પોતાનો લિબાસ બદલ્યો.

સમજૂતી : ૯૧૯ تَوَدُّعٌ : એનો અર્થ છે રંગ શરીરને લાગે. કોઈ ખૂશ્બુદાર ચીજ વડે રંગેલુ કપડુ એ હાલતમાં કે તેનાથી ખૂશ્બુની લહેર ઉઠી રહી હોય અથવા તે રંગ જે શરીરને રંગીન કરી આપે તે પહેરવું મના છે.

تَرَدَّعَ عَلَى الْجِلْدِ فَأَصْبَحَ بِذِي الْحُلَيْفَةِ رَكِبَ رَاحِلَتَهُ حَتَّى اسْتَوَى عَلَى الْبَيْدَاءِ

મના ન કર્યું. સવાર સુધી ઝુલ હુલયફામાં રહ્યા. પોતાની સવારી પર સવાર થયા જ્યારે બયદાઅ્ પર ચઢયા તો

أَهَلَّ هُوَ وَأَصْحَابُهُ وَقَلَّدَ بَدَنَةً وَذَلِكَ لِخَمْسٍ بَقِينَ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ فَقَدِمَ

તલબિયા પુકારી, હુઝૂરે પણ અને સહાબાએ પણ. અને હુઝૂરે પોતાના ઊંટને ગળાનો પટ્ટો પહેરાવ્યો અને આ

مَكَّةَ لِأَرْبَعِ لَيَالٍ خَلَوْنَ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ فَطَافَ بِالْبَيْتِ وَسَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ

છવ્વીસ ઝીલ ક़અદાના બન્યું. અને ચાર ઝીલ હજ્જના મક્કા આવ્યા. બયતુલ્લાહનો તવાફ કર્યો અને સફા

وَلَمْ يَحِلَّ مِنْ أَجْلِ بَدَنَتِهِ لِأَنَّهُ قَلَّدَهَا ثُمَّ نَزَلَ بِأَعْلَى مَكَّةَ عِنْدَ الْحَجُونِ وَهُوَ مُهِلٌّ

તથા મરવા વચ્ચે સઈ કરી પોતાના ઊંટને કેમ કે ગળાનો પટ્ટો પહેરાવ્યો હતો એટલે એહરામ ન ખોલ્યો.

بِالْحَجِّ وَلَمْ يَقْرَبِ الْكَعْبَةَ بَعْدَ طَوَافِهِ بِهَا حَتَّى رَجَعَ مِنْ عَرَفَةَ وَأَمَرَ أَصْحَابَهُ أَنْ

ત્યારબાદ મક્કાના ઊંચાઈવાળા હિસ્સામાં હજુનની નજીક રોકાણ કર્યું. અને હુઝૂરે હજ્જનો એહરામ બાંધેલો

يَطُوفُوا بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ يُقَصِّرُوا وَمِنْ رُءُوسِهِنَّ ثُمَّ يَحِلُّوا وَذَلِكَ لِمَنْ

હતો અને તવાફ પછી કા'બાની નજીક નથી ગયા. જ્યારે અરફાથી પરત થયા તો ગયા અને પોતાના

لَمْ يَكُنْ مَعَهُ بَدَنَةٌ قَلَّدَهَا وَمَنْ كَانَتْ مَعَهُ امْرَأَتُهُ فَهِيَ لَهُ حَلَالٌ وَالطِّيبُ وَالثِّيَابُ

સહાબાને હુકમ આપ્યો કે બયતુલ્લાહ અને સફા તથા મરવાની દરમ્યાન તવાફ કરે ત્યારબાદ પોતાના

માથાના વાળ કપાવી લે પછી એહરામ ખોલી નાખે, પણ તે જ લોકો જેમની સાથે કુર્બાનીનાં ઊંટ ન હોય.

અને જેની સાથે તેની પત્ની હોય તે એના માટે હલાલ છે અને ખૂશ્બુ અને કપડાં પણ.

" (બુખારી ૧/૨૦૯ મનાસિક)

જો તેને ધોઈ નાખે કે ન ખૂશ્બુ બાકી રહે ન રંગ શરીરને રંગીન કરે તો જાઈઝ છે. પણ ઝાફરાન તથા કુસુમનો રંગ પુરૂષો માટે મના છે. એટલા માટે પુરૂષો એહરામમાં પણ ન પહેરે. સ્ત્રીઓ પહેરી શકે છે.

بذی الحلیفه : વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે હુઝૂર અક़દસ ﷺ શનિવારે (શંબહ) ઝોહરની નમાઝ બાદ મદીના તય્યબહથી નીકળ્યા હતા. રાત ઝુલ હુલયફામાં પસાર કરી અને ત્યાં બીજા દિવસે એહરામ બાંધ્યો અને ત્યાંથી ચાલ્યા. આ રિવાયતમાં વિગતવાર તથા સંક્ષિપ્તપણુ છે.

علیٰ البیداء : હમણા અબૂ દાઊદ અને શરહે મઆનિયુલ આષારના હવાલાથી ખૂદ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما નો ઈર્શાદ વર્ણન થયો કે હુઝૂરે અક़દસ ﷺએ ઝુલ હુલયફામાં જ એહરામની બે રકાત નમાઝ બાદ એહરામ બાંધી લીધો હતો.

وهو مهل بالحج : તેહક़ીક़ એ જ છે કે હુઝૂરે અક़દસ ﷺએ (હજ્જે) ક़िરાન કર્યો હતો. જેમ કે અલ્લામા

حديث ૯૨૦ عَنْ اَنَسِ ابْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત અનસ બિન માલિક رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺ એ મદીનામાં ચાર રકાત [હદીષ : ૯૨૦]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِيْنَةِ الظُّهْرَ اَرْبَعًا وَّالْعَصْرَ بِذِى الْحُلَيْفَةِ رَكْعَتَيْنِ وَسَمِعْتُهُمْ

ઝોહર પઢી અને ઝુલ હુલયફામાં અસ્ર બે રકાત, અને મેં તેમને સાંભળ્યા કે હજ્જ અને ઉમરા બંનેના સાથે

يَصْرُخُوْنَ بِهِمَا جَمِيْعًا ـ

તલબિયા બુલંદ અવાજ કહેતા હતા." (બુખારી ૧/૨૧૦ મનાસિક, ૧/૪૧૯, ૪૧૪, અલ્જિહાદ)

حديث ૯૨૧ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ تَلْبِيَةَ رَسُوْلِ اللّٰهِ

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની તલબિયા [હદીષ : ૯૨૧]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَبَّيْكَ اَللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَا شَرِيْكَ لَكَ لَبَّيْكَ اِنَّ الْحَمْدَ وَ

આ હતી : હાજર છું ! હે અલ્લાહ ! હાજર છું ! હાજર છું ! તારો કોઈ શરીક નથી, હાજર છું ! બેશક ! સર્વ

النِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ لَكَ لَا شَرِيْكَ لَكَ ـ

તારીફો (હમ્દ) અને કુલ નેઅમત તારા જ માટે છે, અને મુલ્ક તારા જ માટે છે, તારો કોઈ શરીક નથી."

(બુખારી ૧/૨૧૦ મનાસિક, અબૂ દાઊદ, મુસ્લિમ, નિસાઈ–હજ્જ)

અયની અને ઈમામ ઈબ્ને હુમામે ભારે દલીલોથી સાબિત કર્યું છે. એટલા માટે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસના આ ઈર્શાદનો મતલબ એ થયો કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ ઉમરાથી ફારિગ થઈ ચૂક્યા હતા. અને હવે હજ્જનો એહરામ બાંધેલી સ્થિતિમાં ત્યાં મુકીમ હતા.

સમજૂતી : ૯૨૦ એટલે કે આ પ્રમાણે તલબિયા કહેતા હતા : اللهم لبيك بحجة وعمرة એ દલીલ છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ તથા આમ સહાબાએ કિરામે (હજ્જ) કર્યો હતો. એનાથી જાણવા મળ્યું કે તલબિયા બુલંદ અવાજથી કહેવી સુન્નત છે, તેમજ એ પણ સાબિત થયું કે કિરાન અફઝલ છે.

સમજૂતી : ૯૨૧ તલબિયહ્ બાબે તફઈલનો મસ્દર છે. લબ્બૈક પઢવાના અર્થમાં. જેમ કે هَلَّلَ નો અર્થ لا اله الا الله પઢયું. سَبَّحَ નો અર્થ سبحان الله પઢયું. لَبَّيْكَ : સૈબ્વિયહએ કહ્યું, આ તષ્નિયા છે નૂન ઈઝાફતના કારણે પડી ગયો. અને ફર્રાઅ્એ કહ્યું, આ મફઉલ મુત્લક છે જેના ફેઅલને હઝફ કરવું તખફીફના કારણે વાજિબ છે. એની અસ્લ હતી اُلِبُّ لَبَّيْنِ لَكَ اَىْ اِلْبَاباً بَعْدَ اِلْبَابٍ ـ અને આ તષ્નિયા તેના હકીકી અર્થોમાં નથી, તકષીર તથા મુબાલગા માટે દલીલ કરવા માટે છે. મતલબ એ થયો કે, વારંવાર હાજર છું, હવે ઉર્ફમાં કોઈ બોલાવનારના જવાબમાં બોલવામાં આવે છે, એટલે હાજર છું ! હાજર છું !

અલ્લામા અબ્દુલ બર્રે ફર્માવ્યું કે હઝરત ઈબ્રાહીમ ખલીલુલ્લાહ عليه السلام જ્યારે બયતુલ્લાહના બાંધકામથી પરવાર્યા તો તેમને હુકમ થયો કે લોકોને હજ્જના માટે પુકારો. અર્ઝ કરી, હે રબ ! મારો અવાજ આખી દુનિયામાં નહીં પહોંચે ! ફર્માવ્યું, તમે પોકારો અને સર્વ સુધી પહોંચાડવાનું મારા જિમ્મે છે. તો હઝરત ઈબ્રાહીમે પોકાર્યું,

حديث ૯૨૨ عَنْ أَبِي عَطِيَّةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ اِنِّيْ لَاَعْلَمُ

''ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, હું જાણું છું કે [હદીષ : ૯૨૨]

كَيْفَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُلَبِّيْ لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَا شَرِيْكَ

નબી ﷺ કેવી રીતે તલબિયા પઢતા હતા :

لَكَ لَبَّيْكَ اِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ ـه

લબ્બૈક અલ્લાહુમ્મ લબ્બૈક.....છેવટ સુધી.'' (બુખારી ૧/૨૧૦ મનાસિક)

''હે લોકો ! તમારા પર બયતે અતીક઼નો હજ્જ ફ઼ર્ઝ કરવામાં આવ્યો છે.'' એને આસ્માન તથા જમીન દરમ્યાન જેઓ પણ હતા તેમણે સાંભળ્યું. શું નથી જોતા કે અતિશય દૂરના લોકો પણ લબ્બૈક કહે છે. એને અબ્દ બિન હુમૈદ, ઈબ્ને જરીર, ઈબ્ને અબી હાતિમે પોતપોતાની તફ઼સીરોમાં પોતપોતાની સનદોની સાથે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما અને મુજાહિદ અને અતા, અકરમા તથા ક઼તાદાથી અને અહમદ બિન મુનીએ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરી છે. ઈબ્ને જરીહના તરીક઼ાથી હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસથી એ પણ છે કે લોકોએ પોતાના બાપ દાદાઓની પીઠ અને માઓના પેટમાં લબ્બૈક કહ્યું. સૌ પ્રથમ યમનવાળાઓએ લબ્બૈક કહ્યું. એ દિવસથી ક઼યામત સુધી જે પણ હજ્જની ખુશનસીબી પામશે તેણે એ દિવસે હઝરત ઈબ્રાહીમની પુકારને ક઼બૂલ કરી હતી. *(ફ઼ત્હુલ બારી, ૩/૩૨૫)*

હઝરત ઈબ્રાહીમ ખલીલુલ્લાહે અલ્લાહ ﷻ ના હુકમથી પોકાર્યું, તો એમનો પોકાર હક઼ીક઼તમાં અલ્લાહ ﷻ ની જ મુનાદી હતી એટલા માટે હાજી **لبيك اللهم** કહે છે. અલ્લામા ઈબ્ને મુનીરે લખ્યું કે તલબિયાથી એ પ્રદર્શિત કરવાનો હેતુ છે કે અલ્લાહ ﷻ એ બંદાઓને પોતાના ખાસ કરમથી નવાઝ્યા છે કે તેમને પોતાની બારગાહમાં બોલાવ્યા છે, હાજીઓ પ્રતિનિધિમંડળના રૂપમાં તેની બારગાહમાં હાજર છે. એહરામના માટે હજ્જ અથવા ઉમરા અથવા બંનેની નિયત સાથે ઝિક્રે ઈલાહી રુકન છે, લબ્બૈક કહે ચાહે અલ્હમ્દુલિલ્લાહ. સુબ્હાનલ્લાહ, અલ્હમ્દુલિલ્લાહ ખાસ લબ્બૈકના મસ્નૂન કલમાઓ છે, એમાં કમી ન કરે, વધારે પસંદીદા (મુસ્તહસન) છે, પણ જે વધારો થાય તે આ શબ્દો પછી થાય.

હઝરત ઉમર અને તેમના સાહબઝાદા હઝરત અબ્દુલ્લાહથી (મુસ્લિમ, ૧/૩૭૬, હજ્જ) વધારાના આ શબ્દો નકલ થયેલા છે : **لبيك اللهم لبيك وسعديك والخير فى يدك و الرَّغباء اليك والعمل** ઈમામ ઈબ્ને અબી શયબા (ફ઼ત્હુલબારી, ૩/૩૨૫)ની રિવાયતમાં આ વધારો નક઼લ થયેલો છે : **لَبَّيْكَ مَرْغُوبًا وَ مَرْهُوْ بًا اِلَيْكَ وَالنُّعْمَاءُ وَ الْفَضْلُ الْحَسَنُ**

સમજૂતી : ૯૨૨

આ હદીષના અમુક ભાગો અગાઉ વર્ણન થઈ ચૂક્યા છે. આ હદીષ આપણી દલીલ છે કે હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺ એ ક઼िરાન (હજ્જ) કર્યો હતો. તેમજ આ હદીષ એની દલીલ છે કે એહરામના માટે ખાસ તલબિયાના શબ્દો જરૂરી નથી, તહ્મીદ, તસ્બીહ, તકબીર પણ પૂરતી છે. બીજા ભાગમાં સ્પષ્ટતા છે કે હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺ એ સાત ઊંટોને પોતાના હજ્જ મુબારક વડે નહર ફર્માવ્યા હતા.

અબૂ દાઊદ (મનાસિક ૨૪૫)માં છે કે એ ઊંટો એકબીજાથી આગળ વધવાની કોશિશ કરવા લાગ્યાં કે પ્રથમ મને કુર્બાન કરો ! એમાં જ (મનાસિક–૨૪૫) હઝરત અલી كرم الله تعالى وجهه الكريم થી મરવી છે કે હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺ એ

حديث ૯૨૩ عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ صَلّٰى رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ મદીનામાં ઝોહર ચાર રકાત પઢી [હદીષ : ૯૨૩]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ مَعَهُ بِالْمَدِيْنَةِ الظُّهْرَ اَرْبَعًا وَّالْعَصْرَ بِذِى الْحُلَيْفَةِ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ

અને અમે હુઝૂર ﷺ ની સાથે હતા. અને અસ્ર બે રકાત ઝુલ હુલયફામાં પઢી, ત્યાં જ રાતભર રહ્યા જ્યારે

بَاتَ بِهَا حَتّٰى اَصْبَحَ ثُمَّ رَكِبَ حَتّٰى اسْتَوَتْ بِهِ عَلَى الْبَيْدَاءِ حَمِدَ اللّٰهَ وَسَبَّحَ وَكَبَّرَ ثُمَّ

સવાર પડી તો સવાર થયા. જ્યારે બયદાઅ્ પર ચઢયા તો અલ્લાહની હમ્દની તસ્બીહ કરી અને તકબીર પઢી

اَهَلَّ بِحَجٍّ وَّعُمْرَةٍ وَّاَهَلَّ النَّاسُ بِهِمَا فَلَمَّا قَدِمْنَا اَمَرَ النَّاسَ فَحَلُّوْا حَتّٰى كَانَ

ત્યારબાદ હજ્જ તથા ઉમરા સાથે લબ્બૈક પઢયું અને સર્વ લોકોએ બંનેવના માટે લબ્બૈક કહ્યું. જ્યારે અમે

يَوْمُ التَّرْوِيَةِ اَهَلُّوْا بِالْحَجِّ قَالَ وَنَحَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَدَنَاتٍ بِيَدِهٖ

(મક્કા) આવ્યા તો લોકોને હુકમ આપ્યો કે એહરામ ખોલી નાખો. જ્યારે યવમે તરવીહા આવ્યો તો લોકોએ

قِيَامًا وَّذَبَحَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِيْنَةِ كَبْشَيْنِ اَمْلَحَيْنِ، قَالَ

હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો અને નબી ﷺ એ પોતાના હાથ વડે ઊંટોની નહર કરી એ હાલતમાં કે ઊંટ ઉભા

اَبُوْ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ بَعْضُهُمْ هٰذَا عَنْ اَيُّوْبَ عَنْ رَجُلٍ عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ وَهٰذَا

હતાં. અને મદીનામાં બે સાંવલાં (કાળશ પડતાં) ઘેટાં ઝબહ કર્યાં. અબૂ અબ્દુલ્લાહ ઈમામ બુખારીએ કહ્યું, અમુકે કહ્યું આ ઐયૂબે એક શખ્સને અને તેણે હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી."

(બુખારી, ૨૧૦/૨૩૧ મનાસિક, મુસ્લિમ–સલાત, અબૂ દાઉદ–હજ્જ, નિસાઈ–સલાત)

૩૦ ઊંટો પોતાના દસ્તે મુબારક વડે કુર્બાન કર્યાં, પછી મને હુકમ આપ્યો અને મેં કુર્બાન કર્યાં. મુહદ્દિષ ઈબ્ને બત્તાલે કહ્યું, કુલ ૭૦ ઊંટો હતાં. એક ક઼ૌલ એ છે કે હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺ સો કુર્બાનીનાં ઊંટો લઈ ગયા હતા અને ત્રેસઠ પોતાના હાથો વડે કુર્બાન કર્યાં, પોતાની ઉમ્ર મુબારકની માત્રા બરાબર, આ હદીષથી ઊંટમાં અફ઼્ઝલ બલ્કે સુન્નત નહર છે અને તેને ઝબહ કરવું મકરૂહ છે, અને તેને ઝબહ કરવું મકરૂહ છે. તેમજ એ પણ સુન્નત છે કે ડાબો પગ બાંધીને ઉભુ રાખીને નહર કરે, એમાં જ આસાની છે. **قال بعضهم** - અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું, એક ક઼ૌલ એ છે કે અમુકથી ઈસ્માઈલ ઈબ્ને ઉલય્યા મુરાદ છે અને એની પણ સંભાવના છે કે હમ્માદ બિન સલમા હોય.

તઅલીક઼ : ૨૮૯ની સમજૂતી આ તઅલીક઼ને ઈમામ મુસ્લિમે પોતાની સહીહમાં અબૂર્રબીઅ અન હમ્માદ અન ઐયૂબના તરીક઼ાથી વર્ણન કરી છે. અને અબૂ નુઐમે મુસ્તખરજમાં અબ્બાસ અદૌરી અન મુઅમ્મરના તરીક઼ાથી મૌસૂલન્ રિવાયત કરી છે.

قائماً : થી મુરાદ એ છે કે સવારી પર સીધા બેસીને તલબિયા કહેતા. એ મુરાદ નથી કે સવારી પર ઉભા

ت ૨૮૯ عَنْ نَافِعٍ قَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا إِذَا صَلَّى الْغَدَاةَ بِذِي

"નાફેએ કહ્યું, હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہ જ્યારે ઝુલ હુલયમાં સવારની નમાઝ પઢી [તઅલીક : ૨૮૯]

الْحُلَيْفَةِ أَمَرَ بِرَاحِلَتِهِ فَرُحِلَتْ ثُمَّ رَكِبَ فَإِذَا اسْتَوَتْ بِهِ اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ قَائِمًا

લેતા તો પોતાની સવારીને તૈયાર કરવાનો હુકમ આપતા અને જ્યારે તે તૈયાર થતી તો એના પર સવાર થતા.

ثُمَّ يُلَبِّي حَتّٰى يَبْلُغَ الْحَرَمَ ثُمَّ يُمْسِكُ حَتّٰى إِذَا جَاءَ ذَا طُوًى بَاتَ بِهِ حَتّٰى يُصْبِحَ فَإِذَا صَلَّى

જ્યારે તે સીધી ઉભી થઈ જતી તો સીધા થઈને ક़िબ્લાની તરફ મોં કરતા પછી લબ્બૈક પઢતા રહેતા ત્યાં સુધી

الْغَدَاةَ اغْتَسَلَ وَزَعَمَ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَ ذٰلِكَ

કે હરમ પહોંચી જતા. જ્યારે ઝૂતુવામાં પહોંચતા તો બંધ કરી આપતા. ત્યાં જ રાત પસાર કરતા. સવાર

ફજરની નમાઝ બાદ ગુસ્લ કરતા. અને ઈબ્ને ઉમરનું ગુમાન એ હતું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ એવું જ કર્યું છે."

(બુખારી ૧/૨૧૦ મનાસિક)

حديث ૯૨૪ عَنْ نَافِعٍ قَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا إِذَا أَرَادَ الْخُرُوجَ إِلٰى

"નાફેઅએ કહ્યું ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہ જ્યારે મક્કા જવાનો ઈરાદો કરતા તો ખૂશ્બુ વિનાનુ [હદીષ : ૯૨૪]

مَكَّةَ إِدَّهَنَ بِدُهْنٍ لَيْسَ لَهُ رَائِحَةٌ طَيِّبَةٌ ثُمَّ يَأْتِي مَسْجِدَ ذِي الْحُلَيْفَةِ فَيُصَلِّي

તેલ લગાડતા હતા પછી મસ્જિદે ઝુલ હલીફામાં આવીને નમાઝ પઢતા ત્યારબાદ

ثُمَّ يَرْكَبُ فَإِذَا اسْتَوَتْ بِهِ رَاحِلَتُهُ قَائِمَةً أَحْرَمَ ثُمَّ قَالَ هٰكَذَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى

સવાર થતા. જ્યારે તેમની સવારી ઉભી થઈ જતી તો એહરામ બાંધતા પછી ફર્માવતા,

રહીને તલબિયા પઢતા. કેમ કે ઊંટની પીઠ પર ચઢયા પછી ઉભા રહેવું મુશ્કેલ છે. અને ન એવું ક્યાંય રિવાયત થયું કે એહરામ માટે લબ્બૈક ઉભા રહીને કરે.

ثُمَّ يُمْسِكُ : લબ્બૈક બંધ કરવાથી મુરાદ એ નથી કે તે હવે તલબિયા કહેવાને નાજાઈઝ જાણતા હતા, બલ્કે મુરાદ એ છે કે પડાવ કર્યા બાદ અન્ય કામોમાં વ્યસ્ત થઈ જવાથી તલબિયા રોકી દેતા હતા. એટલા માટે કે ઉમરામાં તલબિયા તવાફ શરૂ કરવાના પહેલાં સુધી કહેવામાં આવશે, અને હજ્જમાં જમરતુલ અક़બા (મોટા શૈતાન)ને કાંકરી મારવા પહેલાં સુધી કહેવામાં આવશે. ઝૂતુવા બાબે મક્કા પાસે તેની નીચે તન્ઈમના રસ્તામાં એક જગા છે. અહીં અમુક કૂવાઓ છે એનાથી ગુસ્લ કરવું મુસ્તહબ છે.

સમજૂતી : ૯૨૪ એહરામથી પહેલાં શરીર કે વાળોમાં તેલ લગાડવું સુન્નત છે, ભલે તેલ ખૂશ્બુદાર હોય. કપડામાં પણ ખૂશ્બુ ઘસી લે, પણ એવી ખૂશ્બુ ન હોય જેનાં રજકણો બાકી રહે. ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا (મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૬/૨૩૬) ફર્માવે છે કે જ્યારે હુઝૂરે અક़દસ ﷺ એહરામનો ઈરાદો કરતા તો બેહતરીન ખૂશ્બુદાર તેલ લગાડતા.

اللّٰه تعالٰی علیہ وسلم یفعل ھٰکذا

મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺને આવું જ કરતાં જોયા છે." (બુખારી ૧/૨૧૦ મનાસિક)

حدیث ૯૨૫ عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ كُنَّا عِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا

"ઈમામ મુજાહિદે કહ્યું, અમે લોકો હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ની ખિદમતમાં હાજર **[હદીષ : ૯૨૫]**

فَذَكَرُوا الدَّجَّالَ اَنَّهٗ قَالَ مَكْتُوْبٌ بَيْنَ عَيْنَيْهِ كَافِرٌ قَالَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ

હતા લોકોએ દજ્જાલની ચર્ચા છેડી દીધી કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ફર્માવ્યું કે એની આંખોની વચ્ચે કાફિર

لَمْ اَسْمَعْهُ وَلٰكِنَّهٗ قَالَ اَمَّا مُوْسٰى عَلَيْهِ السَّلَامُ كَاَنِّيْ اَنْظُرُ اِلَيْهِ اِذِ انْحَدَرَ فِي الْوَادِيْ يُلَبِّيْ

લખેલુ હશે. એના પર ઈબ્ને અબ્બાસે કહ્યું, મેં એને નથી સાંભળ્યું પણ હુઝૂરે એવું ફર્માવ્યું છે, જાણે હું મૂસા عليہ السلام ને જોઈ રહ્યો છું જ્યારે તે નાળામાં ઉતરતાં લબ્બૈક કહી રહ્યા છે."

(બુખારી ૧/૨૧૦ મનાસિક, ૧/૨૭૩ ઝિકુલ અંબિયા, ૨/૮૭૬, લિબાસ, મુસ્લિમ–ઈમાન, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૧/૨૭૭)

સમજૂતી : ૯૨૫

પરિપૂર્ણતા : કિતાબુલ અંબિયામાં છે, તેની આંખોની દરમ્યાન કાફિર, કાફ–ફે–રે લખેલુ હશે. એમાં અને કિતાબુલ્લિબાસમાં આ પ્રમાણે છે, હા ! મેં સાંભળ્યું છે. પરંતુ ઈબ્રાહીમ તો પોતાના સાહબ (એટલે ખૂદ હુઝૂર)ને જુઓ, પરંતુ મૂસા عليہ السلام તો ઘઉંવર્ણા ગુંગરીયાળા વાળવાળા ઈન્સાન છે જે લાલ ઊંટ પર સવાર છે જેની નકેલ (લગામ) ઝાડની છાલની છે, જાણે હું તેમને જોઈ રહ્યો છું જ્યારે તે નાળામાં લબ્બૈક કહેતા ઉતરી રહ્યા છે. અલ્લામા મુહલ્લબ મુહદ્દિષે કહ્યું, આ હદીષમાં મૂસા عليہ السلام નો ઝિક્ર અમુક રાવીઓનો વહેમ છે. હઝરત મૂસા عليہ السلام વફાત પામી ચૂક્યા, હવે એમના હજ્જ કરવાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં છે ! એ અસલમાં ઈસા હતું જેને કોઈ રાવીએ મૂસાથી બદલી નાખ્યું. અલ્લામા અયનીએ એના રદમાં ફર્માવ્યું, કિતાબુલ અંબિયા અને કિતાબુલ લિબાસમાં હઝરત ઈબ્રાહીમ عليہ السلام નું વર્ણન છે તો શું એ પણ વહેમ છે ?! સર્વ અંબિયાએ કિરામ જીવંત છે. હદીષે મેઅરાજમાં છે, મેં જોયું કે મૂસા عليہ السلام પોતાની કબ્રમાં નમાઝ પઢી રહ્યા છે, તો પછી હજ્જ કરવામાં શું શંકા ?! આ આલમમાં કોઈ મુકલ્લફ (અમલ કરવા બંધાયેલ) નથી પરંતુ છતાં પણ અંબિયાએ કિરામ અને તેમના જેમ અવલિયાએ એઝામ નમાઝ, હજ્જ, ઝિક્ર કરે છે એ તશક્કુર તથા ઈત્મિનાન એટલે શુક્ર અદા કરવા તથા એહસાન માનવા માટે છે.

اَهَلَّ تَكَلَّمَ بِهٖ وَاسْتَهْلَلْنَا وَ اَهْلَلْنَا الْهِلَالَ كله مِنَ الظهور واسْتَهَلَّ المطر خرج من السحاب وَمَا اُهِلَّ بِهٖ لِغَيْرِ اللّٰهِ وهُوَ مِنْ اِسْتِهْلَالِ الصَّبِيِّ

اَهَلَّનો અર્થ છે વાત કરી અને **اَسْتَهْلَلْنَا** તથા **اَهْلَلْنَا الْهِلَالَ** એ સૌ ઝૂહૂરથી (જાહેર થવાના અર્થમાં) છે. અને **اسْتَهَلَّ المطر**નો અર્થ છે : વાદળથી વર્ષા નીકળી અને આયતે કરીમા **ما اُهِلَّ به لغيرِ الله** માખૂઝ છે. પેદાઈશના વખતે બાળકના રડવાથી.

સમજૂતી : **اهلال**નો શબ્દ હદીષોમાં વારંવાર આવે છે. આદત પ્રમાણે ઈમામ બુખારી رضی اللہ عنہ એના

શાબ્દિક અર્થ વર્ણવી રહ્યા છે કે **استهلال**،**اهلال**નો માદ્દો **هلال** છે. એનાથી જેટલા શબ્દો બને છે સૌના અર્થમાં "ઝૂહૂર" જરૂર હોય છે. **تكلم** જે **اهلال**ના અર્થમાં છે તેમાં દિલની વાત જાહેર થાય છે. જ્યારે એનો અર્થ તલબિયા કહેવું થાય છે તો એહરામ જાહેર થાય છે. **استهلال المطر**માં વાદળથી પાણી જાહેર થાય છે. **ما أُهِلَّ به لغيرِ الله**માં એ જાહેર થાય છે કે ઝબહ કરનારા મુશ્રિક છે. **استهلال الصبي** નવું જન્મેલ બાળક રડયું. એનાથી એનું જીવતા પેદા થવું જાહેર થાય છે. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું **كله من الظهور** ને બાદમાં વર્ણવવું મુનાસિબ હતું.

પ્રકરણની સ્પષ્ટતા : અહીં પ્રકરણનું હેડિંગ છે : "હૈઝવાળી તથા નિફાસવાળી સ્ત્રી કેવી રીતે એહરામ બાંધે ?" બરાબર આ જ પ્રકરણ પેજ નં. ૪૬ પર ઈમામ બુખારી રચી ચૂક્યા છે : પણ ત્યાં નફસાઅ્ નથી અને બિલ્હજ્જે વલ ઉમરહ અધિક છે. સાર બંને પ્રકરણોનો એક જ છે. દર્શાવવા એવું ચાહે છે કે એહરામના વખતે ગુસ્લ મસ્નૂન છે, ગુસ્લથી હૈઝ તથા નિફાસવાળી પાક થશે નહીં તો સવાલ એ પેદા થાય છે કે ગુસ્લ કરશે કે નહીં ? હદીષથી સાબિત થયું કે ગુસ્લ કરશે, એ ગુસ્લથી પાક તો ન થશે પણ સુન્નત અદા થઈ જશે.

આ પ્રકરણના હેઠળ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ની તે હદીષ–૬૨૪ લાવ્યા છે જે કિતાબુલ હૈઝ ભાગ–૨ પણ વર્ણન થઈ ચૂકી છે. આ હદીષને ઈમામ બુખારી વિવિધ શબ્દો સાથે બાર ઠેકાણે લાવ્યા છે જેની તફસીલ ભાગ–૨, પેજ ૨૩૯ પર વર્ણન કરવામાં આવી ચૂકી છે. કિતાબુલ હૈઝ અને અહીંના મતન (મૂળ લખાણ)માં થોડો સરખો ફરક છે. ત્યાં છે : **فمنا من اهل بعمرة ومنا من اهل بحج** "અમારામાંથી અમુકે ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો અને અમુકે હજ્જનો." અહીં છે : **فاهلنا بعمرة** "અમે ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો." ત્યાં શરીક થનારાઓના બારામાં તફસીલ હતી પણ પોતાના બારામાં કાંઈ ઉલ્લેખ ન કર્યો હતો. પણ દરમ્યાનમાં છે : **لم أُهِلَّ الابعمرة** મેં કેવળ ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો હતો. ત્યાંના વર્ણનની સ્થિતિ પરથી એ જાહેર થઈ રહ્યું છે કે મક્કા મુઅઝ્ઝમામાં હાજરી પછી હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ફર્માવ્યું, જેણે કેવળ ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો છે અને કુર્બાનીના જાનવર નથી લાવ્યા તેઓ એહરામ ખોલી નાખે. અને જેઓ કુર્બાનીનાં જાનવર લાવ્યા છે તેઓ કુર્બાની કરતા પહેલાં અહરામ ન ખોલે. અને જેણે કેવળ હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો છે તે પોતાનો હજ્જ અદા કરે. અને અહીંની વર્ણનની સ્થિતિ પરથી જાહેર થઈ રહ્યું છે કે મક્કા મોઅઝ્ઝમા પહોંચ્યા પહેલાં જ લગભગ એહરામ બાંધવાના પછી તરત જ ફર્માવ્યું હતું. ત્યાં ઈર્શાદના ત્રણ પ્રકારો છે અને અહીં કેવળ એક છે કે જેની સાથે "હદી" હોય તે હજ્જ તથા ઉમરા બંનેનો એહરામ બાંધે. અહીં આટલુ વધારે છે :–

قَالَتْ فَطَافَ الَّذِيْنَ كانوا اَهَلُّوا بالعُمْرةِ بالبَيْتِ و بَيْنَ الصَّفا و الْمَرْوَةِ ثُمَّ حلُّوا ثُم طافُوا طَوافاً اٰخر بعد انْ رَجَعوا منْ منىٰ و امَّا الَّذينَ جَمَعوا الحجَ و العمرةَ فاِنَّها طافوا طَوَافاً واحداً۔

"ઉમ્મુલ મો'મિનીને ફર્માવ્યું, જે લોકોએ કેવળ ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો હતો તેમણે બયતુલ્લાહ અને સફા તથા મરવા દરમ્યાન તવાફ કર્યો, ત્યારબાદ એહરામ ખોલી આપ્યો. પછી મિનાથી પરત થયા બાદ એક અધિક તવાફ કર્યો. અને જે લોકોએ હજ્જ તથા ઉમરાને ભેગા કર્યા હતા તેમણે કેવળ એક તવાફ કર્યો."

સમજૂતી : **وانا حائض** એનાથી એ લોકોએ દલીલ કરી છે જે લોકો કહે છે કે તવાફ સહીહ થવા માટે તહારત (પાકી) શર્ત છે, કેમ કે ઉમ્મુલ મો'મિનીને ફર્માવ્યું, **وانا حائض**એ નથી ફર્માવ્યું કે, હું મસ્જિદ ન જઈ શકતી હતી. અહનાફ (હનફીઓ)નો મઝહબ એ છે કે તવાફ સહીહ થવા માટે એટલે ફર્ઝ તથા વાજિબ અદા થવા માટે તહારત (પાકી) શર્ત નથી. કેમ કે કુર્આને કરીમમાં મુત્લક (બેકૈદ) ફર્માવવામાં આવ્યું છે : **وليَطَّوَّفوْا بالبيْت الْعَتِيْق** "અને બયતે અકીકનો તવાફ કરો." આ હુકમ મુત્લક છે. અને મુત્લકને કૈદ કરવું (સીમિત કરવું) ખબરે વાહિદથી જાઈઝ નથી. અલ્બત્ત હદીષના કારણે હુકમ એ છે કે જો વિના તહારતે તવાફ કરશે તો દમ વાજિબ થશે. જો વુઝૂ વિના તવાફ કરશે તો બકરી વગેરે, અને જો હૈઝ તથા નિફાસ (માસિક કે

ت ٢٩٠ قَالَهُ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ع

"નબી ﷺથી રિવાયત કરતાં આ ઈબ્ને ઉમરે કહ્યું." *(બુખારી ૧/૨૧૧, મનાસિક)* **[તઅલીક : ૨૯૦]**

حديث ٩٢٦ قَالَ جَابِرٌ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

"હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺએ અલીને હુકમ આપ્યો કે પોતાના **[હદીષ : ૯૨૬]**

عَلِيًّا أَنْ يُقِيمَ عَلٰى إِحْرَامِهِ وَذَكَرَ قَوْلَ سُرَاقَةَ ع

એહરામ પર રહે. અને સુરાકાનો કૌલ વર્ણવ્યો." (બુખારી ૧/૨૧૧, મનાસિક)

સુવાવડવાળી) તથા જનાબતની હાલતમાં તવાફ કર્યો તો ઊંટ, અને જો પાક થતા સુધી મક્કા મોઅઝ્ઝમા રહે તો ફરીથી તવાફ કરવો વાજિબ છે.

الاطوافاواحداً : જે લોકો કહે છે કે ક્વારિન પર કેવળ એક તવાફ અને સઈ છે તેમની દલીલ આ જ છે. પણ હઝરત અલી كرم الله تعالى وجهه الكريم થી મરવી છે કે તેમણે હજ્જ તથા ઉમરા સાથે સાથે કર્યા અને બંનેના માટે બે તવાફ અને બે સઈ કરી. અને હઝરત ઈબ્ને ઉમરથી એવું જ મરવી છે. અને એ બંનેવે ફર્માવ્યું, અમે રસૂલુલ્લાહ ﷺને એવું જ કરતાં જોયા છે, તેમજ હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ પોતાના ઉમરા તથા હજ્જના માટે બે તવાફ કર્યા. તેમજ હઝરત અબૂબક્ર, હઝરત ઉમર, હઝરત અલીના બારામાં એ જ રિવાયત થયેલ છે. એ જ હનફીઓનો મઝહબ છે.

સમજૂતી : હદીષ-૨૯૦, તઅલીક-૯૨૬

પ્રકરણનો ખુલાસો : અહીં પ્રકરણ એ છે કે, "જેને નબી ﷺના જમાનામાં નબી ﷺના એહરામના જેમ એહરામ બાંધ્યો." તઅલીકમાં એના તરફ જ નિર્દેશ છે કે એ હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું. ઈમામ બુખારી એવું દર્શાવવા ચાહે છે કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺના જમાનામાં એવું થયું છે કે કેટલાક લોકોએ એવી રીતે એહરામ બાંધ્યો છે અને હવે એવી રીતે એહરામ બાંધવો સહીહ છે કે નહીં ? એના વિશે ઈમામ બુખારી તદ્દન ખામોશ છે. હદીષો જે વર્ણવી છે એનાથી એવું જાહેર થઈ રહ્યું છે કે એમના નજીક સહીહ છે. પણ જમહૂર ઉલમા અને અહનાફ (હનફીઓ)ને ત્યાં સહીહ નથી. અને એ તે વરસ સાથે ખાસ હતું.

હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ની આ તઅલીકને ખૂદ ઈમામ બુખારીએ (મગ્ઝી ૬૨૪)માં વર્ણન કરેલ છે કે હઝરત અલી યમનથી હજ્જ કરવા માટે આવ્યા તો રસૂલુલ્લાહ ﷺએ તેમને પૂછયું, શાનો એહરામ બાંધ્યો છે ? મારી સાથે તમારી અહલિયા પણ છે. તો અર્ઝ કરી, જેનો નબી ﷺએ બાંધ્યો છે. તો ફર્માવ્યું, એહરામ બાકી રાખો, એટલા માટે કે અમારી સાથે "હદી" છે.

સમજૂતી : ૯૨૬ આ હદીષ બાબે ઉમરતુત્તન્ઈમમાં વિસ્તારપૂર્વક આ પ્રમાણે છે : હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ કહે છે, નબી ﷺ અને સહાબાએ હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો. નબી ﷺ અને તલ્હાના સિવાય કોઈની સાથે હદી ન હતી, અને અલી યમનથી આવ્યા તેમની સાથે હદી હતી. અલીએ કહ્યું, મેં એનો એહરામ બાંધ્યો છે જેનો રસૂલુલ્લાહ ﷺએ એહરામ બાંધ્યો છે. અને નબી ﷺએ પોતાના અસ્હાબને ઈજાઝત આપી દીધી કે એને ઉમરો કરી આપે, તવાફ કરી લે પછી વાળ કતરાવી લે અને એહરામ ખોલી નાખે, પણ જેની સાથે હદી હોય તે એહરામ ન ખોલે. એના પર લોકોએ કહ્યું, અમે એ હાલતમાં મિના જઈશું કે અમારા ઝિક્ર મિનાથી ટપકી રહ્યાં હોય. જ્યારે નબી ﷺને જાણ થઈ તો ફર્માવ્યું, હવે જે વાત થઈ છે તે જો પહેલાં સામે આવત તો હું કુર્બાનીનાં

ت ٢٩١ وَزَادَ مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

''અને મુહમ્મદ બિન બક્રએ ઈબ્ને જુરૈજથી રિવાયત કરતાં આટલુ વધારે કર્યું, એમના [તઅલીક : ૨૯૧]

وَسَلَّمَ بِمَا اَهْلَلْتَ يَا عَلِيُّ قَالَ بِمَا اَهَلَّ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَاَهْدِ

(અલી)થી નબી ﷺએ પૂછયું, શાનો એહરામ બાંધ્યો છે ? તો તેમણે અર્ઝ કરી, જેનો નબી ﷺએ

وَامْكُثْ حَرَامًا كَمَا اَنْتَ ''

ફર્માવ્યું, કુર્બાનીનાં જાનવર સાથે રાખો અને જેવા છો એવા જ એહરામમાં રહો.'' (બુખારી ૧/૨૧૧ મનાસિક)

حديث ٩٢٧ عَنْ اَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَدِمَ عَلِيٌّ عَلَى النَّبِيِّ

''હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે અલી كرم الله تعالى وجهه الكريم યમનથી નબી ﷺની [હદીષ : ૯૨૭]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْيَمَنِ فَقَالَ بِمَا اَهْلَلْتَ قَالَ بِمَا اَهَلَّ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

ખિદમતમાં હાજર થયા તો હુઝૂરે પૂછયું, કોનો એહરામ બાંધ્યો છે ? અર્ઝ કરી, નબી ﷺએ જેનો બાંધ્યો

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَوْلَا اَنَّ مَعِيَ الْهَدْيَ لَاَهْلَلْتُ ''

છે. તો ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, જો મારી સાથે હદી ન હોત તો એહરામ ખોલી આપત.''

(બુખારી ૧/૨૧૧ મનાસિક, મુસ્લિમ, તિર્મિઝી–હજ્જ)

જાનવર ન લાવત, જો મારી સાથે હદી ન હોત તો એહરામ ખોલી નાખત. અને આઈશાને હૈઝ આવી ગયું, તેમણે હજ્જના સર્વ અરકાન અદા કર્યા, અલ્બત્ત તવાફ ન કર્યો. જ્યારે તે પાક થઈ ગયાં અને તવાફે ઝિયારત પણ કરી લીધો તો અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! સર્વ લોકો હજ્જ તથા ઉમરા બંનેવ કરીને જઈ રહ્યા છે અને હું કેવળ હજ્જ કરીને ? તો અબ્દુર્રહમાન બિન અબૂબક્રને હુકમ આપ્યો કે તેમની સાથે તન્ઈમ જાય. હવે ઉમ્મુલ મો'મિનીને હજ્જ પછી ઝુલ હજ્જમાં ઉમરો કર્યો અને સુરાકા બિન માલિક બિન જઅષમે અક્બામાં નબી ﷺ સાથે એ વખતે મુલાકાત કરી જ્યારે હુઝૂર રમી કરી રહ્યા હતા. અને અર્ઝ કરી, શું આ આપ હઝરાત માટે ખાસ છે યા રસૂલલ્લાહ ?! ફર્માવ્યું, નહીં ! બલ્કે હમેશાં માટે છે.

તઅલીક : ૨૯૧ની સમજૂતી

પ્રથમ રિવાયત મક્કી ઈબ્ને ઈબ્રાહીમ, ઈમામે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ ના શાગિર્દે અબ્દુલ મલિક બિન અબ્દુલ અઝીઝ બિન જુરૈજ અન અતાઅ્ અન જાબિરની છે. તે જ ઈબ્ને જુરૈજથી અન અતાઅ્ અન જાબિર જે રિવાયત આ હદીષની મુહમ્મદ બિન બક્રએ કરી છે એમાં આ સવાલ તથા જવાબ અધિક છે. એટલે કે મક્કી બિન ઈબ્રાહીમની રિવાયતમાં ટૂંકાણ છે મુહમ્મદ બિન બક્રની રિવાયતમાં તફસીલ છે. એ તફસીલના પ્રમાણે એ હદીષ મુસ્નદ છે. પણ ઈમામ બુખારીએ જે રીતે વર્ણન કર્યું છે તે જો કે તઅલીક છે તેને ઈસ્માઈલી અને અબૂ અવાનાએ પોતાની સહીહમાં મુત્તસિલ સનદ સાથે વર્ણન કરેલ છે.

حديث ૧૬૮ عَنْ اَبِىْ مُوْسٰى رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ بَعَثَنِى النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

હઝરત અબૂ મૂસા رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺ એ મને યમન મારી ક઼ૌમમાં મોકલ્યો, [હદીષ : ૯૨૮]

وَسَلَّمَ اِلٰى قَوْمٍ بِالْيَمَنِ فَجِئْتُ وَهُوَ بِالْبَطْحَاءِ فَقَالَ بِمَا اَهْلَلْتَ فَقُلْتُ اَهْلَلْتُ كَاِهْلَالِ

ત્યાર પછી ખિદમતે અક઼્દસમાં હાજર થયો અને હુઝૂર ﷺ બત્હામાં મુક઼ીમ હતા, મારાથી ફર્માવ્યું, શાનો

النَّبِىِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ هَلْ مَعَكَ مِنْ هَدْيٍ قُلْتُ لَا فَاَمَرَنِىْ اَنْ اَطُوْفَ

એહરામ બાંધ્યો છે ? મેં અર્ઝ કરી, જેનો નબી ﷺ એ બાંધ્યો છે. પૂછયું, શું તમારી સાથે હદી છે ? મેં અર્ઝ

بِالْبَيْتِ فَطُفْتُ بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ اَمَرَنِىْ فَاَهْلَلْتُ فَاَتَتْ اِمْرَاَةٌ مِنْ قَوْمِىْ فَمَشَطَتْنِىْ

કરી, નહીં ! તો મને હુકમ આપ્યો કે હું બૈતુલ્લાહનો તવાફ઼ કરું. મેં બયતુલ્લાહ અને સફા તથા મરવાનો તવાફ઼

સમજૂતી : ૯૨૮

وهُو بِالبَطحاء : વરસાદના પાણીનો વહેવાનો માર્ગ. **بطحاء الوادى** નાળામાં જે કાંકરા રહી જાય છે. અહીં મુરાદ વાદીએ મુહસ્સબ છે જેને "હસ્બહ" પણ કહે છે. ખૈફ બની કનાનાનો હિસ્સો છે. એ હરમ શરીફથી પૂર્વમાં મિનાના માર્ગમાં હજૂન જન્નતુલ મા'લાથી પહેલાં તેનાથી જોડાયેલા બંને પહાડોની વચ્ચેની જગા છે. મસ્જિદે હરામથી દોઢ માઈલના અંતરે છે.

الىٰ امرأة من قومى : અલ્લામા કિર્માનીએ ફર્માવ્યું કે આ ખાતૂન એમનાં ભત્રીજી હતાં. અૈયૂબ ઈબ્ને આઈઝની રિવાયતમાં **امرأة من قيس** છે અને ક઼ૈસ એમના વાલિદનું નામ છે. મુરાદ એ છે કે ક઼ૈસ એટલે તેમના વાલિદની નસલથી કોઈ સ્ત્રીએ એમના વાળોમાં કાંસકી કરી હતી અથવા ધોયુ હતું.

فدقدم عمر : જાહેરી રીતે એવું જણાય છે કે આ એ જ વરસનો બનાવ છે, જ્યારે કે એવું નથી. મુસ્લિમ (૧/૪૦૧ હજ્જ) અને નિસાઈ (૨/૧૫ હજ્જ)માં તફસીલ છે, હું એના પ્રમાણે ફત્વો આપતો હતો. જ્યારે ઉમરની ખિલાફતનો દૌર આવ્યો તો એક સાહબે અબૂ મૂસા رضی اللہ عنہ ને કહ્યું, તમારો અમુક ફત્વો રહેવા દો, તમને ખબર નથી કે તમારા પછી અમીરુલ મો'મિનીને હજ્જમાં શું નવી વાત પેદા કરી છે. એ સાંભળીને હઝરત અબૂ મૂસાએ કહ્યું, હે લોકો ! મેં એક મસ્અલો બતાવ્યો હતો હવે રોકાઈ જાવ. અમીરુલ મો'મિનીન તશરીફ઼ લાવનાર છે, તેઓ જેવું ફર્માવે તેવુ માનજો. જ્યારે હઝરત ઉમર આવ્યા તો મેં તેમને વાત કરી તો ફર્માવ્યું, અમે અલ્લાહની કિતાબ પર અમલ કરીએ છીએ. અલ્લાહ عزوجل એ અમને પૂર્ણ કરવાનો હુકમ આપ્યો છે અને અમે રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની સુન્નત અપનાવીએ છીએ, હુઝૂરે જ્યાં સુધી હજ્જ ન કરી લીધી ત્યાં સુધી એહરામ નથી ખોલ્યો.

નિસાઈમાં એટલુ વધારે છે કે હું હઝરત અબૂબક્રની ખિલાફતમાં એ ફત્વો આપતો હતો એવામાં (એક સાલ) હું હજ્જના દિવસોમાં ઉભો હતો કે એક સાહબ આવ્યા અને બતાવ્યું કે તમને ખબર નથી કે અમીરુલ મો'મિનીને હજ્જમાં શું નવી શોધ કરી છે ? ખૂદ બુખારીમાં જ **باب الذبح قبل الحلق** માં સંક્ષિપ્તપણે વર્ણન છે.

એની સ્પષ્ટતા : હઝરત ઉમર ફારૂક઼ رضی اللہ عنہ ના ઈર્શાદની શરહ કરનારાઓએ પોત પોતાના શોખ પ્રમાણે સ્પષ્ટતાઓ કરી છે. આ ખાદિમની નજીક જે સ્પષ્ટતા સૌથી મજબૂત તથા ઉમદા છે તે આ છે કે હઝરત ફારૂક઼ે આ'ઝમ હજ્જને ફસ્ખ (રદ) કરીને ઉમરા કરવાથી મના કરતા હતા. કેમ કે હજ્જ ફસ્ખ કરીને ઉમરાની ઈજાઝત કેવળ હજ્જતુલ વિદાઅ સાથે ખાસ હતી. આ ખાસપણાનો ઈલ્મ આમ લોકોને ન હતો એટલા માટે લોકો એમના

اَوْ غَسَلَتْ رَاْسِيْ، فَقَدِمَ عُمَرُ فَقَالَ اِنْ نَّاْخُذْ بِكِتَابِ اللّٰهِ فَاِنَّهٗ يَاْمُرُنَا بِالتَّمَامِ

કરી લીધો પછી મને હુકમ આપ્યો તો મેં એહરામ ખોલી નાખ્યો અને પોતાની કૌમની એક સ્ત્રી પાસે આવ્યો

قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ وَاِنْ نَّاْخُذْ بِسُنَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

તેણે મને કાંસકી કરી અથવા મારા માથાને ધોયું જ્યારે ઉમરનો જમાનો આવ્યો અને તેઓ હજ્જ માટે

وَسَلَّمَ فَاِنَّهٗ لَمْ يَحِلَّ حَتّٰى نَحَرَ الْهَدْيَ، ع ـه

આવ્યા તો ફર્માવ્યું કે જો આપણે કિતાબુલ્લાહને લઈએ તો અલ્લાહે આપણને હુકમ આપ્યો છે પૂર્ણ કરવાનો.

ઈર્શાદ છે : "હજ્જ અને ઉમરાને પૂરો કરો." અને જો આપણે નબી ﷺની સુન્નતને લઈએ તો

હુઝૂરે જ્યાં સુધી કુર્બાની ન કરી હતી એહરામ ન ખોલ્યો હતો.

સમયમાં પણ કર્યા કરતા હતા. મુસ્લિમ તથા નિસાઈની રિવાયતના જાહેરી શબ્દો એને જ દર્શાવે છે. હઝરત અબૂ મસા અશઅરી رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, **فكنت افتى الناس بذالك** "હું લોકોને એ જ બતાવતો હતો."

ذالك નો નિર્દેશ મઝકૂર (વર્ણન કરેલ)ની પ્રતિ છે અને મઝકૂર એ જ છે કે તેમણે હજ્જ ફસ્ખ કરીને ઉમરો કર્યો અને એહરામ ખોલી નાખ્યો. એને જ ફારૂકે આ'ઝમે ફર્માવ્યું કે, એ કિતાબુલ્લાહની વિરુદ્ધ છે. કેમ કે ઈર્શાદ આ પ્રમાણે છે : **وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ** "અલ્લાહના માટે હજ્જ અને ઉમરાને પૂરા કરો." એટલે કે જ્યારે હજ્જનો એહરામ બાંધી લીધો છે તો તેને ફસ્ખ ન કરો પૂરો કરો."

બીજી સ્પષ્ટતા એ પણ થઈ શકે છે કે હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ એ કેટલીક અતિશયોક્તિ બાબતો જોઈ જેના કારણે તેને સખ્તીથી રોકી. જેમ કે શઅબા (૧/૪૦૧ હજ્જ)ની જ રિવાયત બીજા તરીકાથી આ પ્રમાણે છે કે હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું :–

كرهت ان يظلوا معرسين بهن فى الاراك ثم يرحون فى الحج يقطر رؤسهم "મને એ વાત નાપસંદ પડી કે લોકો સ્ત્રીઓ સાથે ઝાડીમાં હમબિસ્તરી કરે અને પછી હજ્જના માટે એ હાલમાં ચાલે કે માથા ટપકી રહ્યાં હોય."

લગભગ આ જ કારણોને લઈને હઝરત ઉષ્માન ઝુન્નૂરૈન رضی اللہ عنہ પણ તમત્તુઅથી મના કરતા હતા. અલ્લામા નવવીએ ફર્માવ્યું કે બંનેવ હઝરાત તમત્તુઅને મકરૂહ જાણે છે, પણ છતાં મકરૂહે તન્ઝીહીમાં પડવા પર એટલી સખ્તી કે માર્યા કરતા હતા કે એ સમજમાં નથી આવતું.

એહરામે મોઅલ્લક : આ હદીષોથી સાબિત થઈ ગયું કે એહરામે મોઅલ્લક અને પછી એના જેમ અહરામે મુત્લક દુરુસ્ત છે. એટલે એ પ્રમાણે એહરામ બાંધવો કે દા.ત. ઝયદે જેનો એહરામ બાંધ્યો છે તેનો હું પણ બાંધું છું. હવે ઝયદે જેનો એહરામ બાંધ્યો હોય તેનો આ પણ પાબંદ થઈ ગયો. અને જો ઝયદે મુત્લક એહરામ બાંધ્યો હતો, ન ઉમરાનું નક્કી હતું ન હજ્જનું, તો તેને અધિકાર છે કે આ એહરામને જેનો ચાહે કરી આપે. ઝયદની પાબંદી લાઝિમ નથી. આ હઝરત ઈમામ શાફઈ અને એમના સમર્થકોનો મઝહબ છે. જેમ કે અલ્લામા નવવીએ ફર્માવ્યું. અલ્લામા રાફઈએ એ નકલ કર્યું કે એના પર એહરામે મુત્લકની સ્થિતિમાં પણ ઝયદની પાબંદી લાઝિમ છે, એના વિરુદ્ધ જવું જાઈઝ નથી. આ જ અહનાફ (હનફીઓ)નો પણ મઝહબ છે. અને હદીષોમાં જે આવેલુ છે તે એ વરસના માટે ખાસ હતું. આપણી તથા જમહૂરની દલીલ એ છે કે કુર્આન મજીદમાં ઈર્શાદ છે : **وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰه** "અલ્લાહના માટે હજ્જ તથા ઉમરાને પૂરો કરો."

ت ٢٩٢ وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَشْهُرُ الْحَجِّ شَوَّالٌ وَذُوْ

''અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, હજ્જના મહિના શવ્વાલ [તઅલીક : ૨૯૨]

الْقَعْدَةِ وَعَشْرٌ مِّنْ ذِي الْحِجَّةِ ۔ع۔

તથા ઝીલ કૃઅદા તથા ઝીલ હજ્જ છે.'' (બુખારી ૧/૨૧૧ મનાસિક)

ت ٢٩٣ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا مِنَ السُّنَّةِ اَنْ لَّا يُحْرِمَ

''અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, સુન્નત એ છે કે હજ્જના [તઅલીક : ૨૯૩]

بِالْحَجِّ اِلَّا فِيْ اَشْهُرِ الْحَجِّ ۔ع۔

મહિનાઓમાં જ એહરામ બાંધવામાં આવે.'' (બુખારી ૧/૨૧૧ મનાસિક)

તઅલીક : ૨૯૨ની સમજૂતી આ અષરને ઈબ્ને જરીર તથા બયહકીએ મુત્તસિલ સનદ સાથે વર્ણવી છે તેમજ ઈમામ હાકિમે પણ વર્ણવી છે. તેમજ એ પણ ફર્માવ્યું કે એ શયખૈનની શર્ત પર સહીહ છે. કુર્આન મજીદમાં ફર્માવવામાં આવ્યું, **اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَّعْلُوْمَاتٌ** ''હજ્જના અમુક જાણીતા મહિના છે.''

આ અષર એની તફસીર છે કે આ થોડાક મહિના શું છે ? ઝીલ હજ્જ પૂરો છે અથવા કેવળ તેના દસ દિવસ ? ઈમામે આ'ઝમ, ઈમામ શાફઈ, ઈમામ અહમદ વગેરે મોટા ભાગના ઉલમાનો મઝહબ એ છે કે કેવળ દસ ઝીલ હજ્જ સુધીના દિવસો હજ્જ છે. જેમ કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ના આ અષરથી સાબિત છે. ઈમામ માલિક વગેરેનો મઝહબ એ છે કે પૂરો ઝીલ હજ્જ છે ભલે હજ્જ પૂરા મહિનામાં નથી થતો. મતભેદનો સાર એ છે કે જે લોકો હજ્જના દિવસોમાં હજ્જમાં ઉમરો જાઈઝ નથી જાણતા તેઓ પૂરા ઝીલ હજ્જને હજ્જના દિવસોમાં દાખલ માને છે. તેઓ પૂરા ઝીલ હજ્જમાં ઉમરાને મના કહે છે. એમાંથી જે લોકો દસ ઝીલ હજ્જ સુધી માને છે તેઓ દસ ઝીલ હજ્જ પછી ઉમરો જાઈઝ માને છે.

ઈમામ શાફઈ હજ્જના દિવસોનો મતલબ એ બતાવે છે કે એ મહિનાઓથી પહેલાં જો કોઈ હજ્જનો એહરામ બાંધે તો હજ્જ સહીહ થશે નહીં, ત્યારે સહીહ થશે જ્યારે એ જ મહિનાઓમાં એહરામ બાંધે. અહનાફ (હનફીઓ) તથા ઈમામ માલિક, ઈમામ અહમદ ફર્માવે છે કે શવ્વાલથી પહેલાં પણ હજ્જનો એહરામ દુરસ્ત છે અને આ એહરામથી હજ્જ સહીહ છે. આ મહિનાઓના હજ્જના માટે હોવાનો ફાયદો એ છે કે હજ્જે ક્રિરાન અને તમત્તુઅ સહીહ થવા માટે જરૂરી છે કે ઉમરો પણ હજ્જના દિવસોમાં હોય એટલે કે શવ્વાલથી પહેલાં ન અદા કર્યા હોય. અને જો ઉમરા પહેલાં અદા કરી લીધો તો ન ક્રિરાન થઈ ન તમત્તુઅ.

તઅલીક : ૨૯૩ની સમજૂતી આ અષરને ઈમામુલ અઈમ્મા ઈબ્ને ખુઝૈમા હાકિમ તથા દારકુત્નીએ મુત્તસિલ સનદની સાથે રિવાયત કરી છે. ઈમામ હાકિમે ફર્માવ્યું કે શયખૈનની શર્ત પર સહીહ છે. ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ ની નજીક હજ્જના દિવસોથી પહેલાં એહરામ સહીહ નથી. એમની નજીક સુન્નતથી મુરાદ મશરૂઈયત છે. જમહૂર તથા અહનાફની નજીક હજ્જનો એહરામ એ મહિનાઓ પહેલાં પણ દુરુસ્ત છે, અને સુન્નતથી મુરાદ એનો જાણીતો અર્થ જ છે કે એમાં અજર છે એટલે કે હજ્જનો જે સવાબ છે તે તો જો કે હાંસલ થશે ચાહે તે મહિનાઓથી પહેલાં એહરામ બાંધે, પણ એ મહિનાઓમાં બાંધવામાં અધિક સવાબ છે કે એ મહિનાઓમાં એહરામ બાંધવાની સુન્નત અદા કરી.

ت ٢٩٤ وَكَرِهَ عُثْمَانُ اَنْ يُحَرِّمَ مِنْ خُرَاسَانَ اَوْ كِرْمَانَ عه

"અને હઝરત ઉષ્માન رضی اللہ عنہ એ ખુરાસાન અથવા કિરમાનથી એહરામ બાંધવાને [તઅલીક : ૨૯૪]

મકરૂહ જાણ્યું." (બુખારી ૧/૨૧૧ મનાસિક)

حديث ٩٢٩ سَمِعْتُ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ خَرَجْنَا

"કાસિમ બિન મુહમ્મદે કહ્યું, મેં હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી સાંભળ્યું, તેમણે ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૯૨૯]

مَعَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيْ اَشْهُرِ الْحَجِّ وَلَيَالِيْ الْحَجِّ وَحُرُمِ الْحَجِّ فَنَزَلْنَا

અમે રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની સાથે હજ્જના મહિનાઓ, હજ્જના દિવસો, હજ્જની પાબંદીઓની સાથે

بِسَرِفَ قَالَتْ فَخَرَجَ اِلٰى اَصْحَابِهٖ فَقَالَ مَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْكُمْ مَعَهٗ هَدْيٌ فَاَحَبَّ

(મદીનાથી) નીકળ્યાં અને સરીફમાં રોકાયાં. અહીં પહોંચીને હુઝૂર પોતાના સહાબીઓની પાસે તશરીફ લઈ

اَنْ يَّجْعَلَهَا عُمْرَةً فَلْيَفْعَلْ وَمَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ فَلَا. قَالَتْ فَالْاٰخِذُ بِهَا وَالتَّارِكُ

ગયા અને ફર્માવ્યું, જેની સાથે કુર્બાનીનાં જાનવર ન હોય અને તે પસંદ કરે છે કે તેને ઉમરા કરી આપે તો તે

لَهَا مِنْ اَصْحَابِهٖ قَالَتْ فَاَمَّا رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرِجَالٌ مِّنْ اَصْحَابِهٖ

એવું કરી લે, અને ફર્માવ્યું, જેની સાથે હદી હોય તો એવું ન કરે. ઉમ્મુલ મો'મિનીને ફર્માવ્યું, સહાબીઓમાંથી

તઅલીક : ૨૯૪ની સમજૂતી

આ અષરને ઈબ્ને અબી શયબાએ પોતાના મુસ્તફમાં મૌસૂલન રિવાયત કરી છે. અહમદ ઈબ્ને યસ્સારે તારીખે મરૂમાં રિવાયત કરી કે જ્યારે અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને આમિર رضی اللہ عنہ એ ખુરાસાન ફતહ કરી લીધુ તો તેના શુક્રિયામાં નીશાપુરથી એહરામ બાંધીને હજ્જના માટે ગયા. જ્યારે હઝરત ઉષ્માન رضی اللہ عنہ ની સમક્ષ થયા તો તેમણે મલામત કરી (ભલુબુરુ કહ્યું). એ મલામત એ કારણે હતી કે આટલા દૂર દરાઝથી એહરામ બાંધીને સફર કરવામાં ખૂબ જ મુશ્કેલીઓ છે અને એહરામની પાબંદીઓ નિભાવવી મુશ્કેલ હોય છે.

સમજૂતી : ૯૨૯

આ હદીષ ભાગ–૨, પેજ–૩૦૯થી ૩૧૨ પર વર્ણન થઈ ચૂકેલી છે અહીં અમુક અધિક ચર્ચાઓના માટે અમે વર્ણવી છે. ભાગ–૨માં વિગતવાર વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ તમત્તુઅ કર્યો હતો. આ હદીષમાં અહીં એ છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીને અર્ઝ કરી, فمنعت العمرة "હું ઉમરાથી મઅઝૂર થઈ ગઈ છું." જો ઉમ્મુલ મો'મિનીને ક્રિરાન કર્યો હોત તો આ પ્રસંગે ઉમરાની સાથે હજ્જનો પણ જરૂર ઉલ્લેખ કરતી. આ એ વાતની દલીલ છે કે હજ્જી હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો ન હતો. ઉમ્મુલ મો'મિનીનનો એ ઈર્શાદ فافضت بالبيت "હું મિના પરત થઈને પાક થઈ." અને મિનાથી ચાલીને બયતુલ્લાહ આવી. એની દલીલ એ છે કે હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીને તવાફે ઝિયારત પોતાના સમય પર કરી લીધો હતો. જેમ કે મુસ્લિમ (૧/૩૮૭ હજ્જ)માં પણ છે.

فَكَانَ أَهْلُ قُوَّةٍ وَّكَانَ مَعَهُمُ الْهَدْيُ فَلَمْ يَقْدِرُوْا عَلَى الْعُمْرَةِ قَالَتْ فَدَخَلَ

અમુક લોકોએ એવું કર્યું અને અમુક લોકોએ ન કર્યું. અલ્બત્ત રસૂલુલ્લાહ ﷺ અને ઘણા બધા સહાબીઓ

عَلَيَّ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاَنَا اَبْكِيْ فَقَالَ مَا يُبْكِيْكِ يَا هَنْتَاهْ قُلْتُ

કૃવી હતા અને તેમની સાથે કુર્બાનીનાં જાનવર હતાં. એ લોકો કેવળ ઉમરા કરી શકતા ન હતા. ઉમ્મુલ

سَمِعْتُ قَوْلَكَ لِاَصْحَابِكَ فَمُنِعْتُ الْعُمْرَةَ قَالَ وَمَا شَاْنُكِ قُلْتُ لَا اُصَلِّيْ قَالَ فَلَا

મો'મિનીને ફર્માવ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺ ત્યારબાદ મારી પાસે તશરીફ લાવ્યા અને હું રડી રહી હતી તો પૂછયું,

يَضِيْرُكِ اِنَّمَا اَنْتِ امْرَاَةٌ مِّنْ بَنَاتِ اٰدَمَ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْكِ مَا كَتَبَ عَلَيْهِنَّ فَكُوْنِيْ فِيْ

હે પગલી ! શા માટે રડી રહી છે ? મેં અર્ઝ કરી, સહાબાથી હુઝૂરે જે કાંઈ ઈર્શાદ ફર્માવ્યો છે તે મેં સાંભળ્યું

حَجَّتِكِ فَعَسَى اللّٰهُ اَنْ يَّرْزُقَكِيْهَا فَكُنْتُ فِيْ حَجَّتِيْ حَتّٰى قَدِمْنَا مِنًى فَطَهُرْتُ ثُمَّ

પણ મને ઉમરાથી રોકી દેવામાં આવી છે. પૂછયું કે શું વાત છે ? મેં અર્ઝ કરી હું આ હાલતમાં છું કે નમાઝ

خَرَجْتُ مِنْ مِّنًى فَاَفَضْتُ بِالْبَيْتِ قَالَتْ ثُمَّ خَرَجْتُ مَعَهُ فِي النَّفْرِ الْاٰخِرِ حَتّٰى نَزَلَ

નથી પઢતી. ફર્માવ્યું, કાંઈ વાંધો નહીં, તું પણ આદમની બેટીઓમાંથી એક છે, જે સૌના માટે મુકદ્દર છે તે

الْمُحَصَّبَ وَنَزَلْنَا مَعَهُ فَدَعَا عَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ اَبِيْ بَكْرٍ فَقَالَ اخْرُجْ بِاُخْتِكَ مِنَ

તારા માટે પણ છે, તમે હજ્જ કરો અલ્લાહ ﷻ જલ્દીથી તમને ઉમરા પણ અતા ફર્માવશે. ઉમ્મુલ

حتىٰ اذا فرغت وفرغ : ત્યાં સુધી કે જ્યારે હું તથા અબ્દુર્રહમાન તવાફથી ફારિગ થઈ ગયાં. પછી છે કે, હુઝૂરે અકદસ ﷺએ પૂછયું, "તમે બંનેવ ફારિગ થઈ ગયાં ?" એનાથી જાહેર છે કે હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન અબૂબક્ર رضی اللہ عنہما એ પણ એ વખતે ઉમરો કર્યો હતો. એનાથી જાહેર થઈ ગયું કે હજ્જથી ફરાગત પછી ઝીલ હજ્જમાં ઉમરો કરવો સહીહ છે.

હજ્જ પહેલાં ઉમરો : એક સવાલ એ પેદા થાય છે કે તમત્તુઅવાળો (મુતમત્તેઅ) પોતાના ઉમરાથી ફારિગ થઈને હજ્જથી પહેલાં અધિક ઉમરા કરી શકે છે કે નહીં ? મુજદ્દિદે આ'ઝમ આ'લા હઝરત ઈમામ અહમદ રઝા رحمۃ اللہ علیہ એ અન્વારુલ બશારત (ફતવા રઝવિય્યહ, ૪/૪૬૯)માં ફર્માવ્યું, હવે આ સૌ હાજીઓ (કારિન, મુતમત્તિઅ, મુફરિદ) કોઈપણ હોય કે મિના જવા માટે મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં આઠમી તારીખની રાહ જોઈ રહ્યા છે. રોકાણના દિવસોમાં જેટલા પ્રમાણમાં થઈ શકે નર્યો તવાફ ઈસ્તિયાબ તથા રમલ તથા સઈ વિનાનો કરતા રહે. બહારવાળાઓ માટે આ સૌથી બેહતર ઈબાદત છે, અને દરેક સાત ફેરા પર મકામે ઈબ્રાહીમમાં બે રકાત નમાઝ પઢે.

મકામ, એનો તકાઝો હતો કે જો એ વખતે ઉમરાની ઈજાઝત હોત તો તેનો પણ ચોક્કસ ઉલ્લેખ કરત જેમ કે હજ્જથી ફરાગત પછી ખાસ હિદાયત ફર્માવી. (ઉપર મુજબ, પેજ : ૭૦૪) લબાબમાં એ જ છે કે મુતમત્તિઅને

الحرم فلتهل بعمرة ثم افرغ ثم ائتيانا ههنا فإني أنظر كما حتى تأتياني قالت

મો'મિનીને ફર્માવ્યું, અમે હુઝૂરની સાથે હજ્જમાં નીકળ્યાં. જ્યારે હું મિના પહોંચી તો પાક થઈ ગઈ અને

فخرجنا حتى إذا فرغت وفرغ من الطواف ثم جئته بسحر فقال هل فرغتم قلت

મિનાથી આવીને બયતુલ્લાહનો તવાફ કર્યો ત્યારબાદ છેલ્લા ગિરોહમાં મિનાથી અમે ચાલ્યાં. હુઝૂર

نعم فآذن بالرحيل في أصحابه فارتحل الناس فمر متوجها إلى المدينة قال أبو

મુહસ્સબમાં આવીને ઉતર્યા. અમે પણ હુઝૂરની સાથે ત્યાં ઉતર્યાં. હવે અબ્દુર્રહમાન બિન અબૂબક્રને

عبد الله يفرغ من مناد يضير ضيرا ويقال ضار يضور ضورا وضر يضر ضرا ب

બોલાવ્યા અને ફર્માવ્યું, તમારી બહેનને હરમથી બહાર લઈ જાવ જેથી ઉમરાનો એહરામ બાંધે. બંનેવ ઉમરાથી ફારિગ થઈને અહીં આવો, હું તમારી રાહ જોઈશ. ઉમ્મુલ મો'મિનીને ફર્માવ્યું, અમે ગયાં. જ્યારે હું અને તે (અબ્દુર્રહમાન) ઉમરાથી ફારિગ થઈ ગયાં તો સવારના સમયે ખિદમતે અકદસ ﷺ માં પહોંચ્યા, તો પૂછયું, તમે લોકો ફારિગ થઈ ગયાં ? મેં અર્ઝ કરી, જી હા, તો પોતાના સહાબીઓમાં કૂચનું એલાન ફર્માવ્યું, લોકોએ કૂચ કરી અને મદીનાની તરફ ચાલ્યા."

(બુખારી ૧/૨૧૧, ૨૧૨, મનાસિક, ૨/૮૩૨ અઝાહી, મુસ્લિમ–હજ્જ, નિસાઈ–તહારત, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક)

આ દિવસોમાં ઉમરા મના છે, જો કરશે તો દમ વાજિબ થશે, પણ તેને નફ્લ કરીને અલ્લામા શામી "મુન્તહતુલ ખાલિક્"માં લખે છે :–

قال شارحه والظاهر انه يجوز له الاتيان بالعمرة حينئذ لانه غير ممنوع منها لكرهتها في الازمنت المخصوصة وانما كرهت العمرة للمكي في اشهر الحج لان الغالب انه يحج فيبقى متمتعا مسيئاً۔

"લબાબના શારેહે કહ્યું, જાહેર એ છે કે એ દિવસોમાં એણે ઉમરા કરવા જાઈઝ છે કારણ કે ઉમરા (અમુક) ખાસ દિવસોમાં મના છે અને આ દિવસો એમાં નથી. મક્કીને હજ્જના દિવસોમાં ઉમરો એટલા માટે મના છે કે ગાલિબ એ છે કે તે હજ્જ કરશે. જો હજ્જના દિવસોમાં ઉમરો કરશે તો ઘરે જવાને કારણે ઈસાઅતમાં સપડાઈ જશે." *(અલા હામિશ અલ્બહ્ર, ૨/૩૫૯–૬૦)*

અને આ ખાદિમની નજીક પણ એ જ જાહેર છે પણ ઉલમાના ઈખ્તેલાફથી બચવું અવલા બેહતર છે. લગભગ એ જ કારણે આ'લા હઝરત رحمۃ اللہ علیہ એ સુકૂત (મૌન) અપનાવ્યો. સરિફ પહોંચીને જ્યારે હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ મઝકૂર એલાન કર્યું તો ઘણાયે સહાબાએ કિરામે આ હજ્જના એહરામને ઉમરાથી બદલી નાખ્યો. એનાથી એક નવી ચર્ચા ખડી થઈ ગઈ કે ઉમરાનો એહરામ બાંધીને તેને હજ્જથી અથવા હજ્જનો બાંધીને તેને ઉમરાથી બદલવો દુરુસ્ત છે. હુઝૂરે અકદસ ﷺ ના હુકમથી હુઝૂરની સામે સહાબાએ એવું કર્યું.

જવાબ એ છે કે આ કેવળ તે મુબારક યુગમાં કેવળ હજ્જતુલ વિદાઅના શરીકોના માટે ખાસ હતુ. અબૂ દાઊદ (૧/૨૫૨ મનાસિક), નિસાઈ (૨/૨૨ હજ્જ), (ઈબ્ને માજહ મનાસિક–૨૨૦) છે. બિલાલ બિન હારિષ رضی اللہ عنہ કહે છે કે, મેં અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ હજ્જનું રદ કરવું અમારી સાથે ખાસ છે અથવા હમેશાંના

માટે છે ? ફર્માવ્યું, કેવળ તમારા લોકો માટે ખાસ છે. તેમજ એમાંથી સૈયદોના અબૂઝર رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે તેમણે ફર્માવ્યું, હજ્જ રદ કરીને ઉમરો કરવો તે જ લોકો માટે ખાસ છે, જેઓ રસૂલુલ્લાહ ﷺની સાથે હતા.

પ્રકરણની સ્પષ્ટતા : અહીં પ્રકરણનું હેડિંગ આ છે, "તમત્તુઅ, ક્રિરાન અને એકલી (મુન્ફરિદ) હજ્જ કરનાર તથા જેની પાસે કુર્બાનીનાં જાનવર ન હોય તેમને હજ્જ ફસ્ખ (રદ) કરવાનો હુકમ." હજ્જ કરવાની ચાર સ્થિતિઓ છે : **ઈફ્રાદ** : એટલે મીક઼ાતથી ફક્ત હજ્જનો એહરામ બાંધવામાં આવે. આ હજ્જ કરનારને "મુફરિદ" કહે છે. મુફરિદ મક્કા મુઅઝ્ઝમા પહોંચીને હજ્જના માટે તવાફે કુદૂમ તથા સઈ કરશે અને એહરામની સાથે રહેશે, ત્યાં સુધી કે દસમીના રમી કરી લે. તેની સાથે કુર્બાનીનાં જાનવર હોય કે ન હોય, બંને સ્થિતિમાં હુકમ એક જ છે. બીજી, **"ક્રિરાન"** એટલે મીક઼ાતથી હજ્જની સાથે ઉમરાનો પણ એહરામ બાંધે. આ રીતે હજ્જ કરનારાને "ક઼ારિન" કહે છે. ક઼ારિન મક્કા મોઅઝ્ઝમા હાજર થઈને પ્રથમ ઉમરા કરશે પછી હજ્જના માટે તવાફે કુદૂમ અને સઈ કરશે, એનો ઉમરો અદા થઈ ગયો. પણ કેમ કે હજ્જ બાકી છે એટલે એ પણ એહરામની સાથે રહેશે. અને ઐયામે નહ્રમાં કુર્બાની વાજિબ નથી પણ ક઼ારિન પર વાજિબ છે. ત્રીજી **"તમત્તુઅ"** : એટલે હજ્જના મહિનાઓમાં મીક઼ાતથી કેવળ ઉમરાનો એહરામ બાંધવો અને એ જ વરસે હજ્જ કરવો. હજ્જના માટે આઠમી ઝિલ હજ્જે હરમથી એહરામ બાંધવો. આવા હાજીને "મુતમત્તિઅ" કહે છે. અને જો તેની સાથે કુર્બાનીનાં જાનવર નથી તો ઉમરાથી ફારિગ થતાં જ એહરામ ખોલી નાખે અને આઠ સુધી એહરામ વિના રહે, આઠે હજ્જનો એહરામ બાંધે. એના પર પણ કુર્બાની વાજિબ છે. ચોથી, તે **મુતમત્તેઅ** જેની સાથે કુર્બાનીનું જાનવર હોય, તે ઉમરાથી ફારિગ થયા બાદ પણ એહરામ સાથે રહેશે અને કુર્બાની કર્યા બાદ એહરામથી ફારિગ થશે.

આ પ્રકરણથી ઈમામ બુખારી એ ફાયદો કરવા ચાહે છે કે હજ્જની ચારેવ સ્થિતિઓ જાઈઝ છે કે નહીં ? અથવા અમુક જાઈઝ છે અમુક મના ? આદત મુજબ ઈમામ બુખારીએ પોતાની કોઈ રાય પ્રદર્શિત ન કરી. એના હેઠળ જે હદીષો લાવ્યા છે એનાથી એ પ્રતિત થાય છે કે તે આ ચારેવ સ્થિતિઓને જાઈઝ માને છે. આ ચારેવ તરીક઼ાના જવાઝ (જાઈઝ હોવા) પર ચારેવ ઈમામોનો ઈત્તેફાક઼ (સહમતિ) છે, અલ્બત્ત અફઝલિયતમાં મતભેદ છે. આપણી નજીક ક્રિરાન, તમત્તુઅ તથા ઈફ્રાદ અફઝલ છે. એટલા માટે કે હુઝૂર ﷺએ ક્રિરાન કર્યો હતો જેવું કે ઈમામ ઈબ્ને હુમામે ફત્હુલ ક઼દીરમાં સાબિત કર્યું છે, તેમજ એમાં બે ઈબાદતોને ભેગું કરવું છે. ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ ઈફ્રાદને બંને કરતાં અફઝલ માને છે. અમુક હદીષોથી એ જ જાહેર થાય છે કે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺએ ઈફ્રાદ જ કર્યો હતો. ઈમામ માલિક رضی اللہ عنہ ની નજીક તમત્તુઅ અફઝલ છે. એટલા માટે કે તમત્તુઅનું વર્ણન કુર્આન મજીદમાં છે. ઈર્શાદ છે : **فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ** "જે શખ્સ હજ્જ કરવા સુધી ઉમરાથી ફાયદો હાંસલ કરે."

પ્રકરણનો બીજો ભાગ આ છે : જેની સાથે કુર્બાનીનાં જાનવર હોય એનું હજ્જને ફસ્ખ (રદ) કરવું એટલે હજ્જને ઉમરામાં બદલવું. આ કેવળ હજ્જતુલ વિદાઅમાં શરીક થયેલાઓના માટે હતું જેવું કે વર્ણન થઈ ચૂક્યું, હવે જાઈઝ નથી. પણ કેમ કે હદીષોમાં એનું વર્ણન છે જેથી ઈમામ બુખારીએ એની નિસ્બતથી પ્રકરણ રચ્યું.

حديث ૯૩૦ عَنِ الْاَسْوَدِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ

''અસ્વદે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી રિવાયત કરી. તેમણે ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૯૩૦]

النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا نُرٰى اِلَّا اَنَّهُ الْحَجُّ فَلَمَّا قَدِمْنَا تَطَوَّفْنَا بِالْبَيْتِ فَاَمَرَ

અમે નબી ﷺની સાથે નીકળ્યાં. અમે એવું જ જાણતાં હતાં કે આ હજ્જ છે. જ્યારે મક્કા આવ્યાં તો અમે

النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَكُنْ سَاقَ الْهَدْيَ اَنْ يَحِلَّ فَحَلَّ مَنْ لَمْ يَكُنْ

લોકોએ તવાફ કર્યો. નબી ﷺએ હુકમ આપ્યો, જે કુર્બાનીનાં જાનવર સાથે ન લાવ્યો હોય તે એહરામ ખોલી

سَاقَ الْهَدْيَ وَنِسَاءُهُ لَمْ يَسُقْنَ فَاَحْلَلْنَ قَالَتْ عَائِشَةُ فَحِضْتُ فَلَمْ اَطُفْ لِلْبَيْتِ

નાખે. એવા લોકોએ એહરામ ખોલી નાખ્યો. અઝવાજે મુતહ્હરાત કુર્બાનીનાં જાનવર ન લાવ્યાં હતાં એટલા

فَلَمَّا كَانَتْ لَيْلَةُ الْحَصْبَةِ قُلْتُ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ يَرْجِعُ النَّاسُ بِعُمْرَةٍ وَّحَجَّةٍ وَاَرْجِعُ اَنَا

માટે એમણે પણ એહરામ ખોલી નાખ્યો. હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ કહ્યું, મને હૈઝ આવી ગયું હતું એટલા માટે

بِحَجَّةٍ قَالَ وَمَا طُفْتِ لَيَالِيَ قَدِمْنَا مَكَّةَ قُلْتُ لَا قَالَ فَاذْهَبِيْ مَعَ اَخِيْكِ اِلَى التَّنْعِيْمِ

મેં બયતુલ્લાહનો તવાફ ન કર્યો. જ્યારે લૈલતુલ હસ્બા આવી તો મેં અર્ઝ કરી, સર્વ લોકો હજ્જ તથા ઉમરાની

સમજૂતી : ૯૩૦

لا نرىٰ الا انه الحج : એનાથી જાહેર થાય છે કે ઝુલ હુલયફામાં કેવળ હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો હતો, સરિફ પહોંચીને જ્યારે હુઝૂર ﷺએ આ હુકમ આપ્યો કે જેની સાથે હદી (કુર્બાનીનું જાનવર) ન હોય તે એને ઉમરો કરી આપે અને તવાફ તથા સઈ બાદ એહરામ ખોલી નાખે. અને જેની સાથે કુર્બાનીનાં જાનવર હોય તે એહરામ ન ખોલે. ઉમ્મહાતુલ મો'મિનીનની સાથે કુર્બાનીનાં જાનવર ન હતાં એટલા માટે તેમણે પણ ઉમરા કરી લીધા. એનાથી જાહેર છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ પણ ઉમરાની નિય્યત કરી લીધી પણ હૈઝ આવી જવાથી તેને રદ કરવો પડયો.

ભાગ–૨, પેજ–૨૩૮ (ગુજરાતી પેજ–૨૧૬) પર અમે જે લખ્યું છે એનો ફાયદો એ છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીને ઝુલ હુલયફાથી જ ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો હતો પણ જેવું કે અમે હમણા કાસિમ ઈબ્ને મુહમ્મદની રિવાયત હેઠળ દર્શાવી ચૂક્યા કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ સરિફ પહોંચીને તે એલાન કર્યું.

આ એલાનથી પહેલાં સૌનો એહરામ હજ્જનો હતો, આ એલાનની સાથે જેમની પાસે હદી ન હતી તેમણે ઉમરાની નિય્યત કરી લીધી અને ઉમ્મુલ મો'મિનીને પણ એ જ કર્યું કે કેવળ ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો જેને ઉઝ્રના કારણે અદા ન કરી શક્યાં. અને એને ખોલીને ફરી હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો. હજી પણ હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીન મુતમત્તેઅ જ રહ્યાં.

વર્ગીકરણ : હઝરત ઉરવાથી હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનની જે હદીષ રિવાયત થઈ છે તેમાં આ શબ્દો છે : **فمنا من اهل بعمرة و من من اهل بحج وعمرة ومنا من اهل الحج** ''અમારામાંથી કેટલાક લોકોએ કેવળ

فَاَهِلِّي بِعُمْرَةٍ ثُمَّ مَوْعِدُكِ كَذَا وَكَذَا وَقَالَتْ صَفِيَّةُ مَا اَرَانِي اِلَّا حَابِسَتَكُمْ فَقَالَ عَقْرًى

સાથે પરત થઈ રહ્યા છે અને હું કેવળ હજ્જની સાથે ! તો ફર્માવ્યું, જ્યારે આપણે મક્કા આવ્યાં હતાં ત્યારે તમે

حَلْقًى اَوَمَا طُفْتِ يَوْمَ النَّحْرِ قَالَتْ قُلْتُ بَلٰى قَالَ لَا بَاْسَ اِنْفِرِى قَالَتْ عَائِشَةُ فَلَقِيَنِىْ

તવાફ ન કર્યો હતો ? મેં અર્ઝ કરી, ના ! ફર્માવ્યું, તમારા ભાઈની સાથે જઈને ઉમરાનો એહરામ બાંધો પછી

النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُصْعِدٌ مِّنْ مَّكَّةَ وَاَنَا مُنْهَبِطَةٌ عَلَيْهَا اَوْ اَنَا

ફલાણી ફલાણી જગાએ મળજો. અને સફિય્યાએ કહ્યું, હું એ હાલમાં છું કે આપ લોકોને રોકનારી છું. ફર્માવ્યું,

مُصْعِدَةٌ وَهُوَ مُنْهَبِطٌ مِّنْهَا ـ

عَقرىٰ حَلْقىٰ *શું યૌમે નહરે તવાફ ન કર્યો હતો ? તેમણે કહ્યું, કરી લીધો હતો. કાંઈ વાંધો નથી, કૂચ કરો. જ્યારે હઝરત આઈશા* رضی اللہ عنہا *એ ફર્માવ્યું, મારાથી નબી* ﷺ *ની મુલાકાત એ હાલતમાં થઈ કે હુઝૂર મક્કાથી ઉપર ચઢી રહ્યા હતા અને હું ઉતરી રહી હતી. અથવા હું ચઢી રહી હતી અને હુઝૂર ઉતરી રહ્યા હતા.''*

(બુખારી ૧/૨૧૨, ૨૩૭, મનાસિક, મુસ્લિમ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ : હજ્જ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૬/૧૨૨)

ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો અને કેટલાક લોકોએ હજ્જ તથા ઉમરા બંનેનો અને કેટલાક લોકોએ કેવળ હજ્જનો.'' અમુકમાં છે : **فاهللنا بعمرة** ''અમે ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો.'' અમુકમાં છે : **اهللت مع رسول الله ﷺ في حجة الوداع فكنت ممن تمتع** ''હજ્જતુલ વિદાઅમાં અમે રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની સાથે એહરામ બાંધ્યો. મેં તમત્તોઅ કર્યો હતો.'' અને હઝરત કાસિમની રિવાયતમાં છે : **لا نرىٰ الا انه الحج** ''અમે એ જ જાણતા હતા કે આ હજ્જ છે.'' અને એવું જ અસ્વદની પણ રિવાયતમાં છે. હઝરત કાસિમની રિવાયતમાં બાદમાં છે કે, ''સરિફ પહોંચીને હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ ફર્માવ્યું, જેની સાથે હદી ન હોય અને તે પસંદ કરે તો તેને ઉમરો કરી આપે અને જેની સાથે હદી હોય તે ન કરે.'' હઝરત ઉરવાની હદીષથી જણાય છે કે ઝુલ હુલયફાથી જ અમુક લોકોએ ઉમરાનો પણ એહરામ બાંધી લીધો હતો. અને હઝરત કાસિમ અને હઝરત અસ્વદની હદીષોથી માલૂમ પડે છે કે ઝુલ હુલયફામાં સૌએ કેવળ હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો હતો સરફ પહોંચીને હુઝૂરે તેને ઉમરાથી બદલવાનો હુકમ આપ્યો.

આ ટકરાવના બે ખુલાસા છે : એક એ કે થયું એવું જ કે ઝુલ હુલયફામાં સૌએ કેવળ હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો અને સરિફ પહોંચ્યા બાદ હુઝૂરના હુકમથી તેને અમુક લોકોએ ઉમરામાં ફેરવી કાઢયો એમાં ઉમ્મુલ મો'મિનીન પણ હતાં. આખરમાં કેમ કે કેટલાક લોકોએ હજ્જને ઉમરામાં બદલી કાઢયો, કેટલાક લોકોએ હજ્જની સાથે ઉમરાને સામેલ કરી લીધો, કેટલાક લોકોએ હજ્જ જ બાકી રહેવા દીધો, અને ઉમ્મુલ મો'મિનીને પણ ઉમરાથી બદલી નાખ્યો હતો. પ્રસંગના પરિણામની પરિસ્થિતિ વર્ણવતાં એ ફર્માવ્યું જે હઝરત ઉરવાની હદીષમાં છે. એ રિવાયતમાં ક્યાંય વર્ણન નથી કે ઝુલ હુલયફાથી જ અમે આવું કર્યું હતું. જેથી હવે એ હઝરત કાસિમની રિવાયતથી ટકરાવવાળી ન રહી કે અમે જ્યારે મદીનાથી નીકળ્યા હતા તો કેવળ હજ્જ જાણતા હતા. બીજુ એ કે જ્યારે મદીનાથી નીકળ્યા હતા તો કેવળ હજ્જ જાણતા હતા અને કેવળ હજ્જનો જ ઈરાદો હતો કેમ કે જાહિલિયતના સમયમાં હજ્જના દિવસોમાં ઉમરાને સખત બુરો જાણતા હતા. પણ જ્યારે ઝુલ હુલયમાં પહોંચ્યા અને હુઝૂરે એ એલાન કર્યું તો ઝુલ હુલયફાથી જ એ હાલ હતો કે કેટલાક લોકોએ હજ્જ તથા ઉમરા બંનેનો અને કેટલાક

حديث ૧૩૧ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ عَنْ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ قَالَ شَهِدْتُ عُثْمَانَ وَ

''અલી ઈબ્ને હુસૈન મરવાન ઈબ્ને હકમથી રિવાયત કરે છે કે તેણે કહ્યું, હું ઉષ્માન અને [હદીષ : ૯૩૧]

عَلِيًّا وَعُثْمَانُ يَنْهٰى عَنِ الْمُتْعَةِ وَاَنْ يُجْمَعَ بَيْنَهُمَا فَلَمَّا رَاٰى عَلِيٌّ اَهَلَّ بِهِمَا لَبَّيْكَ

અલીની પાસે હાજર થયો અને ઉષ્માને મોતઆથી અને બ્હજ્જ તથા ઉમરાને એક સાથે ભેગા કરવાથી મના

લોકોએ કેવળ હજ્જનો અને કેટલાક લોકોએ કેવળ ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો હતો. એનું સમર્થન હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ની આ હદીષથી થાય છે જેમાં એવું વર્ણન થયેલ છે કે વાદીયે અક્ીક્માં હુઝૂર ﷺને હુકમ થયો કે ફર્માવો : حجة فی عمرة હવે સરિફ પહોંચીને ફર્માવ્યું કે જેણે કેવળ હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો અને તેની સાથે કુર્બાનીનાં જાનવર નથી તે એને ઉમરાથી બદલી નાખે. એનો સાર એ નીકળ્યો કે આ હુકમ કેવળ તે લોકો માટે હતો જેમણે મીક્ાતથી ફક્ત હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો હતો.

وقد بقی الخبایا فی زوایا الکلام وانی لست بصدد طول الکلام والعلم بالحق عند الملك المنعام العلام جل مجده

تطوفنا : એનાથી મુરાદ હુઝૂરે અક્દસ ﷺ અને સહાબાએ કિરામ છે, ખૂદ ઉમ્મુલ મો'મિનીન મુરાદ નથી. કેમ કે તે હૈઝના કારણે તવાફ કરી શકતાં ન હતાં. જેવું કે આગળ ખૂદ જ ફર્માવ્યું, **فحضت ولم اطف بالبیت** ''મને હૈઝ આવી ગયું હતું અને મેં બયતુલ્લાહનો તવાફ ન કર્યો.''

الیٰ التنعیم જે લોકો મક્કા મોઅઝ્ઝમાના રહેવાસી હોય અથવા મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં મુક્ીમ હોય તેમના માટે અફઝલ એ છે કે તન્ઈમથી ઉમરાનો એહરામ બાંધે, એટલા માટે કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનને એનો હુકમ આપ્યો, અને એમાં આસાની પણ છે કેમ કે આ હરમની સૌથી નજીકની હદ છે. હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ જિઈર્રાનાથી ઉમરો કર્યો છે, ત્યાંથી કરે તો પણ બેહતર છે. **ما ارانی الا حابستکم**.

ما ارانی الا حابستکم : હજ્જથી ફારિગ થયા પછી તવાફે વિદાઅ કરતાં પહેલાં હઝરત સફિય્યાને હૈઝ આવી ગયું. એના પર એમણે આ પ્રમાણે કહ્યું, હું એ હાલમાં છું જેનાથી મારું ગુમાન છે કે તમને હઝરાતને કેટલાક દિવસો માટી રોકી દઉં, મેં તવાફે વિદાઅ નથી કર્યો, તો જ્યાં સુધી પાક થઈને તવાફે વિદાઅ ન કરી લઈશ ત્યાં સુધી તમારે લોકોએ મારા કારણે રોકાવું પડશે ! બીજી રિવાયતમાં એ છે કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ એવું ફર્માવ્યું, **انك حابستنا** તું અમને રોકવા ચાહે છે !

એનાથી સાબિત થયું કે તવાફે વિદાઅ વાજિબ છે. જો વાજિબ ન હોત તો એ ગુમાન સહીહ ન થાત કે એ તવાફના માટે રોકાવું પડશે. એનાથી જાણવા મળ્યું કે વાજિબ તથા ક્તઈ હરામમાં ટકરાવ થાય તો ક્તઈ હરામને અગ્રતા અપાશે, કેમ કે જલબે મનાફેઅ પર દફએ ઝરર અગ્રતા ધરાવે છે. એનાથી એ પણ માલૂમ પડયું કે મામૂર તથા મમનૂઅમાં (જે ચીજનો હુકમ થયો તથા જેનાથી રોકવામાં આવ્યા) જો ટકરાવ થાય તો એમનામાં જે અધિક મજબૂત હશે તેને અગ્રતા આપવામાં આવશે, અને સમાન હોય તો મમ્નૂઅને અગ્રતા આપવામાં આવશે.

સમજૂતી : ૯૩૧ હઝરત ઉષ્માન رضی اللہ عنہ તમત્તુઅથી મના કરતા હતા. તેમની રાય એ હતી કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺના મુબારક સમયમાં તમત્તુઅની ઈજાઝત એટલા માટે હતી કે હજી અરબો તરફથી સંપૂર્ણ સંતોષ ન હતો. અને અંદેશો હતો તેઓ એકલ દોકલ અથવા નાના કાફલા પર હુમ્લો ન કરી આપે. આ અંદેશાનું સમર્થન એનાથી પણ થાય છે કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺના વિસાલ બાદ જ કેટલાય અઅરાબીઓ મુર્તદ થઈ ગયા.

بِعُمْرَةٍ وَّ حَجَّةٍ قَالَ مَا كُنْتُ لِاَدَعَ سُنَّةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِقَوْلِ اَحَدٍ ـه

ફર્માવતા હતા. જ્યારે અલીએ એ જોયું તો બંનેનો (સાથે સાથે) એહરામ બાંધ્યો અને

કહ્યું. અને કહ્યું, હું નબી ﷺની સુન્નત કોઈના કહેવાથી છોડીશ નહીં." الحج لا نرىٰ الا انه ـ

(બુખારી ૧/૨૧૨ મનાસિક, મુસ્લિમ શરીફ, નિસાઈ–હજ્જ, દારમી–મનાસિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ ૧/૧૨૬)

حديث ૯૩૨

عَنِ ابْنِ عباسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ كَانُوا يَرَوْنَ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, જાહિલિયતના (ઈસ્લામ પહેલાંના) લોકો **[હદીષ : ૯૩૨]**

اَنَّ الْعُمْرَةَ فِي اَشْهُرِ الْحَجِّ اَفْجَرُ الْفُجُوْرِ فِي الْاَرْضِ وَيَجْعَلُوْنَ الْمُحَرَّمَ صَفَرَ وَيَقُوْلُوْنَ

એવો અક્ીદો રાખતા હતા, હજ્જના મહિનાઓમાં ઉમરા જમીનની બુરાઈઓમાંથી સૌથી મોટી બુરાઈ છે,

اِذَا بَرَءَ الدَّبَرُ وَعَفَا الْاَثَرُ وَانْسَلَخَ صَفَرُ حَلَّتِ الْعُمْرَةُ لِمَنِ اعْتَمَرَ قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى

અને મુહર્રમને પણ સફર બનાવી લેતા હતા, અને કહેતા હતા, જ્યારે ઊંટની પીઠનો ઝખમ સારો થઈ જાય

હજ્જના માટે મોટા મોટા કાફલા ચાલે છે તે પણ હજ્જના દિવસોમાં જે જે હજ્જના દિવસો છે એટલા માટે હજ્જના સફરમાં ખતરાઓ નથી. ઉમરા જો હજ્જની સાથે ન કરત તો તેના માટે બીજા દિવસોમાં સફર કરવી પડત જે ખતરાથી ખાલી ન હતું. આ હઝરત ઉષ્માનનો ઈજતેહાદ હતો, નહીં તો હક્ીક્તમાં એ વાત ન હતી. ઈબ્ને માજહ (મનાસિક–૨૨૦)માં છે કે હઝરત સુરાકાએ જ્યારે પૂછ્યું કે અમારો મોતઆ એટલે તમત્તુઅ આ જ વરસ માટે છે કે હમેશાં માટે છે ? તો ફર્માવ્યું, નહીં ! હમેશાંના માટે છે. તેમજ મુસ્લિમ (હજ્જ–૩૯૬)માં હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ ની હદીષમાં છે : دخلت العمرة فى الحج مرتين لابل لا بد الا بد ـ "હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ બે વાર ફર્માવ્યું, "ઉમરો હજ્જમાં હમેશાં હમેશાં માટે દાખલ થઈ ગયો."

સમજૂતી : ૯૩૨

المحرم صفر ـ : જાહિલિયતના લોકોની આદત હતી કે કદી કદી મુહર્રમને બદલે સફરને શહરે હરામ (જે મહિનામાં લડાઈ કરવી હરામ તે) કહી આપતા. કેમ કે તેમનો સામાન્ય ધંધો લૂટમારનો હતો એના પર એમનો ગુજારો થતો, એટલા માટે તેમને એ ભારે પડતુ કે સતત ત્રણ મહિના બેસી રહે. એને કુર્આને મજીદે نَسِيٌّ કહ્યું છે. ઈર્શાદ છે : انما النسئُ زيادة فى الكفر "નસીઅ" કુફ્રમાં વધારો છે. એક ક્વૌલ એ પણ છે કે જેમ કે હિંદુસ્તાનમાં જ્યોતિષો દરેક ત્રણ વરસ બાદ લુંદ લગાડે (અધિક માસ કરે) છે, એ જ પ્રમાણે જાહિલિયતના જમાનામાં પણ દરેક ચોથા વરસને તેર મહિનાનું કરી આપતા હતા અને એ વધારાના મહિનાનું નામ બીજો સફર રાખતા હતા, એ જ "નસીઅ" હતી. એના કારણે ક્મરી (ચાંદ પર ગણત્રીવાળાં) તથા શમ્સી (સૂર્ય પર ગણત્રીવાળાં) વરસોમાં મેળાપ થઈ જતો હતો.

એનો સબબ એ છે કે ચાંદ પ્રમાણે (ક્મરી) વરસ ૩૫૫ દિવસનું હોય છે. અને સૂર્ય પ્રમાણે (શમ્સી) વરસ ૩૬૫ દિવસનું હોય છે. દર વર્ષે ક્મરી સાલમાં લગભગ દસ દિવસ ઘટે છે. ત્રણ વરસમાં એક મહિનો ઓછો થઈ જાય છે. ચોથુ વરસ જ્યારે તેર મહિનાનું કરી દેવામાં આવે તો બંને વરસો સરખાં થઈ જાય છે. દા.ત. ક્મરી હિ.સ. ૧૪૦૭ના શાબાન અને ઈ.સ. ૧૯૮૭ના એપ્રિલની પ્રથમ તારીખ એક જ દિવસ બુધવારે હતી અને

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاَصْحَابُهٗ ضَبِيْحَةَ رَابِعَةٍ مُهِلِّيْنَ بِالْحَجِّ فَاَمَرَهُمْ اَنْ يَّجْعَلُوْهَا

અને નિશાન નષ્ટ થઈ જાય અને સફર ખત્મ થઈ જાય તો ઉમરો કરવાવાળાના માટે ઉમરો જાઈઝ થશે.

عُمْرَةً فَتَعَاظَمَ ذَالِكَ عِنْدَهُمْ فَقَالُوْا يَارَسُوْلَ اللّٰهِ اَيُّ الْحِلِّ قَالَ حِلٌّ كُلُّهٗ ـ ع ـ

નબી ﷺ તથા સહાબા ચાર ઝીલ હજ્જની સવારે મક્કા મોઅઝ્ઝમા હજ્જનો અહેરામ બાંધેલા આવ્યા, તો હુઝૂરે સહાબાને હુકમ આપ્યો કે તેને ઉમરા કરી આપો. તે એ લોકોને અઘરુ લાગ્યું અને કહ્યું, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ કેટલી ચીજો હલાલ છે ? ફર્માવ્યું, સર્વ ચીજો હલાલ છે."

(બુખારી ૧/૨૧૨ મનાસિક, ૧/૫૪૦ ઐયામુલ જાહિલિય્યહ્, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ–મનાસિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૧/૨૫૨)

હિ.સ. ૧૪૦૮ના શાબાનની પહેલી તારીખ દસ દિવસ પહેલાં એટલે ૨૧ માર્ચ ઈ.સ. ૧૯૮૮ના રોજ થઈ અને આ વર્ષે (૧૯૮૯માં) પ્રથમ શાબાન દસ માર્ચે છે અને આવતા વર્ષે હિ.સ. ૧૪૧૦ની પ્રથમ શાબાન ૨૮ કે ૨૭ ફેબ્રુઆરીએ થશે. આ ત્રણ વરસો થયાં. આ ત્રણેવ વરસોમાં કમરી વરસ શમ્સી વરસથી એક મહિનો ઘટી જશે. હવે જો કોઈ કમરી મહિનાને દા.ત. શાબાનને બે કરી દેવામાં આવે તો ફરી પ્રથમ શાબાન પ્રથમ એપ્રિલે થઈ જશે. અને બંનેમાં સરખાપણુ થઈ જશે. અમુક ઉલમાએ કહ્યું કે જાહિલિયતના જમાનામાં જે "નસીઅ"નો રિવાજ હતો તે આ જ હતો. જેમ કે હિંદુસ્તાનમાં "અધિક માસ" છે. અલ્લાહ બેહતર જાણનાર છે.

"નસીઅ" (અધિક માસ)નું નુકસાન : પૂરા અરબ દેશનો દસ્તૂર હતો કે શહરે હરામમાં લડાઈ અને લૂંટમાર બંધ રાખતા. શહરે હરામ (એહતેરામવાળા મહિના)માં લડાઈ, મારપીટ સખ્ત અયબદાર હતી, ત્યાં સુધી કે જ્યારે હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન જહશ رضی اللہ عنہ એ નખલાના બનાવમાં કુરૈશના કાફલા પર હુમ્લો કરીને તેમના માલોને ગનીમત બનાવ્યો અને અમ્ર બિન હઝરમીને કત્લ કર્યો અને મુગીરાના પૌત્રા ઉષ્માન તથા નૌફલને પકડી લીધા. કેમ કે આ બનાવ ૩ રજબ હિ.સ. ૨ના રોજ થયો હતો. એ વરસે ૨૯મીએ રૂયત (ચંદ્ર દર્શન) થઈ ગઈ હતી જેનો ઈલ્મ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન જહશને ન હતો. રજબ શહરે હરામ (એહતેરામવાળા મહિનાઓ)માંથી છે. તો કુરૈશે આસ્માન માથે ઉઠાવી લીધું કે શહરે હરામની બેઅદબી કરી. કુરૈશ તો કુરૈશ મદીના તય્યબાહમાં મુસલમાનોએ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન જહશને કહ્યું, તમે શહરે હરામમાં લડાઈ કરી. (તબરી–૧૨૭૫) જેના જવાબમાં કુર્આન મજીદની આ આયતે કરીમા નાઝિલ થઈ :–

يسئلونك عن الشهر الحرام قتال فيه قل قتال فيه كبير و صد عن سبيل الله و كفر به و المسجد الحرام و اخراج اهله منه اكبر عند الله و الفتنة اكبر من القتل۔ (سورہ بقرہ ۲۱۷)

"તમને શહરે હરામમાં લડાઈના બારામાં લોકો પૂછે છે, ફર્માવી આપો, એમાં લડાઈ મોટો (ગુનોહ) છે અને અલ્લાહની રાહ તથા મસ્જિદે હરામથી રોકવું છે અને અલ્લાહની સાથે કુફ્ર છે. (પણ) મસ્જિદે હરામના રહેવાસીઓને મસ્જિદે હરામથી કાઢવું અલ્લાહની નજીક એનાથી પણ મોટો (ગુનોહ) છે અને ફિત્નો કત્લથી મોટો છે." *(બકરહ, આયત : ૩૧૭)*

હજ્જના દિવસોમાં ઝી કઅદા, ઝીલ હજ્જ, મુહર્રમ ત્રણ મહિના શહરે હરામ પડતા હતા. આખુ અરબ આ ત્રણ મહિનાઓમાં બેખૌફ થઈને ઈત્મિનાનથી ઘરોમાં રહેતુ હતું અથવા ક્યાંક જવાનુ થતુ તો આવજા કરતા. પરંતુ એ લૂટમારના આદીઓને ત્રણ મહિના નચિંત બેઠા રહેવું અઘરુ પડતુ તો જ્યારે જીવમાં આવતુ મુહર્રમને બદલે સફરને શહરે હરામ કરી આપતા, અને મુહર્રમમાં લૂટફાટ કરવા માંડતા. એવું પણ બનતુ કે ઘણા લોકોને

حديث عَنْ حَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهَا قَالَتْ يَا رَسُوْلَ اللهِ مَا شَاْنُ [હદીષ : ૯૩૩]

ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત હફ્સા رضی اللہ عنہا નબી કરીમ ﷺ નાં બીવીએ અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! શું વાત

النَّاسِ حَلُّوْا بِعُمْرَةٍ وَلَمْ تَحِلَّ اَنْتَ مِنْ عُمْرَتِكَ قَالَ اِنِّيْ لَبَّدْتُ رَاْسِيْ وَقَلَّدْتُ

છે કે લોકોએ ઉમરા કરી એહરામ ખોલી નાખ્યો અને હુઝૂરે પોતાના ઉમરાનો ન ખોલ્યો ? ફર્માવ્યું, મેં મારા

هَدْيِيْ فَلَا اَحِلُّ حَتّٰى اَنْحَرَ ـه

વાળ જમાવી લીધા છે અને કુર્બાનીનાં જાનવરોના ગળામાં પટ્ટા નાખી દીધા છે, એટલા માટે હું જ્યાં સુધી કુર્બાની ન કરી લઉં ત્યાં સુધી એહરામ નહીં ખોલું. (બુખારી–૨૧૩, ૨૩૦, ૨૩૩ : મનાસિક, ૨/૬૩૧ મગાઝી, ૮૭૭–લિબાસ, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૬/૨૮૩)

''નસીઅ''ની ખબર ન પડતી અને તેઓ સુરક્ષાના ડગલાં ભરવાની જરૂરત ન હોવાનું સમજીને ગાફેલ રહેતા અને લૂટમારનું નિશાન બનતા. ઘણા લોકો પહેલેથી પ્રોગ્રામ બનાવીને રાખતા કે મુહર્રમમાં ફલાણી જગાએ જઈશું અને ક્યાંક જતા તો મુહર્રમમાં પરત થવાનો ઈરાદો રાખતા, એવા લોકો આ લૂટારાઓના દાવમાં આવી જતા. એટલા માટે કુર્આન મજીદે ખૂબ જ સખ્તીની સાથે ''નસીઅ''નો રદિયો આપ્યો અને તેને કુફ્રમાં વધારો અને તેને ગુમરાહીપણુ ઠરાવ્યું.

હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ક્રિરાન કર્યો હતો : હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ ની તે હદીષ જે બાબે ઉમરતુત્તન્ઈમમાં વિગતે વર્ણન પામેલ છે એની દલીલ એ છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ક્રિરાન કર્યો હતો કેમ કે એમાં આ ઈર્શાદ વર્ણન થયેલ છે : **لو استقبلت من امری ما استدبرت ما اهديت و لو لا معی الهدی لاحللت** ''જે વાત બાદમાં મારી સામે આવી તો જો પહેલાં આવી હોત તો હું કુર્બાનીનાં જાનવર સાથે ન લાવતો અને એહરામ ખોલી નાખતો.'' આ ઈર્શાદથી એ જાહેર છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ મક્કા મોઅઝ્ઝમા પહોંચીને જે તવાફ તથા સઈ કરી હતી તે ઉમરાની કરી હતી, હજ્જની ન હતી, નહીં તો એહરામ ખોલવો કેવી રીતે દુરુસ્ત થાત. એનાથી લાઝિમ થયું કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ એનાથી પહેલાં ઉમરાની નિય્યત કરી લીધી હતી. અને સર્વ રિવાયતો એના પર સહમત છે કે ઝુલ હુલયફામાં હજ્જનો એહરામ જરૂર બાંધ્યો હતો. તેમજ એનાથી પણ જાહેર છે કે કોઈ રિવાયતમાં એ વર્ણન નથી કે મિના જતા પહેલાં એહરામ બાંધ્યો હોય. હઝરત સૈયદોના ઉમર ફારૂક رضی اللہ عنہ ની હદીષ જેમાં વર્ણન છે કે ફરિશ્તાએ વાદીએ અકીકમાં આવીને આ અર્ઝ કરી : **قل عمرة فی حجة** થી કતઈ તૌર પર સાબિત કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ઝુલ હુલયફામાં જ ઉમરા તથા હજ્જ બંનેનો એહરામ બાંધ્યો હતો., એ જ ક્રિરાન છે. અને સહાબાએ કિરામને ઉમરા કરીને ફરાગતનો જે હુકમ આપ્યો હતો એનાથી જાહેર છે કે આમ સહાબાએ કિરામે તમત્તુઅ કર્યો હતો, અને ફરાગતનો જે હુકમ સુધારણાના ઈરાદાથી હતો કે જાહિલિયતના જમાનાની જે માન્યતા હતી કે હજ્જના મહિનાઓમાં ઉમરા કરવા બદ્તરીન બુરાઈ છે, તેનું ખૂબ જ ઉઘાડી રીતે નિવારણ થઈ જાય.

صبيحة رابعة : આ મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં પહોંચવાની તારીખ છે. ઈબ્ને સઅદે પોતાની તબકાતમાં અને ઈમામ હાકિમે અકલીલમાં વર્ણન કર્યું છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ શનિવારના દિવસે જ્યારે ઝીલ હજ્જમાં પાંચ દિવસ રહી ગયા હતા ત્યારે મદીનાથી હજ્જના માટે નીકળ્યા. ઈમામ વાકેદીએ ફર્માવ્યું કે રવિવારની સવારે મક્કા પહોંચ્યા. એટલી વાત નિશ્ચિત છે કે એ વરસે પ્રથમ ઝીલ હજ્જ જુમેરાતે થઈ જેથી આપોઆપ રૂયત

حديث ૯૩૪ حَدَّثَنَا أَبُو جَمْرَةَ نَصْرُ بْنُ عِمْرَانَ الضُّبَعِيُّ قَالَ تَمَتَّعْتُ فَنَهَانِي

"અબૂ જમ્રા નસ્ર બિન ઈમરાન ઝુબ્ઈએ કહ્યું, મેં તમત્તુઅ કરી તો અમુક લોકોએ મના કર્યું. [હદીષ : ૯૩૪]

نَاسٌ فَسَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ فَأَمَرَنِي فَرَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ كَأَنَّ رَجُلًا يَقُولُ لِي حَجٌّ مَبْرُورٌ

હવે મેં ઈબ્ને અબ્બાસથી પૂછયું તો મને હુકમ આપ્યો. મેં ખ્વાબમાં જોયું કે જાણે એક શખ્સ કહી રહ્યો છે, હજ્જે

وَعُمْرَةٌ مُتَقَبَّلَةٌ فَأَخْبَرْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ فَقَالَ سُنَّةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

મબરૂર અને ઉમરા મકબૂલ ! મેં ઈબ્ને અબ્બાસને એ બતાવ્યું તો ફર્માવ્યું, નબી ﷺની સુન્નત. પછી કહ્યું,

ثُمَّ قَالَ لِي أَقِمْ عِنْدِي وَأَجْعَلُ لَكَ سَهْمًا مِنْ مَالِي قَالَ شُعْبَةُ فَقُلْتُ لِمَ قَالَ

મારે ત્યાં રોકાઈ જા હું મારા માલમાંથી એક હિસ્સો આપીશ. શુઅબાએ પૂછયું, આ નવાઝિશ કયા કારણે

لِلرُّؤْيَا الَّتِي رَأَيْتُ، عـه

હતી? તો બતાવ્યું, તે ખ્વાબના કારણે."

(બુખારી ૧/૨૧૩, ૨૨૮, મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૧/૨૪૧)

બુધવારે થઈ. હવે જો એ રૂયત (ચંદ્ર દર્શન) ત્રીસનું હતું તો શનિવારે ૨૬ ઝી કઅદા હતી અને જો રૂયત ૨૯ની હતી તો ૨૫ ઝી કઅદા હતી. **જરૂરી સુધારો** : નુઝહતુલ કારી, ભાગ : ૩, પેજ : ૪૬૫ (ગુજરાતી પેજ નં. ૪૪૮) પર આ સાલની ઝીલ હજ્જના રૂયતનો દિવસ દો શમ્બા (સોમવાર) છપાઈ ગયું છે, સહીહ ચાર શમ્બા (બુધવાર) છે.

સમજૂતી : ૯૩૪

બાબોમન તમત્તઅ બિલ્ઉમરતે ઈલલ્ હજ્જેમાં આ હદીષ આ પ્રમાણે છે : અબૂ હજમ્રાએ કહ્યું, મેં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી તમત્તુઅના બારામાં પૂછયું તો તેમણે મને એનો હુકમ આપ્યો અને હદીના બારામાં પૂછયું તો ફર્માવ્યું, એમાં ઊંટ છે અથવા ગાય છે અથવા બકરી છે અથવા ભાગીદારી છે (એટલે ઊંટ અને ગાયમાં સાત માણસો કુર્બાની કરી શકે છે) અબૂ જમ્રાએ કહ્યું, જાણે કેટલાક લોકોએ એને નાપસંદ કર્યું તો હું સૂઈ ગયો. અલ્ હદીષ

મુસ્નદે ઈમામ અહમદમાં છે કે હું બયતુલ્લાહની પાસે ગયો તો સૂઈ ગયો અને એક આવનારાએ કહ્યું, ઉમરા મકબૂલ અને હજ્જ મબરૂર છે. ત્યારબાદ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસની પાસે હાજર થયો તો જે કાંઈ જોયું હતું તે બતાવ્યું, તો હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસે અલ્લાહુ અકબર ! અલ્લાહુ અકબર ! અબુલ કાસિમ ﷺની સુન્નત.

આ બનાવ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈર رضی اللہ عنہ ના દૌરનો છે, જેમ કે ઈમામ મુસ્લિમે તેમનાથી અને હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી છે. ઈબ્ને અબી હાતિમે વર્ણન કર્યું છે કે હઝરત ઝુબૈર رضی اللہ عنہ તમત્તુઅ જાઈઝ જાણતા ન હતા, કેવળ મુહસરના માટે જાઈઝ જાણતા હતા. અને તાબઈનમાં અલ્કમા તથા ઈબ્રાહીમ નખઈનો પણ એ જ મઝહબ છે. જમહૂર ઉમ્મતનો મઝહબ એ છે કે મુહસર તથા ગૈર મુહસર સૌના માટે જાઈઝ છે, અને આપણો મઝહબ એ છે કે ઈફરાદ કરતાં તમત્તુઅ અફઝલ છે.

حدیث ૯૩૫

حَدَّثَنَا اَبُوْ شِهَابٍ قَالَ قَدِمْتُ مُتَمَتِّعًا مَكَّةَ بِعُمْرَةٍ

''અબૂ શિહાબે કહ્યું, હું તમત્તુઅનો એહરામ બાંધીને મક્કા આવ્યો અને અમે તરવિયહ્ [હદીષ : ૯૩૫]

فَدَخَلْنَا قَبْلَ التَّرْوِيَةِ بِثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فَقَالَ لِيْ اُنَاسٌ مِّنْ اَهْلِ مَكَّةَ تَصِيْرُ الْاٰنَ

(આઠમી ઝીલ હજ્જ)થી ત્રણ દિવસ પહેલાં મક્કા પહોંચી ગયા તો મક્કાના કેટલાક લોકોએ કહ્યું, હવે તમારો

حَجَّتُكَ مَكِّيَّةً فَدَخَلْتُ عَلٰى عَطَاءٍ اَسْتَفْتِيْهِ فَقَالَ حَدَّثَنِيْ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ

હજ્જ મક્કી થશે. હવે હું ઈમામ અતાની ખિદમતમાં હાજર થયો જેથી એમને ફત્વો પૂછું. તો તેમણે કહ્યું, મને

اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّهٗ حَجَّ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ سَاقَ الْبُدْنَ مَعَهٗ

હઝરત જાબિર બિન અબ્દુલ્લાહ رضی اللہ عنہما એ હદીષ બયાન કરી કે તેમણે નબી ﷺ ની સાથે એ દિવસે હજ્જ

وَقَدْ اَهَلُّوْا بِالْحَجِّ مُفْرَدًا فَقَالَ لَهُمْ اَحِلُّوْا مِنْ اِحْرَامِكُمْ بِطَوَافِ الْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا

કરી જ્યારે કુર્બાનીનાં જાનવર હાંકીને લાવ્યા હતા અને લોકોએ એકલા (મુફરિદ) હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો

وَالْمَرْوَةِ وَقَصِّرُوْا ثُمَّ اَقِيْمُوْا حَلَالًا حَتّٰى اِذَا كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ فَاَهِلُّوْا بِالْحَجِّ وَاجْعَلُوْا

હતો. તેમને નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, બયતુલ્લાહ અને સફા તથા મરવાનો તવાફ કરીને એહરામથી બહાર

الَّتِيْ قَدِمْتُمْ بِهَا مُتْعَةً فَقَالُوْا كَيْفَ نَجْعَلُهَا مُتْعَةً وَقَدْ سَمَّيْنَا الْحَجَّ فَقَالَ افْعَلُوْا مَا

આવી જાવ અને વાળ કતરાવી લો. ત્યાર બાદ એહરામ વિના રોકાયેલા રહો. જ્યારે યૌમે તરવીહા આવી

اٰمُرُكُمْ فَلَوْلَا اَنِّيْ سُقْتُ الْهَدْيَ لَفَعَلْتُ مِثْلَ الَّذِيْ اٰمُرُكُمْ وَلٰكِنْ لَا يَحِلُّ مِنِّيْ حَرَامٌ

જાય તો તમે લોકો હજ્જનો એહરામ બાંધો અને જે પહેલાં કરી ચૂક્યા છો એને તમત્તુઅ બનાવી લો. એના

સમજૂતી : ૯૩૫

''આ હઝરત જાબિર બિન અબ્દુલ્લાહ رضی اللہ عنہ ની એ લાંબી હદીષના અમુક અંશો છે. જેમને ઈમામ મુસ્લિમે પોતાની સહીહમાં ખૂબ જ વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરી છે. જે પેજ નં. ૩૯૪ થી પેજ : ૪૦૦ પર ફેલાયેલી છે. આ હદીષ પૂરી તફસીલની સાથે ઈમામ મુસ્લિમના ઈફરાદમાંથી છે, એટલે કે એને કેવળ ઈમામ મુસ્લિમે રિવાયત કરી છે. ઈમામ બુખારીએ આ હદીષના મહત્વના વિષયોને ટુકડા ટુકડા કરીને વર્ણન કરેલ છે. આ હદીષમાં ખાસ વાત એ છે કે મુતમત્તિઅને ઉમરાથી ફારિગ થયા બાદ વાળ કતરાવવાનો હુકમ આપ્યો. એમાં બે ફાયદા છે, એક તો એ કે તે વાળ જેણે માણસના માથાની રક્ષા કરી, તેને આરામ પહોંચાડયો, હજ્જથી મેહરૂમ ન રહે. બીજુ એ કે એહરામમાં એ વાળોને કારણે તાપની તીવ્રતાથી કાંઈક બચાવ રહેશે.

حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهٗ فَفَعَلُوْا. قَالَ اَبُوْ عَبْدِ اللّٰهِ اَبُوْ شِهَابٍ لَيْسَ

પર લોકોએ અર્ઝ કરી તેને કઈ રીતે તમત્તુઅ બનાવી લઈએ અને અમે હજ્જનું નામ લીધું છે, તો ઈર્શાદ

لَهٗ مُسْنَدٌ اِلَّا هٰذَا. ع

ફર્માવ્યો, જે હું હુકમ આપુ છું કરો. જો મેં કુર્બાનીનું જાનવર ન હાંક્યું હોત તો એ જ કરત જેનો તમને હુકમ આપુ છું. પરંતુ એહરામની મના બાબતો મારા માટે હલાલ નથી જ્યાં સુધી કુર્બાનીનાં જાનવર એના ઠેકાણે ન પહોંચી જાય. હવે લોકોએ એવું જ કર્યું. અબૂ અબ્દુલ્લાહ (ઈમામ બુખારી)એ ફર્માવ્યું, આ હદીષના ઉપરાંત અબૂ શિહાબની અન્ય કોઈ મુસ્નદ નથી."

حديث ૯૩૬

عَنْ سَعِيْدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ قَالَ اِخْتَلَفَ عَلِيٌّ وَّعُثْمَانُ وَهُمَا بِعُسْفَانَ

"સઈદ બિન મુસય્યબે કહ્યું, હઝરત અલી તથા હઝરત ઉષ્માન رضی اللہ عنہما [હદીષ : ૯૩૬]

فِى الْمُتْعَةِ فَقَالَ عَلِيٌّ مَا تُرِيْدُ اِلٰى اَنْ تَنْهٰى عَنْ اَمْرٍ فَعَلَهٗ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

ઉસ્ફાનમાં હતા. એ બંનેવે તમત્તુઅના બારામાં ઈખ્તેલાફ કર્યો. હઝરત અલીએ તેમને કહ્યું, શું ઈરાદો છે ?

وَسَلَّمَ فَقَالَ عُثْمَانُ دَعْنِىْ عَنْكَ قَالَ فَلَمَّا رَاٰى ذٰلِكَ عَلِيٌّ اَهَلَّ بِهِمَا جَمِيْعًا. ع

ક્યાં સુધી આ કામથી મના કરશો જેને રસૂલુલ્લાહ ﷺએ કર્યું છે ? તો હઝરત ઉષ્માને કહ્યું, મને છોડી આપો ! જ્યારે હઝરત અલીએ આ જોયું તો હજ્જ તથા ઉમરા બંનેવની તલબિયા કહી."

(બુખારી ૧/૨૧૩ મનાસિક)

સમજૂતી : ૯૩૬

ઉસ્ફાન એ મક્કા મોઅઝ્ઝમાની પાસે છત્રીસ માઈલના અંતરે એક જગાનું નામ છે. આ હદીષમાં મુતઅહથી મુરાદ ક્રિરાન છે જેના પર હઝરત અલી كرم الله تعالى وجهه الكريم નો અમલ દલીલ છે કે તેમણે હજ્જ તથા ઉમરા બંનેની સાથે તલબિયા કહી. ફિક્હી તમત્તુઅમાં પ્રથમ કેવળ ઉમરાનો એહરામ બાંધવામાં આવે છે અને કેવળ એના માટે લબ્બૈક કહેવામાં આવે છે, હજ્જ તથા ઉમરા બંનેવનો નહીં. એ યુગમાં શાબ્દિક અર્થનો લેહાઝ કરતાં ક્રિરાન પર તમત્તુઅનો ઈત્લાક કરી દેતા હતા. તમત્તુઅનો અર્થ ફાયદો હાંસલ કરવું છે કેમ કે એક જ સફરમાં સાથે સાથે બંનેવ અદા કરીને બે સફરની તકલીફો ઉઠાવવાથી બચી જતા એટલા માટે ક્રિરાનને પણ તમત્તુઅ કહી દેતા હતા. આ હદીષ પણ આપણી દલીલ છે કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ ક્રિરાન કર્યો હતો.

હજ્જની હદીષોમાં વર્ગીકરણ : હજ્જતુલ વિદાઅની હદીષો આ સહાબાએ કિરામથી રિવાયત પામી છે. હઝરત અબૂબક્ર, હઝરત ઉમર, હઝરત અલી, હઝરત સઈદ બિન વક્કાસ, હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર, હઝરત જાબિર બિન અબ્દુલ્લાહ, ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા, ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત હફ્સા, હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ, હઝરત ઈમરાન ઈબ્ને હુસૈન, હઝરત અબૂ મૂસા અશઅરી, હઝરત અસ્મા બિન્તે સિદ્દીક્, હઝરત અબૂ તલ્હા. (رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ) હઝરત બરાઅ બિન આઝિબ, હઝરત બિલાલ બિન હારિષ, હઝરત

અબૂઝર, હઝરત મુત્તલિબ બિન અબી વદાઆ, ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઉમ્મે સલમા, હઝરત ઝિયાઅ બિન્તે અબ્દુલ મુત્તલિબ, હઝરત અબૂ હુરૈરહ, હઝરત ઓસામા, હઝરત અબૂ ઐયૂબ અન્સારી, હઝરત સહલ બિન સઅદ સાઅદી, હઝરત અબુલ ફઝૂલ, આમિર બિન વાષિલા, હઝરત ઝયદ બિન ખાલિદ ઝહબી, હઝરત સાઈબ બિન ખલ્લાદ, હઝરત યઅલા બિન ઉમૈયા, હઝરત સુરાકા બિન જઅષમ, હઝરત ઉમ્મે વલદ, શયબા એક સહાબિયા. (رِضْوَانُ اللهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِيْنَ)

પણ એમનામાં દસ સહાબાએ કિરામે આ વિગત કે આ ઈફરાદ હતો અથવા તમત્તુઅ અથવા કિરાન વર્ણન કર્યું. અને આ રિવાયતો જાહેરી રીતે જોતાં વિરોધાભાસી છે. કોઈમાં ઈફરાદ છે, કોઈમાં તમત્તુઅ, કોઈમાં કિરાન. આ સર્વ પર સંતોષકારક ચર્ચા ઈમામ ઈબ્ને હુમામે ફત્હુલ કદીરમાં કરી છે. અને ઈન્કાર ન કરી શકાય એવી દલીલ વડે સાબિત કર્યું છે કે હુઝૂર ﷺએ કિરાન કર્યો હતો.

હુઝૂરે અકદસ ﷺએ કેમ કે હજ્જ તથા ઉમરા બંનેનો એહરામ બાંધ્યો હતો એટલા માટે શરૂમાં લબ્બૈક બિલ હજ્જ વલ ઉમરા ફર્માવ્યું. ઈબ્ને માજહ (મનાસિક–૨૧૫)માં છે કે હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, ઝુલ હલયફાના ઝાડ પાસે હુઝૂરે અકદસ ﷺની ઊંટણીના બેસવાના નિશાનની નજીક હતો જ્યારે તે હુઝૂરને લઈને ઉભી થઈ ગઈ તો હુઝૂરે લબ્બૈક બિ હજ્જતિન વ ઉમ્રતિન કહ્યું, પણ ક્યારેક કેવળ લબ્બૈક બિ ઉમરતિન કહ્યું તો ક્યારેક કેવળ લબ્બૈક બિ હજ્જતિન કહ્યું, જેમ કે કારિનને ઈજાઝત છે. હજારો હજારનો મજમો હતો.

મુસ્લિમ (૧/૩૯૫ હજ્જ)માં છે કે હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ કહે છે કે આગળ પાછળ, જમણે ડાબે, જ્યાં પણ નજર કરતો હતો, નજરના છેડા સુધી સવાર તથા પગપાળા લોકો જ જોવા મળતા હતા. માણસોના આ મોજા મારતા સમુદ્રમાં જેણે જે સાંભળ્યું રિવાયત કરી આપ્યું. તેમ છતાં જેણે ઈફરાદ અથવા તમત્તુઅની રિવાયત કરી છે તે પણ છેવટે વળીને કિરાન તરફ જ પલ્ટી આવે છે. એટલા માટે કે એ કતઈ છે એનાથી કોઈને ઈન્કારની ગુંજાઈશ નથી કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ હજ્જતુલ વિદાઅમાં ઉમરો પણ કર્યો અને હજ્જ પણ કરી. અને સર્વ રિવાયતો એના પર એકમત છે કે એહરામ કેવળ એકવાર ઝુલ હુલયફામાં બાંધ્યો હતો અને હજ્જથી ફારિગ થતા પહેલાં એહરામ નથી ખોલ્યો. હઝરત અનસ અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ચાર ઉમરા કર્યા. એક હુદૈબિયાના વરસે, બીજો ઉમરતુલ કઝા, ત્રીજો જિઅરાનાથી, ચોથો હજ્જની સાથે. (બુખારી ૧/૨૩૯, મુસ્લિમ ૧/૪૦૯) તેમજ હઝરત સુરાકા رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, બેશક ! ઉમરો હજ્જમાં કયામત સુધીના માટે દાખલ થઈ ગયો. (બુખારી ૧/૨૨૦ મનાસિક) આ ઈર્શાદ પછી કોની સમજમાં વાત આવી શકે છે કે પછી હુઝૂરે ખૂદ ઉમરો નહીં કર્યો હોય ખાસ એ સ્થિતિમાં કે જમાનાએ જાહિલિયતની એ માન્યતાને ખત્મ કરવાની હતી કે શહરે હજ્જમાં ઉમરો બદ્તરીન બુરાઈ છે. મુસ્લિમમાં હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો. જ્યારે બયદાઅ પર ચઢયા તો ફર્માવ્યું, મેં હજ્જને ઉમરાની સાથે વાજિબ કરી આપી. *(મુસ્લિમ, ૧/૪૦૪ મનાસિક)*

આ પરથી તે રિવાયતોની સ્પષ્ટતા થઈ જાય છે જેમાં એવું છે કે કેવળ હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો હતો. હઝરત અનસનો હાલ એ હતો કે એકવાર તેમને બુકૈરે કહ્યું, ઈબ્ને ઉમર કહે છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ કેવળ હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો હતો. તો હઝરત અનસે ફર્માવ્યું, મને તમે લોકો બાળક જાણો છો ! મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺથી સાંભળ્યું, لبيك بعمرة و حجة લબ્બૈક બિ ઉમરતિન વલ હજ્જતિન. *(ઉપર મુજબ, પેજ : ૪૦૫)*

કારિન પર બે તવાફ છે : અહનાફને ત્યાં કારિન પર બે તવાફ છે અને બે સઈ, એક ઉમરાની અને એક હજ્જની. આમ હદીષોમાં એની તફસીલ નથી, સહાબાએ કિરામે કમે કમે બનાવોને પોતાની રિવાયતોમાં વર્ણવ્યા છે. એના અનુસંધાનમાં સૌથી વિગતવાર અને લાંબી હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ ની તે હદીષ છે જેને ઈમામ

મુસ્લિમે (૧/૩૯૫ હજ્જ) પોતાની સહીહમાં બાબે હજ્જતુન્નબી ﷺમાં વર્ણન કરી છે, પણ એમાં પણ ઘણી બધી વિગત રહી ગઈ છે એના કારણે આ મતભેદ પેદા થઈ ગયો કે ક़ારિન પર બે તવાફ અને સઈ છે અથવા એક જ પૂરતો છે. ઈસ્લામનો પ્રથમ હજ્જ એક લાખ ચોવીસ હજાર પરવાનાઓની આમ ભીડ, નવો વલવલો, નવો જોશ, જઝબાતનુ તોફાન અને સૌની અક़ીદતનું કેન્દ્ર એક ઝાતે કુદસી સિફાત, કોને એમના આમ દરબારમાં ફયઝયાબ થવાની આરઝૂ નહીં હોય ?! કોણ એવો હશે જે એના માટે કોશિશમાં નહીં હોય ! આલમે તસવ્વુરમાં જુઓ તો માલૂમ પડે છે કે એકબીજા પર પડી ગબડી રહ્યા છે. આવા સંજોગોમાં એની ક્યાં ગુંજાઈશ કે હુઝૂરે અક़દસ ﷺના સર્વ કથનો તથા કામો પર કોઈ સાહબ નજર રાખે અને મેહફૂઝ કરી લે, જેથી જેણે જે જોયું તે વર્ણવ્યું. એટલા માટે આ સંબંધે જે સહાબીએ જે વધારે વાત કહી તે સ્વીકાર્ય છે. નિસાઈ (૨/૪૧ હજ્જ)માં છે કે હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, ان الناس غشوه "લોકોએ હુઝૂરને ઘેરી લીધા હતા."

જેવી રીતે આમ રિવાયતોમાં એ છે કે કેવળ એક તવાફ કર્યો, તેવી જ રીતે બીજી હદીષોમાં ઉમરા અને હજ્જ બંનેના માટે બે તવાફ અને સઈ વર્ણન થયેલ છે.

ઈમામ નિસાઈ (આ સર્વ હદીષો ફત્હુલ ક़િદીર બાબુલ કુર્આનથી લીધી છે) એ પોતાની સુનને કુબ્રામાં ઈબ્રાહીમ બિન મુહમ્મદ બિન હફિયાથી રિવાયત કરી કે મેં મારા બાપ મુહમ્મદ બિન હફિયાની સાથે હજ્જ કર્યો તો તેમણે હજ્જ તથા ઉમરા ભેગા કર્યા, અને બંનેના માટે બે તવાફ અને બે સઈ કરી અને મને હદીષ બયાન કરી. હઝરત અલી كرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم એ એવું જ કર્યું અને હદીષ વર્ણવી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ આવુ જ કર્યું હતું. આ હદીષના એક રાવી હમ્માદ બિન અબ્દુર્રહમાન અન્સારીને અઝદીએ જો કે ઝઈફ કહ્યા છે પણ ઈબ્ને હબ્બાને તેને ષિક़ાતમાં વર્ણન કરેલ છે. એટલા માટે આ હદીષ હસન જરૂર થઈ.

ઈમામ મુહમ્મદે કિતાબુલ આષારમાં સૈયદોના ઈમામે આ'ઝમના તરીક़ાથી સૈયદોના અલી મુર્તઝા كرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم થી રિવાયત કરી કે તેમણે ફર્માવ્યું, જ્યારે હજ્જ તથા ઉમરાના સાથે સાથે અહરામ બાંધો તો એ બંનેવના માટે બે તવાફ અને સફા તથા મરવા દરમ્યાન બે સઈ કરો.

હદીષના રાવી મન્સૂરે કહ્યું, મેં મુજાહિદથી મુલાકાત કરી, તે ક़ારિનના માટે એક જ તવાફનો ફત્વો આપતા હતા. મેં તેમને આ હદીષ વર્ણવી તો ફર્માવ્યું, જો મેં આ સાંભળ્યું હોત તો બે જ તવાફનો ફત્વો આપત. હવે પછી બે જ તવાફનો ફત્વો આપીશ.

તેમજ હઝરત ઈમરાન બિન હુસૈન رضی اللہ عنہ થી દારકુત્નીએ રિવાયત કરી કે નબી ﷺએ બે તવાફ કર્યા અને બે સઈ કરી. તેમજ ઈમામે મઝહબ ઈમામે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ એ હમ્માદ બિન અબૂ સુલૈમાન અન ઈબ્રાહીમ અન સબી બિન મઅબદથી રિવાયત ફર્માવી, સબી બિન મઅબદે કહ્યું, હું ટાપુએથી ક़िરાન કરીને ચાલ્યો. સલમાન બિન રબીઆ અને ઝયદ બિન સૌહાનની નજીકથી પસાર થયો. તેઓ અઝીબમાં પડાવ નાખેલ હતા. તેમણે સાંભળ્યું કે હું "લબ્બૈક બિહજ્જતિન વલ ઉમ્રતિન" કહું છું. તો એકે કહ્યું, આ પોતાના ઊંટ કરતાં પણ વધુ બેરાહરવ (ખોટા માર્ગે ચાલનાર) છે ! બીજાએ કહ્યું, ફલાણા ફલાણાથી પણ વધુ ! હું પસાર થઈ ગયો અને જ્યારે હજ્જ અદા કરી ચૂક્યો તો અમીરુલ મો'મિનીન હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ થી મુલાકાત થઈ તો મેં આખો કિસ્સો સંભળાવ્યો. તેમણે પૂછયું, પછી તેં શું કર્યું ? મેં અર્ઝ કરી, મેં મારા ઉમરાના માટે એક તવાફ અને એક સઈ કરી. પછી પાછા વળીને મેં મારા હજ્જના માટે એવું જ કર્યું, અને એહરામની હાલતમાં રહ્યો., અને હાજીઓ જે કાંઈ કરે છે મેં પણ કર્યું, ત્યાં સુધી કે હજ્જનો આખરી રુકન પણ અદા કર્યો. આ સાંભળીને હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, તેં પોતાના નબી ﷺની સુન્નતની હિદાયત પામી.

તદ્ઉપરાંત ઈમામ અબૂબક્ર ઈબ્ને અબી શયબાએ પોતાની મુસન્નફમાં ઝિયાદ બિન માલિકથી રિવાયત કરી કે હઝરત અલી અને ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہما એ ક़ારિનના બારામાં ફર્માવ્યું, બે તવાફ અને બે સઈ કરશે. આ જો કે

حديث ૯૩૭ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ تَمَتَّعْنَا عَلٰى عَهْدِ رَسُوْلِ

[હદીષ : ૯૩૭] ''હઝરત ઈમરાન બિન હુસૈન رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, અમે રસૂલુલ્લાહ ﷺ ના

اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَزَلَ الْقُرْاٰنُ قَالَ رَجُلٌ بِرَأْيِهٖ مَا شَاءَ ـه

જમાનામાં તમત્તુઅ કરી અને કુર્આન નાઝિલ થયું (પરંતુ હવે) એક શખ્સે

પોતાની રાયથી જે ચાહ્યું કહી આપ્યું.'' *(બુખારી ૧/૨૧૩ મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ)*

حديث ૯૩૮ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّهٗ سُئِلَ عَنْ مُتْعَةِ الْحَجِّ

[હદીષ : ૯૩૮] *''હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી હજ્જના તમત્તુઅના બારામાં પૂછવામાં આવ્યું*

فَقَالَ اَهَلَّ الْمُهَاجِرُوْنَ وَالْاَنْصَارُ وَاَزْوَاجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيْ حَجَّةٍ

તો ફર્માવ્યું, મુહાજિરો તથા અન્સાર અને અઝવાજુન્નબી ﷺ એ હજ્જતુલ વિદાઅમાં એહરામ બાંધ્યો અને

આ હઝરાતનો ઈર્શાદ છે પણ એનો સંબંધ ઈબાદતથી છે જે શારેઅ ﷺ થી સાંભળ્યા વિના અક્કલથી નથી માનવામાં નથી આવી શક્તો. એટલા માટે કે એ મરફૂઅના હુકમમાં છે. હવે જ્યારે એક નહીં ત્રણ ત્રણ સહાબાએ કિરામથી મરવી છે કે હુઝૂરે અકૃદસ ﷺ એ બે તવાફ અને બે સઈ કરી, તે પણ હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ અને હઝરત અલી મુર્તઝા અસદુલ્લાહ رضی اللہ عنہما જેમાં ખાસુલ ખાસથી, જેથી એને એ હદીષો પર અગ્રતા આપવામાં આવશે જેમાં એવું વર્ણન થયેલ છે કે હુઝૂરે અકૃદસ ﷺ એ કેવળ એક તવાફ કર્યો હતો. કેમ કે એની શક્યતા છે કે આ અતિ ભીડભાડમાં તેમને માલૂમ ન થઈ શક્યું હોય. અને આ હઝરાતના ઈલ્મમાં આ વાત આવી એટલા માટે રિવાયત કરી.

સમજૂતી : ૯૩૭

تمتعنا : એમાં બંનેવ સંભાવનાઓ છે કે તમત્તુઅથી મુરાદ ફિકૃહનો મુસ્તલહ્ (ફિકૃહમાં જેને કહેવામાં આવે છે તે) હોય. અને એ પણ સંભાવના છે કે એનાથી મુરાદ કિરાન હોય. બીજા પર કરીનો એ રીતે છે કે મુસ્લિમમાં એમનાથી જ આ જ હદીષની રિવાયતો અબ્દુલ્લાહ બિન મઆઝ તથા મુહમ્મદ બિન મુષન્ના અને ઈસ્હાકૃ બિન ઈબ્રાહીમ આવી છે. એમાંથી આ છે : **ان رسول الله ﷺ جمع بين حج و عمرة** ''રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ હજ્જ તથા ઉમરાને ભેગો કર્યો.''

આ પોતાના જાહેર ભાવાર્થના એતબારથી કિરાન પર દલીલ કરે છે. એના આધારે આ રજુલથી મુરાદ હઝરત ઉષ્માનગની رضی اللہ عنہ હશે. અને પ્રથમ તકૃદીર પર રજુલથી મુરાદ હઝરત ઉમર ફારૂકૃ رضی اللہ عنہ હશે. તે પણ એ તકૃદીર પર કે તેમની મનાઈની સ્પષ્ટતા તે હોય જે અમે હઝરત અબૂ મૂસા અશઅરી رضی اللہ عنہ ની હદીષના હેઠળ વર્ણવી છે.

સમજૂતી : ૯૩૮

من قلد الهدى એ જાનવરને કહે છે જે હરમમાં કુર્બાની કરવાના માટે જાય. આ નીચે દર્શાવેલ ખાસ જાનવરો છે, ઊંટ જે પાંચ વરસથી ઓછાનું ન હોય. ગાય, ભેંસ જે વરસથી કમ ન હોય. ઘેટું, બકરૂ, દુંબો જે વરસભરથી કમ ન હોય. અલ્બત્ત ઘેટા તથા તે બચ્ચુ જે છ મહિનાનું હોય પણ સાલભરવાળાંઓમાં ભળી જાય તો હદી થઈ શકે છે. મસ્નૂન એ છે કે હદીના ગળામાં પરોવીને હાર નાખી દેવામાં આવે જેથી એ ઓળખ રહે કે

الْوَدَاعِ وَاَهْلَلْنَا فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِجْعَلُوْا

અમે પણ બાંધ્યો. જ્યારે મક્કા આવ્યા તો રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, તમારા હજ્જના આ એહરામને

اِهْلَالَكُمْ بِالْحَجِّ عُمْرَةً اِلَّا مَنْ قَلَّدَ الْهَدْيَ فَطُفْنَا بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَاَتَيْنَا

ઉમરો કરી આપો, પણ તે જેણે કુર્બાનીના જાનવરના ગળામાં પટ્ટો નાખ્યો હોય. અમે બયતુલ્લાહ અને સફા

النِّسَاءَ وَلَبِسْنَا الثِّيَابَ وَقَالَ مَنْ قَلَّدَ الْهَدْيَ فَاِنَّهُ لَا يَحِلُّ لَهُ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ

તથા મરવાનો તવાફ કર્યો. અને સ્ત્રીઓની પાસે આવ્યા અને કપડાં પહેર્યા. જેમણે હદીના (કુર્બાનીના

ثُمَّ اَمَرَنَا عَشِيَّةَ التَّرْوِيَةِ اَنْ نُهِلَّ بِالْحَجِّ فَاِذَا فَرَغْنَا مِنَ الْمَنَاسِكِ جِئْنَا فَطُفْنَا بِالْبَيْتِ

જાનવરના) ગળામાં પટ્ટો નાખ્યો હોય તે એહરામથી બહાર ન થાય, ત્યાં સુધી કે હદી તેના સ્થાને ન પહોંચી

وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَقَدْ تَمَّ حَجُّنَا وَعَلَيْنَا الْهَدْيُ كَمَا قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ

જાય. ત્યાર બાદ તરવિયહ્ (૮ ઝીલ હજ્જ)ના રોજ બપોર બાદ અમને હુકમ આપ્યો કે હજ્જનો એહરામ

الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلٰى اَمْصَارِكُمْ

બાંધીએ. જ્યારે અમે મનાસિકથી ફારિગ થયા તો મક્કા આવ્યા અને બયતુલ્લાહનો અને સફા તથા મરવાનો

الشَّاةُ تَجْزِيْ فَجَمَعُوْا نُسُكَيْنِ فِيْ عَامٍ بَيْنَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ فَاِنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ لَهُ فِيْ كِتَابِهِ وَسُنَّةِ

તવાફ કર્યો. હવે અમારો હજ્જ પૂરો થઈ ગયો અને અમારા પર કુર્બાની કરવાની છે. જેવું કે અલ્લાહ ﷻએ

આ જાનવર હદી છે, એ પણ સુન્નત છે કે એ જાનવરના ખાંધમાં જમણે કે ડાબે એટલુ હલકુ કાણુ કરી આપે જે ગોશ્ત સુધી ન પહોંચે.

જો એહરામની નિય્યતની સાથે જાનવર સાથે લીધુ તો હદી થઈ ગયું અને જો તેના ગળામાં હાર નાખી દીધો તો ભલે એહરામની નિય્યત ન હોય હદી થઈ ગયું. ان نهل بالحج તમત્તુઅ કરનાર નવમી ઝીલ હજ્જ સુધી હજ્જનો એહરામ બાંધી શકે છે. અફઝલ એ છે કે જેટલા પહેલાં થઈ શકે બાંધે, ભલે આઠમી ઝીલ હજ્જથી પહેલાં હોય, જો મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં છે તો હરમમાં એહરામ બાંધે, બેહતર એ છે કે મસ્જિદે હરામમાં એનાથી પણ અફઝલ એ છે કે હતીમમાં, અલ્બત્ત સુન્નત છે કે આઠમીએ સૂર્ય નીકળ્યા બાદ મિનાના માટે ચાલે જેથી અરફાતની હાજરીથી પહેલાં મિનામાં પાચ સમયની નમાઝો મયસ્સર આવી જાય. જો સૂર્ય નીકળવાથી પહેલાં જ બલ્કે રાત્રે જ ચાલ્યો ગયો તો પણ જાઈઝ છે. અને હવે મોટરોની સફરના કારણે મોટા ભાગે રાતમાં જવાનું થાય છે.

عليه الهدى : તમત્તુઅ અને ક્રિરાન કરવાવાળા પર શુકાનામાં કુર્બાની વાજિબ છે ભલે એક બકરી કે ગાય, ઊંટનો સાતમો હિસ્સો. અને જો કુર્બાનીની શક્તિ ન હોય તો દસ રોઝા વાજિબ છે, ત્રણ ઐયામે હજ્જ (હજ્જના દિવસો)માં એટલે કે એહરામ બાંધ્યા બાદ પ્રથમ શવ્વાલથી નવમી સુધી, અને સાત બાદમાં. અહનાફને ત્યાં અફઝલ એ છે કે નવમીથી પહેલાં પૂરા કરી લે, સતત રાખવા જરૂરી નથી, ગાળો પાડીને પણ રાખી શકે છે. સાત

نَبِيُّهُ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاَبَاحَهُ لِلنَّاسِ غَيْرَ اَهْلِ مَكَّةَ قَالَ تَعَالٰى وَذٰلِكَ

ફર્માવ્યું છે. (જે હજ્જને ઉમરાથી મિલાવવાનો ફાયદો હાંસલ કરે) તો એના પર કુર્બાનીનું જાનવર છે, જે

لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِيَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاَشْهُرُ الْحَجِّ الَّذِيْ ذَكَرَ اللّٰهُ تَعَالٰى فِيْ كِتَابِهِ

મયસ્સર થાય. અને જે ન પામે તે હજ્જના દિવસોમાં ત્રણ રોઝા રાખે, અને સાત જ્યારે પોતાના શહેર

شَوَّالٌ وَذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ فَمَنْ تَمَتَّعَ فِيْ هٰذِهِ الْاَشْهُرِ فَعَلَيْهِ دَمٌ اَوْ صَوْمٌ وَ

પહોંચે. બકરી પણ પૂરતી છે. સહાબાએ બે કુર્બાની હજ્જ તથા ઉમરાને એક સાલમાં ભેગા કર્યા. અલ્લાહ

الرَّفَثُ الْجِمَاعُ وَالْفُسُوْقُ الْمَعَاصِيْ وَالْجِدَالُ الْمِرَاءُ ـــه

તઆલાએ પોતાની કિતાબમાં એને ઉતાર્યું અને તેના નબી ﷺ એ એને મસ્નૂન કર્યું. અને મક્કાવાસીઓ

સિવાય અન્ય લોકોના માટે જાઈઝ ઠરાવ્યું, જેવું કે અલ્લાહ તબારક વ તઆલાએ ફર્માવ્યું, આ તેના માટે છે જે મસ્જિદે હરામ એટલે મક્કાનો રહેનારો ન હોય, અને હજ્જના મહિના જેમ કે અલ્લાહ ﷻ એ વર્ણન કર્યું, શવ્વાલ તથા ઝી ક़અદા તથા ઝીલ હજ્જ છે. તે મહિનાઓમાં જે તમત્તુઅ કરે તેના પર દમ કે રોઝા છે. રફષનો અર્થ સંભોગ અને ફુસૂક़નો અર્થ ગુનાહ અને જેદાલનો અર્થ ઝઘડો કરવું છે." (બુખારી ૧/૨૧૩, ૨૧૪ મનાસિક)

حديث ૧૩૯

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

"હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ મક્કામાં કદાઅ્ [હદીષ : ૯૩૯]

وَسَلَّمَ دَخَلَ مَكَّةَ مِنْ كَدَاءٍ مِنَ الثَّنِيَّةِ الْعُلْيَا الَّتِيْ بِالْبَطْحَاءِ وَخَرَجَ مِنَ الثَّنِيَّةِ السُّفْلٰى ـــه

ઉપલી ઘાટીથી પ્રવેશ્યા જે બત્હામાં છે અને નીચલી ઘાટીથી પરત થયા."

(બુખારી ૧/૨૧૪ મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઊદ, નિસાઈ–મનાસિક)

ઐયામે તશરીક પછી હજ્જથી ફારિગ થઈને ચાહે મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં જ રાખે, ચાહે રસ્તામાં, ચાહે ઘરે આવીને. અને બેહતર એ છે કે ઘરે આવીને રાખે. અને જો નવમી સુધી ત્રણ રોઝા પૂરા નથી કર્યા તો હવે કુર્બાની જ વાજિબ છે. અને જો નાદારી અથવા જાનવર ન મળવાના કારણે કુર્બાની ન કરી તો હવે બે દમ વાજિબ થઈ ગયા, એક તમત્તુઅનો બીજો સમય પર કુર્બાની ન કરવાના જુર્માનાનો.

سنه نبيه : એનાથી સાબિત થયું કે સહાબાએ કિરામનો એતેક़ાદ એ હતો કે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺ શારેઅ છે તે જે ચીજ ચાહે મશ્રૂઅ (જાઈઝ) ફર્માવી આપે. જે ચીજ ચાહે જેના માટે ચાહે જાઈઝ ફર્માવી દે અથવા હરામ ફર્માવી આપે. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما **سن** તથા **اباح** અસ્નાદ હુઝૂર ﷺની તરફ કરી રહ્યા છે.

غير اهل مكة : અહીં અહલે મક્કાથી મુરાદ મીક़ાતમાં રહેનારાઓ છે. તેમના માટે કેવળ ઈફ્રાદ છે, ક़िરાન તથા તમત્તુઅ નથી, એ કેવળ મીક़ાતથી બહારવાળાઓ માટે છે.

સમજૂતી : ૯૩૯–૯૪૦–૯૪૧–૯૪૨ કદાઅ્ મક્કા મોઅઝ્ઝમાના પૂર્વમાં એક ઘાટી છે જેને ઉતર્યા બાદ જન્નતુલ મઅલા ક़બ્રસ્તાન પડે છે અને કુદા મક્કા મોઅઝ્ઝમાના નીચલા હિસ્સામાં બાબે શબકિય્યહ્ની પાસે

حديث ૯૪૦ عَنْ عَائِشَةَ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا جَاءَ اِلٰى مَكَّةَ دَخَلَهَا

[હદીષ : ૯૪૦] "ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી રિવાયત છે કે નબી ﷺ જ્યારે

مِنْ اَعْلَاهَا وَ خَرَجَ مِنْ اَسْفَلِهَا ـ ع ـ

મક્કા આવ્યા તો તેના ઉપલા હિસ્સાથી દાખલ થયા અને નીચલા હિસ્સાથી બહાર થયા."

(બુખારી ૧/૨૧૪ મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ–મનાસિક)

حديث ૯૪૧ عَنْ عَائِشَةَ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَامَ الْفَتْحِ مِنْ كَدَاءٍ

[હદીષ : ૯૪૧] "ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી મરવી છે કે નબી ﷺ ફતહે

وَخَرَجَ مِنْ كُدًى مِنْ اَعْلٰى مَكَّةَ، قَالَ هِشَامٌ وَ كَانَ عُرْوَةُ يَدْخُلُ عَلٰى كِلَيْهِمَا مِنْ كَدَاءٍ

મક્કાના વર્ષે કદાઅૂથી દાખલ થયા અને કુદા મક્કાના ઉપરવાળા હિસ્સાથી પરત થયા. હેશામે કહ્યું અને

وَكُدًى وَاَكْثَرُ مَا يَدْخُلُ مِنْ كُدًى وَ كَانَ اَقْرَبُهُمَا اِلٰى مَنْزِلِهٖ ـ ع ـ

ઉરવા કદાઅૂ તથા કુદા બંનેવથી દાખલ થતા હતા અને વધારે પડતા કુદાથી દાખલ થતા અને એ એમના ઘરથી નજીક હતું." (ઉપર મુજબ, મુસ્લિમ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ–મનાસિક)

حديث ૯૪૨ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ اَبِيْهِ قَالَ دَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ

[હદીષ : ૯૪૨] "ઉરવાએ કહ્યું કે નબી ﷺ ફતહે મક્કાના વરસે કદાથી દાખલ થયા અને ઉરવા, કદા

الْفَتْحِ مِنْ كَدَاءٍ وَ كَانَ عُرْوَةُ يَدْخُلُ عَلَيْهِمَا كِلَيْهِمَا وَ كَانَ اَكْثَرُ مَا يَدْخُلُ مِنْ كُدًى اَقْرَبُهُمَا

તથા કુદા બંનેવથી દાખલ થતા અને અધિકતર કુદાથી થતા જે એમના ઘરેથી અધિક નજીક હતું. અને અબૂ

اِلٰى مَنْزِلِهٖ، قَالَ اَبُوْ عَبْدِ اللّٰهِ كَدَاءٍ وَكُدًى مَوْضِعَانِ، ـ ع ـ

અબ્દુલ્લાહ (ઈમામ બુખારી)એ ફર્માવ્યું, કદા તથા કુદા બે જગાઓ છે."

(બુખારી ૧/૨૧૪ મનાસિક, ૨/૬૧૪ મગ્ઝી, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ–મનાસિક)

એક ઘાટી છે. અલ્લામા કુર્તબીએ કહ્યું, આ બંનેવના ઉચ્ચારમાં મતભેદ છે. મોટાભાગે એવું કહે છે કે **عليا كداء** ઝબર તથા મદની સાથે છે અને **سفلىٰ كدى** પેશ અને ઝબરની સાથે.

كان عروة : હુઝૂરે અકદસ ﷺની તમામ હાલતોમાં પયરવી મુસ્તહસન છે બલ્કે અજરો સવાબનો સબબ છે પણ ઉરવા પોતાની આસાનીના માટે તેની વિરુદ્ધ કરતા હતા. એમાં કોઈ વાંધો નથી. આમ આ સુનને ઝવાઈદમાંથી છે, તેને છોડવું ગુનોહ નથી અને એના પર અમલ સવાબનો સબબ છે.

હિકમત : મક્કા મોઅઝ્ઝમાના ઊંચાણવાળા હિસ્સા કદાઅૂથી દાખલ થવામાં હિકમત એ હતી કે એની સાથે જ બૈતુલ્લાહ છે એના પર નજર પડતાં જ નીચે ઉતરવામાં એકગણો એની તા'ઝીમનો ઈઝહાર છે. રસ્તો બદલવામાં અ ફાયદો છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺથી એ બંનેવ માંગો બરકત હાંસલ કરે અને સાક્ષી બની જાય.

حديث ૯૪૩ عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ

"હઝરત ઓસામા બિન ઝયદ رضی اللہ عنہما એ પૂછયું, યા રસૂલલ્લાહ ! હુઝૂર મક્કામાં પોતાના [હદીષ : ૯૪૩]

أَيْنَ تَنْزِلُ فِيْ دَارِكَ بِمَكَّةَ فَقَالَ هَلْ تَرَكَ عَقِيْلٌ مِّنْ رِّبَاعٍ أَوْ دُوْرٍ وَكَانَ عَقِيْلٌ

ઘર પર ક્યાં ક़યામ ફ઼રમાવશે ? ફ઼રમાવ્યું, શું અક़ીલે કાંઈ જાયદાદ (મિલ્કત) તથા ઘર છોડયું ? અબૂ તાલિબનો

وَرِثَ أَبَا طَالِبٍ هُوَ وَطَالِبٌ وَلَمْ يَرِثْهُ جَعْفَرٌ وَّلَا عَلِيٌّ شَيْئًا لِأَنَّهُمَا كَانَا مُسْلِمَيْنِ

વારસો અક़ીલ અને તાલિબને મળ્યો. જઅફ઼ર અને અલીને તેમનો વારસો ન મળ્યો, કેમ કે એ બંનેવ

وَكَانَ عَقِيْلٌ وَّطَالِبٌ كَافِرَيْنِ فَكَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَقُوْلُ لَا يَرِثُ الْمُؤْمِنُ الْكَافِرَ

મુસલમાન હતા અને અક़ીલ તથા તાલિબ કાફ઼િર હતા. હઝરત ઉમર બિન ખત્તાબ ફ઼રમાવતા હતા કે મો'મિન

સમજૂતી : ૯૪૩

અબૂ તાલિબના ચાર પુત્રો હતા. સૌથી મોટા તાલિબ પછી અક़ીલ પછી જઅફ઼ર પછી અલી. એ અજબની વાત છે કે એ સૌ એકબીજાથી દસ વરસ મોટા હતા. જ્યારે અબૂ તાલિબ મૃત્યુ પામ્યા તો હઝરત અલી તથા હઝરત જઅફ઼ર رضی اللہ عنہما મુસલમાન હતા, પણ તાલિબ તથા હઝરત અક़ીલ હજી કાફ઼િર હતા. જ્યારે હુઝૂરે અક़દસ ﷺએ હિજરત કરી તો હુઝૂરના ઘરબાર પર હઝરત અક़ીલે કબજો કરી લીધો. એ જ પ્રમાણે બની અબ્દુલ મુત્તલિબમાં જે લોકોએ હિજરત કરી તો સૌની મિલ્કતો તથા ઘરો વગેરે પર એમનો જ કબજો થયો. જેમ કે અન્ય હિજરત કરનારાઓની મિલ્કતોનો હાલ થયો. હઝરત અક़ીલ હુદૈબિયાના થોડાક અગાઉ અથવા બાદમાં મુસલમાન થયા. હિ.સ. ૮માં હિજરત કરી અને લગભગ જ્યારે હઝરત અક़ીલ હિજરત કરીને મદીના આવવા લાગ્યા તો સર્વ કાંઈ વેચી નાખ્યું. પણ અલ્લામા અયનીએ એક ક़ૌલ એ વર્ણવ્યો છે કે આ ઘર હઝરત અક़ીલની ઔલાદની પાસે રહ્યું. તેમણે હજ્જાજ બિન યૂસુફ઼ના ભાઈ મુહમ્મદ બિન યૂસુફ઼ના હાથે એક લાખ દીનારમાં વેચ્યું. એના પર હઝરત ઈમામ ઝયનુલ આબિદીન એવું ફ઼રમાવતા હતા કે એના લીધે શોઅબે અબી તાલિબમાંથી અમારો હિસ્સો અમે છોડી આપ્યો. આ તક़દીર પર **هل ترك عقيل من رباع او دور** નો મતલબ એ થશે કે અમારી હિજરત પછી સૌના પર કબજો કરીને પોતાની મિલ્કત કરી લીધી છે, હવે અમારું કાંઈ ન રહ્યું.

ફ઼કહીએ કહ્યું કે આ ઘર હાશિમનું હતું. તેમના પછી અબ્દુલ મુત્તલિબને વારસામાં મળ્યું. પછી અબ્દુલ મુત્તલિબે તેને પોતાના પુત્રોમાં વહેંચી નાખ્યું. હઝરત અબ્દુલ્લાહના હિસ્સામાં જે ઘર આવ્યું તેમાં હુઝૂરે અક़દસ ﷺ રહેતા હતા, એમાં જન્મ મુબારક થયો એના પર અક़ીલે કબ્જો કરી લીધો.

પ્રકરણની સાબિતી : અહીં પ્રકરણ એ છે કે, "મક્કાના ઘરોમાં વારસો લાગુ થવો અને તેનું ખરીદ વેચાણ થવું અને ખાસ મસ્જિદે હરામમાં સર્વ લોકોનો હક્ક़ સમાન છે." આદત પ્રમાણે અહીં પણ ઈમામ બુખારીએ પોતાનો કોઈ ફ઼ૈસલો જાહેર નથી કર્યો. પણ એના પછીના પ્રકરણમાં તેમણે ફ઼રમાવ્યું, ઘરોને અક़ીલની તરફ઼ સંબંધિત કરવામાં આવ્યાં, એટલે એનાથી જાણવા મળ્યું કે આ ઘરો હવે અક़ીલની મિલ્કત હતી. અને ફ઼રમાવ્યું, મક્કાનાં ઘરોમાં વારસો લાગુ થશે, તેનું ખરીદ વેચાણ થશે. આ એના પર નસ (દલીલ) છે કે ઈમામ બુખારી મક્કા મોઅઝ્ઝમાનાં ઘરોમાં માલિક તરીકેની પહોંચને (ઈખ્તિયાર) જાઈઝ જાણતા હતા.

ઉલમાનો એમાં મતભેદ છે કે મક્કા મોઅઝ્ઝમાનાં ઘરોમાં માલિક તરીકેની પહોંચ (પકડ) દુરુસ્ત છે કે

قَالَ ابْنُ شِهَابٍ وَكَانُوا يَتَأَوَّلُونَ قَوْلَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا

કાફિરનો વારસ થશે નહીં. ઈબ્ને શિહાબ ઝુહરીએ કહ્યું, અલ્લાહ ﷻ ના આ ઈર્શાદનો અર્થ લોકો આ જ બતાવતા

وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ

હતા કે ફર્માવ્યું, "બેશક ! જે લોકો ઈમાન લાવ્યા અને હિજરત કરી અને પોતાના માલ તથા જાન વડે અલ્લાહના

بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ الآية

માર્ગમાં જેહાદ કર્યો, અને જે લોકોએ પનાહ આપી અને મદદ કરી એઓ જ એકબીજાના અવલિયા છે."

(બુખારી ૧/૨૧૬ મનાસિક, ૧/૪૩૦, જેહાદ, ૨/૬૧૪ મગ્ઝી, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૫/૨૦૧, ૨૦૨)

નથી. ઈમામ અતાઅ, ઈમામ મુજાહિદ, ઈમામ માલિક, ઈસ્હાક અબૂ ઓબૈદ તથા ઈમામે આ'ઝમ અને ઈમામ મુહમ્મદનો આ જ ક़ૌલ છે કે મક્કા મોઅઝ્ઝમાની જમીન તથા મકાનો ન વેચવાં જાઈઝ છે ન ભાડે આપવાં જાઈઝ છે. તેમની દલીલ આ હદીષ છે કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, મક્કાનાં ઘરોને વેચવું તથા ભાડા પર આપવું જાઈઝ નથી. *(શરહે મઆનિયુલ આષાર, ૨૨૩)*

બયહક़ી (ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૯/૨૨૯)ની રિવાયત આ છે : **مكة مناخ لا تباع رباعها و لا تواجر بيوتها** "મક્કા મોઅઝ્ઝમા હાજીઓના પડાવના માટે છે, તેની જમીન તથા ઘરો વેચવામાં ન આવે ન ભાડે આપવામાં આવે. શરહે મઆનિયુલ આષાર (૨૨૩)માં જ છે કે અલ્ક़મા બિન નઝલા કહે છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ તથા અબૂબક્ર તથા ઉમર તથા ઉષ્માનના જમાનામાં મક્કાનાં ઘરો ન વેચવામાં આવતાં હતાં ન ભાડે આપવામાં આવતાં. અને ખુલ્લા છોડી આપવામાં આવતાં જેથી જે જરૂરતમંદ હોતો તે રોકાતો અને જેને જરૂરત ન હોતી તે બીજાને રોકાવતો. પરંતુ હનફી ઈમામોમાંથી ઈમામ અબૂ યૂસુફ તથા ઈમામ શાફઈ તથા અન્ય ઘણા બીજા ઉલમાનો મઝહબ એ છે કે મક્કાનાં ઘરોને વેચવા અને ભાડે આપવા જાઈઝ છે, એમની દલીલ ચર્ચા હેઠળની હદીષ છે કે અક़ીલે જ્યારે એ ઘરો પર કબજો કરી લીધો તો એ એમની મિલ્કત થઈ. ત્યાં સુધી કે હુઝૂર ﷺએ ફર્માવ્યું, **هل ترك لنا عقيل من رباع او دور-** "શું અક़ીલે અમારા માટે કાંઈ જાયદાદ કે ઘર છોડયું ?" એ દલીલ છે કે એ મકાનો પર હઝરત અક़ીલનું માલિકીપણુ સહીહ છે. ઈમામ તહાવીએ એને જ અગ્રતા આપી છે.

وكان عمر بن الخطاب رضى الله عنه : અહીં આ છે અને મગ્ઝી તથા મુસ્નદે ઈમામ અહમદમાં છે : **ثم قال لا يرث المؤمن الكافر و لا يرث الكافر المؤمن** "ત્યારબાદ નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, મો'મિન કાફિરનો અને કાફિર મો'મિનનો વારસ થશે નહીં."

હઝરત ઓસામાએ એ હુઝૂર ﷺથી પણ સાંભળ્યું છે, અને હઝરત ઉમર ફારૂક़ رضی اللہ عنہ થી પણ, ક્યાંક આ રિવાયત કરી કે ક્યાંક તે, ખૂદ કિતાબુલ ફરાઈઝ (૨/૧૦૦૧)માં એમનાથી આટલો હિસ્સો રિવાયત થયો છે : **الحديث ﷺ ان النبئ** અલ્બત્ત **مومن**ને બદલે બંને જગાએ **مسلم** છે.

قال ابن شهاب : એટલે સૂરએ અન્ફાલની બોત્તેરમી આયત જે મતનની સાથે વર્ણન થયેલી છે. ઈમામ ઝુહરીએ ફર્માવ્યું કે એ હઝરાત એનો અર્થ એ જ બતાવતા હતા કે મુહાજિર અન્સારના વારસદાર છે અને એ સંબીધીઓ જે ઈમાન ન લાવ્યા અથવા હિજરત ન કરી તે મુહાજિરીનના વારસ નથી. આગળ ફર્માવ્યું, અને જે

حديث ૧૪૪ عَنْ اَبِىْ هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ રઝિ.એ કહ્યું કે નબી ﷺએ મિનામાં યૌમે નહરની સવારે [હદીષ : ૯૪૪]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْغَدِ يَوْمَ النَّحْرِ وَهُوَ بِمِنًى نَحْنُ نَازِلُوْنَ غَدًا بِخَيْفِ بَنِىْ كِنَانَةَ حَيْثُ

ફર્માવ્યું, આપણે કાલે ખૈફ બની કનાનામાં ઉતરીશું જ્યાં લોકોએ કુફ્ર પર જામી રહેવાની ક઼સમ ખાધી હતી,

تَقَاسَمُوْا عَلَى الْكُفْرِ يَعْنِىْ بِذٰلِكَ الْمُحَصَّبَ وَذٰلِكَ اَنَّ قُرَيْشًا وَكِنَانَةَ تَحَالَفَتْ عَلٰى بَنِىْ هَاشِمٍ

એટલે કે મુહસ્સબમાં. એનો બનાવ એવો છે કે કુરૈશ તથા કનાનાએ આપસમાં બની હાશિમ અને બની

وَبَنِىْ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ اَوْ بَنِىْ الْمُطَّلِبِ اَنْ لَّا يُنَاكِحُوْهُمْ وَلَا يَبِيْعُوْهُمْ حَتّٰى يُسْلِمُوْا اِلَيْهِمُ النَّبِىَّ

અબ્દુલમુત્તલિબ અથવા બની મુત્તલિબની વિરુદ્ધ ક઼સમ ખાધી હતી કે તેમની સાથે શાદી વિવાહ નહીં કરીશું

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. ع

અને ખરીદ વેચાણ નહીં કરીશું જ્યાં સુધી એ લોકો રસૂલુલ્લાહ ﷺને તેમના હવાલે ન કરી આપે."

(બુખારી ૧/૨૧૬ મનાસિક, ૧/૫૪૮ બે તરીક઼ાથી, ૧/૬૧૪ મગ઼ાઝી, ૧/૧૧૧૪ તૌહીદ, મુસ્લિમ–હજ્જ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ ૨/૨૩૭)

લોકો ઈમાન લાવ્યા પણ હિજરત ન કરી એમનું વાલીપણુ તેમને હાંસલ નથી. મદીના તય્યબહ તશરીફ઼ લાવ્યા બાદ હુઝૂરે અક઼દસ ﷺએ મુહાજિર તથા અન્સારમાં ભાઈ હોવાનો સંબંધ સ્થાપિત કર્યો હતો એના આધારે એક મુહાજિર અન્સારનો અને એક અન્સાર મુહાજિરનો વારસો પામતો હતો. જ્યારે આયતે કરીમા **و اولوا الارحام بعضهم اولىٰ ببعض فى كتاب الله** નાઝિલ થઈ તો એ હુકમ મન્સૂખ થઈ ગયો અને હવે વારસો સગાઈ સંબંધ પર **الا قرب فالاقرب** (નિકટતમ)ના ક્રમ પ્રમાણે આધારિત છે. પણ તે હુકમ બાકી રહ્યો કે મો'મિન કાફિરનો અને કાફિર મો'મિનનો વારસ નથી થઈ શકતો.

સમજૂતી : ૯૪૪

બુખારીની અહીંની રિવાયતમાં તેમજ મુસ્નદે ઈમામ અહમદમાં **من الغد يوم النحر** છે. એટલે યૌમુન્નહરની સવારે ફર્માવ્યું. અને મગ઼ાઝીમાં બતરીક઼ે મઅમર હઝરત ઓસામાવાળી રિવાયતોમાં **فى حجته** છે. પણ જેહાદ તથા મગ઼ાઝીમાં હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ની હદીષમાં **حين اراد حنينا** છે કે જ્યારે હુનૈનનો ઈરાદો કર્યો. પણ હુનૈન જતાં આ સવાલને કોઈ સ્થાન નથી. હા, હઝરત ઓસામાની હદીષ મગ઼ાઝીમાં જે મુહમ્મદ બિન અબૂ હફ્સાના તરીક઼ાથી છે એમાં **زمن الفتح** છે. ફતહે મક્કાના સમયે આ સવાલનો મોક઼ો હતો, શક્ય છે બંનેવ મોક઼ાઓ પર આ સવાલ થયો હોય અને તે જવાબ ઈર્શાદ ફર્માવ્યો હોય.

خيف بنى كنانه : ખૈફ નશેબી (નીચાણવાળા) નાના મેદાનને કહે છે જેમાંથી વરસાદનું પાણી વહે. એનું બીજુ નામ મુહસ્સબ તથા અબ્તહ, બત્હા પણ છે. કનાના હુઝૂરે અક઼દસ ﷺના બાપદાદાઓમાં પંદરમી પેઢીમાં છે. તેમના સાહબઝાદા નઝ઼ર છે. અને એમના માલિક અને એમના ફ઼હર છે. વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે સહીહ એ છે કે કુરૈશ ફ઼હરનો જ લક઼બ છે. અને એક ક઼ૌલ એ છે કે નઝ઼રનો, પરંતુ નઝ઼રની નસલ (પેઢી) કેવળ માલિકથી

અને માલિકની કેવળ ફહરથી ચાલી. એટલા માટે બંનેનો સાર એક જ નીકળ્યો (ઝુર્કાની અલલ મવાહિબ, ૧/૭૬), કે જે ફહરની નસલથી (વંશથી) છે તે જ કુરૈશી છે, અને જે એમની નસલથી નથી તે કનાની છે. એટલે કે નઝરના ભાઈઓની ઔલાદ બની કનાના છે.

تقاسموا : મક્કાવાસીઓએ જ્યારે એ જોયું કે અમારા સંપૂર્ણ વિરોધ છતાં દિન પ્રતિ દિન લોકો ઈસ્લામમાં પ્રવેશતા જઈ રહ્યા છે. ઉમર તથા હમ્ઝા જેવા લોકો પણ મુસલમાન થઈ ગયા. હબ્શામાં શરણ મળી ગયું અને અમારા પ્રતિનિધિઓ ત્યાંથી નિષ્ફળ થઈને પરત થયા તો નબવી સન ૭માં કુરૈશ તથા કનાનાએ ખૈફ બની કનાનામાં ભેગા થઈને એવો ક૬રાર કર્યો કે બની હાશિમ તથા બની મુત્તલિબથી શાદી વિવાહ, ખરીદ વેચાણ, મેલજોલ બંધ કરી દેવામાં આવે, કોઈ પ્રકારનો સંબંધ ન રાખવામાં આવે જ્યાં સુધી એ લોકો મુહમ્મદ (ﷺ) ને આપણા હવાલે ન કરી આપે. મન્સૂર બિન ઈકરમાએ આ ક૬રાર લખ્યો જેને કા'બા પર લગાડી દેવામાં આવ્યો. મન્સૂરનો હાથ સુન મારી ગયો. ત્યારબાદ મજબૂર થઈને અબૂ તાલિબ બની હાશિમ તથા બની મુત્તલિબને લઈને શોઅબે અબી તાલિબમાં ચાલ્યા આવ્યા. ત્રણ વરસો સુધી આ જુલ્મભર્યો બોયકોટ ચાલુ રહ્યો. આ લોકો કેવળ હજ્જના દિવસોમાં બહાર નીકળતા. આ ત્રણ વરસો હુઝૂર ﷺ તથા પાબંદીમાં સપડાયેલાઓએ ખૂબ જ તકલીફોમાં પસાર કર્યા. ખુદા તઆલાના હુકમથી ઉધઈએ પૂરા ક૬રારને કોતરી ખાધો કેવળ અલ્લાહનું નામ બાકી રહી ગયું. તો હુઝૂર ﷺએ અબૂ તાલિબને બતાવ્યું. એ મક્કાના રઈસોને મળ્યા અને કહ્યું, જો એ ગલત હશે તો અમે મુહમ્મદ ﷺને તમને આપી દઈશું, તમને અધિકાર રહેશે, ચાહશો તો ક૬ત્લ કરી આપશો. જ્યારે જોવામાં આવ્યું તો જે કાંઈ અબૂ તાલિબે કહ્યું હતું તે સાચુ નીકળ્યું. એ જાલિમોમાં અમુક એવા પણ માણસાઈને ચાહવાવાળા હતા જેઓ શરૂથી જ એને નાપસંદ કરતા હતા. જેમ કે મુત્ઈમ બિન અદી, અદી બિન ક૬ૈસ, ઝમ્આ બિન અસ્વદ, અબુલ બખ્તરી બિન હાશિમ અને ઝુબૈર બિન અબૂ ઉમૈયા, તેમણે અબૂ તાલિબનો સાથ આપ્યો અને જાલિમોને ભલુબુરુ બોલ્યા પછી હથિયાર લગાડીને શોઅબે અબી તાલિબમાં ગયા અને મઝલૂમોને કાઢી લાવ્યા.

પ્રથમ મુહર્રમ નબવી સન ૭થી આ બહિષ્કાર નબવી સન ૧૦ સુધી રહ્યો. (ઉમ્દતુલ ક૬ારી, ૯/૨૨૦) આજે જ્યારે કે આખુ અરબ ઈસ્લામના વર્તુળમાં આવી ચૂક્યું છે અને એક લાખ ચોવીસ હજાર દીવાનાઓ સાથે છે, ખૈફ બની કનાનાના એ મેદાનમાં હુઝૂરે અક૬દસ ﷺનું આગમન થવું એ એનું એલાન હતું કે **બાતિલ નષ્ટ થઈને રહે છે અને હક્ક૬ ગાલિબ થઈને રહે છે.**

બની અબ્દુલ મુત્તલિબ : ઈમામ બુખારીએ અબૂલ યમાન શોએબના તરીક૬ાથી શોએબથી જે રિવાયત કરી છે એમાં રાવીને શક છે કે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્એ બની અબ્દુલ મુત્તલિબ કહ્યું હતું કે બની મુત્તલિબ કહ્યું હતું. બાદમાં સમજ પામવા માટે સલામાની રિવાયત વર્ણન કરી જે અક૬ીલ તથા યહયા બિન ઝહહાક અન અવઝાઈ છે એમાં બંનેવે વિના શંકાએ બની મુત્તલિબ કહ્યું છે. ઈમામ બુખારીએ ફર્માવ્યું, આ જ અશબહ છે એટલે બિસ્સવાબ. કેમ કે હઝરત અબ્દુલ મુત્તલિબ હઝરત હાશિમના સાહબઝાદા છે, તો જેઓ બની અબ્દુલ મુત્તલિબ હશે તેઓ બની હાશિમ જરૂર હશે. હવે બની હાશિમ પછી બની અબ્દુલ મુત્તલિબ કહેવું ખુલાસા સિવાય અન્ય કાંઈ નથી. મુત્તલિબ એ હાશિમના ભાઈ હતા તેમનાથી પણ વંશવેલો હતો. એ લોકો હુઝૂર અક૬દસ ﷺના સમર્થક હતા. તેમનો પણ બહિષ્કાર હતો. એટલા માટે બની મુત્તલિબ જ અધિક યોગ્ય છે.

حديث ૯૪૫

عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

''હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ નબી ﷺથી રિવાયત કરે છે કે ફર્માવ્યું કે કા'બાને બે નાની નાની [હદીષ : ૯૪૫]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يُخَرِّبُ الْكَعْبَةَ ذُوا السُّوَيْقَتَيْنِ مِنَ الْحَبَشَةِ ،ع

પાતળી પાતળી પિંડલીઓવાળો હબ્શી બર્બાદ કરશે.''

(બુખારી ૧/૨૧૬, ૨૧૭, મનાસિક, મુસ્લિમ–ફિતન, નિસાઈ–હજ્જ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૪૧૭)

સમજૂતી : ૯૪૫

سوقتين، سويقة નો તષ્નિયા છે. એ ساق સાક઼ની તસ્ગીર છે, એમાં تاء તેહકીર (તુચ્છતા) માટે છે, તાનીષ નથી. એટલા માટે કે સાક઼ ખૂદ મુઅન્નષ છે. માનવ અંગોમાં જે બે બે છે, સૌ મુઅન્નષ છે સિવાય صدغٌના. એના કારણે મેં એનો તર્જુમો નાની નાની પાતળી પાતળી પિંડલીઓવાળો કર્યો છે, જેથી સેગાની તસ્ગીર અને تاءની તેહકીર જાહેર થઈ જાય. હબ્શીઓની પિંડલીઓ નાની તથા પાતળી હોય છે. અહીં એ દર્શાવવું છે કે તે શખ્સ કમજોર તથા હકીર હશે. કા'બાની વિરાની તથા બર્બાદીની હદીષો પુષ્કળ પ્રમાણમાં છે જે વિવિધ સહાબાએ કિરામથી મરવી છે. અમુક રિવાયતોમાંથી જાહેર થાય છે કે એ હઝરત ઈસા عليه السلامના નુઝૂલના વખતે થશે. હઝરત ઈસા عليه السلام એના મુક઼ાબલા માટે ફોજ મોકલશે જે એને ખતમ કરશે. જેવું કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબને અમ્ર رضي الله عنهما થી મરવી છે. અલ્લામા કુર્તબીએ ફર્માવ્યું, હઝરત ઈસા عليه السلامના વિસાલ પછી જ્યારે કુર્આન સીનાઓ તથા મુસ્હફોથી ઉઠાવી લેવામાં આવશે ત્યારે આવું થશે.

من الحبشة : આ હબ્શનું બહુવચન છે. લુગ઼તવાળાઓએ કહ્યું કે, ''હબ્શતુન્'' સહીહ નથી, અહબશ, હબ્શાન સહીહ છે કેમ કે ''હબ્શતુન'' ફેઅલતુનના વજન પર છે, અને આ વજન પર ફાઈલનું બહુવચન થાય છે. હાબિશ કોઈ શબ્દ નથી. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું કે આ એ લોકોની ગલતી છે કેમ કે જ્યારે અફસહુલ અરબના કલામમાં આવેલુ છે તો તેના સહીહ હોવા બલ્કે ફસીહ હોવામાં શું બાકી રહ્યું ! હબ્શી એ કૂશ બિન હામ બિન નૂહની ઔલાદ છે. હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺએ ફર્માવ્યું, હબ્શીઓમાં ખૈર નથી, ભૂખ્યા હોય તો ચોરી કરશે અને ધરાયેલા હશે તો બદ્કારી કરશે. એમનામાં બે ખૂબીઓ છે, ખાવા ખવડાવવું અને લડાઈમાં જીવ જાનથી લડવું. *(ઉમ્દતુલ ક઼ારી, ૯/૨૩૨)*

સામ્યતા : અહીં પ્રકરણનું ટાઈટલ આ છે : ''અલ્લાહ તઆલાના એ ઈર્શાદનું બયાન, અલ્લાહે ઈજ્જતવાળા ઘર કા'બાને લોકોના માટે સલામતીનો સબબ બનાવ્યો. અને ઈજ્જતવાળા મહિનાઓ તથા હદીને તથા એમના ગળાના હારને. અને આ એટલા માટે કે તમે જાણી લો કે આસ્માનો તથા જમીનોમાં જે કાંઈ છે સૌને અલ્લાહ જાણે છે, અને બેશક ! અલ્લાહને દરેક ચીજનો ઈલ્મ છે.'' *(સૂરએ માઈદા, આયત : ૯૭)*

આ હદીષથી માલૂમ થયું કે એક સમય આવશે કે કા'બા જે બકા–સલામતીનો સબબ છે તે બર્બાદ થશે અને ઝવાલે સબબ મુસ્તલ્ઝિમ છે ઝવાલે મુસબ્બબને. તો જ્યારે કા'બા ન રહેશે તો પછી દુનિયા પણ બાકી ન રહેશે. ત્યારબાદ ખૂબ જ જલ્દી ક઼યામત આવી જશે.

حديث ૯૪૬

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ كَانُوْا يَصُوْمُوْنَ عَاشُوْرَاءَ

"ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, રમઝાનના રોઝાના ફર્ઝ [હદીષ : ૯૪૬]

قَبْلَ اَنْ يُّفْرَضَ رَمَضَانُ وَكَانَ يَوْمًا تُسْتَرُ فِيْهِ الْكَعْبَةُ فَلَمَّا فَرَضَ اللهُ رَمَضَانَ قَالَ

થવાથી પહેલાં લોકો આશૂરાનો રોઝો રાખતા હતા અને આ તે દિવસ હતો કે કા'બાનો પદડો બદલવામાં

رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ شَاءَ اَنْ يَّصُوْمَهُ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ شَاءَ اَنْ

આવતો હતો. જ્યારે અલ્લાહે રમઝાનને ફર્ઝ કરી તો રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, જે એ દિવસે રોઝો રાખવા

يَّتْرُكَهُ فَلْيَتْرُكْهُ ع

ચાહે રાખે અને જે તેને છોડવા ચાહે છોડી આપે."

(બુખારી ૧/૨૧૭ મનાસિક, ૧/૩૬૮, અસ્સૌમ, મુસ્લિમ–સૌમ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૬/૨૪૪)

સમજૂતી : ૯૪૬

સામ્યતા : પ્રકરણમાં જે આયતે કરીમા વર્ણન થઈ છે એમાં કા'બાને **البيت الحرام** (અલ્બયતુલ્ હરામ) ઈજ્જતવાળુ ઘર ફર્માવ્યું છે. આ હદીષમાં વર્ણન થયું કે કા'બા પર ગિલાફ ચઢાવવામાં આવતો હતો જે એની અઝમત જાહેર કરવાના માટે છે.

يوم عاشورا : એટલે કે મુહર્રમની દસમી તારીખ ઈસ્લામ પહેલાંથી જ બરકતવંત દિવસ હતો. કેમ કે જાહિલિયતના દિવસોમાં પણ લોકો એ દિવસે રોઝા રાખતા હતા. (બુખારી ૧/૨૫૪ સૌમ) જ્યારે ઈસ્લામ આવ્યો તો હુઝૂર ﷺ એ એ દિવસે રોઝો રાખવાનો હુકમ આપ્યો, આ રોઝો ફર્ઝ હતો, આ જ ઈમામે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ નો ક़ૌલ છે, હઝરત ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે સુન્નત હતો. રમઝાનના રોઝા ફર્ઝ થયા બાદ હવે એના પર ઈજમાઅ છે કે એ મુસ્તહબ છે.

تستر فيه الكعبة : કા'બા મુક़દ્દસાની મહાનતા તથા જલાલતને પ્રદર્શિત કરવા માટે પૂરાણો દસ્તૂર છે કે કા'બા પર ગિલાફ ચઢાવવામાં આવતો. સૌ પ્રથમ કોણે ચઢાવ્યો, એના બારામાં એટલા અક़્વાલ (કથનો) છે કે કોઈ એકને અગ્રતા આપવી સૌમાં વર્ગીકરણ કરવું એક લાંબી કાર્યવાહી છે.

૧. ઈમામ મુહમ્મદ બિન ઈસ્હાક़ે પોતાની સીરતમાં વર્ણન કર્યું છે : તુબ્બઅ આખિર તુબ્બાન અસ્અદ અબૂ કરબ યમનના બાદશાહે સૌ પ્રથમ ચઢાવ્યો જે મૂર્તિપૂજક હતો. તે મક્કાની તરફ ચાલ્યો અસ્ફાન અને અબહની વચ્ચે હઝીલ બિન મુદ્દરકહના કેટલાક માણસો મળ્યા અને તેમણે કહ્યું, મક્કા દૌલતની ખાણ છે તેની સાથે બે હિબ્ર હતા. તેમણે તુબ્બઅને બતાવ્યું કે આ લોકો તમને તબાહ કરવા ચાહે છે કેમ કે મક્કા પર જેણે પણ ચઢાઈ કરી તે હલાક થઈ ગયો છે. તેણે પૂછયું, તો પછી હું શું કરું ? એ બંનેવે કહ્યું, ત્યાંના લોકો જે કરે છે તે તમે પણ કરો. તુબ્બઅ મક્કા મોઅઝ્ઝમા હાજર થયો અને તવાફ કર્યો, માથુ મૂંડાવ્યું અને ખૂબ કુર્બાની કરી, લોકોને ખવડાવ્યું. છ દિવસ ત્યાં રહ્યો. તેને ખ્વાબમાં બતાવવામાં આવ્યું કે કા'બા પર ગિલાફ ચઢાવે, તેણે ચામડાનો ગિલાફ નાખ્યો. પછી બતાવવામાં આવ્યું કે એનાથી પણ સારો ! તો એણે મુઆફિરનો ગિલાફ નાખ્યો. પછી દેખાડવામાં આવ્યું કે એનાથી પણ સારો ! તો તેણે મલા અને વસાઈલનો ગિલાફ નાખ્યો. (આ સૌ એ જમાનાનાં

حديث ૯૪૭ عَنْ اَبِىْ سَعِيْدِنِ الْخُدْرِيِّ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

''હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, યાજૂજ [હદીષ : ૯૪૭]

قَالَ لَيُحَجَّنَ الْبَيْتُ وَلَيُعْتَمَرَنَّ بَعْدَ خُرُوْجِ يَاجُوْجَ وَمَاجُوْجَ وَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ

તથા માજૂજના નીકળ્યા બાદ પણ બયતુલ્લાહનો હજ્જ તથા ઉમરા કરવામાં આવશે. અને અબ્દુર્રહમાને

કપડાંની જાતો હતી) આમ તો મલા ડબલ ચાદરને અને વસીલા યમનની એક પ્રકારની ધારીદાર ચાદરને કહે છે. ઈબ્ને કુતૈબાએ કહ્યું કે આ કિસ્સો ઈસ્લામથી નવસો વર્ષ પહેલાંનો છે. એક હદીષ (મુસ્નદે ઈમામ અહમદ ૫/૩૪૦)માં છે જે ભલે ઝઈફ છે કે હુઝૂર અકદસ ﷺએ ફર્માવ્યું, તુબ્બઅને બુરો ન કહો, એ મુસલમાન થઈ ગયો હતો મગાઈસુલ જવહરેફી અન્સાલે હુમૈરમાં છે કે તુબ્બઅ ઝબૂરના મઝહબનો હતો.

૨. ઈમામ અબૂબક્ર બિન અબૂ શયબાએ પોતાની તારીખમાં વર્ણન કર્યું છે કે સૌ પ્રથમ કા'બા શરીફ પર ગિલાફ અદનાન બિન આદૂએ ચઢાવ્યો. બિલાઝરીએ કહ્યું કે તેમણે ચામડાનો ગિલાફ ચઢાવ્યો હતો.

૩. મુહદ્દિષ ઈબ્ને બત્તાલે ઈમામ ઈબ્ને જરીજથી નક્લ કર્યું. અમુક ઉલમાનું ગુમાન છે કે સૌ પ્રથમ સૈયદના ઈસ્માઈલ عليه السلام એ ચઢાવ્યો.

ઈમામ વાકેદીએ ફર્માવ્યું કે જાહિલિયતના જમાનામાં કા'બા પર ચામડાના ગિલાફ ચઢાવવામાં આવતા હતા. રસૂલુલ્લાહ ﷺએ યમની કાપડનો ગિલાફ ચઢાવ્યો પછી હઝરત ઉમર તથા ઉષ્માન رضی اللہ عنہما એ યમની પ્રકારના રેશમી કપડાનો ચઢાવ્યો જેને કિબ્તિયા કહેવામાં આવે છે. પછી હજ્જાજે દીબાનો ચઢાવ્યો. ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાકે કહ્યું કે ઈબ્ને જરીજથી મરવી છે કે તેમણે કહ્યું કે મને ખબર આપવામાં આવી છે, હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ કિબાતીનો ગિલાફ ચઢાવ્યા કરતા હતા. અને ઘણા લોકોએ ખબર આપી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ અને ત્રણેવ ખલીફા કિબાતી તથા યમની સફેદ ચાદરોનો ગિલાફ ચઢાવ્યા કરતા હતા. અને સૌ પ્રથમ દીબાનો ગિલાફ અબ્દુલમલિક બિન મરવાને ચઢાવ્યો. તે વખતના ફકીહોએ તેને પસંદ ફર્માવ્યો અને ફર્માવ્યું, આનાથી વધુ યોગ્ય અન્ય કોઈ ગિલાફ નથી. ઝુબૈર બિન બકારે કહ્યું, સૌ પ્રથમ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈરે દીબાનો ગિલાફ ચઢાવ્યો. ઈમામ દારકુત્નીએ મુઅ્તલફમાં લખ્યું છે કે હઝરત અબ્બાસ બિન અબદુલ મુત્તલિબ બચપણમાં ગુમ થઈ ગયા હતા તો તેમના વાલિદા નતીલા બિન્તે હબ્બાને મન્નત માની કે મારો બાળક મળી જશે તો કા'બા પર દીબાનો ગિલાફ ચઢાવીશ. તેમના મળી જતાં સૌ પ્રથમ તેમણે દીબાનો ગિલાફ ચઢાવ્યો. પણ આ ટેમ્પરરી તથા વ્યક્તિગત વાત હતી. દીબાનો ગિલાફ ચઢાવવાનો ક્રમ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈર رضی اللہ عنہما એ શરૂ કર્યો. પછી અબ્દુલ મલિક બિન મરવાને તેને બાકી રાખ્યો અને એ જ ક્રમ આજ સુધી ચાલ્યો આવે છે. મિસ્રના ઉબેદિય્યીન રુફ્ફાઝ સફેદ દીબાનો ચઢાવતા હતા. પછી સુલ્તાન મહમૂદ બિન સબ્કતગીને પીળા દીબાનો ચઢાવ્યો. પછી નાસિર અબ્બાસીએ લીલા દીબાનો, પછી કાળા દીબાનો ચઢાવ્યો. અને હવે એ જ રંગ બાકી છે. સુલ્તાન સાલેહ ઈસ્માઈલ બિન નાસિરે હિ.સ. ૭૫૦માં કાહિરાની નજીક એક ગામ કા'બાના ગિલાફ માટે વક્ફ કર્યું છે જેની આવકથી ગિલાફ તૈયાર થતો રહ્યો અને હવે નજ્દી પોતાની હુકૂમતના ખર્ચે તૈયાર કરે છે.

સમજૂતી : ૯૪૭

સામ્યતા : વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે અહીં પ્રકરણનું ટાઈટલ આયતે કરીમા **جعل الله الكعبة البيت الحرام قياما للناس** છે. ''અલ્લાહે ઈજ્જતવાળા ઘર કા'બાને લોકોના રોકાણનો સબબ બનાવ્યો.'' એનાથી લાઝિમ થયું કે જ્યાં સુધી કા'બા તથા માણસો રહેશે, હજ્જ થતો રહેશે. અને એ જ આ

عَنْ شُعْبَةَ لَاتَقُوْمُ السَّاعَةُ حَتّٰى لَايُحَجَّ الْبَيْتُ وَالْاَوَّلُ الْاَكْثَرُ وَقَالَ اَبُوْعَبْدُ اللّٰهِ سَمِعَ

શઅબાથી જે રિવાયત કરી છે એમાં આ છે, જ્યાં સુધી બયતુલ્લાહનો હજ્જ નહીં છોડવામાં આવે કયામત

قَتَادَةُ عَبْدَ اللّٰهِ وَسَمِعَ عَبْدُ اللّٰهِ اَبَاسَعِيْدِ نِ الْخُدْرِيَّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ۔

આવશે નહીં." (ઈમમ બુખારીએ કહ્યું) પ્રથમ રિવાયત અકષર છે અને હઝરત ઈમામ બુખારીએ કહ્યું,

કતાદાએ અબ્દુલ્લાહથી અબ્દુલ્લાહે અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ થી હદીષ સાંભળી." (બુખારી ૧/૨૧૭ મનાસિક)

حدیث ۹۴۸ عَنْ اَبِيْ وَائِلٍ قَالَ جَلَسْتُ مَعَ شَيْبَةَ عَلَى الْكُرْسِيِّ فِي الْكَعْبَةِ فَقَالَ لَقَدْ

"હઝરત અબૂ વાઈલ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું, હું શયબાની સાથે ખુરશી પર કા'બામાં બેઠો તો [હદીષ : ૯૪૮]

جَلَسَ هٰذَا الْمَجْلِسَ عُمَرُ فَقَالَ لَقَدْ هَمَمْتُ اَنْ لَّا اَدَعَ فِيْهَا صَفْرَاءَ وَلَا بَيْضَاءَ اِلَّا

શયબાએ કહ્યું, અહીં ઉમર બેસતા અને ફર્માવતા, મેં ઈરાદો કરી લીધો છે કે આમાં જેટલુ પીળુ તથા સફેદ છે

قَسَمْتُهُ قُلْتُ اِنَّ صَاحِبَيْكَ لَمْ يَفْعَلَا قَالَ هُمَا الْمَرْءَانِ اَقْتَدِيْ بِهِمَا. عسه،

સૌને વહેંચી દઉં. મેં કહ્યું, આપના બે સાથીઓએ એવું નથી કર્યું ! તો ફર્માવ્યું, એ બંનેનું હું પણ અનુસરણ

કરીશ." (બુખારી ૧/૨૧૭ મનાસિક, ૨/૧૦૮૦ અલ્એઅ્તિસામ, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઊદ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક,

મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૩/૪૧૦)

હદીષનો મતલબ છે કે કયામત સુધી હજ્જ થતો રહેશે. કયામત એ વખતે આવશે જ્યારે હજ્જ બંધ થઈ જશે.

والاول الاكثر : ઈમામ બુખારીના આ ઈર્શાદનો મતલબ એ છે કે ભલે બંને રિવાયતોનો ભાવાર્થ એક જ છે, આ જે ફર્માવવામાં આવ્યું કે યાજૂજ માજૂજના નીકળ્યા પછી પણ હજ્જ તથા ઉમરા થતા રહેશે. એનો ભાવાર્થ પણ એ જ છે કે કયામત સુધી હજ્જ તથા ઉમરા બંધ નહીં થાય. પણ પહેલી રિવાયત મોટાભાગના રાવીઓથી રિવાયત થયેલી છે. બંને રિવાયતો કતાદાથી મરવી છે પણ બીજી કેવળ શોઅબાએ રિવાયત કરી છે. કતાદાના બીજા શાગિર્દોએ આ શબ્દો નથી રિવાયત કર્યા અને પહેલી કતાદાના વિવિધ શાગિર્દોથી મરવી છે.

સમજૂતી : કતાદા મુદલ્લિસ છે અને મદુલ્લિસનો અન્અનહ ઈમામ બુખારીને ત્યાં સ્વીકાર્ય નથી જ્યાં સુધી કે સમાઅ (સાંભળવું) સાબિત ન થાય. અને આ હદીષની સનદમાં અન્અનહ છે. એના લીધે ઈમામ બુખારીએ ફર્માવ્યું કે કતાદાએ આ હદીષના રાવી અબ્દુલ્લાહ બિન ઉત્બાથી હદીષ સાંભળી છે, અને તેમણે હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ થી.

સમજૂતી : ૯૪૮

જાહિલિયતના (ઈસ્લામ પહેલાંના) જમાનામાં રોકડ, સોનુ, ચાંદી કા'બા પર નઝર કરતા હતા. જે કા'બામાં જમા રહેતુ હતું. એના વિશે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું હતું કે આ જે કાંઈ ભેગું થયેલુ છે એને વહેંચી દઉં, તો હઝરત શયબાએ આ પ્રમાણે કહ્યું.

સામ્યતા : આ હદીષ પર એ પ્રકરણ છે કે, "કા'બાના લિબાસનું બયાન" એના કેટલાક અર્થો થઈ શકે છે. એક એ કે કા'બા પર ગિલાફ ચઢાવવાનો હુકમ શું છે ? બીજુ એ કે આ ગિલાફનો શું હુકમ છે ? શું એને કા'બા

حديث ૯૪૯ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ રિવાયત કરી કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, ટાંગો ફેલાવીને [હદીષ : ૯૪૯]

قَالَ كَاَنِّيْ بِهٖ اَسْوَدُ اَفْحَجُ يَقْلَعُهَا حَجَرًا حَجَرًا ؕ

ચાલનારા હબ્શીને જોઈ રહ્યો છું જે કા'બાના એક એક પથ્થરને ઉખેડશે." (બુખારી ૧/૨૧૭ મનાસિક)

حديث ૯૫૦ عَنْ عَابِسِ بْنِ رَبِيْعَةَ عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ

"હઝરત આબિસ બિન રબીઆથી રિવાયત છે કે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ હજરે અસ્વદની [હદીષ : ૯૫૦]

પર રહેવા દેવામાં આવે અથવા તેને ઉતારીને ફકીરો તથા મિસ્કીનો પર વહેંચી દેવામાં આવે. આ બંનેવ અર્થોમાંથી કોઈની સાથે હદીષને મળતાપણુ નથી. અલ્લામા અસ્કલાનીએ ફત્હુલબારીમાં ફર્માવ્યું, આ હદીષના અમુક તરીકાઓમાં એ છે કે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, **لا اخرج حتىٰ اقسم مال الكعبة** "હું ત્યાં સુધી બહાર જઈશ નહીં. જ્યાં સુધી કા'બાનો માલ વહેંચી લઈશ નહીં." અને માલનો ઈત્લાક (માલ બોલાવું) લિબાસ પર ખૂદ હદીષમાં આવ્યું છે. ઈર્શાદ છે : **هل لك من مالك الا ما لبست فابليت او تصدقت فامضيت** "તારા માટે કેવળ તે છે જે તેં પહેર્યું અને જૂનુ કરી નાખ્યું....." છેવટ સુધી. (મુસ્લિમ ૨/૪૦૭, કિતાબુઝ્ઝોહદ) હવે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ના આ ઈર્શાદનો મતલબ એ થયો કે જ્યાં સુધી અંદર જે જમા છે તે અને બહાર જે ગિલાફ છે તે સૌને વહેંચી કાઢીશ નહીં ત્યાં સુધી અહીં જઈશ નહીં. હવે પ્રકરણના બંનેવ ભાગો સાથે સામ્યતા થઈ ગઈ. એ પણ સાબિત થઈ ગયું કે કા'બા પર ગિલાફ નાખવો જાઈઝ છે, કેમ કે જો જાઈઝ ન હોત તો તે કા'બાનો માલ ન હોત પણ નાખનારની માલિકીપણામાં રહેતો. અને એ પણ કે ખલીફતુલ મુસ્લિમીન સુલ્તાને ઈસ્લામને એ હક્ક હાંસલ છે કે કા'બાનો જૂનો ગિલાફ ફકીરો તથા મિસ્કીનોને આપી દે. અને એ ઈમામ બુખારીની આદત માલૂમ છે કે એ ખૂબ એવું કરે છે કે પ્રકરણના હેઠળ જે શબ્દોથી હદીષ વર્ણવે છે તે પ્રકરણના મુજબની નથી હોતી પણ બીજા તરીકાઓથી જે શબ્દો રિવાયત થયેલા હોય છે તેમનાથી સામ્યતા થઈ જાય છે.

સમજૂતી : ૯૪૯

بِهٖ આ ઝમીરનો મરજઅ ક્યાં તો બયતુલ્લાહ છે અને કરીનાએ હાલિયહ્ છે અને મુતઅલ્લિક છે મુલ્તબિસ મહઝૂફના. અથવા એનો મરજઅ કલઅ છે એના પર પણ કરીનાએ હાલિયહ છે. અલ્લામા કુર્તબીએ કહ્યું કે આ ઝમીર મુબહમ છે. બાદનું વાક્ય તેની તફસીર તથા તમીઝ છે. જેમ કે આયતે કરીમા فَقَضٰهُنَّ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ માં هُنَّ છે. આ હદીષનો આગલો હિસ્સો મહઝૂફ છે. હઝરત અલી મુર્તઝા كرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم ની હદીષમાં છે જેને અબૂ ઉબૈદાએ ગરીબુલ હદીષમાં વર્ણન કરેલ છે કે ફર્માવ્યું, કા'બાનો વધુથી વધુ તવાફ કરો એ પહેલાં કે તમારા અને કા'બાની વચ્ચે કાંઈક આડ થઈ જાય. જાણે હું તે હબ્શી બોડા કે ચપટા માથા, પાતળી પિંડલીઓવાળાને જોઈ રહ્યો છું જે એના પર બેઠો છે અને તેને પાડી રહ્યો છે. *(ઉમ્દતુલ ક્વારી–૨૩૮)*

સમજૂતી : ૯૫૦

આ હદીષ વિવિધ શબ્દો તથા કાંઈક વધારા તથા ઘટાડા સાથે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ, હઝરત ઈબ્ને ઉમર, હઝરત ઉરવા, હઝરત અસ્લમ, હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન સરજિસ, સુવૈદ બિન ગુફલા, આબિસ બિન રબીઆથી મરવી છે. ઈમામ હાકિમ (ઉમ્દતુલ ક્વારી, ૯/૨૪૦) એ પોતાની મુસ્તદરકમાં હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી કે અમે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ની સાથે હજ્જ કર્યો. તેમણે જ્યારે તવાફ કરવા ચાહ્યો તો હજરે

أَنَّهُ جَاءَ إِلَى الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ فَقَبَّلَهُ فَقَالَ إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ لَا تَضُرُّ

પાસે આવ્યા અને તેને બોસો આપ્યો પછી કહ્યું, હું યકીનની સાથે જાણુ છું કે તું એક પથ્થર છે, ન નુકસાન

અસ્વદની તરફ મોં કર્યું અને ફર્માવ્યું, હું નિશ્ચિતપણે જાણું છું કે તું એક પથ્થર છે, ન કોઈને નુકસાન પહોંચાડે છે ન ફાયદો. જો મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺને તારો બોસો લેતાં ન જોયા હોત તો તારો બોસો ન લેત. આમ કહીને તેનો બોસો લીધો. એના પર હઝરત અલી كرم الله تعالى وجهه الكريم એ ફર્માવ્યું, હે અમીરુલ મો'મિનીન ! આ નુકસાન પણ આપે છે અને લાભ પણ પહોંચાડે છે. હઝરત ઉમરે પૂછયું, કેવી રીતે ? તો ફર્માવ્યું, હું ગવાહી આપુ છું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺને એવું ફર્માવતાં મેં સાંભળ્યા કે કયામતના દિવસે હજરે અસ્વદને લાવવામાં આવશે અને તેને નરમીવાળી ઝબાન હશે. જેણે એનો તૌહીદની સાથે બોસો આપ્યો છે તેના બારામાં ગવાહી આપશે. એટલા માટે અમીરુલ મો'મિનીન એ નુકસાન પણ આપે છે અને લાભ પણ. હવે હઝરત ઉમરે ફર્માવ્યું, અલ્લાહની પનાહ ચાહું છું એવી કૌમથી જેમાં અબુલ હસન તમે ન હોઉ !

એને ઝુર્કાનીએ તારીખે મક્કામાં પણ વર્ણન કર્યો છે. તેમના છેવટના શબ્દો આ પ્રમાણે છે : **اعوذ بالله ان اعيش فى قوم لست فيهم**- "હું એનાથી અલ્લાહની પનાહ માગુ છું કે એવી કૌમમાં જિંદગી ગુજારું જેમાં તમે ન હોવ."

આ હદીષના એક રાવી અબૂ હારૂન અમ્મારા બિન જૂયન ઝઈફ છે, પણ હઝરત અલી મુર્તઝા كرم الله تعالى وجهه الكريم એ હજરે અસ્વદને નફાકારક તથા નુકસાનકારકની દલીલમાં જે હદીષ વર્ણન કરી એનું સમર્થન બીજી હદીષોથી પણ થાય છે. ઈમામ અહમદ (મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૧/૩૦૭), ઈમામ ઈબ્ને માજહ (મનાસિક–૨૧૭), ઈમામ દારમી, હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضى الله عنهما થી રિવાયત કરી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, "વલ્લાહ ! કયામતના દિવસે અલ્લાહ جل جلاله હજરે અસ્વદને એ રીતે ઉઠાવશે કે તેને આંખો હશે જેના વડે તે જોશે અને જીભ હશે જેના વડે વાત કરશે, જેણે હક્કની સાથે એને બોસો આપ્યો છે એના માટે ગવાહી આપશે."

ઈમામ અહમદ (મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૧/૩૦૭, ૩૨૯), ઈમામ તિર્મિઝી (હજ્જ–૧૦૭)એ તેમનાથી જ રિવાયત કરી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ ફર્માવે છે : હજરે અસ્વદ જ્યારે જન્નતથી આવ્યો હતો તો દૂધથી વધુ સફેદ હતો. આદમની ઔલાદના ગુનાહોએ એને કાળો કરી આપ્યો. મુસ્નદે ઈમામ અહમદમાં છે કે શિર્ક કરનારાઓના ગુનાહોએ. મુસ્નદે ઈમામ અહમદ (૨/૩, ૧૧)માં હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضى الله عنهما થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું કે આ બંનેવ રુકન (રુકને યમાની તથા રુકને હજરે અસ્વદ)ને ચૂમવું ગુનાહોને મિટાવી દે છે.

આ હદીષોથી એ સાબિત થયું કે હજરે અસ્વદ ફાયદો આપે છે, જેણે ઈમાનની સાથે એનો બોસો લીધો છે તેના હક્કમાં કયામતના દિવસે ગવાહી આપશે. શું આ મામૂલી ફાયદો છે ? બોસો આપનારાઓના ગુનાહોને મિટાવે છે. શું આ ફાયદો પહોંચાડવું નથી ?

ઈબ્ને માજહ (મનાસિક–૨૧૮)માં છે : હઝરત અબૂ હુરૈરહ رضى الله عنه થી રિવાયત છે કે તેમણે નબી ﷺથી સાંભળ્યું કે ફર્માવ્યું, : **مَنْ فَاوَضَهُ فَإِنَّما يُفَاوِضُ يَدَ الرَّحْمٰن**- **"જેણે એનો બોસો લીધો તે રહમાનના દસ્તે કુદરતનો બોસો લે છે."**

ઈમામ અબૂ ઉબૈદ (ઉમ્દતુલ કારી, ૯/૨૪૦) ગરીબુલ હદીષમાં અને જુન્દી ફઝાઈલે મક્કામાં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضى الله عنهما થી રિવાયત કરે છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું કે આ રુકને અસ્વદ યકીનન જમીનમાં અલ્લાહ جل جلاله નો યદે રહમત (દસ્તે રહમત) છે (તેના થકી) અલ્લાહ પોતાના બંદાઓ સાથે મુસાફો કરે છે જેવી રીતે એક શખ્સ પોતાના ભાઈ સાથે મુસાફો કરે છે.

وَلَا تَنْفَعُ وَلَوْلَا اَنِّیْ رَاَیْتُ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَسَلَّمَ یُقَبِّلُکَ

પહોંચાડી શકે છે ન લાભ. અને જો મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺને ન જોયા હોત કે તે તારો બોસો લેતા હતા તો હું

مَا قَبَّلْتُکَ

પણ તારો બોસો ન લેત.''

(બુખારી ૧/૨૧૭, ૨૧૮ મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ–મનાસિક, તિર્મિઝી–હજ્જ, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ, દારમી–મનાસિક, મોઅત્તા ઈમામ માલિક–હજ્જ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૧/૨૬)

તેમજ હકમ બિન અબાન (ઉપર મુજબ) અન ઈકરમા અન ઈબ્ને અબ્બાસની હદીષમાં છે : જેણે રસૂલુલ્લાહ ﷺની બયઅત નથી પામી અને હજરે અસ્વદનો બોસો લઈ લીધો તો તેણે અલ્લાહ અને તેના રસૂલથી બયઅત કરી.

શું એક બંદાના માટે એનાથી વિશેષ નેકનસીબી અન્ય કાંઈ થઈ શકે છે ? અને શું આ નફો (લાભ) પહોંચાડવાનું નથી ? રહી ગયો હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ નો એ ઈર્શાદ, તો એનો ખુલાસો એ છે કે તેમને આ હદીષો પહોંચી ન હતી અને હજી લોકો નવા નવા મુસલમાન થયા હતા, મૂર્તિપૂજાની નિકટનો યુગ હતો. જાહિલિયતના યુગમાં મૂર્તિઓના બારામાં એ અકીદો હતો એ મુસ્તકિલ બિઝ્ઝાત (કોઈની અતા વિના પોતે) નફા–નુકસાનકારક છે. એનો અંદેશો હતો કે ક્યાંક એ જ બુરો અકીદો હજરે અસ્વદના બારામાં મુસલમાનોમાં ન પેદા થઈ જાય તેના નિવારણના માટે એવું ફર્માવ્યું. પણ જ્યારે હઝરત અલી મુર્તઝા کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم એ ખૂદ હુઝૂર ﷺનો ઈર્શાદ બતાવ્યો તો સ્વીકારી લીધો જેથી હવે તેમના આ ઈર્શાદને દલીલ બનાવીને એવું કહેવું કે હજરે અસ્વદ નફો નુકસાન નથી પહોંચાડતો, એ દુરુસ્ત નથી.

ફાયદો : હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ના આ ઈર્શાદથી એ માલૂમ થયું કે ઉમ્મતી પર હુઝૂર ﷺના કથનો તથા કાર્યોને અનુસરવું લાઝિમ છે, ભલે તેની ઈલ્લત (સબબ) અને સબબ માલૂમ ન હોય. એમાં જ સલામતી છે બલ્કે દરેક શરઈ હુકમનો સબબ માલૂમ કરવાની કોશિશ માણસને ગુમરાહ પણ કરી શકે છે. જ્યારે માણસ અલ્લાહ جل جلالہ અને રસૂલ ﷺના દરેક ઈર્શાદ તથા અમલની હકીકત જાણવાની આદત નાખશે તો જો અમુક ઈર્શાદો તથા અમલોની હકીકત નહીં જાણી શકશે તો એમાં એને શક તથા વસવસો થઈ શકે છે. અને આ જ ગુમરાહીનો પાયો છે. એક માણસ બીજા માણસની વાતોની હકીકત જાણવાથી આજિઝ છે, પછી તે અલ્લાહ عزوجل અને રસૂલુલ્લાહ ﷺના ઈર્શાદો તથા અમલોની હકીકત પણ જરૂર જાણી લે એ શક્ય નથી. અમારું કામ કેવળ ઈતાઅત તથા ઈત્તેબાઅ (અનુસરણ તથા આજ્ઞાપાલન) છે, સબબો તથા હકીકત જાણવાના માટે ન આપણે બંધાયેલા છીએ ન એ આપણા વશમાં છે.

અહકામ (હુકમો) : આ હદીષથી સાબિત થયું કે હજરે અસ્વદને બોસો આપવો સુન્નત છે, જો ભીડના કારણે બોસો ન આપી શકે તો એના પર હાથ રાખીને હાથને બોસો આપે અને જો એ પણ શક્ય ન હોય તો એના તરફ ઈશારો કરીને હાથને ચૂમી લે.

હઝરત ઈમામ શાફઈએ ફર્માવ્યું, હજરે અસ્વદ અને રુકને યમાનીના સિવાય કા'બા મુકદ્દસાના અન્ય હિસ્સાઓનો પણ બોસો આપવો હસન (સારો) છે. અલ્લામા ઝયનુદ્દીન ઉસ્તાઝે અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું, સારી જગાઓ તથા સાલેહ મશાઈખના હાથ તથા પગો તબર્રુકની નિય્યતે ચૂમવા પણ હસન છે. હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ સૈયદના ઈમામે હસન મુજતબા رضی اللہ عنہ થી અર્ઝ કરી કે, ''રસૂલુલ્લાહ ﷺએ આપની

મુબારક નાફ (ડૂંટી) પર બોસો આપ્યો હતો, લાવો હું એને બોસો આપું.'' રસૂલુલ્લાહ ﷺના આષાર અને તેમની આલથી બરકત હાંસલ કરવાના માટે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ રઝિયલ્લાહુ અન્હુએ તેમની મુબારક નાફનો બોસો લીધો.

હઝરત ષાબિત બુનાની હઝરત અનસ રઝિયલ્લાહુ અન્હુનો દસ્તે મુબારક (હાથ) પકડીને છોડતા ન હતા જ્યાં સુધી તેને બોસો ન લેતા. કહેતા, ''આ તે હાથ છે જેણે રસૂલુલ્લાહ ﷺનો દસ્તે મુબારક સ્પર્શો છે.''

હઝરત ઈમામ અહમદ રઝિયલ્લાહુ અન્હુથી સવાલ થયો કે નબી ﷺના મઝારે પુરઅન્વાર અને મિમ્બરે અકૂદસને બોસો આપવો કેવું છે ? ફર્માવ્યું, કોઈ વાંધો નથી. હઝરત ઈમામ અહમદે હઝરત ઈમામ શાફઈ રઝિયલ્લાહુ અન્હુનો કુર્તો ધોઈને એનું પાણી પીધું. જ્યારે ઈલ્મવાળાઓની તા'ઝીમનો આ હાલ છે, તો પછી સહાબાએ કિરામના મઝારો તથા અંબિયાએ કિરામના આષાર (તબર્રુકો)ની તા'ઝીમ તથા ઈજ્જત શાથી મના થશે ? મજનૂએ લયલાના બારામાં શું સરસ કહ્યું :–

امر علیٰ الدیار دیار لیلیٰ۔اقبل ذا الجدار و ذاالجدار۔و ما حب الدیار شغفن قلبی۔و لٰکن حب من سکن الدیار۔

''હું લયલાના દરબાર(શહેર)માં ગુજરુ છું, તો આ દીવારને તથા તે દીવારને બોસો આપુ છું, એ શહેરની ઈમારતોએ મારું દિલ નથી લોભાવ્યું, મારા દિલને એણે લોભાવ્યું છે જે એ શહેરમાં રહે છે.''

ઈમામ મુહિબ્બ તબરીએ ફર્માવ્યું, હજરે અસ્વદ અને રુકને યમાનીના બોસાથી મુસ્તંબત (તારણ) કરવામાં આવે છે કે જેને બોસો આપવામાં અલ્લાહની તા'ઝીમ છે, એનો બોસો આપવો જાઈઝ છે, કેમ કે જો એના મંદૂબ હોવા પર કોઈ હદીષ નથી આવી તો કરાહતની પણ કોઈ હદીષ નથી. મેં મારા દાદા મુહમ્મદ બિન અબૂબક્રની અમુક તઅલીક઼ાતમાં જોયું છે કે તેમણે ઈમામ અબૂ અબ્દુલ્લાહ મુહમ્મદ બિન અબૂસ્સૈફથી નક઼્લ કર્યું કે, તેમણે અમુક બુઝુર્ગોને જોયા છે કે તેઓ જ્યારે કુર્આન મજીદ જોતા તો તેને બોસો આપતા. જ્યારે હદીષના ભાગો જોતા તો બોસો આપતા, અને જ્યારે સાલેહીનની ક઼બ્રો જોતા તો બોસો આપતા. જેમાં અલ્લાહની તા'ઝીમ હોય તેને બોસો આપવામાં કાંઈ વાંધો નથી. (ઉમ્દતુલ ક઼ારી, ૯/૨૪૧) વલ્લાહુ તઆલા અઅ્લમ.

હું કહું છું અલ્લાહની તૌફીક઼થી : એવી વ્યક્તિઓ, એવાં સ્થળો, એવી ચીજોની તા'ઝીમ તથા અદબ જે અલ્લાહ જલ્લ જલાલહુના મહબૂબ તથા તેની પસંદીદા છે, એ હક઼ીક઼તમાં અલ્લાહ જલ્લ જલાલહુની જ તા'ઝીમ છે, કેમ કે તેમની તા'ઝીમ તથા અદબ કેવળ એ કારણે છે કે તે અલ્લાહ જલ્લ જલાલહુના મહબૂબ અને તેના પસંદીદા છે, તો એ તા'ઝીમ અલ્લાહની સારી પસંદગીની થઈ અને વિના શંકાએ અલ્લાહ જલ્લ જલાલહુની તા'ઝીમ છે. એને જ કુર્આન મજીદમાં ફર્માવવામાં આવ્યું :–

(૧) وَمَنْ يُّعَظِّمْ حُرُمٰتِ اللّٰهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَّهٗ عِنْدَ رَبِّهٖ۔(سورہ حج ۳۱) ''અલ્લાહે જે ચીજોને ઈજ્જતવાન કરી છે જે તેમની તા'ઝીમ કરે તો એ તેના રબની હુઝૂર બેહતર છે.'' *(સૂરએ હજ્જ–૩૧)*

(૨) وَمَنْ يُّعَظِّمْ شَعَآئِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوْبِ ۔(سورہ حج ۳۲) ''અને જે અલ્લાહની નિશાનીઓની તા'ઝીમ કરે તો એ એના દિલની પરહેઝગારી છે.'' *(સૂરએ હજ્જ–૩૨)*

બુઝુર્ગાને દીનના પાક મઝારોથી જે રૂહાની તથા જિસ્માની ફયઝો લોકોને પહોંચે છે, તે એની દલીલ છે કે એ કોઈ અલ્લાહ જલ્લ જલાલહુના મહબૂબ બંદાનું મઝાર છે. અને એની દલીલ એ છે કે જ્યારે બંદામાં બુદ્ધિને હેરતમાં નાખી દે એવી શક્તિ (તસર્રુફ) છે તો જે મઅબૂદે બરહક્ક઼ના એ મહબૂબ છે કે જેની અતા તથા દૈનથી તેમને આ શક્તિ મળી છે તે કેટલી મહાન કુદરતવાળો હશે. એના આધારે બુઝુર્ગાને દીન અને તેમનાં પવિત્ર મઝારો વિના શંકાએ અલ્લાહ જલ્લ જલાલહુની નિશાનીઓમાંથી છે.

ت ૨૯૫ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَحُجُّ كَثِيرًا وَلَا يَدْخُلُ

''અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર હજ્જ ખૂબ કરતા હતા અને કા'બાની અંદર જતા ન હતા.'' **[તઅલીક : ૨૯૫]**

(બુખારી ૧/૨૧૭ મનાસિક)

حديث ૯૫૧ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ عُمَرَ

''હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબી અવફા رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ **[હદીષ : ૯૫૧]**

કબ્રને બોસો : મુજદ્દિદે આ'ઝમ આ'લા હઝરત ઈમામ અહમદ રઝા رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, કબ્રોને બોસો ન લેવો જોઈએ. (ફતાવા રઝવિય્યહ, ૪/૧૬૩) અમુક ઉલમા ઈજાઝત આપે છે, અને અમુક રિવાયતો પણ નકલ કરે છે. (કશ્ફુલ ગિ્તામાં છે : કિફાયતુશ્શઅબીમાં એક અષર મા બાપની કબ્રને બોસો આપવો જાઈઝ હોવાના બારામાં નકલ થઈ છે અને કહ્યું છે કે આ સ્થિતિમાં કાંઈ વાંધો નથી. અને શયખે અજલે શરહે મિશ્કાતમાં આ અમુકના આવવા પ્રતિ નિર્દેશ કર્યો છે, એના પર જરહ કે તઅર્રુઝ કર્યા વિના, પણ જમહૂર ઉલમા મકરૂહ જાણે છે જેથી એનાથી બચવું જોઈએ. અશિઅતુલ્લમ્આતમાં છે : (અર્થ) : ''કબ્ર પર હાથ ન ફેરવે ન બોસો આપે.'' કશ્ફુલ ગિ્તામાં છે : كذٰلك في عامة الكتب મદારિજુન્નબુવ્વતમાં છે : (અર્થ) : ''મા બાપની કબ્રને બોસો દેવાના બારામાં ફિકહી રિવાયત નકલ કરવામાં આવે છે, અને સહીહ એ છે કે જાઈઝ નથી.''

અને અવામ (પબ્લિક) સમક્ષ તો હરગિઝ હરગિઝ બોસો ન આપવો જોઈએ, કેમ કે તેઓ પોતાની કમઅકલીથી ક્યાંક સિજદો ન સમજવા લાગે અથવા સિજદો કરવા લાગે, અથવા દુષ્પ્રચાર કે ફલાણો કબ્રને સિજદો કરતો હતો.

તઅલીક : ૨૯૫ની સમજૂતી

આ અષરને હઝરત સુફયાન ષૌરીએ પોતાની જામેઅમાં મુત્તસિલ સનદ સાથે વર્ણન કરી છે. આ તેનાથી વિરુદ્ધ નથી જે કિતાબુસ્સલાતમાં ગુજર્યું કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર જ્યારે કા'બામાં પ્રવેશતા.....(અલ્હદીષ) મોટાભાગે એવું જ થતું કે અંદર ન જતા, કદી કદી જતા પણ ખરા. હુઝૂરે અકદસ ﷺથી બંનેવ સાબિત છે. ફતહે મક્કાના મોકા પર અંદર તશરીફ લઈ ગયા પણ હજ્જતુલ વિદાઅમાં જવાની કોઈ રિવાયત નથી. ઉલમાએ એ જ લખ્યું છે. પણ અબૂ દાઉદ (મનાસિક–૨૭૭) તથા તિર્મિઝી (બાબુન ફી દુખુલુલ કા'બા–૧૦૬) અને ઈબ્ને ખુઝૈમા અને હાકિમે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા સિદ્દીકા رضی اللہ عنہا થી રિવાયત કરી કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ તેમની પાસેથી ખુશો ખુર્રમ બહાર તશરીફ લઈ ગયા અને જ્યારે પરત થયા તો ગમગીન હતા. અને ફર્માવ્યું, હું કા'બાની અંદર ગયો. મને અંદેશો છે કે મેં મારી ઉમ્મતને મુશ્કેલીમાં નાખી દીધી. અને ઉમ્મુલ મો'મિનીન કેવળ હજ્જતુલ વિદાઅમાં સાથે હતાં, ફતહે મક્કામાં સાથે ન હતાં. ઈમામ બયહકી એ એના પર જઝ્મ ફર્માવ્યું. અને એવું કહેવું કે શક્ય છે કે કિસ્સો એ જ ફતહે મક્કાનો હોય અને હુઝૂરે અકદસ ﷺએ તેમને મદીના તય્યબહ આવીને વર્ણવ્યો હોય, એ વાત જાહેરની વિરુદ્ધ છે. અને હવે તો નજદી હુકૂમતે પબ્લિક માટે કા'બાને બંધ જ કરી આપ્યો છે.

સમજૂતી : ૯૫૧

આ બનાવ ઉમરતુલ કઝાનો છે જે હિ.સ. ૭માં હુઝૂરે અકદસ ﷺએ અદા કર્યો હતો. અને આ સાહબ ખૂદ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન અબૂ ઔફા હતા. હુઝૂરે અકદસ ﷺની હિફાઝતના માટે સાથે સાથે રહેવાવાળ ાઓમાં ખૂદ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન અબૂ ઔફા رضی اللہ عنہ પણ હતા. આ રિવાયતમાં સઈનું વર્ણન નથી પણ

رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَطَافَ بِالْبَيْتِ وَصَلّٰى

ઉમરો કર્યો તો બયતુલ્લાહનો તવાફ કર્યો અને મકામે ઈબ્રાહીમ પાછળ બે રકાત નમાઝ પઢી. અને હુઝૂરની

اَدْخَلَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْكَعْبَةَ قَالَ لَا ؏

સાથે અમુક લોકો હતા જેમણે હુઝૂરને લોકોથી છુપાવેલા હતા. એક શખ્સે પૂછયું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ કાબામાં દાખલ થયા હતા ? તો બતાવ્યું કે નહીં." (૧/૬૧૦ અબવાબુલ ઉમરા, અબૂ દાઉદ–મનાસિક, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૪/૩૫૩)

حديث ૯૫૨ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ اِنَّ رَسُوْلَ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ જ્યારે મક્કા [હદીષ : ૯૫૨]

اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا قَدِمَ اَبٰى اَنْ يَّدْخُلَ الْبَيْتَ وَ

તશરીફ લાવ્યા તો બયતુલ્લાહની અંદર એ હાલતમાં જવાથી ઈન્કાર કરી આપ્યો કે એમાં બાતિલ મઅબૂદો

فِيْهِ الْاٰلِهَةُ فَاَمَرَ بِهَا فَاُخْرِجَتْ فَاَخْرَجُوْا صُوْرَةَ اِبْرَاهِيْمَ وَ

મૌજૂદ છે, તેમને કાઢી નાખવાનો હુકમ આપ્યો. લોકોએ હઝરત ઈબ્રાહીમ તથા હઝરત ઈસ્માઈલ عليهما السلام ની

اِسْمٰعِيْلَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فِيْ اَيْدِيْهِمَا الْاَزْلَامُ فَقَالَ رَسُوْلُ

તસ્વીરો કાઢી, એમના હાથોમાં પાસાનાં તીરો હતાં. એના પર રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, અલ્લાહ મુશ્રિકોને મારી નાખે ! સાંભળો ! બખુદા ! એઓ જાણે છે કે આ બંનેવ હઝરાતે આ તીરો વડે કદી ફાલ નથી કાઢયો. તે પછી બયતુલ્લાહમાં દાખલ થયા અને તેના તમામ ખૂણાઓમાં તકબીર પઢી અને એમાં નમાઝ ન પઢી."

અબ્વાબે ઉમરાની રિવાયતમાં છે. આ પ્રસંગે હુઝૂરે અકદસ ﷺ કા'બામાં નથી ગયા, કેમ કે એમાં તસ્વીરો હતી. ફતહે મક્કાના મોકા પર હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ને હુકમ આપ્યો કે સર્વ તસ્વીરોને મિટાવી દો ! તેમણે કપડુ ભીંનું કરીને સૌને મિટાવી દીધી ત્યારબાદ અંદર તશરીફ લઈ ગયા." (મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૩/૩૯૬)

સમજૂતી : ૯૫૨

કિતાબુલ અંબિયાની એક રિવાયતમાં આ પ્રમાણે છે : એ તસ્વીરોને મિટાવી દેવાનો હુકમ આપ્યો. બીજી રિવાયતમાં આ પ્રમાણે છે કે નબી ﷺ બયતુલ્લાહની અંદર તશરીફ લઈ ગયા તો એમાં હઝરત ઈબ્રાહીમ અને હઝરત મરયમની તસ્વીરો જોયી તો ફર્માવ્યું, સાંભળો ! આ મુશ્રિકો સાંભળી ચૂક્યા છે કે ફરિશ્તા એ ઘરમાં નથી જતા જેમાં તસ્વીર હોય. આ ઈબ્રાહીમની તસ્વીર બનેલી છે અને એમને પાસાથી શું મતલબ !

ازلام : زلم નું બહુવચન છે. તીર : મુશ્રિકોએ ફાલનાં સાત તીર બનાવ્યાં હતાં. એક પર લખ્યું હતું نعم, બીજા પર لا ત્રીજા પર منهم ચોથા પર من غيرهم પાંચમા પર ملصق છઠ્ઠા પર العقل સાતમા પર فضل العقل આ તીરો કા'બાના ખાદિમની પાસે રહેતાં હતાં. મુશ્રિકો જ્યારે ક્યાંક જવાનો અથવા વિવાહ

حديث ૧૫૩ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ

''હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺ અને સહાબા (મક્કા) [હદીષ : ૯૫૩]

قَدِمَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاَصْحَابُهٗ فَقَالَ

આવ્યા તો મુશ્રિકોએ કહ્યું, તમારા ત્યાં એક પ્રતિનિધિમંડળ (વફદ) આવી રહ્યું છે

اَلْمُشْرِكُوْنَ اِنَّهٗ يَقْدَمُ عَلَيْكُمْ وَفْدٌ وَّهَنَتْهُمْ حُمّٰى يَثْرِبَ

જેમને યષરબના તાવે કમજોર કરી નાખ્યું છે. એના પર નબી ﷺ એ સહાબાને હુકમ

فَاَمَرَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنْ يَّرْمُلُوا الْاَشْوَاطَ

આપ્યો કે ત્રણ ફેરાઓમાં રમલ કરો અને બંને રુકનોની વચ્ચે નિયમ

કરવાનો ઈરાદો કરતા અથવા એમને અન્ય પણ કાંઈ જરૂરત હોતી તો એ ખાદિમ પાસા ફેંકતો, જો **نعم** (નઅમ) નીકળતુ તો તે કામ કરતા અને જો **لا** (લા) નીકળતુ તો ન કરતા. અને કોઈકના નસબમાં શક હોતો તો તે ત્રણેવ તીરોનો પાસો ફેંકતો જેના પર **منهم-من غيرهم-ملصق** હોતુ, **منهم** જો નીકળતુ તો કહેતા, એનો નસબ દુરુસ્ત છે અને જો **من غيرهم** નીકળતુ તો કહેતા, એ આ કૌમનો નથી, એનો હલીફ (હિમાયતી) છે. અને **ملصق** નીકળતુ તો કહેતા કે એનો આ કૌમથી ન નસબ છે ન એનો હલીફ છે. અને જો કોઈ જુર્મ કરતો અને એમાં મતભેદ પડતો કે એની દિયત (માલી તાવાન) કોના પર છે તો બાકીનાં બંનેવ તીરોથી કામ લેતા. એક પક્ષને નિશ્ચિત કરીને પાસો નાખતા જો એના નામ પર અકૂલવાળુ તીર આવી જતુ તો તેના પર દિયત લાઝિમ કરી આપતા અને બીજા પક્ષને મુક્ત કરી દેતા. અને જો એમનાથી દિયતની પૂરી રકમ અદા ન થતી તો ફઝલુલ અકૂલવાળુ તીર ફેંકતા જેના નામ પર પડતુ તે અદા કરતો. (ઉમ્દતુલ કારી, ૯/૨૪૭) આ તફસીલમાં અન્ય પણ કથનો છે, મેં ઓળખ માટે આ એક વર્ણન કરી આપ્યું છે. આ વહેમ પરસ્તી હતી, જેહાલત હતી, બલ્કે નસબ તથા દિયતના મામલામાં જુલ્મ હતો, એટલા માટે ઈસ્લામે એને સખ્તીથી મના કર્યો છે. ઈર્શાદ છે : **وان تستقسموا بالازلام**۔ (سورہ مائدہ ۳) ''તમારા પર હરામ કરવામાં આવ્યું છે પાસાંઓ વડે નસીબનો હાલ જાણવાનું.'' *(સૂરએ માઈદા, આયત : ૩)*

قَدْ عَلِمُوْا۔ : એટલે કે મુશ્રિકોને માલૂમ છે કે હઝરત ઈબ્રાહીમ અને હઝરત ઈસ્માઈલ عليهما السلام પાસાનાં તીરો વડે કિસ્મતનો હાલ માલૂમ કરતા ન હતા. એ એમને વારસાગત રિવાયતથી માલૂમ હતું જે એમના બાપદાદાઓથી ચાલી આવી હતી અથવા જે લોકો દીને ઈબ્રાહીમ પર હતા એમના થકી. આ ચર્ચા અગાઉ વર્ણન થઈ ચૂકી છે કે સહીહ એ છે કે હુઝૂરે અકૂદસ ﷺ એ કા'બામાં નમાઝ પઢી છે અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ના ઈલ્મમાં આ વાત નથી આવી એટલા માટે તે કહી રહ્યા છે કે નમાઝ નથી પઢી

સમજૂતી : ૯૫૩

યષરબ : જાહિલિયતના જમાનમાં મદીના તય્યબહનું નામ યષરબ હતું. હુઝૂરે અકૂદસ ﷺ એ એને બદલીને તયબહ રાખ્યું. હવે મદીનાને યષરબ કહેવું મના છે. અમુક શાયરો હજી પણ યષરબ કહી દે છે. જો કોઈ શેઅરમાં હોય તો તેને ''તયબહ'' પઢવું. હુઝૂરે અકૂદસ ﷺ ના મદીના તય્યબહ આગમન પહેલાં આ

الثلثة وان يمشوا مابين الركنين ولم يمنعهم ان يأمرهم

મુજબ ચાલો. લોકોની આસાનીના ખયાલથી સર્વ

ان يرملوا الاشواط كلها الا الابقاء عليهم

ફેરાઓમાં રમલનો હુકમ ન આપ્યો."

(બુખારી, ૧/૨૧૮ મનાસિક, ૨/૬૧૦ મગ્ઝી, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ–મનાસિક)

حديث ૧૫૪ عن سالم عن ابيه قال رأيت رسول الله صلى

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ જ્યારે મક્કા [હદીષ : ૯૫૪]

الله تعالى عليه وسلم حين يقدم مكة اذا استلم الركن الاسود

આવ્યા અને રુકને અસ્વદનો બોસો લીધો, તો મેં હુઝૂરને જોયા શરૂ તવાફના સાત ફેરાઓમાંથી ત્રણ

શહેર વબાઈ (બીમારીઓવાળુ) હતું. જ્યારે મુહાજિરીન બીમાર પડી ગયા તો હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ આ દુઆ કરી, "હે અલ્લાહ ! એનો તાવ જુહફા તબદીલ કરી આપ !" તો એ "દારુશિફા" બની ગયું.

ان يرملوا : રમલનો અર્થ અકડાઈને છાતી કાઢીને મધ્યમ ચાલ તથા દોડવાની વચ્ચેની ચાલે ખભાઓ હલાવતા હલાવતા ચાલવું. અને એ દરેક તે તવાફમાં સુન્નત છે જેના પછી સઈ હોય, ચાહે ઉમરાનો તવાફ હોય કે હજ્જનો. અને એ કેવળ ત્રણ શરૂના ફેરાઓમાં છે, તવાફના બાકીના ચાર ફેરાઓમાં નથી.

અબૂ દાઉદ (મનાસિક–૨૫૯)માં છે કે નબી ﷺએ ઉમરતુલ ક્ઝામાં જિઈર્રાનાથી ઉમરો કર્યો તો બયતુલ્લાહના તવાફમાં લોકોએ "રમલ" કર્યો, અને ચાદરોને પોતાની બગલોની નીચે કરીને ડાબા ખભાઓ પર નાખી લીધી આને "ઈઝતેબાઅ" કહે છે. એનો માદ્દો "ઝબઉન" છે બાબે ઈફ્તેઆલમાં જઈને ઈઝતેબાઅ થઈ ગયું. ઈફ્તેઆલના તા (تا)ને (فا) કલ્માના ઝાદ હોવાના કારણે ط થી બદલી નાખ્યો. ચાદર જમણી બગલ નીચેથી કાઢીને ડાબા ખભા પર નાખવામાં આવશે. જે તવાફમાં રમલ છે એમાં ઈઝતેબાઅ પણ મસ્નૂન છે. કુરૈશ હતીમમાં કા'બાની દક્ષિણે હતા. જ્યારે હુઝૂરે અક્દસ ﷺ અને સહાબા રુકને યમાનીથી આગળ વધ્યા અને એમની નજરોથી ઓજલ થયા તો તેમણે આ ઠટ્ઠો કર્યો, એવું લાગે છે કે હરણ છે. રુકનૈનથી મુરાદ કા'બાના બંને દક્ષિણી ખૂણાઓ છે, પશ્ચિમી તથા પૂર્વી, પ્રથમ રુકને યમાની છે અને બીજો રુકને અસ્વદ છે. ક્યારેક એકને બીજાથી અગ્રતા આપવામાં બંનેને યમાનિય્યિન પણ કહેવામાં આવે છે.

સમજૂતી : ૯૫૪

يخب નુ મસ્દર **خب** છે. દોડતી વખતે ઘોડાનું ક્યારેક આગલા પગો પર ઉભા થઈ જવું ક્યારેક પાછલા પગો પર, જેને દૂલ્કી ચાલ કહે છે. સુન્નત એ જ છે કે મસ્જિદે હરામમાં જતાં જ સૌ પ્રથમ હજરે અસ્વદનો બોસો લે અને તવાફ કરે અને જો એ તવાફના પછી સઈ કરવાની છે તો ઈઝતેબાઅની સાથે તવાફ કરે અને ત્રણ પહેલા ફેરાઓમાં રમલ પણ કરે, બાદના ચાર ફેરાઓમાં રમલ ન કરે. એનાથી આગલીવાળી હદીષમાં જ છે કે જ્યારે રુકને યમાની તથા રુકને અસ્વદની વચ્ચે હોતા તો નિયમ પ્રમાણે (સામાન્ય ચાલે) ચાલતા, આ ઉમરતુલ ક્ઝાનો કિસ્સો છે અને મન્સૂખ છે. હજ્જતુલ વિદાઅમાં હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ પૂરા ફેરામાં રમલ કર્યો. ઈઝતેબાઅ

أَوَّلَ مَا يَطُوفُ يَخُبُّ ثَلٰثَةَ أَشْوَاطٍ مِنَ السَّبْعِ ؕ

ફેરાઓમાં દુલ્કી ચાલે દોડયા." (ઉપર મુજબ, મુસ્લિમ–હજ્જ, નિસાઈ–મનાસિક)

حديث ૯૫૫ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ

"હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺ એ (તવાફના) ત્રણ ફેરાઓમાં સઈ [હદીષ : ૯૫૫]

سَعَى النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلٰثَةَ أَشْوَاطٍ وَّمَشٰى أَرْبَعَةً

અને રમલ કર્યો અને ચારમાં નિયમ મુજબ (સામાન્ય ચાલે) ચાલ્યા,

فِي الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ ؕ

હજ્જમાં પણ અને ઉમરામાં પણ." (બુખારી ૧/૨૧૮ મનાસિક)

حديث ૯૫૬ أَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ

"અસ્લમે કહ્યું કે હઝરત ઉમર ઈબ્ને ખત્તાબ رضی اللہ عنہ એ રુકનને સંબોધન કરીને ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૯૫૬]

رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ لِلرُّكْنِ أَمَا وَاللّٰهِ إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ

સાંભળ ! વલ્લાહ ! હું યકીનની સાથે જાણું છું કે તું એક પથ્થર છે, ન નફો આપે છે

અને રમલ ફક્ત ત્રણ તવાફમાં છે : ઉમરાના તવાફમાં અને તવાફે કુદૂમમાં જ્યારે કે એના પછી સઈની નિય્યત હોય. જો એ તવાફ બાદ સઈ કરશે તો તવાફે ઈફાઝામાં સઈ સાકિત થઈ (ઉઠી) જશે. અને જો તે વખતે સઈ ન કરી તો તવાફે ઈફાઝાના પછી સઈ કરે. હવે આ તવાફમાં પણ ઈઝતેબાઅ અને રમલ છે.

સમજૂતી : ૯૫૫

આ હદીષની સનદમાં પ્રારંભમાં મુહમ્મદ વિના નિસ્બતે છે. ઈમામ બુખારીના શયખોમાં મુહમ્મદ નામની ચાર ચાર વ્યક્તિઓ છે : એક મુહમ્મદ બિન યહયા ઝુહલી. ઈમામ હાકિમે ફર્માવ્યું, એ જ મુરાદ છે. બીજા મુહમ્મદ બિન રાફેઅ. જિબાઈએ કહ્યું કે આ મુરાદ છે. ત્રીજા મુહમ્મદ બિન સલામ–અબૂ અલી. ઈબ્ને સકને કહ્યું કે આ મુરાદ છે. ચોથા મુહમ્મદ બિન અબ્દુલ્લાહ બિન નુમૈર. અબૂ નુએમે મુસ્તખરજમાં નકલ કર્યું કે એ મુરાદ છે. એક કૌલ એ છે કે સહીહ એ છે કે એ મુહમ્મદ બિન સલામ છે. અબૂ ઝરના નુસ્ખામાં નિસ્બતની સાથે છે, અને ઈબ્ને સકને એને નકલ કર્યું છે. સનદમાં આ પ્રકારનો ઈબહામ (અસ્પષ્ટ વાત) પણ અયબ છે જેને તદલીસ કહે છે પણ અહીં એની શક્યતા છે કે આ હદીષ એ ચારેવથી સાંભળી હોય એટલા માટે કાંઈ વાંધો નથી.

સમજૂતી : ૯૫૬

رَاْيِنَا બાબે મુફાઅલતથી માઝી મુત્લકનો સેગો જમા મુતકલ્લિમ છે. એનો મસ્દર مُرَاءَاة છે જેનો માદ્દો "રૂયત" છે. એનો તર્જુમો છે : આપણે દેખાડયો, એટલે આપણે મુશ્રિકોને દેખાડી રહ્યા હતા કે અમે મજબૂત તથા શક્તિશાળી છીએ, કમજોર નથી. આ ઈમામ કાઝી અયાઝની રાય છે. ઈબ્ને માલિકે કહ્યું કે એ رِيَاءٌ થી છે, એટલે અમે કમજોર હતા પણ મુશ્રિકોને રમલ કરીને એ દેખાડી રહ્યા હતા કે શક્તિવાન છીએ. અલ્લામા

لَا تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

ન નુકસાન. અને જો મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને ન જોયા હોત કે તે તને બોસો

وَسَلَّمَ يُقَبِّلُكَ مَا قَبَّلْتُكَ فَقَبَّلَهُ ثُمَّ قَالَ وَمَا لَنَا وَلِلرَّمَلِ

આપે છે તો હું તને બોસો ન આપતો. આવું કહીને તેને બોસો આપ્યો.

إِنَّمَا كُنَّا رَاءَيْنَا بِهِ الْمُشْرِكِينَ وَقَدْ أَهْلَكَهُمُ اللّٰهُ ثُمَّ قَالَ شَيْءٌ

પછી ફર્માવ્યું, આપણે રમલની શું જરૂરત ! આપણે મુશ્રિકોને દેખાડયો

صَنَعَهُ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا نُحِبُّ

હતો અને અલ્લાહે એમને હલાક કરી નાખ્યા. ત્યારબાદ જે કામ રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ કર્યું છે

أَنْ نَتْرُكَهُ ع

તેને છોડવાને અમે પસંદ નથી કરતા." (બુખારી ૧/૨૧૮ મનાસિક)

حديث ૯૫૭ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا

"હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, મેં સખ્તી તથા આસાનીની [હદીષ : ૯૫૭]

قَالَ مَا تَرَكْتُ اسْتِلَامَ هٰذَيْنِ الرُّكْنَيْنِ فِي شِدَّةٍ وَلَا رَخَاءٍ مُنْذُ

હાલતમાં એ બંનેવ રુકનોનો બોસો લેવાનુ નથી છોડયું જ્યારથી રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને એનો

رَأَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَلِمُهُمَا قُلْتُ

બોસો લેતા જોયા છે (ઉબૈદુલ્લાહ કહે છે) કે મેં નાફેઅને પૂછયું, શું ઈબ્ને ઉમર બંને રુકનો વચ્ચે

અયનીએ ફર્માવ્યું, એ જ દુરુસ્ત વાત છે. આ ખાદિમની રાય એ છે કે ઈમામ ક़ાઝી અયાઝની રાય દુરુસ્તગીની અધિક નજીક છે. કેમ કે બનાવ એ છે કે સહાબાએ કિરામ હક़ીક़તમાં કમજોર ન હતા, જો ખરેખર કમજોર હોત તો કુરૈશ તેમને મક્કામાં આવવા દેતા ? અને એ હક़ીક़તમાં રિયા નથી જે મના છે, કેમ કે રિયાનો અર્થ એ છે કે અલ્લાહને રાજી કરવાને બદલે લોકોને દેખાડવા માટે પુષ્કળ ઈબાદત કરવામાં આવે અને એકાંતમાં ઓછી, અથવા ઠાઠમાઠ સાથે કરવામાં આવે અને એકાંતમાં બેપરવાહીથી, જેથી જોનાર એવું સમજે કે આ મોટો ઈબાદતગુજાર છે. અને અહીં એ વાત નથી, એ લોકો હુઝૂર ﷺ ના હુકમથી અલ્લાહની રઝાના માટે પોતાની શક્તિ દર્શાવી રહ્યા હતા.

સમજૂતી : ૯૫૭ સામ્યતા : અહીં પ્રકરણ આ છે : "હજ્જ અને ઉમરા બંનેમાં રમલ." અને હદીષમાં રમલનો કોઈ ઉલ્લેખ જ નથી.

હું કહું છું : આ હદીષના આ શબ્દોથી કે એ બંનેવ રુકનોની વચ્ચે સામાન્ય ચાલે ચાલતા હતા, માલૂમ

لِنَافِعٍ أَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَمْشِي بَيْنَ الرُّكْنَيْنِ قَالَ إِنَّمَا كَانَ يَمْشِي

નિયમાનુસાર (સામાન્ય ચાલે) ચાલતા હતા તો તેમણે બતાવ્યું, હા ! બંને રુકનોની વચ્ચે નિયમાનુસાર

لِيَكُونَ أَيْسَرَ لِاسْتِلَامِهِ

ચાલતા હતા જેથી બોસો લેવામાં આસાની થાય." (મુસ્લિમ, નિસાઈ–હજ્જ)

حديث ૯૫૮ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُمَا قَالَ طَافَ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺ એ હજ્જતુલ વિદાઅમાં પોતાના **[હદીષ : ૯૫૮]**

النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ عَلَى بَعِيرِهِ

ઊંટ પર સવાર રહીને તવાફ કર્યો અને રુકનનો પોતાના

يَسْتَلِمُ الرُّكْنَ بِمِحْجَنٍ

અસા વડે બોસો લેતા હતા." (બુખારી ૧/૨૧૮, મનાસિક, ૨૧૯, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક)

ت ૨૯૬ عَنْ أَبِي الشَّعْثَاءِ أَنَّهُ قَالَ مَنْ يَتَّقِي شَيْئًا مِنَ الْبَيْتِ

"અબૂશશઅષાએ કહ્યું, કોણ છે જે બયતુલ્લાહના કોઈ હિસ્સાથી પરહેઝ કરે ? અને **[તઅલીક : ૨૯૬]**

وَكَانَ مُعَاوِيَةُ يَسْتَلِمُ الْأَرْكَانَ فَقَالَ لَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ إِنَّهُ

મુઆવિયહ્ આ સર્વ અરકાનને બોસો આપતા હતા. એના પર તેમને ઈબ્ને અબ્બાસે કહ્યું કે અમે આ બંને

પડયું કે બાકીના હિસ્સાઓમાં સામાન્ય ચાલે ચાલતા ન હતા, એ જ રમલ છે. હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما નો મસ્લક આ જ હતો કે રુકને યમાની અને રુકને અસ્વદના દરમ્યાન રમલ નથી.

સમજૂતી : ૯૫૮

محجنએ લાઠીને કહે છે જેનો છેડો વાંકો હોય અથવા તે ખૂદ વાંકી હોય. હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ સવારી પર તવાફ કર્યો એનાં વિવિધ સબબો હોય શકે છે. શક્ય છે બીમાર રહ્યા હોય, જેમ કે અબૂ દાઉદ (મનાસિક–૨૫૯)માં છે : અને આ જ બેહતરીન સબબ છે. અને એ પણ સબબ હોય શકે છે કે સર્વ લોકો જુએ અને જે પૂછવા ચાહે પૂછે. જેવું કે એમાં જ હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ ની હદીષમાં છે. એની પણ શક્યતા છે કે લોકો હુઝૂર પર તૂટીને પડી રહ્યા હતા, જો સવારી પર ન હોત તો તવાફ મુશ્કેલ હતો. એનાથી જાણવા મળ્યું કે જો કોઈ ઉઝર હોય તો સવારી પર તવાફ દુરુસ્ત છે. એ જ પ્રમાણે ભીડના કારણે જો હાથ પણ હજરે અસ્વદ સુધી ન પહોંચતો હોય તો લાકડી વગેરે વડે તેને સ્પર્શીને લાકડીને બોસો આપે. એમાં જ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસથી જ બીજી રિવાયતમાં છે કે પછી અસાને બોસો આપતા. વિના મજબૂરીએ સવારી પર તવાફ મકરૂહ છે.

તઅલીક : ૨૯૬ની સમજૂતી استلام ઈસ્તેલામનો અર્થ પથ્થર સ્પર્શવો અને તેને ચૂમવો છે. એનો માદ્દો سَلَمَةٌ છે જેનો અર્થ પથ્થર છે. ઈસ્તેલામ આમ છે અને તક્બીલ ખાસ છે. ઈસ્તેલામ લાકડી કે હાથ વડે

لَا نَسْتَلِمُ هٰذَيْنِ الرُّكْنَيْنِ فَقَالَ لَهُ لَيْسَ شَيْءٌ مِنَ الْبَيْتِ يُهْجَرُ

રુકનો (ઈરાકી શામી)ને બોસો નથી આપતા. તો મુઆવિયહએ તેમને કહ્યું, બયતુલ્લાહનો કોઈ હિસ્સો

وَكَانَ ابْنُ الزُّبَيْرِ يَسْتَلِمُهُنَّ كُلَّهُنَّ

છોડવા લાયક નથી. અને ઈબ્ને ઝુબેર સર્વ અરકાનને બોસો આપતા હતા." (બુખારી ૧/૨૧૮ મનાસિક)

حديث ૧૫૯ عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ عَرَبِيٍّ قَالَ سَأَلَ رَجُلٌ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ

"ઝુબૈર બિન અરબીએ કહ્યું, એક શખ્સે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ને હજરે અસ્વદને [હદીષ : ૯૫૯]

اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا عَنِ اسْتِلَامِ الْحَجَرِ فَقَالَ رَأَيْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ

બોસો આપવાના બારામાં પૂછયું તો ફર્માવ્યું, મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને એનો ઈસ્તેલામ કરતા અને બોસો

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَلِمُهُ وَيُقَبِّلُهُ وَقَالَ أَرَأَيْتَ

આપતા જોયા છે. અને એ શખ્સે કહ્યું, ફર્માવો જો હું ભીડમાં પડી જાઉં, ફર્માવો ,જો હું દબાય જાઉં ! તો

સ્પર્શવાને પણ કહે છે. કા'બાના ચાર રુકન એટલે ખૂણા છે પૂર્વી–દક્ષિણીને રુકને અસ્વદ કહે છે એમાં જ હજરે અસ્વદ છે. પશ્ચિમ–દક્ષિણવાળા ખૂણાને રુકને યમાની કહે છે. ક્યારેક એકથી બીજાને અગ્રતા આપવામાં બંનેને યમાનિય્યિન કહેવામાં આવે છે. પશ્ચિમ–ઉત્તરવાળા ખૂણાને રુકને શામી, પૂર્વ–ઉત્તરવાળા ખૂણાને રુકને ઈરાકી. ક્યારેક એકથી બીજાને અગ્રતા આપવામાં એ બંનેને શામિયૈન પણ કહી દેવામાં આવે છે. રુકને અસ્વદમાં બે ફઝીલતો છે એ ઈબ્રાહીમ ની બુનિયાદ પર પણ છે અને એમાં હજરે અસ્વદ પણ છે. એટલા માટે એનો બોસો લેવામાં આવે છે, અને શક્ય ન હોય તો ઈસ્તેલામ છે. રુકને યમાની ઈબ્રાહીમના પાયા પર છે, એમાં કેવળ એક ફઝીલત છે. એટલા માટે એનો કેવળ ઈસ્તેલામ છે. હાથ વડે સ્પર્શીને હાથને બોસો આપી દે, બોસો આપવું અથવા લાકડી વડે સ્પર્શવાનું નથી. રુકને ઈરાકી અને શામી કેમ કે હકીકતમાં રુકન નથી બલ્કે બયતુલ્લાહના દરમ્યાનમાં છે, એટલા માટે ન એમનો બોસો લેવાનો છે ન સ્પર્શવાનું છે, બલ્કે મકરૂહ છે.

હઝરત મુઆવિયહનો મઝહબ એ જ હતો કે સૌને બોસો આપવો જોઈએ. રહી ગયા હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઝુબૈર رضی اللہ عنہ તો, કેમ કે તેમણે કા'બાનો તે હિસ્સો જે કુરૈશે હતીમમાં સાત હાથ છોડી આપ્યો હતો તેને કા'બાના નવેસરના બાંધકામમાં સામેલ કરીને રુકને ઈરાકી અને રુકને શામીને પણ ઈબ્રાહીમી પાયા પર બનાવી લીધા હતા, એટલા માટે એને પણ તે ફઝીલત મળી ગઈ જે રૂકને યમાનીને હાંસલ હતી એટલા માટે તે એ બંને અરકાનનો પણ ઈસ્તેલામ કર્યા કરતા હતા.

આ બે તઅલીકો છે પહેલી "બિમહજૂરિન" સુધી. એને ઈમામ અહમદ અને ઈમામ તિર્મિઝી તથા ઈમામ હાકિમે હઝરત અબૂ તુફૈલ رضی اللہ عنہ થી મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કરી છે. અને બાદવાળી તઅલીકને ઈમામ અબૂબકર બિન અબી શયબાએ પોતાના મુસન્નફમાં વર્ણન કરી છે.

સમજૂતી : ૯૫૯

આ પ્રશ્નકર્તા હદીષના રાવી ઝુબૈર બિન અરબી જ હતા જેવું કે મુસ્નદે અબૂ દાઊદ તથા તયાલ્સીમાં છે : سألت ابن عمر. હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما નો મઝહબ એ જ હતો કે કોઈપણ સ્થિતિમાં હજરે અસ્વદને

إِنْ رُوِحِسْتَ أَرَأَيْتَ إِنْ غُلِبْتُ قَالَ اِجْعَلْ أَرَأَيْتَ بِالْيَمَنِ رَأَيْتُ

ફર્માવ્યું, દબાઈ જવા વાળી વાતને યમનમાં રાખ ! મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને એનો ઈસ્તેલામ

رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَلِمُهُ وَيُقَبِّلُهُ ۞

કરતાં અને બોસો આપતાં જોયા છે." (બુખારી ૧/૨૧૮, ૨૧૯, મનાસિક, તિર્મિઝી–હજ્જ, નિસાઈ–મનાસિક)

حديث ૯૬૦ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ طَافَ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺ એ ઊંટ પર સવાર થઈને [હદીષ : ૯૬૦]

النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبَيْتِ عَلٰى بَعِيْرٍ كُلَّمَا أَتٰى

બયતુલ્લાહનો તવાફ કર્યો. જ્યારે કદી રુકન (અસ્વદ) પાસે આવતા તો હુઝૂરના હાથમાં કાંઈ હોતું

الرُّكْنَ أَشَارَ إِلَيْهِ بِشَيْءٍ عِنْدَهُ وَكَبَّرَ ۞

એના વડે એના તરફ ઈશારો કરતા અને તકબીર કહેતા." (બુખારી ૧/૨૧૯ મનાસિક)

حديث ૯૬૧ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ قَالَ ذَكَرْتُ لِعُرْوَةَ

"મુહમ્મદ બિન અબ્દુર્રહમાને કહ્યું, મેં ઉરવાથી એનો ઉલ્લેખ કર્યો તો તેમણે બતાવ્યું કે [હદીષ : ૯૬૧]

قَالَ فَأَخْبَرَتْنِيْ عَائِشَةُ أَنَّ أَوَّلَ شَيْءٍ بَدَءَ بِهِ حِيْنَ قَدِمَ النَّبِيُّ

હઝરત આઈશાએ મને ખબર આપી કે નબી ﷺ જ્યારે મક્કા આવ્યા તો સૌ પ્રથમ વુઝૂ કર્યું પછી તવાફ

બોસો લેવામાં આવે, એ બોસો લેવામાં કદી કદી ઝખ્મી થઈ જતા પણ છોડતા ન હતા. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસે ફર્માવ્યું, ભીડ હોય તો બોસો ન લે, એના માટે ન કોઈ બીજાને ઈજા આપે અને ન ખૂદ ઈજા ઉઠાવે.

સમજૂતી : ૯૬૦

આ હદીષ હમણા વર્ણન થઈ છે. ત્યાં ઉબૈદુલ્લાહ બિન અબ્દુલ્લાહથી મરવી છે, અહીં ઈકરમાથી છે. ત્યાં **بمحجن** (બિમિહજન)ની સ્પષ્ટતા છે, અહીં **بشيء** ઈબ્હામ છે. અહીં **كبّر** વધારે છે. આ હદીષથી જાણવા મળ્યું કે દરેક તવાફના ફેરા પર તકબીર મુસ્તહબ છે.

સમજૂતી : ૯૬૧

ذكرت لعروة : ઉરવાથી શું વર્ણન કર્યું તે બુખારીમાં નથી, પણ મુસ્લિમમાં વિગતવાર વર્ણન થયેલ છે. મુહમ્મદ બિન અબ્દુર્રહમાન કહે છે કે મને એક ઈરાકીએ એવું કહ્યું કે ઉરવાને એ પૂછો કે એક શખ્સે હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો અને તે તવાફ કરી ચૂક્યો તો એહરામથી બહાર થયા કે નહીં ? જો તે એવું કહે કે બહાર ન થયો, તો એમને કહો, એક શખ્સ એવું કહે છે કે મેં ઉરવાથી પૂછયું તો તેમણે ફર્માવ્યું કે જે શખ્સ હજ્જનો એહરામ

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ تَوَضَّاَ ثُمَّ طَافَ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ عُمْرَةً

કર્યો પછી તે ઉમરો ન થયો. ત્યારબાદ અબૂબક્ર તથા ઉમરે હજ્જ કરી આ જ પ્રમાણે. પછી મેં

ثُمَّ حَجَّ اَبُوْبَكْرٍ وَّعُمَرُ مِثْلَهٗ ثُمَّ حَجَجْتُ مَعَ اَبِي الزُّبَيْرِ فَاَوَّلُ

મારા પિતા ઝુબૈર સાથે હજ્જ કરી તો તેમણે પણ સૌ પ્રથમ તવાફ કર્યો. પછી મુહાજિરો તથા

شَيْءٍ بَدَءَ بِهِ الطَّوَافُ ثُمَّ رَاَيْتُ الْمُهَاجِرِيْنَ وَالْاَنْصَارَ

અન્સાર પણ આ જ પ્રમાણે કરતા હતા. મારાં મા (હઝરત અસ્મા)એ મને ખબર આપી કે તેમણે તથા

يَفْعَلُوْنَهٗ وَقَدْ اَخْبَرَتْنِيْ اُمِّيْ اَنَّهَا اَهَلَّتْ هِيَ وَاُخْتُهَا وَالزُّبَيْرُ

તેમનાં બહેન (આઈશા) અને ઝુબેર અને ફલાણા તથા ફલાણાએ ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો તો

وَفُلَانٌ وَّفُلَانٌ بِعُمْرَةٍ وَكُلَّمَا مَسَحُوا الرُّكْنَ حَلُّوْا ؕ

જ્યારે રુકન સ્પર્શી લીધો તો એહરામ બહાર થઈ ગયા." (ઉપર મુજબ)

બાંધે તે પૂરો હજ્જ અદા કર્યા વિના એહરામથી બહાર થશે નહીં. મેં કહ્યું એક શખ્સ આવું કહે છે, તો તેમણે કહ્યું, તેણે ગલત કહ્યું ! તે ઈરાક઼ી મારી સામે આવ્યો અને પૂછયું કે તેમણે શું ફર્માવ્યું ? મેં તેને કહ્યું કે તે ફર્માવે છે, કે એહરામથી બહાર ન થયો. તો એણે કહ્યું, તેમને કહો કે એક શખ્સ રસૂલુલ્લાહ ﷺના બારામાં ખબર આપે છે કે હુઝૂરે આવું કહ્યું અને અસ્મા તથા આઈશાનો શો હાલ છે કે તેમણે આવુ કર્યું. હવે હું ઉરવાની ખિદમતમાં હાજર થયો અને તેમને જણાવ્યું. તેમણે પૂછયું, કોણ છે ? મેં અર્ઝ કરી, હું નથી જાણતો ! ફર્માવ્યું, તે મારી પાસે આવીને કેમ નથી પૂછતો ?! મારું ગુમાન એ છે કે તે ઈરાક઼ી છે. મેં અર્ઝ કરી, હું નથી જાણતો. ફર્માવ્યું, તેણે જૂઠ્ઠ કહ્યું. રસૂલુલ્લાહ ﷺએ હજ્જ કરી. હઝરત આઈશાએ ખબર આપી. (પૂરી હદીષ) મુસ્લિમમાં હઝરત ઉષ્માન અને હઝરત મુઆવિયહ અને હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہم નો વધારો છે કે તે લોકોએ પણ સૌથી પ્રથમ તવાફ કર્યો અને જ્યાં સુધી પૂરો હજ્જ ન કરી લીધો એહરામ નથી ખોલ્યો. છેવટમાં આ છે : પછી મેં છેલ્લે જેમને આવું કરતાં જોયા છે તે ઈબ્ને ઉમર છે. ઈબ્ને ઉમર નજીક તેમનાથી અથવા તે લોકોથી જેઓ પહેલાના છે એવું કેમ ન પૂછયું ? એ સર્વ લોકો જ્યારે મક્કામાં ક઼દમ રાખતા તો સૌ પ્રથમ તવાફ કરતા અને એહરામ ન ખોલતા.

وقد اخبرتنی امی : આ હિસ્સાનો મતલબ એ છે કે હા ! જ્યારે કેવળ ઉમરાનો એહરામ બાંધતા તો રુકનના સ્પર્શ બાદ એહરામથી બહાર થઈ જતા. અહીં રુકનના સ્પર્શથી મુરાદ તવાફ, સઈ તથા હલક઼ સૌ છે. કેમ કે એ હમેશાંની આદત હતી કે સૌ સતત કરતા, ગાળો ન હોતો. એટલા માટે એ ઉમરાથી ફારિગ થવા પ્રતિ નિર્દેશ છે.

حدیث ૯૬૨ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ رَسُوْلَ

''હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ મક્કા [હદીષ : ૯૬૨]

اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ اِذَا طَافَ فِي الْحَجِّ اَوِ الْعُمْرَةِ

આવીને હજ્જ અથવા ઉમરામાં જે પ્રથમ તવાફ કરતા

اَوَّلَ مَا يَقْدَمُ سَعٰى ثَلٰثَةَ اَطْوَافٍ وَّمَشٰى اَرْبَعَةً ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ

એમાં ત્રણ તવાફ સઈ કરતા અને ચારમાં નિયમ પ્રમાણે ચાલતા. ત્યારબાદ

ثُمَّ يَطُوْفُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ؕ

બે રકાત નમાઝ પઢતા, પછી સફા તથા મરવા દરમ્યાન તવાફ કરતા.'' (ઉપર મુજબ)

حدیث ૯૬૩ اَخْبَرَنِيْ عَطَاءٌ اِذْ مَنَعَ ابْنُ هِشَامٍ النِّسَاءَ الطَّوَافَ

''ઈબ્ને જરીજે કહ્યું, મને અતાએ ખબર આપી કે જ્યારે ઈબ્ને હિશામે સ્ત્રીઓને [હદીષ : ૯૬૩]

સમજૂતી : ૯૬૨

આ હદીષથી સાબિત થયું કે તવાફ પછી બે રકાત નમાઝ વાજિબ છે. આ નમાઝ મકામે ઈબ્રાહીમની પાસે પૂર્વ બાજુ પઢે. નમાઝથી પહેલાં આયતે કરીમા **واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى** ''અને મકામે ઈબ્રાહીમને નમાઝની જગા બનાવો'' પઢે. બેહતર એ છે કે પહેલીમાં સૂરએ કાફિરૂન અને બીજીમાં સૂરએ ઈખ્લાસ પઢે. જો તવાફ પછી સઈ છે તો ''મુલ્તઝિમ''થી લપેટાયા પહેલા પઢે, નહીં તો મુલ્તઝિમથી લપેટાયા પછી પઢે. જો મકામે ઈબ્રાહીમની પાસે જગા ન મળે તો મસ્જિદે હરામમાં ગમે ત્યાં પઢી શકે છે. મકામે ઈબ્રાહીમ પછી એ નમાઝના માટે સૌથી અફઝલ જગા કા'બાની અંદર છે, પછી હતીમમાં, મીઝાબે રહમતની નીચે, પછી હતીમમાં કોઈ પણ જગા પછી કા'બાની અધિક નિકટ, પછી મસ્જિદે હરામ, પછી હરમની હદોમાં. સુન્નત એ છે કે જો કરાહતનો સમય ન હોય તો તવાફ પછી મોડુ કર્યા વિના ગાળો પાડયા વિના પઢે. એના પછી આ જ હદીષ છે, જેમાં સઈને બદલે **يخب** છે. સઈનો અર્થ દોડવું છે અને **خبب**નો અર્થ ઝડપી ચાલવું છે. બંનેનો સાર એક જ છે, એટલે કે રમલ કરતા હતા. છેવટમાં આટલુ વધારે છે :–

انه كان يسعىٰ بطن المسيل اذا طاف بين الصفا و المروة ''હુઝૂરે અકદસ ﷺ જ્યારે સફા તથા મરવાનો તવાફ કરતા તો નાળાના પેટમાં દોડતા.''

સફા સફેદ રંગની એક નાની પહાડી હતી અને મરવા કાળા રંગની હતી. એ બંનેના વચ્ચે મેદાન હતું એ મેદાનમાં વરસાદનું પાણી વહેતુ હતું. એના બંનેવ છેડાઓ પર લીલા નિશાન લગાડેલાં છે જેને મીલૈન અખ્દરૈન કહે છે. એમાં મરવા તરફ જે બજારની બાજુ છે અહીં પહેલાં હઝરત અબ્બાસ رضی اللہ عنہما નું ઘર હતું.

સમજૂતી : ૯૬૩ આ ઈબ્ને હિશામથી મુરાદ ઈબ્રાહીમ ઈબ્ને હિશામ ઈબ્ને ઈસ્માઈલ ઈબ્ને હિશામ ઈબ્ને મુગીરા ઈબ્ને અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર ઈબ્ને મખઝૂમ છે, જે હિશામ બિન અબ્દુલ મલિક સમયના બાદશાહનો મામો હતો જેમ કે કલ્બીએ કહ્યું છે. એને હિશામ બાદશાહે મદીના તયબહનો ગવર્નર

مَعَ الرِّجَالِ قَالَ كَيْفَ تَمْنَعُهُنَّ وَقَدْ طَافَ نِسَاءُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ

પુરૂષોની સાથે તવાફ કરવાથી રોકી દીધી તો તેમણે (અતાએ) કહ્યું, તું કેવી રીતે સ્ત્રીઓને રોકે છે જ્યારે કે

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ الرِّجَالِ قُلْتُ بَعْدَ الْحِجَابِ أَوْ قَبْلُ قَالَ

અઝવાજે નબી (નબી ﷺની પાક બીવીઓ)એ પુરૂષોની સાથે તવાફ કર્યો છે ! મેં પૂછ્યું, હિજાબ (પર્દા)

إِيْ لَعَمْرِيْ لَقَدْ أَدْرَكْتُهُ بَعْدَ الْحِجَابِ قُلْتُ كَيْفَ يُخَالِطْنَ الرِّجَالَ

પહેલાં કે પછી ? ફર્માવ્યું, મને મારી જાતની કસમ ! મેં હિજાબ પછીનો જ જમાનો પામ્યો છે. મેં કહ્યું, પુરૂષો

قَالَ لَمْ يَكُنْ يُخَالِطْنَهُنَّ كَانَتْ عَائِشَةُ تَطُوْفُ حَجْرَةً مِّنَ الرِّجَالِ

એમની સાથે કેવી રીતે ભેગા રહેતા ? ફર્માવ્યું, પુરૂષો એમની સાથે ભેગા ન રહેતા, હઝરત આઈશા

لَا تُخَالِطُهُمْ فَقَالَتْ إِمْرَأَةٌ إِنْطَلِقِيْ نَسْتَلِمْ يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِيْنَ

પુરૂષોથી અલગ રહીને તવાફ કરતાં હતાં. એકવાર એક સ્ત્રીએ અર્ઝ કરી, હે ઉમ્મુલ મો'મિનીન ! ચાલો હજરે

قَالَتْ إِنْطَلِقِيْ عَنِّكِ وَأَبَتْ يَخْرُجْنَ مُتَنَكِّرَاتٍ بِاللَّيْلِ فَيَطُفْنَ مَعَ

અસ્વદનો બોસો લઈએ. તો ફર્માવ્યું, તમે જાવ ! ઉમ્મુલ મો'મિનીને ઈન્કાર કરી આપ્યો. અઝવાજે

الرِّجَالِ وَلٰكِنَّهُنَّ كُنَّ إِذَا دَخَلْنَ الْبَيْتَ قُمْنَ حِيْنَ يَدْخُلْنَ وَأَخْرُجَ

મુતહ્હરાત રાતમાં તવાફ માટે એ રીતે જતાં કે ઓળખાય ન શકે અને પુરૂષો સાથે તવાફ કરતાં. હા, જ્યારે

બનાવ્યો હતો. એક કથન એ છે કે અહીં ઈબ્ને હિશામથી એનો ભાઈ મુહમ્મદ ઈબ્ને હિશામ મુરાદ છે કે જે મક્કા મોઅઝ્ઝમાનો ગવર્નર હતો. ફાકહીએ હઝરત ઈબ્રાહીમ નખઈથી રિવાયત કરી કે સ્ત્રીઓને પુરૂષો સાથે તવાફ કરવાથી હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ એ સૌ પ્રથમ રોકી હતી. એક શખ્સને જોયો કે સ્ત્રીઓ સાથે તવાફ કરી રહ્યો છે તો એને કોરડો માર્યો. ઈબ્ને અયનિયાથી મરવી છે કે સૌ પ્રથમ જેણે સ્ત્રીઓ તથા પુરૂષોને અલગ અલગ તવાફનો હુકમ આપ્યો તે ખાલિદ બિન અબ્દુલ્લાહ કુસરી હતો. જે અબ્દુલ મલિક બિન મરવાન સફ્ફાકના સમયમાં મક્કાનો હાકિમ હતો. કાશ ! કે એના પર અમલ ચાલુ રહ્યો હોત તો સારું થાત. તવાફમાં ખાસ કરીને તવાફે ઝિયારતમાં પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓની ભેળસેળ ન જાણે કેટલીય હજોના મરદૂદ થવાનો સબબ બની જાય છે. ઈસ્લામના પ્રારંભમાં આટલી ભીડ ન હતી તો એ સરળ હતું કે સ્ત્રીઓ પુરૂષોના ઘેરાવથી બહાર રહીને તવાફ કરી શકી, પણ હવે તવાફે ઝિયારતમાં તો એ હાલ થાય છે કે મસ્જિદે હરામની નીચે ઉપરના બંને માળો પર લોકો તવાફ કરે છે.

હઝરત મુફ્તીએ આ'ઝમે હિંદ સૈયદી વ સનદી મૌલાના શાહ મુસ્તફા રઝાખાં સાહબ قدس سرہ જ્યારે પ્રથમવાર હિ.સ. ૧૩૬૬ ઈ.સ. ૧૯૪૬માં હજના માટે હાજર થયા હતા, તો મક્કાના ઉલમાથી મશ્વરા બાદ નજદી હુકૂમત સામે આ તજવીઝ રાખી પણ મંઝૂર ન થઈ.

فِي جَوْفِ ثَبِيرٍ قُلْتُ مَا حِجَابُهَا قَالَ هِيَ فِي قُبَّةٍ تُرْكِيَّةٍ لَهَا غِشَاءٌ

કા'બાની અંદર જવા ચાહતાં તો બહાર ઉભાં રહેતાં અને પુરૂષોને કાઢી નાખવામાં આવતા. અને હું હઝરત

وَمَا بَيْنَنَا وَبَيْنَهَا غَيْرُ ذٰلِكَ وَرَأَيْتُ عَلَيْهَا دِرْعًا مَوْرَدًا ـ ع ـ

આઈશાની ખિદમતમાં હાજર રહેતો હતો. સાથમાં ઉબૈદ બિન ઉમેર પણ રહેતા હતા. અને તે ષબીર

પહાડની અંદર રોકાયાં હતાં. મેં પૂછયું, એમનો પર્દો શું હતો ? ફર્માવ્યું, તે તુર્કી ગોળ તંબુમાં હતાં જેના પર

પર્દો ટીંગાયેલો હતો એ સિવાય અમારા તથા એમના વચ્ચે કાંઈ ન હતું. મેં જોયું કે તેમણે ગુલાબી રંગનું

પહેરણ પહેર્યું હતું." (બુખારી ૧/૨૧૯ મનાસિક)

حديث ૯૬૪ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે નબી ﷺ તવાફ કરતાં કરતાં [હદીષ : ૯૬૪]

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ وَهُوَ يَطُوفُ بِالْكَعْبَةِ بِإِنْسَانٍ رَبَطَ يَدَهُ

એક એવી વ્યક્તિ પાસેથી પસાર થયા જેણે ચામડાની બૂટની દોરી કે દોરાઓ અથવા અન્ય કોઈ ચીજ

إِلٰى إِنْسَانٍ بِسَيْرٍ أَوْ بِخَيْطٍ أَوْ بِشَيْءٍ غَيْرِ ذٰلِكَ فَقَطَعَهُ النَّبِيُّ صَلَّى

વડે પોતાનો હાથ બીજી કોઈ વ્યક્તિના હાથ સાથે બંધાએલી હાલતમાં રાખેલ (તવાફ કરી રહ્યો) હતો.

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهٖ ثُمَّ قَالَ قُدْ بِيَدِهٖ ـ ع ـ

તો હુઝૂરે તેને કાપી નાખ્યું પછી ફર્માવ્યું, એને પોતાના હાથ વડે પકડી લઈને ચાલ."

(બુખારી ૧/૨૧૯, ૨૨૦ મનાસિક બાબુ તવાફુન્નિસા, ૨/૯૯૧, બે તરીકાથી અબૂ દાઊદ–અલ્ઈમાનુ વન્નુઝૂર, નિસાઈ–અલ ઈમાન વન્નુઝૂર વલ્હજ્જ)

એ વખતે દસ્તૂર એ જ હતો કે જ્યારે સ્ત્રીઓ કા'બા મુકદ્દસાની અંદર જવા ચાહતી તો પુરૂષોને બહાર કરી દેવામાં આવતા. પણ બાદમાં એ પાબંદી ઉઠી ગઈ, અને હવે તો હજના દિવસોમાં નજદી હુકૂમતના માણસો અને તેમના ખાસ મહેમાનો સિવાય કોઈને પ્રવેશ નસીબ જ થતો નથી. انما اشكوبثى وحزنى الىٰ الله

સમજૂતી : ૯૬૪

એના બાદવાળા પ્રકરણમાં અને કિતાબુલ ઈમાન વન્નુઝૂરની પ્રથમ રિવાયતમાં بزمام اوغيره છે. અને બીજી રિવાયતમાં بخزامة فى انفه (ખઝામા) ઊંટની નકેલ (લગામ)ને કહે છે. સર્વ રિવાયતોનો સાર એ નીકળ્યો કે એક પોતાની નાકમાં ઊંટની નકેલની જેમ રસ્સી વગેરે લગાડેલ હતો અને બીજો એને હાથમાં લીધેલ આગળ આગળ ચાલી રહ્યો હતો. જાહિલિયતના જમાનામાં એ રિવાજ હતો કે તેઓ એવી મન્નત માન્યા કરતા કે જો આ કામ થશે તો આ રીતે હજ્જ કરીશું. મુસ્નદે અહમદ (૨/૧૮૩)માં છે કે નબી ﷺએ બે શખ્સોને જોયા કે એકબીજાથી જોડાયેલા છે. પૂછયું, આ શું છે ? એ લોકોએ બતાવ્યું કે અમે એવી મન્નત માની હતી કે આ રીતે

ت ٢٩٧ وَقَالَ عَطَاءٌ فِيْ مَنْ يَّطُوْفُ فَتُقَامُ الصَّلٰوةُ أَوْ يُدْفَعُ عَنْ

''અને ઈમામ અતાએ કહ્યું, કોઈ તવાફ કરી રહ્યો છે અને નમાઝ થવા લાગી અથવા [તઅલીક : ૨૯૭]

مَكَانِهٖ إِذَا سَلَّمَ يَرْجِعُ حَيْثُ قُطِعَ عَلَيْهِ فَيَبْنِيْ وَيُذْكَرُ نَحْوُهٗ

પોતાની જગાએથી ધકેલી દેવામાં આવ્યો તો સલામ ફેરવ્યા બાદ પરત થાય તો જ્યાંથી છોડયો હતો

عَنِ ابْنِ عُمَرَ وَعَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ أَبِيْ بَكْرٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمْ ع ٥

ત્યાંથી કરે. અને એના જેમ ઈબ્ને ઉમર તથા અબ્દુર્રહમાન બિન અબૂબક્ર رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِيْنَ થી પણ

રિવાયત પામેલ છે.'' (બુખારી ૧/૨૨૦ મનાસિક)

ت ٢٩٨ وَقَالَ نَافِعٌ كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا يُصَلِّيْ

''અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما દરેક સાત ફેરા પર [તઅલીક : ૨૯૮]

જોડાયેલા કા'બા જઈશું. ફર્માવ્યું, અલગ થઈ જાવ ! એ મન્નત નથી. **નઝર (મન્નત) તે કામ છે જેના વડે અલ્લાહની રઝા તલબ કરવામાં આવે.** તબ્રાની (ઉમ્દતુલ ક્વારી, ૯/૩૯૪)માં છે કે બિશર કહે છે કે તેમણે ઈસ્લામ ક્વબૂલ કરી લીધો તો હુઝૂરે અક્વદસ ﷺએ તેમનો માલ તથા ઔલાદ પાછાં આપી દીધાં. પછી જોયું કે એ તથા એમના પુત્ર તલફ એક રસ્સીમાં બંધાયેલા છે. પૂછયું, આ શું છે ? તો બતાવ્યું કે મેં ક્વસમ ખાધી હતી કે અલ્લાહ મારા માલ તથા ઔલાદને પરત કરી આપે તો આ રીતે હજ્જ કરીશ. નબી ﷺએ રસ્સી કાપી નાખી અને ફર્માવ્યું, તમે બંનેવ હજ્જ કરો, એ શૈતાનનું કામ છે. (એ રીતે મન્નત કરવી એ કામ)

અહકામ : આ હદીષથી જાણવા મળ્યું કે તવાફ કરવાની હાલતમાં અમ્ર બિલ મઅરૂફ તથા નેહી અનિલ મુન્કર સુન્નત છે, મના નથી. દુનિયવી વાત તવાફમાં મના છે. હા ! જરૂરત પૂરતી જરૂરત ખાતર ઈજાઝત છે. **મન્નત ફક્ત ફર્માંબરદારીની હોય છે. જે ચીજ શરીઅતની રૂએ મના હોય અથવા મુબાહ હોય એની મન્નત સહીહ નથી.**

તઅલીક : ૨૯૭ની સમજૂતી અહીં પ્રકરણ એ છે કે, ''જ્યારે તવાફમાં રોકાઈ જાય.'' એટલે કે સતત ન કરી શકે અને અમુક સમય રોકાવુ પડે, ચાહે શરઈ જરૂરતથી હોય કે દુનિયવી જરૂરતથી, તો શું કરે ? આ પ્રકરણને યોગ્ય કોઈ હદીષ ઈમામ બુખારીને ન મળી એટલા માટે અક્વાલે રિજાલથી કામ ચલાવ્યું. ઈમામ અતાનો ક્વૌલ વર્ણવ્યો. જેનાથી માલૂમ થયું કે તવાફ દરમ્યાન જો કોઈ દીની કે દુનિયવી જરૂરત ઉભી થાય જે ન ટાળી શકાય એવી હોય તો તવાફ છોડીને તેને પૂરી કરે પછી જ્યાંથી તવાફ છોડયો હોય ત્યાંથી કરે, પહેલેથી ન કરે. એનાથી જાણવા મળ્યું કે તવાફ ફાસિદ ન થયો. દા.ત. નમાઝ બાજમાઅત શરૂ થઈ અથવા કોઈએ એને હટાવી દીધો, એના જેમ જ નમાઝે જનાઝા છે તથા પ્રાકૃતિક જરૂરતો દા.ત. પેશાબ, પાખાનુ અથવા વુઝૂ તૂટી ગયું. ઈમામ અતાના ઈર્શાદને ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાક્વે પોતાના મુસન્નફમાં અને ઈમામ સઈદ બિન મન્સૂરે મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કરી છે. અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ના ઈર્શાદને ઈમામ સઈદ બિન મન્સૂરે અને હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન અબૂબક્રના આ ઈર્શાદને ઈમામ બુખારીના ઉસ્તાઝુલ ઉસ્તાઝ ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાક્વે વર્ણવેલ છે.

તઅલીક : ૨૯૮ની સમજૂતી

આ અષરને ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાક્વે વર્ણન કરી છે. એમાં છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એક તવાફને

لِكُلِّ أُسْبُوعٍ رَكْعَتَيْنِ ـه

બે રકાત પઢતા હતા." (ઉપર મુજબ)

ت ٢٩٩ وَقَالَ إِسْمٰعِيلُ بْنُ أُمَيَّةَ قُلْتُ لِلزُّهْرِيِّ إِنَّ عَطَاءً يَقُولُ بِجُزْءٍ مِنْهُ

"અને ઈસ્માઈલ બિન ઉમય્યાએ કહ્યું, મેં ઈમામ ઝુહરીને કહ્યું કે અતા કહે છે કે **[તઅલીક : ૨૯૯]**

السَّكْتُوبَةُ مِنْ رَكْعَتَيِ الطَّوَافِ فَقَالَ السُّنَّةُ أَفْضَلُ لَمْ يَطُفِ النَّبِيُّ

તવાફની બે રકાતની કાઈમ મુકામ (તેના સ્થાને) ફર્ઝ નમાઝ થઈ જશે. તો ઈમામ ઝુહરીએ ફર્માવ્યું, સુન્નત

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُبُوعًا قَطُّ إِلَّا صَلَّى رَكْعَتَيْنِ ـه

પર અમલ કરવો અફઝલ છે. નબી ﷺ એ જ્યારે પણ તવાફના સાત ફેરા પૂરા કર્યા તો બે રકાત પઢી."

(બુખારી ૧/૨૨૦ મનાસિક)

બીજાની સાથે મિલાવવાને મકરૂહ જાણતા હતા અને દરેક સાત ફેરા પર બે રકાત પઢતા હતા, બે તવાફને ભેગા કરતા ન હતા.

તઅલીક : ૨૯૯ની સમજૂતી

આ તઅલીકને ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાક તથા ઈમામ અબૂબક્ર ઈબ્ને અબી શયબાએ વર્ણન કરેલ છે. સહીહ એ છે કે તવાફની બે રકાતના બદલામાં ફર્ઝો પૂરતા નથી. ઈમામ ઝુહરીના ઈર્શાદથી સાબિત છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ એના પર હમેશગી ફર્માવી છે, કદી છોડી નથી. અને છોડયા વિના હમેશગી અપનાવવી એ વાજિબ હોવાની દલીલ છે. ઈમામ અબુલ કાસિમ તમામ બિન મુહમ્મદ રાઝીએ પોતાની ફવાઈદમાં હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ દરેક તવાફના સાત ફેરાઓ પર બે રકાત મસ્નૂન ફર્માવી છે. ઈમામ અબૂબક્ર ઈબ્ને અબી શયબાએ રિવાયત કરી કે સુન્નત એ જ ચાલુ રહી કે તવાફના દરેક સાત ફેરા પર બે રકાત છે એના બદલામાં બીજી નફલ નમાઝ તથા ફર્ઝ પૂરતી નથી. તેમજ એના વાજિબ હોવાની દલીલ એ છે કે ઈમામ અહમદ (મુસ્નદ ૩/૩૨૦), ઈમામ મુસ્લિમ (૧/૩૫૯–હજ્જ)એ રિવાયત કરી કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ જ્યારે મકામે ઈબ્રાહીમ પર પહોંચ્યા તો આયતે કરીમા **واتخذوا من مقام ابراهيم مصلىٰ** તિલાવત ફર્માવી એટલે "મકામે ઈબ્રાહીમને નમાઝની જગા બનાવો." અને બે રકાત પઢી. પ્રથમ રકાતમાં સૂરએ કાફિરૂન અને બીજીમાં સૂરએ ઈખ્લાસ પઢી. ત્યારબાદ રુકને અસ્વદની પાસે આવ્યા તેનો ઈસ્તેલામ કર્યો અને સફાની તરફ ગયા. એનાથી જાહેર છે કે આ નમાઝ અલ્લાહના હુકમની તામીલમાં હતી. આ આયતમાં અમ્ર છે જે વુજૂબ (વાજિબ હોવા) માટે હોય છે. હઝરત ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ નો પણ કૌલ એક આ જ છે કે વાજિબ છે. પણ તેમનો અસહ્હ (સહીહ) કૌલ એ છે કે સુન્નત છે. અલ્લામા ઝયનુદ્દીને ફર્માવ્યું કે એક કૌલ એ પણ છે કે તવાફે ફર્ઝમાં વાજિબ અને નફલમાં સુન્નત છે.

ت ૩૦૦ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا يُصَلِّيْ رَكْعَتَيِ الطَّوَافِ

"અને ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما તવાફની બે રકાત સૂર્ય નીકળવાથી પહેલાં પઢતા હતા [તઅલીક : ૩૦૦]

مَالَمْ تَطْلُعِ الشَّمْسُ وَطَافَ عُمَرُ بَعْدَ صَلٰوةِ الصُّبْحِ فَرَكِبَ حَتّٰى

અને હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ એ સવારની નમાઝ પછી તવાફ કર્યો અને સવાર થઈ ગયા.

صَلَّى الرَّكْعَتَيْنِ بِذِيْ طُوًى ۝

ઝૂ તૂવામાં જઈને બે રકાતો પઢી." (ઉપર મુજબ)

حديث ૯૬૫ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا اَنَّ نَاسًا

"ઉરવા ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા સિદ્દીકા رضی اللہ عنہا થી રિવાયત કરે છે કે [હદીષ : ૯૬૫]

طَافُوْا بِالْبَيْتِ بَعْدَ صَلٰوةِ الصُّبْحِ ثُمَّ قَعَدُوْا اِلَى الْمُذَكِّرِ حَتّٰى

કેટલાક લોકોએ સવારની નમાઝ પછી બયતુલ્લાહનો તવાફ કર્યો પછી વાઈઝની પાસે બેસી ગયા. જ્યારે સૂર્ય

તઅલીક : ૩૦૦ની સમજૂતી આ તઅલીકને ઈમામ સઈદ બિન મન્સૂરે મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કરી છે. જે સમયોમાં નફલ નમાઝો મકરૂહ છે એમાં તવાફની બે રકાતો પણ મકરૂહ છે, દા.ત. સુબ્હ સાદિકથી સૂર્ય નીકળ્યા પછી ૨૦ મિનિટ સુધી, બપોરના સૂરજ ઢળવાથી ઝવાલ સુધી, અસરની નમાઝ પછીથી ગુરૂબ આફતાબ સુધી. અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી અહીં જે નકલ થયેલ છે એનાથી ઉલ્ટી એમનાથી જ બીજી રિવાયત પણ છે. ઈબ્નુલ મુન્ઝર (ઉમ્દતુલ કારી, ૯/૨૭૯)એ નાફેઅથી તખરીજ કરી છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما સુબ્હ સાદિક બાદ તવાફ કરતા તો જ્યાં સુધી સૂર્ય ન ઉગી જતો ત્યાં સુધી તવાફની બે રકાતો ન પઢતા. અને જ્યારે અસ્ર બાદ પણ તવાફ કરતા તો જ્યાં સુધી સૂર્ય ડૂબી ન જતો તવાફની બે રકાતો ન પઢતા. શરહે મઆનિયુલ આષાર (૧/૨૩૬ મનાસિક)માં છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما સવારની નમાઝના સમયે આવ્યા તો તવાફ કર્યો અને નમાઝ ન પઢી પણ સૂર્ય નીકળ્યા બાદ. વળી એમનાથી પણ અનંતગણા ફિકહના જાણકાર તેમના પિતા હઝરત ઉમર ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ છે. તેમણે સૂરજ નીકળ્યા પછી ઝૂ તૂવામાં જઈને પઢી. અને પુષ્કળ સહાબાએ કિરામની સંગાથમાં આ કામ થયું છતાં કોઈએ એમને ટોક્યા નથી. આ તઅલીકને ઈમામ માલિકે મોઅત્તામાં અને ઈમામ અબૂ જઅફર તહાવીએ શરહે મઆનિયુલ આષારમાં તખરીજ કરી છે.

મુસ્નદે ઈમામ અહમદ (૩/૩૯૩)માં હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ થી મરવી છે. કહે છે કે અમે સવારની નમાઝ પછી તવાફ નથી કરતા જ્યાં સુધી સૂર્ય ઉગી નથી જતો. અને અસ્ર બાદ નથી કરતા જ્યાં સુધી સૂર્ય ડૂબી નથી જતો. ફર્માવે છે, મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ થી સાંભળ્યું છે કે સૂરજ શયતાનની શીંગોના દરમ્યાન તુલૂઅ કરે (નીકળે) છે. સુનને સઈદ બિન મન્સૂરમાં અને મુસન્નફે ઈબ્ને અબી શયબામાં હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ ના બારામાં છે કે તેમણે સવારના પછી તવાફ કર્યો અને ફારિગ થઈને બેસી રહ્યા ત્યાં સુધી કે સૂર્ય નીકળી આવ્યો.

સમજૂતી : ૯૬૫ અહીં પ્રકરણમાં આ છે : "સવારની નમાઝ તથા અસરની નમાઝ બાદ તવાફ." અને આ પ્રકરણમાં જેટલા આષાર તથા હદીષો લાવ્યા છે એનામાં કોઈમાં તવાફના બારામાં હુકમ નથી. સૌમાં

إِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ قَامُوا يُصَلُّونَ فَقَالَتْ عَائِشَةُ قَعَدُوا حَتَّى

નીકળી આવ્યો તો ઉભા થયા અને નમાઝ પઢવા લાગ્યા. એના પર હઝરત આઈશાએ ફર્માવ્યું, બેઠેલા રહ્યા,

إِذَا كَانَتِ السَّاعَةُ الَّتِي يَكْرَهُ فِيهَا الصَّلٰوةُ قَامُوا يُصَلُّونَ ـــه

જ્યારે તે સમય આવ્યો જેમાં નમાઝ મકરૂહ છે તો નમાઝ પઢવા ઉભા થયા." (ઉપર મુજબ)

حديث ૯૬૬ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عَبْدَ اللّٰهِ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ

"નાફેઅએ રિવાયત કરી છે કે અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما એ કહ્યું, મેં નબી ﷺ થી **[હદીષ : ૯૬૬]**

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهٰى عَنِ الصَّلٰوةِ عِنْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَعِنْدَ

સાંભળ્યું કે હુઝૂર સૂર્ય નીકળતી વખતે અને ડૂબતી વખતે નમાઝથી

غُرُوبِهَا ـــه

મના કરતા હતા." (બુખારી ૧/૨૨૧, મનાસિક)

حديث ૯૬૭ حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ رُفَيْعٍ قَالَ رَأَيْتُ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ

"હઝરત અબ્દુલ અઝીઝ બિન રફીએ કહ્યું, મેં હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઝુબૈર رضی اللہ عنہما ને **[હદીષ : ૯૬૭]**

તવાફની નમાઝ અથવા મુત્લક નમાઝના બારામાં હુકમો છે. અને કેમ કે નમાઝનું તવાફ પછી તરત જ વિના વિલંબે પઢવું લાઝિમ પણ નથી એટલા માટે એવું પણ નથી કહી શકતા કે જ્યારે નમાઝનો હુકમ માલૂમ થઈ ગયો તો તવાફનો પણ માલૂમ થઈ ગયો. એટલા માટે અલ્લામા અયનીએ પ્રકરણમાં આ ઈબારત બનાવવી પડી **الصلوٰة عقيب الطواف بعد صلوٰة الصبح و العصر** "સવારની નમાઝ અને અસર બાદ તવાફના બાદવાળી નમાઝનો હુકમ."

હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا નો પણ મુખ્તાર (પસંદીદા) મઝહબ એ જ હતો કે મકરૂહ સમયોમાં તવાફની નમાઝ મના છે. જેમ કે ઈમામ અબૂબકર ઈબ્ને અબી શયબાએ રિવાયત કરી છે કે તેમણે ફર્માવ્યું, ફજરની તથા અસરની નમાઝ પછી જો તવાફ કરવા ચાહે તો કરે. અલ્બત્ત નમાઝને લેટ કરે ત્યાં સુધી કે સૂર્ય ડૂબી જાય અથવા ઉગી જાય. તો દરેક સાત ફેરા પર બે રકાત પઢે. એ લોકો પર ઈન્કાર એ કારણે ફર્માવ્યો કે તેમણે સૂરજ તુલૂઅ થતાં જ પઢવાનું શરૂ કરી આપ્યું, એટલો ઊંચે થવાની રાહ ન જોઈ કે કરાહતનો સમય જતો રહે. હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનનો મક્સદ એ હતો કે એ લોકોએ થોડીવાર થોભવું જોઈતું હતું ત્યાં સુધી કે સૂર્ય ઊંચે ચઢી જતો.

સમજૂતી : ૯૬૬ આ ઈર્શાદ એના ઈત્લાક્થી (લાગુ થવાની રૂએ) તવાફની નમાઝને પણ લાગુ પડે છે. એટલા માટે આ હદીષથી સાબિત કે તવાફની નમાઝ પણ એ સમયોમાં મના છે.

સમજૂતી : ૯૬૭ એની સંપૂર્ણ ચર્ચા ભાગ–૩ "મવાકીતે સલાત"માં વર્ણન થઈ ચૂકી છે. અહીં ઈમામ બુખારીનો હેતુ એ છે કે કેમ કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઝુબૈર رضی اللہ عنہما અસ્ર બાદ નફલ પઢયા કરતા હતા, તેને

الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا يَطُوْفُ بَعْدَ الْفَجْرِ وَيُصَلِّيْ رَكْعَتَيْنِ

જોયા કે તે ફજર પછી તવાફ કરતા અને બે રકાતો પઢતા.

قَالَ عَبْدُ الْعَزِيْزِ رَأَيْتُ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا

અને અબ્દુલ અઝીઝે કહ્યું, મેં અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઝુબૈર رضی اللہ عنہ ને જોયા કે અસર બાદ

يُصَلِّيْ رَكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ وَيُخْبِرُ أَنَّ عَائِشَةَ حَدَّثَتْهُ أَنَّ النَّبِيَّ

બે રકાતો પઢતા અને એ ખબર આપતા કે હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ તેમનાથી

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَدْخُلْ بَيْتَهَا إِلَّا صَلَّاهُمَا ـه

હદીષ વર્ણવી છે કે નબી ﷺ જ્યારે કદી તેમના ઘરમાં આવ્યા તો તેને પઢયા."

حديث ٩٦٨ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ اسْتَأْذَنَ

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ કહ્યું, હઝરત અબ્બાસ ઈબ્ને અબ્દુલ મુત્તલિબે **[હદીષ : ૯૬૮]**

الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

રસૂલુલ્લાહ ﷺ થી મિનાની રાતોમાં હાજીઓને પાણી પીવડાવવાના માટે મક્કામાં રાત ગુજારવાની

أَنْ يَبِيْتَ بِمَكَّةَ لَيَالِيَ مِنًى مِنْ أَجْلِ سِقَايَتِهِ فَأَذِنَ لَهُ ـه

ઈજાઝત માગી તો હુઝૂરે ઈજાઝત આપી દીધી." (બુખારી ૧/૨૨૧, ૨૩૫ મનાસિક)

મના જાણતા ન હતા જેથી તવાફની નમાઝ પણ એવી વિશેષ કક્ષાએ જાઈઝ જાણતા હતા. અને ફજર બાદ તવાફનું જાઈઝ હોવું તો એમના અમલથી સ્પષ્ટપણે જાહેર છે. લગભગ ઈમામ બુખારીનો હેતુ એ છે કે મકરૂહ સમયોમાં તવાફની નમાઝ જાઈઝ હોવા કે ન હોવાના બારામાં રિવાયતો વિવિધ છે અને એ જ કારણે એ કોઈ રાય પ્રદર્શિત ન કરી શક્યા પણ જેઓ શરીઅતના ઉસૂલથી વાકેફ છે તેમના પર જાહેર છે કે હજી પણ અગ્રતા મનાઈને જ થશે. કેમ કે મુબીહ તથા મુહર્રિમ બંને ભેગા હોય તો અગ્રતા મુહર્રિમને જ હોય છે.

સમજૂતી : ૯૬૮

આ હદીષ પર પ્રકરણ છે : **سقاية الحاج** "હાજીઓને પાણી પીવડાવવાનું બયાન." **يسقى سقى**નો મસ્દર પણ છે અને એ વાસણને પણ કહે છે જેમાં પાણી ભેગુ કરવામાં આવે. આયતે કરીમા **جعلتم سقاية الحاج**માં મસ્દર છે અને **جَعَلَ السِّقَايَةَ فِيْ رَحْلِ أَخِيْهِ**માં પાણી પીવાનુ અથવા અનાજ માપવાનુ વાસણ મુરાદ છે.

હુઝૂરે અકદસ ﷺના જદે કરીમ (દાદા) કુશય્ય બિન કિલાબને જ્યારે તેમના સસરા હુલૈલથી હરમનુ મુતવલ્લીપણુ મળ્યું તો તેમણે દારુન્નદવા સ્થાપ્યું જ્યાં આપસમાં મશ્વરો થતો હતો. શાદી વિવાહના પ્રોગ્રામો એમાં જ થતા હતા. અહીં જમા થઈને કાફલા બહાર જતા હતા. એમણે રિફાદાનો પ્રારંભ કર્યો એટલે હાજીઓની મેજબાની, મિના તથા અરફાતમાં હાજીઓને મફત ખાણુ વહેંચવું, સિક્કાયહ એટલે એમના માટે પાણી પૂરું

حديث ૧૬૯

عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا

[હદીષ : ૯૬૯]

''હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત છે કે

اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَاءَ اِلَى السِّقَايَةِ

રસૂલુલ્લાહ ﷺ સિક્ાયહની પાસે આવ્યા અને પીવા માટે માગ્યું તો અબ્બાસે કહ્યું, હે ફઝલ !

فَاسْتَسْقٰى فَقَالَ الْعَبَّاسُ يَا فَضْلُ اذْهَبْ اِلٰى اُمِّكَ فَاْتِ رَسُوْلَ

તમારાં માની પાસે જાવ ! અને રસૂલુલ્લાહ ﷺના માટે તેમની પાસેથી શરબત લાવો. તો ફર્માવ્યું,

اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِشَرَابٍ مِّنْ عِنْدِهَا فَقَالَ اسْقِنِيْ

મને (આ જ) પીવડાવો. તેમણે અર્ઝ કરી, એમાં લોકો પોતાનો હાથ નાખી દે છે. ફર્માવ્યું, (એ જ) પીવડાવો,

પાડવું તદ્ઉપરાંત હિજાબત (કાબાને ગિલાફ પહેરાવવાની જિમ્મેદારી), કા'બાની કલીદ બરદારી (ખાનાએ કાબાની ચાવી રાખવાની જિમ્મેદારી).

لواء એટલે લડાઈઓમાં અલમબરદારી (ઝંડો ઉઠાવવું) પહલેથી જ હતી. જ્યારે તેમના વિસાલનો સમય નજીક આવ્યો તો તેમણે એ જમાનાના દસ્તૂર મુજબ એ સર્વ હોદા પોતાના મોટા પુત્ર અબ્દુદ્દારને આપી દીધા અને પોતાની બાકીની પાંચ ઔલાદ અબ્દે મુનાફ, અબ્દુલ ઉઝ્ઝા, અબ્દર્રા બિન કુસઈ, તખ્મર તથા બરાને કાંઈ ન આપ્યું. અબ્દુદ્દાર લાયક ન હતો. જ્યારે અબ્દે મુનાફના સાહબઝાદા હાશિમ યુવાન થયા તો તેમણે પોતાના ભાઈઓને એના માટે તૈયાર કર્યા કે અબ્દુદ્દારની ઔલાદથી હરમના આ સર્વ હોદ્દાઓ લઈ લેવામાં આવે. બની અબ્દુદ્દારે ઈન્કાર કર્યો જેના પરિણામે બંને બાજુ જંગની તૈયારીઓ શરૂ થઈ ગઈ. છેવટે એના પર સુલહ થઈ કે અબ્દુદ્દારથી સિક્ાયહ તથા રિફાદહ લઈને બની અબ્દે મુનાફને આપી દેવામાં આવે, ત્યાં સુધી ઝમઝમનો કૂવો હઝરત અબ્દુલ મુત્તલિબે ખોદયો ન હતો. સિક્ાયહની એ વ્યવસ્થા હતી કે ચામડાની હોજોમાં પાણી ભરીને કા'બાની સહનમાં રાખી દેવામાં આવતુ જેને હાજીઓ વાપરતા. અને જ્યારે અબ્દુલ મુત્તલિબે ચાહે ઝમઝમ ખોદી લીધો તો મુનક્કા (કિસમિસ) ખરીદીને આબે ઝમઝમમાં ભીગોવીને હાજીઓને પીવડાવતા હતા. હઝરત અબ્દુલ મુત્તલિબના પછી સિક્ાયહનો હોદ્દો હઝરત અબ્બાસ رضی اللہ عنہ ને મળ્યો અને હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ પણ એમની પાસે જ બાકી રાખ્યો.

નવમી, અગ્યારમી, બારમીની રાતો મિનામાં ગુજારવી સુન્નત છે. એ રાતો મિના સિવાય ક્યાંય અન્ય ઠેકાણે ગુજારવી મના છે ત્યાં સુધી કે મક્કામાં પણ નહીં. પણ હઝરત અબ્બાસ رضی اللہ عنہ ને હાજીઓને પાણી પીવડાવવાના માટે એ દિવસોમાં મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં રહેવાની ઈજાઝત આપી દીધી. આજે પણ જેના હસ્તક આ કામ હોય તે જઈ શકે છે, એ લોકો આનાથી અપવાદ છે.

સમજૂતી : ૯૬૯

વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે, ''કુસૈય બિન કિલાબ''ના સમયથી એ દસ્તૂર હતો કે ચામડાની હોજોમાં પાણી ભરીને મુનક્કા (કિસમિસ) નાખી દેવામાં આવતો. અને એ હોઝ કા'બાના સહેનમાં રાખેલાં રહેતાં. હાજીઓ એને પીતા. સિક્ાયહથી એ જ ચામડાના હોઝો મુરાદ છે. હાજીઓ એ હોજમાં હાથ નાખી નાખીને પીતા હતા એટલા માટે જ્યારે હુઝૂર ﷺ ત્યાં પહોંચ્યા અને પીવા માટે માગણી કરી તો હઝરત અબ્બાસ رضی اللہ عنہ એ એ પસંદ ન

قَالَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اِنَّهُمْ يَجْعَلُوْنَ اَيْدِيَهُمْ فِيْهِ قَالَ اسْقِنِيْ فَشَرِبَ

તો હુઝૂરે એને જ પીધુ. પછી ઝમઝમની પાસે આવ્યા અને આલે મુત્તલિબ પાણી ખેંચી

مِنْهُ ثُمَّ اَتٰى زَمْزَمَ وَهُمْ يَسْقُوْنَ وَيَعْمَلُوْنَ فِيْهَا فَقَالَ اعْمَلُوْا فَاِنَّكُمْ

ખેંચીને લોકોને પીવડાવી રહ્યા હતા તો ફર્માવ્યું, એને ચાલુ રાખો, તમારા લોકોનું આ કામ સારું છે.

عَلٰى عَمَلٍ صَالِحٍ ثُمَّ قَالَ لَوْلَا اَنْ تَغْلِبُوْا لَنَزَلْتُ حَتّٰى اَضَعَ الْحَبْلَ

પછી ફર્માવ્યું, જો એનો અંદેશો ન હોત કે તમે મગ્લૂબ થઈ જશો તો હું ઉતરતો અને રસ્સી

عَلٰى هٰذِهٖ يَعْنِيْ عَاتِقَهٗ وَاَشَارَ اِلٰى عَاتِقِهٖ ؕ

આના પર રાખતો. ખભા તરફ ઈશારો કર્યો." (બુખારી ૧/૨૨૧ મનાસિક, ૨/૧૭૩ અલ્અશ્રબા)

حديث ૯૭૦ عَنِ الشَّعْبِيِّ اَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا

"ઈમામ અબૂ આમિર શઅબીથી રિવાયત છે કે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ **[હદીષ : ૯૭૦]**

قَالَ سَقَيْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ زَمْزَمَ

ફર્માવ્યું, મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺના પીવાના માટે ઝમઝમ આપ્યુ. તો હુઝૂરે ઉભા ઉભા પીધુ.

કર્યું કે હુઝૂર એને પીએ. પોતાના મોટા સાહબઝાદા હઝરત ફઝલને હુકમ આપ્યો કે ઘરે જઈને સાફ સુથરુ શરબત તારી વાલિદાથી માગીને લાવ. પણ રહમતે આલમે પોતાના માટે અલગ વ્યવસ્થા પસંદ ન કરી અને જે સર્વ હાજીઓ પીતા હતા એ જ પીધુ.

لولا ان تغلبوا : એટલે કે જો એ અંદેશો ન હોત કે જો હું નીચે ઉતરીને ખૂદ મારા હાથે પાણી ખેંચીને પીઉં તો મારા અનુસરણમાં સર્વ હાજીઓ એવું જ કરવા લાગશે જેના લીધે તમારે મગ્લૂબ થઈને હટવું પડશે, તો હું ખૂદ પાણી ખેંચીને પીતો. એ પણ મતલબ થઈ શકે છે મારા આ અમલને બહાનુ બનાવીને જાલિમ હાકિમો તમારાથી આ મહાન સ્થાન છીનવી ન લે. આ મશહૂર સિક્ાયહ, સિક્ાયાએ અબ્બાસના નામથી મશહૂર હતો અને અરસા સુધી બાકી રહ્યો. ઈમામ તાઉસે કહ્યું, સિક્ાયતુલ અબ્બાસથી પીવું હજ્જ પૂર્ણ થવાના એક હિસ્સાથી છે. ઈમામ અતાએ કહ્યું, એ એટલુ મીઠુ રહેતુ કે હોઠ ચોંટી જતા. સાઈબ બિન અબ્દુલ્લાહે ઈમામ મુજાહિદથી કહ્યું કે સિક્ાયતુલ અબ્બાસથી પીઓ, એ સુન્નત છે. જો સિક્ાયહ આજે પણ હોત તો એનાથી પીવું જરૂરત સુન્નત હોત.

હુઝૂરે અક્દસ ﷺને હઝરત અબ્બાસે ખૂદ એક ડોલ ખેંચીને આપી જેને હુઝૂરે પીધુ અને જે બચ્યું એને પોતાના ઉપર નાખી દીધું. **હદીષમાં છે કે ચાહે ઝમઝમમાં ઝાંકો ! એમાં ઝાંકવું નિફાક્ને દૂર કરે છે.** પણ હવે ચાહે ઝમઝમ નીચે કરી દેવામાં આવ્યો છે. મશીનો વડે ઝમઝમ કાઢીને ટેંકોમાં ઠંડુ કરીને નળો સુધી પહોંચે છે અને હવે એ નળોએથી મળે છે. હાજીઓની જે ભીડ હવે થવા લાગી છે એને જોતાં એ જરૂરી પણ હતું.

સમજૂતી : ૯૭૦ ઉભા રહીને પાણી વગેરે પીવાથી હદીષોમાં મનાઈ આવેલી છે. મુસ્લિમ (૨/૧૭૩ અલ્અશ્રબા) તથા તિર્મિઝી (૨/૧૦ અલ્અશ્રબા)માં સૈયદોના અનસ બિન માલિક رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે નબી ﷺએ ઉભા રહીને પાણી પીવાથી મના ફર્માવ્યું. કતાદાએ કહ્યું, અને ખાવુ ? તો ફર્માવ્યું, એ અધિક બુરુ છે.

فَشَرِبَ وَهُوَ قَائِمٌ قَالَ عَاصِمٌ فَحَلَفَ عِكْرِمَةُ مَا كَانَ يَوْمَئِذٍ

આસિમે કહ્યું, ઈકરમાએ ક़સમ ખાધી છે કે હુઝૂર

إِلَّا عَلَى بَعِيرٍ

તે દિવસે ઊંટ પર હતા."

(બુખારી ૧/૨૨૧ મનાસિક, ૨/૮૪૦ અલ્અશ્રબા, મુસ્લિમ, તિર્મિઝી–અલ્અશ્રબા, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–અલ્અશ્રબા)

حديث ૯૭૧ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُمَا أَرَادَ

"નાફેઅથી રિવાયત છે કે જે વરસે હજ્જાજે હઝરત ઈબ્ને ઝુબૈર رضی اللہ عنہما નો [હદીષ : ૯૭૧]

الْحَجَّ عَامَ نَزَلَ الْحَجَّاجُ بِابْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُمَا فَقِيلَ

ઘેરાવ કર્યો હતો, હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ હજ્જનો ઈરાદો કર્યો તો એમને

તેમજ મુસ્લિમમાં હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ થી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ઉભા રહીને પીવાથી ધમકાવ્યા. તેમજ એમાં જ સૈયદોના અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, "કોઈ ઉભો રહીને હરગિઝ ન પીએ અને જો ભૂલી જાય તો જે પીધુ છે તેને ઉલ્ટી કરી નાખે." તિર્મિઝીમાં સૈયદોના જારૂદ બિન અબુલ મઅલા رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે નબી ﷺ એ ઉભા રહીને પીવાથી મના કર્યું.

એનાથી ઉલ્ટુ અમુક હદીષોથી ઈજાઝત સાબિત થાય છે, પણ તે ક્યાં મજબૂરી પર આધારિત છે ક્યાં તો ખાસ પાણીના બારામાં આવેલી છે, જેમ કે ઝમઝમ શરીફ અથવા વુઝૂનું બચેલુ પાણી.

આ હદીષથી સાબિત થાય છે કે ઝમઝમ શરીફ ઉભા રહીને પીવું જોઈએ, પણ જો ઈકરમાની રિવાયત સહીહ છે તો સાબિતી મુશ્કેલ છે કેમ કે એમનું બયાન છે કે હુઝૂર ﷺ એ વખતે ઊંટ પર હતા, તો હવે ઉભા રહીને પીવાનો સવાલ જ નથી. એ જ પ્રમાણે અમુક હઝરાતે ઉભા રહીને ઝમઝમ શરીફ પીવાની એ સ્પષ્ટતા કરી છે કે કેમ કે ઝમઝમના કૂવાની આસપાસ પાળી બનાવી દેવામાં આવી હતી અને પાણી પીવડાવનારા અંદરથી પીવડાવતા હતા જેથી બેસીને પીવાનુ શક્ય ન હતું. પણ આ તઅલીક़ાતને છોડતાં મુત્લક़ન ઝમઝમ શરીફ ઉભા રહીને પીવાની રિવાયતો પુષ્કળ પ્રમાણમાં છે એટલા માટે એ અપવાદ છે, એ જ પ્રમાણે વુઝૂનુ બચેલુ પાણી પણ.

અલ્લામા નવવીએ એવું ફર્માવ્યું કે મનાઈની હદીષો કરાહતે તન્ઝીહી પર આધારિત છે. એનાથી ઉલ્ટુ જે હદીષોથી જાઈઝ હોવાનું સાબિત થાય છે તે જાઈઝ હોવાના વર્ણન પર સહાબાએ કિરામમાં હઝરત ફારૂક़ે આ'ઝમ અને તેમના સાહબઝાદાઓ તથા હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ, હઝરત અબૂ હુરૈરહ્, હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબેર તથા ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા સિદીક़ા رِضْوَانُ اللهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِيْنَ નો મઝહબ એ હતો કે ઉભા રહીને પીવામાં કોઈ વાંધો નથી.

સમજૂતી : ૯૭૧

عام نزل الحجاج : મશ્હૂર મરવાની સફ્ફાક (જાલિમ) અબ્દુલમલિક બિન મરવાનના હુકમથી સમયના મશ્હૂર ખૂંખાર હજ્જાજ બિન યૂસુફ ષક़ફીએ ઝીલ હજ્જ હિ.સ. ૭૨ની ચાંદ રાતે રસૂલુલ્લાહ ﷺ ના નૂર દીદા હવારી (સાથી) હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈર رضی اللہ عنہما નો મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં ઘેરાવ કર્યો. અને આ ઘેરાવ

لَهُ إِنَّ النَّاسَ كَانَتْ بَيْنَهُمْ قِتَالٌ وَإِنَّا نَخَافُ أَنْ يَصُدُّوكَ فَقَالَ۔

અર્ઝ કરવામાં આવી કે એ લોકોમાં લડાઈ થવાની છે અને અમને ડર છે કે તમોને રોકી આપે.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللّٰهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ۔ إِذَنْ أَصْنَعُ كَمَا صَنَعَ

તો ફર્માવ્યું, તમારા માટે રસૂલુલ્લાહ ﷺની ઝાત અમલનો શ્રેષ્ઠ નમૂનો છે. જો એવું થયું તો

رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي أُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ

હું એવું જ કરીશ જેમ કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ (હુદૈબિયાના વરસે) કર્યું હતું. હું તમને

أَوْجَبْتُ عُمْرَةً ثُمَّ خَرَجَ حَتّٰى إِذَا كَانَ بِظَاهِرِ الْبَيْدَاءِ قَالَ مَا

લોકોને ગવાહ બનાવુ છું કે મેં મારા ઉપર ઉમરો વાજિબ કરી લીધો. ત્યારબાદ નીકળ્યા, જ્યારે બયદાઅ

شَأْنُ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ إِلَّا وَاحِدٌ أُشْهِدُكُمْ إِنِّي قَدْ أَوْجَبْتُ حَجَّةً مَعَ

પહોંચ્યા તો કહ્યું, હજ્જ તથા ઉમરા બંનેનો હાલ સરખો છે, હું તમને લોકોને

عُمْرَتِي وَأَهْدٰى هَدْيًا اشْتَرَاهُ بِقُدَيْدٍ وَلَمْ يَزِدْ عَلٰى ذٰلِكَ فَلَمْ

ગવાહ બનાવુ છું કે મેં મારા ઉમરાની સાથે હજ્જ વાજિબ કરી લીધો અને કુર્બાનીનાં જાનવર

يَنْحَرْ وَلَمْ يَحِلَّ مِنْ شَيْءٍ حَرُمَ مِنْهُ وَلَمْ يَحْلِقْ وَلَمْ يُقَصِّرْ حَتّٰى

સાથે લીધાં જેને કુદૈદથી ખરીદયાં હતાં. અને એથી વધુ કાંઈ ન કર્યું, ન કુર્બાની કરી ન વાળ મૂંડયા ન

સતત પાંચ મહિના ૧૭ દિવસ રહ્યો, છેવટે ૧૭ જમાદીઉલ અવ્વલ હિ.સ. ૭૩એ એમને શહીદ કરી નાખ્યા. માથુ કાપીને અબ્દુલ મલિકની પાસે મોકલ્યું અને લાશ મુબારક ઉલ્ટી સૂડી પર ચઢાવી આપી. *(બિદાયા નિહાયા, ૮/૩૨૯ તથા ૩૩૨)*

હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما નો બનાવ એ જ વરસનો છે. હજ્જાજે પોતાની ફોજની સાથે હરમની બહાર હજ્જના અરકાન અદા કર્યા. અલબત્ત તે તથા તેના ફોજી તવાફે ઝિયારત ન કરી શક્યા. અબ્દુલમલિકે હજ્જાજને લખ્યું કે હજ્જની અદાયગીમાં અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમરની ઈક્તેદા (અનુસરણ) કરજો. *(ઉપર મુજબ)*

બાબો મન ઈશ્તરા હદયહુ મિનત્તરીકે વ ફ़ુલ્લદહામાં **عام نزل الحجاج** ને બદલે **عام حج الحرورية** છે.

વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે "હરૂરિયહ" એ ખારજીઓને કહે છે. એ કૂફાની નજીક એક ગામ હરૂરાની તરફ સંબંધિત છે. કેમ કે હઝરત અલી મુર્તઝા كرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم ની વિરુદ્ધ ખારજીઓનો ઈજતેમાઅ એ જ ગામમાં થયો હતો એટલા માટે ખારજીઓને "હરૂરિયહ" કહે છે. હજ્જે હરૂરિયહ હિ.સ. ૬૪ના હજ્જને કહે છે જે વરસે યઝીદ મર્યો છે. તે સમય સુધી હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઝુબૈર رضی اللہ عنہما ની ખિલાફત કાયમ પણ ન થઈ, એટલા માટે **عام حج الحرورية** ની સાથે **فی عهد ابن الزبير** કહેવું દુરુસ્ત નથી. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું કે શક્ય છે કે **حرورية** થી રાવીની મુરાદ હજ્જાજ હોય, કેમ કે ખલીફએ બરહક્ક વિરુદ્ધ ખુરૂજ કરેલ હતો. હોય શકે છે કે એ

كَانَ يَوْمُ النَّحْرِ فَنَحَرَ وَحَلَقَ وَرَأَى أَنْ قَدْ قَضَى طَوَافَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ

કતરાવ્યા અને ન એહરામથી બહાર થયા. જ્યારે યૌમે નહર થયો તો કુર્બાની કરી અને માથુ મૂંડયું.

بِطَوَافِهِ الْأَوَّلِ وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ كَذَلِكَ فَعَلَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

તેમની રાય એ હતી કે હજ્જ તથા ઉમરા બંનેના તવાફ પ્રથમ તવાફથી અદા થઈ ગયા. અને ઈબ્ને ઉમરે

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ع

ફર્માવ્યું, એવું જ રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ કર્યું." (બુખારી ૧/૨૨૨, ૨૨૯, ૨૩૧, ૨૪૩, ૨૪૪ મનાસિક)

حديث ٩٧٢ قَالَ عُرْوَةُ سَأَلْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا فَقُلْتُ لَهَا

"ઉરવાએ કહ્યું, મેં ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ને પૂછયું, મેં અર્ઝ કરી, [હદીષ : ૯૭૨]

બનાવ બે વાર બન્યો હોય, એના પર હિંદુસ્તાની પ્રકાશન બુખારીના હાશિયા પર એ વાંધો આપ્યો કે તો પછી **فی عهد ابن الزبیر** કહેવું દુરુસ્ત નથી.

હું કહું છું : અહીં સર્વ શરહકર્તાઓથી ચૂક થઈ છે. હિ.સ. ૬૪ના હજ્જના દિવસોથી ઘણા પહેલાં હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈર رضی اللہ عنہما ની ખિલાફત કાયમ થઈ ચૂકી હતી. યઝીદ રબીઉલ અવ્વલ હિ.સ. ૬૪માં મર્યો છે. ત્યારબાદ શામને છોડીને સર્વ ઈસ્લામી શહેરોએ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈરની ખિલાફત કબૂલ કરી લીધી અને હિ.સ. ૬૪ના હજ્જના પ્રસંગે કોઈ ખતરો ન હતો. એ વરસે હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈરની અમારતમાં અમ્નો અમાન સાથે હજ્જ થયો. એ જ પ્રમાણે હિ.સ. ૬૩ની હજ્જમાં પણ અંદેશો ન હતો, કેમ કે મુસ્લિમ બિન ઉકબાએ હિ.સ. ૬૪ ઝીલ હજ્જના અંતમાં મદીના તય્યબહનો ઘેરાવ કર્યો અને ૨૭ ઝીલ હજ્જના જંગ થઈ. પછી એ લશ્કર મુહર્રમના પ્રારંભમાં મક્કા મોઅઝ્ઝમા ગયું. કહેવાનું એ છે કે હિ.સ. ૬૩ તથા ૬૪ના હજ્જના દિવસોમાં મક્કા મોઅઝ્ઝમા પર કોઈ લશ્કરે હુમ્લો કર્યો ન હતો. જે હંગામો હતો તે અન્ય શહેરો માટે હતો. લગભગ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما થી જે અર્ઝ કરવામાં આવી તે અન્ય શહેરોના હંગામાઓ તથા લશ્કરના કૂચ કરવાની ખબરોના આધાર પર કરવામાં આવી. ખુલાસો એ થયો કે જો આમ્મે હજ્જે હરૂરિયહથી મુરાદ હિ.સ. ૬૪ છે તો એ વરસે હજ્જના દિવસો સુધી હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈરની હુકૂમત સ્થાપિત થઈ ચૂકી હતી. એટલા માટે આમ્મે હજ્જે હરૂરિયહ તથા **فی زمن ابن الزبیر** માં કોઈ વિરોધાભાસ નથી. અને જો એનાથી હિ.સ. ૬૩ મુરાદ હોય તો પણ મક્કા મોઅઝ્ઝમા પર હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈર رضی اللہ عنہما ની સત્તા હતી તો એને ઝમનુઝ્ઝુબૈર કહેવામાં કોઈ વાંધો નથી. પણ **باب اذا احصر المعتمر** ની રિવાયતની સ્પષ્ટતા **لیالی نزل الجیش ابن الزبیر** નિશ્ચિત કરી રહેલ છે કે આ બનાવ હિ.સ. ૭૩નો જ છે.

فقیل له : આ અર્ઝ કરનારા તેમના બંનેવ સાહબઝાદાઓ સાલિમ તથા અબ્દુલ્લાહ હતા. જેમ કે **باب اذا احصر المعتمر** (બાબુન્ ઈઝા ઉહસેરલ્ મુઅતમિરૂ)માં સ્પષ્ટતા છે.

كما صنع رسول الله ﷺ : આ સુલહે હુદૈબિયાની પ્રતિ નિર્દેશ છે કે સુલહ પછી હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ ત્યાં જ હુદૈબિયામાં કુર્બાનીઓ કરી અને એહરામ ખોલી નાખ્યો અને એ ઉમરાની કઝામાં આવતા વરસે ઉમરો અદા કર્યો.

સમજૂતી : ૯૭૨ સૂરએ બકરહ આયત (૧૫૮)માં ઈર્શાદ છે :–

ان الصفا و المروة من شعائر الله فمن حج البيت اواعتمر فلاجناح عليه ان يطوف بهما۔ (سورۂ بقرۃ، آیت ۱۵۸)

أَرَأَيْتِ قَوْلَ اللّٰهِ تَعَالٰى إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ

અલ્લાહના આ ઈર્શાદના બારામાં શું ફર્માવો છો કે, "સફા તથા મરવા વિના શંકાએ અલ્લાહની નિશાનીઓમાંથી

حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا فَوَاللّٰهِ مَا عَلٰى

છે." તો જે પણ બયતુલ્લાહનો હજ્જ અથવા ઉમરો કરે તો એના પર એ બંનેનો તવાફ કરવા પર

أَحَدٍ جُنَاحٌ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ قَالَتْ بِئْسَمَا قُلْتَ يَا ابْنَ

કોઈ ગુનોહ નથી. શું બખુદા એવું જ છે કે સફા તથા મરવાનો તવાફ ન કરવા પર કોઈ ગુનોહ નથી ?

أُخْتِي إِنَّ هٰذِهِ لَوْ كَانَتْ كَمَا أَوَّلْتَهَا عَلَيْهِ كَانَتْ لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ

ફર્માવ્યું, હે ભત્રીજા ! તેં ગલત વાત કહી. જો આ આયતનો એ જ અર્થ હોત જે તેં બયાન કર્યો છે તો ઈર્શાદે

لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَلٰكِنَّهَا أُنْزِلَتْ فِي الْأَنْصَارِ كَانُوا قَبْلَ أَنْ يُسْلِمُوا يُهِلُّونَ

ખુદાવંદી આ હોત કે તે બંનેનો તવાફ ન કરવા પર કોઈ ગુનોહ નથી. આ આયત અન્સારના બારામાં નાઝિલ

لِسَنَاةَ الطَّاغِيَةِ الَّتِي كَانُوا يَعْبُدُونَهَا عِنْدَ الْمُشَلَّلِ فَكَانَ مَنْ أَهَلَّ

થઈ છે. મુસલમાન થતા પહેલાં એ લોકો મનાતે તાગ્યિાની પાસે એહરામ બાંધતા જેની તેઓ પૂજા કરતા

"સફા તથા મરવા અલ્લાહની નિશાનીઓમાંથી છે. બયતુલ્લાહનો હજ્જ તથા ઉમરો કરવાવાળા પર એ બંનેનો તવાફ કરવા પર કોઈ ગુનોહ નથી."

આ આયતથી જાહેરી રીતે એ પ્રદર્શિત થાય છે કે સફા તથા મરવાની સઈ કરવી મુબાહ છે, ફર્ઝ તથા ગુનોહ નથી. આમ ચલણમાં એ જ સમજમાં આવે છે. હઝરત ઉરવાએ એના મુતાબિક એ જ સમજ્યુ હતું. જ્યારે કે હદીષમાં છે કે ફર્માવ્યું, اسعوا فان الله كتب عليكم السعى "સઈ કરો એટલા માટે કે અલ્લાહ તઆલાએ તમારા પર સઈ ફર્ઝ કરી છે." એનાથી સઈની ફર્ઝિયત અથવા કમસે કમ વાજિબ હોવું જરૂર સાબિત થાય છે.

હઝરત ઉરવાએ પોતાની આ શંકા ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ની સમક્ષ રજૂ કરી તો તેમણે એ જવાબ આપ્યો કે અન્સાર જાહિલિયતના જમાનામાં મનાત મશ્હૂર મૂર્તિની પાસે જે કુદૈદની પાસે મુશલ્લલમાં છે ત્યાં હજ્જનો એહરામ બાંધતા હતા અને સફા મરવાની સઈને ગુનોહ જાણતા હતા. અન્સારે કિરામ જ્યારે ઈસ્લામથી પાવન થઈ ગયા તો તેમણે હુઝૂર ﷺ ને પૂછ્યું કે અમારો આ તરીકો હતો, તો હવે શો ઈર્શાદ છે ? તો આ આયતે કરીમા નાઝિલ થઈ. કેમ કે એમનો અકીદો એ હતો કે સફા તથા મરવાની સઈ અમારા માટે ગુનોહ છે. એમના આ અકીદાના નિવારણ માટે ફર્માવવામાં આવ્યું કે સફા તથા મરવાની સઈમાં કોઈ ગુનોહ નથી, જેમ કે તમે અકીદો રાખતા હતા. ઉમ્મુલ મો'મિનીન એ ફાયદો કરવા ચાહે છે કે આ તઅરીઝ (વાંધો) છે અને તઅરીઝમાં વિરોધી ભાવાર્થ વિશ્વસનીય નથી હોતો. એટલા માટે એનાથી ઈબાહત (મુસ્તહબ હોવા)ની દલીલ દુરુસ્ત નથી. વધુ સ્પષ્ટતા માટે ઉમ્મુલ મો'મિનીને ફર્માવ્યું કે જો મુસ્તહબ હોવાનો હેતુ હોત તો આવો ઈર્શાદ થાત કે, "તવાફ ન કરવામાં કોઈ ગુનોહ નથી" એવો ન ઈર્શાદ થાત કે "તવાફ કરવામાં ગુનોહ નથી." ઉર્ફનો મુહાવરો એ જ છે કે જો કોઈ ફર્ઝ કે વાજિબને કરવાને કોઈ ગુનોહ સમજે તો એ જ કહેવામાં આવશે કે

يَتَحَرَّجُ اَنْ يَّطُوْفَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَلَمَّا اَسْلَمُوْا سَاَلُوْا رَسُوْلَ اللّٰهِ

હતા જે મુશલ્લલની પાસે હતો. જે અહીંથી એહરામ બાંધી લે તો તે સફા તથા મરવાનો તવાફ કરવામાં વાંધો

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذٰلِكَ قَالُوْا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اِنَّا كُنَّا

જાણતા. જ્યારે એ લોકો મુસલમાન થઈ ગયા તો રસૂલુલ્લાહ ﷺ થી એના બારામાં પૂછયું અને અર્ઝ કરી,

نَتَحَرَّجُ اَنْ نَطُوْفَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ ۔ اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ

યા રસૂલલ્લાહ ! અમે સફા તથા મરવાનો તવાફ કરવામાં વાંધો જાણીએ છીએ. તો અલ્લાહે આ આયત નાઝિલ

نَتَحَرَّجُ اَنْ نَطُوْفَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ ۔ اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ

ફર્માવી : બેશક ! સફા તથા મરવા અલ્લાહની નિશાનીઓમાંથી છે. પૂરી આયત. હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ

مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ ۔ اَلْاٰيَةَ ۔ قَالَتْ عَائِشَةُ وَقَدْ سَنَّ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

ફર્માવ્યું, અને બેશક ! રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ તે બંને વચ્ચે તવાફને મસ્નૂન ફર્માવ્યો છે તો હવે કોઈને જાઈઝ નથી

એમાં કાંઈ ગુનોહ નથી. જેમ કે કોઈની ઝોહરની નમાઝ કઝા થઈ ગઈ અને તે સાહિબે તરતીબ છે, તેના પર ફર્ઝ છે કે અસ્રથી અગાઉ ઝોહરની કઝા પઢી લે, પણ તે પોતાની અજ્ઞાનતાથી એવો ખયાલ કરે છે. એ જાઈઝ નથી. તેણે કોઈ આલિમને પૂછયું તો આલિમે જવાબ આપ્યો, એમાં કોઈ વાંધો નથી. એનો આ સંજોગોમાં એ મતલબ નથી કે એ શખ્સ પર અસર પહેલાં ઝોહર પઢવી ફર્ઝ નથી. બલ્કે "વાંધો નથી" એ એના ખયાલને દૂર કરવા માટે છે, અને જો કોઈ એવો શખ્સ સાહિબે તરતીબ ન હોય અને તેની ઝોહરની નમાઝ કઝા થઈ જાય અને એવો ખયાલ કરીને કે અસરથી પહેલાં પહેલાં ઝોહર પઢી લેવી મારા પર ફર્ઝ છે, જો નહીં પઢું તો ગુનેગાર થઈશ. તેણે કોઈ આલિમને પૂછયું, તો આલિમે ફર્માવ્યું, જો ન પઢો તો કોઈ ગુનોહ નથી. એનો મતલબ જરૂર એ થયો કે એના માટે અસરથી પહેલાં પહેલાં ઝોહર પઢવી ફર્ઝ કે વાજિબ નથી. અને હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીન એવું ફર્માવે છે કે જો સફા તથા મરવા દરમ્યાન સઈ ફર્ઝ કે વાજિબ ન હોત તો આવું ફર્માવવામાં આવત કે તે બંનેવની સઈ ન કરનારા પર કોઈ ગુનોહ નથી. પણ કેમ કે અન્સારે કિરામના જાહિલિયતના જમાનાના એ ગલત અકીદાને દૂર કરવાનો હેતુ છે એટલા માટે આ પ્રમાણે ફર્માવ્યું કે જે એની સઈ કરે એના પર કોઈ ગુનોહ નથી, જેવું કે તમારું જાહિલિયતના જમાનામાં ગુમાન હતું.

لسناة الطاغية : મનાત એ મશહૂર બુત (મૂર્તિ)નું નામ છે. એ એક ચટ્ટાન હતી જેને મૂર્તિપૂજાના બાની અમ્ર બિન લહી ખઝાઈએ મુશલ્લલમાં સમુદ્રની તરફ ફીટ કરી હતી. એ અન્સાર, બની ગિત્ફાન તથા હુઝૈલનું ખાસ બુત હતું જે મદીના તય્યબહથી સાત માઈલના અંતરે કુદૈદના નજીક હતું. તાગિયહ તુગ્યાનથી છે તેનો અર્થ સરકશી (નાફર્માની) કરનાર છે, અને ઉર્ફમાં બુતને પણ કહે છે. કુદૈદ મદીના તય્યબહ તથા મક્કા મોઅઝ્ઝમા વચ્ચે એક શહેર હતું. મુશલ્લલ–કુદૈદની નજીક સમુદ્રની તરફ એક ગામનુ નામ છે. એક કૌલ એ છે કે આ એ પહાડનું નામ છે જેને ઉતરીને કુદૈદ જવાય છે. અલ્લામા કિર્માનીએ ફર્માવ્યું, આ તે ઘાટી છે જે કુદૈદની ઉપર છે. આ સર્વ કથનોમાં ટકરાવ નથી, શક્ય છે કે મુશલ્લલની આબાદી એ જ ઘાટીમાં રહી હોય જે આ પહાડમાં છે જેનાથી ઉતરીને કુદૈદ જતા હતા.

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الطَّوَافُ بَيْنَهُمَا فَلَيْسَ لِاَحَدٍ اَنْ يَّتْرُكَ الطَّوَافَ

કે બંનેવનો તવાફ છોડે. ઈમામ ઝુહરીએ કહ્યું, ત્યારબાદ મેં અબૂબક્ર બિન અબ્દુર્રહમાન બિન હારિષ

بَيْنَهُمَا ثُمَّ اَخْبَرْتُ اَبَابَكْرِ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ فَقَالَ اِنَّ هٰذَا الْعِلْمَ

બિન હિશામને એની ખબર આપી તો તેમણે કહ્યું, આ વાત મેં નથી સાંભળી. મેં ઘણા બધા ઈલ્મવાળાઓથી

مَا كُنْتُ سَمِعْتُهُ لَقَدْ سَمِعْتُ رِجَالًا مِّنْ اَهْلِ الْعِلْمِ يَذْكُرُوْنَ

સાંભળ્યું છે કે જે લોકો મનાતની પાસે એહરામ બાંધતા હતા જેનો ઉલ્લેખ હઝરત આઈશાએ કર્યો છે એમના

اَنَّ النَّاسَ اِلَّا مَنْ ذَكَرَتْ عَائِشَةُ مِمَّنْ كَانَ يُهِلُّ لِمَنَاةَ كَانُوْا

સિવાય સૌ સફા તથા મરવાનો તવાફ કરતા હતા. જ્યારે અલ્લાહ ﷻ એ બયતુલ્લાહના તવાફનું વર્ણન કર્યું

يَطُوْفُوْنَ كُلُّهُمْ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَلَمَّا ذَكَرَ اللّٰهُ الطَّوَافَ بِالْبَيْتِ وَ

અને સફા તથા મરવાના તવાફનું વર્ણન ન કર્યું. તો લોકોએ અર્ઝ કરી, અમે સફા તથા મરવાનો તવાફ કરતા

لَمْ يَذْكُرِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ فِى الْقُرْاٰنِ قَالُوْا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ كُنَّا نَطُوْفُ

હતા અને અલ્લાહ તઆલાએ બયતુલ્લાહના તવાફને નાઝિલ ફર્માવ્યો અને સફા તથા મરવાનો ઝિક્ર ન કર્યો,

ثم اخبرت : એના કહેનારા ઈમામ ઝુહરી છે. અબૂબક્ર ઈબ્ને અબ્દુર્રહમાન બિન હારિષ બિન હિશામ એ ઘણા આબિદો ઝાહિદ તાબઈ બુઝુર્ગ હતા. તેમનો રાહિબે કુરૈશ ખિતાબ હતો. એ ફારૂકી યુગમાં પેદા થયા અને હિ.સ. ૯૪માં વિસાલ પામ્યા.

એમના ઈર્શાદનો મતલબ એ છે કે તમે જે કાંઈ હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનથી સાંભળ્યું તે સહીહ છે પણ મેં નથી સાંભળ્યું. મેં આ આયતે કરીમાના શાને નુઝૂલના બારામાં ઉમ્મુલ મો'મિનીન સિવાય બીજા અહલે ઈલ્મવાળાથી જે સાંભળ્યું છે તે આ છે : જે લોકો મનાતની પાસે એહરામ બાંધતા હતા તે લોકો પણ જાહિલિયતના જમાનામાં સફા તથા મરવાની સઈ કરતા હતા. પણ જ્યારે આ આયતે કરીમા નાઝિલ થઈ : **وَلْيَطَّوَّفُوْا بِالْبَيْتِ الْعَتِيْقِ** "અને બયતે અતીકનો તવાફ કરો." *(હજ્જ–૨૯)*

જેનાથી માલૂમ થયું કે હજ્જમાં બયતુલ્લાહનો તવાફ ફર્ઝ છે. અને સફા તથા મરવાની સઈનો હુકમ નથી આપ્યો તો એ લોકોએ પૂછયું કે શું વાત છે કે સફા તથા મરવાની સઈનો ઉલ્લેખ નથી કર્યો ? શું એ ગુનોહ છે ? ત્યારે આ આયત નાઝિલ થઈ અને તેમની એ શંકાના નિવારણ માટે ફર્માવવામાં આવ્યું, "એ ગુનોહ નથી." આ શબ્દો શંકાના નિવારણ માટે હોવાથી એનો એ મતલબ નથી કે સઈ ફર્ઝ કે વાજિબ નથી જેનો કરવાવાળો ગુનેહગાર ન થાય. છેવટમાં અબૂબક્ર બિન અબ્દુર્રહમાને ફર્માવ્યું કે, શક્ય છે કે બંને પક્ષોના બારામાં આ આયત નાઝિલ થઈ હોય.

ان هذا العلم : અહીં અલ્ઈલ્મ મુઅર્રફ બિલ્લામ મોટાભાગનાની રિવાયત છે. કશ્મહીની રિવાયત **انّ هذا لعلم** છે. ઈલ્મ પર લામે તાકીદ અને ઈલ્મ નકેરા. હવે તર્જુમો આ પ્રમાણે થશે : "બેશક ! આ ઈલ્મ

بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَإِنَّ اللّٰهَ أَنْزَلَ الطَّوَافَ بِالْبَيْتِ فَلَمْ يَذْكُرِ الصَّفَا فَهَلْ

જેથી શું અમે સફા તથા મરવાનો તવાફ કરીએ તો કોઈ વાંધો છે ? હવે અલ્લાહ તઆલાએ આ આયત

عَلَيْنَا مِنْ حَرَجٍ أَنْ نَطَّوَّفَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالٰى - إِنَّ

નાઝિલ ફર્માવી, સફા તથા મરવા વિના શંકાએ અલ્લાહની નિશાનીઓમાંથી છે. (પૂરી આયત) અબૂબક્રએ

الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ - الْآيَةَ - قَالَ أَبُوْبَكْرٍ فَاسْمَعْ هٰذِهِ

કહ્યું, સાંભળ ! આ આયત બંને પક્ષો માટે નાઝિલ થઈ છે. એ લોકોના બારામાં પણ જેઓ જાહિલિયતના

الْآيَةَ نَزَلَتْ فِي الْفَرِيْقَيْنِ كِلَيْهِمَا فِي الَّذِيْنَ كَانُوْا يَتَحَرَّجُوْنَ أَنْ يَطَّوَّفُوْا

જમાનામાં સફા તથા મરવાના તવાફને ગુનોહ જાણતા હતા, ત થા એ લોકોના બારામાં પણ જેઓ

છે જેને મેં નથી સાંભળ્યો. એટલે કે એ પોત પોતાના ઈલ્મ (જાણકારી)ની વાત છે. હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનને એનો ઈલ્મ હતો તે એમણે બયાન કર્યું, પણ મેં હજી સુધી કોઈનાથી નથી સાંભળ્યું. સાર બંને રિવાયતોનો એક જ છે.

શંકા તથા તેનું નિવારણ : પણ અહીં એ શંકા ઉઠે છે કે હઝરત અબૂ બિન અબ્દુર્રહમાનની તક્રીર (બયાન)ના પ્રમાણે બે પક્ષ કયાં થયા ? એક જ પક્ષ છે.

હું કહું છું અલ્લાહની તૌફીક્રથી : અહીં બુખારીમાં ટૂંકાણ (ઈજમાલ) છે અને તે પણ ઈલ્હામના દરજા સુધીનું છે. મુસ્લિમમાં છે કે અબૂબક્ર બિન અબ્દુર્રહમાને કહ્યું, મેં ઘણા ઈલ્મવાળાઓથી સાંભળ્યું છે કે અરબવાસીઓમાંથી જે લોકો સફા તથા મરવાના વચ્ચે તવાફ ન કરતા હતા તેઓ કહેતા હતા કે આ બંને પથ્થરો વચ્ચે તવાફ જાહિલિયતના કામોમાંથી છે. અને બીજા લોકો જે અન્સારમાંથી હતા તેમણે કહ્યું કે અમને કેવળ બયતુલ્લાહના તવાફનો હુકમ થયો છે અને સફા તથા મરવાની સઈનો હુકમ નથી થયો. તો આ આયત નાઝિલ થઈ. આ બંને પક્ષોના બારામાં આયત નાઝિલ થઈ છે. એ ઉપરાંત ખૂદ બુખારીની રિવાયતમાં બારીક દૃષ્ટિએ જોતાં બે પક્ષો સાફ સાફ જણાય છે. અલ્બત્ત ان الناس الاما ذكرت عائشة ની તક્રીર આમ શરહકર્તાઓની રવિશથી હટીને થશે, તે આ પ્રમાણે કે, ان الناس الاما ذكرت عائشة ممن كان يهلل لمناة માં ممن كان يهل لمناة ما ذكرت માં વર્ણન થયેલ ما નું બયાન છે. હવે તર્જુમો આ પ્રમાણે થશે : ઉમ્મુલ મો'મિનીને જે લોકોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલે તે લોકો જેઓ મનાતની પાસેથી એહરામ બાંધતા હતા, તેઓના સિવાયના સર્વ લોકો સફા તથા મરવાની સઈ કરતા હતા. પણ જ્યારે બયતુલ્લાહના તવાફનો હુકમ નાઝિલ થયો તો લોકોએ રસૂલુલ્લાહ ﷺને પૂછયું, શું સફા તથા મરવાની સઈમાં કોઈ ગુનોહ છે ? તો આ આયત નાઝિલ થઈ. હવે અબૂબક્ર બિન અબ્દુર્રહમાનનું એ ફર્માવવું કે બંને પક્ષોના બારામાં નાઝિલ થઈ સહીહ છે જેમ કે બાદમાં ખૂદ તેમણે તફસીલ ફર્માવી છે.

શંકા તથા જવાબ : આ ખુલાસા પર એ શંકા છે કે ما જેમનામાં બુદ્ધિ નથી હોતી એમના માટે છે એટલા માટે એનું બયાન ممن નથી થઈ શકતું.

જવાબ : ما ક્યારેક જેમનામાં બુદ્ધિ છે તેઓના માટે પણ આવે છે ભલે મજાઝન હોય. કુર્આન મજીદમાં પણ અને હદીષોમાં પણ આ આવ્યું છે. ઈર્શાદ છે : وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنٰهَا " ક્સમ છે આસ્માનની અને જેણે એને

فِي الْجَاهِلِيَّةِ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَالَّذِيْنَ يَطُوْفُوْنَ ثُمَّ تَحَرَّجُوْا اَنْ

જાહિલિયતના જમાનામાં તવાફ કરતા હતા. પણ તેમના તવાફને અહદે (ઈસ્લામ આવ્યાં પછી)

يَّطَّوَّفُوْا بِهِمَا فِي الْاِسْلَامِ مِنْ اَجْلِ اَنَّ اللّٰهَ اَمَرَ بِالطَّوَافِ بِالْبَيْتِ

ઈસ્લામમાં વાંધાજનક જાણવા લાગ્યા હતા, એ કારણ કે અલ્લાહ તઆલાએ બયતુલ્લાહના તવાફનો

وَلَمْ يَذْكُرِ الصَّفَا حَتّٰى ذَكَرَ ذٰلِكَ بَعْدَ مَا ذَكَرَ الطَّوَافَ بِالْبَيْتِ ع

ઉલ્લેખ કર્યો અને સફાનો નહીં, ત્યાં સુધી કે બાદમાં બંનેના તવાફનું વર્ણન પણ ફર્માવ્યું.''

(બુખારી ૧/૨૨૨ મનાસિક, નિસાઈ–હજ્જ)

બનાવ્યું.'' અને ઈર્શાદ છે : وَ نَفْسٍ وَّمَا سَوّٰهَا ''અને જાનની કસમ અને જેણે એને ઠીક બનાવી.'' આના પછી હદીષ આવી રહી છે એમાં છે : الحمس قريش وما ولدت હમ્સ કુરૈશ અને તેમની ઔલાદ છે.

અહકામ (હુકમો) : અહનાફ (હનફીઓ)ને ત્યાં સફા મરવાની સઈ વાજિબ છે, ફર્ઝ નથી. તેને ત્યજવાથી દમ વાજિબ થાય છે અને દમથી ભરપાઈ થઈ જાય છે. હઝરત ઈમામ માલિક, ઈમામ શાફઈ, ઈમામ અહમદ વગેરેને ત્યાં ફર્ઝ છે, તેને જો કોઈએ છોડી તો જ્યાં સુધી અદા નહીં કરે જિમ્મેદારીથી મુક્ત થશે નહીં. ત્યાં સુધી કે જો સઈ ન કરી અને ઘરે પરત થઈ ગયો તો પણ ફર્ઝ છે કે મક્કા મોઅઝ્ઝમા જઈને તેને અદા કરે અને મોઢુ થવાના કારણે દમ આપે. અને જો સઈના વગર સંભોગ કરી લીધો તો હજ ફાસિદ થઈ ગયો, તેના પર હજ્જની કઝા વાજિબ છે. એમની દલીલ તે હદીષ છે જેને ઈમામ અહમદ (૬/૪૨૨), દારકુત્ની (ઉમ્દતુલ કારી, ૯/૨૮૮) તથા બયહકી (અગાઉ જેમ) એ સફિય્યહ બિન્તે શયબાથી અને હબીબા બિન્તે તજઝિઅહથી રિવાયત કરી કે હુઝૂરે અકદસ ﷺને મેં જોયા કે સફા તથા મરવાની વચ્ચે સઈ કરી રહ્યા છે, કેટલાક લોકો હુઝૂરની આગળ છે અને હુઝૂર એમની પાછળ એ રીતે સઈ કરી રહ્યા છે કે ઝડપથી દોડવાના કારણે તેહબંદ ગુઠણો વચ્ચે ચક્કર ખાઈ રહ્યું છે અને ફર્માવી રહ્યા છે : اسعوا فان الله كتب عليكم السعى ''સઈ કરો ! એટલા માટે કે અલ્લાહે તમારા પર સઈ ફર્ઝ કરી.'' આ હદીષ ફર્ઝિયત પર દલીલ (નસ) છે. અહનાફ એવું કહે છે : આ ખબરે વાહિદ છે અને ખબરે વાહિદથી ફર્ઝિયત સાબિત નથી થતી, કેવળ વાજિબ હોવું સાબિત થાય છે. એક કૌલ એ છે કે, સઈ ન ફર્ઝ છે ન વાજિબ, બલ્કે સુન્નત કે મુસ્તહબ છે. આ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ તથા ઈબ્ને સીરીન અને અતાનો કૌલ છે. ઈમામ અહમદથી પણ એક રિવાયત છે. તેમની દલીલ આયતે કરીમાનો આગલો હિસ્સો છે કે ફર્માવ્યું : فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَإِنَّ اللهَ شَاكِرٌ عَلِيْمٌ ''અને જો કોઈ શખ્સ કોઈ નેકી પોતાના તરફથી કરે તો અલ્લાહ બેહતરીન બદલો આપનારો અને સર્વ કાંઈ જાણનાર છે.'' એ હઝરાતનું કહેવું એ છે કે એનો સંબંધ સફા તથા મરવાની સઈથી છે એટલા માટે એ એના નફલ હોવા પર દલીલ છે. જમ્હૂર કહે છે કે એનો સંબંધ હજ્જ તથા ઉમરાથી છે, સઈથી નથી. કેમ કે જો એનો સંબંધ સઈથી માનીશું તો લાઝિમ આવશે કે હજ્જ તથા ઉમરાના વિના કેવળ સફા તથા મરવાની સઈ નફલ રૂપે જાઈઝ હોય. જ્યારે કે એના પર ઈજમાઅ છે કે હજ્જ તથા ઉમરા વિના એકલી સઈ જાઈઝ નથી.

ت ۳۰۱ وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا السَّعْيُ مِنْ دَارِ بَنِيْ

''અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, સઈ બની અબ્બાદના ઘરથી બની [તઅલીક : ૩૦૧]

عَبَّادٍ اِلٰى زُقَاقِ بَنِيْ اَبِيْ حُسَيْنٍ ـ ع ـ

અબૂ હુસૈનની ગલી સુધી છે.'' (બુખારી ૧/૨૨૩ મનાસિક)

حديث ۹۷۳ عَنْ عُبَيْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ فَقُلْتُ

અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમરથી મરવી છે કે તેમણે કહ્યું, મેં નાફેઅને પૂછયું, શું અબ્દુલ્લાહ [હદીષ : ૯૭૩]

لِنَافِعٍ اَكَانَ عَبْدُ اللّٰهِ يَمْشِيْ اِذَا بَلَغَ الرُّكْنَ الْيَمَانِيَّ قَالَ لَا اِلَّا اَنْ

ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما જ્યારે રુકને યમાની સુધી પહોંચતા તો સામાન્ય ચાલે ચાલતા ? નાફેએ કહ્યું, નહીં !

يُّزَاحَمَ عَلَى الرُّكْنِ فَاِنَّهٗ كَانَ لَا يَدَعُهٗ حَتّٰى يَسْتَلِمَهٗ ـ ع ـ

(રમલ કરતા હતા) પણ એ કે રુકન પર ભીડ હોય તો સામાન્ય ચાલે ચાલતા. તે

કોઈ હાલમાં રુકને યમાનીનો ઈસ્તેલામ ન છોડતા હતા.'' (બુખારી, ૧/૨૨૩)

તઅલીક : ૩૦૧ની સમજૂતી

આ તઅલીકના સમાનાર્થી ઈમામ અબૂબકર ઈબ્ને અબી શયબાએ વર્ણન કરેલ છે : ''બની અબ્બાદનો દરવાજો સફા તરફ પ્રથમ મીલની પાસે હતો અને બની અબૂ હુસૈનની ગલી બીજા મીલની પાસે.'' એટલા માટે એનો સાર એ જ થયો કે સફા મરવાના દરમ્યાન નીચાણવાળા ભાગના બંને છેડાઓ પર જે લીલા મીલ સ્થાપેલાં છે ત્યાં સઈ કરે એટલે જરા ફાસ્ટ ચાલે. આખી સઈમાં દોડવું મના છે.

સમજૂતી : ૯૭૩

باب من طاف بالبيت اذا قدم مكةમાં આ હદીષનો પ્રારંભિક હિસ્સો વર્ણન થઈ ચૂક્યો. આ હિસ્સો ત્યાં વર્ણન પામ્યો ન થયો હતો. આ હિસ્સાથી જાહેર થઈ ગયું કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما નો પણ મઝહબ એ જ છે કે રમલ તવાફના પૂરા ફેરામાં છે. રુકને યમાની તથા રુકને અસ્વદની વચ્ચે અલગ નથી. પણ એઓ રુકને યમાનીના ઈસ્તેલામને જરૂરી જાણતા હતા એટલા માટે ભીડ હોતી તો ઈસ્તેલામને માટે થોડીવાર રમલને છોડી દેતા. અને આ જ આધાર છે એ રિવાયતનો જે બાબુર્રમલ ફિલ્હજ્જવલ્ ઉમરામાં વર્ણન થઈ ચૂકી કે નાફેએ બતાવ્યું કે તે રુકને યમાની અને રુકને અસ્વદના વચ્ચે સામાન્ય ચાલે એટલા માટે ચાલતા હતા કે ઈસ્તેલામના માટે એમાં આસાની થાય.

حديث ૯૭૪

أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ قَالَ قُلْتُ لِأَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ

"આસિમે કહ્યું કે મેં હઝરત અનસ બિન માલિક رضی اللہ عنہ થી પૂછયું, શું તમે લોકો [હદીષ : ૯૭૪]

اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ أَكُنْتُمْ تَكْرَهُونَ السَّعْيَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَقَالَ

સફા મરવાની સઈને બુરી જાણતા હતા ? તો ફર્માવ્યું, હા ! એટલા માટે કે તે જાહિલિયતની નિશાનીઓમાંથી

نَعَمْ لِأَنَّهَا كَانَتْ مِنْ شَعَائِرِ الْجَاهِلِيَّةِ حَتّٰى أَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالٰى إِنَّ الصَّفَا

હતી, ત્યાં સુધી કે અલ્લાહ તઆલાએ આ આયત નાઝિલ ફર્માવી : "સફા તથા મરવા વિના શંકાએ

وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ

અલ્લાહની નિશાનીઓમાંથી છે. એટલા માટે જે હજ્જ તથા ઉમરા કરે

أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا

તેના પર કોઈ ગુનોહ નથી કે એ બંનેનો તવાફ કરે."

(બુખારી ૧/૨૨૩ મનાસિક, ૨/૬૪૬ તફસીર સૂરએ બકરહ, મુસ્લિમ–હજ્જ, તિર્મિઝી–તફસીર, નિસાઈ–મનાસિક)

حديث ૯૭૫

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ إِنَّمَا سَعٰى

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ [હદીષ : ૯૭૫]

رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ

બયતુલ્લાહ અને સફા તથા મરવાની વચ્ચે સઈ એટલા માટે કરી કે

સમજૂતી : ૯૭૪

باب بدء الرمل (બાબે બદઉર્રમલ)માં એની વિગત વર્ણન થઈ ચૂકી. સઈ હઝરત ઈબ્રાહીમ عليہ السلام ના યુગથી જ શરીઅતમાં દાખલ છે. મુસ્નદે ઈમામ અહમદ (૧/૨૯૭)માં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી જ મરવી છે કે જ્યારે હઝરત ઈબ્રાહીમ عليہ السلام ને મનાસિક અદા કરવાનો હુકમ થયો તો શૈતાન સઈના સમયે આવ્યો અને હઝરત ઈબ્રાહીમથી આગળ વધવા ચાહ્યું, તો હઝરત ઈબ્રાહીમે (દોડ લગાડી) અને તેનાથી આગળ થઈ ગયા. તેમજ આ અસ્લમાં હઝરત હાજરા رضی اللہ عنہا ની સુન્નત છે. ખૂદ બુખારી (૧/૪૭૫ અલ્અંબિયા)માં જ છે કે જ્યારે મશકનું પાણી ખત્મ થઈ ગયું તો હઝરત હાજરા સૌથી નજીકના પહાડ સફા પર ચઢયાં અને મેદાનમાં નજર ફેંકી કે કોઈ છે ? પણ કોઈ ન દેખાયું. અને ઉતર્યાં અને જ્યારે નાળાના પેટમાં (વચ્ચે) પહોંચ્યાં તો કુર્તાનો દામન ઉઠાવી લીધો અને પૂરી શક્તિ સાથે દોડવા લાગ્યાં એ રીતે નાળુ પાર કર્યું અને મરવા પર આવ્યાં. સાતવાર એવું જ કર્યું. નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, એના કારણે લોકો સફા તથા મરવા વચ્ચે સઈ કરે છે.

અલ્લાહની તૌફીક્થી હું કહું છું : અહીં બે વાતો છે : એક તવાફમાં રમલ, એ તો મુશ્રિકોને પોતાની શક્તિ બતાવવા માટે હતો, બીજુ સફા તથા મરવાના વચ્ચે સઈ, એ હઝરત હાજરા رضی اللہ عنہا ની સુન્નત છે.

لِيُرِيَ الْمُشْرِكِيْنَ قُوَّتَهٗ عِنْدَهٗ

મુશ્રિકોને પોતાની શક્તિ બતાવી આપે." (ઉપર મુજબ)

حديث ૧૭૬ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ

[હદીષ : ૧૭૬] "હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે નબી ﷺ એ તથા સહાબાએ હજ્જ

أَهَلَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ وَأَصْحَابُهٗ بِالْحَجِّ وَ

એહરામ બાંધ્યો. નબી ﷺ અને તલ્હાના સિવાય કોઈના પાસે કુર્બાનીનું જાનવર ન હતું. અને અલી

لَيْسَ مَعَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ هَدْيٌ غَيْرَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

યમનથી આવ્યા અને એમની સાથે કુર્બાનીનાં જાનવર હતાં. અને એમણે કહ્યું હતું, મેં એનો એહરામ બાંધ્યો

وَطَلْحَةَ وَقَدِمَ عَلِيٌّ مِّنَ الْيَمَنِ وَمَعَهٗ هَدْيٌ فَقَالَ أَهْلَلْتُ بِمَا

છે જેનો નબી ﷺ એ એહરામ બાંધ્યો છે. અને નબી ﷺ એ પોતાના સહાબીઓને હુકમ આપ્યો કે એને

أَهَلَّ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

ઉમરો કરી લે ત્યારબાદ વાળ કતરાવી લે અને એહરામ ખોલી નાખે, પણ તે લોકો જેમની પાસે કુર્બાનીનાં

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَصْحَابَهٗ أَنْ يَّجْعَلُوْهَا عُمْرَةً وَيَطُوْفُوْا ثُمَّ يُقَصِّرُوْا

જાનવર હોય. એના પર લોકોએ કહ્યું, અમે એ હાલતમાં મિના જઈશું કે અમે પત્નીઓ સાથે સંભોગ કરેલો

وَيَحِلُّوْا إِلَّا مَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ فَقَالُوْا نَنْطَلِقُ إِلٰى مِنًى وَذَكَرُ أَحَدِنَا

હોય ? એની ખબર નબી ﷺ ને પહોંચી તો ફર્માવ્યું, જે મેં બાદમાં જાણ્યું જો પહેલાં જાણતો તો કુર્બાનીનાં

يَقْطُرُ مَنِيًّا. فَبَلَغَ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَوِ اسْتَقْبَلْتُ

જાનવર સાથે ન લાવતો અને જો મારી સાથે હદી ન હોત તો એહરામ ખોલી આપત. અને આઈશાને હૈઝ

مِنْ أَمْرِيْ مَا اسْتَدْبَرْتُ مَا أَهْدَيْتُ وَلَوْلَا أَنَّ مَعِيَ الْهَدْيَ لَأَحْلَلْتُ وَ

આવી ગયું. તેમણે હજ્જના સર્વ અરકાન અદા કર્યા. બયતુલ્લાહના તવાફ સિવાય. જ્યારે પાક થઈ ગયાં તો

حَاضَتْ عَائِشَةُ فَنَسَكَتِ الْمَنَاسِكَ كُلَّهَا غَيْرَ أَنَّهَا لَمْ تَطُفْ بِالْبَيْتِ

તવાફ કર્યો. આઈશાએ અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! ﷺ આપ લોકો હજ્જ તથા ઉમરા બંનેની સાથે જઈ

فَلَمَّا طَهُرَتْ طَافَتْ بِالْبَيْتِ قَالَتْ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ تَنْطَلِقُوْنَ بِحَجَّةٍ وَّ

રહ્યા છો અને હું કેવળ હજ્જની સાથે જાઉં ?! તો અબ્દુર્રહમાન બિન અબૂબક્ર رضی اللہ عنہما ને

عُمْرَةٍ وَّانْطَلِقُ بِحَجٍّ فَأَمَرَ عَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ أَنْ يَخْرُجَ مَعَهَا

હુકમ આપ્યો કે એમને તન્ઈમ સુધી લઈ જાવ.

إِلَى التَّنْعِيْمِ فَاعْتَمَرَتْ بَعْدَ الْحَجِّ ـــه

તેમણે હજ્જ પછી ઉમરા કર્યા." (બુખારી ૧/૨૨૨, ૨૨૩ મનાસિક)

ت ٣٠٢ سُئِلَ عَطَاءٌ عَنِ الْمُجَاوِرِ يُلَبِّي الْحَجَّ فَقَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ

"ઈમામ અતાને પૂછવામાં આવ્યું જે મક્કામાં મુકીમ હોય તે હજ્જનો એહરામ [તઅલીક : ૩૦૨]

رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا يُلَبِّي يَوْمَ التَّرْوِيَةِ إِذَا صَلَّى الظُّهْرَ وَاسْتَوَى

ક્યારે બાંધે ? તો ફર્માવ્યું, ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما યૌમે તરવિયહ (૮ ઝીલ હજ્જના) જ્યારે ઝોહર પઢી

عَلٰى رَاحِلَتِهٖ ـــه

લેતા અને સવારી પર બેસી જતા તો લબ્બૈક પઢતા." (બુખારી ૧/૨૨૨, ૨૨૩ મનાસિક)

ت ٣٠٣ وَقَالَ عَبْدُ الْمَلِكِ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ جَابِرٍ قَالَ قَدِمْنَا مَعَ النَّبِيِّ

"અને અબ્દુલ મલિકે અતાથી અને તેમણે હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી કે [તઅલીક : ૩૦૩]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَحْلَلْنَا حَتّٰى يَوْمِ التَّرْوِيَةِ وَجَعَلْنَا مَكَّةَ

અમે નબી ﷺની સાથે આવ્યા અને અમે એહરામ ખોલી નાખ્યો ત્યાં સુધી કે યૌમે તરવિયહ્ આવ્યો

بِظَهْرٍ لَبَّيْنَا بِالْحَجِّ ـــه

અને મક્કાને પીઠ પાછળ કરી આપ્યુ તો હજ્જના માટે લબ્બૈક કહ્યું." (બુખારી ૧/૨૨૪ મનાસિક)

તઅલીક : ૩૦૨-૩૦૩-૩૦૪-૩૦૫ની સમજૂતી પ્રથમ તઅલીકને ઈમામ સઈદ બિન મન્સૂરે મૌસૂલન વર્ણન કરી છે, બીજીને ઈમામ મુસ્લિમે. આ તઅલીકના રાવી અબ્દુલમલિક કોણ છે ? અલ્લામા કિર્માની કહે છે કે અબ્દુલ મલિક ઈબ્ને અબ્દુલ અઝીઝ બિન જરીહ છે. અલ્લામા અસ્કલાનીએ ફર્માવ્યું, આ અબ્દુલ મલિક બિન અબૂ સુલૈમાન છે. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું, બંને સંભાવનાઓ સમાન છે. પણ મુસ્લિમમાં આ હદીષ અબ્દુલમલિક બિન અબૂ સુલૈમાન અલહુઝરમીથી મરવી છે. ત્રીજી તઅલીકને ઈમામ અહમદે પોતાની મુસ્નદમાં અને ઈમામ મુસ્લિમે પોતાની સહીહીમાં મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કરેલ છે. ચોથી તઅલીકને ખૂદ ઈમામ બુખારીએ કિતાબુલ વુઝૂ, બાબો ગુસ્લિર્જલૈન ફીન્નઅલૈન, પેજ-૨૮માં વર્ણન કરેલ છે. અને

ت ٣٠٤ وَقَالَ أَبُو الزُّبَيْرِ عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ أَهْلَلْنَا مِنَ

"હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ થી મરવી છે અમે બતહાથી (હજ્જ)ના માટે [તઅલીક : ૩૦૪]

الْبَطْحَاءِ عن

તલબિયા કહી." (બુખારી ૧/૨૨૪ મનાસિક)

ت ٣٠٥ وَقَالَ عُبَيْدُ بْنُ جُرَيْجٍ لِابْنِ عُمَرَ رَأَيْتُكَ إِذَا كُنْتَ بِمَكَّةَ أَهَلَّ النَّاسُ

"અને ઉબૈદ બિન જરીહે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી કહ્યું, અન્ય લોકો તો ચાંદ [તઅલીક : ૩૦૫]

إِذَا رَأَوُا الْهِلَالَ وَلَمْ تُهِلَّ أَنْتَ حَتَّى يَوْمِ التَّرْوِيَةِ فَقَالَ لَمْ أَرَ النَّبِيَّ

જોતાં જ લબ્બૈક કહેવા લાગે છે અને તમો જ્યારે મક્કામાં રહો છો તો લબ્બૈક નથી કહેતા જ્યાં સુધી યૌમે

صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُهِلُّ حَتَّى تَنْبَعِثَ بِهِ رَاحِلَتُهُ بِهِ

તરવિયહ્ ન આવી જાય ? તો ફર્માવ્યું, મેં નબી ﷺ ને તલબિયા કહેતાં નથી જોયા જ્યાં સુધી સવારી હુઝૂરને લઈને ઉભી ન થઈ જાય." (બુખારી ૧/૨૨૪ મનાસિક)

નુઝહતુલ ક્વારી, ભાગ–૧, પેજ : ૫૦૮ પર વર્ણન થયેલ છે.

પ્રકરણની સાબિતી : ઈમામ બુખારીએ આ તઅલીક્વો પર આ પ્રકરણ રચ્યું છે : મક્કી હાજી જ્યારે મિના જવા લાગે તો બતહા અથવા ક્યાંક અન્ય ઠેકાણેથી એહરામ બાંધે. એનો ફાયદો એ છે કે મક્કીના માટે એ જરૂરી નથી કે ખાસ મસ્જિદે હરામથી એહરામ બાંધે. પ્રથમ તઅલીક્વમાં છે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما જ્યારે સવારી પર સીધા બેસી જતા તો તલબિયા પઢતા હતા. અને જાહેર છે કે સવારી પર મસ્જિદે હરામમાં નહીં બેસતા હોય, ક્યાંક બહાર સવાર થતા હશે. એટલા માટે સાબિત કે મસ્જિદે હરામના બહારથી તલબિયા પઢવાનુ શરૂ કરતા. બીજી તઅલીક્વમાં છે કે હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે અમે જ્યારે મક્કાને પીઠ પાછળ કરી લેતા તો તલબિયા પઢતા આ એના પર નસ (દલીલ) છે કે મસ્જિદે હરામ બલ્કે મક્કા મોઅઝ્ઝમાની પણ બહાર જઈને એહરામ બાંધતા. ત્રીજી તઅલીક્વમાં સ્પષ્ટતા છે કે હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, અમે બતહાથી તલબિયા કહ્યું અને ચોથી તઅલીક્વને પણ હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ના અમલથી મળતાપણુ છે જેમ કે વર્ણન થઈ ચૂક્યું. અલ્બત્ત એમની દલીલમાં ખિફા છે. (સ્પષ્ટતા નથી) એમણે હુઝૂર ﷺ ના યૌમે તરવિયહ (૮ ઝીલ હજ્જે) લબ્બૈક પઢવાથી આના પર દલીલ કરી કે યૌમે તરવિયહે હજ્જનો એહરામ બાંધવો મસ્નૂન (સુન્નત મુજબ) છે.

જ્યારે કે હુઝૂરે અક્વદસ ﷺ એ ૨૭ ઝીલ ક્વઅદાએ ઝુલ હુલયફામાં એહરામ બાંધ્યો હતો. અલ્લામા ઈબ્ને બત્તાલ મુહદ્દિષે એની સ્પષ્ટતા એ કરી કે હુઝૂર ﷺ એ મીક્વાત પર એહરામ બાંધીને હજ્જના કાર્યો શરૂ કરી આપ્યા. હજ્જના કાર્યોની શરૂઆત અને તલબિયામાં કોઈ ગાળો નથી રાખ્યો ન મોડુ કર્યું. આ પરથી માલૂમ થયું કે હજ્જના કાર્યોની શરૂઆત અને તલબિયામાં ગાળો ન થવો જોઈએ. મક્કી જો મિના જતાં પહેલાં હજ્જનો એહરામ બાંધશે તો ગાળો પડી જશે એટલા માટે તેણે જોઈએ કે યૌમે તરવિયહ જ્યારે હજ્જના માટે સફર શરૂ કરે તો એહરામ બાંધે.

વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે આપણે ત્યાં યૌમે તરવિય્યહ (૮ ઝીલ હજ્જ)થી પહેલાં પણ હજ્જનો એહરામ બાંધી શકાય છે. અને મુહદ્દિષ ઈબ્ને બત્તાલે જે કાંઈ ફર્માવ્યું એમાં ચર્ચાની ઘણી ગુંજાઈશ છે.

حديث ૯૭૭ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيْزِ بْنِ رُفَيْعٍ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ

"અબ્દુલ અઝીઝ બિન રુફૈઅએ કહ્યું, મેં હઝરત અનસ ઈબ્ને માલિક رضی اللہ عنہ થી અર્ઝ કરી, [હદીષ : ૯૭૭]

اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قُلْتُ أَخْبِرْنِيْ بِشَيْءٍ عَقَلْتَهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

આપને હુઝૂર નબી ﷺ ના બારામાં કાંઈ યાદ હોય તો મને બતાવો કે હુઝૂરે તરવિય્યહના દિવસે ઝોહર

وَسَلَّمَ أَيْنَ صَلَّى الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ يَوْمَ التَّرْوِيَةِ قَالَ بِمِنًى قُلْتُ وَأَيْنَ صَلَّى

તથા અસ્ર ક્યાં પઢી હતી ? ફર્માવ્યું, મિનામાં. મેં પૂછયું, યૌમે નફર અસ્ર ક્યાં પઢી હતી ? ફર્માવ્યું,

الْعَصْرَ يَوْمَ النَّفْرِ قَالَ بِالْأَبْطَحِ ثُمَّ قَالَ افْعَلْ كَمَا يَفْعَلُ أُمَرَاؤُكَ ع ـه

અબ્તહ્માં. ત્યારબાદ હઝરત અનસે ફર્માવ્યું, તારા હાકિમો જેવું કરે છે તેવું કર !"

(બુખારી ૧/૨૨૪, ૨૩૭ મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ–મનાસિક, તિર્મિઝી, નિસાઈ–હજ્જ)

حديث ૯૭૮ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيْزِ قَالَ خَرَجْتُ إِلٰى مِنًى يَوْمَ التَّرْوِيَةِ فَلَقِيْتُ

"અબ્દુલ અઝીઝે કહ્યું, તરવિયહના દિવસે હું મિના નીકળ્યો, તો હઝરત અનસથી [હદીષ : ૯૭૮]

أَنَسًا رَاهِبًا عَلٰى حِمَارٍ فَقُلْتُ أَيْنَ صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

મુલાકાત થઈ. તે ગધેડા પર જઈ રહ્યા હતા. મેં પૂછયું કે નબી ﷺ એ આજે ઝોહર ક્યાં પઢી હતી ?

هٰذَا الْيَوْمَ الظُّهْرَ قَالَ انْظُرْ حَيْثُ يُصَلِّي أُمَرَاؤُكَ فَصَلِّ ع ـه

ફર્માવ્યું, જો તારા હાકિમો જ્યાં પઢે ત્યાં તું પણ પઢ." (બુખારી ૧/૨૨૪ મનાસિક)

સમજૂતી : ૯૭૭ અને ૯૭૮

આ હદીષો હેઠળ અહનાફનો મઝહબ એ છે કે ૮મી તારીખે સૂર્ય નીકળ્યા પછી મિના જવા નીકળે. ઝોહર, અસ્ર, મગરિબ, ઈશા, ફજર મિનામાં પઢે અને અફઝલ એ છે કે મસ્જિદે ખૈફમાં અદા કરે. **જો ઈમામ સહીહુલ અક્વીદા સુન્ની હોય તો** એની ઈક્તેદામાં જમાઅત સાથે પઢે, નહીં તો એકલા અથવા પોતાના સાથીઓ સાથે પોતાની જમાઅત કરે. **હાલમાં બંને હરમની મસ્જિદો, તથા મસ્જિદે ખૈફ તથા મસ્જિદે નમરહ અને મશઅરે હરામના ઈમામ નજ્દી બદ્મઝહબ છે. ન એમની નમાઝ નમાઝ છે, ન એમની પાછળ કોઈની નમાઝ સહીહ થશે. તેમની પાછળ નમાઝ પઢવી ન પઢવા સમાન છે. જો નજ્દી ઈમામોની પાછળ નમાઝો પઢશો તો જમાઅતનો સવાબ તો શું મળે ! નમાઝ ક઼ઝા કરવાનો વબાલ થશે. તમે ગયા હતા જમાઅતનો સવાબ હાંસલ કરવા અને થયું એવું કે નમાઝ પણ ગઈ !**

كما يفعل امرائك : એ સમયના હાકિમો પણ એવું જ કરતા હતા કે યૌમે તરવિયહની ઝોહર મિનામાં પઢતા હતા. એટલા માટે હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ એમને હિદાયત ફર્માવી. એમાં પણ કોઈ વાંધો નથી કે મિના

حديث ૧૭૯

حَدَّثَنَا سَالِمٌ قَالَ سَمِعْتُ عُمَيْرًا مَوْلَى أُمِّ الْفَضْلِ عَنْ

"સાલિમે કહ્યું, મેં ઉમૈર ઉમ્મુલ ફઝ્લના ગુલામથી સાંભળ્યું કે ઉમ્મુલ ફઝલએ કહ્યું કે [હદીષ : ૯૭૯]

أُمِّ الْفَضْلِ قَالَتْ شَكَّ النَّاسُ يَوْمَ عَرَفَةَ فِي صَوْمِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى

અરફાના દિવસે લોકોને શંકા થઈ ગઈ કે નબી ﷺ રોઝાથી છે કે નહીં. તો મેં નબી ﷺની ખિદમતમાં

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَعَثْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِشَرَابٍ فَشَرِبَهُ.

શરબત મોકલ્યું તો હુઝૂરે એને પી લીધું."

(બુખારી ૧/૨૨૫, ૨૪૫, મનાસિક, ૧/૨૬૭, અસ્સૌમ, ૨/૮૪૦ અલ્અશ્રબહ, મુસ્લિમ, અબૂ દાઊદ–અસ્સૌમ)

ઝવાલ પછી જાય અથવા રાતમાં જાય. ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા સિદ્દીકા رضی اللہ عنہا ૧/૩ રાતમાં જતા હતા. અલ્લામા અયનીએ લખ્યું છે કે મક્કાવાસીઓની આદત એ છે કે ઈશા પઢીને જાય છે. આજકાલ ઘણા બધા હાજીઓ સાતમીએ જ મિના પહોંચી જાય છે અને આઠમીની રાતમાં જવાનો રિવાજ આમ થઈ ગયો છે. એમાં પણ કોઈ વાંધો નથી.

સમજૂતી : ૯૭૯

બીજા પ્રકરણોમાં આ હદીષ વિસ્તારપૂર્વક આ પ્રમાણે છે : ઉમ્મુલ ફઝ્લ رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું કે કેટલાક લોકોએ મારી પાસે એમાં મતભેદ કર્યો કે નબી ﷺ આજે યવમે અરફાના રોઝાથી છે કે નહીં. અમુક લોકોએ કહ્યું કે રોઝાથી છે અમુક લોકોએ કહ્યું રોઝાથી નથી. તો મેં એક પ્યાલો દૂધ મોકલ્યું અને હુઝૂર પોતાના ઊંટ પર સવાર હતા, તો હુઝૂરે પી લીધું.

અહીં ઉમૈરને હઝરત ઉમ્મુલ ફઝ્લના ગુલામ બતાવ્યા છે. પણ બીજી રિવાયતમાં અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસના ગુલામ બતાવવામાં આવ્યા. એની શક્યતા છે કે એ બંનેના ગુલામ રહ્યા હોય. અથવા શક્ય છે કે એમનામાંથી કોઈ એકના હતા. પણ કેમ કે માતા તથા પુત્રનો મામલો એક જ છે એટલા માટે બીજાની પ્રતિ સંબંધિત કરી દેવામાં આવ્યા.

યૌમે અરફાનો રોઝો : મુસ્લિમ (૧/૨૩૬), અબૂ દાઊદ (૧/૩૨૯ અસ્સિયામ), તિર્મિઝી (અસ્સૌમ–૯૩) તથા ઈબ્ને માજહ (અસ્સિયામ–૧૨૫)માં હઝરત અબૂ કતાદા رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું કે મને ગુમાન છે કે અરફાનો રોઝો એક વરસ અગાઉ અને એક વરસ પાછળના ગુનાહો મિટાવી આપે છે. બયહકીમાં ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સિદ્દીકાથી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ અરફાના રોઝાઓને હજારોની બરાબર બતાવતાં. એનાથી કેટલાક લોકોને ખયાલ થયો કે આજે હજ્જના મોકા પર અરફાતમાં પણ હુઝૂરે અકદસ ﷺએ રોઝો રાખ્યો હશે. પણ સફરમાં કેમ કે રોઝો રાખવો મુશ્કેલ છે અને ખૂદ હુઝૂરે ઈર્શાદ ફર્માવ્યો (બુખારી ૧/૨૬૧ અસ્સૌમ, મુસ્લિમ, અબૂ દાઊદ, તિર્મિઝી, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ, મોઅત્તા ઈમામ માલિક, દારમી–અસ્સૌમ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૪/૩૫૨) **ليس من البر الصيام فى السفر۔** "સફરમાં રોઝો રાખવો નેકી નથી." તો અન્ય હઝરાતને ખયાલ આવ્યો કે રોઝાથી નથી. આપણા ત્યાં મુસ્તહબ એ છે કે હાજી અરફાતમાં યૌમે અરફા રોઝો ન રાખે, એમાં હુઝૂરે અકદસ ﷺની ઈકતેદા (અનુસરણ) છે, તેમજ વકૂફ તથા દુઆ વગેરેમાં આસાની છે.

ઈમામ અતાએ ફર્માવ્યું, જે એ દિવસે રોઝો ન રાખે જેથી સંપૂર્ણપણે હજ્જના અમલો અદા કરી શકે તો તેને

حديث ૯૮૦

عَنْ سَالِمٍ قَالَ كَتَبَ عَبْدُ الْمَلِكِ إِلَى الْحَجَّاجِ أَنْ لَا يُخَالِفَ

''સાલિમે કહ્યું, અબ્દુલ મલિકે હજ્જાજને લખ્યું કે હજ્જના મામલામાં ઈબ્ને ઉમરની [હદીષ : ૯૮૦]

ابْنَ عُمَرَ فِي الْحَجِّ فَجَاءَ ابْنُ عُمَرَ وَ أَنَا مَعَهُ يَوْمَ عَرَفَةَ حِينَ

વિરુદ્ધતા ન કરતો. અરફાના દિવસે સૂર્ય ઢળતાં જ ઈબ્ને ઉમર આવ્યા અને હજ્જાજના તંબૂના પર્દાઓની

زَالَتِ الشَّمْسُ فَصَاحَ عِنْدَ سُرَادِقِ الْحَجَّاجِ فَخَرَجَ وَعَلَيْهِ مِلْحَفَةٌ

પાસે બુલંદ અવાજે પોકાર્યું. એના પર હજ્જાજ નીકળ્યો અને તે કુસુમ વડે રંગેલી ચાદર ઓઢેલ હતો, અને

مُعَصْفَرَةٌ فَقَالَ مَالَكَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمٰنِ فَقَالَ الرَّوَاحَ إِنْ كُنْتَ

કહ્યું, શું વાત છે હે અબૂ અબ્દુર્રહમાન ! તો ઈબ્ને ઉમરે ફર્માવ્યું, ચાલવું છે ! જો તું સુન્નત પર અમલનો

تُرِيدُ السُّنَّةَ قَالَ هٰذِهِ السَّاعَةَ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَانْظِرْنِي حَتّٰى

ઈરાદો ધરાવે છે. તેણે કહ્યું, હમણા ?! ફર્માવ્યું, હા ! તેણે કહ્યું કે થોડીવાર રાહ જુઓ કે હું મારા શરીર પર

أُفِيضَ عَلَى رَأْسِي ثُمَّ أَخْرُجَ فَنَزَلَ حَتّٰى خَرَجَ الْحَجَّاجُ فَسَارَ

પાણી વહાવી લઉં, પછી આવું છું. ઈબ્ને ઉમર ઉતરી ગયા ત્યાં સુધી કે હજ્જાજ નીકળ્યો અને મારા અને

بَيْنِي وَبَيْنَ أَبِي فَقُلْتُ إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ السُّنَّةَ فَاقْصُرِ الْخُطْبَةَ وَ

મારા પિતાની વચ્ચે ચાલ્યો. મેં તેને કહ્યું, જો તું સુન્નત પર અમલ કરવા ચાહે છે તો ખુત્બો ટૂંકો કર અને

રોઝાનો સવાબ મળશે. ઈમામ શાફઈ رحمۃ اللہ علیہ એને મકરૂહ કહેતા હતા, એટલા માટે કે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ એને મના ફર્માવ્યું છે. *(અબૂ દાઉદ–૩૨૦ સૌમ)* તેમ છતાં ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا તથા અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈર رضی اللہ عنہ ના બારામાં મરવી છે કે તેઓ અરફાતમાં રોઝો રાખતા હતા. બલ્કે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ના વિશે પણ એક રિવાયત છે. *(ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૯/૩૦૦)*

સમજૂતી : ૯૮૦

એનાથી જાણવા મળ્યું કે અરફાના દિવસે ઝોહરની નમાઝમાં જલ્દી કરવું સુન્નત છે. સૂરજ ઢળતાં જ તરત જ વિના વિલંબે ઈમામ પ્રથમ જુમ્આ જેમ બે ખુત્બા પઢે પછી ઝોહરની નમાઝ અને સુન્નતો પઢયા વિના તુરત અસરની નમાઝ પઢી ત્યારબાદ વુકૂફ કરે. આપણે ત્યાં હજ્જમાં ત્રણ ખુત્બા છે. એક સાતમી ઝીલ હજ્જના રોજ મસ્જિદે હરામમાં, જેમાં મિના જવા અને મિનાથી અરફાત જવાની તા'લીમ હોય. બીજો અરફાના દિવસે ઝોહરની નમાઝ પહેલાં, એમાં વુકૂફે અરફા તથા મુઝદલ્ફા જવા, ત્યાં વુકૂફ કરવા, જમરાઓની રમી, કુર્બાની, હલક઼ કે કસ્ર અને તવાફે ઝિયારતના અહકામ બયાન થવા જોઈએ. ત્રીજો ૧૧ ઝીલ હજ્જના રોજ મિનામાં જેમાં અલ્લાહ عزوجل ની હમ્દ તથા શુક્ર હોય કે તેણે હજ્જ અદા કરવાની તૌફીક઼ અતા ફર્માવી, અને શરીઅતનું અનુસરણ તથા ''અમ્ર''ની પાબંદી તથા ''નવાહી''થી (મના કરેલ બાબતોથી) બચવાનુ બયાન હોવું જોઈએ. ઈમામ

عَجِّلِ الْوُقُوْفَ فَجَعَلَ يَنْظُرُ اِلٰى عَبْدِ اللّٰهِ فَلَمَّا رَاٰى ذٰلِكَ عَبْدُ اللّٰهِ

વુકૂફમાં જલ્દી કર. આ સાંભળીને તે અબ્દુલ્લાહની તરફ જોવા લાગ્યો.

قَالَ صَدَقَ ؕ

જ્યારે અબ્દુલ્લાહે એ જોયું તો ફર્માવ્યું, એણે સાચુ કહ્યું.''

وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اِذَا فَاتَتْهُ الصَّلٰوةُ مَعَ ت ٣٠٦

''અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما જો ઈમામની સાથે નમાઝ ન પામતા તો **[તઅલીક : ૩૦૬]**

الْاِمَامِ جَمَعَ بَيْنَهُمَا ؕ

પણ ભેગી કરતા.'' (બુખારી ૧/૨૨૫ મનાસિક)

શાફઈ رحمۃ اللہ علیہ ને ત્યાં ચાર ખુત્બા મસ્નૂન છે. સાતમીએ હરમમાં, નવમીએ અરફામાં, દસમીએ મિનામાં, બારમીએ મિનામાં. ઈમામ માલિકને ત્યાં પણ ત્રણ ખુત્બા છે, આ પ્રમાણે કે સાતમીએ હરમમાં કેવળ એક ખુત્બો ઝોહરની નમાઝ બાદ, બીજો અરફાતમાં ઝવાલ બાદ એના દરમ્યાન ખતીબ બેસશે, ત્રીજો ૧૧ મીએ. ઈમામ અહમદથી પણ સહીહ રિવાયત આ જ છે કે ત્રણ ખુત્બા છે પણ આ પ્રમાણે છે. સાતમી ઝીલ હજ્જે એમને ત્યાં ખુત્બો નથી, બલ્કે પ્રથમ અરફાતમાં ઝવાલ બાદ, પછી ૧૦ અને ૧૧મીએ મિનામાં.

ઈબ્ને હઝમે કહ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ યૌમે નહરના બીજા દિવસે યક શમ્બા (રવિવાર)એ ખુત્બો આપ્યો. અબૂ દાઉદ (૧/૩૬૯ મનાસિક)માં છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ઐયામે તશરીકના મધ્યમાં ખુત્બો આપ્યો. ઈબ્ને હઝમે એ પણ કહ્યું કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ દો શમ્બા (સોમવારે) ઈકારઅના રોજ પણ ખુત્બો આપ્યો જેમાં સગાં સંબંધીઓ સાથે ભલાઈની વસિયત કરી. ઈબ્ને કુદામાએ કહ્યું કે હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી એ મરવી છે કે પૂરા અશરા (દસ દિવસો)માં ખુત્બો આપતા હતા. મુસન્નફે ઈબ્ને અબી શયબામાં પણ ઈબ્ને અબ્દુલ અઝીઝથી આવુ મરવી છે.

عليه ملحفة معصفرة : **ملحفة** મોટી ચાદરને કહે છે. **معصفرة** કુસુમથી રંગેલી. કેમ કે સહાબા કુસુમને ખૂશ્બુ માનતા ન હતા એના લીધે એહરામની હાલતમાં કુસુમથી રંગેલું કપડુ પહેરવામાં કોઈ વાંધો નથી, એ જ પ્રમાણે કેટલાક લોકો કુસુમથી રંગેલુ કપડુ પુરૂષો માટે જાઈઝ માને છે, આ એમના સમર્થનમાં છે કેમ કે હઝરત ઈબ્ને ઉમરે એના પર હજ્જાજને ટોક્યો નથી.

તઅલીક : ૩૦૬ની સમજૂતી

આ તઅલીકને ઈમામ ઈબ્રાહીમ હરબીએ મનાસિકમાં અને ઈબ્ને મુન્ઝરે મૌસૂલન વર્ણન કરેલ છે. **હનફીઓનો મઝહબ એ છે કે અરફાતમાં જો હાજી ઈમામની સાથે નમાઝ પઢે તો ઝોહર અને અસ્રને એક સાથે ઝોહરના સમયમાં પઢે અને જો ઈમામની સાથે નમાઝ ન પામે તો ઝોહર તેના સમયમાં અને અસર તેના સમયમાં પઢે. અને મુઝદલ્ફામાં કોઈપણ સ્થિતિમાં મગરિબ તથા ઈશા એક સાથે ઈશાના સમયમાં પઢે, ચાહે ઈમામ સાથે પઢે ચાહે અલગ.**

حديث ૧૮૧

أَخْبَرَنِي سَالِمٌ أَنَّ الْحَجَّاجَ بْنَ يُوسُفَ عَامَ نَزَلَ بِابْنِ

"મને સાલિમે ખબર આપી જે વર્ષે હજ્જાજે હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈર رضی اللہ عنہما નો [હદીષ : ૯૮૧]

الزُّبَيْرِ سَأَلَ عَبْدَ اللهِ كَيْفَ تَصْنَعُ فِي الْوُقُوفِ يَوْمَ عَرَفَةَ فَقَالَ سَالِمٌ

ઘેરો ઘાલ્યો હતો. હજ્જાજે હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ને પૂછયું અરફાના દિવસે મૌકિફમાં

إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ السُّنَّةَ فَهَجِّرْ بِالصَّلَاةِ يَوْمَ عَرَفَةَ فَقَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ

હું શું કરું ? તો સાલિમે કહ્યું, જો તું સુન્નત પર અમલ કરવા ચાહે છે તો સૂરજ ઢળતાં જ નમાઝ પઢી લે. તો

عُمَرَ صَدَقَ إِنَّهُمْ كَانُوا يَجْمَعُونَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ فِي السُّنَّةِ

અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમરે ફર્માવ્યું, એણે સાચુ કહ્યું. સહાબા મસ્નૂન તરીકા પ્રમાણે ઝોહર તથા અસ્ર એક સાથે

فَقُلْتُ لِسَالِمٍ أَفَعَلَ ذَلِكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ سَالِمٌ

પઢતા હતા. (ઝુહરી)એ સાલિમને પૂછયું, શું રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ એવું કર્યું છે ? તો સાલિમે કહ્યું કે તમે લોકો

فَهَلْ تَتَّبِعُونَ فِي ذَلِكَ إِلَّا سُنَّتَهُ ـ

આ મામલામાં હુઝૂરની સુન્નતની જ પયરવી કરો છો." (બુખારી ૧/૨૨૫ મનાસિક)

بَابُ التَّعْجِيلِ إِلَى الْوُقُوفِ. قَالَ أَبُو عَبْدِ اللهِ وَيُزَادُ فِي هَذَا الْبَابِ هِمْ

અબૂ અબ્દુલ્લાહ (ઈમામ બુખારી)એ કહ્યું, અને આ પ્રકરણમાં એ જ માલિક અને

هَذَا الْحَدِيثُ حَدِيثُ مَالِكٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ وَلَكِنِّي أُرِيدُ أَنْ

ઈબ્ને શહાબવાળી હદીષ અધિક કરી શકાય છે. પરંતુ હું ચાહું છું કે

أُدْخِلَ فِيهِ غَيْرَ مُعَادٍ ـ

એમાં ગૈર મુકર્રર હદીષ વર્ણવું.

સમજૂતી : ૯૮૧

અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું આ કિસ્સો હિ.સ. ૭૩નો છે, પણ એ સહીહ નથી. આ બનાવ હિ.સ. ૭૨નો છે જ્યારે હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈર મક્કા મોઅઝ્મામાં ઘેરાવ હેઠળ હતા. જમાદીઉલ આખર હિ.સ. ૭૩માં તે શહીદ થઈ ચૂક્યા હતા. (બિદાયા નિહાયા, ૭/૩૨૯) હજ્જાજે તવાફે ઝિયારત સિવાય એ તમામ અરકાન અદા કર્યા જે હરમ બહાર અદા કરવામાં આવે છે. તવાફે ઝિયારતથી મેહરૂમ રહ્યો. એ પ્રથમ મનહૂસ વરસ હતું જે સામૂહિક રીતે હજ્જ કરવામાં ન આવી શકી. કેવળ હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہ એ પોતાના જાતિ પ્રભાવના આધારે પોતાના સાથીઓની સાથે પૂરો હજ્જ કર્યો. મુશ્રિકો સુદ્ધાં હજ્જના દિવસોમાં લડાઈ બંધ કરી

حدثنا محمد بن جبير بن مطعم عن أبيه قال — حديث ૯૮૨

"હઝરત જુબૈર બિન મુત્ઈમ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું, અરફાના દિવસે મારું એક ઊંટ ગાયબ — [હદીષ : ૯૮૨]

أضللت بعيرا لي فذهبت أطلبه يوم عرفة فرأيت النبي صلى

થઈ ગયું. હું તેને તલાશ કરવાના માટે ગયો તો મેં નબી صلی اللہ علیہ وسلم ને જોયા કે અરફામાં

الله تعالى عليه وسلم واقفا بعرفة فقلت هذا والله من

વકૂફ કરેલો છે. તો મેં કહ્યું, આ તો વલ્લાહ !

الحمس فما شأنه ههنا ؟

હુમ્સમાંથી છે, અહીં કેમ છે ?" (બુખારી ૧/૨૨૬ મનાસિક, મુસ્લિમ, નિસાઈ–હજ્જ)

આપતા અને પોતાના જાની દુશ્મનોની સાથે ખભે ખભા મિલાવી હજ્જના મનાસિક અદા કરતા. પણ જાલિમ અબ્દુલ મલિક અને તેના જંગલી સિફત સાલારે હજ્જાજે મુસલમાન હોવા છતાં ન હરમની હુર્મત (ઈજ્જત)નો લેહાઝ કર્યો ન શહરે હરામ (ઈજ્જતવાળા શહેર)નો ન હજ્જ નો.

ચેતવણી : અબૂ ઝર સિવાય મોટાભાગના નુસ્ખાઓમાં આ વધારે છે. બાબુત્તઅજ્જીલે ઈલલ્ મવક્ફિ : અબૂ અબ્દુલ્લાહ (ઈમામ બુખારી)એ કહ્યું, આ પ્રકરણમાં એ જ માલિક અન ઈબ્ને શહાબવાળી હદીષનો વધારો કરી શકાય છે પરંતુ હું ચાહું છું કે એમાં ક્યાંય વર્ણન થઈ હોય એવી હદીષ વર્ણવું.

સમજૂતી : આ લખાણમાં ههنا ફારસી શબ્દ છે અથવા અરબી જ છે. એનો અર્થ અયઝન, નીઝ (સમઅર્થી)ની નજીક નજીક છે. ઈમામ બુખારી એવું બતાવવા ચાહે છે કે હમણા હઝરત ઈબ્ને ઉમર તથા હજ્જાજવાળી મઝકૂર હદીષથી સાબિત છે કે વુકૂફમાં જલ્દી થવી જોઈએ, એને આ પ્રકરણમાં વર્ણવી શકાય છે. પણ હું ચાહું છું કે કોઈ એવી હદીષ વર્ણવું જે પહેલાં ક્યાંય વર્ણન થઈ ન હોય. પણ તેમને એવી કોઈ હદીષ નથી મળી જે એમની શર્ત પર આ મુદ્દાની સાબિતી બને. એટલા માટે આ પ્રકરણ હદીષથી ખાલી રહી ગયું. એ દલીલ છે કે હઝરત ઈમામ બુખારી હદીષોને ફરી ફરી લાવે છે તો એમાં કોઈ ન કોઈ ફાયદો થાય છે. દા.ત. ઈસનાદની તબદીલી, અર્થોમાં વધારો વગેરે અને જે તકરાર (વારંવાર લાવવું) આ ફાયદાઓથી પણ ખાલી હોય તે ખૂબ ઓછી અને વિના ઈરાદે છે.

સમજૂતી : ૯૮૨ અને ૯૮૩

الحُمْسُ، احمس– "નું બહુવચન છે તેનો માદ્દો "હ્મ્સ" છે અને "હમાસહ" છે. કોઈ મામલામાં સખ્ત હોવું. "અહમસ"નો અર્થ થયો, દીનમાં સખ્ત. હમ્સ એ ખાસ કબીલાઓનાં નામ છે જે પોતે પોતાને મનાસિકે હજ્જમાં અન્ય લોકોથી વિશેષ તથા અપવાદ સમજતા હતા. એઓ અરફાત ન જતા, મુઝદલ્ફામાં જ રહી જતા. એ લોકો પોતાનાં કપડામાં જ તવાફ કરતા. બીજા લોકો પોતાનાં કપડામાં તવાફ પ્રથમ તવાફ ન કરી શકતા હતા, ક્યાં તો હમ્સ તેમને કપડાં આપે અથવા નગ્ન કરે. અને હરમના બહારવાળા હરમમાં ન તે ખાવા ખાઈ શકતા હતા જે હરમની બહારથી લાવ્યા છે. એહરામની હાલતમાં ગોશ્ત ન ખાતા અને ન કમ્બલના તંબૂમાં રહેતા. જ્યારે મક્કા પાછા આવતા તો પોતાનાં કપડાં ઉતારી નાખતા. હમ્સમાં કયા કયા કબીલાઓ સામેલ હતા એ તલાશ પછી એવું માલૂમ પડયું કે કુરૈશ અને કુરૈશના સાથીઓ તથા બનૂ ખઝાઆ, બનૂ કનાના, બનૂ આમિર

حديث ૯૮૩

قَالَ عُرْوَةُ كَانَ النَّاسُ يَطُوفُونَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ عُرَاةً إِلَّا

"હઝરત ઉરવહએ કહ્યું, જાહિલિયત (ઈસ્લામ અગાઉ)ના જમાનામાં હુમ્સ સિવાયના [હદીષ : ૯૮૩]

الْحُمْسَ وَالْحُمْسُ قُرَيْشٌ وَمَا وَلَدَتْ وَكَانَ الْحُمْسُ يَحْتَسِبُونَ

બાકીના લોકો નગ્ન તવાફ કરતા હતા અને હુમ્સ કુરૈશ અને તેમની ઔલાદ છે. અને હુમ્સના પુરૂષો અન્ય

عَلَى النَّاسِ يُعْطِي الرَّجُلُ الرَّجُلَ الثِّيَابَ يَطُوفُ فِيهَا وَتُعْطِي

પુરૂષોને, હુમ્સની સ્ત્રીઓ અન્ય સ્ત્રીઓને સવાબનું કામ સમજીને કપડાં આપતી તો અન્ય પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓ

الْمَرْأَةُ الْمَرْأَةَ الثِّيَابَ تَطُوفُ فِيهَا فَمَنْ لَمْ تُعْطِهِ الْحُمْسُ طَافَ

એ કપડામાં તવાફ કરતાં. અને જેમને હુમ્સ કપડાં ન આપતાં તે નગ્ન તવાફ કરતો. અન્ય લોકો અરફાત જઈને

બિન સઅસઆ ષકીફ, લૈષ બિન બિક, અને જદીલા કુરૈશ.

મૌકિફ : સૈયદોના ઈબ્રાહીમ عليه السلام નવમીએ અરફાતમાં વુકૂફ ફર્માવ્યા કરતા હતા અને એ જ તરીકો ચાલુ રહ્યો. પણ બાદમાં એ લોકોએ પોતાની અનોખી શાન બાકી રાખવાના માટે અરફાત જવાનું છોડી આપ્યું હતું અને એવું કહ્યું, અમે હરમવાસી છીએ અને હરમથી બહાર નહીં જઈએ. મુઝદલ્ફા હરમની હદોમાં છે અને અરફાત હરમની હદોની બહાર છે. હુઝૂરે અકદસ ﷺ મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં રોકાણના દિવસોમાં હજ્જ કર્યા કરતા હતા અને ખુદા તઆલાની ઈલ્હામથી હમ્સની આદતની વિરુદ્ધ અરફા થઈને મૌકિફે ઈબ્રાહીમમાં વકૂફ કરતા. એને જ જુબૈર બિન મુત્ઈમ رضي الله عنه એ જોયું. આ બનાવ હિજરત પહેલાંનો છે.

ઈમામે મગ્ઝી ઈબ્ને ઈસ્હાક, ઈમામુલ અઈમ્મા ઈબ્ને ખુઝૈમા, ઈસ્હાક ઈબ્ને રાહુવિયા ઉસ્તાઝે બુખારીએ થોડાક મતભેદ તથા વધારા ઘટાડા સાથે રિવાયત કર્યું છે કે કુરૈશે વુકૂફે અરફાત છોડી આપ્યો હતો અને મુઝદલ્ફાથી જ પરત થઈ જતા અને કહેતા અમે હમ્સ છીએ, હરમથી બહાર જઈશું નહીં. હઝરત ઝુબૈર બિન મુત્ઈમ رضي الله عنه એ કહ્યું, જાહિલિયતના જમાનામાં મારું એક જાનવર ગુમ થઈ ગયું. શોધ્યું તો અરફાતમાં મળ્યું. જોયું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ અન્ય લોકો સાથે ઊંટ પર અરફાતમાં વુકૂફ કરી રહેલા છે. જ્યારે હું ઈસ્લામથી પાવન થયો તો મેં જાણ્યું કે હુઝૂર ﷺનો આ વુકૂફ અલ્લાહની તૌફીકથી હતો.

وما ولدت : કુરૈશની કોઈ સ્ત્રીને જો અન્ય કબીલાવાળો પયગામ આપે તો કુરૈશ એ શર્ત નક્કી કરતા કે એ સ્ત્રીથી જે ઔલાદ થશે તે અમારા દીન પર રહેશે. એ રીતે કુરૈશી સ્ત્રીઓથી જે બાળકો પેદા થતાં તે પણ હમ્સમાં દાખલ થઈ જતાં, ભલે તેમના બાપ ગૈર કુરૈશી હોય. આ દસ્તૂર મુજબ બનૂ કનાના ષકીફ, બનૂ ખઝાઅહ, લૈષ બિન અબૂ બકર, બનૂ આમિર બિન સઅસઅહ, ગઝવાન વગેરેની જે વ્યક્તિઓ કુરૈશી માઓના પેટથી હતા તેઓ હમ્સમાં દાખલ થઈ ગયા.

આ પરથી જાહેર થઈ ગયું કે પાયાની રીતે હમ્સ કુરૈશી જ હતા, બાકીના વર્ણવેલ કબીલા કાનૂનના લીધે સામેલ થઈ ગયા.

અરફાત : આ જમા મુઅન્નષ સાલિમના વજન પર જરૂર છે પણ જમા (બહુવચન) નથી, કારણ કે એના માટે કોઈ એકવચન નથી. અને એ એનું સિદ્દક મુતઅદ્દિદ પર છે. જેમ કે અઝરઆત છે. આ શામમાં એક જગાનું નામ છે જ્યાંની શરાબ પ્રખ્યાત હતી. અરફા એનું એક વચન નથી કેમ કે એ તથા અરફાત બંનેવ સમાનાર્થી છે.

بِالْبَيْتِ عُرْيَانًا وَكَانَ يُفِيضُ جَمَاعَةُ النَّاسِ مِنْ عَرَفَاتٍ وَّيُفِيضُ

પરત આવતા પણ હુમ્સ (અરફાત ન જતા). મુઝદલ્ફા જતા અને ત્યાંથી પરત થતા. ઉમ્મુલ મો'મિનીન

الْحُمْسُ مِنْ جَمْعٍ۔ قَالَ وَأَخْبَرَنِيْ أَبِيْ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ هٰذِهٖ

હઝરત આઈશાથી રિવાયત છે કે આ આયત હુમ્સના બારામાં જ નાઝિલ થઈ છે. અને પછી તમે લોકો પણ

الْآيَةَ نَزَلَتْ فِي الْحُمْسِ۔ ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ

ત્યાંથી પરત થાવ જ્યાંથી અન્ય લોકો પરત થાય છે. ઉરવાહે કહ્યું, એઓ જમ્અથી જ પરત થતા હતા

قَالَ كَانُوْا يُفِيضُوْنَ مِنْ جَمْعٍ فَدُفِعُوْا إِلٰى عَرَفَاتٍ ؏

તો એમને અરફાત મોકલવામાં આવ્યા."

એવું નથી કે ત્યાંના અમુક ભાગોનું નામ અલગ અલગ અરફા હોય, અને એ સૌના સમૂહનું નામ અરફાત હોય. કુર્આન મજીદમાં એને કસરા (ઝેર) અને તન્વીન (ડબલ ઝેર, ઝબર, પેશ) સાથે ઈસ્તેમાલ કરેલ છે. તેમ છતાં તેના મુન્સરિફ તથા ગૈર મુન્સરિફ હોવામાં મતભેદ છે. ક़ાઝી બયઝાવી વગેરેની રાય છે કે એ ગૈર મુન્સરિફ છે અ़લ્મિયત તથા તાનીષના કારણે. અને એના પર જે તન્વીન છે તે તમક્કુનના માટે નથી, જમા મુઝક્કર સાલિમના નૂનના મુક़ાબલાના માટે છે અને ગૈર મુન્સરિફ પર કસરહ એ વખતે નથી આવતો જ્યારે કે તન્વીને તમક્કુનનું આવવું ગૈર મુન્સરિફ હોવાના કારણે મના હોય અને એના બદલામાં કાંઈ ન હોય, જેમ કે ઈઝાફત તથા અલિફ લામ. એ જ કારણે અલિફ લામ અને ઈઝાફતની સાથે કસરહ આવે છે, જેમ કે **مررت باحمد وباحمدكم** અરફાતની તન્વીને તમક્કુન જો કે વિના બદલ છે પણ ગૈર મુન્સરિફ હોવાના કારણે ગઈ નથી બલ્કે તન્વીને મુક़ાબલાની મૌજૂદગીના કારણે ગઈ છે જેથી બે તન્વીનોનું સંગમ લાઝિમ ન થાય.

ઝમુખ્શરી વગેરેની રાય છે કે એ મુન્સરિફ છે કેમ કે એમાં અસ્બાબે મએ સરફમાંથી બે સબબ નથી. અ़લ્મિયત તો છે પણ અન્ય કોઈ બીજો સબબ નથી. જો હોત તો તાનીષ હોત તે પણ નથી. કેમ કે તેની તાએ મુતવ્વલા જમા મુઅન્નષ સાલિમની નિશાની છે તાએ (تاء) તાનીષ નથી. અને તાઅ્ને મુક़દ્દર એ રીતે નથી માની શકાતો કે જમા મુઅન્નષ સાલિમનો સેગો મુઅન્નષની સાથે ખાસ છે. જો એમાં તાએ તાનીષ મુક़દ્દર માનીશું તો બે તાનીષની નિશાનીઓનું સંગમ લાઝિમ આવશે. એ જ કારણે જો મુઅમિનાત, સાલિહાત કોઈ સ્ત્રીનું નામ રાખી દેવામાં આવે તો પણ તે મુન્સરિફ જ રહેશે. પરંતુ હવે સવાલ એ પેદા થાય છે કે જ્યારે એ કોઈનું નામ રાખી દેવામાં આવ્યું તો હવે જમા (બહુવચન) ક્યાં રહ્યાં કે એની તાઅ્ જમા મુઅન્નષ તાનીષની હોય?! અને તાઅ્ની તક़દીર પર બે તાનીષની નિશાનીઓનું સંગમ લાઝિમ થશે. આ સર્વ ચર્ચા એ સંજોગોમાં છે કે અરફાતને જમા (બહુવચન) માનવામાં આવે, પણ હક़ીક़તમાં એ બહુવચન નથી એક વચન છે. અને જ્યારે એ એકવચન છે તો ન એની તાઅ્ જમા મુઅન્નષ સાલિમની તાઅ્ થઈ અને ન તેની તન્વીન તન્વીને મુક़ાબલા થઈ. એટલા માટે બંને પક્ષની પોતપોતાની પોઈંટની વાત ખતમ થઈ ગઈ. હવે જો તેને જગાનું નામ માનો તો મુન્સરિફ અને બુકઆનું નામ માનો તો ગૈર મુન્સરિફ. અ़લ્મિયત અને તાનીષે મઅનવીના કારણે કુર્આન મજીદમાં બતાવીલે ઈસ્મે મકાન મુન્સરિફ છે. **هذا ما ظهر لى والعلم بالحق عند ربى و علمه جل مجده اتم واحكم** આ ઈસ્મે મુર્તજલ છે મન્ક़ૂલ નથી. એટલા માટે કે મન્ક़ૂલના માટે મન્ક़ૂલ અન્હુ લાઝિમ છે. અને એનો આ મુબારક ખિત્તાના નામ

حديث ૯૮૪ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ قَالَ سُئِلَ سَامَةُ

"ઉરવા બિન ઝુબૈરે કહ્યું કે હઝરત ઓસામા رضی اللہ عنہما ને પૂછવામાં આવ્યું અને હું ત્યાં [હદીષ : ૯૮૪]

وَأَنَا جَالِسٌ كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسِيرُ

બેઠો હતો કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ જ્યારે અરફાતથી ચાલ્યા તો કઈ ગતિથી ચાલ્યા ? ફર્માવ્યું, નિયમ પ્રમાણે

فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ حِينَ دَفَعَ قَالَ كَانَ يَسِيرُ الْعَنَقَ فَإِذَا وَجَدَ

(મધ્યમ ચાલે) ચાલ્યા અને જો માર્ગ ખુલ્લો મળતો તો ઊંટણી થોડીક દોડાવતા. હિશામે કહ્યું, નસ અનકથી

સિવાય અન્ય કોઈ ઉપયોગ નથી. એનું મુર્તજલ હોવું એનું જ સમર્થક છે જે અમે લખ્યું. કેમ કે હવે આ શબ્દની રીતે પણ એકવચન થયું અને અર્થમાં પણ, વધુમાં વધુ જમાના વજન પણ થયું. પણ જમા હોવા માટે કેવળ વજન પૂરતુ નથી, એના માટે એકવચન (વાહિદ) હોવું પણ લાઝિમ અને કષીર પર સિદ્દક પણ, અહીં બંનેવ નહિંવત છે.

અરફાત નામ રાખવાના કારણ વિશે વિવિધ કથનો નક્લ થયાં છે. હઝરત આદમ તથા હવ્વા عليهما السلام ના દુનિયામાં ઉતરાણ બાદ અહીંયાં મુલાકાત થઈ અને એ કે બીજાને ઓળખ્યાં. હઝરત ઈબ્રાહીમ عليه السلام ને વહી દ્વારા એની ઓળખ કરાવવામાં આવી. જ્યારે અરફાત પહોંચ્યા તો વહીના પ્રમાણે જોઈને તેને ઓળખી લીધું. હઝરત જિબ્રઈલ عليه السلام એ તેમને સાથે લઈને હજ્જના સ્થળો બતાવતાં બતાવતાં જ્યારે અહીં પહોંચ્યા અને એને દેખાડયું તો હઝરત ઈબ્રાહીમ عليه السلام એ ફર્માવ્યું મેં ઓળખી લીધું અ૨ફ બુલંદીને કહે છે અહીં વિવિધ પહાડો છે એટલા માટે તેને અરફાત કહે છે.

વુકૂફે અરફા : વુકૂફે અરફા જ હજ્જનો સૌથી મહત્વનો રુકન તથા ફર્ઝ છે. **વુકૂફનો સમય નવમી ઝીલ હજ્જના ઝવાલથી દસમીની ફજરના તુલૂઅ થતાં સુધી છે. આ સમયોમાં કોઈ વખતે પણ અરફાત પહોંચી ગયો ભલે થોડીવાર માટે તો ફર્ઝ અદા થઈ ગયો.**

ગુરૂબે આફતાબ સુધી વુકૂફ વાજિબ છે. જો સૂર્ય ડૂબતાં પહેલાં અરફાતની હદોથી નીકળી ગયો તો દમ વાજિબ છે. ઉર્નૂહનો નીચાણવાળો ભાગ છોડીને પૂરો અરફાત મૌકૂફ છે. જ્યાં સુધી શક્ય હોય જબલે રહમતની નજીક જ્યાં કાળા પથ્થરનો ફર્શ લાગેલો છે ત્યાં વુકૂફ કરે. ઈમામના જમણે ડાબે હોવુ સામેથી હોવાથી અફઝલ છે. બેહતર એ છે કે મૌકિફે આ'ઝમમાં જઈને શરીક થાય. મસ્જિદે નમરા શરીફમાં ઈમામની પાછળ નમાઝો પઢે ભલે ફાસિક જાલિમ હોય. એ શર્તે કે એવો બદ્દમઝહબ ન હોય જેની બદ્દમઝહબી કુફ્રની હદે પહોંચી ચૂકી હોય. અલ્લામા અયનીએ લખ્યું **فيه الصلوة خلف الفاجر من الولاة مالم تخرجه بدعته عن الاسلام** "આ હદીષથી સાબિત થયું કે ફાસિક ફાજિર વાલીના પાછળ નમાઝ પઢવામાં આવે જ્યાં સુધી એની બદ્દમઝહબી એને ઈસ્લામથી બહાર ન કરી આપે."

સમજૂતી : ૯૮૪ હજ્જતુલ વિદાઅ એ ઈસ્લામનો બીજો હજ્જ છે. **હિ.સ. ૯માં પ્રથમ હજ્જ** હઝરત અબૂબક્ર સિદ્દીક رضی اللہ عنہ ની સરદારી હેઠળ થયો હતો. **બીજો હજ્જ હિ.સ. ૧૦માં ખૂદ હુઝૂર ﷺ એ કર્યો.** وداع નો અર્થ વિદાય કરવું છે. આ હજ્જમાં હુઝૂર ﷺ એ ઉમ્મતને વિદાય કરી હતી. એટલા માટે એનું નામ હજ્જતુલ વિદાઅ પડયું. સાફ સાફ ફર્માવી આપ્યું હતું : **لعلى لاالقاكم بعد عامى هذا** "આ વરસ પછી તમારાથી મારી મુલાકાત નહીં થાય." એનું બીજુ નામ હજ્જતુલ બલાગ છે. આ હજ્જના ખુત્બાઓમાં ઉમ્મતને

فَجْوَةٌ نَصٌّ قَالَ هِشَامٌ وَالنَّصُّ فَوْقَ الْعَنَقِ ـه

ઉપર છે અબૂ અબ્દુલ્લા (ઈમામ બુખારી)એ કહ્યું "ફજ્વહ"નો અર્થ વિશાળ જગા છે. એનું બહુવચન

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللهِ فَجْوَةٌ مُتَّسِعٌ وَالْجَمْعُ فَجَوَاتٌ وَفِجَاءٌ وَكَذٰلِكَ

"ફજવાત" અને "ફિજાઅ્" આવે છે. એ જ પ્રમાણે "રક્વહ"ની "રિકાઅ્" અને કુર્આન મજીદમાં જે

رَكْوَةٌ وَرِكَاءٌ وَمَنَاصٍ لَيْسَ حِيْنَ فِرَارٍ ـ

ફર્માવ્યું : وَلَاتَ حِيْنَ مَنَاص "એનો અર્થ છે કે ફરાર (ભાગવા)નો સમય નથી.

(બુખારી ૧/૨૨૬ મનાસિક, ૧/૪૨૧ જેહાદ, ૨/૬૩૩ મગ્ાઝી, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઊદ–નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક, મોઅત્તા ઈમામ માલિક)

ઘણા જ મહત્વના અને પાયાના પયગામો પહોંચાડયા હતા. ઈર્શાદ ફર્માવ્યો હતો : **هل بلغت** એનું ત્રીજુ નામ હજ્જતુલ ઈસ્લામ પણ છે. **ઈસ્લામ પછી એ પ્રથમ હજ્જ હતો જેમાં કોઈ મુશ્રિક શરીક ન થયો હતો.** **عنق** સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે ચાલવાને કહે છે. **نص** પૂરી શક્તિભેર દોડવું. કેમ કે સૂર્ય ડૂબ્યા બાદ અરફાતથી ચાલવામાં આવે છે અને મુઝદલ્ફા ત્યાંથી ત્રણ માઈલ છે. અરફાતનો સઘળો મજમો સાથે હતો, ત્યાં જલ્દી પહોંચીને મગરિબ તથા ઈશા સાથે પઢવાની છે. એટલા માટે જ્યારે મોકો મળતો તો ઊંટણીને દોડાવી દેતા. નહીં તો જે રીતે શક્ય હોતુ ચાલતા. મુઝદલ્ફાથી મિનાની વાપસીમાં સુકૂન તથા વકારની સાથે માર્ગ કાપ્યો, અલ્બત્ત વાદીએ મુહસ્સરમાં પૂરી શક્તિભેર જાનવરને દોડાવતા. જેમ કે તિર્મિઝીમાં છે (૧૦–હજ્જ) : **વાદીએ મુહસ્સર** જ તે જગા છે **જ્યાં અબરહાની ફોજના હાથી રોકાઈ ગયા હતા.** મહાવતો એ ખૂબ જ કોશિશ કરી પણ આગળ ન વધ્યા. અહીં કાંકરીઓ વડે અબરહાનું પૂરુ લશ્કર તબાહ તથા બર્બાદ થયું હતું. કેમ કે **આ જગા અઝાબના ઉતરાણની હતી** એટલા માટે ત્યાંથી ઝડપભેર પસાર થઈ ગયા.

હિદાયત : સામાન્ય હાજીઓ ન આ મનોહર વાતોથી વાકેફ હોય છે ન તેમને એની સાથે દિલચસ્પી હોય છે. અને જેમને ખબર પણ હોય છે તેઓ શરીરના આરામ ખાતર મોટરોથી સફર કરે છે. જ્યારે કે મોટર કરતાં પગપાળાં મિના આવવામાં આસાની પણ છે અને સમયની બચત પણ. સવારનો સુહાનો ઠંડો સમય હોય છે, ખૂબ જ આરામ સાથે માર્ગ કપાઈ જાય છે. એમાં બે મહત્વના ફાયદા છે : એક એ કે વાદીએ મુહસ્સરમાં દોડવાની સુન્નત નસીબ થઈ જાય છે, બીજુ કે મસ્નૂન સમયમાં રમી થઈ જાય છે. એ વખતે ભીડ પણ ઓછી હોય છે. વળી માણસ હિંમત કરે તો એ જ દિવસે કુર્બાની કરીને એહરામ ખોલીને તવાફે ઝિયારત પણ કરી શકે છે. આ ખાદિમને એના રબ ﷻએ એ તૌફીક આપી કે મુઝદલ્ફા મિના પગપાળા આવ્યો. **فالحمد على ذٰلك**

مناص : આ હદીષમાં نَصَّ આવ્યું છે. એના મુનાસિબ કુર્આન મજીદમાં وَلَاتَ حِيْنَ مَنَاص છે, એટલા માટે આદત મુજબ ઈમામ બુખારીએ શબ્દ "મનાસ"ની તફસીર કરી કે "મનાસ"નો અર્થ ફરાર (ભાગવું) છે. જો કે نَصَّ તથા مَنَاصَ ના માદ્દા અલગ અલગ છે. نَصَّ મુઝાઅફ છે અને "મનાસ" અજવફે વાવી, એનો મસ્દર نوصٌ છે. મનાસ મસ્દરે મીમી પણ છે અને ઈસ્મે ઝરફ પણ. મસ્દરનો અર્થ ફરાર થાય છે અને ઈસ્મે ઝરફનો અર્થ ફરારની જગા છે.

અમુક લોકોએ હઝરત ઈમામ બુખારી પર એ બદ્ગુમાની કરી છે કે એમને વહેમ થઈ ગયો હતો કે મનાસ તથા નસનો માદ્દો એક જ છે એટલા માટે એને વર્ણન કરેલ છે. આ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ ـની કબીલથી છે, હઝરત ઈમામ બુખારીની જલાલતે શાન એનાથી પાક છે કે તે આવો હલકો વહેમ કરે.

حديث ૯૮૫ عَنْ نَافِعٍ قَالَ كَانَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى

"નાફેએ કહ્યું, હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما જમઅ (મુઝદલ્ફા)માં [હદીષ : ૯૮૫]

عَنْهُمَا يَجْمَعُ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ بِجَمْعٍ غَيْرَ اَنَّهُ يَسُرُّ بِالشِّعْبِ

મગરિબ તથા ઈશા સાથે સાથે પઢતા હતા અને તે એ ઘાટીમાં પણ જતા હતા જ્યાંથી રસૂલુલ્લાહ ﷺ

الَّذِيْ اَخَذَهُ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَدْخُلُ فِيْهِ

તશરીફ લઈ ગયા હતા. અને ત્યાં ક઼ઝાએ હાજત કરતા અને વુઝૂ કરતા અને નમાઝ ન પઢતા,

فَيَنْتَقِضُ وَيَتَوَضَّأُ وَلَا يُصَلِّيْ حَتّٰى يُصَلِّيَ بِجَمْعٍ ؕ

જમઅમાં આવીને પઢતા." (બુખારી ૧/૨૨૬ મનાકિબ, મુસ્લિમ–હજ્જ)

حديث ૯૮૬ عَنْ اُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا ثُمَّ رَدِفَ

"હઝરત ઓસામા બિન ઝયદ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત છે. [હદીષ : ૯૮૬]

اَلْفَضْلُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَدَاةَ جَمْعٍ قَالَ

ત્યારબાદ જમઅની સવારે ફઝ્લ રસૂલુલ્લાહ ﷺની

كُرَيْبٌ فَاَخْبَرَنِيْ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا عَنْ

પાછળ સવાર થયાં. ફઝલથી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ

સમજૂતી : ૯૮૫

આ હદીષથી સાબિત થયું કે અફઝલ એ છે કે મુઝદલ્ફા પહોંચતા પહેલાં માર્ગમાં ક્યાંક રોકાઈને જરૂરિયાતથી ફારિગ થઈ જાય, પણ માર્ગમાં ક્યાંય મગરિબની નમાઝ ન પઢે. અફઝલ એ છે કે અરફાત અને મુઝદલ્ફા વચ્ચે માર્ગમાં બાવુઝૂ રહે, ત્યાં સુધી કે જો વુઝૂ તૂટી જાય તો ફરી વુઝૂ કરી લે. એનાથી જાણવા મળ્યું કે હુઝૂર અક઼દસ ﷺની પયરવી (ઈત્તેબાઅ) દરેક બાબતોમાં ભલાઈનો સબબ છે, ત્યાં સુધી કે પ્રાકૃતિક આદતો તથા જરૂરતોમાં પણ.

સમજૂતી : ૯૮૬

ભાગ–૧, કિતાબુલ વુઝૂ પેજ–૪૫૨ પર આ હદીષનો પ્રારંભિક હિસ્સો વર્ણન થઈ ચૂક્યો છે કે અરફાતથી પરત થતાં રસૂલુલ્લાહ ﷺની પાછળ હઝરત ઓસામા સવાર હતા. જ્યારે એ ડાબી ઘાટી પર પહોંચ્યા જે મુઝદલ્ફાની નજીક છે તો ઊંટ બેસાડયું અને પેશાબ કર્યો પછી તશરીફ લાવ્યા તો મેં વુઝૂનું પાણી રેડયું. હલ્કુ વુઝૂ કર્યું. મેં અર્ઝ કરી, નમાઝ ?! તો ફર્માવ્યું, નમાઝ તારી આગળ છે. ત્યાર બાદ સવાર થયા ત્યાં સુધી કે મુઝદલ્ફા આવ્યા, અને સંપૂર્ણ વુઝૂ કર્યું. ત્યારબાદ ઈક઼ામત થઈ તો મગરિબ પઢી પછી દરેકે પોત પોતાની

اَلْفَضْلُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَزَلْ يُلَبِّيْ

જ્યાં સુધી જમરા ન પહોંચ્યા સતત

حَتّٰى بَلَغَ الْجَمْرَةَ ؕ

લબ્બૈક પોકારતા રહ્યા." (બુખારી ૧/૨૨૬ મનાસિક)

حديث ૯૮૭

اَخْبَرَنِيْ سَعِيْدُ بْنُ جُبَيْرٍ مَوْلٰى وَالِبَةَ الْكُوْفِيُّ قَالَ

"વાલિબહ કૂફીના મૌલા હઝરત સઈદ બિન જુબૈર (શહીદ)એ ખબર આપી કે [હદીષ : ૯૮૭]

حَدَّثَنِيْ ابْنُ عَبَّاسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّهٗ دَفَعَ مَعَ النَّبِيِّ

મને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ હદીષ વર્ણવી કે તે રસૂલુલ્લાહ ﷺની સાથે (અરફાતથી) યૌમે

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ عَرَفَةَ فَسَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ

અરફા ચાલ્યા તો નબી ﷺએ પોતાની પાછળ સખત ધમકાવવાનું તથા ફટકારવાનું

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَاءَهٗ زَجْرًا شَدِيْدًا وَّضَرْبًا لِّلْاِبِلِ فَاَشَارَ

તથા ઊંટો પર માર પડવાનું સાંભળ્યું તો પોતાના કોરડા વડે ઈશારો કર્યો, હે લોકો !

بِسَوْطِهٖ اِلَيْهِمْ وَقَالَ اَيُّهَا النَّاسُ عَلَيْكُمْ بِالسَّكِيْنَةِ فَاِنَّ الْبِرَّ

સુકૂનની સાથે ચાલો ! દોડવું નેકી નથી. اَوْضَعُوْا નો અર્થ اَسْرِعُوْا છે خِلَالَكُمْ مِنَ التَّخَلُّلِ بَيْنَكُم થી છે

જગાએ ઊંટ બેસાડયાં ત્યારબાદ ઈશાની નમાઝ થઈ. આ બંનેવ નમાઝોના વચ્ચે કોઈ નમાઝ ન પઢી. ત્યારબાદ આ હિસ્સો છે જે અમે અહીં વર્ણવ્યો છે.

સમજૂતી : ૯૮૭

والبه (વાલિબહ) બની અસદની એક શાખ છે. હઝરત સઈદ બિન જુબૈર એ કબીલાના ગુલામ હતા. તેમને હજ્જાજ જાલિમે હિ.સ. ૯૫માં શહીદ કરી નાખ્યા. લોકોને મુઝદલ્ફા પહોંચવાની ઉતાવળ હતી જેથી ઊંટોને ધમકાવી રહ્યા હતા, તેમના પર કોરડા વરસાવી રહ્યા હતા. રહમતે આલમને પસંદ ન પડયું તો લોકોને ચેતવણી આપી કે ઉતાવળ ન કરો અને ઊંટોને ન સતાવો. જાનવરને દોડાવવું નેકી નથી. ભીડમાં જાનવરોને દોડાવવું ખતરનાક પણ છે.

આ હદીષમાં بالايضاع આવ્યું છે, એનો અર્થ દોડાવવું છે. અને કુર્આને કરીમમાં એનો જ સેગો જમા મુઝક્કર لا وضعوا આવ્યો છે. ઈર્શાદ છે : لَوْ خَرَجُوْا مَا زَادُوْكُمْ اِلَّا خَبَالًا وَّ لَاَوْضَعُوْا خِلَالَكُمْ يَبْغُوْنَكُمُ الْفِتْنَةَ "જો તેઓ તમારામાં નીકળતા તો એના સિવાય અન્ય કાંઈ ન થતું કે તમને નુકસાન વધુ થાત અને તમારા વચ્ચે ફસાદ ફેલાવવા માટે દોડતા." (તૌબા–૪૭)

એટલા માટે ઈમામ બુખારીએ આદત મુજબ اوضعوا તથા خلالكمની તફસીર ફર્માવી કે اوضعوا નો અર્થ

لَيْسَ بِالْإِضَاعَةِ أَوْضَعُوا أَسْرَعُوا خِلَالَكُمْ مِنَ التَّخَلُّلِ

અને بَيْنَهُمَا નો અર્થ خَلَا لَهُمَا માં فَجَّرْنَا خَلَا لَهُمَا નો છે,

بَيْنَكُمْ وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا بَيْنَهُمَا

એટલે એ બંનેવ વચ્ચે." (બુખારી ૧/૨૨૭ મનાસિક)

حديث ૯૮૮

عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે" [હદીષ : ૯૮૮]

عَنْهُمَا قَالَ جَمَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ الْمَغْرِبِ

નબી ﷺ એ જમઅમાં મગરિબ તથા

وَالْعِشَاءِ بِجَمْعٍ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بِإِقَامَةٍ وَلَمْ يُسَبِّحْ بَيْنَهُمَا وَلَا

ઈશા મિલાવીને પઢી, દરેક એક ઈકામત સાથે

عَلَى إِثْرِ كُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا

અને એ બંનેવ વચ્ચે નફલ ન પઢી, અને ન એ બંનેવમાં કોઈના પછી."

(બુખારી ૧/૨૨૭ મનાસિક, અબૂ દાઉદ–હજ્જ, નિસાઈ–હજ્જ, સલાત)

اسرعوا છે, એટલે દોડતા અને ખિલાલનો અર્થ દરમ્યાન છે, જેમ કે **نخلل**નો દરમ્યાનની ખાલી જગા છે. એક અન્ય આયતમાં છે : **وَفَجَّرْنَا خِلٰلَهُمَا نَهْراً** "અને અમે એ બંને બાગો વચ્ચે નહેર વહાવી." (કહફ–૩૨)

આ આયતમાં પણ ખિલાલનો અર્થ દરમ્યાન છે એને પણ ઈમામ બુખારીએ સ્પષ્ટ કરી આપ્યું.

સમજૂતી : ૯૮૮

હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ની હદીષથી સાબિત થયું કે મુઝદલ્ફામાં એક અઝાન એક ઈકામતથી મગરિબ અને ઈશા એ રીતે મિલાવીને પઢવામાં આવે કે બંનેવની વચ્ચે મગરિબની સુન્નતે મોઅક્કદા પણ ન પઢવામાં આવે. એ જ આપણો મઝહબ છે. સુન્નતોના બારામાં અલબત્ત આપણો મઝહબ એ છે કે ઈશાના ફર્ઝો બાદ પઢે. અને આ હદીષમાં એ છે કે ન એ બંને વચ્ચે નફલ પઢે અને ન એના પછી. બંનેવ વચ્ચે ન પઢવાની વાત તો કતઈ (નિશ્ચિત) છે કેમ કે રાવી મૌજૂદ હતા તેમણે ખૂદ જોયું. એ પ્રમાણે એ પણ યકીની છે કે ઈશા પછી પણ ત્યાં તુરંત નથી પઢી. પરંતુ એવું થઈ શકે છે કે રાતમાં કોઈ સમયે પઢી હોય, એટલા માટે એ આપણા મઝહબથી વિરુદ્ધ નથી. અને હઝરત અબૂ ઐયૂબ رضی اللہ عنہ ની હદીષમાં ન અઝાનનો ઉલ્લેખ છે ન ઈકામતનો, અને નફલ પઢવાનો અને ન પઢવાનો. અને હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ ની હદીષમાં છે કે મગરિબના માટે પણ અઝાન તથા ઈકામત કહેવડાવી અને ઈશા માટે પણ. તેમજ એ કે મગરિબ પછી બે રકાતો પઢી, તેમજ એ કે બંને નમાઝોને મિલાવીને નથી પઢી, બલ્કે એના વચ્ચે ખાણુ ખાધુ. એનાથી ઉલ્ટુ હઝરત જાબિરની લાંબી હદીષ જે મુસ્લિમ (૧/૩૯૮ હજ્જ) તથા ઈબ્ને માજહ (મનાસિક ૨૨૮)માં છે. એમાં આ પ્રમાણે છે : **ولم يسبح بينهما** મગરિબ તથા ઈશા વચ્ચે નફલ ન પઢી. એ જ પ્રમાણે ખૂદ હઝરત જાબિરથી મુસન્નફે ઈબ્ને અબી શયબા

(ફત્હુલ ક़દીર ૨/૩૭૭)માં જે રિવાયત છે એમાં એ ખુલાસો છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ જમામાં મગરિબ તથા ઈશા એક અઝાન તથા એક ઈકામતથી પઢી. એ જ પ્રમાણે મુસ્લિમ (૧/૪૧૭ હજ્જ)માં છે કે હઝરત સઈદ બિન જુબૈર શહીદ ફર્માવે છે કે અમે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ની સાથે જમઅ પહોંચ્યા તો તેમણે અમને મગરિબ તથા ઈશા એક અઝાન તથા એક ઈક़ામતથી પઢાવી અને ફર્માવ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺએ આ જગાએ અમને આ રીતે જ નમાઝ પઢાવી હતી. અને ઈમામ અબૂશશયખ (ફત્હુલ ક़દીર–૩૭૭)એ એ જ હઝરત સઈદ બિન જુબૈર શહીદથી જ રિવાયત કરી છે કે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما નબી ﷺના બારામાં ફર્માવે છે કે મુઝદલ્ફામાં મગરિબ તથા ઈશા એક ઈક़ામતથી પઢી. અબૂ દાઉદ (૧/૨૬૭ મનાસિક)માં અશઅષ ઈબ્ને સુલૈમ અન અબીહી રિવાયત કરે છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમરે મુઝદલ્ફા પહોંચ્યા પછી કોઈને અઝાન તથા ઈક़ામતનો હુકમ આપ્યો અને ત્રણ રકાત મગરિબ પઢી પછી અમારા પ્રતિ ધ્યાનિત થઈને ફર્માવ્યું, નમાઝ ! પછી ઈશા પઢી. એનાથી ફારિગ થઈને ખાણુ માગ્યું અને ખાધુ. અશઅષ ઈબ્ને સુલૈમે એ પણ કહ્યું કે મારા બાપની જેમ ઈલાજ ઈબ્ને અમ્રએ પણ ખબર આપી છે અને એ કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી પૂછવામાં આવ્યું તો ફર્માવ્યું, મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺની સાથે આ રીતે જ પઢયું છે. એ સૌથી ઉલ્ટુ મુસ્લિમ વગેરેમાં હઝરત જાબિરની લાંબી હદીષમાં છે. મગરિબ તથા ઈશા બે અઝાન અને બે ઈક़ામતથી પઢી. હવે જ્યારે કે હદીષોમાં ટકરાવ છે તો અહનાફ (હનફીઓ)એ ફર્માવ્યું કે અરફાતમાં મસ્લેહતનો તક़ાઝો એ છે કે ઝોહર તથા અસ્ર એક ઈક़ામતથી પઢ વામાં આવે એટલા માટે કે ત્યાં અસર સમયથી પહેલાં પઢવામાં આવે છે. એનો ખતરો છે કે અવામ ઝોહર પઢ તાં જ વેર વિખેર થઈ જાય એટલા માટે અસરના માટે ઈક़ામત કહેવડાવવામાં આવે. જ્યારે અહીં મુઝદલ્ફામાં જમામાં મોડુ છે એટલે કે મગરિબ ઈશાના સમયમાં પઢવામાં આવી રહી છે એટલા માટ એનો રજ માત્ર વહેમ પણ નથી રહેતો કે લોકો એવો ખયાલ કરે કે હમણા ઈશા નહીં પઢવામાં આવે. એટલા માટે અમે હઝરત ઈબ્ને ઉમર તથા હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ની એ રિવાયતોને અગ્રતા આપી અને હઝરત ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ થી જે મરવી છે એના પર પણ આપણો અમલ છે કે જો કોઈ મગરિબ તથા ઈશા મિલાવીને ન પઢે અને દરમ્યાનમાં ખાય પીએ તો તે બંનેવને બે અઝાન તથા બે ઈક़ામતથી પઢે, અને મગરિબની સુન્નતો મગરિબ બાદ અને ઈશાની સુન્નતો ઈશા બાદ પઢે.

تحولان عن وقتها : આજે મગરિબનો સમય બદલી નાખવામાં આવ્યો છે, ગુરૂબે શફક़થી પહેલાંના બદલે ગુરૂબે શફક़થી બાદ કરી દેવામાં આવ્યો છે અને ફજર જે સમયમાં હમેશાં પઢવામાં આવતી હતી તેના બદલે શરૂ સમયમાં પઢવામાં આવશે. એટલા માટે હમેશાં અજવાળુ કરીને પઢવામાં આવતી હતી હવે શરૂ સમયે અંધારામાં પઢવામાં આવશે. જેથી વુકૂફના માટે વધુમાં વધુ સમય મળી શકે. ત્યાર બાદ **باب متى يصلى الفجر بجمع**માં છે કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદે એટલી જલ્દી નમાઝ પઢી કે કોઈ કહેતું ફજર તુલૂઅ થઈ, કોઈ કહેતુ નહીં.

وقوف مزدلفه : (વુકૂફે મુઝદલ્ફા) એનો સમય તુલૂએ ફજર અને તુલૂએ આફતાબ (સૂર્યોદય)ની વચ્ચેનો છે અને આપણે ત્યાં વાજિબ છે ફર્ઝ નથી. એટલા માટે કે એની સાબિતી ખબરે વાહિદથી છે, કોઈ ક़તઈ ષબૂત ક़તઈ દલીલ રૂપ નસથી નથી. તેમજ હમણા હદીષ આવી રહી છે કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ પોતાનાં કમજોર અહલ (ઘરવાળાં)ને રાતમાં જ મિના મોકલી આપ્યાં હતાં, જો ફર્ઝ હોત તો આવું કદી ન કરતા. વાજિબ હોવાની દલીલ આ હદીષ છે : ઉરવા બિન મુઝર્રસ કહે છે, હું રસૂલુલ્લાહ ﷺની ખિદમતમાં (મુઝદલ્ફા)ના મૌક़िફમાં હાજર થયો અને અર્ઝ કરી, હું જબલે તયથી હાજર થયો છું, મેં મારી સવારીને બેદમ કરી નાખી, પોતાની જાતને થકવી દીધી. આ પહાડોમાંથી કોઈ પહાડ એવો નથી જ્યાં મેં વુકૂફ ન કર્યો હોય. તો ફર્માવ્યું, જે અમારી સાથે આ નમાઝ મેળવી લે એટલે કે ફજરની નમાઝ મુઝદલ્ફામાં અને એના પહેલાં અરફા હોય, આવ્યો હોય ચાહે રાતમાં ચાહે દિવસમાં, તો એનો હજ્જ પૂરો થઈ ગયો. (અલ્અરબઆ, ફિલ્હજ્જ) હજ્જની પરિપૂર્ણતાને મુઝદલ્ફાના વુકૂફ પર પણ મૌક़ૂફ ફર્માવ્યું આ દલીલ વાજિબ હોવાની છે. પણ કેમ કે ખબરે વાહિદ છે એટલા માટે ફર્ઝિયત માટે લાભદાયી નથી.

حدیث ૯૮૯ حَدَّثَنِي أَبُو أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيُّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ

"હઝરત અબૂ એયૂબ અન્સારી رضی اللہ عنہ એ હદીષ વર્ણન કરી [હદીષ : ૯૮૯]

أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمَعَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ

કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ હજ્જતુલ વિદાઅના મોકા પર મુઝદલ્ફામાં

الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِالْمُزْدَلِفَةِ

મગરિબ તથા ઈશા મિલાવીને પઢી." (બુખારી ૧/૨૨૭ મનાસિક)

حدیث ૯૯૦ سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ يَزِيدَ يَقُولُ حَجَّ عَبْدُ اللّٰهِ فَأَتَيْنَا

"અબ્દુર્રહમાન બિન યઝીદ કહે છે કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ એ [હદીષ : ૯૯૦]

الْمُزْدَلِفَةَ حِينَ الْأَذَانِ بِالْعَتَمَةِ أَوْ قَرِيبًا مِنْ ذٰلِكَ فَأَمَرَ رَجُلًا فَأَذَّنَ

હજ્જ કર્યો અને મુઝદલ્ફા ઈશાની અઝાનના સમયે પહોંચ્યા અથવા એની નજીક, તો એક શખ્સને

وَأَقَامَ ثُمَّ صَلَّى الْمَغْرِبَ وَصَلّٰى بَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ دَعَا بِعَشَائِهِ

હુકમ આપ્યો તો તેણે અઝાન તથા ઈકામત કહી પછી મગરિબ પઢી, અને તેના પછી બે રકાત નમાઝ પઢી

فَتَعَشّٰى ثُمَّ أَمَرَ كَأَرَاهُ فَأَذَّنَ وَأَقَامَ قَالَ عَمْرٌو وَلَا أَعْلَمُ الشَّكَّ

પછી ખાવા મંગાવ્યું અને ખાધુ. પછી હુકમ આપ્યો, હું ગુમાન કરું છું તો તેણે અઝાન તથા ઈકામત કહી.

إِلَّا مِنْ زُهَيْرٍ ثُمَّ صَلَّى الْعِشَاءَ رَكْعَتَيْنِ فَلَمَّا طَلَعَ الْفَجْرُ قَالَ إِنَّ

અમ્ર બિન ખાલિદે કહ્યું, આ શક ઝુહૈરને થયો. ત્યારબાદ ઈશાની બે રકાત પઢી અને જ્યારે ફજર ચમકી તો

النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يُصَلِّي هٰذِهِ السَّاعَةَ إِلَّا

ફર્માવ્યું કે નબી ﷺ સિવાય આ નમાઝના અને તે પણ આ જગ્યાના અને આ દિવસના અન્ય કોઈ નમાઝ

هٰذِهِ الصَّلٰوةَ فِي هٰذَا الْمَكَانِ مِنْ هٰذَا الْيَوْمِ قَالَ عَبْدُ اللّٰهِ هُمَا

આ સમયે પઢતા ન હતા. અબ્દુલ્લાહે ફર્માવ્યું, આ બંનેવ નમાઝો પોતાના સમયોથી

صَلٰوتَانِ تُحَوَّلَانِ عَنْ وَقْتِهِمَا صَلٰوةُ الْمَغْرِبِ بَعْدَ مَا يَأْتِي النَّاسُ

હટાવી દેવામાં આવી છે. મગરિબની નમાઝ લોકોના મુઝદલ્ફા પહોંચ્યા

الْمُزْدَلِفَةَ وَ الْفَجْرِ مِنْ حِيْنَ يَنْزَعُ الْفَجْرُ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ

બાદ અને ફજર જ્યારે સુબ્હ સાદિક ચમકે. ફર્માવ્યું,

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُهُ ع

મેં નબી ﷺ ને આવુ કરતા જોયા છે." (બુખારી ૧/૨૨૭, ૨૨૮, મનાસિક, નિસાઈ)

حديث ૧૧૧ قَالَ سَالِمٌ وَكَانَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا

"સાલિમે કહ્યું, અને ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما પોતાનાં કમજોર [હદીષ : ૯૯૧]

يُقَدِّمُ ضَعَفَةَ أَهْلِهِ فَيَقِفُوْنَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ بِالْمُزْدَلِفَةِ بِلَيْلٍ

અહલો અયાલ (ઘરવાળાંઓ)ને પ્રથમ મોકલી આપતા જેઓ મશ્અરે હરામની પાસે મુઝદલ્ફામાં

فَيَذْكُرُوْنَ اللّٰهَ مَا بَدَا لَهُمْ ثُمَّ يَرْجِعُوْنَ قَبْلَ أَنْ يَقِفَ الْإِمَامُ وَ

રાતમાં વુકૂફ કરતા અને જેટલો એમનો જીવ ચાહતો અલ્લાહનો ઝિક્ર કરતા. પછી ઈમામના વુકૂફ અને

قَبْلَ أَنْ يَدْفَعَ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقْدَمُ مِنًى لِصَلٰوةِ الْفَجْرِ وَمِنْهُمْ

ઈમામના પરત થવાથી પહેલાં પરત થતા. અમુક તો મિના આવી જતા, ફજરની નમાઝના માટે, અને અમુક

مَنْ يَقْدَمُ بَعْدَ ذٰلِكَ فَإِذَا قَدِمُوْا رَمَوُا الْجَمْرَةَ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ

એના બાદ, અને જે વખતા મિના આવત તો જમરા પર કાંકરી મારતા અને

يَقُوْلُ أَرْخَصَ فِيْ أُولٰئِكَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

ઈબ્ને ઉમર ફર્માવાતા હતા કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ એ લોકોને એના બારામાં

وَسَلَّمَ ع

ઈજાઝત આપી છે." (બુખારી ૧/૨૨૮ મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ)

حديث ૧૧૨ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે મને [હદીષ : ૯૯૨]

قَالَ بَعَثَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ جَمْعٍ بِلَيْلٍ ع

નબી ﷺ એ જમઅથી રાતે જ મોકલી આપ્યો હતો." (બુખારી ૧/૨૨૮ મનાસિક)

حديث ૧૯૩ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللهِ بْنُ أَبِي يَزِيدَ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما કહે છે કે હું એ લોકોમાં હતો જેમને નબી ﷺએ [હદીષ : ૯૯૩]

رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُمَا يَقُولُ أَنَا مِمَّنْ قَدَّمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى

મુઝદલ્ફાની રાતમાં પોતાના ઘરવાળાંઓનાં કમજોર લોકોમાં (મિના)

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ الْمُزْدَلِفَةِ فِي ضَعَفَةِ أَهْلِهِ ـ

પહેલા મોકલી આપ્યા હતા."

(બુખારી ૧/૨૨૮ મનાસિક, મુસ્લિમ, અબૂ દાઊદ, તિર્મિજી, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ : હજ્જ)

حديث ૧૯૪ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ مَوْلَى أَسْمَاءَ عَنْ أَسْمَاءَ أَنَّهَا نَزَلَتْ

"હઝરત અસ્માના ગુલામ અબ્દુલ્લાહે હદીષ બયાન કરી કે તે જમઅની રાત્રે [હદીષ : ૯૯૪]

لَيْلَةَ جَمْعٍ عِنْدَ الْمُزْدَلِفَةِ فَقَامَتْ تُصَلِّي فَصَلَّتْ سَاعَةً ثُمَّ

મુઝદલ્ફાની નજીક ઉતર્યાં અને ઉભા થઈ ગયાં અને મોડે સુધી નમાઝ પઢતાં રહ્યાં. પછી ફર્માવ્યું,

قَالَتْ يَا بُنَيَّ هَلْ غَابَ الْقَمَرُ قُلْتُ لَا فَصَلَّتْ سَاعَةً ثُمَّ قَالَتْ

હે બેટા ! શું ચાદ ડૂબી ગયો ? મેં અર્ઝ કરી, નહીં ! પછી મોડે સુધી નમાઝ પઢી અને ફર્માવ્યું, હે બેટા !

يَا بُنَيَّ هَلْ غَابَ الْقَمَرُ قُلْتُ نَعَمْ قَالَتِ ارْتَحِلُوا فَارْتَحَلْنَا فَمَضَيْنَا

શું ચાંદ ડૂબી ગયો ? મેં અર્ઝ કરી, હા ! તો ફર્માવ્યું, કૂચ કરો ! તો અમે કૂચ કરી અને ચાલ્યા ત્યાં સુધી કે

حَتَّى رَمَتِ الْجَمْرَةَ ثُمَّ رَجَعَتْ فَصَلَّتِ الصُّبْحَ فِي مَنْزِلِهَا

જમરા પર કાંકરી મારી. એના પછી પરત થયાં અને સવારની નમાઝ પોતાના રોકાણના સ્થાન પર પઢી. મેં

સમજૂતી : ૯૯૩ આ હદીષ સિહાહ સિત્તહમાં પાંચ તરીકાઓથી રિવાયત પામી છે, એ સૌનો સાર એ છે કે ભીડથી બચાવવા માટે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ બની હાશિમના અમુક નાના બાળકો તથા પોતાની અમુક અઝવાજે મુતહ્હરાત (પુનિત પત્નીઓ) અને સામાનની સાથે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસને પણ સવારના સમયે મુઝદલ્ફાથી મિના મોકલી આપ્યા હતા અને એ હિદાયત ફર્માવી આપી હતી કે જ્યાં સુધી સૂર્ય ન નીકળી આવે કાંકરી ન મારે.

સમજૂતી : ૯૯૪ ظُعُن، ظعنيه નું બહુવચન છે, એનો અર્થ સ્ત્રી છે. એ હવદજ (ઊંટ પર છતવાળી બેઠક)ને પણ કહે છે જેમાં સ્ત્રી હોય. એ જ પ્રમાણે તે ઊંટને પણ જેના પર સ્ત્રી સવાર હોય. ظعن ઊંટના અર્થમાં છે. بَطِيَّة શરીર ભારે થઈ જવાના કારણે ચાલવા ફરવામાં સુસ્ત થઈ જનારી સ્ત્રીનાં અર્થમાં છે. એના પહેલાં જે રિવાયત છે એમાં છે ثَبِجَةً ـ ثقيلة ભારે શરીરવાળાં સુસ્ત હતાં.

فَقُلْتُ لَهَا يَا هَنْتَاهْ مَا أَرَانَا إِلَّا قَدْ غَلَّسْنَا قَالَتْ يَا بُنَيَّ إِنَّ رَسُوْلَ

તેમને અર્ઝ કર્યું, હે હુઝૂર ! મારું એવું ગુમાન છે કે આપણે ખૂબ જ શરૂ શરૂ સવારમાં ચાલ્યા આવ્યાં. તો

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَذِنَ لِلظَّعُنِ ع ـه

ફર્માવ્યું, હે બેટા ! રસૂલુલ્લાહ ﷺએ સ્ત્રીઓને એની ઈજાઝત આપી છે.''

(બુખારી ૧/૨૨૮ મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઊદ–મનાસિક, મોઅત્તા ઈમામ માલિક–હજ્જ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ)

حديث ૯૯૫ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ

''કાસિમ બિન મુહમ્મદ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી [હદીષ : ૯૯૫]

تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ نَزَلْنَا الْمُزْدَلِفَةَ فَاسْتَأْذَنَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

રિવાયત કરે છે કે તેમણે ફર્માવ્યું, અમે મુઝદલ્ફામાં ઉતર્યા તો સૌદાએ નબી ﷺથી ઈજાઝત

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَوْدَةُ أَنْ تَدْفَعَ قَبْلَ حَطْمَةِ النَّاسِ وَكَانَتْ

ચાહી કે લોકોની ભીડથી પહેલાં ચાલી નીકળે અને સુસ્ત સ્ત્રી હતાં. હુઝૂરે તેમને ઈજાઝત આપી દીધી

امْرَأَةً بَطِيْئَةً فَأَذِنَ لَهَا فَدَفَعَتْ قَبْلَ حَطْمَةِ النَّاسِ وَأَقَمْنَا حَتّٰى

અને તે લોકોની ભીડથી પહેલાં જ ચાલી નીકળ્યાં અને અમે સવાર સુધી રોકાઈ રહ્યા પછી હુઝૂરની

أَصْبَحْنَا نَحْنُ ثُمَّ دَفَعْنَا بِدَفْعِهِ فَلَأَنْ أَكُوْنَ اسْتَأْذَنْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ

સાથે ચાલ્યા. કાશ ! કે મેં પણ રસૂલુલ્લાહ ﷺથી સૌદાની જેમ ઈજાઝત લઈ લીધી હોત તો મને દરેક

كَمَا اسْتَأْذَنَتْ سَوْدَةُ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ كَذَا وَكَذَا بِهِ ع ـه

ખુશીથી વધુ ખુશી થાત.'' (બુખારી ૧/૨૨૮ મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઊદ–મનાસિક, નિસાઈ–સલાત–હજ્જ)

આ હદીષ આપણી દલીલ છે કે વુકૂફે મુઝદલ્ફા ફર્ઝ નથી, વાજિબ છે. નહીં તો સ્ત્રીઓ તથા કમજોરોને વુકૂફથી પહેલાં મિના કદાપિ ન મોકલતા. ફર્ઝ અદા કર્યા વિના સાક઼િત થતો નથી. દા.ત. વુકૂફે અરફા, તવાફે ઝિયારત ફર્ઝ છે, ભીડ હોય, બીમાર હોય કાંઈ પણ હોય અદા કર્યા વિના અદા થશે નહીં. અને કોઈ કેટલો પણ કમજોર હોય એના પર એ બંનેને અદા કરવું લાઝિમ (અનિવાર્ય) છે.

حديث ૧૧૬ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ مَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, મેં નબી ﷺ ને નથી [હદીષ : ૯૯૬]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلّٰى صَلٰوةً بِغَيْرِ مِيْقَاتِهَا إِلَّا صَلٰوتَيْنِ

જોયા કે કોઈ પણ નમાઝ તેના સમયથી પહેલાં પઢતા હોય સિવાય બે નમાઝોના, મગરિબ

جَمَعَ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ وَصَلَّى الْفَجْرَ قَبْلَ مِيْقَاتِهَا ـه

તથા ઈશાને ભેગી કરી અને ફજર નિશ્ચિત સમયથી પહેલાં પઢી." (બુખારી ૧/૨૨૮ મનાસિક)

حديث ૧૧૭ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ يَزِيْدَ قَالَ خَرَجْتُ مَعَ عَبْدِ اللّٰهِ

અબ્દુર્રહમાન બિન યઝીદે કહ્યું, હું હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ ની સાથે મક્કા [હદીષ : ૯૯૭]

إِلٰى مَكَّةَ (إِلٰى أَنْ قَالَ) ثُمَّ وَقَفَ حَتّٰى أَسْفَرَ ثُمَّ قَالَ لَوْ أَنَّ أَمِيْرَ

ગયો. હઝરત ઈબ્ને મસ્ઊદે મુઝદલ્ફામાં ફજર પઢીને વુકૂફ કર્યો. જ્યારે ખૂબ અજવાળુ થઈ ગયું તો ફર્માવ્યું,

الْمُؤْمِنِيْنَ أَفَاضَ الْآنَ أَصَابَ السُّنَّةَ فَمَا أَدْرِيْ أَقَوْلُهُ كَانَ

કાશ ! અમીરુલ મો'મિનીન અત્યારે ચાલી નીકળતા તો સુન્નતના પ્રમાણે કરતા. અબ્દુર્રહમાને કહ્યું, હું નથી

أَسْرَعَ أَمْ دَفْعُ عُثْمَانَ فَلَمْ يَزَلْ يُلَبِّيْ حَتّٰى رَمٰى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ

જાણતો કે તેમનો આ ઈર્શાદ પહેલાં થયો અથવા હઝરત ઉષ્માનનું કૂચ કરવું. હઝરત ઈબ્ને મસ્ઊદ સતત લબ્બૈક

يَوْمَ النَّحْرِ ـه

પઢતા રહ્યા ત્યાં સુધી કે યૌમુન્નહર મોટા શયતાન (જમરાએ ઉકબા) પર કાંકરી મારી." (બુખારી ૧/૨૨૮ મનાસિક)

સમજૂતી : ૯૯૬ قبل ميقاتها થી મુરાદ એ નથી કે ફજરને સુબ્હ સાદિક થતાં પહેલાં પઢી, બલ્કે મુરાદ એ છે કે આદતે કરીમા હતી કે અઝાન બાદ સુન્નતો પઢીને થોડીકવાર આડા પડતા અથવા હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી વાતચીત કરતા રહેતા, જ્યારે બિલાલ હાજર થઈને અર્ઝ કરતા તો મસ્જિદમાં તશરીફ લઈ જતા. અને આજે મુઝદલ્ફામાં સુબ્હ સાદિક થતાં જ તરત જ વિના વિલંબે પઢી. કેમ કે એના પર ઈજમાઅ છે કે મુઝદલ્ફામાં પણ ફજરની નમાઝ સમયથી પહેલાં સહીહ નથી. ખૂદ હઝરત ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ ની જ આ જ હદીષ એ જ અબ્દુર્રહમાન બિન યઝીદથી બીજા તરીકાથી ખૂદ બુખારીમાં જ છે કે ફર્માવ્યું, ثم صلى الفجر حين طلع الفجر قائل يقول طلع الفجر وقائل يقول لم يطلع- "પછી હઝરત અબ્દુલ્લાહે ફજર પઢી જ્યારે ફજર તુલૂઅ થઈ ગઈ. કોઈ કહેતું ફજર તુલૂઅ થઈ ગઈ છે કોઈ કહેતું નથી થઈ.

સમજૂતી : ૯૯૭ આ હમણા વર્ણન થયેલ હદીષ–૯૯૬ની આ પૂર્તિ છે. આ હદીષથી સાબિત થયું કે વુકૂફે મુઝદલ્ફાનો સમય સુબ્હ સાદિકના તુલૂઅથી લઈને તુલૂએ આફતાબ સુધી છે. સુન્નત એ છે કે જ્યારે સૂર્ય

حديث ૧૧૯૮ سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ مَيْمُوْنٍ يَقُوْلُ شَهِدْتُ عُمَرَ صَلَّى

''અમ્ર બિન મયમૂન કહે છે કે હું હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ની ખિદમતમાં હાજર થયો. [હદીષ : ૯૯૮]

بِجَمْعٍ الصُّبْحَ ثُمَّ وَقَفَ فَقَالَ اِنَّ الْمُشْرِكِيْنَ كَانُوْا لَا يُفِيْضُوْنَ حَتّٰى

તેમણે જમઅમાં સવારની નમાઝ પઢી ત્યારબાદ વુકૂફ કર્યો પછી ફર્માવ્યું, મુશ્રિકો સૂર્ય નીકળવાથી પહેલાં

تَطْلُعَ الشَّمْسُ وَيَقُوْلُوْنَ اَشْرِقْ ثَبِيْرُ وَاَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

મુઝદલ્ફાથી ચાલતા ન હતા અને કહેતા હતા, ષબીર ચમકી ઉઠ ! અને નબી ﷺ એ તેમની વિરુદ્ધ કર્યું. પછી

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَالَفَهُمْ ثُمَّ اَفَاضَ قَبْلَ اَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ

હઝરત ઉમર સૂર્ય નીકળવાથી પહેલાં મુઝદલ્ફાથી ચાલ્યા.''

(બુખારી ૧/૨૨૮ મનાસિક, અબૂ દાઊદ, તિર્મિઝી, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક)

નીકળવામાં બે રકાત પઢવા જેટલો સમય રહી જાય તો મુઝદલ્ફાથી રવાના થઈ જાય. તેમજ એ પણ સાબિત થયું કે દસ ઝીલ હજ્જના કેવળ જમરતુલ ઉકબા (મોટા શયતાન) પર કાંકરી મારવાની છે. અને એ પણ કે જ્યાં સુધી કાંકરી મારવામાં આવે ત્યાં સુધી તલબિયા પઢતા રહે, પ્રથમ કાંકરી પર બંધ કરે.

સમજૂતી : ૯૯૮

ثبير આ મુઝદલ્ફાનો તે પહાડ છે જે મિના જતાં ડાબે હાથે પડે છે. એ મક્કા મોઅઝ્ઝમાના સર્વ પહાડોથી મોટો છે. મહમૂદ બિન હસને કહ્યું, અરબમાં, ખાસ હિજાઝમાં ચાર પહાડોનું નામ ષબીર છે. એ મુન્સરિફ છે પણ અહીં કેમ કે મુનાદા મઅરફા મુફરદ છે એટલા માટે પેશ પર આધારિત છે. ઈબ્ને માજહમાં આ પ્રમાણે છે : **اَشْرِقْ ثَبِيْرُ كَيْ مَا تُغِيْرُ** ''હે ષબીર ! ચમકી ઉઠ ! જેથી અમે ચાલીએ.'' આ **اَغَارَ الفَرَسُ اِغَارَةِ الثَّعلب** થી છે. ઘોડો શિયાળની જેમ નાઠો ! મુહદ્દિષ ઈબ્ને તયને કહ્યું, કે અમુક લોકોએ બંનેવ રાઅ્ના સુકૂનની સાથે યાદ રાખેલ છે સજઅના માટે.

ثم افاض : એની પણ સંભાવના છે કે એની ઝમીરે મુસ્તતર ફાઈલનો મરજઅ હઝરત ઉમર હોય. હવે એ અતફ થશે **ان المشركين لا يفيضون حتىٰ تطلع الشمس** પર. પણ આમાં બુઅદ છે. તરકીબ મુક્તઝા એ છે કે આ ઝમીરનો મરજઅ હુઝૂરે અક્દસ ﷺ હોય. એ **وخالفهم** પર મઅતૂફ થશે. બીજી રિવાયતોથી એનું જ સમર્થન થાય છે. તિર્મિઝીમાં **فافاض** છે. ઈમામ ષૌરીની રિવાયતમાં **فخالفهم النبي ﷺ وافاض** છે. તિબ્રાનીની રિવાયતમાં છે : **وان رسول الله ﷺ كره ذالك فنفر قبل طلوع الشمس** ''હુઝૂરે અક્દસ ﷺ સૂર્ય નીકળતા પહેલાં જ મુઝદલ્ફાથી ચાલ્યા હતા.'' એના માટે સૌથી ઉઘાડી દલીલ હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ ની હદીષે તવીલ છે જે મુસ્લિમ વગેરેમાં વર્ણન થઈ છે. એમાં ગૈર મુબ્હમ તૌર પર છે : **فدفع رسول الله ﷺ حين اسفر كل شيء قبل طلوع الشمس** ''રસૂલુલ્લાહ ﷺ જ્યારે દરેક ચીજ રોશન થઈ ગઈ તો તુલૂઅ આફતાબ પહેલાં મુઝદલ્ફાથી ચાલ્યા.''

حديث ૯૯૯ أَخْبَرَنَا أَبُوْ جَمْرَةَ قَالَ سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى

"અબૂ હમ્ઝાએ કહ્યું, મેં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી તમત્તુઅના [હદીષ : ૯૯૯]

عَنْهُمَا عَنِ الْمُتْعَةِ فَأَمَرَنِيْ بِهَا وَسَأَلْتُهُ عَنِ الْهَدْيِ فَقَالَ فِيْهَا جَزُوْرٌ

બારામાં પૂછયું તો તેમણે મને એનો હુકમ આપ્યો અને એમનાથી હદીના બારામાં પૂછયું તો ફર્માવ્યું,

أَوْ بَقَرَةٌ أَوْ شَاةٌ أَوْ شِرْكٌ فِيْ دَمٍ ؕ

ઊંટ કે ગાય કે બકરી કે જાનવરમાં ભાગીદારી." (બુખારી ૧/૨૨૮ મનાસિક)

حديث ૧૦૦૦ عَنْ أَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ أَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ એક શખ્સને [હદીષ : ૧૦૦૦]

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأٰى رَجُلًا يَسُوْقُ بَدَنَةً فَقَالَ ارْكَبْهَا فَقَالَ إِنَّهَا

જોયો કે તે કુર્બાનીનાં ઊંટ હાંકી રહ્યો છે. તો ફર્માવ્યું, એના પર સવાર થઈ જા ! તો તેણે કહ્યું, આ કુર્બાનીનું

بَدَنَةٌ فَقَالَ ارْكَبْهَا فَقَالَ إِنَّهَا بَدَنَةٌ فَقَالَ ارْكَبْهَا وَيْلَكَ فِي الثَّانِيَةِ أَوْ فِي الثَّالِثَةِ ؕ

ઊંટ છે. ફરી ફર્માવ્યું, સવાર થઈ જા ! તો તેણે અર્ઝ કરી, આ કુર્બાનીનું ઊંટ છે. ફરી ફર્માવ્યું, એના પર સવાર થઈ જા ! તારા માટે ખરાબી થાય ! બીજીવારમાં કે ત્રીજી વારમાં."

(બુખારી ૧/૨૨૯ મનાસિક, ૧/૩૮૫ અલ્વસાયા, ૨/૯૧૦ અલ્અદબ, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ–મનાસિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૪૮૮)

સમજૂતી : ૯૯૯

આ હદીષ ૯૩૪નો એક ભાગ છે. એના પછી એ છે કે કેટલાક લોકોએ એને (તમત્તુઅને) નાપસંદ જાણી. ત્યારબાદ હું સૂતો તો જોયું કે એક શખ્સ પોકારી રહ્યો છે, એ હજ્જે મબરૂર છે અને ઉમરા મક્બૂલ છે. મેં હાજર થઈને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ને સંભળાવ્યું તો ફર્માવ્યું, અલ્લાહુ અકબર ! હઝરત અબુલ કાસિમ رضی اللہ عنہ ની સુન્નત છે.

સમજૂતી : ૧૦૦૦

મુસ્લિમમાં હઝરત અબૂ હુરૈરહ رضی اللہ عنہ ની હદીષમાં હમ્મામ બિન મુનબ્બહના તરીકાથી છે : بدنة مقلدة એટલે કે એના ગળામાં હાર પડેલો હતો. પછી તે શખ્સ સવાર થઈ ગયો. મુસ્નદે ઈમામ અહમદ (૨/૨૭૮)માં અને બુખારીમાં છે કે હઝરત અબૂ હુરૈરહ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, મેં જોયું કે એ એના પર સવાર થઈને નબી ﷺ ની સાથે ચાલી રહ્યો છે અને એની ગરદનમાં ચપ્પલ છે.

حديث ૧૦૦૧

عَنْ اَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે નબી ﷺ એ એક શખ્સને જોયો કે" [હદીષ : ૧૦૦૧]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأٰى رَجُلًا يَسُوْقُ بَدَنَةً فَقَالَ اِرْكَبْهَا قَالَ اِنَّهَا بَدَنَةٌ

કુર્બાનીનાં ઊંટ હાંકી રહ્યો છે. તો ફર્માવ્યું, એના પર બેસી જા ! તેણે કહ્યું કે કુર્બાનીનું ઊંટ છે. ફર્માવ્યું,

فَقَالَ اِرْكَبْهَا قَالَ اِنَّهَا بَدَنَةٌ قَالَ اِرْكَبْهَا ثَلٰثًا ـــ

એના પર બેસી જા ! તેણે કહ્યું, આ કુર્બાનીનું ઊંટ છે. તો ફર્માવ્યું, એના પર બેસી જા ! ત્રણવાર."

(બુખારી ૧/૨૨૯ મનાસિક, ૧/૩૮૩ અલ્વસાયા, ૨/૯૧૦ અલ્અદબ, મુસ્લિમ, તિર્મિઝી–હજ્જ, અબૂ દાઊદ, નિસાઈ–મનાસિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૩/૨૮૬)

સમજૂતી : ૧૦૦૧ بدنة : નો માદ્દો بدن છે. જાડા શરીરવાળા હોવું, ડીલવાળા હોવું. بدنة જાડા શરીરવાળુ પ્રાણી. અને ઉર્ફમાં તે ઊંટ તથા ગાય જે મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં કુર્બાનીના માટે લઈ જાય. તેનું બહુવચન بُدْنٌ છે. કુર્આને કરીમમાં છે : وَالْبُدْنَ جَعَلْنٰهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ "અને જાડા શરીરોવાળાં જાનવરોને અમે તમારા માટે અલ્લાહની નિશાનીઓમાંથી કરી આપ્યાં." (સૂ. હજ્જ) ઈમામ શાફઈ رحمۃ اللہ علیہ ફર્માવે છે કે કેવળ ઊંટ જ બદના છે અને આપણે ત્યાં ઊંટ અને ગાય બંનેવ છે.

ويلك : અને બીજી રિવાયતોમાં لا ام لك لا اب لك قاتلك الله છે. એ બંનેવ કલ્મા ધમકીના માટે છે પણ કદી કદી પ્રેમ તથા હેતના માટે બોલે છે. જેમ કે بحيره વગેરે. જાહિલિયતના જમાનામાં હરમમાં કુર્બાનીના માટે જે ઊંટ લઈ જતા એના પર સવાર થવાને તા'ઝીમની રૂએ હરામ જાણતા હતા. જેમ કે બુહેરા અને સાઈબાથી કોઈ પ્રકારનો ફાયદો ઉઠાવવાને હરામ જાણતા હતા. અને એ શખ્સ થાકી ગયા હતા. હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ તેમના પ્રેમભાવ અને જાહિલિયતના જમાનાના તે અકીદા તથા રસમને ખત્મ કરવા માટે તેમને હુકમ આપ્યો કે સવાર થઈ જાવ. પણ પેઢી દર પેઢીથી રિવાજ પામેલ તથા બચપનથી દિલમાં જામેલી વાત આસાનીથી નથી નીકળતી. એટલા માટે તેમણે જવાબમાં તે અર્ઝ કર્યું. પણ જ્યારે હુઝૂરે ધમકાવ્યા તો સવાર થઈ ગયા.

હુઝૂરે અકદસ ﷺ ની દુઆ તીરે બેખતાની અસર ધરાવે છે. એમણે તો બર્બાદ થઈ જવુ જોઈતુ હતું, પણ ખૂદ **હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ અલ્લાહ عزوجل થી અહદ કરી લીધો કે હું ગઝબ તથા જલાલમાં જો કોઈ મુસલમાનને કોઈ સખ્ત વાત કરી દઉં તો તેને તેના માટે રહમત બનાવી આપજે.** એટલે માટે આવા શબ્દો સૌ રહમત હોય છે. મુસ્નદે ઈમામ અહમદ (૨/૩૧૬)માં સૈયદના અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે ફર્માવ્યું :–

اللهم انى اتخذ عندك عهدا لن تخلفينه اغا انا بشر فاى المومنين اٰذيته او شتمته او جلدته او لعنته فاجعلها له صلٰوة و زكٰوة و قربة تقرب يوم القيامة

"હે અલ્લાહ ! હું તારાથી વાયદો લઉં છું એના વિરુદ્ધ ન કરતો. હું ઈન્સાન છું જે મુસલમાનને ઈજા આપુ અથવા બુરો કહું અથવા કોરડો મારું અથવા એના પર લઅનત કરું તેને તેના રહમત, તઝકિયા (સફાઈ) અને કુર્બતનો ઝરીયો કરી આપ કયામતના દિવસે."

حديث ١٠٠٢ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ اَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى

''સાલિમ ઈબ્ને અબ્દુલ્લાહથી રિવાયત છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું'' [હદીષ : ૧૦૦૨]

عَنْهُمَا قَالَ تَمَتَّعَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيْ حَجَّةِ

કે હજ્જતુલ વિદાઅમાં રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ હજ્જની સાથે ઉમરાનો તમત્તુઅ કર્યો અને કુર્બાનીનું જાનવર

الْوَدَاعِ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ وَاَهْدٰى فَسَاقَ مَعَهُ الْهَدْيَ مِنْ ذِي

સાથે લીધું અને પોતાની સાથે કુર્બાનીનું જાનવર ઝુલ હુલયફાથી લીધું. શરૂમાં રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ઉમરાનો

الْحُلَيْفَةِ وَبَدَأَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاَهَلَّ بِالْعُمْرَةِ

એહરામ બાંધ્યો પછી હજ્જનો. લોકોએ નબી ﷺ ની સાથે હજ્જની સાથે ઉમરાનો તમત્તુઅ કર્યો. લોકોમાં

ثُمَّ اَهَلَّ بِالْحَجِّ فَتَمَتَّعَ النَّاسُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

અમુક તે હતા જેમણે કુર્બાનીનું જાનવર સાથે લીધુ હતું. અને અમુક તે હતા જેમણે લીધું ન હતું. જ્યારે

આ આમ શરહકર્તાઓનો જવાબ છે અને પોતાના સ્થાને દુરુસ્ત પણ છે. મારો પોતાનો ખયાલ એ છે કે જ્યારે તેમણે હુકમનું પાલન કરી લીધું તો ગઝબના પાત્ર જ ન રહ્યા. એનાથી પણ સ્પષ્ટ એ છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ તેમને ويلك يا ويحك તબાહીની દુઆના રૂપે નથી ફર્માવ્યું બલ્કે મહોબ્બતભર્યા ધમકીના રૂપે પ્રેમભાવની રીતે કહ્યું હતું.

આ હદીષથી જાણવા મળ્યું કે હજ્જના પ્રસંગે કુર્બાનીના માટે જે જાનવર લઈ જાય છે એનાથી જરૂરત પૂરતો ફાયદો ઉઠાવવો જાઈઝ છે. એ જ ઈમામ શાફઈનો મઝહબ છે. આપણે ત્યાં જો હાલત ઈઝતેરાર (મજબૂરી)ની હદ સુધી પહોંચી જાય તો સવાર થવાની ઈજાઝત છે. મુસ્લિમ (૧/૪૨૧ હજ્જ)માં છે કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, બતરીકે મઅરૂફ એના પર સવાર થઈ જા જો તું મજબૂર છે, તો તે પણ એ સમય સુધી કે બીજી સવારી ન મળે.

સમજૂતી : ૧૦૦૨

تمتع رسولُ الله ﷺ : તમત્તુઅનો મતલબ એ થાય છે કે મીકાત પર કેવળ ઉમરાનો એહરામ બાંધવામાં આવે અને મક્કા મોઅઝ્ઝમા પહોંચીને ઉમરો કરીને એહરામ ખોલી નાખવામાં આવે પછી હજ્જનો એહરામ બાંધવામાં આવે.

જો કે હુઝૂર ﷺ એ મીકાતથી જ હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો હતો બાદમાં ઉમરાનો ઈરાદો કર્યો. તેમજ આ હદીષથી જાહેર થાય છે કે પ્રથમ ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો પછી હજ્જનો, એ પણ હકીકતની વિરુદ્ધ છે એની શરહકર્તાઓએ કેટલીયે સ્પષ્ટતાઓ કરી છે, સૌથી ઉમદા ખુલાસો તે છે જે અલ્લામા નવવીએ કરેલ છે. તેમણે લખ્યું કે આ હદીષમાં તમત્તુઅનો શાબ્દિક અર્થ લેવામાં આવ્યો છે એટલે કે ફાયદો હાંસલ કર્યો. મુરાદ એ છે કે પ્રથમ કેવળ હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો પછી ઉમરાનો એટલે કે બાદમાં કિરાન કરી લીધો. આ રીતે હજ્જ તથા ઉમરાને એક સાથે એક સફરમાં કરીને આ ફાયદો હાંસલ કર્યો કે બે સફર અને બંનેના માટે અલગ અલગ મનાસિક અદા કરવાની તકલીફથી બચી ગયા. એક જ સફરમાં હજ્જ તથા ઉમરા બંનેવ અદા થઈ ગયા અને

بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَكَانَ مِنَ النَّاسِ مَنْ أَهْدَى فَسَاقَ الْهَدْيَ وَمِنْهُمْ

નબી ﷺ મક્કા આવી ગયા તો લોકોને ફર્માવ્યું, જે કુર્બાનીનું જાનવર સાથે લાવ્યો છે તે એહરામથી બહાર

مَنْ لَمْ يُهْدِ فَلَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ قَالَ

નહીં થાય જ્યાં સુધી હજ્જ અદા ન કરી લે અને જેણે કુર્બાનીનું જાનવર સાથે નથી લીધુ તે બયતુલ્લાહનો

لِلنَّاسِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ أَهْدَى فَإِنَّهُ لَا يَحِلُّ مِنْ شَيْءٍ حَرُمَ مِنْهُ حَتَّى

તવાફ કરી લે અને સફા તથા મરવાનો પણ અને વાળ કતરાવે અને એહરામ ખોલી નાખે. ત્યાર બાદ હજ્જનો

يَقْضِيَ حَجَّهُ وَمَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَهْدَى فَلْيَطُفْ بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا

એહરામ બાંધશે અને જે કુર્બાનીનું જાનવર ન પામે તે હજ્જના દિવસોમાં ત્રણ રોઝા રાખે અને સાત જ્યારે

وَالْمَرْوَةِ وَلْيُقَصِّرْ وَلْيَحْلِلْ ثُمَّ لِيُهِلَّ بِالْحَجِّ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا فَلْيَصُمْ

પોતાનાં ઘરવાળામાં પાછો. ઈબ્ને ઉમર જ્યારે મક્કા આવ્યા તો તવાફ કર્યો. સૌ પ્રથમ રુકનનો બોસો લીધો

ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةً إِذَا رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ فَطَافَ حِينَ قَدِمَ

પછી ત્રણ ફેરાઓમાં દોડ્યા અને ચારમાં સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે ચાલ્યા અને જ્યારે બયતુલ્લાહનો તવાફ

مَكَّةَ وَاسْتَلَمَ الرُّكْنَ أَوَّلَ شَيْءٍ ثُمَّ خَبَّ ثَلَاثَةَ أَطْوَافٍ

કરી ચૂક્યા તો મકામની પાસે બે રકાત નમાઝ પઢી અને સલામ ફેરવી. પછી ત્યાંથી ચાલ્યા અને સફા

وَمَشَى أَرْبَعًا فَرَكَعَ حِينَ قَضَى طَوَافَهُ بِالْبَيْتِ عِنْدَ الْمَقَامِ

મરવાનો તવાફ કર્યો. અને પછી પણ એહરામ ન ખોલ્યો જ્યાં સુધી હજ્જ પૂરો અદા ન કરી લીધો અને યૌમે

رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ فَانْصَرَفَ فَأَتَى الصَّفَا فَطَافَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ سَبْعَةَ أَطْوَافٍ ثُمَّ

નહરમાં કુર્બાની ન કરી લીધી, અને મિનાથી ચાલીને મક્કા આવ્યા અને બયતુલ્લાહનો તવાફ કર્યો. હવે

ઘણા અમલો ભેગા અદા થઈ ગયા. અને બાદમાં જે છે : فاهل بالعمرة لا ثم اهل ابالحج અહીં أَهَلَّ નો અર્થ એહરામ બાંધવાનો નથી બલ્કે મોટા અવાજે તલબિયા કહેવાનો છે. સૌને ખબર હતી કે કેવળ હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો છે તો મોટા અવાજે ઉમરાની સાથે લબ્બૈક કહ્યું જેથી સૌને માલૂમ થઈ જાય કે ઉમરાનો પણ ઈરાદો કરી લીધો છે. એ વહેમની શક્યતા હતી કે લોકો એવું સમજી બેસે કે હવે કેવળ ઉમરાનો જ ઈરાદો છે હજ્જનો એહરામ રદ કરી આપ્યો, જેથી હજ્જની સાથે લબ્બૈક કહીને તેને દૂર કરી આપ્યો.

બીજી શંકા તથા નિવારણ : હવે એ શંકા છે કે હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ ક્રિરાન કર્યો હતો તો હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ઈન્કાર કર્યો અને કહ્યું કે નહીં ! હુઝૂર મુફરિદ હતા.

لَمْ يَحْلِلْ مِنْ شَيْءٍ حَرُمَ مِنْهُ حَتّٰى قَضٰى حَجَّهٗ وَ نَحَرَ هَدْيَهٗ يَوْمَ

એહરામમાં જેટલી ચીજો હરામ હતી સૌ હલાલ થઈ ગઈ. અને જેવું રસૂલુલ્લાહ ﷺએ

النَّحْرِ وَ اَفَاضَ فَطَافَ بِالْبَيْتِ ثُمَّ حَلَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ حَرُمَ مِنْهُ وَفَعَلَ

કર્યું હતું અને એ લોકોએ જેમણે હદી સાથે રાખી હતી તેમણે પણ કર્યું. ઉરવા ઉમ્મુલ મો'મિનીન

مِثْلَ مَا فَعَلَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَهْدٰى

હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી, તે નબી ﷺથી તમત્તુઅના બારામાં એના

عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيْ تَمَتُّعِهٖ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ

જેમ રિવાયત કરે છે જેવી મને સાલિમ અન ઈબ્ને ઉમર અન રસૂલિલ્લાહ ﷺએ

فَتَمَتَّعَ النَّاسُ مَعَهٗ بِمِثْلِ الَّذِيْ اَخْبَرَنِيْ سَالِمٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنْ رَسُوْلِ

ખબર આપી છે કે લોકોએ

اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ؕ

હુઝૂર ﷺની સાથે તમત્તુઅ કરી." *(બુખારી ૧/૨૨૯ મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ–મનાસિક)*

એનો ખુલાસો એ છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہا એ એનાથી ઈન્કાર કર્યો કે પ્રારંભમાં ઝુલ હુલયફામાં ક़िરાન ન કર્યો હતો કેવળ હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો હતો.

હું કહું છું અલ્લાહની તૌફીક़થી : આ ખુલાસાઓથી આ હદીષમાં ખૂદ જે કમી છે અને બીજી હદીષોથી જે ટકરાવ છે તે દૂર થઈ ગયો. પણ હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہا થી અન્ય જે હદીષો રિવાયત થઈ છે કે હુઝૂરે તમત્તુઅ કર્યો હતો એનાથી તો હજી પણ ટકરાવ રહ્યો. આખરે કહેવું પડશે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમરથી આ પ્રકારની તમામ રિવાયતોમાં તમત્તુઅ એ લુગ્વી (શાબ્દિક) અર્થમાં છે જેમ કે ઈમામ ઈબ્ને હુમામે ફ़त्हुल क़दીરમાં અને અલ્લામા અયનીએ ઉમ્દતુલ क़ારીમાં તેહક़ીક़ કરી છે.

فتمتع الناس : અન્ય હદીષોમાં જે વિગતો વર્ણન થઈ ચૂકી તેને સામે રાખીને, એનો મતલબ એ થયો કે હુઝૂરે અક़દસ ﷺએ તો ક़िરાન કર્યો પણ સહાબાએ તમત્તુઅ કર્યો. તે એ વિગતની સાથે કે પ્રથમ મીક़ાતથી કેવળ હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો પછી સરીફ સ્થળે પહોંચ્યા બાદ હુઝૂરે અક़દસ ﷺના હુકમથી જેમની સાથે કુર્બાનીનાં જાનવર ન હતાં તેમણે હજ્જને રદ કરીને ઉમરામાં બદલી નાખ્યો હતો. આ રીતે સહાબાએ કિરામ મુતમત્તેઅ થઈ ગયા.

وعن عروة : અન ઉરવતુન્ મઅતુફ़ છે અન સાલિમ બિન અબ્દુલ્લાહ પર. અને આ ઈમામ ઝુહરીનો મક़ૂલો (કથન) છે. મતલબ એ છે કે જેવી રીતે હઝરત સાલિમે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہا થી આ રિવાયત કરી છે કે સહાબાએ કિરામમાંથી જે હઝરાત કુર્બાનીના જાનવરને સાથે લાવ્યા હતા તેમણે પણ એવું જ કર્યું જેવું રસૂલુલ્લાહ ﷺએ કર્યું. એટલે ઉમરો કર્યા બાદ પણ એહરામ ન ખોલ્યો. અને તવાફ़ ઝિયારત કર્યા બાદ જ સંપૂર્ણપણે એહરામથી બહાર થયા. એના જેમ ઉરવાએ ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી પણ રિવાયત છે કે

ت ٣٠٧ وَقَالَ نَافِعٌ كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا إِذَا أَهْدٰى

''અને નાફેએ કહ્યું કે ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما જ્યારે મદીનાથી કુર્બાનીનું જાનવર સાથે [તઅલીક : ૩૦૭]

مِنَ السُّدَيْنَةِ قَلَّدَهُ وَأَشْعَرَهُ بِذِي الْحُلَيْفَةِ يَطْعَنُ فِي شِقِّ سَنَامِهِ

લેતા તો ઝુલ હુલયફામાં તેના ગળામાં હાર નાખતા અને નિશાન લગાડતા, તેની ડાબી ખાંધમાં

الْأَيْسَنِ بِالشَّفْرَةِ وَوَجَّهَهَا قِبَلَ الْقِبْلَةِ بَارِكَةً ع

છરી વડે ઝખ્મ લગાડતા અને તેને બેસાડીને કિબ્લા રૂ કરતા.'' (બુખારી ૧/૨૨૯ મનાસિક)

લોકોએ એવું જ કર્યું.

અહીં અમુક નુસ્ખાઓમાં **فعل مثل ما فعل رسول الله** ﷺ પછી આ પ્રમાણે છે : **باب ما اهدى و ساق الهدى من الناس وعن عروة ان عائشة اخرته** આ નુસ્ખો ઈબ્નુલ વક્તની તરફ સંબંધિત છે. પણ આ નુસ્ખો તદ્દન ગલત છે. કેમ કે **فعل مثل مافعل** માં **من اهدى** ـ પ્રથમ **فعل** નો ફાઈલ (કર્તા) છે. ફેઅલ અને ફાઈલના વચ્ચે બાબ શબ્દના અંતરનો શો અર્થ ? આ સ્થિતિમાં લાઝિમ આવશે કે આ ફેઅલ (**فَعَلَ**ـ)નો ફાઈલ મહઝૂફ હોય. એનું સમર્થન આનાથી થાય છે કે ઈમામ મુસ્લિમે પણ આ રીતે એને તખરીજ કરી છે જેમ કે અમે અહીંયાં નક્લ કર્યું છે કે દરમ્યાનમાં ''બાબ'' નથી.

તઅલીક : ૩૦૭ની સમજૂતી

આ તઅલીકને ઈમામ માલિકે મોઅત્તામાં મુસ્નદ વર્ણન કરેલ છે. અલ્બત્ત એમાં એ છે કે બે ચપ્પલોનો હાર પહેરાવતા પછી ડાબી ખાંધમાં નિશાની કરતા. ડાબી જમણી ખાંધનો તફાવત એ કારણે છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما કોઈ તરફની ખાંધને નિશાની કરવા માટે ખાસ જાણતા ન હતા, ક્યારે જમણામાં નિશાની કરતા કદીક ડાબામાં આ કારણે રિવાયતોમાં મતભેદ છે. ઈશ્આરનો મતલબ નિશાની બનાવવું છે. એ શઉરથી બન્યું છે, **شَعَرَ يَشْعُرُ**ـ થી. જેનો અર્થ જાણવું છે. શરીઅતની રૂએ ઈશ્આરનો અર્થ છે. કુર્બાનીના માટે હરમમાં જે જાનવર લઈ જવામાં આવે તેની ખાંધ પર હલકો ઝખ્મ લગાડી દેવો કે લોહી નીકળી આવે. એમાં જાનવરને ઈજા પહોંચાડવું જરૂર છે પણ જ્યારે શરીઅતે એનો હુકમ આપ્યો છે તો કાંઈ વાંધો નથી. ઈમામ અબૂ યૂસુફ رحمۃ اللہ علیہ એ ફર્માવ્યું કે અફઝલ એ છે કે ડાબી ખાંધમાં ઝખ્મ લગાડે, જમણામાં પણ જાઈઝ છે. અને બંનેવ રિવાયત પામેલ છે. ઝખ્મ ખૂબ જ હલ્કો લગાડે, એટલો કે ચામડાથી પાર થઈને ગોશ્ત સુધી ન પહોંચે. ખાંધની લંબાઈમાં ઝખ્મ લગાડે અને લોહીને ખાંધ પર ઘસી આપે. હઝરત ઈમામે આ'ઝમ رحمۃ اللہ علیہ એ ઈશ્આરને મકરૂહ ફર્માવ્યું, તે એ કારણે કે પબ્લિક જ્યારે મઝહબી કાર્યોને અંજામ આપવા બેસે છે તો જોશમાં મધ્યમ માર્ગથી હટી જાય છે. જમરાઓ પર કેવળ કાંકરી મારવાનો હુકમ છે, પણ મેં ખૂદ જોયું છે કે જોશમાં આવીને લોકો છત્રી સુદ્ધાં ફેંકી દે છે, કાંઈ નથી મળતુ તો ચપ્પલો મારે છે. એ જ પ્રમાણે હઝરત ઈમામે આ'ઝમના સમયમાં લોકો નિશાન કરવાથી હદથી આગળ વધી ગયા હતા. ઈજાઝત કેવળ એટલી જ હતી કે ચામડામાં મામૂલી સરખો ઘા કરે, એટલો ઊંડો હરગિઝ ન લગાડે કે ગોશ્ત સુધી પહોંચી જાય. પણ લોકો ઊંડો ઊંડો ઘા કરવા લાગ્યા જે જાનવરને વિના કારણે ઈજા પહોંચાડવું હતું. એને હઝરત ઈમામે મકરૂહ ફર્માવ્યું. જેમ કે પ્રસ્તાવનામાં અમે વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે. આ જાનવરોના ગળામાં પટ્ટી નાખવા અને ઘાની નિશાની કરવાનો ફાયદો એ છે કે એના થકી ઓળખાય જાય કે આ જાનવર હરમની કુર્બાનીના માટે છે. જો ભીડમાં ભેગાં થઈ જાય તો સરળતાપૂર્વક ઓળખ થઈ શકે, કોઈ ચોરી

حديث ૧૦૦૩ عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ وَمَرْوَانَ قَالَا خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى

''હઝરત મિસ્વર બિન મખ્રમા رضی اللہ عنہ તથા મરવાને કહ્યું કે નબી ﷺ એક હજારથી [હદીષ : ૧૦૦૩]

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَمَنَ الْحُدَيْبِيَةِ فِي بِضْعِ عَشْرَةَ مِائَةٍ مِنْ

અધિક સહાબાએ કિરામની સાથે હુદૈબિયાના જમાનામાં મદીનાથી નીકળ્યા. જ્યારે

أَصْحَابِهِ حَتّٰى إِذَا كَانُوا بِذِي الْحُلَيْفَةِ قَلَّدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

ઝુલ હુલયફા પહોંચ્યા તો નબી ﷺ એ કુર્બાનીનાં ઊંટોને પટ્ટો પહેરાવ્યો અને ઈશ્આર

وَسَلَّمَ الْهَدْيَ وَأَشْعَرَهُ وَأَحْرَمَ بِالْعُمْرَةِ ؏

કર્યા અને ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો.''

(બુખારી ૧/૨૨૯, ૨૩૦ મનાસિક, ૨/૫૯૮ મગ્ઝી, અબૂ દાઊદ–જેહાદ, નિસાઈ–હજ્જ, મોઅત્તા ઈમામ માલિક–હજ્જ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ,૪/૩૨૩)

ન શકે, પાણી તથા ચરવાના સ્થળેથી ન હાંકે, ગુમ થઈ જાય તો કોઈ તેને પોતાની માલિકીમાં ન લઈ લે. હાર તથા પટ્ટો તૂટીને પડી શકે છે પણ ઘાની નિશાની બાકી રહેશે.

ઊંટમાં એકમતિએ ઈશ્આર સુન્નત તથા મુસ્તહબ છે. એ રીતે તે ગાયમાં પણ જેની ખાંધ હોય. તે ગાયો જેઓને ખાંધ ન હોય ઈમામ માલિક رضی اللہ عنہ ની નજીક એમાં ઈશ્આર નથી. હઝરત ઈબ્ને ઉમર તથા હઝરત ઉબય બિન કઅબ رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِيْنَ ગાયમાં ઈશ્આર (ઘાની નિશાની) કરતા હતા. બકરીમાં એકમતિએ ઈશ્આર નથી. બકરી કમજોર પણ હોય છે, બીજુ કે તેના વાળ ઈશ્આરને છુપાવી લેશે.

પ્રકરણની સ્પષ્ટતા : અહીં પ્રકરણ છે કે, ''જે હદીને ઝુલ હુલયફામાં ઈશ્આર કરે અને પટ્ટો નાખે પછી એહરામ બાંધે.'' આનાથી ઈમામ બુખારી બે ફાયદા કરવા ચાહે છે. એક એ કે પ્રથમ હદીને ઈશ્આર તથા પટ્ટો નાખી લે પછી એહરામ બાંધે. બીજુ એ કે જો હદી સાથે છે તો મીકાતથી જ ઈશ્આર પણ કરે અને પટ્ટો પણ નાખી આપે. ઈમામ મુજાહિદનો કૌલ આ છે કે પ્રથમ એહરામ બાંધે પછી ઈશ્આર કરે.

સમજૂતી : ૧૦૦૩

હઝરત મિસ્વર બિન મખ્રમા رضی اللہ عنہ **:** ઈબ્ને નૌફલ બિન વહીબ બિન અબ્દેમુનાફ બિન ઝહરા બિન કિલાબ, તેમની પેઢી કિલાબ પર જઈને નબવી વંશ સાથે મળી જાય છે. આ હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફ رضی اللہ عنہ ના ભાણયા હતા. હુઝૂરે અકદસ અને હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ તથા અમ્ર બિન ઔફ, મુગીરા બિન શઅબા અને મુહમ્મદ બિન મસ્લમહથી હદીષો સાંભળી છે. હિજરતના બે વરસ પછી પેદા થયા. નબી ﷺ ના વિસાલના સમયે તેમની મુબારક વય આઠ વર્ષ હતી. હિ.સ. ૬૪માં જ્યારે યઝીદ પલીદના હુકમથી હુસયન બિન નુમેરે મક્કા મોઅઝ્ઝમાને ઘેરાવ ઘાલી રાખ્યો હતો, બરાબર એ જ દિવસે જે દિવસે યઝીદ પલીદના મરવાની ખબર મક્કા મોઅઝ્ઝમા પહોંચી. આપ હતીમમાં નમાઝ પઢી રહ્યા હતા એવામાં મિન્જિનીક (ગોફણ)નો પથ્થર આવીને વાગ્યો અને શહીદ થઈ ગયા. તેમની નમાઝે જનાઝા હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈર رضی اللہ عنہ એ પઢાવી.

મરવાન બિન હકમ : એનો બાપ હકમ બિન અબિલ ખાસ બિન ઉમૈયા, હઝરત ઉષ્માન ઝુન્નુરૈનનો કાકો હતો. હકમ હુઝૂર ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢના બદ્તરીન દુશ્મનોમાંથી છે. ફતહે મક્કાના પ્રસંગે તેણે કલ્મો જરૂર પઢયો અને પછી મદીના આવ્યો પણ તેના દિલથી હુઝૂરે અકદસ ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢની અદાવત ન નીકળી શકી. એ કદીક હુજરાએ મુબારકમાં ઝાંકતો. (બુખારી, ૨/૮૭૮ લિબાસ) ક્યારેક હુઝૂરની ચાલની નકલ કરતો. એકવાર હુઝૂરે અકદસ ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢની સાથે બેઠો હતો. હુઝૂરની વાતચીત દરમ્યાન તોતડા જેમ કરવા લાગ્યો તો હુઝૂરને જલાલ આવ્યો અને ફર્માવ્યું, એવો જ થઈ જા ! જેના પરિણામે તે જીવનભર તોતડાતો (બોબડો) રહ્યો. (ઈસાબા, ૧/૩૪૩) આ શરારતોના કારણે હુઝૂરે અકદસ ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢએ એને તાઈફ તડીપાર કરી આપ્યો હતો.

એક રિવાયતના મુજબ મરવાનની પેદાઈશ હિ.સ. ૨માં થઈ છે. કયાસ મુજબ એ પણ તેના પિતા સાથે મદીના તયબહ આવ્યો હશે. આ રિવાયતના પ્રમાણે એ ખયાલ થાય છે કે તેને સોહબત નસીબ થઈ પણ સિયર તથા મગાઝીના મુસલ્લમુષ્ષબૂત ષિકહ મુસ્તનદ ઈમામ ઈબ્ને સઅદે તેને તાબઈનના પ્રથમ તબકામાં રાખ્યો છે. *(અલબિદાયા વન્નિહાયા, ૮/૨૫૭)*

સાહિબે મિશ્કાતે અલ ઈકમાલમાં સ્પષ્ટ ફર્માવ્યું, **فلم يرالنبى** ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢ. "તેણે નબી ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢને જોયા ન હતા." જો આ સહીહ છે કે મરવાન હિ.સ. ૨માં પેદા થયો હતો તો ઈબ્ને સઅદ અને સાહિબે મિશ્કાતની તેહકીક પ્રમાણે હકમ જ્યારે મદીના આવ્યો હતો તો મરવાનને મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં છોડી આપ્યો હતો, મદીના લાવ્યો ન હતો. એનું સમર્થન એનાથી પણ થાય છે કે મરવાનની માએ હિજરત કરી ન હતી. *(ઈસાબા, ૩/૪૭૭)* બલ્કે એક કૌલ એ છે કે જ્યારે મરવાન પેદા થયો તો તેની માએ તેને હુઝૂરે અકદસ ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢની ખિદમતમાં મોકલ્યો કે તહનીક ફર્માવી (બાળકના મોઢામાં મીઠી ચીજ ચાવીને ખવડાવી) આપે. (ઉપર મુજબ) આ કૌલની બિના પર તેનો જન્મ વધુમાં વધુ ફતહે મક્કાના મોકા પર થયો. એટલે રમઝાન હિ.સ. ૯માં. એટલા માટે અલ્લામા ઈબ્ને હજરે ફર્માવ્યું, કોઈએ પણ એના સહાબી હોવા પર યકીન નથી કર્યું. *(ઉપર મુજબ)* જો એનો જન્મ ૨ હિ.સ. કે ૬ હિ.સ.માં થયો હોત અને ફતહે મક્કા પછી પોતાના બાપ સાથે મદીના તયબહ આવ્યો હોત તો તેના સહાબી હોવામાં કોઈ શંકા નથી રહેતી. ઈસ્તીઆબમાં એક કૌલ એ પણ વર્ણન થયેલ છે કે એ તાઈફમાં પેદા થયો. (ઈસાબા, ૩/૪૨૫) એનો મતલબ એ થયો કે જ્યારે એના બાપને તડીપાર કરીને તાઈફ મોકલવામાં આવ્યો હતો તે વખતે પેદા થયો. એટલા માટે હવે રૂયત (દીદાર)નો સવાલ જ નથી. એનું સમર્થન એનાથી પણ થાય છે કે આ પુષ્કળ લાનત કરનાર દર જુમ્આના મિમ્બર પર હઝરત અલી મુર્તઝા كرم الله تعالى وجهه الكريم ને બુરા કહેતો હતો. એના પર ઈમામ હસન મુજતબાએ ફર્માવ્યું, અલ્લાહે પોતાના નબીની ઝબાનથી તારા બાપ હકમ પર એ વખતે લઅનત કરી જ્યારે તું એની પીઠમાં હતો. *(બિદાયા નિહાયા, ૧/૨૫૮)* એના પર તમામ સિયરવાળાઓની એકમતિ છે કે મરવાને સમજવાળી ઉમરમાં હુઝૂરે અકદસ ﺻﻠﻰ ﷲ ﻋﻠﻴﻪ ﻭﺳﻠﻢને નથી જોયા. *(અલ્ઈસ્તિઆબ, ૩/૪૨૫)*

મરવાન અતિશય તેજ દિમાગવાળો, ફિત્તીન, ચાલાક, ધોકાબાઝ, રાજનીતિ તથા પોલિટિક્સનો નિષ્ણાત, જંગ તથા લડાઈમાં અજોડ હતો. હિરાના બનાવમાં મુસ્લિમ બિન ઉકબા તેની જ યુક્તિ (તદબીર)ના લીધે મદીનાવાસીઓ પર સવાર થઈ ગયો. તેણે ગુપ્ત રીતે કહેવડાવી આપ્યું કે તમે મદીના તય્યબહના પૂર્વ બાજુ ઉતરો અને સવારમાં જ પૂરી શક્તિભેર હુમ્લો કરી આપો. સૂર્ય તમારી પીઠ પર હશે અને મદીનાવાસીઓની નજરો સમક્ષ આ જ તે બદ્ જાત છે જે હઝરત ઉષ્માન ગની ઝુન્નૂરૈન رضى الله عنه ની મઝલૂમાના શહાદતનો નિમિત્ત છે જે ઈસ્લામમાં સેંકડો કયામતોનો પાયો છે. આ બુરા દિલવાળાએ હઝરત તલ્હાને તીર વડે શહીદ કર્યા જ્યારે કે એ એમના સાથીઓમાં સામેલ હતા. આ જ તે બિદઅતી છે જેણે ઈદની નમાઝથી પહેલાં ખુત્બાની બિદઅત શરૂ કરી. *(બુખારી, ૧/૧૩૧)*

વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે મક્કા મોઅઝ્ઝમાનો ઘેરાવ ઉઠાવી લીધા બાદ હુસયન બિન નુમેરે હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈર رضی اللہ عنہما ને કહ્યું હતું કે અહીં શું કરી રહ્યા છો ? મારી સાથે શામ ચાલો તમારી બયઅત કરાવી દઈશ. હઝરત અબ્દુલ્લાહે સ્વીકાર્યું નહીં અને તેને ધમકીજનક ખૂબ જ સખત જવાબ આપ્યો. *(બિદાયા નિહાયા, ૮/૨૨૬)* બીજી બાજુ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈરે મરવાન તથા તમામ બની ઉમૈયાને મદીનાથી કાઢી મૂક્યા. મરવાન સૌને લઈને દમિશ્ક ગયો અને યઝીદના પુત્રએ પોતે પોતાને સલ્તનતથી અલગ કરી લીધો તો શામવાસીઓએ મરવાનને તખ્ત પર બેસાડયો એ શર્તે કે તારા પછી બાદશાહ યઝીદનો બીજો પુત્ર અબૂ ખાલિદ થશે. મરવાને પોતાના પ્રપંચ અને લડાઈના જોરે મિસ્ર પર પણ કબજો કરી લીધો અને જ્યારે જોઈ લીધું કે હવે શામ તથા મિસ્ર મારા તાબા હેઠળ થઈ ગયું છે તો તેણે અબૂ ખાલિદને બદલે પોતાના પુત્ર અબ્દુલમલિકને અનુગામી બનાવી દીધો. મરવાને અબૂ ખાલિદની મા સાથે નિકાહ કરી લીધા હતા અને વિવિધ રીતે અબૂ ખાલિદની બેઈજ્જતી કર્યા કરતો હતો. એક દિવસે તેણે અબૂ ખાલિદને ઈબ્નુલ અસ્તર્રત્બા કહી દીધો. હે ભીના પાખાનાના મક઼ામવાળી સ્ત્રીના પુત્ર ! અબૂ ખાલિદે પોતાની માને શિકાયત કરી. તેની માએ તેને કહ્યું જો કોઈને ન કહેતો. મરવાન જ્યારે અંદર આવ્યો તો અબૂ ખાલિદની માને પૂછયું કે અબૂ ખાલિદે કાંઈ કહ્યું છે ? તો તેણે ઈન્કાર કર્યો. રાત્રે જ્યારે મરવાન સૂઈ ગયો તો અબૂ ખાલિદની માએ તેની ગરદન પર તકીયો રાખીને પોતાની લોંડીઓની મદદથી તેને ગળુ ઘોંટીને મારી નાખ્યો. જ્યારે એ મરી ગયો તો સૌ ચીસો પાડવા લાગી કે અમીરુલ મો'મિનીન અચાનક મરી ગયા ! ૩ રમઝાન હિ.સ. ૬૫માં આ બનાવ બન્યો. મરવાનની બયઅત સોમવારે (દો શમ્બા) અડધા ઝી કઅદા, હિ.સ. ૬૪માં થઈ હતી. કુલ નવ મહિના અઢાર દિવસ તેની બાદશાહત રહી. *(બિદાયા નિહાયા)*

આ સૌના છતાં મુહદ્દિષો એને મુત્તહમ (તોહમત લાગેલ) નથી જાણતા એટલા માટે ઈમામ બુખારીએ પણ તેની રિવાયત લીધી છે. તેણે ઘણા બધા સહાબાથી રિવાયત કરી છે. દા.ત. હઝરત ઉમર, હઝરત ઉષ્માન ગની, હઝરત અલી, ઝયદ બિન ષાબિત, હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન અસ્વદ અને બુસ્રા બિન સફ઼વાન رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین અને એનાથી ઈમામ ઝયનુલ આબિદીન, અબ્દુલ મલિક, ઉરવા બિન ઝુબૈર, સઈદ બિન મુસૈયબ, અબૂબક્ર બિન અબ્દુર્રહમાન બિન હારિષ અને અબ્દુલ્લાહ બિન ઉત્બા વગેરેએ રિવાયત કરી છે. તેને હઝરત મુઆવિયહ્એ બબ્બે વાર મદીનાનો વાલી (ગવર્નર) બનાવ્યો અને બરતરફ઼ કર્યો. *(ઈસાબા, ૩/૪૭૭)*

આ બનાવ સુલહે હુદૈબિયાનો છે. અમુક રિવાયતોમાં એની સ્પષ્ટતા પણ છે. અહીં **بضع عشر مائة** છે એટલે એકસો દસથી કાંઈક ઉપર. **بضع** ત્રણથી લઈને નવ સુધી બોલવામાં આવે છે. એક રિવાયતમાં ૭૦ ઊંટો ૭૦ માણસો તરફથી કુર્બાનીના માટે સાથે લીધાં હતા. એક રિવાયતના આધારે મરવાન સુલહે હુદૈબિયાના સમય સુધી પેદા જ થયો ન હતો, અને જો ધારો કે પેદા પણ થયો હતો તો એના પર એકમતિ છે કે સુલહે હુદૈબિયાના લશ્કરમાં સામેલ ન હતો. એટલા માટે માનવું પડશે કે એણે કાંઈક બીજાથી સાંભળીને બયાન કર્યું છે. એટલા માટે આ હદીષ મરવાનની રિવાયતથી મુરસલ થઈ, તે પણ તાબઈની. એમાં એ પણ સંભાવના છે કે મરવાને કોઈ તાબઈથી સાંભળી છે એના લીધે તાબઈની મુરસલ હદીષ ઘણા મુહદ્દિષો નજીક મજરૂહ છે, પણ કેમ કે આ હદીષ હઝરત મિસ્વર બિન મખ્રમા رضی اللہ عنہ થી પણ રિવાયત પામી છે જે સહાબી છે એટલા માટે આ હદીષ સહીહ મુત્તસિલ થઈ.

મસાઈલ : આ હદીષથી સાબિત થયું કે જે શખ્સ હજ્જ અથવા ઉમરાનો ઈરાદો કરે અને પોતાની સાથે કુર્બાનીનાં જાનવર પણ રાખે તે પોતાના મીક઼ાત પર જાનવરને ગળાનો પટ્ટો વગેરે પહેરાવી દે, પણ તેના પર એ વાજિબ નથી કે જ્યાં સુધી જાનવર ઝબહ ન થઈ જાય ઘર પર એહરામ બાંધેલ રહે. જેમ કે હિ.સ. ૯માં જ્યારે હઝરત સિદ્દીક઼ે અકબર رضی اللہ عنہ ને અમીરુલ હજ્જ બનાવીને હુઝૂરે અક઼્દસ صلی اللہ علیہ وسلم એ મોકલ્યા તો તેમની સાથે પોતાની કુર્બાનીનાં જાનવર મોકલ્યાં પણ એહરામ બાંધ્યો ન હતો.

حديث ١٠٠٤ عَنِ الْقَاسِمِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ فَتَلْتُ

''ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺનાં ઊંટોના પટ્ટા [હદીષ : ૧૦૦૪]

قَلَائِدَ بُدُنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدَيَّ ثُمَّ قَلَّدَهَا وَأَشْعَرَهَا

મેં પોતાના હાથ વડે વણ્યા હતા પછી હુઝૂરે તેને ગરદનોમાં નાખ્યા અને તેમને ઈશ્આર કર્યાં અને હરમની

وَأَهْدَاهَا وَمَا حُرِّمَ عَلَيْهِ شَيْءٌ كَانَ أُحِلَّ لَهُ ؕ

તરફ મોકલ્યાં. અને જે ચીજો હલાલ હતી કોઈ પણ હુઝૂર પર હરામ ન થઈ.''

(બુખારી ૧/૨૩૦, મનાસિક, મુસ્લિમ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ : હજ્જ)

સમજૂતી : ૧૦૦૪

ઉમરહ બિન્તે અબ્દુર્રહ્માન બિન સઅદ બિન ઝરારા તાબઈય્યહ ખાતૂન છે. ઘણા જ મહાન આલિમા ફાઝિલા હતાં. ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ની પુષ્કળ હદીષોના રાવિયહ્ છે તેમના સિવાય અન્ય પણ ઘણા લોકોથી હદીષો રિવાયત કરી છે. હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનની ખાસ પરવરિશ પામેલ તથા તેમની સોતેલી પુત્રી (રબીબહ) છે. હિ.સ. ૧૦૩માં વિસાલ ફર્માવ્યો. *(ઈકમાલ)*

ઝિયાદ બિન અબૂ સુફ્યાન : હારિષ બિન કલદા ષક્ફીની બાંદી સુમૈયાના પેટથી પેદા થયા હતા. સુમૈયા ઉબૈદની પત્ની હતાં એના પત્નીપણા હેઠળમાં ઝિયાદ પેદા થયો, એટલા માટે એને પહેલાં ઝિયાદ બિન ઉબૈદ કહેતા હતા. એ અરબના મશહૂર દાનિશ્વરો (શાણાપુરૂષો)માંથી એક છે. મશહૂર છે કે અરબના શાણા પુરૂષો ચાર છે : મુઆવિયહ, અમ્ર બિન આસ, મુગીરા બિન શઅબા, ઝિયાદ બિન અબિહ. આ હઝરત અલી મુર્તઝા كرم الله تعالى وجهه الكريم ના તરફથી ફારસનો ગવર્નર હતો અને હઝરત ઈમામ હસન મુજતબા رضی اللہ عنہ ની સુલહ પછી તેણે હઝરત મુઆવિયહની હુકૂમત સ્વીકારી નહીં પણ હઝરત મુઆવિયહએ એને છેવટે રાજી કરી લીધો. અને તેને પોતાનો ભાઈ બનાવી લીધો. ઘણા લોકોએ એવી ગવાહી આપી કે હઝરત અબૂ સુફ્યાને એવો ઈક્રાર કર્યો છે કે ઝિયાદ મારો પુત્ર છે. ત્યાર બાદ જ્યાં સુધી બની ઉમૈયાની હુકૂમત હતી તેને ઝિયાદ બિન સુફ્યાન કહેવાતો હતો. જ્યારે બની ઉમૈયાની પડતી થઈ ગઈ ઝિયાદ બિન અબિહ, ઝિયાદ બિન સુમૈયા કહેવાવા લાગ્યો. તેના પર કટાક્ષ કરતાં યઝીદ બિન રબીઅહ બિન મફ્રગ્ હુમૈરીએ કહ્યું છે :–

الابلغ معاوية بن صخر انتغضبن يقال ابوك عف فاشهد ان رحمك منزياد مغلغة من ارجل اليمانى وترضىٰ ان يقال ابوك زان كرحم الفيل من ولدالا تان

''મુઆવિયહ બિન સખરને એક યમની શખ્સના તરફથી સાચી વાત પહોંચાડી આપો. જો એવું કહેવામાં આવે કે તારો બાપ પાકદામન છે તો તું નારાજ થાય છે અને જો કહેવામાં આવે કે બદ્કાર છે તો તું ખુશ થાય છે ! હું ગવાહી આપુ છું કે તારો સંબંધ ઝિયાદથી એવો જ છે જેવો કે હાથીનો સંબંધ ગધેડાના બાળક સાથે.'' *(બિદાયા નિહાયા, ૮/૯૫)*

આ જ તે સિતમગર (જાલિમ) છે જેણે હઝરત હજર બિન અદી કંદી رضی اللہ عنہ અને તેમના સાથીઓના ક્ત્લ પર હઝરત મુઆવિયહને ઉશ્કેર્યા. એનો જ પુત્ર ઉબૈદુલ્લાહ તે જમાનાનો બદનામ જાલિમ છે જેણે હઝરત ઈમામ હુસૈન رضی اللہ عنہ ને શહીદ કરાવ્યા.

حديث ١٠٠٥ عَنْ عُرْوَةَ وَعَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ

"ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ [હદીષ : ૧૦૦૫]

كَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُهْدِيْ مِنَ الْمَدِيْنَةِ فَأَفْتِلُ

મદીનાથી કુર્બાનીનાં જાનવર (હરમ)માં મોકલતાં તો હું તેની હદીનાં પટ્ટા વણતી, ત્યારબાદ હુઝૂર ﷺ એ

قَلَائِدَ هَدْيِهٖ ثُمَّ لَا يَجْتَنِبُ شَيْئًا مِّمَّا يَجْتَنِبُ الْمُحْرِمُ عَنْهُ

ચીજોથી ન બચતા હતા જેનાથી મુહરિમ બચે છે."

(બુખારી ૧/૨૩૦ મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ : મનાસિક)

حديث ١٠٠٦ عَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ أَنَّهَا أَخْبَرَتْهُ أَنَّ زِيَادَ بْنَ أَبِيْ

"અમરહ બિન્તે અબ્દુર્રહમાને ખબર આપી કે ઝિયાદ બિન અબૂ સુફ્યાને હઝરત [હદીષ : ૧૦૦૬]

سُفْيَانَ كَتَبَ إِلٰى عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا أَنَّ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عَبَّاسٍ

આઈશા رضی اللہ عنہا ને લખ્યું કે અબ્દુલ્લાહ બિન અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, જે હરમમાં કુર્બાનીનું જાનવર

رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ مَنْ أَهْدٰى هَدْيًا حُرِّمَ عَلَيْهِ مَا يُحَرَّمُ عَلَى الْحَاجِّ

મોકલે તેના પર તે સર્વ ચીજો હરામ થઈ જાય છે જે હાજી પર હરામ છે જ્યાં સુધી કે હદીને નહર ન કરી

حَتّٰى يُنْحَرَ هَدْيُهٗ قَالَتْ عَمْرَةُ فَقَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا

દેવામાં આવે. તો હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું કે ઈબ્ને અબ્બાસે જે કહ્યું છે તેવું નથી. મેં મારા હાથો

એની સાથોસાથ એ પણ છે કે જ્યારે હઝરત મુઆવિયહએ ઝિયાદ સાથે યઝીદને અનુગામી બનાવવાના બારામાં મશ્વરો કર્યો તો તેણે તેને કબૂલ ન કર્યો અને ઉબૈદ બિન કઅબ નુમેરીને મોકલ્યો કે તે હઝરત મુઆવિયહને સમજાવી દે કે એ વાતથી દૂર રહે, જેના કારણે અમીર મુઆવિયહએ એ ચળવળને તે વખતે પડતી મૂકી. જ્યારે હિ.સ. ૫૩માં ઝિયાદ મૃત્યુ પામ્યો તો આ ચળવળ શરૂ કરી. *(ઉપર મુજબ)*

મશ્હૂર સહાબી હઝરત અબૂબકરહ رضی اللہ عنہ પણ એ જ સુમૈયાના પેટથી હતા, આ રીતે એ ઝિયાદના એક માથી થનારા ભાઈ થયા. સુમૈયાના બારામાં એવી કોઈ રિવાયત નથી કે એણે હુઝૂર ﷺ ની ઝિયારત કરી હોય. પણ અલ્લામા અબ્દુલબર્રે (અલ ઈસ્તીઆબ, ૪/૩૪૦) ફર્માવ્યું કે સિયરવાળાઓએ લખ્યું છે કે કુરૈશ તથા ષકીફની દરેકે દરેક વ્યક્તિ હજ્જતુલ વિદાઅના સમય સુધી મુસલમાન થઈ ચૂકી હતી અને સૌ હજ્જતુલ વિદાઅમાં શરીક હતા એના ઉમૂમ (સામાન્યપણા)માં એને પણ દાખલ કરી શકાય છે.

لَيْسَ كَمَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ اَنَا فَتَلْتُ قَلَائِدَ هَدْيِ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

વડે રસૂલુલ્લાહ ﷺની હદીના પટ્ટા વણ્યા અને રસૂલુલ્લાહ ﷺએ પોતાના હાથો

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدَيَّ ثُمَّ قَلَّدَهَا رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

વડે તેમને તેમની ગરદનોમાં નાખ્યા પછી તેને મારા પિતા સાથે મોકલ્યાં અને રસૂલુલ્લાહ ﷺ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدَيْهِ ثُمَّ بَعَثَ بِهَا مَعَ اَبِيْ فَلَمْ يَحْرُمْ عَلٰى رَسُوْلِ اللّٰهِ

પર કોઈ એવી ચીજ હરામ ન થઈ જે અલ્લાહે એમના માટે હલાલ કરી હોય, ત્યાં સુધી કે હદીને નહર કરવામાં

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْءٌ اَحَلَّهُ اللّٰهُ لَهٗ حَتّٰى نُحِرَ الْهَدْيُ ؕ

આવ્યાં." (બુખારી ૧/૨૩૦ મનાસિક, ૧/૩૧૧ અલ્વકાલહ, મુસ્લિમ, નિસાઈ–હજ્જ)

હદીષ ૧૦૦૭

عَنِ الْاَسْوَدِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ

"ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, હું નબી ﷺના [હદીષ : ૧૦૦૭]

اَفْتِلُ قَلَائِدَ الْغَنَمِ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَبْعَثُ بِهَا ثُمَّ

માટે બકરીના હાર વણતી હતી. હુઝૂર એને મોકલતા

يَمْكُثُ حَلَالًا ؕ

અને પછી વિના એહરામે રહેતા." (બુખારી ૧/૨૩૦ મનાસિક)

હદીષ ૧૦૦૮

عَنْ مَسْرُوْقٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ

"હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીન આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૧૦૦૮]

فَتَلْتُ لِهَدْيِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَعْنِيْ الْقَلَائِدَ قَبْلَ

હું નબી ﷺની હદીના માટે હાર વણતી હતી

اَنْ يُحْرِمَ ؕ

એ પહેલાં કે હુઝૂર મુહરિમ બને." (ઉપર મુજબ, મુસ્લિમ, અબૂ દાઊદ–મનાસિક)

સમજૂતી : ૧૦૦૭–૧૦૦૮–૧૦૦૯ આ સર્વ હદીષોનો સાર એ નીકળ્યો કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ કદી કદી મદીના તય્યબહથી હરમમાં કુર્બાની માટે જાનવર મોકલતા હતા. હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીન رضی اللہ عنہا તેમના ગળામાં હાર નાખવા માટે ખૂદ હાર વણતાં હતાં. એ હારોને હુઝૂરે અકદસ ﷺ તે જાનવરોના ગળામાં

حديث ١٠٠٩ عَنِ الْقَاسِمِ عَنْ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا

''હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીન رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું મારા ઉન વડે હદીના હાર [હદીષ : ૧૦૦૯]

قَالَتْ فَتَلْتُ قَلَائِدَهَا مِنْ عِهْنٍ كَانَ عِنْدِي ـــه

હું વણતી હતી.'' (બુખારી ૧/૨૩૦ મનાસિક, મુસ્લિમ, નિસાઈ)

ت ٣٠٨ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا لَا يَشُقُّ مِنَ الْجِلَالِ إِلَّا

''અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ખાંધની જગા સિવાય અન્ય [તઅલીક : ૩૦૮]

مَوْضِعَ السَّنَامِ وَإِذَا نَحَرَهَا نَزَعَ جِلَالَهَا مَخَافَةَ أَنْ يُفْسِدَهَا الدَّمُ

ક્યાંથી કમ્બલ ફાડતા ન હતા અને જ્યારે તેને નહર (કુર્બાની) કરતા તો કમ્બલ ઉતારી લેતા

ثُمَّ يَتَصَدَّقُ بِهَا ـــه

જેથી લોહીથી ખરાબ ન થઈ જાય, પછી સદકો કરી આપતા.'' (બુખારી ૧/૨૩૦ મનાસિક)

حديث ١٠١٠ عَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ قَالَتْ سَمِعْتُ عَائِشَةَ

''અમરહ બિન્તે અબ્દુર્રહમાને કહ્યું, મેં ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી [હદીષ : ૧૦૧૦]

رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا تَقُولُ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

સાંભળ્યું. ફર્માવતાં હતાં કે અમે રસૂલુલ્લાહ ﷺની સાથે જ્યારે ઝીકઅદામાં પાંચ દિવસ રહી ગયા હતા

નાખતા હતા અને તેમને મક્કા મોકલતા. પણ હદી મોકલ્યા બાદ એહરામની હાલતમાં ન રહેતા. એ હદી બકરી પણ હતી અને હાર ઉન વડે વણ્યા હતા. મતલબ એ થયો કે હદીના માટે ઊંટ જ જરૂરી નથી. ઊંટ, ગાય, બકરી કોઈપણ કુર્બાનીનું જાનવર હોઈ શકે છે અને હારના માટે ખાસ નથી કે ફલાણી ચીજ જ હોય, કોઈપણ ચીજ હોઈ શકે છે અમુક હઝરાતે ફર્માવ્યું હતું કે હદીનો હાર કેવળ વનસ્પતિનો હોવો જરૂરી છે, ઉનનો નથી હોઈ શકતો. આ હદીષથી એમનું કથન રદ થઈ ગયું.

તઅલીક : ૩૦૮ની સમજૂતી આ અષરને ઈમામ માલિકે બે હિસ્સાઓમાં કરીને પોતાની મોઅત્તામાં મુત્તસિલ સનદ સાથે વર્ણન કરેલ છે, તેમજ ઈમામ બયહકીએ પણ. **جِلال جل** નું બહુવચન છે. તે કપડુ જે જાનવરની પીઠ પર નાખવામાં આવે છે જેથી તે ઠંડી તથા ગરમીથી મેહફૂઝ રહે ખાંધવાળી જગા પર કમ્બલ ફાડવાનો ફાયદો એ હતો કે ઈશ્આર (ઘાની નિશાની) દેખાઈ આવે. આ પરથી સાબિત થયું કે કમ્બલની જેમ રસ્સી વગેરે સદકો કરી દેવું વાજિબ છે.

સમજૂતી : ૧૦૧૦ **الخمس بقين من ذى القعده** : વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ હફતા (શનિવાર)ના દિવસે ઝોહરની નમાઝ પઢીને મદીના તય્યબહથી કૂચ ફર્માવી હતી. આ રિવાયતની બિના પર

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِخَمْسٍ بَقِيْنَ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ لَا نُرَى إِلَّا الْحَجَّ

(ત્યારે) નીકળ્યાં. અમે કેવળ હજ્જ જાણતાં હતાં. જ્યારે મક્કાની નજીક પહોંચ્યા તો રસૂલુલ્લાહ ﷺએ

فَلَمَّا دَنَوْنَا مِنْ مَكَّةَ أَمَرَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَكُنْ

ફર્માવ્યું, જેની સાથે કુર્બાનીનાં જાનવર ન હોય તે જ્યારે તવાફ અને સફા તથા મરવાના

مَعَهُ هَدْيٌ إِذَا طَافَ وَسَعٰى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ أَنْ يَحِلَّ قَالَتْ فَدَخَلَ

દરમ્યાન સઈ કરી લે તો એહરામ ખોલી નાખે. ઉમ્મુલ મો'મિનીને ફર્માવ્યું, યૌમે નહર

عَلَيْنَا يَوْمَ النَّحْرِ بِلَحْمِ بَقَرٍ فَقُلْتُ مَا هٰذَا قَالَ نَحَرَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

અમારી પાસે ગાયનો ગોશ્ત લાવવામાં આવ્યો તો મેં પૂછ્યું, શું છે આ ? કહ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَزْوَاجِهِ

પોતાનાં અઝ્વાજની તરફથી કુર્બાની કરી છે." (બુખારી ૧/૨૩૧ મનાસિક, ૧/૪૧૪ જેહાદ, મુસ્લિમ, નિસાઈ–હજ્જ)

૨૬ ઝીક઼અદા હતી. એનાથી લાઝિમ થાય છે રૂયત (ચાંદ) ત્રીસની થઈ. એટલા માટે કે એ નિશ્ચિત છે કે આ વરસે જુમેરાતે પહેલી તારીખ હતી. હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીને આ હદીષ મહિનો પસાર થયા બાદ બયાન કરી. એટલા માટે યક઼ીનની સાથે એવું ફર્માવી રહ્યાં છે કે ઝી ક઼અદામાં પાંચ દિવસ રહી ગયા હતા.

لا نُرىٰ ال الحجّ : એનાથી મુરાદ એ છે કે જ્યારે મદીનાથી નીકળ્યાં હતાં અને જ્યાં સુધી હુઝૂર ﷺએ ઉમરાનો એહરામ બાંધવાનો હુકમ ન આપ્યો હતો એ સમય સુધી અમારું એ જ ગુમાન હતું કે કેવળ હજ્જ કરવી છે. નહીં તો અન્ય રિવાયતો ખૂદ અમરહથી જ છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીને ફર્માવ્યું, **فمنا من اهل بالحج و منا من اهل بالعمرة ومن من اهل بهما** "અમારાથી અમુક લોકોએ કેવળ હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો હતો અમુકે કેવળ ઉમરાનો, અમુકે બંનેનો. ભાગ–૨માં વિગતવાર ચર્ચા વર્ણન થઈ ચૂકી છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીને તમત્તુઅ કર્યો હતો, જેનાથી લાઝિમ થયું કે ઉમરાનો એહરામ બાંધ્યો હતો.

मसाईल : આ હદીષથી સાબિત થયું કે ક઼िરાન અને તમત્તુઅના દમમાં પણ ગાયની અંદર સાતની ભાગીદારી જાઈઝ છે. આ રિવાયતમાં નહર આવેલ છે, એના પરથી એ દલીલ કરવામાં આવી કે ગાયને પણ નહર (ઉભા રાખીને ઊંટ જેમ કુર્બાની) કરવું દુરુસ્ત છે. એટલું તો દુરુસ્ત છે કે જો ગાયને નહર કરી તો તે હલાલ થઈ જશે. પણ સહીહ એ છે કે ઊંટમાં નહર મુસ્તહબ છે અને ઝબહ કરવું મકરૂહ છે. ગાય વગેરે અન્ય જાનવરોમાં ઝબહ મુસ્તહબ છે અને નહર મકરૂહ છે. આ હદીષના બીજા તરીક઼ાઓમાં ઝબહ આવેલ છે. (બુખારી ૧/૨૩૨) અમુકમાં ضحىٰ (કુર્બાની) પણ છે. (બુખારી ૧/૪૩) એટલા માટે સર્વ તરીક઼ાઓમાં વર્ગીકરણ માટે એ જરૂરી છે કે આ રિવાયતમાં નહરનો અર્થ ઝબહ કરવું છે અથવા કુર્બાની કરવી. નહર કુર્બાનીના અર્થમાં કુર્આન મજીદમાં આવેલ છે : فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ "તમારા રબના માટે નમાઝ પઢો અને કુર્બાની કરો."

حديث ૧૦૧૧ عَنْ نَافِعٍ اَنَّ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا كَانَ

"નાફેઅથી રિવાયત છે કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما [હદીષ : ૧૦૧૧]

يَنْحَرُ فِي السَّنْحَرِ قَالَ عُبَيْدُ اللّٰهِ مَنْحَرَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

મન્હર (કુર્બાનગાહ)માં નહર કરતા હતા. અબ્દુલ્લાહે કહ્યું કે

وَسَلَّمَ عِـ

રસૂલુલ્લાહ ﷺના મન્હરમાં." (બુખારી ૧/૨૩૧ મનાસિક, ૨/૮૩૩ અલ અઝાહી)

حديث ૧૦૧૨ عَنْ نَافِعٍ اَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا كَانَ يَبْعَثُ

"નાફેઅથી મરવી છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما કુર્બાનીનાં જાનવર રાતના [હદીષ : ૧૦૧૨]

بِهَدْيِهٖ مِنْ جَمْعٍ مِّنْ اٰخِرِ اللَّيْلِ حَتّٰى يُدْخِلَ بِهٖ مَنْحَرَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى

આખરમાં જ હાજીઓની સાથે જેમનામાં આઝાદ તથા ગુલામ સૌ હોતા, મુઝદલ્ફાથી મોકલી આપતા

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ حُجَّاجٍ فِيْهِمُ الْحُرُّ وَالْمَمْلُوْكُ عِـ

જેથી રસૂલુલ્લાહ ﷺની કુર્બાનગાહમાં દાખલ કરી દેવામાં આવે." (બુખારી ૧/૨૩૧ મનાસિક)

حديث ૧૦૧૩ عَنْ اَبِيْ قِلَابَةَ عَنْ اَنَسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ. وَذَكَرَ

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, અને નબી ﷺએ પોતાના હાથ મુબારક [હદીષ : ૧૦૧૩]

الْحَدِيْثَ. قَالَ وَنَحَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهٖ سَبْعَةً

વડે સાત ઊંટોને નહર કર્યા, એ હાલતમાં કે તે ઉભાં હતાં અને મદીનામાં કાબરચિતરાં

بُدْنٍ قِيَامًا وَضَحّٰى بِالْمَدِيْنَةِ كَبْشَيْنِ اَمْلَحَيْنِ اَقْرَنَيْنِ مُخْتَصَرٌ اَعِـ

શીંગવાળાં બે ઘેટાં (મેઢા)ઓની કુર્બાની કરી." (બુખારી, ૧/૨૩૧, ૨૧૦ મનાસિક, અબૂ દાઊદ–મનાસિક)

સમજૂતી : હદીષ : ૧૦૧૧–૧૦૧૨ આ હદીષમાં મન્હરે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ઓબૈદુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર ફારૂકનો કૌલ છે અને નાફેઅએ જે કહ્યું હતું તે فی المنحر છે. એની તફસીર છે, નાફેઅનો કૌલ નથી. એની દલીલ કિતાબુલ ઈઝાહીની રિવાયત છે. એમાં છે, એટલે મન્હરે રસૂલુલ્લાહ ﷺ. (રસૂલુલ્લાહ ﷺની કુર્બાનીની જગા)

સમજૂતી : ૧૦૧૩ આ હદીષ વર્ણન થઈ ચૂકી છે, ત્યાં અધ્યાહન (છુપુ) હતું કે નબી ﷺએ અમુક ઊંટ પોતાના દસ્તે મુબારક વડે નહર કર્યા અને અહીં સાતનો આંકડો નિશ્ચિત છે. એની પૂરી ચર્ચા ત્યાં વર્ણન થઈ છે.

حديث ١٠١٤ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ أَبِي لَيْلٰى أَخْبَرَهُ أَنَّ عَلِيًّا أَخْبَرَهُ أَنَّ

''અબ્દુર્રહમાન ઈબ્ને અબી લયલાએ ખબર આપી કે હઝરત અલી મુર્તઝા كرم الله تعالى وجهه الكريم એ [હદીષ : ૧૦૧૪]

النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهُ أَنْ يَقُوْمَ عَلٰى بُدْنِهِ وَأَنْ

તેમને ખબર આપી કે નબી ﷺ એ તેમને હુકમ આપ્યો કે તે હુઝૂરના ઊંટોની પાસે રહે અને તે સૌના ગોશ્ત

يَّقْسِمَ بُدْنَهُ كُلَّهَا لُحُوْمَهَا وَجُلُوْدَهَا وَجِلَالَهَا وَلَا يُعْطِيَ فِيْ جِزَارَتِهَا شَيْئًا

તથા ચામડાં તથા જુલ (કમ્બલ–ચાદરો) વહેંચી આપે. અને એના ટુકડા તથા બોટી કરવાની મજૂરી પેટે

એમાંથી કાંઈ ન આપે.'' (બુખારી ૧/૨૩૨, મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઊદ–મનાસિક, ઈબ્ને માજહ–અઝાહી)

ت ٣٠٩ وَقَالَ عُبَيْدُ اللّٰهِ أَخْبَرَنِيْ نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا

''હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضي الله عنهما એ ફર્માવ્યું, શિકારના બદલા અને મન્નતની કુર્બાનીથી [તઅલીક : ૩૦૯]

لَا يُؤْكَلُ مِنْ جَزَاءِ الصَّيْدِ وَالنَّذْرِ وَيُؤْكَلُ مِمَّا سِوٰى ذٰلِكَ

ન ખાવામાં આવે, એના સિવાયની બાકીની કુર્બાનીઓથી ખાવામાં આવે.'' (બુખારી ૧/૨૩૨ મનાસિક)

ت ٣١٠ وَقَالَ عَطَاءٌ يَأْكُلُ وَيُطْعِمُ مِنَ الْمُتْعَةِ

''અને અતાએ કહ્યું, તમત્તુઅની કુર્બાની ખાય પણ અને ખવડાવે પણ.'' [તઅલીક : ૩૧૦]

(બુખારી ૧/૨૩૨ મનાસિક)

حديث ١٠١٥ حَدَّثَنَا عَطَاءٌ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ

''હઝરત જાબિર બિન અબ્દુલ્લાહ رضي الله عنه ફર્માવે છે, અમે કુર્બાનીનો ગોશ્ત મિનાના [હદીષ : ૧૦૧૫]

સમજૂતી : ૧૦૧૪ એના પછીવાળી રિવાયત છે કે નબી ﷺ એ સો ઊંટ હરમમાં કુર્બાની માટે પેશ કર્યાં હતાં.

સમજૂતી : તઅલીક ૩૦૯–૩૧૦ પ્રથમ તઅલીકને ઈમામ તબ્રાનીએ રિવાયત કરી છે અને બીજી તઅલીકને ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાકે અને ઈમામ સઈદ બિન મન્સૂરે રિવાયત કરી છે. એનો સાર એ છે કે જુર્માના તથા ફિદિયા અને કફ્ફારામાં જે જાનવર ઝબહ કરવામાં આવે તેનો ગોશ્ત માલિકે ખાવો જાઈઝ નથી, એ જ પ્રમાણે મન્નતનો પણ. બાકીનાનું ખાવુ જાઈઝ છે.

સમજૂતી : ૧૦૧૫ પ્રારંભમાં કુર્બાનીનો ગોશ્ત ત્રણ દિવસથી વધુ જમા રાખવો મના હતો, બાદમાં એની ઈજાઝત થઈ ગઈ કે જેટલા દિવસો ચાહે કુર્બાનીનો ગોશ્ત રાખે, એ કુર્બાનીઓ ઘર પર થાય કે હજ્જના દિવસોમાં મિનામાં થાય સૌના માટે ઈજાઝત છે. હજ્જના દિવસોની કુર્બાનીના માટે આ હદીષ નસ (દલીલ) છે. અને ઘરો પર કરવામાં આવતી કુર્બાનીના બારામાં પણ સ્પષ્ટ નસ આ છે : ઈમામ મુસ્લિમ, ઈમામ તિર્મિઝી, ઈમામ

يَقُوْلُ كُنَّا لَا نَاكُلُ مِنْ لُحُوْمِ بُدْنِنَا فَوْقَ ثَلٰثٍ مِنًى فَرَخَّصَ لَنَا النَّبِيُّ صَلَّى

ત્રણ દિવસથી વધુ ખાતા ન હતા. પછી નબી ﷺએ અમને ઈજાઝત આપી અને ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, ખાવ અને

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ كُلُوْا وَتَزَوَّدُوْا فَاَكَلْنَا وَتَزَوَّدْنَا قَالَ قُلْتُ

સફરનું ભાથુ બનાવો. તો અમે ખાધો અને સફરનુ ભાથુ બનાવ્યો. ઈબ્ને જરીહે ઈમામ અતાથી પૂછયું, શું

لِعَطَاءٍ اَقَالَ حَتّٰى جِئْنَا الْمَدِيْنَةَ قَالَ لَا ـــه

હઝરત જાબિરે એ પણ કહ્યું, ત્યાં સુધી કે મદીનામાં આવ્યા ? કહ્યું, નહીં !''

(બુખારી ૧/૨૩૨ મનાસિક, મુસ્લિમ–અઝાહી, નિસાઈ–હજ્જ)

حديث ١٠١٦

عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ قَالَ

''હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે એક સાહબે નબી ﷺથી અર્ઝ કરી, [હદીષ : ૧૦૧૬]

رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زُرْتُ قَبْلَ اَنْ اَرْمِيَ قَالَ

મેં રમીથી પહેલાં તવાફે ઝિયારત કરી લીધી છે. ફર્માવ્યું, કાંઈ વાંધો નહીં. તેમણે અર્ઝ કરી, મેં ઝબહથી

لَا حَرَجَ قَالَ حَلَقْتُ قَبْلَ اَنْ اَذْبَحَ قَالَ لَا حَرَجَ قَالَ ذَبَحْتُ قَبْلَ اَنْ

પહેલાં માથુ મૂંડાવી કાઢયું છે. ફર્માવ્યું, કાંઈ વાંધો નથી. તેણે અર્ઝ કરી, મેં રમીથી પહેલાં

اَرْمِيَ قَالَ لَا حَرَجَ ـــه

ઝબહ કરી લીધુ છે. ફર્માવ્યું, કાંઈ વાંધો નથી.'' (બુખારી ૧/૨૩૨ મનાસિક)

નિસાઈ, ઈમામ ઈબ્ને માજહ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન બુરીદા અન અબિહિથી રિવાયત કરે છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ફર્માવ્યું, મેં તમને કબ્રોની ઝિયારતથી મના કર્યું હતું, હવે ઝિયારત કર્યા કરો. મેં ત્રણ દિવસથી વધુ કુર્બાનીનો ગોશ્ત રાખવાથી મના કર્યું હતું, હવે જ્યાં સુધી ચાહો રાખો. મુસ્તહબ એ છે કે કુર્બાનીના ગોશ્તના ત્રણ હિસ્સા કરવામાં આવે, એક હિસ્સો પોતાનાં બીવી બચ્ચાં, ઘરવાળાં માટે, એક હિસ્સો પોતાનાં સગા સંબંધી માટે, એક હિસ્સો ગરીબો–ફકીરો માટે. જેવું કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત થયેલ છે.

સમજૂતી : ૧૦૧૬

આ હદીષ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી તેમના ચાર શાગિર્દો હઝરત અતા, હઝરત ઈકરમા, હઝરત સઈદ બિન જુબૈર, હઝરત તાઉસ અને હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ થી અતાના તરીકાથી મરવી છે. થોડાક પ્રકરણો બાદ હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અમ્ર ઈબ્ને આસ رضی اللہ عنہما ની હદીષ આવી રહી છે, એમાં આટલુ વધારે છે કે પ્રશ્નકર્તાએ એ અર્ઝ કરી, لم اشعُر ''મને માલૂમ ન હતું.'' તહાવીમાં હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ બાદમાં ઈર્શાદ ફર્માવ્યો : تعلموا مناسككم فانّه من دينكم ''હજ્જના અરકાન શીખો એટલા માટે કે એ તમારા દીનથી છે.'' આ હદીષથી જાહેરી રીતે એવું જણાય છે કે રમી, કુર્બાની,

حديث ૧૦૧૭

عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ

''હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺને સવાલ કરવામાં આવ્યો [હદીષ : ૧૦૧૭]

سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَمَيْتُ بَعْدَ مَا أَمْسَيْتُ

પ્રશ્નકર્તાએ અર્ઝ કરી કે મેં રાત થયા બાદ રમી કરી, ફર્માવ્યું, કાંઈ વાંધો નહીં. હવે તેણે અર્ઝ કરી, મેં

فَقَالَ لَا حَرَجَ فَقَالَ حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَنْحَرَ قَالَ لَا حَرَجَ

કુર્બાની પહેલાં માથુ મૂંડાવી લીધું, ફર્માવ્યું, કાંઈ વાંધો નહીં.''

(બુખારી ૧/૨૩૩ ૨૩૪ મનાસિક, અબૂ દાઉદ, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક)

હલક્, તવાફે ઝિયારતમાં ક્રમ જરૂરી નથી. આગળ પાછળ થઈ જાય તો કાંઈ વાંધો નથી. જેથી લાઝિમ થયું કે એના પર દમ પણ વાજિબ નથી. એનાથી ઉલ્ટુ ખૂદ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી જ એવું મરવી છે (ઉમ્દતુલ ક્વારી ૧૦/૫૯, શર્હે મઆનિયુલ આષાર ૧/૩૬૦ મનાસિક) કે તેમણે ફર્માવ્યું, જેણે પોતાના હજ્જના અરકાનમાં કાંઈ આગળ અથવા પાછળ કર્યું તે એના માટે ખૂન વહાવે (દમ આપે). અને જાહેર છે કે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ કરતાં અન્ય કોઈ આ હદીષના સહીહ અર્થને નથી જાણી શકતો, એટલા માટે ઉલમાએ ''લા હરજ''ને ''રફએ ઈષમ'' ધાર્યું છે. કેમ કે ઈસ્લામનો પ્રથમ હજ્જ હતો, લોકો મનાસિક તથા તેના ક્રમને સંપૂર્ણપણે જાણતા ન હતા એટલા માટે હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ એના પર તંગી ન કરી અને ઈર્શાદ ફર્માવી આપ્યો કે કેમ કે તમે જે કાંઈ કર્યું અજ્ઞાનતામાં કર્યું એટલા માટે તમારા પર કોઈ ગુનોહ નથી. અથવા ''લા હરજ''થી મુરાદ એ છે કે તમારો હજ્જ રદ (ફાસિદ) નથી થયો, ફર્ઝ અદા થઈ ગયો. અને ક્રમ બદલવાથી જે નુકસાન પેદા થયું તે અજ્ઞાનતાની મજબૂરીના કારણે સાક્વિત થઈ ગયું. એટલા માટે આખરમાં ફર્માવ્યું કે મનાસિક શીખો.

તેમજ પ્રશ્નકર્તાના સવાલથી જાહેર છે કે એને એનો એહસાસ થયો કે મેં ગલતી કરી છે એટલા માટે એણે સવાલ કર્યો, જો ગલતીનો એહસાસ ન હોત સવાલ શાથી કરત ? અને એ એહસાસ એ કારણે હશે કે એના ઈલ્મમાં એ વાત આવી હશે કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ જે ક્રમસર આ કામો અદા કર્યા છે મેં એનાથી વિરુદ્ધ કર્યું. પણ કેમ કે પ્રથમ પ્રસંગ હતો એટલા માટે દરગુઝર ફર્માવી આપ્યું.

ઈમામ ઈબ્ને હુમામે અહીં એ પણ ફાયદો કર્યો છે કે મુહસરના માટે ઈર્શાદ છે : وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّه ''અને પોતાનાં માથાંને ન મૂંડાવો જ્યાં સુધી હદી એના સ્થાને ન પહોંચી જાય.'' તો જ્યારે મુહસરને કે જે હજ્જ કે ઉમરાનો ઈરાદો તોડી ચૂક્યો તેને કુર્બાની પહેલાં માથુ મૂંડાવવું જાઈઝ નથી તો જે હજ્જ તથા તથા ઉમરા કરી રહ્યો છે તેને કુર્બાનીથી પહેલાં એથી અધિક કક્ષાએ કસ્ર કે હલક્ જાઈઝ થશે નહીં.

સમજૂતી : ૧૦૧૭

આ યૌમે નહરની રમીના બારામાં સવાલ હતો. યૌમે નહર કેવળ જમરાએ ઉક્બા (મોટા શૈતાન)ની રમી છે તેનો સમય ૧૦ની સુબ્હ સાદિક્થી લઈને ૧૧મીની સુબ્હ સાદિક્ તુલૂઅ થતા સુધી છે. પણ સૂર્ય નીકળ્યા બાદથી ઝવાલ સુધી મસ્નૂન (સુન્નત) છે અને ઝવાલથી ગુરૂબ આફતાબ સુધી મુબાહ છે. ૧૧મીની રાત ગુરૂબ આફતાબથી લઈને તુલૂએ ફજર સુધી અને ૧૦મીએ તુલૂએ ફજરથી લઈને તુલૂઅ આફતાબ સુધી મકરૂહ છે.

حديث ૧૦૧૮

قَالَ نَافِعٌ كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا يَقُوْلُ حَلَقَ

"હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ફર્માવે છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ [હદીષ : ૧૦૧૮]

رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيْ حَجَّتِهٖ

પોતાના હજ્જમાં માથુ મુબારક મૂંડાવ્યું." (બુખારી ૧/૨૩૩ મનાસિક, ૨/૬૩૩ મગ્ઝી)

સમજૂતી : ૧૦૧૮

فی حجتهથી હજ્જતુલ વિદાઅ મુરાદ છે. એના પર એકમતિ છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ હજ્જતુલ વિદાઅમાં માથુ મુબારક મૂંડાવ્યું હતું. આ શરફ હઝરત મુઅમર બિન અબ્દુલ્લાહ અદવી رضی اللہ عنہ ને મળ્યો હતો. અલ્લામા નવવીએ ફર્માવ્યું, એ જ સહીહ તથા મશહૂર છે. ઈમામ બુખારીએ તારીખે કબીર (ઉમ્દતુલ કારી, ૧૦/૬૩)માં રિવાયત કર્યું. હઝરત મુઅમર કહે છે કે યૌમે નહર તે બેસીને માથા મુબારકના વાળ સાફ કરી રહ્યા હતા એવામાં હુઝૂરે અકદસ ﷺએ એમના ચહેરામાં નજર ફેંકી અને ફર્માવ્યું, હે મુઅમર ! નબી ﷺએ પોતાના કાનની પટ્ટી પર તને કાબૂ આપી દીધો છે અને તારા હાથમાં અસ્તરો છે. તેમણે અર્ઝ કરી, આ મારા પર અલ્લાહનો ફઝલ તથા એહસાન છે. અમુક લોકોએ કહ્યું કે આ મોકા પર હઝરત ખરાશ બિન ઉમૈયા બિન રબીઆએ એ ખિદમત અંજામ આપી હતી. પણ એ સહીહ નથી. સહીહ એ છે કે તેમણે હુદૈબિયહના મોકા પર આ ખિદમત અંજામ આપી હતી, જેમ કે અલ્લામા ઈબ્ને અબ્દુલબર્રે ઈસ્તીઆબ (૧/૪૨૮)માં લખ્યું છે.

તિર્મિઝી (૧/૧૧૧ હજ્જ)માં હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ ની હદીષમાં છે કે કુર્બાની કર્યા બાદ હુઝૂર ﷺએ હલ્લાક (હલક કરનાર)ને પોતાના માથા મુબારકનો જમણો હિસ્સો આપ્યો, તેમણે તેને સાફ કર્યો તો એને અબૂ તલ્હાને આપ્યો. પછી ડાબો હિસ્સો આપ્યો, તેમણે તેને સાફ કર્યો તો હુકમ આપ્યો કે એને વહેંચી દો. અને એ જ મુસ્લિમ (૧/૪૨૧ હજ્જ)માં પણ સુફયાન બિન ઉયયના તરીકાથી છે. પણ મુસ્લિમ (ઉપર મુજબ)માં જ હફસ બિન ગયાસના અને અબ્દુલ આ'લાના તરીકાથી જે રિવાયત છે એમાં એ છે કે વહેંચવા માટે જમણી બાજુના મૂએ મુબારક અતા ફર્માવ્યા હતા. સાહિબે મુન્ઈમ અને મુહિબ્બ તબરીએ એને અગ્રતા આપી કે જમણી બાજુના મૂએ મુબારક વહેંચ્યા અને ડાબી બાજુના હઝરત અબૂ તલ્હાને અતા કર્યા. (અલ્લાહ બેહતર જાણનાર છે.)

તબર્રુક બનાવવું : હજ્જતુલ વિદાઅના પ્રસંગે મૂએ મુબારકની વહેંચણી કરવી અને હઝરત અબૂ તલ્હા رضی اللہ عنہ ને આપવું જે ઈશારાની રીતે હુકમ આપવું હતું કે એને રાખો અને એનાથી બરકત હાંસલ કરો. અલ્લાહ ﷻનો ફઝ્લો કરમ કે ૧૪૦૦ વરસ વહી જવા છતાં મૂએ મુબારક હજી સુધી હજારો મેહફૂઝ છે જેની ઝિયારતથી મુસલમાન શરફ તથા બરકત હાંસલ કરે છે. ખાનકાહે બરકાતિયહ મારહરા મુતહ્રામાં એક બાલ મુબારક એવો પણ છે જેના લેવાની કમસરની સતત સનદ હઝરત અબૂ તલ્હા સુધી મૌજૂદ છે.

حديث ١٠١٩ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ

"હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ કહ્યું, [હદીષ : ૧૦૧૯]

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللّٰهُمَّ ارْحَمِ الْمُحَلِّقِيْنَ قَالُوْا وَ

હે અલ્લાહ ! માથુ મૂંડાવનારાઓ પર રહમ ફર્માવ ! તો લોકોએ અર્ઝ કરી, અને કતરાવનારાઓ પર યા

الْمُقَصِّرِيْنَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ قَالَ اللّٰهُمَّ ارْحَمِ الْمُحَلِّقِيْنَ قَالُوْا وَالْمُقَصِّرِيْنَ

રસૂલલ્લાહ ! ફર્માવ્યું, હે અલ્લાહ ! માથુ મૂંડાવનારાઓ પર રહમ ફર્માવ ! લોકોએ અર્ઝ કરી, અને

يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ قَالَ وَلِلْمُقَصِّرِيْنَ وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِيْ نَافِعٌ رَحِمَ اللّٰهُ

કતરાવનારાઓ પર પણ યા રસૂલલ્લાહ ! તો ફર્માવ્યું, અને કતરાવનારાઓ પર પણ. અને લયષે કહ્યું,

الْمُحَلِّقِيْنَ مَرَّةً اَوْ مَرَّتَيْنِ قَالَ وَقَالَ عُبَيْدُ اللّٰهِ حَدَّثَنِيْ نَافِعٌ قَالَ فِي الرَّابِعَةِ

મારાથી નાફેએ બયાન કર્યું "રહિમલ્લાહુલ્ મુહલ્લક़ીન" એકવાર અથવા બે વાર. લયષે કહ્યું કે નાફેએ બયાન

وَالْمُقَصِّرِيْنَ

કર્યું કે ચોથીવાર "વલ્મુક़સ્સિરીન" ફર્માવ્યું." (બુખારી ૧/૨૩૨ મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ–મનાસિક)

حديث ١٠٢٠ عَنْ اَبِيْ زُرْعَةَ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَالَ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ કહ્યું, હે અલ્લાહ ! માથુ [હદીષ : ૧૦૨૦]

સમજૂતી : ૧૦૧૯

સહીહ એ જ છે કે આ ઈર્શાદ સુલહે હુદૈબિયાના મોક़ા પર પણ ફર્માવ્યો હતો. અને હજ્જતુલ વિદાઅના મોક़ા પર પણ. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે સુલહે હુદૈબિયહના મોક़ા પર કેટલાક સહાબીઓએ માથુ મૂંડાવ્યું અને અમુકે કતરાવ્યું. તો આ ફર્માવ્યું. (ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૧૦/૬૪) મુસ્લિમમાં હઝરત ઉમ્મુલ હુસયનની હદીષમાં છે કે હજ્જતુલ વિદાઅમાં ફર્માવ્યું. આ હદીષથી જાહેર થયું કે અહરામ ખોલતી વખતે માથુ મૂંડાવવું અફઝલ છે અને કતરાવવું પણ જાઈઝ છે. અરબવાસીઓની આદત હતી કે તેઓ વાળ રાખવાને પસંદ કરતા હતા અને માથુ મૂંડાવવાને નાપસંદ કરતા, કેમ કે મૂંડાવવામાં ઝલીલ થવું અધિક છે જેથી એ અફઝલ થયું. આ હુકમ કેવળ પુરૂષો માટે છે, રહી ગઈ સ્ત્રીઓ તો એમણે માથુ મૂંડાવવું જાઈઝ નથી કેમ કે એ એમના માટે મુષ્લહના સ્થાને છે. હદીષોમાં મનાઈ પણ આવેલી છે. તેણીઓ કેવળ વાળ કતરાવશે આખા માથાના વાળોમાંથી એક બેડક઼ુ એટલે આંગળીની વળ જેટલુ કતરાવશે. પુરૂષો પણ જો વાળ કતરાવે તો તેઓ પણ એટલા જ કતરાવશે.

رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُحَلِّقِيْنَ قَالُوْا

મૂડાવનારાઓને બખ્શી આપ ! તો લોકોએ અર્ઝ કરી, અને કતરાવનારાઓને પણ. ફર્માવ્યું, હે અલ્લાહ !

وَالْمُقَصِّرِيْنَ قَالَ اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُحَلِّقِيْنَ قَالُوْا وَالْمُقَصِّرِيْنَ قَالَهَا

માથુ મૂંડાવનારાઓને બખ્શી આપ ! લોકોએ અર્ઝ કરી, અને કતરાવનારાઓને પણ. એને ત્રણવાર કહ્યું, અને

ثَلَاثًا قَالَ وَلِلْمُقَصِّرِيْنَ ؏

કતરાવનારાઓને પણ." (બુખારી ૧/૨૩૩ મનાસિક, મુસ્લિમ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક)

حديث ૧૦૨૧ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૧૦૨૧]

قَالَ حَلَقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَطَائِفَةٌ مِّنْ اَصْحَابِهٖ وَقَصَّرَ

નબી ﷺ અને સહાબાએ કિરામમાંથી અમુક વ્યક્તિઓએ માથુ મૂંડાવ્યું

بَعْضُهُمْ ؏

અને અમુકે કતરાવ્યું." (બુખારી ૧/૨૩૩ મનાસિક, તિર્મિઝી–હજ્જ, મુસ્લિમ–હજ્જ)

حديث ૧૦૨૨ عَنْ طَاؤُسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا عَنْ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ હઝરત મુઆવિયહથી રિવાયત કરી. તેમણે કહ્યું, [હદીષ : ૧૦૨૨]

مُّعَاوِيَةَ قَالَ قَصَّرْتُ عَنْ رَّسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ ના મૂએ મુબારક પહોળા તીરના

بِمِشْقَصٍ ؏

ધાર વડે કાતર્યા." (બુખારી ૧/૨૩૩ મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ–મનાસિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૪/૨૩૩)

સમજૂતી : ૧૦૨૨

મુસ્લિમમાં એટલુ વધારે છે કે "અને હુઝૂર ﷺ મરવા (સ્થળ) પર હતા." ઈમામ નવવીએ ફર્માવ્યું, આ તે ઉમરામાં થયું હતું જે હુઝૂરે જિઈર્રાનાથી કર્યો હતો. એટલા માટે કે ઉમરતુલ કઝામાં હમણા હઝરત મુઆવિયહ ઈમાનથી મુશર્રફ થયા ન હતા અને હજ્જતુલ વિદાઅમાં હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ મિનામાં વાળ સાફ કરાવ્યા હતા.

حديث ١٠٢٣ أَخْبَرَنِي كُرَيْبٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺ મક્કા આવ્યા અને પોતાના [હદીષ : ૧૦૨૩]

قَالَ قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ أَمَرَ أَصْحَابَهُ

સહાબાને હુકમ આપ્યો કે બયતુલ્લાહ અને સફા મરવાનો તવાફ કરી લે પછી એહરામ ખોલી આપે,

أَنْ يَطُوفُوا بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ يَحِلُّوا وَيَحْلِقُوا أَوْ يُقَصِّرُوا

માથુ મૂંડાવી લે કે કતરાવી લે." (બુખારી ૧/૨૩૩ મનાસિક)

ت ٣١١ قَالَ أَبُو الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ وَابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى

"ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા તથા હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین થી [તઅલીક : ૩૧૧]

عَنْهُمْ آخَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الزِّيَارَةَ إِلَى اللَّيْلِ

મરવી છે કે નબી ﷺ એ તવાફે ઝિયારતને રાત સુધી મોડો કર્યો." (બુખારી ૧/૨૩૩ મનાસિક)

ت ٣١٢ وَيُذْكَرُ عَنْ أَبِي حَسَّانٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરવામાં આવે છે કે [તઅલીક : ૩૧૨]

તઅલીક : ૩૧૧ની સમજૂતી આ તઅલીકને ઈમામ અબૂ દાઉદ, ઈમામ તિર્મિઝી, નિસાઈ તથા ઈબ્ને માજહએ મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કરી છે. આ હદીષ પર ખાસ શંકા એ છે કે ખૂદ ઉમ્મુલ મો'મિનીનથી અબૂ દાઉદમાં આ હદીષમાં છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ દિવસના અંતિમ હિસ્સામાં (તવાફે ઝિયારતના માટે) યૌમે નહર ઝોહર પઢીને ગયા પછી મિના પરત આવી ગયા. (ઉમ્દતુલ કારી, ૧૦/૬૮) તદ્ઉપરાંત મુસ્લિમ વગેરેમાં હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે યૌમે નહર હુઝૂર ﷺ તવાફે ઝિયારતના માટે ગયા અને મિના આવીને ઝોહર પઢી. (૧/૪૨૨–હજ્જ) મુસ્લિમ વગેરેમાં હઝરત જાબિરની હદીષે તવીલમાં છે કે પછી સવાર થયા અને બયતુલ્લાહની તરફ ગયા અને ઝોહર મક્કામાં પઢી. જો કે આ ત્રણેવ હદીષોમાં આંશિક વિરુદ્ધતા છે પણ એ સૌમાં સમાન ચીજ એ છે કે સૂર્ય ડૂબવાના પહેલાં પહેલાં તવાફથી ફારિગ થઈને મિના પાછા આવી ગયા હતા. એનો એક જવાબ એ છે કે બયહકીએ રિવાયત કરી છે કે હુઝૂર ﷺ યૌમે નહર કુર્બાની પછી તવાફે ઝિયારતના માટે ગયા અને પાછા આવીને ઝોહર, અસર, મગરિબ, ઈશા મિનામાં પઢી. પછી થોડીવાર સૂતા અને ફરીવાર તવાફના માટે ગયા. તેમજ એમાં જ છે કે ઐયામે મિનામાં દરરોજ રાતમાં તવાફ કરતા હતા. એનો સાર એ નીકળ્યો કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ એ દિવસોમાં વિવિધ તવાફો કર્યા પણ اٰخِرَ الزِّيَارَةِ નો જાહેરી અર્થ એનાથી ઉકલતો નથી, એટલા માટે બીજો જવાબ એ આપવામાં આવ્યો છે કે મુરાદ એ છે કે દિવસના અંતિમ હિસ્સામાં તવાફ કર્યો. અલ્લાહ બેહતર જાણનાર છે.

તઅલીક : ૩૧૨ની સમજૂતી આ તઅલીકને ઈમામ બયહકીએ મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કરી છે. આ હદીષ પર મુહદ્દિષોએ કાંઈક કલામ (ચર્ચા) કર્યો પણ તેની શાહિદ (સાક્ષી) મુસન્નફે ઈબ્ને અબી

عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَزُوْرُ الْبَيْتَ أَيَّامَ

નબી ﷺ મિનાના દિવસોમાં બયતુલ્લાહની ઝિયારત કર્યા

مِنًى ـــه

કરતા હતા." (બુખારી ૧/૨૩૩ મનાસિક)

ت ૩૧૩ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا أَنَّهُ طَافَ

"હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ એક તવાફ કર્યો પછી કૂયલૂલા કરતા પછી **[તઅલીક : ૩૧૩]**

طَوَافًا وَاحِدًا ثُمَّ يَقِيْلُ ثُمَّ يَأْتِيْ مِنًى يَعْنِيْ يَوْمَ النَّحْرِ وَرَفَعَهُ

મિના આવતા. એટલે કે યૌમે નહર. અને અબ્દુર્રઝ્ઝાકે એને મરફૂઅ કરી, તેમણે કહ્યું,

عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللّٰهِ ـــه

અમારાથી ઉબૈદુલ્લાહે આ પ્રમાણે હદીષ વર્ણવી." (બુખારી ૧/૨૩૩ મનાસિક)

શયબામાં પણ એક હદીષે મુરસલ છે કે ઈમામ તાઉસના સાહબઝાદા પોતાના પિતાથી રિવાયત કરે છે કે નબી ﷺ મિનાના દિવસોમાં દર રાત્રે તવાફ માટે જતા હતા.

તઅલીક : ૩૧૩ની સમજૂતી

મઝકૂર તઅલીકના રાવી અબૂ નુએમ ફઝ્લ બિન દુકેને એવું કહ્યું છે કે ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાકે એને મરફૂઅન રિવાયત કરી છે જેમ કે મુસ્લિમમાં છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમરથી મરવી છે કે નબી ﷺ યૌમે નહરથી મક્કા મોઅઝ્ઝમા ગયા, ફરી પરત થયા અને ઝોહર મિનામાં પઢી. વર્ણન કરવામાં આવે છે કે નબી ﷺએ એવું કર્યું.

વર્ગીકરણ : હમણા વર્ણન આવી ગયું કે મુસ્લિમમાં હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ ની હદીષે તવીલમાં છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ યૌમે નહર ઝોહર મક્કામાં પઢી. અલ્લામા નવવીએ આ બંનેમાં એ વર્ગીકરણ કર્યું છે કે મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં ઝોહર પઢીને મિના પરત થયા તો ફરીવાર સહાબાએ કિરામની દરખાસ્ત પર ઝોહર પઢાવી. આ બીજી ઝોહર નફલ થઈ. **આ હુઝૂરે અકદસ ﷺની વિશિષ્ટતાઓમાંથી છે કે હુઝૂર જો નફલ પઢતા હોય તો પણ ફર્ઝવાળાએ ઈકતેદા કરવી સહીહ છે,** જેમ કે બતને નખ્લામાં સલાતે ખૌફમાં એક રિવાયત છે કે બંને ગિરોહને પૂરી પૂરી નમાઝ પઢાવી.

અલ્બત્ત હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનની આ હદીષથી જે અબૂ દાઉદમાં છે, હજી પણ ટકરાવ છે અને વિવિધ રિવાયતોથી દૂર પણ નથી થઈ શક્તો. એમાં એ સ્પષ્ટતા છે કે મિનામાં ઝોહર પઢયા બાદ દિવસના છેવટમાં (તવાફ માટે) ગયા. એનો ખુલાસો એ છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ તવાફે ઝિયારત ખૂદ પ્રથમ કર્યો કે પછી ઝોહર બાદ દિવસના છેવટમાં અઝવાજે મુતહ્હરાતને સાથે લઈને મક્કા મોઅઝ્ઝમા ગયા કે એ પણ તવાફે ઝિયારત કરી લે, મક્કા પહોંચતાં પહોંચતાં રાત થઈ ગઈ, રાતમાં જ અઝવાજે મુતહ્હરાતે તવાફ કર્યો. એને જ તઅલીક ૩૧૧માં ફર્માવ્યું કે તવાફે ઝિયારતને રાત સુધી લેટ કર્યો. એટલે અઝવાજે મુતહ્હરાતના તવાફને.

તવાફે ઝિયારત : એને તવાફે ઈફાઝા પણ કહે છે. હજ્જનો બીજો રુકન છે, **એને કર્યા વિના હજ્જ**

حديث ૧૦૨૪ عَنْ عِيْسَى بْنِ طَلْحَةَ اَنَّ عَبْدَ اللّٰهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ

"ઈસા ઈબ્ને તલ્હાથી રિવાયત છે કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અમ્ર ઈબ્ને [હદીષ : ૧૦૨૪]

رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا حَدَّثَهُ اَنَّهُ شَهِدَ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

આસ رضی اللہ عنہما એ તેમને આ હદીષ વર્ણવી કે તે એ વખતે નબી ﷺની ખિદમતમાં હાજર હતા. જ્યારે હુઝૂર

وَسَلَّمَ يَخْطُبُ يَوْمَ النَّحْرِ فَقَامَ اِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ كُنْتُ اَحْسِبُ

યૌમે નહર ખુત્બો આપી રહ્યા હતા. એક શખ્સ ઉભા થયા અને અર્ઝ કરી, હું ગુમાન કરતો હતો કે આવું

اَنَّ كَذَا قَبْلَ كَذَا ثُمَّ قَامَ آخَرُ فَقَالَ كُنْتُ اَحْسِبُ اَنَّ كَذَا قَبْلَ كَذَا

આવાના પહેલાં છે. પછી બીજા સાહબ ઉભા થયા અને અર્ઝ કરી હું ગુમાન કરતો હતો કે આ કામ આ

حَلَقْتُ قَبْلَ اَنْ اَنْحَرَ نَحَرْتُ قَبْلَ اَنْ اَرْمِيَ وَاَشْبَاهُ ذٰلِكَ فَقَالَ

કામથી પહેલાં છે. મેં કુર્બાની પહેલાં માથુ મૂંડાવી લીધું અને રમીથી પહેલાં કુર્બાની કરી લીધી છે, અને એના

النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِفْعَلْ وَلَا حَرَجَ قَالَ لَهُمْ

જેમ. એના પર નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, કરો અને કાંઈ વાંધો નથી. સૌના માટે એ જ ફર્માવ્યું. તે દિવસે જે

كُلِّهِنَّ فَمَا سُئِلَ يَوْمَئِذٍ عَنْ شَيْءٍ اِلَّا قَالَ اِفْعَلْ وَلَا حَرَجَ ع

પણ સવાલ થયો સૌના જવાબમાં એ જ ફર્માવ્યું, કરી લો કાંઈ વાંધો નથી." (બુખારી ૧/૨૩૪ મનાસિક, ૧/૨૩ અલ ઈલ્મ)

અદા થશે નહીં, અને સ્ત્રી સાથે નઝદીકી હલાલ થશે. એનો સમય વુકૂફે અરફા પછી દસમી ઝીલ હજ્જે તુલૂએ ફજરથી લઈને જીવનભર છે. વાજિબ એ છે કે જમરતુલ અકબાને કાંકરી માર્યા પછી જેમના પર કુર્બાની વાજિબ છે તેઓ કુર્બાની કરીને વાળ ઉતરાવીને તવાફ કરે અને એ તવાફ ઐયામે તશરીકમાં કરે એટલે કે કમસે કમ ચાર ફેરા અને મસ્જિદે હરામમાં હતીમની બહારથી કરે, એ રીતે કે કા'બા ડાબી તરફ હોય. આ વાજિબોમાંથી કોઈને ત્યજવાથી દમ લાગુ થશે, ચાહે ભૂલથી છોડયો હોય ચાહે અજ્ઞાનતામાં છોડયો હોય. અલબત્ત વિના ઈરાદે છોડવા પર ગુનોહ નથી, અને ઈરાદાપૂર્વક છોડવા પર ગુનોહ પણ છે. સુન્નત એ છે કે દસમી ઝીલ હજ્જે કરે, બારમી સુધી લેટ કરવામા વાંધો નથી.

સમજૂતી : ૧૦૨૪

એની પાછળવાળી રિવાયતમાં આ અધિક છે : **وقف فی حجة الوداع** અને બાદવાળી રિવાયતમાં **علی ناقته** અને કિતાબુલ ઈલ્મમાં **عند الجمرة** અધિક છે. એટલે નબી ﷺ હજ્જતુલ વિદાઅમાં જમરા (અકબા)ની પાસે પોતાની ઊંટણી પર સવાર હાજર હતા.

يَخْطُبُ يَوْمَ النَّحْرِ : યૌમુન્નહર કોઈ ખુત્બો હજ્જના અમલોમાં આપણે ત્યાં શરીઅતમાં દાખલ નથી. યૌમુન્નહરના બારામાં જે હદીષોમાં ખતબ કે યખ્તુબુ આવેલ છે એનાથી મુરાદ એ છે કે લોકોએ વિવિધ સવાલો

حديث ૧૦૨૫ عَنْ اِبْنِ عَبَّاسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

''હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ યૌમે [હદીષ : ૧૦૨૫]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ النَّاسَ يَوْمَ النَّحْرِ فَقَالَ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اَيُّ

નહરના રોજ ખુત્બો આપ્યો. ફર્માવ્યું, હે લોકો, આ કયો દિવસ છે ? લોકોએ અર્ઝ કર્યું, યૌમે હરામ છે. પછી

يَوْمٍ هٰذَا قَالُوْا يَوْمٌ حَرَامٌ فَقَالَ فَاَيُّ بَلَدٍ هٰذَا قَالُوْا بَلَدٌ حَرَامٌ قَالَ

પૂછ્યું, આ કયુ શહેર છે ? લોકોએ અર્ઝ કરી, શહરે હરામ છે. પૂછ્યું આ કયો મહિનો છે ? લોકોએ અર્ઝ

فَاَيُّ شَهْرٍ هٰذَا قَالُوْا شَهْرٌ حَرَامٌ قَالَ فَاِنَّ دِمَاءَكُمْ وَاَمْوَالَكُمْ وَ

કરી, માહે હરામ છે. ત્યારબાદ ફર્માવ્યું, યકીન જાણો ! તમારાં લોહી, તમારા માલ, તમારી આબરૂ તમારાંથી

اَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هٰذَا فِيْ بَلَدِكُمْ هٰذَا

દરેક પર એવી રીતે હરામ છે જેવી રીતે તમારો આ દિવસ તમારા આ શહેર તમારા આ મહિનામાં હરામ છે,

કર્યા જેના જવાબો આપ્યા અથવા કોઈ મહત્વની વાત વર્ણવી આપી. આગળ આવી રહ્યું છે કે જમરાઓની વચ્ચે ચાશ્તના સમયે ખુત્બો આપ્યો. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ની હદીષ વર્ણન થઈ ચૂકી કે એક જણે એવું પૂછ્યું કે મેં સાંજ પછી રમી કરી. અને જે લોકો યૌમુન્નહર ખુત્બાના જાઈઝ હોવાને માનનારા છે તેઓ ઝોહર બાદ ખુત્બાને મસ્નૂન જણાવે છે. પછી આ પ્રશ્નને ક્યાં સ્થાન રહ્યું. જો કે અલ્લામા અયનીએ ધ્યાન કર્યું છે કે ''મસા'' ઝવાલ બાદ પર પણ બોલાય છે પણ જાહેર કે ખિતાબ જરૂરી છે એટલા માટે સાવચેતીપૂર્વક એ જ છે કે કહેવામાં આવે, યૌમે નહર કોઈ ખાસ ખુત્બો હજ્જના અમલોમાંથી નથી. જરૂરત મુજબ સુલ્તાન અમીરુલ્હાજ કોઈ દિવસે પણ કોઈ સમયે પણ પબ્લિકને આદેશ તથા સૂચનો કરી શકે છે.

اِشْبَاهِ ذٰلِكَ : દા.ત. રમીથી પહેલાં તવાફે ઝિયારત કરી લીધો અથવા સઈ તવાફથી પહેલાં કરી લીધી વગેરે વગેરે. ક્રમ એ છે કે પરત થયા બાદ સૌ પ્રથમ જમરતુલ અકબાની રમી કરે, પછી કુર્બાની, પછી હલક, પછી તવાફે ઝિયારત પછી સઈ. હવે ક્રમ બદલાઈ જવાની બૌદ્ધિક દષ્ટિએ વિવિધ સ્થિતિઓ છે પણ હદીષોમાં જે સ્થિતિઓ આવેલી છે તે આ પ્રમાણે છે : પહેલુ ઝબહ પહેલાં હલક, બીજુ રમી પહેલાં હલક, ત્રીજુ રમી પહેલાં કુર્બાની, ચોથુ રમી પહેલાં તવાફે ઝિયારત, પાંચમું તવાફ પહેલાં સઈ. હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ની હદીષમાં એક પ્રશ્ન આ પણ છે કે સાંજ પછી રમી કરી. એમાં બની શકે છે કે આ રમીથી પહેલાં કુર્બાની, હલક, તવાફે ઝિયારત કરી ચૂક્યા હોય. અને એ પણ શક્ય છે કે કાંઈ પણ ન કર્યું હોય અથવા અમુક કર્યું હોય અમુક ન કર્યું હોય. **આપણે ત્યાં ક્રમ બદલવા પર દમ છે.** એના સંબંધે વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચા વર્ણન થઈ ચૂકી છે.

સમજૂતી : ૧૦૨૫

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ની આ હદીષમાં આ પ્રમાણે છે : જ્યારે હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ પૂછ્યું કે આ કયો દિવસ છે ? કયુ શહેર છે ? કયો મહિનો છે ? તો સહાબાએ કિરામે જવાબમાં અર્ઝ કર્યું, યૌમે હરામ, શહરે હરામ, માહે હરામ પણ કિતાબુલ ઈલ્મમાં હઝરત અબૂબકરહની જે હદીષ વર્ણન થઈ છે અને અહીં પણ આના

فِيْ شَهْرِكُمْ هٰذَا فَاَعَادَهَا مِرَارًا ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهٗ فَقَالَ اَللّٰهُمَّ هَلْ بَلَّغْتُ

એને કેટલીયેવાર દોહરાવ્યું પછી માથુ મુબારક ઉઠાવ્યું અને કહ્યું, હે અલ્લાહ ! શું મેં પહોંચાડી આપ્યું !

اَللّٰهُمَّ هَلْ بَلَّغْتُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَوَالَّذِيْ نَفْسِيْ بِيَدِهٖ اِنَّهَا لَوَصِيَّتُهٗ

હે અલ્લાહ ! શું મેં પહોંચાડી આપ્યું ! ઈબ્ને અબ્બાસે કહ્યું, એ જાતની કસમ જેના કબજામાં મારી જાન છે કે

اِلٰى اُمَّتِهٖ فَلْيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ لَا تَرْجِعُوْا بَعْدِيْ كُفَّارًا يَّضْرِبُ

આ ઉમ્મતના માટે વસિયત છે." (આ ખુત્બામાં એ પણ ફર્માવ્યું) હાજર ગાયબને પહોંચાડી આપે. મારા

بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ ؕ

બાદ કાફિર ન થઈ જશો કે તમારામાંથી અમુક અમુકની ગરદન મારે."

(બુખારી ૧/૨૩૪ મનાસિક, ૨/૧૦૪૮ ફિતન)

حديث ૧૦૨૬ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ زَيْدٍ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا

"જાબિર બિન ઝયદ કહે છે કે મેં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી સાંભળ્યું, [હદીષ : ૧૦૨૬]

سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ بِعَرَفَاتٍ ؕ

તેમણે કહ્યું કે મેં નબી ﷺ ને અરફાતમાં ખુત્બો આપતાં સાંભળ્યાં."

(બુખારી ૧/૨૩૪, ૨૪૮, ૨૪૯ મનાસિક, ૨/૮૬૩ લિબાસ, મુસ્લિમ, તિર્મિઝી, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–હજ્જ)

પછી વર્ણન થઈ છે એમાં એવું છે કે આ ત્રણેવ સવાલોના જવાબમાં હાજરજનોએ અર્ઝ કરી, અલ્લાહુ વ રસૂલુહૂ અઅ્લમ. ત્યારબાદ હુઝૂર મૌન રહ્યા ત્યાં સુધી કે હાજરજનોને ગુમાન થયું કે એનું કાંઈક અન્ય નામ રાખશે. ત્યારબાદ ફર્માવ્યું, શું આ યૌમુન્નહર નથી ? શું આ શહરે હરામ નથી ? શું આ બલદે હરામ નથી ? તો હાજરજનોએ અર્ઝ કરી, (બલા) ! જી હુઝૂર છે !

એની સ્પષ્ટતા એ છે કે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસની હદીષમાં ટૂંકાણ છે અથવા એ કે આખર જે "બલા" (જી હુઝૂર !) છે તેની તફસીર ફર્માવી.

يوم حرام : આ ઈર્શાદ મજાઝે મુરસલના રૂપમાં છે. મુરાદ એ છે કે આ તે દિવસ છે જેમાં લડાઈ, લૂટમાર હરામ છે અથવા અતિશયોક્તિ છે, હરામ એ સન્માનપાત્રના અર્થમાં છે એટલે કે આ દિવસ એવો ઈજ્જતવાળો છે કે એમાં લડાઈ વગેરે એની બેઅદબી થવાના કારણે હરામ છે. હદીષના બાકી હિસ્સાઓની તફસીર, ભાગ–૧, હદીષ–૫૭ અને હદીષ–૭૯ના હેઠળ થઈ ચૂકી છે.

સમજૂતી : ૧૦૨૬

અબ્વાબુલ ઉમરામાં આ ખુત્બાના અમુક શબ્દો વર્ણન થયેલા છે. મુહરિમના માટે ફર્માવ્યું, જે શખ્સ ચપ્પલ ન પામે તે મોજો પહેરી લે, જે તેહબંદ ન પામે તે પાયજામો પહેરી લે. હનફીઓને ત્યાં હજ્જના પ્રસંગે ત્રણ ખુત્બાઓ છે : પ્રથમ ઝીલ હજ્જની સાતમી તારીખે ઝોહરની નમાઝ બાદ મસ્જિદે હરામમાં, બીજો અરફાતમાં

حديث ١٠٢٧ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى

''હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ કહ્યું કે નબી ﷺ એ મિનામાં ફર્માવ્યું કે, [હદીષ : ૧૦૨૭]

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِنًى اَتَدْرُوْنَ اَيُّ يَوْمٍ هٰذَا قَالُوْا اَللّٰهُ وَ

શું તમે લોકો જાણો છો, આ કયો દિવસ છે ? લોકોએ અર્ઝ કરી, અલ્લાહ તથા તેના રસૂલ સારી રીતે જાણે છે.

رَسُوْلُهٗ اَعْلَمُ قَالَ فَاِنَّ هٰذَا يَوْمٌ حَرَامٌ اَفَتَدْرُوْنَ اَيُّ بَلَدٍ هٰذَا

ફર્માવ્યું, આ યૌમે હરામ છે. શું તમે લોકો જાણો છો, આ કયુ શહેર છે ? લોકોએ અર્ઝ કરી, અલ્લાહ તથા

قَالُوْا اَللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ اَعْلَمُ قَالَ بَلَدٌ حَرَامٌ قَالَ اَتَدْرُوْنَ اَيُّ شَهْرٍ

તેના રસૂલ સારી રીતે જાણે છે. ફર્માવ્યું, શહેરે હરામ છે. ફર્માવ્યું, શું જાણો છો આ કયો મહિનો છે ? લોકોએ

هٰذَا قَالُوْا اَللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ اَعْلَمُ قَالَ بَلَدٌ حَرَامٌ قَالَ فَاِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ

અર્ઝ કરી, અલ્લાહ તથા તેના રસૂલ સારી રીતે જાણે છે. ફર્માવ્યું, માહે હરામ છે. બેશક !

عَلَيْكُمْ دِمَاءَكُمْ وَاَمْوَالَكُمْ وَاَعْرَاضَكُمْ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هٰذَا فِيْ

અલ્લાહે તમારાં લોહી, તમારાં માલ, તમારી આબરૂ તમારા પર એ જ પ્રમાણે હરામ કરી છે જેવી રીતે આ

ઝવાલ બાદ ઝોહરની નમાઝ પહેલાં, ત્રીજો અગ્યાર ઝીલ હજ્જના ઝોહરની નમાઝ બાદ.

હદીષોમાં આ તારીખો સિવાય અન્ય દિવસોમાં પણ ખુત્બા વર્ણન થયેલ છે એ ખુત્બા હજ્જના આમાલ (કાર્યો)માંથી નથી બલ્કે સમયે સમયે જે પયગામોને જરૂરી જાણ્યા તે ઉમ્મતને પહોંચાડી આપ્યા. ૨૩ (તેવીસ) વરસોની મહેનતનું ફળ નજરો સમક્ષ હતું. નજરના છેડા સુધી ફેલાયેલા માણસોની ભીડ મોજા મારતા સમુદ્રની જેમ મૌજૂદ હતી જે સરાપા આજ્ઞાંકિત હતો. અને માલૂમ થઈ ચૂક્યુ હતું કે હવે ફરી તેમની સાથે મુલાકાત નહીં થાય એટલા માટે ક્રમે ક્રમે સમયાંતરે હિદાયત તથા આદેશ થકી તબ્લીગ તથા તહઝીબનું કામ જારી હતું. હદીષોમાં આ ખુત્બાઓના જે શબ્દો નક્લ થયેલા છે એને જોઈ લો, એમાં આમાલે હજ્જનો કોઈ ઉલ્લેખ નથી. દા.ત. યૌમુન્નહરનો આ જ ખુત્બો જોઈ લો એમાં હજ્જના કોઈ અમલનો ઉલ્લેખ નથી, એથી ઉલ્ટુ આ ત્રણેવ ખુત્બાઓમાં આમાલે હજ્જની તા'લીમ તથા સૂચનાઓ છે.

સમજૂતી : ૧૦૨૭

આ સર્વ હદીષોથી એ ખુત્બાના દિવસ તથા જગાનું નિશ્ચિત થઈ ગયું કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺ એ યૌમે નહર જમરાઓની વચ્ચે જમરાએ અક્બાની પાસે એ ફર્માવ્યું હતું. રાફેઅ બિન અમ્ર મુઝનીથી મરવી છે કે તેમણે ફર્માવ્યું, મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને જોયા કે મિનામાં જ્યારે ચાશ્તનો સમય બરાબર થઈ ગયો હતો તો ખુત્બો આપી રહ્યા હતા.

يوم الحج الاكبر : હજ્જે અકબરથી શું મુરાદ છે એમાં ઉલમાના કેટલાક અક્વાલ (કથનો) છે. ૧. હજ્જે અકબરથી મુરાદ હજ્જ છે જેની સરખામણીમાં ઉમરા હજ્જે અસ્ગર છે. અને યૌમે નહરથી મુરાદ ૧૦મી ઝીલ હજ્જ છે. ૨. રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ જે વરસે હજ્જ કર્યો કેવળ એ જ હજ્જનું નામ હજ્જે અકબર છે. ૩. યૌમે અરફા છે. ૪.

شَهْرِكُمْ هٰذَا فِيْ بَلَدِكُمْ هٰذَا وَقَالَ هِشَامُ بْنُ الْغَازِ اَنَا نَافِعٌ عَنِ

દિવસની હુર્મત, આ મહિનાની અને આ શહેરમાં છે. હિશામ બિન ગાઝે કહ્યું,

ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ وَقَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

અમને નાફેએ હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરતાં ખબર આપી કે નબી ﷺએ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ النَّحْرِ بَيْنَ الْجَمَرَاتِ فِي الْحَجَّةِ الَّتِيْ حَجَّ بِهٰذَا

જે હજ્જ કર્યો એમાં યૌમે નહર જમરાઓ વચ્ચે ઉભા થયા અને ફર્માવ્યું, આ હજ્જે અકબરનો દિવસ છે.

وَقَالَ هٰذَا يَوْمُ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ فَطَفِقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَ

ત્યાર બાદ નબી ﷺ ફર્માવવા લાગ્યા, હે અલ્લાહ ! ગવાહ રહે.

سَلَّمَ يَقُوْلُ اَللّٰهُمَّ اشْهَدْ وَوَدَّعَ النَّاسَ فَقَالُوْا هٰذِهٖ حَجَّةُ الْوَدَاعِ ؕ

અને લોકોને વિદાય કર્યા. એના પર લોકોએ કહ્યું, આ હજ્જતુલ વિદાઅ છે."

ت ٣١٤ وَقَالَ جَابِرٌ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ رَمَى النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"અને હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺએ યૌમે નહર ચાશ્તના **[તઅલીક્ : ૩૧૪]**

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ النَّحْرِ ضُحًى وَّرَمٰى بَعْدَ ذٰلِكَ بَعْدَ الزَّوَالِ ؕ

સમયે રમી કરી અને ત્યારબાદ ઝવાલ પછી." *(બુખારી ૧/૨૩૫ મનાસિક)*

હજ્જના સર્વ દિવસો મુરાદ છે. ક્યારેક એવું થાય છે કે કોઈ મહત્વની વાત વિવિધ દિવસો સુધી થાય છે પરંતું તેને ફલાણા દિવસથી યાદ કરવામાં આવે છે, જેમ કે યૌમે યમામા, યૌમે ક़ાદસિયહ, યૌમે યરમૂક. પ. ક़िરાન હજ્જે અકબર છે અને ઈફરાદ હજ્જે અસ્ગર. એ સૌમાં રાજેહ (પસંદીદા) તથા સહીહ પ્રથમ ક़ૌલ છે. એનું સમર્થન ક़ુર્આન મજીદ તથા સહીહ મજબૂત (ક़વી) હદીષોથી થાય છે. ક़ુર્આને કરીમમાં ફર્માવ્યું, وَاَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ اِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ اَنَّ اللّٰهَ بَرِيْٓءٌ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ وَرَسُوْلُهٗ "અલ્લાહ અને તેના રસૂલના તરફથી હજ્જે અકબરના દિવસે લોકોને માહિતગાર કરવામાં આવે છે કે અલ્લાહ તથા તેના રસૂલ મુશ્રિકોથી બેઝાર (નારાજ) છે." *(તૌબા–૩)*

બુખારી વગેરેમાં છે કે આ મુનાદી (એલાન) ઈસ્લામના પ્રથમ હજ્જના મોક़ા પર યૌમે નહર (૧૦ ઝીલ હજ્જ)ના રોજ થઈ હતી જે હઝરત સિદ્દીક़ે અકબર رضی اللہ عنہ ની સરદારીમાં હિ.સ. ૯માં થયો હતો. તેમજ આ હદીષનો જાહેરી ભાવાર્થ પણ એનું સમર્થન કરે છે.

وقال هشام بن الغاز : આ તઅલીક़ છે કે જેને અબૂ દાઉદ (૧/૨૬૮ મનાસિક)એ મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કરી છે.

તઅલીક़ : ૩૧૪ની સમજૂતી

આ તઅલીક़ને ઈમામ મુસ્લિમ (૧/૪૨૦ હજ્જ) એ મુત્તસિલ સનદ સાથે વર્ણવી છે.

حديث ૧૦૨૮ عَنْ وَبَرَةَ قَالَ سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا مَتٰى

''વબરહએ કહ્યું, મેં હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ને પૂછયું, હું ક્યારે જમરાઓની [હદીષ : ૧૦૨૮]

اَرْمِي الْجِمَارَ قَالَ اِذَا رَمٰى اِمَامُكَ فَارْمِهْ فَاَعَدْتُّ عَلَيْهِ الْمَسْاَلَةَ قَالَ

રમી કરું ? તો તેમણે ફર્માવ્યું, જ્યારે તારો ઈમામ રમી કરે તે વખતે તું પણ કર. મેં ફરીવાર સવાલ કર્યો તો

كُنَّا نَتَحَيَّنُ فَاِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ رَمَيْنَا ۔

ફર્માવ્યું, અમે ઈન્તેઝાર કરતા રહેતા, જ્યારે સૂરજ ઢળી જતો તો રમી કરતા.'' (બુખારી ૧/૨૩૫ મનાસિક)

حديث ૧૦૨૯ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ يَزِيْدَ اَنَّهٗ حَجَّ مَعَ ابْنِ مَسْعُوْدٍ

''અબ્દુર્રહમાન ઈબ્ને યઝીદથી મરવી છે કે તેમણે હઝરત (અબ્દુલ્લાહ) [હદીષ : ૧૦૨૯]

فَرَاٰهُ يَرْمِي الْجَمْرَةَ الْكُبْرٰى بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ وَّجَعَلَ الْبَيْتَ عَنْ

ઈબ્ને મસ્ઊદ رضی اللہ عنہ ની સાથે હજ્જ કર્યો તો તેમને જોયા કે મોટા જમરા પર સાત કાંકરી વડે રમી કરી રહ્યા

يَّسَارِهٖ وَمِنًى عَنْ يَّمِيْنِهٖ ثُمَّ قَالَ هٰذَا مَقَامُ الَّذِيْ اُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُوْرَةُ الْبَقَرَةِ

છે અને તેમણે બયતુલ્લાહને ડાબી બાજુ અને મિનાને જમણી તરફ કર્યું. પછી ફર્માવ્યું, આ તેમની રમી કરવાની જગા છે જેમના પર સૂરએ બકરહ નાઝિલ થઈ છે.''

(બુખારી ૧/૨૩૫ મનાસિક, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ–મનાસિક, તિર્મિઝી, હજ્જ, નિસાઈ–મનાસિક, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક)

સમજૂતી : હદીષ : ૧૦૨૮–૧૦૨૯

એ જ જમહૂરનો મઝહબ છે કે યૌમે નહર રમીનો મસ્નૂન સમય ચાશ્ત છે. અને ઐયામે તશ્રીકમાં રમીનો સમય ઝવાલ બાદ છે. આજકાલ અમુક ખુદાથી ન ડરનારા જાહિલોના ફત્વા આપવાથી કેટલાક હાજીઓ બારમીએ પણ ઝવાલ પહેલાં રમી કરીને મક્કા મોઅઝ્ઝમા ચાલી નીકળે છે, એ સુન્નતની વિરુદ્ધ છે, અને આપણા અસલ મઝહબ જેના પર ફત્વો આપવામાં આવે તથા રાજેહની વિરુદ્ધ છે. તે દિવસે ઝવાલ પહેલાં રમીની રિવાયત ઝઈફ છે. અને ઝઈફ રિવાયત પર ફત્વો આપવો, અમલ કરવો જેહાલત તથા ઈજમાઅ વિરુદ્ધ છે. જો તેરમીએ પણ મિનામાં રહ્યો અને એ જ અફઝલ છે તો તેરમીની રમી પણ વાજિબ છે. આજની રમીનો સમય સવારથી લઈને સૂર્ય ડૂબતા સુધી છે, પણ ઝવાલ પહેલાં મકરૂહ છે.

حديث ١٠٣٠ حَدَّثَنَا الْاَعْمَشُ قَالَ سَمِعْتُ الْحَجَّاجَ يَقُوْلُ عَلَى الْمِنْبَرِ

"સુલૈમાન અઅમશે કહ્યું, મેં હજ્જાજને સાંભળ્યો. [હદીષ : ૧૦૨]

السُّوْرَةُ الَّتِيْ تُذْكَرُ فِيْهَا الْبَقَرَةُ وَالسُّوْرَةُ الَّتِيْ يُذْكَرُ فِيْهَا اٰلُ

તે મિમ્બર પર કહી રહ્યો હતો, તે સૂરત જેમાં બકરહનું વર્ણન છે અને તે સૂરત

عِمْرَانَ وَالسُّوْرَةُ الَّتِيْ تُذْكَرُ فِيْهَا النِّسَاءُ قَالَ فَذَكَرْتُ ذٰلِكَ

જેમાં આલે ઈમરાનનું વર્ણન છે, અને તે સૂરત જેમાં નિસાઅનું વર્ણન છે. તો મેં ઈબ્રાહીમ (નખઈ)થી એનો

لِاِبْرَاهِيْمَ فَقَالَ حَدَّثَنِيْ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ يَزِيْدَ اَنَّهٗ كَانَ مَعَ ابْنِ

ઉલ્લેખ કર્યો. તો તેમણે કહ્યું, મારાથી અબ્દુર્રહમાન બિન યઝીદે હદીષ વર્ણવી કે જ્યારે હઝરત અબ્દુલ્લાહ

مَسْعُوْدٍ حِيْنَ رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ فَاسْتَبْطَنَ الْوَادِيْ حَتّٰى اِذَا

ઈબ્ને મસ્ઊદ رضي الله عنه એ જમરતુલ અકબાની રમી કરી તો એ તેમની સાથે હતા. તે વાદીના પેટ (મેદાનના

حَاذَى بِالشَّجَرَةِ اِعْتَرَضَهَا فَرَمٰى بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ

મધ્યે) આવ્યા, જ્યારે ઝાડના સમાંતરે થઈ ગયા તો તેની સામે થયા અને સાંત કાંકરીઓ મારી. દરેક કાંકરી

حَصَاةٍ ثُمَّ قَالَ مِنْ هٰهُنَا وَالَّذِيْ لَا اِلٰهَ غَيْرُهٗ قَامَ الَّذِيْ اُنْزِلَتْ

પર તકબીર કહેતા પછી ફર્માવ્યું, એ જાતની કસમ ! જેના સિવાય કોઈ મઅબૂદ નથી, અહીં જ તે ઉભા થયા

عَلَيْهِ سُوْرَةُ الْبَقَرَةِ ع

હતા જેમના પર સૂરએ બકરહ નાઝિલ થઈ." (બુખારી ૧/૨૩૫ મનાસિક)

સમજૂતી : ૧૦૩૦

આ હદીષની ઈમામ બુખારીએ એકઠી ચાર તરીકાઓ વડે તખરીજ કરી છે. પ્રથમ મુહમ્મદ બિન કષીરના તરીકાથી કે લોકો વાદી (મેદાન)ના ઉપરથી રમી કરે છે. અન્ય તરીકાઓના લખાણો આ બંને તરીકાઓમાં આવી ગયા છે. જમરો તે થાંભલાને કહે છે જેને કાંકરી મારવામાં આવે છે, એ ત્રણ છે : મક્કા મોઅઝ્ઝમાથી મિના જતાં સૌ પ્રથમ જમરતુલ અકબા છે. એ સૌથી મોટો બનેલો છે એટલા માટે એને જમરતુલ કુબરા પણ કહે છે. પછી વચ્ચેનો છે, એની લંબાઈ પણ મધ્યમ છે, અને બંનેની વચ્ચે આવેલો પણ છે એટલા માટે એને જમરતુલ વુસ્તા પણ કહે છે. ત્રીજો છેવટનો મસ્જિદે ખૈફની નજીક છે. આ બંનેવથી નાનો છે એને જમરતુલ સુગરા પણ કહે છે.

فاستبطن الوادى : એટલે એ આ જમરાની નજીક એક નાળુ છે તેના નીચાણમાં ઉતર્યા. તે જમાનામાં ત્યાં એક ઝાડ હતું તેના સામે આવીને રમી કરી. આ રમીમાં એ જ સુન્નત છે કે જમરાથી પાંચ હાથના અંતરે વાદીમાં

حديث ૧૦૩૧ عَنْ سَالِمٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّهٗ كَانَ

''સાલિમથી રિવાયત છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما (મસ્જિદે ખૈફ)થી નજીકવાળા [હદીષ : ૧૦૩૧]

يَرْمِي الْجَمْرَةَ الدُّنْيَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ يُكَبِّرُ عَلٰى اِثْرِ كُلِّ حَصَاةٍ ثُمَّ

જમરા પર સાત કાંકરી મારતા અને દરેક કાંકરીની પાછળ તકબીર પઢતા પછી આગળ વધી જતા

يَتَقَدَّمُ حَتّٰى يُسْهِلَ فَيَقُوْمُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ فَيَقُوْمُ طَوِيْلًا وَّيَدْعُوْ

ત્યાં સુધી કે સપાટ જમીન પર પહોંચી જતા તો ક़िબ્લા રૂ મોડે સુધી ઉભા રહીને દુઆ કરતા અને હાથોને

وَيَرْفَعُ يَدَيْهِ ثُمَّ يَرْمِي الْوُسْطٰى ثُمَّ يَاْخُذُ ذَاتَ الشِّمَالِ فَيُسْهِلُ وَ

ઉઠાવતા ત્યારબાદ વચેટ (વુસ્તા) પર રમી કરતા, પછી ડાબે હાથે ચાલતા અને સપાટ જમીન પર પહોંચતા

يَقُوْمُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ ثُمَّ يَدْعُوْ وَيَرْفَعُ يَدَيْهِ وَيَقُوْمُ طَوِيْلًا ثُمَّ

તો ક़िબ્લા રૂ થઈને દુઆ કરતા અને હાથોને ઉઠાવતા અને મોડે સુધી ઉભા રહેતા. ત્યારબાદ જમરતુલ ઉક़બા

ઉભા રહીને રમી કરે. અલબત્ત જમરતુલ સુગરા (નાનો શયતાન)માં એ છે કે ઉપર ચઢીને રમી કરે. એ જમરતુલ અક़બા કરતાં ઊંચી જગા પર છે. હવે ન તે નાળુ છે ન ઝાડ. હવે સપાટ રસ્તો તથા સડક બની ગઈ છે. હવે એવું કરે કે પાંચ હાથના અંતરે ઉભા રહીને રમી કરે અને જો ભીડના કારણે એવું ન થઈ શકે જેટલા દૂરથી થઈ મારે પણ એ ખયાલ રાખે કોઈ કાંકરી ત્રણ હાથથી વધારે દૂરી પર ન પડે.

فذكرت ذٰلك : અમુક તાબઈનનો ક़ૌલ છે કે સૂરએ બક़રહ, સૂરએ આલિ ઈમરાન, સૂરએ નિસાઅ ન કહેવું જોઈએ બલ્કે એવું કહેવું જોઈએ سورة التى تزفيها البقره દા.ત. હજ્જાજે એને બયાન કર્યું તો સુલૈમાન અઅમશે હઝરત ઈબ્રાહીમ નખઈ ઉસ્તાદે સૈયદોના ઈમામે આ'ઝમને એનો ઉલ્લેખ કર્યો. તેમણે ફર્માવ્યું કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસઊદ رضی اللہ عنہ એ સૂરતુલ બક़રહ ફર્માવ્યું છે, એટલા માટે એમાં કોઈ વાંધો નથી. હજ્જના મહત્વના મનાસિક સૂરએ બક़રહમાં વર્ણન થયેલા છે એટલા માટે આ પ્રસંગે સૂરએ બક़રહ ફર્માવ્યું.

સમજૂતી : ૧૦૩૧

આ હદીષ ઈફ઼રાદે બુખારીથી છે. એને ઈમામ બુખારીએ એકઠા જ ત્રણ તરીક़ાઓથી રિવાયત કરી છે. આ જ હદીષ પ્રમાણે અમલ છે કે અગ્યાર બારે રમી કરી. પ્રારંભ એ જમરાથી કરે જે મસ્જિદે ખૈફની નજીક છે. રમી કર્યા બાદ જમરાથી થોડાક આગળ નીકળી જાય અને દુઆમાં હાથ એ પ્રમાણે ઉઠાવે કે હથેળીઓ ક़िબ્લા તરફ રહે. હુઝૂરે ક़લ્બથી (દિલ લગાડીને) હમ્દ, દુરૂદ તથા ઈસ્તિગફારમાં કમસે કમ વીસ આયતો પઢવા જેટલો સમય વ્યસ્ત રહે. શક્ય હોય તો પોણો સીપારો અથવા સૂરએ બક़રહ પઢવાના જેટલો સમય રહે. ત્યારબાદ એવું જ જમરાએ વુસ્તા (વચેટ) પર કરે, પછી જમરાએ અક़બા પર કરે. પણ જમરાએ અક़બા પર રમી બાદ તરત જ પરત થઈ જાય, રોકાઈ નહીં. બારમીએ જેને યૌમુન્નફ઼રુલ અવ્વલ તથા યૌમુર્રઉસ પણ કહે છે, રમી પછી ગુરૂબ આફ઼તાબથી પહેલાં પહેલાં મક્કા મોઅઝ્ઝમા પરત થઈ શકે છે. અને અફ઼ઝલ એ છે કે તેરમીએ પણ ઝવાલ બાદ રમી કરીને પરત થાય. પણ સામાન્યતઃ લોકો બારમીએ જ પરત થઈ જાય છે. થોડીક જમાઅતનું મિનામાં રહેવું મુશ્કેલ છે.

يَرْمِي جَمْرَةَ ذَاتِ الْعَقَبَةِ مِنْ بَطْنِ الْوَادِي وَلَا يَقِفُ عِنْدَهَا ثُمَّ

(મોટો શયતાન) મેદાનના નીચાણથી રમી કરતા અને ત્યાં રોકાતા નહીં. રમી કરતાં જ પલ્ટી જતા.

يَنْصَرِفُ وَيَقُولُ هٰكَذَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُهُ

અને કહેતા મેં નબી ﷺને જોયા કે આ જ પ્રમાણે કરતા હતા." (બુખારી ૧/૨૩૬ મનાસિક)

حديث ١٠٣٢ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ أُمِرَ النَّاسُ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે લોકોને હુકમ આપવામાં આવ્યો કે **[હદીષ : ૧૦૩૨]**

أَنْ يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهِمْ بِالْبَيْتِ إِلَّا أَنَّهُ خُفِّفَ عَنِ الْحَائِضِ ـه

મક્કા મોઅઝ્ઝમાથી પરત થતી વખતે અંતિમ કામ બયતુલ્લાહનો તવાફ હોય.

અલ્બત્ત હયઝવાળી પર કમી કરવામાં આવી છે. (બુખારી ૧/૨૩૬ મનાસિક)

جمرة الدنيا : **دنيا** دُنُوّ થી ઈસ્મે તફઝીલ મુઅન્નષ فُعْلٰى ના વજન પર છે. એટલે જે મસ્જિદે ખૈફથી અન્ય જમરાઓ કરતાં અધિક નજીક છે, તેને જમરતુલ ઉલા પણ કહે છે. આ પ્રથમ જમરો છે. એ મસ્જિદે ખૈફથી ૧૨૫૪ અઝરાઅ છે એનાથી બીજો ૮૭૫ અને એનાથી જમરાએ અકબા ૨૦૮ ઝરાઅ છે. (રદ્દુલ મુહ્તાર ૨/૧૮૫) **جمرة** નો અર્થ તે જગા જ્યાં કાંકરીઓ ભેગી થાય.

فيسهل : તેનો માદ્દો **سهل** છે જેનો અર્થ નરમ સપાટ જમીન છે. **فيسهل** નો અર્થ એ થયો કે નરમ સરખી જમીન પર આવ્યા.

جمرة العقبة : અકબાનો અર્થ પહાડની ઘાટી છે. અહીં એક પહાડની ઘાટી છે જ્યાં અન્સારે કિરામે હુઝૂરે અકદસ ﷺ સાથે બયઅત કરી હતી એટલા માટે એને જમરતુલ અકબા કહે છે. જે જગાએ અન્સારે બયઅત કરી હતી ત્યાં મસ્જિદ બનેલી છે. આ જમરો મિનાની હદોથી બહાર મક્કા મોઅઝ્ઝમાની અંતિમ સરહદ પર છે. (રદ્દુલ મુહતાર–૧૮૫) એનું નામ જમરએ કુબ્રા, જમરએ કસવા, જમરએ અખીરા પણ છે.

સમજૂતી : ૧૦૩૨

આ હદીષ શબ્દોના કાંઈક ફેરફારની સાથે કિતાબુલ હૈઝમાં વર્ણન થઈ ચૂકી છે. અને આગળ થોડીક હદીષો બાદ આવી રહી છે. એના પર સંપૂર્ણ વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચા ભાગ–૨, પેજ ૨૫૯, ૨૬૦ (ગુજરાતીમાં પેજ–૨૩૯) પર થઈ ચૂકી છે. આપણા ત્યાં મીકાતથી બહારવાળા પર તવાફે વિદાઅ વાજિબ છે. જેના પર તવાફે વિદાઅ વાજિબ છે, જો છોડી આપશે તો તેના પર દમ વાજિબ છે. હૈઝવાળી તથા નિફાસવાળીને તવાફે વિદાઅ માફ છે. હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما પહેલાં એવો ફત્વો આપતા હતા કે આ તવાફ હૈઝવાળી તથા નિફાસવાળી પર પણ વાજિબ છે, તેણી રોકાઈ રહે અને જ્યારે પાક થઈ જાય તો તવાફ કરીને પરત થાય, પણ જ્યારે તેમને આ હદીષ મળી તો રુજૂઅ કરી લીધું. (એ ફત્વો પરત લીધો)

حديث ૧૦૩૩ عَنْ قَتَادَةَ اَنَّ اَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ حَدَّثَهٗ

"કતાદાથી રિવાયત છે કે હઝરત માલિક બિન અનસ رضی اللہ عنہ એ **[હદીષ : ૧૦૩૩]**

اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَ

તેમને હદીષ બયાન કરી કે નબી ﷺ એ ઝોહર તથા અસ્ર

الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ ثُمَّ رَقَدَ رَقْدَةً بِالْمُحَصَّبِ ثُمَّ رَكِبَ اِلَى الْبَيْتِ

તથા મગરિબ તથા ઈશા મુહસ્સબમાં પઢી. પછી થોડીવાર સૂતા

فَطَافَ بِهٖ ؕ

ત્યાર બાદ સવાર થઈને બયતુલ્લાહ ગયા અને તેનો તવાફ કર્યો."

حديث ૧૦૩૪ عَنْ عِكْرِمَةَ اَنَّ اَهْلَ الْمَدِيْنَةِ سَاَلُوا ابْنَ عَبَّاسٍ رَّضِيَ

"ઈકરમાથી રિવાયત છે કે મદીનાવાસીઓએ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી **[હદીષ : ૧૦૩૪]**

اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا عَنِ امْرَاَةٍ طَافَتْ ثُمَّ حَاضَتْ قَالَ لَهُمْ تَنْفِرُ

તે સ્ત્રીના બારામાં સવાલ કર્યો જેણે તવાફે ઝિયારત કરી લીધો પછી તેને હૈઝ આવી ગયું. ફર્માવ્યું, તેણી ઘરે

સમજૂતી : ૧૦૩૩ محصب મિના અને મક્કા મોઅઝ્ઝમા વચ્ચે જન્નતુલ મઅલા કબ્રસ્તાનની નજીક મક્કા મોઅઝ્ઝમા તરફ એક મેદાન છે જેને અબ્તહ, બત્હા તથા ખૈફ પણ કહે છે. એ બે પહાડીઓની વચ્ચે છે. હસ્બાઅ્ કાંકરીને કહે છે. પુરમાં કાંકરીઓ વહીને અહીં જમા થાય છે એટલા માટે એને મુહસ્સબ કહે છે. ઝવાલ પછી રમી કરીને હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ મિનાથી કૂચ ફર્માવી અને ઝોહરથી લઈને ઈશા સુધીની નમાઝો મુહસ્સબમાં આવીને પઢી થોડીવાર સૂતા અને તવાફે વિદાઅ કર્યો અને એ જ સુન્નત છે. પણ હવે મુહસ્સબમાં સડકો બની ગઈ છે, થોડુ સરખુ મેદાન બાકી છે. મોટરોના કારણે લોકો સીધા મક્કા મોઅઝ્ઝમા ચાલ્યા આવે છે પણ એ કોઈ મુશ્કેલ વાત નથી, મુહસ્સબમાં મોટર રોકાવીને ઉતરી પડે અને પછી ઈશા બાદ એક હલ્કી નીંદ લઈને પગપાળા મક્કા મુઅઝ્ઝમા આવે. તો બેશુમાર બરકતો હાંસલ થશે.

આમ હાજીઓના દિમાગમાં એ વાત હોય છે કે મસ્જિદે હરામમાં એક નમાઝનો સવાબ લાખના બરાબર છે એને શા માટે છોડી દઈએ! **એ ગરીબોને એ નથી ખબર કે સુન્નતે નબવીના પાલનમાં જે અજરો બરકત છે તે છોડવામાં નથી. છેવટે ખૂદ હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ આ નમાઝો મસ્જિદે હરામમાં કેમ ન પઢી ?!**

સમજૂતી : ૧૦૩૪ હઝરત ઝયદ બિન ષાબિત હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین પહેલાં એવો ફત્વો આપતા હતા કે હૈઝવાળી તથા નિફાસવાળી પર પણ તવાફે વિદાઅ વાજિબ છે એને છોડવો જાઈઝ નથી. તેણીએ મક્કામાં રોકાવું વાજિબ છે, તે પાકી પછી તવાફે વિદાઅ કરીને પરત જશે. પરંતુ તે લોકોને જ્યારે હઝરત સફિય્યાવાળી હદીષ પહોંચી તો રજૂઅ કરી લીધુ. હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ નો અંતિમ સમય સુધી એ જ

قَالُوا لَا نَاخُذُ بِقَوْلِكَ وَنَدَعُ قَوْلَ زَيْدٍ قَالَ إِذَا قَدِمْتُمُ الْمَدِينَةَ

પરત જઈ શકે છે. મદીનાવાસીઓએ કહ્યું કે અમે તમારી વાત નહીં માનીએ અને ઝયદની વાત નહીં છોડીએ.

فَسْئَلُوا فَقَدِمُوا الْمَدِينَةَ فَسَئَلُوا فَكَانَ فِي مَنْ سَأَلُوا أُمَّ سَلِيمٍ رَضِيَ

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસે ફર્માવ્યું, જ્યારે મદીના જાવ તો પૂછજો. એ લોકો મદીના આવ્યા તો જે લોકોને પૂછયું

اللهُ تَعَالَى عَنْهَا فَذَكَرَتْ حَدِيثَ صَفِيَّةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهَا

હતું તેમાં હઝરત ઉમ્મે સુલૈમ પણ હતાં, તેમણે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સફિય્યાની હદીષ વર્ણવી.''

(બુખારી ૧/૨૩૭ મનાસિક)

حديث ૧૦૩૫ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهَا قَالَتْ إِنَّمَا كَانَ مَنْزِلًا

''ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૧૦૩૫]

يَنْزِلُهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَكُونَ أَسْمَحَ لِخُرُوجِهِ

અબ્તહને નબી ﷺ એ એટલા માટે મંઝિલ બનાવ્યું હતું કે

تَعْنِي الْأَبْطَحَ

પરત થવામાં આસાની થાય.''

(૧/૨૩૭ બાબુલ મુહસ્સબ, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ–મનાસિક, તિર્મિઝી–હજ્જ,
ઈબ્ને માજહ–મનાસિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૬/૪૧)

حديث ૧૦૩૬ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ لَيْسَ التَّحْصِيبُ بِشَيْءٍ إِنَّمَا

''હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, મુહસ્સબમાં ઉતરવું કાંઈ નથી, [હદીષ : ૧૦૩૬]

મઝહબ રહ્યો કે હૈઝવાળી તવાફે વિદાઅ કર્યા વિના પરત થશે નહીં. તેમની દલીલ પણ તે જ હદીષ છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ ફર્માવ્યું, **امر الناس ان یکون آخر عھدھم بالبیت** લગભગ હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ ને હઝરત સફિય્યહવાળી હદીષ નથી પહોંચી.

હદીષે સફિય્યહ્ : એનાથી મુરાદ તે હદીષ છે જેમાં વર્ણન થયેલ છે કે યૌમુન્નફરા ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત સફિય્યહ્ رضی اللہ عنہا ને હૈઝ આવી ગયું પણ કેમ કે તે તવાફે ઈફાઝા કરી ચૂક્યાં હતાં એટલા માટે તેમને તવાફે વિદાઅ કર્યા વિના પરત થવાની ઈજાઝત મળી ગઈ.

સમજૂતી : હદીષ : ૧૦૩૫–૧૦૩૬

એના પર તો એકમતિ છે કે મુહસ્સબમાં ઉતરવું હજ્જના મનાસિકમાંથી નથી, એમાં મતભેદ છે કે એ મુસ્તહબ છે પણ કે નહીં ? સહીહ એ જ છે કે મુસ્તહબ છે અને આ હદીષોનો મતલબ એ છે કે એ મનાસિકમાં સામેલ નથી.

هُوَ مَنْزِلٌ نَزَلَهُ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

એ એક મંઝિલ છે જ્યાં રસૂલુલ્લાહ ﷺ ઉતરતા હતા."

(બુખારી ૧/૨૩૬ મનાસિક, મુસ્લિમ, તિર્મિઝી, નિસાઈ–હજ્જ)

حديث ૧૦૩૭ عَنْ نَافِعٍ اَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا كَانَ يَبِيْتُ

"નાફેઅથી રિવાયત છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہ ઝૂતુવામાં બંને ઘાટીઓની [હદીષ : ૧૦૩૭]

بِذِيْ طُوًى بَيْنَ الثَّنِيَّتَيْنِ ثُمَّ يَدْخُلُ مِنَ الثَّنِيَّةِ الَّتِيْ بِاَعْلٰى

વચ્ચે રાત પસાર કરતા, પછી મક્કામાં એ ઘાટીથી પ્રવેશ કરતા જે મક્કાના ઉપરના હિસ્સામાં છે.

مَكَّةَ وَكَانَ اِذَا قَدِمَ مَكَّةَ حَاجًّا اَوْ مُعْتَمِرًا لَمْ يُنِخْ نَاقَتَهُ اِلَّا عِنْدَ

અને જ્યારે મક્કા હજ્જ તથા ઉમરા માટે આવતા તો પોતાની ઊંટણી મસ્જિદના દરવાજા પર જ બેસાડતા

بَابِ الْمَسْجِدِ ثُمَّ يَدْخُلُ فَيَاْتِي الرُّكْنَ الْاَسْوَدَ فَيَبْدَاُ بِهٖ ثُمَّ يَطُوْفُ

ત્યારબાદ મસ્જિદની અંદર આવતા અને રુકને અસ્વદની પાસે આવતા. પછી સાત તવાફ કરતા,

سَبْعًا ثَلٰثًا سَعْيًا وَاَرْبَعًا مَشْيًا ثُمَّ يَنْصَرِفُ فَيُصَلِّيْ سَجْدَتَيْنِ

ત્રણ સઈની સાથે અને ચાર સામાન્ય ચાલથી, પછી પાછા ફરતા, અને બે રકાત નમાઝ પઢતા પછી પડાવ

ثُمَّ يَنْطَلِقُ قَبْلَ اَنْ يَّرْجِعَ اِلٰى مَنْزِلِهٖ فَيَطُوْفُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ

પર પરત થતાં પહેલાં સફા તથા મરવા વચ્ચે તવાફ કરતા. અને જ્યારે હજ્જ

وَكَانَ اِذَا صَدَرَ عَنِ الْحَجِّ اَوِ الْعُمْرَةِ اَنَاخَ بِالْبَطْحَاءِ الَّتِيْ بِذِي

તથા ઉમરાથી પરત થતા તો ઝુલહુલયફાના તે મેદાનમાં ઊંટણી બેસાડતા

الْحُلَيْفَةِ الَّتِيْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُنِيْخُ بِهَا هٰ

જ્યાં નબી ﷺ બેસાડયા કરતા હતા." (બુખારી ૧/૨૩૭ મનાસિક)

સમજૂતી : ૧૦૩૭

આ હદીષના ટુકડાઓ વિવિધ રીતે વર્ણન થઈ ચૂક્યા છે અને સૌની સ્પષ્ટતા થઈ ચૂકી છે.

حديث ૧૦૩૮ سُئِلَ عُبَيْدُ اللّٰهِ عَنِ الْمُحَصَّبِ فَحَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللّٰهِ عَنْ

"ઉબૈદુલ્લાહને મુહસ્સબના બારામાં પૂછવામાં આવ્યું તો ઉબૈદુલ્લાહે [હદીષ : ૧૦૩૮]

نَافِعٍ قَالَ نَزَلَ بِهَا رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعُمَرُ

અમને હદીષ વર્ણવી કે નબી ﷺ અને હઝરત ઉમર અને ઈબ્ને ઉમર અહીં મંઝિલ (રોકાણ) કરતા હતા

اِبْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا۔ وَعَنْ نَّافِعٍ اَنَّ ابْنَ عُمَرَ

અને નાફેઅથી રિવાયત છે કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર મુહસ્સબમાં ઝોહર તથા અસ્ર પઢતા હતા,

كَانَ يُصَلِّيْ بِهَا يَعْنِي الْمُحَصَّبَ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ اَحْسِبُهُ قَالَ

અને હું ગુમાન કરું છું કે મગરિબ પણ. ખાલિદે કહ્યું, ઈશામાં મને કાંઈ શક નથી,

وَالْمَغْرِبَ قَالَ خَالِدٌ لَا اَشُكُّ فِي الْعِشَاءِ وَيَهْجَعُ هَجْعَةً وَيَذْكُرُ

અને એક ઊંઘ કાઢતા અને બયાન કરતા કે

ذٰلِكَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ٥٥

નબી ﷺ એવું જ કરતા હતા." (બુખારી ૧/૨૩૭ મનાસિક)

حديث ૧૦૩૯ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّهُ كَانَ

"નાફેઅ હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ના બારામાં રિવાયત કરે છે કે જ્યારે [હદીષ : ૧૦૩૯]

اِذَا اَقْبَلَ بَاتَ بِذِيْ طُوًى حَتّٰى اِذَا اَصْبَحَ دَخَلَ وَاِذَا نَفَرَ مَرَّ

તે મક્કા મોઅઝ્ઝમા આવતા તો ઝૂતુવામાં રાત પસાર કરતા, જ્યારે સવાર થતી તો દાખલ થતા.

بِذِيْ طُوًى وَّ بَاتَ بِهَا حَتّٰى يُصْبِحَ وَكَانَ يَذْكُرُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ

અને જ્યારે પરત થતા તો ઝૂતુવામાં થઈને પસાર થતા અને ત્યાં રાતભર રહેતા અને ઝિક્ર કરતા હતા કે

સમજૂતી : ૧૦૩૮ ઈમામ તિર્મિઝી (૧/૧૧૨ હજ્જ)એ હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી આ પ્રમાણે રિવાયત કરી, નબી ﷺ, અબૂબક્ર, ઉમર તથા ઉષ્માન અબ્તહમાં મંઝિલ કરતા હતા. હઝરત અબૂ રાફેઅ, રસૂલુલ્લાહ ﷺના આઝાદ કરેલ ગુલામથી મરવી છે કે મને રસૂલુલ્લાહ ﷺએ મિનાથી ચાલતી વખતે એ હુકમ ન આપ્યો હતો કે અબ્તહમાં મંઝિલ કરીશ. હું આવ્યો અને મેં ત્યાં તંબૂ તાણી કાઢયો. હુઝૂર તશરીફ લાવ્યા અને એમાં જલ્વાફર્મા થયા. *(ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૧૦/૧૦૧)*

સમજૂતી : ૧૦૩૯ ઝૂ તુવામાં મક્કા મોઅઝ્ઝમાના નીચાણવાળા હિસ્સામાં મક્કા મોઅઝ્ઝમા તથા

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَفْعَلُ ذٰلِكَ ؕ

નબી ﷺ એવું જ કરતા હતા." (બુખારી ૧/૨૩૮ મનાસિક)

حديث ١٠٤٠ قَالَ عُمَرُو بْنُ دِيْنَارٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضي الله عنهما એ ફર્માવ્યું, ઝુલ મજાઝ અને ઉકાઝ **[હદીષ : ૧૦૪૦]**

عَنْهُمَا كَانَ ذُوالْمَجَازِ وَعُكَاظُ مُتَجَرَ النَّاسِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَلَمَّا جَاءَ الْإِ

લોકોની વ્યાપારની જગાઓ હતી. જ્યારે ઈસ્લામ આવ્યો તો લોકોએ તેને બુરૂ જાણ્યું,

سْلَامُ كَانَّهُمْ كَرِهُوْا ذٰلِكَ حَتّٰى نَزَلَتْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوْا

ત્યાં સુધી કે આ આયતે કરીમા નાઝિલ થઈ, "તમારા પર કોઈ ગુનોહ નથી કે (હજ્જના દિવસોમાં)

فَضْلًا مِّنْ رَّبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ ؕ

અલ્લાહનો ફઝ્લ તલાશ કરો." (બુખારી ૧/૨૩૮ મનાસિક, ૧/૪૮૨ અલ્બુયૂઅ, ૨/૬૪૮, તફ્સીરે સૂરએ બકૂરહ)

તન્ઈમના વચ્ચે એક જગાનું નામ છે. આ હદીષનો ભાગ પહેલાં વર્ણન થઈ ચૂક્યો.

સમજૂતી : ૧૦૪૦

કિતાબુલ બુયૂઅ અને તફ્સીરમાં **مجنه**નો વધારો છે અને **كرهوا**ની જગાએ **تَاَثَّمُوا** છે. અલ્બુયૂઅમાં **ذٰلِكَ**ની જગાએ **من التجارة فيها** છે, એટલે એ બજારોમાં વેપાર કરવાને ગુનોહ જાણ્યો. અને અત્તફ્સીરમાં **فى المواسم** છે. એટલે હજ્જના દિવસોમાં વેપાર કરવાને બુરૂ જાણ્યું. બુયૂઅમાં આખરનો હિસ્સો આ પ્રમાણે છે : **قرأ ابن عباس كذا** "એટલે ઈબ્ને અબ્બાસ رضي الله عنهما ની ક્રિરાઅત **فى مواسم الحج**ના વધારાની સાથે. ઈબ્ને ઉયયનાની રિવાયતમાં **اسواقا فى الجاهليه** છે. જાહિલિયત (ઈસ્લામ પહેલાં)ના દિવસોમાં અરબવાસીઓ શહરે હરામમાં ચાર મહિના બજાર લગાડતા હતા : ઉકાઝ, ઝુલ મજાઝ, મુજન્ના, હુબાશહ.

ઉકાઝ : એક સપાટ મેદાન હતું જેમાં ન કોઈ પહાડ હતો અને ન કોઈ ટેકરીનું નિશાન વગેરે હતું. એમાં મોટી મોટી ચક્કીઓના પાટની જેમ સપાટી હતી જે ઊંટના લોહીથી લથપથ રહેતા હતા. એના સ્થળ બાબતે ત્રણ કથનો છે : મુહમ્મદ બિન હબીબે કહ્યું નજ્દના ઉપરના હિસ્સામાં અરફાતની નજીક હતું. બીજાઓએ કહ્યું કે એ સનઆના માર્ગમાં કરનુલ્ મુનાઝિલથી એક મંઝિલ અને તાઈફથી એક બરીદના અંતર પર તાઈફના નજીકમાં હતી. અબૂ ઉબૈદે કહ્યું કે એ નખ્લા તથા તાઈફની વચ્ચે હતી. એની નજીક એક મુતક્ નામનું ગામ હતું. આ બજાર આમે ફીલ (હાથીવાળા વર્ષ)ના પંદર વર્ષ પછી લાગવાનુ શરૂ થયું. અને હિ.સ. ૧૪૦માં જ્યારે મુખ્તાર ઈબ્ને ઔફની સરદારીમાં ખારજીઓનો હંગામો શરૂ થયો તો બંધ થઈ ગયું. આ બજાર ઝીલ ક્અદાની પહેલી તારીખથી વીસ સુધી રહેતું. ઉકાઝમાં અરબવાસીઓ ભેગા થઈને શયખી (બડાઈ) કરતા. હુઝૂરે અક્દસ ﷺ પણ આ બજારમાં શરીક થયા છે. અહીં જ ક્સ બિન સાએદાનુ કલામ સાંભળ્યું.

ذوالمجاز : અરફાતથી એક ફરસંગના અંતરે મૌક્ફની જમણી બાજુ લાગે છે. ઉકાઝ પછી ૨૧ ઝીક્અદાથી મહિનાના અંત સુધી લાગતુ હતું.

مجنّه : મક્કા મોઅઝ્ઝમાથી એક બરીદના અંતરે મર્રુઝ્ઝહરાનની આસપાસ લાગતુ હતું. એ શામા તથા તુફૈલ બે પહાડીઓના વચ્ચે છે. ખૂબ જ ખુશ્નુમા વાતાવરણવાળી બાગોથી ભરેલી જગા છે. આ પ્રથમ ઝીલ હજ્જથી ૮ ઝીલ હજ્જ સુધી લાગતુ અને ત્યારબાદ લોકો હજ્જના માટે ચાલ્યા જતા.

حُباشه : મક્કા મોઅઝ્ઝમાથી છ મંઝિલના અંતરે યમનની તરફ રજબના મહિનામાં આઠ દિવસ લાગતુ હતું. હકીમ ઈબ્ને હિઝામ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું, મેં નબી ﷺ ને જોયા કે એ બજારમાં તશરીફ લઈ ગયા અને કપડુ ખરીદયું. એ તિહામાના બજારોમાં સૌથી મોટુ બજાર હતું.

كرهوا ذٰلك : વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે બીજી રિવાયતોમાં **تاثموا** છે જેનો મતલબ એ થયો કે કરાહત એટલી હદ સુધી હતી કે એને લોકોએ ગુનોહ ગુમાન કર્યો. એનો સબબ એ હતો કે લોકો એવું સમજ્યા કે હજ્જનો મહિનો કેવળ ઈબાદત માટે છે એ દિવસોમાં અરફાત તથા મક્કા મોઅઝ્ઝમાની નજીક સિવાય ઈબાદતના વેપાર વગેરે ન કરવો જોઈએ. આ રહબાનિયત (પાદરીપણુ) હતું જેથી ઈર્શાદ ફર્માવવામાં આવ્યો કે માલ તથા જરૂરિયાતે જિંદગી અલ્લાહનો ફઝ્લ છે. આ દિવસોમાં અને આ સ્થળોમાં પણ અલ્લાહનો ફઝ્લ હાંસલ કરવાની કોઈ મનાઈ નથી.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

બિસ્મિલ્લાહિર્રહ્માનિર્રહીમ

بَابُ وُجُوْبِ الْعُمْرَةِ وَفَضْلِهَا

ઉમરાનુ વાજિબ હોવું અને તેની ફઝીલત

ت ૩૧૫ وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا لَيْسَ اَحَدٌ اِلَّا وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ وَّعُمْرَةٌ

''અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, દરેક શખ્સ પર [તઅલીક : ૩૧૫]
એક હજ્જ તથા એક ઉમરો છે.''

ت ૩૧૬ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اِنَّهَا لَقَرِيْنَةٌ فِيْ كِتَابِ

''અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે ઉમરો કિતાબુલ્લાહમાં [તઅલીક : ૩૧૬]

اللّٰهِ وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ

હજ્જની સાથે વર્ણન થયેલ છે. હજ્જ તથા ઉમરા અલ્લાહના માટે પૂરા કરો.''

ઉમરા : વાજિબ છે કે સુન્નતે મોઅક્કદહ, બંને ક઼ૌલ છે. સહીહ એ છે કે સુન્નતે મોઅક્કદહ છે. ઉમરાની નિય્યતથી એહરામ એના માટે શર્ત છે. બયતુલ્લાહનો તવાફ અને સફા મરવાની સઈ એના માટે રુકન છે. અને એહરામ ખોલવા માટે હલક઼ અથવા તક઼સીર (માથુ મૂંડાવવું કે વાળ કતરાવવા) ફર્ઝ છે. ઉમરો કરનાર સાથે જો કુર્બાનીનાં જાનવર નથી તો સઈ પછી માથુ મૂંડાવીને કે વાળ કતરાવીને એહરામ ખોલી આપે. અને જો તેની સાથે કુર્બાનીનાં જાનવર પણ છે તો એહરામ ન ખોલે. દસમી ઝીલ હજ્જે કુર્બાની કરીને એહરામ ખોલે. યૌમે અરફા, યૌમે નહર, ઐયામે તશરીક઼ના સિવાય પૂરા વરસમાં ઉમરો થઈ શકે છે. રમઝાનમાં અફઝલ છે. હદીષમાં છે : عمرة فی رمضان تعدل حجة معی ''રમઝાનમાં ઉમરો હજ્જના બરાબર છે.'' અને એક રિવાયતમાં છે : એટલે ''મારી સાથે હજ્જ કર્યા સમાન છે.'' મુલ્લા અલી ક઼ારી પોતાની કિતાબ ''અલ્અદબ ફી રજબ''માં લખે છે કે રજબમાં ઉમરો સુન્નત છે. હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઝુબૈર رضی اللہ عنہما તજદીદે કા'બા (કાબાના નવા બાંધકામ)થી ૨૬ રજબે ફારિગ થયા તો શુક્રાનામાં ઊંટ ઝબહ કર્યાં અને મક્કાવાસીઓને હુકમ આપ્યો કે ઉમરો કરે. એ વખતથી રજબમાં ઉમરા કરવાની રસ્મ ચાલી આવી છે. રદ્દુલ મુહતાર (૨/૧૫૧)માં ફત્હુલ કદીરથી છે કે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺએ હિજરત પછી ચાર ઉમરા કર્યા.

તઅલીક઼ : ૩૧૫-૩૧૬ની સમજૂતી હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ની તઅલીક઼ને ઈબ્ને અબી શયબાએ મુત્તસિલ સનદ સાથે ઝિક્ર કરી છે અને ઈબ્ને ખુઝૈમા, દારકુત્ની તથા હાકિમે પણ છેવટમાં આ વધારા

حديث ١٠٤١ عَنْ اَبِىْ هُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

''હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ રઝિયલ્લાહુ અન્હુથી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, એક ઉમરાથી [હદીષ : ૧૦૪૧]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اَلْعُمْرَةُ اِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِّمَا بَيْنَهُمَا وَالْحَجُّ

બીજા ઉમરા સુધી દરમિયાની મુદ્દતના ગુનાહોનો કફ્ફારો તથા

الْمَبْرُوْرُ لَيْسَ لَهٗ جَزَاءٌ اِلَّا الْجَنَّةَ ٥

હજ્જે મબરૂરની જઝા (બદલો) જન્નત જ છે.'' (મુસ્લિમ, તિર્મિઝી, નિસાઈ : હજ્જ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ,

સાથે من استطاع الى ذلك سبيلا فمن زاد على ذلك فهو تطوع و خير ''જે એમના (હજ્જ–ઉમરાના) માર્ગની શક્તિ ધરાવતો હોય, અને જે એકથી વધુ કરી લે તે એના માટે નફલ તથા બેહતર છે.'' ઈમામ બુખારીએ જ્યારે ઉમરાની ફર્ઝિયત તથા વાજિબ હોવા માટે કોઈ રિવાયત ન પામી અથવા પોતાની શર્ત મુજબ ન પામી તો વાજિબ હોવાની દલીલમાં આ બે તઅલીક઼ોને રજૂ કરી. જાહેર છે કે આ એ હઝરાતનો ઈજતેહાદ તથા પોત પોતાનો ફત્વો છે.

આપણા ત્યાં સુન્નત છે આપણી દલીલ તિર્મિઝી (૧/૧૧૨ હજ્જ)ની તે હદીષ છે જે હઝરત જાબિર રઝિયલ્લાહુ અન્હુથી મરવી છે કે નબી ﷺથી ઉમરાના બારામાં સવાલ કરવામાં આવ્યો, શું એ વાજિબ છે ? ફર્માવ્યું, નહીં ! તમે લોકો ઉમરા કરો, અફઝલ છે. ઈમામ તિર્મિઝીએ આ હદીષને હસન સહીહ કહી. મુન્ઝિરીએ એના પર એ જરહ (પકડ) કરી કે એમાં હજ્જાજ બિન ઈર્તાત છે જે કાબિલે એહતેજાજ (વિરોધ દર્શાવવાપાત્ર) નથી. અલ્લામા અયનીએ એનો જે જવાબ આપ્યો એનો સાર એ છે કે એ વિવિધ તરીક઼ાથી મરવી છે જેનાથી એનો ઝોઅફ (ઝઈફપણુ) ખતમ થઈ ગયું. અને આ હદીષ એહતેજાજના (દલીલને) પાત્ર થઈ ગઈ.

તેમજ હઝરત તલ્હા બિન અબ્દુલ્લાહ (ઈબ્ને માજહ–૨૨૧, મનાસિક) તથા હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ રઝિયલ્લાહુ અન્હુ (ઉમ્દતુલ ક઼ારી, ૧૦/૧૦૮) તથા હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ રઝિયલ્લાહુ તઆલા અલયહિમ અજમઈનથી વિવિધ શબ્દોથી રિવાયત પામી છે કે નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, હજ્જ જેહાદ છે અને ઉમરા નફલ.

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ રઝિયલ્લાહુ અન્હુની દલીલનો આપણા ઉલમાએ એ જવાબ આપ્યો કે ઈર્શાદ છે : وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ ''અલ્લાહના માટે હજ્જ તથા ઉમરા કરો.''ઈત્મામ'' પૂરા કરવું એ બતાવી રહ્યું છે કે શરૂ કરી ચૂકેલ છે. એટલા માટે આ આયતનો તક઼ાઝો એ થયો કે શરૂ કર્યા બાદ હજ્જ તથા ઉમરાને જરૂર પૂરા કરો. એ આપણા મઝહબથી ક્યારે ના છે ? જે રીતે નફલ હજ્જનો એહરામ બાંધી લીધા પછી તેને પૂરો કરવો વાજિબ છે. એ જ પ્રમાણે ઉમરો જો કે સુન્નત છે પણ જ્યારે કોઈ એનો એહરામ બાંધી લે તો તેને પૂરો કરવો વાજિબ છે. એનાથી એ ક્યાં લાઝિમ થયું કે શરૂથી (મુદ્દલે) જ વાજિબ છે ?

સમજૂતી : ૧૦૪૧ كفارة لما بينهما વારંવાર વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે આ પ્રકારના ઈર્શાદોથી મુરાદ સગીરા ગુનાહો છે.

હજ્જે મબરૂર : હજ્જે મબરૂરની વિવિધ તફસીરો નક઼્લ થયેલ છે : ૧. તે હજ્જ જેમાં એહરામ બાંધ્યા બાદ પૂર્ણ થતા સુધી કોઈ ગુનોહ ન થયો હોય. ૨. તે હજ્જ છે જેમાં ન રિયા હોય ન સુમ્અહ (દેખાડો) ન રફષ (પત્નીથી સંભોગ) હોય ન ફિસ્ક઼ ન લડાઈ. ૩. તે હજ્જ છે જેના બાદ હાજી ગુનાહોથી ન ખરડાય. ૪. મુસ્નદે ઈમામ અહમદમાં હઝરત જાબિર રઝિયલ્લાહુ અન્હુથી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺને પૂછવામાં આવ્યું, હજ્જે મબરૂર શું છે ? તો ફર્માવ્યું, વધુમાં વધુ સલામ કરવી, ખાવા ખવડાવવું, સારી વાત કરવી, નરમ લહેજામાં વાત કરવી. ૫.

بَابُ مَنِ اعْتَمَرَ قَبْلَ الْحَجِّ

હજ્જ પહેલાં ઉમરો કરવા વિશે

حديث ١٠٤٢ اَنَّ عِكْرِمَةَ بْنَ خَالِدٍ سَأَلَ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا عَنِ

"ઈકરમા બિન ખાલિદે ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી હજ્જ કરવાથી **[હદીષ : ૧૦૪૨]**

الْعُمْرَةِ قَبْلَ الْحَجِّ فَقَالَ لَا بَأْسَ قَالَ عِكْرِمَةُ قَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ

પહેલાં ઉમરા વિશે સવાલ કર્યો. ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું,

تَعَالٰى عَنْهُمَا اِعْتَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ اَنْ يَحُجَّ ٥٥

નબી ﷺ એ હજ્જ કરવાથી પહેલાં ઉમરો કર્યો." (અબૂ દાઉદ–મનાસિક)

بَابُ كَمْ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ص٢٣٠ ـ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے کتنے عمرے کئے ـ

નબી ﷺ એ કેટલા ઉમરા કર્યા

حديث ١٠٤٣ عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ دَخَلْتُ اَنَا وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ الْمَسْجِدَ فَاِذَا

"ઈમામ મુજાહિદે કહ્યું, હું તથા ઉરવહ ઈબ્ને ઝુબૈર મસ્જિદે (નબવી)માં **[હદીષ : ૧૦૪૩]**

عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا جَالِسٌ اِلٰى حُجْرَةِ عَائِشَةَ

દાખલ થયા તો જોયું કે અબ્દુલ્લાહ رضی اللہ عنہ ઈબ્ને ઉમર હુજરએ આઈશા رضی اللہ عنہا ની નજીક બેઠેલા હતા અને

તે હજ્જ જે કબૂલ થાય. આ ખાદિમની નજીક પાંચમો કૌલ રાજેહ (પસંદીદા) છે, એટલા માટે કે મબરૂર એ બર્રનો ઈસ્મે મફઉલ છે. કહેવામાં આવે છે કે **بَرّه** જ્યારે કોઈની સાથે ભલાઈ કરવામાં આવે. એનાથી **برا بوالديه** છે. અને જ્યારે એવું કહેવામાં આવે છે કે **بَرَّالله عمله** તો મુરાદ એ હોય છે કે, અલ્લાહે તેના અમલને કબૂલ કરી લીધો. હજ્જનું કબૂલ ફર્માવી લેવું બંદાની સાથે અલ્લાહ عَزَّوَجَلَّ નું એહસાન છે. બાકી કથનોનો સાર એ છે કે એમાં કેટલાક હજ્જને મકબૂલ થવાના સબબો છે અને અમુક નિશાનીઓ છે.

સમજૂતી : ૧૦૪૨ ઉમરા સુન્નત છે અને હજ્જ ફર્ઝ છે. અને બંનેને અદા કરવાનું સ્થળ મક્કા મોઅઝ્ઝમા છે. ફર્ઝની અદાયગી મહત્વની છે. તો હવે જાહેરી રીતે એવું જણાય છે કે જેને મક્કા મોઅઝ્ઝમા જવાની શક્તિ છે તે પ્રથમ હજ્જ અદા કરે. હજ્જ અદા કર્યા વિના ઉમરા ન કરે. આ મુદ્દાને સામે રાખીને હઝરત ઈકરમાએ સવાલ કર્યો હતો. અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ જવાબ આપ્યો કે કોઈ વાંધો નથી. ખૂદ હુઝૂરે અકદસ ﷺ એ હજ્જ અદા કરતા પહેલાં ઉમરો કર્યો. કારણ એ છે કે ક્યારેક અમુક અવરોધોના કારણે હજ્જના દિવસોમાં સફર નથી થઈ શકતી અને બીજા દિવસોમાં થઈ જાય છે એટલા માટે એમાં કોઈ વાંધો નથી કે જેને તૌફીક થાય તે હજ્જ પહેલાં ઉમરો કરી લે.

સમજૂતી : ૧૦૪૩ આ હદીષોથી તથા હદીષ તેમજ સિયરની અન્ય કિતાબો પર નજર કરતાં એ જ

رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا وَإِذَا أُنَاسٌ يُصَلُّوْنَ فِي الْمَسْجِدِ صَلٰوةَ الضُّحٰى

કેટલાક લોકો મસ્જિદમાં ચાશ્તની નમાઝ પઢી રહ્યા હતા. ઈમામ મુજાહિદે કહ્યું,

قَالَ فَسَأَلْنَاهُ عَنْ صَلَاتِهِمْ فَقَالَ بِدْعَةٌ ثُمَّ قَالَ لَهُ كَمِ اعْتَمَرَ

અમે અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમરથી એ લોકોની નમાઝના વિશે પૂછયું તો ફર્માવ્યું, બિદઅત છે.

النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرْبَعٌ إِحْدٰهُنَّ فِي رَجَبٍ

પછી તેમને પૂછયું, નબી ﷺએ કેટલા ઉમરા કર્યા છે ? તો ફર્માવ્યું, ચાર. એમાંથી એક રજબમાં.

فَكَرِهْنَا أَنْ نَرُدَّ عَلَيْهِ قَالَ وَسَمِعْنَا اسْتِنَانَ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِيْنَ

અમે એ પસંદ ન કર્યું કે તેમની વાત રદ કરીએ. અને અમે હુજરામાં હઝરત આઈશાના મિસ્વાક કરવાને

فِي الْحُجْرَةِ فَقَالَ عُرْوَةُ يَا أُمَّاهْ يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِيْنَ أَلَا تَسْمَعِيْنَ مَا يَقُوْلُ

સાંભળ્યું તો ઉરવાએ અર્ઝ કરી, હે માં ! હે ઉમ્મુલ મો'મિનન ! આપ સાંભળતાં નથી

أَبُوْ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ قَالَتْ مَا يَقُوْلُ قَالَ يَقُوْلُ إِنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

અબૂ અબ્દુર્રહમાન શું કહે છે ? પૂછયું, શું કહે છે ? અર્ઝ કરી, કહે છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اعْتَمَرَ أَرْبَعَ عُمَرَاتٍ إِحْدٰهُنَّ فِي رَجَبٍ قَالَتْ

ચાર ઉમરા કર્યા છે, એમાંથી એક રજબમાં કર્યો છે. ઉમ્મુલ મો'મિનીને ફર્માવ્યું,

يَرْحَمُ اللّٰهُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمٰنِ مَا اعْتَمَرَ عُمْرَةً إِلَّا وَهُوَ شَاهِدُهُ

અબૂ અબ્દુર્રહમાન પર અલ્લાહ રહમ કરે ! હુઝૂરે જે પણ ઉમરા કર્યા એમાં તે હાજર હતા

وَمَا اعْتَمَرَ فِي رَجَبٍ قَطُّ ؕ

અને હુઝૂરે રજબમાં કોઈ ઉમરો નથી કર્યો."

(અગાઉ જેમ, ૨/૬૧૦ મૃગાઝી, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ, મોઅત્તા ઈમામ માલિક–હજ્જ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૧૧૫)

સાબિત છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ચાર ઉમરા કર્યા. એક હુદૈબિયાના વર્ષે, બીજા વર્ષે ઉમરતુલ કઝા, ત્રીજો હુનૈનનો માલે ગનીમત વહેંચતી વખતે જિઈર્રાનાથી, ચોથો હજ્જની સાથે, અને એક હજ્જ કર્યો. સહીહ એ છે કે હજ્જના પહેલાંવાળા ત્રણેવ ઉમરા ઝી કઅદામાં કર્યા છે. રજબ તથા શવ્વાલમાં કોઈ ઉમરો નથી કર્યો. રજબમાં ઉમરા કરવાનું કથન હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہ થી મરવી છે પણ એ તેમની યાદદાશતની ભૂલ છે. મુસ્લિમ (૧/૪૦૯ અલ્હજ્જ)માં છે કે જ્યારે હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીને ઈબ્ને ઉમરની રદ કરી આપી તો તે ચૂપ રહી ગયા અને ન હા કહ્યું, ન ના. એ જ રીતે જેણે શવ્વાલનો કૌલ કર્યો છે તેને પણ શંકા થઈ ગઈ.

حديث ١٠٤٤ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ سَأَلْتُ عَائِشَةَ قَالَتْ مَا اعْتَمَرَ

"ઉરવા બિન ઝુબૈરે કહ્યું, મેં ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ને [હદીષ : ૧૦૪૪]

رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَجَبٍ

પૂછયું તો ફર્માવ્યું, નબી ﷺએ ૨જબમાં ઉમરો નથી કર્યો."

حديث ١٠٤٥ عَنْ قَتَادَةَ سَأَلْتُ أَنَسًا كَمِ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى

"ક઼તાદાથી મરવી છે કે મેં હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ ને પૂછયું કે નબી ﷺએ [હદીષ : ૧૦૪૫]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرْبَعًا عُمْرَةُ الْحُدَيْبِيَةِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ حَيْثُ

કેટલા ઉમરા કર્યા ? તો ફર્માવ્યું, ચાર. એક ઉમરતુલ હુદૈબિયા, જે ઝી ક઼અદામાં જ્યારે મુશ્રિકોએ રોક્યા

صَدُّوهُ الْمُشْرِكُونَ وَعُمْرَةٌ فِي الْعَامِ الْمُقْبِلِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ حَيْثُ

હતા. અને એક ઉમરા આવતા સાલે ઝી ક઼અદામાં જ્યારે મુશ્રિકોથી સુલહ થઈ હતી

જિઈર્રાનાનો ઉમરો ઝી ક઼અદામાં કર્યો હતો એને જ અમુક હઝરાતે શવ્વાલમાં કર્યો કહી દીધું. હુદૈબિયાના મોક઼ા પર જો કે ઉમરો ન કરી શક્યા હતા, હુદૈબિયાથી જ પરત આવી ગયા હતા પણ ઉમરાની નિય્યતથી નીકળ્યા હતા એટલા માટે એને પણ એક ગણી લીધો.

બિદઅત : લોકો મસ્જિદમાં સામૂહિક રીતે ચાશ્ત પઢી રહ્યા હતા. આ રીતે ચાશ્તની નમાઝ પઢવાને તેમણે બિદઅત કહ્યું, નહીં તો વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે નમાઝે ચાશ્ત ફતહે મક્કાના પ્રસંગે ખૂદ હુઝૂરે અક઼દસ ﷺએ પઢી તથા સહાબાને પઢવાનો હુકમ પણ આપ્યો.

وهو شاهده : એટલે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺએ જ્યારે પણ ઉમરો કર્યો ઈબ્ને ઉમર તે વખતે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺની સાથે હતા. પછી તે કઈ રીતે કહી રહ્યા છે કે ૨જબમાં ઉમરો કર્યો.

حيث صالحهم : એટલે કે સુલહે હુદૈબિયાના આવતા વર્ષે ઉમરો કર્યો. એ મતલબ નથી કે એ વખતે સુલહ કરી હતી.

اربعا : મગ઼ાઝીમાં આ અધિક છે : સિવાય તે ઉમરાના જે હજ્જની સાથે સાથે કર્યો હતો. તમામે તમામ ઝીક઼અદામાં કર્યા. આખરમાં આ પ્રમાણે છે : અને એક પોતાના હજ્જની સાથે.

مرتين : હઝરત બરાએ જે કહ્યું કે "બે ઉમરા કર્યા" એનાથી ક્યાં તો હુદૈબિયાવાળો ઉમરતુલ ક઼ઝા મુરાદ છે, એટલા માટે કે જિઈર્રાનાવાળો રાતમાં ચૂપકીદીથી કર્યો હતો જેનો ઈલ્મ સૌને ન હતો. અથવા એ કે તેમની મુરાદ ઉમરતુલ ક઼ઝા અને જિઈર્રાનાવાળો છે. એટલા માટે કે હુદૈબિયાવાળા વર્ષે ઉમરો કરવા નથી પામ્યા. હુદૈબિયાથી જ કુર્બાની કરીને એહરામ ખોલીને ચાલ્યા આવ્યા હતા અને ઝીલ હજ્જવાળો ઉમરો હજ્જની સાથે હતો એટલા માટે એને અલગ ન ગણ્યો. હઝરત બરાઅ્ની મુરાદ એ છે કે કેવળ બે જ ઉમરા કર્યા.

હદીષ : ૧૦૪૪-૧૦૪૫-૧૦૪૬-૧૦૪૭ની સમજૂતી

બાબે હજ્જુન્નિસાઅ્માં છે કે એ ખાતૂન ઉમ્મે સનાન હતાં. અને છેવટમાં થોડાક વધારા સાથે આ પ્રમાણે છે :

صَالِحُهُمْ وَعُمْرَةُ الْجِعِرَّانَةِ إِذْ قَسَمَ غَنِيمَةَ أُرَاهُ حُنَيْنٍ قُلْتُ كَمْ

અને જિઈર્રાનાનો ઉમરો જ્યારે હુનૈનનો માલે ગનીમત વહેંચ્યો. મેં કહ્યું,

حَجَّ قَالَ وَاحِدَةً ؕ

અને હજ્જ કેટલા કર્યા ? ફર્માવ્યું, એક."

(બુખારી ૧/૨૩૯ મનાસિક, ૧/૫૯૭ મગ્ઝી, મુસ્લિમ, તિર્મિઝી–હજ્જ, અબૂ દાઉદ–મનાસિક)

حديث ૧૦૪૬ عَنْ أَبِي إِسْحٰقَ قَالَ سَأَلْتُ مَسْرُوقًا وَعَطَاءً وَمُجَاهِدًا فَقَالُوا

"અબૂ ઈસ્હાકે કહ્યું મેં મસરૂક તથા અતા તથા મુજાહિદને પૂછયું તો [હદીષ : ૧૦૪૬]

اِعْتَمَرَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ أَنْ يَحُجَّ

એ ત્રણેવે બતાવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ હજ્જ કરતા પહેલાં ઉમરો કર્યો છે તેણે કહ્યું,

قَالَ وَسَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ يَقُولُ اعْتَمَرَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي

અને મેં બરાઅ બિન આઝિબ رضی اللہ عنہ થી સાંભળ્યું, તે કહેતા હતા કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ

ذِي الْقَعْدَةِ قَبْلَ أَنْ يَحُجَّ مَرَّتَيْنِ

હજ્જથી પહેલાં બે વાર ઝી કૂઅદામાં ઉમરો કર્યો."

بَابُ عُمْرَةٌ فِي رَمَضَانَ

રમઝાનમાં ઉમરા

حديث ૧૦૪૭ عَنْ عَطَاءٍ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا يُخْبِرُنَا

"અતાઅથી મરવી છે કે મેં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہ થી સાંભળ્યું, તે અમને [હદીષ : ૧૦૪૭]

يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِامْرَأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ

ખબર આપતાં કહી રહ્યા હતા કે નબી ﷺએ અન્સારની એક ખાતૂનને ફર્માવ્યું, ઈબ્ને અબ્બાસે તેમનું નામ

રમઝાનમાં ઉમરા મારી સાથે હજ્જના સમાન છે. સહીહ ઈબ્ને હબ્બાનમાં છે કે હઝરત ઉમ્મે સુલૈમ رضی اللہ عنہا એ અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! અબૂ તલ્હા તથા તેમના પુત્રએ હજ્જ કરી લીધો અને મને છોડી આપી. તો રસૂલલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, હે ઉમ્મે સુલૈમ ! રમઝાનમાં ઉમરો હજ્જના સમાન છે.

تعدل حجه : આ ઈર્શાદ રમઝાનમાં ઉમરા કરવાના આકર્ષણ (પ્રોત્સાહન) માટે છે. જેમ કે સૂરએ ઈખ્લાસના બારામાં ફર્માવ્યું કે તે ત્રીજા ભાગના (૧/૩) કુર્આનના બરાબર છે. અને એ જ જાહેર છે.

سَمَّاهَا ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا فَنَسِيْتُ اِسْمَهَا مَا مَنَعَكِ

લીધુ હતું હું ભૂલી ગયો. શું કારણ છે કે તેં અમારી સાથે હજ્જ ન કર્યો. તેમણે અર્ઝ કરી,

اَنْ تَحُجِّيْ مَعَنَا قَالَتْ كَانَ لَنَا نَاضِحٌ فَرَكِبَهُ اَبُوْ فُلَانٍ وَّابْنُهُ لِزَوْجِهَا

અમારી પાસે એક પાણી ભરવાવાળુ ઊંટ હતું એના પર અબૂ ફલાં તથા તેનો પુત્ર સવાર થઈને હજ્જના માટે

وَابْنِهَا وَتَرَكَ نَاضِحًا نَنْضِحُ عَلَيْهِ قَالَ فَاِذَا كَانَ رَمَضَانُ اِعْتَمِرِيْ فِيْهِ

લઈ ગયા (પોતાના પતિ તથા પોતાના પુત્રના માટે કહ્યું) અને એક પાણી ખેંચતુ ઊંટ છોડી દીધું જેના પર

فَاِنَّ عُمْرَةً فِيْ رَمَضَانَ حَجَّةٌ اَوْ نَحْوًا مِّمَّا قَالَ ﷺ

અમે પાણી લાવતાં. આ સાંભળીને ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, જ્યારે રમઝાન આવે તો ઉમરો કરી લેજો કે રમઝાનમાં

ઉમરો હજ્જ છે અથવા તેના સમઅર્થી અન્ય કાંઈ શબ્દ કહ્યો." (૧/૨૩૯, ૨૫૦ મનાસિક, મુસ્લિમ, નિસાઈ–હજ્જ, અસ્સૌમ)

حدیث ۱۰۴۸ اَنَّ عَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ اَبِيْ بَكْرٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَخْبَرَهُ

"હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન અબૂબક્ર رضی اللہ عنہما એ ખબર આપી **[હદીષ : ૧૦૪૮]**

اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَمَرَهُ اَنْ يُّرْدِفَ عَائِشَةَ وَيُعْمِرَهَا

કે નબી ﷺ એ તેમને હુકમ આપ્યો કે પોતાની સાથે સવાર કરે અને

مِنَ التَّنْعِيْمِ ﷺ

તન્ઈમથી ઉમરો કરે." (ઉપર મુજબ, ૧/૪૧૯ જેહાદ, મુસ્લિમ, તિર્મિઝી, નિસાઈ : હજ્જ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક)

સમજૂતી : ૧૦૪૮

આ હદીષથી બે વાતો જાણવા મળી, એક એ કે જે મક્કાનો રહેવાસી હોય અથવા મક્કામાં મુકીમ હોય અને ઉમરો કરવા ચાહે તો તેના માટે વાજિબ છે કે હરમની બહાર જઈને એહરામ બાંધે જેથી એક ગણી સફર જોવા મળે. બીજી એ છે કે એના માટે સૌથી યોગ્ય જગા તન્ઈમ છે બલ્કે ઘણા બધા હઝરાતે ફર્માવ્યું કે આ સંજોગોમાં તન્ઈમ સૌથી અફઝલ છે. પરંતું અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું કે સૌ હિલ (હરમની હદ બહારની જગા) એક સમાન છે. પ્રથમ તો એ કે કૃતઈ નથી કે હુઝૂરે અકૃદસ ﷺ એ તન્ઈમથી ઉમરો કરવાનો હુકમ આપ્યો હતો. કેમ કે હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીન رضی اللہ عنہا થી જ એક રિવાયત એ છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ હઝરત અબ્દુર્રહમાનથી એવું ફર્માવ્યું હતું કે પોતાની બહેનને સવાર કરો અને હરમની બહાર લઈ જાવ. ફર્માવે છે કે હુઝૂર ﷺ એ ન જિઈર્રાનાનું નામ લીધુ હતું ન તન્ઈમનું, પણ કેમ કે હિલની સૌથી નજીકની જગા તન્ઈમ હતી એટલા માટે મેં તન્ઈમથી એહરામ બાંધ્યો. આ જ અમારી દલીલ છે કે મક્કીના ઉમરાના માટે એહરામની જગા પૂરો હિલ છે. તન્ઈમ અથવા જિઈર્રાનાનું ખાસપણુ નથી, પણ તન્ઈમથી ઉમરો કરવો અફઝલ છે કેમ કે હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીને અહીંથી ઉમરો કર્યો.

بَابُ اَجْرِ الْعُمْرَةِ عَلٰى قَدْرِ النَّصَبِ ٢٤

તકલીફની માત્રા ઉમરાનો અજર છે

حديث ١٠٤٩ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ عَوْنٍ عَنْ اِبْرَاهِيْمَ عَنِ

"કાસિમ બિન મુહમ્મદ તથા અસ્વદે કહ્યું કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન **[હદીષ : ૧૦૪૯]**

الْاَسْوَدِ قَالَا قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ يَصْدُرُ

હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! સર્વ લોકો બે ઈબાદત કરીને જઈ રહ્યા છે અને હું

النَّاسُ بِنُسُكَيْنِ وَاَصْدُرُ بِنُسُكٍ فَقِيْلَ لَهَا اِنْتَظِرِيْ فَاِذَا طَهُرْتِ

કેવળ એક જ ઈબાદત કરીને પરત થઈશ ! તો તેમને ફર્માવવામાં આવ્યું, ઈંતેઝાર કરો. જ્યારે પાક થઈ જાવ

فَاخْرُجِيْ اِلَى التَّنْعِيْمِ فَاَهِلِّيْ ثُمَّ اِئْتِيْنَا بِمَكَانِ كَذَا وَلٰكِنَّهَا عَلٰى قَدْرِ

તો તન્ઈમ જાવ અને ત્યાંથી ઉમરાનો એહરામ બાંધો પછી ફલાણી જગાએ આવજો પરંતુ એના ખર્ચના અને

نَفَقَتِكِ اَوْ نَصَبِكِ ٥

તકલીફના બરાબર સવાબની માત્રા છે." (મુસ્લિમ, નિસાઈ–હજ્જ)

સમજૂતી : ૧૦૪૯

فقيل لها : બીજી રિવાયતોમાં છે : **فقال لها النبی ﷺ انتظری** આ વાક્ય દર્શાવી રહ્યું છે કે હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીને આ અર્ઝ તહારત (પાકી) પહેલાં કરી હતી. વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે તે યૌમે નહરના પાક થઈ ચૂક્યાં હતાં, તો લાઝિમ કે યૌમે નહરથી પહેલાં અથવા યૌમે નહરે જ પાક થતાં પહેલાં અર્ઝ કરી હતી.

على قدر : આ રાવીનો શક નથી બલ્કે ખૂદ હુઝૂર ﷺનો ઈર્શાદ છે અને **تنويع نفقتك** ના માટે **بسبيل مانعة الخلو** છે. એટલે **ઈબાદતમાં જાઈઝ તરીકાથી જેટલો વધારે ખર્ચ થશે અને જેટલી વધુ તકલીફ પડશે એટલો જ અધિક સવાબ મળશે.** એની દલીલ દારકુત્ની તથા હાકિમની રિવાયત છે કે ફર્માવ્યું, **ان لك من الاجر على قدر نصبك ونفقتك** "પણ આ ફાયદાએ કુલ્લિયહ નથી, કદી કદી સમય તથા જગાના ખાસપણા હેઠળ કમ ખર્ચ અને કમ મહેનતમાં વધુ સવાબ મળે છે. જેમ કે શબે કદ્રમાં ઈબાદત અને મસ્જિદે હરામ તથા મસ્જિદે નબવીમાં નમાઝ, ક્યારેક ઈબાદતના પ્રકાર પર સવાબ વધુ મળે છે, જેમ કે ફર્ઝ તથા વાજિબની અદાયગીમાં કે તેમાં નફલના કરતાં વધુ સવાબ મળે છે. દા.ત. એક રૂપિયા ઝકાત આપવામાં જે સવાબ મળે છે તે નફલ સદકા કરતાં વધારે છે. હવે ઈર્શાદનો સાર એ નીકળ્યો કે જો કોઈ ઈબાદતમાં સમય, જગા તથા સ્થિતિ (પ્રકાર)નું ખાસપણુ ન હોય તો ખર્ચ તથા મહેનતની અધિકતા મુજબ સવાબની અધિકતા થશે.

بَابُ مَتٰى يَحِلُّ الْمُعْتَمِرُ

ઉમરો કરનાર ક્યારે એહરામથી બહાર થશે

પ્રકરણનો ખુલાસો : પૂર્વજ બુઝુર્ગોમાં મતભેદ હતો કે મોઅ્તમિર (ઉમરો કરનાર) ક્યારે એહરામથી ફારિગ થશે ? હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما નો મઝહબ એ હતો કે તવાફ પછી એહરામથી બહાર થઈ જાય છે. અમુક લોકોનો મઝહબ એ હતો કે હરમમાં દાખલ થતાં જ એહરામથી બહાર થઈ જાય છે અને હવે એના પર ઈજમાઅ છે કે જ્યાં સુધી સઈ ન કરી લે એહરામથી બહાર થશે નહીં. એટલા માટે ઈમામ બુખારીએ જરૂરત મેહસૂસ કરી કે પ્રકરણનું હેડિંગ રચે. આદત પ્રમાણે કોઈ ફૈસલો ન લખ્યો બલ્કે જે હદીષો લાવ્યા છે એમાંથી અમુકથી એવું જાહેર થાય છે કે તવાફ તથા સઈના વિના એહરામથી બહાર ન થશે અને કેટલીકથી એ કે કેવળ તવાફ કરવાથી એહરામથી બહાર થઈ જાય છે. આ પ્રકરણ હેઠળ ચાર હદીષો લાવ્યા છે અને એક તઅલીક઼ જે હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ ની હદીષે તવીલનો ટુકડો છે. તે ફર્માવે છે કે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺ એ પોતાના સહાબાને હુકમ આપ્યો કે એને (હજ્જને) ઉમરો કરી આપે અને તવાફ કરે પછી માથુ કતરાવી લે અને એહરામ ખોલી નાખે. આ તઅલીક઼ જાહેરી રીતે એના પર દલીલ કરે છે કે કેવળ તવાફ કરી લીધા પછી એહરામ ખોલી આપે, પણ હદીષોમાં બકષરત (પુષ્કળ) તવાફથી મુરાદ બયતુલ્લાહના તવાફની સાથે સફા તથા મરવાની સઈ પણ છે, અને એ જ અર્થ નહીં નિશ્ચિત છે જેથી હદીષોમાં વર્ગીકરણ થઈ જાય. બલ્કે ખૂદ હઝરત જાબિરનો ફત્વો છે કે તે સ્ત્રીની નજીક ન જાય જ્યાં સુધી સફા તથા મરવાની સઈ ન કરી લે, જે આ પ્રકરણમાં પણ હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ની હદીષ પછી વર્ણન થયેલ છે. પછી હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન અબૂ ઔફા رضی اللہ عنہ ની તે હદીષ લાવ્યા છે જેમાં ઉમરતુલ ક઼ઝાનું વર્ણન છે. જે પહેલાં વર્ણન થઈ ચૂકી છે, એમાં એ છે કે અમે તથા હુઝૂરે બયતુલ્લાહનો તવાફ અને સફા તથા મરવા દરમ્યાન સઈ કરી.

પછી હઝરત ઈબ્ને ઉમરની તે હદીષ લાવ્યા છે જે કિતાબુસ્સલાત (નુઝહતુલ ક઼ારી, ૨/૩૮૫)માં વર્ણન થઈ ચૂકી છે. અમે ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہ થી પૂછયું કે જેણે બયતુલ્લાહનો તવાફ કરી લીધો છે પરંતું સફા મરવાની સઈ નથી કરી, શું એ પોતાની સ્ત્રીથી કુર્બત (મેળાપ) કરી શકે છે કે પોતાની સ્ત્રીથી નજીક થઈ શકે છે. તો તેમણે ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ મક્કા આવ્યા તો બયતુલ્લાહનો તવાફ કર્યો અને મક઼ામે ઈબ્રાહીમની પાછળ બે રકાત નમાઝ પઢી પછી સફા મરવાની સઈ કરી. અને તમારા માટે રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની જાત અમલનો નમૂનો છે.

પછી હઝરત અબૂ મુસા رضی اللہ عنہ ની તે હદીષ લાવ્યા જેમાં એ છે કે હુઝૂરે અક઼દસ ﷺ એ તેમને ફર્માવ્યું કે બયતુલ્લાહ અને સફા મરવાનો તવાફ કર પછી એહરામ ખોલ. પછી અસ્મા બિન્તે સિદીક઼ رضی اللہ عنہا ની હદીષ લાવ્યા. હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઔફા رضی اللہ عنہ ની હદીષના આખરમાં છે.

حديث ١٠٥٠ قَالَ فَحَدَّثْنَا مَا قَالَ لِخَدِيجَةَ قَالَ بَشِّرُوا خَدِيجَةَ بِبَيْتٍ فِي الْجَنَّةِ

"ઈસ્માઈલે હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઔફાથી અર્ઝ કરી, હઝરત ખદીજાના બારામાં **[હદીષ : ૧૦૫૦]**

સમજૂતી : ૧૦૫૦

قال આ કહેનાર આ હદીષના રાવી ઈસ્માઈલ છે. જેવું કે મનાક઼िબની રિવાયતમાં છે કે ઈસ્માઈલે કહ્યું. **قصب** જોફદાર (જેના પર મોઢા જેવો આકાર હોય તે) મોતીને કહે છે. **قلت لعبدالله بن ابی اوفی**

مِنْ قَصَبٍ لَّا صَخَبَ فِيْهِ وَلَا نَصَبَ ؕ

શું ફર્માવ્યું છે વર્ણ કરો. તો કહ્યું, હુઝૂરે હઝરત ખદીજાના બારામાં ફર્માવ્યું, ખદીજાને જન્નતમાં મોતીના એવા મહેલની બશારત આપો જેમાં ન શોરોગુલ હશે ન કોઈ તકલીફ."

(બુખારી ૧/૫૩૯ મનાકિબ, મુસ્લિમ–ફઝાઈલે સહાબા, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૪/૩૫૫)

حديث ١٠٥١ اَنَّ عَبْدَ اللّٰهِ مَوْلٰى اَسْمَاءَ بِنْتِ اَبِىْ بَكْرٍ حَدَّثَهٗ اَنَّهٗ كَانَ يَسْمَعُ

"હઝરત અસ્મા બિન્તે અબૂબકર رضی اللہ عنہا ના ગુલામ અબ્દુલ્લાહે આ હદીષ વર્ણવી છે [હદીષ : ૧૦૫૧]

اَسْمَاءَ تَقُوْلُ كُلَّمَا مَرَرْتُ بِالْحَجُوْنِ صَلَّى اللّٰهُ عَلٰى رَسُوْلِهٖ

કે તેમણે હઝરત અસ્માને એવું ફર્માવતાં સાંભળ્યા કે જ્યારે હું કદી હજૂનથી પસાર થતી તો અલ્લાહના રસૂલ

لَقَدْ نَزَلْنَا مَعَهٗ هٰهُنَا وَنَحْنُ يَوْمَئِذٍ خِفَافٌ قَلِيْلٌ ظَهْرُنَا

પર દુરૂદ મોકલતી. અમે અહીં હુઝૂરની સાથે ઉતર્યા હતાં અને અમે તે દિવસે હલકાં ફુલકાં હતાં. અમારી

قَلِيْلَةٌ اَزْوَادُنَا فَاعْتَمَرْتُ اَنَا وَاُخْتِىْ عَائِشَةُ وَالزُّبَيْرُ

સવારી ઓછી હતી, અમારી સફરનો સામાન (ભાથુ) થોડુ હતું. મેં તથા મારી બહેન આઈશા તથા ઝુબૈર

وَ فُلَانٌ وَّ فُلَانٌ فَلَمَّا مَسَحْنَا الْبَيْتَ اَحْلَلْنَا ثُمَّ اَهْلَلْنَا

અને ફલાણા ફલાણાએ ઉમરો કર્યો. જ્યારે અમે બયતુલ્લાહને સ્પર્શી લીધું તો એહરામથી બહાર થઈ

مِنَ الْعَشِىِّ بِالْحَجِّ ؕ

ગયા. ત્યારબાદ સાંજે હજ્જનો એહરામ બાંધ્યો." (મુસ્લિમ–હજ્જ)

સમજૂતી : ૧૦૫૧

حجون : પ્રથમ حاء خطی હાએ હત્તી પછી જીમ, આ મક્કા મોઅઝ્ઝમાથી પૂર્વમાં દોઢ માઈલના અંતરે છે. એ મક્કા મોઅઝ્ઝમાનું કબ્રસ્તાન છે. ઈમામ વાકેદીએ રિવાયત કરી છે કે કુસૈય બિન કિલાબ જ્યારે મૃત્યુ પામ્યા તો તેમને અહીં દફન કરવામાં આવ્યા. ત્યારબાદથી મક્કાવાસીઓ પોતાનાં મુડદાં અહીં દફન કરતા. હજૂન અસલમાં એ હિસ્સાનું નામ છે જેમાં હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈર رضی اللہ عنہ નું મઝારે પાક છે. (ઉમ્દતુલ કારી, ૧૦/૧૩૧) એ મક્કા મોઅઝ્ઝમા જતાં જન્નતુલ મોઅલ્લાની સાથે આવેલ છે. એ મુહસ્સબની સાથે પૂર્વ બાજુ છે. બંનેવ કેમ કે નજીક નજીક છે એટલા માટે અસ્માએ ફર્માવ્યું, અમે રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની સાથે અહીં ઉતર્યા હતાં.

فاعتمرت انا : એના પર બે શંકાઓ છે : એક એ કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ હજ્જથી

بَابُ مَا يَقُوْلُ إِذَا رَجَعَ مِنَ الْحَجِّ أَوِ الْعُمْرَةِ أَوِ الْغَزْوِ

જ્યારે હજ્જ કે ઉમરા કે ગઝવાથી પરત થાય તો શું પઢે ? *(પેજ : ૨૪૨)*

حديث ١٠٥٢ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا أَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ

''હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ **[હદીષ : ૧૦૫૨]**

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا قَفَلَ مِنْ غَزْوٍ أَوْ حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ

જ્યારે કોઈ ગઝવાથી કે હજ્જથી કે ઉમરાથી પરત થતા તો દરેક ટેકરી પર ત્રણ તકબીરો પઢતા, પછી કહેતા

يُكَبِّرُ عَلٰى كُلِّ شَرَفٍ مِّنَ الْأَرْضِ ثَلٰثَ تَكْبِيْرَاتٍ ثُمَّ يَقُوْلُ لَا إِلٰهَ

એક અલ્લાહના સિવાય મઅબૂદ (ઈબાદતને પાત્ર, પૂજ્ય, પૂજનીય) નથી, એનો કોઈ શરીક નથી, તેનો જ

إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيْكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ

મુલ્ક છે અને તેના માટે જ હમ્દ છે. અને તે દરેક ચીજ પર ક़ાદિર છે, અમે પલ્ટી રહ્યા છીએ, તૌબ કરી રહ્યા

પરવાર્યા પછી ઉમરો કર્યો હતો. બીજુ એ કે હઝરત ઝુબૈર પોતાની સાથે કુર્બાનીનું જાનવર લાવ્યા. ઉમરો કરીને તેમણે એહરામ ખોલ્યો ન હતો.

એનો હલ એ છે કે હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીન મુહસ્સબથી જ ઉમરો કરવા ગયાં હતાં, ભલે બાદમાં. હઝરત અસ્મા એવું ક્યાં ફર્માવી રહ્યાં છે કે અમે સાથે સાથે ઉમરો કર્યો હતો ?! બીજી શંકાનો જવાબ એ છે કે ક્યારેક અકષરના કિરદારને જમાના (બહુવચન)ના સેગા (સૂચક) સાથે તાબીર કરી દેવામાં આવે છે, ભલે અમુક એમાં સંપૂર્ણપણે શરીક ન હોય. એના પ્રમાણે હઝરત અસ્માએ ફર્માવ્યું કે તવાફ પછી અમે એહરામ ખોલી નાખ્યો.

مسحنا البيت : એનાથી મુરાદ બયતુલ્લાહનો તવાફ છે. તવાફનો આરંભ હજરે અસ્વદના ઈસ્તેલામથી થાય છે એટલા માટે તવાફને ''મસહ''થી તાબીર કર્યો. આ તાબીર અલ કુલ્લિ બિઈસ્મિલજુઝના ક़બીલથી છે. [કુલ આખાને એક ભાગ (જુઝ)નું નામ આપવું. જેમ કે તવાફને ''મસહ કહેવું] જે લોકો કહે છે કે મોઅૂતમર (ઉમરો કરનાર) બયતુલ્લાહનો તવાફ કરતાં જ એહરામ ખોલી દે તેમની દલીલ આ હદીષ છે કે હઝરત અસ્માએ ફર્માવ્યું, અમે બયતુલ્લાહનો તવાફ કર્યો અને એહરામ ખોલી આપ્યો. પણ હુઝૂરે અક़્દસ ﷺનો સ્પષ્ટ ઈર્શાદ તથા અમલ મૌજૂદ છે કે ઉમરામાં સફા મરવાની સઈ પછી એહરામ ખોલવો જોઈએ, તો એના મુક़ાબલામાં હઝરત અસ્માનો અમલ કદી પણ અગ્રતા પામી શકે નહીં.

તદ્ ઉપરાંત જ્યારે એક વાત સૌને માલૂમ હોય છે તો વર્ણન કરનાર એમાં ટૂંકાણ કરી દે છે. દા.ત. કોઈ એવું કહે કે ઝયદે ઝિના કર્યો અને સંગસાર કરવામાં આવ્યો. જ્યારે કે સંગસાર કરવા માટે ઝાનીનુ પરણિત હોવું શર્ત છે. અને આ સર્વ ઈલ્મવાળાને ખબર છે. એટલા માટે એને છોડી દેવામાં આવ્યું. એ જ પ્રમાણે કેમ કે સૌને ખબર હતી કે ઉમરામાં સફા મરવાની સઈથી પહેલાં એહરામ ખોલવો જાઈઝ નથી, એટલા માટે તેને ટૂંકાણમાં રજૂ કરતાં છોડી આપ્યું. હવે **مسحنا البيت فرغنا عن العمرة** થી ક़िનાયા થયું.

સમજૂતી : ૧૦૫૨ આ હદીષ એની અસ્લ (દલીલ) છે કે મુસલમાન આલિમો તથા હાજીઓના સ્વાગત કે વિદાયગીરી વખતે જે નારએ તકબીર પઢે છે તે મુસ્તહન (સારુ કામ) છે અને નારએ રિસાલતની અસ્લ

شَيْءٍ قَدِيْرٌ آئِبُوْنَ تَائِبُوْنَ عَابِدُوْنَ سَاجِدُوْنَ لِرَبِّنَا

છીએ, સજદા કરી રહ્યા છીએ અને અમારા પરવરદિગારની હમ્દ કરી રહ્યા છીએ.

حَامِدُوْنَ صَدَقَ اللّٰهُ وَعْدَهٗ وَنَصَرَ عَبْدَهٗ وَهَزَمَ الْاَحْزَابَ

અલ્લાહે પોતાનો વાયદો સાચો કરી બતાવ્યો અને પોતાના બંદાની મદદ કરી અને એકલા એણે સર્વ

وَحْدَهٗ ۔

ટોળીઓને હાર આપી." (ઉપર મુજબ, ૨/૯૪૪ અદ્અવાત, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ–જેહાદ, નિસાઈ–સિયર)

મુસ્લિમની હદીષે હિજરત છે. એમાં છે :–

فصعد الرجال والنساء فوق البيوت وتفرق الغلمان والخدم فى الطرق ينادون يا محمد يا رسول الله يا محمد يا رسول الله (ﷺ)

"પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓ મકાનોની છત પર ચઢી ગયાં, બાળકો તથા ખાદિમો રસ્તામાં ફેલાઈ ગયા, એવુ પુકારતા હતા : યા મુહમ્મદ યા રસૂલલ્લાહ ! યા મુહમ્મદ યા રસૂલલ્લાહ !" (પેજ : ૪૧૯)

★ આપ ﷺને યા મુહમ્મદ કહીને પોકારવું ★

નામે નામીની (યા મુહમ્મદ !) સાથે પોકારવું : જે રીતે માબાપ, ઉસ્તાદને નામ લઈને પોકારવું બેઅદબી છે એ જ પ્રમાણે હુઝૂરે અકદસ ﷺને પણ નામ લઈને પોકારવું બેઅદબી હોવાના કારણે મના છે. પોકારવું છે તો ખિતાબો તથા અલ્કાબોની સાથે પુકારે. દા.ત. યા રસૂલલ્લાહ ! યા નબીયલ્લાહ ! વગેરે. એ રીતે ન પુકારે કે યા (હે) મુહમ્મદ ! યા અહમદ ! ઈર્શાદ છે : **يَاَيُّهَا الذِيْنَ آمَنُوا لا تَجْعَلوا دُعاءَ الرَّسُوْلِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُم بَعْضاً۔** "હે ઈમાનવાળાઓ ! રસૂલને એવી રીતે ન પુકારો જેમ કે તમારામાંથી અમુક અમુકને પોકારે છે." *(સૂરએ નૂર, આયત : ૨૩)*

જલાલૈનમાં એની તફસીર આ પ્રમાણે છે : **بان تقولوا يا محمد قولوا يا نبى الله يا رسول الله** "યા મુહમ્મદ ન કહો, બલ્કે યા નબીયલ્લાહ, યા રસૂલલ્લાહ કહો."

એટલે કે નામ લઈને ન પુકારો, એવા શબ્દો વડે પુકારો જે શાનની મહાનતા પર દલીલ હોય. એના હેઠળ સાવીમાં છે :–

واستفيد من الاية انه لا يجوز نداء النبى بغير ما يفيد التعظيم لا فى حياته ولا بعد وفاته فبهذا يعلم ان من استخف بجنابه ﷺفهو كافر ملعون فى الدنيا والاخرة

"આ આયતથી એ ફાયદો થયો કે નબી ﷺને હમેશાં એવા શબ્દોની સાથે પોકારવામાં આવે જે તા'ઝીમ માટે દલીલ પૂરી પાડતા હોય. એવા શબ્દોથી પણ પોકારવું જાઈઝ નથી જેમાં તા'ઝીમ ન હોય. જાહેરી હયાતમાં પણ અને વિસાલ બાદ પણ. આ પરથી જાણવા મળ્યું કે જે હુઝૂરે અકદસ ﷺની શાનને હલકી જાહેર કરે તે કાફિર છે. દુનિયા તથા આખેરતમાં મલઊન (લા'નત પામેલા) છે."

પણ હિજરત આ આયતના નુઝૂલથી ઘણા પહેલાં થઈ છે, તે વખતે મનાઈ ન હતી અને ન થોડા દિવસો પહેલાં ઈમાન લાવનારા સહાબાએ કિરામ આ આ આદતથી વાકેફ હતા.

بَابُ اسْتِقْبَالِ الْحَاجِّ الْقَادِمِيْنَ وَالثَّلٰثَةِ عَلَى الدَّابَّةِ

આવનારા હાજીઓનું સ્વાગત કરવું અને ત્રણને જાનવર પર સવાર કરવું *–(પેજ : ૨૪૨)*

حديث ١٠٥٣ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺ જ્યારે મક્કા તશરીફ **[હદીષ : ૧૦૫૩]**

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ اسْتَقْبَلَهُ أُغَيْلِمَةُ بَنِيْ عَبْدِ

લાવ્યા તો બની અબ્દુલ મુત્તલિબનાં બાળકોએ હુઝૂરનું સ્વાગત કર્યું. હુઝૂરે એકને પોતાની આગળ અને

الْمُطَّلِبِ فَحَمَلَ وَاحِدًا بَيْنَ يَدَيْهِ وَآخَرَ خَلْفَهُ ؕ

બીજાને પોતાની પાછળ બેસાડી લીધો." *(ઉપર મુજબ, ૨/૮૯૨, લિબાસ, નિસાઈ–હજ્જ)*

સમજૂતી : ૧૦૫૩

حاجّ : જો કે એક વચન છે પણ અર્થના હિસાબે બહુવચનના અર્થમાં છે. એટલા માટે એની શિફત અલ્ફાદિમીન લાવવું દુરુસ્ત છે. જેમ કે કુર્આન મજીદમાં છે : **سٰمِرًا تهجرون** *(સૂરએ મુઅ્મિનૂન, આયત : ૬૭)* આ આયતમાં **سٰمِرًا** શબ્દ એક વચન છે પણ અર્થના રીતે બહુવચન છે એટલા માટે જમાની ઝમીર લાવ્યા છે. "હાજ"નું બહુવચન "હુજ્જાજ" તથા "હવાજ" આવે છે કહે છે, રિજાલુન હજ્જાજ, નિસાઉન હવાજ.

اغيلمه જોહરીએ કહ્યું, **غلمة**،**غلام**ના બહુવચનની તસ્ગીર છે. દાઉદીએ કહ્યું, આ અલિફ ફતહ (ઝબર)ની સાથે ગુલામનું બહુવચન છે. એ બાળકોમાં ફઝ્લ બિન અબ્બાસ અને કુષમ બિન અબ્બાસ પણ હતા, એમાંથી એકને હુઝૂરે અકદસ ﷺએ આગળ અને એકને પાછળ બેસાડી લીધા. *(૮૮૨)*

પ્રકરણની સ્પષ્ટતા : ઈમામ બુખારીએ **القادمين** કહીને એ ફાયદો કરવા ચાહ્યું છે કે હાજી હજ્જના માટે મક્કા મોઅઝ્ઝમા જાય તો મક્કાવાસીઓ પણ સ્વાગત કરી શકે છે. અને ઘરે પરત આવે તો વતનવાસીઓ પણ સ્વાગત કરી શકે છે. જો કે હદીષ કેવળ પ્રથમ હિસ્સા માટે સ્પષ્ટ દલીલ કરે છે પણ એનાથી બીજા ભાગનો પણ ફાયદો (સાબિત) થાય છે. જાનવરને તેની શક્તિથી વધુ બોજ નાખવો મના છે. ઊંટ પર બે માણસો તો નિયમાનુસાર બેસે જ છે, ત્રણનું બેસવું જાહેરી રીતે જાનવરની શક્તિથી વિશેષ છે. ઈમામ બુખારીએ ફાયદો આપ્યો કે જાનવર તેની શક્તિ ધરાવતું હોય કે ત્રણ માણસોનો બોજ સહન કરી શકે તો કાંઈ વાંધો નથી, અને જો કમજોર હોય તો મના છે.

بَابُ الدُّخُوْلِ بِالْعَشِيِّ

બપોર પછી ઘરે આવવું –(પેજ : ૨૪૨)

حديث ૧૦૫૪ عَنْ اَنَسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

''હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે નબી ﷺ સફરથી પરત થવામાં રાત્રે પોતાના **[હદીષ : ૧૦૫૪]**

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَطْرُقُ اَهْلَهٗ لَيْلًا كَانَ لَا يَدْخُلُ اِلَّا غُدْوَةً اَوْ عَشِيَّةً

ઘરવાળાંઓ પાસે ન આવતા, જ્યારે પણ આવતા તો સવારે કે સાંજે આવતા.'' (મુસ્લિમ–જેહાદ, નિસાઈ–ઈશ્રતુન્નિસાઅ્)

بَابُ لَا يَطْرُقُ اَهْلَهٗ اِذَا بَلَغَ الْمَدِيْنَةَ

જ્યારે મદીના પહોંચો રાતે તમારા ઘરવાળામાં ન જાવ –(પેજ : ૨૪૨)

حديث ૧૦૫૫ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ نَهَى النَّبِيُّ

''હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે નબી ﷺ એ પોતાના ઘરવાળાં પાસે રાતમાં **[હદીષ : ૧૦૫૫]**

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنْ يَّطْرُقَ اَهْلَهٗ لَيْلًا ؕ

આવવાથી મના ફર્માવ્યું.'' (ઉપર મુજબ, ૨/૭૮૮ અન્નિકાહ, મુસ્લિમ–જેહાદ, નિસાઈ–ઈશરતુન્નિસાઅ્)

સમજૂતી : હદીષ : ૧૦૫૪–૧૦૫૫

કિતાબુન્નિકાહમાં આ હદીષ આ પ્રમાણે છે કે ફર્માવ્યું, જ્યારે તમે લાંબી મુદ્દત સુધી ગાયબ રહો તો તમારાં ઘરવાળામાં રાત્રે ન આવો. મુસ્લિમ (૨/૧૪૪, અમારત)માં આ હદીષના અમુક તરીકામાં આ પણ છે : لِئَلَّا يُخَوِّنهم او يطلب عشراتهم ''એ નિય્યતથી રાતમાં ન આવો કે તેમની ખયાનત પકડો અને તેમની ભૂલો પર માહિતગાર થાવ.'' પણ મુસ્લિમમાં છે કે હઝરત સુફયાને ફર્માવ્યું, હું નથી જાણતો કે يتخونهم તથા يلتمس عشراتهم હદીષ છે. અથવા કોઈ રાવીનો વધારો છે. એ કારણે ઈમામ બુખારીએ હદીષોમાં એનો ઉલ્લેખ ન કર્યો. અલબત્ત પ્રકરણના ટાઈટલમાં વધારો કરી આપ્યો.

કિતાબુન્નિકાહમાં જ બીજી હદીષમાં જે હઝરત જાબિરથી જ મરવી છે તે આ પ્રમાણે છે : لكى تمتشط الشعثة و تستحد المغيبه ''જેથી વિખેરાયેલા વાળવાળી કાંસકી કરી લે અને અસ્તરાનો ઉપયોગ કરી લે.'' પ્રથમ હદીષમાં સવારે કે સાંજે આવવાનો હુકમ છે અને બીજીમાં રાતમાં આવવાથી મનાઈ છે. એ સૌનો સાર એ છે કે ખબર કર્યા વિના અચાનક ઘરે ન આવી જાય, એટલીવાર પહેલાં ખબર કરે કે સ્ત્રી નહાય ધોઈને સાફ સુથરી થઈ જાય.

بَابُ مَنْ اَسْرَعَ نَاقَتَهٗ اِذَا بَلَغَ الْمَدِيْنَةَ

જે પોતાની સવારી તેજ કરી આપે જ્યારે મદીના પહોંચે *–(પેજ : ૨૪૨)*

حديث ૧૦૫૬ اَخْبَرَنِيْ حُمَيْدٌ اَنَّهٗ سَمِعَ اَنَسًا يَقُوْلُ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ ફર્માવતા હતા કે નબી ﷺની આદતે કરીમા હતી કે **[હદીષ : ૧૦૫૬]**

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ فَاَبْصَرَ دَرَجَاتِ الْمَدِيْنَةِ اَوْ

જ્યારે મદીનાનાં ઘરોને જોઈ લેતા તો પોતાની ઊંટણીને તેજ કરી અને જો અન્ય

ضَحَّ نَاقَتَهٗ وَاِنْ كَانَتْ دَابَّةً حَرَّكَهَا ه

કોઈ જાનવર હોતુ તો એડી લગાડતા." *(૧/૨૫૩ બાબે ફઝાઈલુલ મદીના)*

بَابُ قَوْلِ اللّٰهِ وَاْتُوا الْبُيُوْتَ مِنْ اَبْوَابِهَا

અલ્લાહ ﷻના એ ઈર્શાદનું બયાન કે તમારાં ઘરોમાં એના દરવાજાઓથી પ્રવેશો *–(પેજ : ૨૪૨)*

حديث ૧૦૫૭ عَنْ اَبِيْ اِسْحٰقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ يَقُوْلُ نَزَلَتْ هٰذِهِ الْاٰيَةُ

"હઝરત બરાઅ رضی اللہ عنہ ફર્માવતા હતા, આ આયત અમારા બારામાં નાઝિલ થઈ છે. **[હદીષ : ૧૦૫૭]**

فِيْنَا كَانَتِ الْاَنْصَارُ اِذَا حَجُّوْا فَجَاءُوْا لَمْ يَدْخُلُوْا مِنْ قِبَلِ اَبْوَابِ

અન્સાર હજ્જ કરીને જ્યારે પરત થતા તો પોતાનાં ઘરોના દરવાજાઓથી દાખલ ન થતા, પછવાડેથી દાખલ

بُيُوْتِهِمْ وَلٰكِنْ مِنْ ظُهُوْرِهَا فَجَاءَ رَجُلٌ مِّنَ الْاَنْصَارِ فَدَخَلَ

થતા. અન્સારના એક સાહબ પરત થયા તો દરવાજેથી ઘરમાં ચાલ્યા ગયા એના કારણે એમના પર ટીકા

સમજૂતી : ૧૦૫૬ હારિષ બિન ઉમૈરના તરીકાથી જે રિવાયત છે એમાં من حبها વધારે છે. એટલે મદીના તયબહની મહોબ્બતના કારણે સવારીને તેજ કરી આપતા. આ રિવાયતમાં درجات المدينة છે, دَرَجَاتٌ دَوَحَةٌ નું બહુવચન છે. એનો અર્થ ઊંચો રસ્તો પણ છે, અને ઘરો પણ છે. મુસ્તલમીની રિવાયતમાં دَرَجَاتٌ છે એ رَوْحَةٌ નું બહુવચન છે એનો અર્થ ગાઢ છાયડાવળુ મોટુ ઝાડ છે. અને કુતીબાના તરીકાથી જે રિવાયત છે એમાં એ છે કે હઝરત અનસ કહે છે : حتى اتينا جدر المدينة فمشينا اليها.

સમજૂતી : ૧૦૫૭ અન્સાર જ ખાસ નહીં, હુમ્સ એટલે કુરૈશ બની આમિર બિન સઅસઆ, ષકીફ અને ખઝાઆના ઉપરાંત તમામ અરબ એહરામ બાંધ્યા બાદ અને હજ્જથી પરત થતાં ઘરના દરવાજાઓથી આવજા ન કરતા બલ્કે જો તંબૂ હોતો તો પછવાડેનો નીચેલો હિસ્સો ઉઠાવીને અંદર જતા અને બહાર નીકળતા, અને જો માટીનું ઘર હોતુ તો પછવાડે કાણુ પાડી દેતા અથવા સીડી વડે અંદર જતા અને એને નેકી ખયાલ કરતા. હુઝૂરે અકદસ ﷺ જ્યારે હજ્જતુલ વિદાઅથી પરત થયા તો દરવાજેથી કાશાનએ અકદસમાં તશરીફ લઈ ગયા.

بُيُوْتِهِمْ وَلٰكِنْ مِّنْ ظُهُوْرِهَا فَجَاءَ رَجُلٌ مِّنَ الْاَنْصَارِ فَدَخَلَ

કરવામાં આવી તો આ આયત નાઝિલ થઈ. નેકી એ નથી કે

مِنْ قِبَلِ بَابِهٖ فَكَاَنَّهٗ عُيِّرَ بِذٰلِكَ فَنَزَلَتْ لَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَاْتُوْا

તમારાં ઘરોમાં પછવાડેથી આવે પરંતુ નેક તે છે જે અલ્લાહથી ડરે.

الْبُيُوْتَ مِنْ ظُهُوْرِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى وَاْتُوا الْبُيُوْتَ مِنْ اَبْوَابِهَا ۚ

ઘરોમાં દરવાજાઓથી આવો." (ઉપર મુજબ, ૨/૬૪૮ અત્તફસીર)

بَابُ السَّفَرِ قِطْعَةٌ مِّنَ الْعَذَابِ ٢٤٢

સફર અઝાબનો ટુકડો છે

حديث ١٠٥٨ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی الله عنه નબી ﷺથી રિવાયત કરે છે કે ફર્માવ્યું, **[હદીષ : ૧૦૫૮]**

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اَلسَّفَرُ قِطْعَةٌ مِّنَ الْعَذَابِ يَمْنَعُ اَحَدَكُمْ

સફર અઝાબનો ટુકડો છે. તમને ખાવા, પીવા, સૂવાથી રોકી દે છે. જ્યારે પોતાની હાજત પૂરી કરી લો તો

طَعَامَهٗ وَشَرَابَهٗ وَنَوْمَهٗ فَاِذَا قَضٰى نَهْمَتَهٗ فَلْيُعَجِّلْ اِلٰى اَهْلِهٖ ۚ

જલ્દીથી તમારાં ઘરવાળાંમાં પરત આવી જાવ."

(ઉપર મુજબ, જેહાદ–૪૨૧, ૨/૮૧૬, અલ્અત્ઈમહ, મુસ્લિમ, અમારત, દારમી–અલ્ઈસ્તીઝાન, મોઅત્તા ઈમામ માલિક–અલ ઈસ્તીઝાન, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૨૨૬)

હુઝૂરને જોઈને ક़ૈત્બા બિન આમિર અન્સારી رضی الله عنه પણ દરવાજેથી અંદર ગયા. લોકોએ દરબારે રિસાલતમાં એની શિકાયત કરી તો હુઝૂરે તેમને પૂછતાછ કરી. તેમણે અર્ઝ કરી, હુઝૂરને એવું કરતાં જોયા તો મેં પણ કર્યું. ફર્માવ્યું, હું હમ્સ છું ! તેમણે કહ્યું, હું પણ હમ્સ છું. મારો દીન તે જ છે જે હુઝૂરનો છે. એના પર આયતે કરીમા નાઝિલ થઈ. *(ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૧૦/૧૩૬, ૧૩૭, બહવાલા સહીહ ઈબ્ને ખુઝૈમાં તથા હાકિમ તથા ઈબ્ને જરીર)* એનાથી ઉલ્ટુ એ પણ મરવી છે કે ખૂદ હમ્સની આદત હતી. *(ઉપર મુજબ)*

સમજૂતી : ૧૦૫૮

એનાથી ઉલ્ટુ હઝરત ઈબ્ને ઉમર તથા હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ થી આ મરવી છે કે ફર્માવ્યું, "સફર કરો તંદુરસ્ત થઈ જશો, રોજી પામશો." મુહદ્દિષ ઈબ્ને બતાલે ફર્માવ્યું, બંનેમાં કાંઈ ટકરાવ નથી. સફરમાં મહેનત તથા તકલીફ અનિવાર્ય છે અને તંદુરસ્તી તથા રોજી પ્રાપ્તિનો ઝરીયો છે.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

બિસ્મિલ્લાહિર્રહ્માનિર્રહીમ

بَابُ الْمُحْصَرِ وَجَزَاءِ الصَّيْدِ ص ٢٤٣

મુહસર તથા શિકારના બદલાનું બયાન

ت ٣١٧ قَالَ عَطَاءٌ اَلْاِحْصَارُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ يَحْبِسُهُ قَالَ اَبُوْعَبْدِ اللّٰهِ

'ઈમામ અતાએ ફર્માવ્યું, દરેક ચીજનો ઈહસાર એનાથી રોકવું છે. **[તઅલીક : ૩૧૭]**

حَصُوْرًا اَلْاَيَاتِي النِّسَاءَ

અબૂ અબ્દુલ્લાહ (ઈમામ બુખારી)એ કહ્યું, હસૂર તે છે જે સ્ત્રીઓની નજીક ન જાય.''

તઅલીક : ૩૧૭ની સમજૂતી ક્યારેક એવું પણ બને છે કે ઈન્સાન હજ્જ કે ઉમરાનો એહરામ બાંધીને મક્કા મોઅઝ્ઝમાના ઈરાદાથી ચાલે છે પણ કોઈ શરઈ એવી રુકાવટ પેદા થઈ જાય છે કે તે હજ્જ તથા ઉમરા કરવા નથી પામતો. જેમ કે દુશ્મને રોકી દીધો, કેદ કરી આપ્યો, બીમાર થઈ ગયો. અને એ અંદેશો હોય કે હજ્જ કે ઉમરો કરશે તો બીમારી વધી જશે અથવા મોડેથી સારો થશે કે મરી જશે અથવા ખર્ચ માટે જે રકમ હતી તે ચોરીમાં જતી રહી અથવા સ્ત્રી પતિ કે મેહરમ સાથે હતી અને પતિ કે મેહરમનો ઈન્તેકાલ થઈ ગયો, એમને મુહસર કહે છે આ ઈહસાર બાબે ઈફઆલનો ઈસ્મે મફઉલ છે.

મુહસરનો હુકમ : મુહસરને જ્યાંથી રોકવામાં આવે ત્યાંથી કુર્બાનીનું જાનવર હરમમાં મોકલી આપે અને જેની સાથે મોકલે તેની સાથે દિવસ, તારીખ, સમય નક્કી કરી લે કે ફલાણા દિવસે ફલાણા સમયે કુર્બાની કરવી. તે સમય પછી તે એહરામથી બહાર થઈ ગયો, ભલે હલક કે કસ્ર ન કરે, પણ બેહતર એ છે કે કરી લે. હવે જો કેવળ હજ્જનો એહરામ હતો અથવા કેવળ ઉમરાનો તો એક જાનવર મોકલવું પૂરતુ છે. અને જો ક़ારિન છે તો બે મોકલે. એ કુર્બાનીઓનું હરમમાં થવું જરૂરી છે. હરમની બહાર નથી થઈ શકતી, અને એની ક़ઝા એના પર વાજિબ છે. જો એહરામ કેવળ ઉમરાનો હતો તો કેવળ એક ઉમરો પૂરતો છે અને જો હજ્જનો હતો એક હજ્જ તથા એક ઉમરો જરૂરી છે અને જો ક़ારિન હતો તો એક હજ્જ અને એક ઉમરો કરે. **والتفصيل فی مطولات الفقه** ઈર્શાદ છે : **فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوْا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّه** ''અને જો રસ્તામાં રોકી લેવામાં આવે તો જે કુર્બાનીનું જાનવર મયસ્સર હોય તેની કુર્બાની કરો અને કુર્બાનીનું જાનવર જ્યાં સુધી પોતાની જગાએ ન પહોંચી જાય માથુ ન મૂંડાવો.'' *(બક़રહ–૧૯૬)*

ઈમામ અહમદ *(મુસ્નદ, ૩/૪૫૦) તથા અસ્હાબે સુનને અરબા (અબૂ દાઊદ–મનાસિક, ૨૫૩, તિર્મિઝી–હજ્જ,*

بَابُ إِذَا أُحْصِرَ الْمُعْتَمِرُ ٢٤٣

જ્યારે ઉમરો કરનારને રોકી દેવામાં આવે –(પેજ : ૨૪૩)

حديث ١٠٥٩ عَنْ عِكْرِمَةَ قَالَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا

''હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે નબી ﷺને (ઉમરો) [હદીષ : ૧૦૫૯]

قَدْ أُحْصِرَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَحَلَقَ رَأْسَهُ

કરવાથી રોકી દેવામાં આવ્યા તો હુઝૂરે માથુ મૂંડાવ્યું અને સ્ત્રીઓ સાથે હમબિસ્તરી કરી

وَجَامَعَ نِسَاءَهُ وَنَحَرَ هَدْيَهُ حَتّٰى اعْتَمَرَ عَامًا قَابِلًا

અને પોતાની કુર્બાની ઝબહ કરી અને આવતા વરસે ઉમરો કર્યો.''

નિસાઈ–મનાસિક, ૨૮, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક, ૨૨૯)એ હઝરત હજ્જાજ બિન અમ્ર અન્સારી رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી કે મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺથી સાંભળ્યું, ફર્માવતા હતા : **من كسر اوعرج حل وعليه حجة اخرى** ''જેનું હાડકું તૂટી ગયું અથવા લંગડો થઈ ગયો તે એહરામથી બહાર થઈ ગયો અને એના પર બીજો હજ્જ છે.'' ઈકરમાએ કહ્યું કે મેં ઈબ્ને ઉમર તથા અબૂ હુરૈરહ્થી વર્ણન કર્યું તો તે બંનેવે કહ્યું કે એણે સાચુ કહ્યું.

અબૂ દાઉદ, ઈબ્ને માજહમાં **اومرض** અધિક છે. ઈમામ અબ્દ બિન હુમૈદ પોતાની તફસીરમાં એને રિવાયત કરીને ફર્માવ્યું, હઝરત ઈબ્ને મસ્ઊદ તથા ઈબ્ને ઝુબૈર رضی اللہ عنہما તથા અલ્કમા, સઈદ બિન મુસૈયિબ, ઉરવા બિન ઝુબૈર, મુજાહિદ, નખઈ, અતા તથા મક્ાતિલ બિન હનાનથી મરવી છે કે તે લોકોએ ફર્માવ્યું કે દુશ્મન, બીમારી તથા હાડકું તૂટવાથી ઈહ્સાર (રોકવું) છે. અલ્લામા નવવીએ ફર્માવ્યું, જે ચીજથી ઈજા પહોંચે ઈહ્સાર છે.

لا ياتى النساء : હઝરત યહયા عليہ السلام ના બારામાં કુર્આન મજીદમાં ફર્માવ્યું, **وَ سَيِّداً وَحَصُوراً وَنَبِياً مِنَ الصَّالِحِيْن** ''અને સરદાર અને હમેશાંના માટે સ્ત્રીઓથી બચનાર અને અમારા ખાસ લોકોમાંથી નબી હશે.''

حصور : ના અર્થમાં અમુક નિરર્થક રિવાયતો પણ આવી છે. દ.ા.ત. એ કે તેમનું ગુપ્તાંગ તણખલા બરાબર હતું, પેશાબનું અંગ મામૂલી હતું, વગેરે વગેરે. અને એ અયબ છે. **દરેક નબી દરેક અયબથી પાક હોય છે.** શક્તિ ન હોવાને કારણે સ્ત્રીઓ પ્રતિ આકર્ષણ ન થવું એ કોઈ કમાલ કે પ્રશંસાની વાત નથી. અને અલ્લાહ عزوجل એ પ્રશંસામાં આ વર્ણન કર્યું છે. એના નિવારણ માટે ઈમામ બુખારીએ ''હુસૂર''નો અર્થ વર્ણવ્યો કે તે સ્ત્રીઓથી નજીક નથી જતા. તેનો સાર એ છે કે તેમને સંભોગ માટે શક્તિ હતી પણ તે પાકદામન, ઈજ્જતદાર, માસૂમ હતા. ગુનાહની નજીક ન જતા ન હતા. જેમ કે ઈમામ ક્ાઝી અયાઝે ફર્માવ્યું, એ જુદી વાત છે કે શહાદતના કારણે શાદી ન થઈ શકી. હવે ''હુસૂર''નો અર્થ એ થયો કે જીવનભર સ્ત્રીથી અલગ રહ્યા, કદી નજીક ન ગયા.

આ પ્રકરણમાં ઈમામ બુખારીએ કોઈ હદીષ ન વર્ણવી, એમની શર્ત પર કોઈ હદીષ એમને મળી નહીં હોય.

સમજૂતી : ૧૦૫૯ આ હદીષમાં ઈમામ બુખારીએ પોતાના શયખનું નામ નિસ્બત વિના કેવળ મુહમ્મદ લીધું. ઈમામ બુખારીના મશાઈખમાં મુહમ્મદ નામના ઘણા હઝરાત છે. ઈમામ હાકિમે એના પર યક્ીન ફર્માવ્યું કે એ ઝુહલી છે કેમ કે અમુક નુસ્ખાઓમાં **وهو الذهلى** છે. અબૂ મુસ્લિમે કહ્યું કે આ મુહમ્મદ બિન મુસ્લિમ વર્રાદ છે. કલાબાઝીએ અબૂ સઈદથી નક્લ કર્યું કે અબૂ હાતિમ મુહમ્મદ બિન ઈદરીસ રાઝી છે.

بَابُ الْاِحْصَارِ فِي الْحَجِّ

હજ્જમાં ઈહસારનું બયાન –(પેજ : ૨૪૩)

حديث ١٠٦٠ اَخْبَرَنِيْ سَالِمٌ قَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا

"સાલિમે કહ્યું, ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ફર્માવતા હતા, તમને રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની [હદીષ : ૧૦૬૦]

يَقُوْلُ اَلَيْسَ حَسْبُكُمْ سُنَّةَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

સુન્નત પૂરતી છે. જો કોઈને હજ્જથી રોકી દેવામાં આવે તો બયતુલ્લાહ અને સફા તથા મરવાનો તવાફ કરી

اِنْ حُبِسَ اَحَدُكُمْ عَنِ الْحَجِّ فَطَافَ بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ

લે અને દરેક ચીજથી હલાલ થઈ જાય, પછી આવતા વરસે હજ્જ કરે અને જાનવર કુર્બાન કરે

حَلَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ حَتّٰى يَحُجَّ عَامًا قَابِلًا فَيُهْدِيَ اَوْ يَصُوْمَ اِنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا

અથવા રોઝા રાખે જો કુર્બાનીનું જાનવર ન પામે."

અલ્લામા અયનીએ એક ક़ૌલ એ પણ નક़્લ કર્યો કે શક્ય છે કે એ મુહમ્મદ બિન ઈસ્હાક સનઆની હોય.

فقال : ઈકરામાએ કહ્યું, પછી ઈબ્ને અબ્બાસે ફર્માવ્યું. આ અસલમાં એક લાંબી હદીષનો ટુકડો છે જે મુફ્સલ ઈબ્ને સકને કિતાબુસ્સહાબામાં રિવાયત કરી છે. યહયા બિન કષીરે કહ્યું કે મેં ઈકરમાને પૂછયું તો તેમણે કહ્યું કે અબ્દુલ્લાહ બિન રાફેઅ મૌલા ઉમ્મે સલ્માએ કહ્યું કે મેં હજ્જાજ બિન અમ્ર અન્સારી رضی اللہ عنہ ને એના બારામાં પૂછયું, જે એહરામની હાલતમાં રોકી દેવામાં આવે. તો તેમણે બતાવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, જે લંગડો થઈ જાય કે જેનું હાડકુ તૂટી જાય કે જેને રોકી દેવામાં આવે તે હિલ રહીને એનો બદલો આપે. ઈકરમાએ કહ્યું, મેં હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ ને બયાન કર્યું તો ફર્માવ્યું, તેમણે સાચુ કહ્યું. અને ઈબ્ને અબ્બાસને વર્ણવ્યું તો તેમણે એ ફર્માવ્યું જે અહીં વર્ણન થયું છે. કેમ કે એનો પ્રારંભિક હિસ્સો ઈમામ બુખારીની શર્ત પર ન હતો એટલે એને વર્ણવ્યો નહીં. હવે એ **فقال فحدثه ابن عباس** પર મઅતૂફ થશે. મેં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ને વર્ણવી તો ફર્માવ્યું, એટલા માટે એની સનદમાં યહયા બિન અબી કષીર અને ઈકરમા છે. એના બારામાં મતભેદ છે. તેમજ અબ્દુલ્લાહ બિન રાફેઅ મૌલા ઉમ્મે સલ્મા બુખારીની શર્ત પર નથી, જો કે ફીનફસેહી (મૂળભૂત રીતે) આ હદીષ સહીહ છે. અબ્દુલ્લાહ બિન રાફેઅ षિક़્હ છે. તેમજ હમણા વર્ણન થયું કે હઝરત હજ્જાજ બિન અમ્ર અન્સારી رضی اللہ عنہ ની આ હદીષ ઈમામ અહમદે પોતાની મુસ્નદમાં અને અસ્હાબે સુનને અરબાએ રિવાયત કરી છે.

સમજૂતી : ૧૦૬૦

આ હદીષ પૂરી વર્ણન થઈ ચૂકી છે. અહીં કેવળ એક મસ્અલો સ્પષ્ટ કરવા માટે અમે વર્ણન કર્યું છે કે હજ્જ તથા ઉમરાના એહરામમાં આ શર્ત સહીહ છે કે નહીં ? કે મારો એહરામ ત્યાં જ સુધી છે જ્યાં તું મને રોકી આપે. ઝાહિરી એવું કહે છે કે આ શર્ત વાજિબ છે. ઈમામ અહમદ કહે છે કે મુસ્તહબ છે અને ઈમામ શાફઈ رحمۃ اللہ علیہ નો એક ક़ૌલ એ છે કે જાઈઝ છે. ઈમામ માલિક તથા ઈમામે આ'ઝમે ફર્માવ્યું કે આ શર્ત સહીહ નથી નિરર્થક છે. આ શર્તને જાઈઝ ઠરાવનારા દલીલ પેશ કરે છે કે હઝરત દબાઅહ બિન્તે ઝુબૈર બિન અબ્દુલ મુત્તલિબને હુઝૂરે

بَابُ النَّحْرِ قَبْلَ الْحَلْقِ فِي الْحَصْرِ

ઈહસારમાં માથુ મૂંડાવતા પહેલાં કુર્બાની કરવી –(પેજ : ૨૪૩)

حديث ١٠٦١ عَنِ الْمِسْوَرِ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحَرَ

"હઝરત મિસ્વર رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ માથુ મૂંડાવતા **[હદીષ : ૧૦૬૧]**

قَبْلَ اَنْ يَّحْلِقَ وَ اَمَرَ اَصْحَابَهٗ بِذٰلِكَ

પહેલાં કુર્બાની કરી, અને પોતાના સહાબીઓને પણ એનો હુકમ આપ્યો."

بَابُ لَيْسَ عَلَى الْمُحْصَرِ بَدَلٌ

મુહસર પર બદલ નથી

ت ٣١٨ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اِنَّمَا الْبَدَلُ عَلٰى

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત છે કે ફર્માવ્યું, બદલ એના **[તઅલીક : ૩૧૮]**

અકદસ ﷺ એ આ શર્તની ઈજાઝત આપી હતી. હનફીઓ એવું કહે છે કે એ એમને માટે ખાસ હતું.

હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما નો મઝહબ એ જ હતો કે આ શર્ત દુરુસ્ત નથી, જેમ કે નિસાઈ (૨/૨૦ મનાસિક) તથા દારકુત્ની (ઉમ્દતુલ ક્વારી, ૧૦/૧૪૬)માં છે કે સાલિમે કહ્યું કે હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما શર્તોનો ઈન્કાર કરે છે. અને ફર્માવ્યું, તમને તમારા નબીની સુન્નત પૂરતી છે. તેમણે શર્ત નથી કરી.

ઈમામે આ'ઝમે ફર્માવ્યું, જે મક્કા મોઅઝ્ઝમા પહોંચી જાય તે મુહસર નથી. જો કે હજ્જનો એહરામ બાંધીને ગયો હોય તે ઉમરા કરીને એહરામ ખોલી નાખે. એ એના જેમ છે જેનો હજ્જ ફૌત (રદ) થઈ ગયો હોય. તે બાદમાં જ્યારે મોક્વો હોય હજ્જ કરે. મુહસર તે છે જે મક્કા મોઅઝ્ઝમા ન પહોંચી શકે. હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ની હદીષનો પણ એ જ સાર છે કે ફર્માવ્યું કે બયતુલ્લાહ અને સફા તથા મરવાનો તવાફ કરીને એહરામ ખોલી આપે અને આવતા વરસે હજ્જ કરે.

સમજૂતી : ૧૦૬૧ આ હદીષ એક લાંબી હદીષનો હિસ્સો છે જે કિતાબુલ ઈશ્તિરાતમાં વિગતે આવશે. અહીં કેવળ એ બતાવવા માટે અમે વર્ણવી છે કે મુહસર બિલ્ હજ્જ કેવળ એનાથી એહરામથી બહાર થઈ જાય છે કે કુર્બાનીનું જાનવર હરમમાં પહોંચીને ઝબહ થઈ જાય. એના માટે એ શર્ત નથી કે એયામે નહરમાં ઝબહ થાય, કેમ કે કુર્આન મજીદમાં છે : وَلَا تَحْلِقُوْا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهٗ "જ્યાં સુધી હદી પોતાના ઠેકાણે ન પહોંચી જાય પોતાનાં માથાં ન મૂંડાવો." *(બક્વરહ–૧૯૬)* એમાં એયામે નહરની કૈદ નથી કે હદી એયામે નહરમાં પોતાને ઠેકાણે પહોંચી જાય. એટલા માટે યૌમે નહરથી પહેલાં જ જો હદી પોતાના ઠેકાણે પહોંચી જાય તો એહરામ ખોલવો જાઈઝ થશે. પણ ઈમામ અબૂ યૂસુફ તથા ઈમામ મુહમ્મદ ફર્માવે છે કે એ જરૂરી છે કે યૌમે નહરમાં હદી પોતાના ઠેકાણે પહોંચે. અલ્બત્ત મુહસર બિલ્ઉમરાના માટે એકમતિએ એ શર્ત નથી કે યૌમે નહરમાં હદી તેના ઠેકાણે પહોંચે.

તઅલીક : ૩૧૮ની સમજૂતી આ તઅલીક્વને ઈમામ મુહમ્મદ બિન ઈસ્હાક્વ રાહવૈહએ પોતાની

مَنْ نَقَصَ حَجَّهُ بِالتَّلَذُّذِ فَأَمَّا مَنْ حَبَسَهُ عُذْرٌ أَوْ غَيْرُ ذٰلِكَ

પર છે જેણે પોતાના હજ્જને તલઝ્ઝુઝના માટે નુકસાન પહોંચાડયું હોય. પણ જેને ઉઝર વગેરેએ

فَإِنَّهُ يَحِلُّ وَلَا يَرْجِعُ وَإِنْ كَانَ مَعَهُ هَدْيٌ وَهُوَ مُحْصَرٌ نَحَرَهُ إِنْ

રોકેલ હોય તે એહરામ ખોલી આપે અને એના પર બદલ નથી, અને જો તેની સાથે હદી છે અને તેને રોકી

كَانَ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَبْعَثَ بِهِ وَإِنِ اسْتَطَاعَ أَنْ يَبْعَثَ بِهِ

દેવામાં આવ્યો તો તેની કુર્બાની કરી આપે જો હદી હરમમાં મોકલવાની શક્તિ ન હોય તો. અને જો તેની

لَمْ يَحِلَّ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ۔

શક્તિ હોય તો એહરામ ન ખોલે ત્યાં સુધી કે હદી તેના ઠેકાણે પહોંચી જાય."

ت ٣١٩ قَالَ مَالِكٌ وَغَيْرُهُ يَنْحَرُ هَدْيَهُ وَيَحْلِقُ فِي أَيِّ مَوْضِعٍ

"ઈમામ માલિક વગેરેએ ફર્માવ્યું, જે જગાએ પણ હોય કુર્બાની કરી આપે **[તઅલીક્ : ૩૧૯]**

كَانَ وَلَا قَضَاءَ عَلَيْهِ لِأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ

અને માથુ મૂંડાવી નાખે, અને એના પર ક્ઝા નથી. કેમ કે નબી ﷺ અને સહાબાએ હુદૈબિયામાં કુર્બાની

તફસીરમાં મૌસૂલ કરી છે. એ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما નો પોતાનો ફત્વો છે.

من نقص : બીજા નુસ્ખામાં **نقص** છે એટલે તોડયું. **تلذز**થી અહીં મુરાદ સંભોગ છે. **عذر**થી મુરાદ દરેક તે સબબ છે જેના કારણે તે હજ્જ ન કરી શકે ચાહે દુશ્મન હોય કે બીમારી હોય કે સફર ખર્ચનું ચોરી થઈ જવું હોય. અને અહીં હજ્જથી મુરાદ નફલ હજ્જ છે. જેવું કે ખૂદ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે તેમણે ફમાવ્યું, જો હજ્જે ઈસ્લામ હોય તો તેના પર ક્ઝા જરૂરી છે. અને જો ફર્ઝ ન હોય તો તેના પર ક્ઝા જરૂરી નથી. ઈમામે આ'ઝમે ફર્માવ્યું, હજ્જ નફલ હોય કે ફર્ઝ ઈહસારના કારણે ન કરી શક્યો તો તેના પર તેની ક્ઝા છે, એટલા માટે કે એહરામ પહેર્યા પછી નફલ હજ્જ પણ વાજિબ થઈ જાય છે.

મુહસર કુર્બાનીનું જાનવર ક્યાં ઝબહ કરે ? : આ મસ્અલો સહાબા તથા તેમના પછી પણ વિવાદાસ્પદ છે કે હદી ક્યાં ઝબહ કરે, હિલમાં પૂરતુ છે કે હરમમાં મોકલવું જરૂરી છે ? આપણે ત્યાં એ જરૂરી છે કે હરમમાં ઝબહ થાય. મતભેદનો પાયો એના પર ક્ાયમ છે કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ હુદૈબિયહના વરસે પોતાનાં કુર્બાનીનાં જાનવર હિલમાં ઝબહ કર્યાં હતાં કે હરમમાં ? ઈમામ અતા (ઉમ્દતુલ ક્ારી, ૧૦/૪૪૭) ઈમામ ઈસ્હાક્ે ફર્માવ્યું કે હરમમાં ઝબહ કર્યાં હતાં. અને બીજા હઝરાતે ફર્માવ્યું કે હિલમાં.

તઅલીક્ : ૩૧૯ની સમજૂતી ઈમામ માલિકનો આ ઈર્શાદ એમના મોઅત્તા (કિતાબુલ હજ્જ–૧૪૮)માં મઝકૂર છે : **البته والحد يبية ليس من الحرم** માલિકનો ક્ૌલ નથી.

وغيره : અલ્લામા ઈબ્ને હજરે ફર્માવ્યું કે "વગૈરહૂ"થી ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ મુરાદ છે. કેમ કે તેમણે

اَصْحَابَهٗ بِالْحُدَيْبِيَّةِ نَحَرُوْا وَحَلَقُوْا وَحَلُّوْا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ قَبْلَ

કરી અને માથુ મૂંડાવ્યું અને સંપૂર્ણપણે એહરામ ખોલી નાખ્યો એ પહેલાં કે તવાફ કરે

الطَّوَافِ وَقَبْلَ اَنْ يَّصِلَ الْهَدْيُ اِلَى الْبَيْتِ ثُمَّ لَمْ يُذْكَرْ اَنَّ النَّبِيَّ

અને હદી બયતુલ્લાહ પહોંચે. પછી એ વર્ણન નથી કે નબી ﷺએ

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَمَرَ اَحَدًا اَنْ يَّقْضِيَ شَيْئًا وَّلَا يَعُوْدُوْا

કોઈને કાંઈ ક़ઝા કરવાનો અથવા દોહરાવવાનો હુકમ આપ્યો હોય.

لَهٗ ـ وَالْحُدَيْبِيَّةُ خَارِجٌ مِّنَ الْحَرَمِ ـ

અને હુદૈબિયહ હરમથી બહાર છે.

કિતાબુલ અમમાં ફર્માવ્યું છે કે હુદૈબિયહ હરમથી નથી. એના પર અલ્લામા અયનીએ પકડ કરી કે ખૂદ ઈમામ શાફઈ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે હુદૈબિયહનો અમુક હિસ્સો હરમમાં છે. જ્યારે આવું છે તો કોની બુદ્ધિમાં એ વાત સમાશે કે હુઝૂરે અક़દસ ﷺ હિલમાં કુર્બાની કરે, જ્યારે કે હદીના બારામાં સાફ સાફ ઈર્શાદ છે : هَدْياً بَالِغَ الْكَعْبَةِ "એના બદલે કુર્બાનીનું જાનવર છે જે કા'બા સુધી પહોંચે." *(માઈદહ–૯૫)*

والحديبية : એ ચાહે ઈમામ માલિકનો ઈર્શાદ હોય કે ઈમામ શાફઈનો કે ઈમામ બુખારીનો, એ કોઈનો હોય મુત્તફક અલૈહ (સર્વ સંમત) નથી. વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે ઈમામ અતા તથા ઈમામ ઈબ્ને ઈસ્હાક़નો ક़ૌલ છે કે હુદૈબિયહનો અમુક હિસ્સો હરમમાં છે.

તેમજ ઈમામ અબૂ જઅફર તહાવી (શરહે મઆનિયુલ આષાર, ૧/૩૬૨ મનાસિક)એ હઝરત મિસ્વર બિન મખ્રમા رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરી. તેમણે ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺનો તંબૂ હિલમાં હતો અને નમાઝ પઢવાની જગા હરમમાં હતી. તેમજ ઈમામ બયહક़ી (ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૧૦/૧૪૯)એ મરવાન તથા હઝરત મિસ્વર બિન મખ્રમા رضی اللہ عنہ થી એના જેમ રિવાયત કર્યું.

આ સંજોગોમાં જ્યારે કે મુહસર હદી હરમમાં મોકલી શકે છે, એના પર ઈજમાઅ છે કે હરમમાં જ ઝબહ કરવામાં આવશે. પછી કેવી રીતે વિચારી શકાય છે કે હરમમાં ઝબહની શક્તિ હોવા છતાં હિલમાં હદી ઝબહ કરે.

મુહસર પર ક़ઝા છે : આપણે ત્યાં ઈહસાર ઉમરાથી હોય કે હજ્જથી, ઈહસાર ખત્મ થઈ જતાં તેની ક़ઝા વાજિબ છે. હજ્જના બારામાં હઝરત હજ્જાજ બિન અમ્ર અન્સારી رضی اللہ عنہ ની હદીષ વર્ણન થઈ ચૂકી કે ફર્માવ્યું, **و عليه حجة اخرى** વળી ખૂદ હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ની હદીષ વર્ણન થઈ ગઈ કે તેમણે ફર્માવ્યું : **حتى يحج عاماً قابلا** રહી ગયો ઉમરો તો આપણે ત્યાં તેની પણ ક़ઝા છે કેમ કે એહરામ પછી તેની અદાયગી તેના માથે વાજિબ થશે અને તેણે ઉમરો ન કર્યો તો જિમ્મેદારીથી મુક્ત કઈ રીતે થશે ? તેમજ હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ મુહસર અનિલ્હજ્જ (હજ્જથી રોકી રાખવામાં આવેલ વ્યક્તિ)ના બારામાં ફર્માવ્યું કે તે આવતા વરસે હજ્જ કરે અને તેના પહેલાં ફર્માવ્યું, **سنة رسول الله** ﷺ અને હુઝૂરે અક़દસ ﷺને ઉમરાથી રોકવામાં આવ્યા, એના પર ક़યાસ કરીને હજ્જની ક़ઝાનો હુકમ આપ્યો. તો જો હુઝૂરે અક़દસ ﷺએ આ ઉમરાની ક़ઝા ન કરી હોત તો આ ક़યાસ કેવી રીતે દુરુસ્ત થાત. તદ્ ઉપરાંત આવતા વરસે હિ.સ.માં હુઝૂરે અક़દસ ﷺએ જે

بَابُ الْاِطْعَامِ فِي الْفِدْيَةِ نِصْفُ صَاعٍ ٢٤٤

ફિદિયામાં અડધો સાઅ ખાવા ખવડાવવું છે *–(પેજ : ૨૪૪)*

حديث ١٠٦٢ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ مَعْقِلٍ قَالَ جَلَسْتُ اِلٰى كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ

''અબ્દુલ્લાહ બિન મઅકિલે કહ્યું, હું કઅબ બિન ઉજરહ رضی اللہ عنہما ની ખિદમતમાં **[હદીષ : ૧૦૬૨]**

اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ فَسَاَلْتُهُ عَنِ الْفِدْيَةِ فَقَالَ نَزَلَتْ فِيَّ خَاصَّةً

બેઠો હતો તો મેં ફિદિયાના બારામાં પૂછ્યું, ફર્માવ્યું, ખાસ મારા બારામાં નાઝિલ થયો છે, અને તમારા સૌને

وَّهِيَ لَكُمْ عَامَّةً حُمِلْتُ اِلٰى رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

માટે આમ છે. મને આ હાલતમાં લાદીને રસૂલુલ્લાહ ﷺ ની ખિદમતમાં લાવવામાં આવ્યો કે જૂવો મારા

وَالْقُمَّلُ يَتَنَاثَرُ عَلٰى وَجْهِيْ فَقَالَ مَا كُنْتُ اُرٰى الْوَجَعَ بَلَغَ بِكَ

ચહેરા પર પડી રહી હતી. હુઝૂરે ફર્માવ્યું, હું ન જાણતો હતો કે તારી તકલીફ આટલી હદે પહોંચેલી છે જે હું

ઉમરો કર્યો એનું નામ જ ઉમ્રતુલ કઝા છે. આમ એલાન ફર્માવી આપ્યું હતું કે જે લોકો હુદૈબિયહમાં શરીક હતા તેમાંથી જેટલા જીવંત છે તે સૌ ચાલે, કોઈ રહી ન જાય, જેવું કે ઈમામ હાકિમે અકલીલમાં રિવાયત કર્યું છે. (ઝુર્કાની અલલ મવાહિબ ૨/૨૫૪) યાકૂબ ઈબ્ને સુફયાને પોતાની તારીખમાં (ઉપર મુજબ) હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કર્યું કે ઉમરતુલ કઝિય્યહ હિ.સ. ૭ના ઝીકઅદામાં થયો હતો. હુઝૂરે પોતાના સહાબાને હુકમ આપ્યો હતો કે આ ઉમરાની કઝામાં જેનાથી મુશ્રિકોએ હુદૈબિયામાં રોકી દીધા હતા સૌ ઉમરો કરે. અલ્લામા મુહમ્મદ ઈબ્ને અબ્દુલબાકીએ ફર્માવ્યું કે એની અસ્નાદ હસન છે. શબ્દો આ પ્રમાણે છે : **قضاء لعمرتهم اللتى صدهم المشركين عنها بالحديبية** ''પોતાના તે ઉમરાની કઝા જેનાથી હુદૈબિયામાં મુશ્રિકોએ રોકી દીધા હતા.''

હુદૈબિયામાં શરીક થનાર સર્વેને ઉમરતુલ કઝામાં શરીક થવાનો હુકમ આપવું અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ એને **لعمرتهم** ફર્માવવું એની દલીલ છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺ અને સહાબાએ હુદૈબિયામાં છૂટેલા ઉમરાની કઝામાં ઉમરતુલ કઝા કર્યો જાહેરમાં એ જ છે. તાવીલનું પ્રકરણ વિશાળ છે પણ જ્યારે બુદ્ધિનો તકાઝો પણ એ જ છે કે કઝા વાજિબ થાય. હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ની આ હદીષમાં કઝાનો અર્થ જે છૂટી ગયેલ તેની અદાયગીના અર્થને અગ્રતા થશે.

સમજૂતી : ૧૦૬૨

આ હદીષ શબ્દોના ફેરફાર સાથે અહીં જ પાંચ તરીકાઓથી મરવી છે. ચાર તરીકાઓથી અબ્દુર્રહમાન બિન અબી લયલાથી અને એક તરીકામાં અબ્દુલ્લાહ બિન મઅકિલથી. આ કિસ્સો સુલહે હુદૈબિયાનો છે જેવું કે અહીં **بابا النسك شاة** માં સ્પષ્ટતા છે. હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મઅકિલે કૂફાની મસ્જિદમાં હઝરત કઅબ બિન ઉજરહ્ رضی اللہ عنہ ને પૂછ્યું. જેવું કે મગ્ઝીમાં છે. કિસ્સો બન્યો કે હઝરત કઅબ બિન ઉજરા رضی اللہ عنہ ના માથા પર વાળ હતા અને એમાં જૂવો પડી ગઈ તે પણ એટલા અધિક પ્રમાણમાં કે જૂવો તેમના ચહેરા, ભવાં, દાઢી પર પડતી રહેતી હતી. તેના કરડવાથી એટલી તકલીફ પડતી હતી કે તે ફર્માવે છે કે લાગતુ હતું કે હું આંધળો થઈ જઈશ. એ

مَا أَرَى أَوْ مَا كُنْتُ أُرَى الْجَهْدَ بَلَغَ بِكَ مَا أَرَى تَجِدُ شَاةً فَقُلْتُ لَا

જોઈ રહ્યો છું. અથવા હુઝૂરે વજઅને બદલે જેહદ ફર્માવ્યું. (ફર્માવ્યું) શું બકરીની શક્તિ છે ?

قَالَ فَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ لِكُلِّ مِسْكِينٍ نِصْفُ

મેં અર્ઝ કરી, નહીં ! તો કહ્યું, ત્રણ દિવસ રોઝા રાખ અથવા છ મિસ્કીનોને અનાજ આપ.

صَاعٍ ع

દરેક મિસ્કીનને અડધો સાઅ."

بَابٌ وَإِذَا صَادَ الْحَلَالُ فَأَهْدَى لِلْمُحْرِمِ الصَّيْدَ أَكَلَهُ

જ્યારે ગૈર મુહરિમ શિકાર કરીને મુહરિમને આપે તો ખાઈ લે *–(પેજ : ૨૪૫)*

ت ٣٢٠ وَلَمْ يَرَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَأَنَسٌ بِالذَّبْحِ بَأْسًا وَهُوَ غَيْرُ الصَّيْدِ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ તથા હઝરત અનસ رضی اللہ عنہما એહરામની હાલતમાં **[તઅલીક્ : ૩૨૦]**

કારણે હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ માથુ મૂંડાવી નાખ્યું અને તેમને ફિદિયાનો હુકમ આપ્યો. આમ રિવાયતોમાં ઈખ્તિયાર આપવામાં આવ્યો છે કે ચાહે તો રોઝા રાખે ચાહે તો છ મિસ્કીનોને ખાવા ખવડાવે, ચાહે કુર્બાની કરે. પણ અમે હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન મઅક્લિની જે રિવાયત લીધી છે એમાં ક્રમ છે. ઈમામ વાહિદીની અસ્બાબે નુઝૂલમાં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી પણ એક રિવાયત એવી છે જેમાં પણ ક્રમ છે. પણ રાજેહ અબ્દુર્રહમાન બિન અબી લયલાની રિવાયત છે જેમાં ક્રમ નથી, આઝાદી છે. કેમ કે એ જ નસ્સે કુર્આની (કુર્આની દલીલ)ના મુજબ છે. ઈર્શાદ છે : **ففدية من صيام او صدقة او نسك** "તો એના પર ફિદિયો છે રોઝા કે સદક્ા કે કુર્બાની." *(બક્રહ–૧૯૬)*

અને આ જ આપણો તથા ઈમામ શાફઈનો મઝહબ છે કે જો જરૂરતના લીધે માથુ મૂંડાવ્યું છે તો તેને અધિકાર છે કે આ ત્રણેવમાંથી જે ચાહે તે ફિદિયો આપે. હા ! જો વિના જરૂરતે મૂંડાવ્યું તો ફિદિયામાં કુર્બાની વાજિબ છે. જ્યારે કે ચોથાઈ અથવા એથી અધિક મૂંડાવ્યું હોય, જો ચોથાઈથી ઓછુ મૂંડાવ્યું તો સદક્ો છે.

નિસ્ફ સાઅ : હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન મઅક્લિની રિવાયતમાં **لكل مسكين نصف صاع** અને હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન અબી લયલાની એક રિવાયતમાં **فرقبين ستة مساكين** છે. એટલે છ મિસ્કીનોને એક ફર્ક્ આપે. ભાગ : ૨, પેજ : ૭૯ પર વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે ફર્ક્ ત્રણ સાઅ હોય છે એટલા માટે બંને રિવાયતોમાં કોઈ ટકરાવ ન રહ્યો.

તઅલીક્ : ૩૨૦ની સમજૂતી

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ના આ અષરને ઈમામ અબ્દુર્રઝ્ઝાક્ મૌસૂલન આ શબ્દોમાં વર્ણન કર્યો છે. ઈકરમાએ કહ્યું કે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસે મને ઊંટ ઝબહ કરવાનો હુકમ આપ્યો. અને હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ ના આ અષરને ઈમામ અબૂબકર બિન અબૂ શયબાએ મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કર્યો છે. સૈયાહ બજલી કહે છે, મેં હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ ને પૂછયું કે મુહરિમ ઝબહ કરી શકે છે કે નહીં ? આ બંને તઅલીક્થી પ્રકરણને કોઈ સંબંધ નથી.

نَحْوَ الْإِبِلِ وَالْغَنَمِ وَالْبَقَرِ وَالدَّجَاجِ وَالْخَيْلِ ۔

ઝબહ કરવામાં કોઈ વાંધો જાણતા ન હતા, એટલે શિકાર સિવાય અન્ય જાનવર જેમ કે ઊંટ, બકરી, ગાય, મરઘી ઘોડો."

حديث ١٠٦٣ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ قَالَ انْطَلَقَ أَبِي عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ فَأَحْرَمَ

"અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબૂ કતાદા رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, મારા પિતા હુદૈબિયાના [હદીષ : ૧૦૬૩]

وهو غير الصيد : આ હઝરત ઈમામ બુખારીની સ્પષ્ટતા છે, કેમ કે એના પર એકમતિ છે કે મુહરિમ જો શિકાર ઝબહ કરશે તો એના પર બદલો વાજિબ છે.

: – يقال عدل مثل فاذا كسرت قلت عِدلٌ فهوزنة ۔ ذلك قيامًا قِوَامًا يعدلون يجعلون له عدلا ۔ عدل

અયનના ફતહા (ઝબર)ની સાથે મિષ્લ (સમાન)ના અર્થમાં છે. عِدل અને ઝેરની સાથે સમાન વજનના અર્થમાં છે. قياماનો અર્થ قواماً છે. يعدلونનો અર્થ છે કે એના સમાન ઠરાવે છે.

એનાથી આગલા પ્રકરણના હેઠળ સૂરએ માઈદાની આયતે કરીમા لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُم નકલ કરી હતી એમાં આ પણ છે : جزأ مثل ما قتل من الىعم يحكم به ذوا عدل "જે શખ્સ ઈરાદાપૂર્વક કોઈ શિકારને મારી નાખે તો તેનો બદલો છે કે કત્લ થનાર જાનવરના બરાબર આપે જેનો ફૈસલો બે ષિકહ માણસો કરે." *(માઈદા–૯૫)*

આ આયતે કરીમા પછી છે : أَوْعَدْلُ ذلك صِيَامًا અથવા એના બરાબર રોઝા. ઈમામ બુખારી એ આદત પ્રમાણે એની તફસીર કરી કે عِدل અયનના ઝબર તથા ઝેર બંનેની સાથે છે. પ્રથમનો અર્થ "બરાબર" છે અને બીજાનો "સમવજન", "સમ માત્રા" છે. આગળ કુર્આન મજીદમાં છે :–

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَاماً لِلنَّاس "અલ્લાહે કા'બાને ઈજ્જતવાળુ ઘર લોકોના રોકાણનો સબબ બનાવ્યું." *(માઈદા–૯૭)*

તો قِيَماની તફસીર ફર્માવી કે આ قواماના અર્થમાં છે. એટલે જેના પર લોકોની સલામતી તથા વ્યવસ્થા હોય. આ રીતે કુર્આન મજીદમાં વિવિધ જગાએ يَعْدِلُوْنَ ۔ આવેલ છે. તેની પણ તફસીર ફર્માવી આપી કે એનો અર્થ આ છે : કાફિર પોતાના રબના બરાબર ઠરાવે છે.

લતીફો : હઝરત સઈદ બિન જુબૈર رضی اللہ عنہ જ્યારે ગિરફતાર થઈને હજ્જાજ બિન યૂસુફની પાસે લાવવામાં આવ્યા તો તેણે પૂછયું, મને શું સમજો છો ? ફર્માવ્યું, انت القاسط العادل તું કાસિત તથા આદિલ છે. કિસ્તનો અર્થ પણ અદ્લો ઈન્સાફ છે. એના પર આખો દરબાર આશ્ચર્ય ચકિત થઈ ગયો કે આ દરબાર બહાર હજ્જાજને શું શું કહેતા હતા ! અને હવે જાનના ભયથી આદિલ, ન્યાયી કહી રહ્યા છે ! લોકો આશ્ચર્યથી એકબીજાને જોવા લાગ્યા. હજ્જાજે પોતાની ફિતરી ચાલાકીથી ભાંખી લીધું, તેણે દરબારીઓને કહ્યું, તમે લોકો સમજ્યા પણ કે એણે મને શું કહ્યું છે ?! તેણે મને જહન્નમી તથા કાફિર કહ્યો છે. કુર્આન મજીદમાં છે : وَأَمَّا الْقَاسِطُوْنَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً ۔ "અને જાલિમ જહન્નમનું બળતણ થશે." *(જિન : ૧૫)*

અને ફર્માવ્યું : ثُمَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُوْنَ ۔ "વળી કાફિર પોતાના રબના બરાબર ઠરાવે છે." *(સૂરએ અન્આમ, આયત : ૧)*

હવે લોકોની આંખો ખુલી અને માનવું પડયું કે અલ્લાહના શેર ગરદન પર તલ્વાર હોવા છતાં હક્ક જ કહે છે.

સમજૂતી : ૧૦૬૩ આ હદીષ બુખારી શરીફમાં આઠ તરીકાઓથી રિવાયત પામેલી છે, અને દરેક

اَصْحَابُهٗ وَلَمْ يُحْرِمْ وَحُدِّثَ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّ

વરસે ચાલ્યા. એમના સાથીઓએ એહરામ બાંધ્યો અને તેમણે ન બાંધ્યો અને નબી ﷺ ને

عَدُوًّا يَغْزُوْهُ فَانْطَلَقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَيْنَمَا

બયાન કરવામાં આવ્યું કે કોઈ દુશ્મન હુમ્લો કરવા ચાહે છે અને નબી ﷺ ચાલ્યા.

اَنَا مَعَ اَصْحَابِهٖ يَضْحَكُ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ فَنَظَرْتُ فَاِذَا اَنَا بِحِمَارِ

હઝરત અબૂ કતાદાએ કહ્યું, હું સહાબાની સાથે હતો એકાએક સહાબા એકબીજાને જોઈને હસવા લાગ્યા.

وَحْشٍ فَحَمَلْتُ عَلَيْهِ فَطَعَنْتُهٗ فَاَثْبَتُّهٗ وَاسْتَعَنْتُ بِهِمْ فَاَبَوْا

હવે મેં જોયું એક ગોરખર (જંગલી ગધેડો) સામે છે. મેં તેના પર હુમ્લો કરી આપ્યો અને

اَنْ يُعِيْنُوْنِيْ فَاَكَلْنَا مِنْ لَحْمِهٖ وَخَشِيْنَا اَنْ نُقْتَطَعَ فَطَلَبْتُ النَّبِيَّ

તેને ભાલો ખોસીને પાડી નાખ્યું. તે લોકોથી મેં મદદ ચાહી તો લોકોએ મના કરી આપ્યું. હવે અમે તેનો

રિવાયતમાં કાંઈક ઘટાડો વધારો છે. એ સર્વનો સાર એ છે કે ગઝવએ હુદૈબિયાના પ્રસંગે કેમ કે હેતુ ઉમરા કરવાનો હતો એટલા માટે સહાબાએ કિરામે એહરામ બાંધી લીધો હતો. પણ હઝરત અબૂ કતાદા رضی اللہ عنہ ને હુઝૂરે અકદસ ﷺએ સદકા વસૂલ કરવા મોકલ્યા હતા અને રસ્તામાં અસ્ફાનમાં આવીને મળ્યા હતા એટલા માટે એમણે એહરામ બાંધ્યો ન હતો. (શર્હે મઆનિયુલ આષાર, ૧/૩૦૦, હજ્જ) હઝરત અબૂ કતાદા માથુ ઝુકાવીને બેસીને ચપ્પલ ઠીક કરી રહ્યા હતા એવામાં ગોરખર દેખાયું. સહાબાએ કિરામ એકબીજાને જોઈને હસવા લાગ્યા. હઝરત અબૂ કતાદાએ માથુ ઉઠાવ્યું અને ગોરખરને જોયુ. તેમણે પોતાના ઘોડા જેનુ નામ જરાદ હતું તેની ઝીન કસી અને સવાર થઈ ગયા પણ કોરડો તથા ભાલો લેવાનુ ભૂલી ગયા. લોકોથી માંગ્યો પણ કોઈએ ન આપ્યો. એના પર એમને ગુસ્સો આવ્યો અને ઘોડેથી ઉતરીને કોરડો તથા ભાલો લીધો અને ગોરખરનો શિકાર કરી લીધો. હવે લોકોને કહ્યું કે આવો ! એને ઉઠાવીને લઈ ચાલો ! પણ કોઈ તૈયાર ન થયું, સૌએ ના પાડી દીધી. એ જાતે જ ઉઠાવી લાવ્યા. અમુક લોકોએ એને ખાધો અને બીજાએ એને ન ખાધો, પણ વસવસો સૌને રહ્યો. તેમણે એક આગલી રાન છુપાવી લીધી અને જ્યારે હુઝૂરે અકદસ ﷺ સાથે મુલાકાત થઈ તો પૂરો બનાવ કહી સંભળાવ્યો. પૂછયું, તમે લોકોએ બતાવ્યું તો ન હતું ? એના તરફ ઈશારો તો કર્યો ન હતો ? લોકોએ અર્ઝ કરી, નહીં ! ફર્માવ્યું, ખાવ ! (અને પૂછયું) અને એનો કાંઈક હિસ્સો તમારી પાસે છે ? અર્ઝ કરી, આગલી રાન છે. હુઝૂરે તેને લીધું અને ખાધુ અને અન્ય લોકોએ પણ ખાધુ.

عام الحديبية : પણ વાકેદીએ રિવાયત કરી કે બનાવ ઉમરતુલ કઝામાં બન્યો હતો.

ان عدوا يغزوه : એનાથી મુરાદ એ છે કે ખબર મળી કે અરબના કેટલાક લોકો મદીના તયબહ પર હુમ્લો કરવા ચાહે છે. મુન્ઝરીએ કહ્યું કે હઝરત અબૂ કતાદાને મદીનાવાસીઓએ આ ખબર મળ્યા બાદ હુઝૂરે અકદસ ﷺની ખિદમતમાં જાણ કરવા માટે મોકલ્યા હતા એટલા માટે એમણે એહરામ બાંધ્યો ન હતો.

ان تقتطع : કેમ કે શિકારનો ગોશ્ત અલગ કરવા અને તેને શેકવા, પકાવવા, ખાવામાં ખાસ્સો સમય વપરાય ગયો અને હુઝૂરે અકદસ ﷺ સતત ચાલતા રહ્યા અને ઘણા દૂર નીકળી ગયા હતા. પણ ત્યાર પછીની રિવાયતમાં

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَرْفَعُ فَرَسِيْ شَاوًا وَاَسِيْرُ

ગોશ્ત ખાધો અને અમને અંદેશો થયો કે ક્યાંક અમે છૂટા ન પડી જઈએ. હવે મેં નબી ﷺની તલાશ શરૂ

شَاوًا فَلَقِيْتُ رَجُلًا مِنْ بَنِيْ غِفَارٍ فِيْ جَوْفِ اللَّيْلِ قُلْتُ اَيْنَ

કરી. ક્યારેક ઘોડાને તેજ દોડાવતો ક્યારેક સામાન્ય ગતિએ ચલાવતો. રાતમાં મારી મુલાકાત બની ગફ્ફારના

تَرَكْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ تَرَكْتُهُ بِتَعْهَنَ وَهُوَ

એક શખ્સથી થઈ. મેં પૂછયું, તેં નબી ﷺને ક્યાં છોડયા ? તેણે જણાવ્યું, હું હુઝૂરથી તઅહિનમાં જુદો થયો

قَائِلُ السُّقْيَا فَقُلْتُ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اِنَّ اَهْلَكَ يُقْرِئُوْنَ عَلَيْكَ

હતો અને હુઝૂર ﷺનો ઈરાદો સુક્યામાં ક્યલૂલા કરવાનો હતો. (મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ સાથે મુલાકાત કરી)

છે કે અબૂ કતાદાએ ખિદમતે અકદસમાં હાજર થઈને અર્ઝ કરી : **قد خشوان يقتطعهم العدو دونك** ''આપના સહાબાને અંદેશો છે કે દુશ્મન તેમને હુઝૂરથી અલગ ન કરી આપે.'' જાહેર છે કે બંનેમાં વિરોધાભાસ નથી.

بتعهم : તઅહિન એક જગાનું નામ છે એમાં નીચે પ્રમાણે લુગાત (શબ્દકોશ) છે : (૧) ''તા''ને ઝબર, અયન જઝમ, ''હા'' મકસૂર (ઝેર). (૨) એ જ વિગત મુજબ ''તા''ને ઝેર (૩) ''તા'' તથા ''હા''ને ઝબર (૪) ''તા'' તથા અયનને ઝમ્મા (પેશ) અને ''હા''ને તશ્દીદ (૫) એ જ વિગત સાથે ''તા''ને ઝેર પણ અસ્હાબે હદીષ અયનને જઝમ પઢે છે. **تعهن** સુક્યાથી ત્રણ માઈલના અંતરે એક ઝરણાનું નામ છે. સુક્યા મક્કા મોઅઝ્ઝમા તથા મદીના મુનવ્વરાના દરમિયાન ફુરઅના આસપાસમાં એક વસ્તીનું નામ છે. ફુરઅ એક શહેર છે. મતલબ એ થયો કે તે ગિફારી એવું બતાવવા ચાહે છે કે મેં હુઝૂરને તઅહિનમાં છોડયા છે. અને હુઝૂર સુક્યા પહોંચીને ક્યલૂલાનો ઈરાદો ધરાવતા હતા.

ان اهلك : ''અહલ''થી અઝવાજે મુતહ્હરાત (પુનિત પત્નીઓ) પણ મુરાદ હોય શકે છે, કેમ કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત ઉમ્મે સલ્મા رضی اللہ عنہا હુદૈબિયામાં સાથે હતાં. અને અસ્હાબ પણ મુરાદ થઈ શકે. જેમ કે બીજી રિવાયતમાં આવેલ છે.

અહીં **باب لايعين المحرم الحلال يقتل الصيد** માં છે (૧/૨૪૬) : **وكنا مع النبي ﷺ بالقاحة** ''અમે નબી ﷺની સાથે ક્વાહામાં હતા. ક્વાહા મદીના તયબહથી ત્રણ મંઝિલના અંતર પર સુક્યાથી એક માઈલ પહેલાં છે. એટલે કે ગોરખરના શિકારનો કિસ્સો ક્વાહામાં ઉપસ્થિત થયો હતો. એમાં એ પણ છે કે હું એક ટેકરીની આડથી ગયો અને ગોરખરને ઘાયલ કરી નાખ્યો.

એના પછી (૨/૨૪૬) **باب لا يشير المحرم الى الصيد لكى يصطاده الحلال** માં છે : **حرج حاجاً** એટલે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ હજ્જના ઈરાદાથી નીકળ્યા. હમણા રિવાયત વર્ણન થઈ કે આ બનાવ હુદૈબિયા કે ઉમરતુલ ક્વઝાના પ્રસંગે પેશ આવ્યો હતો. અને બુધ્ધિનો પણ એ જ તક્વાઝો છે. એટલા માટે કે હજ્જના પ્રસંગે પુષ્કળ મજમો હતો, કોઈ દુશ્મનનો કોઈ ખતરો ન હતો અને ન કોઈની હિંમત હતી કે મદીના તયબહ તરફ આંખ ઉઠાવીને જોતો.

અલ્લામા ઈબ્ને હજરે એ જવાબ આપ્યો કે **حاجًا** મજાઝ છે **معتمرا**થી, અને કોઈ અજુગતુ નથી. બંનેમાં સરવાળે હાજરી બયતુલ્લાહની છે. આગળ છે :–

السَّلَامَ وَرَحْمَةَ اللّٰهِ إِنَّهُمْ قَدْ خَشُوْا اَنْ يَّقْتَطِعُوْا دُوْنَكَ فَانْتَظِرْ

અને અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! હુઝૂર તઅલ્લુકવાળા સલામ અર્ઝ કરે છે અને તેમને અંદેશો છે કે ક્યાંક તેઓ

هُمْ - قُلْتُ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اَصَبْتُ حِمَارَ وَحْشٍ وَّعِنْدِىْ مِنْهُ

વિખૂટા ન પડી જાય, એમની રાહ જોઈ લો. મેં અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! મેં એક ગોરખર (જંગલી ગધેડા)ને

فصرف طائفة منهم ابو قتاده فقال خذوا ساحل البحر حتى نلتقى

فاخذوا ساحل البحر فلما انصرفوا احرموا كلهم الا ابو قتاده

''હુઝૂરે એક ગિરોહને જેમાં અબૂ કૃતાદા પણ હતા સમુદ્ર કિનારા તરફ મોકલ્યું અને ફર્માવ્યું, અમને આવીને મળી લેજો. એ લોકો કિનારા તરફથી ચાલ્યા અને જ્યારે પરત થયા તો સૌએ એહરામ બાંધી લીધો, સિવાય અબૂ કૃતાદા.

આ ગિરોહને સમુદ્ર કિનારાના રસ્તેથી મોકલવામાં બે હિકમતો હોય શકે છે. એક એ કે વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે હુઝૂરે અકૃદસ ﷺને માહિતગાર કરવામાં આવ્યા હતા કે કોઈ દુશ્મન મદીના તયબહ પર હુમ્લો કરવા ચાહે છે. શક્ય છે કે એ દુશ્મન દરિયા કિનારાના માર્ગ તરફનો રહ્યો હોય. પરિસ્થિતિની તેહકીક માટે તથા પ્રભાવિત કરવા માટે એ તરફ મોકલ્યા હોય. બીજુ વર્ણન થઈ ચૂક્યું કે તેમને ઝકાત વસૂલ કરવા માટે મોકલવામાં આવ્યા હતા. શક્ય છે કે વસૂલાત એ બાજુ કરવાની હતી અથવા બંનેવ હેતુ રહ્યા હોય.

الا ابو قتاده : એના પર બે શંકાઓ છે : પ્રથમ એ કે રાવી ખૂદ અબૂ કૃતાદા છે તો તેમણે ફર્માવવું જોઈતુ હતું કે **الا انا** ''પણ મેં'' અને આ જ શક આના પહેલાં પણ એક જગા ખડો થયેલો છે કે ફર્માવ્યું, **فيهم ابو قتاده** અલ્લામા અયનીએ જવાબ આપ્યો કે એમાં તજરીદ છે. બીજી શંકા એ છે કે અહીં **احرموا كلهم الا ابو قتادة لم يحرم**માં **مستثنىٰ بِلَّا** કલામે મુજબમાં આવેલા છે એટલા માટે **مستثنىٰ**ને નસબ હોવું જોઈએ અને અબૂ કૃતાદાને બદલે અબા કૃતાદા હોવું જોઈતુ હતું. અને એ જ કશહમીનીની રિવાયત છે અને મુસ્લિમની પણ. પણ મોટાભાગની રિવાયત **الا ابو قتادة** રફઅની સાથે છે. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું, આ મઝહબ મોટા ભાગના મુતાખ્ખેરીન બસરીય્યીનનો છે. પણ કુર્આને કરીમમાં **مستثنىٰ بِلَّا** મરફૂઅ કલામે મુજબમાં હોવા છતાં આવેલ છે. ઈર્શાદ છે : **فشربوا منه الا قليل منهم** અને હદીષમાં **وكل امتى معافا الا المهاجرون** અહીં બંને જગાએ **مستثنىٰ بِلَّا** કલામે મુજિબમાં છે અને મરફૂઅ છે. એનો ખુલાસો આ છે : **الا** અર્થમાં **لكن**ના ઈસ્તેદરાકના માટે છે. એટલે સૌએ પીધું અલ્બત્ત થોડાક લોકોએ ન પીધું.

દરેક ઉમ્મતીની બખ્શિશ થશે પણ એલાનિયા (ખુલ્લમ ખુલ્લા) ગુનાહ કરવાવાળાઓની નહીં થાય. એ જ પ્રમાણે આ પણ છે કે સૌએ એહરામ બાંધી લીધો હતો પરંતુ અબૂ કૃતાદાએ ન બાંધ્યો હતો.

કૂફીઓએ કહ્યું કે આ પ્રકારના પ્રસંગો પર **لا** (ઈલ્લા) હરફે અતફ છે, એનો માબઅૂદ માકૃબ્લ પર મઅતૂફ. એટલા માટે એનો એ જ એઅરાબ છે જે માકૃબ્લનો છે. અલ્લામા કિર્માનીએ ફર્માવ્યું, એ એના મઝહબના એતબારથી છે જેણે ઈબ્ને અબી તાલિબને દુરુસ્ત કહ્યા છે.

એ રિવાયતમાં આ પણ છે : **روأحمر وحش** બહુવચન સાથે એટલે ગોરખોરોને લોકોએ જોયાં. મતલબ એ છે કે એનું ટોળુ હતુ. આગળ છે : **فعقر ومنها اناثا** એટલે કે એક માદાનો શિકાર કર્યો. અંતમાં છે કે હુઝૂરે અકૃદસ ﷺએ સહાબાએ કિરામથી પૂછયું, શું તમે એમને હુકમ આપ્યો હતો અથવા ઈશારો કર્યો હતો ? સહાબાએ કહ્યું કે નહીં ! તો ફર્માવ્યું, ખાવ.

فَاَضَلَةٌ فَقَالَ لِلْقَوْمِ كُلُوْا وَهُمْ مُحْرِمُوْنَ ۝

હાંસલ કર્યું છે અને મારી પાસે એનું કાંઈક બચેલુ છે. હુઝૂરે લોકોને ફર્માવ્યું, ખાવ ! જો કે લોકો એહરામ બાંધેલ હતા.'' (બુખારી ૧/૨૪૫, ૨૪૬, ૩૪૯, ૧/૪૦૦, જેહાદ, ૨/૫૯૭, મગ્ઝી, ૨/૮૧૪, અલ્અત્ઈમ્મહ, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ–મનાસિક, તિર્મિઝી, નિસાઈ–હજ્જ, ઈબ્ને માજહ–મનાસિક)

بَابُ اِذَا اَهْدٰى لِلْمُحْرِمِ حِمَارًا وَّحْشِيًّا حَيًّا لَّمْ يَقْبَلْ

મુહરિમને જો કોઈ જીવંત ગોરખર હદિયો કરે તો ન સ્વીકારે *–(પેજ : ૨૪૬)*

હદીષ ૧૦૬૪ عَنِ الصَّعْبِ بْنِ جَثَّامَةَ اللَّيْثِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّهٗ

''હઝરત સઅબ બિન જષ્ષામા લયષી رحمۃ اللہ علیہ થી રિવાયત છે કે હુઝૂર તથા સહાબા **[હદીષ : ૧૦૬૪]**

اَهْدٰى لِرَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِمَارًا وَّحْشِيًّا وَّ

અબ્વા અથવા વદ્દાનમાં હતા એવામાં રસૂલુલ્લાહ ﷺની ખિદમતમાં એમણે ગોરખરનો હદિયો પેશ કર્યો.

فرحنا وخبأت العضد معى : કિતાબુલ હિબામાં છે : **مابقى من لحمها** ''અને ખુશ થયા અને મેં બાઝુ (આગલી રાંગ) પોતાની સાથે છુપાવી લીધો.'' આગળ છે, હુઝૂરે તેને ખાધુ ત્યાં સુધી કે હાડકુ રહી ગયું. કિતાબુલ જેહાદમાં છે કે **ومعنا رجله** અને એક રિવાયતમાં છે : બંને હુઝૂરના માટે દસ્ત ઉઠાવી રાખેલ છે. આ સૌમાં કોઈ ટકરાવ નથી. થયું એ હશે કે આગળ કોઈ ટાંગની રાન બચાવી હશે એન પર રિજલ પણ સાદિક્ આવે છે અને અઝુદ (બાવડુ) પણ અને ઝિરાઅ (ખભો) પણ.

મસાઈલ : આ હદીષથી નીચે મુજબના ફાયદાઓ હાંસલ થયા : (૧) એહરામની હાલતમાં શિકાર જાઈઝ નથી. (૨) મુહરિમે એ જાઈઝ નથી કે શિકારનો પતો કોઈ ગૈર મુહરિમને બતાવે અથવા શિકાર તરફ ઈશારો કરે. (૩) ગૈર મુહરિમનો કરેલો શિકાર મુહરિમ ખાય શકે છે. (૪) મુહરિમનો કરેલો શિકાર મુરદારના હુકમમાં છે. (૫) ગોરખર જંગલી ગધેડુ જેને આપણા વિસ્તારમાં ઘન્ટર, રોજ અને અમુક ઈલાકાઓમાં સાંભર કહે છે એ હલાલ છે. એના જાઈઝ હોવા પર સર્વ ઈમામોની એકમતિ છે પણ દેવબંદી એને હરામ કહે છે. કટકના મુનાઝરામાં તેમણે બે કલાક એના પર બહષ કરી અને છેવટ સુધી ન માન્યા. (૭) શિકારને ધારદાર હથિયાર વડે ઝખ્મી કર્યું અને મરી ગયું, ઝબહ ન કરી શકાયું તો એ હલાલ છે, ઝખ્મ ગમે ત્યાં લાગ્યો હોય. (૮) હુઝૂરે અક્દસ ﷺના મુબારક યુગમાં પણ ઈજતેહાદ દુરુસ્ત હતો અને એના પર અમલ પણ જાઈઝ હતો કેમ કે એના બારામાં કોઈ હુકમ ન હતો કે જો હિલમાં ગૈર મુહરિમ શિકાર કરે તો મુહરિમે એને ખાવું જાઈઝ છે કે નહીં. સહાબાએ કિરામે પોતાના ઈજતેહાદથી અમલ કર્યો.

સમજૂતી : ૧૦૬૪

હઝરત સઅબ બિન જષ્ષામા رضی اللہ عنہ હઝરત અબૂ સુફ્યાનના ભાણ્યા, તેમની બહેન ફાખ્તા કે ઝયનબના સાહબઝાદા છે. હઝરત ફારૂક્ આ'ઝમ رضی اللہ عنہ ની ખિલાફતના અંતિમ દૌરમાં વફાત પામ્યા. વદ્દાનમાં રહેતા હતા. ફારસના પાટનગર ઈસ્તખરની ફતહમાં શરીક હતા. આ ફતહના મોક્ા પર કોઈકે ઉડાવી આપ્યું કે દજ્જાલ નીકળી આવ્યો, એના પર હઝરત સઅબે આ હદીષ વર્ણવી કે મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺથી સાંભળ્યું છે કે દજ્જાલ તે

هُمْ بِالْاَبْوَاءِ اَوْ بِوَدَّانَ فَرَدَّ عَلَيْهِ فَلَمَّا رَاٰى مَا فِىْ وَجْهِهٖ قَالَ

હુઝૂરે તેને પરત કરી આપ્યો. જ્યારે એમના ચેહરા પર નિરાશાની અસર જોઈ તો ફર્માવ્યું,

اِنَّا لَمْ نَرُدَّهٗ عَلَيْكَ اِلَّا اَنَّا حُرُمٌ ؕ

અમે કેવળ એ કારણે પરત કર્યું છે કે અમે એહરામની હાલતમાં છીએ.''

સમય સુધી નહીં નીકળે જ્યાં સુધી લોકો એને ભૂલી નહીં જાય. એ કુરૈશના હલીફ હતા અને મુહલમ બિન જષામાના ભાઈ હતા. (અસાબા, ૨/૧૮૪) અબ્વા, ફુરઅના વિસ્તારમાં એક પહાડનું નામ છે. મદીનાની તરફથી જોહફાથી એનું અંતર ૩૩ માઈલ છે. તેને અબ્વા એટલા માટે કહે છે કે અહીં પુરનું પાણી જમા થાય છે જેના કારણે અહીં મોટાભાગે વબા રહે છે. હુઝૂરે અકદસ ﷺનાં વાલિદા સૈયદા આમિના رضی اللہ عنہا વફાત પામ્યાં હતાં અને અહીં મઝારે પાક છે. (ઈ.સ. ૧૯૯૬ ના વરસે નજદી વહાબી જાલિમોએ એ મઝાર મુબારકને તોડી પાડયું છે. –અનુવાદક)

وَدَّان (વદ્દાન) : અબ્વાથી છ માઈલના અંતરે એક ઘણી જ મોટી વસ્તીનું નામ છે. હઝરત સઅદ બિન જષામા અહીં રહેતા હતા. એ રાવીનો શક છે અને અધિકતર ગુમાન એ છે કે શક હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી થયો છે.

انه اهدىٰ : બુખારીની રિવાયતમાં ન જીવતાનો શબ્દ છે ન ઝબહ પામેલનો પણ ઈમામ બુખારી પોતાની રીતે એ સમજ્યા કે ઝિંદા જ પેશ કર્યું હશે એટલા માટે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ પરત કર્યું. નહીં તો હઝરત અબૂ કતાદાવાળી રિવાયતથી ટકરાવ ઉભો થશે. પણ ઘણી રિવાયતમાં એ સ્પષ્ટતા છે કે ઝબહ થયેલ હતું અને તેનો એક ટુકડો પેશ કર્યો હતો. અમુક રિવાયતોમાં થાપુ (સુરીન) છે અમુકમાં પગ. એનાથી એ લોકો દલીલ કરે છે કે જેઓ કહે છે કે મુહરિમે શિકાર ખાવો મુત્લકન મના છે ભલે ગૈર મુહરિમે શિકાર કર્યો હોય અને ઝબહ કર્યું હોય. પણ જ્યારે આ હદીષ ખૂદ મુઝતરિબ (શબ્દોમાં હેરફેર) છે તો હઝરત અબૂ કતાદાની હદીષથી વિરુદ્ધ નથી.

لم نرده : કશ્હમીનીની રિવાયત لَمْ نَرُدَّهٗ ફક્કે ઈદ્ગામ (ઈદ્ગામ વિના) છે. મુઝાઅફ મઝમૂમુલ અયન જ્યારે જઝમની હાલતમાં હોય તો એમાં ચાર લુગાત છે. ફતહ, કેમ કે એ અખફુલ હરકાત છે. અયનની મુતાબેઅતમાં ઝમ્મા (પેશ). કસ્રા એટલા માટે કે સાકિનને જ્યારે હરકત આપવામાં આવે છે તો કસ્રાની જ આપવામાં આવે છે. અન ફક્કે ઈદગામ, એટલા માટે કે એ જ અસ્લ છે. આ ત્યારે છે જ્યારે છેવટ ''હા'' ન લાહિક હોય. અને જો ''હા'' લાહિક હોય તો કસ્રાને છોડીને ત્રણેવ સ્થિતિઓ જાઈઝ છે.

بَابُ مَا يَقْتُلُ الْمُحْرِمُ مِنَ الدَّوَابِّ ص ٢٤٦

મુહરિમ કયાં જાનવરોને મારી શકે છે ? –(પેજ : ૨૪૬)

હદીષ ૧૦૬૫ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ

''હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ **[હદીષ : ૧૦૬૫]**

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ لَيْسَ عَلٰى

ફર્માવ્યું, પાંચ જાનવરોને મારી નાખવામાં મુહરિમ પર કોઈ ગુનોહ નથી.

الْمُحْرِمِ فِيْ قَتْلِهِنَّ جُنَاحٌ - ح - حَدَّثَنِيْ اِحْدٰى زَوْجَةِ النَّبِيِّ

બીજી સનદ સાથે નબી ﷺ નાં એક પાકબીવીથી રિવાયત છે કે

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

મુહરિમ એને મારી નાખે. બીજી સનદ સાથે છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન

يَقْتُلُ الْمُحْرِمُ - ح - قَالَتْ حَفْصَةُ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

હઝરત હફ્સા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسٌ مِّنَ الدَّوَابِّ لَا حَرَجَ عَلٰى مَنْ قَتَلَهُنَّ اَلْغُرَابُ

ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, પાંચ જાનવરોને કોઈ કત્લ કરી આપે તો કોઈ વાંધો નથી.

وَالْحِدَاءُ وَالْفَارَةُ وَالْعَقْرَبُ وَالْكَلْبُ الْعَقُوْرُ ؕ

કાગડો, ચીલ, વિંછી, કરડતો કૂતરો.'' (મુસ્લિમ, નિસાઈ–હજ્જ)

હદીષ ૧૦૬૬ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ

''ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી રિવાયત છે કે **[હદીષ : ૧૦૬૬]**

સમજૂતી : હદીષ : ૧૦૬૫–૧૦૬૬ دوابّ–دابّة નું બહુવચન છે અને મુન્તહલ જુમૂઅના વજન પર હોવાના કારણે ગૈર મુન્સરિફ છે. دَابَّةٌ મુન્તકિલ કરવાના માટે છે. જમીન પર ચાલનારું દરેક જાનવર دابّ છે, ત્યાં સુધી કે સરકનાર કીડા મકોડા પણ, પરંતુ આમ બોલીમાં ચોપગાંને કહે છે, જેમ કે : ઘોડો, ખચ્ચર વગેરે. અને ક્યારેક તે ચો પગાને કહે છે કે જે સવારીના કામ આવે. એ પાંચ ચીજોમાં ઉર્ફી અર્થના લેહાઝથી કેવળ કૂતરો, દાબ્બહ્ છે. અને શબ્દકોશના એતબારથી ઉંદર, વિંછી પણ. પણ કાગડો તથા ચીલ કોઈ અર્થના એતબારે દાબ્બહ નથી. તેમને બહુમતિનો એતબાર કરતાં દવાબમાં ગણ્યાં. એટલા માટે અમે એનો તર્જુમો જાનવર કર્યો કે

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ كُلُّهُنَّ

રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, પાંચ જાનવર ફાસિક઼ છે, તેમને હરમમાં પણ મારવામાં આવે.

فَاسِقٌ يُقْتَلْنَ فِي الْحَرَمِ الْغُرَابُ وَالْحِدَاءَةُ وَالْعَقْرَبُ وَالْفَأْرَةُ وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ

કાગડો, ચીલ, વિંછી તથા કરડી ખાતો કૂતરો." (મુસ્લિમ–હજ્જ)

حديث ١٠٦٧ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ مَعَ رَسُوْلِ

"હઝરત અબ્દુલ્લાહ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺની સાથે [હદીષ : ૧૦૬૭]

اللّٰهِ ﷺ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَارٍ بِمِنًى نَزَلَتْ عَلَيْهِ وَالْمُرْسَلٰتُ

અમે લોકો મિનાની એક ગુફામાં હતા એવામાં સૂરએ વલ્મુર્સલાત નાઝિલ થઈ. હુઝૂર તેની તિલાવત કરી રહ્યા

وَإِنَّهُ لَيَتْلُوْهَا وَإِنِّي لَأَتَلَقَّاهَا مِنْ فِيْهِ وَإِنَّ فَاهُ لَرَطْبٌ بِهَا إِذْ وَثَبَتْ

હતા અને હું તેને હુઝૂરના મુખ મુબારકથી સાંભળીને પઢી રહ્યો હતો. હુઝૂરનું મુખ મુબારક એનાથી તર હતું

عَلَيْنَا حَيَّةٌ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اقْتُلُوْهَا فَابْتَدَرْ

એવામાં અચાનક એક સાપ કુદયો તો નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, એને મારી નાખો. અમે એની તરફ વધ્યા

نَاهَا فَذَهَبَتْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُقِيَتْ شَرَّكُمْ

એટલામાં તે ભાગી ગયો તો નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, તે તમારા શર (બુરાઈ)થી બચી ગયો, જેવી રીતે કે તમે

સર્વ એમાં સામેલ થઈ જાય.

ફાસિક઼ : ફિસ્ક઼નો અર્થ ખુરૂજ એટલે નીકળવું. ફાસિક઼ને ફાસિક઼ એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તે શરીઅતની પાબંદીથી બહાર નીકળી જાય છે, પણ એના માટે નાફર્માન હોવું લાઝિમ છે. અને હદીષમાં એ જ અર્થ મુરાદ છે. મુરાદ એ છે કે એ કોઈ છેડે નહીં છતાં કેવળ ઈજા પહોંચાડવા માટે હુમ્લો કરે છે. જેવો કે અનુભવ છે. આ પાંચ જ સીમિત નથી અન્ય પણ જાનવરો એમાં સામેલ છે. સાપ તો હદીષના હુકમથી દાખલ છે, બાકી નીચે પ્રમાણેનાં કયાસથી છે એ પાંચ જાનવરોના ક઼ત્લની ઈલ્લત (સબબ) તેમનું ફાસિક઼ હોવું છે અને નીચેના જાનવરો પણ ફાસિક઼ છે જેથી એહરામની હાલતમાં અને હરમમાં એને પણ ક઼ત્લ કરવું મુબાહ છે. દા.ત. છીપકલી, કાંચડો માંકડ, મચ્છર, માખી વગેરે ખબીષ મુઝી જાનવર.

સમજૂતી : ૧૦૬૭ તફસીરમાં છે કે તે સાપ પોતાના દરમાં ઘૂસી ગયો. અહીં પ્રકરણ એ છે કે મુહરિમ કયા જાનવરોને મારે અને હદીષમાં કોઈ વર્ણન નથી કે આ હઝરાત મુહરિમ હતા. મિનામાં હોવાથી એ નથી લાગુ થતું કે મુહરિમ રહ્યા હોય. સામાન્યતઃ હાજીઓ દસ ઝીલ હજ્જના રમી તથા કુર્બાની કરીને એહરામ ખોલી નાખે છે અને હુઝૂરે અકદ઼સ ﷺના બારામાં તો સ્પષ્ટતા છે કે દસ ઝીલ હજ્જે એહરામ ખોલી નાખ્યો અને અધિક્તર ગુમાન એ જ છે કે સહાબાએ કિરામે પણ. તો કમસે કમ અબ્દુલ્લાહ બિન મસઊદ હદીષના રાવીએ

كَمَا وُقِيتُمْ شَرَّهَا ـه قَالَ اَبُوْ عَبْدِ اللّٰهِ اِنَّمَا اَرَدْنَا بِهٰذَا اَنَّ مِنًى

લોકો તેની બુરાઈથી બચી ગયા. અબૂ અબ્દુલ્લાહ (ઈમામ બુખારી)એ ફર્માવ્યું, આ હદીષના વર્ણનથી

مِنَ الْحَرَمِ وَاَنَّهُمْ لَمْ يَرَوْا بِقَتْلِ الْحَيَّةِ بَأْسًا

અમારી મુરાદ એ છે કે મિના હરમથી છે અને એ લોકોએ ત્યાં સાપને મારી નાખવામાં કોઈ વાંધો ન જાણ્યો."

حديث ١٠٦٨ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

"રસૂલુલ્લાહ ﷺના રફીક઼એ હયાત ઉમ્મુલ મો'મિનીન **[હદીષ : ૧૦૬૮]**

وَسَلَّمَ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِلْغُرَابِ الْفُوَيْسِقُ

હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું કે છીપકલી ફાસિક઼ છે

وَلَمْ اَسْمَعْهُ اَمَرَ بِقَتْلِهٖ ـه

અને મેં નથી સાંભળ્યું કે એને મારી નાખવાનો હુકમ આપ્યો હોય."

(હયાતુલ હયવાન, ૨/૩૮૦, બહવાલા તારીખે ઈબ્ને નજાર)

પણ જરૂર એહરામ ખોલી આપ્યો હતો.

જવાબ : આ હદીષની આ રિવાયતમાં એના પર કોઈ દલીલ નથી કે આ બનાવ એહરામની હાલતમાં થયો હતો, પણ ઈસ્માઈલીએ નુમેર અન હફ્સ બિન ગયાસના તરીક઼ામાં સ્પષ્ટતા કરી છે કે આ બનાવ અરફાની રાતમાં બન્યો હતો એ વખતે આ સર્વ હઝરાત એહરામમાં હતા. એ ગુફા હજી પણ સલામત છે અને તેની ઝિયારત કરવામાં આવે છે.

મસાઈલ : આ હદીષથી સાબિત થયું કે સાપનું એહરામની હાલતમાં ખાસ હરમમાં ક઼ત્લ કરવું જાઈઝ છે, એના પર ક઼યાસ કરીને સર્વ મુઝી જાનવરોનો ક઼ત્લ પણ જાઈઝ છે. જેમ કે છીપકલી, કાંચડો, મચ્છર, માંકડ, પિસ્સુ, માખી વગેરે. એનાથી સાબિત થયું કે સાપને જોતાં જ ક઼ત્લ કરી દેવો જોઈએ. અમુક હદીષોથી ઘરોના સાપનું અપવાદ હોવું જાહેર થઈ રહ્યું તે પણ એ શર્ત પર કે પ્રથમ તેમને ચેતવવામાં આવે છતાં ઘર ન છોડે તો તેને પણ મારી નાખવામાં આવે.

અમુકે ફર્માવ્યું કે આ કેવળ મદીના તય્યબહ સાથે ખાસ છે, કેમ કે હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺએ ફર્માવ્યું, મદીનામાં અમુક જિન છે જેઓ મુસલમાન થઈ ગયા છે. (મુસ્લિમ ૨/૨૩૫) ઈમામ માલિકે ફર્માવ્યું, મદીના જ ખાસ નથી દરેક આબાદીઓનો એ જ હુકમ છે. અમુક ઉલમાએ ફર્માવ્યું, **સાપને જ્યાં જુઓ મારી નાખો, ચાહે આબાદીમાં હોય ઘરમાં હોય, જંગલમાં હોય, કેમ કે હદીષમાં મુત્લક઼ન (વિના શર્તે) તેના ક઼ત્લનો હુકમ છે.**

સમજૂતી : ૧૦૬૮ وزغ : કાંચંડાને પણ કહે છે અને છીપકલીને પણ કહે છે. ઈમામ નવવીએ ફર્માવ્યું, قال اهل اللغة الوزغ وسام ابرص جنس فسام ابرس كياره وزغ તથા سام ابرص એક જિન્સ (જાતિ) છે. અને سام ابرص તેમના મોટાને કહે છે. અલ્લામા દમીરી (હયાતુલ હયવાન, ૨/૩૭૯)એ લખ્યું :

"مશહૂર નાનુ સરખુ જાનવર છે, આ અને છીપકલી એક જાતિ છે. અલ્લામા કિર્માની (ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૧૦/૧૮૫)એ ફર્માવ્યું, وزغ એક જાનવર છે જેના પગો હોય છે અને તે ઘાસનાં મૂળ ોમાં દોડે છે. ઈબ્ને અષીરે (અગાઉ જેમ) કહ્યું કે એ છીપકલી છે.

وزغ ને મારવાનો હુકમ બીજી હદીષોમાં આવેલો છે. ખૂદ બુખારી (૧/૪૭૩ અલ્અંબિયા)માં જ હઝરત ઉમ્મે શરીક رضی اللہ عنہا થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ وزغ ને મારી નાખવાનો હુકમ આપ્યો અને ફર્માવ્યું કે એ હઝરત ઈબ્રાહીમ عليه السلام પર ફૂંકતો હતો. મુસ્નદે અહમદ (૬/૮૨) તથા ઈબ્ને માજહ માજહ (અસ્સૈદ–૨૪૦)માં ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ના બારામાં છે કે તેમના ઘરમાં બરછી રાખેલી હતી. પૂછવામાં આવ્યું આનાથી શું કરો છો ? આનાથી وزغ મારું છું એટલા માટે કે નબી ﷺએ અમને ખબર આપી છે કે હઝરત ઈબ્રાહીમ عليه السلام આગમાં ફેંકવામાં આવ્યા તો રૂએ જમીન પર કોઈ એવું જાનવર ન હતું જેણે એને હોલાવવાની કોશિશ ન કરી હોય સિવાય وزغ ના, કે એ આગને ફૂંકતુ હતું. એ કારણે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ એના ક़ત્લનો હુકમ આપ્યો.

બલ્કે એક હદીષમાં છે કે નબી ﷺએ ફર્માવ્યું કે જે وزغ ને પ્રથમ હુમ્લામાં મારી નાખે એના માટે સો નેકી, અને જે બીજામાં મારે તેને એનાથી કમ અને જે ત્રીજામાં મારે એને એનાથી કમ. (મુસ્લિમ, ૨/૨૩૬) આ સવાબની વધઘટ મારનારના ધ્યાનની વધઘટના કારણે છે કે જેને એને મારવાની તરફ સંપૂર્ણ આકર્ષણ હશે પૂરા ધ્યાનપૂર્વક મારશે એટલા માટે તેને સૌથી વધુ સવાબ છે. અને જે ઓછુ આકર્ષણ રાખશે તે ઓછા ધ્યાનપૂર્વક મારશે એટલા માટે એના સવાબમાં કમી થશે.

હઝરત ઈબ્રાહીમ عليه السلام ની આગ પર ફૂંકવાથી એ જાણવા મળ્યું કે એ ખૂબ જ બદ્મિજાઝ જાનવર છે અને બીજાને તકલીફ પહોંચાડવામાં લાલચી, અને જાનવરોની પ્રકૃતિ બદલાતી નથી એટલા માટે આજે જે એની નસલથી જોવા મળે છે તે પણ એના જેમ બદ્મિજાઝ ખબીષુન્નફ્સ છે એટલા માટે એમને મારવાનો હુકમ આપ્યો છે. તે એટલુ બદમિજાઝ છે કે જે વાસણમાં પાણી પીએ છે તેમાં પોતાનું ઝહેર મિલાવી આપે છે જેને પીવાથી શરીર પર ડાઘા પડી જાય છે.

હઝરત ઉમ્મુલ મોમિનીને જે ફર્માવ્યું કે મેં હુઝૂરથી એવું નથી સાંભળ્યું કે એના ક़ત્લનો હુકમ આપ્યો છે. એનાથી મુરાદ એ છે કે એહરામની હાલતમાં અને હરમમાં ક़ત્લનો હુકમ આપ્યો હોય. નહીં તો મુત્લક़ (વિના પાબંદી) ક़ત્લ કરવાનો હુકમ વિવિધ હદીષોમાં આવેલો છે જેમાંથી બે હદીષો ખૂદ ઉમ્મુલ મોમિનીનથી જ મરવી છે. એક હમણા વર્ણન થઈ ચૂકી. બીજી આ છે, ફર્માવે છે કે મેં નબી ﷺથી સાંભળ્યું, ફર્માવતા હતા, જે એક કાંચડા કે છીપકલીને ક़ત્લ કરે અલ્લાહ તેના સાત ગુનાહ મિટાવી દેશે. (હયાતુલ હયવાન ૨/૩૦૦) એના ઉપરાંત ઉમ્મે શરીકની પણ હદીષ વર્ણન થઈ ચૂકી. તેમજ હઝરત સઅદ બિન વક્ક़ાસ, હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رِضْوَانُ اللهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ થી પણ મરવી છે. હઝરત ઉમ્મુલ મોમિનીનની આ હદીષનો સાર એ છે કે મેં નબી ﷺથી એ નથી સાંભળ્યું કે હુઝૂરે એહરામની હાલતમાં અને હરમમાં કાંચડા–છીપકલીને ક़ત્લનો હુકમ આપ્યો હોય. પણ તેને ફુવૈસિક़ કહ્યાં છે એટલે મોટો ફાસિક़ અથવા નાનો ફાસિક़. એનાથી જાહેર કે એને એહરામમાં તથા હરમમાં ક़ત્લ કરવામાં કોઈ વાંધો નથી. فويسق (ફુવૈસિક़) એ ફાસિક़ની તસ્ગીર (તુંકારાત્મક રૂપ) છે. એ તુચ્છતા દર્શાવવા પણ આવે છે અને તાઝીમ માટે પણ. પ્રથમ સ્થિતિમાં એનો અર્થ થયો નાનો ફાસિક़ અને બીજી સ્થિતિમાં મોટો ફાસિક़.

بَابُ لَا يُعْضَدُ شَجَرُ الْحَرَمِ ص ٢٤٧

હરમનું ઝાડ ન કાપવામાં આવે –(પેજ–૨૪૭)

حديث ١٠٦٩ عَنْ اَبِىْ شُرَيْحِ الْعَدَوِىِّ اَنَّهٗ قَالَ لِعَمْرِو بْنِ سَعِيْدٍ

''અબૂ શુરૈહ અદવીથી મરવી છે કે તેમણે અમ્ર બિન સઈદને કહ્યું જ્યારે કે [હદીષ : ૧૦૬૯]

وَهُوَ يَبْعَثُ الْبُعُوْثَ اِلٰى مَكَّةَ اِئْذَنْ لِّىْ اَيُّهَا الْاَمِيْرُ اُحَدِّثْكَ

તે મક્કાની તરફ ફોજીઓને મોકલી રહ્યા હતા. હે અમીર ! મને ઈજાઝત આપો કે હું તમારાથી

قَوْلًا قَامَ بِهٖ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ الْغَدَ مِنْ يَّوْمِ الْفَتْحِ

રસૂલુલ્લાહ ﷺનો તે ઈર્શાદ વર્ણવું જે હુઝૂરે ફતહે મક્કાના બીજા દિવસે ફર્માવ્યો, જેને મારા બંને કાનોએ

فَسَمِعَتْهُ اُذُنَاىَ وَوَعَاهُ قَلْبِىْ وَاَبْصَرَتْهُ عَيْنَاىَ حِيْنَ تَكَلَّمَ بِهٖ

સાભળ્યો અને મારા દિલે એને મેહફૂઝ રાખ્યો છે અને જ્યારે હુઝૂર ઈર્શાદ ફર્માવી રહ્યા હતા તો હુઝૂરને

اَنَّهٗ حَمِدَ اللّٰهَ وَاَثْنٰى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ اِنَّ مَكَّةَ حَرَّمَهَا اللّٰهُ وَلَمْ

મારી બંને આંખો જોઈ રહી હતી. હુઝૂરે અલ્લાહની હમ્દોષના કરી પછી ફર્માવ્યું કે બેશક !

يُحَرِّمْهَا النَّاسُ فَلَا يَحِلُّ لِاِمْرِءٍ يُّؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ

મક્કાને અલ્લાહે હરમ બનાવ્યું, લોકોએ નથી બનાવ્યું. જે શખ્સ અલ્લાહ પર અને આખેરતના દિવસ પર

સમજૂતી : ૧૦૬૯

અબૂ શુરૈહ અદવી رضی اللہ عنہ એમના નામમાં મતભેદ છે. મુહદ્દિષો નજીક સહીહ એ છે કે એમનું નામ ખુવૈલદ છે. અને બાપનું નામ અમ્ર છે. એ બની ખઝાઆના વ્યક્તિ હતા બની અદીથી તેમનો કોઈ વંશિક સંબંધ નથી. ન અદી કુરૈશથી છે ન અદી મુઝરથી છે. પણ ઈમામ બુખારીએ અહીં તેમને 'અલ્અદવી' લખ્યા છે શક્ય છે એ બની અદીના હલીફ (સમર્થક) રહ્યા હોય. એટલા માટે એમને અદવી કહેવામાં આવતા હોય. ફતહે મક્કાથી પહેલાં ઈસ્લામથી પાવન થયા અને ફતહે મક્કાના દિવસે બની ખઝાઆના ઝંડાધારી હતા. આપની મદીના તય્યબહના ઉકૂલા (ડાહ્યા પુરૂષો)માં ગણના થાય છે. હિ.સ. ૬૮ માં વિસાલ પામ્યા.

عمرو بن سعيد بن العاص بن اميه : (અમ્ર બિન અશ્દક બિન આસ બિન ઉમૈયા) : **اشدق** એ યઝીદ તરફથી મદીના પાકનો વાલી (ગવર્નર) હતો. અશ્દકનો અર્થ ખૂબ જ ગાળો આપનાર છે. એ જાહેરમાં મિમ્બર હઝરત અલી كرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم પર તબર્રા બકતો હતો, તેની સજામાં તેને લકવો થઈ ગયો. હિ.સ. ૭ માં અબ્દુલમલિક બિન મરવાને એને કત્લ કરાવી નાખ્યો. એને મદીનાવાસીઓ 'યતમુશયતાન' શૈતાનની થપ્પડ ખાધેલો પણ કહે છે.

وهو يبعث البعوث : **بعث** એ **بعوث** નું બહુવચન છે **مبعوث** ના અર્થમાં છે. મુરાદ ફોજ છે. અમીર મુઆવિયહ رضی اللہ عنہ ના વિસાલ બાદ યઝીદ ગાદી પર બેઠો. હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબેર رضی اللہ عنہ એ તેની

يَسْفِكَ بِهَا دَمًا وَّلَا يَعْضُدُ بِهَا شَجَرَةً فَإِنْ أَحَدٌ تَرَخَّصَ لِقِتَالِ

યકીન રાખે છે તેને એ હલાલ નથી કે અહીં ખૂનરેજી કરે, તેનાં ઝાડો ન કાપવામાં આવે. પછી જો કોઈ

رَسُوْلِ اللّٰهِ فَقُوْلُوْا لَهٗ إِنَّ اللّٰهَ أَذِنَ لِرَسُوْلِهٖ وَلَمْ يَأْذَنْ لَّكُمْ وَإِنَّمَا

રસૂલુલ્લાહ ﷺના જંગને દલીલ બનાવીને અહીં લડાઈને જાઈઝ ઠરાવે તો તેને કહી આપ કે અલ્લાહે તેના

أَذِنَ لِيْ سَاعَةً مِّنْ نَّهَارٍ وَّقَدْ عَادَتْ حُرْمَتُهَا الْيَوْمَ كَحُرْمَتِهَا

રસૂલને તેની ઈજાઝત આપી હતી અને તમને ઈજાઝત નથી આપી. અને મને પણ દિવસમાં થોડીવારના માટે

بِالْأَمْسِ وَلْيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ فَقِيْلَ لِأَبِيْ شُرَيْحٍ مَا قَالَ لَكَ عَمْرٌو

ઈજાઝત આપી હતી. અને આજે તેની હુર્મત કાલની જેમ પલ્ટી આવી. અને હાજર ગાયબને પહોંચાડી આપે.

قَالَ أَنَا أَعْلَمُ بِذٰلِكَ مِنْكَ يَا أَبَا شُرَيْحٍ إِنَّ الْحَرَمَ لَا يُعِيْذُ عَاصِيًا وَّلَا

અબૂ શુરૈહને પૂછવામાં આવ્યું એના પર અમ્રએ શું કહ્યું, તેમણે બતાવ્યું કે અમ્રે કહ્યું, હું એને તમારા કરતાં

فَارًّا بِدَمٍ وَّلَا فَارًّا بِخَرْبَةٍ ؏ قَالَ عَبْدُ اللّٰهِ خَرْبَةٌ بَلِيَّةٌ ؏

અધિક જાણુ છું. હે અબૂ શુરૈહ ! બેશક ! હરમ બાગી, ભાગી છૂટેલો, ક़ાતિલ તથા ફસાદીને અમન (પનાહ)

નથી આપતો. અબૂ અબ્દુલ્લાહ (ઈમામ બુખારી)એ ફર્માવ્યું, ખરબહ્નો અર્થ બલિય્યહ એટલે ફિત્ના ફસાદ છે."

બયઅત ન કરી અને મક્કા મોઅઝ્ઝમા ચાલ્યા ગયા. ત્યાં પોતાની ખિલાફતનું એલાન કરી આપ્યું. એના પર યઝીદ પલીદે અમ્ર બિન સઈદ મદીનાના ગવર્નરને લખ્યું કે અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબેર સાથે જંગ કરવા લશ્કર મોકલે. એના પર અમ્ર બિન સઈદે હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબેરના ભાઈ અમ્ર બિન ઝુબેરની સરદારીમાં મક્કા મોઅઝ્ઝમા લશ્કર રવાના કર્યું. એ હઝરત અબ્દુલ્લાહના વિરોધી અને બની ઉમૈયાના તરફદાર હતા. અમ્ર બિન ઝુબૈર લશ્કર લઈને ઝૂતુવા સુધી પહોંચ્યો. આ બાજુ મક્કાવાસીઓ નીકળ્યા અને અમ્ર બિન ઝુબૈરને હરાવી દીધો અને ગિરફતાર કરીને લઈ ગયા. હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈરે અમ્રને આરિમના જેલખાનામાં ક़ૈદ કરી દીધો. મદીના તય્યબહમાં કેટલાક લોકોને અમ્રએ એ કારણે માર્યા હતા કે તે હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબેરના સમર્થક હતા એ જુર્મમાં અમ્રથી ક़ેસાસ લેવામાં આવ્યો અને એમાં તે મરી ગયો. لا يعيذ : અહીં આસીથી મુરાદ બાગી છે. ولا فأر بخربة આ 'ખા' ના પેશ સાથે પણ છે અને ઝબર સાથે પણ. એનો અર્થ ચોરી તથા ફસાદ (ઝઘડો) છે. મતલબ એ થયો કે ચોરી કરીને, ફસાદ મચાવીને જે હરમમાં શરણ (પનાહ) લે તેને ત્યાં પનાહ નથી. મુહદ્દિષ ઈબ્ને બત્તાલે કહ્યું કે خربة નો અર્થ ફસાદ (ઝઘડો, દંગલ) છે અને خِربة નો અર્થ ચોરી છે. અસ્મઈ વગેરે લુગતવાળાઓ (શબ્દકોશ શાસ્ત્રીઓ)એ કહ્યું કે એ ખાસ ઊંટની ચોરીના માટે બોલવામાં આવે છે.

મુસ્નદે ઈમામ અહમદ (૪/૩૨)માં છે કે અશદક़ યત્મુશયતાનની એ વાત સાંભળીને અબૂ શુરૈહે ફર્માવ્યું, હું ત્યાં મૌજૂદ હતો તું ગાયબ (ગેર હાજર) હતો. રસૂલુલ્લાહ ﷺએ હુકમ આપ્યો હતો કે હાજર ગાયબને પહોંચાડી આપે, મેં પહોંચાડી આપ્યું. فانت وشانك તમે જાણો તમારું કામ જાણે. મુસ્નદે ઈમામ અહમદનો આ વધારો એ વાતની દલીલ છે કે અમ્ર બિન સઈદની વાત પર હઝરત અબૂ શુરૈહ સંતુષ્ટ ન થયા પણ એ અશદક़

بَابُ لَا يَحِلُّ الْقِتَالُ بِمَكَّةَ ص ٢٤٧

મક્કામાં લડાઇ જાઇઝ નથી *(પેજીસ–૨૪૭)*

حديث ١٠٧٠ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ કહ્યું કે નબી ﷺ એ જે દિવસે મક્કા ફતહ કર્યું, **[હદીષ : ૧૦૭૦]**

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ افْتَتَحَ مَكَّةَ لَا هِجْرَةَ وَلٰكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ فَإِذَا

ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, (હવે) હિજરત નથી, હા ! જેહાદ અને નિયત છે. જ્યારે તમને જેહાદના માટે

યતીમુશ્શયતાનની બુરાઈથી બચવા માટે ખામોશ રહ્યા, નહીં તો જાહેર છે કે એ પલીદે સરાસર ધોકો આપવા ચાહ્યું હતું. હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબેર رضی اللہ عنہما, ન તો બાગી હતા ન તેમણે કોઈને ક़त्ल કર્યા હતા અને ન કોઈ ફસાદ મચાવ્યો હતો, પછી એમના મુક़ાબલામાં લશ્કર મોકલવાનું જાઈઝ હોવાનું ઠરાવવા ઉપરોક્ત શબ્દો કહેવાથી શો ફાયદો છે ?

મુહદ્દિષ ઈબ્ને બત્તાલે ફર્માવ્યું કે ઉલમાએ અહલે સુન્નતની નજીક હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈર رضی اللہ عنہما યઝીદ તથા અબ્દુલ મલિકના કરતાં ખિલાફતના અધિક હક़દાર હતા. ઈમામ માલિકે ફર્માવ્યું કે ઈબ્ને ઝુબૈર અબ્દુલ મલિકથી અધિક ખિલાફતના વધુ હક़દાર છે. અને એ બિલકુલ જાહેર છે, એટલા માટે કે હઝરત ઈબ્ને ઝુબૈરની ખિલાફત અબ્દુલ મલિકના બાપથી પણ પહેલાં क़ાયમ થઈ હતી. યઝીદના મૃત્યુ બાદ લાંબા સમય સુધી સિવાય અબ્દુલ્લાહ બિન ઝુબૈર કોઈ ખલીફા કે સુલ્તાન થવાનું તો દૂર રહ્યું પણ કોઈ દાવેદાર પણ ન હતો. પછી મશહૂર ફસાદી ગિરગીટ ઈબ્ને ગિરગીટ (કાંચડાનો પુત્ર કાંચડો) મરવાને બગાવત કરીને પોતાની કહેવાતી ખિલાફતનું એલાન કર્યું.

રહી ગયો યઝીદ તો અમે મક़ાલાતે અમજદીમાં ઉઘાડી દલીલોથી સાબિત કર્યું છે કે તે ખલીફા ન હતો. જેથી હવે નિશ્ચિત કે એ યુગમાં ખલીફાએ બરહક़્ હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઝુબૈર رضی اللہ عنہما હતા. એટલા માટે એ કોઈ રીતે બાગી ન થયા. તેમને બાગી અથવા **فارابخربة** કહેવું આ યતીમુશ્શયતાનની ઈબ્લીસિયત છે.

ખુલાસો : મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, સહીહૈન શરહે મઆનિયુલ આષાર વગેરેમાં વિવિધ હદીષો આવેલી છે કે હુઝૂરે અક़દસ ﷺ એ ફર્માવ્યું, **ان ابراهيم حرم مكة** બેશક ! ઈબ્રાહીમ عليہ السلام એ મક્કાને હરમ બનાવ્યું. અને આ હદીષમાં તાકીદની સાથે છે કે એને અલ્લાહે હરમ બનાવ્યું, લોકોએ નથી બનાવ્યું. જવાબ જાહેર છે કે હઝરત ઈબ્રાહીમને એ અધિકાર કે મક્કાને હરમ બનાવે, એ અલ્લાહ جل جلالہ ની અતાથી હતો. તે અલ્લાહ عزوجل ના નાયબ હતા. અને નાયબ જે કામ કરે છે તે હક़ીક़તમાં મુનાબ (જેનો નાયબ છે તે)નું હોય છે. એનું દૃષ્ટાંત ફતહલ અમીરુલ બુલ્દાન છે. જંગ કરનારા ફતહ કરનારા હક़ીક़તમાં લશ્કરી હોય છે પણ એને સુલ્તાનની તરફ સંબંધિત કરે છે તે એ કારણે છે કે લશ્કરે સુલ્તાનના હુકમથી હુમ્લો કર્યો, જંગ કરી અને જીત પામ્યા.

હઝરત ઈમામે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે જેના પર હદ કે क़ેસાસ વાજિબ હોય તે જો હરમમાં પનાહમાં લઈ લે તો હરમમાં તેના પર ન હદ જારી (લાગુ) કરવામાં આવશે, ન તેનાથી क़ેસાસ લેવામાં આવશે. અલ્બત્ત તેને મજબૂર કરવામાં આવશે કે હરમથી બહાર નીકળે. જ્યારે બહાર નીકળી આવશે તો સજા દેવામાં આવશે.

સમજૂતી : ૧૦૭૦ **لا حجرة** : બીજી રિવાયતોમાં **بعد الفتح** છે એટલે કે ફતહે મક્કા પછી હિજરતની ઈજાઝત નથી, અથવા હિજરતનો તે સવાબ નથી જે ફતહે મક્કાથી પહેલાં હતો. અને એનાથી મક્કા મોઅઝ્ઝમાથી

اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا ـه وَإِنَّ هٰذَا بَلَدٌ الْحَدِيْث

બોલાવવામાં આવે તો નીકળી પડો. ત્યાર બાદ હદીષ ૧૦૭૦ છે.

بَابُ الْحِجَامَةِ لِلْمُحْرِمِ ص٢٤٣

મુહરિમે પછના લગાડવું *(પેજ–૨૪૭)*

ت ٣٢١ وَكَوَى ابْنُ عُمَرَ ابْنَهُ وَهُوَ مُحْرِمٌ

"અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما એ પોતાના પુત્રને એહરામની હાલતમાં ડામ દીધો." **[તઅલીક़ : ૩૨૧]**

મદીના તય્યબહની હિજરત મુરાદ છે. નહીં તો હદીષે સહીહમાં આવેલ છે કે ફર્માવ્યું : **لا ينقطع الهجرة حتى تنقطع التوبة** "જ્યાં સુધી કાફિરો સાથે લડાઈ થતી રહેશે હિજરત અટકશે નહીં. તૌબા અટકતા સુધી હિજરત અટકશે નહીં." *(નિસાઈ ૨/૧૮૨ અલ્બયઅહ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ–૫/૨૭૦)*

દા.ત. દારુલ હર્બથી દારુલ ઈસ્લામની તરફ અથવા દારુલ ઈસ્લામમાં જ કાફિરોનું વર્ચસ્વ થઈ જાય અને પોતાના વતનમાં શઆઈરે ઈસ્લામ (નમાઝ, રોઝા વગેરે) ક़ાયમ કરવું મૌકૂફ થઈ જાય તો બીજા શહેર તરફ ક़યામત સુધી બાકી રહેશે. એની પણ સંભાવના છે કે આ ખબર પોતાના હક़ીક़ી અર્થમાં હોય એટલે હુઝૂરે અક़દસ ﷺએ એ ખબર આપી છે કે ફતહે મક્કા પછી હિજરત થશે નહીં કેમ કે મક્કા મોઅઝ્ઝમા હવે ક़યામત સુધી દારુલ ઈસ્લામ રહેશે. આ ગૈબની ખબર છે.

ولكن جهاد ونية : એટલે કે હવે હિજરત નથી, અલ્બત્ત જેહાદ છે. અને સારી નિય્યત સાથે નેક અમલો બાકી છે જેના પર મહાનથી મહાન સવાબ મળે છે.

પ્રકરણથી સામ્યતા : અહીં પ્રકરણ છે : "મક્કામાં લડાઈ (જંગ) જાઈઝ નથી." આ હદીષમાં આગળ છે : **لم يحل القتال فيه لاحد قبلى ولم تحل لى الاساعة من نهار فهو حرام بحرمة الله الى يوم القيٰمة۔** "મારા પહેલાં કોઈના માટે એમાં જંગ જાઈઝ ન થયો અને મારા માટે પણ દિવસની થોડી મુદ્દત માટે જાઈઝ થયો, હવે એ અલ્લાહના હરમ બનાવવાથી ક़યામત સુધી હરમ છે." જ્યારે એ ક़યામત સુધી હરમ છે તો એમાં લડાઈ ક़યામત સુધી હરામ છે.

તઅલીક़ : ૩૨૧ની સમજૂતી

હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ના આ "અષર"ને ઈમામ સઈદ બિન મન્સૂરે મુત્તસિલ સનદ સાથે રિવાયત કરી છે. પૂરો "અષર" આ પ્રમાણે છે : વાક़िદ બિન અબ્દુલ્લાહને રસ્તામાં બરસામ (છાતીમાં સોજો) થઈ ગયો. તે મક્કા જઈ રહ્યા હતા તો ઈબ્ને ઉમરે તેમને ડામ આપ્યો.

પ્રકરણથી એકરૂપતા : પ્રકરણથી એકરૂપતા એ રીતે છે કે પછના લગાડવું (ખરાબ લોહી ચૂંસાડવું) પણ ડાઘવા જેમ ઈલાજ છે, જેવી રીતે આ જાઈઝ તેવી રીતે તે પણ જાઈઝ.

قال النجارى : **وَيَتَدَاوٰى مَا لَمْ يَكُنْ فِيْهِ طِيْبٌ** "દરેક તે દવા વાપરે જેમાં ખુશ્બુ ન હોય." આ હઝરત ઈમામ બુખારીનો ક़ૌલ છે એના પર વિગતે ચર્ચા અગાઉ થઈ ચૂકી છે.

حديث ١٠٧١ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ قَالَ لَنَا عَمْرٌو أَوَّلُ شَيْءٍ سَمِعْتُ عَطَاءً

"સુફ્યાને કહ્યું, મને અમ્ર બિન દીનારે કહ્યું, પ્રથમ હદીષ જે મેં અતાથી સાંભળી [હદીષ : ૧૦૭૧]

قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ احْتَجَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى

તે આ છે. તેમણે કહ્યું, મેં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہ ને એવું ફર્માવતાં સાંભળ્યા કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُحْرِمٌ - ثُمَّ سَمِعْتُهُ يَقُولُ ثَنِي طَاوُسٌ عَنِ ابْنِ

એહરામની હાલતમાં સીંગી લગાવડાવી. ત્યાર બાદ મેં સાંભળ્યું કે અમ્ર બિન દીનાર કહેતા હતા કે મારાથી

عَبَّاسٍ فَقُلْتُ لَعَلَّهُ سَمِعَهُ مِنْهُمَا ع

તાઉસે હદીષ બયાન કરી. મેં અર્ઝ કરી, શક્ય છે તેમણે બંનેથી સાંભળ્યું હોય."

(૨/૮૪૯–અત્તિબ્બ, મુસ્લિમ–હજ, અબૂ દાઉદ–મનાસિક, તિર્મિઝી–હજ, નિસાઈ–હજ, અસ્સૌમ)

حديث ١٠٧٢ عَنِ ابْنِ بُحَيْنَةَ قَالَ احْتَجَمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

"હઝરત ઈબ્ને બુહૈના رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺ એ મુહરિમ હોવા છતાં [હદીષ : ૧૦૭૨]

وَهُوَ مُحْرِمٌ بِلَحْيِ جَمَلٍ فِي وَسْطِ رَأْسِهِ ع

લહા જમલમાં સીંગી લગાવડાવી." (લોહી ચૂંસાવ્યું) (૨/૮૪૯ અત્તિબ્બ)

સમજૂતી : ૧૦૭૧

ઈસ્નાદનો ખુલાસો : હઝરત અમ્ર બિન દીનારે આ હદીષ બે શયખથી સાંભળી છે. એક હઝરત અતાથી બીજા તાઉસથી. જેમ કે ખૂદ બુખારીમાં જ કિતાબુત્તિબ્બ અને મુસ્લિમમાં સ્પષ્ટતા છે : **عن عمرو عن عطاء وطاؤس عن بن عباس** અલબત્ત આ પ્રથમ હદીષ છે કે જે અમ્ર બિન દીનારે હઝરત અતાથી સાંભળી છે.

સમજૂતી : ૧૦૭૨

કિતાબુત્તિબ્બની રિવાયતમાં એટલુ વધારે છે કે આ સીંગી મક્કાના રસ્તામાં લગાવડાવી હતી. માથામાં કાંઈક તકલીફ થઈ ગઈ હતી, જેવું કે ઈબ્ને અબ્બાસથી જ કિતાબુત્તિબ્બમાં મરવી છે. જાઝમી વગેરેએ કહ્યું કે આ હજ્જતુલ વિદાઅમાં થયુ હતું. જો સીંગી લગાડવામાં વાળોને મૂંડવા પડે તો ગમે તેમ પણ ફિદિયો વાજિબ છે, ચાહે જરૂરત લીધે લગાવડાવે ચાહે જરૂરત પર. લહા જમલ, મક્કા મોઅઝ્ઝમા તથા મદીના તય્યબહ વચ્ચે એક જગાનું નામ છે જે મદીનાથી અધિક નિકટ છે. જેણે એવું કહ્યું કે એનાથી ઊંટનાં જડબાં મુરાદ છે અને એ સીંગી લગાડવાનાં ઓજાર છે, એણે ગલત કહ્યું,

بَابُ تَزْوِيجِ الْمُحْرِمِ ٢٣

મુહરિમનું શાદી કરવું –(પેજ–૨૪૮)

حديث ١٠٧٣ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ

''હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે નબી ﷺ એ'' **[હદીષ : ૧૦૭૩]**

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَزَوَّجَ مَيْمُوْنَةَ وَهُوَ مُحْرِمٌ ٤٥

''મૈમૂના''થી એહરામની હાલતમાં શાદી કરી.''

(૨/૬૧૧ મગ્ઝી, ૨/૬૬ અન્નિકાહ, મુસ્લિમ–નિકાહ, અબૂ દાઉદ–મનાસિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ ૧/૨૪૫)

સમજૂતી : ૧૦૭૩

મગ્ઝીમાં આ પ્રમાણે છે કે નબી ﷺ એ એહરામની હાલતમાં મૈમૂનાથી શાદી કરી. અને હલાલ હોવાની હાલતમાં ઝુફાફ (પ્રથમ રાત) ફર્માવ્યો. અને એમનો વિસાલ સરફમાં થયો અને એ જ છાપરામાં દફન થયાં જ્યાં ઝુફાફ ફર્માવ્યો હતો. કેવળ વિસાલ જ નહીં નિકાહ, ઝુફાફ પણ ત્યાં જ થયો હતો.

એહરામની હાલતમાં નિકાહ : આ હદીષ આપણી દલીલ છે કે એહરામની હાલતમાં નિકાહ સહીહ છે, અલબત્ત ઝુફાફ (સુહાગરાત) મના છે. પણ હઝરત ઈમામ શાફઈ, ઈમામ માલિક તથા ઈમામ અહમદ رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ એ ફર્માવ્યું કે એહરામની હાલતમાં નિકાહ બાતિલ છે. એ હઝરાતની દલીલ આ હદીષ છે કે હઝરત ઉમર ઈબ્ને અબ્દુલ્લાહ رضی اللہ عنہما એ તલ્હા બિન્તે ઉમર ઈબ્ને શયબા બિન જુબેરથી નિકાહનો ઈરાદો કર્યો તો અમીરે હજ અબાન બિન ઉષ્માન رضی اللہ عنہما ની પાસે ખબર મોકલી કે તે નિકાહની મજલિસમાં હાજરી આપે. તો અબાને એવું કહ્યું કે હઝરત ઉષ્માન رضی اللہ عنہ થી મેં સાંભળ્યું છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું કે મુહરિમ કોઈ અન્યના નિકાહ ન કરે ન ખૂદ કરે, ન નિકાહનો પયગામ મોકલવામાં આવે. *(મુસ્લિમ ૧/૪૫૩ નિકાહ, અબૂ દાઉદ, ૧/૨૫૫ મનાસિક)*

મુસ્લિમની એક રિવાયતમાં છે કે હજમાં એ ઈરાદો કર્યો. અબૂ દાઉદની રિવાયતમાં છે કે બંનેવ એહરામમાં હતાં. ઈમામ તહાવી, અલ્લામા અયની વગેરે હનફી ઈમામોએ ઉઘાડી દલીલો વડે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસની આ હદીષની એના વિરોધાભાસી હદીષ પર અગ્રતા સાબિત કરી છે. આ આજિઝની નજીક આ હદીષની અગ્રતાનું મોટુ કારણ એ છે કે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસની આ હદીષને તેમના મહાન શાગિર્દો હઝરત અતા, હઝરત ઈકરમા, હઝરત અબૂ શઅશાઅ, હઝરત તાઉસ, હઝરત મુજાહિદ, હઝરત સઈદ બિન જુબેરે રિવાયત કરી છે તેમજ એની સમર્થક ઉમ્મુલ મોમિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا, હઝરત અબૂ હુરૈરહ رضی اللہ عنہ ની હદીષો છે જે એ હઝરાતથી પણ આ જ શબ્દોમાં રિવાયત પામેલ છે. ઉમ્મુલ મોમિનીનની હદીષ (ઉમ્દતુલ ક્વારી, ૧૦/૧૯૫)ને ઈબ્ને હબ્બાને પોતાની સહીહમાં, બયહક્વીએ પોતાની સુનનમાં રિવાયત કરી. અને ઈમામ તહાવીએ શરહે મઆનિયુલ આષાર (૧/૩૧૫ હજ)માં આ શબ્દો સાથે રિવાયત કરી : **تزوج بعض نسائه وهو محرم** અને હઝરત અબૂ હુરૈરહ رضی اللہ عنہ ની હદીષ (ઉપર મુજબ હવાલો)ને ઈમામ તહાવીએ શરહે મઆનિયુલ આષારમાં રિવાયત કરી.

بَابُ مَا يُنْهَى مِنَ الطِّيبِ لِلْمُحْرِمِ وَالْمُحْرِمَةِ

મુહરિમ પુરૂષ તથા સ્ત્રીએ ખુશ્બુ લગાડવી મના છે –(પેજ–૨૪૮)

ت ૩૨૨ قَالَتْ عَائِشَةُ لَا تَلْبَسُ الْمُحْرِمُ ثَوْبًا بِوَرْسٍ أَوْ زَعْفَرَانٍ -

''હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ફર્માવે છે, મુહરિમ વર્સ તથા ઝઅફરાનથી રંગેલુ કપડુ ન પહેરે.'' **[તઅલીક़ : ૩૨૨]**

بَابُ الْاِغْتِسَالِ لِلْمُحْرِمِ

મુહરિમનું ગુસ્લ કરવું –(પેજ : ૨૪૮)

ت ૩૨૩ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا يَدْخُلُ الْمُحْرِمُ الْحَمَّامَ -

''અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે, મુહરિમ હમ્મામમાં પ્રવેશે'' **[તઅલીક़ : ૩૨૩]**

ت ૩૨૪ وَلَمْ يَرَ ابْنُ عُمَرَ وَعَائِشَةُ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا بِالْحَكِّ بَأْسًا -

'હઝરત ઈબ્ને ઉમર તથા હઝરત ઉમ્મુલ મોમિનીન આઈશા رضی اللہ عنہا એ ખંજવાળવામાં કોઈ વાંધો ન જાણ્યો.'' **[તઅલીક़ : ૩૨૪]**

તઅલીક़ : ૩૨૨ની સમજૂતી

આ તઅલીક़ને ઈમામ બયહક़ીએ મુત્તસિલ સનદ સાથે વર્ણવી છે. આ મસ્અલા પર અગાઉ વિગતે ચર્ચા થઈ ચૂકી છે.

તઅલીક़ : ૩૨૩–૩૨૪ની સમજૂતી

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما તથા હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ના અષરને ઈમામ બયહક़ીએ અને ઉમ્મુલ મોમિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا ના અષરને ઈમામ માલિક (મોઅત્તા–હજ, ૧૪૭)એ મૌસૂલન વર્ણવી છે. એહરામની હાલતમાં વાળ તોડવા, ઉખેડવા અથવા વાળોને એ પ્રમાણે ખેંચવા કે ઉખડી જાય, અને જૂવો મારવી મના છે. નહાવા તથા ખંજવાળવામાં વાળોને તૂટવાનો તથા ઉખડવાનો ખતરો છે, જૂવોને મરવાનો પણ ખતરો છે જેથી એ પ્રશ્ન ખડો થાય છે કે મુહરિમ નહાય શકે છે કે નહીં ? ખંજવાળ લાગે તો શરીર, માથુ ખંજવાળી શકે છે કે નહીં ?

સાવધાનીપૂર્વક એવી રીતે નહાવું કે વાળ ન તૂટે અને શરીર મસળવું કે ખંજવાળવું જાઈઝ છે, અલ્બત્ત બોરડી કે ખુત્મીના પાણી વડે ન નહાય કે જૂવો મરી જાય એ મના છે.

حديث ١٠٧٤ عَنْ اِبْرَاهِيْمَ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ حُنَيْنٍ عَنْ اَبِيْهِ اَنَّ عَبْدَ اللّٰهِ

''અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને હુનૈનથી મરવી છે કે હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસ [હદીષ : ૧૦૭૪]

بْنَ عَبَّاسٍ وَالْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اخْتَلَفَا بِالْاَبْوَاءِ

તથા હઝરત મિસ્વર ઈબ્ને મખ્રમા رضی اللہ عنہم એ ''અબ્વા''માં મતભેદ કર્યો. અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસે કહ્યું કે

فَقَالَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عَبَّاسٍ يَغْسِلُ الْمُحْرِمُ رَاْسَهٗ وَقَالَ الْمِسْوَرُ لَا

મુહરિમ પોતાનુ માથુ ધોશે અને મિસ્વરે કહ્યું કે નહીં ધૂએ. તો અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસે મને હઝરત અબૂ

يَغْسِلُ الْمُحْرِمُ رَاْسَهٗ فَاَرْسَلَنِيْ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عَبَّاسٍ اِلٰى اَبِيْ اَيُّوْبَ

એૂયૂબ અન્સારી رضی اللہ عنہ ની પાસે મોકલ્યો. મેં તેમને કૂવાના બંને થાંભલાઓ વચ્ચે કપડાંથી પડદો કરીને ગુસ્લ

الْاَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ فَوَجَدْتُهٗ يَغْتَسِلُ بَيْنَ الْقَرْنَيْنِ

કરતા જોયા. મેં તેમને સલામ કહી તો પૂછયું, કોણ છે ? મેં અર્ઝ કરી, અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને હુનૈન છું.

وَهُوَ يُسْتَرُ بِثَوْبٍ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ مَنْ هٰذَا فَقُلْتُ اَنَا عَبْدُ

મને અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસે આપની પાસે મોકલ્યો છે, તે પૂછી રહ્યા છે કે રસૂલુલ્લાહ صلی اللہ علیہ وسلم

اللّٰهِ بْنُ حُنَيْنٍ اَرْسَلَنِيْ اِلَيْكَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عَبَّاسٍ يَسْاَلُكَ كَيْفَ

એહરામની હાલતમાં પોતાના સર મુબારકને કેવી રીતે ધોતા હતા ? હઝરત અબૂ એૂયૂબે

كَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَغْسِلُ رَاْسَهٗ وَهُوَ مُحْرِمٌ

પોતાનો હાથ કપડા પર રાખીને તેને નીચુ કર્યું એટલું કે તેમનુ માથુ જાહેર થઈ ગયું,

فَوَضَعَ اَبُوْ اَيُّوْبَ يَدَيْهِ عَلَى الثَّوْبِ فَطَاَطَاَهٗ حَتّٰى بَدَا لِيْ رَاْسُهٗ ثُمَّ

પછી તે શખ્સને ફર્માવ્યું જે પાણી રેડી રહ્યો હતો કે પાણી રેડ ! તેણે તેમના માથા પર પાણી રેડયું.

قَالَ لِاِنْسَانٍ يَصُبُّ عَلَيْهِ اُصْبُبْ فَصَبَّ عَلٰى رَاْسِهٖ ثُمَّ حَرَّكَ

ત્યારબાદ પોતાના બંને હાથો વડે માથાને હલાવ્યું, બંને હાથ આગળ લાવ્યા

સમજૂતી : ૧૦૭૪

આ હદીષથી સાબિત થયું કે મુહરિમ નહાય પણ શકે છે અને પોતાના માથા તથા શરીરને મસડી પણ શકે છે, એ શરત કે વાળ ન તૂટે. તેમજ એ પણ સાબિત થયું કે ગુસ્લની હાલતમાં વાતચીત કરવી જાઈઝ છે. તેમજ એ

رَأْسَهُ بِيَدَيْهِ فَأَقْبَلَ بِهِمَا وَأَدْبَرَ فَقَالَ هٰكَذَا رَأَيْتُهُ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

પછી પાછળ લઈ ગયા. હવે ફર્માવ્યું, મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને આ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ ـه

જ પ્રમાણે કરતા જોયા."

(મુસ્લિમ, અબૂ દાઊદ, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–હજ્જ, મોઅત્તા ઈમામ માલિક–હજ્જ)

بَابُ لُبْسِ السِّلَاحِ لِلْمُحْرِمِ

મુહરિમનું હથિયાર પહેરવું –(પેજ : ૨૪૯)

ت ૩૨૫ وَقَالَ عِكْرِمَةُ إِذَا خَشِيَ الْعَدُوَّ لَبِسَ السِّلَاحَ وَافْتَدٰى وَلَمْ

"અને ઈકરમાએ ફર્માવ્યું, જ્યારે દુશ્મનનો ભય હોય તો હથિયાર પહેરી લે **[તઅલીક : ૩૨૫]**

يُتَابَعْ عَلَيْهِ فِي الْفِدْيَةِ-

અને ફિદિયો આપે. ફિદિયાના બારામાં તેમનુ અનુસરણ નથી કરવામાં આવ્યું."

حديث ١٠٧٥ عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત બરાઅ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું, નબી ﷺ એ ઝીકઅદામાં ઉમરાનો ઈરાદો કર્યો **[હદીષ : ૧૦૭૫]**

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ذِي الْقَعْدَةِ فَأَبٰى أَهْلُ مَكَّةَ أَنْ يَدَعُوهُ

તો મક્કાવાસીઓ હુઝૂરના મક્કામાં પ્રવેશ પર ત્યાં સુધી રાજી ન થયા જ્યાં સુધી એ નક્કી ન થઈ ગયું કે

يَدْخُلَ مَكَّةَ حَتّٰى قَاضَاهُمْ لَا يَدْخُلُ مَكَّةَ سِلَاحًا إِلَّا فِي الْقِرَابِ ـه

મક્કામાં એ સ્થિતિમાં દાખલ થશે કે હથિયાર થેલાઓમાં હોય." (૧/૩૭૧ અસ્સુલહ, તિર્મિઝી–અસ્સુલહ)

પણ સાબિત થયું કે સહાબાએ કિરામમાં જો મતભેદ હોય તો તેમનામાંથી તેનો જ ક઼ૌલ હુજ્જત (દલીલ પાત્ર) છે જેનો પાયો શરઈ દલીલ પર હોય, ચાહે કિતાબુલ્લાહ હોય કે સુન્નત એટલે હદીષ હોય.

તઅલીક઼ : ૩૨૫ની સમજૂતી **ولم يتابع عليه فى الفديه** ઈમામ બુખારીનો ક઼ૌલ છે એટલે કે મુહરિમને જ્યારે દુશ્મનનો ડર હોય તો હથિયાર લગાડી શકે છે. એના પર એકમતિ છે કે ઈમામ ઈકરમાએ ફર્માવ્યું કે એના પર ફિદિયો વાજિબ છે, પણ એવું અન્યએ નથી કહ્યું.

સમજૂતી : ૧૦૭૫ આ સુલહે હુદૈબિયાનો બનાવ છે જે વિગતવાર કિતાબુસ્સુલહમાં આવશે. **قواب** ચામડાનો થેલો જે ઊંટ તથા ઘોડા પર બાંધી દેવામાં આવે છે જેમાં સવાર હથિયાર, કોરડો વગેરે સામાન રાખે છે. સુલહે હુદૈબિયાની એક શર્ત એ પણ હતી કે આવતા વરસે જ્યારે આવો તો હથિયારોમાં કેવળ તલ્વાર રહે

بَابُ دُخُوْلِ الْحَرَمِ وَمَكَّةَ بِغَيْرِ اِحْرَامٍ

હરમ તથા મક્કામાં વિના એહરામે પ્રવેશ –(પેજ : ૨૪૯)

ت ૩૨૬ وَدَخَلَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا حَلَالاً

"અને હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما મક્કામાં એહરામ વિના પ્રવેશ્યા." **[તઅલીક : ૩૨૬]**

حديث ١٠٧٦ عَنْ اَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

"હઝરત અનસ બિન માલિક رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ મક્કામાં **[હદીષ : ૧૦૭૬]**

અને તે પણ મ્યાનમાં અને મ્યાન થેલામાં રહે.

પ્રકરણથી એકરૂપતા : અહીં પ્રકરણનું ટાઈટલ છે : મુહરિમનું હથિયાર પહેરવું, અને હદીષમાં છે કે હથિયાર થેલામાં રહે. એનાથી પ્રકરણ એ રીતે સાબિત થાય છે કે એ શરત કે તલ્વાર મ્યાનમાં રહે અને મ્યાન થેલામાં એ મક્કાવાસીઓએ લગાડી હતી. જો એહરામની હાલતમાં હથિયાર પહેરવું મના હોત તો હુઝૂરે અકદસ ﷺ ફર્માવી આપત કે આ શરતની શું જરૂરત ! એહરામમાં હથિયાર પહેરવાં જ મના છે ! અમે પોતે જ મઝહબી પાબંદીના કારણે હથિયાર પહેરીશું નહીં. હુઝૂરે અકદસ ﷺનું એવું ન ફર્માવવું દલીલ છે કે એહરામની હાલતમાં હથિયાર પહેરી શકે છે.

તઅલીક : ૩૨૬ની સમજૂતી

આ તઅલીકને ઈમામ માલિકે મોઅત્તા (જામિઉલ ફિદિયા : ૧૭૪)માં અને ઈમામ અબૂબક્ર ઈબ્ને અબી શયબાએ પોતાના મુસન્નફમાં સનદે મુત્તસિલની સાથે વર્ણવી છે. હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما મક્કાથી મદીના તય્યબાહ આવી રહ્યા હતા. કુદૈદ પહોંચ્યા તો એ ખબર મળી કે મદીના પર ફિત્નાખોરોએ હુમ્લો કરી આપ્યો છે તો મક્કા મોઅઝ્ઝમા વિના એહરામે પરત થઈ ગયા. લગભગ હર્રાના બનાવ વખતે આવું થયું.

જે લોકો મીકાતની અંદર હોય તેઓ જો મક્કા મોઅઝ્ઝમા હજ્જ કે ઉમરા સિવાય કોઈ કામથી આવે તો **તેમના પર એહરામ વાજિબ નથી.** પરંતુ જે લોકો **મીકાતની બહાર હોય** અને મક્કા મોઅઝ્ઝમા જવા ચાહે તો **એમના પર એહરામ વાજિબ** છે ભલે તેઓ હજ્જ કે ઉમરાના માટે ન જાય, ત્યાં સુધી કે મક્કા મોઅઝ્ઝમાના રહેવાસીઓ પણ કોઈક કામથી મીકાતની બહાર જાય તો પરત થતાં એહરામ બાંધવો જરૂરી છે. અને હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما કુદૈદથી પરત થયા એ મીકાતની અંદર છે.

ઈમામ બુખારીનો મઝહબ : એ છે કે મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં પ્રવેશવા માટે એહરામ તેના પર જ વાજિબ છે જે હજ્જ કે ઉમરાના ઈરાદે મક્કા મોઅઝ્ઝમા જાય, પરંતુ જો કોઈ અન્ય કામો માટે જવા ચાહે છે તો એના પર એહરામ વાજિબ નથી. એમની દલીલ એ છે કે મીકાત પર એહરામ બાંધવાનો હુકમ કેવળ એમને જ ફર્માવ્યો જે હજ્જ કે ઉમરાનો ઈરાદો ધરાવે છે. ઈર્શાદ છે : **من اراد الحج والعمرة** "એનો ઉલ્ટો ભાવાર્થ એ છે કે જેનો હજ્જ કે ઉમરાનો ઈરાદો ન હોય એના પર એહરામ નથી. પણ આ ભાવાર્થ આપણે ત્યાં વિશ્વસનીય નથી એટલા માટે એમની દલીલ પરિપૂર્ણ નથી.

સમજૂતી : ૧૦૭૬ مِغفر، غَفَر، يغفر થી ઈસ્મે આ'લા છે એનો અર્થ ઢાંકવું છે. લોંખડની જાળીદાર ટોપી જેને લડાઈના પ્રસંગે માથા પર રાખે છે. એટલે ખૌદ. એક રિવાયતમાં **من حديد** પણ આવ્યું છે, એટલે કે લોખંડની ટોપી.

دَخَلَ عَامَ الْفَتْحِ وَعَلٰى رَأْسِهِ الْمِغْفَرُ فَلَمَّا نَزَعَهُ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ اِنَّ ابْنَ خَطَلٍ

ફતહના વરસે પ્રવેશ્યા અને હુઝૂરના સરે અક્દસ (માથા મુબારક) પર ખોદ (લોખંડનો હેલ્મેટ) હતો જ્યારે

مُتَعَلِّقٌ بِأَسْتَارِ الْكَعْبَةِ فَقَالَ اقْتُلُوْهُ ؕ

એને ઉતાર્યો તો એક સાહબ હાજર થયા અને અર્ઝ કરી, ઈબ્ને ખતલ કા'બાના પડદાઓથી ચીપકેલો છે.

ફર્માવ્યું, એને ક્તલ કરી દો !''

(ઉપર મુજબ, ૧/૪૨૭, જેહાદ, ૨/૬૧૪ મગ્ઝી, ૨/૮૬૪ લિબાસ, મુસ્લિમ–હજ્જ, અબૂ દાઉદ, તિર્મિઝી–જેહાદ, નિસાઈ–મનાસિક, ઈબ્ને માજહ–જેહાદ, દારમી–મનાસિક, જેહાદ, મોઅત્તા ઈમામ માલિક–હજ્જ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૩/૧૦૯)

ખૂદ હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ થી જ બીજી રિવાયતમાં આવ્યું છે, નબી ﷺ જ્યારે યૌમે ફતહ (વિજયના દિવસે) મક્કામાં પ્રવેશ્યા તો માથા મુબારક પર કાળો અમામો હતો અને હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ થી પણ એ જ મરવી છે. (મુસ્લિમ ૧/૪૩૯ હજ્જ) તેમજ તેમનાથી જ એક રિવાયતમાં છે : **من غير احرام**

વર્ગીકરણ : એ બંનેમાં વર્ગીકરણ એ છે કે એમાં કોઈ વિરોધાભાસી નથી. શક્ય છે કે અમામાની ઉપર લોખંડની ટોપી રહી હોય, અને એ પણ શક્ય છે કે લોખંડની ટોપી નીચે હોય અને ઉપર અમામો હોય.

ઈબ્ને ખતલ : ફતહે મક્કાના પ્રસંગે આમ એલાન હતું કે જે શખ્સ હથિયાર નાખી દે તેને અમાન છે, જે મસ્જિદે હરામમાં આવી જાય, જે ઘરનો દરવાજો બંધ કરી લે તેને અમાન છે. જે અબૂ સુફ્યાનના ઘરમાં ચાલ્યો જાય તેને અમાન છે. પણ ૧૧ પુરૂષો અને છ સ્ત્રીઓ માટે આમ એલાન હતું કે જ્યાં મળે ત્યાં ક્તલ કરી દેવામાં આવે. તે પુરૂષોમાંથી સાતને માફી મળી ગઈ અને સ્ત્રીઓ ચાર ક્તલ થઈ અને બેને માફી મળી. અગ્યાર પુરૂષો આ પ્રમાણે છે : અબ્દુલ ઉઝ્ઝા બિન ખતલ, અબ્દુલ્લાહ બિન અબૂસ્સરાહ, ઈકરમા બિન અબૂ જહલ, સફ્વાન બિન ઉમૈયા, હુવૈરષ બિન નુક્ૈદ, મુક્ીસ બિન સબાબા, હબ્બાર બિન અસ્વદ, કઅબ બિન ઝુહૈર, વહશી, અબ્દુલ્લાહ બિન અઝ્ઝબઅરી શાઈર, હારિષ બિન તલાતલા, આમાં લીટી કરેલ સર્વ માર્યા ગયા. અને આવી છ સ્ત્રીઓ આ છે : હિન્દ બિન્ત ઉત્બહ, અબૂ સુફ્યાનનાં પત્ની જિગર ખ્વાર, કુરૈબા, કરતના. આ બંને ઈબ્ને ખતલની લોંડીઓ હતી. જેઓ હુઝૂરે અક્દસ ﷺની હિજ્જૂ (ચાળા પાડી હસી ઉડાવવી) ગાતી હતી. અર્નબ, આ પણ ઈબ્ને ખતલની લોંડી હતી. સબારહ, બની મુત્તલિબ કે અમ્ર બિન હિશામની બાંદી હતી. આ જ તે સ્ત્રી છે જેના ઝરીયા હઝરત હાતિબ બિન બલ્તઆ رضی اللہ عنہ એ કુરૈશની પાસે પત્ર મોકલ્યો હતો, ઉમ્મે સઅદ. એમનામાંથી અર્નબ, ઉમ્મે સઅદ ક્તલ કરવામાં આવી અને સારહના બારામાં એક રિવાયત એ છે કે એ પણ ક્તલ થઈ. અને એ પણ રિવાયત છે કે એને પણ અમાન મળી, અને પછી ઈસ્લામથી પાવન થઈ. બાકીનીને માફી મળી ગઈ. એ સૌનો જુર્મ અને પછી ક્તલ અને અમાન મળવાની તફસીર હદીષ તથા સિયરની કિતાબોમાં વર્ણન થયેલ છે. ઈબ્ને ખતલ પહેલાં મુસલમાન થઈને મદીના તય્યબહ હાજર થયો. એનું નામ અબ્દુલ ઉઝ્ઝા હતું. હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ બદલીને અબ્દુલ્લાહ રાખ્યું. એનો જુર્મ એ હતો કે એને એક અન્સારી સહાબીની સાથે ઝકાત વસૂલ કરવાના માટે મોકલ્યો હતો, અને એક ખાદિમ પણ સાથે કરી આપ્યો હતો. મોક્ો પામીને અન્સારને ક્તલ કરી આપ્યા અને એક મંઝિલ પર ખાદિમને કહ્યું કે એક બકરો ઝબહ કરીને ખાણુ તૈયાર કર. ઈબ્ને ખતલ સૂઈ ગયો અને ખાદિમ પણ સૂઈ ગયો. જ્યારે ઈબ્ને ખતલ જાગ્યો અને જોયું કે ખાદિમે ખાવા તૈયાર નથી કર્યું તો એને ક્તલ કરી નાખ્યો અને એ ડરથી કે મદીના પાછો જઈશ તો ક્ેસાસમાં માર્યો જઈશ જેથી પોતે

بَابُ إِذَا أَحْرَمَ جَاهِلًا وَعَلَيْهِ قَمِيصٌ ص ٢٤٩،

"અજ્ઞાનતામાં કુર્તો પહેરેલ હાલતમાં એહરામ બાંધી લે."

ت ٣٢٧ وَقَالَ عَطَاءٌ إِذَا تَطَيَّبَ أَوْ لَبِسَ جَاهِلًا أَوْ نَاسِيًا فَلَا كَفَّارَةَ عَلَيْهِ

"અજ્ઞાનતામાં કે ભૂલીને એહરામની હાલતમાં ખૂશ્બૂ ઘસી લે અથવા કપડુ પહેરી લે તો એના પર કફ્ફારો નથી." (પેજ : ૨૪૯) **[તઅલીક્ : ૩૨૭]**

મુર્તદ થઈને મક્કા પરત ચાલ્યો ગયો. અને મશ્રિકોને કહ્યું, તમારો દીન એમના કરતાં સારો છે. ત્રીજો જુર્મ એ હતો કે તેની લોંડીઓ હુઝૂર ﷺની હિજ્જો ગાતી હતી. *(ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૧૦/૨૦૭, ૨૦૮)*

એ જાન બચાવવા માટે કા'બાના પર્દાઓમાં છુપાઈ ગયો. હુઝૂરે અક્દસ તવાફ કરી રહ્યા હતા એવામાં અબૂ બરઝહ અસ્લમી અથવા સઈદ બિન હુવૈરષે કહ્યું, યા રસૂલલ્લાહ ! આ ઈબ્ને ખતલ કા'બાના પર્દાઓમાં ચીપકેલો છે. ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, એને ક़ત્લ કરો ! એ સાંભળતાં જ એને કા'બાના પર્દાએથી ઘસેડીને ઝમઝમ અને મક़ામે ઈબ્રાહીમની વચ્ચે ક़ત્લ કરી દેવામાં આવ્યો. એને ક़ત્લ કરવાની સઆદત કોને હાંસલ થઈ એના બારામાં ચાર હઝરાતનું નામ આવે છે : હઝરત ઝુબેર બિન અવ્વામ, હઝરત અમ્માર બિન યાસિર, હઝરત અબૂ બરઝહ અસ્લમી, હઝરત સઈદ બિન હુવૈરષ. ઉલમાએ વર્ગીકરણ આપવાની પણ કોશિશ કરી છે.

પ્રકરણથી એકરૂપતા : પ્રકરણથી મળતાપણુ એ છે કે જો હુઝૂરે અક્દસ ﷺ એહરામની હાલતમાં હોત તો માથુ ઉઘાડુ રહેત, સર પર લોખંડની ટોપી ન રહેતી. હઝરત ઈમામ શાફઈ વગેરેએ આ હદીષથી પોતાના મઝહબ માટે દલીલ કરી છે કે મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં જો કોઈ હજ્જ કે ઉમરા સિવાય કોઈ અન્ય કામ માટે જાય તો એના પર એહરામ વાજિબ નથી.

અમારી ગુઝારિશ છે કે જેવી રીતે હુઝૂરે અક્દસ ﷺને થોડીવારના માટે લડાઈની ઈજાઝત મળી હતી એવી જ રીતે આ ખાસ પ્રસંગે એહરામ વિના મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં દાખલ થવાની પણ ઈજાઝત મળી હતી. એ પણ બની શકે છે કે જો મઆઝલ્લાહ ! મક્કામાં પણ કોઈ જાહેરી કે બાતિની કાફિર અથવા કોઈ બિદઅતીની હુકૂમત સ્થાપિત થઈ જાય અને જંગ વિના મક્કા મોઅઝ્ઝમા પર પાકીની કોઈ સ્થિતિ ન હોય તો એ મોક़ા પર હજી પણ ઈજાઝત હોવી જોઈએ કે એહરામ વિના મુજાહિદો મક્કામાં દાખલ થાય, પણ આ મજબૂરીની અને દુશ્વારીની હાલત છે. એનાથી મધ્યમ (સામાન્ય) હાલત પર એ હુકમ લગાડવો દુરૂસ્ત નથી.

તઅલીક્ : ૩૨૭ની સમજૂતી

ઈમામ બુખારીએ અહીં પણ કોઈ હુકમ સ્પષ્ટ નથી કર્યો કે એના પર ફિદિયો છે કે નથી. અને એના હેઠળ હદીષ : ૯૧૨ લાવ્યા છે જેમાં એ છે કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺ જિઈર્રાનામાં મૌજૂદ હતા એવામાં એક ગામડિયા એહરામ બાંધીને આવ્યા, તો હુઝૂરે તેમને હુકમ આપ્યો કે ખૂશ્બૂ ત્રણવાર ધોઈ નાખ અને જબ્બો ઉતારી નાખ, અને ઉમરામાં પણ તે જ કર જે હજ્જમાં કરે છે. આ હદીષમાં એ વર્ણન નથી કે એમને ફિદિયાનો હુકમ આપ્યો અને ન એ વર્ણન છે કે ફિદિયાનો હુકમ ન આપ્યો. એટલા માટે એનાથી પ્રકરણના કોઈ પાસાની સાબિતી નથી. એ જ કારણે હઝરત ઈમામ બુખારીએ હઝરત ઈમામ અતાનો ક़ૌલ વર્ણવ્યો કે એના પર ફિદિયો નથી.

આપણે ત્યાં એહરામમાં મના થયેલ બાબતોમાં સપડાવાથી દરેક સ્થિતિમાં ફિદિયો છે ચાહે અજ્ઞાનતામાં કરે કે ભૂલથી કરે. અને શરીઅતના ઉસૂલનો એ જ તક़ાઝો છે.

حديث ١٠٧٧

حَدَّثَنَا عَطَاءٌ حَدَّثَنِي صَفْوَانُ بْنُ يَعْلَى عَنْ اَبِيهِ قَالَ وَعَضَّ

"સફવાન બિન યઅલાએ પોતાના પિતાથી રિવાયત કરતાં હદીષ બયાન કરી. [હદીષ : ૧૦૭૭]

رَجُلٌ يَدَ رَجُلٍ يَعْنِي فَانْتَزَعَ ثَنِيَّتَهُ فَاَبْطَلَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ

અને એક શખ્સના હાથને દાંત વડે કરડયો તો તેણે તેના આગલા દાંતને ખેંચી લીધા.

بَابُ الْحَجِّ وَالنَّذْرِ عَنِ الْمَيِّتِ وَالرَّجُلُ يَحُجُّ عَنِ الْمَرْاَةِ ؛

નબી ﷺએ એના પર કાંઈ વાજિબ ન કર્યું."

(બુખારી ૧/૪૧૭ જેહાદ, ૧/૩૦૧ અલ્ઈજારાત, ૨/૧૦૧૮ અદ્વિયાત, મુસ્લિમ–ક્વિસામા, તિર્મિઝી–અદ્વિયાત, નિસાઈ–ક્વિસામા)

حديث ١٠٧٨

عَنْ سَعِيْدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا اَنَّ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી મરવી છે કે કબીલા જુહયનાની એક ખાતૂન [હદીષ : ૧૦૭૮]

امْرَاَةً مِنْ جُهَيْنَةَ جَاءَتْ اِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ اِنَّ اُمِّيْ نَذَرَتْ

નબી ﷺની ખિદમતમાં હાજર થઈ અને અર્ઝ કરી, મારી માએ હજ્જ કરવા માટે મન્નત માની હતી, પૂરી

સમજૂતી : ૧૦૭૭ અમે જે હિસ્સો અહીં વર્ણવ્યો છે તે એક અલગ હદીષ છે, તેને પ્રકરણ સાથે કોઈ સંબંધ નથી અને ન એહરામ સાથે છે. પણ કેમ કે અહીં આ સનદમાં બંને હદીષો સાથે સાથે વર્ણન થયેલી છે જેથી અમે એને લખવી જરૂરી જાણી. એની પૂરી તફસીલ કિતાબુલ જેહાદમાં આ પ્રમાણે છે :

હઝરત યઅલા બિન ઉમૈયા رضی اللہ عنہએ કહ્યું કે ગઝવએ તબૂકમાં હુઝૂરે અક્દસ ﷺની સાથે શરીક થયો. હું એક યુવાન ઊંટ પર સવાર થયો. એ ગઝવામાં શિર્કત મારા ખયાલથી મારા સર્વ અમલો કરતાં અધિક એ'તેમાદવાળી (વિશ્વસનીય) છે. મેં એક શખ્સને મજૂરીએ રાખી લીધો હતો. એણે એક શખ્સ સાથે લડાઈ કરી. તેમાંથી એકે બીજાના હાથને દાંત વડે કરડયો. તેણે તેના મોઢેથી પોતાનો હાથ ખેંચ્યો તો તેનો આગલો દાંત ઉખડી ગયો. એ નબી ﷺની ખિદમતમાં હાજર થયો. હુઝૂરે તેને મુબાહ કરી દીધું અને ફર્માવ્યું, શું તે પોતાનો હાથ તારા મોંમાં મૂકી રાખતો ?! કે તું તેને એવી રીતે ચાવે જે રીતે નર ઊંટ ચાવે છે.

સમજૂતી : ૧૦૭૮

કિતાબુલ ઈમાન વન્નુઝૂરમાં **رجلاً** **امرأة**ના બદલે છે અને **اختى** **امى**ના બદલે છે. એટલે એક સાહબે પૂછયું કે મારી બહેને હજ્જની મન્નત માની હતી અને મરી ગઈ (છેવટ સુધી).

પ્રકરણથી એકરૂપતા : અહીં પ્રકરણના બે ભાગ છે, પ્રથમ : મૈયતના તરફથી હજ કરવી, અને મૈયતની મન્નત પૂરી કરવી. બીજો : પુરૂષ સ્ત્રી તરફથી હજ્જ કરે.

હદીષના પ્રથમ ભાગની સાથે મળતાપણુ તો જાહેર છે. હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ તે ખાતૂનોને મૃત્યુ પામેલ માની તરફથી હજ્જ કરવાની પણ ઈજાઝત આપી. અને તેની મન્નત પૂરી કરવાની પણ. અલ્બત્ત બીજા ભાગની સાથે એકરૂપતા જાહેર નથી. મુહદ્દિષ ઈબ્ને બતાલે કહ્યું, જ્યારે ઔરત, ઔરતની તરફથી હજ્જ કરી શકે છે તો

اَنْ تَحُجَّ فَلَنْ تَحُجَّ حَتّٰى مَاتَتْ اَفَاَحُجُّ عَنْهَا قَالَ حُجِّيْ عَنْهَا اَرَاَيْتِ لَوْ كَانَ عَلٰى اُمِّكِ

કર્યા વિના મૃત્યુ પામી. શું હું એના તરફથી હજ્જ કરું ? ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, તેના તરફથી હજ્જ કર ! બતાવ,

دَيْنٌ اَكُنْتِ قَاضِيَةً اُقْضُوا اللّٰهَ فَاللّٰهُ اَحَقُّ بِالْوَفَاءِ ـه

તારી મા પર કર્ઝ હોત તો તેને અદા ન કરત ? અલ્લાહનો હક્ક અદા કરો !

અલ્લાહ હક્ક અદા પૂરો કરવાનો સૌથી વધુ હક્કદાર છે." (બુખારી ૧/૧૦૮૮, અલએઅ્તેસામ, નિસાઈ–હજ્જ)

પુરૂષ એથી અધિક કક્ષાએ કરી શકે છે.

તેમની મુરાદ લગભગ એ છે કે પુરૂષનો હજ્જ સ્ત્રી કરતાં કામિલ છે, કેમ કે જો હજ્જ દરમ્યાન હૈઝ (માસિક) આવી જાય તો તે કોઈ તવાફ નથી કરી શકતી. તવાફે કુદૂમ તથા તવાફે વિદાઅ સાકિત છે. અને જો હૈઝ ઐયામે નહરમાં ચાલુ રહ્યું તો એ દિવસોમાં તવાફે ઝિયારત પણ નથી કરી શકતી. પાકી બાદ, ઐયામે નહર પસાર થયા પછી કરશે. અને જાહેર છે કે સ્ત્રી સમાન દરજામાં હોવા છતાં કરી શકે છે તો પુરૂષ જ્યારે કે એનાથી કામિલ છે જેથી એનાથી વિશેષ રીતે કરી શકે છે.

અલ્લામા ઈબ્ને હજરે ફર્માવ્યું કે કિતાબુન્નુઝૂરની રિવાયતમાં છે કે એક પુરૂષને પોતાની બહેનની તરફથી હજ્જની ઈજાઝત મળી. આ રિવાયતથી મળતાપણુ થાય છે. એટલે આ હદીષના એક તરીકાથી પ્રથમ ભાગને અને બીજા તરીકાથી બીજા ભાગને સામ્યતા છે. એના પર અલ્લામા અયનીએ આદત પ્રમાણે પીછો કર્યો છે કે પ્રકરણને એ હદીષ સાથે સામ્યતા હોવી જોઈએ જે એના હેઠળ વર્ણન થઈ છે. બીજા પ્રકરણમાં વર્ણવેલ હદીષથી સામ્યતા હોય તો શું ફાયદો ? પરંતુ આ પીછો ત્યારે સહીહ થાત જ્યારે કે ઈમામ બુખારીએ અહીં એવું કર્યું હોત. કેટલાક પ્રકરણો એવાં છે કે પ્રકરણ હેઠળ જે હદીષ લાવ્યા છે તેનાથી મેળ નથી ખાતો, પણ એ જ હદીષ બીજા પ્રકરણમાં બીજા તરીકાથી જે શબ્દોની સાથે મરવી છે એની સાથે મળતાપણુ થાય છે. દા.ત. કિતાબુલ ઈલ્મ, પેજ : ૧૮માં પ્રકરણ રચ્યું, "એવી હાલતમાં ફત્વો પૂછવો કે આલિમ કે ઈમામ જાનવર પર સવાર હોય અને એ ઊભો હોય."

એના હેઠળમાં હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અમ્ર ઈબ્ને આસ رضی اللہ عنہما ની તે હદીષ લાવ્યા જેમાં વર્ણન થયેલ છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ હજ્જતુલ વિદાઅમાં (એક જગાએ) મિનામાં રોકાયા જેથી લોકો પૂછે. એમાં દાબ્બ નાકહનો શબ્દ નથી. આ હદીષ અલ્મનાસિક (બાબુલ ફિત્યા અલાદ્દાબ્બતે ઈન્દલ જમરહ)માં આ શબ્દોની સાથે રિવાયત થયેલ છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ પોતાના ઊંટ પર સવાર હોવાની હાલતમાં રોકાયા. એ પદ્ધતિ અહીં પણ છે. **અલ્લાહની તૌફીકથી હું કહું છું :–** આ ગુંચવણભર્યા રસ્તાઓથી હટીને સામ્યતાનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે કે અમે મુકદ્દમામાં દર્શાવી ચૂકયા કે હઝરત ઈમામ બુખારી કદી કદી હદીષથી લાઝમી તૌર પર દલાલતુન્નસ અથવા ઈક્તેદાઉન્નસથી જે મસ્અલો સાબિત થાય છે એના મુતાબિક પ્રકરણ રચે છે. અહીં લાઝમી રીતે બતરીકે ઈક્તેદાઉન્નસ એ સાબિત થયું કે એક શખ્સ બીજાના તરફથી હજ્જ કરી શકે છે જ્યારે કે બીજો એના માટે શક્તિમાન ન હોય. એમાં ઈત્તેહાદે નવઅની કૈદ લગાડવી દલીલ વિનાનું છે. એટલા માટે એ એના ઈત્લાક પર રહેશે અને ઈત્લાકનો તકાઝો એ છે કે જેવી રીતે ઔરત, ઔરતની તરફથી હજ્જ કરી શકે છે તો પુરૂષ તરફથી પણ કરી શકે છે, એ જ પ્રમાણે પુરૂષ સ્ત્રી તરફથી હજ્જ કરી શકે છે, અને પુરૂષ તરફથી પણ કરી શકે છે.

હજ્જે બદલ : અહલે સુન્નતની એના પર એકમતિ છે કે જો કોઈ શખ્સ મઅઝૂર છે કે પોતે હજ્જ નથી કરી શક્તો તો એના તરફથી બીજો શખ્સ હજ્જે બદલ કરી શકે છે, ચાહે તે બીજા પર હજ્જ ફર્ઝ થયો હોય કે ન થયો

بَابُ حَجِّ الصِّبْيَانِ ص ٢٥٠

બાળકોના હજ્જ વિશે

حديث ١٠٧٩

اَخْبَرَنِيْ عُبَيْدُ اللّٰهِ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُوْدٍ

''હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું, હું મારી ગધેડી પર [હદીષ : ૧૦૭૯]

اَنَّ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ اَقْبَلْتُ وَقَدْ نَاهَزْتُ

સવાર થઈને સામેથી આવ્યો. હું તે વખતે બાલિગ થવાની નજીક હતો અને

الْحُلُمَ اَسِيْرُ عَلٰى اَتَانٍ لِّيْ وَرَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمٌ يُّصَلِّيْ بِمِنًى

રસૂલુલ્લાહ ﷺ મિનામાં ઉભા રહી નમાઝ પઢી રહ્યા હતા. હું પ્રથમ સફના

حَتّٰى سِرْتُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفِّ الْاَوَّلِ ثُمَّ نَزَلْتُ عَنْهَا فَرَتَعَتْ فَصَفَفْتُ

અમુક હિસ્સાઓની આગળથી પસાર થયો. પછી સવારીથી ઉતર્યો. તે ચરવા લાગી. હું લોકોની સાથે

હોય. એ જ પ્રમાણે મૈયતના તરફથી પણ હજ્જે બદલ કરી શકે છે ચાહે મૈયત પર ફર્ઝ થયો હોય કે ન થયો હોય. ફર્ઝ થવાની બે સ્થિતિઓ છે, એક એ કે એને શક્તિ હતી પણ સુસ્તી અથવા અન્ય કોઈ કારણે ન કરી શક્યો. બીજુ એ કે તેણે હજ્જ કરવાની મન્નત માની હતી પણ પૂરી કરતાં પહેલાં મૃત્યુ પામ્યો, બંને સ્થિતિઓમાં તેના તરફથી હજ્જે બદલ થઈ શકે છે. બેહતર એ છે કે હજ્જે બદલના માટે એવા શખ્સને મોકલવામાં આવે જે ફર્ઝ હજ્જ અદા કરી ચૂક્યો હોય. એવા શખ્સને હજ્જે બદલ કરવા મોકલવો જેના માથે હજ્જ ફર્ઝ હોય મકરૂહ છે. અને આમિરના માટે તન્ઝીહી અને હજ્જ કરનારના માટે મકરૂહે તહરીમી તથા ગુનોહ છે. *(રદ્દુલ મુહ્તાર, ૨/૨૪૧ નોઅમાનિયા)*

પરંતુ બેહતર એ છે કે એનાથી હજ્જે બદલ ન કરાવે જેના માથે હજ્જ ફર્ઝ હોય, ઉલમાએ એને મના લખ્યું છે. જો કે સહીહ તથા મુખ્તાર એ છે કે મના નથી. પણ ઉલમાના મતભેદથી બચવું અફઝલ છે. બંને સ્થિતિઓમાં હજ્જે બદલ થઈ જશે. હજ્જે બદલની શર્તો તથા તફસીલી અહકામ ફતાવા રઝવિય્યહ, ભાગ : ૪ તથા બહારે શરીઅત, ભાગ : ૧માં વાંચશો.

સમજૂતી : ૧૦૭૯

આ હદીષ ભાગ : ૨, કિતાબુસ્સલાતમાં વર્ણન થઈ ચૂકી. અહીં કેવળ એ કારણે લખી કે અંતમાં જે તઅલીક્ છે એમાં એ સ્પષ્ટતા છે કે આ બનાવ હજ્જતુલ વિદાઅમાં થયો હતો. જો કે અસ્લ હદીષથી એ ખૂદ જાહેર છે. એટલા માટે કે હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ હિજરત બાદ કેવળ એક જ હજ્જ કર્યો અને એમાં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસની શિર્કત શક્ય છે, કેમ કે હિજરત પહેલાં જે હજ્જ ફર્માવ્યો એમાં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ હજી ગોદમાં હતા, એટલા માટે કે તેમની વિલાદત હિજરતથી ત્રણ વરસ શોઅબે અબી તાલિબમાં થઈ હતી. પણ અહીં તઅલીક્માં સ્પષ્ટતા છે, એટલા માટે એને વર્ણન કર્યું. આ તઅલીક્ને ખૂદ ઈમામ બુખારીએ મગ્ઝીમાં મુત્તસિલ સનદ સાથે વર્ણવી છે.

مَعَ النَّاسِ وَرَاءَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يُوْنُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ

રસૂલુલ્લાહ ﷺની પાછળ સફમાં સામેલ થઈ ગયો અને

بِمِنًى فِيْ حَجَّةِ الْوَدَاعِ ۔ع۔

આ મિનામાં હજ્જતુલ વિદાઅમાં થયું હતું."

(બુખારી ૧/૧૭, કિતાબુલ ઈલ્મ, ૧/૭૧ અસ્સલાત, ૨/૬૩૩ મગ઼ાઝી–બાબ હજ્જતુલ વિદાઅ, મુસ્લિમ, અબૂ દાઊદ, તિર્મિઝી, નિસાઈ, ઈબ્ને માજહ–સલાત)

حديث ૧૦૮૦

عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيْدَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ حُجَّ بِيْ مَعَ

"હઝરત સાઈબ બિન યઝીદ رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, નબી ﷺની સાથે **[હદીષ : ૧૦૮૦]**

رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاَنَا ابْنُ سَبْعِ سِنِيْنَ ۔ع۔

મને હજ્જ કરાવવામાં આવ્યો અને હું સાત વરસનો હતો." (તિર્મિઝી–હજ્જ)

حديث ૧૦૮૧

سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيْزِ يَقُوْلُ لِلسَّائِبِ بْنِ يَزِيْدَ وَكَانَ

"ખલીફા રાશિદ હઝરત ઉમર ઈબ્ને અબ્દુલઅઝીઝ, હઝરત સાઈબ બિન **[હદીષ : ૧૦૮૧]**

السَّائِبُ قَدْ حَجَّ بِهٖ فِيْ ثَقَلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ،

યઝીદ رضی اللہ عنہ થી ફર્માવતા હતા, અને તેમને નબી ﷺના સામાનની સાથે હજ્જ કરાવવામાં આવ્યો હતો."

આ હદીષથી સાબિત થયું કે નાબાલિગ બાળકોનો હજ્જ સહીહ છે. તેમજ એ પણ જાણવા મળ્યું કે ઈમામનો સુતરો મુક઼્તદીઓ માટે પૂરતો છે કેમ કે કિતાબુલ ઈલ્મ અને કિતાબુસ્સલાતની રિવાયતમાં એટલુ વધારે છે કે કોઈએ એના પર મને કાંઈ ન કહ્યું.

સમજૂતી : હદીષ : ૧૦૮૦–૧૦૮૧

يقول હઝરત ઉમર ઈબ્ને અબ્દુલઅઝીઝ رحمۃ اللہ علیہ હઝરત સાઈબ બિન યઝીદ رضی اللہ عنہ ને શું કહ્યું તે વર્ણન થયેલ નથી, અને ન એ વર્ણન છે કે તેમણે શું જવાબ આપ્યો. **وكان السائب** આ હદીષના રાવી જુનૈદ બિન અબ્દુર્રહમાનનો મકૂલો (કથન) છે.

حج به : તિર્મિઝીમાં છે કે મારા પિતાએ મને હજ્જ કરાવ્યો હતો. અને ઈમામ ઈબ્ને સઅદે રિવાયત કરી કે મારાં માએ. વર્ગીકરણ એ છે કે બંનેવ લઈ ગયાં હતાં.

فى ثقل : એનાથી મુરાદ એ છે કે હુઝૂરે અક઼્દસ ﷺની સાથે જે નાનાં બાળકો હતાં અને તે સામાનની સાથે રહેતા હતાં, એ પણ એમાં હતાં.

બાળકોનો હજ્જ : નાબાલિગ બાળકો ગમે તેટેલાં નાનાં હોય તેનો હજ્જ સહીહ છે, જો સમજદાર હોય તો ખૂદ એહરામ બાંધે અને તલબિયા પઢે, અને જો નાસમજ હોય તો તેનો વાલી તેના તરફથી તલબિયા પઢે અને

بَابُ حَجِّ النِّسَاءِ ص.٢٥٠

સ્ત્રીઓની હજ્જ વિશે *(પેજ–૨૫૦)*

حديث ١٠٨٢

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ

''ઈબ્રાહીમ બિન હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફે કહ્યું, હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ એ **[હદીષ : ૧૦૮૨]**

أَذِنَ عُمَرُ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ لِأَزْوَاجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي آخِرِ

પોતાના અંતિમ હજ્જમાં અજવાઝે મુતહ્હરાત (પુનિત પત્નીઓ)ને હજ્જની ઈજાઝત આપી અને તેમની

حَجَّةٍ حَجَّهَا فَبَعَثَ مَعَهُنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ وَعَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ عَوْفٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُمَا

સાથે હઝરત ઉષ્માન ઈબ્ને અફ્ફાન અને હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફ رضی اللہ عنہما ને મોકલ્યા''

તેનાં સીવેલાં કપડાં ઉતારીને એહરામનું કપડુ પહેરાવે. પણ **નાબાલિગનો હજ્જ ફર્જ હજ્જના સ્થાને થશે નહીં.** જો બાલિગ થયા બાદ તેના પર હજ્જ ફર્ઝ થઈ જાય તો ફરી કરવો પડશે.

ઈમામ મુસ્લિમ (૧/૪૩૧ હજ્જ)એ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરી કે રવહામાં નબી કરીમ ﷺ એ કેટલાક સવારોથી મુલાકાત કરી તો પૂછ્યું, તમે લોકો કોણ છો ? તેમણે અર્ઝ કરી, અમે લોકો મુસલમાન છીએ. પછી તેમણે પૂછ્યું, આપ કોણ છો ? ફર્માવ્યું, હું રસૂલુલ્લાહ છું. હવે એક સ્ત્રીએ એક બાળકને ઉઠાવીને પૂછ્યું, શું આના માટે હજ્જ છે ? ફર્માવ્યું, હા છે ! અને તમારા માટે અજર (બદલો) છે. તિર્મિઝી (૧/૧૧૨, હજ્જ)માં હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ થી એના જેમ રિવાયત થયેલ છે. તવઝીહ (ઉમ્દતુલ ક़ારી ૧૦/૨૧૮)માં છે કે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, આ ઔલાદના તરફથી હજ્જ કરો. હઝરત સિદ્દીક़ે અકબર رضی اللہ عنہ એ હઝરત ઝુબૈરના એક બાળકને કપડામાં લપેટીને હજ્જ કરાવી. હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما બાળકોનાં સીવેલાં કપડાં ઉતારી આપતા અને મવાક़િફમાં (વુકૂફની જગાઓએ) વુકૂફ કરાવતા. ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا પણ એવું જ કરતાં હતાં.

સમજૂતી : ૧૦૮૨ **حدثنا** ઈબ્રાહીમ બિન સઅદ બિન ઈબ્રાહીમ બિન હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફ આ હદીષના રાવી છે. ઈમામ બુખારીએ **عن ابيه عن جده** ફર્માવ્યું. **ابيه** ની ઝમીરનો મરજઅ તો નક્કી છે કે ઈબ્રાહીમ બિન સઅદ છે. **جده** ના મરજઅમાં બે સંભાવનાઓ છે, એક એ કે **ابيه** ની તરફ વળે. બીજી એ કે ઈબ્રાહીમ બિન સઅદની તરફ પલ્ટે. પ્રથમ તક़દીર પર અર્થ આ પ્રમાણે થશે કે ઈબ્રાહીમ બિન સઅદે પોતાના બાપ (સઅદ)થી અને સઅદ પોતાના દાદા હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફથી રિવાયત કરે છે. એનું સમર્થન ઈમામ વાક़ેદીની રિવાયતથી થાય છે જેમાં **عن جده** પછી અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફ વર્ણન થયેલ છે. અને પ્રારંભિક શબ્દો આ પ્રમાણે છે : **ارسلنى عمر رضى الله عنه** બીજી તક़દીર પર અર્થ આ પ્રમાણે થશે કે સઅદ બિન ઈબ્રાહીમ, ઈબ્રાહીમ બિન સઅદના દાદા એટલે પોતાના પિતા ઈબ્રાહીમ બિન હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફથી રિવાયત કરે છે. અલ્લામા ઈબ્ને હજરે એને જાહેર બતાવ્યું.

હું કહું છું : પ્રથમ સબબને અગ્રતા બે કારણોએ છે, પ્રથમ કુર્બે મરજઅ, બીજુ રિવાયતથી એનું સમર્થન, અને બીજાને અગ્રતા એ કારણે થશે કે ઈન્તેશારે મરજઅ (મુરાદનું અલગ અલગ હોવું) ન લાઝિમ આવે અને બંને ઝમીરોના મરજઅ મુત્તહિદ થાય.

حديث ૧૦૮૩

عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ طَلْحَةَ. فَقَالَتْ عَائِشَةُ فَلَا أَدَعُ الْحَجَّ بَعْدَ إِذْ

''આઈશા બિન્તે તલ્હાથી રિવાયત છે. એના પર ઉમ્મુલ મો'મિનીન [હદીષ : ૧૦૮૩]

سَمِعْتُ هٰذَا مِنْ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺથી આ સાંભળ્યા બાદ હું હજ્જ છોડીશ નહીં.''

અજવાઝે મુતહ્હરાત (નબીની પુનિત પત્નીઓ)નો હજ્જ : હઝરત ઉમર ફારૂક़ رضی اللہ عنہ એ અઝવાજે મુતહ્હરાતને હજ્જ કરવાથી રોકી દીધાં હતાં. તમામ અઝવાજે મુતહ્હરાતે હજ્જતુલ વિદાઅના મોક़ા પર હજ્જ કરી લીધો હતો. એહરામની હાલતમાં સ્ત્રીએ ચહેરો ખુલ્લો રાખવો વાજિબ છે, છુપાવવો મના છે, વળી ભીડ પણ હોય છે. તવાફમાં પુરૂષો સાથે ભેળસેળ અને સ્પર્શ થવાનો પણ અંદેશો હોય છે. એટલા માટે અજવાઝે મુતહ્હરાતની પવિત્રતા તથા મહાનતાનો લેહાઝ કરતાં તેમને દરખાસ્ત કરી હતી કે તેઓ હજ્જ માટે ન જાય. પરંતુ બાદમાં એ એહસાસ થયો કે હજ્જ જેવી મહાન ઈબાદતથી તેમને મેહરૂમ રાખવાં મુનાસિબ નથી જેથી ઈજાઝત આપી દીધી, અને તેમની સાથે હઝરત ઉષ્માન તથા હઝરત અબ્દુર્રહમાન બિન ઔફ رضی اللہ عنہما જેવા રિયાઝતવાળા તથા વિશ્વાસુને કરી આપ્યા કે તેઓ તેમને તેમના તક़દુસ (પવિત્રતા)ને સાચવીને હજ્જ કરાવી લાવે.

એ બંનેવ હઝરાતે એનો સંપૂર્ણપણે લેહાઝ કર્યો. પબ્લિકમાં એલાન કરાવી આપ્યું કે કોઈ આ પર્દાનશીન સ્ત્રીઓની નજીક ન જાય અને કોઈ એમના તરફ આંખ ન ઉઠાવે. એમનું રોકાણનું સ્થળ અલગ રાખતા, એ લોકો જુદા રોકાતા. એ હઝરાત પણ એમનામાંથી કોઈની પાસે ન બેસતા. *(ઉમ્દતુલ ક़ારી, ૧૦/૨૧૯, ૨૨૦ બહવાલા બયહક़ી)*

એક શંકાનું નિવારણ : કોઈ પણ સ્ત્રીએ શરીઅતમાં મુસાફિર ગણાય એટલા અંતરે (૯૨ કિ.મિ. કે વધુ) પતિ અથવા મેહરમ વિના જાઈઝ નથી. એના બારામાં વિવિધ હદીષો છે. અને આ બંનેવ હઝરાતમાંથી કોઈપણ અઝવાજે મુતહ્હરાતનો મેહરમ ન હતો. જવાબ એ છે કે કુર્આની નસ (દલીલ)થી અઝવાજે મુતહ્હરાત તમામ મો'મિનોની માઓ છે. ઈર્શાદ છે : وازواجه امّهاتهم ''નબીની પત્નીઓ મો'મિનોની માઓ છે.'' *(અહઝાબ : ૬)*

કોઈની સાથે એમના નિકાહ સહીહ નથી. એટલા માટે આ બંનેવ હઝરાત અઝવાજે મુતહ્હરાતના મેહરમ થયા. કેમ કે મેહરમની વ્યાખ્યા એ જ છે કે જેની સાથે કોઈ હુર્મતના હેઠળ મુબાહ સબબના કારણે હમેશાં હમેશાં નિકાહ હરામ હોય.

લતીફા : હુક્કામ રાઝીએ સૈયદોના ઈમામે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ થી પૂછયું, શું સ્ત્રી મેહરમ વિના સફર કરી શકે છે ? ફર્માવ્યું, નહીં ! કેમ કે નબી ﷺએ ફર્માવ્યું કે કોઈ સ્ત્રી પતિ કે મેહરમ વિના ત્રણ દિવસ કે એથી વધુનો સફર ન કરે. હવે હુક્કામ રાઝીએ મુહમ્મદ બિન ઉબૈદુલ્લાહ અઝામીને પૂછયું તો તેમણે કહ્યું, કાંઈ વાંધો નથી ! ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા મેહરમ વિના સફર કરતાં હતાં. હવે હુક્કામ રાઝીએ હઝરત ઈમામે આ'ઝમની ખિદમતમાં એ વાત રજૂ કરી. તો ફર્માવ્યું, અઝામીને એ ખબર નથી કે દરેક મુસલમાન હઝરત ઉમ્મુલ મો'મિનીનનો મેહરમ છે, જેની સાથે ચાહે સફર કરે.

સમજૂતી : ૧૦૮૩

કિતાબુલ મનાસિકમાં વર્ણન પામેલી હદીષ : ૯૦૧નો આ અંતિમ હિસ્સો છે જેનું લખાણ આ પ્રમાણે છે : ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! હુઝૂરની સાથે રહીને અમે પણ ગઝવા તથા જેહાદ ન કરીએ ?! ફર્માવ્યું, તમે સ્ત્રીઓના માટે સૌથી સારો ઉમદા જેહાદ હજ્જ છે, હજ્જે મબરૂર (મક़બૂલ).

حديث ١٠٨٤ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

"હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہما એ ફર્માવ્યું કે નબી ﷺ એ ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, [હદીષ : ૧૦૮૪]

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تُسَافِرُ الْمَرْأَةُ إِلَّا مَعَ ذِي مَحْرَمٍ وَلَا يَدْخُلُ عَلَيْهَا رَجُلٌ إِلَّا وَ

સ્ત્રી મેહરમ વિના સફર ન કરે અને તેણી પાસે કોઈ ન જાય પણ ત્યારે કે જ્યારે એની સામે મેહરમ હોય.

مَعَهَا مَحْرَمٌ فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ إِنِّي أُرِيْدُ أَنْ أَخْرُجَ فِي جَيْشِ كَذَا وَكَذَا

એના પર એક સાહબે અર્ઝ કરી, યા રસૂલલ્લાહ ! હું ફલાણા ફલાણા લશ્કરમાં જવાનો ઈરાદો ધરાવુ છું અને

وَامْرَأَتِي تُرِيْدُ الْحَجَّ فَقَالَ اخْرُجْ مَعَهَا.

મારી પત્ની હજ્જનો. તો ફર્માવ્યું, તેણી સાથે જા."

(બુખારી ૧/૪૨૧ જેહાદ, ૨/૭૮૭ નિકાહ, મુસ્લિમ–હજ્જ, નિસાઈ–ઈમાન વન્નુઝૂર)

بَابُ مَنْ نَذَرَ الْمَشْيَ إِلَى الْكَعْبَةِ ص٢٥١

જેણે પગપાળા કા'બા જવાની મન્નત માની –(પેજ : ૨૫૧)

حديث ١٠٨٥ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે નબી ﷺ એ એક વૃદ્ધને જોયો કે પોતાના [હદીષ : ૧૦૮૫]

وَسَلَّمَ رَأَى شَيْخًا يَهَادٰى بَيْنَ ابْنَيْهِ قَالَ مَا بَالُ هٰذَا قَالَ نَذَرَ أَنْ يَمْشِيَ قَالَ

બે પુત્રોના સહારે એમના વચ્ચે ચાલી રહ્યો છે. ફર્માવ્યું, એની શું હાલત છે ? અર્ઝ કરી, એણે મન્નત માની છે

સમજૂતી : ૧૦૮૪ કિતાબુલ જેહાદ તથા નિકાહમાં આ પ્રમાણે છે કે એ સાહબે અર્ઝ કરી હતી કે ફલાણા ફલાણા ગઝવામાં મારું નામ લખી દેવામાં આવ્યું છે. અને અંતમાં છે કે, જા તારી પત્ની સાથે હજ્જ કર. કિતાબુન્નિકાહમાં સફરની મનાઈવાળો હિસ્સો નથી. આ હદીષમાં મુત્લક્ન સફરની મનાઈ છે. પણ તક્સીરુસ્સલાત (બુખારી ૧/૧૪૭)માં હઝરત ઈબ્ને ઉમર رضی اللہ عنہما ની રિવાયતમાં ત્રણ દિવસના અંતરની શર્ત છે. નુઝહતુલ ક્વારી, ભાગ : ૩, પેજ ૪૬૦ થી ૪૬૨ પર અમે સાબિત કર્યું છે કે એ અંતર ૯૨ કિ.મિ. છે. આ હદીષ એની દલીલ છે કે હજ્જનો સફર પણ મેહરમ કે પતિ વિના સ્ત્રી માટે જાઈઝ નથી. જો જશે તો પતિ કે મેહરમના વિના સફર કરવાના કારણે ગુનેહગાર થશે, પણ હજ્જ થઈ જશે.

સમજૂતી : ૧૦૮૫ આ હદીષની સનદ આ છે :–

حدثنا ابن سلام قال اخبرنا الفزارى عن حميد الطويل قال حدثنى ثابت عن انس رضى الله عنه આમાં **الفزارى** આવ્યું છે. ફઝારી બે છે : અબૂ ઈસ્હાક્ ફઝારી અને મરવાન બિન મુઆવિયહ ફઝારી. ઈબ્ને હઝમે કહ્યું કે બંને ઈમામ તથાષિક્હ છે. બંનેવ મુરાદ હોઈ શકે છે. પણ સહીહ એ છે કે મરવાન બિન મુઆવિયહ છે. જેવું કે મુસ્લિમની રિવાયતમાં છે. અને અસ્હાબે અતરાફ અને મુસ્તખરજાત દા.ત. ખલફ, અબૂ નુઐમ તથા તર્કી

إِنَّ اللّٰهَ عَنْ تَعَذِّبِ يْبِ هٰذَا نَفْسَهٗ لَغَنِيٌّ وَّأَمَرَهٗ أَنْ يَّرْكَبَ ـه

કે પગપાળા ચાલશે. ફર્માવ્યું, અલ્લાહ એનાથી બેનિયાઝ (બેપરવા) છે કે જે પોતે પોતાને અઝાબ આપે !
અને તેને હુકમ આપ્યો કે સવાર થઈ જાવ."

(બુખારી, ૨/૯૯૧ મુસ્લિમ, અન્નુઝૂર, અબૂ દાઊદ, તિર્મિઝી, નિસાઈ–અલઈમાન વન્નુઝૂર)

حديث ١٠٨٦

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ رَّضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ نَذَرَتْ أُخْتِيْ أَنْ

"હઝરત ઉકબા બિન આમિર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, મારી બહેને બયતુલ્લાહ પગપાળા [હદીષ : ૧૦૮૬]

تَمْشِيَ إِلٰى بَيْتِ اللّٰهِ وَأَمَرَتْنِيْ أَنْ أَسْتَفْتِيَ لَهَا النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

જવાની મન્નત માની અને મને કહ્યું કે નબી ﷺથી પૂછો. મેં નબી ﷺને પૂછ્યું તો ફર્માવ્યું કે ચાલે પણ

فَاسْتَفْتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لِتَمْشِ وَلْتَرْكَبْ ـه

અને સવાર પણ થાય."

(મુસ્લિમ, અબૂ દાઊદ, તિર્મિઝી, નિસાઈ–ઈમાન વન્નુઝૂર, ઈબ્ને માજહ–કફ્ફારાત, દારમી, નુઝૂર, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૪/૧૫૨)

વગેરેએ વર્ણવ્યું છે. હમીદુત્તવીલ અને હઝરત અનસની વચ્ચે ષાબિત બુનાની છે. પરંતુ ઈમામ તિર્મિઝી અને નિસાઈએ અમુક એવા તરીકાથી રિવાયત કરી છે જેમાં હમીદુત્તવીલે ડાયરેક્ટ હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ થી પણ હદીષ રિવાયત કરી છે. આ બારામાં નિર્ણાયક વાત એ છે કે હમીદુત્તવીલની હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ થી મોટા ભાગની રિવાયતો વાસ્તા સાથે છે પણ અમુક રિવાયતો વિના વાસ્તાએ પણ છે. ખૂદ ઈમામ બુખારીએ એવી રિવાયતો વર્ણવી છે. હમીદુત્તવીલનું ડાયરેક્ટ હઝરત અનસથી સાંભળવું સાબિત છે.

અહકામ : જેણે મન્નત માની કે પગપાળા હજ્જ કરશે અને પગે ચાલવાથી લાચાર થઈ ગયો તો તે સવારી પર હજ્જ માટે જાય. હવે એના પર કફ્ફારો છે કે નથી ? અસ્હાબે ઝવાહિરે આ હદીષ તથા એના બાદવાળી હદીષના જાહેર વર્ણનને સામે રાખીને કહ્યું કે એના પર કોઈ કફ્ફારો નથી. પણ ઈમામે આ'ઝમ તથા ઈમામ શાફઈએ ફર્માવ્યું કે જો આજિઝ હોવાના કારણે સવાર થયો તો પણ એના પર કફ્ફારો છે. એક બકરીની હરમમાં કુર્બાની કરે. ઈમામે આ'ઝમે ફર્માવ્યું, જો લાચાર નથી તો પણ એના પર દમ છે, અને બંને સ્થિતિઓમાં કસમ તોડવાનો કફ્ફારો પણ છે. આ હઝરાતની દલીલ હઝરત અલી તથા ઈબ્ને ઉમર رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِيْنَ નો આ ઈર્શાદ છે કે ફર્માવ્યું, જેણે બયતુલ્લાહ પગપાળા જવાની મન્નત માની અને એનાથી લાચાર થઈ ગયો તો જેટલું પગપાળા ચાલી શકે ચાલે અને જ્યારે મજબૂર થઈ જાય તો સવાર થાય અને બકરીની કુર્બાની આપે.

તેમજ હઝરત ઉકબા બિન આમિર જહની رضی اللہ عنہما ની હદીષમાં છે કે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ ફર્માવ્યું, فلتركب وليهد بدنة અને એક રિવાયતમાં છે ولتهد هديا (મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૧/૨૩૯, ૨૫૨) અને એક રિવાયતમાં છે : ولتصم ثلاثة ايامٍ અને ત્રણ રોઝા રાખે. (ઉપર મુજબ, ૪/૧૪૫) આ રોઝા કસમ તોડવાનો કફ્ફારો છે.

समजूती : ૧૦૮૬

હઝરત ઉકબા બિન આમિરની સગી બહેનનું નામ ઉમ્મે હબ્બાન બિન્તે આમિર અન્સારિયા હતું. શક્ય છે એમનાં મા અન્સારિયા રહ્યાં હોય એટલા માટે એમને અન્સારિયા કહેવામાં આવ્યાં. ઈમામ અહમદ તથા

અસ્હાબે સુનનની રિવાયતમાં છે કે એ પણ મન્નત હતી કે ઉઘાડા પગે, ઉઘાડા માથે જશે. હુઝૂરે અક્દસ ﷺએ એમને હુકમ આપ્યો કે ઓઢણી ઓઢે અને સવાર થાય. તિબ્રાનીની રિવાયતમાં છે કે ભારે શરીરવાળાં હતાં, પગપાળા ચાલવું મુશ્કેલ હતું. અબૂ દાઉદમાં એક રિવાયતમાં છે : **فلتخم ولتركب ولتصم ثلاثة ايام** બીજી રિવાયતમાં છે : **فلتحج راكبة ولتكفر يمينها** એક અન્ય રિવાયતમાં છે : **ان تركب وتهدى بدنة** આ સર્વ રિવાયતો પર નજર રાખવાથી સાબિત થઈ ગયું કે હુઝૂર ﷺએ ઉમ્મે હબ્બાનને કસમના કફ્ફારનો પણ હુકમ આપ્યો અને દમનો પણ.

મૌલાના અન્વર કાશ્મીરીની પકડ : ફયઝુલબારી, ૩/૧૪૧ પર આ મસ્અલા હેઠળ છે : **وذكر الطحاوى ان عليه الهدى لترك الشى و الكفارة للحنث واستدل عليه بالرواية ولم يذكره غيره۔** ''અને તહાવીએ વર્ણવ્યું કે એના પર ન ચાલવાના કારણે હદી છે અને કસમ તોડવાના કારણે કફ્ફારો. અને એના પર રિવાયતથી દલીલ કરી. પણ તેને તેમના સિવાય અન્ય કોઈએ નથી વર્ણવ્યું.''

અકૂલ (હું કહું છું) : આટલી ઊંચી દુકાનેથી આવો પકવાન ?! હમણા અમે દર્શાવ્યું કે હદી તથા કફ્ફારા બંનેની હદીષો હઝરત ઈમામ તહાવી સિવાય ઈમામ અહમદે પોતાની મુસ્નદમાં અને ઈમામ અબૂ દાઉદે પોતાની સુનનમાં વર્ણવી છે. સમજમાં નથી આવતું કે શાહ મહાશયનો આ ઈર્શાદ કયા ખાતામાં નોંધવામાં આવે ? ગેરમુકલ્લિદિયતની તરફદારીના કે હકીકતની સાથે નાદાન દોસ્તીના ?!

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ

બિસ્મિલ્લાહિર્રહ્માનિર્રહીમ

"ફઝાઈલે મદીના" મદીના શરીફના ફઝાઈલ فضائل المدينة

باب حرم المدينة

મદીનાનું હરમ હોવું –(પેજ : ૨૫૧)

મદીનાનો શાબ્દિક અર્થ મોટી આબાદી છે જેને ઉર્દૂમાં શહેર કહેવામાં આવે છે. પણ જ્યારે મુત્લક़ (ફક્ત મદીના) બોલવામાં આવે છે તો એનાથી મદીનતુર્રસૂલ મુરાદ હોય છે. જેમ કે મુત્લક़ "અલ્બૈત"થી કા'બા અને "અંજુમ"થી સુરૈયા સમજાય છે. મદીના તય્યબહનું નામ પહેલાં યષ્રબ હતું. કુર્આન મજીદમાં મુનાફિક़ોનો क़ૌલ નક़્લ થયેલ છે : يٰاَهْلَ يَثْرِبَ لَا مَقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوْا۔ "હે યષ્રબવાળાઓ ! આ તમારો રોકવાનો મોક़ો નથી, ચાલો, પરત ચાલો !" *(સૂરએ અહઝાબ–૧૩)*

યષ્રબ હક़ીક़તમાં તે મેદાનનું નામ છે જેના એક હિસ્સામાં મદીના તય્યબહ આબાદ છે. અબૂ ઉબૈદ બક્રીએ કહ્યું કે ઈરમ બિન સામ બિન નૂહ عليه السلام ની ઔલાદમાં યષ્રબ બિન क़ાનિયા કોઈ થઈ ગયો છે જે સૌ પ્રથમ અહીં વસ્યો હતો એના નામ પર છે. હિશામ કલ્બીએ કહ્યું, જ્યારે क़ૌમે આદને અલ્લાહ عزوجل એ હલાક કરી આપી અને તેઓ વેરવિખેર થઈ ગયા તો અમુક મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં આવ્યા, અમુક તાઈફમાં આવ્યા અને યષ્રબમાં હઝીલ બિન ઈરમ મદીના તય્યબહ આવીને વસ્યો, એના નામ પરથી એને યષ્રબ કહેવામાં આવ્યું. પછી એ લોકો તબાહ તથા બર્બાદ થઈ ગયા.

તુબ્બએ અકબર જ્યારે એ ભૂમિ પરથી પસાર થયો અને એને એ બશારત આપવામાં આવી કે અહીં નબીએ આખિરુઝ્ઝમાં હિજરત કરીને તશરીફ લાવશે તો ત્યાં ઉતર્યો અને વાદીએ क़નાતમાં એક કૂવો ખોદાવ્યો. જે અલ્લામા અયનીના સમય સુધી "બીરે મલિક"ના નામથી મશહૂર હતો. તેણે તેને વસાવ્યો અને હઝરત અબૂ અૈયૂબ رضی اللہ عنہ નું તે મકાન જેમાં હુઝૂરે અક़્દસ ﷺ રહેતા હતા અને હુઝૂરના નામે એક પત્ર પણ લખ્યો. તે સમયથી આ શહેર આબાદ રહ્યું. પછી સદ્દે મઆરિબની બર્બાદી પછી અવસ તથા ખઝરજ અહીં આવીને વસી ગયા જેમની ઔલાદના નસીબમાં અન્સાર હોવાનું લખ્યું હતું.

હુઝૂર رضی اللہ عنہ એ બદલીને એનું નામ તયબહ તાબહ રાખ્યું, એટલા માટે કે યષ્રબનો અર્થ ફસાદ થાય છે. ઈમામ અહમદ પોતાની મુસ્નદમાં હઝરત બરાઅ બિન આઝિબ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરે છે કે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺ એ ફર્માવ્યું, "જે મદીનાને યષ્રબ કહે તે અલ્લાહથી માફી તલબ કરે. આ તાબહ છે આ તાબહ." તેમજ ઈમામ અહમદે પોતાની મુસ્નદમાં અને ઈમામ મુસ્લિમે પોતાની સહીહ (૧/૪૪૫ હજ્જ)માં હઝરત જાબિર બિન સમુરહ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું કે, "અલ્લાહે મદીનાનું નામ તાબહ રાખ્યું છે." ખતીબે પોતાની તારીખમાં એમનાથી જ રિવાયત કરી કે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺ એ ફર્માવ્યું કે, "અલ્લાહે મને હુકમ આપ્યો કે હું મદીનાનું નામ તયબહ રાખું." અસ્હાબે સુનને અરબઅહ અને શૈખેને (બુખારી ૧/૨૫૨ ફઝાઈલે મદીના, મુસ્લિમ–હજ્જ) હઝરત અબૂ હુરૈરહ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી કે હુઝૂરે અક़્દસ ﷺ એ ફર્માવ્યું, "મને એ વસ્તીમાં હિજરતનો હુકમ થયો છે જે તમામ વસ્તીઓને ખાય જશે. યષ્રબ, અને તે મદીના છે."

અલ્લામા અબ્દુર્રઊફ મુનાદી (સિરાજે મુનીર શરહે જામે સગીર, ૩/૩૩૮)એ પ્રથમ હદીષની શરહમાં

ફર્માવ્યું :–

لماوقع فيه من الاثم لان اليثربا لفساد ولايليق بها ذالك فتسميتهابذالك حرام لان الا ستغفار انماهوعن خطيئة اه وقال الشيخ تسميتها بذالك مكروه تنزيها۔

"કેમ કે મદીનાને યષરબ કહેવામાં ગુનો છે, એટલા માટે કે યષરબ ફસાદ (ખરાબી)ને કહે છે અને એ મદીનાને લાયક નથી જેથી તેને યષરબ કહેવું હરામ છે. કેમ કે ઈસ્તિગફાર (માફી માગવું) ગુનાહ પર જ છે. અને શયખે ફર્માવ્યું, એને યષરબ કહેવું મકરૂહે તન્ઝીહી છે." લિસાનુલ અરબ (૧/૨૩૫)માં છે :–

وری عن النبی صلی اللّٰہ تعالٰی علیه وسلم انه نهی ان یقال للمدینة یثرب وسماها طیبة کانه کره الشرب لانه فسادفی کلام العرب، قال ابن الاثیر، یثرب اسم مدینة النبی صلی اللّٰہ تعالٰی علیه وسلم قدیمة فغیر هاوسماها طیبة وطابه کراهیة التثریب وهو اللوم والتعییر

"નબી ﷺથી મરવી છે કે હુઝૂરે મદીનાને યષરબ કહેવાથી મના ફર્માવ્યું અને એનું નામ તયબહ રાખ્યું. હુઝૂરે એને નાપસંદ કર્યું કેમ કે અરબી બોલીમાં યષરબનો અર્થ ફસાદ છે. અને ઈબ્ને અષીરે કહ્યું, યષરબ મદીનતુન્નબી ﷺનું જૂનુ નામ છે. હુઝૂરે બદલીને "તયબહ" તથા "તાબહ" રાખ્યું, યષરબને નાપસંદ કર્યું, જેનો અર્થ મલામત (બુરાઈ) કરવું તથા શરમ અપાવવું છે."

હુઝૂર ﷺ બુરાં નામો કે જેના અર્થ બુરા હોય તેને નાપસંદ કરતા અને તેને બદલીને સારાં નામ રાખતા હતા.

મદીના હરમ છે : આપણે ત્યાં મદીના તય્યબહ એ અર્થમાં હરમ નથી કે તેનાં જાનવરોનો શિકાર કરવામાં, તેના ઝાડો કાપવામાં, ઘાસ સાફ કરવામાં દમ વાજિબ થાય. જે હદીષોમાં એવો હુકમ આવેલ છે તેમની તાવીલ કરવામાં આવી છે, મુરાદ એ છે કે મદીના તય્યબહની શોભા બાકી રાખવાના માટે ફર્માવ્યું કે તેનાં ઝાડો ન કાપવામાં આવે, મેદાન સાફ ન કરવામાં આવે.

આપણી દલીલો : ઈમામ બુખારી (૨/૯૦૫, ૯૧૫ અદબ)એ, ઈમામ મુસ્લિમે (૨/૨૧૦ અદબ) પોતાની સહીહમાં, ઈમામ અબૂ દાઊદ, (૨/૩૨૩ અદબ) અને ઈમામ નિસાઈએ "અમલુલ્યૌમ વલ્લૈલહ"માં ઈમામ ઈબ્ને માજહએ (અદબ–૨૭૩) પોતાની સુનનમાં, ઈમામ બઝ્ઝારે પોતાની મુસ્નદમાં, ઈમામ અબૂ જઅફર તહાવીએ હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરી. તે કહે છે કે ઉમ્મે સુલૈમના એક દૂધ પીતા સાહબઝાદા હતા જેમને અબૂ ઉમૈર કહેતા હતા. રસૂલુલ્લાહ ﷺ તેમની સાથે ખુશમિજાઝ તથા હસાવનારી વાતો કરતા અને તેમની એક નાની ચકલી હતી જેને નુગૈર કહેતા હતા. એકવાર રસૂલુલ્લાહ ﷺ તેમની પાસે ગયા તો જોયું કે અબૂ ઉમૈર ગમગીન છે. પૂછયું, અબૂ ઉમૈર શું હાલત છે ? લોકોએ અર્ઝ કરી, એમની નુગૈર મરી ગઈ છે. હવે હુઝૂરે ફર્માવ્યું, હે અબૂ ઉમૈર ! નુગૈરને શું થયું ?!

જો મદીના તય્યબહના જાનવરોનો શિકાર મના હોત તો હઝરત અબૂ તલ્હાના ઘરે આ ચકલી શી રીતે રહી શકત ?! અને હુઝૂરે અકૃદસ ﷺ એને પસંદ કરતા.

તેમજ ઈમામ અહમદે (મુસ્નદ, ૬/૧૧૨) પોતાની મુસ્નદમાં અને ઈમામ તહાવીએ હઝરત મુજાહિદથી રિવાયત કરી છે કે ઉમ્મુલ મો'મિનીન હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہا એ ફર્માવ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺની આલનું એક જંગલી જાનવર હતું. જ્યારે હુઝૂર બહાર તશરીફ લઈ જતા તો રમતુ, દોડતુ, આગળ આવતુ, પાછળ જતુ. અને જ્યારે એ જાણી લેતુ કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ અંદર આવી ગયા છે તો ચુપચાપ ગુઠણોવાળીને બેસી જતુ કે ક્યાંક હુઝૂર ﷺને તકલીફ ન પહોંચે.

જો મદીનાના હરમ હોવાનો એ મતલબ હોત જે મક્કા મોઅઝ્ઝમાના હરમ હોવાનો છે તો એ કેવી રીતે જાઈઝ થાત કે એક જંગલી જાનવરને આ રીતે રાખવામાં આવતુ કે તેને અંદર કરીને દરવાજો બંધ કરી લેવામાં આવતો.

حديث ૧૦૮૭

عَنْ اَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

''હઝરત અનસ બિન માલિક رضی اللہ عنہ એ નબી ﷺ થી રિવાયત કરી કે ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૧૦૮૭]

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اَلْمَدِيْنَةُ حَرَمٌ مِّنْ كَذَا اِلٰى كَذَا لَا يُقْطَعُ شَجَرُهَا وَلَا يُحْدَثُ فِيْهَا حَدَثٌ

મદીના અહીંથી ત્યાં સુધી હરમ છે, તેનું ઝાડ ન કાપવામાં આવે અને એમાં કોઈ બિદઅત ન પેદા કરવામાં

مَنْ اَحْدَثَ فِيْهَا حَدَثًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ ؕ

આવે. જે એમાં કોઈ બિદઅત પેદા કરશે તો એના પર અલ્લાહ અને ફરિશ્તાઓ અને લોકોની લઅનત છે.''

(બુખારી ૨/૧૦૮૬ અલ્એઅ્તિસામ, મુસ્લિમ)

સમજૂતી : ૧૦૮૭

من احدث કિતાબુલ એઅ્તિસામની રિવાયતમાં છે : من آوى محدثا ''હદીષ''નો અર્થ નવી વાત, નવી ચીજ કાઢવી છે અને અહીંયા તે નવી ચીજ કાઢવી મુરાદ છે જે કિતાબ તથા સુન્નતની વિરુદ્ધ હોય. અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું : اى لا عمل فيها عمل مخالف للكتاب والسنة ''એમાં કોઈ એવું કામ ન કરવામાં આવે જે કિતાબ તથા સુન્નતની વિરુદ્ધ હોય.''

કિતાબ તથા સુન્નતના વિરુદ્ધ હોવાનો સાફ તથા ઉઘાડો મતલબ એ છે કે એક હુકમ કિતાબ તથા સુન્નતમાં વર્ણન થયેલ છે એને છોડીને એના વિરુદ્ધ ચીજ પર અમલ કરવામાં આવે. જેમ કે ખુત્બાની અઝાન, રિસાલતકાળ માં તથા સહાબાના યુગમાં મસ્જિદની બહાર થતી હતી તેને મસ્જિદની અંદર અપાવવું, અને **જો કોઈ ચીજ કુર્આન તથા હદીષમાં વર્ણવેલ ન હોય તેને કરવી એ કુર્આન તથા હદીષની વિરુદ્ધ પર અમલ કરવો નથી.** વિરોધ બે વિરોધાભાસી ચીજોને માગે છે (કે તેમાંથી એકને કરે તો બીજાની વિરુદ્ધ થાય). જ્યારે કુર્આન તથા હદીષમાં એના બારામાં કાંઈ વર્ણન જ નથી તો તે કુર્આન તથા હદીષના વિરુદ્ધ કદી થશે નહીં. એટલા માટે સહીહ હદીષમાં ફર્માવ્યું :– **''જેણે من سَنَّ فى الاسلام سنة حسنة فله اجرها واجرمن عمل بها بعدهٗ من غير ان ينقص من اجورهم شئ ઈસ્લામમાં કોઈ સારો તરીક઼ો કાઢયો તેને કાઢવાનો સવાબ થશે, અને એના પછી જેટલા લોકો અમલ કરશે સૌના બરાબર સવાબ મળશે એના વિના કે અમલ કરનારાઓના સવાબમાં કોઈ કમી કરવામાં આવે.''** *(મુસ્લિમ, ૧/૩૨૭ ઝકાત, ૨/૩૪૧ અલ્ઈલ્મ, નિસાઈ–ઝકાત–૩૬૫, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૪/૩૫૭)*

આ હદીષથી જાણવા મળ્યું કે ઘણા એવા સારા અમલો છે જે કુર્આન તથા હદીષમાં સ્પષ્ટપણે વર્ણન થયેલા નથી અને ન રસૂલ તથા સહાબાના દૌરમાં એના પર અમલ થતો હતો, તદ્દન નવા શોધાયેલ છે પણ તે સારા છે, તેની શોધમાં પણ સવાબ અને અમલ પર પણ સવાબ છે. એટલા માટે حدثا નો એ અર્થ બતાવવો કે કુર્આન હદીષમાં વર્ણવેલ ન હોય એ હદીષમાં અર્થની રૂએ ફેરફાર કરવું છે.

અહીં એ છે કે જેણે મદીનામાં કોઈ બિદઅત કાઢી, અને કિતાબુલ એઅ્તિસામમાં મૂસા ઈબ્ને અનસના તરીક઼ાથી او اٰوىٰ محدثا વધારે છે. એનાથી જાણવા મળ્યું કે ગુમરાહ, બદ્દીન, ફાસિક઼ોને પનાહ આપવી, તેમની મદદ કરવી, તેમની રસ્સીમાં ગિરફતાર થવું છે. એનું સમર્થન આનાથી પણ થાય છે કે ફર્માવ્યું, انكم اذاً مثلهم ''હવે તમે એમના જેવા જ છો.'' *(સૂરએ નિસાઅ્, આયત : ૧૪૦)*

حديث ١٠٨٨ عَنْ اَبِیْ هُرَیْرَةَ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ اَنَّ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ રઝિ.થી મરવી છે કે નબી ﷺએ ફર્માવ્યું, મારી ઝબાન [હદીષ : ૧૦૮૮]

وَسَلَّمَ قَالَ حَرَّمَ مَا بَیْنَ لَابَتَیِ الْمَدِیْنَةِ عَلٰی لِسَانِیْ قَالَ وَاَتَی النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ

પર મદીનાના બંનેવ પહાડોની વચ્ચેનો હિસ્સો હરમ બનાવી દેવામાં આવ્યો. હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ રઝિ.એ

وَسَلَّمَ بَنِیْ حَارِثَةَ فَقَالَ اَرَاکُمْ یَا بَنِیْ حَارِثَةَ قَدْ خَرَجْتُمْ مِنَ الْحَرَمِ ثُمَّ الْتَفَتَ

કહ્યું, નબી ﷺ બની હારિષાની પાસે તશરીફ લાવ્યા અને ફર્માવ્યું, હું જોઈ રહ્યો છું કે તમે લોકો હરમથી

فَقَالَ بَلْ اَنْتُمْ فِیْهِ، ۔

બહાર છો. પછી હુઝૂરે તેમના રહેવાના સ્થળને ધ્યાનપૂર્વક જોયું તો ફર્માવ્યું,

નહીં ! તમે લોકો હરમની અંદર છો." (મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૨૮૬)

حديث عَنْ اِبْرَاهِیْمَ التَّیْمِیِّ عَنْ اَبِیْهِ عَنْ عَلِیٍّ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ قَالَ

"ઈબ્રાહીમ તમીમી પોતાના પિતા યઝીદ બિન શરીકથી રિવાયત કરે છે કે [હદીષ : ૧૦૮૯]

مَا عِنْدَنَا شَیْءٌ اِلَّا کِتَابُ اللّٰهِ وَهٰذِهِ الصَّحِیْفَةُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ وَسَلَّمَ

હઝરત અલી કર્રમલ્લાહુ તઆલા વજહહુલ્ કરીમ એ ફર્માવ્યું કે આપણી પાસે કિતાબુલ્લાહ અને નબી ﷺના અતા કરેલા આ

اَلْمَدِیْنَةُ حَرَمٌ مَا بَیْنَ عَائِرٍ اِلٰی کَذَا مَنْ اَحْدَثَ فِیْهَا حَدَثًا اَوْ اٰوٰی مُحْدِثًا فَعَلَیْهِ

સહીફાઓના સિવાય કાંઈ નથી. એમાં આ છે, આઈરથી અહીં સુધી મદીનાને હરમ બનાવામાં આવ્યું, જે

સમજૂતી : ૧૦૮૮ لابتان، لابة નો તર્જિયા છે لابةٌ એ જમીનને કહે છે જેના પર કાળા પથ્થર ફેલાયેલા હોય. એને હર્રા પણ કહે છે. મદીના તયબહ બે પહાડોની વચ્ચે છે, પૂર્વી તથા પશ્ચિમી.

બની હારિષા : બની હારિષા અવસની એક શાખ છે. એ સૈયુદુશ્શોહદા હઝરત હમ્ઝાના મશહદ (શહીદ થવાના સ્થળ)ના પશ્ચિમમાં હર્રાના કિનારે ઊંચા ટેકરા પર રહેતા હતા. પ્રથમ એ ખયાલ થયો કે હરમથી બહાર છે. પછી હરમની હદો પર વિચારણા કરી અને જોયું કે હરમના અંદરના ભાગે છે તો એ ઈશારો કર્યો કે તમે હરમની અંદર છો.

સમજૂતી : ૧૦૮૯ **પરિપૂર્ણતા** : આ હદીષ ભાગ : ૧, પેજ : ૪૦૨ (ગુજરાતી પેજ નં. ૨૨૬) પર અબૂ જુહૈફા રઝિ.ની રિવાયતથી વર્ણન થઈ ચૂકી છે. ત્યાં એ છે કે હઝરત અબૂ જુહૈફાએ હઝરત અલી મુર્તઝા કર્રમલ્લાહુ તઆલા વજહહુલ્ કરીમ ને પૂછયું હતું. અબૂ દાઉદ કિતાબુદ્દિયાતમાં છે કે કૈસ બિન ઉબ્બાદ અને અશ્તુર નખઈએ પૂછયું, તો ઉપર મુજબનો જવાબ ઈર્શાદ ફર્માવ્યો. બુખારી કિતાબુલ એઅ્તિસામમાં છે : હઝરત અલી કર્રમલ્લાહુ તઆલા વજહહુલ્ કરીમ એ પાકી ઈંટના મિમ્બર પર ખુત્બો આપ્યો અને તલ્વાર લટકાવેલા હતા જેમાં એક સહીફો લટકેલો હતો. ફર્માવ્યું, અમારી પાસે કિતાબુલ્લાહ તથા આ સહીફા સિવાય અન્ય કોઈ કિતાબ નથી જેને અમે પઢતા હોય. એમાં વિવિધ

لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَّلَا عَدْلٌ وَّقَالَ ذِمَّةُ

એમાં બિદઅત પેદા કરે અથવા બિદઅતીને પનાહ આપે તેના પર અલ્લાહ અને ફરિશ્તાઓ તથા સર્વ

الْمُسْلِمِيْنَ وَاحِدَةٌ فَمَنْ اَخْفَرَ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ

લોકોની લઅનત છે. ન તેનો ફર્ઝ કબૂલ કરવામાં આવશે ન નફ્લ. અને ફર્માવ્યું, સર્વ મુસલમાનોનો જિમ્મો

لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَّلَا عَدْلٌ وَمَنْ تَوَلّٰى قَوْمًا بِغَيْرِ اِذْنِ مَوَالِيْهِ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللّٰهِ

એક છે, જે કોઈ મુસલમાનના જિમ્માને તોડે તેના પર અલ્લાહ અને ફરિશ્તાઓ તથા સર્વ લોકોની લઅનત

وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَّلَا عَدْلٌ. قَالَ اَبُوْ عَبْدِ اللّٰهِ عَدْلٌ

છે, ન તેનો ફર્ઝ કબૂલ કરવામાં આવશે ન નફ્લ, જે પોતાના આકા (માલિક)ની ઈજાઝત વિના કોઈની સાથે

فِدَاءٌ عه

લેણદેણ કરે, તેના પર અલ્લાહ તથા ફરિશ્તાઓ તથા સર્વ લોકોની લઅનત છે. ન તેનો ફર્ઝ કબૂલ કરવામાં આવશે ન નફ્લ. અબૂ અબ્દુલ્લાહ (ઈમામ બુખારી)એ ફર્માવ્યું, અદલનો અર્થ ફિદિયો છે.''

(બુખારી ૧/૪૫૦ જેહાદ, ૨/૧૦૦૦ અલ્ફરાઈઝ, ૨/૧૦૮૪ અલ્એઅ્તિસામ, મુસ્લિમ–હજ્જ, અલ્ઈત્ક, અલ્અઝાહી, અબૂ દાઊદ, મનાસિક–દિયાત, તિર્મિઝી–વિલાઅ, નિસાઈ–ઝહાયા, કિસામા, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૧/૮૧)

ઝખ્મોના હુકમો છે અને દિયતમાં વાજિબ થનારાં ઊંટોની ઉમરો અને એ છે કે મદીના અ્યરથી અહીં સુધી હરમ છે. અલ્હદીષ. હઝરત અબૂ જુહૈફાની હદીષમાં **جراحات** ને બદલે **العقل** છે. સાર બંનેનો એક જ છે. અને **فكاك الاستير ولا يقتل مومن بكافر** નો વધારો છે. એટલે કેદીઓને છોડવાનું વર્ણન છે. અને એ કે કાફિરના બદલે મો'મિન ક્તલ કરવામાં નહીં આવે. મુસ્લિમ (૨/૧૬૦, અલ્અઝાહી) અને મુસ્નદે ઈમામ અહમદ (૧/૧૧૮)માં અબૂ તુફૈલના તરીકાથી આ પ્રમાણે છે કે એમાં એ ચાર વાતો હતી, અલ્લાહ એના પર લઅનત કરે જે અલ્લાહના નામના ગૈર પર જાનવર ઝબહ કરે. અલ્લાહ તેના પર લઅનત ફર્માવે, જે જમીનના મીનારા ચોરી કરે. અલ્લાહ તેના પર લઅનત ફર્માવે, જે પિતા પર લઅનત કરે. અલ્લાહ તેના પર લઅનત કરે જે કોઈ બદ્મઝહબને પનાહ આપે. મુસ્નદે ઈમામ અહમદ (૧/૧૧૯)માં આટલુ વધારે છે : તેના મેદાનની ઘાસ ન કાપવામાં આવે, તેના શિકારને ન ભડકાવવામાં આવે, અને તેનો લુક્તો (પડેલી ચીજ) ન ઉઠાવવામાં આવે, અને તેનું ઝાડ ન કાપવામાં આવે પણ ઊંટના ચારાના માટે. ક્વૈસ બિન ઉબ્બાદની હદીષમાં છે કે અમે પૂછયું, શું રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ તમારાથી કોઈ એવો વાયદો લીધો છે જે આમ લોકોથી નથી લીધો ? ફર્માવ્યું, નહીં ! સિવાય એના જે આ પત્રમાં છે. હઝરત અલી كرم الله تعالى وجهه الكريم એ પોતાની તલ્વારના મ્યાનમાંથી તે પત્રને કાઢયો એમાં એવું લખ્યું હતું, સર્વ મુસલમાનોનાં લોહી સમાન છે અને ગૈરોની સરખામણીમાં એક હાથના સ્થાને છે. અને તેમના જિમ્માને પૂરો કરવા માટે સૌથી મામૂલી પણ કોશિશ કરશે. ખબરદાર ! કોઈ મો'મિન કાફિરના બદલામાં ક્તલ ન કરવામાં આવે અને ઝિમ્મી ક્રાર પામેલ પોતાના ક્રાર દરમ્યાન, અને જે નવી વાત પેદા કરશે પોતાની જાન પર પેદા કરશે. અને જે નવી વાત કાઢે અથવા બિદઅતીને પનાહ આપે. અલ્હદીષ. આ સર્વ હદીષોનો સાર એ નીકળ્યો કે આ સહીફામાં આ વાતો લખેલી હતી : (૧) કોઈ કોઈકને ઝખ્મી કરે તો એની

દિયત શું ? (૨) દિયતનાં ઊંટોની ઉમરો શું હશે ? (૩) કેદીઓને આઝાદ કરવા. (૪) કાફિર મુસલમાનને ક़त्ल કરી દે તો ક़ેસાસમાં મુસલમાનને ક़त्ल નહીં કરવામાં આવે. (૫) ઝિમ્માના અહદ (ક़રાર)ની પાબંદી લાઝિમ છે. (૬) અલ્લાહના નામ સિવાય અન્ય કોઈના નામ પર જાનવર ઝબહ કરવું હરામ છે. (૭) નિશાનીઓ રૂપે જે મીનારા છે એને ચોરી કરવા હરામ છે. (૮) મા બાપ પર લઅનત કરવી હરામ છે. (૯) અયરથી થૌર સુધી મદીના તય્યબહ હરમ છે. (૧૦) કિતાબ તથા સુન્નતની વિરુદ્ધ કોઈ નવો તરીક़ો પેદા કરવો હરામ છે. (૧૧) બદ્મઝહબ તથા ફાસિક़ જાલિમોને પનાહ આપવી હરામ છે. (૧૨) મુસલમાનોનું ખૂન સરખુ છે. (૧૩) ઝિમ્મીને ક़त्ल કરવો હરામ છે. (૧૪) મદીનાના હરમમાં ઝાડ કાપવાં, પાંદડાં ઝારવાં, મેદાન સાફ કરવું (૧૫) શિકાર કરવું મના છે. (૧૬) મદીના પર હુમ્લો જાઈઝ નથી. (૧૭) મુસલમાનોએ ગૈરોના મુક़ાબલામાં એક થઈને એકમતિએ રહેવું જોઈએ. (૧૮) તેનો લુક़તો (પડેલી ચીજ) ન ઉઠાવવામાં આવે. (૧૯) પોતાના બાપ સિવાય અન્ય પ્રતિ સંબંધિત કરવું હરામ છે. (૨૦) જેની સાથે મહોબ્બતનો ક़રાર વગેરે ન હોય તેની સાથે મહોબ્બતનો કરાર બતાવવું હરામ છે.

ما بين عائر الى كذا : હઝરત અનસની હદીષમાં **من كذا الى كذا** એટલે અહીંથી ત્યાં સુધી. હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ની હદીષમાં **ما بين لابتى المدينة** છે એટલે હર્રા પૂર્વી તથા પશ્ચિમી બાજુના વચ્ચેનો હિસ્સો. અને આ હદીષમાં છે કે આઈરથી લઈને ત્યાં સુધી. એ સૌમાં સૌથી સ્પષ્ટ **ما بين لابتى المدينة**નો શબ્દ છે.

આ રિવાયતમાં આઈર છે અને કિતાબુલ જેહાદની રિવાયતમાં **عائر** છે. મુસ્લિમ (૧/૪૪૨ હજ્જ)માં **ما بين عير و ثور** છે. અબૂ દાઉદ (૧/૨૭૮ મનાસિક)માં **ما بين عير و ثور** છે. **ما بين عائر الى ثور** મદીના તયબહના બે પહાડોનાં નામ છે. થૌર, જબલે ઓહદની પાસે એક નાના સરખા પહાડનું નામ છે. અબૂ દાઉદ (ઉપર મુજબ)માં અદી બિન ઝયદથી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ મદીનાના દરેક તરફ એક બરીદ રમ્ના બનાવ્યું. મુસ્લિમ (૧/૪૪૨ હજ્જ)માં હઝરત અબૂ હુરૈરહ્ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે મદીનાની આજુબાજુ બાર માઈલ રમ્ના બનાવ્યું. આ બંનેવ રિવાયતોનો સાર એક જ છે. એક ક़ૌલની બિના પર બરીદ બાર માઈલનો હોય છે. *(નુઝહતુલ ક़ારી, ૩/૪૫૯)*

محدثاً : આ ઝબરની સાથે પણ મરવી છે તેનો અર્થ છે નવી પેદા કરેલ ચીજ. એટલે બિદઅતને પનાહ આપી એટલે અપનાવી, તેને રિવાજ આપ્યો અથવા એના રિવાજમાં કોઈ મદદ કરી અથવા શક્તિ હોવા છતાં તેના નિવારણની કોશિશ ન કરી.

مُحدث દાલના ઝેરની સાથે, એટલે બિદઅત કાઢનારને પનાહ આપી, તેની કોઈ મદદ કરી અથવા શક્તિ હોવા છતાં તેને દૂર ન કર્યો.

મદીના તય્યબહ ઉપરાંત ક્યાંય પણ આ બંનેવ વાતો હરામ છે પણ મદીના તય્યબહમાં અધિક સખત હરામ છે. કેમ કે મદીના તય્યબહ ઈસ્લામની ખાણ છે. ત્યાં થતા અમલને જોઈને અન્ય જગાના મુસલમાન તેને જાઈઝ બલ્કે મુસ્તહસન તથા ઈસ્લામી કામ સમજવા લાગશે. અને આ જ વાત મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં પણ છે એટલા માટે આ બંને સ્થળોએ બિદઅતનો રિવાજ અન્ય જગાઓની નિસ્બતે અધિક ખતરનાક છે.

صرف و عدل : જમહૂરનો ક़ૌલ એ છે કે "સરફ"થી ફર્ઝ અને "અદલ"થી નફલ મુરાદ છે અને એ જ રાજેહ (પસંદીદા) છે. અસ્મઈએ કહ્યું સરફનો અર્થ તૌબા અને અદલનો અર્થ ફિદિયો છે. અબૂ ઉબૈદે કહ્યું, સરફનો અર્થ ઈક્તિસાબ (કમાવુ) છે અને અદલનો અર્થ હીલો છે. એક ક़ૌલ એ છે કે સરફનો અર્થ દિયત છે અને અદલનો અર્થ એના પર કાંઈક વધારો છે. એક ક़ૌલ એ છે કે સરફનો અર્થ શફાઅત છે અને અદલનો અર્થ ફિદિયો છે. અલ્લામા ક़ાઝી બયઝાવીએ એના પર જઝમ (યક़ીન) કર્યું.

من توله قوماً : મુરાદ એ છે કે પ્રથમ કોઈ ક़ૌમથી મુવાલાત (એકતા) કરી હતી પછી તેમની ઈજાઝત વિના

بَابُ فَضْلِ الْمَدِيْنَةِ وَاَنَّهَا تَنْفِي النَّاسَ ص۲۵۲

મદીનાની ફઝીલત અને એ કે તે લોકોને કાઢી નાખે છે

حديث ۱۰۹۰ سَمِعْتُ اَبَا الْحُبَابِ سَعْدَ بْنَ يَسَارٍ يَقُوْلُ سَمِعْتُ اَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ

''અબુલ હુબાબ સઅદ બિન યસાર કહે છે કે મેં હઝરત અબૂ હુરૈરહ رضی اللہ عنہ થી **[હદીષ : ૧૦૯૦]**

اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ يَقُوْلُ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اُمِرْتُ

સાંભળ્યું. કહેતા હતા કે રસૂલુલ્લાહ ﷺએ ફર્માવ્યું, મને એવી વસ્તીમાં હિજરત કરવાનો હુકમ થયો છે જે

بِقَرْيَةٍ تَاْكُلُ الْقُرٰى يَقُوْلُوْنَ يَثْرِبُ وَهِيَ الْمَدِيْنَةُ تَنْفِي النَّاسَ

તમામ વસ્તીઓને ખાય જશે, જેને લોકો યષરબ કહે છે જો કે એ મદીના છે, લોકોને એવી રીતે દૂર ફેંકે છે

બીજી ક़ૌમથી કરી લીધો. **بغير اذن مواليهم** નો એના પ્રતિ નિર્દેશ કરે છે. અને એ પણ મતલબ થઈ શકે છે કે એકતાના ક़રાર વિના કોઈ ક़ૌમ સાથે એકતાનો દાવો કર્યો હવે **بغير اذن مواليهم** માં **مواليهم** મજાઝરૂપે છે. મુસ્લિમની રિવાયતમાં એની સાથે આ પણ છે.

ومن ادعى الى غير ابيه،او انتمٰى الى غير مواليه : જે પોતાના બાપ સિવાય કોઈ અન્યની પ્રતિ નિસ્બત કરી લે. આ એ અર્થનો સમર્થક છે.

મસાઈલ : આ હદીષમાં રાફઝીઓની રદ છે જેઓ કહે છે કે હુઝૂરે અક़દસ ﷺએ હઝરત અલી મુર્તઝા كرم الله تعالى وجهه الكريم ને ગુપ્ત કાંઈક વસિયતો કરી હતી અને અમુક રહસ્યો રાઝો તથા દીનના ખાસ ક़ાયદાઓ રાઝદારી સાથે બતાવ્યા હતા. વાયદાનુ ખંડન હરામ છે, ખાસ કરીને જિમ્માનો વાયદો અને અમાનનો વાયદો. પોતાના નસબને બદલવું હરામ છે, એ જ પ્રમાણે જેણે આઝાદ કર્યો છે તેના સિવાય અન્યને આઝાદ કરનાર બતાવવું હરામ છે.

મૌલાના અન્વર શાહ કાશ્મીરીની પકડ : ફયઝુલ બારી, ૩/૧૪૧ પર એની દલીલમાં છે કે મદીના તય્યબહનાં ઝાડો કાપવાં જાઈઝ છે. આ લખેલ છે : કે નબી ﷺએ મસ્જિદના બાંધકામ વખતે ઝાડોને કાપવાનો હુકમ આપ્યો.

દરેક માણસ જાણે છે કે મસ્જિદે નબવીનુ બાંધકામ એ તદ્દન શરૂઆતની વાત છે તે આ ઈર્શાદની વિરૂધ્ધ કે સમર્થક નથી થઈ શકતું. સૌને ખબર છે કે મદીનાના હરમ હોવાનો ઈર્શાદ પછીથી થયેલો છે.

સમજૂતી : ૧૦૯૦

تأكل القرى : એનાથી મુરાદ એ છે કે એ તમામ વસ્તીઓ પર ગાલિબ આવી (છવાઈ) જશે.

تنفى الناس : મુરાદ એ છે કાફિરો, મુનાફિક़ો, ફિત્ના પરવર વ્યક્તિઓને બહાર કરી આપે છે. આ વિશિષ્ટતા હુઝૂરે અક़દસ ﷺના મુબારક જમાના સુધી હતી, જેમ કે અક્લ તથા ઉરયનાને કાઢયા અને એક અઅરાબીનો કિસ્સો હમણા આવી રહ્યો છે. અને યહૂદીઓને કાઢયા, અથવા પછી દજ્જાલના જમાનામાં જેમ કે દજ્જાલની હદીષમાં વર્ણન છે.

મુહલબ બિન અબૂ સફરા મુહદ્દિષે કહ્યું કે આ હદીષ એની દલીલ છે કે મદીના મક્કાથી અફઝલ છે. એટલા

كَمَا يَنْفِي الْكِيْرُ خَبَثَ الْحَدِيْدِ ﷺ

જેવી રીતે ભઠ્ઠી લોખંડના કાટને ફેંકે છે."

(મુસ્લિમ–હજ, નિસાઈ–મનાસિક, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૨/૨૩૭)

بَابُ لَابَتَيِ الْمَدِيْنَةِ ص ٢٥٢

મદીનાની બે પહાડીઓ *–(પેજ : ૨૫૨)*

حديث ١٠٩١ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّهٗ كَانَ يَقُوْلُ لَوْ رَاَيْتُ الظِّبَاءَ

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ رضی اللہ عنہ ના બારામાં રિવાયત છે, તે ફર્માવતા હતા, **[હદીષ : ૧૦૯૧]**

بِالْمَدِيْنَةِ تَرْتَعُ مَا ذَعَرْتُهَا قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا بَيْنَ

જો હું મદીનામાં હરણોને ચરતાં જોઉં તો ભડકાવીશ નહીં. રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું,

لَابَتَيْهَا حَرَامٌ ﷺ

તેના બંને પહાડો વચ્ચેનો હિસ્સો હરમ છે." (મુસ્લિમ–હજ, તિર્મિઝી–મનાકિબ, નિસાઈ–મનાસિક)

માટે કે મક્કાની કુફ્રો શિર્કથી પાકી મદીના તય્યબહની બરકતથી છે. આ દલીલ પર ચર્ચાની ગુંજાઈશ છે. જો કે અમે અગાઉ વિવિધ દલીલોથી સાબિત કર્યું છે કે મદીના તય્યબહ, મક્કા મોઅઝ્ઝમાથી અફઝલ છે.

સમજૂતી : ૧૦૯૧ એટલા સુધી અમારી સહમતિ છે કે મદીના તય્યબહની શોભા ઝીનતને સલામત રાખવાના માટે તેનાં ઝાડો કાપવામાં ન આવે, ઘાસ સાફ કરવામાં ન આવે. અને એ પણ દુરુસ્ત છે કે એનાં જંગલી જાનવરોને ભડકાવવામાં ન આવે, આ અર્થના એતબારથી મદીના પાક પણ હરમ છે. પણ અમારું એ કહેવું છે કે મદીના તય્યબહનાં ઝાડ કાપવા પર, ઘાસ કતરવા પર અને શિકાર કરવા પર દમ વાજિબ નથી જેવું કે મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં છે. હમણા હદીષ વર્ણન થઈ કે મદીના તય્યબહનાં ઝાડોથી ઊંટના માટે ચારો કાપવાની ઈજાઝત છે. અજબની વાત છે કે ત્રણેવ ઈમામ હઝરાત મદીના તયબહના હરમ હોવાને સ્વીકારે છે પણ ઝાડ કાપવા તથા શિકાર કરવા પર ફિદિયો અથવા બદલો કોઈ સાહબ વાજિબ નથી કરતા. અલ્બત્ત ઈમામ શાફઈ ફર્માવે છે કે એનો સામાન છીનવી લેવામાં આવે. જેમ કે મુસ્લિમમાં સઅદ બિન વક્કાસ رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે તે પોતાના ઘરે વાદીએ અતીક્રમાં ગયા તો એક ગુલામને જોયો કે ઝાડ કાપી રહ્યો છે અને પાંદડાં ખેરવી રહ્યો છે. તેમણે તેની પાસે જે કાંઈ હતું છીનવી લીધું. ત્યારબાદ તે ગુલામના ઘરવાળાં આવ્યાં અને તેમણે હઝરત સઅદથી પોતાના ગુલામનો સામાન માગ્યો તો ફર્માવ્યું, મઆઝલ્લાહ ! રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ જે અતિયો (ભેટ) મને આપી છે તે પરત કરી દઉં. સામાન પાછો આપવાથી ઈન્કાર કરી આપ્યો.

એના પર એ અર્ઝ છે કે હરમનાં ઝાડ કાપવાના બદલામાં તેની કિંમતનો સદકો વાજિબ છે અને સદકો ફકીર પર થાય છે. હઝરત સઅદ બિન વક્કાસ رضی اللہ عنہ ફકીર ન હતા. તેમજ એ જરૂરી નથી કે ગુલામનો સામાન એ ઝાડની કિંમત જેટલો હોય. અનાયાસે માનવું પડશે કે ઈર્શાદ ચેતવણી તથા ધમકાવવા માટે છે કે લોકો ઝાડો કાપી કાપીને મદીના તય્યબહને ઉઘાડુ ન કરી નાખે. આ મસ્અલામાં હનફીઓ પર ઘણા તીરો નશ્તર વરસાવવામાં આવ્યાં છે પણ બારીક દૃષ્ટિએ જોતાં ત્રણેવ ઈમામો તથા આપણા મસ્લકમાં પરિણામના હિસાબે કોઈ ફરક નથી અને રિસાલતકાળથી એના પર જ અમલ છે કે જરૂરતના સમયે મદીના તય્યબહનાં ઝાડો કાપી શકાય છે.

بَابُ مَنْ رَغِبَ عَنِ الْمَدِينَةِ ص۲۵۲

જે શખ્સ મદીનાથી મોઢું ફેરવે –(પેજ–૨૫૨)

حديث ૧૦૯૨ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى

''હઝરત અબૂ હુરૈરહ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને સાંભળ્યા, [હદીષ : ૧૦૯૨]

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ تَتْرُكُوْنَ الْمَدِيْنَةَ عَلٰى خَيْرِ مَا كَانَتْ لَا يَغْشَاهَا

ફર્માવતા હતા કે તમે લોકો મદીનાને એવા સમયે છોડી આપશો જ્યારે તે બેહતરીન હાલતમાં હશે. ત્યાં સુધી

اِلَّا الْعَوَافِيْ يُرِيْدُ عَوَافِيَ الطَّيْرِ وَالسِّبَاعِ وَآخِرُ مَنْ يَحْشُرُ رَاعِيَانِ مِنْ

કે તેમાં રોજીની તલાશ કરવાવાળા જંગલી જાનવરો, પક્ષીઓ રહેવા લાગશે અને સૌથી છેલ્લે મુઝૈનાના બે

مُزَيْنَةَ يُرِيْدَانِ الْمَدِيْنَةَ يَنْعِقَانِ بِغَنَمِهِمَا فَيَجِدَانِهَا وُحُوْشًا حَتّٰى اِذَا

ચરવાહાનો અંજામ થશે જે પોતાની બકરીઓને અવાજ આપતા મદીના આવશે તો ત્યાં જંગલી જાનવર

بَلَغَا ثَنِيَّةَ الْوَدَاعِ خَرَّا عَلٰى وُجُوْهِهِمَا ۞

પામશે. જ્યારે ષનિયતુલ વિદાઅ સુધી પહોંચશે તો મોઢાભેર ગબડી પડશે.''

(મુસ્લિમ–હજ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ–૩૩૪)

حديث ૧૦૯૩ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ سُفْيَانَ بْنِ اَبِيْ زُهَيْرٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى

''હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઝુબેર, હઝરત સુફયાન બિન [હદીષ : ૧૦૯૩]

સમજૂતી : ૧૦૯૨ મુસ્નદે ઈમામ અહમદમાં છેવટમાં આટલુ વધારે છે :–

من يرد الله به خيرا يفقيه فى الدين انما قاسم والله يعطى ''અને અલ્લાહ જેની સાથે ભલાઈનો ઈરાદો કરે છે તેને દીનમાં સમજ (તફક્કુહ) અર્પણ કરે છે. અને હું વહેંચનાર છું અને અલ્લાહ આપે છે.'' **عوافى،عافية** નું બહુવચન છે. એ મોઅતલે વાવી છે એનો અર્થ રોજી શોધનાર છે. મુરાદ જંગલી જાનવર છે. એ મસ્દર ઈસ્મે ફાઈલના અર્થમાં પણ હોય શકે છે અને ઈસ્મ પણ. અલ્લામા ઈબ્ને જવઝીએ ફર્માવ્યું કે એની પણ સંભાવના છે કે આ **عفاء** થી બન્યુ છે જેનો અર્થ વિરાન ખાલી જગા છે જ્યાં કોઈ ન હોય. જંગલી જાનવરો એવી જ જગાએ રહેવાનુ અપનાવે છે. સહીહ એ જ છે કે મદીનાનો આ હાલ ક્યામતની નિકટમાં થશે. જેમ કે અલ્લામા નવવીએ ફર્માવ્યું. અને ખૂદ આ હદીષના અંતનો હિસ્સો એના માટે દલીલ પૂરી પાડે છે કે ફર્માવ્યું, સૌથી છેલ્લે મુઝૈનાના બે ચરવાહાનો અંજામ થશે. અલ્લહદીષ.

واٰخر من يحشر : મુઝૈનાના આ બંને ચરવાહા પોતાના વતનને છોડીને પોતાની બકરીઓ લઈને મદીના આવશે તો જોશે કે એ જંગલી જાનવરોનું રહેઠાણ છે.

સમજૂતી : ૧૦૯૩ **والمدينة خير لهم** : જાહેર છે કે મદીના દયારે રસૂલ છે. અહીં મસ્જિદે નબવી છે.

عَنْهُمْ اَنَّهٗ قَالَ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ يُفْتَحُ

ઝુહેર રઝિયલ્લાહુ અન્હુમથી રિવાયત કરે છે કે તેમણે કહ્યું, મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ થી સાંભળ્યું. ફર્માવતા

اَلْيَمَنُ فَيَاْتِيْ قَوْمٌ يَبِّسُوْنَ فَيَتَحَمَّلُوْنَ بِاَهْلِيْهِمْ وَمَنْ اَطَاعَهُمْ وَالْمَدِيْنَةُ

હતા, યમન ફતહ થશે તો કેટલાક સવારીનાં જાનવર હાંકતા હાંકતા આવશે અને પોતાના ઘરવાળાં તથા

خَيْرٌ لَّهُمْ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ وَيُفْتَحُ الشَّامُ فَيَاْتِيْ قَوْمٌ يَبِّسُوْنَ فَيَتَحَمَّلُوْنَ

અનુસરનારાઓને લાદીને લઈ જશે, જ્યારે કે મદીના એમના માટે બેહતર છે જો તે લોકો જાણતા.

بِاَهْلِيْهِمْ وَمَنْ اَطَاعَهُمْ وَالْمَدِيْنَةُ خَيْرٌ لَّهُمْ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ وَيُفْتَحُ

અને શામ ફતહ થશે તો કેટલાક લોકો સવારીનું જાનવર હાંકતા હાંકતા આવશે અને પોતાનાં ઘરવાળાં તથા

اَلْعِرَاقُ فَيَاْتِيْ قَوْمٌ يَبِّسُوْنَ فَيَتَحَمَّلُوْنَ بِاَهْلِيْهِمْ وَمَنْ اَطَاعَهُمْ

અનુસરનારાઓ (હાથ નીચેનાં)ને લાદીને લઈ જશે, જ્યારે કે મદીના એમના માટે બેહતર છે જો તેઓ

وَالْمَدِيْنَةُ خَيْرٌ لَّهُمْ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ بِهٖ

જાણતા. અને ઈરાક ફતહ થશે તો કેટલાક લોકો સવારીનાં જાનવર હાંકતા હાંકતા આવશે અને પોતાનાં ઘરવાળાં તથા અનુસરનારાઓને લાદીને લઈ જશે, જ્યારે કે મદીના તેમના માટે બેહતર છે જો તે લોકો ઈલ્મ ધરાવતા." (મુસ્લિમ, નિસાઈ–હજ, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૫/૨૨૦)

આ વહીના ઉતરાણનું સ્થાન છે. અહીંથી જ ઈસ્લામનો અન્ય શહેરોમાં ફેલાવો થયો, ગલ્બો થયો. એનાથી બેહતર યમન, શામ, ઈરાક કેવી રીતે થઈ શકે છે. આ હદીષમાં કટાક્ષ તે લોકો પર છે જેઓ આર્થિક વિશાળતા તથા ખુશ્નુમા વાતાવરણ વગેરેની નિય્યતથી મદીના તય્યબહ છોડીને ક્યાંક બીજે ગયા. રહી ગયા તે લોકો જેઓ જેહાદ અથવા તબ્લીગના માટે અન્ય શહેરોમાં ગયા અથવા અન્ય કોઈ દીની મસ્લેહતની બિના પર ગયા, જેમ કે ખલીફતુલ મુસ્લિમીનની તરફથી ગવર્નર બનાવીને મોકલવામાં આવ્યા, તેઓ સવાબના પાત્ર છે, તેઓ આ હદીષના હેઠળ નથી આવતા.

ગયબદાની : હુઝૂરે અકદસ ﷺએ પ્રથમ યમનનો ઉલ્લેખ કર્યો, પછી શામનો, પછી ઈરાકનો, આ જ ક્રમસર એ દેશો જીતાયા. યમનનો અમુક હિસ્સો રિસાલતકાળમાં જ ફતહ થઈ ગયો હતો, બાકી સિદ્દીકી યુગમાં જીતાયો. ત્યારબાદ શામ (સીરિયા) ફતહ થયું પછી ઈરાક અને જ્યારે આવું ફર્માવ્યું હતું ત્યારે શામ તથા ઈરાક પર કૈસર તથા કસ્રાની અતિ મજબૂત તથા અડીખમ હુકૂમતો કાયમ હતી. અને અરબનો જે હાલ હતો એને લક્ષમાં લેતાં કોઈ એવી કલ્પના પણ કરી શકતુ ન હતું કે ક્યારેક અરબવાસીઓ શામ તથા ઈરાકને જીતી શકશે. મશહૂર ફિરંગી ભાષા શાસ્ત્રી (મુસ્તશ્રેકીન) ગબને લખ્યું છે કે જ્યારે રોમ પર સવાર થવાની પેશનગોઈ કરવામાં આવી હતી, એનાથી અધિક અસંભવ અન્ય કોઈ પેશનગોઈ ન થઈ શકતી હતી. આ સર્વ એનો ઝહૂર હતો કે ફર્માવ્યું, "જમીન મારા માટે સમેટી દેવામાં આવી. હું તેના પૂર્વ તથા પશ્ચિમને જોઈ રહ્યો છું જેટલી

بَابُ الْاِيْمَانِ يَأْزِرُ اِلَى الْمَدِيْنَةِ ص ٢٥٢

ઈમાન મદીનામાં પનાહ લેશે *(પેજ–૨૫૨)*

حديث ١٠٩٤ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ رضی اللہ عنہ થી મરવી છે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, બેશક ! **[હદીષ : ૧૦૯૪]**

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اِنَّ الْاِيْمَانَ لَيَأْزِرُ اِلَى الْمَدِيْنَةِ كَمَا تَأْزِرُ الْحَيَّةُ اِلٰى جُحْرِهَا ٥٥

ઈમાન સમેટાઈને મદીનાની તરફ પલ્ટાઈ આવે છે જેવી રીતે સાપ પોતાના દરોમાં સમેટાઈને પરત થાય છે."

بَابُ اِثْمِ مَنْ كَادَ اَهْلَ الْمَدِيْنَةِ ص ٢٥٢

મદીનાવાસીઓ સાથે ધોકો કરનારનો ગુનોહ *(પેજ–૨૫૨)*

حديث ١٠٩٥ عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ سَعْدٍ قَالَتْ سَمِعْتُ سَعْدًا رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ

"આઈશા બિન્તે સઅદથી રિવાયત છે તે કહે મેં હઝરત અસદ رضی اللہ عنہ થી સાંભળ્યું. **[હદીષ : ૧૦૯૫]**

النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ لَا يَكِيْدُ اَهْلَ الْمَدِيْنَةِ اَحَدٌ اِلَّا

તેમણે ફર્માવ્યું કે મેં રસૂલુલ્લાહ ﷺ ને એવું ફર્માવતાં સાંભળ્યા કે મદીનાવાળાઓ સાથે જે

اِنْمَاعَ كَمَا يَنْمَاعُ الْمِلْحُ فِي الْمَاءِ

પણ ધોકો કરશે તે એવી રીતે ઓગળી જશે જેવી રીતે પાણીમાં મીઠુ ઓગળી જાય છે."

સમેટી દેવામાં આવી છે, મારી ઉમ્મતનો મુલ્ક ત્યાં સુધી પહોંચશે." *(મુસ્લિમ, ૨/૩૯૦ અલ્ફિતન, અબૂ દાઊદ–ફિતન, ૨૩૦, તિર્મિઝી ૨/૪૦ ફિતન, ઈબ્ને માજહ, ૨૯૨ , ફિતન, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ ૫/૨૭૮, ૪/૧૨૩)*

عن ثوبان مولیٰ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وعن شداد بن اوس رضی اللہ تعالیٰ عنہما

સમજૂતી : ૧૦૯૪ અલ્લામા દાઊદી અને અલ્લામા અયનીએ ફર્માવ્યું, મદીના તય્યબહની આ વિશિષ્ટતા રિસાલતકાળ તથા ખુલફાએ રાશિદનના યુગ સુધી રહી. અલ્લામા અયનીના ઈર્શાદ પ્રમાણે વધુમાં વધુ નેવું વરસો રહી, પછી ખૂદ મદીના તય્યબહ ફિત્નાઓનો નિશાનો બની ગયું.

સમજૂતી : ૧૦૯૫

યઝીદ પલીદના હુકમથી મુસ્લિમ બિન ઉકબાએ મદીના તય્યબહ પર હુમ્લો કર્યો અને હર્રાના બનાવના પ્રસંગે મદીનાવાસીઓ પર તે જુલ્મો કર્યા જે કોઈ જાલિમે કોઈની સાથે નહીં કર્યા હોય. પરિણામ એ આવ્યું કે મદીનાથી ફારિગ થઈને મક્કા જતાં માર્ગમાં ઈબ્ને ઉકબા જહન્નમ રશીદ થયો. અને થોડા દિવસો બાદ યઝીદ પલીદ પણ. તેમ છતાં એહતેયાતવાળા ઉલમાનો ખયાલ એ છે કે મદીના તય્યબહની આ વિશિષ્ટતા પણ હુઝૂર ﷺ ની જાહેરી હયાત સુધી માટે હતી.

حدیث ۱۰۹۶

بَابُ آطَامِ الْمَدِينَةِ ص۲۵۲

મદીનાની ટેકરીઓનું બયાન –(પેજ–૨૫૨) **[હદીષ : ૧૦૯૬]**

أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ قَالَ سَمِعْتُ أُسَامَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ

''હઝરત ઓસામા رضی اللہ عنہ એ કહ્યું નબી ﷺ મદીનાની ટેકરીઓમાંથી એક ટેકરી પર

أَشْرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلٰى أُطُمٍ مِنْ آطَامِ الْمَدِينَةِ فَقَالَ

ચઢયા અને ફર્માવ્યું, શું જે કાંઈ હું જોઈ રહ્યો છું તે તમે લોકો જોઈ રહ્યા છો ?

هَلْ تَرَوْنَ مَا أَرٰى إِنِّي لَأَرٰى مَوَاقِعَ الْفِتَنِ خِلَالَ بُيُوتِكُمْ كَمَوَاقِعِ الْقَطْرِ

હું તમારાં ઘરોમાં ફિત્નાઓને એ રીતે ઉતરતા જોઈ રહ્યો છું જેમ કે વરસાદ પડે છે.''

(બુખારી ૧/૩૩૪ અલ્મઝાલિમ, ૧/૫૦૮ અલામાતુન્નબુવ્વત,
૨/૧૦૪૬ અલ્ફિતન, મુસ્લિમ–ફિતન, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૫/૨૦૦)

بَابُ لَا يَدْخُلُ الدَّجَّالُ الْمَدِينَةَ ص۲۵۲

દજ્જાલ મદીનામાં પ્રવેશશે નહીં –(પેજ–૨૫૨)

حدیث ۱۰۹۷

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ

''હઝરત અબૂબકરહ رضی اللہ عنہ એ નબી ﷺથી રિવાયત કરી કે ફર્માવ્યું, મદીનામાં **[હદીષ : ૧૦૯૭]**

وَسَلَّمَ قَالَ لَا يَدْخُلُ الْمَدِينَةَ رُعْبُ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ لَهَا يَوْمَئِذٍ سَبْعَةُ

દજ્જાલનો રોઅબ (ડર) દાખલ થશે નહીં. એ દિવસે મદીનાના સાત દરવાજા હશે

أَبْوَابٍ عَلٰى كُلِّ بَابٍ مَلَكَانِ

અને દરેક દરવાજા પર બે ફરિશ્તા હશે.'' (બુખારી ૨/૧૦૫૫, મુસ્નદે ઈમામ અહમદ, ૫/૪૩)

સમજૂતી : ૧૦૯૬

હઝરત ઉષ્માન ઝુન્નૂરૈન رضی اللہ عنہ નો ઘેરાવ પછી શહાદત, પછી હર્રાનો બનાવ આ ગયબની ખબરોનું ઉઘાડુ સમર્થન છે.

સમજૂતી : ૧૦૯૭–૧૦૯૮–૧૦૯૯

બુખારીની આ રિવાયતમાં સંક્ષિપ્ત વર્ણન છે. મુસ્લિમમાં એની પૂરી તફસીલ આ પ્રમાણે છે : દજ્જાલની તરફ એક મોમિન જશે. તેને દજ્જાલના કેટલાક અનુયાયીઓ મળશે અને પૂછશે, ક્યાં જઈ રહ્યા છો ? તેની પાસે જઈ રહ્યો છું જે નીકળ્યો છે. તેઓ કહેશે, શું તું અમારા રબ પર ઈમાન નહીં લાવે ? તે ફર્માવશે, મારા રબના

حديث ૧૦૯૮ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى

"હઝરત અબૂ હુરૈરહ رضی اللہ عنہ એ કહ્યું કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, મદીનામાં [હદીષ : ૧૦૯૮]

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلٰى اَنْقَابِ الْمَدِيْنَةِ مَلَائِكَةٌ لَّا يَدْخُلُهَا الطَّاعُوْنُ

પ્રવેશવાના તમામ રસ્તાઓ પર ફરિશ્તા છે એમાં પ્લેગ તથા

وَلَا الدَّجَّالُ ـه

દજ્જાલ દાખલ થશે નહીં." (બુખારી ૨/૧૦૫૮ અલ્‌ફિતન, મુસ્લિમ–ફિતન, નિસાઈ–હજ)

حديث ૧૦૯૯ اَخْبَرَنِيْ عُبَيْدُ اللّٰهِ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُتْبَةَ اَنَّ اَبَا سَعِيْدِ الْخُدْرِيِّ

"હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું, રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ અમને દજ્જાલના [હદીષ : ૧૦૯૯]

رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

બારામાં એક લાંબી હદીષ વર્ણવી છે. એના બારામાં અમને જે વર્ણન કર્યું એમાં એ પણ હતું

حَدِيْثًا طَوِيْلًا عَنِ الدَّجَّالِ فَكَانَ فِيْمَا حَدَّثَنَا بِهٖ اَنْ قَالَ يَاْتِي الدَّجَّالُ

ત્યાં સુધી કે ફર્માવ્યું, દજ્જાલ આવશે મદીનાના રસ્તાઓમાં દાખલ થવું તેના માટે હરામ હશે.

وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْهِ اَنْ يَّدْخُلَ نِقَابَ الْمَدِيْنَةِ يَنْزِلُ بَعْضَ السِّبَاخِ الَّتِيْ

મદીનાની નજીક જે ક્ષારયુક્ત જમીન છે એમનામાંથી અમુક પર ઉતરશે. તેની પાસે મદીનાથી એક શખ્સ

بِالْمَدِيْنَةِ فَيَخْرُجُ اِلَيْهِ يَوْمَئِذٍ رَجُلٌ هُوَ خَيْرُ النَّاسِ اَوْ مِنْ خَيْرِ النَّاسِ

જશે જે એ દિવસે સૌથી શ્રેષ્ઠ હશે અથવા સૌથી શ્રેષ્ઠ લોકોમાંથી હશે અને કહેશે, હું ગવાહી આપુ છું કે તું તે

فَيَقُوْلُ اَشْهَدُ اِنَّكَ الدَّجَّالُ الَّذِيْ حَدَّثَنَا عَنْكَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ

જ દજ્જાલ છે જેના બારામાં રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ અમને વર્ણવ્યું છે. હવે દજ્જાલ કહેશે, બોલો જો હું આને

تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيْثَهٗ فَيَقُوْلُ الدَّجَّالُ اَرَاَيْتَ اِنْ قَتَلْتُ هٰذَا ثُمَّ اَحْيَيْتُهٗ

ક્‌ત્લ કરી નાખુ અને ફરી જીવંત કરી આપુ તો શું તમે લોકો મારા મામલામાં શક કરશો ? લોકો કહેશે, નહીં ! બારામાં કોઈ શંકા નથી. તેઓ કહેશે, એને ક્‌ત્લ કરી નાખો ! તો એમનામાંથી અમુક લોકો કહેશે, શું આપણા રબે કોઈને ક્‌ત્લ કરવાથી મના નથી કર્યું ? કોઈને ક્‌ત્લ કરવાનો હશે તો તે જ કરશે. તેમને તે સૌ દજ્જાલની પાસે લઈ જશે. આ મોમિન દજ્જાલને જોઈને કહેશે, આ જ તે દજ્જાલ છે જેનું વર્ણન રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું છે. દજ્જાલ હુકમ આપશે તો જાલિમ એમના માથા પર ઝખ્મ લગાડશે. કહેશે, એને પકડો ! મારતા મારતા એમની

هَلْ تَشُكُّوْنَ فِى الْاَمْرِ فَيَقُوْلُوْنَ لَا فَيَقْتُلُهٗ ثُمَّ يُحْيِيْهِ فَيَقُوْلُ حِيْنَ

દજ્જાલ તેમને ક़त्લ કરી આપશે ફરી ઝિંદા કરી આપશે. હવે તે શખ્સ કહેશે, આજથી વધુ તારી

يُحْيِيْهِ وَاللّٰهِ مَا كُنْتُ قَطُّ اَشَدَّ بَصِيْرَةً مِّنِّىْ اَلْيَوْمَ فَيَقُوْلُ الدَّجَّالُ

ઓળખ કદી થઈ ન હતી. દજ્જાલ કહેશે, એને મારી નાખો !

اُقْتُلُهٗ فَلَا يُسَلَّطُ عَلَيْهِ ؕ

હવે તેમના પર ક़ાબૂ આપવામાં આવશે નહીં." (બુખારી ૨/૧૦૫૬ અલ્ ફિતન, મુસ્લિમ–ફિતન, નિસાઈ–હજ)

حديث ١١٠٠ حَدَّثَنَا اِسْحٰقُ حَدَّثَنِىْ اَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَّضِىَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ

"હઝરત અનસ બિન માલિક رضی اللہ عنہ એ નબી ﷺ થી રિવાયત કરતાં આ હદીષ [હદીષ : ૧૧૦૦]

النَّبِىِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَيْسَ مِنْ بَلَدٍ اِلَّا سَيَطَؤُهُ الدَّجَّالُ

બયાન કરી કે ફર્માવ્યું, મક્કા તથા મદીના સિવાય દરેક શહેરને દજ્જાલ કચડશે.

اِلَّا مَكَّةَ وَالْمَدِيْنَةَ لَيْسَ مِنْ نِقَابِهَا نَقْبٌ اِلَّا عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ صَافِّيْنَ

તેમના દરેક રસ્તા પર ફરિશ્તા હારબંધ પહેરો આપતા હશે. પછી મદીનામાં

يَحْرُسُوْنَهَا ثُمَّ تَرْجُفُ الْمَدِيْنَةُ بِاَهْلِهَا ثَلٰثَ رَجَفَاتٍ فَيُخْرِجُ اللّٰهُ

ત્રણ ધરતીકંપ થશે જેનાથી દરેક કાફિર તથા મુનાફિક़ને અલ્લાહ મદીનાથી

كُلَّ كَافِرٍ وَّمُنَافِقٍ ؕ

બહાર કરી આપશે." (મુસ્લિમ–ફિતન, નિસાઈ–હજ)

પીઠ તથા પેટના ચૂરા કરી નાખશે. હવે દજ્જાલ કહેશે, બોલ ! મારા પર ઈમાન લાવે છે ? તે મોમિન કહેશે, તું મસીહ કઝ્ઝાબ છે ! હવે તે જાલિમ માથા પર કરવટ ચલાવીને કમરની નીચે લાવીને બે ટુકડા કરી દેશે અને તે બે ટુકડાઓની વચ્ચે ચાલશે. પછી કહેશે, ઉભો થઈ જા ! તો તે મોમિન સીધો ઉભો થઈ જશે. દજ્જાલ પૂછશે, મારા પર ઈમાન લાવે છે ? તો તે મર્દે મોમિન જવાબ આપશે, હવે મારું યક़ીન તારા બારામાં અધિક વધી ગયું. તે મર્દે મોમિન લોકોને કહેશે, મારા બાદ કોઈની સાથે આ આવું કરી શકશે નહીં. પછી દજ્જાલ એમને પકડીને ઝબહ કરવા ચાહશે પણ તેમની ગરદન પર છાતી સુધી સીસુ કરી દેવામાં આવશે તે ઝબહ કરી શકશે નહીં. પછી તેમના હાથ પગો પકડીને ફેંકી દેશે. લોકો સમજશે કે આગમાં ફેંક્યો છે પણ તે જન્નતમાં જશે. રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, રબ્બુલ આલમીનને ત્યાં આ સૌથી મહાન શહીદ હશે.

સમજૂતી : ૧૧૦૦ سَيَطَؤُهٗ : એ પોતાના જાહેર પર આધારિત છે. જાહેરથી ઈન્કારનો કોઈ અવકાશ નથી. ખૂદ દજ્જાલ પૂરી દુનિયામાં જશે. એ મુરાદ નથી કે તે ખૂદ નહીં બલ્કે તેનું લશ્કર, તેના અનુયાયીઓ જશે.

بَابُ الْمَدِيْنَةِ تَنْفِي خَبَثَهَا ص٢٥٣

મદીના મેલ કાટ દૂર કરી આપે છે –(પેજ : ૨૫૩)

حديث ١١٠١ عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ جَاءَ اَعْرَابِيٌّ اِلَى النَّبِيِّ صَلَّى

''હઝરત જાબિર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું કે એક અઅરાબી નબી ﷺની ખિદમતમાં **[હદીષ : ૧૧૦૧]**

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَايَعَهُ عَلَى الْاِسْلَامِ فَجَاءَ مِنَ الْغَدِ مَحْمُوْمًا

હાજર થયા અને ઈસ્લામ પર બયઅત થયા. બીજા દિવસે તાવમાં સપડાઈને આવ્યા અને કહ્યું,

فَقَالَ اَقِلْنِيْ فَاَبٰى ثَلٰثَ مَرَّاتٍ فَقَالَ الْمَدِيْنَةُ كَالْكِيْرِ تَنْفِيْ خَبَثَهَا

મારી બયઅત તોડી નાખો ! હુઝૂરે ત્રણ વાર ઈન્કાર કર્યો, પછી ફર્માવ્યું, મદીના ભટ્ઠીના જેમ છે તે

وَتَنْصَعُ طِيْبَهَا ٥٥

લોખંડના કાટને દૂર કરે છે અને ખાલિસ (ફક્ત લોખંડ) બાકી રાખે છે.''

(બુખારી ૨/૧૦૭૦ અલ્અહકામ, ૨/૧૦૮૮ અલએઅતિસામ, નિસાઈ–હજ)

મુસ્લિમ (૨/૪૦૧ ઝિકુદ્દજ્જાલ)માં નવાસ બિન સમ્આન رضی اللہ عنہ ની હદીષમાં છે કે દજ્જાલ કુલ ૪૦ દિવસ રહેશે. પ્રથમ દિવસ એક વરસનો, બીજો દિવસ એક મહિનાનો અને ત્રીજો દિવસ એક અઠવાડિયાનો. બાકીના દિવસો અન્ય દિવસો જેટલા (૨૪ કલાકના) અને તેની ગતિ એટલી તેજ હશે જાણે કે તે વાદળ જેને હવા ઉડાડતી હોય. કુલ સાલભર બે મહિના ૪૪ દિવસમાં પૂરી દુનિયા ઘુમી લેશે.

ترجف المدينة : આ એની વિરૂધ્ધ નથી કે પ્રથમ ફર્માવ્યું કે મદીનામાં દજ્જાલનો ડર પ્રવેશશે નહીં. કેમ કે આ ધરતીકંપ દજ્જાલના તરફથી નહીં પણ અલ્લાહ તરફથી મદીના તય્યબહની પાકીના માટે આવશે.

સમજૂતી : ૧૧૦૧

الاحكام : અલ અહકામમાં એ તફસીલ છે કે એ અઅરાબી ત્રણવાર આવ્યા. એવું નહીં કે હુઝૂરે અકૃદસ ﷺએ એક જ મજલિસમાં ત્રણવાર ઈન્કાર કર્યો. જ્યારે ત્રીજીવાર પણ હુઝૂરે ઈન્કાર કરી આપ્યો તો તે મદીના તયબહથી ગામડે ચાલ્યા ગયા.

محموما : તેનો માદ્દો حُمّٰى છે حُمَّ الرجل اَحَمَّ થી. તન્સઉ ફતહ યફતહુથી આવે છે એનો મસ્દર નુસુઅ છે જેનો અર્થ ખાલિસ (પ્યોર) હોવુ છે. નાસેઅ–ખાસ. મોટાભાગની રિવાયતોમાં યન્સઉ બાબે તફઈલથી મજહૂલ આવ્યું છે.

અમુક રિવાયતોથી માલૂમ થાય છે કે એમનું નામ કૈસ બિન અબી હાઝિમ છે. તેમની વારંવારની દરખાસ્ત છતાં હુઝૂરે અકૃદસ ﷺએ બયઅત ન તોડી. આ એમના પર ખાસ મહેરબાની હતી. તે તો તાવના કારણે મઅઝૂર (લાચાર) હતા. તેમના આ ઉઝરના કારણે તેમની સાથે સખ્તી નથી કરી, બલ્કે અતિશય કક્ષાના કરમથી તેમની બયઅત બાકી રાખી.

حديث ૧૧૦૨ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ يَزِيْدَ قَالَ سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ رَضِيَ اللّٰهُ

''અબ્દુલ્લાહ બિન યઝીદે કહ્યું, મેં હઝરત ઝૈદ બિન ષાબિત رضی اللہ عنہ થી સાંભળ્યું. [હદીષ : ૧૧૦૨]

تَعَالٰى عَنْهُ يَقُوْلُ لَمَّا خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

તે કહેતા હતા કે જ્યારે નબી ﷺ ઓહદની તરફ ચાલ્યા તો હુઝૂરના સાથીઓમાંથી કેટલાક

اِلٰى اُحُدٍ رَجَعَ نَاسٌ مِّمَّنْ كَانَ مَعَهٗ فَكَانَتْ فِرْقَةٌ نَقُوْلُ نَقْتُلُهُمْ وَقَالَتْ

લોકો પરત થઈ ગયા. એક ગિરોહે કહ્યું, અમે તેમને ક़त્લ કરીશું અને એક ગિરોહે કહ્યું કે, નહીં ! એના પર

فِرْقَةٌ لَا نَقْتُلُهُمْ فَنَزَلَتْ فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِيْنَ فِئَتَيْنِ - وَقَالَ النَّبِيُّ

આ આયત નાઝિલ થઈ. તમારો શો હાલ છે કે મુનાફિક़ોના બારામાં બે ગિરોહ છો ! અને નબી ﷺએ

صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّهَا تَنْفِي الرِّجَالَ كَمَا تَنْفِي النَّارُ خُبْثَ

ફર્માવ્યું, આ ખરાબ લોકોને કાઢીને બહાર ફેંકે છે. જેવી રીતે આગ

الْحَدِيْدِ ه

લોખંડના મેલને ફેંકી આપે છે.'' (બુખારી ૨/૫૮૦ મગાઝી, ૨/૬૬૦ અત્તફસીર, મુસ્લિમ ઝિકુલ મુનાફિક़ીન, તિર્મિઝી–તફસીર)

સમજૂતી : ૧૧૦૨

આ અબ્દુલ્લાહ બિન ઉબય સલૂલ રાસુલ મુનાફિક़ીન હતો જે પોતાના ત્રણસો સાથીઓને લઈને એવું કહેતાં પરત ચાલ્યો ગયો કે જો અમે જાણતા કે લડાઈ છે તો અમે જરૂર આપની પયરવી કરતા. હુઝૂરે અક़દસ ﷺ એક હજાર વ્યક્તિઓ સાથે મદીનાથી નીકળ્યા હતા, હવે કેવળ સાતસો રહી ગયા.

من اصحابه : અહીં આ મુનાફિક़ો માટે અસ્હાબ શબ્દ જાહેરના એતબારથી છે. મગ़ાઝીની રિવાયતમાં છે : **من خرجوا معه،فكان اصحب النبی ﷺفرقتين**- હુઝૂર ﷺની સાથે મદીનાથી જે લોકો ચાલ્યા હતા એમાંથી અમુક લોકો પરત ચાલ્યા ગયા. હવે નબી ﷺના અસ્હાબમાં બે ગિરોહ પડી ગયા.

فنزلت- : સૂરએ નિસાઅની આયત–૮૮ નાઝિલ થઈ : શું વાત છે તમે મુનાફિક़ોના બારામાં બે ગિરોહ (ગૃપ) થઈ ગયા ?! અલ્લાહે તેમને ઊંધા કરી આપ્યા છે (તેમના કરતૂતોના કારણે). શું તમે ચાહો છો કે અલ્લાહે જેમને ગુમરાહ કરી આપ્યા છે તેમને હિદાયત પર લાવો ?! અને જેમને અલ્લાહ ગુમરાહ કરી આપશે તેમના માટે તમે માર્ગ જોશો નહીં.

મગ़ાઝીમાં છે : **وانها طيبة تنفى الذنوب كما تنفى النار خبث الفضة** ''આ તયબહ છે, ગુનાહોને એવી રીતે દૂર કરે છે જેવી રીતે આગ ચાંદીના મેલને.'' અને તફસીરમાં **الذنوب**ની જગાએ **الخبيث** છે.

باب صفحہ ۲۵۳

حدیث ۱۱۰۳ عَنْ اَنَسٍ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَسَلَّمَ

"હઝરત અનસ رضی اللہ عنہ થી રિવાયત છે કે નબી ﷺ એ ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૧૧૦૩]

قَالَ اَللّٰھُمَّ اجْعَلْ بِالْمَدِیْنَۃِ ضِعْفَیْ مَا جَعَلْتَ بِمَکَّۃَ مِنَ الْبَرَکَۃِ ۱ھ

હે અલ્લાહ ! મદીનામાં મક્કાથી ત્રણગણી બરકત અતા ફર્માવ." (બુખારી ૧/૨૫૩, મુસ્લિમ–હજ)

باب ص ۲۵۳

حدیث ۱۱۰۴ عَنْ عَائِشَۃَ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْھَا قَالَتْ لَمَّا قَدِمَ رَسُوْلُ اللّٰہِ

"ઉમ્મુલ મોમિનીન સૈયદા આઈશા رضی اللہ عنہا થી મરવી છે કે તેમણે ફર્માવ્યું, [હદીષ : ૧૧૦૪]

صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَسَلَّمَ الْمَدِیْنَۃَ وُعِكَ اَبُوْبَکْرٍ وَّبِلَالٌ فَکَانَ

રસૂલુલ્લાહ ﷺ મદીના આવ્યા તો હઝરત અબૂબક્ર તથા બિલાલ رضی اللہ عنہما તાવમાં સપડાઈ ગયા. હઝરત

اَبُوْبَکْرٍ اِذَا اَخَذَتْہُ الْحُمّٰی یَقُوْلُ ۔ کُلُّ اِمْرِیٍٔ مُّصَبَّحٌ فِیْ اَھْلِہٖ ؛ وَ

અબૂબક્રનો હાલ તો એવો હતો કે જ્યારે તેમને તાવ આવતો તો કહેતા, દરેક શખ્સ પોતાના ઘરવાળામાં રહીને

اَلْمَوْتُ اَدْنٰی مِنْ شِرَاكِ نَعْلِہٖ ؛ وَکَانَ بِلَالٌ اِذَا اُقْلِعَ عَنْہُ الْحُمّٰی یَرْفَعُ

સવાર કરનારો છે અને હાલ એ છે કે મૌત એના ચપ્પલની દોરીથી પણ નજીક છે. અને બિલાલનો તાવ જ્યારે

સમજૂતી : ૧૧૦૩ ضعف નો અર્થ ડબલ છે એટલે કોઈ ચીજના બરાબર અધિક. બે ضعف નો અર્થ થયો ૨/૩ એટલે કોઈ ચીજના ત્રણ હિસ્સામાંથી બે હિસ્સા, એટલે ત્રણ ગણી. ઈમામ કાઝી અયાઝે ફર્માવ્યું, આ હદીષ એની દલીલ છે કે મક્કા મોઅઝ્ઝમાંથી મદીના તય્યબહ અફઝલ છે. એટલા માટે કે બરકત દીની તથા દુનિયવી બંનેને માટે આમ છે. અને દીની તથા ઉખરવી બરકત સવાબ છે. તો એનાથી સાબિત થયું કે મદીના તય્યબહમાં દરેક અમલ પર મક્કા મોઅઝ્ઝમા કરતાં ત્રણ ગણો સવાબ છે. અને બરકતને દુનિયવી બરકત સાથે ખાસ કરવું વિના કારણે છે.

સમજૂતી : ૧૧૦૪ હુઝૂરે અકદસ ﷺ બાર રબીઉલ અવ્વલના ઝવાલથી પહેલાં મદીના તય્યબહ તશરીફ લાવ્યા હતા. عقیرته એ અવાજ જે ગાવા કે રડતી વખતે તરન્નુમની સાથે કાઢવામાં આવે. اذخر મશહૂર ઘાસ છે. جلیل પણ એક નરમ ઘાસનું નામ છે જેનાથી છાપરાં બનાવતા હતા. مَجَنّة લગભગ તે જ જગા છે જ્યાં રજબમાં વાર્ષિક મેળો લાગતો હતો. شامه،طفیل બે પહાડો અથવા બે ઝરણાઓનાં નામ છે. بُطحان મદીના

عَقِيْرَتَهٗ يَقُوْلُ - اَلَا لَيْتَ شِعْرِيْ هَلْ اَبِيْتَنَّ لَيْلَةً ؛ بِوَادٍ وَّحَوْلِيْ اِذْ

તૂટતો તો તરન્નુમ (લહેજા) સાથે અવાજ બુલંદ કરતા. કહેતા, કાશ ! કે એક રાતમાં એવી વાદીમાં ગુજરતો

خَرٌّ وَّجَلِيْلٌ ؛ وَهَلْ اَرِدَنْ يَوْمًا مِّيَاهَ مَجَنَّةٍ ؛ وَهَلْ يَبْدُوَنْ لِيْ شَامَةٌ

જેથી મારી આસપાસ ઈઝખર તથા જલીલ હોતી અને શું કોઈ દિવસ મજન્નાના પાણી પર ગુજરી શકીશ ?!

وَطَفِيْلٌ ؛ اَللّٰهُمَّ الْعَنْ شَيْبَةَ بْنَ رَبِيْعَةَ وَعُتْبَةَ بْنَ رَبِيْعَةَ وَاُمَيَّةَ بْنَ

અને શું મારી નજરો સમક્ષ શામા અને તફીલ હશે ? હે અલ્લાહ ! શયબા બિન રબીયહ, ઉત્બા બિન

خَلَفٍ كَمَا اَخْرَجُوْنَا مِنْ اَرْضِنَا اِلٰى اَرْضِ الْوَبَاءِ ثُمَّ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى

રબીઅહ તથા ઉમૈયા બિન ખલફ પર લઅનત કર જેમણે અમને અમારી ભૂમિથી કાઢીને વબાની જમીનમાં

اللّٰهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَللّٰهُمَّ حَبِّبْ اِلَيْنَا الْمَدِيْنَةَ كَحُبِّنَا مَكَّةَ اَوْ اَشَدَّ -

કરી દીધા છે. તેના પછી રસૂલુલ્લાહ ﷺએ આ દુઆ કરી, હે અલ્લાહ ! અમને મક્કા જેમ મદીનાને પ્યારું

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيْ صَاعِنَا وَفِيْ مُدِّنَا وَصَحِّحْهَا لَنَا وَانْقُلْ حُمَّاهَا اِلَى الْجُحْفَةِ

કરી આપ, અથવા એનાથી પણ વધુ ! હે અલ્લાહ ! અમારા સાઅમાં, અમારા મુદમાં બરકત આપ ! અને

قَالَتْ وَقَدِمْنَا الْمَدِيْنَةَ وَهِيَ اَوْبَأُ اَرْضِ اللّٰهِ قَالَتْ فَكَانَتْ بُطْحَانُ يَجْرِيْ

મદીનાને અમારા માટે તંદુરસ્તી વધારનાર બનાવી આપ અને તેનો તાવ જુહફા તબદીલ કરી આપ. ઉમ્મુલ

نَجْلًا يَعْنِيْ مَاءً اٰجِنًا ؕ

મોમિનીને ફર્માવ્યું, અમે જ્યારે મદીના આવ્યાં તો અલ્લાહની સર્વ જમીન કરતાં અધિક વબાવાળી હતી. અને ફર્માવ્યું કે બુત્હાનના નાળાથી બદબૂદાર પાણી વહેતુ હતું.'' (બુખારી ૧/૨૫૩)

તય્યબહના એક નાળાનું નામ છે. نجلاً ગંદુ દુર્ગંધમય પાણી.

મક્કા મોઅઝ્ઝમા ગરમ અને શુષ્ક સ્થળ છે. ઝમઝમ શરીફ સિવાય અન્ય ન કોઈ કૂવો છે ન ઝરણુ. અને મદીના તય્યબહ ભીના વાતાવરણવાળી જગા છે તેમજ એના નાળાંઓથી દુર્ગંધમય પાણી વહેતુ હતું જેની અસર કૂવાઓનાં પાણીઓમાં પણ થતી જેના કારણે ત્યાં લગભગ લોકો તાવમાં સપડાયેલા રહેતા. ઉમરતુલ ક઼ઝાના મોક઼ા પર મક્કાવાસીઓએ સહાબાએ કિરામ પર કટાક્ષ કર્યો હતો : اضناهم حمى يثرب ''યષરબના તાવે તેમને કમજોર કરી આપ્યા છે.'' મક્કા મોઅઝ્ઝમા જેવી શુષ્ક જગાથી જ્યારે સહાબાએ કિરામ મદીના જેવી ભીના વાતાવરણવાળી તથા ઝેરીલા સ્થળે પહોંચ્યા તો મોટાભાગે તાવમાં સપડાય ગયા. પછી હુઝૂરે અક઼દસ ﷺની દુઆની બરકતથી મદીના તય્યબહની વબા ખત્મ થઈ ગઈ અને ત્યાંની આબોહવા તંદુરસ્તીવર્ધક થઈ ગઈ. હવાઓ સવારની હવા (નસીમે સહર)ની જેમ જાંફિઝાં, પાણી આબે હયાતની જેમ મીઠુ થઈ ગયું. જેટલું

حديث ૧૧૦૫ عَنْ زَيْدِ بْنِ اَسْلَمَ عَنْ اَبِيْهِ عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ

''હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ થી મરવી છે કે તેમણે આ દુઆ કરી, હે અલ્લાહ ! તારા માર્ગમાં [હદીષ : ૧૧૦૫]

اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِيْ شَهَادَةً فِيْ سَبِيْلِكَ وَاجْعَلْ مَوْتِيْ فِيْ بَلَدِ رَسُوْلِكَ

શહાદત નસીબ ફર્માવ અને મૌત તારા રસૂલના શહેરમાં આપ.''

સ્વાદિષ્ટ હલકુ પાણી મદીના તય્યબહનું છે એવું દુનિયામાં ક્યાંયનું નથી.

જે દિવસે હુઝૂરે અકદસ ﷺએ આ દુઆ ફર્માવી કે એનો બુખાર જુહફા તબદીલ ફર્માવી દે, તે દિવસ સર્વ જુહફાવાળાઓ તાવમાં સપડાય ગયા અને જુહફા તાવનું ઘર થઈ ગયું. ત્યાં એક ઝરણુ હતું તો જે પણ તેનું પાણી પી લેતું તે તાવમાં સપડાઈ જતું. આ હદીષથી સાબિત થયું કે દફએ બલા તથા હુસૂલે નફા (બલા દૂર કરવા તથા ફાયદો પામવા) માટે દુઆ રઝા બિલ કઝાની વિરૂધ્ધ નથી બલ્કે હુઝૂરે અકદસ ﷺની સુન્નત છે. એમાં બંદગી, આજીજી તથા હકીરપણાનું પ્રદર્શન છે, જે ખૂદ એક ઈબાદત છે.

સમજૂતી : ૧૧૦૫ આ દુઆનો સબબ એ બન્યો કે હઝરત ઔફ બિન માલિક رضی اللہ عنہ એ ખ્વાબ જોયો કે હઝરત ઉમર શહીદ છે, શહીદ કરવામાં આવશે. આ ખ્વાબ હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ ને વર્ણવ્યો તો ફર્માવ્યું, મારા માટે શહાદત ક્યાં ? હું અરબદ્વિપની મધ્યમાં છું, જેહાદ કરતો નથી. મારી આસપાસ દરેક વખતે લોકો રહે છે. પછી ફર્માવ્યું, નસીબ થશે, ઈન્શાઅલ્લાહ ! જે વખતે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ એ ફર્માવ્યું હતું એનાથી વધુ મુશ્કેલ કોઈ વાત ન થઈ શકતી હતી, પણ જે ફર્માવ્યું, તે જ થયું અને તેમની આ દુઆ કબૂલ થઈ અને રસૂલુલ્લાહ ﷺના શહેરમાં શહાદત નસીબ થઈ અને હુઝૂરે અકદસ ﷺના બાજુમાં દફન થવાનું નસીબ થયું.

આ હદીષ ઝૈદ બિન અસ્લમથી મરવી છે. આમ સનદોમાં છે કે ઝૈદ પોતાના પિતા અસ્લમથી અને તે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ થી રિવાયત કરે છે. પણ ઈબ્ને ઝરીઅના તરીકાથી આ જ હદીષ ઝૈદ બિન અસ્લમ અન ઉમ્મહિ અન હફસા બિન્તે ઉમર અન ઉમર رضی اللہ عنہما મરવી છે. એટલે કે ઝયદ બિન અસ્લમ પોતાનાં માથી, તે ઉમ્મુલ મોમિનીન હઝરત હફસાથી, તે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરે છે. **وقال زريع** થી ઈમામ બુખારીએ એના પ્રતિ જ નિર્દેશ કર્યો છે. તેમજ હિશામ બિન સઅદે આ હદીષ આ રીતે રિવાયત કરી છે : ઝયદ બિન અસ્લમ પોતાના વાલિદથી, તે ઉમ્મુલ મોમિનીન હઝરત હફસાથી, તે હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہما થી રિવાયત કરે છે. **وقال هشام** થી આ બતાવ્યું. આ મતભેદના ઉલ્લેખથી ઈમામ બુખારીનો હેતુ શો છે એ સ્પષ્ટ ન થઈ શક્યું. જાહેરી રીતે આ સનદમાં ઈઝતેરાબ છે. જો ઈમામ બુખારીનો હેતુ એ ઈઝતેરાબ દર્શાવવાનો હોત અને આ હદીષ એમના નજીક મુઝતરિબ હોત તો એને સહીહમાં ન નોંધતા. એટલા માટે સદગુમાનની રીતે એ જ કહેવામાં આવશે કે તેમનો હેતુ તરીકા બયાન કરવાનો જ છે. અને એ કે ઝયદ બિન અસ્લમ પોતાના વાલિદથી પણ રિવાયત કરે છે અને પોતાનાં વાલિદાથી પણ. અને તેમના પિતા અસ્લમે આ હદીષ ખૂદ હઝરત ઉમર رضی اللہ عنہ થી પણ સાંભળી છે અને ઉમ્મુલ મોમિનીન હઝરત હફસા رضی اللہ عنہا થી પણ. અલ્લાહ બહેતર જાણનાર છે.

قدتم بعون الله تعالى وعون حبيبه صلى الله تعالٰى عليه وسلم الجزء الرابع من نزهة القارى ويليه الخامس ان شاء ربنا عزوجل وشاء حبيبه عليه الصلوة والتسليم۔ فالحمدله۔ اولاواخرا والصلوة والسلام على حبيبه وعلى اٰله وصحبه بداية ونهاية۔

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ ! તર્જુમો પૂર્ણ થયો નુઝહતુલ કારી, ભાગ : ૪નો,

તા. ૨૯–૮–૨૦૧૧ સમય ૧૨.૨૪ બપોરના ૨૮–૨મઝાન શરીફ, હિ.સ. ૧૪૩૨